

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

ОБЩЕОБЩЕСТВЕННАЯ БИБЛИОТЕКА

БИБЛИОТЕКА РУССКОЙ КЛАССИКИ

Н.В.ГОГОЛЬ

П
И
ЗБРАННЫЕ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
«СОВЕТАКАН ГРОХ», ЕРЕВАН—1982

Ն.Վ. ԳՈԳՈԼ

Ը
ԳՏԻՐ
ԵՐԿԵՐ

«ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ»
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ, ԵՐԵՎԱՆ, 1982

Կազմեց և վերջաբանը գրեց՝
Կարեն Մկրտչյանը

Մ Ե Ռ Ա Ծ Հ Ո Գ Ի Ն Ե Ր

Հատոր առաջին

Գ Լ Ո Ւ Ս Ի

N N նահանգական քաղաքի հյուրանոցի դարպասից ներս մտավ բավական գեղեցիկ, ռեստորավոր և ոչ մեծ մի բրիչկա, որ բանեցնում են ամռանի պաշտոնաթող փոխգնդապետները, շտաբակապիտանները, հարյուր հոգու շափ գյուղացի ունեցող կալվածատերերը, մի խոսքով՝ բոլոր նրանք, որոնք ասում են միջին կ'արողության տեր մարդիկ: Բրիչկայի մեջ նստած էր մի պարոն՝ ոչ գեղեցիկ, բայց և ոչ վատ արտաքինով, ո՛չ շափազանց գեր, ո՛չ շափազանց նիհար: Չէր կարելի ասել ծեր, բայց ոչ էլ այնպես՝ թե շափազանց երիտասարդ: Նրա քաղաք մտնելը կատարելապես ոչ մի աղմուկ չառաջացրեց և ոչ մի առանձին բանի հետ չզուգադիպեց, միայն երկու ուս մուծիկ, որ կանգնել էին հյուրանոցի դեմի փնետան դռանը՝ ինչ-ինչ դիտողություններ արին, որ սակայն ավելի կառքին էր վերաբերում, քան նրա մեջ նստողին: «Տեսնո՞ւմ ես», ասաց մեկը մյուսին. «մտի՛կ էն ակին. խելքդ ի՞նչ է՝ կտրում, էդ ակը տեղն եկած տեղը մինչև Մոսկվա կհասցնի՞՞ թե չի հասցնի»: — «Կհասցնի», — պատասխանեց մյուսը: «Իսկ Կազան հո՞ իմ խելքով, վայ թե չհասցնի»: «Կազան չի հասցնի», — պատասխանեց մյուսը: — Դրանով էլ զրույցը վերջացավ: Եվ մեկ էլ, երբ բրիչկան մոտեցավ հյուրանոցին, պատահեց մի երիտասարդ՝ հազին սպիտակ կանիֆասե շատ նեղ ու կարճ անդրավարտիք, ֆրակ՝ մոդայի հավակնություններով, որի տակից երևում էր շապիկի օձիքը՝ կոճկած Տուլայի քորո-

Գոգոլ, Ն. Վ.:

Գ 726 Հնարի երկեր. Քարզմ. ուս. (Կազմ. Կ. Մկրտչյանը):

Եր.: Սովետ. գրող, 1982, 752 էջ.

Ժողովածան ընդգրկում է ուս մեծ գրողի «Մեռած հոգիներ» պոեմը, «Տարաս Բուլբա» վիպակը, «Շինելը» պատմվածքը և «Իսկիզոր» կատակերգությունը:

4702010100 (882)

ԳՄԴ 84Ռ1

Գ 705 (01) 82 82 «Յ»

Ր1

ցով, վրան՝ բրոնզե ատրճանակ: Երիտասարդը շուռ եկավ ետ, նայեց կառքին, ձեռքով բռնեց կարտուզը¹, որ քիչ էր մնում քամին թոցնի, և գնաց իր ճամփով:

Երբ կառքը մտավ բակը, պարոնին ընդառաջ եկավ պանդոկի ծառան կամ «պոլովոյը», ինչպես նրանց անվանում են ռուսական տրակտիրներում, այն աստիճան ժիր ու արագաշարժ, որ չէր կարելի որոշել, թե ի՞նչ տեսակ դեմք ուներ: Նա արագ դուրս վազեց անձեռոցիկը ձեռին, ինքը երկարահասակ և մի երկար կիսակոտոն սերթուկ էլ հագին, որը թիկունքում քիչ էր մնում ծոծրակին հասնի, թափահարեց մազերը և պարոնին արագ վեր տարավ տախտակե միջանցքով՝ նրան ցույց տալու աստուծուց առաքված օթևանը:— Սենյակը հայտնի տեսակի էր, քանի որ հյուրանոցն էլ հայտնի տեսակի էր, այսինքն այնպես, ինչպես լինում են հյուրանոցները նահանգական քաղաքներում, ուր օրական երկու ուրբով ուղևորներն ստանում են մի հանգստի սենյակ՝ բոլոր անկյուններից սևաշորներով պես մտիկ տվող տարականներով և միշտ կամոզը առջևը դրած դռնով դեպի հարևան սենյակը, ուր տեղավորվել է հարևանը՝ մի լուակյաց ու հանգիստ մարդ, բայց շափազանց հետաքրքրասեր, որ ուզում է իմանալ քեզ վերաբերող բոլոր մանրամասնությունները: Հյուրանոցի արտատեքին ճակատը համապատասխան էր նրա ներքին մասերին. երկար էր շատ, երկհարկանի. ներսը սվաղած չէր և մուժ կարմիր աղյուսները բաց էին մնացել, որ ավելի խոնացել էին եղանակի փոփոխություններից և ինքնըստինքյան արդեն կեղտոտ էին. վերևի մասը ներկված էր մշտատև դեղին գույնով. ներքևում ձիալուծի, թուկերի և սրնքակապերի խանութներ էին: Դրանցից անկյունի խանութում՝ կամ լավ է ասենք՝ պատուհանում, տեղավորված էր մեղրաթերմոն ծախողը, կարմիր պղնձե, երեսն էլ հենց ինքնանեղ պես կարմիր, այնպես որ հեռվից կարելի էր կարծել, որ պատուհանում երկու ինքնանեղ էր գրված, եթե նրանցից միինը կուպրի պես սև մորուք շունենար:

Մինչ եկվոր պարոնը զննում էր իր սենյակը՝ նրա իրերը ներս բերին. նախ և առաջ՝ մի սպիտակ կաշվե ճամպուկ՝ մի քիչ քաշքշած-բանեցրած, որ ցույց էր տալիս, թե առաջին

¹ Կարտուզ — գլխարկի մի տեսակը:

անգամը չէ, որ ճանապարհ է գնացել: Ծամպուկը ներս բերին. կառապան Սելիֆանը՝ մի կարճահասակ տուլուպավոր մարդ, և ծառա Պետրուշկան՝ երեսուն տարեկան մի տղա, հագին լայնեղ մաշված մի սերթուկ, ինչպես երևում էր՝ պարոնի բանեցրածը, մի երիտասարդ, որ խիստ մարդու տպավորություն էր թողնում, շատ խոշոր շրթույքներով ու քթով: Ծամպուկից հետո ներս բերվեց մի փոքր, կարմիր փայտե արկղիկ՝ կարելյան կեշի տեսակ-տեսակ դրվագներով, կոշիկի կաղապարներ ու կապույտ թղթով փաթաթած մի տապակած հավ: Երբ այդ ամենը ներս էր բերված՝ կառապան Սելիֆանը ուղղվեց դեպի խոռոը՝ ձկերին նայելու, իսկ ծառա Պետրուշկան սկսեց իր տեղը սարքել փոքրիկ հաշտում, շատ մուժ մի շնաբնում, ուր արդեն քարշ էր տվել իր շինելը և նրա հետ միասին ինչ-որ մի սեփական հոտ, որը հաղորդվել էր նաև նրանից հետո ներս բերած տոպրակին, ծառայի զանազան արդուզարդի պարադաները մեջը: Այդ շնաբնում նա պատի մոտ հարմարեցրեց մի նեղ եռոտանի մահճակալ, վրան փոեց դոշակի նման մի փոքրիկ բան, որ տրորված ու տափակած էր բլինի պես ու կարող էր պատահել բլինի պես էլ ճենճոտվել էր, որը և նրան հաջողվեց ստանալ հյուրանոցատիրոջից:

Մինչ ծառաները կարգադրում էին և դես-դեն էին ընկած՝ պարոնը անցավ ընդհանուր դահլիճը: Թե ի՞նչ տեսք են ունենում այդ ընդհանուր դահլիճները՝ ամեն մի ուղևոր դա շատ լավ գիտե. նույն պատերն են, ձիթաներկով ներկված, վերևը ծխամորճի ծխից խոնացած, ներքևն էլ պլալում է զանազան ուղևորների մեջքերի քսմավելուց և ավելի շատ տեղական վաճառականների մեջքերից, որովհետև վաճառականները շուկայի օրերը այստեղ էին գալիս՝ իրենով վեց, իրենով յոթ հոգով՝ խմելու իրենց որոշ բաժին թեյը, էլի նույն հիստոտած առաստաղը, էլի նույն հիստոտած ջահը իր բազմաթիվ կախկիւված մանրիկ ապակիներով, որ ցնցվում ու զրնգում էին ամեն անգամ, երբ հյուրանոցի ծառան վազում էր մաշված մոմլաթի վրայով՝ ճարպկորեն թափահարելով մատուցարանը, որի վրա դրած էր լինում այնքան թեյի գավաթներ, որքան թաշուն՝ ծովափին. էլի նույն պատկերներն ամբողջ պատի վրա, յուզաներկերով նկարած, մի խոսքով՝ ամեն բան այնպես, ինչպես ամեն տեղ, միայն տարբերությունն այն էր, որ մի պատկերի վրա

հավերժահարսը նկարված էր այնպիսի ահագին ստինքներով, որ ընթերցողը երևի թե ոչ մի տեղ տեսած չլինի: Բնության այդպիսի խաղ ասենք՝ պատահում է զանազան սրատմական նկարների մեջ, հայտնի չէ թե ի՞նչ ժամանակ, ո՞րտեղից և ո՞ւմ ձեռքով բերված մեզ մոտ՝ Ռուսաստան, երբեմն մինչև անգամ մեր ազնվատոհմ արվեստասերների ձեռքով, որ գնել են Իտալիայում, նրանց ման ածող սուրհանդակների խորհրդով: Պարոնը վեր բերեց իր կարտուզը և ետ արեց վզի բրդե, ծխածանազունը շարժք, որ ամուսնացածների համար իր ձեռքով պատրաստում է կինը, հետը օրինավոր խրատներ տալով, թե ի՞նչպես պետք է փաթաթել, իսկ ամուրիների համար՝ ճիշտը չեմ կարող ասել, թե ո՞վ է գործում, աստված գիտե նրանց, ես երբեք այդպիսի շարժ չեմ գործածել: Շարժք ետ անելուց հետո պարոնը հրամայեց, որ իրեն ճաշ բերեն: Մինչ նրան հրամեցնում էին տրակտիրներում սովորական դառած զանազան կերակուրներ, ինչպես են շշի՝ շերտավոր պիրոժոկով, հատուկ պահված ուղեւորների համար մի քանի քաբաթվա ընթացքում, ուղեղ՝ սիսեռով, նրբերշիկ՝ կաղամբով, տապակած վառեկ, թթու վարունգ ու մշտական շերտավոր քաղցր կարկանդակը՝ միշտ պատրաստ ծառայելու: Մինչ նրան այդ ամենը հրամեցնում էին և՛ տաքացրած, և՛ ուղղակի սառը, նա ստիպում էր ծառային կամ «պլուզոյին» պատմել այլ և այլ մանրուքներ, թե ո՞վ էր առաջ պահում տրակտիրը և ո՞վ հիմա, և արդյոք, շա՛տ էր եկամուտ տալիս, և արդյոք տեղը մե՞ծ սրիկա է, որին ծառան ըստ սովորության պատասխանում էր. օ՛, պարոն, խոշոր ավազակ է: Ինչպես լուսավորված Եվրոպայում, այնպես էլ լուսավորված Ռուսաստանում այժմ կան խիստ շատ հարգելի մարդիկ, որոնք չեն կարող ճաշ անուշ անել տրակտիրում առանց այն, որ մի գրո՛ւց չսկսեն ծառայի հետ, երբեմն էլ մինչև անգամ զվարճալի կերպով ձեռ շառնեն նրան: Սակայն եկվորը միայն դատարկ հարցեր չէր տալիս. նա արտակարգ ճշտությամբ հարցուփորձ արեց, թե ո՞վ է քաղաքում նահանգապետը, ո՞վ՝ ատյանի նախագահը, ո՞վ՝ դատախազը, մի խոսքով՝ աշքաթող շարեց ո՞չ մի կարևոր պաշտոնյայի, այլ դեռ ավելի ճշգրիտ կերպով, շասենք անգամ կարևեցաբար, հարցուփորձ արեց բոլոր աչքի ընկնող կալվածատերերի մասին, ո՞վ քանի հոգի գլուղացի ունի, ո՞րքան

հետո է ապրում քաղաքից, մինչև անգամ ի՞նչ բնավորության տեր է և թե ո՞րքան հաճախ է քաղաք գալիս. հարցուփորձ արեց ուշագիտ կերպով այդ կողմերի դրության մասին, արդյոք նահանգում հիվանդություններ չե՞ն եղել, համաճարակ չերմայտ, մահացու որևէ տենդ, ծաղիկ կամ դրանց նման մի բան, և ամեն ինչ այնպես, այնքան ճշգրտությամբ, որ ցույց էր տալիս ավելին, քան միայն հասարակ հետաքրքրություն: Պարոնն իր շարժումների մեջ ինչ-որ ծանրակշիռ մի բան ուներ և խնչում էր չափազանց բարձր: Հայտնի չէ, թե ի՞նչպես էր նա այդ անում, բայց նրա քիթը փողի նման ձայն էր հանում: Այդ ըստ երևույթին կատարելապես անմեղ արծանիքը, սակայն, մեծ հարգանք շահեց տրակտիրի ծառայի աչքում, այնպես որ՝ ամեն անգամ, երբ սա լսում էր այդ ձայնը, թափահարում էր մազերը, շտկվում ավելի հարգալիր կերպով և վերից վար խոնարհելով իր գլուխը՝ հարցնում էր, արդյոք որևէ բան պետք չէ՞ պարոնին: Ճաշից հետո պարոնը մի գավաթ սուրճ խմեց և նստեց բազմոցի վրա, մեջքի ետև դնելով բարձը, որի մեջ ուսական տրակտիրներում ճկուն բրդի տեղ լցնում են ինչ-որ մի բան՝ չափազանց նման աղյուսի և ճալաքարի: Այստեղ նա սկսեց հորանջել և հրամայեց տանել իրեն իր համարը, ուր պառկելով քնեց երկու ժամ: Հանգստանալով, նա տրակտիրի ծառայի խնդիրքով մի կտոր թղթի վրա գրեց իր աստիճանը, անունը, ազգանունը՝ հաղորդելու համար ուր հարկն է, — ոստիկանատանը: Սանդուղքներից իջնելիս ծառան թղթում հեղեղով կարդաց հետևյալը. կոլեգիական խորհրդատու՝ Պավել Իվանովիչ Չիշիկով, կալվածատեր, իր գործերով: Երբ ծառան դեռ շարունակում էր հեգելով չոկել գրությունը, ինքը՝ Պավել Իվանովիչ Չիշիկովը ուղևորվեց քաղաքը դիտելու, որից, ինչպես երևում է, գոհ մնաց, որովհետև շտավ, որ քաղաքը ոչ մի բանով ետ չի մնում այլ նահանգական քաղաքներից, խիստ աչքի էր զարկում դեղին ներկը քարե տների վրա և համեստ մզանում էր գորշը փայտե տների վրա: Տները մեկ, երկու և երկու ու կես հարկանի էին մշտական մեղոնինովը, որը շատ գեղեցիկ էր նահանգական ճարտարապետների կարծիքով: Տեղ-տեղ այդ տները կարծես կոր-

1 Ցարական ծառայության աստիճանավոր

2 Կիսահարկ, կիսավերահարկ

շում էին դաշտի նման լայն փողոցում ու փայտե անվերջ ցանկապատերի մեջ, տեղ-տեղ խմբվում էին, և այստեղ ավելի նկատելի էր լինում մարդկանց շարժումն ու կենդանությունը: Պատահում էին անձրևից համարյա վաղցված ցուցանակներ կրենդելներով ու կոշիկներով, ինչ-որ մի տեղ՝ նկարած կապույտ շալվարով և տակին ինչ-որ մի Արշավյան՝ դերձակի անուն գրած, կամ մի այլ տեղ կարտուզների ու գրականների խանութ կար և վրան ցուցանակ՝ «Օտարերկրացի Վասիլի Ֆեոդորով», մի այլ տեղ էլ նկարած էր մի բիլիարդ երկու ֆրակավոր խաղացողներով, ինչպես հազնում են մեր թատրոններում հյուրերը, որ վերջին գործողության մեջ բեմ են դուրս գալիս: Խաղացողները նկարված էին փայտերը նշան բռնած, մի քիչ ետ շրջված ձեռքերով և ծուռ ոտներով, որոնցով հենց նոր են օդում անտրաշա՞ արել: Այդ բոլորի տակ գրված էր՝ «Ահա ձեզ զվարճատուն»: Ինչ-որ մի տեղ, հենց փողոցում, դրված էին սեղաններ, վրան բնկույզ, օճառ ու քաղցր խմորեղեն, որ նման էր նույն օճառին, մի տեղ՝ հասարակ ճաշարան, վրան նկարած մի հաստ ձուկ՝ պատառաքաղը մեջը խրած: Ամենից շատ նկատելի էին իրենց գույնը գցած երկզլխանի պետական արծիվները, որոնք հիմա արդեն փոխարինված են հակիրճ գրություններ՝ գինետուն: Սալահատակներն ամենուրեք վատ էին: Նա նայեց նաև քաղաքային այգին, որը զարդարված էր լղարիկ ծառերով, որ լավ չէին բռնել, ուստի և պատվարված էին եռանկյունաձև նեցուկներով, որ շատ գեղեցիկ ներկած էին կանաչ յուղաներկով: Ասենք՝ թեև այդ փոքրիկ ծառերը եղբանից բարձր չէին, նրանց մասին ասվել էր լրագրերում՝ հրավառության նկարագրության մեջ, որ մեր քաղաքը զարդարված է՝ շնորհիվ քաղաքի կառավարողի հոգատարության, այգիով, սովերախիտ, լայնաճյուղ ծառերով, որ հով են անում շոգ օրերին և որ շատ սրտատուչ էր նայել, ինչպես քաղաքացիների սրտերը տրոփում էին զեղուն շնորհակալությանը և հոսում էին արտասուքների հեղեղներ ի նշան երախտագիտության՝ հանդես պարոն քաղաքապետը: Մանրամասն հարցնելով պահակ ու-

տիկանին, թե ինչպես պետք է ավելի կարճ ճանապարհով հասնել տաճարին, պաշտոնատեղիներին, նահանգապետին, նա ճամփան ծոց դեպի գետը, որ հոսում էր քաղաքի միջով, ճամփին պոկեց սյանը փակցրած աֆիշան, որպեսզի տուն վերադառնալով մի լավ կարգա, շեղս մտիկ տվեց փայտե մայթով անցնող ոչ վատ արտաքինով մի տիկնոջ, որի ետևից մի տղա էր գնում գինվորական լիվրեյով¹, ձեռին մի կապոց, և մի անգամ էլ ամեն բանի վրա աչք ածելով, կարծես նպատակով, որ լավ հիշի տեղի դիրքը, վերադարձավ տուն, ուղղակի իր համարը, ուր սանդուղքի վրա պանդոկի ծառած թևը մտավ՝ օգնելու: Թեյ անուշ անելով, նա նստեց սեղանի մոտ, հրամայեց, որ իրեն մոմ բերեն, հանեց գրպանից աֆիշան, մոտ. յրեց մոմին և սկսեց կարդալ, աչ աչքը քիչ կուշ ածելով: Սակայն ուշագրավ քիչ բան կար աֆիշայում. տրվում էր Գ. Կոցբուրի դրաման, որի մեջ Ռոլլին խաղում էր Գ. Պապլեինը, Կորային՝ օրիորդ Զյաբլովան, մնացյալ անձինք ավելի քիչ աչքի ընկնողներից էին, սակայն նա կարդաց նրանց բոլորի անունները, հասավ մինչև պարտերի գներն ու իմացավ, որ աֆիշան տպված է նահանգական վարչության տպարանում, հետո շուտ տվեց մյուս երեսը նայելու, թե այնտեղ էլ որևէ բան կա՞, բայց ոչինչ չգտնելով, սրբեց աչքերը, մաքուր ծալեց աֆիշան ու դրեց իր արկղիկը, ուր սովորություն ուներ դարսելու ամեն բան, ինչ որ պատահում էր: Օրը, ըստ երկվույթին, լրացավ մի բաժին սառը հորթենիով, մի շիշ թթու շշիով և խորը մրափով՝ ինչքան որ քթապոմպը կղիմանար. ինչպես ասում են որոշ տեղերում լայնածավալ ուսական պետության մեջ:

Զեռնայալ ամբողջ օրը նվիրվեց այցելություններին. երկվորը այցելության գնաց քաղաքի բոլոր բարձրաստիճանավորներին: Հարգանքի հավաստիացում մատուցեց նահանգապետին, որը, ինչպես դուրս եկավ, Զիչիկովի նման ո՛չ գեր էր, ո՛չ նիհատ, վզին Աննայի շքանշան ուներ, և խոսք կար մինչև անգամ, որ ներկայաբոված է աստղանշանի. ինչևէ, շատ բարի մարդ էր և մինչև անգամ ինքը երբեմն շղարչ էր ասեղնագործում: Զետո գնաց փոխնահանգապետի մոտ, ապա եղավ դնտախաղի

¹ Գիտավորյալ գոհակարանություն՝ Վարշավյանի փոխարեն:

² Պարի ժամանակ ցատկ դեպի վեր և իսկույն կեթ օդում ստների խաձակում:

¹ Սպասավորի համազգեստ:

մոտ, դատական ատյանի նախագահի մոտ, ուստիկանապետի մոտ, պետական կապալառուի մոտ, պետական գործարանների պետի մոտ... Կախուս, որ մի քիչ դժվար է հիշել այս աշխարհի բոլոր ուժեղներին, բայց բավական է ասել, որ եկվորն արտասովոր գործունեություն ցույց տվեց այցելու-թյունների մեջ. նա մինչև անգամ գնաց իր հարգանքը հավաստելու բժշկական վարչության տեսչին և քաղաքի ճարտարապետին: Հետո էլ դեռ երկար նստել էր բրիչկայի մեջ, միտք անելով, թե էլ ո՞ւմ այցի գնա, բայց քաղաքում այլևս պաշտոնյա չգտնվեց: Այս մեծամեծների հետ ունեցած խոսակցությունների ժամանակ նա շատ վարպետորեն կարողացավ շողորթիթիլ յուրաքանչյուրին: Նահանգապետին մի տեսակ թեթև ակնարկեց, որ նրա նահանգը մտնում ես ինչպես դրախտ, ճանապարհներն ամենուրեք թափվել են, և որ այն կառավարությունները, որոնք նշանակում են իմաստուն բարձրաստիճան պաշտոնյաների, արժանի են մեծ գովասանքի: Ոստիկանապետին ասաց ինչ-որ մի շողորթիթիլ բան քաղաքի պահակ ոստիկանների մասին, իսկ երբ խոսակցություն ունեցավ փոխնահանգապետի և դատական ատյանի նախագահի հետ, որոնք միայն պետական խորհրդակցանքեր էին, մինչև իսկ երկու անգամ ասաց սխալմամբ՝ ձեր գերզանցություն, որ նրանց շատ դուր եկավ: Դրա հետևանքն այն եղավ, որ նահանգապետը նրան հրավիրեց շնորհ բերել իր մոտ՝ նույն օրը ընտանեկան երեկույթի, մնացած պաշտոնյաներն իրենց կողմից նույնպես՝ ո՞րը ճաշի, ո՞րը բոստոն խաղալու, ո՞րը թեյի:

Իր մասին եկվորը, ինչպես երևում էր, խոսափում էր շատ բան խոսելուց, եթե խոսում էլ էր՝ ապա ինչ-որ ընդհանուր կերպով, նկատելի համեստությամբ, և նրա խոսակցության մեջ այդպիսի դեպքերում գրքի դարձվածքներ էին մտնում: Եր նա այս աշխարհի աննշան որդն է և արժանի չէ, որ նրա մասին շատ հոգան, որ իր կյանքում շատ նեղություններ է քաշել, ծառայության մեջ տուժել է ճշմարտության համար, ունեցել է շատ շարակամներ, որ անգամ նրա կյանքին սպառնացել են, և որ այժմ կամենալով հանգստանալ, վերջապես մի տեղ է որոնում բնակիչելու և որ, հասնելով այս քաղաքը, պարտք է համարել հավաստել իր հարգանքը նրա անուշին

քարձրաստիճան պաշտոնյաներին:— Ահա այն բոլորը, ինչ որ քաղաքում իմացան այդ նոր անձի մասին, որը երկար շապասեցրեց իրեն ցույց տալու նահանգապետի երեկույթում: Այդ երեկույթին գնալու պատրաստությունը երկու ժամից ավելի տեղեց և այստեղ եկվորն այնպիսի ուշադրություն ցուցաբերեց դեպի տուալետը, որ մինչև անգամ ո՛չ ամեն տեղ տեսնված է: Մի փոքրիկ ճաշավերջի քնից հետո նա հրամայեց, որ լվացվելու ջուր տան և շափազանց երկար էր սապոնով տրորում այտերը, տակից լեզուն դեմ տալով, ապա տրակտիրի ծառայի ուսից երեսսրբիչն առնելով՝ նրանով ամեն կողմից սրբեց իր գիրուկ երեսը, սկսելով ականջներից և առաջ դեռ մի երկու անգամ ծառայի հենց դեմքին փնշացնելով: Հետո, հայելու առաջ հազավ կրծկալը, պոկեց քթից դուրս ցցված երկու մազիկ և անմիջապես հայտնվեց մուգ կարմիր, պեծին տվող ֆրակի մեջ: Այսպես ահա հագնվելով, սեփական կառքով ճամփա ընկավ անվերջ լայն փողոցներով, որ լուսավորված էին այս ու այնտեղ հայտնվող պատուհանների տկար լույսով: Սակայն նահանգապետի տունը այնպես էր լուսավորված, որ պարահանդեսի համար էլ կսազեր. լապտերակարներ, մուսքի մոտ երկու ժանդարմ, հեռվից Ֆորեյտոնների՝ աղաղակներ, մի-խոսքով՝ ամեն բան այնպես, ինչպես հարկավոր է: Մտնելով սրահը՝ Չիլիկովն ստիպված էր մի րոպե աչքերը կուշ ածել, որովհետև մոմերի, լապտերների և տիկիների հագուստների փայլը սարսափելի էր: Ամեն ինչ լույսով էր ողողված: Սև ֆրակները սլանում ու աչքից փախչում էին՝ և ցրիվ և խմբված այստեղ ու այնտեղ, ինչպես սլանում են ճանճերը սպիտակ փայլուն շաքարի վրա հուլիսին, ամռան շոգ ժամանակ, երբ պառավ մառանձապետուհին կոտրում ու բաժան-բաժան է անում նրա փայլուն կոտրները բաց պատուհանի առջև. երեխաները ամբողջ ժամանակ մտիկ են տալիս շորս բոլորը հավաքված, հետաքրքիր կերպով հետևելով նրա կոշտ ձեռներին, որ մուրճը բարձրացնում է վեր, իսկ ճանճերի օդային էսկադրոնները, թեթև օդից բարձրացված՝ թռչում են համարձակ՝ ինչպես լիակատար տերեր, և օգտվելով պառավի աչքերի տկարությունից և

1 Իրաք ետեք լծած ձեռքի առաջին զույգը բշտղը:

արևից, որ անհանգիստ են անում նրան, թափվում են անուշ-
կտորների վրա՝ մի տեղ ցրիվ, մի տեղ կույտերով: Թեև նրանք
կուշտ էին, որովհետև առատ ամառը առանց այն էլ ամեն
քայլափոխին նրանց առջև դնում է անուշ կերակուրներ, և
ներս թռան ո՛չ թե նրա համար, որ ուտեն, այլ որ ցույց տան
թրեկն, ետ ու առաջ անցնեն շաքարի կույտի վրայով, իրար
քսեն առջևի կամ ետևի ոտիկները, կամ քորեն նրանցով
իրենց թևիկների տակը, կամ մեկնելով երկու առջևի թաթիկ-
ները՝ շփեն գլուխները, շուռ գան ու կրկին դուրս ու ներս
թռչեն նոր, ձանձրացնող էսկադրոններով:

Չիչիկովը դեռ չէր նայել շորս կողմը, որ արդեն նահան-
գապետը նրա թևը մտավ և հենց տեղն ու տեղը ներկայաց-
րեց իր տիկնոջը: Եկվոր հյուրն այստեղ էլ իրեն շնամաց-
րեց, մի հաճոյախոսություն արեց, միանգամայն պատշաճ
ճիշին տարիքի մարդուն, որի աստիճանը ո՛չ չափազանց մեծ
է, ո՛չ էլ չափազանց փոքր: Երբ պարողների կազմած զույգե-
րը պատին սեղմեցին ամենքին, նա ձեռները հուրը դրած՝ մի
երկու րոպե շատ ուշադիր նրանց նայեց: Տիփիններից շատերը
լավ էին հագնված և մոդայով, մյուսները հաղել էին այն,
ինչ որ աստված տվել էր նահանգական քաղաքին: Տղամար-
դիկ այստեղ, ինչպես և ամեն տեղ, երկու տեսակ էին. ոմանք
նիհար էին, որ շուտումուռ էին գալիս տիկիներին շուրջը-
նրանցից ոմանք այն տեսակիցն էին, որ դժվարությամբ կա-
րելի էր զանազանել պետերբուրգցիներից, ունեին նույնպիսի,
ըստ ամենայնի մտածված և ճաշակով սանրած այտամորուք-
ներ, կամ ուղղակի բարեզամ, շատ հարթ ածիլած դեմքի ձվա-
ձևություններ, նույնպես անփույթ նստում էին տիկիներին
մոտ, նույնպես խոսում էին ֆրանսերեն և տիկիներին ծիծա-
ղեցնում էին այնպես, ինչպես Պետերբուրգում: Տղամարդ-
կանց մյուս տեսակը կազմում էին գիրուկները կամ հենց
այնպիսիները, ինչպես Չիչիկովն էր, այսինքն՝ ո՛չ շատ հաս-
տամարմին, սակայն և ո՛չ լղարիկ: Սրանք, ընդհակառակը,
ծուռ էին նայում տիկիներին և ընկրկում էին նրանցից և
միայն դեսուդեն էին նայում, թե արդյոք նահանգապետի սպա-
սավորը մի տեղ պատրաստո՞ւմ է կանաչ սեղանը՝ վիստի՛
համար: Նրանց դեմքերը լիքն էին ու կլոր, ոմանց դեմքերի

վրա գորտնուկներ կային, մի քանիսն էլ ծաղկատար էին:
գլխներին նրանք մազ չէին պահում՝ ո՛չ քաբուլ, ո՛չ փուկ, ո՛չ
էլ՝ «գրողն ինձ տանի» ձևով, ինչպես ֆրանսիացիք են ասում:
նրանց մազերը կամ տակից խուզած էին, կամ սղալած էին:
Իսկ դիմագծերն ավելի բոլորուն ու ամրապինդ: Դրանք քա-
ղաքի պատվավոր պաշտոնյաներն էին: Ավա՛ղ, գիրուկներն
ավելի լավ են իրենց գործերն այս աշխարհում բռնում, քան
նիհարները: Նիհարները ծառայում են ավելի հատուկ հանձ-
նարարություններով կամ միայն մի որևէ գործում տեղ են
բռնում և պոչ են խաղացնում. նրանց գոյությունը մի տեսակ
չափազանց թեթև է, օգային ու բոլորովին անհույս: Գիրուկ-
ները, սակայն, երբեք կողմնակի պաշտոն չեն ստանձնում,
այլ հիմնական, և եթե արդեն մի տեղ նստում են, ասել է՝
նստում են հուսալից ու հաստատ, այնպես որ, ավելի շուտ՝
տեղը կճարճատի և կծովի նրանց տակ, բայց նրանք չեն
թռչի տեղից: Արտաքին փայլ նրանք չեն սիրում, նրանց վրա-
յի ֆրակը այնպես հաջող չի կարած, ինչպես նիհարներինք,
բայց դրա փոխարեն նրանց գզրոցները լի են աստծու բարի-
քով: Նիհարի մոտ երեք տարում մի հոգի էլ չի մնում, որ
լումբարդում գրավ դրած չլինի, իսկ գիրուկը մեկ էլ տեսաթ
արդեն մի տուն ունի քաղաքի մյուս ծայրում, կնոջ անունով
գնած, հետո մի ուրիշ տուն՝ մյուս ծայրում, ապա քաղաքին
մոտիկ մի փոքրիկ շեն, հետո էլ մի գյուղ բոլոր անդ ու ան-
դաստանով: Վերջապես գիրուկը ծառայելով աստծուն և թա-
գավորին, արժանանալով ընդհանուրի հարգանքին, թողնում է
ծառայությունը, տեղափոխվում, դառնում է կալվածատեր,
ոուս փառահեղ բարին, հյուրասեր մարդ, և ապրում է, և լավ
է ապրում:— Իսկ նրանից հետո կրկին նիհար ծառանգները,
ըստ ոուսական սովորության՝ քամուն են տալիս հոր կարո-
ղությունը: Չի կարելի թաքցնել, որ գրեթե այս տեսակ խոհեր
էին զբաղեցնում Չիչիկովին այն ժամանակ, երբ նա դիտում
էր հասարակությունը, և դրա հետևանքն այն եղավ, որ վեր-
ջապես միացավ գիրուկներին, ուր հանդիպեց համարյա բոլոր
ժանոթ դեմքերին. դատախազին՝ չափազանց սև, խիտ հոնքե-
րով և մի փոքր ակնարկող ձախ աչքով, որ կարծես ասում
էր. «Գնանք, բարեկամ, մյուս սենյակը, այնտեղ քեզ մի բան
կասեմ», բայց և այնպես լուրջ և լուսկյաց մի մարդու, փոս-

տապետին, կարճահասակ մի մարդու, բայց սրախոս ու փիլիսոփա— դատական ատյանի նախագահին, շատ խելամիտ և սիրալիր մարդու, որոնք բոլորը նրան ողջունեցին ինչպես հին ծանոթի։ Չիլիկովը պատասխանում էր բարևներին գլուխը խոնարհեցնելով մի փոքր կողքանց, սակայն ոչ առանց հաճության: Եվ հենց այստեղ նա ծանոթացավ շատ վարվեցող ու քաղաքավարի կալվածատեր Մանիլովի և ըստ երևույթի մի փոքր անճկուն Սորակելիչի հետ, որ հենց առաջին անգամից կոխեց նրա ոտը, ասելով. «Ներեցեք, խնդրեմ»: Հենց այստեղ էլ նրա ձեռք կոխեցին վիստի խաղաթուղղը, որ նա ընդունեց նույնպես քաղաքավարի գլուխ խոնարհեցնելով: Նրանք նստեցին կանաչ սեղանի մոտ և վեր չկացան մինչև ընթրիք: Բոլոր խոսակցությունները կատարելապես դադարեցին, ինչպես պատահում է միշտ, երբ վերջապես մարդիկ իրենց տալիս են լուրջ գործի: Թեև փոստապետը շատ խոսող էր, բայց նա ևս, խաղաթղթերը ձեռքն առնելով, հենց նույն րոպեին իր դեմքին խոհուն կերպարանքի արտահայտություն սովեց, ներքին շրթունքով ծածկեց վերևինը և նույն դրուձյունը պահեց խաղի ամբողջ ժամանակ: Պատկերաթղթով խաղափս ձեռքով ամուր խփում էր սեղանին, ասելով՝ «Ի՞նչ դամ էր՝ «Գնա՛ց պառավ տերտերակինը», իսկ եթե թագավոր էր՝ «Գնա՛ց Տամբովի մուծիկը»: Իսկ նախագահը վրա էր բերում. «Իսկ ես կըրփացնեմ բեղի՛ն, իսկ ես կըրփացնեմ բեղի՛ն»: Երբեմն էլ խաղաթղթերը սեղանին խփելիս այսպիսի արտահայտություններ էին դուրս թռչում. «ա՛», չէր գալիս, չէր գալիս՝ բուբնա բերեց: Կամ էլ պարզապես բացականչություններ. չերվի՛, չերվոտո՛ չինան, պիկենցիան, կամ պիկեն՛դրասը, պիլուրուշո՛ւխ, պիլուրա. կամ մինչև իսկ պարզապես՝ պիչո՛ւկ,— անուններ, որով կնքում էին նրանք խաղաթղթերի տեսակներն իրենց հասարակության մեջ:

Թղթախաղը վերջացնելուց հետո վիճում էին, ինչպես ու լինում է՝ բավական բարձր: Եկվոր հյուրն էլ էր վիճում, բայց մի տեսակ շափազանց ճարպիկ, այնպես որ ամենքը տեսնում էին, որ նա վիճում էր, բայց, այնուամենայնիվ, հաճելի էր վիճում: Երբեք նա չէր ասում՝ դուք խաղացի՞ք, այլ՝ դուք բարձհաճեցի՞ք խաղալ, ես պատիվ ունեցա խփել ձեր երկուսանոցին և այլն: Որպեսզի մի որևէ բանում էլ ավելի համոզի

իր հակառակորդներին, նա ամեն անգամ բոլորին մատուցում էր արծնապակով զարդարված իր արծաթե ծխատուփը, որի հատակին նկատեցին երկու մանուշակ՝ դրած այնտեղ հոտի համար: Եկվորի ուշադրությունը առանձնապես գրավեցին Մանիլով ու Սորակելիչ յալվածատերերը, որոնց մասին վերևը հիշվեց: Նա իսկույն ևեթ տեղեկացավ նրանց մասին՝ տեղն ու տեղը թեթևակի մի կողմ կանչելով նախագահին ու փոստապետին: Մի քանի հարց, որ նա տվեց, երևաց, որ հյուրի մեջ կա ո՛չ միայն հետաքրքրություն, այլև հիմնավոր մարդ է նա, քանի որ նախ և առաջ հարցուփորձ արեց, թե նրանցից յուրաքանչյուրը քանի՞ հոգի գյուղացի ունի, և ի՛նչ դրուձյան մեջ են նրանց կալվածները, իսկ հետո արդեն տեղեկացավ, թե ի՛նչ է նրանց անուն-աղբաւունը: Քիչ ժամանակամիջոցում նա կատարելապես հաջողեց նրանց հիացնել: Կալվածատեր Մանիլովի— դեռ բոլորովին ոչ հասակավոր մարդ՝ որ շաքարի պես քաղցր աչքեր ուներ և դրանք կուշ էր ածում ամեն անգամ, երբ ծիծաղում էր,— խելքը գնում էր նրանից: Նա շատ երկար ժամանակ սեղմում էր նրա ձեռքը և թանխանձագին խնդրում էր պատիվ անել իրեն՝ գալով իր գյուղը, որ նրա ասելով՝ միայն տասնհինգ վերստ էր հեռու քաղաքի ուղեփակից: Չիլիկովը գլխի հույժ քաղաքավարի խոնարհումով ու ձեռքի անկեղծ սեղմումով պատասխանեց, որ նա ո՛չ միայն մեծ հաճությամբ պատրաստ է կատարել այդ, այլ մինչև անգամ կհամարի սրբազնագույն պարտականություն: Սորակելիչն էլ մի փոքր լակոնական ձևով ասաց. «Նաև ինձ մոտ, խնդրեմ», քստացնելով ոտը, որն այնպիսի մի հսկայական շփի կոշիկի մեջ էր, որին համապատասխան ոտ հազիվ թե ուրիշ տեղ կարելի լիներ գտնել, առանձնապես ներկա ժամանակ, երբ Ռուսիայումն էլ սկսում են հաղթանդամներն անհետանալ:

Հետևյալ օրը Չիլիկովը գնաց ոստիկանապետի մոտ ճաշի և երեկույթի, ուր ճաշից հետո ժամը երեքից նստեցին վիստախաղալու և խաղացին մինչև գիշերվա ժամը երկուսը: Այնտեղ նա ի միջի այլոց ծանոթացավ կալվածատեր Նոզդրովի, երեսուն տարեկան մի ժիր երիտասարդի հետ, որը երեք-չորս խոսքից հետո սկսեց նրան դու ասել: Ոստիկանապետի և դատախազի հետ ևս Նոզդրովը դուով էր խոսում և ընկերաբար

էր վարվում հետեւորը, բայց երբ նստեցին մեծ թղթախաղի՝
նստիկանապետն ու դատախազը շափաղանց ուշադիր նայում
էին նրա տարածին և հետևում էին նրա վեր եկած համարյա
ամեն մի խաղաթղթին: Հետևյալ օրը Չիլիկովը երեկոն անց-
կացրեց դատական ատյանի նախագահի մոտ, որն իր հյուրե-
րին ընդունում էր խալաթը հագին, որը մի փոքր յուղոտել
էր: Հյուրերի թվում ինչ-որ երկու տիկիններ կային: Հետո նա
մի երեկո եղավ փոխնահանգապետի մոտ, մեծ ճաշի՝ պետա-
կան կնապալառուի մոտ, փոքր ճաշի՝ դատախազի մոտ, որը
սակայն արժեք մեծին, եղավ ճաշիկի՝ քաղաքագլխի մոտ՝ պա-
տարագից հետո, որը նույնպես արժեք մի ճաշ: Մի խոսքով՝
ո՛չ միժամ չեղավ, որ նա տանը մնար, և հյուրանոց էր գալիս
միայն քնելու: Եկվորն ամեն բանում կարողանում էր գլուխ
հանել և ցույց տվեց, որ փորձված, աշխարհիկ մարդ է: Ինչի
մասին էլ որ խոսք բացվեր, նա միշտ կարողանում էր աշխու-
ժորեն մասնակցել: Չիաբուժարանի վրա՝ էր խոսքը՝ նա խո-
սում էր ձիաբուժարանի մասին ևս: Խոսք էր բացվում լավ
շնորհի մասին՝ այստեղ էլ նա հաղորդում էր շատ բանիմաց
դիտողություններ: Քննարկում էին արքունական ատյանի հե-
տաքննությունը՝ նա ցույց էր տալիս, որ նրան անհայտ չեն
և դատավարական խորամանկությունները: Դատողություններ
էին անում բիլիարդի խաղի մասին՝ բիլիարդի խաղի մեջ էլ
չէր վրիպում: Խոսում էին առաքինության մասին, առաքի-
նության մասին էլ էր նա շատ լավ խոսում, մինչև անգամ
արցունքներն աչքերին: Թունդ գինի քաշելու՝ մասին՝ թունդ
գինուց էլ էր բան հասկանում: մաքսային վերահսկիչների և
պաշտոնյաների մասին, նրանց մասին էլ էր այնպես դա-
տում, կարծես ինքը եղել է թե՛ պաշտոնյա և թե՛ վերահս-
կիչ:— Բայց նշանակալից էր, որ նա կարողանում էր այդ
բոլորը պարուրել ինչ-որ մի լրջություն, կարողանում էր լավ
պահել իրեն: Խոսում էր ո՛չ բարձր, ո՛չ ցածր, այլ կատարե-
լապես այնպես, ինչպես հարկն է: Մի խոսքով՝ ո՛ր կողմ կու-
զես, շուտ տուր, շատ կարգին մարդ էր: Բոլոր պաշտոնյաները
գոհ էին նոր անձնավորության ժամանումով: Նահանգապետը
նրա մասին արտահայտվեց, որ նա բարեմիտ մարդ է. դատա-
խազը՝ որ նա խելքը գլխին մարդ է. ժանդարմական գնդա-
պետն ասաց, որ նա գիտնական մարդ է. ատյանի նախագա-

հը՝ որ նա բանիմաց և հարգելի մարդ է. ոստիկանապետը՝
որ նա հարգելի և սիրալիր մարդ է. ոստիկանապետի կինը՝
որ նա ամենասիրալիր և ամենավարվեցող մարդն է: Մինչև
անգամ ինքը՝ Սոբակեիչը, որ հազվադեպ էր որևէ մեկի մա-
սին լավ խոսում, բավական ուշ տուն վերադառնալով քաղա-
քից և արդեն բուրդովին հանվելով ու պառկելով մահճակա-
լին իր շոր ու ցամաք կնոջ կողքին՝ ասաց նրան. «Ես, հոգյա-
կըս, նահանգապետի մոտ երեկույթի էի, ոստիկանապետի
մոտ էլ ճաշեցի, ծանոթացա կոլեգիական խորհրդատու Պավել
Իվանովիչ Չիլիկովի հետ. խի՛ստ հաճելի մարդ է», որի վրա
կինը պատասխանեց. «հը՛մ» և ոտով հրեց նրան:

Այսպիսի կարծիք, որ հույժ շոյիչ էր հյուրի համար, կազմ-
վեց նրա մասին քաղաքում և դա մնաց այնքան ժամանակ,
մինչև որ հյուրի մի տարօրինակ հատկությունը և ձեռնարկու-
թյունը կամ, ինչպես գավառներում ասում են, պասսաժը՝, որի
մասին ընթերցողը շուտով կիմանա, կատարյալ տարակու-
սանքի մեջ գցեց համարյա ամբողջ քաղաքը:

ԳԼՈՒԽ II

Արդեն մի շաբաթից ավելի էր, որ եկվոր պարոնն ապրում
էր քաղաքում, կառքով գնալով երեկույթների ու ճաշերի և,
այսպիսով, ինչպես ասում են, շատ հաճելի ժամանակ անց-
կացնելով: Վերջապես նա վճռեց իր այցերը տեղափոխել քա-
ղաքից դուրս և տեսություն գնալ կալվածատեր Մանիլովին
և Սոբակեիչին, որոնց խոսք էր տվել:— Թերևս սույն բանին
դրդեց նրան ուրիշ ավելի էական պատճառ, մի ավելի լուրջ
գործ, որ մոտ էր նրա սրտին... Բայց այդ ամենի մասին
ընթերցողը կիմանա աստիճանաբար և իր ժամանակին, եթե
միայն համբերություն ունենա կարգալու ներկա վեպը, որ
շատ երկար է և դեռ հետո է՛լ ավելի պիտի ընդարձակվի՝
հետզհետե մոտենալով գործը պսակող վախճանին: Կառա-
պան Սելիֆանին հրաման տրվեց առավոտյան վաղ լծել ձիե-
րը հայտնի բրիչկային, Պետրուշկային հրամայվեց մնալ տա-
նը՝ սենյակին և ճամպրուկին հսկելու: Ընթերցողի համար

1 Գործի անակնկալ ընթացք ընդունելը:

ավելորդ չի լինի ծանոթանալ մեր հերոսի այս երկու ճորտերի հետ: Թեև նրանք, իհարկե, այնքան էլ աչքի ընկնող անձեր չեն, և այն էլ, ինչպես ասում են, երկրորդական կամ մինչև անգամ երրորդական մարդիկ են, թեև պոեմի գլխավոր անցքերն ու զսպանակները նրանց վրա չեն հաստատված և գուցե տեղ-տեղ են դիպչում և թեթևակի քսվում նրանց, բայց հեղինակը շափազանց սիրում է ամեն բանում հանգամանալից լինել, և այդ կողմից, շնայած որ ինքը ուս մարդ է, կամենում է ճշտապահ լինել գերմանացու պեմ: Դա, ասենք, շատ տեղ ու ժամանակ չի պահանջի, որովհետև շատ բան շարժի ավելացնել նրան, որ ընթերցողն արդեն գիտե, այսինքն, որ Պետրուշկան հագին ուներ պարոնի բանեցրած մի քիչ լայն դարչնագույն սերթուկը և իր կոշտ մարդկանց սովորության համաձայն, խոշոր քիթ ու շրթունքներ ուներ: Բնավորությամբ ավելի լուսկյաց էր, քան ասող-խոսող: Մինչև անգամ ազնիվ ձգտում ուներ լուսավորության, այսինքն գրքերի ընթերցանության, որոնց բովանդակության հարցում դժվարություն չէր կրում. նրա համար կատարելագույն միևնույն էր՝ սիրահար հերոսի արկած, հասարակ այբբենարան կամ աղոթագիրք, նա ամեն ինչ կարդում էր հավասար ուշադրությամբ: Եթե նրա ձեռքը տալին քիմիա, նա դրանից էլ չէր հրաժարվի: Նրան դուր էր գալիս ո՛չ այն, ինչի մասին որ կարդում էր, այլ ավելի հենց ընթերցումը, կամ ավելի ճիշտ՝ հենց ընթերցման պրոցեսը, որ ահա տառերից միշտ ինչ-որ խոսք էր ստացվում, որը երբեմն սատանան գիտե, թե ի՞նչ է նշանակում: Այդ ընթերցումը կատարվում էր ավելի պառկած՝ դիրքով՝ նախասենյակում, մահճակալին, ներքնակի վրա, որ այդ հանգամանքից տրորվել ու բարակել էր բլիթի պես: Բացի ընթերցասիրությունից, նա ուներ նաև երկու սովորություն, որ կազմում էին նրա երկու բնութագիծը՝ քնել առանց հանվելու, այնպես, ինչպես կա, հենց նույն սերթուկով և միշտ հետը ման ածել որպես ինչ-որ իր առանձին օդը, իր սեփական հոտը՝ որ խիտ բնակեցված սենյակի օդի բնույթ ուներ, այնպես որ բավական էր միայն, որ իր մահճակալը մի որևէ տեղ դներ, անգամ մինչև այդ անբնական սենյակում և փոխադրեր այնտեղ իր շինելն ու իրենքը, և արդեն թվում էր, որ այդ սենյակում տասը տարի մարդ է ապրել: Զիչիկովը,

լինելով շատ դյուրազգաց և երբեմն էլ քմահաճ մարդ՝ առավուրը թարմ քթի մեջ քաշելով օդը, միայն կնճռոտվում էր ու մեկ էլ գլուխը թափահարում՝ ասելով. «Նղբայր, սատանան տանի քեզ, քրտնո՞ւմ ես, ի՞նչ է, մի բաղնիս գնալիր գոնե»: Որին Պետրուշկան ոչինչ չէր պատասխանում և աշխատում էր հենց տեղն ու տեղը մի որևէ գործով զբաղվել կամ խոզանակը ձեռին մոտենում էր պարոնի կախած ֆրակին, կամ հենց այնպես մի բան էր կարգի բերում: Թե ի՞նչ էր մտածում նա այդ ժամանակ, երբ լուս էր,— գուցե նա մտքում ասում էր. «Գու էլ բարի պտուղն ես, հա, զահլաղ էլ չգնաց՝ քառասուն անգամ հենց միևնույն բանը կրկնելուց» — աստված գիտե, դժվար է տեսլ, թե ի՞նչ է մտածում ճորտ ծառան այն ժամանակ, երբ պարոնը նրան խրատ է տալիս: Ահա այս է, ինչ որ առաջին պահ կարելի է ասել Պետրուշկայի մասին: Կառապան Սելիֆանը բոլորովին ուրիշ տեսակ մարդ էր... Բայց հեղինակը շատ է մեղքանում ընթերցողներին՝ նրանց այսքան երկար զբաղեցնելով ստորին դասակարգի մարդկանցով, փորձով իմանալով, թե ի՞նչ տահուկությամբ են նրանք ծանոթանում ստորին դասերի հետ: Այսպես է արդեն ուսը. սաստիկ սիրում է ծանոթանալ այն մարդու հետ, որը թեկուզ մի աստիճանով բարձր է իրենից, և մի կոմսի կամ իշխանի հետ գլխարկի ծանոթությունը ավելի լավ է մտերիմ ընկերական հարաբերություններից: Հեղինակը մինչև անգամ երկյուղ է կրում իր հերոսի համար, որը միայն կուեգիական խորհրդատու է: Արքունի խորհրդատուները թերևս ծանոթանան նրա հետ, բայց նրանք, որոնք արդեն իրենց հասցրել են գեներալի աստիճանի, նրանք, աստված գիտե, կարող է պատահել, թերևս նետեն այն արհամարհական հայացքներից մեկը, որ մարդս հպարտորեն նետում է այն ամենի վրա, ինչ իր ոտի տակ սողում է, կամ, որ դեռ ավելի վատ է, թերևս մոտովը անց կենան հեղինակի համար սպանիչ անուշադրությամբ: Սակայն, որքան էլ ցավալի է թե՛ այս, թե՛ այն, բայց էլի հարկավոր է անդրադառնալ հերոսին: Այսպես ուրեմն, դեռ երեկոյից տալով բոլոր հարկ եղած պատվերները, զարթնելով առավոտյան շատ վաղ, լվացվելով, մաքրելով ոտից գլուխ թաց սպունգով, որ արվում էր միայն կիրակի օրերը, իսկ այն օրը պատահամար

կիրակի էր, ամբողջով այնպես, որ այտերը դարձան իսկական ատլաս՝ ողորկութեան ու փայլի տեսակետից, հագնելով պեծին տվող մուգ կարմիր ֆրակը և ապա մեծ արջամորթու շինելը՝ նա իջավ սանդուղքներից՝ տրակտիրի ծառան թեև ընկած՝ մեկ այս, մեկ այն կողմից, և նստեց բրիչկան։ Բրիչկան որոտալով դուրս եկավ հյուրանոցի դարպասից փողոց։ Մոտով անցնող տերտերը հանեց գլխարկը, մի քանի լակոտներ կեղտոտ շապիկները հագնեցին՝ ձեռները մեկնեցին՝ ասելով. «Պարոն, մի բան բաշխի որբերիս»։ Կառապանը նկատելով, որ նրանցից մինը մեծ ախորժակ ունի կառքի ետևը բարձրանալու, շրիկացրեց նրան մտրակով և բրիչկան գնաց քարերի վրա ուտոստալու։ Ո՛չ առանց ուրախութեան հեռվում նկատվեց զուլվոր ուղեփակը, որն իմաց էր տալիս, թե սալահատակը, ինչպես առհասարակ բոլոր շարժարանքները, շուտով կվերջանա, և մի քանի անգամ էլ զուլվոր բրիչկայի թափքին բավական պինդ զարկելուց հետո՝ Չիչիկովը վերջապես սլացավ փափուկ գետնի վրայով։ Հենց որ քաղաքը մնաց ետևում, արդեն ճանապարհի երկու կողմից սկսեցին, ինչպես սովորաբար լինում է մեր երկրում, նկատվել անհեթեթ ու խոպան տեղեր՝ ճախուտի շիմեր, եղևնուտ, մատաղ սոճիների կարճ, ցանցառ թփեր, նրանցից մեծերի այրված բները, վայրի ցախի և նման հիմար բաներ։ Պատահում էին թոկի նման երկարուծիգ գյուղեր, իրար վրա դարսած հին փայտերի նմանվող տներով, որ ծածկված էին մոխրագույն կտուրներով՝ իրենց ներքո ունենալով փորագրած փայտե զարդարանքներ, որ նման էին կախ արած զարդանախշած երեսուրդիների։ Մի քանի մուծիկներ, ըստ սովորության, հորանջում էին դռների առաջ, նստարանների վրա նստած, ոչխարի մուշտակները հագնեցին։ Խոշոր դեմքերով կանախք, կրծքները փաթաթած՝ մտիկ էին տալիս վերևի պատուհաններից. ներքևից նայում էր հորթը, կամ խոզն էր իր կույր մուսթը հանում դուրս։ Մի խոսքով, հայտնի տեսարաններ։ Տասնհինգ վերստ անցնելուց հետո նա հիշեց, որ Մանիլովի ասածով՝ այստեղ պիտի լինի նրա գյուղը, բայց տասնվեցերորդ վերստն էլ թռավ, դարձյալ գյուղը չէր երևում, և եթե երկու մուծիկը չլինեին, որ դեմից պատահեցին, հազիվ թե կարողանային գործը զուլս բերել։

Այն հարցին, թե արդյոք հեռու է Չամանիլովկա գյուղը, մուծիկները գրակաները հանեցին և նրանցից մեկը, որ ավելի խելացի էր և սեպածև մորուք ուներ, պատասխանեց. «Կարող է պատահել Մանիլովկա և ո՛չ թե Չամանիլովկա»։

— Հա, էլի՛, Մանիլովկա։

— Մանիլովկա. այ, հենց որ մի վերստ էլ գնաս, ա՛յն է, այսինքն՝ շիփ-շիտակ դեպի աջ։

— Դեպի ա՛ջ, — հարց տվեց կառապանը։

— Դեպի աջ, — ասաց մուծիկը։ — Հենց այդ էլ Մանիլովկայի ճամփան է, որ կա. իսկ Չամանիլովկա՝ այդպես բան չկա։ Անունն այդ է, այսինքն՝ ասում են Մանիլովկա, իսկ Չամանիլովկա իսկի չկա այստեղ։ Այնտեղ հենց սարի գլխին մի տուն կտեսնես, քարե՝ երկու էտածանի, պարոնի տունն է, նրա միջին հենց ինքը պարոնն էլ կենում է։ Այ, հենց այդ Մանիլովկան է որ կա, իսկ Չամանիլովկա այստեղ երբեք չկա ու չի էլ եղել...

Ճամփա ընկան Մանիլովկան գտնելու։ Երկու վերստ անցնելուց հետո հանդիպեցին, գյուղամեջ տանող մի ճանապարհի, բայց արդեն երկու վերստ էլ, երեք էլ, չորս էլ կարծես անցան, իսկ քարաշեն երկհարկանի տունը չկար ու չկար։ Այստեղ Չիչիկովը հիշեց, որ եթե բարեկամ մարդը հրավիրում է իր մոտ՝ գյուղը տասնհինգ վերստի վրա, այդ կնշանակի, որ մինչև այնտեղ հաստատ երեսուն է։ Մանիլովկա գյուղը ո՛չ շատերին կարող էր գրավել իր տեղի դիրքով։ Պարոնի տունը մեն-մենակ կանգնած էր բաց տեղում, այսինքն մի բարձրության վրա՝ ամեն տեսակ քամու բերան, ո՛ր կողմից որ սրանք կուզենան փչել. զառիվայրը, որի վրա կանգնած էր տունը՝ ծածկված էր խոտը խուզած ճիմով։ Նրա վրա ցրված էին անգլիական ձևով երկու-երեք ծաղիկների ածուներ՝ շեփորուկի թփերով ու դեղին ակացիաներով։ Հինգ-վեց կեչի, ոչ մեծ խմբերով, տեղ-տեղ ցցում էին իրենց մանրատերև, ցանցառ կատարները։ Նրանցից երկուսի տակին մի տաղավար կար՝ տափակ կանաչ գմբեթով, փայտե կապույտ սյուներով և վերտառութեամբ՝ «Տաճար մենավոր խորհրդածուխանք»։ ավելի ներքև մի լիճ կար, կանաչով ծածկած, որ ասանք հազվագյուտ բան չէ ուս կալվածատերերի անգլիական այգիներում։ Այդ բարձունքի ստո-

րոտում և մասամբ էլ զառիվայրին մթազնում էին լայնք ու երկայնքով մոխրագույն գերանավոր խրճիթներ, որ մեր հերոսը՝ հայտնի չէ ի՞նչ պատճառով, հենց նույն ժամանակ սկսեց հաշվել ու հաշվեց ավելի քան երկու հարյուր. նրանց մեջ ոչ մի տեղ բաժնի ծառ կամ որևէ բուսականություն չկար. ամեն կողմ միայն գերանն էր աչքի ընկնում: Տեսարանն աշխուժացնում էին երկու կնանիք, որոնք հագուստները տպավորիչ քրտած և ամեն կողմից ճխտած, մինչև ծնկները լճակի մեջ ծանր շարժվում էին՝ ետևից քարշ տալով երկու ձողին՝ կապած պատառոտուն ուղկանը, ուր երևում էին երկու խճճված խեցգեղտին և փայլում էր որոված մանրածածանը: Կնանիք, երևում էր, որ իրար հետ խոռված էին և ինչ-որ մի բանի համար իրար հայհոյում էին: Փոքր-ինչ հեռու, մի կողմ սևին էր տալիս տխուր-կապտավուն գույնով սոճիների անտառը: Մինչև անգամ եղանակը ինքը շատ տեղին ծառայություն էր մատուցում, օրը ո՛չ թե պարզ, ո՛չ թե մռայլ էր, այլ ինչ-որ մի տեսակ բաց մոխրագույն, ինչպես լինում են բերդապահ գինվորների հին մունդիրները, այդ, ասենք, խաղաղ գործի, որը սակայն մասամբ հարբում է կիրակի օրերը: Պատկերը լրացնելու համար չէր զգացվում և քաղաքի պահպանությունը, փոփոխական եղանակի այդ գուլպալողի, որը, շնայած գլուխը մինչև ուղեղը ծածկվել էր ուրիշ քաղաղների կտուցներով՝ իզամուլության հայտնի գործերի պատճառով, աղաղակում էր շատ բարձր և մինչև անգամ թափահարում էր թևերը, որ փետտած էին ինչպես ճիւղակներ: Կառքով մոտենալով բակին, Չիչիկովը դուրս սանդուղքի վրա նկատեց իրեն՝ տանտիրոջը, որը կանգնել էր կանաչ շարուն՝ սերթուկը հագին, ձեռքը ճակատին հովանի բռնած; որպեսզի ավելի լավ տեսնի մոտեցող կառքը: Բրիչկայի մոտենալու հետ նրա աչքերը ուրախագին արտահայտություն ստացան, և ժպիտը ավելի ու ավելի լայնացավ:

— Պավել Իվանովիչ, — բացականչեց նա վերջապես, երբ Չիչիկովը վայր իջավ բրիչկայից: — Հաղի՛վ մեզ հիշեցիք:

Երկու բարեկամները շատ պինդ համբուրվեցին, և Մանիլովն իր հյուրին սենյակ տարավ: Թեև այն միջոցը, որի ընթացքում նրանք պիտի անցնեն հաշտը, նախասենյակը և սե-

1 Բրդե կտորի տեսակ:

ղանատունը, մի փոքր կարճ է, բայց փորձենք, արդյոք չե՞նք կարող մի կերպ օգտվել դրանից և բան ասել տանտիրոջ մասին: Բայց այստեղ հեղինակը պիտի խոստովանի, որ այդ ձեռնարկությունը շատ դժվար է: Շատ ավելի հեշտ է պատկերել մեծ մասշտաբի բնավորությունները. այնտեղ ուղղակի ամբողջ ձեռքով նետիր ներկերը կտավի վրա. սև, բացավառ աչքեր, կախված հոնքեր, կնճիռով ակոսված ճակատ, ամբողջ ուսովը գցած սև կամ կրակի պես ալ լողիկ, և պատկերը պատրաստ է. բայց արի տես, որ բոլոր այս պարոնները, որոնք շատ են աշխարհիս երեսին, որոնք դոսից շատ նման են իրար, բայց այնուամենայնիվ, երբ մոտից ես մտիկ տալիս՝ տեսնում ես շատ ամենաանորսալի մասնահատկություններ, — այդ պարոնները սոսկալի դժվար են նկարագրելու համար: Այստեղ հարկավոր է խիստ լարել ուշադրությունը, մինչև որ կատիպես առջև դուրս ցայտելու բոլոր նուրբ, համարյա անտեսանելի գծերը, և ընդհանրապես մարդ ստիպված է լինում արգեն շատ հեռուն խորացնել գննելու գիտության մեջ մարզված հայացքը:

Միայն աստված գուցե կարող էր ասել, թե ի՞նչ բնավորության տեր է Մանիլովը: Կան մի տեսակ մարդիկ, որ հայտնի են այս անուններով. հենց այնպես, ո՛չ այս, ո՛չ այն, ո՛չ քաղաքում Բոգդան, ո՛չ գյուղում Սելիֆան, ինչպես առածն է ասում: Թերևս նրանց թվում պետք է դասվի և Մանիլովը: Արտաքինից տեսքով մարդ էր. նրա դիմագծերը զուրկ չէին դուրեկանությունից, բայց այդ դուրեկանության մեջ թվում է: Թե չափազանց շաքար կար. նրա վարվեցողության ձևերի ու դարձվածքների մեջ կար մարդու տրամադրությունն ու ծանոթությունը ձեռք բերելու ինչ-որ ճիգ: Նա ժպտում էր գրավիչ կերպով. խարտյաչ էր, կապուտաշյա: Նրա հետ ծանոթության առաջին ժամանակն չես կարող չասել՝ ի՞նչ հաճելի և բարի մարդ է: Հետևյալ ժամանակն ոչինչ չես ասի — իսկ երրորդին կասես, գրողը տանի, ի՞նչ բան է սա, և հեռու կքաշվես, իսկ եթե չես քաշվի հեռու, մահացու ձանձրույթ կզգաս: Նրանից չես կարող սպասել ոչ մի կենդանի կամ գոնե ցասկոտ խոսք, որ կարող ես լսել համարյա յուրաքանչյուրից, եթե դիպես նրան վիրավորող որևէ հարցի: Ամեն մարդ իր կիրքն ունի. մեկը կիրքը տվել է բարակի շներին. մյուսը կարծում է, թե ինքը

հույժ սիրում է երաժշտություն և զարմանալի զգում է նրա բոլոր խոր տեղերը. երրորդը վարպետ է կտրիճավարի ճաշելու. չորրորդը՝ թեկուզ մի վերջուկ բարձր խաղալու այն դերը, որ նշանակված է նրա համար. հինգերորդը, ավելի սահմանափակ ցանկությամբ, քնում և երազում է այն մասին, թե ինչպես անի՝ զբոսանքի ժամանակ ֆլիգել-ադյուտանտի՝ հետ քայլի՝ ի ցույց բարեկամների, ծանոթների և անգամ անծանոթների. վեցերորդն արդեն օժտված է այնպիսի ձեռքով, որը գերբնական ցանկություն է զգում մի որևէ քարփինջի մեկանոցի կամ երկուսանոցի անկյունը ծալելու, այն ժամանակ, երբ յոթերորդի ձեռք հենց մի գլուխ մեջ է ընկնում որևէ տեղ կարգ ու կանոն մտցնելու, գաղտագողի մոտենալու կայարանի վերակացուի անձնավորությանը կամ կառապանների, մի խոսքով՝ ամեն մարդ ունի իրենը, բայց Մանիլովը ոչինչ չունի: Տանը նա շատ քիչ էր խոսում և մեծ մասամբ խորհում էր ու մտորում, բայց թե ինչի մասին էր մտորում, դարձյալ թերևս աստժուն է հայտնի: Տնտեսությամբ չի կարելի ասել թե պարապում էր, նա մինչև անգամ չէր էլ գնում դաշտերը, տնտեսությունը մի տեսակ ինքնիրեն կառավարվում էր: Երբ գործակատարն ասում էր՝ «Լավ կլինի, պարոն, այս ու այն բաներն անենք», «այո, վատ չէ», պատասխանում էր նա սովորաբար ծխամորճը ծխելով, որ սովորություն էր արել ծխել, երբ դեռ ծառայում էր բանակում, ուր նա համարվում էր ամենահամեստ, ամենաքաղաքավարի և ամենազարգացած սպան. «Այո, իսկապես, վատ չէ» — կրկնում էր նա: Երբ նրա մոտ գալիս էր մի մուժիկ և ծոծրակը քարելով ասում էր՝ «Պարոն, իրավունք տուր գործով հեռանամ, հարկի համար փող աշխատեմ», «գնա՛», ասում էր նա ծխամորճը ծխելով և մինչև անգամ նրա մտքով չէր էլ անց կենում, որ մուժիկը գնում էր հարբելու: Երբեմն, դռան սանդուղքից դեպի բակն ու լճակը նայելիս, նա խոսում էր այն մասին, թե որքան լավ կլինե՞նք, եթե հանկարծ տանից մի ստորերկրյա անցք բաց արվեր, կամ լճակի վրայով շինվեր քարե կամուրջ, որի երկու կողմը խանութներ լինեին և նրանց մեջ վաճառականներ նըս-

1 Ֆլիգել-ադյուտանտ — ցարի կամ ցարական ընտանիքի որևէ անդամի ադյուտանտ:

տեին ու ծախեին զանազան մանր ապրանքներ, որ պետք են գյուղացիներին:— Այդ պահին նրա աչքերը նայում էին ծայրահեղ քաղցրորեն և դեմքն ընդունում էր ամենագոհ արտահայտություն. ասենք՝ բոլոր այդ ծրագիրները հենց այնպես էլ վերջանում էին միմիայն խոսքերով: Նրա կարիքնետում միշտ ընկած էր ինչ-որ գիրք, 14-րդ էջի վրա նշան արած, որ ահա երկու տարի շարունակ կարդում էր նա: Նրա տանը միշտ ինչ-որ մի բան պակաս էր. հյուրասենյակում հրաշալի կահավորություն կար, պճնատես մետաքսե կտոր վրան քաշած, որը հավանորեն շատ էծան շարժեր, սակայն երկու բազկաթոռի համար այդ կտորից պակասում էր և բազկաթոռները խսիրներով էին փաթաթած. ասենք՝ տանտերը մի քանի տարի էր, ինչ ամեն անգամ նախազգուշացնում էր իր հյուրին այսպիսի խոսքերով. մի՛ նստեք այդ բազկաթոռներին, նրանք դեռ պատրաստ չեն: Մի ուրիշ սենյակում բոլորովին էլ կահավորություն չկար, թեպետև ամուսնանալուց հետո առաջին օրերը ասվել էր. «Շոգյակս, հարկավոր է վաղը հոգ տանել, որ այս սենյակում գոնե ժամանակավորապես կահավորություն լինի»: Երեկոյան սեղանի վրա դրվում էր շատ պճնատես մի մոմակալ՝ մուգ բրոնզից՝ երեք անտիկ գրացիաներով, սաղաֆե պճնատես վահանով, և նրա կողքին դրվում էր ուղղակի պղնձե մի հաշմանդամ, կաղ, մի կողմ ծոված և ամբողջովին ճարպի մեջ կորած, թեև այդ շէին նկատում ո՞չ տանտերը, ո՞չ տանտիկինը, ո՞չ սպասավորները: Նրա կիներ... ասենք՝ նրանք բոլորովին գոհ էին իրարից: Չնայած որ ութ տարուց ավելի էր անցել նրանց ամուսնությունից, նրանցից յուրաքանչյուրը դարձյալ մյուսին կա՛մ մի կտոր խնձոր, կա՛մ կոնֆետ, կա՛մ ընկույզ էր բերում և սրտաշարժ քնքուշ ձայնով, որ կատարյալ սեր էր արտահայտում, ասում էր. «Շոգյակս, բերանիկդ բաց արա, այս կտորը դնեմ մեջը»:— Ինքնին հասկանալի է, որ բերանիկն այս դեպքում բացվում էր շատ զոդտրիկ կերպով: Մենդյան օրը սյուրպրիզներ էին պատրաստվում, որևէ մանրահույուն պատենիկ՝ ատամի խոզանակի համար: Եվ շատ հաճախ բազմոցի վրա նստած ժամանակ հանկարծ կատարելապես անհայտ պատճառով նրանցից մեկը՝ թողնելով իր ծխամորճը, իսկ մյուսը՝ ձեռագործը, եթե միայն այդ միջոցին նրա ձեռքին լինում էր գա, նրանք

իրարու այնպիսի քնքշանվաղ ու երկարատև համբույր էին դրողմում, որ այդ ժամանակամիջոցում կամրելի էր մի փոքրիկ ծղոտե սիգար ծխել: Մի խոսքով՝ նրանք, ինչպես ասվում է, երջանիկ էին: Իհարկե, կարելի էր նկատել, որ տանը կային շատ ուրիշ զբաղմունքներ՝ բացի երկարատև համբույրներից ու սյուրպրիզները, և կարելի էր դանազան շատ հարցումներն տալ: Օրինակ՝ ինչո՞ւ հիմար և անմիտ կերպով է խոհանոցում ճաշը պատրաստվում. ինչո՞ւ բավական դատարկ է մատանը. ինչո՞ւ է մառանապետուհին գող. ինչո՞ւ են սպասավորները կեղտոտ և հարբեցող. ինչո՞ւ են տան ծառաներն ու աղախիներն անխիղճ կերպով քնում և մնացած ամբողջ ժամանակ փշուխուներ անում: Սակայն այդ բոլորը հասարակ բաներ են, իսկ Մանիլովան լավ է դաստիարակված: Իսկ լավ դաստիարակությունը, ինչպես հայտնի է, ստացվում է գիշերօթիկ դպրոցներում: Իսկ գիշերօթիկներում, ինչպես հայտնի է, երեք գլխավոր առարկաներ կազմում են՝ մարդկային առաքինությունների հիմքը. ֆրանսերեն լեզուն, որ անհրաժեշտ է ընտանեկան կյանքի երջանկության համար, դաշնամուրը՝ ամուսնուն հաճելի թույլներ տալու համար և, վերջապես, իսկական տնտեսության մասը. դրամի քսակներ և այլ սյուրպրիզներ գործելը: Ասենք՝ մեթոդների՝ մեջ լինում են զանազան կատարելագործություններ և փոփոխություններ, մանավանդ ներկա ժամանակ. այդ բոլորը կախված է հենց իրենց՝ գիշերօթիկների վարժուհիների շրջահայեցությունից և ընդունակությունից: Ուրիշ գիշերօթիկներում այնպես է լինում, որ առաջ դաշնամուրն է, ապա ֆրանսերենը, իսկ վերջը արդեն տնտեսության մասը: Երբեմն էլ այնպես է լինում, որ առաջ տնտեսության մասն է, այսինքն՝ սյուրպրիզներ գործելը, ապա ֆրանսերենը, իսկ վերջն արդեն դաշնամուրը: Զանազան տեսակ են լինում մեթոդները: Չի խանգարում մի դիտողություն ևս անել, որ Մանիլովան... բայց, խոստովանում եմ, տիկիներն մասին շատ եմ վախենում խոսելուց, և հետո, ժամանակն է դառնալու մեր հերոսներին, որոնք արդեն մի քանի թույլ կանգնել էին հյուրասենյակի դռների առջև՝ փոխադարձաբար իրար խնդրելով առաջ անցնելու:

— Շնորհ արեք, մի՛ անհանգստացեք ինձ համար, ես հետո կանցնեմ, — ասում էր Չիչիկովը:

— Ո՛չ, Պավել Իվանովիչ, ո՛չ, դուք հյուր եք, — ասում էր Մանիլովը՝ մատով դուռը ցույց տալով:

— Մի՛ նեղվեք, խնդրում եմ, մի՛ նեղվեք: Անցե՛ք խընդրում եմ, — ասում էր Չիչիկովը:

— Ո՛չ, արդեն ներեցեք, թույլ չեմ տա, որ ձեզ պես հաճելի, կրթված հյուրը ետևից գա:

— Ինչպե՞ս թե կրթված... անցե՛ք, խնդրում եմ:

— Դե ուրեմն բարեհաճեցեք անցնել դուր:

— Բայց ինչո՞ւ համար:

— Դե հենց նրա համար, — ասաց քաղցր ժպիտով Մանիլովը:

Վերջապես երկու բարեկամները կողք-կող մտան դռնով և փոքր-ինչ սեղմեցին իրար:

— Թույլ տվեք ներկայացնել ձեզ իմ կնոջը, — ասաց Մանիլովը. — հոգյա՛կա, Պավել Իվանովիչը:

Չիչիկովն իսկապես տեսավ տիկնոջը, որին նա բոլորովին չէր նկատել՝ դռների մեջ Մանիլովին ողջունելիս: Տիկինը լավիկն էր, հագնված էր սազական: Նրա վրա լավ նստում էր մետաքսե դժգույն կապտուր. նրա նուրբ, փոքրիկ ձեռքը ինչոր մի բան արագ նետեց փեղանին և սեղմեց ասեղնագործված անկյուններով բատիստե թաշկինակը: Նա վեր կացավ բազմոցից, որի վրա նստած էր: Չիչիկովը ոչ առանց բավականության մոտեցավ նրա ձեռքին: Մանիլովան մինչև անգամ փոքր-ինչ թլվատելով ասաց, որ նա շատ ուրախացրեց իր գալուստով, և որ ամուսինը օր չէր անցնում, որ նրա մասին չհիշեր:

— Այո՛, — ասաց Մանիլովը. — տիկինս ինձ հենց մի գլուխ հարցնում էր. «Այս քո բարեկամն ինչո՞ւ չի գալիս»: «Սպասի՛ր, հոգյակս, կգա»: Եվ ահա վերջապես դուք արժանացրիք մեզ ձեր այցելությանը: Ճշմարիտ, արդեն այնպիսի հաճույք պատճառեցիք, մայիսյան օ՛ր, սրտի տո՛ն...»

Չիչիկովը լսելով, որ բանն արդեն հասավ սրտի տոնին, մինչև անգամ մի փոքր շփոթվեց և համեստորեն պատասխանեց, որ ոչ հոշակված անուն ունի, ոչ էլ անգամ նկատելի աստիճան:

— Դուք ամեն ինչ ունե՛ք, — ընդհատեց Մանիլովը նույն-

պիսի հաճելի ժպտով,— ամեն ինչ ունե՞ք, մինչև անգամ ավելին:

— Ինչպե՞ս գտաք մեր քաշաքը,— հարցրեց Մանիլովան:— Արդյոք հաճելի՞ անցկացրիք ժամանակը:

— Շատ լավ քաղաք է, հրաշալի՞ քաղաք է,— պատասխանեց Չիչկովը:— Ժամանակն էլ հաճելի անցկացրի, հասարակութունն էլ շատ վարվեցող է:

— Իսկ ինչպե՞ս գտաք մեր նահանգապետին,— ասաց Մանիլովան:

— Ճշմարիտ է, չէ՞, որ շափազանց հարգելի և շափազանց հաճելի մարդ է,— ավելացրեց Մանիլովը:

— Բոլորովին ճշմարիտ է,— ասաց Չիչկովը:— Շափազանց հարգելի մարդ: Եվ ինչպե՞ս է խորացել իր պարտականությունների մեջ, ինչպես է հասկանում գործը: Ցանկալի կլինե՞ր, որ շատ լինեին այդպիսի մարդիկ:

— Ի՞նչպես է կարողանում, գիտե՞ք, ընդունել ամենքին, իր վարմունքների մեջ լինել նրբանկատ,— ավելացրեց Մանիլովը ժպտալով և գոհունակությունից համարյա բոլորովին կուշ ածեց աչքերը կատվի պես, որի ականջները թեթևակի խուտուտ են տալիս մատներով:

— Շատ վարվեցող և հաճելի մարդ է,— շարունակեց Չիչկովը,— և ի՞նչ ճարտարն է, ես մինչև անգամ ոչ մի կերպ չէի կարող ենթադրել այդ: Ի՞նչ լավ է ասեղնագործում զանազան տնային նախշեր: Նա ցույց տվեց ինձ իր ասեղնագործած քսակը. հազիվ թե մի տիկին կարող լինի այդքան ճարտար ասեղնագործել:

— Իսկ փոխնահանգապետը, ճշմարիտ է, չէ՞, որքա՞ն սիրելի մարդ է,— ասաց Մանիլովը՝ կրկին մի փոքր աչքերը կուշ ածելով:

— Շատ, շատ արժանավոր մարդ է,— պատասխանեց Չիչկովը:

— Թույլ տվեք, իսկ ինչպե՞ս գտաք ոստիկանապետին: Ճշմարիտ է, չէ՞, որ շատ հաճելի մարդ է:

— Չափազանց հաճելի է և ի՞նչ խելացի, ի՞նչ կարդացած մարդ է: Մենք նրա մոտ վիստ խաղացինք դատախազի և դատական ատյանի նախագահի հետ մինչև ամենավերջին քաղաքականը: Շատ, շատ արժանավոր մարդ է:

— Լավ, իսկ ի՞նչ կարծիք ունեք դուք ոստիկանապետի կնոջ մասին,— ավելացրեց Մանիլովան, ճշմարիտ է, չէ՞, հաճելագույն կին է:

— Օ՛, դա մեկն է իմ ճանաչած արժանավորագույն կանանցից,— պատասխանեց Չիչկովը:

Նետ այսու բաց շթողին դատական ատյանի նախագահին, փոստապետին, և այսպես կարգով հիշեցին քաղաքի համարյա բոլոր պաշտոնյաներին, որոնք ամենքն էլ դուրս եկան ամենարժանավոր մարդիկ:

— Դուք միշտ գյուղումն եք ժամանակ անցկացնում,— իր կողմից վերջապես հարց տվեց Չիչկովը:

— Ավելի շատ՝ գյուղում,— պատասխանեց Մանիլովը:— Երբեմն, ասե՛նք, գալիս ենք քաղաք միայն նրա համար, որ տեսակցենք կրթված մարդկանց հետ: Վայրենանում է մարդ, գիտե՞ք, երբ ամբողջ ժամանակ փակված է ապրում:

— Ճշմարիտ է, ճշմարիտ,— ասաց Չիչկովը:

— Իհարկե,— շարունակեց Մանիլովը,— ուրիշ բան է, եթե մարդ լավ հարևանություն ունենա, օրինակ, այնպիսի մարդ, որի հետ կարելի լինի, ենթադրենք, խոսել սիրալիրության, լավ վարվեցողության մասին, հետևել մի որևէ գիտության, որը մի տեսակ մարդու հոգին փառավորի, մարդու տա, այսպես ասած, մի տեսակ սլացք...— Այստեղ նա ուզում էր ինչ-որ բան ևս արտահայտել, բայց նկատելով, որ փոքր-ինչ խճողեց խոսքը, ձեռքով օդում քշփորեց և շարունակեց.— Իհարկե, այն ժամանակ գյուղն ու առանձնությունը կարող էին շատ հաճելի լինել: Բայց բացարձակապես ոչ ոք չկա... Այ, երբեմն միայն կարողում ես «Сын отечества»¹:

Չիչկովը դրան համաձայնեց կատարելապես, ավելացնելով, որ ոչինչ ավելի հաճելի չէ, քան ապրել առանձնության մեջ, վայելել բնության տեսարանները և երբեմն կարգալ մի որևէ գիրք...

— Բայց գիտե՞ք,— ավելացրեց Մանիլովը,— այնուամենայնիվ, երբ ընկեր շունես, որի հետ կարելի լինե՞ր սըրտակցել...

— Օ՛, դա արդարացի է, դա կատարելապես արդարացի

¹ «Сын отечества» (Շայրենյաց զավակ)՝ պահպանողական ամսագրի Հրատարակվել է 1812—1818 թվերին:

է,— ընդհատեց Չիլիկովը.— Ի՞նչ են այն ժամանակ աշխարհիս բոլոր գանձերը: Մի՛ ունենար դրամ, ունեցիր լավ բարեկամներ վարովեցողութեան համար,— ասել է մի իմաստուն:

— Եվ գիտե՞ք, Պավել Իվանովիչ,— ասաց Մանիլովը, դեմքին տալով ո՛չ միայն քաղցր, այլև մինչև անգամ մեղմ մի արտահայտութիւն, նման այն դեղին, որ ճարպիկ աշխարհիկ բժիշկը անխիղճ կերպով քաղցրացրել է՝ Նրևակայելով, որ նրանով կուրախացնի հիվանդին:— Այն ժամանակ զգում ես ինչ-որ մի տեսակ հոգեկան վայելք... Այ, ինչպես հիմա, երբ ինձ դիպվածն արժանացրեց, կարելի է ասել, նախանձելի բախտի՛ խոսել ձեզ հետ և վայելել ձեր հաճելի գրույցը...

— Ծնորհ արեք, ի՞նչ հաճելի գրույց... Չնչին մարդ եմ ես և ուրիշ ոչինչ,— պատասխանեց Չիլիկովը:

— Օ, Պավել Իվանովիչ, թույլ տվեք ինձ անկեղծ լինել, ես ուրախութեամբ իմ կարողութեան կեսը կտայի, միայն թե անձնայի մի մասն այն արժանիքների, որ դուք ունեք...

— Ընդհակառակը, ես իմ կողմից ամենամեծ բախտը կհամարեի...

Հայտնի չէ, թե մինչև ո՛ր կհասներ երկու բարեկամների զգացումների զեղումը, եթե ներս մտնող սպասավորը չղկուցեր, որ սեղանը պատրաստ է:

— Խոնարհաբար խնդրում եմ,— ասաց Մանիլովը:— Ներեցեք, եթե այնպիսի ճաշ չունենք, ինչպես ապարանքներում և մայրաքաղաքներում. մեզ մոտ ուղղակի ուսական սովորութեան համաձայն շէի է, բայց տրվում է անկեղծ սրտով: Խոնարհաբար խնդրում եմ:

Այստեղ նրանք դեռ մի առժամանակ վիճեցին այն մասին, թե ո՛վ պետք է առաջինը ներս մտնի, և վերջապես Չիլիկովը կողքանց մտավ սեղանատուն:

Սեղանատանն արդեն կանգնած էին երկու տղաները՝ Մանիլովի զավակները, որոնք այն տարիքի էին, երբ երեխաներին սեղան են նստեցնում, բայց դեռ բարձր աթոռների վրա: Նրանց մոտ կանգնած էր ուսուցիչը, որ քաղաքավարի խոնարհելով՝ ժպտում էր: Տանտիկինը նստեց իր սուպի ափսեի մոտ: Հյուրին նստեցրին տանտիրոջ ու տիկնոջ մեջտեղը: Սպասավորը երեխաների վղին անձեռոցիկներ կապեց:

— Ի՞նչ սիրունիկ երեխաներ են,— ասաց Չիլիկովը՝ նայելով նրանց.— քանի՞ տարեկան են:

— Մեծը՝ ութ, իսկ փոքրը միայն երեկ դարձավ վեց տարեկան,— ասաց Մանիլովը:

— Թեմիստոկլյուս,— ասաց Մանիլովը՝ դառնալով մեծին, որն աշխատում էր կզակն ազատել լակեյի կապած անձեռոցիկից: Չիլիկովը հոնքերը մի փոքր բարձրացրեց՝ լսելով մի այդպիսի մասամբ հունական անուն, որին, հայտնի չէ թե ինչն է, Մանիլովը յուս վերջավորութիւն տվեց, բայց աշխատեց իսկույն ևեթ դեմքին տալ սովորական դիրքը:

— Թեմիստոկլյուս, ասա, ո՞րն է Ֆրանսիայի ամենալավ քաղաքը:

Այստեղ ուսուցիչն իր ամբողջ ուշադրութիւնը դարձրեց Թեմիստոկլյուսի վրա և, թվում էր, թե ուզում էր ցատկել նրա աչքերի մեջ, բայց վերջապես կատարելապես հանգստացավ և զլխով արեց, երբ Թեմիստոկլյուսն ասաց.— Փարիզը:

— Իսկ մեզ մոտ ամենալավ քաղաքը ո՞րն է,— դարձյալ հարցրեց Մանիլովը:

Ուսուցիչը դարձյալ սրեց ուշադրութիւնը:— Պետերբուրգը,— պատասխանեց Թեմիստոկլյուսը:

— Էլի ո՞րը:

— Մոսկովան,— պատասխանեց Թեմիստոկլյուսը:

— Խելո՞քս, հոգա՛կս,— ասաց Չիլիկովը:— Ասացեք սակայն...— շարունակեց նա՝ այստեղ ևեթ փոքր-ինչ զարմացած դեմքով դառնալով Մանիլովին.— ես պետք է ձեզ ասեմ, որ այս երեխան մեծ ընդունակութիւններ պիտի ունենա:

— Օ, դուք նրան դեռ չեք ճանաչում,— պատասխանեց Մանիլովը,— նա շափազանց սրամիտ է: Այ, կրտսերը, Ալբիդեսը, նա այնքան ժիր չէ, բայց սա իսկույն, հենց մի բանի պատահում է թե չէ, ժժմակ, բողոճ, արդեն աչքերը պսպստացնում է. ետևից կվազի և փակույն ուշադրութիւն կդարձնի: Ես նրան դիպումատիական մասի համար եմ կանխատեսում: Թեմիստոկլյուս,— շարունակեց նա, կրկին դառնալով նրան,— կուզե՞ս դեսպան լինել:

— Կուզեմ,— պատասխանեց Թեմիստոկլյուսը՝ հացը ծամելով և գլուխը աջ ու ձախ շարժելով:

Այդ ըրպեին ետևում կանգնած լակեյը սրբեց դեսպանի

քիթը, և շատ լավ արեց, այլապես՝ սուպի մեջ պիտի կաթեր մի բավական խոշոր կողմնակի կաթիլ: Սեղանի շուրջ խոսակցութիւն սկսվեց ընտանեկան անդորր կյանքի հաճույքի մասին, ընդհատվելով տանտիրկնոջ նկատողութիւններով քաղաքի քատրոնի և դերասանների մասին: Ուսուցիչը շատ ուշադիր դիտում էր խոսակիցներին և հենց նկատում էր, որ նրանք պատրաստ են ծիծաղելու, նույն ըրպերին բաց էր անում բերանը և ջանասիրութեամբ ծիծաղում էր: Հավանորեն նա երախտապարտ մարդ էր և ուզում էր տանտիրոջը վարձահատույց լինել լավ վերաբերմունքի փոխարեն: Մի անգամ սակայն նրա դեմքը դաժան տեսք ընդունեց, և նա խստորեն թխկացրեց սեղանը՝ աչքերը շնչով դիմացը նստած երեխաների վրա: Դա տեղին էր, որովհետև Քեմիստոկլիուսը կծեց Ալքիդեսի ականջը, և Ալքիդեսը աչքերը կուշ ածելով և բերանը բանալով, պատրաստ էր ամենաաղիողորմ կերպով հեկեկալ, բայց զգալով, որ այդ պատճառով հեշտութեամբ կարող էր զրկվել օտտելիքից՝ բերանին տվեց նախկին դիրքը և սկսեց արցունքներն աչքերին կրծել ոչխարի ոսկորը, որից նրա երկու այտերը ճարպոտվելով փայլեցին: Տանտիրկնոջ շատ հաճախ դիմում էր Չիլիկովին, ասելով. «Դուք ոչինչ չեք ուտում, դուք շատ քիչ վերցրիք», որին Չիլիկովն ամեն անգամ պատասխանում էր. «Ամենախոնարհաբար շնորհակալ եմ, ես կուշտ եմ, հաճելի խոսակցութիւնը լավ է ամեն տեսակ կերակուրից»:

Արդեն վեր էին կենում սեղանից: Մանիլովը շափազանց գոհ էր և ձեռքը հյուրի մեջքին տանելով պատրաստվում էր այդպես առաջնորդել նրան հյուրասենյակ, երբ հանկարծ հյուրը շատ նշանակալից դեմքով հայտնեց, որ նրա հետ մտադիր է խոսել մի շատ կարևոր գործի մասին:

— Այդ դեպքում թույլ տվեք առաջնորդել ձեզ իմ առանձնասենյակը, — ասաց Մանիլովը և յարարավ մի փոքրիկ սենյակ, որի պատուհանը նայում էր կապտին տվող անտառին: — Ահա՛ իմ անկյունը, — ասաց Մանիլովը:

— Հաճելի սենյակ է, — ասաց Չիլիկովը՝ աչք ածելով սենյակին: Սենյակն իսկապես անհաճելի չէր. պատերը ներկած էին ինչ-որ մոխրագույնի տվող երկնակապույտ ներկով, չորս աթոռ, մի բազկաթոռ, մի սեղան, ուր ընկած էր տեղը նշան

արած գիրքը, որի մասին մենք արդեն առիթ ունեցանք հիշելու, մի քանի գրոտած թղթեր, բայց ամենից շատը թուրուրն էր: Այն զանազան տեսակ էր. թղթն տուփերի մեջ և թուրուրն քսակում, և վերջապես ուղղակի շեղջով թափած էր սեղանի վրա: Երկու պատուհաններին էլ տեղավորված էին ծխամորձից թափած մոխրի բլրակները, որ ոչ առանց ջանքի դասավորված էին գեղեցիկ շարքերով: Նկատելի էր, որ դա երբեմն տանտիրոջ համար ժամանց էր դառնում:

— Թույլ տվեք ձեզ խնդրել տեղավորվելու այս բազկաթոռի վրա, — ասաց Մանիլովը: — Այստեղ ձեզ համար ավելի հանգիստ կլինի:

— Թույլ տվեք, ես կնստեմ աթոռին:

— Թույլ տվեք թույլ շտալ այդ, — ասաց Մանիլովը ժրպտալով: — Այդ բազկաթոռը ես արդեն պատվիրագրել եմ հյուրի համար, ուրախ եք, թե ուրախ չեք, բայց պետք է նստեք: Չիլիկովը նստեց:

— Թույլ տվեք ձեզ պատվել ծխամորձով:

— Ոչ, չեմ ծխում, — պատասխանեց Չիլիկովը փաղաքջաշունքով և մի տեսակ կարծես ափսոսանքի արտահայտութեամբ:

— Ինչո՞ւ, — ասաց Մանիլովը նույնպես փաղաքջաշունքով և ափսոսանքի արտահայտութեամբ:

— Սովորութիւն չեմ դարձրել. վախենում եմ. ասում են՝ ծխամորձը չորացնում է:

— Թույլ տվեք ձեզ նկատել, որ դա նախապաշարմունք է: Ես ենթադրում եմ մինչև անգամ, որ ծխամորձ ծխելը շատ ավելի առողջարար է, քան քթախոտ քաշելը: Մեր գնդում մի պորուշիկ կար, ամենասքանչելի և ամենազարգացած մի մարդ, որը բերանից վայր չէր դնում ծխամորձը ո՛չ թե միայն սեղանի վրա, այլ մինչև անգամ, թույլ տվեք ասել, ամեն տեսակ տեղերում: Եվ ահա նա այժմ բառասունից շատ անց է, բայց փառք աստծո, մինչև հիմա այնքան առողջ է, որ ավելին անկարելի է:

Չիլիկովը նկատեց, որ դա իրոք պատահում է և որ բնութեան մեջ լինում են շատ բաներ՝ անբացատրելի մինչև անգամ լայնածավալ խելքի համար:

— Թույլ տվեք սակայն մի բան խնդրել... — խոսեց նա

մի ձայնով, որի մեջ լավեց ինչ-որ մի տարօրինակ կամ համարյա տարօրինակ արտահայտություն, և դրանից հետո, հայտնի չէ ի՞նչ պատճառով, ետ նայեց: Մանիլովը ևս, հայտնի չէ ի՞նչ պատճառով, ետ նայեց:— Որքա՞ն վաղուց է, որ բարեհաճել եք տալ վերստուգման մարդահամարը¹:

— Արդեն վաղուց, բայց ավելի լավ է ասեմ՝ չեմ հիշում:

— Իսկ այդ ժամանակից հետո շա՞տ գյուղացի է մեռել ձեզ մոտ:

— Այդ չեմ կարող ասել, դրա մասին, ենթադրում եմ, որ պետք է հարցնել գործակատարին: Է՛յ, տղա՛, կանչի՛ր գործակատարին, նա պետք է որ այսօր այստեղ լինի:

Հայտնվեց գործակատարը: Դա քառասունի մոտ մի մարդ էր, մորուքը ածիլած, սերթուկը հագին, և, ըստ երևույթի՛ն՝ մի մարդ, որ շատ հանգիստ կյանք էր վարում, որովհետև նրա դեմքը մի տեսակ փափուկ գիրություն ուներ, իսկ մորթու դեղնավուն գույնը և մանր աչքերը ցույց էին տալիս, որ նա շատ լավ գիտեր, թե ի՞նչ բան է բմբուլե և փետուրե անկողինը: Կարելի էր իսկույն տեսնել, որ նա իր գործունեության ասպարեզն անցել է չնայես, ինչպես անցնում են բոլոր տերերի գործակատարները. առաջ տանը պարզապես եղել է գրագետ տղա, հետո ամուսնացել է մի որևէ մառանապետուհի Ագաշկայի հետ, տիկնոջ սիրելիի, ինքն է դառել մառանապետ, այդ տեղից էլ՝ գործակատար: Բայց դառնալով գործակատար, հասկանալի է, որ վարվել է ինչպես բոլոր գործակատարները:

¹ Անվանացուցակ այն ճորտ գյուղացիների, որ կալվածատերերը ներկայացնում էին կառավարական օրգանների ամեն վերստուգման, մարդահամարի ժամանակ: Պետական հարկը վերցվում էր համաձայն հասակավոր ճորտ գյուղացիների թվի: Ճորտ գյուղացիների հաշվառման համար էլ նշանակված էին վերստուգումները, և այդ պատճառով էլ գյուղացի-ճորտերը կոչվում էին *սվերստուգման հոգիներ* («ревизские души»): Այդ «վերստուգման հոգիներ»-ի թիվը, որոնց ցուցակը կալվածատերերը ներկայացնում էին կառավարությանը, համարվում էր անփոփոխելի և մնում էր այդպես էլ հաստատ վիճակում մինչև հետևյալ վերստուգումը, անգամ եթե այդ ցուցակի մեջ մտած գյուղացիների որոշ մասը մեռներ: Այսպիսով՝ մեռած գյուղացիները, «մեռյալ հոգիները», մեկ ստուգումից մինչև հետևյալ ստուգումը՝ պաշտոնական թղթերի գորութամբ համարվում էին կենդանի, և կառավարությունը նրանց հաշվին եղած հարկը վերցնում էր որպես կենդանի գյուղացիների հարկ:

շփվում էր և քաղտորություն էր անում՝ նրանց հետ, ովքեր գյուղում ավելի հարուստ էին, ավելացնում էր ավելի շքավորների տուրքը, և զարթնելով առավտոր ժամը ութից ինը՝ սպասում էր ինքնանոխն և թեյ խմում:

— Կսի՛ր, սիրելիս, որքա՞ն գյուղացի մեռավ մեզ մոտ այն ժամանակից ի վեր, երբ տվել ենք վերստուգման մարդահամարը:

— Ինչպե՞ս ինչքան: Շատերն են մեռել այն ժամանակից ի վեր,— ասաց գործակատարը և այդ ասելով զկուտաց՝ բերանը ձեռքով թեթևակի ծածկելով վահանի պես:

— Այո, ճիշտն ասած, ես ինքս էլ էի այդպես կարծում,— վրա բերեց Մանիլովը.— իսկապես շատ շատերն էին մեռնում:— Այստեղ նա շուտ եկավ Չիչիկովի կողմը և դարձյալ ավելացրեց.— ճիշտ է, շատ շատերը:

— Իսկ թի՞վը, օրինակ, որքա՞ն է,— հարեց Չիչիկովը:

— Իսկապես, թիվը որքա՞ն է,— վրա բերեց Մանիլովը:

— Դե ինչպե՞ս ասենք թիվը: Ախր հայտնի չէ, թե ո՞րքան են մեռել, նրանց ոչ ոք չի հաշվել:

— Այո, իսկապես,— ասաց Մանիլովը դիմելով Չիչիկովին,— ես ևս ենթադրում էի, մեծ մահացություն էր. բոլորովին հայտնի չէ, թե ո՞րքան են մեռել:

— Դու, խնդրում եմ, հաշվիր,— ասաց Չիչիկովը,— և կազմիր բոլորի մանրամասն ցուցակը անվանական կարգով:

— Այո, բոլորին անվանական կարգով,— ասաց Մանիլովը:

Գործակատարն ասաց՝ աչքիս վրա, և դուրս գնաց:

— Իսկ ի՞նչ պատճառների համար է ձեզ այդ պետք,— հարցրեց Մանիլովը գործակատարի հեռանալուց հետո:

Այդ հարցը, ըստ երևույթի, դժվարության մեջ դրեց հյուրին. նրա դեմքին հայտնվեց ինչ-որ մի լարված արտահայտություն, որից նա մինչև անգամ կարմրեց, մի լարվածություն՝ ինչ-որ բան արտահայտելու, բառերին ոչ բոլորովին ենթարկվող մի բան: Եվ իսկապես, Մանիլովը վերջապես լսեց այնպիսի տարօրինակ և արտասովոր բաներ, որ երբեք չեն լսել մարդկային ականջները:

— Դուք հարցնում եք՝ ի՞նչ պատճառների համար. ահա

թե ի՛նչ պատճառներ են, ես կուզենայի գյուղացիներ գնել... —
ասաց Չիչիկովը, կակազեց և խոսքը շփերջացրեց:

— Բայց թույլ տվեք հարցնել ձեզ, — ասաց Մանիլովը, —
ինչպե՞ս եք կամենում գնել գյուղացիներին, հողի հետ միա-
սի՛ն, թե՞ պարզապես տեղափոխությամբ, այսինքն՝ առանց
հողի:

— Ոչ, իմ ցանկացածը այն չէ, թե բոլորովին գյուղացի-
ներին, — ասաց Չիչիկովը, — ես ուզում եմ ունենալ մեռած-
ներին...

— Ինչպե՞ս, ներեցեք... ես մի փոքր ծանր եմ լսում, ինձ
թվաց, թե տարօրինակ խոսք լսեցի...

— Ես կամենում եմ ձեռք բերել մեռածներին, որոնք սա-
կայն՝ վերստուգման մեջ նշանակված լինեին իբրև կենդանի, —
ասաց Չիչիկովը:

Մանիլովն այստեղ հենց տեղն ու տեղը չիբուխը ծխամոր-
ձի հետ վայր գցեց հատակին, և ինչպես որ բերանը բաց էր
արել՝ այնպես էլ մի քանի բուրբուրներ մնաց բաց: Երկու
բարեկամները, որ դատողություններ էին անում բարեկամա-
կան կյանքի հաճելիությունների մասին, անշարժ մնացին՝ հա-
յացքը մեխած միմյանց աչքերի մեջ, ինչպես այն պատկերնե-
րը, որոնք հնում կախվում էին մեկը մյուսի դիմաց՝ հայելու
երկու կողմում: Վերջապես Մանիլովը բարձրացրեց շիրուխն
ու ծխամորձը և վարից վեր նայեց նրա դեմքին, աշխատելով
տեսնել, թե արդյոք նրա շուրթերին նկատվո՞ւմ է որևէ ծի-
ծաղ, արդյոք կատակ շարե՞ց նա, բայց ոչինչ այնպիսի բան
չէր երևում, ընդհակառակը՝ մինչև անգամ նրա դեմքը թվում
էր սովորականից ավելի լրջմիտ. հետո մտածեց, թե շիինի՞
հյուրը մի տեսակ հանկարծ խելքը թոցրեց, և վախով նրան
նայեց աչքերը վրան սևեռած. բայց հյուրի աչքերը կատարե-
լապես պարզ էին, նրանց մեջ չկար այն վայրի, անհանգիստ
կրակը, որ շարժվում է խելագար մարդու աչքերում. ամեն բան
վայելու էր և կարգին: Ինչքան էլ միտք էր անում Մանիլովը,
թե ի՛նչ անի և ի՛նչպես վարվի, ուրիշ ոչինչ չկարողացավ
գտնել, քան միայն այն, որ մնացած ծուխը բարակ շիթով
բերանից բաց թողեց:

— Այսպես ա՛հա, ես կկամենայի իմանալ, թե կարո՞ղ եք
դուք արդյոք այդպիսիներին, իրականության մեջ ոչ կենդա-

նի, բայց օրենքի առջև կենդանի մարդկանց ինձ տալ, զիջել,
կամ՝ այնպես, ի՛նչպես դուք կբարեհաճեիք ավելի լավ ձևով: —
Բայց Մանիլովն այնքան ամաչեց և շփոթվեց, որ միայն մտիկ
էր տալիս նրան:

— Ինձ թվում է՝ դուք դժվարանում եք, — նկատեց Չի-
չիկովը:

— Ե՛ս... ոչ միտքս այդ չէ, — հարեց Մանիլովը. — բայց
ես չեմ կարող հասու լինել... ներեցեք... ես, իհարկե, չկա-
րողացա ստանալ այնպիսի փայլուն կրթություն, ինչպիսին,
այսպես ասած, երևում է ձեր բոլոր շարժումների մեջ. չունեմ
բարձր արվեստ՝ արտահայտվելու... Կարող է պատահել այս-
տեղ... այս բանում, ձեր այս՝ րոպեիս արտահայտած բա-
ցատություն մեջ... թաքնված է ուրիշ մի բան... Միգուցե դուք
բարեհաճեցիք արտահայտվել այդպես սոսկ գեղեցիկ ոճի
համա՞ր:

— Ոչ, — վրա բերեց Չիչիկովը, — ոչ, ես նկատի ունեմ
առարկան այնպես, ինչպես այն կա, այսինքն այն հոգիները,
որոնք իսկապես արդեն մեռել են:

Մանիլովը կատարելապես շփոթվեց: Նա զգում էր, որ
ինքը պետք է մի որևէ բան անի, հարց առաջարկի, իսկ թե
ի՛նչ հարց, — սատանան գիտե: Վերջապես նա ավարտեց նրա-
նով, որ կրկին ծուխ բաց թողեց, բայց միայն արդեն ո՛չ թե
բերանից, այլ քթածակերից:

— Այսպես ա՛հա, եթե ազդելք չկա՝ ուրեմն աստժո օգ-
նություն կարելի է անցնել կայքագրին, — ասաց Չիչիկովը:

— Ի՛նչպես, մեռյալ հոգիներին՝ կայքագրի՞ր:

— Է՛, ո՛չ, — ասաց Չիչիկովը: — Մենք կզրենք, թե նրանք
կենդանի են, այնպես, ինչպես որ իրոք նշանակված է վեր-
ստուգման մարդահամարում: Ես սովոր եմ ոչ մի բանում
չշեղվել քաղաքացիական օրենքներից, թեև դրա համար էլ
սուժեղ եմ ծառայության մեջ, բայց արդեն ներեցեք, պար-
տականությունն ինձ համար սրբազան գործ է, օրենք — ես
պապանձվում եմ օրենքի առաջ:

Վերջին խոսքերը դուր եկան Մանիլովին, բայց դարձյալ
այդ գործը նրա խելքին չնստեց և նա պատասխանի փոխա-
րեն սկսեց այնպես ուժեղ ծծել իր շիրուխը, որ սա սկսեց վեր-
ջապես խոխոացնել ֆագոտի պես: Թվում էր, թե նա ուզում

էր նրանից կարծիք դուրս քաշել այսպիսի մի շլոված հանգամանքի վերաբերմամբ, բայց չիբուխը խախտացնում էր և ուրիշ ոչինչ:

— Գուցե դուք որևէ կասկածի մեջ եք:

— Յ, շնորհ արեք, ամենևին: Ես չեմ ասում, թե որևէ բան ունեմ, այսինքն քննադատական պախարակում ձեր անձի մասին: Բայց թույլ տվեք հայտնելու՝ արդյոք այդ ձեռնարկումը կամ ավելի ճշգրիտ ասած՝ համաձայնությունը, ահա այդ համաձայնությունն արդյոք անհամապատասխան չի՞ լինի քաղաքացիական հրահանգներին և Ռուսաստանի հետագա նպատակներին:

Այստեղ Մանիլովը, գլխով մի տեսակ շարժում անելով, շատ ուշադիր նայեց Չիչիկովի դեմքին՝ իր բոլոր դիմագծերի և սեղմած շրթունքների մեջ երևցնելով այնպիսի մի խոր արտահայտություն, որպիսին, կարող է պատահել, բոլորովին չի տեսնված մարդկային դեմքի վրա, թերևս գուցե տեսնված է մի որևէ շափազանց խելացի մինիստրի դեմքին՝ այն էլ իսկապես մի գլուխ տրաքեցնող գործի բոպեին:

Բայց Չիչիկովը պարզապես ասաց, որ նման ձեռնարկումը կամ համաձայնությունը ոչ մի կերպ չի կարող անհամապատասխան լինել քաղաքացիական հրահանգներին և Ռուսաստանի հետագա նպատակներին, իսկ մի բոպե հետո ավելացրեց, որ գանձարանը մինչև անգամ օգուտ կստանա, քանի որ կստանա օրինական հարկեր:

— Այդպե՞ս եքդուք ենթադրում...

— Ես ենթադրում եմ, որ դա լավ կլինի:

— Դե, եթե լավ կլինի՝ զա ուրիշ բան է. ես դրա դեմ ոչինչ չունեմ, — ասաց Մանիլովը և կատարելապես հանգրտացավ:

— Հիմա մնում է համաձայնել զնի մասին...

— Ինչպե՞ս թե զնի մասին, — ասաց կրկին Մանիլովը և կանգ առավ: — Մի՞թե դուք ենթադրում եք, թե ես ձեզանից դրամ կվերցնեմ այն հոգիների համար, որոնք, կարելի է ասել, վերջացրել են իրենց գոյությունը: Եթե ձեր մեջ ծնել է այդպիսի, այսպես ասած ֆանտաստիկ ցանկություն, ապա ես իմ կողմից նրանց կտամ ձեզ անշահորեն և կայքագիրը վերցնում եմ ինձ վրա:

Մեզ կշտամբանք կլինեք սույն դեպքերի պատմադրի համար՝ եթե նա թերանար ասելու, որ հոհունակությունը հաղթահարեց հյուրին՝ Մանիլովի արտասանած այսպիսի խոսքերից հետո: Որքան էլ նա լրջմիտ էր ու դատող, բայց այստեղ քիչ մնաց մինչև անգամ մի ուստյուն գործեր այժի նման, որ ինչպես հայտնի է՝ արվում է միայն ուրախության ամենաուժեղ պոռթկումների ժամին: Նա բազկաթոռի մեջ այնպես ուժգին շուռ եկավ, որ բարձի վրա քաշած բրդե կտորը տքաքեց. ինքը Մանիլովը մի տեսակ տարակուսանքով նայեց նրան: Երախտագիտությունից դրդված, նա այստեղ եթե այնքան շնորհակալություններ հայտնեց, որ սա շփոթվեց, ամբողջովին կարմրեց, գլխով բացասական նշան արեց, և վերջապես արդեն հայտնեց, որ դա ոչնչից ոչինչ չարժի, որ նա, իսկապես, կամենում էր որևէ բանով ապացուցել իր սրտի ձգտումը, հոգու մագնետիզմը, իսկ մեռյալ հոգիները որոշ չափով կատարելապես փուչ բան են:

— Բոլորովին փուչ բան են, — ասաց Չիչիկովը՝ սեղմելով նրա ձեռքը: Այստեղ մի շատ խոր հոգոց հանվեց: Թվում էր, որ նա տրամադիր էր սրտի գեղումների. ո՛չ առանց զգացմունքի և արտահայտչություն՝ նա վերջապես արտասանեց հետևյալ խոսքերը.

— Եթե իմանայիք, թե ի՞նչ ծառայություն մատուցեցիք սույն՝ ըստ երևույթին՝ փուչ բանով մի անցեղ ու անգերդաստան մարդու: Այո, իսկապես ինչե՞ր չեմ քաշել ես, ինչպես որևէ նավակ կատաղի ալիքների մեջ... Ինչպիսի՞ հալածանքների, ինչպիսի՞ հետապնդումների չեմ հանդիպել, ի՞նչ ցավեր չեմ քաշել. և ինչի՞ համար. նրա համար, որ ճշմարտությունն եմ պաշտպանել, որ խղճով մաքուր եմ եղել, որ ձեռք եմ մեկնել և՛ անօգ որբևայրուն, և՛ թշվառ որբին... — այստեղ նա մինչև անգամ-թաշկինակով սրբեց ցայտած արցունքը:

Մանիլովը բոլորովին զգացվել էր: Երկու բարեկամները երկար ժամանակ սեղմում էին իրար ձեռք և երկար ժամանակ լուռ նայում էին իրար աչքերի, որոնց մեջ երևում էին դուրս հոսած արցունքները: Մանիլովը ոչ մի կերպ չէր ուզում բաց թողնել մեր հերոսի ձեռքը և այնպես չերմ էր շարունակում սեղմել, որ սա չէր իմանում ի՞նչպես ազատի: Վերջապես կամացուկ դուրս հանելով՝ նա ասաց, որ վատ չէր լինի շուտով

կայքագիրը պատրաստել, և լավ կլիներ, որ նա ինքը չզլանար այցելել քաղաքը՝ կայքագիրը հաստատելու գործով: Հետո վերցրեց գլխարկը և սկսեց հրաժեշտի բարևները:

— Ինչպե՞ս, դուք ուզում եք գնա՞լ, — ասաց Մանիրովը՝ հանկարծ սթափվելով և համարյա վախենալով:

Այդ ժամանակ առանձնասենյակ մտավ Մանիրովան:

— Կիզանկա, — ասաց Մանիրովը մի փոքր խղճալի դեմքով, — Պավել Իվանովիչը թողնում է մեզ:

— Որովհետև մենք ձանձրացրինք Պավել Իվանովիչին. — պատասխանեց Մանիրովան:

— Տիկին, այստեղ, — ասաց Չիչիկովը, — այստեղ, ահա թե ո՞րտեղ, — նա ձեռք դրեց սրտի վրա, — այո՛, այստեղ մըշտապես կապրի՛ հաճելությունը այն ժամանակի, որ անցկացրի ձեզ հետ. և հավատացեք, ինձ համար ավելի մեծ երջանկություն չէր լինի, քան ապրելը ձեզ հետ, եթե ո՛չ միևնույն տան մեջ, ապա գոնե ամենամոտ հարևանությունը:

— Բայց գիտե՞ք, Պավել Իվանովիչ, — ասաց Մանիրովը, որին շատ դուր եկավ այդ միտքը, — ինչքա՛ն, իսկապես, լավ կլիներ, եթե ապրեինք այսպես միասին, մի հարկի տակ, կամ մի որևէ ծփիի սովերի տակ փիլիսոփայեինք որևէ բանի մասին, խորանայինք...

— Օ՛, դա կլիներ դրախտային կյանք, — ասաց Չիչիկովը զառաչելով: — Մնաք բարյա՛վ, տիկի՛ն, — շարունակեց նա մտանալով Մանիրովայի ձեռիկին: — Մնաք բարյա՛վ, ամենահարգելի բարեկամ, շնորհակա՛մ խնդիրքս:

— Օ՛, վստահ եղեք, — պատասխանեց Մանիրովը, — ես ձեզանից բաժանվում եմ ոչ ավելի, քան երկու օրով:

Բոլորը դուրս եկան սեղանատուն:

— Մնաք բարյա՛վ, սիրելի մանկիկներ, — ասաց Չիչիկովը՝ տեսնելով Ալբրդեսի և Թեմիստոկլյուսին, որոնք զբաղված էին ինչ-որ մի փայտե հուսարով, որի ո՛չ ձեռքը կար և ո՛չ էլ քիթը, — մնաք բարյա՛վ, իմ պստիկներս: Դուք ներեցե՛ք ինձ, որ ես ձեզ ոչ մի ընծա չբերի, որովհետև, խոստովանում եմ, մինչև անգամ չգիտեի, թե արդյոք ապրում եք աշխարհում. բայց հիմա, երբ գամ, անպատճառ կբերեմ: Քեզ՝ թուր, ուզո՞ւմ ես, թուր կբերեմ:

— Ուզում եմ, — պատասխանեց Թեմիստոկլյուսը:

— Իսկ քեզ՝ թմբուկ, ճշմարիտ է, չէ՞, քեզ՝ թմբուկ, — շարունակեց նա՝ թեքելով Ալբրդեսի գլխին:

— Տմպուկ, — պատասխանեց Ալբրդեսը շշուկով և գլուխը կախեց:

— Լավ, ես քեզ թմբուկ կբերեմ: Այնպիսի՛ հիանալի թրմբուկ, այ, այսպես կլինի. տո՛ւտ... ոտ՛ւ... տրա՛ տա՛ տա՛, տա՛, տա՛, տա՛... Մնաս բարյա՛վ, հոգյակս, մնաս բարյա՛վ, — այստեղ նա համբուրեց նրա գլուխը և դիմեց Մանիրովին ու նրա ամուսնուն մի թեթև ծիծաղով, որով սովորաբար դիմում են ծնողներին՝ իմացնելով նրանց իրենց երեխաների ցանկությունների անմեղությունը:

— Ճշմարիտ, մնացե՛ք, Պավել Իվանովիչ, — ասաց Մանիրովը, երբ բոլորն արդեն դուրս էին եկել դռան սանդուղքի գլուխը: — Նայեցեք, ի՛նչ ամպեր են:

— Այդ փոքրիկ ամպեր են, — պատասխանեց Չիչիկովը:

— Իսկ գիտե՞ք արդյոք Սոբակեիչի մոտ տանող ճամփան:

— Դրա մասին ուզում եմ հարցնել ձեզ:

— Թույլ տվեք, ես իսկույն կբացատրեմ ձեր կառապանին: — Այստեղ Մանիրովը նույնպիսի սիրալիրություններ կառապանին բացատրեց գործը և մինչև անգամ նրան մի անգամ «դուք» ասեց: Կառապանը լսելով, որ պետք է երկու ոլոր բաց թողնել և թեքվել երրորդի վրա՝ ասաց. — գլուխ կհանե՞ք, ձերդ բարեծննդություն, — և Չիչիկովը մեկնեց՝ երկար ժամանակ ուղեկցվելով ոտների մատների վրա բարձրացած տանտերերի թաշկինակի թափահարումներով և բարևի նշաններով:

Մանիրովը բավական ժամանակ կանգնած էր դռան սանդուղքի գլխին՝ աչքերով ճամփու դնելով հեռացող բրիչկան, և երբ սա արդեն սկսեց բոլորովին շերևալ, նա դեռ կանգնած էր՝ ծխամորճը բերանին: Վերջապես նա սենյակ մտավ, երստեց աթոռին և անձնատուր եղավ մտածմունքներին, հոգեպետ ուրախանալով, որ իր հյուրին մի փոքրիկ բավականություն պատճառեց: Հետո նրա մտեհչը աննկատելիորեն անցան ուրիշ առարկաների և վերջապես քշվեցին աստված գիտե թե ո՞ւր: Նա մտածում էր ընկերական կյանքի բարորություն մասին, այն մասին, թե որքան լավ կլիներ ընկերոջ հետ ապրել որևէ

գետի ափին, հետո այդ գետի վրայով նրա գլխում մի կամորը շինվեց, ապա մի հսկայատեսիլ տուն այնպիսի բարձր բելվեդերով¹, որ այնտեղից կարելի էր մինչև անգամ Մոսկվան տեսնել, և այնտեղ երեկոները թեյ խմել բաց օդում և դատողություններ անել զանազան հաճելի առարկաների մասին:— Հետո մտածում էր նա, որ նրանք Չիչիկովի հետ միասին լավ կառքեր նստած հասան մի ինչ-որ հասարակության, որտեղ բոլորին հմայում են իրենց հաճելի վարվեցողությամբ, և որ իբրև թե թագավորը իմանալով նրանց այդպիսի բարեկամության մասին՝ նրանց գեներալի աստիճան շնորհեց և ապա, վերջապես, է՛լ աստված գիտե թե ի՛նչ բաներ, որ նա ինքն էլ ոչ մի կերպ չէր կարող գուլս հանել: Չիչիկովի տարօրինակ խնդիրքը հանկարծ ընդհատեց նրա երազանքը: Այդ միտքը նրա գլխում բնավ չէր նստում. ի՛նչքան էլ նա շուտուտուտ էր տալիս՝ բայց ո՛չ մի կերպ չկարողացավ իրեն բացատրել այդ, և բոլոր ժամանակ նստել էր և ծխամորձ էր քաշում, որ տևեց մինչև ընթրիք:

ԳԼՈՒԽ III

Իսկ Չիչիկովը հոգեկան լավ տրամադրության մեջ նստել էր իր բրիչկան, որ վաղուց սլանում էր փոստի խճուղու վրայով: Նախորդ գլխից արդեն հայտնի է, թե ի՛նչն էր նրա ճաշակի և հակումների գլխավոր առարկան և ուստի զարմանալի չէր, որ շուտով հոգով-մարմնով ամբողջովին խորասուզվեց նրա մեջ: Ենթադրությունները, նախագծերը և նկատառումները, որ թափառում էին նրա դեմքին, երևում էր, որ շատ հաճելի էին, որովհետև ամեն ռուպե իրենցից հետո գոհունակ ժպտի հետքեր էին թողնում: Զբաղվելով դրանցով, նա ոչ մի ուշադրություն չդարձրեց այն բանի վրա, որ նրա կառապանը՝ Մանիլովի տան սպասավորների ընդունելությունից գոհ՝ շատ բանիմաց նկատողություններ էր անում կողքի խայտավոր ձիուհի, որ լծված էր աջ կողմից: Այդ խայտավոր ձիւն շատ տակետակն էր և միայն ցույց էր տալիս, թե քաշում է, մինչդեռ միջին աշխետը և կողքի քուրանը, որ Ատենակալ էր կոչ-

¹ Տան վրայի վերնաշեն տնակ՝ աշտարակի նման:

վում, որովհետև ձեռք էր բերված ինչ-որ ատենակալից, ամբողջ սրտով աշխատում էին, այնպես որ, մինչև անգամ նրանց աչքերում երևում էր այն բավականությունը, որ նրանք ստանում էին դրանից: «Փանդե՛ր բանեցրու, ֆանդե՛ր բանեցրու. տես ո՛նց եմ քո ֆանդերը բռնում»,— ասում էր Սելիֆանը, տեղից կիսովին վեր կենալով և ծուլլին մտրակով ձաղկելով: «Դու քո գործն իմացիր, նեմեցի շալվար: Աշխետը նամուսով ձի է, իրա պարտքը իմանում է, նրան սիրով մի շափ էլ ավել կեր կտամ, նրա համար, որ նամուսով ձի է, Ատենակալն էլ լավ ձի է... Հլա՛, հլա՛, ի՛նչ ես ականջներդ թափ տալի: Սարսաղի մինը. բանը որ ասում են՝ իմացի, հայվա՛ն, ես քեզ փիս բան չեմ սովորեցնում: Հլա մի տես ո՛ւր է ճղում»: Այստեղ նա դարձյալ ձաղկեց նրան մտրակով՝ ավելացնելով. «Ա՛յ դու բարբարոս: Անիծա՛ծ Բոնապարտ...»: Հետո բոլորի վրա բղավեց. «Ա՛յ ձեր հոգուն մատաղ, հա՛» և երեքին միասին մտրակեց արդեն ո՛չ թե իբրև պատիժ, այլ որ ցույց տա՞, թե գոհ է նրանցից: Այս բավականությունը պատճառելուց հետո նա կրկին ճառն ուղղեց խալավորին. «Դու հենց իմանում ես՝ արարմունքդ չեմ տեսնո՞ւմ: Չէ, դու ճշմարիտ գործ բռնիր, թե որ ուզում ես քեզ պատիվ տան: Ա՛յ, տես, կալվածատերի մոտ որ էինք, նրա մարդիկ լավն են. մարդ որ լավն է լինում՝ հոգով սրտով ես նրա հետ եմ: Լավ մարդու հետ, լավ ընկեր եմ, հոգեկից բարեկամ. թե՛յ է պետք խմել, հա՛ց ուտել, աչքի՛ս վրա, մենակ թե՛ լավ մարդ լինի: Լավ մարդուն էլ ամեն մարդ էլ պատիվ կտա: Այ, մեր պարոնին ամեն մարդ էլ պատիվ է տալիս, նրա համար որ, լսո՞ւմ ես, թագավորին ծառայություն է արել, բարձր աստիճան ունի...»:

Այսպես դատողություններ տալով Սելիֆանը ընկավ վերջապես ամենահեռավոր վերացականությունների մեջ: Եթե Չիչիկովն ականջ դներ, անձամբ իրեն վերաբերյալ շատ մանրամասնություններ կիմանար, բայց նրա մտքերն այնպես զբաղված էին իր առարկայով, որ որոտի ուժեղ հարվածը միայն ստիպեց նրան սթափվել և իր շուրջը նայել. ողջ երկինքը կատարելապես ծածկվել էր ամպերով և փոշոտ փոստային ճանապարհը՝ անձրևի կաթիլներով: Վերջապես որոտի հարվածը լսվեց կրկին անգամ ավելի ուժեղ և ավելի մոտ, և անձրևը հանկարծ հորդեց, ինչպես դուլլից: Սկզբում ընդու-

նհրով շեղ ուղղութիւն՝ նա ծեծում էր բրիչկայի ծածկի մի կողմը, հետո թյուտ, ապա հարձակման կերպը փոխելով և բոլորովին ուղիղ ձև ընդունելով՝ թմբկահարեց ուղղակի ծածկի գլխին. ցալքունները վերջապես սկսեցին թռչել Չիչիկովի երեսին: Դա նրան հարկադրեց ծածկվել կաշվե վարագույրներով՝ երկու կլոր պատուհանիկներով, որ շինված էին ճամփի տեսարանները դիտելու համար, և հրամայել Սելիֆանին, որ ալվելի արագ քշի: Սելիֆանը, որ նույնպես խոսքի հենց կեսին խանգարվել էր, գլխի ընկալ, որ խկապես չի կարելի ուշանալ, հենց տեղն ու տեղը կառքի ուսից հանեց ինչ-որ մոխրագույն մահուղի մի ցնցոտի, թևքերը մեջը կոխեց, սանձերը ձեռք գցեց և բղավեց իր ձիերի վրա, որանք հագիվհագ էին ոտք փոխում, որովհետև խրատական ճառերից հետո զգում էին հաճելի մի թուլութիւն: Բայց Սելիֆանը ոչ մի կերպ չէր կարողանում հիշել՝ երկո՞ւ թե երեք ուլորան անցաւ: Կշտադատելով և մի քիչ ճամփան հիշելով՝ նա գլխի ընկալ, օր ուրներ շատ եղան, բայց բոլորը նա բաց թողեց, անցաւ: Որովհետև ուս մարդը դժվար ընկնեցին մի բան կհնարի անելու, է՛լ չընկնելով երկար ու բարակ դատողութիւնների մեջ՝ ծոկով դեպի աջ առաջին խաշաձև կտրող ճանապարհը, ձայն տվեց. «ա՛յ ձեզ մատաղ, հա՛» և շափ գցեց ձիերին, քի՛չ մտածելով այն մասին, թե ո՛ր է տանելու բռնած ճամփան:

Յակայն անձրեն ըստ երևութիւն երկար ժամանակ պաշար ունենալ ճանապարհի վրա նստած փոշին արագ հունցվեց, քարձալ ցեխ և ձիերի համար ընկալ առ ընկալ ալվելի դժվար էր դանում բրիչկան քաշելը: Չիչիկովն արդեն սկսում էր խիստ անհանգստանալ՝ այսպես երկար ժամանակ շտեմնելով Յարակելի գլուղը: Նրա հաշվով վաղուց ժամանակն էր տեղ գտնելու: Նա նայեց դուրս՝ դեսուզեն, բայց այնպես մութն էր, որ թեկուզ մատդ կոխի աչքը:

- Սելիֆան, — ասաց նա վերջապես բրիչկայից դուրս ցտկելով:
- Ի՞նչ է, պարոն, — պատասխանեց Սելիֆանը:
- Ապա մի մտիկ տուր, գլուղ չի՞ երևում:
- Ոչ, պարոն, ոչ մի տեղ չի երևում:
- Արանից հետո Սելիֆանը մտրակը շարժելով՝ ծոր տվեց մի երգ, ասանք՝ ո՛չ թե երգ, այլ ինչ-որ մի երկար բան, որի

վերջը չկար: Այնտեղ ամեն բան մտնում էր. բոլոր քաջալերական և դրդիչ աղաղակները, որով մեծարում են ձիերին ամբողջ Ռուսաստանում մի ծայրից մյուսը, ամեն տեսակ ածականներ առանց խտրութեան, հենց ինչ առաջին անգամ լեզվին եկաւ: Այսպիսով բանը հասավ այնտեղ, որ նա նրանց սկսեց քարտուղարներ անվանել:

Այնինչ Չիչիկովն սկսեց նկատել, որ բրիչկան ճոճվում էր դեսուզեն և ուժգին հարվածներ էր հասցնում իրեն: Դա նրան զգալ տվեց, որ իրենք ճանապարհից դուրս են եկել և հավանորեն քաշ են գալիս տափանած դաշտի վրայով: Սելիֆանը, թվում էր, թե ինքն էլ էր գլխի ընկել, բայց ոչ մի խոսք չէր ասում:

— Է՛յ, խարդախ, այս Ի՞նչ ճանապարհով ես գնում, — ասաց Չիչիկովը:

— Բա ո՞նց անենք, պարոն, ժամանակն է էղպես. դամշին չի երևում, այնպես մութն է:

Այս ասելով նա այնպես ծոկեց բրիչկան, որ Չիչիկովն ստիպված էր երկու ձեռքով իրեն պահել: Այստեղ միայն նկատեց, որ Սելիֆանը կոնծած էր:

— Պահի՛ր, պահի՛ր, շո՛ւտ կտաս, — գոչեց նա նրան:

— Չէ, պարոն, ո՞նց կարելի է, որ շուտ տամ, — ասաց Սելիֆանը: Էդ լավ բան չի շուտ տալը. ես ինքս իմանում եմ. իսկի շուտ չեմ տա: — Հետո սկսեց բրիչկան թեթևակի շրջել. շրջեց, շրջեց և վերջապես շուտ տվեց կողքի վրա: Չիչիկովը ոտքով, ձեռքով շրմփաց ցեխի մեջ: Սելիֆանը ձիերին, այնուամենայնիվ, պահեց, ասենք՝ նրանք իրենք էլ կկանգնեին, որովհետև սաստիկ ուժասպարեղ էին: Այս շնախատեով ճանգամանքը բոլորովին զարմացրեց նրան: Իջնելով իր տեղից, նա կանգնեց բրիչկայի առջև, երկու ձեռները կանթեց կողքերին, մինչդեռ պարոնը թպրտում էր ցեխի մեջ՝ աշխատելով այնտեղից դուրս պրծնել, և մի փոքր մտածմունքից հետո ասաց. «Տեսա՞ր, շուտ եկավ»:

— Գու հարբած ես կոշկակարի պես, — ասաց Չիչիկովը:

— Ոչ, պարոն, ո՞նց կարելի է, որ հարբած լինեմ: Ես իմանում եմ, որ լավ բան չի հարբած լինելը: Բարեկամ մարդու հետ մի քիչ զրույց եմ արել, նրա համար, որ լավ մարդու հետ զրույց անել կարելի է, սրտնում փիս բան չկա, մի

քիչ էլ մի բան կերա հետը: Բան ուտելը ամոթ բան չի, լավ մարդու հետ կարելի է մի բան ուտել:

— Իսկ ես քեզ ի՞նչ ասացի վերջին անգամ, որ հարբեցիր: շը: Մոռացե՛լ ես, — ասաց Չիչիկովը:

— Չէ, ձերդ բարեծննդություն, ո՞նց կարելի է, որ մոռանամ: Ես իմ բանն իմանում եմ: Ես իմանում եմ, որ խմելը լավ բան չի: Լավ մարդու հետ մի քիչ զրույց արի, նրա համար որ...

— Այ, հիմի ես քեզ էնպես մի կթակեմ, կգնաս կիմանաս, թե լավ մարդու հետ ի՞նչպես մի քիչ զրույց արիր:

— Ոնց որ ձեր ողորմածության քեֆն ուզում է, — պատասխանեց ամեն բանի պատրաստ Սելիֆանը. — թե թակելու է, դե պիտի թակի, ես դրա դեմ խոսք չունեմ: Թե որ հախն է, ինչի՞ չպիտի թակես, տիրոջ կամքը չի: Թակելը պետք է, նրա համար որ՝ մուծիկը երես է առնում, կարգ ու կանոն է պետք: Թե որ տեղն է, էն է, թակի, ինչո՞ւ համար չթակես:

Այս դատողության դեմ պարոնը ոչինչ չգտավ պատասխանելու: Բայց այդ ժամանակ կարծես ինքը բախտը վճռեց խղճալ նրանց: Հեռվից շան հաշոց լսվեց: Չիչիկովն ուրախացած հրամայեց ձիերը առաջ քշել: Ռուս կանոնապանը աչքի փոխարին սուր հոտառություն ունի. դրանից պատահում է, որ նա աչքերը փակելով զրում է ամբողջ ուժով և միշտ մի որևէ տեղ հասնում է: Սելիֆանը խավարի մեջ ոչինչ չտեսնելով՝ ձիերն այնպես շփոթեցրեց քշեց գյուղի վրա, որ կանգնեց այն ժամանակ միայն, երբ բրիչկան լծափայտով դիպավ ցանկապատին և երբ էլ ամենևին տեղ չկար գնալու: Չիչիկովը միայն թափվող անձրևի թանձր քողի միջով նկատեց ինչոր կտրան նման մի բան: Նա Սելիֆանին ուղարկեց դարպասը որոնելու, որ անկասկած երկար կտևեր՝ եթե Ռուսիայում շվեյցարները տեղակ չլինեին ժիր շները, որոնք նրա մասին այնպես զիլ գեկուցեցին, որ նա մատնեին ականջները տարավ: Մի լույս սահեց պատուհաններից մեկում և մշուշոտ շիթով հասավ ցանկապատին՝ մեր ուղևորներին ցույց տալով ճամփան: Սելիֆանն սկսեց դուռը ծեծել և շուտով դարպասի դռնակը բաց անելով դուրս ցցվեց արմյակը գլխին քաշած մի

կերպարանք, և պարոնը իր ծառայի հետ լսեց կնկա խոսքոտ ձայն. — ո՞վ է դուռը ծեծում, ի՞նչ եք իրար անցել:

— Ճանապարհորդ ենք, մայրիկ, թույլ տվեք գիշերենք, — ասաց Չիչիկովը:

— Տեսա՞ր ինչ թեթև ոտքեր ունի, — ասաց պառավը, — ի՞նչ ժամանակ է եկել. այստեղ պանդոկ չի, կալվածատիրուհի է ապրում:

— Ի՞նչ արած, մայրիկ, տեսնում ես՝ ճանապարհը կորցրել ենք, հո այսպիսի ժամանակ տափաստանում չենք գիշերելու:

● — Ժամանակն էլ մութ, փիս ժամանակ, — ավելացրեց Սելիֆանը:

— Չենդ կտրի, հիմար, — ասաց Չիչիկովը:

— Իսկ դուք ո՞վ եք, — հարցրեց պառավը:

— Ազնվական եմ, մայրիկ:

Ազնվական բառը պառավին ստիպեց կարծես մի փոքր մտածել. «Այսանցեք, ես տիկնոջը կասեմ», — ասաց նա և մի երկու րոպեից հետո արդեն վերադարձավ լապտերը ձեռին: Դարպասը բացվեց: Մի փոքրիկ կրակ փայլատակեց նաև մյուս պատուհանում: Բրիչկան, մտնելով բակը, կանգ առավ մի փոքրիկ տան առջև, որը մթան պատճառով դժվար էր լավ տեսնել: Միայն նրա մի կեսն էր լուսավորված պատուհանի լույսով. երևում էր նաև տան առաջ հավաքված ջուրը, որի վրա շիտակ խփում էր նույն լույսը: Անձրևը զիլ թակում էր փայտե կտրանը և խոխոջուն առվակներով հոսում տակին դրած տակառի մեջ: Իսկ այդ ժամանակ գամփոնները ձգել էին իրենց բազմատեսակ ձայները. մեկը՝ գուլխը վեր բռնած այնպես էր ձգում և այնպիսի ջանասիրությամբ, կարծես դրա համար աստված գիտե, թե ի՞նչ ոռճիկ էր ստանում, մյուսը արագ-արագ վրա էր տալիս ժամկոշի պես.՝ նրանց միջին փոստի գանգակի պես զնգում էր, հավանորեն, ջահել ձագի անդադրում դիսկանտը, և այդ ամենն ավարտում էր բասը, թերևս ծերունի, օժտված ուժեղ շնային բնույթով, որովհետև խորդում էր, ինչպես խորդում է երգիչ խմբի կոնտրաբասը, երբ համերգի թունդ ժամանակն է, տենորները ոտների մատներին են բարձրանում բարձր նոտան հանելու խիստ ցանկությունից և շուրջն ամեն բան, ինչ որ կա, ձգտում է դեպի վեր՝

գլուխը ետ գցելով, և միայն նա, շածիլած կզակը փողկապի մեջ խոթելով, պպզած և համարյա մինչև գետին խոնարհված, այնտեղից բաց է թողնում իր նոտան, որից դողում և շրջկուտում են ապակիները: Արդեն միայն շների հաշոցից, որ կազմված էր այդպիսի երաժիշտներից՝ կարելի էր ենթադրել, որ գլուղը կարգին մեծ էր. բայց մեր թրջված ու մրսած հերոսը ոչ մի բանի մասին չէր մտածում, բացի անկողնուց: Դեռ բրիչկան չէր կանգ առել բոլորովին, որ նա թռավ սանդուղքի գլուխը, երեբաց և քիչ մնաց ընկներ: Կրկին սանդուղքի գլուխը դուրս եկավ ինչ-որ մի կին, որ առաջվա եկողից երիտասարդ էր, բայց նրան շատ նման: Նա Զիչիկովին տարավ սենյակը: Սա հարևանցի երկու հայացք նետեց. սենյակը փակցրված էր հին, շերտավոր պաստառներով, ինչ-որ թռչունների նկարներ, պատուհանների մեջտեղը փոքրիկ հայելիներ՝ մուգ գույնի շրջանակներով՝ ոլորած տերևների ձևով, ամեն մի հայելու ետև զրկված էր կա՛մ նամակ, կա՛մ հին խաղաթղթի դարսակ, կա՛մ գուլպա, պատի ժամացույց՝ թվացույցին ծաղիկներ նկարած... Ավելին նկատելու ուժ չկար: Նա զգում էր, որ աչքերն իրար էին կպել, կարծես մեկը նրանց վրա մեղք էր քսել: Մի բույս անց ներս մտավ տանտիկինը, մի տարեգ կին, ինչ-որ ննջարանի գլխանոցով, շտապ հագած, ուսին էլ ֆլանել, մե՛կն այն կանանցից, ոչ մեծ կալվածատիրուհիներից, որոնք լաց են լինում երաշտից, վնասներից, և գլուխները մի փոքր ծուռ են բռնում, միևնույն ժամանակ քիչ-քիչ փող են հավաքում նախշուն քսակներում, որ դրված են լինում կամոդի արկղերում: Մի քսակում հավաքում են ուրբխանոցները, մյուսում՝ հիսուն կոպեկանոցները, երրորդում՝ քսանհինգ կոպեկանոցները, թեև այնպես է թվում, թե կամոդում ոչինչ չկա, բացի սպիտակեղենից, մեկ էլ՝ գիշերվա կոֆտաններից, մեկ էլ՝ կծիկներից, մեկ էլ՝ թելահան արած սալոպից, որ սահմանված է հետո հագուստ դառնալու, եթե հինը որևէ կերպ այրվի՝ տոնական թխվածքներ և զանազան շաքարահացեր թխելու ժամանակ կամ բրբրվի ինքնիրեն, բայց հագուստը չի այրվի և ինքնիրեն չի բրբրվի. խնայող է պառավը և սալոպին դեռ երկար ժամանակ վիճակված է թելահան վիճակում պառկած մնալու, իսկ ապա բոլոր մյուս

հետաքի հետ կտակով բաժին հասնելու երրորդ պորտի զրոյ աղջկան:

Զիչիկովը ներողութուն խնդրեց, որ անհանգստացրեց՝ անսպասելի ժամանումով: «Ոչի՛նչ, ոչի՛նչ, — ասաց տանտիկինը: — Այս ի՛նչ ժամանակ աստված ձեզ բերեց: Այնպիսի անձրև ու փոթորիկ է, ճանապարհից եկած եք, հարկավոր էր մի բան ուտեիք, բայց գիշեր է, պատրաստել չի կարելի»:

Տանտիկնոջ խոսքերն ընդհատվեցին մի տարօրինակ ֆշշոցով, այնպես որ, հյուրը քիչ էր մնում վախենա. աղմուկը նման էր այն բանին, որ կարծես ողջ սենյակը լցվեց օձերով, բայց վերե նայելով նա հանգստացավ, որովհետև գլխի ընկավ, որ պատի ժամացույցի քեֆն ուղեց զարկել: Ֆշշոցին Քսկույն հետևեց խոխոց, և վերջապես իր բոլոր ուժերը մի լավ հավաքելով՝ նա այնպիսի մի ձայնով ժամը երկուսը խփեց, կարծես մեկը փայտով ծեծեց կտորած կճուճը, որից հետո ճոճանակը կրկին սկսեց հանգիստ շխալ աչ ու ձախ:

Զիչիկովը շնորհակալութուն հայտնեց տիկնոջը՝ ասելով, որ իրեն ոչինչ հարկավոր չէ, որ նա թող ոչ մի բանով շանհանգստանա, որ բացի անկողնուց նա ոչինչ չի պահանջում, և միայն հետաքրքրվեց իմանալու, թե ի՛նչ տեղեր է ընկել ինքը և արդյոք այստեղից հեռո՞ւ է կալվածատեր Սորակելի ժոտ գնալու ճանապարհը, որին պառավը պատասխանեց, որ չի էլ լսել այդպիսի մի անուն, և որ այդպիսի կալվածատեր բոլորովին չկա:

- Գոնե Մանիլովին ճանաչո՞ւմ եք, — ասաց Զիչիկովը:
- Իսկ Մանիլո՞վն ով է:
- Կալվածատեր է, մայրիկ:
- Զէ, չեմ իմացել, այդպիսի կալվածատեր չկա:
- Ապա ո՞վքե՞ր կան:
- Բորրով, Սվինին, Կանապատև, Խարպակին, Տրեպակին, Պելշակով:
- Հարո՞ւստ մարդիկ են թե ոչ:
- Ոչ, որդի, շատ հարուստ չեն: Մեկը քսան հոգի ունի, մեկը՝ երեսուն, իսկ այնպիսիները, որ հարյուր, ասենք, այդպիսիներ չկան:
- Զիչիկովը նկատեց, որ կարգին խուլ անկյուն է ընկել:
- Գոնե հեռո՞ւ է այստեղից մինչև քաղաք:

— Մի վաթսուն վերատ կլինի՛ր Որքան ափսոսում եմ, որ քան շկա ուտեք, թեյ չէի՞ք կամենա, որդի:

— Շնորհակալ եմ, մայրիկ, ոչինչ չեմ ուզում, բացի անկողնուց:

— Ճիշտ է, այսպիսի ճանապարհից հետո շատ է հարկավոր հանգստանալ: Այ, հենց այստեղ էլ տեղավորվեցեք, որդի, այս բազմոցի վրա: էյ, Ֆետինյա, բե՛ր փետրե ներքնակը, բարձերն ու սավանը:— Ի՛նչ ժամանակ աստված ձեզ ուղարկեց: Ի՛նչ որոտմունք է, ամբողջ ժամանակ սրբապատկերի առաջ մոմը վառած եմ պահել: է՛, որդի, մեջքդ ու կողքդ ամբողջը ցեխակոլով է եղել վարագրի պես. այդ որտե՞ղ ես բարեհաճել կեղտոտվել:

— Դեռ փառք ասածո, որ միայն կեղտոտվեցի, պետք է շնորհակալ լինել, որ կողերս ամբողջովին չեմ ջարդել:

— Տեր աստված, ի՛նչ սարսափելի է, արդյոք մի բանով պետք չէ՞՞ մաժել մեջքդ:

— Շնորհակալ եմ, շնորհակալ, մի՛ անհանգստանաք: Միայն հրամայեցեք ձեր աղջկան, որ հագուստներս շորացնի և սրբի:

— Լսո՞ւմ ես, Ֆետինյա,— ասաց տանտիկինը դառնալով այն կնոջը, որ մոմով դուրս էր եկել սանդուղքի գլուխը, և որը արդեն փետրե ներքնակը քաշ էր տվել բերել ու երկու հողթից ձեռներով քրքրելով այն՝ փետուրների հեղեղ բաց թողել ամբողջ սենյակում: «Ի՛նչ վերցրու պարոնի կաֆտանը ներքնաշորի հետ, նախ՝ շորացրու կրակի առաջ, ինչպես անում էիր հանգուցյալ տիրոջդ համար, հետո՝ քերիք և մի լավ թա՛փ տուր:

— Աչքիս վրա, տիկին,— ասաց Ֆետինյան, սավանը փռելով փետրե ներքնակի վրա և բարձերը դնելով:

— է՛, անկողնիդ պատրաստ է,— ասաց տանտիկինը:— Ցտեսություն, որդի, ցանկանում եմ հանգիստ քուն: Արդյոք ուրիշ բան պետք չէ՞: Գուցե սովոր ես, որդի, որ մեկը քնելուց առաջ կրունկդ քորի, հանգուցյալս առանց դրան իսկի չէր քնում:

Բայց հյուրը հրաժարվեց կրունկները քորելուց էլ: Տանտիկինը դուրս գնաց և նա իսկույն շտապեց հանվել, Ֆետինյային տալով վրայից հանած հանդերձանքը, թե՛ վրայի, թե՛

տակի, և Ֆետինյան՝ իր կողմից նույնպես բարի գիշեր մաղթելով՝ քաշ տվեց տարավ այս թաց սպառազինությունը: Մնալով մենակ՝ նա ոչ առանց բավականության՝ նայեց իր անկողնին, որը համարյա մինչև առաստաղ էր հասնում: Ֆետինյան, ինչպես երևում էր, վարպետ էր փետրե ներքնակներ թափ տալու: Երբ աթոռը ոտի տակ դնելով նա բարձրացավ անկողնի վրա, սա նրա տակին իջավ համարյա մինչև հատակը և փետուրներն՝ իրենց սահմանից քշված՝ թռան սենյակի բոլոր անկյունները: Հանգցնելով մոմը՝ նա ծածկվեց յթն վերմակով և նրա տակին կրենդելի նման կծկվելով՝ նույն բույսին քնեց: Արթնացավ հետևյալ օրն արդեն բավական ուշ առավոտյան: Արևը պատուհանի միջով փայլում էր ուլիղ նրա աչքերի մեջ, և ճանճերը, որոնք երեկ հանգիստ քնած էին պատերին ու առաստաղին՝ բոլորը դիմեցին դեպի նա, մեկը նստեց նրա շրթունքին, մյուսը՝ ականջին, երրորդն առիթ էր փնտրում մի կերպ նստել ուլիղ նրա աչքի մեջ, իսկ նրան, որն անզգուշություն էր ունեցել մոտ նստել մեծ պնչին՝ նա քնաթափա ներս քաշեց թթի մեջ, որից պինդ փոշտաց—հանգամանք, որ պատճառ դարձավ նրա արթնանալուն: Մի հայացք նետելով սենյակի շորս կողմը՝ հիմա նկատեց, որ պատկերների վրա բոլորը թռչուններ չէին, նրանց մեջ կախված էր կուտուզովի պատկերը և յուղաներկով նկարած մի ինչ-որ ծերուկ՝ համազգեստի թևի վրա կարմիր ծալվածքով, ինչպես որ հագնում էին Պալել Պետրովիչի ժամանակ: Ժամացույցը դարձյալ նում էին Պալել Պետրովիչի ժամանակ: Ժամացույցը դարձյալ հազար և խփեց տասը. դռնից ներս նայեց մի կնոջ դեմք և Ֆշշաց և խփեց տասը. դռնից ներս նայեց մի կնոջ դեմք և նույն բույսին էլ անհետացավ, որովհետև Չիչիկովը՝ ցանկանալով ավելի լավ քնել՝ վրայից դեն էր գցել ամեն ինչ: Ներս նայող դեմքը նրան կարծես մի փոքր ծանոթ թվաց: Նա սկսեց մտաբերել, տեսնես ո՞վ էր դա, և վերջապես հիշեց, որ դա տանտիկինն էր: Նա հագավ շապիկը, զգեստներն արդեն շորացրած և սրբած դրած էին՝ նրա կողքին: Հագնվելով, նա մոտեցավ հայելուն և դարձյալ այնպես բարձր փոշտաց, որ այդ բույսին պատուհանին մոտեցած հնդու աքաղաղը, պատուհանն էլ հո շատ մոտ էր գետնին, հանկարծ և խիստ արագ իր տարօրինակ լեզվով նրան ուղղած մի բան դուրս տվեց, հավանորեն ցանկանում էր ողջունել, որի մոթիվ Չիչիկովը նրան հիվար ասաց: Մոտենալով պատուհանին, նա սկսեց մտիկ

տալ իր առջև եղած տեսարանին. պատուհանը համարյա բացվում էր հավանոցի վրա, համենայն դեպս նրա առջև գտնված նեղլիկ բակն ամբողջովին լցված էր թուշուններով և ամեն տեսակ տնային արարածներով: Հնդուհավերին ու հավերին թիվ ու համար չկար: Նրանց կողքին ման էր գալիս աքաղաղը հանգիստ քայլերով, կատարը թափահարելով և գլուխը մի կողքի բռնած՝ կարծես մի բանի ականջ դնելով. խոզն իշ ընտանիքով հայտնվեց անմիջապես, հենց տեղն ու տեղն աղբի կույտը քանդելով՝ նա հարևանցիորեն կերավ հավի ձագը և շնկատելով այդ, շարունակեց իր կարգին լափել ձմերուկի կեղևները: Այդ փոքրիկ բակը կամ հավանոցը պատած էր մի տախտակե ցանկապատով, որի ետևում ձգվում էին կաղամբի, սոխի, կարտոֆիլի, ճակնդեղի և տնտեսության համար այլ կարևոր բանջարեղենի ընդարձակ մարգերը: Մարգերում տեղտեղ ցցված էին խնձորենիներ և այլ մրգատու ծառեր, ծածկված ցանցերով՝ կաշաղակներից և ճնճղղկներից պաշտպանելու համար, որոնցից վերջինները խոտորնակ ամպերի պես թռչում էին մի տեղից մյուսը: Այդ իսկ պատճառով մի քանի խրտվիլակներ էին տնկած երկար ձողերի վրա՝ թևերը լայն շած, նրանցից մեկի վրա հագցրել էին իրեն՝ տանտիկնոջ գլխանոցը: Մարգերից այն կողմ ընկած էին գյուղացիների խրճիթները, որոնք թեև ցրիվ էին շինված և ուղիղ փողոցների մեջ չէին ամփոփված, բայց՝ ինչպես նկատեց Չիչիկովը՝ ցույց էին տալիս բնակվողների ունևորություն, որովհետև խնամքով էին պահվել, ինչպես հարկն է: Կտուրների հնացած տախտակը ամենուրեք փոխարինված էր նորով, դարպասները ոչ մի տեղ չէին ծովել, իսկ երեսները դեպի իրեն դարձված շարդախների տակ նա՝ տեղ կար, որ նկատեց համարյա մի նոր պահեստի սայլ, կար որ և երկու: «Է՛, սրա գյուղը փոքր չէ», — ասաց նա և հենց տեղն ու տեղը վճռեց խոսք բանալ և մի լավ ծանոթանալ տանտիկնոջ հետ: Նա մտիկ ուղեց դռան արանքից, որից տանտիկինը քիչ առաջ գլուխը հանեց և տեսնելով նրան թեյի սեղանի մոտ նստած՝ ներս մտավ ուրախ և փաղաքշտ դեմքով:

— Բարև, պարոնս, ինչպե՞ս քնեցիք, — ասաց տանտիկինը՝ տեղից վեր կենալով: Նա հագնված էր երեկվանից լավ,

մուգ զգեստ, և արդեն առանց ննջարանի գլխանոցի, բայց վզին կրկին մի բան փաթաթած էր:

— Լա՛վ, լա՛վ, — ասաց Չիչիկովը՝ նստելով բազկաթոռին: — Դուք ինչպե՞ս եք, տիրուհիս:

— Վատ եմ, հարգելիս:

— Ինչո՞ւ այդպես:

— Անքնություն ունեմ: Գոտկատեղո միշտ ցավում է, իսկ սոսոս սակրուկից վերև, հարգելիս, հենց այն է, շարվում է:

— Կանցնի, տիրուհիս, կանցնի: Չարժե ուշք դարձնել:

— Տա աստված՝ անցնի: Խոզի ճարպ քսեցի և ակիպիդարով էլ թրջեցի: Իսկ թեյն ինչո՞վ անուշ կանեք: Շշի մեջ մրգի հյութ կա:

— Վնաս չունի, տիրուհի, մրգի հյութով էլ կխմենք:

Կարծում եմ՝ ընթերցողը արդեն նկատեց, որ Չիչիկովը, չնայած փաղաքշական կերպարանքին՝ սակայն ավելի ազատ էր խոսում, քան Մանիլովի հետ և բոլորովին ձևականությունների ետևից չէր ընկնում: Պետք է ասել, որ մեզ մոտ՝ Ռուսիայում, եթե օտարերկրացիներին որոշ բաներում դեռ չեն հասած, ապա գերազանցել են վարվեցողություն մեջ: Անհնարին է թվարկել մեր վարվեցողության երանգներն ու նրբությունները: Ֆրանսիացին կամ գերմանացին հավիտյան գլխի չի ընկնի և չի հասկանա նրա առանձնահատկություններն ու տարբերությունները, նա համարյա միևնույն ձայնով և միևնույն լեզվով կսկսի խոսել և՛ միլիոնատերի հետ, և՛ մանր ծխախոտավաճառի հետ, թեև, իհարկե, հոգում կարգին կստորանա առաջինի հանդեպ: Մեզանում այդպես չէ. մեզայնում կան այնպիսի իմաստուններ, որոնք երկու հարյուր հոգի ունեցող կարվածատերերի հետ կխոսեն բոլորովին այլ կերպ, քան նրա հետ, որն ունի երեք հարյուր հոգի, իսկ նրա հետ, ով ունի երեք հարյուր, դարձյալ այնպես չեն խոսի, ինչպես հինգ հարյուր ունեցողի հետ, իսկ նրա հետ, ով ունի հինգ հարյուր, դարձյալ ո՛չ այնպես, ինչպես ութ հարյուր ունեցողի մի խոսքով՝ թեկուզ հասիր մինչև միլիոն ունեցողը, միշտ կգտնվեն նրբերանգներ: Ընթացողներ, օրինակի համար, գոյություն ունի մի պաշտոնատուն, ո՛չ այստեղ, այլ աշխարհի ծայրում եղած մի պետության մեջ, իսկ պաշտոնատան մեջ՝ ենթադրենք՝ գոյություն ունի պաշտոնատան մի վարիչ: Խընդ-

բեմ նայեք նրան, երբ նա նստած է իր ստորագրչալնների մեջ— ուղղակի վախից մի ծպտուն էլ չես կարողանա հանել: Հայարտություն և ազնվաբարձրություն, և էլ արդեն ի՞նչ չի արտահայտում նրա դեմքը. ուղղակի վերցրու վրձինը և նկարիր. Պրոմեթևս, վճռապես Պրոմեթևս: Նայում է արծվի պես, քայլ է փոխում սահուն, շափով: Հենց նույն արծվիլը, հենց դուրս եկավ թե չէ իր սենյակից և մոտենում է իր պետի առանձնասենյակին, այնպես է կաքավի նման շտապում, թղթերը կոնատակին, ինչքան ուժ ունի: Հասարակության մեջ և երեկույթում եթե բոլորը ոչ բարձր աստիճան ունեն՝ Պրոմեթևսն այնպես էլ մնում է Պրոմեթևս, իսկ եթե մի փոքր բարձր է աստիճանը՝ ապա Պրոմեթևսի հետ այնպիսի մի կերպարանափոխություն է կատարվում, որ Օվիդիոսն¹ էլ չի հնարի. ճանճ, ճանճից էլ փոքր, դարձավ ավազ: «Սա իսկի իվան Պետրովիչը չէ»,— ասում ես նայելով նրան: «Իվան Պետրովիչը ավելի բարձրահասակ է, իսկ սա թե՛ կարճ է, թե՛ լղար, նա խոսում է բարձր, բասով և երբեք չի ծիծաղում, իսկ սա սատանան գիտե ի՞նչ բան է, թուշուի պես ծվում է և միշտ ծիծաղում է»: Մոտենում ես, ավելի մոտ, նայում, իսկապես իվան Պետրովիչն է: «Է՛հ», մտածում ես ինքդ քեզ... Սակայն դառնանք գործող անձերին: Չիչիկովը, ինչպես մենք արդեն տեսանք, վճռեց բոլորովին ձևականությունների ետևից չընկնել, ուստի վերցնելով թեյի բաժակը և մեջք լցնելով մրգի հյութը՝ սկսեց մի այսպիսի խոսակցություն.

— Լավ գյուղ ունեք, տիրուհիս: Քանի՞ շունչ են:

— Շունչը, որդիս, ութսունից մի քիչ պակաս է,— ասաց տանտիկինը, — բայց ցավն այն է, որ ժամանակները վատ են. այ, հերու էլ այնպես երաշտ էր, որ աստված հեռու տանի:

— Սակայն մուժիկները տեսքով պինդ են, խրճիթներն ամուր են: Բայց թույլ տվեք իմանալ ձեր ազդանունը: Ես այն պես ցրվեցի... եկա գիշեր ժամանակ...

— Կոռորչկա, կուլեգիական քարտուղարի այրի:

— Խոնարհաբար շնորհակալ եմ: Իսկ անուն-հայրանունը:

— Նաստասյա Պետրովնա:

¹ Չին հռոմեական բանաստեղծ Պուրբուս Օվիդիոս Նագոն (43 թ. մ.թ.ա. 18 թ. մ.թ.), որը ի թիվս այլ երկերի՝ հեղինակել է «Կերպարանափոխություններ» պոեմը:

— Նաստասյա Պետրովնա. լավ անուն է Նաստասյա Պետրովնա: Ես մի հարազատ մորաքույր ունեմ՝ Նաստասյա Պետրովնա:

— Իսկ ձեր անունն ի՞նչ է,— հարցրեց կալվածատիրուհին,— դուք երևի թե ատենակա՞լ եք:

— Ոչ, մայրիկ,— պատասխանեց Չիչիկովը քթի տակ ծիծաղելով.— ատենակալ չենք, բայց հենց այնպես մեր գործերով շրջում ենք:

— Հա, դուք ուրեմն գնո՞ղ եք: Որքան ափսոս, իսկապես, որ մեղրը ծախեցի վաճառականներին այնպես էժան, այ, իսկ դու, պարոնս ինձնից երևի կգնեիր:

— Այ, տես որ մեղրը չէի գնի:

— Բայց էլ ուրիշ ի՞նչ: Գուցե կանեփի թե՛լ: Արի տես, որ կանեփի թելս էլ քիչ է. մի կես փութ կլինի:

— Ո՛չ, տիրուհիս, ուրիշ տեսակի ապրանք. ասացեք, ձեզ մոտ գյուղացիներ մեռե՞լ են:

— Է՛, պարոնս, տասնութ մարդ,— ասաց պառավը հառաչելով.— Այն էլ լավ տղամարդիկ մեռան, բոլորն աշխատող: Դրանից հետո, ճիշտ է ծնվեցին, բայց նրանցում ի՞նչ կա. բոլորը մանր-մունր, բայց ատենակալը եկավ,— պետք է, ասում է, վճարվի ամեն հոգու համար: Մարդիկ մեռած են, բայց եկ հարկ տուր, ոնց որ թե կենդանի են: Անցյալ շաբաթ ինձ մոտ դարբինը այրվեց, այնպես վարպետ դարբին էր, փականագործի վարպետություն էլ գիտեր:

— Մի՞թե հրդեհ է եղել ձեզ մոտ, մայրիկ:

— Աստված փրկեց այդ փորձանքից. հրդեհն ավելի վատ կլիներ. ինքն այրվեց, որդի: Իրեն մեջ մի տեսակ կրակ ընկավ, շափից ավելի խմեց, մենակ կապույտ կրակ դուրս եկավ նրանից, ողջ այրվեց, այրվեց և ածուխի պես սևացավ, բայց այնպիսի մի վարպետ դարբին էր, ու հիմի բան չունեմ, թե նստեմ մի տեղ գնամ, մարդ չկա՝ ձիերը պայտի:

— Աստծու կամքն է, տիրուհիս,— ասաց Չիչիկովը հառաչելով.— աստծու իմաստության դեմ ոչինչ չի կարելի ասել... Ինձ տվեք նրանց, Նաստասյա Պետրովնա:

— Ի՞նչը, պարոնս:

— Այ, հենց այդ բոլորը, որ մեռան:

— Բայց նրանց ո՞նց տամ ձեզ:

— Հենց այնպես, հասարակ կերպով: Կամ կուզե՞ք, ծախեցեք: Ես նրանց փոխարեն ձեզ փող կտամ:

— Բայց ինչպե՞ս ախր, ճշմարիտ, գլուխս չի մտնում: Չլինի՞ ուզում ես նրանց գեանից հանել:

Չիլիկովը տեսավ, որ պառավը հեռունեբը զնաց, և որ անհրաժեշտ է հասկացնել, թե բանն ինչո՞ւմն է: Մի քանի խոսքով նա բացատրեց նրան, որ հանձնումը կամ գնումը միայն պետք է թղթի վրա արձանագրել, և հոգիները կնշանակվեն իբրև կենդանի:

— Բայց ձեր ինչի՞ն են պետք նրանք, — ասաց պառավը՝ աչքերը նրա վրա շեղելով:

— Այդ արդեն իմ գործն է:

— Բայց ախր նրանք մեռած են:

— Դե, ո՞վ է ասում, թե նրանք կենդանի են, դրա համար էլ վնասի մեջ եք, որ մեռած են. դուք նրանց համար վճարում եք, իսկ հիմա ես ձեզ կազատեմ հոգսից ու վճարումներից: Հասկանո՞ւմ եք: Եվ ո՞չ միայն կազատեմ, այլև դրանից բացի դեռ մի տասնհինգ ուրբլի էլ կտամ: Հը, հիմա պա՞րզ է:

— Ճշմարիտ՝ չգիտեմ, — ասաց տանտիկինը, խոսքերը հատ-հատ արտասանելով: — Ախր ես երբեք մեռածներին չեմ ծախել:

— Բա՞ն ասաց: Դա հրաշքի պես բան կլիներ, եթե դուք նրանց ծախեիք որևէ մեկին, կամ դուք կարծում եք, թե նրանցում իսկապես որևէ շա՞հ կա:

— Ոչ, ես այդ չեմ մտածում: Ի՞նչ օգուտ պիտի լինի նրանցում. ոչ մի օգուտ էլ չկա: Ինձ մենակ այն է դժվարացնում, որ նրանք մեռած են:

«Պնդաճակատն է երևում այս կնիկը», — մտածեց ինքն իրեն Չիլիկովը: — Լսեցե՞ք, մայրիկ: Ախր մի լավ մտածեցեք. ախր դուք քանդվում եք. նրա համար դուք հարկ եք տալիս, իբրև կենդանի...

— Ախ, պարոնս, էլ մի՛ ասի այդ, — վրա բերեց կալվածատիրուհին: Դեռ երեք շաբաթ առաջ մուծեցի հարյուր հիսունից ավելի: Ատենակալին էլ յուղոտեցի:

— Այ տեսնո՞ւմ եք, մայրիկ: Դե հիմա մի լավ քննեցեք միայն այն հանգամանքը, որ այլևս ատենակալին յուղոտել պետք չէ, որովհետև հիմա ես եմ վճարում նրանց համար. ես

և ոչ թե դուք. ես վերցնում եմ ինձ վրա բոլոր պարտավորությունները, մինչև անգամ կայքագիրը ես կազմել կտամ իմ փողով, հասկանո՞ւմ եք արդյոք այս:

Պառավը մտածմունքի մեջ ընկավ: Նա տեսնում էր, որ գործը, իսկապես, կարծես շահավոր էր, բայց միայն շատ նոր էր ու արտասովոր. ուստի սկսեց խիստ վախենալ, որ որևէ կերպ չխաբի իրեն այս գնողը, եկել է աստված գիտե՞ս ո՞րտեղից. այն էլ դեռ գիշեր ժամանակ:

— Հը, մայրիկ, ձեռքներս խփե՞նք, — ասաց Չիլիկովը:

— Ճշմարիտ, որդի, դեռ իսկի չի եղել, որ մեռելները ծախեմ: — Կենդանի մարդկանց գիշեցի՞ այ, երեք տարի է՝ Պրոտոպոպովին, երկու աղջիկ՝ ամեն մեկը հարյուրական ուսուցիչ, և շատ էլ շնորհակալ եղավ, այնպես հիանալի աշխատողներ դուրս եկան. ինքներն անձեռոցիկներ են գործում:

— Դե, գործը կենդանի մարդկանց մասին չէ. աստված նրանց հետ: Ես հարցնում եմ մեռածների մասին:

— Ճշմարիտ, առաջին անգամն է, վախենում եմ, որ որևէ կերպ վնասի մեջ չընկնեմ: Գուցե, պարոնս, դու ինձ խաբում ես, թիսկ նրանք է՞ն... նրանք գուցե ավելի արժեն:

— Լսեցեք, տիրուհիս... ախ, ի՞նչ տեսակ մարդ եք դուք, ախր ի՞նչ կարող են արժենալ նրանք: Մի լավ նայեցեք. ախր նրանք փոշի են: Հասկանո՞ւմ եք արդյոք. դա ուղղակի փոշի է: Դուք վերցրեք ամեն մի անպետք, վերջին բանը. օրինակ՝ մինչև անգամ հասարակ փալասը. փալասն էլ գին ունի. այդ գոնե կգնեն թղթի գործարանի համար, իսկ նրանք ախր ոչ մի բանի պետք չեն: Դե ինքներդ ասեք, ինչի՞ են պետք նրանք:

— Այդ իսկապես ճիշտ է: Ոչ մի բանի էլ պետք չեն. ախր ինձ մենակ մի բան է կանգնեցնում, որ նրանք արդեն մեռած են:

«Է՛հ, ի՞նչ հաստագլուխն է», — ասաց ինքն իրեն Չիլիկովը՝ արդեն սկսելով համբերությունից դուրս գալ: «Արի՛ համոզի՛ր սրան. քրտինքը տվեց վրաս, անիծված պառավ»: Այստեղ նա գրպանից թաշկինակը հանելով՝ սկսեց քրտինքը սրբել, որ իսկապես դուրս էր տվել ճակատին: Ասենք՝ Չիլիկովն իրավ էր բարկանում. մի ուրիշ թե՛ հարգելի, թե՛ մինչև անգամ պետական մի մարդ իրականում դուրս է գալիս կատարյալ կոտորչկա: Հենց մի բան մեխվեց գլխի մեջ, էլ ոչ մի.

կերպ չես կարող հանել, ինչքան կուզես՝ պատճառաբանություններ բեր, ցերեկվապես պարզ, ամեն բան նրանից ետ է ցատկում ինչպես ռետինե գնդակը՝ պատից: Քրտինքը սըրբելով՝ Չիչիկովը վճռեց փորձել, թե արդյոք չի՞ կարելի սրան մի ուրիշ կողմից ճանապարհի վրա գցել:— Տիրուհիս,— ասաց նա,— դուք կա՛մ չեք ուզում իմ խոսքերս հպակնալ, կա՛մ դիտմամբ եք խոսում: միայն նրա համար, որ մի բան խոսեք... Ես ձեզ փող եմ տալիս, տասնհինգ ռուբլի թղթադրամ: Հասկանո՞ւմ եք այս: Ախր սա փող է: Դուք այդ չեք գտնի փողոցում: Դե խոստովանեցեք, քանիսո՞վ ծախեցիք մեղրը:

— Փութը 12 ռուբլի:

— Հոգուդ վրա մի քիչ մեղք բարձեցիք, տիրուհիս: Տասներկուսի շծախեցիք:

— Աստված վկա՝ ծախեցի:

— Դե, տեսնո՞ւմ եք: Այդ նրա համար, որ մեղր է: Դուք այդ հավաքել եք՝ կարող է պատահել, մոտ մի տարի, հոգ տանելով, աշխատելով, նեղություն կրելով. ման եք եկել, մեղմեներին շարչարել եք, ամբողջ ձմեռ նրանց կերակրել եք նկուղում, իսկ մեռյալ հոգիների բանը սուլն աշխարհի Քան չէ: Դուք ձեր կողմից ոչ մի ջանք չեք դրել, այստեղ աստծու կամքն է եղել, որ նրանք թողնեն սուլն աշխարհը՝ վնաս հասցնելով ձեր տնտեսության: Այնտեղ դուք աշխատանքի, ջանքի համար ստացել եք տասներկու ռուբլի այստեղ ո՛չ մի բանի համար ստանում եք, ձրիաբար, այն էլ՝ ո՛չ տասներկու, այլ տասնհինգ, այն էլ՝ ո՛չ թե արծաթ, այլ բոլորը կապույտ թղթադրամ:— Այսպիսի ուժեղ համոզմունքներից հետո Չիչիկովն արդեն համարյա չէր կասկածում, որ պառավը վերջապես կկակդի:

— Ճշմարիտ,— պատասխանեց կալվածատիրուհին.— որքանայրու անբախտ գործն էլ այսպես է, ավելի լավ կլինի՝ ես մի քիչ էլ սպասեմ, գուցե վաճառականներ կգան, գներին կհարմարվեն:

— Ամո՞թ է, ամո՞թ, մայրիկ, ուղղակի՞ ամոթ է: Ախր ի՞նչ եք ասում. մի ինքներդ մտածեցեք, ո՞վ կգնի նրանց: Ի՞նչ կարող է նա նրանցից շինել:

— Տնտեսության մեջ կարող է մի բանի պետք գան...— առարկեց պառավը, բայց էլ խոսքը չվերջացրեց, բաց արեց

բերանը և նայում էր նրան՝ համարյա վախով, կամենալով իմանալ, թե դրան ի՞նչ կասի նա:

— Մեռածները տնտեսության մե՞ջ է՞, ո՞ւր գնացիք: Ճնճղուկներ պիտի վախեցնեն գիշերները ձեր մարգերում, ի՞նչ է:

— Աջն ու խաչը մեզ վրա. Ի՞նչ սարսափելի բաներ ես ասում,— ասաց պառավը երեսը խաշակնքելով:

— Ապա էլ ուրիշ ո՞րտեղ էիք ուզում նրանց գործի դնել: Բայց իսկապես ախր ոսկորներն ու գերեզմանները բոլորը ձեզ կմնան, հանձնումը թղթի վրա է միայն: Հիմա ինչպե՞ս է: Ի՞նչ կասեք, պատասխան տվեք գոնե:

Պառավը կրկին մտածմունքի մեջ ընկավ:

— Ինչի՞ մասին եք մտածում, Նաստասյա Պետրովնա:

— Ճշմարիտ, ես չեմ իմանում, թե ո՞նց անեմ, էլի լավ է՞ ես ձեզ կանեփի թել ծախեմ:

— Ախր կանեփի թելն ի՞նչ բան է: Չէ որ ես ձեզանից խնդրում եմ բոլորովին ուրիշ բան, իսկ դուք կանեփի թել եք կոխում բուռն: Կանեփի թելը թող մնա իր տեղը, ուրիշ անգամ կգամ, կանեփի թելն էլ կառնեմ: Ուրեմն ինչպե՞ս եք ասում, Նաստասյա Պետրովնա:

— Աստված վկա, ապրանքն այնպես տարօրինակ է, բոլորովին չեղած բան է:

Այստեղ Չիչիկովը իսպառ դուրս եկավ համբերության սահմաններից, աթոռը զայրացած խփեց հատակին և պառավին սպառնաց սատանայով:

Պառավը սատանայից արտասովոր կերպով վախեցավ:— Օխ, մի՛ հիշիր նրան, աստված նրա հետ,— ճշաց նա ամբողջովին գունատվելով,— նրան երեք օր առաջ երազում տեսա, այդ անիծվածին: Խելքս փչեց գիշերը աղոթքից հետո թուղթ բաց անել, և երևում է՝ աստված պատժելու համար էլ ուղարկեց նրան: Այնպես էլ գարշելի երևույթ ուներ. պոզերը՝ եղան պոզերից երկար:

— Ես զարմանում եմ, թե ի՞նչպես նրանք տասնյակներով չեն երևում ձեզ երազում: Միմիայն քրիստոնեական մարդասիրությանից էի ուզում. տեսնում եմ՝ խեղճ այրի կին է, շարչարվում է, նեղության մեջ է... գետինն անցիր ու շորաքի՛ր քո ամբողջ գյուղով...

երեխաների համար, այնքան դիմացկուն ապրանք է, մինչև հիմա հազնում են: Տես, է՛, ինչքան դրողմավոր թուղթ ունես, — շարունակեց նա՝ արկղիկի մեջ նայելով: Եվ իսկապես, այնտեղ բավականին դրողմավոր թուղթ կար: «Մի թերթ էլ է ինձ նվիրելիք. ի՞նչքան կարիք ունեմ դրան. կպատու՞հի՛ դատարանը խնդիր պիտի տամ, չես իմանում ինչի՛ վրա գրես»:

Չիշիկովը բացատրեց նրան, որ այդ թուղթն այն տեսակից չէ, որ դա կայքագրեր գրելու համար է, ոչ թե խնդիրքներ: Բայց և այնպես, որպեսզի հանգստացնի նրան, տվեց նրան մի ինչ-որ թերթ մի ուրիշ արժեքով: Նամակը գրելուց հետո՝ տվեց նրան ստորագրելու և խնդրեց մուծիկների մի փոքրիկ ցուցակ: Բանից դուրս եկավ, որ կալվածատիրուհին չէր պահում ո՛չ մի գրութուն, ո՛չ մի ցուցակ, այլ համարյա բոլորին անգիր գիտեր: Չիշիկովն ստիպեց հենց այստեղ ևեթ թելադրել նրանց անունները: Մի քանի գյուղացիներ մի փոքր զարմացրին նրան իրենց ազգանուններով, իսկ ալեկի ևս՝ մականուններով, այնպես որ նա ամեն անգամ, լսելով այդ, առաջ կանգ էր առնում և ապա արդեն սկսում էր գրել: Առանձնապես զարմացրեց նրան ինչ-որ մի Պյոտր Սավելև Նեուվաժայ-Կոռիտո՛, այնպես որ նա չկարողացավ շասել՝ «երկար է, հա՛»: Մյուսի անվանը կպցրած էր Կառովիյ Կիրպիլ՝, մյուսը դուրս եկավ պարզապես Կոլեսո Իվան՝, Վերջացնելով գրելը՝ նա մի քիչ օդը հոտվտաց և գրավիչ հոտ առավ՝ մի ինչ-որ յուղի մեջ պատրաստված տաք բանի:

— Խոնարհաբար խնդրում եմ նախաճաշել, — ասաց տանտիկինը: Չիշիկովը նայեց և տեսավ, որ սեղանի վրա արդեն դրված էին սունկեր, կարկանդակներ, պիրոժոկներ, շանիշկիներ, պոչագլիներ, բլիններ, ամեն տեսակ բլիթներ՝ միջուկներով. միջուկ՝ սոխով, միջուկ՝ խաշխաշով, միջուկ շոտով, միջուկ՝ սունկերով և է՛լ ի՛նչ ասես:

— Անալի կարկանդակ ձվով, — ասաց տանտիկինը:
Չիշիկովը մոտեցավ ձվով անալի կարկանդակին և, տեղն ու տեղը կեսից մի փոքր պակաս ուտելով՝ գովեց այն: Եվ

1 Բառացի՝ Պյոտր Սավելև—Մի՛ շարգիր-Տաշտո
2 Կովի աղյուս
3 Անիվ Իվան:

իսկապես, կարկանդակը ինքնին արդեն համեղ էր, իսկ պառավի հետ ունեցած գլխացավանքից և քաշքշուկից՝ հետո՝ ավելի համեղ թվաց:

— Իսկ բլինները, — ասաց պառավը:

Դրան ի պատասխան Չիշիկովը երեք բլին ծալեց միասին և թաթախելով հալած յուղի մեջ՝ ուղարկեց բերանը, իսկ շքիթունքներն ու ձեռները սրբեց անձեռոցիկով: Կրկնելով այդ մի երեք անգամ՝ նա խնդրեց տանտիկնոջը, որ հրամայի բրիլկան լծեն: Նաստասյա Պետրովնան իսկույն ևեթ ուղարկեց Ֆետինյային, հրամայելով միաժամանակ կրկին բերել տաք բլիններ:

— Ձեր բլինները շատ համեղ են, տիրուհիս, — ասաց Չիշիկովը՝ անցնելով բերած տաք բլիններին:

— Դե ինձ մոտ բլինները լավ են թվում, — ասաց տանտիկինը. — բայց այ, դժբախտություն է, բերքը վատ է, ալյուրն էլ ընտիրներից չէ... Բայց ի՞նչ կա, պարոն, ինչո՞ւ եք շտապում, — ասաց նա՝ տեսնելով, որ Չիշիկովը գլխարկը վերցրեց, — ախր բրիչկան էլ դեռ լծված չէ:

— Կլծեն, մայրիկ, կլծեն: Իմը շուտ են լծում:

— Ուրեմն, շատ եմ խնդրում, մի՛ մոռանաք կապալների մասին:

— Չեմ մոռանա, չեմ մոռանա, — ասաց Չիշիկովը դուրս գալով հաշտը:

— Իսկ խոզի ճարպ չե՞ք գնում, — ասաց տանտիկինը նրա ետևից գնալով:

— Ինչո՞ւ չեմ գնի: Կգնեմ, բայց հետո:

— Մենեղյան տոներին խոզի ճարպ էլ կունենամ:

— Կգնենք, կգնենք, ամեն ինչ կգնենք, խոզի ճարպ էլ կգնենք:

— Գուցե թռչնի փետուր պետք լինի: Փիլիպոսի պասին թռչնի փետուր էլ կունենամ:

— Լավ, լավ — ասաց Չիշիկովը:

— Այ, տեսնո՞ւմ ես, պարոնս, քո բրիչկան էլ դեռ պատրաստ չէ, — ասաց տանտիկինը, երբ նրանք դուրս եկան սանդուղքի գլուխը:

— Կլինի, պատրաստ կլինի: Բացատրեցեք ինձ միայն, թե ինչպե՞ս ընկենք մե՞ծ ճանապարհը:

— Ո՞նց անենք այդ,— ասաց տա՛տիկինը,— բացատրե-
լը դժվար է, ոլորաններ շատ կան. թե՛ հետդ պստիկ աղջիկ
դենձ, որ ճանապարհը ցույց տա: Կարծե՛մ՝ կառապանի մոտ
տեղ կա, որ նա նստի:

— Ինչպե՞ս չէ:

— Լավ, կտամ այդ պստիկ աղջիկը. նա գիտե ճանա-
պարհը, բայց տես, հետդ շտանես, վաճառականները մեկին
տարան:

Չիչիկովը վստահեցրեց նրան, որ չի տանի, և Կոռորչկան,
հանգստանալով, սկսեց աչք ածել, թե ի՞նչ կար իր բախում.
աչքը տնկեց մառանապետուհու վրա, որ փայտե նմանով
մեղր էր դուրս բերում մառանից, գլուղացու վրա, որ երևաց
գարպասի մոտ, և կամաց-կամաց թաղվեց իր տնտեսության
կյանքի մեջ: Բայց ինչո՞ւ համար այսպես երկար զբաղվե՞նք
Կոռորչկայով: Թե Կոռորչկան է, թե Մանիլովն է, թե տրե-
տեսվար կյանքն է, կամ ոչ տնտեսվար — ա՛նց կենանք: Չէ՞
որ զարմանալի են աշխարհիս բաները. ուրախ բանը վայր-
կենաբար տխուր է դառնում՝ եթե միայն երկար կանգնես նրա
մոտ, և այն ժամանակ աստված գիտե, թե միտքդ ինչե՛ր
կընկնեն: Գուցե սկսես անգամ մտածել թե՛ արդյոք իսկապե՞ս
Կոռորչկան այդքան ցած է կանգնած մարդկային կատարե-
լագործության անվերջ աստիճանների վրա: Արդյոք իսկապե՞ս
այդքան մեծ է անդունդը, որ նրան բաժանում է իր քրոջից,
որն անհասկանալի կերպով շրջափակված է աբիստոկրատիկ
տան պատերով, մեջը անուշահոտ թուզե սանդուղքներ, փայ-
լուն պղինձ, կարմիր փայտ և գորգեր, հորանջում է շա-
վարտված գրքի վրա, սպասելով սրամիտ բարձրաշխարհիկ
մի այցի, ուր նրան կտրամադրվի մի դաշտ՝ փայլելու խելքով
և արտահայտելու անգիր արած մտքեր, մտքեր՝ որ մողայի
օրենքի համաձայն ամբողջ շաբաթ զբաղեցնում է քաղաքը,
մտքեր՝ ո՛չ այն մասին, թե ի՞նչ է կատարվում իր տանը և իր
կալվածներում, որոնց գործերը խճճված են և խանգարված՝
շնորհիվ տնտեսության գործը չհասկանալու, այլ այն մա-
սին, թե ի՞նչ ուղղություն է ընդունել նորաձև կաթոլիկու-
թյունը: Բայց անցնենք, անցնենք. ինչո՞ւ խոսենք այդ մա-
սին: Բայց և ինչո՞ւ անմիտ, ուրախ, անհոգ ըրպեններին, ինք-
նիրեն, հանկարծ անց է կենում մի որևէ հրաշալի կոհակ. դեռ

ծիծաղը չի փախել բոլորովին դեմքից, արդեն ուրիշ տեսակ
ես դառնում հենց նույն մարդկանց մեջ, և արդեն ուրիշ լույ-
սով է լուսավորվում դեմքը...

— Այ, բրիչկան, բրիչկան,— վեր թռավ տեղից Չիչիկո-
վը, տեսնելով վերջապես իր մոտեցող բրիչկան:

— Հը՞, հիմար, ի՞նչ էիր երկար մլուլ տալիս: Երևում է՝
երեկվա խումարդ դեռ չես կոտրել:

Սելիֆանը դրան ոչինչ չպատասխանեց:

— Մնաք բարով, տիրուհիս: Է՛, ապա ո՞ւր է ձեր աղջիկը:

— Է՛յ, Պելագե՛յա,— ասաց կալվածատիրուհին սանդուղ-
քի գլխին կանգնած մոտ տասնմեկ տարեկան մի փոքրիկ աղ-
ջրկա, հագին ներկած քաթանի դերյա և ոտները բորիկ, որ
հեռվից կարելի էր կոշիկի տեղ ընդունել, այնպես նրանք
թարմ ցեխի մեջ կոլովել էին:— Ապա մի պարոնին ցույց
տուր ճանապարհը:

Սելիֆանն օգնեց աղջկանը կառապանի տեղը բարձրանա-
լու, և նա մի ոտով կանգնելով աստիճանի վրա՝ առաջ կեղ-
տոտեց ցեխով, իսկ հետո բարձրացավ վերև և տեղավորվեց
նրա մոտ: Աղջկա ետևից նաև ինքը Չիչիկովը ոտը դրեց աս-
տիճանի վրա և բրիչկան ծոնելով աչ կողքի վրա, որովհետև
բավական ծանր էր, վերջապես տեղավորվեց՝ ասելով. «Ահա,
հիմա լավ է, մնաք բարով, տիրուհիս»: Չիբը շարժվեցին:

Սելիֆանն ամբողջ ճանապարհին խիստ էր և միաժամա-
նակ շատ ուշադիր դեպի իր գործը, որ նրա հետ պատահում
էր միշտ այն բանից հետո, երբ նա կա՛մ մեղանջում էր, կա՛մ
հարբած էր եղել: Չիբը զարմանալի էր, թե որքան մաքրված
էին: Նրանցից մեկի սարքը, որ մինչ այդ համարյա միշտ պա-
տառոտված տեսք էր ունենում՝ այնպես որ կաշու տակից
խժուժը երևում էր, ճարտարորեն կարված էր: Ամբողջ ճանա-
պարհին նա լուռ էր, միայն մտրակով ձաղկում էր և ոչ մի
խրատական ճառով չէր դիմում ձիերին, թեև խայտավոր ձին,
իհարկե, կուզեր լսել մի որևէ խրատական խոսք, որովհետև
այդ միջոցին-սանձերը միշտ մի տեսակ ծուլորեն էին բռնել
ասող-խոսող կառապանի ձեռքերը, և մտրակը միայն ձեռ
համար էր զրոսնում մեջքերի վրա: Բայց մոայլ շրթունք-
ներից այս անգամ լսելի էին լինում միայն միօրինակ ան-
հաճո բացականչություններ. «Դե՛, սատկած, դե՛, քնի՛, քնի՛»

և դրիշ ոչինչ: Մինչև անգամ ինքը աշխետ ձին և ատենակալը՝ զժգոհ էին, ոչ մի անգամ չլսելով ո՛չ հաճոյալից, ո՛չ հարգալից խոսքեր: Խատուտիկ ձին զգում էր ամենահաճելի հարվածներ իր գիրուկ և լայն մասերի վրա: «Տեսնո՞ւմ ես՝ ոնց է շարութիւնը բռնել,— մտածում էր նա ինքնիրեն՝ մի փոքր թափահարելով ականջները: Ոնց էլ լավ գիտե որտե՛ղ խփի: Ձի ձողկի ուղիղ մեջքիդ, հենց ջոկում է, թե ո՛րտեղն է ավելի զգայուն, ականջիդ կկայցնի կամ փորի տակ կձաղկի»:

— Դեպի աջ, հը՞,— շոր հարցով դիմեց Սելիֆանն իր մոտ նստած աղջկան՝ մտրակով ցույց տալով անձրեկից սևացած ճանապարհը վառ կանաչ, թարմացած դաշտերի միջով:

— Ո՛չ, ո՛չ, ես ինքս ցույց կտամ,— ասաց աղջիկը:

— Բա ո՛ր կողմը,— ասաց Սելիֆանը, երբ ավելի մոտ գնացին:

— Ա՛յ, թե ո՛ր,— պատասխանեց աղջիկը՝ ձեռքով ցույց տալով:

— Դու էլ հա՛,— ասաց Սելիֆանը.— հենց աջ է, որ կա չի իմանում աջը ո՛րն է, ձախը՝ ո՛րը:

Թեև օրը շատ լավ էր, բայց գետինն այն աստիճան ցեխոտվել էր, որ բրիչկայի անիվները, բռնվելով հողով, շուտով կարծես թաղիքներով ծածկվեցին, որ նշանակալի շափով ծանրացնում էր կառքը: Բացի այդ, կավահող էր, խիստ՝ կպչուն: Սա և մյուսը պատճառ դարձան, որ նրանք չկարողացան գյուղամիջի կողմնակի ճանապարհներից դուրս գալ կեսօրից առաջ: Առանց աղջկա դժվար էր և այդքանն անել, որովհետև ճանապարհները սողում էին ամեն կողմ, ինչպես բռնված խեցգետիններ, որոնց դուրս են թափում տուպրակից և Սելիֆանն ստիպված պիտի անիվները պտտեցներ ոչ իր մեղքով: Շուտով աղջիկը՝ ձեռքով ցույց տվեց հեռվից սևին տվող մի շենք, ասելով. «Ա՛յ, փոստի խճուղին»:

— Իսկ շե՞նքը,— հարցրեց Սելիֆանը:

— Պանդոկ է,— ասաց աղջիկը:

— Է՛,— հիմա մենք ինքներս կգնանք,— ասաց Սելիֆանը,— գնա՛ տուն:

Նա կանգ առավ և օգնեց աղջկան ցած իջնելու, քթի տակին մրթմրթալով. «Ա՛յ դու, սևատոտիկ»:

Չիչիկովն աղջկան մի պղնձե գրոշ տվեց, և նա գնաց դեպի տուն, արդեն գոհ նրանով, որ կառապանը տեղում նըստել էր:

ԳԼՈՒԽ IV

Մոտ գնալով պանդոկին՝ Չիչիկովը հրամայեց կանգնել՝ երկու պատճառով: Մի կողմից, որ ձիերին հանգիստ տան, իսկ մյուս կողմից, որ ինքն էլ մի բան ուտի և պընդանա: Հեղինակը պետք է խոստովանի, որ խիստ նախանձում է այդ տեսակ մարդկանց ախորժակին և ստամոքսին, նրա համար վճռապես ոչինչ չեն նշանակում բոլոր մեծ կարողության պարոնները, որ ապրում են Պետերբուրգ և Մոսկվա, և ժամանակն անց են կացնում մտածելու վրա, թե ի՛նչ ուտեն վաղը և ինչպիսի՛ ճաշ հնարեն վաղը չէ մյուս օրը, և որոնք այդ ճաշն սկսում են ոչ այլ կերպ, քան բերանը ճամփելով նախ դեղահատը, ապա կուլ են տալիս ոստրե, ծովային սարդեր և այլ տարօրինակ բաներ, և հետո ուղևորվում են Կարլսբադ կամ Կովկաս: Ո՛չ, այդ պարոնները երբեք նրա նախանձը չեն շարժել: Բայց միջին կարողության տեր պարոնները, որ մի կայարանում խոզապուխտ են պահանջում, մյուսում՝ խոճկոր, երրորդում՝ թառափի կտոր կամ որևէ սոխով եփած երշիկ, և ապա իբրև թե ոչինչ չի պատահել՝ նըստում են սեղան, ի՛նչ ժամանակ կուզես, և ահա դեղձաճյուղով և շերեփածկնով գայլաձկան ապուրը ֆշշում ու մոմոմում՝ նրանց ատամների մեջ՝ ուտվելով ձկան կարկանդակով կամ լոբոջի պոչի կաթկանդակով, այնպես որ, հոտն առնողի ախորժակը բաց է անում,— ահա այդ պարոններն իսկապես օգտվում են երկնային նախանձելի պարզևով: Շատ կարողության տեր պարոնք հենց այս բուպիս կզոհեր կեսը գրավ դրած և շղթած գյուղացիների և կալվածների՝ իր բոլոր բարելավութուններով՝ թե՛ արտասահմանյան և թե՛ ուսական ասպրեկներպի, միայն թե ունենար այնպիսի ստամոքս, որ ունի միջին կարողության տեր պարոնը, բայց ցավը՝ նրանումն է, որ ո՛չ մի դրամով, անգամ ո՛չ մի կալվածով՝ իր բարելավութուններով և առանց բարելավութունների, անկարելի է ձեռք բերել այնպիսի ստամոքս, որ ունենում է միջին կարողության տեր պարոնը:

Փայտաշեն, խոնացած պանդոկը ընդունեց Չիչիկովին իր նեղիկ հյուրընկալ ծածկի տակ՝ շինված մաքուր տաշած սյունակների վրա, որ նման էին եկեղեցիների հին մոմակալներին: Պանդոկը մեծ շափի ուսական խրճիթի նման մի բան էր: Զանազան ծաղկավոր ցեփեր, թարմ փայտից շինած՝ պատուհանների բոլորքը և կտրան տակին սուր և աշխույժ խատուտում էին նրա խանգրած պատերը: Կեղևների վրա նկարված էին ծաղիկներով լի սափորներ:

Նեղիկ փայտե սանդուղքով բարձրանալով վեր, լայն հաշտը, նա հանդիպեց մի ճոռոցով բացվող դռան և խայտաճամուկ շիթ հագած մի հաստիկ պառավի, որն ասաց. այստեղ համեցեք: Սենյակում պատահեցին բոլոր հին ծանոթները, որ պառահում են ամենքին փոքրիկ փայտե պանդոկներում, որոնցից քիչ չեն շինված ճանապարհներին, այսինքն՝ եղյամակալած ինքնաեռը, հարթ քերած սոճենու պատերը, անկյունում եռանկյունի պահարանը թեյամաններով և գավաթներով, ճենապակե ոսկեջրած ձվիկներ սրբապատկերների առաջ՝ կնիված կապույտ և կարմիր ծապավեններից, նորերս ձագ բերած կատուն, հայելին՝ որ երկու աչքի տեղ չորս է ցույց տալիս, իսկ դեմքի տեղ՝ ինչ որ տափակ բլիթ, վերջապես փնջերով հոտավետ խոտեր և մեխակներ սրբապատկերների ետևը խրած, չորացած ա՛յն աստիճան, որ ո՛վ ցանկանում է հոտ քաշել՝ միայն փոշտում է և ուրիշ ոչինչ:

— Խոճկոր կա՞, — այսպիսի հարցով դիմեց Չիչիկովը կանգնած պառավին:

— Կա:

— Մովաբողկով և թթվասերո՞վ:

— Մովաբողկով և թթվասերով:

— Բե՛ր:

Պառավն սկսեց ջանք թափել և բերեց ափսեն, անձեռոցիկ՝ ա՛յն աստիճան օսլայած, որ ցից կանգնում էր չորացած կեղևի պես, հետո մի դանակ՝ ոսկրե կոթը դեղնած, գրչահատի պես բարակ, երկճյուղ պատառաքաղ և աղաման, որ ոչ մի կերպ սեղանի վրա ուղիղ դնել չէր կարելի:

Մեր հերոսն իր սովորության համաձայն իսկույն նրա հետ խոսակցության բռնվեց և հարցուփորձ արեց, թե արդյոք նա ի՞նքն է պանդոկը պահում, թե՞ տեր ունի, և ինչքա՞ն

եկամուտ է բերում պանդոկը, և արդյոք նրա հե՞տ են ապրում զավակները, և մեծ տղան ամուրի՞ է թե ամուսնացած, և ինչպիսի՞ կին է առել, արդյոք մե՞ծ բաժինքով թե ոչ, և արդյոք գո՞հ է աները, և չբարկացա՞վ արդյոք, որ քիչ նվերներ ստացավ հարսանիքում, մի խոսքով, ոչ մի բան բաց չթողեց: Ինքնին հասկանալի է, որ հետաքրքրվեց իմանալու, թե շրջակայքում նրանց մոտ ի՞նչ կալվածատերեր կան, և իմացավ, որ ամեն տեսակ կալվածատերեր կան. Բլոխինը, Պոչիտակը, Միլնոյը; Չեսլրակով գնդապետը, Սոբակևիչը: «Ա՛, Սոբակևիչին ճանաչո՞ւմ ես», — հարցրեց նա և իսկույն իմացավ, որ պառավը ճանաչում է ոչ միայն Սոբակևիչին, այլև Մանիլովին, որ Մանիլովն ավելի քաղաքավարի է, քան Սոբակևիչը. կհրամայի իսկույն հավ խաշել, կուզի և հորթենի. եթե կա ոչխարի լյարդ, ոչխարի լյարդ էլ կուզի, և այդ ամենի համե է տեսնում միայն. բայց Սոբակևիչը կուզի մի որևէ բան, բայց արդեն բոլորը կուտի և մինչև անգամ էլի կպահանջի նա: ինչ գնով:

Երբ նա այսպես զրույց էր անում՝ ուտելով խոճկորը, որի վերջին կտորն էր արդեն մնում, լսեց մոտեցող կառքի անիվների թխկթխկոց: Դուրս նայելով պատուհանից, նա տեսավ պանդոկի առջև կանգ առնող մի թեթև բրիչկա, երեք լավ ձի լծած: Բրիչկայից դուրս էին գալիս երկու ինչ-որ տղամարդ: Մեկը խարտյաշ, բարձրահասակ, մյուսը մի փոքր ցածրահասակ և թխագույն: Խարտյաշը հագին մուգ կապույտ վենգերկա ունեի, թխագույնը՝ ուղղակի շերտավոր արխալուղ: Հեռվից դանդաղ երևաց դարձյալ մի փոքրիկ կառք, դատարկ, որ քաշ էր տալիս մի ինչ-որ երկարամազ քառածի՝ պատրուտած անրակներով և թուկե սարքով: Խարտյաշը իսկույն սանդուղքներից վեր բարձրացավ, մինչդեռ թխագույնը դեռ մնաց և ինչ-որ բան էր տնտղում բրիչկայի մեջ, տեղն ու տեղը զրույց անելով ծառայի հետ և միաժամանակ թաշկինակը թափահարելով իր ետևից եկող կառքին: Նրա ձայնը Չիչիկովին կարծես մի փոքր ծանոթ թվաց: Մինչ նրան մի լավ կղններ. խարտյաշն արդեն շոշափեց դուռը և բաց արեց. դա մի տղամարդ էր բարձր հասակով, դեմքը նիհար, կամ ինչպես ասում են՝ սպառված մարդ, շեկ բեղիկներով: Այլոված դեմքից կարելի էր եզրակացնել, որ նա գիտեր թե ի՞նչ բան է ծուխը.

եթե ո՛չ վառողի, գոնե ծխախոտի: Նա քաղաքավարի բարևեց Չիլիկովին, որին վերջինս պատասխանեց նույն կերպ: Մի քանի րոպեից հետո նրանք, հավանորեն, լավ գրույցի կբռնորվեին և կարգին կծանոթանային իրար հետ, որովհետև արդեն սկիզբն արված էր, և երկուսն էլ համարյա միաժամանակ գոհունակությամբ հայտնեցին, որ ճանապարհի փոշին բոլորովին նստել է երեկվա անձրևից, և հիմա ճանապարհը գնալը և՛ հով է, և՛ հաճելի, — երբ ներս մտավ նրա թխագույն ընկերը, գլխից ցած նետելով սեղանի վրա իր կարտուզը, ձեռքով կտրիճավարի խճճելով իր սև, խիտ մազերը: Դա միջահասակ, բավականին գեղեցիկ կազմվածքով մի տղամարդ էր, լիքը, կարմիր այտերով, ձյան պես սպիտակ ատամներով և ձյութի պես սև այտամորուքով: Նա թարմ բողկի պես էր. առողջությունը կարծես նրա դեմքից կաթում էր:

— Պա՛, պա՛, պա՛, — բացականչեց նա՝ հանկարծ տեսնելով Չիլիկովին ու երկու ձեռքը պարզելով: «Այս ո՞ր քամին է բերել»:

Չիլիկովը ճանաչեց Նոզդրյովին, այն մարդուն, որի հետ միասին նա ճաշել էր դատախազի մոտ և որը նրա հետ մի քանի րոպեում այնքան մոտիկացավ, որ սկսեց արդեն դուռով խոսել, թեպետ նա իր կողմից նրան ոչ մի առիթ չտվեց:

— Ո՛ւր էիր գնացել, — ասաց Նոզդրյովը, և շապասելով պատասխանի՝ շարունակեց, — իսկ ես, բարեկամ, տոնավաճառից եմ գալիս: Շնորհավորի՛ր. տարվել եմ իսպառ: Կհավատա՞ս, երբեք կյանքումս այդպես չեմ տարվել: Ախր ես հասարակ կառքով եկա: Այ, մտիկ տուր հենց պատուհանից: — Այստեղ նա ինքը Չիլիկովի գլուխը ծոցեց, այնպես որ, սա քիչ մնաց շրջանակին դիպչեր: — «Տեսնո՞ւմ ես, ինչ ապիտան բան է գոռով քաշեցին բերին անիծվածները, ես արդեն ինձ գցեցի՝ այ, սրա բրիլիան»: — Այս ասելով Նոզդրյովը մատով ցույց տվեց իր ընկերուջը: — «Իսկ դուք դեռ ծանոթ չե՞ք: Իմ փեսան է, Միժուկը: Մենք միասին ամբողջ առավոտը քո մասին էինք խոսում: Դե, հիմի դու տես, ասում եմ, թե Չիլիկովին չհանդիպե՞նք: Ապա՞, բարեկամս, եթե իմանաս, թե ո՞նց տարվեցի: Կհավատա՞ս, որ ո՛չ թե մենակ շորս վաղկաններես ձեռքից բաց թողի, այլ բոլորը տուրը տվի:

Ախր վրաս-ո՛չ շղթա կա, ո՛չ ժամացույց»: — Չիլիկովը նայեց և իսկապես տեսավ, որ նրա վրա ո՛չ շղթա կար, ո՛չ ժամացույց: Նրան մինչև անգամ ջիվաց, որ նրա մի այտամորուքը ավելի փոքր էր և այնքան խիտ չէր, ինչպես մյուսը: — Բայց այ, եթե գրպանումս մի քան ուրբի լինեք, — շարունակեց Նոզդրյովը, — ուղղակի ո՛չ ավելի, քան քսան, ես բոլորը ետ կբերեի, այսինքն՝ բացի այն, որ ետ կբերեի, այ, ինչպես պատվավոր մարդ՝ երեսուն հազարը ձեռաց կդնեի գրպանս:

— Բայց դու այն ժամանակ էլ այդպես էիր ասում, — պատասխանեց խարտյաշը, — իսկ երբ քեզ հիսուն ուրբի տվեցի, հենց իսկույն տուրը տվիր:

— Ես տուրը չէի տա, աստված վկա, չէի տա: Եթե ես հիմարություն չանեի, ճշմարիտ, որ տուրը չէի տա: Եթե պարուկից հետո անիծած յոթնոցի վրա չծալեի՝ ես կարող էի ամբողջը բանկ անել՝:

— Բայց չարիր, — ասաց խարտյաշը:

— Չարի, որովհետև ծալեցի ո՛չ իր ժամանակին: Իսկ դու կարծում ես՝ քո մայրդ լա՞վ է խաղում:

— Լավ է, թե լավ չէ, բայց նա քեզ տարավ:

— Մե՛ծ բան էր, — ասաց Նոզդրյովը, — այդպես ես էլ նրան կտանեմ: Ո՛չ, այ, թող նա փորձեր դուրեւտ խաղալ, այ, այն ժամանակ ես կտեսնեմ, այն ժամանակ կտեսնեմ, թե ի՞նչ խաղացող է: Բայց դրա փոխարեն, սիրելի Չիլիկով, ի՞նչ քեֆ արինք առաջին օրերը: Ճիշտ է, տոնավաճառը ամենաբնտիրն էր: Իրենք վաճառականներն ասում են, որ ոչ մի ժամանակ այդպիսի հավաքույթ չի եղել: Իմս, ինչ որ բերել էին գյուղից՝ ծախեցին ամենաշահաբեր գնով: Բայց ի՞նչ քեֆ արինք: Հիմա, երբ մինչև անգամ հիշում ես... սատանան տանի, այսինքն՝ որքան ափսոս, որ դու չկայիր: Երևակայի՛ր, որ քաղաքից երեք վերստի վրա կանգնել էր դրագունների գունդը: Կհավատա՞ս, որ սպաները, ինչքան էլ պակաս ասենք, մենակ 40 սպա կար քաղաքում, որ մի սկսեցի՛նք, ասեմ քեզ, իմելը... Շտաբս-ոտոմիստը Պացելուեվը... ի՞նչ հիանալի է բեղերը, ահա՛, այսպե՛ս: Բորդոյին՞ ուղղակի ասում է

1 Պարոն, ծալել, բանկ, դուրեւտ — թղթախաղի տերմիններ են:
2 Բորդո — ֆրանսիական թեթև կարմիր գինի:

բորդաշկա: «Այ տղա, բե՛ր մի,— ասում է,— բորդաշկա»
Պորուշիկ Կուվշիննիկովը... Ախ, ի՛նչ անուշիկ մարդ է. ա՛յ,
արդեն վստահ կարելի է ասել՝ կազմ ու պատրաստ խմող է:
Մենք ամբողջ ժամանակ միասին էինք նրա հետ: Ի՛նչ գինի
տվեց մեզ Պոնոմարյովը: Պետք է իմանաս, որ նա անպիտա-
նի մեկն է, և նրա խանութում ոչինչ չի կարելի գնել. գինու
հետ ամեն աղբ խանում է. ճանգան, այրած խցան և մինչև
անգամ սրիկան շամբուկ է քերում, բայց դրա փոխարեն,
երբ խորքի սենյակից, որ նա կոչում է առանձին, մի որևէ շիշ
դուրս կրերի, այստեղ արդեն, բարեկամս, ուղղակի դրախտա-
յին երանության մեջ ես գտնվում: Այնպիսի շամպայն ունե-
ինք, որ նրա մոտ ի՛նչ է նահանգապետինը. ուղղակի՝ կվաս:
Երևակայիր, կլիկո՛ւ չէր, այլ մի տեսակ մատրագուրա կլիկո
չէր, որ ասել է՝ կրկնակի կլիկո: Հետո հանեց մի շիշ Ֆրան-
սիական, անունը՝ բոնբոն:— Հո՛տը. վարդափունջ ասա ու
պրծիր: Ա՛յ թե ո՛նց քեֆ արինք... Մեզանից հետո եկավ մի
ինչ-որ իշխան, ուղարկեց խանութ, որ շամպայն բերեն, ամ-
բողջ քաղաքում մի շիշ էլ չկար, բոլորը սպաները խմել էին:
Կհավատա՞ս, որ միայն ես ճաշի ընթացքում խմեցի տասնյոթ
շիշ շամպայն:

- Ասենք՝ տասնյոթ շիշ չես խմի,— նկատեց խարտյաշը:
- Ինչպես պատվավոր մարդ՝ ասում եմ, որ խմեցի,—
պատասխանեց Նոզդրյովը:
- Դու կարող ես ասել՝ ինչ որ ուզում ես, բայց ես քեզ
ասում եմ, որ տասն էլ չես խմի:
- Ուզում ես՝ գրազ գանք, որ կխմեմ:
- Ինչի՞ համար գրազ գանք:
- Այ, գրազ գանք հրացանիդ վրա, որ գնել ես քաղա-
քում:
- Չեմ ուզում:
- Դե լավ, դի՛ր, փորձենք:
- Փորձել էլ չեմ ուզում:
- Առանց հրացանի կմնայիր, ինչպես առանց գզակի՞
է՛, եղբայր Չիչիկով, այսինքն, ինչպե՛ս ափսոսում էի, որ դու
այնտեղ չէիր: Գիտեմ, որ դու չէիր բաժանվի պորուշիկ Կուվ-

շիննիկովից: Այ, թե կմտերմանայի՛ք: Դա այն չէ, ինչ որ
դատախազը և բոլոր նահանգական ժլատները մեր քաղաքում,
որոնք ամեն մի կոպեկի վրա դողում են: Դա սիրելիս, թե՛ գալ-
բիկ կխաղա, թե՛ բանչիկ՝ և թե՛ ի՛նչ որ կուզես: Էիս, Չիչիկով,
ախր քեզ համար ի՛նչ արժեք գալը: Ճշմարիտ, խոզուկ ես դու,
անասնաբարո մեկը. համբուրի՛ր ինձ, հոգի՛ս, շափազանց սի-
րում եմ քեզ: Միժուհ, նայի՛ր. բախտներս բերեց, դե նա իմ
ի՛նչն է, կամ ես նրա ի՛նչը. նա եկել է աստված գիտե որտեղի՛ց,
ես էլ ապրում եմ այստեղ... Բայց այնքան կառք կար, և այդ
բոլորը en gros², Վիճակ հանեցի, տարա երկու բանկա պո-
մադ, ճենապակե գավաթ և կիթառ, հետո էլի մի անգամ դրի
և տուրը տվի—սրիկայություն, բացի դրանից՝ նաև վեց ուր-
լի: Բայց ինչպիսի՛, եթե կուզես իմանալ, կանանց ետևից
ընկնող է Կուվշիննիկովը: Նրա հետ եղա համարյա բոլոր պա-
րահանդեսներում: Մի կին կար այնպես զարդարված, վրան
փոթեր, մոթեր և սատանան գիտե թե էլ ինչե՛ր... ես միտք
եմ անում ինձ ու ինձ. սատանա՛ն տանի: Իսկ Կուվշիննիկո-
վը, այսինքն դա այնպիսի անասունն է, նստեց մոտը և Ֆրան-
սերեն լեզվով նրան այնպիսի կոմպլիմենտներ է հրամցնում...
Կհավատա՞ս, հասարակ կանոնոց անգամ բաց չէր թողնում:
Դա, նրա ասելով, նշանակում է ելակի համն առնել: Չկներ և
բալըկներ էին բերել՝ հիանալի: Սա, այնուամենայնիվ, հետս
մի հատ բերի, լավ էր, որ խելք արի գնեցի, երբ դեռ փող կար
մոտս: Դու հիմա ո՛ր ես գնում:

- Մարդու մեկի մոտ,— ասաց Չիչիկովը:
- Է՛, մարդու մեկը ո՛րն է, վա՛զն անցիր, գնանք ինձ
մոտ:
- Ոչ, չի կարելի, գործ կա:
- Է՛, գործս ո՛րն է. հնարեցիր. ա՛յ դու, Օպոդելզոկ Իվա-
նովիչ:
- Ճշմարի՛տ, գործ կա և այն էլ՝ կարևոր:
- Գրազ կգամ, որ ստում ես, դե ասա՛ ո՞ւմ մոտն ես
գնում:
- Դե՛, Սոբակևիչի մոտ:

1 Գալբիկ, բանչիկ— թղթախաղի տեսակներ:
2 Մեծ քանակով:

Այստեղ նոգորյովը այնպիսի զիլ ծիծաղով հռհռաց, որով ծիծաղում է միայն թարմ, առողջ մարդը, որի բուր, մինչև վերջին՝ շաքարի պես սպիտակ ատամները երևում են, դողում և ցնցվում են այտերը, և երկու դռան ետևի հարևանը երրորդ սենյակում քնից վեր է թռչում՝ աչքերը շոկով և ասելով. ո՞նց է կորցրել իրեն:

— Ի՞նչ կա այստեղ ծիծաղելու,— ասաց Չիչիկովը՝ մասամբ դժգոհ այդպիսի ծիծաղից:

Բայց նոգորյովը շարունակեց հռհռալ ամբողջ կոկորդով՝ ասելով. «Մ՛հ, խնայիր, ճշմարիտ, ծիծաղից կտրաքեմ»:

— Ծիծաղելի ոչինչ չկա, ես նրան խոսք եմ տվել,— ասաց Չիչիկովը:

— Ախր դու ծնվածդ օրը կանխածես, երբ գնաս մոտը. նա ուղղակի ջհուղից էլ վատթար է: Ախր ես գիտեմ քո բնավորութանը, դու կսխալվես՝ եթե կարծես, որ այնտեղ կգտնես բանչիկ և որևէ բռնաբանի մի լավ շիշ: Լսի՛ր, սիրելիս, գրողի ծոցը Սոբալեկիչը, գնանք ինձ մոտ, այնպիսի՝ բալըկով պատվեմ: Պոնոմարյովը, սատանան, այնպես գլուխ էր վեր բերում, ասում է՝ «Ձեզ համար է մենակ, ամբողջ տոնավաճառը ման գաք,— ասում է.— սրա պես բալըկ չեք գտնի»: Բայց անասելի սրիկա է: Ես նրա երեսին ասացի այդ. դուք,— ասում եմ,— մեր կապալառուն առաջին սրիկաներն եք. ծիծաղում է սատանան՝ մորուքը շփելով: Ես ու Կուվշիննիկովը ամեն օր նրա խանութումն էինք նախաճաշում. Հա՛, բարեկամս, մոռացա քեզ ասելու. գիտեմ, որ է՛լ պոկ չես դա, բայց տասը հազարով էլ չեմ տա, առաջուց եմ ասում: է՛, Պորֆիրի,— կանչեց նա մոտենալով պատուհանին, իր մարդուն, որը մի ձեռքով դանակն էր բռնել. իսկ մյուսով՝ հացի կեղևը՝ զուրգելի կտորը մեջը, որ նրան հաջողվել էր անցողակի կտրել՝ բրիչկայից ինչ-որ բան հանելիս:— է՛յ, Պորֆիրի, կանչեց նոգորյովը, ապա լակոտը բեր մի: Ի՞նչ լակոտ է,— շարունակեց նա՝ դառնալով Չիչիկովին.— գողացած է, իրա անձի գնով էլ չէր տա տերը: Ես նրան խոստացա մի քուրան զամբիկ, որը, հիշո՞ւմ ես, հվոստիրյովի հետ փոխեցի...— Չիչիկովը սակայն իր օրում չէր տեսել ո՛չ քուրան զամբիկը, ո՛չ հվոստիրյովին:

— Պարոն, ոչինչ չե՞ք ուզում ուտել,— ասաց այդ միջոցին նրան մոտենալով պառավը:

— Ոչինչ: Է՛խ, ախպերս, ինչպե՛ս քեֆ արինք: Այնուամենայնիվ, տո՛ւր մի բաժակ օղի. որի՞ց ունես:

— Անխոսնի է,— պատասխանեց պառավը:

— Լավ, տո՛ւր անխոսնի,— ասաց նոգորյովը:

— Մի բաժակ էլ ինձ, որ այդպես է,— ասաց խարտյաշը:

— Թատրոնում մի դերասանուհի այնպես էր երգում անդամը, դեղձանիկի պես: Կուվշիննիկովը, որ նստած էր կողքիս. «այ,— ասում է,— ախպերս, ելակի համն անեքի՞նք մի»: Մենակ բալզամներ, կարծում եմ, հիսուն հատ կլինեք: Ֆենադին՝ շորս ժամ պտտվում էր ջրաղացի պես:— Այստեղ նա ընդունեց բաժակը պառավի ձեռքից, որը դրա համար գլուխը ցած խոնարհեց:

— Հա՛, տո՛ւր դեսը,— գուցեց նա տեսնելով Պորֆիրին, որը ներս մտավ լակոտը ձեռին: Պորֆիրին էլ հագնված էր այնպես, ինչպես և իր պարոնը, ինչ-որ մի արխալուղ, բամբակի վրա բլանդած, բայց մի փոքր ավելի ճենճոտ:

— Բե՛ր, դի՛ր այստեղ, հատակին:

Պորֆիրին հատակին դրեց լակոտը, որը տփկելով շորս թաթերի վրա՝ հոտոտում էր գետինը:

— Ի՞նչ լակոտ է,— ասաց նոգորյովը՝ մեջքից բռնելով նրան և ձեռքով վեր բարձրացնելով: Լակոտը բավականին աղիողորմ ոռնոց արձակեց:

— Բայց դու, այնուամենայնիվ, չես արել այն, ինչ որ քեզ ասել եմ,— ասաց նոգորյովը՝ դառնալով Պորֆիրին և ուշադիր տնադէլով լակոտի փոքր.— չես էլ մտածել սրան սանրե՞լ:

— Ի՛չ, ես սանրել եմ:

— Ապա որտեղի՞ց են լվերը:

— Չեմ կարող իմանալ: Կարող է պատահել, ինչ-որ ձեռք բրիչկայից են քաշվել:

— Ստում ես, ստում ես, կարծեմ, հիմար, մտքովդ չես էլ անցկացրել մի սանրել նրան, դեռ քո լվերիցն էլ վրան ես բաց թողել: Ապա մի մտիկ տուր, Չիչիկով, տես ի՞նչ ականջներ ունի, ապա մի՛ ձեռով շոշափիր:

— Ախր ինչո՞ւ համար, ես այնպես էլ տեսնում եմ, ազ- նիվ ցեղից է,— պատասխանեց Չիչիկովը:

— Ո՛չ, ապա մի հատկապես վերցրու, շոշափի՛ր ականջ- ները:

Չիչիկովը նրա սիրտը շահելու համար շոշափեց ականջնե- րը՝ կամացուկ ասելով,— այո՛, լավ շուն կգանա:

— Իսկ քիթը, զգո՞ւմ ես ինչ սառն է: Ապա մի ձեռք դիպ- ցրու:— Չկամենալով նրա խոսքը կոտրել՝ Չիչիկովը ձեռք դիպցրեց նաև քթին՝ ասելով,— հոտառութիւն ունի:

— Իսկապես մորդաշ՛ է,— շարունակեց նոզդրյովը,— և խոստովանանք լինի՛ վաղուց էի աչքս դրել մորդաշի վրա: Ա՛ն, Պորֆիրի, ե՛տ տար սրան:

Պորֆիրին լակոտը վերցնելով փորի տակով՝ տարավ նրան բրիչկա:

— Լսի՛ր, Չիչիկով, դու պետք է անպատճառ գաս ինձ մոտ, ընդամենը հինգ վերստ է, մի շնչում կհասնենք, իսկ հետո, համեցե՛ք, կարող ես նաև Սոբակևիչի մոտ գնալ:

— Է՛, ի՞նչ կա,— մտածեց ինքնիրեն Չիչիկովը,— իսկա- պես մի կանգնեմ նոզդրյովի մոտ: Ինչո՞ւ է նա ուրիշներին վատ, նույնպիսի մարդ է, դեռ տարվել էլ է, ինչպես երևում է, ամեն բանի էլ ընդունակ է. ասել է՝ կարելի է նրանից մի բան ձրի խնդրել:— Համեցե՛ք,— ասաց նա,— բայց տես, շու- շացնես, ժամանակս թանկ է:

— Ա՛յ, հոգի մարդ ես, ա՛յ, այդպես: Ա՛յ, ինչ լավ է, կաց, մի համբուրեմ քեզ դրա համար:— Այստեղ նոզդրյովն ու Չի- չիկովը համբուրվեցին:— Եվ հիանալի բան, երեքով կթռչենք:

— Ոչ, ինձ որ, խնդրում եմ, բաց թողնես,— ասաց խար- տյաշը,— ես պետք է տուն գնամ:

— Դատարկ բաներ, դատարկ բաներ, ախպերս, շեմ թող- նի:

— Ծշմարիտ, կինս կբարկանա, հիմա դու կարող ես նստել, այ, սրանց բրիչկան:

— Չէ, չէ, չէ՛: Մտքովդ շանցկացնես:

Խարտյաշը մեկն էր այն մարդկանցից, որոնց բնավորու- թյան մեջ՝ առաջին հայացքից, մի ինչ-որ համառութիւն կա:

1 Մորդաշ, որ նշանակում է ցածրահասակ, մեծազուգ շուն, որը ինչ որ բանում է, կծում է և կախում տղուկի պես:

Դեռ բերանդ բաց չարած՝ նրանք պատրաստ են վիճելու և, թվում է, երբեք չեն համաձայնի այն բանին, որ ականբերորեն հակառակ է նրանց մտածելակերպին, երբե՛ք հիմարին խե- լոք չեն կոչի և առանձնապես չեն համաձայնի ուրիշի դուրու- կի տակ պար գալու. բայց միշտ վերջանում է նրանով, որ նրանց բնավորութիւնն մեջ հայտնվում է մի փափկութիւն, որ նրանք կհամաձայնեն հենց այն բանին, որ հերքում էին, հի- մար բանը կանվանեին խելացի և հետո էլ ուրիշի դուրուկի տակ հրաշալի կպարեն, մի խոսքով՝ քաղցր կսկսեն, դառը կվերջացնեն:

— Դատարկ բան է,— ասաց նոզդրյովը ի պատասխան խարտյաշի ինչ-որ մի առարկութիւն, կարտուզը հազցրեց նրա գլխին և խարտյաշը գնաց նրանց ետևից:

— Արաղի համար չվճարեցիք, պարոն...— ասաց պա- ուավը:

— Հա՛, լավ, լավ, ա՛յ կնիկ: Լսի՛ր, փեսա՛, խնդրեմ վճա- րիր, ես գրպանումս մի կոպեկ չունեմ:

— Ինչքա՞ն պետք է տանք քեզ,— ասաց փեսան:

— Է՛, ի՞նչ, որդի, քսան կոպեկ ընդամենը,— ասաց պա- ուավը:

— Ստում ես, ստում ես, տո՛ւր նրան կեսը, նրան այդ էլ շատ է:

— Քիչ է, պարոն,— ասաց պաուավը, սակայն փողը վերցրեց շնորհակալութեամբ և դեռ շնշակտուր վազեց նրանց համար դուռը բաց անելու: Նա վնասի մեջ չէր, որովհետև շորս անգամ ավելի պահանջեց, քան արժեք օղին:

Ուղևորները նստեցին: Չիչիկովի բրիչկան գնում էր նոզդ- րյովի և նրա փեսայի բրիչկայի կողքով, ուստի և նրանք երեքն ազատ կարող էին իրար հետ խոսել ամբողջ ճանա- պարհին: Նրանց ետևից, շարունակ ետ մնալով, գալիս էր նոզդրյովի պատիկ կառքը՝ լղար, հասարակ ձիերով: Նրա մեջ նստել էր Պորֆիրին՝ շան-լակոտի հետ:

Պրովհետև ուղևորների ունեցած խոսակցութիւնը շատ էլ հետաքրքիր չէ ընթերցողի համար, ապա և լավ կանենք, եթե մի որե՛կ բան ասենք իր՝ նոզդրյովի մասին, որին, կարող է պատահել, վիճակվի խաղալ բոլորովին ո՛չ վերջին դերը մեր պոեմում:

Նողորմի դեմքը, կարծեմ թե, արդեն փորք-ինչ ծանոթ է ընթերցողին: Այդպիսի մարդիկ ամենքին էլ քիչ չեն պատահում: Նրանք կոչվում են ժիր տղամարդիկ, դեռ մանկությունից և դարոցից հայտնի են լինում իբրև լավ ընկերներ, և այդ բոլորով հանգերձ, շատ ծեծ են ուտում: Նրանց դեմքին միշտ երևում է ինչ-որ մի բաց, շիտակ, կտրիճավարի բան: Նրանք շուտ են ծանոթանում և հենց աչքդ բաց ու խուփես անում, արդեն քեզ դու ես ասում: Ընկերություն են սկսում անել, կարծես, հավիտյանս. բայց միշտ համարյա այնպես է պատահում, որ նրա հետ ընկերացողը նույն երեկո ընկերական խնջույքում հետը կկոպի: Նրանք միշտ ասող-խոսող են, կոնձող, կտրիճ, աչքի ընկնող ժողովուրդ: Նողորմը երեսունհինգ տարեկան հասակում բոլորովին այնպես էր, ինչպես որ տասնևութ և քսան տարեկան հասակում. սիրում էր քեֆ անել: Ամուսնությունը նրան բոլորովին չփոխեց: Մանավանդ որ կինն էլ շուտ զնաց այն աշխարհը՝ թողնելով երկու երեխա, որոնք բոլորովին պետք չէին նրան: Սակայն երեխաներին նայում էր գրավիչ դայակը: Տանը նա մի օրից ավելի չէր կարողանում նստել: Նրա հոտառու քիթը մի քանի տասնյակ վերստի վրա զգում էր, թե ո՞րտեղ տոնավաճառ կա՝ ամեն տեսակ հավաքույթներով և պարահանդեսներով. նա արդեն մի ակնթարթում այնտեղ էր լինում, վիճում և իրարանցում գցում կանաչ սեղանի շուրջը, որովհետև բոլոր այդպիսիների նման՝ կիրք ուներ դեպի թղթախաղը: Թղթախաղ, ինչպես մենք արդեն տեսանք առաջին գլխում, նա խաղում էր ո՛չ բոլորովին առանց մեղանշումի, իմանալով զանազան տեսակի խորամանկություններ՝ թուղթ թաքցնել և այլ նրբություններ, ուստի և խաղը շատ հաճախ վերջանում էր ուրիշ խաղով, կա՛մ նրան կոշիկներով թակում էին, կա՛մ նրան ցույց էին տալիս թաքցնելը նրա խիտ ու շատ գեղեցիկ այտամորոքների վրա, այնպես որ՝ երբեմն տուն էր վերադառնում միայն մի այտամորոքով և այն էլ բավական ցանցաու: Բայց նրա առողջ և լիքը այտերը այնպես լավ էին ստեղծված և իրենց մեջ այնքան անուցիչ ուժ էին պարունակում, որ այտամորոքները շուտով նորից աճում էին, դեռ նախկինից ավելի լավ: Եվ ի՞նչն էր ամենից տարօրինակը, ինչ միայն կարող էր Ռուսիայում պատահել՝ նա մի որոշ ժամանակից հե-

տո արգեն կրկին պատահում էր նույն բարեկամներին, որոնք նրան դնքսել էին, և պատահում էր այնպես, կարծես ոչինչ չէր եղել, և ինչպես ասում են, սա էլ ոչինչ, նրանք էլ ոչինչ: Նողորմը որոշ շափով պատմական անձնավորություն էր: Ոչ մի հավաքույթ՝ ուր նա լինում էր, չէր անցնում առանց պատմության: Մի որևէ պատմություն պետք է ծագեր անպատճառ. կամ նրան թեևրը բռնած դուրս կբերին ժանդարմները, կամ ստիպված կլինեին նրան դուրս գցել հենց իր բարեկամները: Եթե այդ էլ չպատահի, ապա, այնուամենայնիվ, մի որևէ այնպիսի բան կլինի, որ ոչ մի դեպքում ուրիշների հետ չի պատահում. կամ այնպես կհարբի բուֆետում, որ կսկսի անվերջ ծիծաղել, կամ մի այնպիսի թունդ սուտ կփչի, որ վերջն ինքն էլ կամաչի: Եվ կփչի բոլորովին առանց կարիքի. հանկարծ կպատմի, որ նա մի ձի ուներ ինչ-որ կապույտ կամ վարդագույն մազով, և դրա նման դատձրկ բաներ, այնպես, որ լսողները վերջը հեռու են քաշվում՝ ասելով. է՛, բարեկամ, դու սկսիր ստերի տոպրակը բաց անել: Կան մարդիկ, որ կիրք ունեն մերձավորին վատ բան անելու և դա երբեմն բոլորովին առանց պատճառի: Մեկը, օրինակ, մինչև անդամ բարձրաստիճան մարդ՝ ազնիվ արտաքինով, աստղը կրծքին, ձեր ձեռքը կսեղմի, հետներդ կխոսի լուրջ խորհրդածություններ առաջացնող առարկաների մասին, իսկ հետո մեկ էլ տեսար, հենց նույն միջոցին ձեր աչքի առաջ այլանդադություն թույլ կտա: Եվ այնպես վատ բան կանի, ինչպես հասարակ մի կոլեգիական ռեզիստրատոր, և ոչ այնպես, ինչպես կրծքին աստղ ունեցող մարդը, որ խոսում էր խորհրդակցություններ առաջացնող առարկաների մասին. այնպես որ՝ ցույց էին տալիս, որ նուսերդ թոթվելով, և ուրիշ միայն կանգնում, դարմանում ես ուսերդ թոթվելով, և ուրիշ ոչինչ: Հենց այդպիսի տարօրինակ կիրք ուներ նաև Նողորմը: Որքան մեկը նրա հետ ավելի էր մոտենում, դրա հետ նա ամենից շուտ էր կեղտոտ արարքներ թույլ տալիս, այնպիսի հնարովի բաներ էր տարածում, որոնցից ավելի ցանցառ բան դժվար է հնարել, խանգարում էր հարսանիքը, առևտրական գործարքը և իրեն բոլորովին էլ չէր համարում ձեր թըշնամին. ընդհակառակը, եթե դիպվածը նրան կրկին հանդիպեցներ ձեզ հետ, նա կրկին ընկերաբար կվարվեր և մինչև անգամ կասեր՝ այս դու այնպիսի սրիկան ես, որ երբեք ինձ

մոտ չես գա: Նոզդրյովը շատ հարցերում բազմակողմանի մարդ էր, այսինքն՝ մի մարդ, որի ձեռից ամեն բան գալիս էր: Միևնույն րոպեին նա ձեզ կառաջարկեր գնալ ո՛ւր կուզեք, թեկուզ աշխարհի ծայրը, ձեռք զարկել ի՛նչ ձեռնարկության ասես, փոխանակել ամեն բան, ի՛նչ ասես՝ ամեն բանի հետ, ի՛նչ կուզես: Հրացան, շուն, ձի, ամեն բան փոխանակության առարկա էր, բայց բոլորովին ո՛չ նրա համար, որ շահի, այդ ամենը առաջ էր գալիս պարզապես բնավորության մի ինչ-որ անխոնջ ծրուխյունից և աշխուժությունից: Եթե տոնավաճառում բախտի բերմունքով նրա ձեռքը պարզամիտ մարդ էր ընկնում և նրան տանում էր խաղի մեջ, նա կուլտերով գնում էր այն ամենը, ինչ որ խանութներում աչքը տեսել էր— ձիասարքեր, անուշահոտ մոմեր, դայակի համար թաշկինակներ, քուռակ, չամիչ, արծաթե լվացարան, հուլանդական կտավ, շարմաղ ալյուր, թութուն, ատրճանակներ, հարինգ, պատկերներ, սրոց, պուտուկներ, կոշիկներ, հախճապակե ամանեղեն,— որքան փողը հերիք էր անում: Բայց և հազիվ էր պատահում, որ դա հասներ տուն. համարյա հենց նույն օրը այդ ամենը մի ուրիշ ավելի բախտավոր թուղթ խաղացողի ձեռքն էր ընկնում, երբեմն մինչև անգամ վերադիր էր լինում սեփական ծխամորճը քսակի և մուշտակի հետ, իսկ ուրիշ անգամ՝ ամբողջ քառաձին բոլոր պարագաներով՝ կառքով և կառապանով, այնպես որ, ինքը տերը ուղևորվում էր մի կարճ սերթուկով կամ արխալուղով՝ որոնելու մի որևէ բարեկամի, որպեսզի օգտվի նրա կառքով: Ահա՛ թե ինչպես էր Նոզդրյովը. թերևս նրան կանվանեն հնացած բնավորություն, կասեն թե՛ հիմա այլևս Նոզդրյով չկա: Ավա՛ղ, անարդար կլինեն նրանք, ովքեր այդպես կասեն: Նոզդրյովը դեռ երկար ժամանակ աշխարհից դուրս չի գա: Նա ամենուրեք մեր միջին է և կարող է պատահել միայն՝ ման է գալիս ուրիշ բաճկոնով. բայց թեթևամիտ-անխորաթափանց են մարդիկ, ուրիշ բաճկոն հագած մարդը նրանց թվում է ուրիշ մարդ:

Մինչ այս, մինչ այն՝ երեք կառքերը արդեն հասան Նոզդրյովի տան սանդղամուտքին: Տանը ոչ մի պատրաստություն չէր տեսնված նրանց ընդունելու: Սեղանատան մեջտեղը հենակների վրա ամրացած տախտակներ էին դրած, և երկու մուժիկ նրանց վրա կանգնած պատերն էին սպիտակեցնում,

ձգելով ինչ-որ մի անվերջանալի երգ. ամբողջ հատակը ցանցընված էր գառով: Նոզդրյովը հրամայեց, որ գյուղացիներն ու մնացած բաները անմիջապես դուրս գնան, և վաղեց մյուս սենյակը հրամաններ տալու: Հյուրերը լսեցին, թե ինչպես նա խոհարարին ճաշ էր պատվիրում. այդ հաշվի առնելով, Ձիչիկովը, որն արդեն մի փոքր զգում էր ախորժակը, տեսավ, որ ժամը հինգից վաղ սեղան չեն նստի: Նոզդրյովը վերադառնալով, հյուրերին տարավ նայելու ինչ գյուղում կար-չկար. և երկուսից քիչ ավելի ժամում կատարելապես բոլորը ցույց տվեց. այնպես որ, էլ ուրիշ բան չմնաց ցույց տալու, հետո մի աշխետ քուռակ՝ տեսքով ու-վայելուչ, բայց որի համար Նոզդրյովը երզվում էր, թե տասը հազար է տվել:

— Դրան տասը հազար չես տվել,— նկատեց փեսան:— Նա մի հազար էլ չարժե:

— Աստված վկա՛ տասը հազար եմ տվել,— ասաց Նոզդրյովը:

— Դու ինչքան կուզես քեզ համար երզվիր,— ասաց փեսան:

— Դե լավ, ուզում ես գրազ գանք,— ասաց Նոզդրյովը: Փեսան շուղեց գրազ գալ:

Հետո Նոզդրյովը ցույց տվեց դատարկ ախոռը, ուր առաջ նույնպես լավ ձիեր էին եղել: Հենց նույն ախոռում տեսան մի այժ, որը հին հավատալիքի համաձայն անհրաժեշտ էին համարում ձիերի մոտ պահել և որը ինչպես երևում էր, նրանց հետ լավ էր, զբոսնում էր նրանց փորատակերին այնպես, ինչպես իր տանը: Հետո Նոզդրյովը տարավ հյուրերին տեսնելու գայլի ձագը, որ կապված էր. «Ահա գայլի ձագը»,— ասաց նա, «ես նրան դիտմամբ հում մսով եմ կերակրում: Ես ուզում եմ, որ նա կատարյալ զազան դառնա»: Գնացին Ես ուզում եմ, որ նա կատարյալ զազան դառնա»: Գնացին նայելու լճակը, որի մեջ, Նոզդրյովի ասելով, այնպիսի մեծության ձկներ կային, որ երկու մարդ դժվարությամբ էին մի հստը դուրս քաշում, որի առթիվ ազգականը չլացավ կասկածել: «Ձիչիկո՛վ, ես քեզ,— ասաց Նոզդրյովը,— ցույց կտամ մի զույգ ամենաընտիր շներ. սև բղբրի պնդությունը ուղղակի զարմացնում է, սուր դունչը ոնց որ՝ ասեղ»: Եվ նրանց տարավ դեպի գեղեցիկ շինված մի փոքրիկ տնակ, որ ամեն կողմից շրջապատված էր բոլորափակ բակով: Մտնելով բակը,

այնտեղ տեսան ամեն տեսակ շներ, թե թավամազ գամփոններ, թե նուրբ ու քնքուշ մազերով, ամեն գույնի և երանգի,— շիկակարմիր-թուխ, շագանակագույն, կարմիր դնշով, սևի վրա դեղին խայտերով... Այստեղ ամեն տեսակ անուն կար, բոլոր հրամայական խոնարհումները. նետիր, հայհոյիր, սավառնիր, հրդեհ, պճնամուլ, խզմզիր, հոգիդ հանիր, վառիր, անհամբեր, տանու ծիծեռ, պարզև, հոգաբարձուհի: Նողորմովը նրանց մեջ ճիշտ այնպես էր, ինչպես հայրը ընտանիքի մեջ. նրանք բոլորը իսկույն բարձրացնելով պոչերը, ող շուն պահողների լեզվով կոչվում է ուղղյակ. շիփ-շիտակ թռան հյուրերին ընդառաջ և սկսեցին նրանց ողջունել: Մի տասը հատը նրանցից իրենց թաթերը դրին նողորմովի ուսերին: Հայհոյիրը ցույց տվեց նույնպիսի մի բարեկամություն Չիլիկովին և, բարձրանալով ետևի ոտների վրա, լիզեց ուղղակի նրա շրթունքները, այնպես որ, Չիլիկովն իսկույն թքեց: Նայեցին շներին, որոնք զարմանք պատճառեցին սև բոցերի պնդությամբ—լավ շներ էին: Հետո գնացին դիտելու Ղրիմի քած շունը, որն արդեն կույր էր և նողորմովի ասելով՝ պետք է շուտով սատկեր, բայց երկու տարի առաջ շատ լավ քած էր. նայեցին քածին ևս, նա իսկապես կույր էր: Հետո գնացին նայելու ջրաղացը, ուր պակասում էր ճախարակը, որի մեջ ամրանում է երկանացի շուրջն արագ պտտվող վերևի քարը, ճախրողը՝ ըստ ռուս մուծիկի հրաշալի արտահայտության:— Այ, շուտով այստեղ կտեսնենք նաև դարբնոցը,— ասաց նողորմովը: Մի քիչ անց, նրանք իսկապես տեսան դարբնոցը, նայեցին և դարբնոցը:

— Ահա այս դաշտում,— ասաց նողորմովը մատով ցույց տալով դաշտը,— այնքան շատ գորշ նապաստակ կա, որ գետինը չի երևում. ես ինքս իմ ձեռքերով մեկը բռնել եմ ետևի ոտներից:

— Դե, գորշ նապաստակին դու ձեռքով չես բռնի,— նկատեց փեսան:

— Բայց արի տես, որ բռնել եմ, դիտմամբ բռնել եմ,— պատասխանեց նողորմովը:— Հիմա ես քեզ կտանեմ տեսնելու,— շարունակեց նա՝ դառնալով Չիլիկովին,— այն սահմանը, որտեղ վերջանում է իմ հողը:

Նողորմովը տարավ իր հյուրին մի դաշտով, որը շատ տե-

ղեր բաղկացած էր գուղձերից: Հյուրերը պետք է անցնեին անվար հողերի և ակոսած արտերի միջով: Չիլիկովն սկսեց հոգնություն զգալ: Շատ տեղեր նրանց ոտների տակից ջուր էր դուրս գալիս, ա՛յն աստիճան տեղը ցածր էր: Սկզբում նրանք պահում էին իրենց և զգույշ էին քայլերը դնում, բայց հետո, տեսնելով, որ դա ոչնչի չի ծառայում, սկսեցին ոտները քարշ տալ, առանց նայելու, թե ո՞րտեղ է մեծ և ո՞րտեղ է փոքր ցեխը: Կարգին մի տարածություն անցնելուց հետո տեսան, իսկապես, սահմանը, որ բաղկացած էր մի փայտե սյունից և նեղլիկ արխից:

— Այ սահմանը,— ասաց նողորմովը.— բոլորը, ինչ որ տեսնում ես այս կողմում, այդ բոլորն իմն է, և մինչև անգամ այն կողմում, ամբողջ այդ անտառը, որը, տե՛ս, կապտին է տալիս, և բոլորը, ինչ անտառի ետևին է, բոլորն իմն է:

— Ախր այդ անտառը ե՞րբ քոնը դարձավ,— հարցրեց փեսան:— Թերևս նորերս գնած լինես, բայց թե առաջ քոնը չէր:

— Այո, նորերս եմ գնել,— պատասխանեց նողորմովը:

— Բայց ե՞րբ կարողացար այդպես շուտ գնել:

— Ինչպե՞ս թե, հրրորդ օրն է՝ գնել եմ, և թանկ գնով տվեց, սատանան տանի:

— Ախր դու այդ ժամանակ տոնավաճառումն էիր:

— Խելքի՞ տոպրակ: Մի՞թե չի կարելի միաժամանակ լինել և՛ տոնավաճառում, և՛ հող գնել: Լավ, տոնավաճառումն էի, բայց գործակատարս այստեղ առանց ինձ գնեց:

— Հա, գուցե գործակատարը,— ասաց փեսան, բայց և իսկույն կասկածեց և գլուխը շարժեց: Հյուրերը նույն անպիտան ճանապարհով վերադարձան տուն: Նողորմովը նրանց տարավ իր առանձնասենյակը, ուր սակայն չէր նկատվում հետքերը այն բաների, որ սովորաբար լինում են առանձնասենյակներում, այսինքն՝ զբքեր կամ թղթեր, կախված էին միայն սրեր և երկու հրացան, մեկը՝ երեք հարյուր, մյուսը՝ ութ հարյուր ուրլիանոց: Փեսան տնտղելով՝ միայն շարժում էր գլուխը: Հետո ցույց տրվեցին տաճկական դաշույններ, որոնցից մեկի վրա սխալմամբ փորագրված էր՝ վարպետ Սավելի Սիբիրյակով: Դրանից հետո հյուրերին ցույց տրվեց շարժական: Նողորմովն իսկույն նրանց առջև մի բան պտտեց-

րեց: Շարմանկան նվագում էր ո՛չ առանց դուրեկանության, բայց նրա ներսում թվում էր մի ինչ-որ բան էր պատահել, որովհետև մագուրկան վերջացավ երգով՝ «Մայլերուզը կոհիվ գնաց», իսկ «Մայլերուզը կոհիվ գնացը» անսպասելի կերպով վերջանում էր մի ինչ-որ վաղածանոթ վալսով: Արդեն Նոզդրյովը վաղուց դադարել էր պտտեցնելը, բայց շարմանկայի մեջ մի շվի կար: շատ ծիր, որ ո՛չ մի կերպ չէր ուզում դադարել: Եվ հետո երկար ժամանակ նա մենակ շվացնում էր: Հետո ցույց տրվեցին շիրուխներ՝ փայտե, կավե, կոճղուկից, ծխած և շծխած, քարայծենիով պատած և չպատած, սաթի մուշտուկով շիրուխ՝ նորերս խաղաթղթում տարած, քսակ՝ ինչ-որ մի կոմսուհու կարած, որը մինչև ականջները սիրահարվել էր Նոզդրյովին՝ մի ինչ-որ փոստային կայարանում և որի ձեռքերը, նրա ասելով, ամենասուրբտիլային սուպերֆլու էին, մի բառ, որը հավանորեն նրա բերանում նշանակում էր կատարելության ամենաբարձր կետը: Մի քիչ բալլեկ ուտելուց հետո նրանք սեղան նստեցին ժամը հինգին մոտ: Ծառը, ինչպես երևում էր, չէր կազմում Նոզդրյովի կյանքում զլխավոր բանը. կերակուրները մեծ դեր չէին կատարում. մի բան այրվել էր, մի բան բոլորովին չէր եփվել: Երևում էր, որ խոհարարը ղեկավարվում էր ավելի ինչ-որ ոգևորությամբ և կաթսայի մեջ գցում էր ինչ ձեռքն էր ընկնում. պղպե՛ղ էր լինում մոտը, լցնում էր պղպեղ, կաղա՛մբ էր լինում, քշում էր կաղամբը, լցնում էր կաթ, խոզապուխտ, սիսեռ, մի խոսքով՝ ջուր տու քշի, մենակ թե տաք լինի, որևէ համ երևի կըստացվի: Դրա փոխարեն Նոզդրյովը զոռ տվեց գինիներին. դեռ չէին հրամցրել սուպը, որ նա հյուրերի համար լցրեց մեծ բաժակներով պորտվեյն և մի ուրիշ բաժակ՝ գոստոներն, որովհետև նահանգական և գավառական քաղաքներում չի լինում հասարակ սոստերն: Հետո Նոզդրյովը հրամայեց բերել մի շիշ մադերա, որից լավագույնը չի խմել ինքը Ֆելդմարշալը: Մադերան, իսկապես, մինչև անգամ բերանում այրվում էր, որովհետև վաճառականներն արդեն գիտենալով կալվածատերերի ճաշակը, որ սիրում էին թունդ մադերա, վրան անխնա ոտմ էին ավելացնում, իսկ երբեմն էլ ցարական օղի

էին խառնում, հուսալով, որ ամեն բանի կդիմանա ուսական ստամոքսը: Հետո Նոզդրյովը հրամայեց բերել մի ինչ-որ առանձնահատուկ շիշ, որը, նրա ասելով, թե բուրգոնյուն էր և թե շամպայն: Նա մեծ ջանքով լցնում էր երկու բաժակները՝ և աջ, և ձախ, թե փեսային, թե Չիչիկովին: Չիչիկովը, սակայն, հարևանցի նկատեց, որ նա ինքն իրեն քիչ էր ավելացնում: Դա հարկադրեց նրան զգուշ լինել և հենց որ Նոզդրյովը մի փոքր խոսքով էր ընկնում կամ փեսայի բաժակն էր լցնում՝ հենց նույն րոպեին իր բաժակը շուռ էր տալիս և ավստի մեջ: Մի քիչ ժամանակ անց հրամցրին ոչաբինովկա, որը Նոզդրյովի ասելով՝ ուներ կատարելապես շլորի համ, բայց որի մեջ, ի զարմանս, զգացվում էր ցեֆին իր բոլոր ուժով: Հետո խմեցին մի ինչ-որ բալասան, որը մի այնպիսի անուն ուներ, որ մինչև անգամ դժվար էր միտը պահել և տանտերն ինքն էլ ուրիշ անգամ արդեն ա՛յլ անուն տվեց նրան: Ծառը վաղուց արդեն վերջացել էր, և գինիները բոլորը փորձված էին, բայց հյուրերը դեռ շարունակում էին նստել սեղանի մոտ: Չիչիկովը բոլորովին չէր կամենում Նոզդրյովի հետ խոսել փեսայի ներկայությամբ զլխավոր առարկայի մասին: Ի՛նչ կուղի լինի, փեսան կողմնակի մարդ էր, իսկ առարկան պահանջում էր մեկուսի և բարեկամական խոսակցություն: Բայց և փեսան հազիվ թե կարող էր վտանգավոր մարդ լինել, որովհետև, ըստ երևույթին, լիուկի բեռնավորվել էր և նստած աթոռի վրա՝ րոպե առ րոպե տանձ էր կշռում: Ինքն էլ նկատելով, որ գտնվում է ո՛չ հուսալի վիճակի մեջ, նա վերջապես սկսեց խնդրել, որ թույլ տան տուն գնալու, բայց այնպիսի ծուլ և թույլ ձայնով, կարծես՝ ըստ ուսական արտահայտության՝ աքցանով ձիու վրա խամութ էր քաշում:

— Չէ՛ որ չէ՛, չեմ թողնի, — ասաց Նոզդրյովը:

— Ո՛չ, մի՛ նեղացնի ինձ, բարեկամս, ճշմարիտ, կգընամ, — ասաց փեսան. — դու ինձ շատ կվիրավորես:

— Դատարկ բաներ են, դատարկ բաներ, մենք հենց իսկույն բանշուկ կսարքենք:

— Ո՛չ, եղբայր, սարքիր ինքդ, իսկ ես չեմ կարող, կինս շատ կնեղանա, ճշմարիտ, ես պետք է նրան պատմեմ տոնավաճառի մասին: Պետք է, եղբայր, ճշմարիտ, պետք է նրան բավականութուն պատճառել: Ոչ, մի՛ արգելիր ինձ:

1 Ստոերն ու գոստոներն — գինու տեսակներ:

— Ի՞նչ, ճամփի՛ր նրան, կնոջդ գիտես ուր... Իսկապե՛ս է, կարևոր գո՛րծ եք կատարելու միասին:

— Ո՛չ, եղբայր, նա այնպես հարգարժան է և հավատարիմ: Այնպիսի ծառայություններ է ցույց տալիս... Կհավատա՞ս, աչքերս արցունքոտվում են: Ո՛չ, մի՛ արգելի՛ր ինձ, ձեզ ասում եմ իբրև ազնիվ մարդ, պիտի գնամ: Ես քեզ մաքուր խղճով հավատացնում եմ այդ:

— Թող գնա, ի՞նչ օգուտ նրանից, — նողգրյովին կամաց ասաց Չիչիկովը:

— Եվ ճշմարիտ որ, — ասաց նողգրյովը, — անասելի չեմ սիրում այսպիսի փալասներին, և բարձրաձայն ավելացրեց. — դրողի ծոցը, գնա՛, մտի՛ր կնկանդ փեշի տակ, ֆետյո՛ւկ¹:

— Ո՛չ, եղբայր, դու ինձ ֆետյուկ ասելով մի՛ հայհոյի՛ր, — պատասխանեց փեսան, — ես նրան կյանքովս եմ պարտական: Ճշմարիտ, այնպես բարի՛ է, սիրելի, այնպիսի փաղաքջ շանքներ ունի... լացդ գալիս է. կհարցնի, թե ի՞նչ տեսա տոնավաճառում, պետք է բոլորը պատմեմ, այնպես, իսկապես, անուշիկն է:

— Դե գնա՛, փշի՛ր նրան հիմար բաներ: Ահա՛՛ գդակդ:

— Ո՛չ, եղբայր, դու չպետք է նրա մասին այդպես արտահայտվես, դրանով դու, կարելի է ասել, ինձ ես վիրավորում, նա այնքան անուշիկն է:

— Դե կորի՛ր, ու շուտ գնա նրա մոտ:

— Այո՛, եղբայր, կգնամ, ների՛ր, որ չեմ կարող մնալ: Սրտով ուրախ կլինեի, բայց չեմ կարող: — Փեսան դեռ երկար ժամանակ կրկնում էր իր ներողությունները՝ շնկատելով, որ ինքը վաղուց նստել էր բրիչկան, վաղուց դուրս էր եկել դարպասից, և նրա առջև վաղուց դատարկ դաշտերն էին միայն: Պետք է կարծել, որ կինը բի՛շ բան լսեց տոնավաճառի մանրամասնությունների մասին:

— Փո՛ւլ կենդանի, — ասաց նողգրյովը, կանգնելով պատուհանի առաջ և նայելով հեռացող կառքին: — Տե՛ս, ինչպե՛ս քաշվեց: Կողքից լծած ձին վատը չէ, վաղուց ուզում էի ճանկա

ղցեմ: Բայց նրա հետ ո՛չ մի կերպ գործ չես կարող բռնել: Ֆետյո՛ւկ է, ուղղակի՛ ֆետյուկ:

— Դրանից հետո նրանք մտան սենյակ: Պորֆիրին բերեց մոմերը, և Չիչիկովը տանտիրոջ ձեռին նկատեց խաղաթղթի կապուկը, որ հայտնի չէ՝ որտեղից էր ընկել նրա ձեռքը:

— Է, եղբայրս, — ասաց նողգրյովը՝ կապուկի կողերը մպտներով սեղմելով և մի փոքր ծռելով այնպես, որ թուղթը տրաքեց և դուրս թռավ: — Է՛, ժամանակ անցկացնելու համար երեք հարյուր ութի՛ր բանկ եմ վեր գալիս:

Բայց Չիչիկովը չսկսեց տվեց, թե ինչի մասին էր խոսքը, և ասաց՝ իբրև թե հանկարծ մտաբերեց, — հա՛, ըմբռնամ. քեզ խնդիրք ունեմ:

— Ի՞նչ:

— Առաջ խոսք տուր, որ կկատարես:

— Ախր ի՞նչ խնդիրք է:

— Ի՞նչ որ է, խոսք տուր:

— Համեցնե՛ք:

— Ազնիվ խո՞սք:

— Ազնիվ խոսք:

— Այ, ի՞նչ խնդիրք է. դու կարծեմ շատ մեռած գյուղացիներ ունես, որոնք դեռ չեն դուրս գրված վերստուգումից:

— Լավ, ունեմ, ի՞նչ կա որ:

— Փոխանցիր ինձ, իմ անվանը:

— Բայց ինչի՞դ է պետք:

— Ի՞նչ որ է, պետք է ինձ:

— Ախր ինչի՞:

— Ի՞նչ որ է, պետք է... դա արդեն իմ գործն է, մի խոսքով՝ պետք է:

— Ճշմարիտ, մի բան երևի սարքել ես: Խոստովանի՛ր, ի՞նչ:

— Է, ի՞նչ եմ սարքել. այդպիսի մի դատարկ բանից ոչինչ չի էլ կարելի սարքել:

— Ախր ինչի՞դ են պետք:

— Ծ՛ֆ, ինչ հետաքրքրասերն ես, ամեն դատարկ բան կուզի ձեռքով տնտղել, դեռ հոտ էլ քաշել:

— Ախր ինչի՞ չես ուզում ասել:

¹ Ֆետյուկ — Տղամարդու համար վիրավորական բառ և առաջանում է (-ից, մի տառ, որ բանք համարում են անվայելուչ տառ: (Մանրություն Գոգոլի):

— Ախր քեզ ի՞նչ օգուտ իմանալուց. է՛, պարզապես, այն-
պես, խելքիս փշեց:

— Որ այդպես է, մինչև շասես՝ չեմ անի:

— Այ, տեսնո՞ւմ ես, այ, դա արդեն անազնիվ բան է քո
կողմից. խոսք տվիր և խոստումից հրաժարվեցիր:

— Ի՞նչ ուզում ես ասա, չեմ անի, մինչև շասես, թե ինչի՞
համար է:

«Ի՞նչ մի բան հնարեմ սրա համար»,— մտածեց Չիչի-
կովը և մի րոպե մտածմունքից հետո հայտնեց, որ մեռյալ
հոգիները նրան պետք են հասարակության մեջ կշիռ ձեռք
բերելու համար, որ նա մեծ կալվածներ չունի, ուստի և ուզում
է գոնե մի քանի հոգի էլ է՛ ունենա:

— Ստո՞ւմ ես, ստո՞ւմ ես,— ասաց Նոզդրյովը, թույլ
շտալով, որ վերջացնի,— ստո՞ւմ ես, եղբայր:

Չիչիկովն ինքն էլ նկատեց, որ շատ էլ հարմար չհնարեց
և պատրվակը բավականին թույլ է:— Դե լավ, ես քեզ ավելի
ճիշտը կասեմ,— ասաց նա շտկվելով,— միայն խնդրում եմ,
մարդու բան չասես: Ես մտադրվել եմ ամուսնանալ, բայց
դու պետք է իմանաս, որ հարսնացուի հայրն ու մայրը ամե-
նապատվախնդիր մարդիկ են: Ծճմարիտ, այնպիսի՝ մի փոր-
ձանքի մեջ եմ ընկել, ուրախ չեմ, որ կապվել եմ, անպատ-
ճառ ուզում եմ, որ փեսացուն ոչ մի կերպ երեք հարյուրից
պակաս հոգի չունենա, մինչդեռ ինձ համարյա հարյուր հի-
սուն գյուղացի պակասում է...

— Է՛, ստո՞ւմ ես, ստո՞ւմ ես,— գոչեց կրկին Նոզդրյովը:

— Այ, այստեղ որ,— ասաց Չիչիկովը,— մի այսքան էլ
չստեցի,— և բթամատով ցույց տվեց իր ճկույթի վրա ամե-
նափոքր մասը:

— Ծիզվիտ-ճիզվիտ: Գլխովս գրազ կգամ, որ ստում ես:

— Բայց դա վիրավորական է. ուրեմն ես ի՞նչ եմ այստեղ:
Ինչո՞ւ եմ անպատճառ ստում:

— Ախր ես քեզ լավ եմ ճանաչում. ախր դու խարդախ
մարդ ես, թույլ տուր ինձ այդ բանը քեզ ասել բարեկամա-
բար: Եթե ես քո պետք լինեի՞՝ ես քեզ կկատխեի առաջին իսկ
պատահած ծառից:

Չիչիկովը վիրավորվեց այսպիսի նկատողությունից: Ար-
դեն իսկ ամեն քիչ թե շատ կոպիտ կամ բարեվայելչությունը

վիրավորող արտահայտությունն նրա համար անհաճո էր: Նա
մինչև անգամ չէր սիրում ո՛չ մի կերպ թույլ տալ իր հետ
մտերմական վերաբերմունք, թերևս միայն, եթե անձնավո-
րությունը շահագանց բարձր դիրք ունենա: Եվ այդ պատճա-
ռով հիմա նա կատարելապես վիրավորվեց:

— Աստված վկա, կկատխեի,— ասաց Նոզդրյովը,— ես
այդ քեզ անկեղծ եմ ասում, ո՛չ նրա համար, որ քեզ վիրա-
վորեմ, այլ պարզապես ընկերաբար եմ ասում:

— Ամեն բան սահման ունի,— ասաց Չիչիկովը՝ արժա-
նապատվության զգացումով:— Եթե ուզում ես պարծենալ
նման խոսքերով՝ գնա՛ զորանոցները,— և ապա ավելացրեց,—
չես ուզում նվիրել՝ ծախի՛ր:

— Ծախե՛մ: Ախր ես քեզ լավ եմ ճանաչում, ախր դու
սրիկա ես, ախր դու կարգին գին չես տա նրանց:

— Է, դու էլ մի բարի պտուղը չես. սրան նայիր, ի՞նչ է,
նրանք բրիլիանտի՞ց են, ի՞նչ է:

— Այդպե՛ս է ու կա: Քեզ ճանաչում էի, չէ՞:

— Շնորհ արա, եղբայրս, արդեն շնուդի դամարդ բռնե՞ց:
Դու պետք է այդ հենց այնպես տայիր ինձ:

— Դե, լավ, լսիր. որպեսզի ապացուցեմ քեզ, որ ես մի
ինչ-որ ձեռքը պինդ մարդ չեմ, դրանց համար ոչինչ չեմ
վերցնի: Գնի՛ր իմ քուռակը, ես քեզ դրանց վերադիր կտամ:

— Շնորհ արա, ինչի՞ս է պետք քուռակը,— ասաց Չիչի-
կովը, իսկապես զարմանալով այս առաջարկից:

— Ինչպե՞ս թե ինչիդ. ախր ես նրան տասը հազար եմ
վճարել, իսկ քեզ կտամ չորս հազարով:

— Բայց ինչի՞ս է պետք քուռակը, ես ձիաբուծարան չեմ
պահում:

— Ապա մի լսի՛ր, դու չես հասկանում. ախր ես քեզանից
հիմա կվերցնեմ միայն երեք հազարը, իսկ մնացած հազարը
ինձ կարող ես հետո վճարել:

— Քուռակն ինձ պետք չէ, աստված նրա հետ:

— Լավ, գնիր քուրան զամբիկը:

— Չամբիկն էլ պետք չէ:

— Չամբիկի և այն մոխրագույն ձիու համար, որ դու տե-
սար ինձ մոտ, ես քեզանից կվերցնեմ միայն երկու հազար:

— Բայց ինձ ձիերը իսկի էլ հարկավոր չեն:

— Զիւրը կծախես. հենց առաջին տոնավաճառում նրանց համար կտան երեք անգամ ավելի:

— Դե ավելի լավ է հենց ինքդ ծախիր, եթե հավատացած ես, որ երեք անգամ ավելի կշահես:

— Գիտեմ, որ կշահեմ, բայց ուզում եմ, որ դու էլ օղուտ ստանաս:

Զիշիկովը շնորհակալութիւն հայտնեց բարյացակամութեան համար և ուղղակի հրաժարովեց թե՛ մոխրազույն ձիուց և թե՛ քուրան զամբիկից:

— Դե լավ, շո՛ւն գնիր: Ես քեզ կծախեմ մի այնպիսի զուլգ, որ զարմանքից աչքերդ բաց կմնան. բրդոտ դնշով, բեղավոր, բուրդը ցից-ցից, խողանակի պես: Տակառած և կողերը մարդու խելքահան են անում, թաթը գնդիկ, գետնին չի դիպչում:

— Իմ ինչի՞ս են պետք շները, նա որսորդ չեմ:

— Ախր ես ուզում եմ, որ շուն ունենաս: Լսի՛ր, գե որ շուն չես ուզում, գնի՛ր շարմանկաս, հրաշալի շարմանկա է: Ինձ վրա՛ ինչպես ազնիվ մարդ՝ նստել է հազար հինգ հարյուր. քեզ կտամ 900 ուրբով:

— Իսկ ինչի՞ս է պետք շարմանկան: Ես հո գերմանացի չեմ, որ քաշ գալով դրա հետ՝ ճանապարհին փող հավաքեմ:

— Ախր դա այնպիսի շարմանկա չէ, որ գերմանացիներն են ունենում: Սա երգեհոն է. ապա մի լավ նայիր—բոլորը կարմիր փայտից է: Ա՛յ, ես քեզ մի անգամ էլ ցույց կտամ: Այստեղ նողզրոյովը՝ խելով Զիշիկովի ձեռքը՝ սկսեց նրան քաշ տալ մյուս սենյակը, և որքան էլ սա ոտները դեմ էր տալիս հատակին և հավատացնում էր, որ արդեն գիտե, թե ի՛նչ տեսակ շարմանկա է, բայց պարտավոր եղավ դարձյալ մի անգամ լսելու, թե ինչպե՛ս Մայլբուրգը կոխի գնաց:

— Դե, որ փողով չես ուզում, ահա թե ի՛նչ, լսի՛ր. ես քեզ կտամ շարմանկան, և մեռյալ հոգիները, ինչքան որ կան ինձ մոտ, իսկ դու ինձ տուր քո բրիչկան և՛ վերադիր երեք հարյուր ուրբի:

— Այ քեզ բան, իսկ ես ինչո՞վ գնամ:

— Ես քեզ ուրիշ բրիչկա կտամ: Այ, գնանք սարայը՝ ցույց տամ: Դու միայն կենրկես, կդառնա հրաշք բրիչկա:

«Սատանի ձիուն է նստել սա»,— մտածեց իր մեջ Զիշի-

կովը և վճռեց՝ ի՛նչ էլ որ լինի, օձիքն ազատել ամեն տեսակ բրիչկաներից, շարմանկաներից և դանազան տեսակի՝ շնե-րից՝ շնայած նրանց խելքահան անող տակառած և կողերքի և թաթերի գնդիկովյանը:

— Ախր բրիչկան, շարմանկան և մեռյալ հոգիները բո-լորը միասին է:

— Չեմ ուզում,— ասաց մի անգամ ևս Զիշիկովը:

— Ինչի՞ չես ուզում:

— Նրա համար, որ ուղղակի չեմ ուզում, և արդեն հերիք եղավ:

— Ճշմարիտ, ի՛նչ տեսակ մարդ ես. քեզ հետ, ինչպես տեսնում եմ, չի կարելի, ինչպես ընդունված է լավ բարեկամ-ների և ընկերների մեջ, այնպիսին ես, ճշմարիտ ասած... Իս-կույն երևում է, որ երկերեսանի մարդ ես:

— Ապա ի՛նչ, հիմա՞ր եմ, ի՛նչ եմ. ինքդ մտածիր. ինչի՞ համար եմ ձեռք բերում մի բան, որ ինձ բուրոյովին պետք չէ:

— Լավ, խնդրում եմ, էլ մի՛ խոսի: Հիմա ես շատ լավ եմ ճանաչում քեզ: Այնպիսի, ճիշտ որ, անպիտանն ես: Դե; լսի՛ր, ուզում ես մի բանչիկ խփեսք: Ես կդնեմ բոլոր մե-ռածներին, շարմանկան ևս:

— Բայց բանկի համաձայնել՝ նշանակում է ենթարկվել անորոշութեան,— ասաց Զիշիկովը և այդ արանքում կողքանց մտիկ տվեց նրա ձեռքի միջի խաղաթղթերին: Երկու կապուկն էլ նրան թվացին արհեստականի շատ նման, իսկ վրայի բիծը ինքնին խիստ կասկածելի էր:

— Ինչո՞ւ համար անորոշութեան,— ասաց նողզրոյովը,— ո՛չ մի անորոշություն. բախտդ որ բերեց՝ քամին ոսկին լուսա-մուտով կածի ներս: Այ, տե՛ս, ինչ բախտ է, հա՛,— ասաց նա, սկսելով թուղթը բանալ զրգռելու համար,— ի՛նչ բախտ է, ի՛նչ բախտ է, ահա՛... ո՛նց է խփում, ահա այն անիծած ին-նանոցը, որի պատճառով տուրը տվի: Զգում էի, որ դավաճա-նում է, բայց էլի աչքերս խփեցի ու միտք եմ անում. է՛հ, նում է, դավաճանի՛ր, անիծած:— Երբ նողզրոյովը ասում էր այդ՝ Պորֆիրին մի շիշ բերեց: Բայց Զիշիկովը վճռապես հրա-ժարվեց ինչպես խաղից, նույնպես և գինուց:

— Ախր ինչո՞ւ չես ուզում խաղալ,— ասաց նողզրոյովը:

— Հենց նրա համար, որ ասենք՝ տրամադիր չեմ: Եվ խոստովանանք լինի՝ ես բոլորովին խաղալու սեր չունեմ:

— Ախր ինչո՞ւ սեր չունես:

Զիշիկովն ուսերը թոթվեց և ավելացրեց. որովհետև սեր չունեմ:

— Անպետքի մեկն ես դու:

— Ի՞նչ անենք, աստված այդպես է ստեղծել:

— Ֆետյուկ ես, պարզապես: Առաջ՝ մեկ մտածեցի, որ դու գոնե փոքր-ինչ կարգին մարդ ես, այնինչ ո՛չ մի մարդավարություն չես հասկանում: Քեզ հետ իսկի չի կարելի խոսել, ինչպես մոտ մարդու հետ... ո՛չ մի շիտակություն, ո՛չ մի անկեղծություն. իսկական Սորակևիչ ես, նրա պես սրիկա:

— Այդ ինչո՞ւ համար ես հայհոյում ինձ: Մեղավո՞ր եմ, որ չեմ խաղում: Ծախիր միայն հոգիները, եթե արդեն դու այնպիսի մարդ ես, որ այդ դատարկ բանի վրա դողում ես:

— Ոտներս կատանաս, ուզում էլ էի ձրի տալ, բայց հիմա, այ, չե՞ս ստանա: Աշխարհն էլ որ տաս՝ չեմ տա: Գծուծի՛ մեկը, գարշելի՛: Էլ սրանից դենը հետո ո՛չ մի գործ չեմ ուզում ունենալ: Պորֆիրի, գնա՛ ախոռապանին ասա, որ նրա ձիերին վարսակ շտա, թող մենակ խոզ ուտեն:

Վերջին եզրակացությունը Զիշիկովն ամենևին չէր սպասում:

— Ավելի լավ էր՝ ուղղակի աչքիս շերևայիր, — ասաց Նոզդրյովը:

Սակայն, շնայած այս խոտվելուն, հյուրն ու տանտերը միասին ընթրեցին, թեև այս անգամ սեղանի վրա չկար ո՛չ մի տեսակ գինի հնարիմաց անուններով: Միայն մի շիշ էր տնկված ինչ-որ Կիպրոսի գինով, որը, ինչպես ասում են, տեղովը քացախ էր: Ընթրիքից հետո Նոզդրյովը Զիշիկովին տանելով կողքի սենյակը, ուր նրա համար անկողին էր պատրաստված, ասաց. «Ահա՛ քեզ անկողին: Բարի գիշեր էլ նույնիսկ չեմ ուզում ցանկալ քեզ»:

Զիշիկովը Նոզդրյովի հեռանալուց հետո մնաց ամենաանախորժ տրամադրության մեջ: Նա ներքուստ զայրացած էր իր վրա, հայհոյում էր իրեն, որ այստեղ եկավ և զուր տեղը ժամանակ կորցրեց: Բայց է՛լ ավելի կշտամբում էր իրեն այն բանի համար, որ նրա հետ խոսք բաց արեց գործի մա-

սին, անզգույշ վարվեց, երեխայի պես, հիմարի պես. քանի որ գործը ամենևին այն տեսակից չէր, որ վստահվեր Նոզդրյովին... Նոզդրյովը անպիտան մարդ է... Նոզդրյովը կարող է ստեր ասել, ավելացնել, տարածել սատանան գիտե թե ի՞նչ բաներ, դեռ զանազան բամբասանքներ էլ կծագեն... Լավ չէ, լավ չէ: Ուղղակի հիմար եմ ես, — ասում էր նա ինքն իրեն: Գիշերը նա շատ վատ քնեց: Ինչ-որ մանրիկ, շատ ժիր միջատներ կծում էին նրան անտանելի ցավեցնելով, այնպես որ նա ամբողջ բողբոջում էր խոցված տեղը՝ ասելով. ա՛յ սատակ՛ք դուք հա, Նոզդրյովի հետ միասին: Զարթնեց առավոտը վաղ: Առաջին գործը եղավ՝ գիշերազգեստն ու կոշիկները հագնելով՝ բակի միջով գնալ գոմը՝ Սելիֆանին հրամայելու որ իսկույն ևեթ բրիչկան լծի: Բակի միջով վերադառնալիս նա պատահեց Նոզդրյովին, որը նույնպես գիշերվա զգեստով էր, ծխամորձը ատամների մեջ:

Նոզդրյովը բարեկամաբար բարևեց նրան և հարցրեց, թե ինչպե՞ս քնեց:

— Ոչինչ, — պատասխանեց Զիշիկովը շատ չոր:

— Իսկ ես, բարեկամս, — ասաց Նոզդրյովը, — այնպիսի մի գարշելի բանի մեջ էի ամբողջ գիշերը, որ զզվելի է պատմել, բերանումս էլ երեկվանից կարծես մի էսկադրոն է գիշերել: Երևակայի՛ր, երազումս տեսա, որ ինձ թակում էին, աստված վկա: Եվ երևակայիր, ո՞վ: Այ, ոչ մի կերպ գլխի չե՛ս ընկնի. շտաբս-ռոտմիստը Պացելուկը՝ Կուվշինիկովի հետ: «Այո», — մտածեց իր մեջ Զիշիկովը. «Լավ կլինե՛ր՝ եթե կաշիդ քերթեին արթուն ժամանակ»:

— Աստված վկա. և սաստիկ ցավեցրին: Զարթնեցի, սատանան տանի, իսկապես ինչ-որ քոր է գալիս, երևի անիծած լվերն էին: Դե, դու հիմա գնա հագնվիր, ես հիմա կգամ մոտոր: Պետք է միայն սրիկա գործակատարին մի հայհոյեմ:

Զիշիկովը գնաց հագնվելու և լվացվելու: Երբ դրանից հետո դուրս եկավ սեղանատուն, այնտեղ սեղանի վրա դրած էին թեյի պարազանները մի շիշ ռոմով: Սենյակում մնացել էին երեկվա ճաշի և ընթրիքի հետքերը: Ըստ երևույթին՝ հատակի խողանակը բոլորովին չէր դիպել սենյակին: Հատակին թափված էին հացի փշրանքներ, իսկ թուփունի մոխիրը երևում էր մինչև անգամ սփռոցի վրա: Ինքը տանտերը, որ չհապա-

զեց հերոս Գ. Ենկու, գիշերազգեստի տակին ոչինչ շունքեր, բաժնի քայլ կրծքից, որի վրա բուսել էր ինչ-որ մորուք: Չիրուխը ձեռին, գավաթից խմելով, նա շատ լավ էր այն նկարչի համար, որ սաստիկ չի սիրում լիզած ու խուճուճած պարոնենքին՝ սափրիչների ցուցանակների պես, կամ սանրի տակով կիպ խուզածներին:

— Է՛, ի՞նչ ես մտածում,— ասաց Նոզդրյովը մի քիչ լռելուց հետո,— չե՞ս ուզում հոգիների վրա խաղալ:

— Ես քեզ ասացի, եղբայր, որ չեմ խաղում, գնել՝ համեցեք, կգնեմ:

— Ծախել չեմ ուզում, դա կլինի ոչ ընկերական: Ամեն անվից ջուր չեմ խմի: Բանկը— ուրիշ բան է: Մի անգամ էլ է՛ խաղանք:

— Ես արդեն ասացի, որ ոչ:

— Իսկ փոխանակել չե՞ս ուզում:

— Չեմ ուզում:

— Դե լսի՛ր, ե՛կ շաշկի խաղանք, կտանես՝ բոլորը քոնն է: Ախր ես շատ ունեմ պնպիսիներից, որոնց պետք է վերստուգումից հանել: Է՛, Պորֆիրի, ապա մի շաշկի արկղը բեր:

— Զուր է աշխատանքդ, չեմ խաղալու:

— Բայց ախր սա բանկ չէ, այստեղ չի կարող լինել ո՛չ մի բախտ կամ կեղծիք. բոլորն ախր հմտությունից է կախված: Ես մինչև անգամ նախօրոք ասում եմ, որ բոլորովին չեմ խմանում խաղալ, թերևս մի բան կտաս ինձ սկզբից:

«Նստեմ մի»,— մտածեց ինքնիրեն Չիչիկովը,— «խաղամ շաշկի նրա հետ: Ես շաշկի վատ չեի խաղում. իսկ բանման սարքերը նրա համար այստեղ դժվար կլինի»:

— Համեցե՛ք, թող այդպես լինի, շաշկի կխաղամ:

— Հոգիները հարյուր մանեթով վեր կգամ:

— Ինչո՞ւ. բավական է՛ եթե հիսուսով էլ գաս:

— Ո՛չ, դա ի՞նչ վեր գալ է՛ հիսուսը: Ավելի լավ է՛ այդ դումարով գնեմ միջին գնի մի լակոտ կամ ժամացույցի ոսկե կնիք:

— Լավ, համեցե՛ք,— ասաց Չիչիկովը:

— Իսկ ինչքա՞ն կտաս ինձ առաջուց,— ասաց Նոզդրյովը:

— Դա ինչի՞ համար. իհարկե՛ ոչինչ:

— Գոնե առաջին երկու քայլի հերթն իմն է:

— Չեմ ուզում, ես ինքս վատ եմ խաղում:

— Գիտենք ձեզ, թե ինչպե՞ս եք վատ խաղում,— ասաց Նոզդրյովը՝ շաշկին շարժելով:

— Վաղո՞ւց է որ ձեռս շաշկի չեմ առել,— ասաց Չիչիկովը՝ նույնպես շաշկին շարժելով:

— Գիտենք ձեզ, թե ինչպե՞ս եք վատ խաղում,— ասաց Նոզդրյովը՝ շաշկին առաջ մղելով:

— Վաղո՞ւց է որ ձեռս շաշկի չեմ առել,— ասաց Չիչիկովը՝ շաշկին շարժելով:

— Գիտենք ձեզ, թե ինչպե՞ս եք վատ խաղում,— ասաց Նոզդրյովը շաշկին շարժելով, բայց միաժամանակ էլ թևքի ծալվածքով շարժեց նաև մի ուրիշ շաշկի:

— Վաղուց է ձեռս չեմ առել... Է՛, է՛, եղբայր, սա ի՞նչ է, ապա մի ե՛տ տուր դա,— ասաց Չիչիկովը:

— Ի՞նչը:

— Շաշկին, ի՞նչը,— ասաց Չիչիկովը և միաժամանակ համարյա հենց քթի տակին նկատեց մի ուրիշը, որ ինչպես երևում էր, դամկայի սահմանն էր անցնում. որտեղից դա լույս ընկավ՝ միայն աստված գիտեր:— Ո՛չ,— ասաց Չիչիկովը, սեղանի մոտից վեր կենալով,— քեզ հետ ոչ մի հնար չկա խաղալու: Այդպես չեն խաղում, երեք շաշկի միանգամից:

— Ինչո՞ւ համար երեք: Դա սխալմամբ է: Մեկը պատահաբար շարժվեց. ես ետ կվերցնեմ, համեցե՛ք:

— Իսկ մյուսը որտեղի՞ց լույս ընկավ:

— Ո՞ր մյուսը:

— Այ սա, որ դամկայի սահմանն է անցնում:

— Այ քեզ բան, իբր թե չես հիշում:

— Ո՛չ, եղբայր, ես բոլոր խաղերը հաշվել եմ, և բոլորը հիշում եմ. դու սա միայն հիմա հարմարեցրիր: Սրա տեղը ա՛յ որտեղ է:

— Ինչպե՞ս թե այստեղ է,— ասաց Նոզդրյովը կարմրելով.— դու, եղբայր, ինչպե՞ս տեսնում եմ, հնարող ես:

— Ո՛չ, եղբայր, թվում է, որ դու ես հնարող, բայց միայն՝ անհաջող:

— Դու ինձ ո՞ւմ տեղն ես դնում,— ասաց Նոզդրյովը,— մի՞թե ես խարդախություն կանեմ:

— Ես քեզ ո՛չ ոքի տեղ չեմ դնում, բայց թե՛ այս բոսիկից հետո այլևս չեմ խաղա:

— Ո՛չ, դու չես կարող հրաժարվել,— ասաց Նոզդրյովը տաքանալով,— խաղն սկսված է:

— Ես իրավունք ունեմ հրաժարվելու, քանի որ դու այնպես չես խաղում, ինչպես վայել է ազնիվ մարդուն:

— Ո՛չ, ստո՛ւմ ես, դու այդ չես կարող ասել:

— Ո՛չ, եղբայր, դու ի՛նքդ ես ստում:

— Ես խարդախություն չարի, և դու չես կարող հրաժարվել, դու պետք է վերջացնես խաղը:

— Դու չես կարող ինձ ստիպել,— ասաց Չիչիկովը սառնարյուն և մոտենալով տախտակին՝ խառնեց շաշկիները:

Նոզդրյովը բռնկվեց և այնպես մոտ գնաց Չիչիկովին, որ սա երկու քայլ ետ ընկրկեց:

— Ես քեզ կստիպեմ խաղալ: Դա ոչինչ, որ դու շաշկին խառնեցիր, ես հիշում եմ բոլոր քայլերը: Մենք նրանց կրկին կդնենք այնպես, ինչպես դրված էին:

— Ո՛չ, եղբայր, վերջացած բան է, ես քեզ հետ չեմ խաղա:

— Ուրեմն դու չե՞ս ուզում խաղալ:

— Դու ինքդ տեսնում ես, որ քեզ հետ հնար չկա խաղալու:

— Ո՛չ, ուղղակի ասա, դու չե՞ս ուզում խաղալ,— ասաց Նոզդրյովը, ավելի մոտ գալով:

— Չե՛մ ուզում,— ասաց Չիչիկովը և սակայն երկու ձեռքը համենայն դեպս մոտ բերեց դեմքին՝ քանի որ գործը իսկապես տաք կերպարանք էր ընդունում: Այդ նախազգուշությունը շատ տեղին էր, որովհետև Նոզդրյովը ձեռքը թափահարեց... և շատ էլ կարող էր պատահել, որ մեր հերոսի հաճելի և լիքը այտերից մեկը կծածկվեր անջնջելի անսպասվությամբ. բայց բախտավոր կերպով հարվածը հեռացնելով՝ նա խլեց Նոզդրյովի ժիր ձեռքերը և ամուր բռնեց:

— Պորֆիրի, Պավլո՛ւշկա,— գոչեց Նոզդրյովը կատաղության մեջ՝ ջանալով դուրս պրծնել:

Լսելով այս խոսքերը, Չիչիկովը, որպեսզի տան ծառաներին վկա չդարձնի գայթակղիչ տեսարանին, և միաժամանակ զգալով, որ Նոզդրյովին բռնելն անօգուտ էր՝ բաց թո-

ղեց նրա ձեռքերը: Հենց այդ ժամանակ ներս մտավ Պորֆիրին և նրա հետ Պավլուշկան, ուժեղ մի տղամարդ, որի հետ գործ ունենալը բոլորովին անձեռնտու բան էր:

— Ուրեմն դու չե՞ս ուզում, որ խաղը վերջացնենք,— ասաց Նոզդրյովը,— պատասխանի՛ր ինձ ուղղակի:

— Խաղը հնար չկա վերջացնելու,— ասաց Չիչիկովը և նայեց պատուհանին: Նա տեսավ իր բրիչկան, որը կանգնած էր բոլորովին պատրաստ, իսկ Սելիֆանն սպասում էր, ըստ երևույթին, նշանի, որ կառքը վաղեցնի դռան առջև, բայց սենյակից դուրս պրծնելու ո՛չ մի հնար չկար, դռներում կանգնած էին երկու ուժեղ ճորտ հիմարներ:

— Ուրեմն դու չե՞ս ուզում խաղը վերջացնել,— կրկնեց Նոզդրյովը, որի դեմքը կրակի մեջ ասես աչրվում էր:

— Եթե դու խաղալիք ինչպես վայել է ազնիվ մարդուն: Բայց հիմա չեմ կարող:

— Հա՛, այդպե՛ս, դու չե՞ս կարող, սրիկա՛, երբ տեսար, որ խաղդ չի հաջողվում, ուրեմն և չես կարող, հա՛: Մեծեցե՛ք դրան,— գոչեց նա գաղազած՝ դառնալով Պորֆիրին և Պավլուշկային, իսկ ինքը ձեռք գցեց կեռասի շիբուխը: Չիչիկովը գունատվեց քաթանի պես: Նա ուզում էր մի բան ասել, բայց զգում էր, որ շրթունքները շարժվեցին առանց ձայն հանելու:

— Մեծեցե՛ք դրան,— գոչեց Նոզդրյովը՝ մղվելով առաջ կեռասի շիբուխով, ողջ տաքացած, քրտնած, կարծես մոտենում էր անառիկ ամրոցի: Մեծեցե՛ք դրան,— գոչեց նա այնպիսի ձայնով, ինչպես մեծ գրոհի ժամանակ իր դասակի վրա պիսի ձայնով, ինչպես մեծ գրոհի ժամանակ իր դասակի վրա գոչում է՝ «Տղե՛րք, առա՛ջ», մի որևէ կատաղի պորուչիկ, որի խենթ քաջությունը արդեն այնպիսի հռչակ է ստացել, որ հատուկ հրաման է տրվում՝ տաք կոիվների ժամանակ նրա փեշը քաշել: Բայց պորուչիկն արդեն զգացել է ռազմի մոլուցքը, ամեն բան նրա գլխում խառնվում է իրար, նրա առջև արշավում է Սուվորովը, նա մղվում է դեպի մեծ մարտը: «Տղե՛րք, առա՛ջ»,— գոչում է նա, մղվելով առանց մտածելու, որ վնասում է արդեն ընդհանուր գրոհի մտածված պլանին, որ միլիոնի շափ հրացանի փողեր դուրս են ուղղված մինչև ամպերը հասած ամրոցի պատերի անառիկ պատենշների ծակերից, որ բմբուլի պես օդը կթռչի նրա անզոր դասակը, և որ արդեն սուլում է ճակատագրական գնդակը՝ պատ-

րաստվելով ծեփելու նրա ճղճղան կոկորդը: Բայց եթե Նոզգրյովն իրենով արտահայտում էր ամբողջ վրա գնացող, կատաղի, գլուխը կորցրած պորուչիկին, ապա ամբողջը, որի վրա գնում էր, ո՛չ մի բանով նման չէր անառիկի: Ընդհակառակը, ամբողջն այնպիսի վախ էր գգում, որ հոգին դառն էր կորեկի հատ: Արդեն աթոռը, որով նա մտածում էր պաշտպանվել, ճորտ ծառաները խել էին նրա ձեռքից, արդեն աչքերը կուշ ածելով՝ ո՛չ կենդանի, ո՛չ մեռած, նա պատրաստվում էր ճաշակել տանտիրոջ չերքեչի շիբուխը և աստված գիտե, թե ի՞նչ պիտի պատահեր նրա հետ, բայց բախտին հաճելի էր ազատել մեր հերոսի կողերը, ուսերը և բոլոր ցարեկիրթ մասերը: Անսպասելի կերպով ծնգացին հանկարծ՝ կարծես ամպերի միջից՝ զանգակի դողդոջուն հնչյուններ, պարզ լավից դեպի դուռը սլացող կառքի անիվների դղրոց, և մինչև անգամ հենց սենյակի մեջ արծազանքեց կանգ առած տրոյկայի տաքացած ձիերի ծանր փնչոցն ու ծանր շնչարգելությունը: Բոլորն ակամա նայեցին պատուհանից դուրս: Մի ինչ-որ մարդ, բեղերով, կիսազինվորական սերթուկ հագին, դուրս եկավ կառքից: Հաշտում տեղեկանալով, նա հենց նույն բուպին մտավ ներս, երբ Չիչիկովը դեռ ուշքի չէր եկել իր երկյուղից և ամենաողորմելի դրություն էր, որի մեջ երբեկից եղել է մահկանացուն:

— Թույլ տվեք իմանալ, ո՞վ է այստեղ պ. Նոզգրյովը, — ասաց անծանոթը՝ մի տեսակ տարակուսանքով նայելով Նոզգրյովին, որը կանգնել էր շիբուխը ձեռին, և Չիչիկովին, որը հազիվ էր սկսել խելքը գլուխը հավաքել իր անհարմար դրությունից:

— Թույլ տվեք նախ իմանալ՝ ո՞ւմ հետ պատիվ ունեմ խոսելու, — ասաց Նոզգրյովը, ավելի մոտենալով նրան:

— Ես կապիտան-ոստիկանն եմ:

— Եվ ի՞նչ եք կամենում:

— Ես եկել եմ ձեզ հայտարարելու ինձ հաղորդված ծանուցումը, որ դուք դատի սակ եք գտնվում մինչև ձեր գործի որոշման վերջը:

— Ի՞նչ տխմարություն, ի՞նչ գործ, — ասաց Նոզգրյովը:

— Դուք խառն եք այն պատմության մեջ, որ կալվածա-

տեր Մաքսիմովին անձնական վիրավորանք եք հասցրել ճիպտաներով, հարբած վիճակում:

— Դուք ստում եք, ես խսկի չեմ էլ տեսել կալվածատեր: Մաքսիմովին:

— Ողորմած պարո՞ն, թույլ տվեք ձեզ զեկուցել, որ ես սպա եմ, դուք այդ կարող եք ասել ձեր ծառային և ոչ թե ինձ:

Այստեղ Չիչիկովը շապասելով, թե ի՞նչ կասի դրան Նոզգրյովը՝ շուտով գգակն առավ ու ոստիկանապետի մեջքի հետևով դուրս պրծավ շքամուտք, նստեց բրիչկան և Սելիֆանին հրամայեց քշել ձիերն ամենայն արագությամբ:

ԳԼՈՒԽ V

Մեր հերոսը, սակայն, կարգին վախեցած էր: Թեև բրիչկան սլանում էր խելքապատառ արագությամբ, և Նոզգրյովի գյուղը վաղուց աչքից կորել էր՝ ծածկվելով դաշտերի, գառիվայրերի և բլրակների ետև, բայց նա շարունակ վախով ետևտ էր նայում՝ սպասելով որ ահա, ո՛ր որ է՝ վրա կհասնի հետապնդումը: Դժվարությամբ էր նա շունչ քաշում, և երբ փորձեց ձեռքը դնել սրտին, զգաց, որ թպրտում էր, ինչպես լորը՝ վանդակում: «Այ թե ի՞նչ բերեց գլուխս, տես: Թե ի՞նչն է»: Այստեղ նա Նոզգրյովի հասցեին շատ ծանր և ուժեղ ցանկություններ հայտնեց. մինչև անգամ վատ խոսքեր էլ պատահեցին: Է՛, ի՞նչ արած: Ռուս մարդ, այն էլ՝ շարացած: Պատահածն էլ բոլորովին կատակ բան չէր: «Ի՞նչ ուզում ես՝ պսա՛», — մտածեց նա ինքնիրեն, — «եթե ոստիկանապետը վրա չհասներ՝ կարող էր պատահել, որ լույս աշխարհը զխի խավարեր: Կգնայի կկորչեի, ինչպես պղպղակ՝ ջրի վրա, առանց որևէ հետքի, շթողնելով սերունդներ, չհասցնելով ապագա երեխաներիս ո՛չ կարողություն, ո՛չ ազնիվ անուն»: — Մեր հերոսը շատ էր հոգում իր սերնդի մասին:

«Փիս պարոն էր, հա՛», — մտածում էր ինքնիրեն Սելիֆանը, — օրումս էդպես պարոն չեմ տեսել: Ասեմ քեզ՝ թեք է պետք նրա երեսին դրա համար: Լավ է՝ մարդու ուտելու բան մի տուր, բայց ձիուն դու պետք է կերակրես, որովհետև ձին

սիրում է վարսակ: Դա նրա պարենն է. ոնց որ՝ խոսքի օրինակ՝ մեր ապրուստը, նրա համար էլ՝ վարսակը. դա նրա պարենն է»:

Չիերն էլ, թվում է, թե լավ բան չէին մտածում Նոզդրյուփի մասին. ոչ միայն աշխետի և ատենակալի, այլև իրեն՝ խայտավորի քեֆն էլ տեղը չէր: Թեև միշտ վարսակից վատ բաժինը նրան էր հասնում, և Սելիֆանը ուրիշ կերպ չէր նրա մաղը լցնում, քան եթե սկզբից շատեր. «էյ, դու, ցածհոգի». բայց դե ինչքան չլինի՝ դա վարսակ էր, ոչ թե հասարակ խոտ, նա բավականությամբ ծամում էր և հաճախ իր երկար մուրթը խոթում էր ընկերների մաղերը, համտեսելու համար, թե ինչպես էր նրանց պարենը, մանավանդ, երբ Սելիֆանը ախոռում չէր լինում, իսկ հիմա միայն խոտ էր տվածը. լավ չէ, բոլորը դժգոհ էին:

Սակայն շուտով բոլոր դժգոհների բոլոր գեղումները դադարեցին՝ հանկարծ և կատարելապես անսպասելի կերպով: Բոլորը, չբացառելով նաև իրեն՝ կառապանին, ուշքի եկան և սթափվեցին միայն այն ժամանակ, երբ նրանց վրա քշած եկավ մի վեցձիանի կառք, և համարյա նրանց զխավերևում լսվեց կառքը նստած կանանց ճիչը, ուրիշ մի կառապանի հայհոյանքը, սպառնալիքները. «Ա՛յ սրիկայի մեկը, քեղ ախր գոռացի՛ շուռ տուր ա՛չ, ավարա: Հարբած ես, ի՛նչ ես»: Սելիֆանը զգաց իր սխալանքը, բայց քանի որ ոուս մարդը չի սիրում ուրիշների առաջ խոստովանել, որ ինքը մեղավոր է, ուստի և տեղն ու տեղը հպարտ դիրք ընդունելով՝ ասաց. «Իսկ դու ինչո՞ւ էսպես վրա քշեցիր. աչքերդ միկիտանո՞ւմ ես գրավ դրել, ի՛նչ է»: Հետ այսու նա սկսեց բրիչկան ետ տալ, որ դրանով դուրս գա դիմացի ճանապարհից, բայց հնար չեղավ, ամեն ինչ խառնվեց իրար: Խայտավորը հետաքրքրությամբ հոտոտում էր իր նոր բարեկամներին, որ հայտնվեցին նրա երկու կողմում: Մինչդեռ կառք նստած տիկիները այդ բոլորի վրա նայում էին՝ դեմքներին վախի արտահայտությամբ: Մեկը մի պառավ էր, մյուսը՝ մատաղահաս, տասնվեց տարեկան մի աղջիկ, ոսկեգույն մազերով, շատ ճարտար և սիրուն սղալած փոքրիկ գլխին: Նրա դեմքի գեղեցիկ ձվածիքը կլորանում էր թարմ ձվի նման, և դրա նման ինչ-որ թափանցիկ անբծությամբ սպիտակ էր՝ երբ թարմ, հենց նոր ածած,

նրա զննող մառանապետուհու թուխ ձեռքերի մեջ բռնվում է լույսի դիմաց և միջից թափանցում են փայլող արևի ճառագայթները. նրա բարակ ափանջիկները նույնպես թափանցում էին՝ շիկանալով նրանց ողողող ջերմ լույսով: Դրա հետ վախը՝ բաց, կանգ առած շրթունքներում, աչքերում արյունքներ— այդ բոլորը այնքան սիրելի էր, որ մեր հերոսը նրան էր նայում մի քանի րոպե, ոչ մի ուշադրություն չդարձնելով ձիերի և կառապանների միջև կատարվող խառնաշփոթությանը: «Դե, ետ տուր, է՛, Նիժնիգորոգի՛ ագոավ»,— գոռում էր մյուս կառապանը: Սելիֆանը ետ քաշեց սանձերը, մյուս կառապանը արեց նույնը, ձիերը մի քիչ ետ-ետ գնացին և հետո կրկին իրար կպան՝ ձգափոկերի վրայից անցնելով: Այս պարագայում խայտավոր ձիուն այնքան դուր եկավ նոր ծանոթությունը, որ նա ո՛չ մի կերպ չէր ցանկանում դուրս գալ այն տեղից, որի մեջ ընկավ աննախատեսելի բախտով, և մոռնալով զննելով իր նոր բարեկամի վզին, թվում էր, թե ինչ-որ մի բան էր փսփսում նրա հենց ափանջի մոտ, հավանորեն սարսափելի մի դատարկ բան, որովհետև նոր եկած ձին անդադար թափահարում էր ափանջները:

Այս իրարանցման ժամանակ վրա հասան սակայն մուծիկները գլուղից, որը, բարեբախտաբար, մոտերքումն էր: Որովհետև նման մի տեսարան մուծիկի համար իսկական երջանկություն է, բոլորովին այնպես, ինչպես գերմանացու համար լրագիրը կամ ալումբը, ուստի և շուտով կառքի մոտ լցվեցին նրանք և գլուղում մնացին միայն պառավ կնիկները և փոքրիկ երեխաները: Էջափոկերը քանդեցին. մի քանի հարվածների խայտավորի մոռնիքն՝ ստիպեցին նրան ետ-ետ գնալ. մի խոսքով՝ նրանց չոկեցին և իրարից հեռացրին: Բայց արդյոք տհաճությունի՞ց էր, որ զգացին եկվոր ձիերը՝ այն պատճառով, որ իրենց բաժանեցին բարեկամներից, թե՞ պարզապես հիմարությունից, միայն, որքան էլ կառապանը մտրակում էր, նրանք չէին շարժվում և կանգնած էին տեղում. մեխվածի պես: Մուծիկների մասնակցությունը մեծացավ անհավատալի աստիճանի: Ամեն մեկը իրար առաջ կտրելով մեջ էր ընկնում իր խորհրդով. «Գնա՛, Անդրյուշկա, մի դուրս հանիր կողքի լծվածին, որ աչից է, իսկ Միտայ թեոխ՝ թող նստի միջնաձիուն: Նստի՛ր, Միտայ թեոխ»: Չոր ու ցամաք, եր-

կարահասակ և շեկ մորուքով Միտյայ քեռին հեծավ միջնա-
ձիուն և նմանվեց գյուղական զանգակատան կամ ավելի
ճիշտ՝ ձողի, որով ջրհորներից ջուր են հանում: Կառապանը
խփեց ձիերին, բայց հնար չկար, ո՛չ մի օգուտ չուվեց Միտյայ
քեռին: «Կա՛ց, կա՛ց», — գոռացին մուծիկները: — «ապա մի,
Միտյայ քեռի, նստիր կողքի ձիուն, իսկ միջնաձիուն թող
նստի Մինյայ քեռին»: — Մինյայ քեռին, լայնաթիկունք մի
մուծիկ, ածուխի նման սև մորուքով և մի փորով՝ նման այն
հսկայական ինքնաեռին՝ որի մեջ թերմոն են եփում ամբողջ
մրսած շուկայի համար՝ հաճույքով նստեց միջնաձիուն, որ
քիչ մնաց ճկուկը նրա տակ մինչև գետին: — «Հիմա գործը
գլուխ կգա», — գոռացին մուծիկները: — «Դաղի՛ր, դաղի՛ր
դրան. մի լավ շրմփացրո՛ւ, այ է՛ն, է՛ն բաց դեղնին, է՛ն որ
ոտները շուկ է թամբալ մոծակի պես»: — Բայց տեսնելով, որ
բան չի դուրս գալիս, և ոչ մի դաղոց չօգնեց, Միտյայ քեռին
և Մինյայ քեռին երկուսով նստեցին միջնաձիուն, իսկ կողքի
ձիուն նստեցրին Անդրյուշկային: Վերջապես կառապանը,
համբերանքը հատած, վռնդեց Միտյայ քեռուն էլ, Մինյայ
քեռուն էլ, և լավ արեց, որովհետև ձիերի վրայից այնպիսի
մի գոլորշի բարձրացավ, կարծես նրանք մի շնչով մի կա-
յարան էին կտրել: Նա թողեց, որ դրանք մի ըուպե հանգստա-
նան, որից հետո նրանք իրենք իրենց գնացին: Այս ամբողջ
անցուղարձի ընթացքում Չիլիկովը շատ ուշադիր նայում էր
մատաղահաս անծանոթուհուն: Նա մի քանի անգամ ուզեց
փորձ անել, խոսել նրա հետ, բայց մի տեսակ՝ չհաջողվեց
այդ: Իսկ մինչդեռ տիկիները գնացին, սիրունիկ գլուխը՝
գեմքի նուրբ գծերով և բարակ իրանով, աներևութացավ,
կարծես տեսիլք լիներ, և կրկին մնացին՝ ճանապարհը, բրիչ-
կան, ընթերցողին ծանոթ եռյակ ձիերը, Սելիֆանը, Չիլիկովը,
շրջակա դաշտերի հարթությունը և դատարկությունը: Ամե-
նուրեք, ո՛րտեղ ուզում է լինի կյանքում, նրա խստասիրտ,
խորդուբորդ աղքատ և փնթի-բորբոսնող ստորին շարքերում
կամ միօրինակ-սառը և ձանձրալի-կոկիկ բարձր դասերում,
ամենուրեք գոնե մի անգամ ճանապարհին մարդու հանդի-
պում է մի երևույթ, ո՛չ նման այն ամենին, որ տեսել է մինչ
այդ, որը գոնե մի անգամ զարթեցնում է մի զգացմունք, ո՛չ
նման նրանց, որ վիճակվել է նրան զգալ ողջ կյանքում: Ամե-

նուրեք, ի՛նչպիսի տխրություններ կուզե լինի, որոնցով հյուս-
վում է մեր կյանքը, խաշաձև կտրում, ուրախ սլանում է
փայլող բերկրանքը, ինչպես երբեմն փայլուն կառքը ոսկյա
ծիասարքով, պատկերանման երիվարներով և ապակիների շո-
ղացող փայլով, հանկարծ անսպասելի կերպով արագ անց-
նում է մի որևէ խուլ, խղճուկ գյուղի մոտով, որը ոչինչ չի
տեսել, բացի գյուղական սայլը, և երկար ժամանակ մուծիկ-
ները կանգնում են, բաց բերաններով հորանջում, գզակները
չեն դնում գլխներին, թեև արդեն վաղուց հեռացել և աչքից
կորել է զարմանալի կառքը: Այդպես և խարտյաշ աղջիկը
հանկարծ միանգամայն անսպասելի կերպով երևաց մեր վի-
պագրության մեջ և նույնպես անհայտացավ: Ապա՛ թող այդ
պահին Չիլիկովի տեղը լիներ քսան տարեկան մի պատանի,
ասենք՝ հուսար, ասենք՝ ուսանող կամ պարզապես կյանքի
ասպարեզը նոր մտնող մեկը, և աստված իմ, արդյոք ի՛նչ
չէր արթնանա, չէր շարժվի, չէր սկսի խոսել նրա մեջ: Եր-
կար ժամանակ անզգա, նա կմնար կանգնած մի տեղում՝ աչ-
քերը անմտորեն սուզելով հեռուն, մոռանալով թե՛ ճանա-
պարհը և թե՛ բոլոր հետո նրան սպասող կշտամբանքներն ու
շշպոտցները ուշանալու համար, մոռանալով թե՛ իրեն, թե՛
ծառայությունը, թե՛ աշխարհը և թե՛ ինչ որ կա ու չկա աշ-
խարհում:

Սակայն մեր հերոսն արդեն միջին տարիքի մարդ էր և
շրջահասցաց, նստած բնավորության տեր: Նա ևս մտքերի մեջ
ընկավ և մտածեց, բայց ավելի դրական, ո՛չ այդպես անհա-
շիվ և անգամ մասամբ շատ հիմնավոր էին նրա մտքերը: —
«Լավի՛կն է», — ասաց նա բաց անելով զթախտոտի տուփը և
հոտ քաշելով: — «Բայց ախր ի՛նչն է զլիավորապես նրա մեջ
լավ: Լավն այն է, որ նա հիմա նոր է, ինչպես երևում է, դուրս
բերած որևէ պանսիոնից կամ ինստիտուտից, որ նրա մեջ,
ինչպես ասում են, դեռ կնիկային ոչինչ չկա, այսինքն՝ հենց
այն, որ նրանց մեջ ամենատհաճ բանն է: Նա հիմա երեխայի
նման է, ամեն ինչ նրա մեջ պարզ է, նա կասի այն, ինչ որ
խելքին կփշի, կծիծաղի՝ երբ կուզենա ծիծաղել: Նրանից
ամեն ինչ կարելի է ստանալ, նա կարող է դառնալ հրաշալի
էակ, բայց գուցե և անպետք բան, և դուրս կգա անպետք բան:
Այ, ապա թող միայն մայրիկներն ու մորաքույրերն սկսեն

այս անգամ շատ նման թվաց միջին մեծության մի արջի: նմանութունը լրացնելու համար նրա ֆրակը կատարյալ արջի գուն ունեւր, թւքերը՝ երկար, անդրավարտիքը՝ երկար, թաթերը դնում էր ծուռումուռ և անընդհատ տրորում ուրիշի ոտքերը: Երեսի գույնը շիկացած էր, տաք, ինչպես լինում է պղնձե հինգ կոպեկանոցը: Հայտնի է, որ աշխարհիս երեսին շատ կան այնպիսի մարդիկ, որոնց կերտվածքը մշակելու վրա բնությունը երկար իմաստութուն չի թափել, չի գործածել ոչ մի տեսակ նուրբ գործիք, ինչպես օրինակ՝ խարտոցներ, դայիկոններ և ուրիշ բաներ, այլ պարզապես կտրել է մի հարվածի թափով, կացնով հասցրել է մի հատ, դուրս է եկել քիթ, հասցրել է մի հատ էլ, դուրս են եկել շրթունքներ, մեծ շաղափով քշփորել է աչքեր և առանց ողորկելու բաց է թողել լույս աշխարհ՝ ասելով. «կապրի»: Հենց այդպիսի անասելի պինդ և ապշեցուցիչ կերպով կարած-կպցրած կերպարանք ունեւր Սոբակեիլը. նա այդ կերպարանքը ավելի շատ հակված էր պահում, քան վերն ուղղում, վիզը բոլորովին չէր դարձնում այս ու այն կողմ և այդ շղարձնելու պատճառով հազվադեպ էր նայում այն մարդուն, որի հետ խոսում էր, այլ միշտ՝ կա՛մ վառարանի անկյունը, կա՛մ դռանը: Չիշիկովը մի անգամ ևս կողքանց նայեց նրան, երբ նրանք անցնում էին սեղանատնով. ա՛րջ, իսկական արջ: Հենց պե՛տք էր այսպիսի մի տարօրինակ զուգադրութուն. մինչև անգամ նրան Միխայիլ Սեմյոնովիչ էին կանչում: Գիտենալով նրա սովորութիւնը՝ ուրիշների ոտը կոխել, Չիշիկովը շատ զգուշորեն էր փոխում իր քայլերը և նրան ճանապարհ էր տալիս առաջ անցնելու: Տանտերը, երևում է, որ ինքն էլ էր զգում իր այդ մեղքը և հենց իսկույն հարցրեց.— «Արդո՞ք ձեզ նեղութուն չպատճառեցի՞»:— Բայց Չիշիկովը շնորհակալութուն հայտնեց, ասելով, որ դեռ ոչ մի նեղութուն չի եղել:

Մտնելով հյուրասենյակը՝ Սոբակեիլը ցույց տվեց բազկաթոռը, կրկին ասելով.— «խնորհ՛մ»:— Նստելով՝ Չիշիկովը նայեց պատերին և նրանցից կախված պատկերներին: Պատկերների մեջ բոլորը կտրիճներ էին, բոլորը հունական զորավարներ, ողջ հասակով փորագրած. Մավրոկորդատոն՝ կարմիր շավարով և մունդիրով, ակնոցը քթի վրա, Կոլոկորո-

նին, Միաուլին, Կանարին¹: Այդ բոլոր հերոսները այնպիսի հաստ ազդրեր ունեին և շսված ընչացքներ, որ մարդու մարմինը դող էր ընկնում: Պնդակազմ հույների մեջ էր ընկել շես հասկանում ի՛նչ կերպով և թնշո՛ւ՛ Բագրատիոնը, նիհար, բարակ, փոքրիկ դրոշակներով և հրանոթներով՝ ներքեվում և ամենանեղ շրջանակի մեջ: Հետո կրկին գալիս էր հունական հերոսուհի Բորեիլինան², որի մի ոտը թվում էր թե ավելի մեծ էր այն բոլոր պճնամուկների իրանից, որոնք լքցնում են այժմյան հյուրասենյակները: Տանտերը ինքը լինելով առողջ և պնդակազմ, թվում էր, թե կամենում էր, որ իր սենյակը զարդարեին նույնպես պնդակազմ և առողջ մարդիկ: Բորեիլինայի կողքին հենց պատուհանի մոտ կախված էր մի վանդակ, որի միջից նայում էր կեռնեխը՝ մուգ գույնի, սպիտակ պիսակներով, նույնպես Սոբակեիլին շատ նման: Հյուրը և տանտերը դեռ չէին հասցրել լուռ մնալ երկու ըոպե, որ հյուրասենյակի դուռը բացվեց, և ներս մտավ տանտիկինը, խիստ բարձրահասակ, գլխին շեպչիկ՝ տնական ներկերով ներկած ժապավեններով: Նա ներս մտավ ծանրաքայլ, զուլիւ բարձր բռնած, ինչպես արմավենի:

— Սա իմ Ֆեոդուլիա Իվանովնան է,— ասաց Սոբակեիլը: Չիշիկովը մոտեցավ Ֆեոդուլիա Իվանովնայի ձեռքին, որ սա համարյա կոխեց նրա շրթունքները, ընդ որում Չիշիկովը առիթ ունեցավ նկատելու, որ ձեռքերը լվացված էին վարունգի աղաջրով:

— Հոգյակս, ներկայացնում եմ քեզ,— շարունակեց Սոբակեիլը,— Պավել Իվանովիչ Չիշիկով: Նահանգապետի և փոստատան պետի մոտ պատիվ ունեցա ծանոթանալ:

Ֆեոդուլիա Իվանովնան խնդրեց նստել՝ նույնպես ասելով, «խնորհ՛մ» և գլխով շարժում անելով այն դերասանուհիների նման, որ թագուհիներ են ներկայացնում: Ապա նա նստեց բազմոցի վրա, ծածկվեց իր մերիխոսե թաշկինակով և արդեն այլևս շարժում չարեց ո՛չ աչքով, ո՛չ հոնքով:

¹ Երբքն էլ հույն քաղաքական գործիչներ 19-րդ դարի 20-ական թվերին, թուրքերի դեմ մղած հույն ժողովրդի ազատագրական պատերազմի ժամանակ:

² Բորեիլինա — հունական ազատագրական պատերազմի ժամանակ հայտնի գործիչ կին:

Զիշիկովը կրկին բարձրացրեց աչքերը և կրկին տեսավ Կանարիին՝ հաստ ազդրերով և անվերջանալի ընչացքներով, Բոբելինային և կեռնեխին՝ վանդակի մեջ:

Գրեթե ամբողջ մի հինգ ռուպե նրանք բոլորը լուռությամբ պահպանեցին. լսվում էր միայն տկտկոցը, որ առաջ էր գալիս, երբ կեռնեխը կտուցով խփում էր փայտե վանդակի փայտին, որի հատակին նա որսում էր հատիկներ: Զիշիկովը մի անգամ ևս աչք ածեց սենյակը և այնտեղ ինչ-որ կար, ամեն ինչ դիմացկուն էր, անճոռնի՝ վերին աստիճանի և ունեք մի ինչ-որ տարօրինակ նմանություն հենց իր՝ տանտիրոջ հետ. անկյունում դրած էր ընկուզե փայտից մի հաստափոր գրասեղան՝ չորս ամենաանհեթեթ ոտքերով, իսկական արջ: Սեղանը, բաղկաթոռները, աթոռները, բոլորը ամենաժանր և ամենաանհանգիստ հատկության էին, մի խոսքով՝ յուրաքանչյուր առարկա, յուրաքանչյուր աթոռ, թվում է, ասում էր. ես էլ Սոբակեիչ եմ. կամ՝ ես էլ եմ շատ նման Սոբակեիչին:

— Մենք ձեզ հիշեցինք դատական ատյանի նախագահ Իվան Գրիգորևիչի մոտ, — ասաց վերջապես Զիշիկովը, տեղնելով, որ ո՛չ ոք չի տրամադրվում սկսել խոսակցությունը, — անցյալ հինգշաբթի Շատ հաճելի անցկացրինք այնտեղ ժամանակը:

— Այո, ես չեղա այն ժամանակ նախագահի մոտ, — պատասխանեց Սոբակեիչը:

— Հիանալի էլ մարդ է:

— Այդ ո՞վ. — ասաց Սոբակեիչը՝ նայելով վառարանի անկյանը:

— Նախագահը:

— Դե կարող է պատահել՝ դա ձեզ այդպես է թվացել. նա այն է միայն, որ մասոն է՛, բայց այնպիսի տխմարն է, որպիսին աշխարհում դեռ չի եղել:

Զիշիկովը մի փոքր մտահոգվեց այդպիսի՝ մասամբ խիստ ձևակերպումից, բայց հետո, ինքն իրեն շտկելով, շարունակեց, — անշուշտ ամեն մարդ առանց թուլությունների չէ, բայց դրա փոխարեն նահանգապետը ի՛նչ ընտիր մարդ է:

¹ Մասոն — ակզամ կրոնական-միտոսիական ընկերության՝ Եվրոպայում և այլուր:

— Նահանգապետը ընտիր մարդ է:

— Այո, մի՞թե ճշմարիտ չէ:

— Առաջին ավազակն է աշխարհիս երեսին:

— Ինչպե՞ս թե նահանգապետը ավազակ է, — ասաց Զիշիկովը, և կատարելապես չէր կարողանում հասկանալ, թե ի՛նչ կերպ նահանգապետը կարող էր ավազակների շարքն ընկնել: — Խոստովանում եմ, ես այդ բնավ չէի կարող մտածել, — շարունակեց նա: — Թույլ տվեք սակայն նկատել. նրա վարմունքները բոլորովին այնպես չեն. ընդհակառակը, ավելի շուտ մինչև անգամ նրա մեջ անշափ մեղմություն կա: — Այստեղ նա իբրև ապացույց բերեց նույնիսկ այն դրամաքսակները, որ նա սեփական ձեռքերով է ասեղնագործել, և գովասանքով խոսեց նրա դեմքի շուրջ արտահայտության մասին:

— Դեմքն էլ ավազակային է, — ասաց Սոբակեիչը: — Դանակ տվեք նրան միայն և բաց թողեք մեծ ճանապարհի վրա, կմորթի՛, կուպեի համար կմորթի: Նա և հետո փոխնահանգապետը — դրանք Գոգ ու Մագոգ՝ են:

«Ո՛չ, սա նրանց հետ շունի», — մտածեց ինքնիրեն Զիշիկովը: — «Արի՛ մի սրա հետ խոսեմ ոստիկանապետի մասին. թվում է, թե նա սրա բարեկամն է»: — Ասենք՝ իմ ի՛նչ գործն է որ, — ասաց նա, — ինձ, խոստովանանք լինի, ամենից շատ գուր է գալիս ոստիկանապետը: Ինչ-որ մի տեսակ շիտակ, բացսիրտ բնավորություն է. դեմքին մի ինչ-որ պարզաարտություն կա»:

— Սրիկա է, — ասաց Սոբակեիչը շատ սառնասրտորեն, — կղավաճանի, կխաբի, ու դեռ հետներդ էլ կճաշի: Ես դրանց բոլորին ճանաչում եմ. այդ բոլորը սրիկաներ են, ամբողջ քաղաքը այնտեղ այդպես է. սրիկան նստել է սրիկայի վրա և ջշում է սրիկային: Բոլորը քրիստոսավաճառներ են: Մեկն է միայն կարգին մարդ այնտեղ. դատախա՛զը. բայց նա էլ, եթե ճիշտն ասենք՝ խող է:

¹ Գոգ և Մագոգ — բիբլիական անուններ իշխանի և ժողովրդի, որ Եղեկիի մարգարեության համաձայն հյուսիսից պիտի քան և վերջ տան Իսրայելին:

Այսպիսի գովասանական, թեպետև մի փոքր կարճառոտ կենսագրականներից հետո Չիչիկովը տեսավ, որ ուրիշ պաշտոնյաների մասին հիշեցնելու կարիք չկա էլ, և մտաբերեց, որ Սոբակևիչը չի սիրում ո՛չ ոքի մասին լավ արտահայտվել:

— Է՛, հոգյակս, զնանք ճաշենք,— ասաց Սոբակևիչին նրա տիկինը:

— Ինչո՞ւ,— ասաց Սոբակևիչը: Դրանից հետո, մոտենալով սեղանին, ուր ուտելիքներն էր, հյուրը և տանտերը խմեցին, ինչպես պետք էր, մի-մի ըմպանակ օղի, ճաշակեցին, ինչպես ճաշկում է ամբողջ լայնատարած Ռուսաստանը քաղաքներում և գյուղերում, այսինքն՝ ամենատեսակ աղաբոնվածքներ և այլ գրգռիչ բարիքներ, և բոլորը հոսեցին սեղանատուն. նրանց առջևից, ինչպես սազը ջրում, լողաց-գնաց տանտիրուհին: Փոքր սեղանը բացված էր չորս սպասքի համար: Չորրորդ տեղը գրավելու եկավ շատ շուտով, դրժվար է հաստատապես ասել թե՛ ով՝ մի տիկին թե օրիորդ, ազգականուհի, տնտեսուհի կամ պարզապես տանը ապրող մեկը, ինչ-որ առանց չեպչիկի, մոտ երեսուն տարեկան, խայտաճամուկ հագուստով: Կան անձնավորութուններ, որոնք աշխարհին երեսին գոյութուն ունեն ո՛չ որպես առարկա, այլ որպես կողմնակի պիսակներ կամ բժեր առարկայի վրա: Նրանք նստում են նույն տեղը, միատեսակ բռնում են գլուխները, նրանց համարյա պատրաստ են ընդունել կահույքի տեղ և կարծում են, որ ծնված օրից մի խոսք էլ չի դուրս եկել նրանց շրթունքներից. իսկ մի որևէ աղախնոցում կամ մառանում մի այնպիսին է դուրս գալիս որ՝ պահ-պահ:

— Շչին, հոգյակս, այսօր շատ լավն է,— ասաց Սոբակևիչը, խաշտելով շշին և սկուտեղից իր ափսեն գցեց մի ահագին կտոր նյանյալից, հայտնի ուտելիքից, որ մատուցվում է շշի հետ և բաղկացած է լինում ոչխարի ստամոքսից՝ մեջը արինջի շիլա, ուղեղ և տոտիկներ:— Այսպիսի նյանյա,— շարունակեց նա, դառնալով Չիչիկովին,— դուք չեք ուտի քաղաքում, այնտեղ չեզ սատանան գիտե, թե ի՞նչ կմատուցեն:

— Նահանգապետի մոտ ճաշը վատ չէ,— ասաց Չիչիկովը:

— Բայց գիտե՞ք այդ բոլորը ինչի՞ց է լինում պատրաստված. դուք այլևս չեք ուտի, երբ կիմանաք:

— Չգիտեմ թե ինչպե՛ս է պատրաստվում, դրա մասին չեմ կարող դատել, բայց խոզի կոտլետները և խաշած ձուկը գերազանց էին:

— Դա ձեզ այդպես է թվացել: Չէ՞ որ ես գիտեմ, թե նրանք շուկայում ի՞նչ են գնում: Կզնի այդ սրիկա խոհարարը, ինչպես որ սովորել է ֆրանսիացուց, մի կատու, կքերթի և սեղանին կմատուցի նապաստակի փոխարեն:

— Տո՛ւ, ինչ տհաճ բաներ ես խոսում.— ասաց Սոբակևիչի տիկինը:

— Ապա ի՞նչ, հոգիս, այդպես է նրանց մոտ արվում, ես մեղավոր չեմ, այդպես է նրանց բոլորի մոտ արվում: Որքան անպետք բան կա, որ Ակուլկան մեզ մոտ թափում է, թույլ տվեք ասել, կեղտաջրի ամանը, նրանք հենց ուղի՛ղ սուպի մեջ, այո՛, սուպի մեջ. հենց այնտե՛ղ:

— Դու հացի սեղանի վրա միշտ այսպիսի բաներ ես պատմում,— հակաճառեց կրկին Սոբակևիչի տիկինը:

— Ի՞նչ կա որ, հոգիս,— ասաց Սոբակևիչը,— եթե այդ ես ինքս անեի, բայց ես այդ քեզ ուղիղ երեսիդ եմ ասում, որ զզվանք բաներ ես չեմ ուտի: Ինձ համար գորտը թեկուզ շաքարով ծեփիր, բերանս չեմ առնի, ոստրեն էլ չեմ առնի. ես գիտեմ, թե ոստրեն ինչի՛ համար է: Ոչխարի միս վերց-ես գիտեմ, թե ոստրեն ինչի՛ համար է: Ոչխարի միս վերց-րեք,— շարունակեց նա, դառնալով Չիչիկովին,— դա ոչխարի կող է կաշայով: Դա այն ֆրիկասները՝ չեն, խարի կող է կաշայով: Դա այն ֆրիկասները՝ չեն, որ շինում են մեծատունների խոհանոցներում այն ոչխարի մսերից, որ չորս օր վեր են ընկած լինում շուկայի տեղում: Այդ բոլորը հնարել են գերմանացի ու մեկ էլ ֆրանսիացի բժիշկները, ես նրանց այդ պատճառով բոլորին կկախելի: Բա՛ն են գտել— դիետա, բժշկում են քաղցո՛ւ վ: Ինչ է թե՛ իրենք գերմանական ջրիկ բնութք ունեն, կարծում են, թե ուսական ստամոքսն էլ կզոհացնեն: Ո՛չ, այդ բոլորը այն չէ՛, այդ բոլորը հնարովի բաներ են, այդ բոլորը...— Այստեղ Սոբակևիչը մինչև անգամ գլուխը բարկացած շարժեց:— Ասում են՝ լուսավորութուն, լուսավորութուն, իսկ այդ լուսավորու-թյունը— փո՛ւհ: Կասեի մի ուրիշ խոսք էլ, արի տես, որ սեղանի վրա վայելուչ չէ: Ինձ մոտ այդպես չէ: Ինձ մոտ, երբ խոզի միս է, բե՛ր ողջ խոզը դիր սեղանի վրա. ոչխարի միս

1 Ֆրիկաս — մսի, որսի մսի մանր կտորներ սուսած:

է, քա՛շ տուր ամբողջ ոչխարը, սագ է, ամբողջ սագը: Ավելի լավ է՝ ես կուտեմ երկու տեսակ կերակուր, բայց կուտեմ այն- քան, որքան սիրտս կուզի:— Սորակելիչը այդ հաստատեց գոր- ծով. նա շուտ տվեց ոչխարի կողի կեսը իր ափսեի վրա, կե- րավ բոլորը, կրծեց, ծծեց մինչև վերջին ոսկորը:

«Այո,— մտածեց Չիչիկովը,— սա իր բերանի համը գի- տեմ»:

— Ինձ մոտ այնպես չէ,— ասաց Սորակելիչը՝ անձեռոցի- կով սրբելով ձեռքերը.— Ինձ մոտ այնպես չէ: Ինչպես մի որևէ Պլյուշկինի մոտ. 800 հոգի ունի, բայց ապրում է, ճա- շում է իմ հովվից էլ վատ:

— Ո՞վ է այդ Պլյուշկինը,— հարցրեց Չիչիկովը:

— Սրիկա,— պատասխանեց Սորակելիչը,— այնպիսի կրծ- ծի մարդ է, որպիսին երևակայել չի կարելի: Բանտում կա- լանավորները ավելի լավ են ապրում, քան թե նա. իր բոլոր մարդկանց կոտորեց սովից:

— Ծշմարի՞տ,— վրա ընկավ Չիչիկովը կարեկցաբար,— ե ղուք ասում եք, որ նրա մոտ մարդիկ, իրոք, մեռնում են մեծ քանակությա՞մբ:

— Ծանձների պես կոտորվում են:

— Մի՞թե ճանձների պես: Եվ թույլ տվեք հարցնել, որ- քա՞ն հեռու է նա ապրում ձեզանից:

— Հինգ վերստի վրա:

— Հինգ վերստի վրա՞,— բացականչեց Չիչիկովը և ան- գամ զգաց սրտի մի փոքրիկ խփոց:— Բայց եթե ձեր դար- պասից դուրս գանք՝ դա ա՞յ կողմը կընկնի թե՞ ձախ:

— Ես ձեզ անգամ խորհուրդ չեմ տա այդ շան կողմը տանող ճանապարհը իմանալ,— ասաց Սորակելիչը,— ավելի ներելի է գնալ մի որևէ անպատշաճ տեղ, քան նրա մոտ:

— Ո՞չ, ես հարցրի ո՛չ որևէ նպատակով, այլ միայն նրա համար, որ պարզպես հետաքրքրվում եմ, ամեն տեսակ տե- դերի մասին էլ ուզում եմ իմանալ,— պատասխանեց Չիչի- կովը:

Ոչխարի կողին հետևեց պանրակարկանդակը, նրանցից ամեն մեկը ավելի մեծ, քան ափսեն, հետո հնդկահավը հորթի հասակով, մեջը թխմած ամեն տեսակ բարիք. ձու, բրինձ, լյարդ և չես իմանա էլ ի՛նչ, և բոլորը մի գունդ արած՝ լցրած

էր ստամոքսի մեջ: Դրանով էլ ճաշը վերջացավ. բայց երբ վեր կացան սեղանից, Չիչիկովը մի փութ ավելի ծանրութուն դրաց: Գնացին հյուրասենյակը, ուր արդեն հայտնվեց պնակ- ների մեջ քաղցրավենիք՝ ո՛չ տանձի, ո՛չ սալորի, ո՛չ ալլ հատապտղի, սակայն, ձեռ շտվին ո՛չ հյուրը, ո՛չ տանտերը: Տանտիրուհին դուրս գնաց, նրա համար, որ ղնի այն նաև ուրիշ պնակների վրա: Օգտվելով նրա բացակայությունից՝ Չիչիկովը դիմեց Սորակելիչին, որը սլառկած լինելով բազկա- թոռին՝ միայն տնքտնքում էր այդպիսի կուշտ ճաշից հետո և բերանով բաց էր թողնում ինչ-որ անորոշ ձայներ, խաշակըն- քելով և ձեռքով փակելով այն ամեն բոպե: Չիչիկովը դիմեց նրան այսպիսի խոսքերով.

— Ես կկամենայի ձեզ հետ խոսել մի փոքրիկ գործի մա- սին:

— Ահա էլի քաղցրավենիք,— ասաց տանտիրուհին պնա- կը ձեռքին վերադառնալով,— բողկ՝ մեղրով եփած:

— Մենք դա հետո,— ասաց Սորակելիչը:— Դու գնա հի- մա քո սենյակը, մենք Պավել Իվանովիչի հետ ֆրակներս կնե- տենք, մի փոքր կհանգստանանք:

Տանտիրուհին արդեն պատրաստակամություն էր հայտ- նում ուղարկել փետրե անկողիններ ու բարձեր բերելու, սա- կայն տանտեռն ասաց.— ոչինչ, մենք կհանգստանանք բազ- կաթոռների վրա,— և տանտիրուհին դուրս գնաց:

Սորակելիչը թեթևակի հակեց գլուխը՝ պատրաստվելով լսել, թե ինչո՞ւմն էր գործը:

Չիչիկովն սկսեց ինչ-որ շատ հեռավոր կերպով, շուշափեց ընդհանրապես ամբողջ ուսական պետությունը, և արտա- հայտվեց մեծ գովասանքով՝ նրա տարածության մասին, ասաց, որ ահագամ հին հոռմեական միապետությունն իսկ այն- քան մեծ չի եղել, և օտարերկրացիները արդարացիորեն զար- մանում են...— Սորակելիչը բոլոր ժամանակ լսում էր գլուխը հակած:— Եվ որ այդ պետության գոյությունն ունեցող օրի- նակարգերով, որի փառքին հավասարը չկա, վերստուգական հոգիները, ավարտելով կյանքի ասպարեզը, մինչև նոր վեր- ստուգական ցուցմունքը, սակայն, հաշվվում են կենդանի մնա- ցածների հետ հավասար, որ այդպիսով շանրաբեռնեն պաշ- տոնատները բազմաթիվ վանր և անօգուտ տեղեկանքներով

և շնորհակցանքն առանց այդ էլ պետութեան շահագանց բարդ մեխանիզմի բարդութիւնը... — Սորակելիչը բոլոր ժամանակ լսում էր գլուխը հակած, — և որ, սակայն, այդ միջոցառումի ամբողջ արդարացիութեամբ հանդերձ, այն ծանր է շատ սեփականատերերի համար, հարկադրելով նրանց մուծել հարկեր, որպէս թե կենդանի առարկայի համար, և որ ինքը անձնական հարգանք տածելով դեպի նա՝ պատրաստ է մինչև անգամ մասամբ իր վրա վերցնել այդ, իրոք որ, ծանր պարտականութիւնը: Գլխավոր հարցի մասին Չիչիկովը արտահայտվեց շատ զգուշորեն. ամենևին հոգիները շանվանեց մեռած, այլ միայն՝ գոյութիւն չունեցող:

Սորակելիչը լսում էր առաջվա նման շարունակ գլուխը հակած, և գոնե որևէ արտահայտութեան նման մի բան երեւում նրա դեմքին: Թվում էր, թե այդ մարմնի մեջ բոլորովին հոգի չկար կամ դա կար նրա մեջ, բայց բոլորովին ո՛չ այնտեղ, ուր հարկն էր, այլ ինչպէս մի անմահ կաշի՞ն՝ մոտ՝ ինչ-որ մի տեղ սարերից այն կողմ և ծածկված է մի այնպիսի հաստ կճեպով, որ ամեն բան, ինչ որ նրա հատկում շուտումուտ էր գալիս՝ կատարելապէս ո՛չ մի ցնցում չէր առաջացնում մակերեսում:

— Այսպէս, ուրե՞մն... — ասաց Չիչիկովը, սպասելով պատասխանի՝ ո՛չ առանց որոշ հուզումների:

— Չեզ հարկավոր են մեռած հոգիներ, — հարցրեց Սորակելիչը շատ հասարակ կերպով, առանց ամենափոքր զարմանքի, կարծես խոսքը հացի մասին էր:

— Այո, — պատասխանեց Չիչիկովը և կրկին մեղմացրեց արտահայտութիւնը, ավելացնելով, — «գոյութիւն չունեցող»:

— Կգտնվեն, ինչո՞ւ չէ... — ասաց Սորակելիչը:

— Եթե կգտնվեն, ապա ձեզ, անկասկած... հաճելի կլինի ազատվել նրանցից:

— Համեցե՛ք, ես պատրաստ եմ ծախել, — ասաց Սորակելիչը, արդեն մի փոքր տեղում ուղղվելով և գլխի ընկնելով, որ զնորդը այստեղ պետք է որ մի որևէ օգուտ ունենար:

— Սատանան տանի, — մտածեց Չիչիկովը ինքնիրեն, — սա արդեն ծախում է ավելի շուտ, քան ես խոսք բաց արի, — և ասաց լսելի կերպով, — իսկ, օրինակ, գի՞նը քանիս է, թեև,

1 Կաշի — առասպելական էակ:

ի միջի այլոց, դա այնպիսի մի առարկա է... որ գնի մասին մինչև անգամ տարօրինակ է...

— Դե որպէսզի ձեզանից ավելին չվերցնենք՝ հատը հարյուրական ուրբի, — ասաց Սորակելիչը:

— Հարյուրական, — ճշաց Չիչիկովը, բերանը բանալով և նայելով նրան՝ ուղիղ աչքերի մեջ, չիմանալով՝ արդյոք ի՞նչ էր լավ չլսեց, թե՞ Սորակելիչի լեզուն նրա ծանր բնույթի պատճառով այնպէս շղատնալով, ինչպէս հարկն է, թոցրեց մի խոսքի փոխարեն մի ուրիշ խոսք:

— Ի՞նչ կա, մի՞թե դա ձեզ համար թանկ է, — ասաց Սորակելիչը և հետո ավելացրեց, — բայց ձեր գի՞նը որքան է ապա:

— Իմ գի՞նը: Մենք, ճիշտ որ, մի տեսակ սխալվեցինք կամ չենք հասկանում մեկմեկու, մոռացանք, թե բանն ինչ լուծն է: Ես իմ կողմից ենթադրում եմ, ձեռք դնելով սրտիս. հոգին ութական գրիվնա՞, դա ամենալավ գինն է:

— Է՞, ո՛ւր գնացիք... ութական գրիվնա:

— Ի՞նչ կա, իմ դատողութեամբ, ինչպէս կարծում եմ, ավելին չի կարելի:

— Չէ՞ որ իմ ծախածները տրեխներ չեն:

— Սակայն ինքներդ էլ համաձայնեցեք, չէ՞ որ դրանք նաև մարդիկ չեն:

— Այդպէս դուք կարծում եք, թե կգտնեք այնպիսի մի հիմարի, որը ծախի վերստուգչական հոգին՝ մի քսան կոպեկով:

— Սակայն, թույլ տվեք, ինչո՞ւ եք դուք նրանց անվանում վերստուգչական, չէ՞ որ հոգիներն իրենք արդեն վաղուց մեռել են, մնացել է միայն զգայարանների համար անշոշափելի հնչյունը: Սակայն, որպէսզի չմտնենք հետագա ավելորդ խոսակցութեան մեջ, մեկուկես ուրբի, համեցեք, կտամ. ավելին՝ չեմ կարող:

— Ձեզ համար մինչև իսկ ամոթ է այդպիսի գումար առաջարկելը, սակարկեցեք, ասացեք իսկական գինը:

— Ձեմ կարող, Միխայիլ Սեմյոնովիչ, հավատացեք իմ խղճին, չեմ կարող. ինչ որ արդեն հնարավոր չէ անել, ուրե-

մըն հնարավոր չէ, — ասում էր Չիչիկովը, բայց, այնուամենայնիվ, մի հիսուն կոպեկ էլ ավելացրեց:

— Ախր ինչո՞ւ եք ժլատութիւն անում, — ասաց Սորակեհը, — ճիշտ եմ ասում, թանկ չէ: Ուրիշ մի սրիկա ձեզ կխաբի, կծախի ձեզ անպետք մի բան, և ոչ թե հոգիներու Իսկ իմս պինդ ընկույզի պես բոլորը ընտրովի է. արհեստավոր էլ չէ, այլ համենայն դեպս՝ ուրիշ մի որևէ առողջ մուծիկ: Դուք ապա մի նայեցեք. ահա, օրինակ, կառագործ Միխեևը. չէ՞ որ ոչ մի այլ տեսակ կառք չէր շինում, բացի միայն ռեսորավորից: Եվ ոչ էլ այնպես, ինչպես լինում է Մոսկվայում շինածը, որ մի ժամվա համար է, դիմացկունութիւն մի այնպիսի. ինքը և՛ երեսը կբաշի, և՛ լաքով կծածկի:

Չիչիկովը բերանը բացեց նկատելու՝ որ այդ Միխեևը վազուց աշխարհում գոյութիւն չունի. սակայն Սորակեհը, ինչպես ասում են, հափշտակվեց իր խոսքով, որտեղից առաջացավ խոսքի շնորհք ու սլացք:

— Ապա Ստեպան Պրոբկան, հո՞ւսնը, ես գլուխս գրավ կղնեմ, եթե դուք մի տեղ այդպիսի մուծիկ գտնեք: Այ թե ուժի տեր էր, հա՛: Ապա թող ծառայիք նա գվարդիայում, աստված գիտե, թե նրան ինչ կտային. երեք արշին մի վերջուկ էր հասակը:

Չիչիկովը կրկին ուզում էր նկատել, որ Պրոբկան էլ չկա աշխարհում, բայց Սորակեհը, ինչպես երևում էր՝ տարվել էր. խոսքի այնպիսի հեղեղ էր հոսում, որ պետք էր միայն լսել:

— Աղյուսագործ Միրուշկինը. ինչպիսի տան ասես, վառարան կարող էր սարքել: Մաքսիմ Տելյատնիկովը, կոշկակարը, ինչ բան որ բզով մի հատ ծակեր՝ դուրս էր գալիս սապոգ, մի սապոգ որ, կասես շնորհակալ եմ, և թեկուզ բերանը մի անգամ խմիչք առնելու: Ապա Երեմեյ Սորոկոպլյուխինը. մուծիկ էր է, մի հոգի, բայց բոլորին կծախեր. Մոսկվայում առևտուր էր անում, միայն հողատուրքը հինգ հարյուր ռուբլի էր բերում: Այ թե ինչպիսի ժողովուրդ էր: Դա այն չի, ինչ որ ձեզ կծախի մի ոմն Պլյուշկին:

— Բայց թույլ տվեք, — ասաց վերջապես Չիչիկովը, զարմացած խոսքի այնպիսի առատ հեղեղումից, որին, թվում էր, թե վերջ չկար, — ինչո՞ւ համար եք դուք թվում դրանց բոլոր

հասկութիւնները, չէ՞ որ դրանց մեջ հիմա ոչ մի իմաստ չկա, չէ՞ որ այդ բոլորը մեռած մարդիկ են: Մեռած մարմնով կուղես ցանկապատ սարքի, ասում է՝ առածը:

— Դե ի՞նչպիսի մեռած են, — ասաց Սորակեհը մի տեսակ ուշաբերվելով և հիշելով, որ նրանք իրոք որ արդեն մեռած են, ապա ավելացրեց, — ասենք՝ այն էլ կա, ի՞նչ մարդիկ են նրանք, որ հիմա ապրողի տեղ են հաշվվում: Դրանք ի՞նչ մարդիկ են, ճանճե՛ր են և ոչ թե մարդիկ:

— Դե ինչ որ է՝ սրանք գոյութիւն ունեն, իսկ դա՛ չէ՞ որ ցնորք է:

— Է՛, ոչ, ցնորք չէ: Ես ձեզ կասեմ, թե ինչպես էր Միխեևը, և դուք այդպիսի մարդիկ չեք գտնի. մի աժդահա էր, որ այս սենյակը չէր մտնի. ո՛չ, դա ցնորք չէ: Վիթխարի ուսերի մեջ այնպիսի ուժ ունեւր, որ ձին էլ չունի. կուզէի իմանալ, թե ուրիշ ի՞նչ տեղ դուք կգտնեիք այդպիսի ցնորք: — Վերջին խոսքերը նա արդեն ասաց դիմելով պատին կախած Բագրատիոնին և Կոլոկոտրոնիին՝, ինչպես սովորաբար պատահում է խոսակիցների հետ, երբ նրանցից մեկը հանկարծ, հայտնի չէ ինչո՞ւ, դիմում է ո՛չ այն անձին, որին վերաբերում են խոսքերը, այլ մի որևէ անակնկալորեն եկած երրորդին, մինչև անգամ բոլորովին անծանոթին, որից նա գիտե, որ չի՛լսի ո՛չ պատասխան, ո՛չ կարծիք, ո՛չ խոսքի հաստատում, բայց որի վրա, այնուամենայնիվ, այնպես է սեւեռում՝ հայացքը, կարծես նրան կանչում է միջնորդութեան. և առաջին րոպեին մի փոքր շփոթված անծանոթը չգիտե՝ պատասխանե՞լ արդյոք նրան այդ գործի մասին, որի վերաբերյալ ոչինչ չի լսել, թե՞ այնպես կանգնի, սլահպանելով հարկավոր պատշաճավարութիւն և հետո արդեն հեռանա գնա:

— Ո՛չ, երկու ուրբուց ավելի չեմ կարող տալ, — ասաց Չիչիկովը:

— Համեցե՛ք, որ պահանջ չունենաք ինձանից, իբր թանկ եմ վերցնում և չեմ էլ ուզում ձեզ ո՛չ մի շնորհ անել, համեցե՛ք, յոթանասունհինգ ռուբլի՝ հոգին, միայն ասիզնացիաներով, ճշմարիտ՝ միայն ծանոթութեան համար:

1 Կոլոկոտրոնի — Հունաստանի անկախութեան համար XIX դարի 20-ական թվերին Բուրբուսի գեմ մղող պայքարի մասնակիցներից մեկը:

«Սա ի՞նչ բանի է,— ասաց ինքնիրեն Զիշիկովը,— հիմարի տե՞ղ է դնում ինձ, ի՞նչ է»,— և ապա բարձրացնելով ավելացրեց,— զարմանում եմ, ճշմարիտ. թվում է, թե մեշներս ինչ-որ թատերական ներկայացում է տեղի ունենում կամ կոմեդիա, այլապես ես չեմ կարող բացատրել ինձ... Դուք, թվում է, բավական խելացի մարդ եք, տիրապետում եք զարգացողության գիտելիքներին: Ախր բանը շատ հասարակ բան է. ֆի-ֆի: Ի՞նչ արժե նա, ո՞ւմ է պետք:

— Այ, դուք գնում եք, կնշանակի՞ պետք է:

Այստեղ Զիշիկովը շոթունքը կծեց և բան չգտավ պատասխանելու: Նա հենց այն է, սկսեց խոսել ինչ-որ գերդաստանային և քնտանեկան հանգամանքների մասին, բայց Սոբակիչը հասարակ կերպով պատասխանեց.

— Ինձ համար կարևոր չէ գիտենալ, թե ինչպիսի՞ հարաբերություններ ունեք. գերդաստանային գործերի մեջ չեմ խառնվում, դա ձեր գործն է: Ձեզ պետք են եկել հոգիներ, ես էլ ծախում եմ ձեզ, և կզղչաք, որ չգնեցիք:

— Երկու ուրբի,— ասաց Զիշիկովը:

— Է, ճշմարիտ որ, ծիտը յոթ հեքիաթ գիտեր, յոթն էլ կորեկի մասին, ինչպես ասում է առածը. բռնել եք երկուսի պոչից ու պոկ շեք գալիս: Դուք մի իսկական գի՛ն տվեք:

«Է, հերն անիծած»,— ասաց ինքնիրեն Զիշիկովը,— «հիսունական կոպեկ կավելացնեմ, շան բերանը»,— համեցե՛ք, հիսուն կոպեկ կավելացնեմ:

— Դե համեցեք. ես էլ ձեզ կասեմ վերջին խոսքս.— հիսուն ուրբի. ճշմարիտ, վնաս է ինձ, ավելի էժան ուրիշ տեղ չեք գնի՝ այդպիսի լավ ժողովուրդ:

«Ի՞նչ բուռնցքն է»,— ասաց ինքնիրեն Զիշիկովը և ապա շարունակեց բարձրաձայն, մի փոքր բարկացած:— Դա ի՞նչ բան է, իսկապես որ, կարծես հենց լուրջ գործ է. չէ՞ որ ես մի ուրիշ տեղ ոչնչով կառնեմ: Ամեն մարդ սիրով կժախի դրանք, միայն թե շուտով ազատվի: Հիմա՛րը թերևս մոտը կպահի և դրանց համար հարկեր կվճարի:

— Բայց արդյոք գիտե՞ք, որ այսպիսի գնումները, ես այդ ասում եմ մեր մեջ, բարեկամաբար, ո՛չ միշտ են թույլատրելի, և բավական է պատմեմ ես կամ մեկ ուրիշը, այդպիսի մարդու վերաբերյալ չի լինի ո՛չ մի վստահություն ու այլամանա-

գրերի վերաբերյալ կամ որևէ շահավետ պարտականություն վերցնելիս:

«Տես ո՞ւր է խփում սրիկան»,— մտածեց Զիշիկովը և հենց այստեղ ասաց ամենասառնարյուն երևույթով.— ինչպես ուզում եք. ես գնում եմ ո՛չ թե մի որևէ հարկավորության համար, ինչպես դուք կարծում եք, այլ այնպես, սեփական մտքերի հակումներից զրոյված: Երկուս և հիսուն չեք ուզում, մնա՛ք բարով:

«Սրան չես կոտրի, տեղի տվող չի»,— մտածեց Սոբակիչը,— է՛, աստված ձեզ հետ, տվեք երեսունական և վերցրեք դրանց:

— Ոչ, ես տեսնում եմ, որ չեք ուզում ծախել, մնաք բարով:

— Թույլ տվեք, թույլ տվեք,— ասաց Սոբակիչը նրա ձեռքից բռնելով և դեպի հյուրասենյակ առաջնորդելով: Ի՞նչ հարկ կա անհանգստանալու, ես ամեն ինչ ասացի:

— Թույլ տվեք, թույլ տվեք,— կրկնեց Սոբակիչը, բաց շթողնելով նրա ձեռքերը և կոխելով նրա ոտքը, որովհետև մեղ հերոսը մոռացավ հոգ տանել, որին ի պատիժ հարկադրված էր ֆշշալ և ցատկել մի ոտքով:

— Խնդրում եմ ներող լինեք, ես կարծես ձեզ անհանգրստացրի: Բարեհաճեցեք նստել այստեղ: Խնդրե՛մ:— Այստեղ նա նրան նստեցրեց բազկաթոռին՝ մինչև անգամ մի փոքր ճարպկությամբ, ինչպես այնպիսի մի արջ, որն արգեն ձեռքի տակ եղել է, կարող է և պտույտ տալ և կատարել զանազան բաներ, երբ հարցնում են,— ապա՛, արջուկ, ցույց տուր, թե կնանիք ինչպես են շոգեբաղնիք ընդունում. կամ ապա՛, արջուկ, ինչպե՞ս են փոքրիկ երեխաները սիսեռ գողանում:

— Ճշմարիտ, ես զուր ժամանակ եմ կորցնում, ես պետք է շտապեմ:

— Մի բոպե էլ նստեցեք, ես հիմա ձեզ համար հաճելի բան կասեմ:— Այստեղ Սոբակիչը ավելի մոտ նստեց և նրա ականջի մեջ ասաց՝ կարծես գաղտնիք լինեք,— անկյուն ուղղում եք:

— Այսինքն քսանհինգ ուրբի՞: Չէ՛, չէ՛, չէ՛, մինչև անգամ չորրորդ մասն էլ չեմ տա, մի կոպեկ չեմ ավելացնի:

Սոբակեհիշը լռեց: Չիչիկովը նույնպես լռեց: Լուսնունը մի երկու րոպե տևեց: Բաղրատիոնը իր արծվային թթով նայում էր պատից՝ շափազանց ուշադիր, սույն առուտուրին:

— Ի՞նչ է լինելու ձեր վերջին գինը,— ասաց վերջապես Սոբակեհիշը:

— Երկուտուրեքս:

— Ծիշտոն ասած, ձեզ համար մարդկային հոգին միևնույն է, թե խաշած շաղգամը: Գոնե երեքական ուրբլի տվեք:

— Չեմ կարող:

— Է՛, ձեզ հետ գործ բռնել չի լինի, համեցեք: Վնաս է, բայց տես, բնույթս շան բնույթ է. չեմ կարող մերձավոր մարդուն բավականություն չպատճառել: Հետո կարծեմ պետք է նաև կայքագիր կատարել, որ ամեն բան կարգին լինի:

— Հասկանալի է:

— Դե արի տես, հարկ կլինի գնալ քաղաք:

Գործը այսպիսով ավարտվեց: Երկուսն էլ որոշեցին հաջորդ օրը լինել քաղաքում և կարգավորել կայքագիրը: Չիչիկովը խնդրեց գյուղացիների ցուցակը: Սոբակեհիշը սիրով համաձայնեց և հենց իսկույն մոտենալով գրասեղանին, սեփական ձեռքով՝ սկսեց արտագրել բոլորին՝ ոչ միայն անունանուն, այլև նշելով գովելի հատկությունները:

Իսկ Չիչիկովը, պարապությունից զբաղվեց, գտնվելով ետևում, ամեն կողմից լավ նայելով նրա ընդարձակ կերպարանքին: Հենց որ մտիկ տվեց նրա մեջքին՝ լայն, ինչպես վյատկայի ցածրահասակ ձիերինը, և նրա ոտքերին, որ այնպես էին, ինչպես թուշ արգելասյուններինը, որ դնում են մայթերի վրա, չկարողացավ ինքն իր մեջ շրջականը,— համա թե աստված տվել է, չի խնայել. ա՛յ թե որտեղ է ճիշտ ասված՝ անհաջող է ձեռք, բայց պինդ է կարած... Մնվել ես դու արդեն ինչպես արջ կամ արջ է դարձրել քեզ ետ ընկած գավառի կյանքը, հացի ցանքսերը, մուծիկների հետ զբաղվելը, և դու նրանց պատճառով դարձար այն, որ կոչվում է մարդ-բռունցք: Բայց ոչ. ես կարծում եմ, դու միշտ նույնը կլինեիր, եթե մինչև անգամ քեզ դաստիարակեին մոզայով, գործի դնեին, և ապրիիր դու Պետերբուրգում և ոչ թե ետ ընկած գավառում: Բոլոր տարբերությունը այն է, որ դու հիմա լափում ես ոչխարի կողի կեսը՝ շիլայով, ճաշակելով ափսեի

մեծության վատրուշկա¹, իսկ այն ժամանակ դու կուտեիր որևէ կոտլետիկներ գետնասունկով: Ա՛յ, տես, այժմ քո ձեռքի տակ մուծիկներ կան. դու նրանց հետ համերաշխ ես և իհարկե նրանց շես վիրավորի, որովհետև նրանք բռնն են, քեզ համար վատ կլինի, եթե նրանց հետ վատ վարվես, իսկ այն ժամանակ քեզ մոտ պաշտոնյաներ կլինեին, որոնց դու կբզիր՝ գլխի ընկնելով, որ նրանք հո քո ճորտերը չեն, կամ կկողոպտեիր գանձարանը: Ո՛չ, ով որ արդեն բռնեցք է, այլևս նա բուրբ բաց չի անի: Ապա՞ թող բռունցքը բաց անի մի կամ երկու մատը, ավելի վատ դուրս կգա: Թող փորձի նա թեթև կերպով մի որևէ գիտության հոտն առնել, հետո նա ցույց կտա, գրավելով ավելի աչքի ընկնող տեղ, բոլոր նրանց, որոնք իսկապես տեղյակ են որևէ գիտության: Դեռ հետո էլ, ո՛վ գիտե, կասի,— արի՛ մի ինձ ցույց տամ: Ու այնպիսի մի խորհմաստ որոշում կհնարի, որ շատերի հերը կանխածի... Է՛, եթե բոլոր կուլակները...

— Գրությունը պատրաստ է,— ասաց Սոբակեհիշը ետ շրջվելով:

— Պատրաստ է, խնդրեմ:— Նա աչքերով մի անգամ անցավ գրության վրայից և զարմացավ ճշտապահության և ստուգության վրա. ո՛չ միայն հանգամանորեն մեջ էր բերված արհեստը, կոշումը, տարիքը և ընտանեկան դրությունը, այլև մինչև անգամ լուսանցքներում դրված էին առանձին դիտողություններ վարքի, զգաստության մասին, մի խոսքով՝ հաճելի էր նայել:

— Հիմա հաճեցեք կանխավճա՛րը,— ասաց Սոբակեհիշը:

— Ինչո՞ւ է ձեզ պետք կանխավճարը: Դուք քաղաքում կստանաք ամբողջ փողը միանգամից:

— Այդպես է, գիտեք, կարգը,— առարկեց Սոբակեհիշը:

— Ես չգիտեմ ինչպե՛ս ձեզ տամ, ես հետս փող չեմ վերցրել: Ահա, առե՛ք տասը ուրբլի:

— Տասն ի՞նչ է: Տվեք, ծայրահեղ դեպքում, գոնե հիսուն ուրբլի:

Չիչիկովը հենց այն է, սկսում էր պատճառանքներ բերել, թե

¹ Պանրակարկանդակ:

չկա, բայց Սորակեիչը այնպես հաստատապես ասաց, որ մոտը փող կա, որ նա մի թղթադրամ ևս հանեց՝ ասելով.

— Համեցե՛ք, ահա ձեզ մի տասնհինգ ևս, ընդամենը քսանհինգ: Միայն՝ խնդրեմ ստացազիր:

— Բայց ձեր ինչի՞ն է պետք ստացազիրը:

— Ավելի լավ է, գիտեք, ստացազրով: Մարդ է, ով գիտե՛ ինչ կպատահի:

— Լավ, տվեք այստեղ փողը:

— Ինչո՞ւ համար՝ փողը: Ահա, իմ ձեռքիս է, հենց որ կզրիք ստացազիրը՝ նույն րոպեին էլ փողը կվերցնեք:

— Ախր թույլ տվեք, ինչպե՞ս գրեմ ստացազիրը. նախ պետք է փողերը տեսնել:

Չիչիկովը ձեռքից բաց թողեց թղթադրամները Սորակեիչին, որը մոտենալով սեղանին և դրանք ծածկելով ձախ ձեռքի մատներով, մյուսով մի թղթի պատառի վրա գրեց, որ կանխավճարը քսանհինգ ուրբու պետական թղթադրամներով ծախած հոգինների համար, ստացավ լիովին: Գրելով ստացազիրը՝ նա կրկին տնտղեց թղթադրամները:

— Թուղթը հին է, — ասաց նա, լույսի մեջ նայելով դրանցից մեկը, — մի փոքր պատռված է, բայց դե, բարեկամներ ենք, կարիք չկա դրան ուշադրություն դարձնել:

— Կծծի, կծծի, — մտածեց ինքն իրեն Չիչիկովը, — և դրա հետ էլ՝ խորամանկ աստանա:

— Իսկ իգական սեռից չե՞ք ուզում:

— Ոչ, շնորհակալ եմ:

— Ծն է՞ծան էլ կտալի: Ծանոթության համար՝ հատը մի ուրբի:

— Ոչ, կանանց սեռի կարիք չունեմ:

— Դե, որ կարիք չունեք, շարժե էլ խոսել: Ծաշակի համար օրենք չկա. մարդ կա՝ տերտեր է սիրում, մարդ կա՝ տերտերակին, ասում է առածը:

— Հետո ես ձեզ պիտի խնդրեի, որ այս գործարքը մնա մեր մեջ, — ասաց Չիչիկովը հրածեշտ տալով:

— Դե դա ինքնին հասկանալի է: Երրորդ մարդուն այստեղ խառնելու կարիք չկա, ինչ որ անկեղծորեն տեղի է ունենում երկու մտերիմ բարեկամների միջև, դա պետք է մնա նրանց փոխադարձ բարեկամության մեջ: Գնաք բարով: Շնոր-

հակալ եմ, որ այցելեցիք. խնդրում եմ՝ այսուհետև ևս չմոռանաք. եթե ազատ ժամ կգտնեք, եկեք ճաշելու, ժամանակ անցկացնելու: Կարող է կրկին առիթ լինել մեկմեկու մի որևէ բանով ծառայություն մատուցելու:

«Հա՛, ինչպե՞ս չէ», — մտածեց ինքնիրեն Չիչիկովը՝ նըստելով բրիչկան, — «Երկուս ու հիսուն քերթեց մեռած հոգու համար, անիծված կծծի»:

Նա դժգոհ էր Սորակեիչի վարմունքից: Համենայն դեպս, ինչքան չիչի, ծանոթ մարդ էր, թե՛ նահանգապետի, թե՛ ուտիկանապետի մոտ տեսնվել էին, իսկ վարվեց ինչպես կատարելապես օտար, անպետք բանի համար փող վերցրեց: Երբ բրիչկան բակից դուրս եկավ, նա ետ նայեց և տեսավ, որ Սորակեիչը բոլոր ժամանակ կանգնած էր մուտքի սանդուղքի վրա և ինչպես թվում էր, մտիկ էր տալիս, կամենալով իմանալ, թե հյուրն ո՞ւր կգնա:

— Սրիկա, դեռ մինչև հիմա կանգնած է, — մոմոաց նա ատամների մեջ և Սելիֆանին հրամայեց, շրջվելով գյուղացիների խրճիթների կողմը, հեռանալ այնպես, որ կարելի չլինի կառքը տեսնել կավածախտիոջ բակի կողմից: Նա կամենիցավ այցելել Պլյուշկինին, որի մոտ, Սորակեիչի ասելով, մարդիկ մեռնում էին ճանճերի նման, բայց չէր կամենում, որ Սորակեիչը այդ մասին իմանա: Երբ բրիչկան արդեն գյուղի ծայրին էր, նա մոտ կանչեց առաջին պատահած մուծիկին, որը ուր-որ՝ ճանապարհից մի շատ հաստ գերան բարձրացրած, տանում էր ուսին դրած, նման անխոնջ մրջյունի, իր խրճիթը:

— Է՛յ, մորո՞ւք, ապա ասա, ինչպե՞ս պետք է գնալ Պլյուշկինի մոտ, այնպես, որ ձեր պարոնի տան մոտով չլինի:

Մուծիկը ըստ երևույթին դժվարացավ այս հարցին պատասխանել:

— Հա, ի՞նչ է, չգիտե՞ս:

— Ոչ, պարոն, չգիտեմ:

— Է՛խ, դո՞ւ Գեռ մազերիդ էլ ճերմակը դիպել է. ժլատ Պլյուշկինին չե՞ս ճանաչում, նրան, որ վատ է կերակրում իր մարդկանց:

— Հա՛, կարկատնած, կարկատնած, — բացականչեց մուծիկը: Նրա կողմից կարկատնած բառին ավելացվեց նաև մի

գոյական, շատ հարմար, բայց աշխարհիկ խոսակցութեան մէջ ո՛չ գործածական, ուստի և մենք այդ բաց կթողնենք: Բայց կարելի է կուսակցութեան, որ այն արտահայտված էր շատ դիպուկ, որովհետև Զիշիկովը, թեև մուծիկը վաղուց արդեն կորել էր տեսողութեանից, և շատ էին առաջ գնացել, սակայն գեռ էլի քթի տակ ծիծաղում էր՝ բրիչկայում նստած: Ուժեղ է արտահայտվում ուս ժողովուրդը, և եթե մեկին մի խոսք է կպցնում, կգնա՝ այդ խոսքը կմտնի նրա սերնդի մէջ, քաշ կտա նա նրան իր հետ թե՛ ծառայութեան մէջ, թե՛ հրաժարական տված ժամանակ, թե՛ Պետերբուրգում, թե՛ աշխարհիս ծայրին: Եվ հետո, ինչքան խելք կուզես՝ թափիր և ազնվացրու մականունդ, թեկուզ հարկադրիր գրող մարդուկներին՝ վարձու դրամով դուրս բերելու այն հին իշխանական տոհմից, ոչինչ չի օգնի. կկուսվի ինքն իր մասին մականունը իր ամբողջ ազգավական կոկորդով և կասի պարզ, թե որտեղի՞ց դուրս թռավ թռչունը: Դիպուկ արտասանվածը միևնույն է՝ թե գրված լինի, կացնով էլ չի շնչվի: Եվ արդեն ի՛նչ դիպուկ է լինում այն բոլորը, ինչ որ դուրս է եկել Ռուսիայի խորքից, ուր չկան ո՛չ գերմանական, ո՛չ ֆիննական, ո՛չ ամեն տեսակ զանազան ցեղեր, այլ ամբողջը բնածին ինքն է ու կա, կենդանի ու ժիր ուսական խելքը, որին իսկի խոսքը չի պակասում, թուխս չի նստում վրան, ինչպես թխական հավը ճուտերի վրա, այլ ծեփում է միանգամից, ինչպես մշտական անձնագիր, և կարիք չկա այլևս վրան բան ավելացնել՝ թե ինչպե՛ս է քիթդ կամ շրթունքներդ—մի գծով նկարված ես դու ոտից գլուխ:

Ինչպես անհաշիվ կերպով եկեղեցիներ, վանքեր՝ գմբեթներով, գլուխներով, խաչերով ցրված են սուրբ, բարեպաշտ Ռուսիայում, այնպես անհաշիվ շատ են ցեղերը, սերունդները, ժողովուրդները խմբվում, խայտաբղետ վժժում և դեսուդեն ընկնում երկրի երեսին: Եվ ամեն ժողովուրդ, կրելով իր մեջ ուժի գրավականը, ստեղծարար կարողութեաններ ունեցող հոգով, իր փայլուն առանձնահատկութեաններով և այլ աստվածային պարզներով լցված, յուրատեսակ է աչքի ընկել, յուրաքանչյուրն իր սեփական խոսքով, որով արտահայտելով մի որևէ առարկա, արտացոլում է նրա արտահայտութեան մեջ իր սեփական բնավորութեան մի մասը: Սրտագիտութեամբ

և կյանքի իմաստուն ճանաչողութեամբ է արտահայտվում անգլիացու խոսքը. թեթևամիտ պճնասերի փայլով կփայլի և կցնդի Ֆրանսիացու ոչ երկարակյաց խոսքը. հնարամիտ կհոգնի իր, ո՛չ ամենքին մատչելի խոսքը՝ խելքանիհար գերմանացին. սակայն չկա մի խոսք, որը լինի այնպես թափուկ, ժիր, այդպես հենց սրտի խորքից դուրս եկած, և այդպես եռաու կենսաթրթիռ ապրի, ինչպես դիպուկ ասված ուսական խոսքը:

ԳԼՈՒԽ VI

Առաջ, վաղուց, իմ պատանեկութեան տարիներին, իմ անդարձ անցած մանկութեան տարիներին, ուրախ էի լինում մոտենալ առաջին անգամ անձանոթ տեղի. միևնույն է՝ փոքրիկ գյուղ էր լինում դա, աղքատիկ, գավառական փոքրիկ քաղաք, մեծ շեն, արվարձան, հետաքրքրական շատ բան էր գտնում նրա մեջ մանկական հետաքրքիր հայացքը: Յուրաքանչյուր շինություն, ամեն բան, որ միայն մի որևէ նկատելի առանձնահատկութեան տպավորություն էր թողնում, ամեն բան կանգնեցնում էր ինձ և զարմացնում: Լինեիր պետական մի ստուն հայտնի ճարտարապետութեամբ կառուցված, կեսը կեղծ պատուհաններով, մեն-մենակ տնկված քաղքենիական միահարկ, հղկուն գերաններով շինված տնակների կույտի մեջ, լինեիր կանոնավոր մի գմբեթ, ողջը պատած սպիտակ թերթավոր երկաթով, բարձրացած ձյունի նման սպիտակեցրած նոր եկեղեցու վրա, լինեիր մի շուկա, գավառական մի ֆրանս, քաղաքի մեջ աչքիդ ընկած, ոչինչ չէր փախչի իմ թարմ, նուրբ ուշադրությունից, և քիթս դուրս հանելով իմ ճամփորդական սալից, մտիկ էի տալիս մինչ այդ շտեսած ձևի մի որևէ սերթուկի, և՛ փայտե արկղերին՝ մեխերով, ծծումբով, որ հեռվից դեղնին էր տալիս, շամիչով ու սապոնով, որ փայլկտում էին բանջարեղենի խառնուրդներին՝ մոսկովյան շորացած կոնֆետներով տուփերի հետ մեկտեղ, մտիկ էի տալիս նաև հեռվից անցնող հետևակ սպային, որ եկած էր լինում աստված դիտե ո՛ր նահանգից՝ դեպի գավառական ձանձրույթը, և վաճառականին, որ անցնում էր սիրիական հագին, ձիարշավի

սայլակով,— և մտքով գնում էի նրանց ետևից դեպի իրենց խղճուկ կյանքը: Գավառական պաշտոնյան հենց կանցներ մոտից— ես արդեն մտածում էի, ո՞ւր է գնում նա, արդյոք որևէ մի եղբոր մոտ երեկո անցկացնելու, թե՞ ուղղակի իր տունը, որպեսզի մի կես ժամ դռան սանդուղքի գլխին նստելուց հետո, քանի դեռ բոլորովին չի թանձրացել երեկոյան աղջամուղջը, նստի վաղ ընթրիքի՝ մոր, կնոջ, քենու և ամբողջ ընտանիքի հետ, և թե ինչի՞ մասին կընթանա խոսակցությունը նրանց մոտ՝ այն ժամանակ, երբ տան աղջիկը մանյակը վզին կամ տղան՝ հաստ բաճկոնակը հագին կբերի արդեն սուպից հետո ճարպամուր տնական հարատև աշտանակով: Կառքով մի որևէ կալվածատիրոջ գյուղին մոտենալով, ես հետաքրքիր նայում էի բարձր ու նեղ զանգակատանը կամ լայն ու մութ փայտե հին եկեղեցուն: Գրավիչ կերպով աչքի էին ընկնում հեռվից, ծառերի կանաչի միջով, կալվածատիրոջ տան կարմիր կտուրը և սպիտակ ծխնելույզները, և ես անհամբեր սպասում էի, թե ե՞րբ կբացվեն երկու կողմից նրա առաջը փակող այգիները, և այն տեսանելի կդառնա իր՝ այդ ժամանակ, ավա՛ղ, բոլորովին ոչ գոհ՝ հիկ արտաքինով, և այդ շենքով ևս աշխատում էի գուշակել, թե ո՞վ է այդ կալվածատերն ինքը, արդյոք հաստամարմին է նա, որդիներ ունի՞ նա, թե՞ վեց աղջիկ՝ իրենց հնչուն աղջկական ծիծաղով, խաղերով և մշտապես գեղեցկուհի կրտսեր քույրիկով, և արդյոք նրանք սևաշա՞ են, և ինքը զվարճախո՞ս է արդյոք, թե՞ մռայլ է ինչպես սեպտեմբերը իր վերջին օրերին, արդյոք օրացույցի՞ն է նայում, հետն էլ խոսում ջահելների համար ձանձրալի՞ հաճարի և ցորենի մասին:

Հիմա այլևս անտարբեր եմ մոտենում ամեն մի անձանոթ գյուղի և անտարբեր եմ նայում նրա գոհ՝ հիկ արտաքինին. իմ սառած հայացքի համար տհաճ է, ինձ համար ծիծաղելի չէ և այն, ինչ որ առաջվա տարիներին դեմքիս վրա կենդանի շարժում կառաջացներ, ծիծաղ և անլռելի խոսակցություն, հիմա սահում անցնում է կողքովս և իմ շրթունքները անտարբեր լուռություն են պահպանում: Օ՛, իմ ջահելություն, օ՛, իմ թարմություն:

Մինչդեռ Չիչիկովը մտածում և իր մտքում ծիծաղում էր մուծիկների՝ Պլյուշկինին կպցրած մականվան վրա, չնկատեց

թե ինչպե՞ս հայտնվեց բազմաթիվ խրճիթներով և փողոցներով գյուղի մեջտեղը: Սակայն շուտով նրան այդ բանը նկատել տվեց մի կարգին հարված, որ պատճառեց նրան գերաններից շինած սալարկը, որի առաջ քաղաքի քարե սալարկը ոչինչ էր: Այդ գերանները, ինչպես դաշնամուրի ստեղներ՝ մերթ բարձրանում էին, մերթ իջնում, և կառքով անգղույ՛ջ գնացողը կամ մի ուրուցք էր ձեռք բերում իր ծոծրակի վրա, կամ մի կապույտ բիժ՝ ճակատին, կամ թե պատահում էր՝ իր սեփական ատամներով ցավազնորեն կծում էր սեփական լեզվի ծայրը: Ինչ-որ մի առանձին հնամաշուքյուն նկատեց նա բոլոր փայտե շենքերի վրա. խրճիթների գերանները մթազույն էին և հնացած. շատ կտուրներ ծակծկվել էին ցանցի նման. մյուսների վրա մնացել էին վերևի փայտե ձիուկը և մեկ էլ՝ կողքի ձողանները երկու կողմից կողոսկրերի նման ցցված: Թվում էր, թե իրենք տանտերերն են հանել սղոցած ու տաշած տախտակը, դատելով, և իհարկե իրավացի, որ անձրևի ժամանակ խրճիթի համար դրանք ծածկ չեն, իսկ պարզ օրը արդեն չի էլ կաթի, իսկ կնկա նման այնտեղ նստել էլ չարժե, քանի որ արձակ տեղ կա թե՛ գինետանը և թե՛ ճանապարհի վրա, մի խոսքով՝ ո՞ւր կուղես: Փոքրիկ խրճիթների պատուհանները ապակի շուննին, մյուսներն էլ խցկված էին փալաչով կամ հին արխալուղով. կտուրների տակ ճաղավոր փոքրիկ պատշգամբները, որ հայտնի չէ թե ինչի համար շինված են լինում հաճախ ուսական խրճիթներին, թեքվել էին և սևալինում հաճախ ուսական խրճիթներին, թեքվել էին և սևացել մինչև անգամ ոչ գեղեցկատեսիլ կերպով: Խրճիթների ետևից շատ տեղերում շարքերով ձգվում էին հացահատիկի ահագին շեղջեր, որոնք, ինչպես երևում է, երկար ժամանակ էին մնացել ձեռք չտված. նրանք գույնով նման էին հին, վատ թրձած աղյուսի. նրանց դագաթին բուսել էր ամեն տեսակ բուսու քոս և մինչև անգամ կողքից կպել էր թփուտը: Հացահատիկի, ինչպես երևում է, կալվածատիրոջն էր: Հացահատիկի շեղջերի և խարխուլ կտուրների ետևից վերամբռնում էին և աչքի խփում պայծառ օդի մեջ՝ մերթ աջ, մերթ ձախ, նայած բրինձայի պտույտներին՝ երկու գյուղական եկեղեցի, մեկը մյուսի կողքին, մեկը արդեն թափուր դարձած՝ փայտաշեն էր, մյուսը՝ քարե դեղնավուն պատերով, լաքալուտած, ճաքճաքած: Պաս-մաս սկսեց երևալ կալվածատիրոջ տունը և վերջապես

ամբողջովին երևաց այն տեղում, որտեղ խրճիթների շղթան ընդհատվեց և նրանց տեղը բռնեց դատարկ բանջարանոցի կամ կաղամբանոցի տարածութունը շրջապատված ցածր, տեղ-տեղ կոտրոված ցանկապատով: Մի տեսակ զառամյալ հաշմանդամի էր նմանվում սույն տարօրինակ դղյակը, երկար էր, անշափ երկար: Տեղ-տեղ այն միհարկանի էր, տեղ-տեղ՝ երկու. մթազույն կտուրի վրա, ո՛չ ամեն տեղ հուսալիորեն պաշտպանելով նրա հնութունը՝ տնկվել էին երկու բելվեդեր՝ մեկը մյուսի դիմաց, երկուսն էլ արդեն խախտված, վրայի՝ երբեմնի ներկերը թափված: Տան պատերը տեղ-տեղ ճաքճաք՝ ցույց էին տալիս սվաղի մերկացած ցանցը և, ինչպես երևում էր, շատ էին վնասվել ամեն տեսակ վատ եղանակներից, անձրևներից, մորիկներից և աշնանային օդի փոփոխություններից: Պատուհաններից միայն երկուսն էին բաց, իսկ մյուսները փակված էին խուլ փեղկերով կամ մինչև իսկ մեխված էին տախտակներով: Այդ երկու պատուհաններն էլ իրենց հերթին նույնպես կիսակույր վիճակումն էին. նրանցից մեկի վրա սևին էր տալիս շաքարի կապույտ թղթի մի եռանկյունի:

Տան ետևը ձգված հին, ընդարձակ պարտեզը, որ դուրս էր գալիս գյուղի հետևը և հետո կորչում էր խոտով լցված ու խնդրված դաշտում, թվում էր, թե միակն էր, որ թարմացնում էր այդ ընդարձակ գյուղը և միակն էր, որ լիովին գեղեցիկ էր իր տպավորիչ ամայության մեջ: Ինչպես կանաչագույն ամպեր և անկանոն, թրթռատերևավոր գմբեթներ, ընկած էին երկնքի հորիզոնի վրա՝ ազատության մեջ փարթամորեն աճած ծառերի միախառնված կատարները: Կեշու սպիտակ, հսկայամարմին բունը, զրկված գազաթից, որ կոտրել էր փոթորիկը կամ ամպրոպը, վեր էր ցցվում այդ կանաչ թավուտից և կլորանում օդի մեջ, ինչպես ուղղաձև մարմարե փայլուն սյուն. թեք, սրածայր կոտրած տեղը, որով նա վերջանում էր վերևում, խոյակի փոխարեն, մթին էր տալիս՝ նրա ձյունաթույր սպիտակության վրա ինչպես զլխարկ կամ մի սև թռչուն: Գայլուկը՝ ներքևում խեղդելով թանթրվեցնու, արտենու և վայրի կաղնիների թփերը, հետո վեր էր մազլցում ամբողջ ցանկապատի վրայով, վազում վերջապես և փաթաթ-

1 Բելվեդեր — գաթավանդ, աշտարակ, պիտտեղ տան վրա:

վում մինչև կեսը կոտրված կեշուն: Հասնելով նրա մեջտեղին՝ նա այնտեղից ցած էր կախվում և սկսում արդեն կպչել ուրիշ ծառերի կատարներին կամ կախվում էր օդի մեջ, կապկպելով իր օղակներով բարակ, կառչող կեռիկները, որ թեթևությամբ օրորվում էին օդի շարժումից: Տեղ-տեղ բացվում էին խիստ օրորվում էին խորութուն, որ բացվում էր մութ երախի նման. արանքում մի խորութուն, որ բացվում էր մութ երախի նման. այն ամբողջովին սովորի մեջ էր և հազիվհազ աչքի էին ընկնում նրա սև խորության մեջ հեռացող նեղ շավիղը, քանդված ճաղերը, խախտված տաղավարը, ուռնու փշակավոր զառամ-յալ բունը, մոխրագույն քարինջը, որը, խիտ խոզաստեի պես, դուրս էր ցցել ուռնու ետևից իր՝ սարսափելի խեղվածության մեջ շորացած, խճճված և խաշաձևած տերևները և ոստերը, և վերջապես՝ թղկենու մատաղ ոստը, որ կողքից մեկնել է իր կանաչ թաթ տերևները, որոնցից մեկի տակից արևը՝ աստված գիտե թե ինչ կերպ ներս ընկնելով՝ հանկարծ դարձրել էր նրան թափանցիկ և հրեղեն, որ հրաշալիորեն փայլում էր այդ խիտ մթության մեջ: Մի կողմում, պարտեզի հենց ծայրին, մի քանի բարձրահասակ՝ մյուսների հետ ոչ համաչափ կաղամախիներ իրենց դողդոջուն կատարների վրա բարձրացրած պահում էին ահագին ազոավարներ: Մտերի մի քանիսի վրայից պոկված և ոչ ամբողջովին բաժանված մի ճյուղերը վար էին կախվել իրենց շորացած տերևներով: Մի խոսքով, ամեն ինչ այնքան լավ էր, որից ավելի լավ չէին կարող հնարել ոչ բնությունը, ոչ արվեստը, բայց ինչպես պատահում է դա միայն այն ժամանակ, երբ դրանք միանում են, երբ մարդու հաճախ անմիտ կերպով կուտակած աշխատանքի վրայով իր քանդակագրիչը կանցկացնի բնությունը, կթեթևացնի ծանր կուտակվածութունները, կոշնչացնի կոպիտ-շոշափելի կանոնավորութունը և խղճուկ ճեղքերը, որոնց միջով նշմարվում է լթաքցված, մերկ ուրվագիծը, և կհաղորդի հրաշալի շերտութուն այն ամենին, որ ստեղծվել է շափված-ձևված մաքրության և հստակության սառնության մեջ:

Մի կամ մի քանի պտույտ անելով, մեր հերոսը վերջապես հայտնվեց հենց տան առաջ, որը հիմա ավելի տխուր երևաց: Կանաչ բորբոսը արդեն ծածկել էր ցանկապատի և զարպատի հնացած փայտը: Մառաններին, ամբարներին, մա-

բաղ: Առաստաղի մեջտեղից կախած էր մի ջահ՝ կտավի տոպ-
րակի մեջ, որ փոշուց նմանվում էր բոժոժի՝ շերամի որդը միջին:
Սենյակի անկյունում հատակի վրա կիտած էր այն ամենը,
ինչ որ առավել կոպիտ էր և անարժան՝ սեղանի վրա դրվելու:
Թե ի՞նչ էր իսկապես կիտած այնտեղ, որոշել դժվար էր, որով-
հետև նրա վրա այնքան առատ փոշի կար, որ ամեն մի դիպ-
չողի ձեռք դառնում էր ասես՝ ձեռնոց հագած. ամենից ավելի
նկատելի կերպով դուրս էր ցցված այնտեղից փայտե թիակի
վոտորած մի մաս և հին կոշկառակ: Ո՛ր մի կերպ չէր կարելի
ասել, որ այս սենյակում կենդանի արարած է ապրում, եթե
նրա այդտեղ լինելը շատներ հին, մաշված թասակը, որ ըն-
կած էր սեղանի վրա: Մինչ Չիչիկովը դիտում էր այդ տարօ-
րինակ կահավորությունը, բացվեց կողքի դուռը, և ներս մտավ
այն միևնույն մառանապետուհին, որին նա պատահել էր բա-
կում: Բայց այստեղ նա տեսավ, որ դա ավելի շուտ մառա-
նապետ է, քան մառանապետուհի. մառանապետուհին, հա-
մենայն դեպս, մորուքը չի ածիլում, իսկ սա հակառակ դրան՝
ածիլում էր և թվում էր՝ բավական ուշ-ուշ, որովհետև ամբողջ
կզակը, այտի ներքևի մասի հետ միասին, նմանվում էր եր-
կաթալարից շինած քերոցի, որով ախոռում ձիերին են թի-
մարում: Չիչիկովն իր դեմքին հարցական արտահայտություն
տալով՝ անհամբեր սպասում էր, թե ի՞նչ է կամենում ասել
մառանապետը: Մառանապետն էլ իր հերթին էր սպասում,
թե ի՞նչ է կամենում նրան ասել Չիչիկովը: Վերջապես վեր-
ջինս, այդպիսի տարօրինակ տատամսությունից զարմացած՝
վճռեց հարցնել.

— Ի՞նչ եղավ պարոնը, տա՞նն է:

— Պարոնն այստեղ է, — ասաց մառանապետը:

— Ապա ո՞ւր է, — կրկնեց Չիչիկովը:

— Կո՛ւր եք, ի՞նչ է, — ասաց մառանապետը: — Մրան
տես, պարոնը հենց ե՛ս եմ:

Այստեղ մեր հերոսը ակամա ետ-ետ գնաց և սուր հայաց-
քով նայեց նրան: Նա ամեն տեսակի մարդ տեսել էր, մինչև
անգամ այնպիսիներին, որոնց մեզ ու ընթերցողին գուցե եր-
բեք չի վիճակվի տեսնել. սակայն այդպիսին նա դեռևս չէր
տեսել: Նրա դեմքը մի առանձին բան չէր ներկայացնում. դա
համարյա այնպես էր, ինչպես շատ նիհար ծերերինն է լի-

նում, միայն՝ ծնուտը շատ ավելի էր առաջ ցցված, այնպես
որ նա ամեն անգամ պետք է թաշկինակով ծածկեր, որ վրան
թուք լընկներ. փոքրիկ աչքերը դեռ չէին հանգել և սվլում
էին բարձր բուսած հոնքերի տակից, ինչպես մկներ, երբ
մուժ ծակերից սուր դնչերը դուրս հանած, ականջները սրած
և բեղերը թարթելով, նրանք դուրս են նայում, թե արդյոք
որևէ տեղ չի՞ թաքնվել կատուն կամ շարաճճի երեխան, և
կասկածանքով նույնիսկ օդն են հոտոտում: Ավելի նշանավո-
րը նրա զգեստն էր. ո՛չ մի միջոցով և ջանքով չէր կարելի
ըմբռնել, թե ինչի՞ց էր զլուխ բերված նրա խալաթը. թեքերն
ու վերևի փեշերը այն աստիճան էին ճարպոտել, փայլում ու
սվլում, որ նմանվում էին յուֆտի՝, որ կոշիկի համար են բա-
նեցնում. ետևը, փոխանակ երկուսի, չորս փեշ էր քաշ գալիս,
որոնցից բամբակը քուլա-քուլա դուրս էր պոծնում: Նրա վիզը
նույնպես փաթաթված էր ինչ-որ մի բանով, որ անկարելի
էր որոշել՝ գուլպա՞ էր, կապի՞չ էր, թե՞ փորկապ, միայն ամե-
նեին ո՛չ փողկապ: Մի խոսքով, եթե Չիչիկովը նրան պատա-
հեր այդպես պճնավորված մի որևէ տեղ, զորօրինակ եկեղե-
ցու դռների մոտ, ապա հավանորեն նրան մի պղնձե գրոշ
կտար: Որովհետև ի պատիվ մեր հերոսի, պետք է ասել, որ
նրա սիրտը կարեկցող էր և նա երբեք ոչ մի կերպ չէր կարող
դիմանալ, որ խեղճ մարդուն պղնձե գրոշ շտար: Սակայն նրա
առջև կանգնած էր ոչ մուրացիկ մեկը, նրա առջև կալվածա-
տեր էր կանգնած: Այդ կալվածատերը հազարից ավելի հոգի-
ներ ուներ, և թող մեկը փորձեր մի ուրիշի մոտ գտնել այն-
քան հաց՝ հատիկով, այլուր և պարզապես շեղջերով, որի մոտ
մառանները, ամբարները և շորանոցները լիքը լցված լինեին
այդքան կտավով, մահուղով, մշակած և թե՛ անմշակ ոչխարի
կաշվով, շորացած ձկներով և ամեն տեսակ բանջարով կամ
բուսեղենով: Թող որևէ մեկը նայեր նրա աշխատանքի բակը,
որտեղ պատրաստած ու պահեստի էր դրած ամեն տեսակ
փայտեղեն և ամանեղեն, երբեք չգործածված, նրան այնպես
կթվար, թե արդյոք չի՞ ընկել Մոսկվայում որևէ ատաղձագոր-
ծական մի արհեստանոց, ուր ամեն օր գնում են ժիր զոքանչ-
ներն ու սկեսուրները՝ աղախինները ետևները գցած՝ իրենց
տնտեսության պատրաստությունները տեսնելու, ուր սարի

պես իրար վրա են դիզած ամեն տեսակի փայտեղեն՝ կարած, տաշած, սարքած և հյուսած. տակառներ, հատած տակառներ, տաշտակներ, խփով դուլլեր, տիփարներ քթով և առանց քթի, մեծ ամաններ, կողովներ, ջուլհակի սարք, որտեղ կնանիք դնում են իրենց գլած վուշի փնջիկները և այլ ամեն տեսակ ալին-օլին, արկղիկներ՝ նուրբ, թեքվող կորափիի փայտից, հյուսված կեղևամաններ թեղու փայտից և շատ ու շատ բաներ, որ ծառայում են հարուստ և շքավոր Ռուսիայի պետքերին: Թվում էր, թե Պլյուշկինի ինչի՞ն է պետք նման բաների այդ ահագին բեռը. ամբողջ կյանքում կարիք չէր լինի գործածել դրանց անգամ երկու այդպիսի կալվածքում, որ նա ուներ, յբայց նրա համար այդքանն էլ քիչ էր: Սրանով չբավականանալով՝ նա դեռ ամբողջ օրը ման էր գալիս իր գյուղի փողոցներում, աչք էր ածում կամուրջիկների տակը, առուների վրայի գերանների տակը և ամեն բան որ ձեռքն էր ընկնում՝ հին կոշկատակ, կնկա ջնջոց, երկաթե մեխ, խեցու կտոր, բոլորը կրում էր տուն և դարսում այն կուլտի վրա, որ Զիչիկովը նկատել էր սենյակի անկյունում: «Հրեն ձկնորսը գնաց որսի», — ասում էին մուծիկները, երբ շտեմում էին նրան գնալիս՝ մի բան ձեռքը գցելու: Եվ իրոք՝ նրանից հետո կարիք չկար փողոցն ավելու. պատահեց, որ ձիով անցնող սպան կորցրեց խթանը. խթանը ձեռաց կտեղափոխվեց հայտնի տեղը. եթե մի կնիկմարդ պատահեց, որ ուշքը վրան չպահեր և ջրի դուլլը մոռանար ջրհորի մոտ, նա թոցնում էր նաև ջրի դուլլը: Ասենք՝ եթե այդ բանը նկատած մուծիկը նրան տեղն ու տեղը մերկացնում էր, նա չէր վիճում և վերադարձնում էր հափշտակած իրը. բայց եթե այդ իրը ընկնում էր տեղը՝ այն ժամանակ ամեն բան կորած-պրծած էր. նա երզվում էր, որ դա իրենն է, և որը գնել է այսինչ ժամանակ, այսինչից կամ պապիցն է մնացել: Իր սենյակում նա հատակից վերցնում էր ամեն բան, ինչ որ տեսնում էր. զմուռս, թղթի կտոր, փետուր, և այդ բոլորը դնում գրասեղանի կամ պատուհանի վրա:

Բայց չէ՞ որ կար ժամանակ, որ նա միայն խնայող տանտեր էր. ամուսնացած էր և ընտանիքի տեր, հարևանն էր գալիս նրա մոտ ճաշելու, լսելու և նրանից տնտեսություն՝ և իմաստուն ժլատություն սովորելու: Ամեն ինչ արագ էր հոսում և ամեն ինչ կատարվում էր շափված ընթացքով. բա-

նում էին ջրաղացները, թաղիքի արհեստանոցները, աշխատում էին մահուդի գործարանները, ատաղձագործական դազգահները, մանարանները. ամենուրեք, ամեն բանի մեջ թափանցում էր տանտիրոջ սուր հայացքը և նա, ջանասեր սարգի նման, վազում էր հոգածու և ժրջան իր տնտեսության ուստայնի բոլոր ծայրերը: Շատ էլ ուժեղ զգացմունքներ չէին արտացոլում նրա դիմագծերը, սակայն աչքերում երևում էր խելք, փորձառություն և աշխարհի բանիմացություն: Եր խելք, փորձառություն և աշխարհի բանիմացություն էր նրան թափանցված նրա խոսքը, և հյուրի համար հաճելի էր նրան լսել. սիրաշահ և լեզվանի տանտիրուհին հոշակված էր իբրև աղուհացով կին. դեմ էին դուրս գալիս երկու սիրունատես դուստրերը, երկուսն էլ խարտյալ և վարդի նման թարմ. դուրս էր վազում որդին, խիստ աշխույժ մի երեխա և համբուրվում էր ամենքի հետ, քիչ ուշադրություն դարձնելով, թե դրա համար ուրախ է կամ ուրախ չէ հյուրը: Տանը բոլոր պատուհանները բաց էին լինում, կիսահարկը բռնված էր լինում ֆրանսիացի սիացի ուսուցչի բնակարանով, որը փառավորապես ածիվում էր և քաջ նշանաձիգ էր. միշտ ճաշին մայրահավեր կամ բազրի էր բերում, իսկ երբեմն էլ միայն ճնձղուկի ձվեր, որոնդեր էր բերում, իսկ երբեմն էլ պատվիրում, որովհետև ամացից նա իր համար ձվածեղ էր պատվիրում, որովհետև ամբողջ տանը ո՛չ ոք այդ չէր ուտում: Կիսահարկում ապրում էր նաև նրա հայրենակցուհին, երկու աղջիկների դաստիարակչուհին: Ինքը տանտերը ճաշի էր նստում սերթուկով, որ թեև մի փոքր մաշված, բայց արմունկները կարգին էին. ո՛չ մի ուժ և ո՛չ մի կարկատան: Սակայն բարի տանտիրուհին մեծապես մասը անցավ տանտիրոջը: Պլյուշկինը ավելի անհանգիստ դարձավ և, ինչպես բոլոր այրիները՝ ավելի կասկածոտ և նա չէր կարող ամեն բանում վստահել Պ. իրավացի էլ էր, որովհետև Ալեքսանդրա Ստեպանովնան շուտով փախավ աստված գիտե ո՛ր հեծելազորային գնդի շտաբս-նոտմիստրի հետ և ձեռաց պսակվեց ինչ-որ մի տեղ, գյուղական եկեղեցում, գիտե՞նալով, որ հայրը չի սիրում սպաներին՝ տարօրինակ նախապաշարմունքով, որ իբր թե բոլոր զինվորականները թեղթամու են և զեխ: Հայրը նրա ետևից անիծեց նրա ճանապարհը, բայց հետպանդելու հոգ չտարավ: Տանը ավելի՞ դատար-

կուժյուն տիրեց: Տանտիրոջ մեջ ավելի՛ նկատելի կերպով արտահայտվեց ժլատութունը, կոշտ մազերի մեջ փայլող սպիտակ ալիքները, դրա հավատարիմ ընկերուհին օգնեց, որ դա ավելի զարգանա. ֆրանսիացի ուսուցիչը արձակվեց, որովհետև որդու ծառայության ժամանակը հասավ. մաղամբ վճռվեց, որովհետև հայտնի դարձավ, որ անմեղ չէ Ալեքսանդրա Ստեպանովնայի առևանգման մեջ. որդին ուղարկված քննելով նահանգական քաղաք, որպեսզի պետական ատյանում՝ հոր կարծիքով հիմնավոր պաշտոն ձեռք բերի, դրա փոխարեն տեղավորվեց գնդի մեջ և հորը գրեց արդեն տեղավորվելուց հետո, խնդրելով փող՝ համազգեստի համար. միանգամայն բնական է, որ նա դրա համար ստացավ այն, որ հասարակ ժողովուրդն ասում է. «տոնե՛րս»: Վերջապես վերջին աղջիկը, որ տանը մնաց նրա մոտ, մեռավ, և ծեղձին մնաց մենակ՝ իբրև պահակ, իբրև պահպանող և իբրև տեր իր հարստութունների: Միայնակ կյանքը առատ սնունդ տվեց ժլատությանը, որը, ինչպես հայտնի է, ունի գալլի ախորժակ և որքան շատ է լափում, այնքան ավելի է դառնում անհագ. մարդկային զգացմունքները, որոնք առանց այն էլ նրա մեջ խոր չէին, նվազում էին ամեն բոպե, և յուրաքանչյուր օր մի բան կորչում էր այդ մաշված ավերակի մեջ: Հենց այդպես պիտի պատահեր այդ բոպեին, որ գինվորականների մասին նրա կարծիքը հակառակի պես հաստատվեց. նրա որդին խաղաթղթի մեջ տարվեց. նա նրան հոգու խորքից ուղարկեց իր հայրական անեծքը և արդեն երբեք չհետաքրքրվեց տեղեկանալու՝ զոյութուն ունի՞ նա արդյոք աշխարհին երեսին թե ոչ: Տարեցտարի պատուհանները փակվում էին նրա տանը, վերջապես մնացին միայն երկուսը, որոնցից մեկը, փնչպես արդեն տեսավ ընթերցողը, թղթով էր ծածկված. տարեցտարի աչքից կորչում էին ավելի և ավելի նրա տնտեսության գլխավոր մասերը, և նրա կարճատես աչքին երևում էին փոքրիկ թղթերն ու փետուրիկները, որ նա հավաքում էր իր սենյակում. անզիշող էր դառնում նա գնորդների վերաբերմամբ, որոնք գալիս էին վերցնելու նրանից տնտեսության արտադրանքները. գնորդները սակարկում էին, սակարկում և վերջապես թողին նրան բոլորովին, ասելով, որ նա սատանա է և ո՛չ թե մարդ. խոտը և հացը փտում էին,

շեղջերն ու դեզերը դառնում էին ի՛սկ և իսկ աղբ, թեկուզ նրա վրա կաղամբ տնկիր, այլուրը նկուղներում քար էր կտրում և հարկ էր լինում կտորել այն, մահուդներին, կտավներին և տնային կտորեղեններին սարսափելի էր ձեռք տալը. նրանք փոշի էին դառնում: Նա ինքը արդեն մոռանում էր, թե ինչի՞ց ո՛րքան ունեւր և միայն հիշում էր, թե պահարանում ո՛ր տեղն էր դրած շիշը՝ ինչ-որ համեմուն խմիչքի մնացորդով, որի վրա նա նշան էր արել, որ ո՛չ ոք գողտուկ նրանից չիմի, հիշում էր նաև, թե որտե՞ղ է դրած փետուրը կամ զմուռսի կտորը: Այնինչ՝ եկամուտը կալվածքում հավաքվում էր առաջվա պես. էլի նույնքան հողատուրք պետք է վճարեիր մուծիկը, էլի նույնչափ ընկույզ էր պարտական բերելու ամեն մի կնիկ, նույնքան հաստոց կտավ պետք է գործեր ջուհակուհին— այդ բոլորը լցվում էր ամբարները և բոլորը փտում ու ծակծկվում էր, և նա ինքը վերջապես դառնում էր պատովածք՝ մարդկության վրա: Ալեքսանդրա Ստեպանովնան ինչ-որ մի երկու անգամ եկավ իր փոքրիկ որդու հետ, փորձելով, թե կարո՞ղ է մի բան ստանալ. երևում էր թափառական կյանքը շտաբսոտմիստրի հետ այնքան էլ գրավիչ չէր, որքան թվում էր հարսանիքից առաջ: Պլուշկինը, սակայն նրան ներեց և մինչև անգամ իր փոքրիկ թոռանը սեղանի վրա ընկած կոճակը տվեց խաղալու, բայց փող ոչինչ չտվեց: Ուրիշ անգամ Ալեքսանդրա Ստեպանովնան երկու փոքրիկներով եկավ և նրան կուլիչ բերեց թեյի համար և նոր խալաթ, որովհետև հոր վրայի խալաթը այնպիսին էր, որին նայելը ո՛չ միայն արգահատելի էր, այլև անգամ՝ ամոթ: Պլուշկինը փայփայեց երկու թոռներին և նրանց նստեցնելով մեկին աջ ծնկանը, մյուսին ձախ՝ խաղացրեց նրանց ճիշտ այնպես, որ կարծես նրանք ձի նստած լինեին, կուլիչն ու խալաթն առավ, բայց աղջկան բոլորովին ոչինչ չտվեց. Ալեքսանդրա Ստեպանովնան հենց այդպես էլ գնաց:

Եվ այսպես, ահա թե ինչպիսի՛ կալվածատեր էր կանգնած Չիչիկովի առաջ: Պետք է ասել, որ այսպիսի երևույթ հազվադեպ է պատահում Ռուսիայում, ուր ամեն բան ավելի շատ սիրում է բացվել, քան կուլ գալ, և հենց նրանով էլ ապշեցուցիչ է լինում դա, որ հենց այդտեղ, հարևան տեղում կգտնվի մի կալվածատեր, որ քեֆ է անում ուսական լիթու-

թյան լայնասրտությամբ և ձեռնբացությամբ, ինչպես ասում են՝ կայծերը հանում է: Անփորձ ձնցորդը զարմանքով կանգ է առնում՝ տեսնելով նրա կացարանը, տարակուսելով, թե այդ ի՞նչ մեծատոհմ իշխանազն է հայտնվել հանկարծ այս փոքրիկ, տգեժ տիրակալների մեջ. պալատների պես են նայում նրա սպիտակ, քարե տները՝ անթիվ ծխնելույզներով, բելշվեգերներով, հողմացույցներով, շրջապատված ֆլիգելներով՝ նախիրով և ամեն տեսակ օթևաններով՝ եկվոր հյուրերի համար: Ի՞նչ ասես շունի նա. թատրոններ, պարահանդեսներ, ամբողջ գրչերը փայլում է կրակներով և ճրագներով զարդարված, երաժշտության որոտով խլացած պարտեզը: Նահանգի կեսը զուգված և ուրախ զբոսնում է ծառերի տակ, և ո՛չ ոք վայրենի և ահավոր չի գտնում այս բռնադատված լուսավորությունը, երբ թատերական շուքով ծառերի թավուտից կեղծ լույսով լուսավորված դուրս է ցցվում մի ճյուղ՝ զրկված իր պայծառ կանաչությունից, իսկ վերևում ավելի մթին և ավելի խստատեղ և քսան անգամ ավելի ահավոր է երևում այդ լույսի միջով գիշերային երկինքը, և տերևները դողողացնելով հեռու բարձունքում, կորչելով խոր, անդարթների խավարի մեջ՝ զայրանում են ծառերի դաժան կատարներն իրենց բները լուսավորող այս կեղծ փայլի վրա:

Արդեն մի քանի րոպե կանգնած էր Պլյուշկինը, առանց մի բառ ասելու, իսկ Չիչիկովը դեռ չկարողացավ խոսք բաց անել՝ տարված թե՛ տանտիրոջ տեսքով և թե՛ այն ամենով, ինչ որ նրա սենյակում կար: Երկար ժամանակ չկարողացավ հնար գտնել, թե ի՞նչ խոսքերով բացատրել իր այցելության պատճառը: Նա արդեն կամենում էր արտահայտվել այն մտքով, որ լսելով նրա առաքինության և նրա հոգու հազվագյուտ հատկությունների մասին, իր պարտքը համարեց անձամբ մատուցել նրան իր հարգանքի հավաստիքը, բայց իրեն զսպեց և զգաց, որ դա չափազանց է: Կողքից մի հայացք ևս նետելով այն բոլորի վրա, ինչ կար սենյակում, նա զգաց, որ առաքինություն բառը և հոգու հազվագյուտ հատկությունները կարելի է հաջողությամբ փոխարինել խնայողություն և կարող բառերով. ուստի և՛ իր ճառը այդպես ձևափոխելով՝ նա ասաց, որ լսելով նրա խնայողության և կալվածները հազվագյուտ

1 Չիչիկով — հիմնական շնորհ կողքին փոքրիկ կից շնորհ. կցաշնորհ:

կերպով կառավարելու մասին՝ նա պարտք համարեց ծանոթանալ և անձամբ մատուցել նրան իր հարգանքը: Իհարկե կարելի էր ուրիշ ավելի լավ պատրվակ բերել, բայց այդ ժամանակ նրա միտքը ուրիշ բան չեկավ:

Այդ ասածի վրա Պլյուշկինը ինչ-որ բան փնթփնթաց շրթունքներով, որովհետև ատամներ չունեի, բայց թե ի՞նչ բան, հայտնի չէ, սակայն հավանորեն միտքն այս էր. «Գորոզը տանի քեզ ու հարգանքդ էլ հետը»: Բայց քանի որ հյուրասիրությունը մեզ մոտ այնպես է քնդունված, որ կծծին էլ անզոր է նրա օրենքներից դուրս գալ, ուստի և նա իսկույն տեղն ու տեղը ավելացրեց, մի փոքր ավելի պարզ. «Խոնարհաբար խնդրում եմ՝ նստեք»:

— Ես վաղուց է հյուրեր չեմ տեսնում, — ասաց նա, — և խոստովանանք լինի, նրանցից քիչ օգուտ եմ տեսնում: Ամենամեծ վայել սովորությունն են դարձրել իրար մոտ հյուր գնալ, իսկ տնտեսությունը երեսի վրա ընկած է... դեռ ե՛կ ու նրանց ձիերին էլ խոտով կերակրիր: Ես վաղուց եմ արդեն ճաշել, իսկ խոհանոցս՝ ցածր և անպիտան, ծխնելույզն էլ բոլորովին թափվել է, վառես՝ հանկարծ հրդեհ կգցես:

«Ա՛յ թե բանը ինչպե՛ս է եղել», — մտածեց ինքնիրեն Չիչիկովը, — «լավ է, որ Սոբակևիչի մոտ վատրուշկայով ու մի կտոր ոշխարի կողով փորս պնդացրի»:

— Չգվելի դիպված է, որ ամբողջ տնտեսության մեջ մի փունջ խոտ էլ չկա, — շարունակեց Պլյուշկինը: — Եվ իսկպես՝ ինչպե՛ս էլ տնտեսես խոտը. մի կտոր հող, մուծիկը ծուլլ, աշխատել չի սիրում, մտածում է՝ ինչպե՛ս ոտը գցի գինետուն... մեկ էլ տեսար՝ օր ծերության՝ դռնեդուռ կընկնես հաց մուրալու:

— Ապա ինձ ասում էին, — համեստ դիտողություն արեց Չիչիկովը, — որ դուք հազարից ավելի հոգիներ ունեք:

— Իսկ ո՞վ է այդ ասում: Ա՛յ, մի թթեիք այդ ասողի երեսին: Երևում է, որ կատակ անող մարդ է այդ ասողը, կամեցել է ձեզ հետ կատակ անել: Ասում են, էլի՛, հազա՛ր մարդ, ապա մի գնա համարիր, ոչինչ չես գտնի: Վերջին երեք տարին անիծած տենդը կոտորեց ու կոտորեց մուծիկներին:

— Ի՞նչ եք ասում, շա՛տ մեռան, — բացականչեց Չիչիկովը կարեկցորեն:

— Այո, շատերին տարավ:

— Քույլ տվեք իմանալ՝ քանի՞ հոգի կլինեն:

— Ութսուն հոգի:

— Չէ՛:

— Հո չեմ խաբի, բարեկամ:

— Քույլ տվեք կրկին հարցնել. կարծեմ այդ հոգիները դուք հաշվում եք վերջին վերստուգումից սկսած:

— Էլի փառք է, որ այդպես լիներ, — ասաց Պլյուշկինը, — ցավն էլ հենց այն է, որ այդ ժամանակից սկսած մինչև հարյուր քսանի կհասնի:

— Ելմարի՛տ, լրիվ հարյուր քսան, — բացականչեց Չիչկովը և մինչև անգամ մի քիչ էլ զարմանքից բերանը բաց արեց:

— Սերացել եմ, բարեկամ, որպեսզի սուտ խոսեմ. յոթնորորդ տասնյակն եմ ապրում, — ասաց Պլյուշկինը: Նա՛ երեւում էր, որ վիրավորվեց այդպիսի համարյա ուրախ բացականչությունից: Չիչկովը նկատեց, որ իսկապես անպատշաճ է այդպիսի անկարեկցություն գնալի ուրիշի վիշտը, ուստի և հենց տեղն ու տեղը հառաչեց և ասաց, որ ցավակցում է նրան:

— Է՛հ, ցավակցությունը զրպանդ հո չես դնի, — ասաց Պլյուշկինը: — Ահա իմ կողքին մի կապիտան է ապրում, սատանան գիտե որտեղի՛ց լույս ընկավ, ասում է՝ ազգականս է. քեռի, հա՛ քեռի. դեռ ձեռս էլ է համբուրում, իսկ երբ սկսում է ցավակցել՝ այնպիսի մի վայնասուն է գցում որ, ականջներդ փակիր: Երեսը ողջ կարմրած. խմիչքի համար մեռած է: Երևում է՝ սպայական ծառայության ժամանակ փողերը կերել է կամ թատրոնական դերասանուհին դուրս է քաշել, ահա հիմա էլ եկել՝ գլխիս ցավակցո՞ղ է դառել:

Չիչկովը աշխատեց բացատրել, որ իր ցավակցությունը բոլորովին ուրիշ տեսակ է, քան կապիտանինը, որ նա ո՛չ գատարկ խոսքերով, այլ գործով պատրաստ է ապացուցելու այդ և առանց գործը հետաձգելու, առանց պատեպատ ընկենելու հենց տեղն ու տեղը պատրաստակամություն հայտնեց իր վրա վերցնել վճարելու այն գյուղացիների հարկը, որոնք մեռել են այդպիսի գծրախտ պատճառներից: Առաջարկությունը

ըստ երեւոյթին բոլորովին ապշեցրեց Պլյուշկինին: Նա աչքերը շոճած՝ երկար նայում էր նրան և վերջապես հարցրեց.

— Դուք, բարեկամ, արդյոք զինվորական ծառայության մեջ եղե՞լ եք:

— Ոչ, — պատասխանեց Չիչկովը բավականին խորամանկորեն, — քաղաքացիական պաշտոն եմ վարել:

— Քաղաքացիական, — կրկինեց Պլյուշկինը և սկսեց շրթունքները լմմորել, կարծես բան էր ուտում, — բայց ախր ինչպե՞ս. չէ՞ որ դա ձեզ վնաս է:

— Ձեր բավականության համար պատրաստ եմ վնաս էլ կրել:

— Ա՛խ, հոգի մարդ, ա՛խ, իմ բարեբարս, — բացականչեց Պլյուշկինը, ուրախությունից շնկատելով, որ շատ անճոռնի կերպով քթից՝ թանձր սուրճի նման կախ ընկավ բռնոթին, և խալաթի փեշերը բացվելով երևցրին նրա հագուստը, որ այնքան էլ վայել չէր նայելու համար: — Այ թե մխիթարեցիք ծերուկիս. ա՛խ, տեր աստված... ա՛խ, տեր աստված... — Պլյուշկինը այլևս խոսել էլ չկարողացավ: Բայց մի բոպե էլ շանցավ, և այդ ուրախությունը, որ այնպես վայրկենական երևացել էր նրա փայտե դեմքին, նույնպես վայրկենական էլ անցավ, կարծես բոլորովին էլ չէր եղել, և նրա դեմքը կրկին ընդունեց մտահոգ արտահայտություն: Նա մինչև անգամ թաշկինակով քիթը սրբեց և թաշկինակը գունդ անելով սկսեց տանել-բերել վերին շրթունքի վրայով:

— Ինչպե՞ս ուրեմն, ձեր թույլությունամբ, որպեսզի ձեզ շարակացնեմ, ամեն տարի դուք հա՞նձն եք առնում նրանց համար հարկ վճարել, և փողերը ի՞նձ պիտի տաք, թե գանձարանին:

— Այ, մենք ինչպե՞ս կանենք. նրանց համար կայքագիր էկազմենք, իբրև թե նրանք կենդանի լինեն, և իբրև թե դուք նրանց ծախել եք ինձ:

— Այո՛, կայքագիր... — ասաց Պլյուշկինը, մտածմունքների մեջ ընկավ և սկսեց կրկին շրթունքներով լմմորել, — բայց չէ՞ որ կայքագիրը դարձյալ ծախս է: Մտառայողները այնպիսի անխիղճներն են: Առաջներում մի հիսուն կոպեկ սե փողով և մի տոպրակ ալյուրով օձիթդ կազատեիր, իսկ հիմա մի ամբողջ սայլ՝ ձավար ուղարկիր, դեռ մի կարմիր թղթա՛

գրամ էլ հետը դիր. այնպիսի արծաթասիրութիւն է: Չեմ հասկանում, թե ինչպե՛ս է, որ հոգևորականները սրա վրա ուշադրութիւն չեն դարձնում. մի որևէ խրատական խոսք կասեր: Ո՛վ ի՛նչ կուզի՝ ասի, աստժու խոսքի առաջ մարդ չի կարող դիմանալ:

«Ասենք՝ դու կղիմանաս», — մտածեց ինքն իր մեջ Չիչիկովը և հենց իսկույն ևս բարձր ասաց, որ ի հարգանս նրա ինքը պատրաստ է անգամ կայքագրի ծախսերն էլ իր վրա վերցնել:

Լսելով, որ անգամ կայքագրի ծախսերն էլ է նա իր վրա վերցնում, Պլյուշկինը եզրակացրեց, որ հյուրը պետք է որ բոլորովին հիմար լինի և միայն ձևանում է, թե քաղաքացիական պաշտոն է վարել, իսկապես սպա է եղել և դերասանուհիների ետևից քաշ եկել: Սակայն, այսուամենայնիվ, նա շկարողացավ թաքցնել իր ուրախութիւնը և ամեն տեսակ մխիթարութիւն մաղթեց ո՛չ միայն նրա, այլև մինչև անգամ նրա զավակներին, շհարցնելով, թե ունի՞ նա զավակ թե ոչ: Մոտենալով պատուհանին՝ նա մատներով ծեծեց ապակին և կանչեց. «է՛, Պոռչկա»: Մի րոպեից հետո լավեց, թե ինչպե՛ս մեկը շնչասպառ ներս վազեց հաշտը, երկար ժամանակ մուլ էր տալիս և կոշիկներով թխկթխկացնում, վերջապես դուռը բացվեց և ներս մտավ Պոռչկան, մի տասներեք տարեկան տղա, այնպիսի մեծ կոշիկներով, որ քայլելիս քիչ էր մնում ոտները նրանց միջից դուրս գալին: Թե ինչո՞ւ համար էին Պոռչկայի կոշիկները մեծ, այդ կարելի է հենց իսկույն իմանալ. Պլյուշկինը, որքան որ տանը ծառաներ կային՝ բոլորի համար մի զույգ կոշիկ էր հատկացրել, որ պետք է դռնվեին միշտ հաշտում: Ով կանչվում էր պարոնի օթեանը, սովորաբար ամբողջ բակը տեղից տեղ ուռտատելով անց էր կենում բոբիկ, բայց մտնելով հաշտ, հագնում էր կոշիկները և արդեն այդպես էր ներկայանում: Սենյակից դուրս գալիս էլ՝ նա կոշիկները թողնում էր հաշտում և դուրս էր գնում իր սեփական ներբաններով: Եթե մեկը աշուն ժամանակ պատուհանից նայեր, մանավանդ, երբ առավոտներն սկսում է եղյամ դնել, ապա կտեսներ, որ բոլոր ծառաները այնպիսի ցատկումներ են կատարում, որպիսին հազիվ թե կարողանա կատարել թատրոններում ամենաճարպիկ պարողը:

— Ապա՛ մի սրա ուկիւն մտիկ տվեք. — ասաց Պլյուշկինը Չիչիկովին՝ մատով Պոռչկայի դեմքը ցույց տալով. — հո հիմար է փայտի պես. բայց փորձի համար ապա մի բան դրեք, ձեռաց կթոցնի: շը՛, ինչո՞ւ եկար, հիմար, ասա՛, ինչու: — Այստեղ նա մի փոքր լռեց, որին Պոռչկան պատասչւ՞ւ— խանեց նույնպես լուռթյամբ: — «Ինքնատեղ զգի՛ր, լսո՛ւմ ես, ասենք նույնպէս լուռթյամբ: — Թող թեյի հետ բերի... Ապա— Ստեպանովնայի բերածը, — թող թեյի հետ բերի... Ապա— սի՛ր, ո՛ւր ես զրում, հիմարի գլուխ, սատանա՞ է մտել ոտներդ քորում, դեռ ի՛նձ լսի՛ր մի. կարելի է՛ պաքսիմատը երեսից փշացած լինի, թող դանակով քերի, միայն՝ փշրանքը դնել շածի, թող տանի հավանոց: Ի՛նձ մտիկ, դո՛ւ, դո՛ւ, մի՛ մտնի, բարեկամ, մառանը, թե չէ, գիտե՞ս թե ի՛նչ կանեմ քեզ, կեռու ցախավելով մի կշիկեմ, որ համը իմանաս: շիմա, որ ախորժալ՞դ փառավոր է, այն ժամանակ ավելի լավ կլինի: Ապա՛՝ մի փորձի՛ր մառանը մտնել, հենց ոչ մի բան չպիտի հավապատուհանից մտիկ կտամ»: Սրանց ոչ մի բան չպիտի հավատալ, — շարունակեց նա՝ դառնալով Չիչիկովին, երբ Պոռչկան արդեն քաշվեց գնաց իր կոշիկների հետ: Գրանից հետո նա սկսեց Չիչիկովի վրա էլ կասկածանքով նայել: Այդպիսի շտեսնված մեծահոգութեան նշանները նրան սկսեցին անհանդուրժելի թվալ, և նա ինքնիրեն մտածեց, — սատանան գիտե, վատալի թվալ, և նա ինքնիրեն մտածեց, — սատանան գիտե, վատալի է սա պարծենկոտի մեկն է, ինչպես բոլոր շոպողկարելի է սա պարծենկոտի մեկն է, ինչպես բոլոր շոպողկարելի է, կիչի, կիչի, հենց միայն խոսելու համար, թեյն էլ կիմի ու վեր կկենա կգնա: — Ուստի և նախագզուշացման համար և հետն էլ կամենալով մի փոքր փորձել նրան, ասաց, որ վատ չէր լինի շուտով կայքագիրը կատարել, որովհետև մարդու վրա հույս դնել չի կարելի. այսօր կա, վաղը՝ աստված գիտե:

Չիչիկովը պատրաստակամութիւն հայտնեց թեկուզ հենց այդ րոպեին կատարել կայքագիրը և միայն պահանջեց բոլոր գլուղացիների ցուցակը:

Սա հանգստացրեց Պլյուշկինին: Նկատելի էր, որ նա մտածում էր մի բան անել, և իսկապես, վերցնելով բանալիները, մոտեցավ պահարանին և դռնակը բանալով, երկար խառնըրտեց բաժակներն ու զավաթները և վերջապես խոսեց. — ահա

տն՝ս, շես կարողանում գտնել. հրաշալի լիկյոր ունեի, եթճ միայն շեն խմել. գողեր են, հո ժողովուրդ շեն: Ահա՛, մի՞թե սա չէ:— Զիշիկովը տեսավ նրա ձեռքին մի շիշ, որ ամբողջովին փոշու մեջ կորել էր, ասես ֆուֆայկա հագած լիներ:— Դեռ ողորմածիկ կինս է պատրաստել,— շարունակեց Պլուշկինը:— Անպիտան մառանապետուհին համարյա մոռացել էր այն, մինչև անգամ բերանն էլ չի խցել, անզգամ: Ի՞նչ մանր ու մծեղ ասես՝ լցվել էր մեջը, բայց ես բոլոր կեղտը հանեցի և հիմա տեսեք ինչքան մաքուր է. ես ձեզ համար մի քանակ կլցնեմ:

Բայց Զիշիկովը աշխատեց հրաժարվել այդպիսի լիկյորից՝ ասելով, որ նա արդեն և՛ կերել է, և՛ խմել:

— Արդեն կերել եք և խմել,— ասաց Պլուշկինը:— Դե՛ հարկե՛ք, լավ հասարակության մարդը որտե՛ղ ասես կճանաչվի. նա չի ուտի, բայց կուշտ է: Իսկ այս գողերից մեկը որ լինի՝ որքան էլ կուզես՝ կերակրի՛ր նրան. Այ, հենց կապիտանը, մեկ էլ կգա, զբոսի,— կասի,— մի բան տվեք ուտեմ: Իսկ ես նրան այնքան քեռի եմ, որքան նա ինձ պապ: Տանը ուտելու բան չունի, երևի, դրա համար էլ ընկնում է դեսուդեն: Հա՛, ձեզ հարկավոր է այն բոլոր ձրիակերների ցուցակը: Ինչպե՛ս չէ. ես նրանց ինչպես գիտեի, բոլոր նրանց անունները գրեցի առանձին թղթի վրա, որպեսզի հենց առաջիկա վերստուգման ժամանակ բոլորին ջնշեն:

Պլուշկինը ակնոցը դրեց և սկսեց թղթերը քրթրել: Քանզելով ամեն տեսակի կապուկներ՝ նա իր հյուրին մեծարեց այնպիսի փոշիով, որ սա փոշտաց: Վերջապես դուրս քաշեց մի թուղթ, ամբողջ երեսը գրոտած: Դա ծածկված էր մծեղների նման մանր ու խիտ գրած գլուղացիների անուններով: Այնտեղ կային ամեն տեսակ՝ է՛լ Պարամոնով, է՛լ Պիմոնով, է՛լ Պանտելեյմոնով, մինչև անգամ այնտեղից մտիկ տվեց ինչ-որ մի Գրիգորի Դոնզժայ-նեդոեդե՛՛ էլ. բոլորը հարյուր քսանից ավելի կլիներ: Զիշիկովը ժպտաց այսպիսի մեծ թիվ տեսնելով: Թուղթը գրպանը դնելով նա Պլուշկինին հայտնեց, որ կայքագիրը կազմելու համար կարիք կլինի, որ նա գնա քաղաք:

— Քաղա՞ք: Բայց ինչպե՛ս... Իսկ տունն ո՞ւմ թողնեմ: Զէ՞

1 Թշիք՝ հասնես — շնո հասնի:

որ իմ մարդիկ կա՛մ գողեր են, կա՛մ սրիկաներ: մի օրում այնպես կարբեն, որ կաֆտան կախելու տեղ չի մնա:

— Իսկ որևէ ծանոթ մարդ չունե՞ք:

— Ախր ի՞նչ ծանոթ: Բոլոր իմ ծանոթներս մեռել են կամ ծանոթությունը կտրել: Հա՛, բարեկամս, ի՞նչ եմ ասում, ինչպե՛ս չունեմ, ունե՛մ,— բացականչեց նա: Զէ՞ որ ինքը՝ նախագահը, ծանոթս է, առաջվա տարիներին մինչև անգամ մոտո էր գալիս, ինչպե՛ս չճանաչեմ. մի ամանից էինք ուտում, միասին էինք ցանկապատեր մազլցում, ինչպե՛ս ծանոթ չի. այնպիսի՝ ծանոթ է որ. չգրե՛մ նրան:

— Դե իհարկե, հենց նրան:

— Ինչպե՛ս չէ. այնպիսի՝ ծանոթ է, դպրոցում բարեկամներ էինք:

Եվ այդ փայտե դեմքի վրա սահեց ինչ-որ մի ջերմ ճառագայթ, արտահայտվեց ո՛չ թե զգացմունք, այլ զգացմունքի մի ինչ-որ գունատ արտացոլումն, մի երևույթ, նման ջրերի երեսին խեղդվողի անակնկալ հայտնվելուն, որ պատճառ է դառնում ափին խոնված ամբոխին արձակելու ուրախության աղաղակ: Բայց իզուր են ուրախացած եղբայրներն ու քույրերը պարաններ նետում ափից և սպասում, թե արդյոք չի՞ երևա նորից մեջքը կամ պայքարելուց հոգնած ձեռքերը— չի՞ երևա երևալն էր: Դատարկ է ջրի երեսը, և ավելի սարսավերջին երևալն էր: Դատարկ է ջրի երեսը, և ավելի սարսավերջին էր: Այդպես էր Պլուշկինի դեմքը՝ մի պահ զգացմունքի մի նշույլ սահելուց հետո դարձավ ավելի՛ անզգա և ավելի՛ գոհհիկ:

— Սեղանի վրա քառորդ կտոր մաքուր թուղթ էր դրած,— ասաց նա,— չգիտեմ ո՛ւր կորավ, ծառաներս այնպիսի անպիտաններն են:— Այստեղ նա սկսեց որոնել թե՛ սեղանի տակին, թե՛ սեղանի վրա, ամեն տեղ քրթրեց և վերջապես գտաց. «Մա՛վրա, ա՛յ Մա՛վրա»: Նրա ձայնին հայտնվեց մի կին՝ ձեռքին ափսե, որի վրա դրած էր պաքսիմատը, այն, որին ընթերցողը ծանոթ է: Եվ նրանց մեջ տեղի ունեցավ այսպիսի խոսակցություն.

— Ի՞նչ ես արել թուղթը, գո՞ղ ավազակ:

— Աստված վկա, պարոն, շեմ տեսել, մի փոքր կտորից զատ, որով բարեհաճեցիք ըմպանակը ծածկել:

— Իսկ ես, ա՛յ, աչքերիցդ իմանում եմ, որ թոցրել ես:
— Ախր իմ ինչի՞ն է պետք, որ թոցնեմ: Ես դրանից հո
օգուտ չունեմ. ես գիր չեմ իմանում:

— Սուտ ես խոսում. ժամկոչին ես տարել. նա խազմզում
է, դու էլ տարել տվել ես նրան:

— Ժամկոչը որ ուզենա՝ թուղթ կճարի իր համար: Ձեր
թղթի կտորին կարոտ չի:

— Դե լա՛վ, սպասիր. դատաստանի օրը սատանաները
քեզ դրա համար կձաղկեն երկաթե ձողերով. ա՛յ, կտեսնես,
թե ո՛նց կձաղկեն:

— Ախր թղթի կտորին որ ձեռ էլ չեմ տվել՝ ինչո՞ւ պիտի
ձաղկեն: Էլի ուրիշ տեսակ կնկա թուլութուն ասես, հա՛, թե
չէ, ո՛չ ոք ինձ ո՛չ մի բանում գող չի բռնել:

— Դե հիմա սատանաները քեզ հենց կձաղկեն, կասեն.
«ա՛յ քեզ, անզգամ, նրա համար, որ պարոնիդ խաբեցիր».
ու հենց տաք-տաք կձաղկեն:

— Իսկ ես էլ կասեմ. զուր տեղն է, աստված վկա, զուր
տեղն է, չեմ վերցրել... Պա՛, հրե՛ն հա՛ սեղանի վրա ընկած
է: Մի գլուխ հենց անմեղ տեղը վրա խոսում եք:

Պլուշկինը, ճիշտ որ, տեսավ թղթի կտորը սեղանի վրա և
մի րոպե կանգ առավ, շրթունքները լմլմորեց և ասաց.—
լա՛վ, ի՞նչ լեզուդ շաղ տվիր այդպես, կովարարն ես, հա՛:
Սրան հենց մի խոսք ասա, մեկի տեղ, տասը պատասխան
կտա: Դե գնա կրակ բեր, նամակը դրոշմենք: Բայց ո՛չ, սպա-
սի՛ր, դու ճրագուսի մոմը կվերցնես, ճրագուն հալվող բան է,
կվառվի ու կվերջանա, վնաս է, դու գնա մարխը բեր:

Մավրան գնաց, իսկ Պլուշկինը, նստելով բազկաթոռին
և գրիչը վերցնելով, դեռ երկար ամեն կողմ շուռումուռ էր տա-
լիս թղթի կտորը՝ մտածելով, թե արդյոք չի՞ կարելի նրանից
բաժանել մի ութերորդ մասը ևս, բայց վերջապես համոզվեց,
որ ո՛չ մի կերպ չի կարելի. գրիչը թաթախեց թանաքամանի
մեջ, ինչ-որ բորբոսնած հեղուկով ու բազմաթիվ ճանճերով
հատակը լիբը, և սկսեց գրել, դուրս բերելով այնպիսի տա-
ռեր, որ նման էին երաժշտական նշանների, ամեն վայրկյան
զսպելով ամբողջ թղթի վրա ցնցվող ձեռքի արագ թափը, ժլատ
կպցնելով տողը տողին և ո՛չ առանց ափսոսանքի մտածելով
այն մասին, որ դեռ էլի շատ չգրված տեղ է մնում:

Եվ այս աստիճան ոչնչությա՛ն, մանրությա՛ն, գարշելիու-
թյա՛ն կարողացել է հասնել մարդը, կարողացել է փոխվել
այսչափ: Եվ նմա՞ն է սա ճշմարտության: Ամե՛նը նման է
ճշմարտության, ամե՛ն ինչ կարող է պատահել մարդուն:
Այսօրվա կրակոտ սրտանին սարսափով ետ կցատկեր, եթե
նրան ցույց տալին ի՛ր իսկ պատկերը ծերության ժամանակի:
Հետե՛նք դե վերցրեք քնքուշ պատանեկան հասակն անցնելիս:
Դեպի դաժան այրական հասակը, հետե՛նք դրանք ճանապարհին,
կային բոլոր զգացումները, մի՛ թողեք դրանք ճանապարհին,
չեք կարող վերցնել հետո: Սպառնալի, սոսկալի է առաջիկա-
յում սպասող ծերությունը, և ոչինչ չի տալիս ետ ու վերա-
դարձ: Գերեզմանը դժառատ է նրանից. գերեզմանի վրա զբո-
ւղում է. «Այստեղ մարդ է թաղված»: Սակայն ոչինչ չես կա-
րող կարդալ անմարդկային ծերության սառն, անզգա դեմքի
վրա:

— Իսկ ձեր բարեկամներից այնպիսի մեկին չե՞ք ճանա-
չում,— ասաց Պլուշկինը՝ նամակը ծալելով,— որին հարկա-
վոր լինեին փախստական հոգիներ:

— Իսկ ձեզ մոտ փախստական հոգիներ և՞ս կան,— հարց-
րեց Չիշկովը սթափվելով:

— Բանն էլ հենց նրանումն է, որ կան: Փեսա տեղեկու-
թյուններ հավաքեց, ասում է՝ հետքերն էլ կորել են, բայց նա
զինվորական մարդ է, վարպետ՝ խթաններ շխշխկացնելու
մեջ, իսկ թե դատարաններում գո՛րծ տեսնի...

— Իսկ թվով ինչքա՞ն կլինեն:

— Այսպես՝ մի յոթանասունի շափ էլ դրածք կլինեն:

— Չէ՛:

— Աստված է վկա, որ այդպես է: Ախր տարի չի լինի,
որ ինձանից մարդ չփախչի: Խիստ որկրամուլ ժողովուրդ է,
անգործությունից սովորություն է շինել տրաքվել, իսկ ես
ինքս ուտելու բան չունեմ... Հիմա նրանց փոխարեն ինչ էլ
տալին՝ կվերցնեի: Ապա խորհուրդ տվեք մի ձեր բարեկա-
մին, ախր նրանցից մի տասը հոգի էլ որ գտնվի՝ արդեն նա
ձեռին կարգին փող կունենա: Չէ՞ որ վերստուգման ցուցակն
ընկած մարդը մի հինգ հարյուր ուրբի արժի:

— «Ոչ, մենք քույր չենք տա, որ բարեկամը դրա հոտն էլ
առնի»,— ասաց Չիշկովը ինքնիրեն և ապա բացատրեց, որ

այդպիսի բարեկամ բուրրովին չի ճարվի, որ այդ գործի հենց միայն ծախքերը ավելի կնստեն. քանի որ դատարաններից պետք է օձիքն ազատել ու փախչել հեռու. բայց եթե որ նա արդեն իսկապես այդքան նեղութեան մեջ է, ուստի ինքը կարեկցութեանից զրոյթած՝ պատրաստ է տալ... Բայց դա էլ այնպիսի շնչին բան է, որ դրա մասին մինչև անգամ խոսել չարժի:

— Իսկ դուք որքա՞ն կտայիք, — հարցրեց Պլյուշկինը և ինքը ջնուղացավ, նրա ձեռքերը դողացին սնդիկի պես:

— Ես կտայի՛ հոգուն՝ քսանհինգ կոպեկ:

— Իսկ ինչպե՞ս եք գնում, կանխի՞կ դրամով:

— Այո, փողը հենց հիմա:

— Բայց իմ չքավորութեան համար գոնե մի քառասունական կոպեկ էլ է տայի՞ք:

— Մեծահարգո՛ւ տեր՝իմ, — ասաց Չիշիկովը, — ո՛չ միայն քառասունական կոպեկ, հինգ հարյուրական ուրբի էլ կվճարեի հոգուն, հաճույքով կվճարեի, որովհետև տեսնում եմ, հարգելիս, բարի ծերունին նեղվում է սեփական բարեհոգութեան պատճառով:

— Է՛, ասոված է վկա, որ ճշմարիտ էլ է, — ասաց Պլյուշկինը, գլուխը կախելով և մորմոքիչ կերպով շարժելով, — բոլորը բարեհոգութեան պատճառով:

— Այ, տեսնո՞ւմ եք, իսկույն հասկացա ձեր բնավորութեանը: Ինչո՞ւ իրոք՝ հոգուն հինգ հարյուրական ուրբի շտապի, բայց... կարողություն չունեմ. հինգական կոպեկ, համեցե՛ք, պատրաստ եմ ավելացնել, որպեսզի յուրաքանչյուր հոգին այս ձևով նստի երեսուն կոպեկ:

— Լավ, սիրելի բարեկամ, ձեր կամքն է, գոնե երկուական կոպեկ էլ վրա եկեք:

— Երկուական կոպեկ վրա կգամ, համեցե՛ք: Փանի՛ հոգի են ձեզ մոտ: Դուք, կարծեմ, ասացիք՝ յոթանասուն:

— Ոչ, Բոլորը միասին յոթանասունով հոգի կլինեն:

— Ցուֆանասունով, յոթանասունով, ամեն մի հոգին երեսուն կոպեկից՝ այդ քեզ կլինի... — այստեղ մեր հերոսը մի վայրկյան, ո՛չ ավելի, մտածեց և հանկարծ ասաց. — դա կլինի. քանչորս ուրբի իննսունովեց կոպեկ, — նա թվաբանութեանից ուժեղ էր: Հենց այստեղ էլ նա Պլյուշկինին ստիպեց,

որ ստացականը գրի և փողերն էլ տվեց, որոնք սա ընդունեց երկու ձեռքով և տարավ արկղը դնելու այնպիսի զգուշութեամբ, որ կարծես ինչ-որ մի հեղուկ էր տանում, ամեն վայրկյան վախենալով, որ կթափի: Մոտենալով սեղանին, նա մի անգամ էլ տնտղեց փողերը և դրեց, նույնպես շափազանց զգուշ, արկղերից մեկի մեջ, ուր հավանորեն նրանց վիճակված էր թաղված լինել այնքան ժամանակ, մինչև հայր կարպը և հայր ֆողված լինել այնքան ժամանակ, նրան կթաղեն Պոլիկարպը, նրա գլուղի երկու քահանաները, նրան կթաղեն աննկարագրելի ուրախացնելով փեսային և աղջկան, կարող է պատահել՝ անգամ նաև կապիտանին, որ իրեն նրան ազգական էր արձանագրել: Փողերը թաքցնելուց հետո Պլյուշկինը նստեց բազկաթոռին և երևում էր, որ այլևս նյութ չէր գտնում խոսելու:

— Ի՞նչ, դուք արդեն պատրաստվում եք գնա՞լ, — ասաց նա՝ եկատելով այն փոքրիկ շարժումը, որ գործեց Չիշիկովը, միայն նրա համար, որ գրպանից թաշկինակը հանի:

Այդ հարցումը նրան հիշեցրեց, որ իսկապես կարիք չկար ավելի հապաղել: — Այո, ժամանակն է գնալու, — ասաց նա զլխարկը վերցնելով:

— Իսկ թե՞ լը:

— Ո՛չ, թեյը արդեն ավելի լավ է՝ մնա մի ուրիշ անգամ:

— Ինչպե՞ս, ապա ես ինքնանու պատվիրեցի: Ես, խոստովանանք լինի, թեյի հետ այնքան էլ զուլս չունեմ, թանկ խմիչք է, շաքարի գինն էլ անխղճորեն բարձրացել է: Պոռ՛չկա, ինքնանուը հարկավոր չի: Պաքսիմատը տար Մավրային. լսո՞ւմ ես. թող էլի առաջվա տեղը դնի. կամ թե ոչ, տո՛ւր ինձ, այստեղ, ես ինքս կտանեմ: Գնաք բարո՛վ, սիրելիս, աստծո օրհնութեանը ձեզ վրա լինի: Իսկ նամակը դուք նախագահին տվեք: Այո՛. թող կարգա, նա իմ հին ծանոթն է՝ Ինչպե՞ս չէ, մի ամանից ենք կերել:

Այս խոսքերից հետո այդ տարօրինակ երևույթը, այդ կծկված ծերուկը բակի միջով ճանապարհ դրեց նրան, որից հետո հրամայեց դարպասը հենց իսկույն փակել, ապա մանեկավ մառանները, որ տեսնի, թե իրենց տեղերո՞ւմ են պանակները, որոնք կանգնած բոլոր անկյուններում՝ փայտե թիակներով թակում էին դատարկ տակառները՝ շուտանե տախտակի փոխարեն: Դրանից հետո նա մտավ խոհանոց,

ուր՝ այն պատրվակով, որ իբր տեսնի, թե արդո՞ք ծառաները լա՞վ են ուտում, ինքը մի կուշտ շշի և կաշա կերավ և բուրբին մինչև վերջին մարդը նախատելով գողութեան և վատ վարքի համար՝ վերադարձավ իր սենյակը: Մնալով մենակ՝ նա մինչև անգամ մտածեց այն մասին, թե ինչպե՞ս անի՝ մի շնորհակալ լինի հյուրին այդպիսի իսկապես որ անօրինակ մեծահոգութեան համար: «Ես նրան կընծայեմ, — մտածեց նա ինքնիրեն, — գրպանի ժամացույցս. ախր լավն է, արծաթ ժամացույց է, և ոչ թե որևէ ոսկեպղնձե կամ բրոնզե. մի փոքր փշացել է, բայց նա իրեն համար սարքել կտա. նա դեռ երիտասարդ մարդ է, ուրեմն և նրան պե՛տք է գրպանի ժամացույց, որպեսզի դուր գա իր հարսնացուին: Կամ ո՛չ, — ավելացրեց նա մի փոքր մտածելուց հետո, — ավելի լավ է՝ թողնեմ մահիցս հետո, կտակ կանեմ իրեն, որ իմ մասին հիշի»:

Սովկայն մեր հերոսը առանց ժամացույցի էլ հոգեկան ամենաուրախ արամադրութեան մեջ էր: Այդպիսի մի անսպասելի բան ձեռք բերելը մի իսկական նվեր էր: Եվ իսկապես, ի՞նչ ուզում ես ասա, ո՛չ միայն մեռած հոգիներ, այլև դեռ փախստականներ, և բոլորը երկու հարյուրից ավելի մա՛րդ: Անշուշտ, դեռ Պլյուշկինի գլուղին մոտենալիս նա արդեն նախազգում էր, որ ձեռք կբերի մի որոշ շահույթ, բայց այսպիսի օգտաբեր բան ոչ մի կերպ չէր սպասում: Ամբողջ ճանապարհին նա արտասովոր կերպով ուրախ էր, սուլում էր, շրթունքներով մեղմ նվագում էր բոունցը բերանին դեմ անելով, կարծես թե փող էր փչում, և վերջապես ձգեց մի եղանակ, ա՛յն աստիճան արտասովոր, որ ինքը Սելիֆանը լսեց, լսեց և ապա գլուխը թեթևակի շարժելով՝ ասաց. տեսնո՞ւմ ես ո՞նց է պարոնս երգում: Արդեն երեկոյան թանձր աղջամուղջ էր, որ նրանք մոտեցան քաղաքին: Սովկայն լույսի հետ միախառնվեց բուրդովին և թվում էր, թե առարկաներն իրենք ևս միախառնվեցին: Նատուտիկ ուղեփակոցը ինչ-որ արտասովոր գույն էր ստացել. պահակ կանգնած զինվորի բեղերը թվում էին ճակատի վրա և աչքերից ավելի բարձր, իսկ քիթ կարծես բուրդովին էլ շուներ: Որոտն ու ցատկոտումները նկատել տվին, որ բրիչկան դուրս է եկել սալարկի վրա: Լապտերները դեռ չէին վառվել, տեղ-տեղ նոր սկսել էին լուսավորվել տների պատուհանները, իսկ նրբափողոցներում և խու

փողոցներում տեղի էին ունենում տեսարաններ և զրույցներ, որ անխուսափելի են այդպիսի պահին բոլոր քաղաքներում, ուր կան շատ զինվորներ, կառապաններ, աշխատողներ և էակների մի առանձին ցեղ, այնպիսի տիկիներով կերպարանքով, որ կարմիր շալով են ծածկվում և հագնում կոշիկներ առանց գուլպաների, որոնք շղջիկների պես դեսուդեն են ընկնում խաչփողոցներում: Զիշիկովը չէր նկատում նրանց և մինչև անգամ չնկատեց ձեռնափայտիկներ բանեցնող շատ բարակիկ աստիճանավորների, որոնք հավանորեն զբոսանք կատարելով քաղաքից դուրս՝ տուն էին վերադառնում: Երբեմն նրա լսողությանն էին հասնում ինչ-որ, թվում էր, կանացի բացականչություններ. «Խաբում ես, հարբեցողի՛ մեկը, ես «Գու մի՛ կովիր, անտա՛շ, այլ գնա քաղաքամաս, ես այնտեղ քեզ կապացուցեմ...»: Մի խոսքով՝ այն խոսքերը, որոնք հանկարծ եռջրի պես կշրփացնեն որևէ երազանքի մեջ ընկած քսանամյա պատանու վրա, երբ թատրոնից վերադառնալիս՝ գլուխը լցված է իսպանական փողոցով, գիշերով, կիթառ ածող գանգրահեր հրաշալի մի կնոջ կերպարանքով: Ինչե՞ր չկան և ինչե՞ր չեն պատկերվում նրա գլխի մեջ. նա երկնքումն է և Շիլլերի մոտ է հյուր գնացել — և հանկարծ նրա գլխին որոտի պես թնդում են ճակատագրական խոսքերը և նա տեսնում է, որ կրկին իջել է երկիր, և անգամ Սեննա՛յա հրապարակում, և անգամ գինեստան մոտ, և կրկին սկսե՛ց առօրյա-յի կարգով ճեմել նրա՛ առջև կյանքը:

Վերջապես բրիչկան, մի բավականին մեծ ոստյուն գործելով, կարծես ընկավ փոսը՝ հյուրանոցի դարպասը, և Զիշիկովին դիմավորեց Պետրուշկան, որը սակայն մի ձեռքով բռնել էր իր սերթուկի փեշը, որովհետև չէր սիրում, որ փեշերը բացվեն, իսկ մյուս ձեռքով սկսեց օգնել նրան բրիչկայից բացվեն, և անձեռքը ուսին: Արդյո՞ք Պետրուշկան ուրախացա՞վ, որ իր տերը եկավ, անհայտ է, համենայն դեպս Սելիֆանն ու նա իրար մշքով արին և նովորաբար նրա խոժոռ արտաքինը այս անգամ կարծես մի փոքր պարզվեց:

— Երկար ժամանակ հաճեցի՞ք զբոսնել, — ասաց պոլովոյը լույս անելով սանդուղքի վրա:

Այո՛, — ասաց Չիլիկովը՝ երբ ոտը դրեց սանդուղքի վրա. — հը՛, իսկ դո՞ւ

— Փառք աստծո, — պատասխանեց պոլովոյը խոնարհվելով, — երեկ մի ինչ-որ պորուշիկ եկավ, զինվորական, տասնվեցերորդ համարը բռնեց:

— Պորուշի՞կ:

— Հայտնի չի ինչպիսի, Ռյազանից, ձիերն էլ՝ աշխետ:

— Կա՛վ, Լա՛վ, այսուհետև ևս քեզ Լա՛վ պահի, — ասաց Չիլիկովը և մտավ իր սենյակը: Անցնելով միջանցքը, նա քիթը ծռռեց և Պետրուշկային ասաց. «Գոնն պատուհանը բաց անեիր»:

— Բաց արել եմ, — ասաց Պետրուշկան, բայց ստեց: Ասե՛նք՝ պարոնը ինքը ևս գիտեր, որ նա ստեց, բայց արդեն չէր ուզում ոչինչ առարկել: Կատարած ուղևորությունից հետո նա խիստ հոգնածություն էր զգում: Պահանջելով ամենաթեթև ընթրիք, որ բաղկացած էր միայն խոճկորից, նա հենց խկուլն հանվեց և վերմակի մեջ կոլովելով քնեց ուժեղ, պինդ, քնեց հրաշալի, ինչպես քնում են միայն այն բախտավորները, որոնք չգիտեն, թե ի՛նչ է ո՛չ հեմորոյը, ո՛չ լվերը, ո՛չ էլ շափազանց ուժեղ մտավոր կարողությունները:

ԳԼՈՒԽ VII

Երջանիկ է այն ճանապարհորդը, որը երկար, ձանձրալի ճանապարհից հետո՝ ճանապարհի ցրտերից, ցեխաջրերից, ցեխից, քնից չկշռացած կայանի վերակացուներից, զանգուլակների զնգզնգոցներից, նորոզումներից, կովշտուքներից, կառապաններից, դարբիններից և ճանապարհի ամեն տեսակ սրիկաներից հետո վերջապես տեսնում է ծանոթ կտուրը՝ ընդառաջ վազող կրակներով, և նրան կդիմավորեն ծանոթ սենյակները, դեմ վազող մարդկանց ուրախ բացականչությունը, երեխաների աղմուկը և վազվզոչը և հանգստացուցիչ խաղաղ խոսքերը, ընդհատվող կրակոտ համբույրներով, որոնք իշխանություն ունեն ոչնչացնելու հիշողությունից ամեն տխուր բան: Երջանիկ է ընտանիք ունեցող այն մարդը, որ նման անկյուն ունի, բայց վա՛յ ամուրիներին:

Երջանիկ է այն գրողը, որ ձանձրալի, գարշելի խարակտերներից հետո, որ ապշեցնում են իրենց տխուր իրականությունը, մոտենում է այն խարակտերներին, որ կազմում են մարդու բարձր արժանիքը, այն գրողը, որ ամեն օր շուրջը պտտվող կերպարների մեծ հորձանքից ընտրել է միայն քիչ բացառությունները, որը ո՛չ մի անգամ չի փոխել իր քնարի վսեմ լարվածքը, բարձունքից չի իջել դեպի իր խեղճ, շնչին եղբայրակիցները և չհավելով երկրին, ամբողջովին թաղվել է սրանից հետո գտնվող և մեծարված կերպարների մեջ: Կրկնակի նախանձելի է նրա գեղեցիկ վիճակը. նա նրանց միջին այնպես է, ինչպես իր հարազատ ընտանիքում, և մինչդեռ հեռուն և բարձր թնդում է նրա փառքը: Նա արբեցուցիչ ծխանյութով ծխապատել է մարդկանց աչքերը. նա հրաշալիորեն շոյել է նրանց, ծածկելով կյանքի տխուր կողմը, ցույց տալով նրանց հրաշալի մարդուն: Ամեն բան ծափահարելով սլանում է, թռած գնում է նրա հաղթական կառքի հետևից: Համաշխարհային մեծ բանաստեղծ են անվանում նրան, ով բարձր սավառնում է աշխարհիս այլ հանճարների գլխի վրայով, ինչպես արծիվն է սավառնում այլ բարձրաթռիչների վրայով: Նրա մի՛ անունը միայն արտասանելիս թրթրո՞ղ են լցվում մատաղ վառվռուն սրտերը, պատասխան արցունքներն են փայլում բոլոր աչքերի մեջ... Չկա՛ նրան հավասար ուժ — նա աստված է: Սակայն այդպես չի վիճակը և այլ է բախտը այն գրողի, որ խիզախում է դուրս կոչել այն ամենը, ինչ յուրաքանչյուր բույն մարդկանց աչքերի առաջն է, և ինչ շեն տեսնում անտարբեր աչքերը, այն բոլոր ցնցող սարսափելի տիղմը շնչին բաների, որ խճճել են մեր կյանքը, բոլոր խորությունը, սառն, մանրացված, ամենօրյա խարակտերների, որոնք վխտում են աշխարհումս, որ հաճախ դառն և ձանձուր մի ճանապարհը, որը մի գրող, իր անողոք հատիչի ուժով հանդգնում է ցուցադրել նրանց՝ ցցուն և վառ գույններով համաժողովրդյան աչքերի՛ն: Նա չի արժանանա ժողովրդի ծափահարություններին, նա չի տեսնի շնորհակալ արցունքներ և հուզված հոգիների միահամուռ հիացմունքը. նրան ընդառաջ չի թուշի տասնվեցամյա աղջիկը՝ խելթապատառ և հերոսական հափշտակությամբ. նա մոռացության մեջ չի քնկնի ի՛ր իսկ ստեղծած հնչյունների քաղցր հրապուրանքից:

վերջապես նա չի խուսափի ժամանակակից դատաստանից, կեղծավոր-անղզա ժամանակակից դատաստանից, որը շնչին ու ստոր կանվանի նրա փայփայած էակներին, նրան կհատկացնի արհամարհական մի անկյուն այն գորղների շարքում, որոնք անարգում են մարդկութունը, նրան կանվանի հենց նրա պատկերացրած հերոսների անունով, կվերցնի նրանից և՛ սիրտը, և՛ հոգին, և՛ տաղանդի աստվածային բոցը: Որովհետև ժամանակակից դատաստանը չի ընդունում, որ հավասարապես հրաշալի են և՛ այն ապակիները, որ արևին են դիտում, և՛ այն, որ ցույց են տալիս աննկատելի մանրէների շարժումները, որովհետև ժամանակակից դատաստանը չի ընդունում, որ շատ է հարկավոր հոգեկան խորութուն, որպեսզի կարելի լիներ լուսավորել անարգ կյանքից վերցրած պատկերը և բարձրացնել այն, դարձնել ստեղծագործության մարգարիտ, որովհետև չի ընդունում ժամանակակից դատաստանը, որ վեճ խանդավառ ծիծաղը արժանի է լինել վեճ լիրիկական զգացումների կողքին, և որ մի ամբողջ անդունդ կա նրա և բալզամային ծաղրածուի ծամածուծությունների միջև: Չի ընդունում սույն բանը ժամանակակից դատաստանը, և ամեն ինչ կդարձնի կշտամբանքի և նախատինքի առարկա՝ չճանաչված գորղի հանդեպ. անհաղորդակից, անպատասխան, անկարեկից, ինչպես անընտանիք ճանապարհորդ՝ նա մենակ կմնա ճանապարհի մեջտեղը: Դաժան է նրա ասպարեզը և դառնորեն կզգա նա իր մենակությունը:

Եվ դեռ երկար ժամանակ սահմանված է ինձ հրաշալի մի տնօրինությամբ ձեռք-ձեռքի ընթանալ իմ օտարտի հերոսների հետ, դիտել վիթխարի սլացող կյանքը, այն դիտել աշխարհի համար տեսանելի ծիծաղի և անտեսանելի, անհայտ արցունքների միջո՞վ: Եվ հեռու է դեռ այն ժամանակը, երբ ոգևորության ահեղնազոր բուքը հորձանքով վեր կցայտի սրբազան սարսափով և շողարձակող գլխից, և երկյուղած թրթր-թրոտ կզգան վեհապանծ որոտն այլ խոսքերի...

Ճանապարհ, ճանապարհ, հեռո՞ւ՝ ճակատին երևացող կնճիռ և դեմքի սևամած մռայլություն: Մի թափով և արագ թաղվենք կյանքի մեջ՝ իր բոլոր անձայն ճարճատյուններով և զանգուլակներով և նայենք, թե ի՞նչ է անում Չիլիկովը:

Չիլիկովը արթնացավ, ձգեց ձեռքերն ու ոտները և զգաց,

որ քունը լավ առել է: Մի երկու բոպե պառկելով մեջքի վրա՝ նա մատները շրթացրեց և փայլող դեմքով հիշեց, որ հիմա շորս հարյուրից քիչ պակաս հոգիներ ունի: Այստեղ նա ցատկեց անկողնուց, անգամ նայեց իր դեմքին, որը նա անկողնուց անկողնուց էր և որի վրա, ինչպես երևում էր, ամենից գրավիչը համարում էր կղակը, որովհետև խիստ հաճախ էր նրանով պարծենում բարեկամներից որևէ մեկի մոտ, մանավանդ երբ այդ տեղի էր ունենում ածիլվելու ժամանակ: «Ահա նայի՛ր,— ասում էր նա սովորաբար ձեռքով շոյելով այն,— ինչպիսի կղակ ունեմ ես. բոլորովին կլոր է»: Սակայն այժմ նա չնայեց ո՛չ կղակին, ո՛չ դեմքին, այլ ուղղակի, ինչպես կար, հագավ բազմատեսակ գույնի կտրովի բանվածքով սեկե կոշիկները, որոնցով ճարակորեն վաճառք է անում Տործոկ քաղաքը՝ շնորհիվ ոռւսական նատուրալի շփերթ թելադրանքի, և շտուանդական ձևի միայն մի կարճ շապկով, մոռացած իր պատկառելիությունը և միջին տարիքի պատշաճավորությունը՝ սենյակի մեջ երկու ուսույուն գործեց, մեծ ճարակությամբ շրպպացնելով իր ոտքի կրունկով: Հետո նո՛ւյն իսկ բոպեին գործի անցավ. գզրոցի առջև ձեռքերն այնպես շփեց ուրախությամբ, ինչպես շփում է հետաքննության համար ճանապարհ ընկնող և նախաճաշիկին մոտեցող անկաշառ դեմսավոյական՝ դատարանը, և իսկույն ևեթ այնտեղից հանեց թղթերը: Նա կամենում էր շուտով վերջացնել գործը՝ առանց երկարաձգելու: Որոշեց ինքը շարադրել զնման կայքազրերը, գրել և արտագրել, որպեսզի գրագիրներին ոչինչ չվճարի: Դրա ձևական կարգը նրան քաջ հայտնի էր. ժիր ու արագ, մեծ տառերով շարեց.— հազար ութ հարյուր այսինչ թվին, ապա դրանից հետո մանրատառ՝ կալվածատեր այսինչը, և ամենն ինչպես հարկն էր: Երկու ժամում բոլորը պատրաստ էր: Հետո, երբ նա աչքը գցեց այդ թերթիկներին, մուծիկների վրա, որոնք իրոք՝ երբեմն մուծիկներ էին եղել, աշխատել, հերկել, հարբել, կառապանություն արել, տերերին խաբել, կամ գուցե պարզապես լավ մուծիկներ եղել, ինչ-որ մի տարօրինակ՝ իրեն իսկ անհասկանալի զգացմունք տիրեց նրան: Յուրաքանչյուր գրություն կարծես ինչ-որ մի առանձին

1 Չեմսով — ցարական Ռուսաստանում տեղական ինքնավարության օրգան:

բնույթ ունենր և դրա միջոցով կարծես մուծիկներն իրենք ստա-
նում էին իրենց սեփական բնույթը: Այն մուծիկները, որ
պատկանել էին Կոռորոշկային՝ համարյա բոլորը անուաններին
պոչ ունեին ու մականուններ: Պլյուշկինի գրութունը աչքի
էր ընկնում ոճի հակիրճությամբ. հաճախ դրված էին լինում
անունների և հայրանունների միայն առաջին տառերը և ապա՝
երկու կես: Սորակեիչի ցուցակը զարմացնում էր անսովոր
լրիվությամբ և հանգամանայնությամբ. մուծիկի ո՛չ մի հատ-
կութունը բաց չէր թողած. մեկի մասին ասված էր՝ «լավ
ատաղձագործ է», մյուսին վերագրված էր՝ «բան հասկացող
է և խմիչք բերանը չի առնում»: Հանգամանորեն նշված էր
անգամ, թե ո՛վ էր հայրը և ո՛վ՝ մայրը, և ի՛նչ վարքի էին
երկուսն էլ. միայն մի ինչ-որ Ֆեդոտովի համար գրված էր՝
«Հայրը հայտնի չէ, ո՛վ է, իսկ ծնված է տան սպասուհի Կապի-
տոլինայից, բայց լավ վարքի տեր է, գող չի»: Սույն բոլոր ման-
րամասնությունները թարմության ինչ-որ հատուկ տեսք էին
Քաղորդում. թվում էր, իբրև թե մուծիկները դեռ երեկ կեն-
դանի էին: Երկար ժամանակ նրանց անուններին նայելով՝ նա
զգացվեց և հառաչելով ասաց. — «Բարեկամներս, քանի՞սո
ք ձեզանից այստեղ խցկված. ի՛նչ էիք անում, սիրելիք, ձեր
ապրած ժամանակ, ինչպե՞ս էիք գլուխ հանում»: — Եվ նրա
աչքերը ակամա կանգ առան մի ազգանվան վրա. դա հայտնի
Պյոտր Սավելև նեովաժայ-Կառիտոն էր, որ մի ժամանակ
պատկանում էր կալվածատիրուհի Կոռորոշկային: Նա գար-
ձյալ շղիմացավ, որ շասեր. — «է՛խ, ի՛նչ երկար է, ամբողջ
տողը բռնել ես, արդյոք վարպե՞տ ես եղել, թե պարզապես
մուծիկ, և ինչպիսի՞ մահ է քեզ տարել. գինետա՞նը արդյոք,
թե՞ ճանապարհի մեջտեղումն է քնած ժամանակ վրայիցդ
անցել անշնորհք սայլաշարը: Պոռկա Ստեպան, հյուսն, օրի-
նակելի, խումից հեռու մարդ: Ահա՛ նա՛, Ստեպան Պոռկան,
ահա այն հսկան, որ պետք կգար գվարդիային: Ո՛վ գիտե,
բոլոր նահանգները ման է եկել կացինը գոտկում և կոշիկները
ուսին, ուտելիս կլինեն մի գրոշի հաց և երկու գրոշի շորաց-
րած ձուկ, իսկ քսակում երեկ տուն կտաներ ամեն անգամ մի
հարյուրական ուրբի, բայց կարող է պատահել մի պետական՝

և կարած կունենար քաթանի շալվարի մեջ կամ կճխտեր սա-
պոգի մեջ, — որտե՞ղ բռնեց քեզ մահը: Մեծ վաստակ ձեռք
բերելու համար երեկ բարձրացար եկեղեցու գմբեթի տակը,
կամ կարող է պատահել՝ հասար նաև խաշին և այնտեղի շե-
ղագերանից սայթաքելով, թրմիացիր գետնի վրա, և միայն
կողքիդ կանգնած մի որևէ քեռի Միխայ, ծոծրակը քորելով,
ասել է. «է՛խ, վանյա, տես ի՛նչ եկավ գլուխդ». իսկ ինքը
պարանը մեջքին փաթաթելով՝ բարձրացավ, տեղդ բռնեց:
Մաքսիմ Տելյատնիկով, կոշկակար: Պա՛հ, կոշկակա՛ր, հար-
բած՝ ինչպես կոշկակար, — ասում է առածը: Ճանաչում եմ
քեզ, ճանաչում, աղավնյակս. եթե ուզում ես, ամբողջ կյանքդ
պատմեմ. սովորել ես դու գերմանացու մոտ, որը ձեզ բոլո-
րիդ կերակրում էր միասին, մեջքներդ թակում էր փոկով՝ ան-
ճշտապահության համար և փողոց դուրս գալ չէր թողնում
ստահակութուն անելու, և դու մի հրաշք էիր և ո՛չ թե կոշ-
կակար, և գերմանացին չէր իմանում ինչպե՞ս գովի քեզ՝ իր
կնոջ կամ կամրադի՝ հետ խոսելիս: Իսկ ինչպե՞ս վերջացավ
քո արհեստ սովորելդ: «Այ, հիմա ես ինձ համար մի փոքրիկ
տուն կսարքեմ, — ասացիր դու, — բայց ո՛չ գերմանացու պես,
որ կոպեկի համար հոգին է տալիս, այլ հանկարծ կհարբս-
տանամ»: Եվ ահա տիրոջդ տալով կարգին տուրք, մի խա-
տանամ: Եվ ահա տիրոջդ հավաքելով պատվերների մի դեզ,
նութիկ ձեռ գցեցիր՝ գլխիդ հավաքելով պատվերների մի դեզ,
և սկսեցիր աշխատել: Ճարեցիր որտեղի՞ց որ էր՝ երեք անգամ
էժան՝ փտած կաշի և, ամեն կոշիկի մեջ, ճիշտ է, վաստա-
կեցիր կրկնակի, բայց մի շաբաթ անց քո բոլոր կոշիկներդ
ճաքոտեցին և քեզ նախատեցին ամենաստոր կերպով: Եվ
ահա քո խանութիկը դատարկվեց և դու ինքդ քեզ խմելուն
տվիր և փողոցներում փովելով՝ ասացիր. «Ձէ՛, վատ է աշ-
խարհքս. ոուս մարդը ապրուստ չունի, սաղ գերմանացիներն
են խանգարում»: «Սա ի՛նչ մուծիկ է. Ելիզավետա Վորոբեյ՝
Պահ, ա՛յ քեզ խաթա. կնիկ է. սա՞ որտեղից մեջ ընկավ: Սրի-
կա՞ Սորակեիչ, այստեղ էլ խաբեց»: Չիշիկովը ճիշտ էր. դա
իսկապես կնիկ էր: Ինչպե՞ս էր նա խցկվել այնտեղ, հայտնի
չէր, բայց այնպես վարպետորեն էր գրած, որ հեռվից կարելի

1 Ընկեր
2 Ճեղքուկ

էր նրան մուծիկի տեղ ընդունել և մինչև անգամ անունը վերջանում էր Ն տառով՝, այսինքն ոչ թե Ելիզավետա, այլ Ելիզավետ: Սակայն նա այդ բանը չհարգեց և հենց տեղն ու տեղը շնչեց: «Գրիգորի Դոնգժայնեդոեդեշ: Դո՞ւ ինչ տեսակ մարդ էիր: Կառապանութիւն մը էիր գրադվում և ձեռք բերելով մի տրոյկա և թանձրալաթե կիբիտկա, հավիտյան հրաժարվեցիր տանից, հայրենի որջից և գնացիր վաճառականների հետ տոնավաճառներում քարշ գալու: Արդյոք ճանապարհին տվիր հոգիդ աստծո՞ւն, թե՞ քնացրին քեզ հենց քո բարեկամներդ մի որևէ տուղ և կարմրաթշիկ զինվորի կնկա պատճառով, կամ անտառի թափառաշրջիկի մինի աչքին դուր եկավ քո փոկավոր թաթպաններն ու կարճիկ, բայց ուժեղ ձրերի եռյակը, կամ ինքդ՝ թախտի վրա պառկած, միտք արիր, միտք արիր ու էլ ո՛չ մի բան չհարցնելով՝ վեր կացար գնացիր դեպի գինետուն, հետո էլ շիփ-շիտակ սառցաձեղքն ընկար— ու դրանից դենը թե դրել ես, արի տար: Է՛խ, ոուս ժողովուրդ. չի սիրում իր մահով մեռնել: Իսկ դո՞ւք ի՞նչ եք, սիրելիք»,— շարունակեց նա՝ աչքերը պտտեցնելով թղթի վրա: Ուր նշված էին Պլյուշկինի փախած մարդիկ. «դուք թեև կենդանի եք մնացել դեռ, ձեզանից ի՞նչ օգուտ. նույնը ինչ որ մեռածներից, և տեսնես ո՛ւր են քշում ձեզ ձեր արագ ոտները: Արդյոք վա՞տ էր ձեր բանը Պլյուշկինի մոտ, թե՞ պարզապես ձեռք քեֆի համար շրջում եք անտառներում և պլոկում ճանապարհորդներին: Արդյոք բանտերո՞ւմն եք նստած, թե՞ ուրիշ տեղերի ձեռի տակին եք և հող եք հերկում: Երեմեյ Կարյակին, Նիկիտա Վոլոկիտա, նրա զավակ՝ Անտոն Վոլոկիտա— սրանք հո՞ մականուններից էլ է երևում, որ լավ վազողներ են: Պոպով՝ տան սպասավոր, պետք է որ գիր իմացող լինի. դանակով կարծած մարդու չի դիպել, բայց մի լավ գողութուն արավ պատվավոր կերպով: Բայց մեկ էլ տեսար՝ ահա քեզ, անպաշտպարտիդ, բռնեց կապիտան-նոստիկանը: Դու կայտառ կանգնած ես առերեսման: «Ո՞ւմ մարդն ես»,— ասում է կապիտան-նոստիկանը՝ կայցնելով քեզ այս լավ առիթին մի պինդ հայհոյանք: «Այսինչ կալվածատիրոջ»,— պատասխանում ես

1 Ն տառը, որ գրվում էր կոչում բաղաձայններից հետո, այսօրվան սեփ նշան էր:

դու կայտառորեն:— «Ինչո՞ւ համար ես դու այստեղ»,— ասում է կապիտան-նոստիկանը:— «Արձակված եմ հողատուրքով»,— պատասխանում ես դու առանց դեմ առնելու: «Ո՞ւր է քո պաշտպարտը»: «Տիրոջս, քաղքենի Պիմենովի մոտ»: «Կանչեցեք Պիմենովին: Դո՞ւ ես Պիմենովը»: «Սա տվե՞լ է քեզ իր պաշտպարտը»: «Ո՛չ, սա ինձ ո՛չ մի պաշտպարտ չի տվել»: «Ապա ինչո՞ւ ես խաբում, — ասում է կապիտան-նոստիկանը, հետև էլ կայցնելով մի որևէ պինդ հայհոյանք: «Ծիշտ այդպես է, — պատասխանում ես դու կայտառորեն, — ես նրան չեմ տվել, քանի որ նա ուշ տուն եկավ, և ես պահ տվի Անտիպ Պրոխորովին, ժամկոչին»: «Կանչեցեք ժամկոչին: Սա քեզ պաշտպարտ տվե՞լ է»: «Ոչ, ես նրանից պաշտպարտ չեմ ստացել»: «Ապա ինչո՞ւ ես էլի խաբում», — ասում է կապիտան-նոստիկանը՝ ամբաստանելով խոսքը մի որևէ պինդ հայհոյանքով: «Դե ո՞ւր է քո պաշտպարտը»: «Ինձ մոտ էր», — ասում ես դու արագորեն, — «բայց կարող է պատահել, երևի, մի կերպով ճանապարհին վրայիցս վայր եմ գցել»: «Իսկ զինվորական շինե՞լը», — ասում է կապիտան-նոստիկանը՝ կրկին մեխելով քեզ վրադիր որևէ մի թունդ հայհոյանք, — «Ինչո՞ւ համար ես թոցրել քահանայի էլ սնդուկը՝ պղնձե փողերով»: «Ամենևին ո՛չ», — ասում ես՝ տեղից շարժվելով. — «Գողութան մեջ դեռ ո՛չ մի ժամանակ ինձ չեն բռնել»: — «Իսկ ինչո՞ւ շինելը քեզ մոտ գտան». — «Չեմ կարող գիտենալ. երևի թե՛ մեկ ուրիշն է բերել դրել մոտս»: «Ա՛յ դու սատանա, ա՛յ դու սատանա», — ասում է կապիտան-նոստիկանը՝ զլուխը շարժելով և ձեռքերը մեջքին կանթելով: «Ապա մի դրա ոտները կալանդներ դրեք և տարեք բանտ»: «Համեցե՛ք, ես սիրով կգնամ», — պատասխանում ես դու: Եվ ահա, գրպանից հանելով ծխախոտի տուփը, դու հյուրասիրում ես բարեկամաբար ինչ-որ երկու հաշմանդամների, որոնք ոտներիդ կալանդներ են դնում, և հարցնում ես նրանց՝ արդյոք վաղո՞ւց է, որ նրանք պաշտոնաթող են և, ո՞ր պատերազմումն են եղել: Եվ ահա ապրում ես քեզ համար բանտում, մինչև որ քո գործը դատարանում ընթացք ստանա: Եվ դատարանը գրում է՝ տեղափոխել քեզ Ցարևոկոկաշսկից այսինչ քաղաքի բանտը, իսկ այնտեղի դատարանն էլ գրում է՝ տեղափոխել քեզ ինչ-որ մի վեսեյգոնսկ, և դու տեղափոխվում ես քեզ համար՝ բանտից բանտ, և ասում

— Դա՞ ի՛նչ բան է:
 — Մուժիկները:
 — Հա՛:— Նա տեղն ու տեղը բաց արեց թուղթը, աչքերը պատեցրեց վրան և հիացաով ձեռագրի մաքրութեան և գեղեցկութեան վրա. «Հրաշալի է գրված»,— ասաց նա,— «հարկավոր չէ անգամ արտագրել: Դեռ շուրջն էլ զարդագի՞ծ ունի. ո՞վ է այսպես վարպետորեն զարդագծել»:
 — էլ մի՛ հարցնեք,— ասաց Մանիլովը:
 — Դո՞ւք:
 — Կինս:
 — Ախ, աստված իմ, ճշմարիտ՝ ամաշում եմ, որ այսօրան նեղութիւն պատճառեցի:
 — Պավել Իվանովիչի համար նեղութիւններ գոյութիւն չունեն:

Զիշիկովը զուլսը խոնարհեց երախտագիտորեն: Իմանալով, որ նա գնում է ատյան՝ կայքագրումը կատարելու, Մանիլովը պատրաստակամութիւն հայտնեց ուղեկցել նրան: Բարեկամները թե-թեի մտան և գնացին միասին: Յուրաքանչյուր փոքրիկ բարձրութեան կամ թումբի կամ աստիճանի հանդիպելիս Մանիլովը բռնում էր Զիշիկովին, համարյա բարձրացնում էր ձեռքով և ասում էր հաճելիորեն ժպտալով, որ նա ո՛չ մի դեպքում թույլ չի տա, որ Պավել Իվանովիչի ոտիկները վնասվածք ստանան: Զիշիկովը քաշվում էր՝ չիմանալով ինչպե՛ս շնորհակալութիւն հայտնի, որովհետև գիտեր, որ ինքը մի փոքր ծանրամարմին է: Փոխադարձ հաճոյակատարութիւններով նրանք հասան վերջապես այն հրապարակը, ուր գտնվում էին պաշտոնատները. մեծ երեքհարկանի քարաշեն մի տուն, ամբողջովին կավիճի նման սպիտակ, հավանորեն նրա համար, որ արտահայտի նրա մեջ գտնվող պաշտոնյաների հոգիների մաքրութիւնը. մնացաւ շենքերը հրապարակում իրենց մեծութեամբ չէին համապատասխանում քարաշեն տանը: Դրանք էին՝ պահականոցը, որի մոտ կանգնած էր հրացանավոր զինվորը, երկու-երեք կառապանական բորսաներ, և վերջապես երկար ցանկապատեր, հայտնի ցանկապատային գրութիւններով և նկարներով՝ ածուխով և կավիճով խզբզած. ուրիշ ոչինչ չէր գտնվում սույն մեկուսացված կամ ինչպես մեզանում արտահայտվում են՝ գեղեցիկ հրապարա-

կում: Երկրորդ և երրորդ հարկերի պատուհաններից դուրս էին ցցվում Ֆեմիդայի՝ քուրմերի անկաշառ գլուխները և նույն վայրկյանին էլ թաքնվում էին, հավանաբար այդ պահին պետք ներս էր մտնում: Բարեկամները շարժարցան, այլ վեր վազեցին սանդուղքի աստիճաններով, որովհետև Զիշիկովը շանալով խուսափել, որ Մանիլովը բռնի նրա թևը՝ արագացնում էր քայլերը, Մանիլովն էլ իր կողմից էր թռչում առաջ, շանալով թույլ շտալ Զիշիկովին հոգնել, ուստի և երկուսն էլ շատ խիստ շնչասպառ եղան, երբ ոտ դրին մութ միջանցքը: Ո՛չ միջանցքներում, ո՛չ սենյակներում նրանց հայացքները չապշեցին մաքրութիւնից: Այն ժամանակ դրանով չէին հետաքրքրվում, և մի բան, որ կեղտոտ էր, այդպես կեղտոտ էլ մնում էր՝ ընդունելով գրավիչ արտաքին: Ֆեմիդան պարզապես ինչպես կա, նեղիժե՞ և խալաթով էր ընդունում հյուրերին: Թերևս պետք է նկարագրել դիվանատան սենյակները, որոնցով անցան մեր հերոսները, սակայն հեղինակը ուժեղ ակնածանք է տածում դեպի բոլոր պաշտոնական վայրերը: Եթե պատահել էլ է նրան անցնել դրանց միջով, անգամ փառահեղ և ազնվացրած տեսքով լքած հատակներով և սեղաններով, նա ջանացել է, որքան կարելի է՝ շուտ վազել անցնել, հեզաբար աչքերը խոնարհելով և գետին գցելով, ուստի և բոլորովին չգիտե, թե ինչպե՛ս է ամեն ինչ այնտեղ բարօրութիւն վայելում և ծաղկում: Մեր հերոսները տեսան շատ թրղթեր թե՛ սևագիր և թե՛ սրբագիր, խոնարհված գլուխներ, լայն ծոծրակներ, ֆրակներ, նահանգական տարազի սերթուկներ և անգամ պարզապես ինչ-որ բաց մոխրագույն մի բաճկոնակ, որ աչք ծակելու շափ տարբերվում էր մյուսներից, որ զուլսը մի կողմի վրա ծոած և դնելով համարյա թղթի վրա՝ ծրուծյամբ և խոշոր-խոշոր արտագրում էր ինչ-որ մի արձանագրութիւն՝ հողը խլելու կամ կայքի վերգրման մասին, գրված որևէ խաղաղ կալվածատիրոջ կողմից, որը հանգիստ ապված էր՝ իր կյանքը դատի տակ, երեսաներ ու թոռներ է ունենում նրա հովանու տակ, և ընդհատ-ընդհատ լսվում էին հակիրճ խոսքեր, որ արտասանվում էին խալոտ ձայնով.

1 Արդարագատության աստվածուհի՝ հին հույների մոտ:

2 Անփութ վիճակում, կիսահագնված:

«Շնորհ արեք, Ֆեդոսեյ Ֆեդոսեկիչ, այն գործը՝ համար 368-ը»։ «Գուրք միշտ մի որևէ տեղ եք տանում ու կորցնում պետական թանաքամանի խցանը»։ Սրբեմն մի ձայն, ավելի վեհապանձ, անկասկած պետերից մեկինը՝ լսվում էր հրամայաբար. «Ա՛՛ո, արտագրի՛ր, ապա թե ոչ՝ կհանեն կոշիկներդ և կնստես դու վեց օր առանց ուտելու»¹։ Գրիշնեբի աղմուկը մեծ էր և նմանվում էր այն քանին, կարծես մի քանի սալեր ցախ բարձած անցնում էին անտառով՝ լցված քառորդ արշին չորացած տերևներով։

Զիշիկովն ու Մանիլովը մոտեցան առաջին սեղանին, որի մոտ նստած էին երկու պաշտոնյաներ՝ դեռ չահել հասակի, և հարցրին. «Թույլ տվեք իմանալ, որտե՞ղ են այստեղ կայքագրերի գործերը վարում»։

— Իսկ ձեզ ի՞նչ է հարկավոր,— ասացին երկու պաշտոնյաները դառնալով նրանց կողմը։

— Ես պետք է խնդիրք տամ։

— Իսկ գուրք այդ ի՞նչ եք գնել։

— Ես կուզեի՝ առաջ իմանալ, թե որտե՞ղ է կայքագրերի սեղանը, այստե՞ղ թե ուրիշ տեղ։

— Բայց մի առաջ ասացեք, թե ի՞նչ եք գնել և ի՞նչ գնով, այն ժամանակ մենք էլ ձեզ կասենք, թե որտե՞ղ, իսկ այդպես չի կարելի իմանալ։

Զիշիկովը իսկույն տեսավ, որ պաշտոնյաները պարզապես հետաքրքրվող են, ինչպես բոլոր չահել պաշտոնյաները, և ուզում էին ավելի կշիռ և նշանակություն տալ իրենց և իրենց զբաղմունքներին։

— Լսեցե՛ք, բարեկամներս,— ասաց նա,— ես շատ լավ գիտեմ, որ բոլոր կայքագրերի գործերը, ի՛նչ գին էլ որ ունենան, գտնվում են մի տեղում, ուստի և խնդրում եմ ձեզ ցույց տալ այն սեղանը, իսկ եթե չգիտեք, թե ի՛նչ է արվում ձեզ մոտ, ապա մենք կհարցնենք ուրիշներին։— Պաշտոնյաները դրան ոչինչ չպատասխանեցին, միայն նրանցից մեկը մատը տեղեց սենյակի անկյունը, որտեղ սեղանի մոտ նստել էր մի

¹ Հին ժամանակ Ռուսաստանի պաշտոնատներում մանր պաշտոնյաներին պետք այդպես էր աշխատեցնում. վերցնում էր կոշիկները պահում, մինչև որ սա կատարեր գործը և ապա միայն կոշիկը ստանալով գուրք կգար պաշտոնատներից։

ծերուկ, որ ինչ-որ թղթերի վրա նշաններ էր անում։ Զիշիկովն ու Մանիլովը սեղանների միջով անցան ուղիղ նրա մոտ։ Սեղուկը շատ ուշադիր պարապում էր։

— Թույլ տվեք իմանալ,— ասաց Զիշիկովը խոնարհվելով,— այստե՞ղ են կայքագրերի գործերը։

Մերուկը աչքերը բարձրացրեց և հատ-հատ արտասանեց.— այստեղ կայքագրերի գործեր չկան։

— Իսկ որտե՞ղ է։

— Դա կայքագրերի էքսպեդիցիալումն է։

— Իսկ որտե՞ղ է կայքագրերի էքսպեդիցիան։

— Դա Իվան Անտոնովիչի մոտն է։

— Իսկ որտե՞ղ է Իվան Անտոնովիչը։

Մերուկը մատը տեղեց սենյակի մյուս անկյունը։ Զիշիկովն ու Մանիլովը ուղղվեցին դեպի Իվան Անտոնովիչը։ Իվան Անտոնովիչը մի աչքը դեպի ետ դարձրեց և նրանց նայեց կողքանց, բայց նո՛ւյն իսկ վայրկյանին ավելի ուշադիր խորասուզվեց գրության մեջ։

— Թույլ տվեք իմանալ,— ասաց Զիշիկովը խոնարհվելով,— այստե՞ղ է կայքագրերի սեղանը։

Իվան Անտոնովիչը իբրև թե չլսեց և կատարելապես խորասուզվեց թղթերի մեջ, ոչինչ չպատասխանելով։ Իսկույն երևաց, որ դա խոհեմ տարիների մարդ է արդեն, և ոչ թե երիտասարդ շատախոս և թեթևալիկ։ Իվան Անտոնովիչը, թվում էր, արդեն քառասուն տարուց վաղուց անցել էր. նրա մազերը սև էին, խիտ. դեմքի բոլոր միջին մասը առաջ էր ցցվել և ջթին դեմ առել, մի խոսքով՝ դա այն դեմքն էր, որ կենցաղում անվանում են կծանման մուռթ։

— Թույլ տվեք իմանալ, այստե՞ղ է կայքագրերի էքսպեդիցիան,— ասաց Զիշիկովը։

— Այստեղ է,— ասաց Իվան Անտոնովիչը, շուտ տվեց իր կծանման մուռթը և անցավ կրկին գրելուն։

— Ահա թե ինչպիսին է իմ գործը. այս գավառի զանազան կալվածատերերից ես գլուղացիներ եմ գնել առանց հոգի. կայքագիր կա, մնում է կատարել։

— Իսկ ծախողները այստե՞ղ են։

— Մի քանիսը այստեղ են, իսկ մյուսներից լիազորագրվում են։

— Իսկ խնդիրքը բերե՞լ եք:

— Խնդիրքն էլ եմ բերել: Սա կուզենայի... Ինձ հարկավոր է շտապել... արդյոք չէ՞ր կարելի, օրինակ, գործը այսօր վերջացնել:

— Այո՞, այսօ՞ր, այսօր չի կարելի, — ասաց Իվան Անտոնովիչը: — Դեռ պետք է տեղեկանքներ հավաքել, չկա՞ն արդյոք արգելումներ:

— Համենայն դեպս, ինչ դրան է վերաբերում, որպեսզի գործը արագացնենք, ապա Իվան Գրիգորևիչը՝ նախագահը, իմ մոտ բարեկամն է...

— Բայց չէ՞ որ Իվան Գրիգորևիչը մենակ չէ. լինում են և ուրիշներ, — ասաց խստորեն Իվան Անտոնովիչը:

Չիչիկովը հասկացավ այն խոչընդոտը, որ դրեց Իվան Անտոնովիչը և ասաց. — մյուսներն էլ մեզանից դժգոհ չեն մնա, ես ինքս ծառայել եմ, գործից հասկանում եմ...

— Գնացեք Իվան Գրիգորևիչի մոտ, — ասաց Իվան Անտոնովիչը մի փոքր ավելի շոյիչ ձայնով, — թող նա հրաման տա ում հարկավոր է, իսկ գործը մեզ վրա չի մնա:

Չիչիկովը գրպանից հանեց թուղթ փողը, դրեց Իվան Անտոնովիչի առջև, որը բոլորովին չնկատեց այդ և իսկույն գրքով ծածկեց: Չիչիկովը այն է՝ ուզում էր ցույց տալ նրան այդ, սակայն Իվան Անտոնովիչը գլխի շարժումով հասկացրեց, որ հարկավոր չէ ցույց տալ:

— Ահա սա ձեզ կառաջնորդի ատյան, — ասաց Իվան Անտոնովիչը, գլխի շարժումով, և սրբագործողներից մեկը, հենց տեղն ու տեղը գտնվողներից, որ այնպիսի շերմեռանդությամբ զոհեր էր բերում Ֆեմիդային, որ երկու թևերն էլ պատռվել են արմունկներին և վաղուց այնտեղից դուրս է ձոթոնել աստառը, որի համար էլ իր ժամանակին կոլեգիական ռեգիստրատորի կոչում ստացավ, ուղեկցեց մեր բարեկամներին, ինչպես երբեմն Վիրգիլիոսը ուղեկցեց Դանթեին¹, և տաքավ նրանց ատյանի սենյակը, ուր դրած էր միայն մեկ լայն

բազկաթոռ և նրա մեջ սեղանի մոտ զեռցալոյի՝ և երկու հաստ գրքերի ետև նստած էր մենակ, նման արեգակի՝ նախագահը: Այդտեղ նոր Վիրգիլիոսը այնպիսի երկյուղածություն զգաց, որ ոչ մի կերպ չհամարձակվեց ոտը այնտեղ դնել, և ետ շրջվեց՝ ցույց տալով մեջքը, որը խսիրի նման մաշված էր, մի տեղն էլ հավի փետուր կպած: Մտնելով ատյանի դահլիճը՝ նրանք տեսան, որ նախագահը մենակ չէ, նրա մոտ նստած է Սոբակևիչը, որ բոլորովին ծածկված էր զեռցալոյի ետևը: Հյուրերի գալուստը առաջ բերեց մի բացականչություն, կառավարական բազկաթոռը աղմուկով ետ մղվեց: Սոբակևիչը նույնպես աթոռից վեր կացավ և տեղանիի դառավ ամեն կողմից իր երկար թևերով: Նախագահը Չիչիկովին ընդուկոս իր գրկի մեջ, և ատյանի սենյակը արձագանքեց համանց իր գրկի մեջ, և ատյանի առողջության մասին. դուրս բույններին. հարցրին իրար առողջատեղը ցավում է, որ հենց իսկույն եկավ, որ երկուսի էլ գոտկատեղը ցավում է, որ հենց իսկույն վերագրվեց նստակյաց կյանքին: Նախագահը, ըստ երևույթի, Սոբակևիչի կողմից տեղեկացված էր գնման մասին, որովհետև սկսեց շնորհավորել, որ սկզբում մի փոքր շփոթեցրեց մեր հերոսին, մանավանդ, երբ սա նկատեց, որ թե՛ Սոբակևիչը և թե՛ Մանիլովը, երկու վաճառողները, որոնց հետ գործը գաղտնաբար էր կատարված, այժմ կանգնած էին միասին իրար դիմաց: Սակայն նա շնորհակալություն հայտնեց նախագահին և տեղն ու տեղը դառնալով Սոբակևիչին՝ հարցրեց.

— Իսկ ձեր առողջությունը ինչպե՞ս է:

— Փառք աստծո, չեմ գանգատվի, — ասաց Սոբակևիչը: Եվ իրոք՝ գանգատվելու բան չկար. ավելի շուտ՝ երկաթը կարող էր մրսել և հազալ, քան այդ զարմանալիորեն կազմավորված կալվածատերը:

— Դե դուք միշտ էլ հայտնի եք եղել առողջությամբ, — ասաց նախագահը, — և ձեր հանգուցյալ հայրը նույնպես պնդակազմ մարդ էր:

— Այո, արջի վրա մենակ էր գնում, — պատասխանեց Սոբակևիչը:

¹ Իտալական մեծ բանաստեղծ Դանթեի (1265—1321) «Աստվածային կատակերգություն» երկում դուրս է բերված հին հռոմեական մեծ բանաստեղծ Պուրլիոս Վիրգիլիոս Մարոնը (70—19 մ.թ.ա.), որն իբր ուղեկցում է Դանթեին դեպի անգրչիրիմյան աշխարհը:

¹ Չեռցալո — եռանկյուն պրիզմա, որի վրա փակցնում էին կառավարական հրամանագրերը:

— Սակայն ինձ թվում է,— ասաց նախագահը,— դուք
ևս կտապալախիք արջին, եթե կամենայիք դուրս գալ նրա դեմ:

— Ո՛չ, չեմ տապալի,— պատասխանեց Սորակեիչը,—
հանգուցյալը ինձանից պնդակազմ էր,— և հոգոց հանելով
շարունակեց,— ո՛չ, հիմա այն մարդիկ չեն, ահա թեկուզ և
իմ կյանքը, ի՛նչ կյանք է, այնպես, իր համար...

— Ինչո՞վ ձեր կյանքը լավ չէ,— ասաց նախագահը:

— Լավ չէ՛, լավ չէ՛,— ասաց Սորակեիչը՝ գլուխը թափ
տալով:— Ա՛յ, դատեցեք, Իվան Գրիգորեիչ, հինգերորդ տաս-
նյակն եմ ապրում, ո՛չ մի անգամ հիվանդ չեմ եղել. գոնե
կոկորդս ցավեր, խոց կամ պալար դուրս գար վրաս... Ո՛չ,
սա բարի նշան չի. երևի՛ ստիպված կլինեմ դրա համար պա-
տասխան տալու:— Այստեղ Սորակեիչը մեկանխովիայի մեջ
ընկավ:

— «Սրա՛ն նայիր»,— միաժամանակ մտածեցին Չիչիկովը
և նախագահը,— «ինչի՛ց է գանգատվում»:

— Ձեր անվամբ նամակ ունեմ,— ասաց Չիչիկովը՝ հա-
նելով գրպանից Պլյուշկինի նամակը:

— Ումնի՛ց է,— ասաց նախագահը և, ծրարը պատռելով՝
բացականչեց:— Հա՛, Պլյուշկինից: Նա դեռ մինչև հիմա իր
գոյությունը քա՛շ է տալիս աշխարհում: Ծակատագի՛ր, ախր
ինչպիսի խելացի, հարուստ մարդ էր. իսկ հիմա...

— Շուն է,— ասաց Սորակեիչը,— սրիկա՛, բոլոր մարդ-
կանց սովից կոտորեց:

— Համեցե՛ք, համեցե՛ք,— ասաց նախագահը՝ նամակը
կարդալուց հետո,— ես պատրաստ եմ հավատարմատար լի-
նել: Ե՛րբ եք կամենում կատարել կայքագիրը, հիմա՛ թե հե-
տո:

— Հիմա,— ասաց Չիչիկովը,— ես մինչև անգամ պիտի
խնդրեմ ձեզ, եթե կարելի է, այսօր. որովհետև վաղը ես նու-
զենայի քաղաքից հեռանալ. ես բերել եմ և՛ կայքագիրը, և՛
խնդրեք:

— Այդ բոլորը շատ զեղեցիկ, սակայն ի՛նչպես կամե-
նաք՝ մենք ձեզ այդպես վաղ բաց չենք թողնի: Կայքագրերը
այսօր կկատարվեն, իսկ դուք, այնուամենայնիվ, մեզ մոտ
կմնաք: Ահա ես այս բուպեիս հրամանը կտամ,— ասաց նա
և բաց արեց դուռը դեպի դիվանատունը, որն ամբողջովին

լցված էր պաշտոնյաներով, որոնք նմանվում էին մեղրահա-
ցի մեջ ցրված ծրաշան մեղուների, եթե միայն կարելի է մեղ-
րահացը նմանեցնել դիվանատան գործերին,— «Իվան Ան-
տոնովիչը այդտե՞ղ է»:

— Այստեղ է,— պատասխանեց մի ձայն ներսից:

— Կանչեցեք նրան այստեղ:

Արգեն ընթերցողներին հայտնի Իվան Անտոնովիչի կծա-
նման մտաթը երևաց ատյանի գահչիճում և հարգալիք խո-
նարհություն արեց:

— Ահա, վերցրե՛ք, Իվան Անտոնովիչ, նրանց այս բոլոր
կայքագրերը...

— Եվ մի՛ մոռանաք, Իվան Գրիգորեիչ,— հարեց Սորա-
կեիչը,— վկաներ հարկավոր կլինեն, գոնե ամեն կողմից եր-
կուական հոգի: Հենց հիմա ուղարկեցեք դատախազի մոտ,
նա պարապ մարդ է և հավանորեն նստած է տանը, նրա փո-
խարեն ամեն ինչ անում է հսկող պաշտոնյա Ջուրտուխան՝
ամենատաշին գոփիչը աշխարհում: Թժշկական վարչության
տեսուչը, նա նույնպե՛ս պարապ մարդ է և հավանորեն տանն
է, եթե չի գնացել որևէ տեղ թուղթ խաղալու. և դեռ էլի շա-
տերը կան մոտերքում, Տրուխաչևսկին, Բեգուշկինը, նրանք
բոլորը զուր տեղը բեռ են դառած երկրին:

— Իսկապե՛ս, իսկապե՛ս,— ասաց նախագահը և իսկույն
նրանց ետևից ուղարկեց դիվանատան մի ծառայողի:

— Դարձյալ խնդրում եմ ձեզ,— ասաց Չիչիկովը,— ուղար-
կեցեք կանչելու հավատարմատարին այն կալվածատիրուհու,
որի հետ ես գործարք եմ կատարել՝ ավագերեց հայր Անտոնի
որդուն. նա հենց ձեզ մոտ է ծառայում:

— Ինչպե՛ս չէ, կուղարկենք նաև նրա մոտ,— ասաց նա-
խագահը,— ամեն բան կարվի, իսկ պաշտոնյաներին դուք
ոչ ոքի ոչինչ մի՛ տաք, այդ մասին ես ձեզ խնդրում եմ: Իմ
բարեկամները չպետք է վճարեն:— Ասելով այս, նա տեղն ու
տեղը ինչ-որ հրաման տվեց Իվան Անտոնովիչին, ինչպես
երևաց՝ վերջինիս համար անդուրեկան: Կայքագրերը ըստ
երևույթին լավ ազդեցութուն արին նախագահի վրա, մա-
նավանդ երբ նա տեսավ, որ բոլոր գնումը գրեթե հասել էր
հարյուր հազար ուրբլու: Մի քանի բուպե նա նայեց Չիչիկովի
աչքերին մեծ գոհունակության արտահայտությամբ և վեր-

ջապես ասաց, — ահա թե ինչպե՛ս: Այսպես ահա, Պավել Իվանովիչ, այսպես ուրեմն, դուք ձեռք բերիք:

— Ձեռք բերի, — ասաց Չիչիկովը:

— Բարեբե՛ր գործ է, ճշմարիտ, բարեբեր գործ:

— Դե ես ինքս տեսնում եմ, որ ավելի բարեբեր գործի էլի կարող ձեռնարկած լինել: Թեկուզ ի՛նչ էլ լինի՝ մարդուս նպատակը դեռ նախորդված է, եթե նա վերջապես հաստատ ոտքով չի կանգնում ամուր հիմքի վրա, և ո՛չ թե երիտասարդական մի որևէ ազատամիտ բանդագուշանքի վրա: — Այստեղ Չիչիկովը միանգամայն տեղին կշտամբեց լիբերալիզմի համար բոլոր երիտասարդներին: Սակայն զարմանալի բան, որ նրա խոսքերում ինչ-որ մի անհաստատ բան կար, կարծես նա հենց նույն տեղում ինքն իրեն ասաց. — էհե՛, բարեկամս, ստույգ ես և այն էլ՝ շատ: — Նա մինչև անգամ շնայեց Սոբակևիչին և Մանիլովին՝ վախենալով նրանց հայացքի մեջ որևէ բանի հանդիպելուց: Սակայն նա զուր էր վախենում. Սոբակևիչի դեմքը շարժվեց, իսկ Մանիլովը, Չիչիկովի խոսքից հմայված, գոհունակութունից միայն գլխով հավանություն նշան նրեց՝ խորասուզվելով մի այնպիսի վիճակի մեջ, որի մեջ գտնվում է երաժշտության սիրահարը, երբ երգչուհին գերազանցում է անգամ ջութակին և ծվում է այնպիսի մեջ նուրբ նոտա, որ թռչունի՛ էլ կոկորդի բանը չի:

— Է՛, ապա դուք չե՞ք ասում Իվան Գրիգորևիչին, — ձայն տվեց Սոբակևիչը, — թե իսկապես ինչ եք ձեռք բերել. իսկ դուք, Իվան Գրիգորևիչ, չեք հարցնում, թե նա ի՛նչ բան է ձեռք բերել: Ի՛նչ մարդիկ են, տեղովը ոսկի: Ախր ես նրան ծախել եմ նաև կառագործ Միխեևին:

— Չէ՛, միթե Միխեևին է՞լ եք ծախել, — ասաց նախագահը: — Ես ճանաչում եմ կառագործ Միխեևին. հիանալի վարպետ է. նա իմ դրոժկան նորոգել է: Միայն, սպասեցեք, ինչպե՛ս թե... Չէ՛ որ դուք լինձ ասում էիք, որ նա մեռել է...

— Ո՞վ, Միխեևն է՞ մեռել, — ասաց Սոբակևիչը ամենևին շշուկով: — Այդ նրա եղբայրը մեռավ, իսկ նա կա ու մնում է, և առաջվանից էլ առողջ: Այս օրերս նա այնպիսի մի բրիչկա սարքեց, որ Մոսկվայում էլ չի շինվի: Նա, թե կուզես ճիշտը իմանալ, միայն թագավորի համար պետք է աշխատի:

— Այո, Միխեևը հմուտ վարպետ է, — ասաց նախագահը, — և ես զարմանում եմ դեռ, թե դուք ի՛նչպես կարողացաք նրանից բաժանվել:

— Դե իբրև թե միայն Միխեևն է: Այա հյուան Պոռեկա Ստեպանը, աղյուսագործ Միլուշկինը, կոշկակար Տելյատնիկով Մաքսիմը, չէ՛ որ բոլորը գնացին, բոլորին ծախեցի: — Իսկ երբ նախագահը հարցրեց, թե ինչո՞ւ գնացին նրանք, լինելով տան համար այդքան անհրաժեշտ մարդիկ և վարպետներ, Սոբակևիչը ձեռքը թափ տալով պատասխանեց. — Է՛հ, հենց այնպես, հիմարությունս բռնեց. արի՛, ասում եմ, ծախեմ, ու հիմարությունից ծախեցի: — Սրանից հետո նա գլուխը կախեց, այնպես, կարծես ինքն էլ զղջում էր այդ բանում, և ավելացրեց. — ահա տեսեք, այժմեր մարդ եմ, բայց մինչև հիմա խելքս գլուխս չեմ հավաքել:

— Բայց, թույլ տվեք, Պավել Իվանովիչ, — ասաց նախագահը, — ապա ինչպե՛ս եք դուք գյուղացիներ գնում առանց հողի. մի՞թե տեղահանելու կարգով:

— Տեղահանելու կարգով:

— Հա՛, տեղահանելու կարգով՝ դա ուրիշ բան է: Իսկ ինչպիսի՞ տեղեր:

— Տեղերը... Խեղճների նահանգում:

— Օ՛, այնտեղ ընտիր հողեր են, — ասաց նախագահը և մեծ գովասանքով խոսեց այնտեղի խոտի բարձր աճման մասին:

— Իսկ հողերը բավարա՞ր քանակությամբ է:

— Բավարար. այնքան, որքան պետք է գնած գյուղացիների համար:

— Դե՞տ կա թե լիճ:

— Դետ: Ասենք՝ լիճ էլ կա: — Այս ասելով Չիչիկովը ոչ դիտավորյալ նայեց Սոբակևիչին, ու թեև Սոբակևիչը առաջվա պես անշարժ էր, բայց նրան թվաց, թե կարծես նրա երեսին գրված էր. — համա թե ստում ես, հա՛. հազիվ թե գետ կա և լիճ, այդ հողն էլ հետը:

Մինչ շարունակվում էին խոսակցությունները, սկսեցին քիչ-քիչ հավաքվել վիպիկները. ընթերցողին հայտնի՝ աչքերը թարթող դատախազը, բժշկական վարչության տեսուչը, Տրու-

խաշնակին, Բեգուշկինը և մյուսները, որոնք Սորակեիչի ասածով զուր տեղը աշխարհին բռն էին դարձել: Նրանցից շատերը բոլորովին անծանոթ էին Չիչիկովին. պակասածների տեղը և ավելիները լրացվեցին հենց տեղում՝ դիվանատան պաշտոնյաներից: Մեջ բերին նույնպես ո՛չ միայն ավագերեց հայք կիրթլի որդուն, այլև իրեն՝ ավագերեցին: Վկաներից յուրաքանչյուրը տեղավորեց իրեն իր բոլոր արժանիքներով և աստիճաններով, ո՛րը կլոր շրիֆտով, ո՛րը շեղակի տառերով, ո՛րը պարզապես գրեթե ոտները վեր, դնելով այնպիսի տառեր, որոնցից մինչև անգամ չի տեսնվել ուսական այբուբենի մեջ: Հայտնի իվան Անտոնովիչը խիստ արագորեն գործը գլուխ բերեց. կաթազրերը գրված էին, նշված էին, գրանցված ուր հարկն էր, ընդունելով հանդերձ կես տոկոսայինները և տպագրելու համար «Վեդոմոստի»՝ մեջ, և Չիչիկովին մնաց վճարել շատ փոքր բան: Նախագահն անգամ կարգադրեց նրանից վերցնել մաքսային փողերի կեսը միայն, իսկ մյուս կեսը հայտնի չէ, թե ի՞նչ կերպով՝ գցվեց ուրիշ ինչ-որ խնդրատուի հաշվին:

— Եվ այսպես, — ասաց նախագահը, երբ ամեն ինչ վերջացել էր, — այժմ մնում է միայն գնումը թրջել:

— Ես պատրաստ եմ, — ասաց Չիչիկովը, — ձեզանից է կախված միայն նշանակել ժամանակը: Մեղք կլինեք իմ կողմից, եթե մի այսպիսի հաճելի հասարակության համար մի երկու-երեք շիշ ֆլշան բաց չանեի:

— Ո՛չ, դուք այնպես չհասկացաք. ֆլշանը մենք ինքներս կդնենք սեղանին, — ասաց նախագահը, — դա մեր պարտականությունն է, մեր պարտքը: Դուք մեզ մոտ հյուր եք. մե՛նք պետք է հյուրասիրենք: Գիտե՞ք ինչ, պարոնե՞ր: Բայց մինչ այդ՝ այ թե ի՞նչ կանենք մենք. գնա՛նք, բոլորս ինչպես ուր կանք, ուստիկանապետի մոտ. նա հրաշագործ մարդ է. բավական է, որ նա ձկների շարքով կամ գինետան մոտով անցնելիս մի աչքով անի, գիտե՞ք թե մենք ինչպե՛ս կուտենք. գեո այս առիթով մի վիստ էլ կխաղանք:

Այդպիսի առաջարկից ո՛չ ոք չէր կարող հրաժարվել: Վկաները արդեն ձկների շարքի միայն անունը տալուց ախորժակ

զգացին. հենց իսկույն բոլորը կարտուզներն ու գդակները վերցրին, և ատյանը փակվեց: Երբ անցնում էին դիվանատնով, իվան Անտոնովիչը՝ կծանման մոութը, քաղաքավարի խոնարհվելով՝ Չիչիկովին կամաց ասաց.

— Գյուղացիներ գնեցիք հարյուր հազարի, իսկ աշխատանքների համար մի սպիտակ տվիք:

— Ի՞նչ գյուղացիներ են որ, — պատասխանեց դրան նույնպես շշուկով Չիչիկովը, — դատարկագույն և շնչինագույն ժողովուրդ, կեսն էլ շարժի: — Իվան Անտոնովիչը հասկացավ, որ այցելուն պինդ բնավորության մարդ էր և ավելին չի տա:

— Իսկ Պլյուշկինից քանիսո՞վ գնեցիք հոգին, — շնչաց նրա մյուս ականջին Սորակեիչը:

— Իսկ Վորոբեյին ինչո՞ւ էիք մեջը մտցրել, — ասաց նրան ի պատասխան Չիչիկովը:

— Ի՞նչ Վորոբեյ, — ասաց Սորակեիչը:

— Կնկան, Ելիզավետա Վորոբեյին, գեո կոշտ նշան տաւն էլ գրել էիք վերջում:

— Ո՛չ, ո՛չ մի Վորոբեյի ես մեջը չեմ մտցրել, — ասաց Սորակեիչը և հեռացավ դեպի մյուս հյուրերը:

Հյուրերը վերջապես խմբով հասան ուստիկանապետի տունը: Ուստիկանապետը իսկապես որ հրաշագործ էր, հենց որ իմացավ, թե ինչո՞ւմն էր բանը, հենց նույն րոպեին կանչեց թաղականին, որ ժիր տղա էր՝ լաքած բոտֆորտներով և թվում էր՝ ընդամենը երկու խոսք շնչաց նրա ականջին ու հետն էլ ավելացրեց միայն՝ «հասկանո՞ւմ ես», արդեն մյուս սենյակում նույն ժամանակամիջոցին՝ ճանառ, թառափ, սալմոն, զութիսիներ, պանիրներ, ապխտած լեզուներ և բալրկներ. այդ բոլորը ձկների շարքի կողմից էր: Հետո հայտնվեցին տան տիրոջ կողմից հավելվածներ՝ խոհանոցում պատրաստած պիրոգ՝ մեծածկան գլխով, ուր լցված էր ինը փթանոց թառեխ կրճիկն ու այտերը, մի այլ պիրոգ պղպեղատունկերով, մսի, սոխի խմորեղեն, հալած յուղի մեջ թաթախած խմորիկներ, քաղցրավենիք: Ուստիկանապետը որոշ շափով քաղաքի հայրն էր և բարերարը: Նա քաղաքացիների մեջ բոլորովին այնպես էր, ինչպես հարազատ ընտանիքում, իսկ կրպակներն ու հյուրանոցները այցելում էր ինչպես իր սեփական մառանը: Ընդ-

հանրապետ նա նստած էր, ինչպես ասում են, իր տեղում և իր պաշտոնին վերահասու էր կատարյալ կերպով: Դժվար էր անգամ որոշել, թե արդյոք նա՞ էր ստեղծված տեղի համար, թե՞ տեղը նրա համար: Գործը այնպես խելացի էր բռնած, որ նա երկու անգամ ավելի եկամուտ էր ստանում, քան իր նախորդները, բայց, այնուամենայնիվ, վայելում էր ամբողջ քաղաքի սերը: Առաջնակարգ վաճառականները նրան շատ էին սիրում, հատկապես նրա համար, որ հպարտ չէր. և իսկապես, նա կնքում էր նրանց երեխաներին, քավոր-սանահայր էր դառնում նրանց հետ և թեպետ երբեմն նրանցից խիստ էր պոկում, բայց մի տեսակ շափազանց ճարպկորեն, և՛ մեղքին կթփթփացնի, և՛ կծիծաղի, և՛ թեյ կխմեցնի, խոստումներ կանի, որ ինքը կգա շաշկի խաղալու, հարցուփորձ կանի ամեն ինչի մասին. գործերը ի՛նչպես են, ի՛նչ կա, ինչ չկա: Եթե կիմանա, որ երեխան որևէ կերպ հիվանդացել է՝ դեղ էլ խորհուրդ կտա, մի խոսքով՝ արժի՛ մարդը: Գրոժկայով ման կգա, կարգ կհաստատի, և հետև էլ մի խոսք կասի սրան-նրան:— Հը՛, Միխեիչ, պետք է ես ու դու մի լավ գորկա խաղանք:— Այո, Ալեքսեյ Իվանովիչ, — պատասխանում էր սա՛ գլխարկը հանելով, — պետք է:— Է՛, եղբայր Իլյա Պարամոնիչ, ե՛կ մոտս վարզուն ձին տեսնելու. քոնից առաջ կընկնի, քոնն էլ դիր մրցարշավի. փորձենք:— Վաճառականը, որ խելքը տվել էր վարզուն ձիու, ժպտում էր դրա վրա մի առանձին, ինչպես ասում են, հաճույքով և մորուքը շոյելով ասում էր. — փորձենք, Ալեքսեյ Իվանովիչ:— Մինչև անգամ բոլոր գործակատարները սովորաբար այդ պահին գլխարկները հանած՝ բավականությամբ նայում էին իրար և կարծես ուզում էին ասել, — Ալեքսեյ Իվանովիչը լավ մարդ է:— Մի խոսքով՝ նա հաշտեցրել էր կատարյալ ժողովրդականություն ձեռք բերել, և վաճառականների կարծիքն այնպես էր, որ Ալեքսեյ Իվանովիչը «թեև կվերցնի, բայց դրա փոխարեն էլ քեզ ո՛չ մի կեղծ չի գցի»:

Նկատելով, որ նախաճաշը պատրաստ է՝ ոստիկանապետը հյուրերին առաջարկեց վիստը վերջացնել ուտելուց հետո, և բոլորը գնացին այն սենյակը, որտեղից եկող հոտը վաղուց սկսել էր հաճելիորեն խոտուտ ածել հյուրերի ունգները, և ուր Սոբակեիչն արդեն վաղուց դռան կողմն էր նայում՝ հեռվից

նկատելով թառափը, որ մի կողմ դրած էր մեծ սկուտեղի վրա: Հյուրերը խմելով մի-մի ըմպանակ օղի՝ մուգ, ձիթապտղի գույնի, որ ունենում են միայն Սիբիրի թափանցիկ քարերը, որոնցից Ռուսիայում կնիքներ են շինում, ամեն կողմից պատառաքաղներով մոտ գնացին սեղանին և սկսեցին հայտնաբերել ինչպես ասում են՝ յուրաքանչյուրն իր խարակտերը և հակումները, վրա ընկնելով ո՛րը խավիարին, ո՛րը սալորին, ո՛րը պանրին: Սոբակեիչը ուշադրությամբ շահնելով այդ բոլոր մանրուքները՝ տեղավորվեց թառափի մոտ և մինչև մյուսները խմում էին, խոսակցում և ուտում, նա քառորդ ժամից մի փոքր ավելի միջոցում՝ բոլորը մաքրազարդեց, այնպես որ, երբ ոստիկանապետը հենց այն է՝ հիշեց նրա մասին և ասելով՝ «Իսկ ինչպե՛ս, պարոններ, ձեզ կթվա ահա բնության այս արտադրանքը»՝ հենց այն է մյուսների հետ մոտենում էր նրան պատառաքաղով՝ տեսավ, որ բնության արտադրանքից միայն պոչն էր մնացել, իսկ Սոբակեիչը այնպես ձեացրեց, իբրև թե բնավ ինքը չի կերել և մոտենալով մի ափսեի, որը մյուսներից հեռու էր դրած՝ պատառաքաղով բզեց ինչ-որ մի շորացրած, փոքրիկ ձկան: Մաքրազարդելով թառափը՝ մի շորացրած նստեց բազկաթոռին և այլևս չէր ուտում, չէր խմում, այլ միայն կկոցում ու ճպճպացնում էր աչքերը: Ոստիկանապետը ըստ երևույթին չէր սիրում խնայել գինին. կենացները վերջ չունեին: Առաջին կենացը խմվեց՝ ինչպես ընթերցողները կարող է պատահել որ իրենք գլխի ընկնեն՝ նոր խերսոնյան կավածատիրոջ կենացը, ապա՝ նրա գյուղանոր խերսոնյան կավածատիրոջ կենացը, ապա՝ նրա ապագա գեղեցկուհի կնոջ առողջության համար, ապա՝ նրա ապագա գեղեցկուհու կնոջ առողջության համար, որ հաճելի մի ժպիտ կորդեց մեր հերոսի շքրթունքներից: Ամեն կողմից մոտեցան նրան և սկսեցին համոզիչ կերպով խնդրել, որ գոնե երկու շաբաթ մնա քաղաքում:— Ո՛չ, Պավել Իվանովիչ, ինչպես ուզում եք՝ մտածեցեք, սա նշանակում է ծիկ անել գնալ, մինչև շեմքը գալ ու ետ դառնալ, ոչ, դուք ժամանակ անցկացրեք մեզ հետ: Մենք էլ ահա, ձեզ կամուսնացնենք. ճիշտ չէ՞, Իվան Գրիգորեիչ, կամուսնացնենք նրան:

— կամուսնացնենք, կամուսնացնենք, — վրա բերեց նախագահը, — արդեն որքան կուզեք՝ չեմ ու չում արեք, մենք

ձեզ ամուսնացնում ենք: Ո՛ր, սիրելիս, ընկել եք այստեղերը՝ էլ գանգատ պետք չի: Մենք կատակ անել չենք սիրում:

— Է՛, ի՛նչ կա, ինչո՞ւ չեմ ու շում անեմ,— ասաց Չիչիկովը ծիծաղելով,— ամուսնությունը դեռ պնայպիսի բան չի, ասացե՞ք՝ հարսնացու լինի:

— Հարսնացու էլ կլինի. ինչպե՞ս չի լինի, ամե՛ն բան, ամե՛նը, ինչ ուզում եք:

— Դե որ լինի...

— Բռավո՛, մնում է,— բացականչեցին բոլորը,— վիճակ՝ ուռա՛, Պավել Իվանովիչ, ուռա՛:— Եվ բոլորը մոտեցան նրան բաժակները ձեռներին՝ խփելու: Չիչիկովը բոլորի հետ բաժակ խփեց:— Ո՛ր, ո՛ր, կրկի՛ն,— ասում էին նրանք, որոնք ավելի տաքարյուն էին և կրկին բաժակները խփեցին, հետո վրա ընկան և երրորդ անգամ խփելու, խփեցին և երրորդ անգամ: Շատ ժամանակ շանցավ և բոլորը արտասովոր կերպով ուրախ զգացին իրենց: Նախագահը, որ շատ սիրելի մարդ էր՝ երբ ուրախություն էր անում, մի քանի անգամ զրկեց Չիչիկովին, սրտի զեղումով ասելով,— հոգա՛կս, մայրի՛կս,— և անգամ մատները չրթացնելով՝ պարեց նրա շուրջը՝ հետը երգելով հայտնի երգը.— Ա՛խ, դու էսպես էնպես, կամարինցի մուծիկ:— Շամպայնից հետո բաց արին հունգարական գինին, որը ավելի շատ ոգեշնչեց և հյուրերի ջեֆը բաց արեց: Վիստի մասին բոլորովին մոռացան. վիճում էին, գոչում, խոսում ամեն բանի մասին, քաղաքականության մասին, անգամ զինվորական գործի մասին, արտահայտում էին ազատ մտքեր, որոնց համար ուրիշ ժամանակ ինքները կթակեին իրենց-երեսաներին: Տեղն ու տեղը վճռեցին բազմաթիվ ամենադժվար խնդիրներ: Չիչիկովը երբեք իրեն չէր զգացել այդպիսի ուրախ տրամադրության մեջ, երևակայում էր իրեն արդեն իսկական խերսոնյան կալվածատեր, խոսում էր ամեն տեսակ բարելավումների մասին՝ եռադաշտ տնտեսության, բախտավորության և երկու հոգու երջանկության մասին, և սկսեց Սոբակեիչի մոտ արտասանել Վերթերի շափածո ձոնը Շառլոտին՝, որի ընթացքում սա միայն աչքերն էր ճպճպաց-

նում բազկաթոռին նստած, որովհետև թառափը մեծապես թուն էր բերում: Չիչիկովը ինքն էլ զլխի ընկավ, որ արդեն շափազանց շատ բացվեց, ուստի և կառք խնդրեց և օգտվեց դատախազի դրոժկայով: Դատախազի կառապանը՝ ինչպես ճանապարհին պարզվեց՝ փորձված մարդ էր, որովհետև ձիերին ջշում էր միայն մի ձեռքով, իսկ մյուսը ետ տանելով՝ բռնել էր տիրոջը: Այս կերպ արդեն դատախազի դրոժկայով նա հասավ հյուրանոց, ուր դեռ երկար ժամանակ բլբլացնում էր ամեն տեսակ հիմարություններ՝ խարտյաշ կարմրաթշիկ հարսնացու՝ աչ այտին փոսիկ, խերսոնյան գյուղեր, կապիտալներ: Անգամ Սելիֆանին տրվեցին որոշ տնտեսության վերաբերող կարգադրություններ՝ հավաքել բոլոր նոր վերաբնակված մուծիկներին, որպեսզի բոլորին անձամբ անուն-անուն կանչի: Սելիֆանը երկար ժամանակ լուռ լսում էր և ապա սենյակից դուրս գնաց՝ Պետրուշկային ասելով. գնա՛ տիրոջը հանվեցրու: Պետրուշկան անցավ նրա կոշիկները հանելու և քիչ մնաց նրանց հետ միասին հատակին քարշ տար և իրեն՝ տիրոջը: Բայց վերջապես կոշիկները դուրս եկան, պարոնը զգեստները հանեց ինչպես պետք էր և մի փոքր ժամանակ էլ շուռումուռ գալով անկողնում, որն անգթորեն ճրճում էր, քնեց վճռականապես իբրև խերսոնի կալվածատեր: Մինչդեռ Պետրուշկան միջանցք հանեց շալվարը ու մուգ կարմիր պեծին տվող ֆրակը, որ փայտե կախարանի վրա չաժ բաց անելով՝ սկսեց ճիպոտով և վրձինով թակել՝ փոշին լցնելով ամբողջ միջանցքը: Պատրաստվելով արդեն վերցնել դրանք՝ նա պատշգամբից ներքև նայեց և տեսավ Սելիֆանին, որը վերադառնում էր ախոռից: Նրանք հայացքներն իրար նետեցին և հոտառությամբ իրար հասկացան, քանի որ պարոնը վեր ընկավ քնեց, կարելի է մի որևէ տեղ մտնել: Իսկույն սենյակ տանելով ֆրակը և շալվարը՝ Պետրուշկան ներքև իջավ, և երկուսը միասին գնացին՝ իրար ոչինչ չասելով ճանապարհորդության նպատակի մասին և ճանապարհին զվարճախոսելով կատարելապես կողմնակի բաների վրա: Մի հեռավոր ճամփորդություն իհարկե նրանք չկատարեցին. անց հեռավոր ճամփորդություն իհարկե նրանք չկատարեցին. անց կացան միայն փողոցի մյուս կողմը, այն տունը, որ հյուրանոցի դիմացն էր և մտան մի ցածր, ապակեպատ, մրոտած զոնից ներս, որ տանում էր համարյա նկուղը, ուր փայտե սե-

1 Վ. Գյոթեի (1749—1832) «Երիտասարդ Վերթերի տառապանքները» երկից:

դանների շուրջը նստած էին ուրիշ շատերը՝ խուզած ու շխուշած մորուքներ, առանց երեսի տուլուպներով, պարզապես շապկանց, իսկ ոմանք էլ կոպիտ բրդյա շինելով: Քե՛նչ արին այնտեղ Պետրուշկան ու Սելիֆանը՝ աստված գիտե, բայց մի ժամից հետո այնտեղից դուրս եկան իրար ձեռք բռնած, պահպանելով կատարյալ լռություն, մեկմեկու վրա մեծ ուշադրություն դարձնելով և փոխադարձաբար իրար զգուշացնելով ամեն տեսակ անկյուններից: Չեռք-ձեռքի, իրարից շարժվելով, մի ամբողջ քառորդ ժամ նրանք բարձրանում էին սանդուղքները, վերջապես դա հաղթահարեցին ու հասան: Պետրուշկան մի րոպե կանգ առավ իր ցածր մահճակալի առաջ, մտածեց՝ թե ինչպե՛ս քաղաքավարի ձևով պառկի և պառկեց լայնքի վրա, այնպես որ նրա ոտքերը հենվեցին հատակին: Սելիֆանը ինքն էլ պառկեց միևնույն մահճակալի վրա՝ տեղավորելով գլուխը Պետրուշկայի փորին և մոռանալով այն մասին, որ հարկավոր էր քնել բուրդովին ո՛չ այստեղ, այլ թերևս ծառաների սենյակում, եթե ո՛չ ախոռում, ձիերի մոտ: Երկուսն էլ հենց նույն րոպեին քնեցին՝ բարձրացնելով անհավատալի թանձրության մի խումփոց, որին պարոնը մյուս սենյակից պատասխանում էր նուրբ, ռնգային սուլոցով: Շուտով նրանցից հետո ամեն ինչ խաղաղվեց, և հյուրանոցը պարուրվեց անզարթնելի քնով. միայն մի փոքրիկ պատուհանում դեռ լույս էր երևում, որտեղ ապրում էր Ռյազանից եկած մի ինչ-որ պորուշիկ, որ ըստ երևույթին մեծ սեր ուներ գեպի կոշիկները, որովհետև արդեն պատվիրել էր շորս զույգ և անդադար չափում էր հինգերորդը: Մի քանի անգամ նա մոտեցավ անկողնին, որ հանի կոշիկները և պառկի, բայց ոչ մի կերպ չկարողացավ. կոշիկները, իսկապես, լավ էին կարած, և դեռ երկար ժամանակ նա բարձրացնում էր ոտը և ամեն կողմից մտիկ էր տալիս ժրջանորեն և զարմանալի կերպով հղկված կրունկին:

ԳԼՈՒԽ VIII

Չիշիկովի գնումները խոսակցության առարկա դարձան: Քաղաքում լավեցին բացատրություններ, կարծիքներ, դատողություններ այն մասին, թե արդյոք ձեռնտու է գյուղացիներ

գնել առանց հողի, տեղափոխման կարգով: Մտքերի փոխանակությունը ցույց տվեց շատերի՝ առարկայի մասին ունեցած կատարյալ տեղյակությունը:—Իհարկե,—ասում էին ոմանք,— դա այդպես է, դրա դեմ չի էլ կարելի վիճել, հարավային նահանգներում, իսկապես, հողերը լավ են և բերրի, բայց ինչպե՛ս պիտի լինի Չիշիկովի գյուղացիների վիճակը առանց քրի. չէ՞ որ ո՛չ մի գետ չկա այնտեղ:— Դա դեռ ոչինչ, որ քրի չկա, դա դեռ ոչինչ, Ստեպան Գմիտրիևիչ, ախր տեղափոխումը հուսալի բան չէ: Հայտնի բան է, մուժիկ է՝ նոր հողում, ե՛կ ու հողագործությամբ զբաղվիր, ոչինչ չունի, ո՛չ տուն, ո՛չ բակ. կփախի՞ ինչպես երկու անգամ երկու, այնպես կծլկի որ՝ գնա՛ ու հետքը գտիր:— Ո՛չ, Ալեքսեյ Իվանովիչ, թո՛ւյլ տվեք, թո՛ւյլ տվեք, ես համաձայն չեմ ձեր ասածին, որ Չիշիկովի մուժիկը կփախի: Ռուս մարդը ամեն ինչի ընդուհանակ է և ընտելանում է ամեն տեսակ կլիմայի: Ուղարկիր թե՛ կուզ նրան կամչատկա, մեկ էլ տո՛ւր նրան տաք թաթպաններ, նա ձեռքը կզարկի ձեռքին, կվերցնի կացինը ու տեսար՝ ձեռնարկեց իր համար նոր խրճիթ շինելու:— Բայց, Իվան Գրիգորևիչ, դու աչքաթող արիր մի կարևոր բան, դու չհարցրիր, թե ինչպիսի՞ մուժիկ է Չիշիկովին: Մոռացար, որ ախր լավ մարդուն չի ծախի կալվածատերը. գլուխս կտրել կտամ, եթե Չիշիկովի մուժիկը գող չի և հետին հարբեցող չի, պարապ թրևող և կատաղի վարքի տեր:— Այդպես է, այդպես է, դրան համաձայն եմ, դա ճշմարիտ է, ո՛չ ոք չի ծախի լավ մարդկանց, և Չիշիկովի մուժիկները հարբեցող են, բայց պետք է ուշադրության առնել այն հանգամանքը, որ հենց այստեղ էլ բարոյական խրատն է, հենց սրա մեջն էլ պարունակվում է բարոյական խրատը. նրանք հիմա անպիտաններ են, բայց տեղափոխվելով նոր հողը՝ հանկարծ կարող են դառնալ գերզանց հպատակներ: Քիչ չեն եղել այդպիսի օրինակներ՝ պարզապես աշխարհքիս երեսին և դեռ պատմության մեջ կա:— Երբե՛ք, երբե՛ք,— ասում էր պետական գործարանների վարիչը,— հավատացե՛ք, դա երբեք չի կարող լինել: Որովհետև հետև Չիշիկովի գյուղացիները հիմա երկու ուժեղ թշնամիներ կունենան: Առաջին թշնամին մալոռուսական նահանգների մոտիկությունն է, ուր, ինչպես հայտնի է՝ գինու ազատ վաճառք է: Ես ձեզ հավատացնում եմ, որ նրանք երկու շաբաթվա ըն-

Քացքում հարբելով կլիկեն և կդառնան կոշիկի ներբան: Մյուս թշնամին արդեն ինքը թափառաշքեկ կյանքի սովորույթն է, որ անհրաժեշտորեն ձեռք են բերում գյուղացիները տեղափոխման ժամանակ: Հարկավոր է գուցե, որ նրանք մշտապես Չիլիկովի աշքերի առաջ լինեին և որ նա նրանց պինդ ձեռքերում պահեր, հալածեր նրանց ամեն մի դատարկ բանի համար և այն էլ, ո՛չ ուրիշ մեկի վրա հույսը դնելով, որն այդ կանի, այլ ինքը անձամբ, ուր հարկն է, հասցնել ատամնեբրին ու վզակոթին:— Ինչո՞ւ համար Չիլիկովն ինքը զբաղվի գրանո՞վ և վզակոթին հասցնի, նա կարող է և կառավարիչ գտնել:— Ի՞, կգտնե՞ք կառավարիչ. բոլորը խորդախ մարդիկ են:— Խորդախ մարդիկ են, որովհետև տերերը գործով չեն զբաղվում:— Դա ճշմարիտ է,— վրա բերին շատերը,— թող տերն ի՛նքը տնտեսությունից բան հասկանա, մեկ էլ՝ մարդկանց տարրերի իրարից՝ նրա մոտ միշտ էլ լավ կառավարիչ կլինի:— Բայց պետական գործարանի վարիչը ասաց, որ 5000-ից ավելի քիչ վարձով չի կարելի լավ կառավարիչ գտնել: Բայց նախագահն ասաց, որ կարելի է նաև 3000-ով գտնել: Բայց վարիչն ասաց,— որտե՞ղ կարող եք գուց գրան գտնել, գուցե ձեր քթի մե՞ջ:— Բայց նախագահն ասաց,— ոչ, քթի մեջ չէ, այլ այստեղի գավառում հենց, Պյոտր Պետրովիչ Սամոյլովը. ա՛յ թե ինչ կառավարիչ է հարկավոր Չիլիկովի մուծիկների համար:— Շատերը բավականին մտնում էին Չիլիկովի գրու՞թյան մեջ, և այդպիսի ահագին քանակության գյուղացիների տեղափոխության դժվարությունը նրանց սաստիկ վախեցնում էր. սկսեցին խիստ երկյուղել, որ անգամ խոտվություն չծագի այնպիսի անհանգիստ ժողովրդի մեջ, ինչպիսին են Չիլիկովի գյուղացիները: Սրա վրա ուստիկանապետը նկատեց, որ խոտվությունից կարիք չկա վախենալու, որ դրա առաջն առնելու համար գոյություն ունի կապիտան-ուստիկանի իշխանությունը, որ կապիտան-ուստիկանը, թեկուզ ինքը չգնա, այլ ուղարկի այնտեղ իր փոխարեն միմիայն իր կարտուզը, ապա միայն այդ կարտուզը գյուղացիներին կքշի հենց մինչև իրենց բնակության տեղը: Շատերը առաջարկեցին իրենց կարծիքը այն մասին, թե ի՛նչպես արմատախիլ անել այն կատաղի ոգին, որով համակված են Չիլիկովի գյուղացիները: Կարծիքները մի քանի տեսակ էին.

կային այնպիսիները, որոնք արդեն չափազանց էին տարված զինվորական դաժանությամբ և խստությամբ, կարելի է ասել՝ ավելորդ չափի: Բայց կային և այնպիսիներ, որոնք սողորված էին հեզությամբ: Փոստապետը նկատեց, որ Չիլիկովին վիճակվում է մի սրբազան պարտականություն, որ նա կարող է իր գյուղացիների մեջ դառնալ մի տեսակ հայր, ինչպես ինքն էր արտահայտվում. նրանց մեջ մինչև անգամ բարերար լուսավորություն մտցնել, և այդ դեպքում մեծ գովասանքով խոսեց Լանկաստերյան դպրոցի փոխադարձ ուսուցման մասին:

Այս կերպ դատողություններ էին անում և խոսում քաղաքում, և շատերը կարեկցանքից շարժված՝ անգամ Չիլիկովին անձամբ հայտնեցին սույն խորհուրդներից մի քանիսը, առաջարկեցին անգամ ուղեկցող պահակախումբ՝ գյուղացիներին անվտանգ տեղափոխելու բնակության վայրը: Խորհուրդների համար Չիլիկովը շնորհակալություն հայտնեց, ասելով, որ հարկավոր դեպքում չի զլանա նրանցից օգտվել, իսկ ուղեկցող պահակախմբից հրաժարվեց վճռականապես, ասելով, որ դա բոլորովին հարկավոր չէ, որ իր գնած գյուղացիները գերազանց հեզ բնավորության են, իրենք իսկ ունեն կամավոր հակում տեղափոխվելու, և որ խոտվություն նրանց մեջ ոչ մի դեպքում չի կարող լինել:

Բոլոր այդ գրույցներն ու դատողությունները սակայն առաջ բերին ամենաբարերար հետևանքներ, որպիսին միայն կարող էր սպասել Չիլիկովը: Լուրեր տարածվեցին, որ նա ո՛չ ավելի, ո՛չ պակաս, միլիոնատեր է: Քաղաքի բնակիչները առանց դրան էլ, ինչպես տեսանք արդեն առաջին գլխում, սրտանց սիրեցին Չիլիկովին, իսկ հիմա այսպիսի լուրերից հետո սիրեցին է՛լ ավելի սրտանց: Ասենք, ճշմարիտն ասած՝ նրանք բոլորը բարի ժողովուրդ էին, իրար հետ հաշտ էին ապրում, վերաբերվում էին իրար կատարելապես բարեկամաբար, և նրանց գրույցները կրում էին ինչ-որ առանձին պարզամտության և մտերմության կնիք. սիրելի՛ բարեկամ Իլյա Իլյիչ լսի՛ր, եղբայր Անտիպատոբ Չախարիչ... Փշում ես, անուշիկս Իվան Գրիգորևիչ: Փոստապետին, որին կոչում էին Իվան Անդրեևիչ, միշտ ավելացնում էին. շպոնիսե՞ն զի դեյչ, Իվան

Անդրեյը¹. մի խոսքով, ամեն ինչ շատ տնավարի էր: Շատերը առանց կրթության չէին. ատյանի նախագահը անգիր գրտեր ծուկովսկու կուղմիլան, որ դեռ այն ժամանակ տակավին նորություն էր և վարպետորեն կարդում էր շատ տեղերը, առանձնապես՝ «անտառը քնեց, հովիտը քնած է», ինչպես և «սո՛ւս» խոսքը՝ այնպես, որ իսկպպես թվում էր, թե կարծես հովիտը քնած է. մեծ նմանության համար նա մինչև անգամ այդ պահին աչքերը կկոցում էր: Փոստապետն իրեն տվել էր ավելի փիլիսոփայության և կարդում էր շատ ջանասիրությամբ, անգամ՝ գիշերները, Եկկարտահաուզենի² «Ռուսական խորհուրդի բանալին», ինչպես և Յունգի «Գիշերները»³, որոնցից խիստ երկար հատվածներ էր գրի առնում, բայց թե ի՛նչ տեսակի էին դրանք՝ դա ո՛չ ոքի հայտնի չէր լինում: Ասենք՝ նա սրախոս էր, խոսելիս ծաղկեցնում էր և սիրում էր, ինչպես ինքն էր արտահայտվում, համեմել խոսքը: Իսկ խոսքն էլ նա համեմում էր բազմաթիվ զանազան մասնիկներով, ինչպես՝ «պարոնս, այսպես մի տեսակ, գիտեք, հասկանում եք, կարող եք պատկերացնել, համեմատաբար, այսպես ասած, որևէ կերպ», և այլն, որ նա տոպրակներով թափում էր. նա խոսքը համեմում էր դարձյալ բավական հաջող աչքով անելով, կկոցելով մի աչքը, այդ բոլորը խիստ կծու արտահայտություն էին հաղորդում նրա շատ սատիրական ակնարկներին: Ուրիշները նույնպես քիչ թե շատ լուսավորված մարդիկ էին. ո՛րը Կարամզին էր կարդում, ո՛րը «Մուսկովսկիի վեդմոստի»⁴, ո՛րը մինչև անգամ բոլորովին ոչինչ չէր կարդում: Մեկը, ինչպես ասում են, տյուրյուկ էր, այսինքն մի մարդ, որին հարկավոր էր լինում քացով վեր կացնել մի բանի համար. մյուսը պարզապես դանդաղ էր, ամբողջ կյանքը, ինչպես ասում են, կողքին վեր ընկած, որին անգամ զուր էր լինում տեղից վեր կացնել, չի վեր կենա ո՛չ մի դեպքում: Բա-

¹ Խոսում եք դուք գերմաներեն, Իվան Անդրեյը:
² Եկկարտահաուզեն (1752—1803)—XVIII դարի կրոնական գրող, որ հեղինակել էր մի քանի կեղծ-գիտական երկեր Երևոթյան գաղտնիքների մասին:
³ XVIII դարի անգլիական պոետ Էդուարդ Յունգի «Գիշերային մտորումներ» մասը և տխուր ոտանավորների ժողովածուն, որ թարգմանվել է ռուսերեն և մի քանի անգամ հրատարակվել:
⁴ Մուսկովյան տեղեկագիր — ցրագիր:

րեստեսության կողմից՝ արդեն հայտնի է, որ նրանք բոլորը հուսալի մարդիկ էին, մեջները ո՛չ ոք թողախտավոր չէր լինում: Բոլորն այն տեսակիցն էին, որոնց կանայք քեթուչ խոսակցության պահին, որ տեղի էր ունենում առանձնության մեջ, անուններ էին տալիս՝ լայնափորիկ, հաստիկ, ցմփորիկ, սևասոնիճ, կիկ, ժուժու և այլն: Բայց ընդհանրապես նրանք բարի ժողովուրդ էին, խիստ հյուրասեր, և այն մարդը, որ նրանց հետ աղուհաց էր կտրում կամ մի երեկո նստում վիստաղալու՝ արդեն ինչ-որ մի բանով մոտ էր դառնում, մանավանդ Չիշիկովը՝ իր հմայիչ հատկություններով և վարվելաձևով, որ իսկպպես գիտեք դուր գալու մեծ գաղտնիքը: Նրանք այնքան սիրեցին Չիշիկովին, որ նա հնար չէր տեսնում, թե ի՛նչպես դուրս պրծնի քաղաքից. հենց միայն այս նում, թե ի՛նչպես դուրս պրծնի քաղաքից. հենց միայն այս էր լսում՝ դե մի շաբաթ, էլի մի շաբաթ ապրեցեք մեզ հետ, էր լսում՝ դե մի շաբաթ, էլի մի շաբաթ ապրեցեք մեզ հետ, Պավել Իվանովիչ. մի խոսքով՝ նրան, ինչպես ասում են, ձեռնաքերի վրա էին տանում: Սակայն անհամեմատ զարմանալին այն տպավորությունն էր (կատարյալ ապշեցուցիչ բան), որ գործում էր Չիշիկովը տիկիներին վրա: Որպեսզի դա որոշ շափով բացատրելի լինի՝ հարկ կլինեք շատ բան ասել իրենց՝ տիկիներին մասին, նրանց հասարակության մասին, նկարագրել, ինչպես ասում են, կենդանի գույներով՝ նրանց հոգեկան հատկությունները. սակայն հեղինակի համար դա շատ զովար է: Մի կողմից դրանից նրան ետ է պահում նրա անսահման հարգանքը բարձրաստիճան անձնավորությունների ամուսինների հանդեպ, իսկ մյուս կողմից... մյուս կողմից, պարզապես ղծվար է: N քաղաքի տիկիները... ո՛չ, ո՛չ մի կերպ չեմ կաղծվար է: N քաղաքի տիկիները ամենից բող. ուղղակի վախ եմ զգում: N քաղաքի տիկիները ամենից շատ նշանավոր էին նրանով... Մինչև անգամ տարօրինակ է, գրիչը բոլորովին չի բարձրանում, ուղղակի կարծես որևէ արձիճ է մտել մեջը: Այդպես էլ թող լինի — նրանց խարակտերների մասին ըստ երևույթին՝ կթողնվի, որ ասի այնպիսի մեկը, որի մոտ գույները ավելի կենդանի են և ավելի շատ են նրա երանգապանակի վրա, իսկ մեզ կամա թերևս երկու խոսք ասել նրանց արտաքինի մասին, մեկ էլ այն մասին, ինչ ավելի մակերեսային է: N քաղաքի տիկիները այնպիսիներն էին, որոնց համար ասվում է «ներկայացնելի» և այդ կողմից նրանց համարձակ կարելի է օրինակ բերել ուրիշներին: Ինչ վերա-

բերում է այն բանին, թե ի՞նչպես իրեն պահել, պահպանել պատշաճավորութունը, պաշտպանել քաղաքավարութեան կանոնները, բազմաթիվ ամենանուրբ վայելչութունները, և առանձնապես պահպանել մոզան ամենավերջին մանրամասներով, ապա դրանում նրանք անգամ առաջ էին ընկած Պետերբուրգի և Մոսկվայի տիկիներին: Նրանք հազնվում էին մեծ ճաշակով, քաղաքում շրջում էին կառքերով, ինչպես հրահանգում էր վերջին մոզան, ետևից օրորվում էր լաքեյը, որի լիվրեյը ոսկե ծապավեններով էր: Այցետոմսը՝ լինե՞ր դա գրված թեկուզ խաչի երկուսանոցի վրա կամ աղյուսի տուզի վրա՝ սակայն շատ սրբազան առարկա էր: Նրա երեսից երկու տիկիներ՝ մոտ բարեկամներ, մինչև անգամ ազգականուհիներ՝ շատ խիստ խոռովեցին իրարից, հենց՝ այն պատճառով, որ նրանցից մեկը, ինչպե՞ս եղավ, թերացավ փոխայցի մեջ: Եվ արդեն դրանից հետո շատ և շատ աշխատեցին ամուսիններն ու ազգականները հաշտեցնել նրանց, բայց ո՛չ, դուրս եկավ, որ ամեն բան կարելի է անել աշխարհիս երեսին, միայն մի բան անկարելի է. հաշտեցնել երկու տիկիներին, որ խոռվել են այցելութեան թերացման պատճառով: Այդպես էլ՝ երկու տիկիները մնացին փոխադարձ անտրամադրութեան մեջ՝ քաղաքի հասարակութեան արտահայտութեամբ: Առաջին տեղերը գրավելու հարցում ևս պատահում էին բազմաթիվ ուժեղ տեսարաններ, որ երբեմն ամուսիններին ներշնչում էին կատարելապես ասպետական մեծահոգութեան գաղափարներ՝ պաշտպան կանգնելու վերաբերյալ: Մենամարտ, իհարկե, նրանց մեջ տեղի չէր ունենում, որովհետև բոլոր քաղաքացիական պաշտոնյաներ էին, բայց փոխարենը մեկմեկու աշխատում էին վնասել՝ ուր կարելի էր լինում, որ ինչպես հայտնի է, երբեմն ավելի ծանր է ամեն տեսակ մենամարտից: Որ քաղաքի տիկիները խիստ բարբերի տեր էին, լցված ազնիվ բարեկութեամբ՝ ընդդեմ բոլոր արատները և ամեն տեսակ գայթակղութունները, անխնա պախարակում էին ամեն մի թուլութուն: Եթե նրանց մեջ պատահում էլ էր որևէ այնպիսի բան, որ կոչում են ուրիշ-երեղ, ապա դա տեղի էր ունենում զազանի, այնպես որ՝ բոլորովին չէին երևցնում թե կատարվել է. պահպանվում էր բոլոր արժանապատվութունը և ինքը ամուսինը այնպես էր նախապատրաստված լինում, որ եթե

տեսնում էլ էր ուրիշ-երեղին կամ լսում նրա մասին, ապա պատասխանում էր կարճ ու խելացի՝ առածով՝ ո՞ւմ ի՞նչ գործն է, թե քավորը քավորիկա հետ նստել է: Դարձյալ պետք է ասել, որ Որ քաղաքի տիկիները՝ Պետերբուրգի շատ տիկիներին նման՝ աչքի էին ընկնում արտասովոր զգուշավորութեամբ և խոսքերի, արտահայտութունների պատշաճավորութեամբ: Երբեք նրանք չէին ասում՝ ես խելեցի, ես քրտնեցի, ես թեքցի, այլ ասում էին՝ ես թեթևացրի քիթս, ես կառավարվեցի թաշկինակով: Ո՛չ մի դեպքում չէր կարելի ասել՝ այս բաժակից կամ այս ափսեից հոտ է գալիս: Եվ անգամ չէր կարելի ասել ոչինչ այնպիսի բան, որ ակնարկեր այդ մասին, այլ դրա տեղ ասում էին՝ այս բաժակը վատ է պահում իրեն, կամ դրա նման որևէ բան: Որպեսզի ավելի ազնվացնեին ռուս լեզուն՝ համարյա բառերի կեսը խոսակցութունից բոլորովին հանվել էր, ուստի և շատ հաճախ կարիք էր լինում դիմել ֆրանսերեն լեզվին, բայց այնտեղ, ֆրանսերենի մեջ, այնտեղ ուրիշ բան է, այնտեղ թույլ էին տրվում այնպիսի բառեր, որոնք ավելի կոշտ էին լինում վերոհիշյալներին: Այսպիսով՝ ահա թե ի՞նչ կարելի է ասել Որ քաղաքի տիկիներին մասին՝ խոսելով մի փոքր մականերեսներ: Սակայն եթե ավելի խորը նայելու լինի մարդ, ապա իհարկե կբացվեն շատ բաներ. բայց խիստ վտանգավոր է ավելի խորը նայել տիկիներին սրտերի մեջ: Եվ այսպես՝ սահմանափակվելով մականերեսով՝ շարունակենք: Մինչև հիմա բոլոր տիկիները սակավ էին խոսում Զիշկովի մասին՝ համենայն դեպս լիակատար հավանութուն տալով նրա՝ աշխարհիկ վարվեցողության հաճելիութեան տալով նրա՝ աշխարհից, երբ լուր տարածվեց նրա լիութեան համար, բայց այն պահից, երբ լուր տարածվեց նրա միլիոնատեր շինելու մասին, գտնվեցին նաև ուրիշ հատկություններ: Այնուամենայնիվ, տիկիները բոլորովին շահասեր չէին. մեղավորը բառն էր՝ միլիոնատեր, ո՛չ ինքը միլիոնատերը, այլ հատկապես բողբ. որովհետև այդ բառի միայն հնչումը՝ ամեն տեսակ փողի տոպրակը մի կողմ թողած՝ ինչ-որ մի բան է պարունակում, որ ազգում է թե՛ ստոր մարդկանց՝ վրա և թե՛ այն մարդկանց վրա, որ ո՛չ այս են, ո՛չ այն, և լավ մարդկանց վրա, մի խոսքով, ամենքի վրա ազգում է: Միլիոնատերը այն առավելութունն ունի, որ կարող է տեսնել ստորութեանը, կատարյալ անշահախնդիր, մաքուր ստորու-

թյունը, որը չի հիմնված ո՛չ մի հաշվի վրա. շատերը շատ լավ գիտեն, որ ոչինչ չեն ստանա նրանից և ո՛չ մի իրավունք չունեն ստանալու, բայց անպատճառ գոնե ընդառայ կվազեն նրան, գոնե կծիծաղեն, գոնե զլխարկները կհանեն, գոնե գոռով մեջ կընկնեն, որ իրենց պես այն ճաշկերույթին, ուր գիտեն, որ հրավիրված է միլիոնատերը: Չի կարելի ասել, որ տիկիները զգում էին այն քնքուշ տրամադրությունը դեպի ստորությունը. սակայն շատ հյուրասենյակներում սկսեցին խոսել, որ անշուշտ Չիչիկովը առաջնակարգ գեղեցիկ տղամարդ է, բայց դրա փոխարեն նա այնպիսին է, ինչպիսին հարկավոր է տղամարդուն լինել, որ եթե նա մի փոքր հաստ կամ լիքը լիներ՝ արդեն դա լավ չէր լինի: Ընդ սմին, ինչպես եղավ՝ մի փոքր վիրավորիչ կերպով խոսվեց լղարիկ տղամարդկանց մասին, նրանք ոչ այլ ինչ են, քան ինչ-որ ատամնափորիչ, այլ ո՛չ թե մարդ: Կանանց զարդարանքներում հայտնվեցին շատ բազմազան ավելացումներ: Վաճառանոցում առաջացավ հրմշտկոց, քիչ էր մնում անգամ՝ սխմոտոց. անգամ զբոսանքի նմանվեց՝ այն աստիճան լցվեցին կառքերը: Վաճառականները զարմացան, տեսնելով՝ թե ի՛նչպես կտորեղենի մի քանի նմուշը, որ նրանք բերել էին տոնավաճառից և չէին քշում իրենց բարձր գների պատճառով, հանկարծ քրշվեցին և գնվեցին իրար ձեռից խխլելով: Պատարագի ժամանակ մի տիկնոջ զգեստի տակից մի այնպիսի իրար վրա շրջանաձև փաթաթած ժանյակ-ժապավեն երևաց, որ ամբողջ եկեղեցու կեսը բռնել էր, այնպես որ, քաղաքամասի պրիստավը, որ այդտեղ էր գտնվում, հրամայեց ժողովողին մի փոքր հեռու կանգնել, այսինքն՝ գավիթին մոտ, որպեսզի որևէ կերպ չտրորվի նորին բարձրապատվուհության տուալետը: Մինչև անգամ ինքը Չիչիկովը չէր կարող մասամբ չնկատել այդպիսի արտասովոր ուշադրություն: Մի անգամ վերադառնալով տուն՝ նա իր սեղանի վրա գտավ մի նամակ. ո՛րտեղից էր և ո՛վ էր բերել՝ չէր կարելի իմանալ. հյուրանոցի ծառան ասաց, որ բերին և թույլ էլ չտվին ասել, թե ումից է նամակը: Նամակն սկսվում էր շատ վճռականորեն այսինքն այսպես. «Ո՛չ, ես պետք է գրեմ քեզ»: Հետո ասված էր այն մասին, որ կա գաղտնի զգայնակցություն հոգիների մեջ. այս ճշմարտությունը հաստատված էր մի քանի կետերով, որ

բռնում էին համարյա կես տող: ապա հետևում էին մի քանի մտքեր, որ ուշագրավ էին իրենց ճշմարտացիությամբ, այնպես որ համարյա անհրաժեշտ ենք համարում դրանք արտագրել. — «Ի՞նչ է մեր կյանքը: Հովիտ, ուր բնակություն են հաստատել վշտերը: Ի՞նչ է հասարակությունը: Մարդկանց ամբոխ, որը չի զգում»: Հետո նամակագրուհին հիշեցնում էր, որ արցունքներով թացացնում է քնքուշ մոր տողերը, որը ահա քսանհինգ տարի է այլևս գոյություն չունի աշխարհիս երեսին: Չիչիկովին հրավիրում էին անապատ, թողնել ընդմիշտ քաղաքը, ուր խեղդուկ պատերի մեջ մարդիկ չեն օգտրվում օդից. նամակի վերջավորությունը լցված էր անգամ վճռական հուսահատությամբ և ամփոփվում էր այսպիսի տողերով.

Երկու տատրակ ցույց կտան քեզ,
Թե որտե՛ղ է իմ սառ փոշին,
Եվ մնչելով ավա՛ղ կասեն,
Ո՞ր նա մեռավ արցունքն աչքին:

Վերջին տողում տաղաչափություն չկար, բայց դա, սակայն, ոչինչ. նամակը գրված էր այն ժամանակվա ոգով: Ո՛չ մի ստորագրություն նույնպես չկար, ո՛չ անուն, ո՛չ ազգանուն, ո՛չ անգամ ամիս ու թիվ: «Հետգրության» մեջ միայն ավելացված էր, որ Չիչիկովի սեփական սիրտը պետք է գուշակի նամակագրուհուն, և որ նահանգապետի պարերեկույթում, որ տեղի պիտի ունենա վաղը, ներկա կգտնվի ինքը՝ օրիգինալը:

Դա շատ հետաքրքրեց նրան: Անստորագիր նամակում այնքան շատ գրավիչ և հետաքրքրություն առաջացնող բան կար, որ նա կարդաց նամակը և՛ կրկին, և՛ երրորդ անգամ և վերջապես ասաց. հետաքրքիր է սակայն իմանալ, թե ո՛վ է այս նամակը գրողը: Մի խոսքով՝ գործը ըստ երևույթին լրջացավ ժամից ավելի նա դեռ մտածում էր այդ մասին, վերջապես ձեռները տարածելով և գլուխը կախելով ասաց. բայց նամակը ձեռքերից զրոգրեց և գրած է գրած: Հետո, ինքնին հասկանալի է, նամակը ծալվեց և դրվեց գորոցը՝ հարևանության մեջ ինչ-որ մի աֆիշի և հարսանեկան հրավիրատուսի, որ յոթ տարի պահվում էր միևնույն դրությամբ, միևնույն տե-

դում: Մի փոքր անց նրան բերին իսկապես նահանգապետի տանը կայանալիք երեկույթի հրավեր, մի բան, որ խիստ սովորական է նահանգական քաղաքներում. ո՛ր նահանգապետն է՝ այնտեղ էլ պարերեկույթը, այլապես ո՛չ մի կերպ չի լինի պատշաճավոր սեր և հարգանք ազնվականության կողմից:

Քոյոր կողմնակի բաները նո՛ւյն իսկ ընդհանուր թողնվեցին և հեռացվեցին մի կողմ, և ամեն ինչ հարմարվեց պարերեկույթի պատրաստութուններին. որովհետև, ճշմարիտ որ, կային շատ դրդիչ և հրահրող պատճառներ: Դրա համար էլ կարող է պատահել, որ աշխարհիս ստեղծագործութունից սկսած, այսքան ժամանակ չի վատնվել բնավ տուալետի վրա: Ամբողջ մի ժամ նվիրվեց միայն հայելու մեջ դեմքին նայելուն: Փորձ արվեց նրան տալ բազմաթիվ զանազան արտահայտութուններ. մերթ ժանրակազմի և պատկանելի, մերթ հարգալիք, բայց ժպտավուն, մերթ պարզապես հարգալիք՝ առանց ժպիտի. հայելու մեջ գլխի մի քանի խոնարհումներ արվեցին անորոշ ձայների ուղեկցությամբ, մասամբ նման ֆրանսերենի, թեև ֆրանսերեն Չիչիկովը ամենևին չէր իմանում: Նա մինչև անգամ ինքն իրեն շատ հաճելի սյուրպրիզներ արեց՝ շարժեց հոնքը և շրթունքները և անգամ լեզվով բաներ արեց. մի խոսքով՝ քի՛չ բան կանի մարդ, երբ մենակ է մնում, հետն էլ զգալով, որ ինքը լավն է, այն էլ հավատացած լինելով, որ ո՛չ ոք դուռն ծակից մտիկ չի տալիս: Վերջապես նա մեղմակի տրորեց իր կզակը՝ ասելով. է՛յ, մոռթիկ. և սկսեց հագնվել: Ամենագոհունակ տրամադրության մեջ էր հագնվելու ժամանակ. տաբատակալները անցկացնելիս կամ փողկապը կապելիս նա ոտնաքստոցով մեծարանք էր մատուցում և խոնարհութուն էր անում առանձին ճարակությամբ և թեպետ երբեք չէր պարում, բայց մի պարի ուսուցում գործեց: Այդ պարի ուսուցումը մի անմեղ հետևանք ունեցավ: Կամողը շարժվեց և խոզանակը սեղանից վայր ընկավ:

Պարերեկույթում նրա հայտնվելը՝ արտասովոր շարժում առաջացրեց: Ամեն բան, ինչ որ կար այնտեղ, ընդառաջ եկավ նրան, ո՛րը թղթախաղի քարտերը ձեռքին, ո՛րը խոսակցության ամենահետաքրքիր կետում արտասանելով՝ «Իսկ ներքին զեմատվոյական դատարանը դրան պատասխանում է...», բայց թե ի՛նչ է պատասխանում՝ այդ արդեն նա մի կողմ նետեց և

շտապեց ողջունելու մեր հերոսին:— Պա՛վել Իվանովիչ: Ախ, աստված իմ, Պավել Իվանովիչ:— Սիրելի Պա՛վել Իվանովիչ: Ամենահարգելի՛ Պա՛վել Իվանովիչ: Հոգյա՛կդ իմ, Պա՛վել Իվանովիչ: Ահա թե որտեղ եք դուք, Պա՛վել Իվանովիչ: Ահա նա՛, մեր Պավել Իվանովիչը: Թո՛ւյլ տվեք գրկել ձեզ. Պա՛վել Իվանովիչ: Մի նրան այս կողմը տվեք, ահա ես նրան պինդ կհամբուրեմ, իմ թանկագին Պավել Իվանովիչին: Չիչիկովը միանգամից իրեն զգաց մի քանի գրկերում: Դեռևս լրիվ չէր կարողացել դուրս պրծնել նախագահի գրկից, որ հայտնվեց ուստիկանապետի գրկում. ուստիկանապետը նրան հանձնեց բժշկական վարչության տեսչին, բժշկական վարչության տեսուչը՝ հարկային կապալառուին, հարկային կապալառուն՝ ճարտարապետին... Նահանգապետը, որ այդ պահին կանգնած էր տիկինների մոտ և մի ձեռքին կոնֆետի տոմս՝ և բոլոնյան շնիկ էր բռնել, տեսնելով նրան, հատակին նետեց տոմսն ու բոլոնյան շնիկը, — հենց միայն շնիկը ճշաց. մի խոսքով՝ արտասովոր ուրախութուն և խնդրություն տարածեց նա: Մի դեմք մեկն այս ուրախությամբ բավականություն կամ հաշտություն, որի վրա շարտահայտվեց բավականություն կամ համեմատություն, որի վրա շարտահայտվեց բավականության անդրադարձումը: Այնպես է լինում պաշտոնյաների դեմքերին՝ նրանց կառավարմանը վստահած տեղերը ժամանած պետի հետազննության ժամանակ. այն բանից հետո, երբ առաջին վախը արդեն անցավ, նրանք տեսան, որ շատ բան նրան դուր է գալիս, և նա ինքը բարեհաճեց վերջապես կատակել, այսինքն՝ հաճելի քմծիծաղով արտասանել մի քանի խոսք: Երկու անգամ ավելի են ծիծաղում ի պատասխան դրա, նրա շուրջը կանգնած մոտիկ պաշտոնյաները. հոգու խորքից ծիծաղում են նրանք, որոնք սակայն մի փոքր վատ լսեցին նրա արտասանած խոսքը, և վերջապես մուռքի դռների մոտ հեռուն կանգնած մի որևէ ուստիկան, որ ծնված օրից ամբողջ կյանքում չի ծիծաղել և հենց նոր դրանից առաջ ժողովրդին ցույց է տվել բռունցքը, և դա էլ արտացոլման անփոփոխ օրենքների համաձայն իր դեմքի վրա արտահայտում է ինչ-որ մի ժպիտ, թեև այդ ժպիտը ավելի նման է այն բանին, որ կարծես մեկը

1 Կոնֆետի թղթերի մեջ տպված էին լինում զանազան ոտանավորներ, արտայբներ և այլն:

պատրաստվել էր փոշտալ թունդ թթախտից հետո: Մեր հե-
րոսը պատանախանում էր բոլորին և ամեն մեկին և զգում
էր մի ինչ-որ արտասովոր թեթևություն. ողջունում էր աչ և
ձախ, իր սովորության համաձայն մի փոքր կողքի, բայց կա-
տարելապես ազատ, այնպես որ, հմայում էր բոլորին: Տի-
կինները տեղն ու տեղը շրջապատեցին նրան փայլուն ծաղկե-
շղթայի նման և բերին իրենց հետ ամբողջ ամպեր ամեն
տեսակ անուշահոտությունների. մեկը վարդ էր բուրում. մյու-
սից փշում էր գարուն և մանուշակներ, երրորդը ամբողջովին
օծվել էր հափրուկով: Չիչիկովը հենց այն է՝ քիթը միայն վեր
էր բարձրացնում և հոտոտում: Պճնահագուստների մեջ նրանց
ճաշակը վերջ չունեն. մուսլիներ, առլասներ, մարմաշներ
կային այնպիսի գունատ մոդայիկ գույներով, որոնց անգամ
անուններն անկարելի էր գտնել (այն աստիճանի էր հասել
ճաշակի նրբությունը): Ժպտավենային հանգույցները և ծա-
ղիկների փնջերը սավառնում էին այստեղ ու այնտեղ՝ հա-
գուստների վրայով՝ իսկական գեղարվեստական անկարգու-
թյամբ, թեև այդ անկարգության վրա աշխատել էին շատ
կարգավոր գլուխներ: Թեթև գլխանոցը պահվում էր միայն
ականջների վրա և թվում էր, թե ասում էր. «է՛յ, կթռչեմ,
միայն ափսոս, որ չեմ կարողանա հետս տանել գեղեցկու-
հուն»: Իրանները հավաք-կապված էին և աչքի համար ամե-
նապինդ և հաճելի ձևերն ունեին (պետք է նկատել, որ N քա-
ղաքի տիկիններն ընդհանրապես մի փոքր լիամարմին էին,
բայց պրկվում էին այնպես վարպետորեն և այնպիսի հա-
ճելի վարվեցողություն ունեին, որ հաստությունը ո՛չ մի կերպ
չէր լինի նկատել): Ամեն ինչ նրանք լավ մտածել և նախա-
տեսել էին արտասովոր շրջահայեցողությամբ. վիղը, ուսերը
բացված էին իսկապես այնքան, որքան պետք է, և ո՛չ մի
կերպ ավելի. նրանցից յուրաքանչյուրը իր տիրությունը մեր-
կացնում էր մինչ այնտեղ, մինչև որ սեփական համոզմունքով
զզում էր, որ նա կարող է կործանել մարդու. մնացած բոլորը
թաքցրած էր արտասովոր ճաշակով. կա՛մ որևէ թեթև ծա-
պավենն փողկապ, ավելի թեթև, քան այն հրուշակը, որը
հայտնի է համբույր անունով, եթերային գրկում էր վիզը,
կա՛մ ուսերի տակից, զգեստի տակից դուրս էին թողնված
փոքրիկ ատամնաձև երիզակներ բարակ բատիստից, որ հայտ-

նի են համեստություն անունով: Այդ համեստությունները առ-
ջևից և ետևից ծածկում էին այն, որը արդեն չէր կարող մար-
դու կործանման հասցնել, թեև ստիպում էին կասկածել, որ
հենց այդտեղ է իսկական կործանումը: Երկար ձեռնոցները
հագած էին ո՛չ ընդհուպ թևքերին, այլ մտածված կերպով մերկ
էին թողնում ձեռքի գրգռիչ մասերը արմունկից վեր, որոնք
էին թողնում ձեռքի գրգռիչ մասերը արմունկից վեր, որոնք
շատերի մոտ շնչում էին նախանձելի գիրություններ. ոմանց մոտ
շատերի մոտ շնչում էին նախանձելի գիրություններ, սպառնալով շարժ-
վել ավելի հեռու, մի խոսքով, թվում էր, թե ամենի վրա
գրած էր՝ ո՛չ, սա նահանգ չէ, սա մայրաքաղաք է, սա ինքը
Փարիզն է: Միայն տեղ-տեղ հանկարծ դուրս էր գծագրվում
որևէ աշխարհում շտեմնված մի չեպչիկ կամ նույնիսկ մի
որևէ աշխարհ սիրամարգի փետուր, հակառակ բոլոր մո-
խել-որ համարյա սիրամարգի փետուր, հակառակ բոլոր մո-
ղանքին՝ սեփական ճաշակով: Սակայն արդեն առանց դրան
անկարելի է, այդպես է նահանգական քաղաքի հատկությունը.
անկարելի է, այդպես է նահանգական քաղաքի հատկությունը.
որևէ մի տեղ արդեն նա անպայման կսայթաքի: Չիչիկովը
որևէ մի տեղ արդեն նա անպայման կսայթաքի: Չիչիկովը
նրանց դիմաց կանգնած՝ մտածում էր. ո՛րն է սակայն նա-
նրանց դիմաց կանգնած՝ մտածում էր. ո՛րն է սակայն նա-
մապի հեղինակուհին, և այն է՝ քիթը պարզեց առաջ, որ իս-
կույն ևեթ քիթն դիպան մի շարք արմունկներ, թևածալ-
վածքներ, թևքեր, ծապավենների ծայրեր, հոտավետ կրծկալ-
ներ և զգեստներ: Գալոպադը՝ թռավ՝ գլխից ձեռք վերցրած.
փոստապետի կինը, կապիտան-նոստիկանը, մի կապտափետուր
տիկին, մի ճերմակափետուր տիկին, վրացի իշխան Չիպիսայ-
խիլիձը, Պետերբուրգի մի պաշտոնյա, Մոսկվայի մի պաշ-
տոնյա, ֆրանսիացի կուկուն, Պերխունովսկին, Բերբենդով-
սկին, ամեն ինչ վեր ելավ ու սլացավ...

«Պրծա՛վ, գնաց, թշեց ամբողջ նահանգը», ինքնիրեն խո-
սեց Չիչիկովը, ետ-ետ գնալով, և հենց որ տիկինները նստո-
տեցին տեղերում, նա կրկին սկսեց հետևել՝ թե արդյոք չի՞
կարելի դեմքի և աչքերի արտահայտությունից իմանալ, թե
որն էր հեղինակուհին: Բայց ոչ մի կերպ չէր կարելի իմա-
նալ, ոչ դեմքի արտահայտությունից, ոչ էլ աչքերի արտա-
հայտությունից, թե որն էր հեղինակուհին: Ամենուրեք նկա-
տելի էր այնպիսի մի հազիվհազ հայտնաբերված, մի այնպի-
սի անըմբռնելի-նուրբ, օ՛հ, այնպիսի նո՛ւրբ... «Ո՛չ,— ասաց

ինքնիրեն Չիչիկովը, — կանայք, դա այնպիսի մի բան են...»
 Այստեղ նա մինչև անգամ ձեռքը թափ տվեց, — «ուզդակի՝
 ասել չի կարելի: Ապա մի փորձիր պատմել կամ հաղորդել
 մեկին այն բոլորը, որ շարժվում է նրանց երեսին, բոլոր այն
 ճառագայթները, ակնարկները, կտեսնես, որ ոչինչ չես կա-
 րողանա հաղորդել: Հենց միայն նրա աչքերը այնպիսի ան-
 սահման մի պետություն է, որի մեջ մարդը մտնի, դե. գնա,
 որ գտնես: Էլ արդեն այնտեղից ոչ մի ունելիով չես կարո-
 ղանա դուրս քաշել: Ապա մի փորձիր, օրինակ, պատմել մե-
 կին դրանց հենց միայն փայլը. տամուկ, թավշյա, շաքարա-
 յին: Աստված գիտե նրանց, թե էլի ինչի՞ց են. և՛ կարծր են,
 և՛ քնքուշ, և՛ անգամ բոլորովին նվաղուն կամ, ինչպես ոմանք
 ասում են, նազանքով թե առանց նազանքի, բայց ավելի խիստ,
 քան նազանքով ահա հենց կկառչի մարդու սրտից ու կտա-
 նի-կերի ողջ հոգուդ վրայով, ինչպես կնտնտոցով: Ո՛չ, ուղ-
 ղակի՛ խոսքեր չես գտնի. ասա մարդկային ցեղի գալանտե-
 րեական՝ կեսը, և ոչինչ ավելի»:

Ներողություն. կարծես մեր հերոսի բերանից դուրս թափվ
 մի խոսք, որ նա վերցրել էր փողոցից: Ի՞նչ արած, այդպես
 է Ռուսիայում գրողի դրությունը: Ասենք՝ եթե խոսքը փողո-
 ցից ընկել է գրքի մեջ՝ գրողը չի մեղավորը, մեղավոր են ըն-
 թերցողները և ամենից առաջ՝ բարձր հասարակության ընթեր-
 ցողները. առաջինը՝ նրանցից չես լսի ոչ մի կարգին ուսերեն
 բառ, իսկ ֆրանսերեն, գերմաներեն և անգլերեն նրանք կշնոր-
 հեն այնպիսի քանակությամբ, որ չես էլ ուզենա, և կշնոր-
 հեն անգամ պահպանելով բոլոր հնարավոր արտասանու-
 թյունները, ֆրանսերեն քթի մեջ դե-ն արտասանելով, անգլե-
 րենը կարտասանեն ինչպես վայել է թռչնին և անգամ թռչնի
 դիմագիծ կշինեն, և անգամ կծծաղեն նրա վրա, ով չի կարո-
 ղանա թռչնի դիմագիծ շինել. բայց ահա ուսական բնավ ոչինչ
 չեն շնորհի, թերևս հայրենասիրությունից դրդված իրենց հա-
 մար ամառանոցում խրճիթ կշինեն ուսական ճաշակով: Ահա
 թե ի՞նչպես են բարձր դասի ընթերցողները, իսկ նրանցից

¹ Աղավազված գալանտ (նրբակերտ) բառը նույնությամբ թողնեք,
 այն պատճառով, որ հեղինակը հետևյալ պարբերության մեջ բան անվա-
 նում է փողոցից վերցրած (ենթադրում ենք՝ գործակատարներից ստեղծված)
 և ներողություն է խնդրում, որ փողոցից վերցրածն ընկել է գրքի մեջ: Մ. Ք.:

հետո նաև բոլոր իրենց բարձր դասից համարողները: Բայց
 մինչդեռ ինչպիսի՞ խստապահանջություն: Անպատճառ ուզում
 են, որ ամեն ինչ գրված լինի ամենախիստ, գտված և ազնիվ
 լեզվով, մի խոսքով, ուզում են, որ ուս լեզուն ինքնիրեն հան-
 կարծ ամպերից իջնի՝ մշակված ինչպես հարկն է, և նստի
 ուղիղ նրանց լեզվի վրա, իսկ իրենց էլ բան չի մնա, միայն
 բաց անել բերանները և դուրս հանել այն: Իհարկե, խորիմաստ
 է մարդկային ցեղի կանացի կեսը. բայց հարգելի ընթերցող-
 ներ, պետք է խոստովանել, որ լինում են ավելի խորիմաստ
 բաներ:

Բայց Չիչիկովը այդ ընթացքում կատարյալ տատամսանքի
 մեջ ընկավ՝ որոշելու թե ո՞վ էր նամակի հեղինակուհին:
 Փորձելով հայացքն ավելի ուշադիր լարել՝ նա տեսավ, որ
 տիկիներին կողմից նույնպես արտահայտվեց ինչ-որ մի այն-
 պիսի բան, միասին՝ թե՛ հույս, թե՛ քաղցր տառապանքներ
 առաջող մահկանացուի խղճուկ սրտին, որ նա վերջապես
 ասաց. ո՛չ, ո՛չ մի կերպ չի կարելի գուշակել: Սակայն դա
 բնավ երբեք չնվազեցրեց հոգեկան այն ուրախ տրամադրու-
 թյունը, որի մեջ նա գտնվում էր: Նա անբռնազբոս և ճարպկո-
 րեն տիկիներինց ոմանց հետ մի քանի հաճելի խոսքեր փոխա-
 նակեց, մոտեցավ սրան-նրան, հատու, մանր քայլով կամ
 ինչպես ասում են, ոտներն արագ-արագ փոխեց, ինչպես սո-
 վորաբար անում են բարձր կրունկներով փոքրիկ ծերուկ-
 պճնամուկները, որոնք կոչվում են մկան թուռակներ, և որոնք
 խիստ ճարպկորեն վազվզում են տիկիներին շուրջը: Ման-
 րաքայլ շորորալով՝ աչ ու ձախ բավական ճարպիկ պտույտ-
 ներով, նա նույն տեղում ոտքը քստացրեց փոքրիկ պոչիկի
 նման կամ ստորակիտի պես: Տիկիները շատ գոհ էին և ո՛չ
 միայն գտնում էին նրա մեջ և՛ մի կույտ դուրեկանություն, և՛
 սիրալիրություն, անգամ տեսնում էին դեմքի վրա վեհ ար-
 տահայտություն, անգամ ինչ-որ մարսիական՝ կամ զինվո-
 րական բան, որ ինչպես հայտնի է՝ շատ է դուր գալիս կա-
 նանց: Մինչև անգամ նրա պատճառով սկսեցին մի փոքր
 գծովել իրար հետ. նկատելով, որ նա սովորաբար դռների
 մոտ էր կանգնում, մի քանիսը իրար առաջ կտրելով շտապե-

¹ Մարս — ազգի աստվածը հին հունական դիցաբանության մեջ:

նրա շուրջը: Այդ պահին տիկինների բարեբույր շրթունքներից դեպի նա ուղղվեցին շատ ակնարկներ և հարցմունքներ, որ թափանցված էին նրբութամբ և սիրալիրութամբ... — Արդյոք թույլատրելի՞ է մեզ, երկրի խեղճ բնակիչներին, լինել այնքան հանդուգն, որ հարցնենք ձեզ, թե ինչի՞ մասին եք երազում: — Որտե՞ղ են գտնվում այն երջանիկ վայրերը, ուր սավառնում է ձեր միտքը: — Կարելի՞ է իմանալ նրա անունը, ով խորասուզել է ձեզ, մտորմունքի այդ քաղցր հովիտը: — Բայց նա այդ բոլորին պատասխանեց վճռական անուշադրութամբ, և հաճելի ֆրազները ջրի տակ անցան: Նա մինչև անգամ այնքան անքաղաքավարի գտնվեց, որ շուտով նրանցից հեռացավ ուրիշ կողմ, ցանկանալով տեսնել, թե ո՞ր գնաց նահանգապետուհին իր աղջկա հետ: Բայց տիկինները ըստ երևույթին չէին կամենում նրան թողնել այդքան շուտ: Չուրաքանչյուրը ներքուստ վճռեց գործածել ամեն տեսակ գործիքներ՝ այնքան վտանգավոր մեր սրտերի համար, և գործադրել ո՞րը որ ամենալավն էր: Պետք է նկատել, որ մի քանի տիկիններ, ես ասում եմ մի քանի, այդ այն չի, թե բոլորը, մի փոքրիկ թուլություն ունեն, երբ իրենց մեջ մի ինչ-որ առանձնապես լավ բան են նկատում՝ ճակատն է, բերանն է, ձեռքերն են, արդեն մտածում են, որ նրանց դեմքի ամենալավ մասը հենց առաջինը ամենքի աչքին կրկնի և բոլորը հանկարծ մի ձայնով կասեն. — նայեցե՛ք, նայեցե՛ք, ինչպիսի՞ գեղեցիկ հունական քիթ ունի, կամ ինչպիսի՞ ուղիղ կախարհիչ ճակատ: — Որի էլ որ ուսերն են լավ՝ նա նախօրոք հավատացած է, որ բոլոր երիտասարդները կատարելապես կհիանան և հենց մի գլուխ՝ այն պահին, երբ նա մոտից կանցնի, կկրկնեն. — ա՛խ, ի՞նչ հրաշալի են սրա ուսերը, — իսկ դեմքին, մազերին, քթին, ճակատին անգամ չեն նայի, եթե կնայեն էլ, այն էլ իրրև կողմնակի բանի: Այս կերպ են մտածում կանանցից ոմանք: Ամեն մի տիկին իր մեջ ուխտ է արել՝ որքան կարելի է զմայլելի լինել պարերի ժամանակ և ամբողջ փայլով ցույց տալ առավելությունը այն բանի, ինչ նրա մեջ ամենամեծ առավելությունն է: Փոստապետի կիներ վախելով այնպիսի նվաղունութամբ էր գլուխը կողքին հակել, որ իրոք զգացվում էր ինչ-որ մի ոչ աշխարհային բան: Մի շատ սիրալիր տիկին, որ եկել էր բոլորովին ո՛չ նրա հա-

մար, որ պարի, նրա հետ պատահած մի հանգամանքի պատճառով, ինչպես ինքը արտահայտվեց՝ փոքրիկ ինկոմոդիտեի՝ որ սիսեռուկի տեսք ուներ, աչ ոտի վրա, որի հետևանքով մինչև անգամ հարկադրված էր հագնել թավշյա կոշիկներ, — այնուամենայնիվ, չհամբերեց և մի քանի պտույտ գործեց թավշյա կոշիկներով, հատուկ այն նպատակով, որպեսզի փոստապետի կինը շատ էլ իրեն մեծ բան չկարծի: Սակայն այդ բոլորը ո՛չ մի կերպ ենթադրված ներգործությունը չարին Չիչիկովի վրա: Նա անգամ չէր նայում այն պտույտներին, որ գործում էին տիկինները, այլ անդադար թաթերի վրա էր բարձրանում գլխներից վերև, տեսնելու, թե ո՞ր կարող էր գնացած լինել հետաքրքրական խարտյաշիկը, կաննում էր ցած նույնպես՝ նայելով ուսերի և մեջքերի արանկում, և վերջապես գտավ և տեսավ նրան, նստած մոր հետ, որի գլխին վեհորեն տարուբերվում էր ինչ-որ արևելյան շալամա՝ փետուրով: Թվաց թե, կարծես նա ուզում էր գրոհով գրավել նրանց. արդյոք գարնանային տրամադրությունն աղբյուրակն նրանց. արդյոք հոտեից հրեց նրան, միայն թե վճռակալնրա վրա կամ մեկը ետևից հրեց նրան, միայն թե վճռակալնրա պես առաջ խցկվեց՝ ո՛չ մի բանի վրա ուշադրություն չդարձնելով, հարկերի կապալառուն այնպիսի մի դրդում ստացավ նրանից, որ օրորվեց և հազիվհազ պահեց իրեն մի ոտի վրա, եթե ոչ՝ անշուշտ իր ետևում ամբողջ մի շարք հատակին կզորեր. փոստապետը նույնպես ետ-ետ գնաց և նրան նայեց՝ զարմանքով խառն բավականին նուրբ հեգնանքով, բայց Չիչիկովը նրանց չնայեց. նա միայն հեռվում տեսնում էր խարտյաշիկին, որ երկար ձեռնոցներ էր հագել և անկասկած աչքովում էր ցանկությունից՝ թռչելու պարկետի վրայով: Իսկ այնտեղ արդեն մի կողմում չորս զույգեր թափով մազուրկապարի պարում. կրունկները շարդում էին հատակը, և զորային էին պարում. կրունկները աշխատում էր թե՛ հոգով, թե՛ մարմնով, շտաբս-կապիտանը աշխատում էր թե՛ հոգով, թե՛ մարմնով, թե՛ ձեռքերով, թե՛ ոտքերով, ֆոռացնելով այնպիսի պայեր՝, որ ոչ ոքի եջազումն էլ չի պատահել ֆոռացնել: Չիչիկովը սուրբ մազուրկայի կողքից, համարյա հենց կրունկների վրայով ուղիղ դեպի այն տեղը, ուր նստած էր նահանգապետուհին իր աղջկա հետ: Սակայն նա նրանց մոտեցավ շատ ան-

1 Անհարմարություն, դժվարություն
2 Գա — պարի շարժում:

վստահ, ոտները շտպտպացրեց այնպես ծիր և ֆրանտավարի՝ մինչև անգամ մի փոքր կանգ առավ, և նրա բոլոր շարժումներում ինչ-որ մի խեղճութուն զգացվեց:

Չի կարելի ասել հաստատորեն՝ արդյո՞ք իսկապես մեր հերոսի մեջ զարթնեց սիրո զգացումը, անգամ կասկածելի է, որ այս կարգի պարոնները, այսինքն՝ ո՛չ այնպես տանք հաստամաշմինները, սակայն և ո՛չ այնպես, որ առնեք լղարիկ, ընդունակ էին սիրո, սակայն այս բոլորով հանդերձ այստեղ կար ինչ-որ մի տարօրինակ բան, ինչ-որ մի այն տեսակ բան, որ նա ինքն էլ չի կարող իրեն բացատրել. նրան այնպես թվաց, ինչպես հետո ինքն էլ գիտակցեց, որ ամբողջ պարերկույթը իր բոլոր զրույցով ու աղմուկով մի քանի րոպե սկսեց տեղի ունենալ ինչ-որ հեռվում, ջութակներն ու փողերը հնչում էին ինչ-որ լեռների այն կողմում, և ամեն ինչ պարուրվեց մշուշով՝ նման պատկերում անփույթ նկարած դաշտին: Եվ այդ մշուշային, մի կերպ գծագրած դաշտի միջից պարզ և աղարտուն առանձնանում էին միայն գրավիչ խարտյաշիկի նուրբ գծերը. նրա ձվաձև կլորացող փողիկ դեմքը, նրա նրբինի, նրբենի իրանը, որպիսիք ունենում է ինստիտուտուհին առաջին ամիսներին՝ ավարտելուց հետո, նրա սպիտակ, համարյա հասարակ զգեստը, որ թեթև և ճարպկորեն գրկում է ամեն կողմից մատաղ և գեղանկար անդամները, որոնք պատկերվում էին ինչ-որ մտքուր գծերով: Թվում էր, որ նա նման էր մի անծանոթ խաղալիքի՝ որոշակիորեն փողուկից հղկած. նա էր միայն, որ սպիտակին էր տալիս և առանձնանում այսձառ և փայլուն՝ պղտոր և անթափանցիկ ամբոխի միջից:

Նրևի թե այդպես է լինում աշխարհում, երևի թե նաև Չիլիկովները կյանքում մի քանի րոպեով պոետ են դառնում, բայց պոետ խոսքը արդեն չափազանց է: Համենայն դեպս նա ինչ-որ մի բանով մի տեսակ իրեն զգում էր կատարելապես երիտասարդ, վայ թե՛ հուսարական սպա: Տեղանքով նրանց կողքի դատարկ աթոռը, նա իսկույն զբաղեցրեց այն: Խոսակցությունը սկզբում շէր կալում, բայց հետո բանը կարգի ընկավ, և նա սկսեց անգամ ֆորսի՝ գալ, բայց... բայց այստեղ

նրտի մեծ ցավով պետք է նկատել, որ ծանրակշիռ և կարևոր պաշտոններ գրաված մարդիկ ինչ-որ մի տեսակ ծանրավուն են դամանների հետ խոսակցելիս. դրանում վարպետ են պարոնայք պորուչիկները, և ո՛չ մի դեպքում կապիտանի աստիճանից բարձրները: Թե ինչպե՞ս են անում նրանք՝ դա աստ-ծուն է հայտնի. թվում է, շատ էլ խորիմաստ բաներ չեն ասում, բայց աղջիկը հենց մի գլուխ ճոճվում է ծիծաղից աթոռի վրա. իսկ պետական խորհրդատուն անտված գիտե թե ի՞նչ կպատմի, կա՞մ կխոսի այն մասին, որ Ռուսաստանը շատ ընդարձակ տերություն է, կա՞մ բաց կթողնի մի հաճոյախոսություն, որ անշուշտ հնարված է ո՛չ առանց սրամտության, բայց դրանից սարսափելի գրքի հոտ է գալիս. եթե կասի էլ մի որևէ ծիծաղելի բան, ապա ինքն անկասկած ավելի շատ կծիծաղի, քան այն դաման, որ նրան լսում է: Այստեղ դա նկատված է նրա համար, որպեսզի ընթերցողները տեսնեն, թե ինչո՞ւ խարտյաշիկը մեթ հերոսի պատմածների ժամանակ սկսեց հորանջել: Հերոսը սակայն այն բոլորովին չէր նկատում, սյատմելով բազմաթիվ հաճելի բաներ, որ նրան պատահել է պատմել նման դեպքերում զանազան տեղերում, այն է՝ Սիմբիրսկի նահանգում, Սոֆրոն Իվանովիչ Բեսպեչնու մոտ, որտեղ այդ պահին ներկա էր նրա դուստրը՝ Աղելաիդա Սոֆրոնովնան իր երեք տալերով՝ Մարիա Գավրիլովնան, Ալեքսանդրա Գավրիլովնան և Աղելզեյա Գավրիլովնան. Ֆեոդոր Ֆեոդորովիչ Պերեկրոևի մոտ՝ Ռյազանի նահանգում. Ֆլոր Վասիլևիչ Պոբեդոնոսնու մոտ՝ Պենզայի նահանգում, և նրա եղբայր Պյոտր Վասիլևիչի, որտեղ էին նրա քեներն՝ Կատերինա եղբայր Պյոտր Վասիլևիչի, որտեղ էին նրա քեներն՝ Կատերինա Միխայլովնան և քեռու թոռան քույրերը՝ Ռոզա Ֆեոդորովնան և էմիլիա Ֆեոդորովնան. Վյատկայի նահանգում Պյոտր Վարսոնոֆևիչի մոտ, որտեղ էին նրա հարսի քույր Աղելզեյա Եգորովնան՝ քրոջ աղջիկ Սոֆիա Ռոստիսլավնայի, երկու խորթ քույրերի՝ Սոֆիա Ալեքսանդրովնայի և Մակլատուրա Ալեքսանդրովնայի հետ:

Բոլոր տիկիներին ամենեին դուր չեկավ Չիլիկովի այս վարվեցողությունը: Նրանցից մեկը դիտմամբ անցավ նրա մոտով, որպեսզի զգացնի այդ նրան, և անգամ նկատելի անփութությամբ դիպավ խարտյաշիկին իր զգեստի հաստ շրջեփութությամբ դիպավ խարտյաշիկին իր զգեստի հաստ շրջեփութով, իսկ շարժով, որ փոփոում էր նրա ուսերի շուրջը՝

1 Ֆորս — ժրութուն, եռանդ:

դահանման կարգով. ինչպե՞ս թե տեղահանման կարգով, նա՞մ ինձնից մեռյալ հոգիներ էր գնում: Լսի՛ր, Չիչիկով. դե դու անասուն ես, աստված վկա, անասուն ես, ահա և նորին գերազանցությունն էլ այստեղ է, ճիշտ չէ՞, դատախազ:

Բայց դատախազը, Չիչիկովը և նահանգապետը այնպիսի շփոթություն մեջ բնկան, որ ամենևին չիմացան, թե ի՛նչ պատասխանեն, մինչդեռ Նոզդրյովը բոլորովին ուշադրություն չդարձնելով՝ կիսահարթած, ճառ էր ասում.— եղբա՛յր, դու, դու... ես քեզանից ձեռք չեմ քաշի, մինչև չիմանամ, թե ինչո՞ւ համար էիր մեռյալ հոգիներ գնում: Լսի՛ր, Չիչիկով, ախր քեզ, ճշմարիտ, ամոթ է, դու, ինքզ էլ գիտես, որ ինձանից լավ բարեկամ չունես: Ահա նորին գերազանցությունն էլ այստեղ է, ճիշտ չէ՞, դատախազ: Դուք չեք հավատա, ձեր գերազանցություն, թե ինչպե՞ս մենք իրար հետ կապված ենք, այսինքն՝ ուղղակի եթե դուք ասեիք, ահա, ես այստեղ կանգնած եմ, իսկ դուք ասեիք՝ Նոզդրյով, խղճով ասա, ո՞վ է քեզ համար ավելի թանկ, հարազատ հայրդ թե՞ Չիչիկովը. կասեմ՝ Չիչիկովը, աստված վկա... Թույլ տուր, հոգյակս, քեզ մի բեզե՛լ դրոշմեմ: Արդեն թույլ տվեք, ձեր գերազանցություն, որ ես նրան համբուրեմ: Այո, Չիչիկով, էլ մի՛ հակառակի, մի բեզեիկ թույլ տուր կնքել քո սպիտակաձյուն այտի վրա: Նոզդրյովը այնպես հրվեց իր բեզեով, որ քիչ մնաց փուվեր հատակին. նրանից բոլորը ետ քաշվեցին և այլևս չէին լսում, բայց և այնպես նրա խոսքերը մեռյալ հոգիների գնման մասին արտասանվեցին ամբողջ կոկորդով և զուգակցվեցին այնպիսի թնդալից ծփածղով, որ գրավեցին անգամ նրանց ուշադրությունը, ովքեր գտնվում էին սենյակի ամենահեռու անկյուններում: Այդ նորությունը այնքան տարօրինակ թվաց, որ բոլորը կանգ առան ասես փայտացած, հիմար-հարցական արտահայտությամբ: Չիչիկովը նկատեց, որ շատ տիկիներ իրար աչքով արին ինչ-որ շար, կծու քմծիծաղով, և մի քանի անձերի գեմքի արտահայտությունը դարձավ մի տեսակ երկիմաստ, որ ավելի մեծացրեց այդ շփոթությունը: Որ Նոզդրյովը ծայրահեղ ստախուռ է, դա հայտնի էր ամենքին, և զարմանալի չէր նրանից լսել կատարելապես մի անմիտ բան.

բայց մահկանացուն, ճշմարիտ որ, դժվար է անգամ հասկանալ, թե ի՛նչպես է շինված այդ մահկանացուն. որքան էլ որ սոցոր լինի նորությունը, միայն թե նորություն լինի, նա անպատճառ այդ կհաղորդի ուրիշ մահկանացուի, գոնե հենց միայն նրա համար, որ ասի.— տեսե՞ք՝ ի՛նչ սուտ են բաց թողել, իսկ մյուս մահկանացուն բավականությամբ ականջ կկախի՝ լսելու, թե և հետո էլ ինքը կասի.— այո՛, դա կատարելապես ստոր սուտ է, որի վրա շարժի ոչ մի ուշադրություն դարձնել և դրանից հետո իսկույն կգնա որոնելու երրորդ մահկանացուին, որ պատմելով նրան՝ հետո նրա հետ միասին բացականչեն ազնիվ վրդովմունքով,— ինչպիսի՛ ստոր սուտ:— Եվ դա անպայման կըրջի ամբողջ քաղաքը, և բոլոր մահկանացուները, որքա՛ն որ կան, անպայման կըտանալու շափ կխոսեն և հետո կխոստովանեն, որ դա արժանի չէ ուշադրության և պատվաբեր չէ դրա մասին խոսել:

Այս, ըստ երևույթին դատարկ, դեպքը նկատելիորեն փշացրեց մեր հերոսի տրամադրությունը: Որքան էլ հիմար են տխմարի խոսքերը, բայց երբեմն նրանք բավական են, որ խոռովեն խելացի մարդուն: Նա սկսեց անհարմար, վատ զգալ իրեն. ի՛սկ և իսկ կարծես գեղեցիկ մաքրված կոշիկներով հանկարծ մտավ ցեխոտ, հոտած տղամաշուկ, մի խոսքով վատ էր, շատ վատ: Նա փորձեց շտաժել այդ մասին, աշխատեց ցրվել, ուշադրությունը ուրիշ բաների վրա դարձնել, նստեց վիստ խաղալու, բայց ամեն բան ձախ գնաց. երկու անգամ նա գնաց ուրիշի խաղաթղթի վրա և մոռանալով որ երրորդով չեն խփում՝ ողջ ձեռքը թափահարեց և հիմարաբար խփեց հենց իր թուղթը: Նախագահը ո՛չ մի կերպ չէր կարողանում հասկանալ, թե ինչպե՞ս Պավել Իվանովիչը, որ այդպես լավ և կարելի էր ասել՝ նուրբ հասկանում էր խաղը, կարող էր այդպիսի սխալներ անել և հարվածի տակ դրեց նրա ագռավի թագավորին, որի վրա նա, ի՛ր իսկ արտահայտությամբ, հույս ուներ, ինչպես ասածու վրա: Իհարկե փոստապետը և նախագահը և անգամ ինքը ոստիկանապետը, ինչպես սովորույթ է, կատակով ծիծաղում էին մեր հերոսի վրա, որ արդյոք չի՞ սիրահարվել նա, և թե իբր մենք գիտենք, որ Պավել Իվանովիչի սրտիկը կաղում է, գիտենք էլ, թե ումից է խոցված, բայց այդ բոլորը ո՛չ մի կերպ նրան չէր մխիթար-

1 Բեզե— համբուր (Ֆր.):

թում, որքան էլ նա փորձում էր քմծիծաղել և կատակով պատասխանել: Ընթրիքի ժամանակ ևս նա ո՛չ մի կերպ ի վիճակի չէր բացվելու, չնայած որ հասարակությունը սեղանի ջուրջ հաճելի էր և նողորմովին վաղուց դուրս էին հանել: Երբ վհուկ անգամ տիկիները իրենք վերջապես նկատեցին, որ նրա վարվեցողությունը շափազանց աղմկարար դարձավ: Կոտիլիոնի՝ մեջտեղում նա նստեց հատակի վրա և սկսեց ձեռք գցել պարոզների քղանցքներին, որ արդեն ո՛չ մի բանի նման չէր, ըստ տիկիների արտահայտության: Ընթրիքը շատ սլախ էր, բոլորի դեմքերը, որ երևում-կորչում էին եռնդի մոմակալների, ծաղիկների, կոնֆետների և շշերի առաջ՝ արտահայտում էին ամենամանրանագոս գոհություն: Սպաները, տիկիները, ֆրակները, ամեն ինչ դարձել էր սիրալիր, անգամ մինչև քաղցրամեղրություն: Տղամարդիկ վեր էին թռչում աթոռներից և վազում էին սպասավորների ձեռքից սկուտեղները խելու, որպեսզի արտասովոր ճարպկությամբ առաջարկեն տիկիներին: Մի գնդապետ ստուսով ափսոսն ավելց դամային՝ մերկացրած սրի ծայրին: Պատկառելի տարիքի տղամարդիկ, որոնց մեջ նստել էր Չիչիկովը, բարձրաձայն վիճում էին, բանիմաց խոսքերի վրա ուտելով ձուկը կամ տափարնիկ, որ անխնա թաթախում էին մանանեխի մեջ և վիճում էին այն բաների մասին, որոնց նա անգամ միշտ մասնակցում էր, բայց նա նման էր ինչ-որ մի մարդու, որ հոգնել է կամ ջարդվել է երկար ճանապարհին, որի գլուխը բան չի մտնում, և որը ուժ չունի ո՛չ մի բանի մասնակցելու: Նա մինչև անգամ չսպասեց ընթրիքի վերջանալուն և հյուրանոց վերադարձավ անհամեմատ վաղ, քան սովորություն ուներ: Ելնտեղ, այն փոքրիկ սենյակում, որ այնքան ծանոթ է ընթրիքողին, կոմոդը առաջը դրած դռնով և երբեմն անկյուններից դուրս նայող տարականներով, նրա մտքերի և հոգու վիճակը նույնքան անհանգիստ էր, որքան անհանգիստ էր այն բազկաթոռը, որի վրա նստած էր նա: Տհաճ, անհանգիստ մի բան կար նրա սրտում, ինչ-որ մի ճնշող դատարկություն էր մնացել այնտեղ:— Սատանան տանի թող ձեր բոլորիդ, ովքեր որ հնարել եք այս պարերկույթները,— ասում էր նա

Վրդովված:— Հետո՞, ի՞նչ էին հիմարաբար ուրախացել: Նահանգում անբերրիություն է, թանկություն, իսկ նրանք՝ պարերկույթ: Մեծ բանի են. զարգարվել են կնկա փալաններով: Արմանք-զարմանք. այսինչ կինը վրան է փաթաթել հազար ոտբլի: Չէ՞ որ դա գյուղացիական տուրքի հաշվին է, կամ որ ավելի վատթարն է, մեր ու մեզ նմանների խղճի հաշվին է: Չէ՞ որ հայտնի է, թե ինչո՞ւ ես կաշառք վերցնում և հոգիդ սևացնում. նրա համար, որ կնոջը շալ առնես կամ զանազան ոտբոնների՝ համար, սատանան տանի, թե ինչպե՞ս են կոշվում դրանք: Եվ ինչի՞ցն է. որպեսզի որևէ շուլալող Միդորովնա շասի, թե փոստապետի կնոջ զգեստը ավելի լավն է, և հաճ նրա պատճառով գնա՞ց հազար ոտբլին: Գոռում են՝ պարերկույթ, պարերկույթ, ուրախություն: ուղղակի ա՛ղբ. պարերկույթ, դա ուսական հոգու բան չէ, ուսական քնավորության մեջ չէ դա, սատանան գիտե, թե ի՞նչ բան է հասակն առած, շափահաս մեկը հանկարծ դուրս կպրծնի ամբողջովին սև հագած, փետրած, զգեստը պրկած, ոնց որ սատանա, և կսկսի ոտներով հունցել: Մի այլ ոք, անգամ կանգնած տեղը, մեկ ուրիշի հետ տաք-տաք խոսում է կարևոր գործի մասին և նույն պահին էլ ոտները այժի նման դեսուդեն է գցում աջ ու ձախ... Բոլորը կապկությունից է, բոլորը կապկությունից է: Որ ֆրանսիացին քառասուն տարեկան հասակում նույնպիսի երեխա է եղել, ինչպիսին՝ տասնհինգի ժամանակ, դե, ե՛կ, մեներ էլ: Չէ՞, ճշմարիտ... ամեն պարերկույթից հետո, իսկապես, կարծես ինչ-որ մեղք ես գործել: հիշել անգամ չի ցանկանում մարդ դրա մասին: Գլխում ուղղակի բան չի մնում աշխարհիկ մարդու հետ խոսելուց հետո. ամեն բան կխոսի, ամեն բան թեթև կշռափի, ամեն ինչ կասի, որ պոկել է գրքերից՝ խայտերանգ, զեղեցիկ, բայց գոնե գլխումդ մի բան մնա գրանից. և հետո տեսնում ես, որ խոսակցությունը անգամ հասարակ վաճառականի հետ, որը միայն ի՛ր գործը գիտե, բայց գիտե լավ, փորձով, այդ բոլոր շխլխկաններից լավ է: Ախր ի՞նչ կարող ես քամել այդ պարերկույթից: Ահա, ասենք, եթե մի որևէ գրող մտազրվել է նկարագրել բոլոր այս տեսարանը, այնպես, ինչպես նա կա: է՛, գրքի մեջն էլ դա

1 Կոտիլիոն — պար, որ կատարում էին պարերկույթի վերջում:

1 Կանացի զգեստ:

դուրս կգար այնպես անմիտ, ինչպես իսկականի մեջ: Ի՞նչ բան է. բարոյակա՞ն է արդո՞ք, թե՞ անբարոյական, պարզապես սատանան գիտե, թե ի՞նչ բան է: Կթքես ու հետո գիրքը կփակես:— Այսպես անբարենպաստ կարծիք հայտնեց Չիչիկովը ընդհանրապես պարերեկույթների մասին. բայց թվում է, որ այստեղ զայրույթի ուրիշ պատճառ էլ կար: Գլխավոր զայրույթը պարերեկույթի վրա չէր, այլ այն բանի վրա, որ ինքը, սայթաքեց, հանկարծ ամենքի աչքում երևաց աստված գիտե թե ի՞նչ տեսքով, որ խաղաց ինչ-որ տարօրինակ, երկդիմի դեր: Անշուշտ, նայելով ողջամիտ մարդու աչքով, նա տեսնում էր, որ այդ բոլորը դատարկ բան է, որ հիմար խոսքը ոչինչ չի նշանակում, մանավանդ հիմա, երբ գլխավոր գործն արդեն արված է՝ ինչպես հարկն է: Բայց տարօրինակ է մարդը, նրան խիստ դառնացնում է հենց նրա՛նց շարակամութունը, որոնց նա չէր հարգում և որոնց մասին խստօրեն էր արտահայտվում՝ վատաբանելով նրանց ունայնամտութունն ու զարդագեստները: Գա առավել ևս վրդովիչ էր նրա համար, որ գործը պարզ քննելով նա տեսնում էր, որ դրա պատճառը մասամբ և ինքն էր: Սակայն նա իր վրա չբարկացավ, և դրանում, իհարկե, նա իրավացի էր: Մենք բոլորս փոքրիկ թուլութուն ունենք մի քիչ խնայելու ինքներս մեզ, աշխատում ենք ավելի լավ է՝ գտնել որևէ մերձավոր, որի վրա կարելի լինի թափել մեր բարկութունը, օրինակ՝ սպասավորի վրա, ստորադրյալ պաշտոնյայի վրա, որը հենց այդ պահին գտնվում է չադտեղ, կնոջ վրա, կամ վերջապես աթոռի վրա, որ շարվում է սատանան գիտե թե ո՞ւր, այնպես որ թափով դռանը կդիպչի, և դուրս կթռչեն բռնակն ու մեջքի տախտակը, այսինքն թե՛ ահա զայրույթն ի՞նչ բան է: Այդպես էլ Չիչիկովը շուտով գտավ այդ մերձավորին, որ պիտի իր ուսերի վրա կրեր այն բոլորը, ինչ որ կարող է ներշնչել զայրույթը: Այդ մերձավորը Նոզդրյովն էր, և ասել չի ուզի, որ նա այնպես մշակվեց բոլոր կողերով ու կողմերով, որպես թերևս մշակվում է միայն փոստի որևէ խարբբա ստարոստան կամ կառապանը որևէ ճանապարհներ շատ տեսած, փորձված կապիտանի, երբեմն էլ գեներալի կողմից, որը շատ արտահայտութուններից բացի, որ դասական են դառել, ավելացնում է դեռևս շատ անհայտները, որոնց հնարումը պատկանում է

անձնապես իրեն: Նոզդրյովի ամբողջ ազգ ու տակը շոշափեց, և շատերը նրա գերդաստանի անդամներից բարձրացող գծով խիստ տուժեցին:

Սակայն ամբողջ ժամանակ, որ նա նստած էր իր կոշտ բազկաթոռին՝ մտքերով և անքնությամբ անհանգիստ եղած, ջանադիր կերպով հյուրասիրելով Նոզդրյովին և նրա տոհմին, և նրա դիմացը այրվում էր ճրագու մոմը, որի պատույզը վաղուց արդեն ծածկվել էր այրուքի սև գրակով՝ ամեն բույս սպառնալով հանգչել, և նրան էր նայում պատուհանից կույր, մուժ գիշերը, պատրաստ՝ կապտելու մոտեցող լուսաբացից, և հեռվից իրար ձայն էին տալիս աքաղաղները, և բոլորովին քնած քաղաքում՝ կարող էր պատահել՝ մի՞ որևէ տեղ հագիվհագ քաշ էր գալիս մի ֆրիզային շինել¹, մի տառապյալ, — անհայտ դասի և աստիճանի, որը գիտե միայն մի (ավա՛ղ) խիստ տրորված, ռուս անհոգ ժողովրդի ճանապարհը, — ահա այդ պահին քաղաքի մյուս ծայրում մի դեպք էր տեղի ունենում, որ պատրաստվում էր ավելացնելու մեր հերոսի դրության անախորժութունը: Հենց քաղաքի հեռավոր և խուլ փողոցներում շտաշում էր բոլորովին տարօրինակ մի կառք, որ տարակուսանք էր առաջացնում, թե ի՞նչ կլինի դրա անուշը: Նա նման չէր ո՛չ տարանտասի, ո՛չ կալյասկայի, ո՛չ բրիչներու: Նա նման չէր հաստաթուշ տողած ձմերուկի՝ կայի, այլ ավելի շուտ նման էր հաստաթուշ տողած ձմերուկի՝ անիվների վրա դրած: Այդ ձմերուկի թշերը, այսինքն դռնակները, որ կրում էին դեղին ներկի հետքեր, շատ վատ էին փակվում՝ թոկերով ամրացրած բռնակների և կապերի վատ վիճակի պատճառով: Ձմերուկը լցված էր չի՞նք բարձերով՝ քսակների, գլանների և պարզապես բարձերի ձևով, տողեցքած էր տոպրակներով՝ մեջները հացեր, կալաչներ, կոկորիկաներ², սկորոդումկաներ³ և կոնդոլներ⁴ եփած խմորից: Հավի պիրոգը և պիրոգ-ռազսոլնիկը⁵ մինչև անգամ վերև էին նա-

1 Հաստ, խավոտ՝ բայկայի տիպի գործվածքից կարած շինել (Հին ֆր.):

2 Կոկորկա — կարկանդակ (կաթով, ձվով, յուղով հունցած):

3 Զվածնդ:

4 Կիսակլոր քաղցրահաց:

5 Պիրոգ-ռազսոլնիկ — հավի մսով, արինի շիւայով, կոտորած ձվով և վարունգաթթվի աղաչքով խմորեղեն:

յում: Կառքի հետնակողը բռնել էր մի անձնավորութուն լաքեյական ծագումով, բամբակե զոլավոր կտորից կարած տնական բաճկոնակով, շածիլված մորուքով, որը արդեն թեթև սպիտակել էր, մի անձնավորութուն, որ հայտնի է տանու մարզ անունով: Երկաթե ճարմանդների և ծանգոտ պտուտակների աղմուկն ու ճոխնը զարթեցրին քաղաքի մյուս ծայրում ոստիկանական պահակին, որը բարձրացնելով իր կրկնատեղ գեղարդը՝ քունը գլուխը, ի՛նչքան ուժ ուներ գոռաց.— ո՞վ է գալիս.— բայց տեսնելով, որ ո՛չ ոք չէր գալիս, այլ հեռվից միայն շառաչյուն էր լսվում, իր օձիքին ինչ-որ մի գազան բռնեց և մոտենալով լապտերին՝ մահապատժի ենթարկեց նրան տեղն ու տեղը իր եղունգի վրա: Բրից հետո մի կողմ դնելով իր կրկնատեղ գեղարդը՝ նորից քնեց համաձայն իր ասպետութան կանոնների: Զիբը շարունակ ընկնում էին առաջին ծնկների վրա, որովհետև պայտած չէին և ընդ սմին, ինչպես երևում է, քաղաքային հանգիստ սալահատակը նրանց քիչ էր ծանոթ: Ծանր կառքը, մի քանի պտույտներ գործելով փողոցից փողոց, վերջապես շրջվեց մի մութ միջափողոց, նեղ֊տիշկայի փողոցի նիկուլի ոչ մեծ ծխական եկեղեցու կողքով անցավ և կանգ առավ ավագ քահանայի կնոջ տան դարպասի առաջ: Բրիշկայից դուրս եկավ մի աղջիկ՝ թաշկինակը գլխին, բամբկուն շորով և, երկու բռունցքներով այնպես ուժգին հասցրեց դարպասին, որ մի տղամարդու ուժի արժեք (բամբակե զոլավոր կտորից կարած բաճկոնակով մարդուն արդեն հետո ոտներից քաշեցին, որովհետև մեռածի պես քնել էր): Ծնեբը հաշեցին, և դարպասը, բերանը բաց անելով, վերջապես կուլ տվեց՝ թեև մեծ դժվարությամբ, ճամփորդական այդ անձոտների արտադրությունը: Կառքը ներս գնաց նեղ բակը, որը լցված էր փայտով, հավանացներով և ամեն տեսակ մառանիկներով. կառքից դուրս եկավ տիրուհին. այդ կալվածատիրուհին էր, կուլեգիական քարտուղարի այրի Կոռորչկան: Պառավը հենց շուտով հերոսի մեկնելուց հետո այնպիսի մի անհանգստության մեջ ընկավ՝ չի՞նի՞ թե նա իրեն խաբի, որ երեք գիշեր շարունակ չքնելով՝ վճռեց գնալ քաղաք, շնայած որ ձիբը պայտած չէին, և այնտեղ իմանալ ստուգորեն, թե մեռած հոգիների գինը շուկայում ի՞նչ է, և արդյոք չի՞ վրիպել ինքը, աստված հեռու տանի, ծախելով նրանց, կարող է պահ-

տահել՝ եռապատիկ էժան: Թե ի՛նչ հետևանք առաջացրեց այդ գալուստը՝ ընթերցողը կարող է տեղեկանալ մի խոսակցութունից, որ տեղի ունեցավ մեկ-երկու տիկիներին մեջ: Սույն խոսակցությունը... սակայն լավ սույն խոսակցությունը լինի հետևյալ գլխում:

ՉՎՈՒՍ IX

Վաղ առավոտյան, անգամ ավելի վաղ այն ժամանակից, որ N քաղաքում նշանակված է այցի համար, կիսահարկով և կապույտ սյուներով փայտյա նարնջագույն տան դռներից դուրս սավառնեց մի տիկին՝ վանդակավոր պճնամորական դուրս սավառնեց մի լաքեյը՝ մի քանի օձիքավոր շիկոկով՝, որին ուղեկցում էր լաքեյը՝ մի քանի օձիքավոր շիկոկով և կլոր, պլպլուն, ոսկե տրեզավոր գդակով: Տիկինը նույն ժամին իսկույն արտասովոր շտապողությամբ ներս սահեց շքամուտքի մոտ կանգնած կառքը՝ շրջած աստիճանների վրայով: Լաքեյը հենց տեղն ու տեղը տիկնոջ ետևից թափով ծածկեց դռնակները, աստիճանները տեղը նետեց և ձեռքը գցելով կառքի ետևի փոկին՝ կառապանին ձայն տվեց.— գնացի՛նք: Տիկինը հետը տանում էր հենց նոր լսած մի նորություն և զգում էր անդիմադրելի ցանկություն՝ շուտով հարգողել ուրիշներին: Ամեն բոպե նա դուրս էր նայում պատուհանից և տեսնում, որ՝ կարծես անասելի պատիժ լինե՞ր՝ գեռ էլի ճանապարհի կեսը մնում էր: Ամեն տուն նրան թվում էր սովորականից երկար. սպիտակ քարաշեն անկելանոցը նեղ պատուհաններով ձգվում էր անհանդուրժելի երկար ժամանակ, այնպես որ նա վերջապես չճամբերեց, որ շասի՛ անիծյալ շենք, վե՛րջ չունի: Կառապանը արդեն երկու անգամ հրաման ստացավ. շո՛ւտ արա, շո՛ւտ արա, Անդրուշա. դու այսօր անտանելի դանդաղ ես քշում: Վերջապես նպատակին հասավ: Կառքը կանգ առավ փայտյա միահարկ մուգ մոխրագույն տան առջև՝ պատուհանների վրա սպիտակ խորաքանդակներով, պատուհանների առաջ բարձր փայտյա վանդակներ, ուղիղ և նեղ նախապարտեղով, որի ճաղերի ետև գտնվող բա-

րալիկ ծառերը սպիտակել էին երբեք նրանց վրայից վայր չեկող քաղաքային փողոց: Պատուհաններում երևում էին ծաղկի թաղարները, թուփակը, որ ճոճվում էր վանդակի մեջ, քթով օղակին կառչած, և երկու շնիկներ՝ արևի տակին քնած: Այդ տանն ապրում էր եկող տիկնոջ անկեղծ բարեկամուհին: Հեղինակը շփազանց դժվարանում է, թե ի՞նչ կերպ կոչի երկու տիկիններին այնպես, որ կրկին չբարկանան նրա վրա, ինչպես բարկանում էին հնում: Կոչել հնարովի ազգանուններով՝ վտանգավոր է: Ի՞նչ անուն կուղես հնարի, անպատճառ մեր տերության— փառք աստծո՝ մեծ է— որևէ անկյունում կգտնվի մեկը, որ այդ անունն է կրում, և անպատճառ կբարկանա, կյանքի-մահի կոիվ կտա, կսկսի խոսել, որ հեղինակը դիտմամբ է գաղտնի եկել, որ ամեն բան դուրս քաշի՝ թե ի՞նչ է նա և ի՞նչ մուշտակով է ման գալիս և թե ո՞ր Ագրաֆենա Իվանովնային է այցելում և թե ի՞նչ է սիրում ուտել: Ապա՞ աստիճանի անո՞ւն տուր, աստված փրկի, դրանից էլ վտանգավոր է: Այժմ մեր բոլոր աստիճանները և դասերը այնպես են գրգռված, որ տպված գրքերում ի՞նչ բան էլ կուղի լինի՝ նրանց աչքին անձնավորություն է թվում, երևում է, որ այդպես է արգեն օդի հատկությունը: Բավական է միայն ասել, որ մի քաղաքում մի հիմար կա, դա արդեն անձնավորություն է. հանկարծ վեր կթռչի պատկառելի արտաքինով պարոնի մեկը և կգոռա. չէ՞ որ ես էլ մարդ եմ, ուրեմն ես էլ եմ հիմար, մի խոսքով, վայրկենապես գլխի կընկնի, թե բանն ինչո՞ւմն է: Դրա համար էլ, այդ բոլորից խուսափելու նպատակով, այն տիկինը, որի մոտ եկավ հյուրը, քանի որ N քաղաքում համարյա միաձայն կոչվում էր ամեն կողմերով հաճելի տիկին, հենց այդպես էլ կկոչնք: Այդ անվանումը նա ձեռք էր բերել օրինական կերպով, որովհետև, իսկապես, ոչինչ չէր խնայում, որպեսզի լինի սիրալիր՝ վերին աստիճանի: Թեև, իհարկե, սիրալիրության տակից կանացի բնավորության, պա՛հ, պա՛հ, պա՛հ, ինչպիսի ճարտար ճարպկություն էր ցայտում. և թեև երբեմն նրա յուրաքանչյուր հաճելի խոսքի տակից դուրս էին նայում պա՛հ, պա՛հ, պա՛հ, ինչպիսի՞ սուր ասեղներ, և արդեն աստված հեռու տանի, թե ինչպե՞ս էր վառվում սիրտը մյուսի դեմ, որը որևէ կերպ և որևէ բանում առաջ խցկվեր: Բայց այդ ամենը պարուրված

էր այնպիսի նուրբ բարձրաշխարհիկությամբ, որպիսին լինում է միայն նահանգական քաղաքում: Յուրաքանչյուր շարժում նա կատարում էր ճաշակով, անգամ սիրում էր բանաստեղծություն, անգամ երբեմն կարողանում էր երազանքով բռնել գլուխը, և բոլորը համաձայնում էին, որ նա իրոք տիկին է՝ հաճելի՛ ամեն կողմերով: Մյուս տիկինը, այսինքն՝ եկողը, շունի բնավորության մեջ այդպիսի բազմակողմանիություն, ուստի և նրան կանվանենք՝ պարզապես հաճելի տիկին: Հյուսուստի և նրան կանվանենք՝ պարզապես հաճելի տակերի գալուստը արթնացրեց շնիկներին, որ քնել էին արևի տակ. փողոտ Ադելին, որը շարունակ թնճկվում էր սեփական բրդի մեջ և որձ շնիկ բարակ ոտներով Պոպուրիին: Նա և սա հաշելով՝ իրենց օղակ արած պոչերը տարան նախասենյակ, ուր հյուրը ազատվում էր իր կլոկից և հայտնվեց՝ հագին մոդայիկ բանվածք և գույն ունեցող ու վզին երկար պոչեր՝ զգեստի մեջ: Հափրուկներ սլացան բոլոր սենյակներով: Հենց որ ամեն կողմերով հաճելի տիկինը իմացավ պարզապես հաճելի տիկնոջ գալու մասին՝ իսկույն վազեց միջանցք: Տիկինները իրար նոջ գալու մասին՝ իսկույն վազեց միջանցք, ինչպես ճշում են ձեռքը բռնեցին, համբուրվեցին և ճշացին, ինչպես ճշում են ինստիտուտուհիները, որ ավարտելուց անմիջապես հետո հանդիպում են իրար, երբ մայրիկները դեռ չեն կարողացել նրանց բացատրել, որ նրանցից մեկի հայրը ավելի շքավոր է և աստիճանով ցած, քան մյուսինը: Համբուրը կատարվեց հնչեղ, որովհետև շնիկները կրկին հաշեցին, որի համար և հարված ստացան թաշկինակով, և երկու տիկինները ուղղվեցին հյուրասենյակ, հասկանալի է՝ կապույտ բազմոցով, ձվացին սեղանով և պնգամ պլյուշը հագցրած շիրմայիկներով. ձեռքերը մոմալով վազեցին փողոտ Ադելը և բարձրանրանց հասակ Պոպուրին բարակ ոտներով:— Այստե՛ղ, այստե՛ղ, ահա այս անկյունում,— ասաց տանտիրուհին՝ հյուրին նրասահա այս անկյունում,— ասաց այդպես, ահա այդտեղնեղով բազմոցի անկյունում:— Ահա այդպես, ահա այդպես, Ահա ձեզ նաև բարձ:— Ասելով այս, նա թխմեց նրա մեջքի ետև բարձը, որի վրա բրդով ասեղնագործած էր մի ասպետ՝ այն ձևով, որ միշտ ասեղնագործում են հենքի վրա. ասպետ՝ այն ձևով, որ միշտ ասեղնագործում են հենքի վրա. քիթը սանդուղքի ձևով էր դուրս եկել, իսկ շրթունքները՝ քառանկյունի:— Ինչպես ուրախ եմ, որ դուք... Լսեցի, որ մեկը եկավ, ես էլ մտածում եմ ինձ ու ինձ՝ ո՞վ կարող է լինել այսպես վաղ: Պառաշան ասում է՝ փոխնահանգապետի կինն է,

իսկ ես ասում եմ, դե տե՛ս, էլի եկավ հիմարը՝ ձանձրացնելու, և արդեն ուզում էի ասել, որ ես տանը չեմ...

Հյուրը, այն է, ուզում էր արդեն գործի անցնել և հաղորդել նորութիւններ: Սակայն բացականշուժիւնը, որ արեց այդ պահին ամեն կողմով հաճելի տիկինը, հանկարծ խոսակցութեանը այլ ընթացք տվեց:

— Ի՛նչ ուրախ տեսք ունի այս շիթը, — բացականչեց ամեն կողմերով հաճելի տիկինը՝ նայելով պարզապես հաճելի տիկնոջ զգեստին:

— Այո, շատ ուրախ: Պրասկովյա Ֆեոդորովնան սակայն գտնում է, որ ավելի լավ է, եթե ցանցերը ավելի մանր լինեին և պիսակները ո՛չ թե շագանակագույն լինեին, այլ երկնագույն: Քրոջս ուղարկեցի մի կտոր. դա մի այնպիսի սքանչելի բան է. որ պարզապես չի կարելի խոսքով արտահայտել. պատկերացրե՛ք. շերտերը նե՛ղ-նեղ, որքան որ կարող է միայն պատկերացնել մարդկային երևակայութիւնը, ֆոնը երկնագույն և, ամեն մի շերտից հետո շարունակ աշիկներ ու թաթիկներ, աշիկներ ու թաթիկներ, աշիկներ ու թաթիկներ... Մի խոսքով՝ աննման է: Կարելի է վճռականապես ասել, որ դեռ նմանը չի եղել աշխարհում:

— Սիրելիս, դա խայտաբղետ է:

— Ախ, ո՛չ, խայտաբղետ չէ:

— Ախ, խայտաբղետ է:

Պետք է նկատել, որ ամեն կողմերով հաճելի տիկինը մասամբ մատերիալիստուհի էր, հակված բացասելու և կասկածելու և կյանքում շատ բան էր ժխտում:

Այստեղ պարզապես հաճելի տիկինը բացատրեց, որ դա ամեննին խայտաբղետ չէ և գոչեց.

— Հա՛, շնորհավորում եմ ձեզ. բոլորածալքեք այլևս չեն կարում:

— Ինչպե՞ս չեն կարում:

— Նրանց տեղ հյուսակներ են կարում:

— Ախ, դա լավ չէ, հյուսակներ...

— Հյուսակներ են, շարունակ հյուսակներ. ուսնոցները հյուսակներից են, թեքերի վրա հյուսակներ են, ուսադիրները հյուսակներից, ներքերը հյուսակներ են, ամեն տեղ հյուսակներ են:

— Վատ է, Սոֆիա Իվանովնա, եթե ամենուրեք հյուսակներ են:

— Սիրուն է, Աննա Գրիգորենա, շտեսնված սիրուն է. դա կարվում է երկու երիզով. լայն բացվածքով, և վերևից... Այ, տեսե՛ք, տեսե՛ք, թե ինչպե՛ս կհիանաք, ա՛յ, այն ժամանակ կասեք թե... Դե, հիացե՛ք. երևակայեցե՛ք, որ լիֆերը ավելի երկար եղան, առջևում սրածայր և առջևի ճաղը բոլորովին դուրս է գալիս սահմանից. շրջագոցատը ամբողջովին շոքս կողմն է հավաքվում, ինչպես հին ժամանակներում ֆիթմերը, ետևից մինչև անգամ մի քիչ բամբակ են ավելացնում, որպեսզի լինի կատարյալ բելֆամ¹:

— Նու, այդ ուղղակի, պետք է ասեմ... — ասաց ամեն կողմերով հաճելի տիկինը, արժանապատվութեամբ գլուխը շարժելով:

— Այդ արդեն հաստատ է, պետք է ասեմ, — պատասխանեց պարզապես հաճելի տիկինը:

— Արդեն ինչպես ուզում եք՝ ես ոչ մի դեպքում օրինակ չեմ վերցնի դրանից:

— Ես նույնպես... Ճշմարիտ, երբ երևակայում ես, թե մեկ-մեկ մինչև ո՛ւր է հասնում մոզան... Բանի նման չէ. ես քրոջիցս խնդրեցի ձևվածքը, դիտմամբ, ծիծաղելու համար: Իմ Մելանիան սկսեց կարել:

— Ասել է՝ ձեզ մոտ կա՞ ձևվածքը, — գոչեց ամեն կողմերով հաճելի տիկինը՝ ո՛չ առանց նկատելի սրտի թրթրոխի:

— Ապա ինչպե՞ս, քույրս բերեց:

— Հոգի՛ս, տվեք ինձ հանուն ամեն սրբութեան:

— Ափսո՛ս, ախր ես խոսք եմ տվել Պրասկովյա Ֆեոդորովնային: Թերևս նրանից հետո:

— Է, ո՞վ կհագնի Պրասկովյա Ֆեոդորովնայից հետո: Դա շատ տարօրինակ կլինի ձեր կողմից, եթե դուք օտարներից գերազասեք յուրայիններից:

— Բայց չէ՞ որ նա էլ բեռակին է:

— Նա ձեզ բեռակին է գալիս՝ աստված գիտե, թե ի՛նչպես ամուսնու կողմից... Ո՛չ, Սոֆիա Իվանովնա, ես լսել անգամ

¹ Բելֆամ — ֆրանսիական՝ ուսականացված արտահայտություն. ալբերկնոզ տեսքով կին:

չեմ ուզում, գուրս է գալիս՝ դուք ինձ այնպիսի վիրավորանք եք ուզում հասցնել... երևում է, որ ձեզ ձանձրացրել եմ արգեն, երևում է, որ դուք ուզում եք ինձ հետ ամեն ծանոթութուն խզել:

Խեղճ Սոֆիա Իվանովնան բոլորովին չէր իմանում, թե ի՞նչ անի: Նա ինքն զգաց, թե ինչպիսի՜ երկու ուժեղ կրակներով մեջ դրեց իրեն: Ա՛յ քեզ պարծենալ: Նա պատրաստ կլիներ դրա համար ասեղներով ծակել իր հիմար լեզուն:

— Է՛, ինչպե՞ս է մեր հմայողը, — ասաց այդ միջոցին ամեն կողմերով հաճելի տիկինը:

— Ա՛խ, տե՛ր աստված, ի՞նչ եմ ես էլ այսպես նստել ձեր առաջ, ա՛յ քեզ բան: Ախ, գիտե՞ք: Աննա Գրիգորենա, ինչո՞ւ եմ եկել ձեզ մոտ:

Այստեղ հյուրի շունչը կապվեց, խոսքերը ուրուրների նման պատրաստ էին դուրս սլանալ մեկը մյուսի ետևից, և միայն հարկավոր էր այն աստիճան տմարդի լինել, ինչպիսին որ էր նրա անկեղծ բարեկամուհին, որպեսզի վճռեր կանգնեցնել նրան:

— Որքան կուզեք՝ գովեցեք և բարձրացրեք նրան, — ասաց նա սովորականից ավելի ժրուխտամբ, — իսկ ես ուղղակի կասեմ, նքա երեսին էլ կասեմ, որ նա անպիտան մարդ է, անպիտան է, անպիտան, անպիտան:

— Բայց լսեցե՞ք մի, թե ձեզ ինչե՛ր եմ բաց անում...

— Տարածել են լուրեր, որ նա լավն է, իսկ նա բոլորովին լավը չէ, բոլորովին լավը չէ և նրա քեթք... ամենաանգութեան քիթն է...

— Թո՛ւյլ տվեք, թո՛ւյլ տվեք միայն պատմել ձեզ... հոգի՛ւ, Աննա Գրիգորենա, թո՛ւյլ տվեք պատմել: Դա պատմությունն է, հասկանո՞ւմ եք, արդյոք, պատմություն, սկոնապել իստորա՞, — ասաց հյուրը համարյա հուսահատության արտահայտությամբ և բոլորովին աղաչական ձայնով: Չի խանգարում նկատել, որ երկու տիկինների խոսակցության մեջ խառնըվում էին բազում օտարերկրյա բառեր և երբեմն ամբողջ ֆրանսերեն երկար ֆրազներ: Սակայն որքան էլ հեղինակը

1 Այն, որ կոչվում է պատմություն (ֆրանսերեն ազավաղված արտահայտություն):

լաված է ակնածանքով դեպի այն փրկարար օգուտները, որ ֆրանսերեն լեզուն բերում է Ռուսաստանին, որքան էլ լաված է ակնածանքով դեպի մեր բարձր հասարակության գովելի սովորություն՝ օրվա բոլոր ժամերին այդ լեզվով բացատրվելու: Իհարկե, դեպի հայրենիքն ունեցած խորը սիրուց, սակայն, այնուամենայնիվ, ո՛չ մի կերպ հեղինակը չի համաձայնում ի՞նչ օտար լեզվից կուզե լինի՝ մի ֆրաղ մտցնել իր սույն ուսուական պոեմի մեջ: Այսպիսով՝ շարունակենք ուսներեն:

— Իսկ ի՞նչ պատմություն է:

— Ախ, կյանքս: Աննա Գրիգորենա, եթե դուք կարողանայիք միայն պատկերացնել այն դրությունը, որի մեջ գրտնըվում էի. երևակայեցե՛ք. այսօր ինձ մոտ է գալիս ավագ քահանայի կինը, հայր Գիրիլի կինը, և ի՞նչ եք կարծում. մեր հեզ ու խոնարհիկ եկվորը ի՞նչ արած լինի որ...

— Ինչպե՞ս, մի՞թե նա ավագ քահանայի կնոջն էլ կուռն է արել:

— Ախ, Աննա Գրիգորենա, երանի թե միայն կուռ անել լիներ, դեռ դա ոչինչ, լսեցե՛ք միայն, թե ի՞նչ պատմեց ավագ քահանայի կինը. եկել է, ասում է, նրա մոտ կալվածատիրուհի Կոոթրոչկան՝ խիստ վախեցած և գուցե զգած ինչպես մահը, և պատմում է և ինչպե՞ս է պատմում, լսեցե՛ք միայն, իսկական ոտման է. հանկարծ խուլ գիշեր ժամանակ, երբ ամեն ինչ տանը արդեն քնած է, լսվում է դուան բախոց, ամենասատկաբանը, որ կարելի է պատկերացնել. գոռում են՝ բա՛ց արեք, բա՛ց արեք, եթե ոչ՝ դարպասը կչարդվի... ինչպե՞ս կհավանեք այս: Սրանից հետո էլ ինչպե՞ս կերևա ձեր աչքում մեր հմայողը:

— Իսկ Կոոթրոչկան ի՞նչ, մի՞թե երիտասարդ է, լավի՞կն է ինքը:

— Ամենեկի՛ն, պառավ է:

— Հրաշալի՛ բան: Ասել է՝ նա պառավին է կպել: Նու, դրանից հետո մեր տիկինների ճաշակն էլ բանի նման չէ, մարդ գտան վրան սիրահարվելու:

— Ո՛չ, ո՛չ, Աննա Գրիգորենա, բոլորովին այն չէ, ինչ որ դուք ենթադրում եք: Պատկերացրեք միայն այն, որ ոտից

1 Կուռ անել՝ ընագրում ազավաղված ֆրանսերեն, նշ: կնոջ հետեւել:

գլուխ զինված հայտնվում է Ռինալդո Ռինալդինիի՝ պես Ա պահանջում՝ ծախսեց՞ք, պսում է, այն բոլոր հոգիները, որ մեռել են: Կոտորչկան շատ խելացի պատասխանում է, ասում է, ես չեմ կարող ծախել, որովհետև նրանք մեռած են:—Ո՛ր,— ասում է,— նրանք չեն մեռած, դա,— ասում է,— իմ գործն է՝ գիտենալ մեռած են թե ոչ: Նրանք մեռած չե՛ն, գոռում է, մեռած չե՛ն, մի խոսքով՝ սարսափելի սկանդալ սարքեց. ողջ գլուղը թափվեց եկավ, երեխաները լաց են լինում, նա շարունակ գոռում է, ո՛չ որ ո՛չ որի չի հասկանում, դե՛, պարզապես օռյո՛ւ, օռյո՛ւ, օռյո՛ւ: Բայց դուք պատկերացնել չեք կարող, Աննա Գրիգորենա, ես ինչպե՛ս խիստ անհանգստացա, երբ այդ բոլորը լսեցի: «Տիրուհի՛, հոգա՛կս,— ասում է ինձ Մաշկան,— նայեցե՛ք հայելու մեջ, դուք գունատվել եք»: Հայելու մեջ նայելու ժամանակ չէ, ես պետք է գնամ Աննա Գրիգորենայի մոտ՝ պատմելու: Հենց նույն րոպեին հրամայում եմ կարգը լծել. կառապան Անդրյուշկան հարցնում է ինձ, ո՞ր պետք է գնաք, իսկ ես ոչինչ չեմ կարողանում անգամ խոսել, ուղղակի նայում եմ նրա աչքերի մեջ հիմարի նման, ես կարծում եմ, որ նա մտածեց, թե ես խելագար իմ: Ա՛խ, Աննա Գրիգորենա, եթե դուք միայն կարողանայիք պատկերացնել, թե ինչպե՛ս անհանգստացա:

— Բայց դա տարօրինակ է,— ասաց ամեն կողմերով հաճելի տիկինը,— թե ի՛նչ կարող էին նշանակել այդ մեռած հոգիները: Ես, խոստովանում եմ, որ ոչինչից ոչինչ չեմ հասկանում այստեղ: Ահա արդեն երկրորդ անգամն եմ շարունակ լսում այդ մեռած հոգիների մասին. իսկ իմ ամուսինը դեռ ասում է, որ նոզդրյուղը ստում է: Բայց մի բան թերևս ճիշտ է, կա-չկա՝ մի բան կա:

— Բայց երևակայեցեք, Աննա Գրիգորենա, թե ի՛նչ եղավ իմ դրությունը, երբ լսեցի այդ բանը: Եվ հիմա,— ասում է Կոտորչկան.— ես չգիտեմ,— ասում է,— ի՛նչ անեմ: Ինձ ստիպեց,— ասում է,— ստորագրել ինչ-որ կեղծ թուղթ, նետեց տասնհինգ ուրբի թղթադրամ, ես,— ասում է,— անփորձ, անօգնական այրի եմ, ես ոչինչ չգիտեմ...» — Ահա այս-

1 Գերմանացի գրող Վուլֆգիուսի (1762—1827 թթ.) «Ռինալդո Ռինալդինի» վեպի ավագակ հերոսը:

2 Սարսափ (Ֆր.):

պիսի բաներ: Բայց եթե միայն դուք կարողանայիք մի փոքր պատկերացնել, թե ես որքա՛ն անհանգստացա:

— Բայց միայն մի բան ասեմ. կամքը ձերն է, այստեղ ոչ թե մեռած հոգիներ, այստեղ թաքնված է ինչ-որ ուրիշ բան:

— Ես էլ, ճիշտն ասած, նույնպես,— ասաց ոչ առանց զարմանալու պարզապես հաճելի տիկինը և հենց այստեղ խիստ ցանկություն զգաց իմանալու, թե այդտեղ ի՛նչ մի բան կարող է թաքնված լինել: Նա անգամ արտասանեց հատհատ,— իսկ ի՛նչ եք ենթադրում, ի՛նչ կա այստեղ թաքնված:

— Լավ, դուք ի՛նչ եք կարծում:

— Ինչ եմ կարծո՞ւմ... Ես, ճիշտն ասած, բոլորովին կորցրել եմ գլուխս:

— Բայց ինչ որ է՝ ես կուզենայի իմանալ, թե նրա մասին ի՛նչ եք մտածում:

Բայց հաճելի տիկինը ոչինչ չգտավ ասելու: Նա կարողանում էր միայն անհանգստանալ, սակայն որպեսզի կազդանում էր միայն անհանգստանալ, սակայն որպեսզի կազդանում մեկ կարողանար մի որևէ խելքի մոտ ենթադրություն՝ նրան մեկ կարողանար մի որևէ խելքի մոտ ենթադրություն՝ նրան այդքանը պակասում էր և դրանից էլ, ավելի շատ, քան մի ուրիշը, կարիք էր զգում քնթուշ բարեկամության և խորհուրդների:

— Դե լսեցե՛ք, ի՛նչ բան է այդ մեռած հոգիներ ասածդ,— ասաց ամեն կողմերով հաճելի տիկինը, և հյուրն այս խոսքերի վրա ամբողջովին լսելիք դառավ. նրա ականջները տրնկվեցին իրենք իրենց, նա մի փոքր բարձրացավ, համարյա ո՛չ նստած էր և ո՛չ էլ՝ բազմոցից բռնած և շնայած որ նա մասամբ ծանրավուն էր, հանկարծ բարակեց, սկսեց նմանվել թեթև բմբուլի, որը մեկ էլ տեսար՝ վերև կթռչի օդի տատանումից:

Այդպես է ռուս կալվածատերը, շնասեր և շվայտ որսորդ, մոտենալով անտառին, որի միջից ո՛ւր որ է դուրս կթռչի զբլխավոր շնպահից հալածված նապաստակը, իր նժույգի և իր բարձրացրած որսի մտրակի հետ միասին դառնում մի սառած-քարացած վայրկյան, վառող, որին ո՛ւր որ է՝ կմոտեցնեն կրակը: Ամբողջովին աչքերը հառել է պղտոր օդին և ահա վրա՝ կհասնի գազանին, ահա կենդի՛ նրան այդ կամակորը, որքան էլ նրա դեմ կանգնի ողջ խոռվահույզ ձյունապատ տա-

փաստանը, փշելով արծաթ աստղեր նրա շրթունքներին, բեձ
ղերին, աչքերին, հոնքերին և նրա կղբենու գրակին:

— Մեռած հոգիներ... — արտասանեց ամեն կողմերով
հաճելի տիկինը:

— Ի՞նչ, ի՞նչ, — հարեց հյուրը սաստիկ հուզված:

— Մեռած հոգիներ... —

— Ախ, ասացեք, ի սեր թասփո:

— Դա պարզապես հնարած է միայն ծածկելու համար,
իսկ բանն ահա թե ինչումն է, նա ուզում է փախցնել նա-
հանգապետի աղջկան:

Այս եզրակացությունը, իսկապես, բոլորովին անսպասելի
էր և ամեն կողմից արտասովոր: Հաճելի տիկինը լսելով այդ
հենց այնպես էլ քարացավ իր տեղում, գունատվեց, գունատ-
վեց ինչպես դիակ և իսկապես անհանգստացավ առանց կա-
տակի: — Ախ, տեր աստված, — բացականչեց նա զարման-
քով ձեռքերը տարածելով. — այդ արդեն ես ոչ մի կերպ չէի
կարող ենթադրել:

— Իսկ ես, ճիշտն ասեմ, հենց որ դուք ձեր բերանը բաց
արիք, իսկույն զլխի ընկա, թե ինչումն է բանը, — պատաս-
խանեց ամեն կողմերով հաճելի տիկինը:

— Դե դրանից հետո ասացեք, ի՞նչ է իրենից ներկայաց-
նում ինստիտուտի դաստիարակությունը, ահա քեզ անմե-
ղություն:

— Ի՞նչ անմեղություն: Ես լսեցի, նա այնպիսի խոսքեր էր
ասում, որ ճիշտն ասած՝ սիրտ չեմ անում արտասանել զրանք:

— Գիտե՞ք, Աննա Գրիգորենա, չէ՞ որ դա ուղղակի կտրա-
տում է մարդու սիրտը, երբ տեսնում ես, թե մինչև ո՞ր է
հասել վերջապես անբարոյականությունը:

— Իսկ տղամարդիկ նրանից խելագարված են: Իսկ ինչ
վերաբերում է ինձ, ճիշտն ասած՝ նրա մեջ ոչինչ չեմ գտնում...

— Կոտրատվում է անտանելի կերպով:

— Ախ, կյանքս, Աննա Գրիգորենա. նա արձան է, և գոնե
մի որևէ արտահայտություն լիներ դեմքին:

— Ախ, այնպե՞ս է կոտրատվում, այնպե՞ս է կոտրատ-
վում: Աստված իմ, այնպես է կոտրատվում: Ո՞վ է սովոր-
եցրել նրան, չգիտեմ, բայց ես դեռ չեմ տեսել մի կին, որի
մեջ այդքան սեթևեթություն լիներ:

— Հոգյա՛կս, նա արձան է և գունատ՝ ինչպես դիակ:
— Ախ, մի՛ ասեք, Սոֆիա Իվանովնա, կարմիր է քուսմ
անաստված կերպով:

— Ախ, ի՞նչ եք ասում, Աննա Գրիգորենա, նա կավիճ
է, կավիճ, տեղովը կավիճ:

— Սիրելիս, ես նստած էի նրա մոտ. կարմիրը մատի
հաստության էր և կտոր-կտոր թափվում էր սվաղի նման:
Մայրն է սովորեցրել, ինքը կոկետուհի է, իսկ աղջի՛կը հո
մորը կտա կանցնի:

— Դե թո՛ւյլ տվեք, ինքներդ ինչո՞վ կուղեք երդվեք, բայց
ես պատրաստ եմ այս բոպիս զրկվել երեխաներից, ամուս-
նուց, բոլոր կայքից, եթե նրա վրա կա գոնե մի կաթիլ, մի
մասնիկ, մի սովոր որևէ կարմիր ներկի:

— Ախ, ի՞նչ եք ասում, Սոֆիա Իվանովնա, — ասաց ամեն
կողմերով հաճելի տիկինը՝ զարմանքով ձեռները տարածելով:

— Ախ, ի՞նչ եք դուք էլ, ճիշտ որ, Աննա Գրիգորենա, ես
զարմանքով եմ ձեզ վրա նայում, — ասաց հաճելի տիկինը՝
նույնպես ձեռները տարածելով:

Թող ընթերցողի համար տարօրինակ չլինի, որ երկու տի-
կինները իրար հետ համաձայն չէին այն բանում, որ տե-
սել էին համարյա միևնույն ժամանակ: Կան, ճիշտ որ,
աշխարհում շատ ու շատ բաներ, որոնք արդեն այդպիսի
հատկություն ունեն. եթե նրանց վրա նայում է մի տիկին,
նրանք դուրս կգան բոլորովին սպիտակ, բայց կնայի մյուսը՝
դուրս կգան կարմիր, կարմիր, ինչպես հապալաս:

— Այ, ահա ձեզ կրկին ապացույց, որ նա գունատ է, —
շարունակեց հաճելի տիկինը, — ես հիշում եմ, ինչպես հիմա
լինի. ես նստած եմ Մանիլովի մոտ և ասում եմ նրան. նա-
չեցեք, ինչպես նա գունատ է: Ճշմարիտ, մարդ պետք է լինի
այն աստիճան անհասկացող, ինչպիսին մեր տղամարդիկն են,
որպեսզի նրանով հիանան: Իսկ մեր հմայողը... Ախ, ինչպես
նա ինձ զզվելի թվաց: Դուք չեք կարող պատկերացնել, Աննա
Գրիգորենա, թե ո՞ր աստիճան նա ինձ զզվելի թվաց:

— Այո՛, սակայն գտնվեցին մի քանի տիկիններ, որ ան-
տարբեր չէին դեպի նա:

— Ե՛ս, Աննա Գրիգորենա: Այո արդեն երբեք չեք կարող
ասել, երբե՛ք, երբե՛ք:

— Դե ես ձեր մատին չեմ ասում, կարծես բացի ձեզանից ուրիշ մարդ չկա:

— Երբե՛ք, երբե՛ք, Աննա Գրիգորենա, թույլ տվեք նկատել ձեզ, որ ես ինձ շատ լավ գիտեմ, դա թերևս եղել է այլ տիկինների կողմից, որոնք անմատչելիների գեր են խաղում:

— Ներեցե՛ք, Սոֆիա Իվանովնա, թույլ տվեք ձեզ ասել, որ ինձ հետ այդպիսի խայտառակություններ երբեք չեն պատահել: Մեկ ուրիշի հետ գուցե, բայց ինձ հետ— ո՛չ, թույլ տվեք ասել ձեզ այդ:

— Էլ ինչո՞ւ վիրավորվեցիք. չէ՞ որ այնտեղ կային նաև ուրիշ տիկիններ, կային անգամ այնպիսիները, որոնք առաջինը դարձեցրին դուան մոտի աթոռները, որպեսզի մոտ նըստեն նրան:

Դե, արդեն այսպիսի խոսքերից հետո, որ արտասանեց հաճելի տիկինը, պետք է անխուսափելիորեն հետևեր փոթորիկը, բայց ի մեծ զարմանս՝ երկու տիկինները հանկարծ լռեցին, և բոլորովին ոչինչ չհետևեց սույն հանգամանքին: Ամեն կողմերով հաճելի տիկինը հիշեց, որ մոզայիկ զգեստի ձևվածքը դեռ չի գտնվում իր ձեռին, իսկ պարզապես հաճելի տիկինը գլխի ընկավ, որ նա մանրամասնություններ չկարողացավ դուրս կորզել գլուտի մասին, որ արել էր նրա անկեղծ բարեկամուհին, ուստի և խաղաղությունը հետևեց շատ շուտով: Համենայն դեպս՝ երկու տիկինները չի կարելի ասել, որ իրենց բնավորության մեջ պահանջ ունեին անախորժություն պատճառել, և ընդհանրապես նրանց բնավորության մեջ ոչինչ շար բան չկար, այլ այնպես, անզգալիորեն խոսակցության մեջ ինքնիրեն առաջ էր գալիս միմյանց խայթելու փոքրիկ ցանկություն. պարզապես՝ զրոյված մի փոքրիկ հաճույքից, առիթն եկած տեղը մեկը մյուսին մի դիպուկ խոսքի կհասցնի, առնել՝ ա՛ռ քեզ, վերցրո՛ւ, կուտե՛ս: Զանազան տեսակի են լինում պահանջները ինչպես տղամարդկանց, նույնպես և կանանց դասի սրտերում:

— Ես չեմ կարողանում սակայն մի բան միայն հասկանալ,— ասաց պարզապես հաճելի տիկինը,— թե ինչպե՛ս Չիլիկովը՝ լինելով եկվոր, կարող էր սիրտ անել այդպիսի համարձակ պատասժի գեալու: Չի կարող պատահել, որ այստեղ մասնակիցներ չլինեին:

— Իսկ դուք կարծում եք չկա՞ն:

— Իսկ ո՞ւմ եք ենթադրում, որ կարող էր նրան օգնել:

— Այ հենց թեկուզ Նոզդրյովը:

— Մի՞թե Նոզդրյովը:

— Ապա ի՞նչ. դա հենց նրանից սպասելի է: Դուք գիտե՞ք, որ նա հարազատ հորը ուզում էր ծախել կամ ավելի՛ն. տառույ տալ թղթախաղի մեջ:

— Ախ, տե՛ր աստված, ինչ հետաքրքրական նորություններ եմ իմանում ձեզանից: Ես ոչ մի կերպ չէի կարողանա ենթադրել, որ Նոզդրյովն էլ է խառն այս պատմության մեջ:

— Իսկ ես միշտ ենթադրում էի:

— Ծշմարիտ, երբ մտածում ես, թե ինչե՛ր չեն կատարվում աշխարհիս երեսին. նու, կարելի՞ էր ենթադրել, որ երբ, հիշո՞ւմ եք, Չիլիկովը հենց նոր էր եկել մեր քաղաքը, այդպիսի մի տարօրինակ մարշով՝ հանդես կգա մարդկանց առաջ: Ախ, Աննա Գրիգորենա, եթե դուք իմանաք, թե որքան ես անհանգստացա. եթե շլիներ ձեր բարեհաճությունը և բարեկամությունը... ահա՛, արդեն իսկապես կորստյան անդդի եզրին էի... էլ ի՞նչ: Իմ Մաշկան՝ տեսնում է, որ ես մահու շափ գունատվել եմ.— հոգյա՛կս, տիրուհի՛ս,— ասում է ինձ,— դուք մահու շափ գունատվել եք:— Մաշկա,— ասում եմ,— դրա ժամանակը չէ: Ուրեմն ահա թե ինչ պատահմունք է: Նոզդրյովն էլ է մեջը խառն. աչքներս լո՛ւյս:

Հաճելի տիկինը շատ էր ցանկանում էլի մանրամասնություններ դուրս կորզել առևանգման մասին, այսինքն՝ ո՛ր ժամին և այլն, բայց շատ բան ուզեց: Ամեն կողմերով հաճելի տիկինը ուղղակի հայտնեց, որ չգիտե: Նա չէր կարողանում ստել. ենթադրել որևէ բան՝ գա ուրիշ բան է, բայց այն էլ այն դեպքում, երբ ենթադրությունը հիմնվում էր ներքին համոզմունքի վրա. եթե զգացած լիներ մի ներքին համոզմունք, այն ժամանակ նա կարող էր իրեն պաշտպանել, և թող փորձեր մի որևէ հմուտ փաստաբան, որը հռչակված է ուրիշների կարծիքներին հաղթելու ձիրքով, ապա թող փորձեր նա մերցել այստեղ. նա կտեսնե՛ր, թե ի՞նչ է նշանակում ներքին համոզմունք:

Որ երկու տիկինները վերջապես համոզվեցին նրանում,

ինչ սկզբում ենթադրեցին միայն իբրև նոսկ ենթադրութիւն՝ սրանում ոչինչ արտասովոր բան չկա: Մեր դասն էլ, խելացի ժողովուրդը, ինչպես անվանում ենք մենք մեզ, վարվում է համարյա հենց այդպես, և իբրև ապացույց են ծառայում մեր գիտական քատողութիւնները: Սկզբում դիտնականը դրանց մոտենում է որպես մի արտասովոր սրիկա, սկսում է երկչոտ կերպով, շփավոր, սկսում է ամենահեղ հարցով: այստեղից չէ՞ արդյոք; այն անկյունից չի՞ ստացել արդյոք իր անունը այսինչ երկիրը. կամ՝ չի՞ պատկանում արդյոք այս փաստաթուղթը այլ, ավելի ուշ ժամանակի. կամ՝ հարկավոր չէ՞ այս անվան տակ հասկանալ ահա այս ժողովուրդը: Յիտում է անհապաղ և այս և այն հին գրողին և հենց տեսնում է մի որևէ ակնարկ կամ պարզապես իրեն թվացյալ ակնարկ, այլևս արդեն աշխույժ վազք է ստանում և քաջալերվում, հին գրողների հետ խոսում է առանց ձեռնարկության, հարցեր է տալիս նրանց և անգամ ինքն է պատասխանում նրանց փոխարեն, բոլորովին մոռանալով այն մասին, որ ինքը սկսեց երկչոտ ենթադրութիւնք. նրան արդեն թվում է, որ ինքը այդ տեսնում է, որ դա պարզ է— և եզրակացութիւնը կազմվում է այս խոսքերով. ահա թե ինչպե՞ս է այդ եղել, ահա թե ի՞նչ ժողովուրդ պետք է հասկանալ, ահա թե ի՞նչ տեսակետից պետք է նայել այդ հարցին: Հետո ի լուր ամենի ամբիոնից կհայտարարի— և նորահայտ ճշմարտութիւնը գնա՞ց զբոսնելու աշխարհում՝ հավաքելով իր շուրջը հետևորդներ և երկրբապագուներ:

Այդ պահին, երբ երկու տիկիները այդպես հաջող և սրամտորեն վճռեցին այնպիսի մի խճճված հանգամանք, հյուրասենյակ մտավ դատախազը՝ մշտական անշարժ դիմագծերով, խիտ հոնքերով և թարթող աչքերով: Տիկիներն իրար առաջ կտրելով սկսեցին հաղորդել նրան բոլոր դեպքերը, պատմեցին մեռած հոգիների գնման մասին, նահանգապետի աղչկածը փախցնելու մասին և ամբողջովին մոլորեցրին նրան, այնպես որ ինչքան նա շարունակում էր կանգնել միևնույն տեղում, ձախ աչքը բաց ու խուփ անել և թաշկինակով խփել իր մորուքին՝ սրբելով աջտեղից ծխախոտը, բայց բոլորովին ոչինչ չէր կարողանում հասկանալ: Հենց այդպես էլ թողին նրան երկու տիկիները և ամեն մեկը ուղևորվեց իր կողմը՝

բաղաբը խոովեցնելու: Այդ ձեռնարկը նրանց հաջողվեց կատարել քիչ ավելի, քան կես ժամում: Քաղաքը կատարելապես խոովվեց. ամեն ինչ խմորվեց, և գոնե որևէ մեկը մի բան կարողանար հասկանալ: Տիկիները այնպիսի մի մշուշ կարողանար բաց թողնել ամենքի աչքին, որ բոլորը, և հատկապես պաշտոնյաները, որոշ ժամանակ շշմել էին: Նրանց դրութիւնը առաջին ռուպին նման էր այն դպրոցականի դրութիւն, որի ընկերները՝ նրանից վաղ վեր կացած, նրա քնած ժամանակ քիթը հուսար են մտցրել, այսինքն թղթի կտոր՝ մեջը ծխախոտ: Քնաթաթախ ներս քաշելով ողջ ծխախոտը քնած մարդու ջանադրութիւնք, նա զարթնում է, վեր է ցատկում, նայում է հիմարի պես աչքերը շոտ ամեն կողմ և չի կարողանում հասկանալ, թե ուր է ինքը, ինչ է պատահել իրեն և հետո արդեն ջոկում է արևի շեղ ճառագայթով ողողված պատերը, անկյուններում թաքնված ընկերների ծիծաղը՝ և պատահանից նայող, վրա հասած առավոտը՝ զարթնած անտառով՝ թռչունների հազարավոր ձայներով և լուսավորված, այստեղ-այնտեղ կորչող բարակ եղեգների արանքներում փայլփլող կեռամաններ ունեցող, ուր մերկ, ցրիվ եկած երեսիաները կանչում են լողանալու, և հետո արդեն վերջապես զգում է, որ իր քթի մեջը հուսար է նստած: Կատարելապես այդպես էր առաջին ռուպին քաղաքի բնակիչների և պաշտոնյաների դրութիւնը: Ամեն մեկը ոչխարի նման կանգ առավ աչքերը շոտ: Մեռած հոգիները, նահանգապետի աղչիկը և Չիչիկովը հավաքվեցին խառնվեցին նրանց գլխների մեջ արտասովոր կերպով տարօրինակ, և ապա արդեն, առաջին հիմարսովոր կերպով տարօրինակ, և ապա արդեն, առաջին հիմարսովոր կերպով կարծես սկսեցին տարբերել նրանց մարացումից հետո, նրանք կարծես սկսեցին տարբերել նրանց զատ-զատ և բաժանել մեկը մյուսից, սկսեցին հաշիվ պահանջել և բարկանալ, տեսնելով, որ գործը ոչ մի կերպ չի կամենում բացատրվել: Ի՞նչ հանելուկ է իսկապես, ինչ հանելուկ է այդ մեռած հոգիները, ոչ մի տրամաբանութիւն չկա մեռած հոգիների մեջ, ինչպե՞ս են գնել մեռած հոգիներ, այդ որտե՞ղ կգտնվի այնպիսի մի հիմար, և այդ ի՞նչ ջուրը լցնելու փողերով կսկսի գնել դրանց և վերջն ի՞նչ նպատակով, ի՞նչ գործի կարելի կլինի կցել այդ մեռած հոգիները, և ինչո՞ւ է դրան խառնվել նահանգապետի աղչիկը: Եթե նա ուզում է փախցնել նրան, ապա ինչի՞ն էր պետք գնել մեռած

հոգիներ: Իսկ եթե մեռած հոգիներ պետք էր գնել՝ ապա էլ ինչպե՞ս էր նահանգապետի աղջկան փախցնելը, արդյո՞ք նա նրա՞ն էր ուզում նվիրել այդ մեռած հոգիները: Ի՞նչ հիմարություններ տարածեցին քաղաքում իսկապես: Սա ի՞նչ կարգ է, հենց շուտ ես գալիս թե չէ, մեկ էլ տեսար՝ պատմություն հնարեցին, և գոնե դա մի որևէ միտք ունենար... Սակայն որ տարածեցին, կնշանակի մի որևէ պատճառ կար: Իսկ ի՞նչ պատճառ մեռած հոգիների մեջ. մինչև անգամ պատճառ էլ չկա: Դա պարզապես դուրս է գալիս՝ «ասա ծիտ, — ծիտ, — կերանք մախոխ», դա սատանան գիտե թե ինչ բան է... Մի խոսքով՝ տրվեցին բացատրություններ, բացատրություններ, բացատրություններ և ողջ քաղաքը սկսեց խոսել մեռած հոգիների և նահանգապետի աղջկա մասին, Չիչիկովի և մեռած հոգիների մասին, նահանգապետի աղջկա և Չիչիկովի մասին, և ամենը՝ ի՞նչ կար ու չկար, ոտքի կանգնեց... Ինչպես մրրիկ վեր կացավ, մինչ այդ, թվում է, նիրհող քաղաքը: Դուրս եկան իրենց որչերից բոլոր ավարաններն ու դանդաղունները, որոնք տանը մի քանի տարիներով պառկած մնացել էին խալաթների մեջ՝ մեղքը գցելով մերթ կոշկակարի վրա, որ կարել է նեղ կոշիկներ, մերթ դերձակի վրա, մերթ հարթած կառապանի վրա: Բոլոր նրանք, ովքեր վաղուց դադարեցրել էին արգեն ամեն ծանոթություն և ճանաչում էին միայն, ինչպես ասում են, կալվածատեր Չավալիչիին կամ Պուլեժակին (նշանավոր տերմիններ, որ ծագել են պառկել և թավալվել բայերից, որոնք մեծ գործածություն ունեն մեղանում՝ Ռուսիայում, միևնույն է ինչպես այս ֆրազը, — գնալ Սոպիկովի մոտ, Խրապովից կու՛՛ մոտ, որ նշանակում է ամեն տեսակ մեռելալին քու՛՛ կողքի վրա, մեջքի վրա և բոլոր այդ դիրքերով՝ խոմփոցներով, քթի սուղոցներով և այլ պարագաներով): Բոլոր նրանք, որոնց անկարելի էր տանից դուրս քաշել՝ հրավիրելով անուշ անել անգամ հինգ հարյուր ոտբլիանոց ձկնապուր երկու արշինանոց շուքա ձկներով և ամեն տեսակի՝ բերանում հալվող կարկանդակներով. մի խոսքով՝ դուրս եկավ, որ քաղաքը կ'բազմամարդ է, կ'մեծ է, կ'բնակեցրած է ինչպես հարկն է: Մեջտեղ հայտնվեց ինչ-որ մի Սիսոյ Պաֆնուտևիչ

1 Բառացի թարգմանելու դեպքում՝ Թավալչոգի, Գապեղի, Փքեչացովի, Խոմփացովի

և Մակդոնալդ Կարլովիչ, որոնց մասին երբեք էլ չէր լավել հյուրասենյակներում տնկվեց ինչ-որ երկար, երկար մեկը՝ գնդակով ծակված ձեռքով, այնպիսի բարձր հասակով, որ անգամ չէր տեսնված: Փողոցում երևացին ծածկված դրոժկաններ, շտեմնված լինելիաներ. դրոժոցակներ, անվասուլակներ¹, և ապուրե եփվեց: Ուրիշ ժամանակ, ուրիշ հանգամանքներում նման լուրերը, կարող է պատահել, իրենց վրա այսպիսի ուշադրություն չհրավիրեին. բայց քաղաքն արդեն վաղուց է ամենևին լուրեր չէր ստանում: Անգամ երեք ամսվա մեջ տեղի չէր ունենում այնպիսի մի բան, որ մայրաքաղաքներում կոչում են կոմերսմենթ², որ ինչպես հայտնի է, քաղաքի համար նույնն է, ինչ որ ժամանակին մթերք հասցնելը: Քաղաքի մեկնաբանությունների մեջ հայտնվեց երկու կատարելապես հակառակ կարծիք և կազմվեց երկու կատարելապես հակառակ կուսակցություն — տղամարդկանց և կանանց: Տղամարդկանց կուսակցությունը, ամենից անհասկացողը, ուշադրությունը դարձրեց մեռած հոգիների վրա: Կանանցը զբաղվեց բացառապես նահանգապետի աղջկան փախցնելով: Այդ կուսակցության մեջ, պետք է նկատել ի պատիվ կանանց, անհամեմատ ավելի կարգ ու շքահայացություն կար: Այդպես է՝ ըստ երևույթին՝ նրանց իսկական գերը, — լինել լավ տանտիկիներ և կարգադրիչներ: Ամեն ինչ նրանց մեջ շուտով ընդունեց կենդանի, որոշ կերպարանք, ստացավ պարզ և ակնհայտ ձևեր, բացատրվեց, մաքրվեց, մի խոսքով՝ դուրս եկավ ավարտուն պատկեր: Պարզվեց, որ Չիչիկովը արդեն վաղուց սիրահարված էր եղել և նրանք տեսնվելիս են եղել պարտեզում լուսնի լույսով, որ նահանգապետն անգամ կտար նրան իր աղջիկը, որովհետև հանգապետն անգամ կտար նրան ջհուղ, եթե պատճառ չլիներ Չիչիկովը հարուստ է ինչպես ջհուղ, եթե պատճառ չլիներ նրա կինը, որին նա թողել է (որտեղից իմացան նրանք, որ Չիչիկովը ամուսնացած է, դա ոչ ոքի հայտնի չէր), և կինը, որ տանջվում է անհույս սիրուց՝ նահանգապետին մի շատ սրտաշարժ նամակ է գրել, և որ Չիչիկովը տեսնելով, որ հայրը և մայրը երբեք չեն համաձայնի, վճռել է առևանգել:

1 Դրերեզձակի, կոլեսովիստի և հավանորեն հեղինակի սարքած կամ սուս ժողովրդական լեզվում գործածվող բառեր:
2 Կոմերսձ — բամբասանք (Ֆր.):

Ուրիշ տներում այդ պատմվում էր մի փոքր այլ կերպ. որ Չիչիկովը ոչ մի կին էլ չունի, բայց որ նա իբրև նուրբ և հաստատապես գործող մարդ՝ աղջկա ձեռքն ստանալու նպատակով գործը սկսել է մորից և նրա հետ ունեցել է սրտային գաղտնի կապ, և որ հետո է հայտարարել աղջկան ուզելու մասին. բայց մայրը, վախենալով որ հանցագործություն կատարվի կրոնի դեմ և հոգում խղճի խայթ զգալով՝ կրտսրականապես մերժել է, և ահա թե ինչու՝ Չիչիկովը վճռեց առևանգման դիմել: Այդ բոլորին միանում էին շատ բացատրություններ և ուղղումներ այն շափով, որքան լուրերը թափանցում էին վերջապես ամենախուլ փողոցները: Ռուսիայումն էլ ստորին խավերը շատ են սիրում խոսել այն բամբասանքների մասին, որ լինում են բարձր խավերում, ուստի և այդ ամենի մասին սկսեցին խոսել այնպիսի տնակներում, ուր Չիչիկովի երեսն էլ չէին տեսել և չէին ճանաչում նրան, հավելումներ արին և հետն էլ ավելի մեծ բացատրություններ: Սյուժեն թույլ առ թույլ դառնում էր առավել հետաքրքրական, օրեցօր ընդունում էր ավելի վերջնական ձևեր և վերջապես այնպես, ինչպես կար, իր բոլոր ավարտվածություններ՝ ընկավ նահանգապետի կնոջ սեփական ականջը: Նահանգապետի կինը, ինչպես ընտանիքի մայր, ինչպես քաղաքում առաջին տիկինը, վերջապես ինչպես տիկին, որ ոչինչ նման բան չէր կասկածում, կատարելապես վիրավորվեց նման պատմություններից և լցվեց ամեն կողմից արդարացի զայրույթով: Խեղճ խարտյաշիկը ենթարկվեց ամենաանախորժ լե՛տե-à-լե՛տե-ի, որպիսին երբևէ ենթարկված լինի տասնվեց տարեկան մի աղջիկ: Թափեցին գլխին ամբողջ հեղեղներ հարցումների, հարցաքննությունների, հանդիմանությունների, սպառնալիքների, կշտամբանքների, խրատների, այնպես որ, աղջիկն սկսեց արտասվել, հեկեկում էր և չէր կարողանում ոչ մի խոսք հասկանալ. շվեյցարին տրվեց խստագույն հրաման՝ ո՛չ մի ժամանակ, ո՛չ մի կերպ չընդունել Չիչիկովին:

Կատարելով իրենց գործը նահանգապետի կնոջ վերաբերյալ՝ տիկինները հենց այն է, նեղն էին գցում տղամարդկանց կուսակցությանը՝ փորձելով նրանց հակել իրենց կողմը և պնդելով, որ մեռած հոգիները հնարովի բաներ են և գործադրված են միայն նրա համար, որպեսզի ամեն կասկած ուրիշ

կողմ տարածվի և ավելի հաջողությամբ կատարվի առևանգումը: Անգամ տղամարդկանցից շատերը մոլորվեցին և անցան նրանց կուսակցության կողմը, չնայած որ ենթարկվեցին խիստ կշտամբանքների հենց իրենց ընկերների կողմից, որոնք նրանց անպատվեցին՝ անվանելով կնիկներ և փալասփուլուսներ, անուններ, որ ինչպես հայտնի է, շատ վիրավորական են տղամարդկանց սեռի համար:

Սակայն որքան էլ զինվում էին և հակառակվում էին տղամարդիկ, նրանց կուսակցության մեջ բոլորովին այնպիսի կարգ չկար, ինչպես կանանց կուսակցության մեջ: Ամեն ինչ նրանց մեջ շոր էր, անտաշ, աններդաշնակ, անպետք, անշնորհք, վատ, գլխում խառնակություն, խառնաշփոթություն, անորոշություն, մտքերի մեջ անկարգություն, մի խոսքով՝ ամեն բանով գուրս տրվեց տղամարդու դատարկ էությունը, ամեն բանով ո՛չ տնարարության մեջ ընդունակ, ո՛չ հոգեկուպիտ, ծանր, ո՛չ տնարարության մեջ ընդունակ, թերահավատ, ծուլ, լցված անվերջանալի կասկածներով և մշտական վախով: Նրանք ասում էին, որ այդ բոլորը դատարկ բաներ են, որ նահանգապետի աղջկան առևանգելը ավելի հուսարական գործ է, քան քաղաքացիական, որ Չիչիկովը այդպիսի բան չի անի, որ կնանիք ստում են, որ կնիկարմատը տուպրակ է, ինչ դնես մեջք՝ կտաստի, որ գլխավոր առարկան, որի վրա պետք է ուշադրություն դարձնել, մեռած հոգիներն են, որոնք ասենք սատանան գիտե թե ինչ են նշանակում, բայց նրանց մեջ սակայն անասելի վատ, կեղտոտ մի բան կա: Թե ինչու էր տղամարդկանց թվում, որ նրանց մեջն է ամենավատ, կեղտոտ բանը, կանց թվում, որ նրանց մեջն է ամենազիջող և ամենաանախորժը: Նշանակվել էր նահանգի նոր գեներալ-նահանգապետ, մի դեպք, որ ինչպես հայտնի է, պաշտոնալ-նահանգապետ, մի դեպք, որ ինչպես հայտնի է, պաշտոնայիններին ազանապալից դրության մեջ է գցում. կսկսվեն ջոկջոկումներ, շշպոցներ, ձաղկումներ և ամեն տեսակի պաշտոնեական ապուրներ, որոնցով պետք հյուրասիրում է իր ստորադրյալներին: է, ի՞նչ կա, մտածում էին պաշտոնյաները, եթե նա հենց միայն իմանա, որ իրենց քաղաքում այ, այսպիսի հիմար լուրեր են պտտվում, ուղղակի այդ մեկը բավական է, որ մարդու կրակը դնի, վառի: Բժշկական վարչության տեսուչը հանկարծ գունատվեց. աստված գիտե՛ թե ի՞նչ երևակայեց, որ մեռած հոգիներ խոսքերի տակ ար-

դյոք չի՞ հասկացվում այն հիվանդները, որ հիվանդանոցե-
րում և ուրիշ տեղերում համատարած ջերմախտից նշանա-
կալից թվով մեռան, որի դեմ պատշաճ միջոցներ ձեռք չէին
առնված, և որ Չիչիկովը արդյոք պաշտոնյա չէ՞՞ գեներալ-
նահանգապետի դիվանատնից ուղարկված՝ գաղտնի հետա-
քննություն կատարելու համար: Նա այդ հաղորդեց նախագա-
հին: Նախագահը պատասխանեց, որ դատարկ բան է դա, և
հետո ինքը հանկարծ գունատվեց և իրեն հարց տվեց. իսկ եթե
Չիչիկովի գնած հոգիները իսկապես մեռած են. իսկ ինքը
թույլ տվեց նրանց վրա կայքագիր անել, դեռ ինքն էլ կատա-
րեց Պլյուշկինի հավատարմատարի դերը, և այդ բոլորը կհաս-
նի գեներալ-նահանգապետի ականջը, ի՞նչ կլինի այն ժամա-
նակ: Նա այդ մասին ոչինչ ավելի չասաց, բայց հենց որ ասաց
մեկին և մյուսին, և հանկարծ գունատվեցին թե՛ մեկը և թե՛
մյուսը. վախը ժանտախտից ավելի կպշուռ է և հաղորդվում
է վայրկենապես: Հանկարծ ամենքն իրենց մեջ այնպիսի մեղ-
քեր գտան, որ անգամ գոյություն չունենին: Մեռած հոգի-
ներ խոսքը այնպես անորոշ էր հնչում, որ անգամ սկսեցին
կասկածել, թե արդյոք այստեղ ականարկ չկա՞ վաղաժամ թաղ-
ված մարմինների մասին՝ երկու ո՛չ այնքան վաղուց կատար-
ված դեպքերի հետևանքով: Առաջին դեպքը պատահել էր
ինչ-որ սովորյալ գոսկի վաճառականների հետ, որոնք եկել
էին քաղաք՝ տոնավաճառին և իրենց բարեկամ ուստիսուլկ-
ցի վաճառականներին խնջույթի էին քաշել վաճառքից հետո,
խնջույթ՝ ուստի հանգի, գերմանական հնարած բաներով՝
արշաղեններով¹, պունջերով, բալասաններով և այլն: Խնջույթը,
ինչպես սովորություն է՝ վերջացավ տուրուդմիոցով: Սու-
վիչեգոդսկցիները մահի դուռը հասցրին ուստիսուլկցիներին,
թեև իրենք էլ նրանցից ստացան պինդ հարվածներ կողքերին,
կողատակերին և թլակշտերին, որ վկայում էին բռնաբռնների
անշափ մեծությունը, որով մատակարարեցին հանգուցյալնե-
րը: Մինչև անգամ արձատից ջարդվել էր հաղթանակողներից
մեկի ջրախողովակը, մարտիկների արտահայտությունը, այ-
սինքն ամբողջովին ջախջախվել էր քիթը, այնպես որ, դրանից
դեմքին չէր մնացել կես մատի շափ անգամ: Վաճառական-

¹ Արշաղ — գովազուցիչ խմիչք (փունջ)՝ մուգ թեյի հետ կենյալ կամ
օդի խառնած:

ներն իրենց արածը խոստովանեցին, բացատրելով, որ մի
փոքր շարություն արին. լուրեր էին պատվում, որ խոստովա-
նելիս նրանցից յուրաքանչյուրը շորս պետական՝ էր վեր եկել.
ասենք՝ խիստ մութ գործ էր. հավաքած տեղեկանքներից և
հետախուզությունից պարզվեց, որ ուստիսուլկցի տղերքը
մեռել են ծխահարությունից, ուստի և այդպես էլ նրանց թա-
ղեցին իբրև ծխահարների: Մյուս դեպքը, որ վերջերս էր պա-
տահել, հետևյալն էր. Վշիվայա-սպես² գյուղի պետական
գյուղացիները՝ միանալով հենց նույնպիսի գյուղացիների
հետ՝ Բոռովկի³, նույն և Ջադիոկլով⁴ գյուղերից, իբրև երկ-
րի երեսից անհետացրել էին զեմստվոյական ոստիկանությու-
նը՝ ի դեմս ատենակալի, ինչպես որ մի Դոռբյաժկին⁵, որ իբր
զեմստվոյական ոստիկանությունը, այսինքն ատենակալ
Դոռբյաժկինը, սովորություն էր դարձրել շափազանց հաճախ
գնալ նրանց գյուղը, որ այլ ուրիշ դեպքերում մի համատա-
րած ջերմախտ արժի, իսկ պատճառն էլ իբր այն է եղել, որ
զեմստվոյական ոստիկանությունը՝ ունենալով ինչ-ինչ թույլու-
թյուններ սրտային հարցերում, աչք էր գցել կնանոց և
գյուղի աղջիկներին: Ծշմարիտն ասենք, հայտնի չէ, թեև ցուց-
մունքների մեջ գյուղացիները ուղղակի հայտնեցին, որ զեմստ-
վոյական ոստիկանությունը անառակ է եղել ինչպես կատու,
և որ արդեն մի անգամ չէ, որ նրան զգուշացրել են և մի
անգամ էլ մինչև իսկ նրան տկլոր դուրս են արել ինչ-որ մի
խրճիթից, որտեղ որ նա փակվել էր: Իհարկե, զեմստվոյա-
կան ոստիկանությունը արժանի էր, որ պատժվեր սրտային
թուլությունների համար, բայց Վշիվայա-սպեսի, ինչպես և
Ջադիոայլովի գյուղացիներին էլ չէր կարելի արդարացնել ինք-
նադատաստանի համար, եթե միայն նրանք իրոք մասնակցել
էին սպանությունը: Սակայն մութ գործ էր, զեմստվոյական
ոստիկանությանը գտան ճանապարհի վրա, նշանագրեստը
ոստիկանությանը զեմստվոյական ոստիկանության վրա փախա-
կամ սերթուլը զեմստվոյական ոստիկանության վրա փախա-
սից վատթար էր դարձել, իսկ կերպարանքը ճանաչել անգամ

¹ Հարյուր ուրլի:

² Ոչլոտ գոռոզություն:

³ Վարազիկ:

⁴ Քիթը բարձր — նույնպես:

⁵ Փշրուղ բառից ազգանուն:

չէր կարելի: Գործը քարշ էր գալիս դատարաններում և վերջապես մտավ ատյան, ուր սկզբում առանձնութեան մեջ այսպես քննարկվեց. քանի որ անհայտ է, թե՞ գյուղացիներից իսկապես ո՞վ է մասնակցել, իսկ նրանք շատ են, Դոտրյաժկինն էլ մեռած մարդ է, հետևաբար, դրանում նա օգուտ քիչ ունի, եթե անգամ նա գործը տանի էլ, իսկ մուծիկները դեռ կենդանի են, հետևաբար, նրանց համար խիստ կարևոր է, որ գործը իրենց օգտին վճուվի. ուրեմն և հետևապես այսպես վճուվեց. որ ատենակալ Դոտրյաժկինը ինքն է եղել պատճառը, Վշիվայա-սպեսի և Զադիոայլովի գյուղացիներին անարդար նեղութիւններ հասցնելով, բայց նա էլ, դե, մեռավ, սահակով վերադառնալիս կաթվածահար եղավ: Գործը, ըստ երևույթի, լավ սարքվեց, բայց պաշտոնյաները, շես իմանում ինչո՞ւ, սկսեցին մտածել, որ հավանորեն հենց այդ մեռած հոգիների մասին է հիմա խոսքը: Հակառակի պես պատահեց այնպես, որ կարծես դիտմամբ, այն ժամանակ, երբ պարոնայք պաշտոնյաները առանց դրան էլ գտնվում էին անելանելի դրութեան մեջ, նահանգապետին միանգամից երկու թուղթ եկավ: Նրանցից մեկը բովանդակում էր տեղեկութիւն, որ հասած ցուցմունքների և հաղորդագրութիւնների համաձայն նահանգում գտնվում է կեղծ թղթադրամ շինող մեկը, որ թաքնվում է զանազան անունների տակ, և որ պետք է անմիջապես սկսել ամենախիստ հետախուզութիւն: Մյուս թուղթը բովանդակում էր հարևան նահանգի նահանգապետի գրութիւնը՝ օրինական հետախուզութիւնից փախած ավազակի մասին, որ եթե կհայտնվի՝ նրանց նահանգում որևէ այնպիսի կասկածելի մարդ, որ շի ներկայացնի ո՞չ էի վկայաթուղթ և անձնագիր, իսկույն նրան կալանքի տակ առնել: Երկու այս թուղթը բոլորին էլ շարժեցին: Նախկին եզրակացութիւններն ու կռահումները բոլորովին շիլափլավ դարձան: Իհարկե, ոչ մի կերպ չէր կարելի ենթադրել, որ այստեղ որևէ բան վերաբերում էր Զիշիկովին, սակայն և այնպես՝ երբ ամեն մեկը ինքն իր մեջ խորհում էր, երբ մտաբերում էին, որ նրանք դեռևս չգիտեն, թե իսկապես ո՞վ է Զիշիկովը, որ նա շատ անորոշ էր արտահայտվում սեփական անձի մասին, ճիշտ է, ասում էր, որ ճշմարտութեան համար ծառայութեան մեջ տուժել է, բայց չէ՞ որ այդ բոլորը ինչ-ոտ

պարզ չէ, և երբ սրա հետ հիշեցին, որ նա ասաց, թե շատ հակառակորդներ է ունեցել, որոնք սպառնացել են նրա կյանքին, ապա և ավելի ևս տարակուսեցին. կնշանակի՞ նրա կյանքը վտանգի մեջ է եղել, կնշանակի՞ նրան հետապնդել են, կնշանակի՞ ուրեմն, որ նա մի որևէ բան արել է... և իրոք, ո՞վ է նա վերջապես: Իհարկե, շի կարելի կարծել, որ նա կարող էր կեղծ թղթադրամներ շինել, առավել ևս՝ լինել ավազակ. արտաքինը բարեհամբույր է, բայց այս բոլորով հանդերձ ո՞վ է սակայն նա իսկապես: Եվ ահա պարոնայք պաշտոնյաներն իրենց այնպիսի հարց տվին այժմ, որ պետք է իրենց տային սկզբում, այսինքն՝ մեր պոեմի առաջին գլխում: Որտեղեց կրկին մի քանի հարցումներ անել նրանց, որոնցից գնվել են մեռած հոգիները, գոնե իմանալ, թե ի՞նչ գնում է դա և իսկապես ի՞նչ պիտի հասկանալ այդ մեռած հոգիների տակ, և արդյոք նա որևէ մեկին չի՞ բացատրել, թեկուզ պատահամբ, թեկուզ բերանից թոցնելով, իր իսկական մտադրութիւնների մասին, և ցրդյոք ոչ ոքի չի՞ ասել, թե ո՞վ է ինքը: Ամենից առաջ դիմեցին կոոորչկային, բայց այստեղից բան, դուրս չբերին. դե՞, գնել է տասնհինգ ռուբլով, թռչնի փետուր էլ է գնում և շատ բաներ խոստացավ գնել, պետութեանը ճարպ էլ է մատակարարում, և դրա համար էլ հավանորեն խարդախ մարդ է, որովհետև արդեն այդպիսի մեկը կար, որ թռչնի փետուր էր գնում և պետութեանն էլ ճարպ էր մատակարարում, բայց խաբեց բոլորին և ավագ քահանայի կնոջը խաբեց ավելի քան հարյուր ռուբլով: Եվ այն բոլորը, ինչ որ նա ասաց դրանից հետո, համարյա միևնույն բանի կրկնութիւնն էր, և պաշտոնյաները տեսան, որ կոորչկան պարզապես ցանցառ պառավ է: Մանիլովը պատասխանեց, որ նա Պավել Իվանովիչի համար միշտ պատրաստ է երաշխավորել, ինչպես իր համար, որ նա կզոհեր իր բոլոր կալվածքը, միայն թե ունենար Պավել Իվանովիչի հատկութիւնների մի հարյուրերորդ մասը, և ընդհանրապես, նրա մասին արտահայտվեց ամենագովակաւ խոսքերով, ավելացնելով մի քանի մտքեր բարեկամութեան մասին՝ արդեն կկոցած աչքերով: Այդ մտքերն, իհարկե, բավարար կերպով բացատրում էին նրա սրտի քնքուղ զգացմունքները, բայց պաշտոնյաներին չբացատրեցին իսկական գործը: Սորակեիչը պա-

տասխանեց, որ Զիշիկովը նրա կարծիքով լավ մարդ է, և որ ինքը նրան գյուղացիներ ծախել է՝ ընտրովի և ամեն կողմով կենդանի ժողովուրդ. բայց որ ինքը չի կարող վստահեցնել այն մասին, թե ի՞նչ կպատահի հետագայում, որ եթե նրանք ճանապարհին տեղափոխման դժվարություններից բոլորը կոտորվեն, ապա դա իր մեղքը չի լինի, և դա էլ աստօժ բանն է, իսկ ջերմախոտներ և զանազան մահաբեր հիվանդություններ աշխարհիս երեսին քիչ չեն և, լինում են դեպքեր, չէ՞ որ, մեռնում են ամբողջ գյուղերով: Պարոնայք պաշտոնյաները դիմեցին նաև մի միջոցի, ո՛չ բոլորովին ազնիվ, բայց որը, սակայն, գործադրվում է երբեմն, այսինքն՝ կողմնակի ճանապարհներով զանազան լաքեյների ծանոթության միջոցով, այն է՝ հարցնել Զիշիկովի մարդկանց, թե արդյոք չգիտե՞ն նրանք որոշ մանրամասներ իրենց տիրոջ առաջվա կյանքի և հանգամանքների մասին. բայց այստեղ նույնպես շատ բան չլսեցին: Պետրուշկայից միայն բնակարանային հոտն առան, իսկ Սելիֆանից այսքանն իմացան, որ Զիշիկովը պետական պաշտոն է վարել, մեկ էլ առաջնորդում ծառայել է մաքսատանը, և ուրիշ ոչինչ: Այդ դասի մարդիկ մի շատ տարօրինակ սովորույթ ունեն: Եթե նրան ուղղակի են հարցնում մի բանի մասին, նա երբեք չի հիշի, բոլորը միտը չի բերի և անգամ պարզապես կպատասխանի, որ չգիտե, իսկ եթե հարցնելու լինեն մի ուրիշ բանի մասին, հենց այստեղ է, որ դա մեջ կբերի և կպատմի այնպիսի մանրամասնություններով, որ չես էլ կամենա իմանալ: Պաշտոնյաների բոլոր որոնումները նրանց համար պարզեց մի բան միայն, որ նրանք հավանորեն բոլորովին չգիտեն, թե ի՞նչ բան է Զիշիկովը, բայց որ Զիշիկովը մի որևէ բան պե՛տք է որ լինի անպատճառ: Նրանք որոշեցին վերջնականապես պարզարանել այս խնդիրը և համենայն դեպս վճռել, թե ի՞նչ և ինչպե՛ս անեն, ի՞նչ միջոցների դիմեն, և թե ի՞նչ բան է նա իսկապես. արդյոք այնպիսի մարդ է Զիշիկովը, որին պետք է բռնել և կալանավորել իբրև ոչ բարեմիտ մեկի, թե՛ նա այնպիսի մարդ է, որ ինքը կարող է բռնել և կալանավորել իրենց բոլորին՝ իբրև ոչ բարեմիտների: Այդ ամենի համար որոշվեց հատկապես հավաքվել ընթերցողին հայտնի ոստիկանապետի, քաղաքի հոր և բարերարի մաս:

Հավաքվելով ոստիկանապետի, արդեն ընթերցողին հայտնի՝ քաղաքի հոր և բարերարի մոտ, պաշտոնյաներն առիթ ունեցան նկատելու միմյանց, որ նրանք մինչև անգամ նիհարել են այդ հոգսերից և տազնապաններից: Իրոք՝ նոր գեներալ-նահանգապետի նշանակումը և այդ ստացված թղթերը այդպիսի լուրջ բովանդակությամբ և այդ՝ աստված գիտե ի՞նչ լուրերը, սույն ամենը նրանց դեմքերի վրա նկատելի հետքեր էին թողել, և շատերի ֆրակները նկատելիորեն ընդարձակ էին դարձել: Ամենքը տեղի էին տվել՝ և՛ նախագահն էր նիհարել, և՛ բժշկական վարչության տեսուչն էր նիհարել, և՛ դատախազն էր նիհարել, և՛ ինչ-որ մի Սեմյոն Իվանովիչ, որ երբեք ազգանունով չէր կոչվում, ցուցամատին մատանի էր դնում, որ տիկիներին էր տալիս նայելու, մինչև անգամ նա էլ էր նիհարել: Իհարկե գտնվեցին, ինչպես որ ամեն տեղ լինում է, մի քանի ոչ վախկոտ մարդիկ, որ պաղարյունությունը չէին կորցրել, բայց դրանցից շատ քիչ կային: Փոստապետը միայն: Նա միայն չէր փոխվել իր մշտական հավասարակշիռ բնավորության մեջ և միշտ նման դեպքերում սովորություն ուներ ասելու. — «Ճանաչո՞ւմ եմք ձեզ, գեներալ-նահանգապետներիդ: Զեզանից, կարող է պատահել, երեք-չորսը կփոխվի, իսկ ես ահա երեսուն տարի է, փառք աստօժու, նստած եմ միևնույն տեղում»: Սրան մյուս պաշտոնյաները սովորաբար նկատում էին. «Քեզ համար լավ է, շպոն-խեն գի դեյչ, Իվան Անդրեյչ. քոնը փոստի գործ է՝ ստանալ և ուղարկել, ու գուցե միայն կխաբես՝ հիմնարկը մի ժամ շուտ փակելով, և ուշացած վաճառականից մի բան կվերցնես նամակը ժամանակից դուրս ընդունելու համար, կամ կուղարկես որևէ ծանրոց, որ հարկավոր չէր ուղարկել. այդտեղ, իհարկե, ամեն մարդ սուրբ կլինի: Ապա՛ թող ամեն օր հանդիպես սատանայի մեկին, այնպես որ չես էլ ուզե՞մ վերցնել, իսկ նա զոռով բուռը է կոխում: Քեզ ի՞նչ կա. ցավդ քիչ, միայն մի տղա ունես, իսկ այստեղ, բարեկամս, Պոասկովյա Ֆեոդորովնան այնպիսի մի աստվածային շնորհքով է օժտված՝ տարենը միեն ածում է. կա՛մ Պոասկուշկա, կա՛մ Պետրուշկա. այստեղ, բարեկամս, ուրիշ երգ կերգես»: Այսպես էին ասում

պաշտոնյաները, իսկ արդյոք կարելի՞ է իսկապէս սաւա-
նային դեմ կանգնել, այդ մասին դատելը հեղինակի գործը
չէ: Այս անգամ հավաքված խորհրդակցութեան ժամանակ շատ
նկատելի էր բացակայութիւնը այն անհրաժեշտ բանի, որ
հասարակ ժողովրդի մեջ կոչվում է իմաստ: Ընդհանրապես
մենք մի տեսակ ստեղծված շնք ներկայացուցչական հավա-
քութեան համար: Մեր բոլոր հավաքութեան հարա-
ցիական համայնքի ժողովից սկսած մինչև ամեն տեսակ գի-
տական և այլ կոմիտեաները, եթե նրանց մեջ չկա գլխավոր
մեկը, որ բոլորին կառավարում է, տեղի է ունենում ամենա-
կատարյալ խառնաշփոթութիւն: Անգամ դժվար է ասել, թե
ինչի՞ց է դա, ըստ երևութիւն՝ այդպիսի ժողովուրդ ենք, մի-
այն հաջողվում են այն խորհրդակցութեանները, որոնք կազ-
մակերպվում են նրա համար, որպէսզի կոնծեն կամ ճաշեն՝
ինչպես ակումբներն են և ամեն տեսակ վոկսալները՝ գերմա-
նական ձևի: Իսկ պատրաստակամութիւն կա ամեն ըրպե
թերևս ամեն բանի համար: Մենք, հանկարծ, նայած թե խելք-
ներիս ի՞նչ է փշում, ընկերութեաններ ենք սարքում՝ բարե-
գործական, քաջալերական և չես իմանում էլ ինչական: Նպա-
տակը գեղեցիկ կլինի, բայց, այնուամենայնիվ, բան չի դուրս
գա: Կարող է պատահել՝ դա առաջ է գալիս նրանից, որ մենք
հանկարծ բավարարվում ենք հենց սկզբում և արդեն համա-
րում ենք, որ ամեն բան արված է: Օրինակ՝ սկսելով մի որևէ
բարեգործական ընկերութիւն չքավորների համար և նվիրե-
լով նշանակալից գումարներ՝ մենք, ի նշանավորումն այդպիսի
մի գովելի վարմունքի, իսկույն ճաշ ենք տալիս քաղաքի բո-
լոր բարձրաստիճան անձնավորութեաններին, հասկանալի է՝
բոլոր նվիրաբերած գումարների կեսի արժեքով. մնացածնե-
րով հենց տեղն ու տեղը կոմիտեի համար վարձվում է մի
հրաշալի բնակարան՝ ջեռուցմամբ և պահակներով, դրանից
հետո էլ բոլոր գումարից չքավորների համար մնում է հինգ
ոտրլի հիսուն կոպէկ, դեռ այստեղ այդ գումարի բաժանման
մեջ էլ ո՛չ բոլոր անդամներն են իրար հետ համաձայն, և
ամեն մեկը մեջ է խցկում իր քավորին: Ասենք՝ հավաքված
խորհրդակցութեանն այս անգամ բոլորովին ուրիշ տեսակի

1 Վոկալ բառի սկզբական ձեւ՝ հասարակական զվարճատեղի:

էր. նա կազմվեց անհրաժեշտութեան հետևանքով: Ո՛չ թե որևէ
չքավորների կամ կողմնակիցների էր վերաբերում գործը,
գործը վերաբերում էր ամեն պաշտոնյային անձամբ, գործը
վերաբերում էր աղետին, որ սպառնում էր հավասարապես
ամենքին, ուրեմն և այստեղ ակամա պետք է լիներ ավելի
համերաշխութիւն, սերտութիւն: Բայց այդ բոլորով հանդերձ
սատանան գիտե, թե ի՞նչ դուրս եկավ: Չխոսելով արդեն տա-
րածայնութեանների մասին, որ հատուկ է բոլոր խորհրդակ-
ցութեաններին, հավաքվածների կարծիքի մեջ հայտնաբերվեց
անգամ ինչ-որ անհասկանալի անվճռականութիւն. մեկն
ասում էր, որ Չիչիկովը պետական թղթադրամներ կեղծող է
և ապա ինքն էլ ավելացնում էր՝ բայց կարող է պատահել, և
կեղծող չէ. մյուսը հաստատում էր, որ նա գեներալ-նահան-
գապետի գիվանատան պաշտոնյա է, և հենց իսկույն էլ ավել-
ացնում էր. բայց ասենք, սատանան գիտե, ճակատին հո
չի՞ գրած: Այն կուսակցի դեմ, թե արդյոք նա շորերը փոխած
ավազակ չէ՞, զինվեցին բոլորը. գտան, որ արտաքինից զատ,
որը ինքնին արդեն բարեմիտ է, նրա խոսակցութեանների մեջ
բնավ այնպիսի բան չկար, որ մարդուն ցույց տա, թե վայ-
րագ բնույթ ունեցող մարդ է: Հանկարծ փոստապետը, որ մի
բանի ըրպե մնացել էր խորասուզված ինչ-որ մտածմունքների
մեջ, արդյոք հանկարծակի ոգևորութեամբ՝ հետևանքով, որ
սկսելով նրա միտքը կամ մի այլ բանի՝ բացականչեց ան-
լուսավորեց նրա միտքը կամ մի այլ բանի՝ պարուններ, ո՛վ է նա: Այն ձայնը,
սպասելի կերպով. գիտե՞ք, պարուններ, ո՛վ է նա: Այն ձայնը,
որով նա արտասանեց այդ, իր մեջ ինչ-որ ցնցող բան ուներ,
այնպես որ հարկադրեց բոլորին միաժամանակ գոչել. ապա՞,
ո՞վ է:— Դա, պարուններ, տե՛ր իմ աստված, ոչ այլ ոք է, քան
կապիտան Կոպեյկինը:— Իսկ երբ բոլորն իսկույն միաձայն
հարցրին, ո՞վ է այդ կապիտան Կոպեյկինը, փոստապետն
ասաց. ուրեմն դուք չգիտե՞ք, թե ո՞վ է այդ կապիտան Կոպեյ-
կինը:

Բոլորը պատասխանեցին, որ բնավ չգիտեն, թե ո՞վ է կա-
պիտան Կոպեյկինը:

— Կապիտան Կոպեյկինը, — ասաց փոստապետը՝ բացե-
լով իր ծխախոտի տուփը միայն կիսովին, վախենալով, որ
հարևաններից որևէ մեկը չխոթի այնտեղ իր մատները, որոնց
մաքրութեամբ նա քիչ էր հավատում և անգամ սովորույթ

ուներ ավելացնելու, որ— գիտե՞ք, պատվելիս, դուք ձեր մատաները կարող է պատահել ո՞վ գիտե ի՞նչ տեղեր եք խառնչտորել, իսկ ծխախոտը չէ՞ որ մաքրութիւն է պահանջում:— Կապիտան Կոպեյկինը,— կրկնեց նա, արդեն ծխախոտը քիթը քաշելով,— բայց ասե՛ք, եթե մարդ պատմի՞ դուրս կգա մի որևէ գրողի համար շատ հետաքրքիր համարյա մի ամբողջ պոեմ:

Քոլոր ներկա եղողները ցանկութիւն հայտնեցին իմանալ այդ պատմութիւնը կամ ինչպես արտահայտվեց փոստապետը՝ գրողի համարյա շատ հետաքրքիր մի ամբողջ պոեմը, և նա սկսեց այսպես:

Կապիտան Կոպեյկինի պատմությունը

— Տասներկու թվի՛կովից հետո, տեր իմ,— այսպես սկսեց փոստապետը, շնայած որ սենյակում նստած էին ո՛չ թե մեկ, այլ վեց հոգի,— տասներկու թվի կովից հետո, վերավորների հետ ուղարկվել էր նաև կապիտան Կոպեյկինը: Կոստանի՞ տակ էր արդյոք թե կայացիգի, մենակ կարող եք պատկերացնել՝ նրա ոտն ու ձեռքը պոկվեցին: Դե այն ժամանակ, գիտե՞ք, վերավորների համար դեռ կարգադրություն-բան չէր արվել. այդ հաշմանդամների գումար ասածդ էլ սարքեցին՝ կարող եք պատկերացնել՝ մի տեսակ շատ հետո: Կապիտան Կոպեյկինը տեսնում է՝ լավ կլինե՞ր աշխատել, բայց թե մնացել է, հասկանո՞ւմ եք, միայն ձախ ձեռքը: Գնաց տուն, հոր մոտ, հայրն ասում է՝ բան չունեմ քեզ կերակրելու, ես,— կարող եք պատկերացնել,— ինքս հազիվ եմ հաց ճարում:— Այստեղ կապիտան Կոպեյկինս վճռեց ճամփա ընկնել, պարոնիս ասեմ, Պետերբուրգ, թագավորին խնդիրք տալու, որ թագավորական ուղորմածություն ցույց տա.— որ ա՛հա, այսպես, այնպես, որոշ շափով, այսպես ասած՝ կյանքս եմ զոհել, արլուն եմ թափել... Դե հիմա այնտեղ, գիտե՞ք, էլի, գումակի կամ թե պետական կերի սալլերի հետ, մի խոսքով, պարոնիս ասեմ, մի կերպ լեշը զցեց Պետերբուրգ: Դե՛, կարող եք պատկերաց-

նել, այդ մարդը, մի ինչ-որ, այսինքն՝ կապիտան Կոպեյկին, հայտնվեց հանկարծ մայրաքաղաքում, որի նմանը, այսպես ասած, չկա աշխարհիս երեսին: Հանկարծ նրա առաջ բացվեց մի աշխարհ, կյանքի որոշ ասպարեզ, հեքիաթական Շեհերիզադե: Հանկարծ այսպես մի որևէ, կարող եք պատկերացնել՝ նևակի պրոսպեկտ, կամ գիտե՞ք, էլի, մի որևէ Գոռոխովայա փողոց, սատանան տանի, կամ աբայես, մի որևէ կրտեյնայա, կամ մի որևէ շափո՞, օդի մեջ կամուրջներ են կախված սատանայական ձևով, կարող եք պատկերացնել, առանց, այսինքն, մի տեղի կպած լինելու, մի խոսքով՝ Շամիրամ², պարոնս, ու էլ հերիք է: Դես-դեն ընկավ՝ բնակարան վարձելու, բայց եկ տե՛ս, որ ձեռնտու չէ, կծում է. վարագույրներ, փաթվարագույրներ, սատանայական բաներ, հասկանում եք, գորգեր,— մի ամբողջ Պարսկաստան. ջուրն ես գցում, այսպես ասած, կապիտաններդ: Դե՛ սովորականի պես, այսինքն, գնում ես փողոցով, իսկ քիթդ արդեն իմանում է, որ հազարների հոտ է գալիս, իսկ իմ կապիտան Կոպեյկինի մոտ եղած-չեղածը մի տասը կապուտանոց է³, Դե՛, մի կերպ տեղ ճարեց Ռեվելյան պանդոկում՝ օրը մի ուրլի. ճաշը՝ շի. ծեծած կովի մսի մի կտոր: Տեսնում է՝ տեղում երկար մնալ չի լինի, Հարցուփորձ արեց, թե ո՞ւր դիմի: Ասում են՝ կա որոշ տեսակի բարձրագույն հանձնաժողով, վարչություն, հասկանո՞ւմ եք, և պետն էլ գեներալ-անշեֆ այսինչն է: Թագավորն էլ, պետք է իմանաք, որ այդ ժամանակ դեռ մայրաքաղաքում չէր. զորքերը, կարող եք պատկերացնել, դեռ չէին վերադարձել Փարիզից, ամեն ինչ արտասահմանումն էր: Կոպեյկինս, վաղ վեր կենալով, ձախ ձեռքով մորուքը քերեց,— դրովհետև սափրիչին վճարելը, դա մի տեսակ այսպես ասած՝ հաշիվ է, վրան քաշեց մունդիրը և փայտե ոտով, կարող եք պատկերացնել, ճամփա ընկավ հենց իրա պետի, ազնվատոհմ իշխանի մոտ: Հարցրեց բնակարանը:— Այ,— ասում են՝ ցույց տալով Դվորցովայա գետեզերքի վրա մի տուն: Այդ խրճիթն

1 Շարից — սուր ծայր (գերմ.): Այստեղ նկատի ունի Պետերբուրգի ծովափայտության շենքի աշտարակի վրա գտնվող նշանավոր սալլը:

2 Շամիրամ. ակնարկում է նրա շախմատ պարտեզները, որ նա չէ-

նեց Ասորեստանում:

3 Կապույտ գույնի թղթադրամ — հինգ ուրլի:

էլ հո ուրիշ տեսակ խրճիթ է, պատուհանի ապակիները, կա-
րող եք պատկերացնել, սաժեն ու կեսանոց հայելիներ, այն-
պես որ՝ սկահակները, բոլորը՝ ինչ կա-չկա սենյակներում,
երևում է ոնց որ դրսում. կարող ես, մի տեսակ, ձեռքով վերց-
նել փողոցում. պատերի վրա թանկագին մարմարներ, մետա-
ղե գալանտերեյներ¹, ասենք՝ դռան վրա մի տեսակ բռնակ,
հենց այն է՝ հալա դեռ պիտի վազես մանրավաճառի խա-
նութք, մի գրողի սպառն առնես, մի ձեռքերդ երկու ժամ տրո-
րես-մաքրես՝ նոր արդեն սիրտ անես ձեռ տալ դրան, մի խոս-
քով՝ ամեն ինչ մի լաթած է որ՝ խելք թոցնելու բան: Հենց
մենակ շվեյցարն արդեն գեներալխսսիմուսի տեսք ունի. ոսկե-
ջրած գուրզով, կոմսի կերպարանքով, ոնց որ լավ բտած փըք-
ված մոպս, բատիստի օձիքով, շան որդին... Կոպեյկինս մի
կերպ փայտե ոտով իրեն գցեց ընդունարանը, կուշ եկավ իր
համար՝ անկյունում, որ թևով շղիպչի, կարող եք պատկե-
րացնել, որևէ Ամերիկայի կամ Հնդկաստանի ոսկեջրած, հաս-
կանում եք, որևէ մի ճենապակե սկահակի: Դե, հասկանալի
է, որ նա երկար ժամանակ սպասեց, որովհետև, կարող եք
պատկերացնել, եկած էր դեռ այն ժամանակ, երբ գեներալը,
մի որոշ կերպ, դեռ նոր էր վեր կացել անկողնից, և ծառայա-
պետը, կարող է պատահել, մատուցել էր նրան որևէ արծաթե
տաշտ՝ զանազան, հասկանում եք, այնպիսի լվացումների
համար: Սպասում է իմ Կոպեյկինը շորս ծամ, որ ահա մըտ-
նում է վերջապես համհարզը կամ ասենք՝ մի որևէ ուրիշ հեր-
թապահ պաշտոնյա. — «Դեներալը» ասում է, — «այս բոպեյս
դուրս կգա ընդունարան»: — Իսկ ընդունարանում ժողովուրդը
լիքը լցված է: Դրանք հո այն չեն, ոնց որ մենք ենք՝ ծառա-
մուտ, բոլորը շորերով կամ հինգերորդ դասի՝ գնդապետներ,
մեջները դեռ ուսադիրների վրա մի հաստ մակարոն էլ է
փայլում՝ գեներալիտետ, մի խոսքով: Հանկարծ սենյակում,
հասկանում եք, հազիվ նկատելի իրարանցում եղավ, ոնց որ
մի բարակ որևէ եթեր անցավ: Այստեղ-այնտեղ լավեց. «տո՛ւ,
տո՛ւ», և հանկարծ սարսափելի լուծվում տիրեց: Ազնվատոհմ
իշխանը մտնում է: Դե հիմի... կարող եք պատկերացնել,
պետական մարդ: Դեմքին, այսպես ասած... դե, կոշման հա-

մաճայն, հասկանում եք... աստիճանը բարձր... նույնպիսի
և մի արտահայտություն, հասկանում եք: Ամեն ինչ, որ նա-
խասենյակում կար, հասկանալի է, նույն բոպեյն լարվեց,
սպասում է, դողում է, սպասում է վճռի, մի որոշ շափով, ճա-
կատագրի: Մինիստրը կամ ազնվատոհմ իշխանը մտնելում է
մեկին, մյուսին. — դո՛ւք ինչո՛ւ եք եկել, դո՛ւք ինչո՛ւ եք եկել,
ի՞նչ է ձեզ պետք, ի՞նչ է ձեր գործը: — Վերջապես, պարոնս,
մոտենում է Կոպեյկինին: Կոպեյկինը ուժ հավաքելով՝ ասում
է. «Այսպես ու այսպես, ձերդ գերազանցություն. արյուն եմ
թափել, զրկվել եմ, մի որոշ շափով, ձեռքերս, ոտքերս, աշ-
խատել չեմ կարողանում, համարձակվում եմ խնդրել թագա-
վորի ողորմածությունը»: Մինիստրը տեսնում է՝ մարդը փայ-
տե ոտով՝ և աչ թևն էլ դատարկ կպցրած է՝ մունդիրին. —
«Լավ, — ասում է, — անցե՛ք այս օրերս»: Կոպեյկինս դուրս
է գալիս համարյա հրճվանքով, մեկ՝ որ արժանացավ տեսակ-
ցության, այսպես ասած, առաջնակարգ ազնվատոհմիկի հետ,
իսկ մյուսը՝ որ ահա հիմա վերջապես կորոշվի մի որոշ, այս-
պես ասած, թոշակի գործը: Այսպես լավ տրամադրված,
հասկանում եք, ուտոստում էր մայթի վրա: Մտավ Պալկինի
գինետոնը՝ մի բաժակ օղի խմելու, ճաշեց, պարոնս, կոն-
գոնում, հրամայեց, որ իրեն մատուցեն կոտլետ կապառով,
բտահավ զանազան համեմունքներով: Խնդրեց մի շիշ գինի,
երկոյան ուղղվեց դեպի թատրոն, մի խոսքով՝ հասկանում
եք, էլի, քեֆ քաշեց: Մայթում տեսնում է, ահա գնում է ինչ-
որ մի վայելչակազմ անգլուհի, կարապի նման, կարող եք
պատկերացնել, այսպես ասած: Կոպեյկինս, արյունը մեջը
խաղաց, գիտեք, էլի, սկսեց վազել նրա ետևից իր փայտե
ոտով — թրբիկ, թրբիկ. «չէ՛ — մտածեց, մնա հետո, երբ թո-
շակ կստանամ. հիմա ես շափն անց կացրի»: Եվ ահա, տեր իմ,
մի ինչ-որ երեք-չորս օր անց, Կոպեյկինս գնում է նորից մի-
նիստրի մոտ, սպասում նրա դուրս գալուն: «Այսպես, այն-
պես, — ասում է, — եկա, — ասում է, — լսելու ձերդ գերազան-
ցության հրամանին հիվանդություններից և վերքերից տառապ-
յալների վերաբերյալ... — և նման, հասկանում եք, պաշտոնեա-
կան ոճով: Ազնվատոհմիկը, կարող եք պատկերացնել, իսկույն
ճանաչեց նրան. — Ա՛, — ասում է, — լավ, — ասում է, — այս
անգամ ձեզ ոչինչ չեմ կարող անել ավելի, քան միայն այն, որ

1 Մանրագրորդեր:

հարկավոր կլինի, որ դուք սպասեք թագավորի գալուստ, այն ժամանակ, անկասկած, կարգադրութուններ կլինեն վիրավորների համար. իսկ առանց ինքնակալի, այսպես ասած, կամքի, ես ոչինչ չեմ կարող անել:— Գլուխ է տալիս, հասկանում եք, և մնաս բարով: Կոպեյկինը, կարող եք պատկերացնել, դուրս եկավ ամենամանրորդ դրության մեջ: Չէ՞ որ նա արդեն կարծում էր, թե հենց այն է՝ փողը վաղը կտան.— դե եկ, անուշիկս, խմի՛ր ու քեֆ արա:— Դրա փոխարեն նրան հրամայված է սպասել. ժամանակն էլ չի նշանակված: Մռայլ բուրի պես դուրս եկավ նախասենյակից, ոնց որ պուզել¹, հասկանում եք, որի գլխին խոհարարը ջուր է ածել՝ պոչը քաշել է ոտների արանքը, ականջները կախել:— Է՛, չէ՛— մտածում է ինքնիրեն,— մյուս անգամ կգնամ, կբացատրեմ, որ վերջին պատառս է մնացել— չեք օգնի՝ պետք է մեռնեմ, մի որոշ կերպ, սովից:— Մի խոսքով, տեր իմ, սա նորից գալիս է Գլորյոզվայա գետեղերը. ասում են՝ չի կարելի, չի ընդունում, եկեք վաղը:— Մյուս օրն է գնում,— նույն բանը. Չվեյցա՛րը որ՝ նրա երեսը տեսնել չի ուզում: Այն էլ կա, որ մտի կապուտավորներից էլ մեկն է մնացել գրպանում: Լինում էր, որ շշի էր ուտում, կովի մսի մի կտոր. իսկ հիմա կրպակից վերցնում է մի որևէ սելյոդկա կամ թթու վարունգ, մեկ էլ՝ երկու գրոշի հաց, մի խոսքով՝ սովը նեղում է խեղճին, մինչդեռ ախորժակը, ուղղակի, գայլի ախորժակ է: Անց է կենում այսպես՝ որևէ ճաշարանի մոտով, խոհարարն այնտեղ, կարող եք պատկերացնել, օտարերկրացի, ֆրանսիացի, այսպես բաց կերպարանքով, սպիտակեղենը հոլանդական, զոգնոցը սպիտակ՝ ոնց որ ձյուն, շինում է որևէ ֆենդեր², կոտլետիկներ գետնաստենկով, մի խոսքով այնպիսի մի ռասսուպե գելիկատես, որ ուղղակի մատներդ հետը կուտես: Իսկ որ անցնում է Միլյուտինյան խանութների մոտով, այնտեղ էլ պատուհանից մտիկ է տալիս, մի որևէ այսպես ասած՝ սալմոն, բալ— հատը հինգ ռուբլի, խոշոր ձմերուկ՝ մի կատարյալ դիլիժանս, դուրս է եկել պատուհանից և այսպես ասած՝ հիմարի է ման գալիս, որ դրան հարյուր ռուբլի վճարի, մի խոսքով՝ ամեն քայլափոխիդ այնպիսի գայթակղութուն, որ

1 Գանգրամազ շուն:

2 Համեմած (սուր, թունդ) ստու:

բերանիդ ջուրը գնում է, իսկ նա հենց միայն այս է լսում. «վա՛ղը»: Ահա կարող եք պատկերացնել, թե ինչպես էր նրա դրութունը. մի կողմից՝ այսպես ասած՝ սալմոն և ձմերուկ, իսկ մյուս կողմից՝ նրան հենց մի գլուխ հրամցնում են միևնույն ճաշը՝ «վաղը»: Վերջապես խեղճը համբերութունից, իսպառ, այսպես ասած՝ դուրս եկավ, վճռեց՝ ինչ ուզում է լինի, գրոհով խցկվի ներս: Սպասեց մուտքի մոտ, որ տեսնի, թե ուրիշ էլի խնդրատու չի՞ անցնի, և այնտեղ ինչ-որ մի գեներալի հետ, հասկանում եք, իր փայտե ոտով սլկվեց ներս՝ ընդունարան. Ազնվատոհմիկը, սովորականի պես, դուրս է գալիս:— Դո՛ւք ինչո՞ւ համար եք եկել, դո՛ւք ինչու համար եք եկել: Ա՛,— ասում է Կոպեյկինին տեսնելով,— չէ՞ որ ես ձեզ հայտարարեցի, որ դուք պետք է սպասեք որոշման:— Են՛ո՛րհ արեք, ձերդ գերազանցութուն, մի կտոր հաց շունեմ ուտելու, այսպես ասած...— Բայց ի՞նչ անեմ: Ես ձեզ համար ոչինչ չեմ կարող անել. աշխատեցեք առայժմ ինքնե՛րդ ձեզ օգնել, ինքներդ միջոցներ փնտրեցեք:— Բայց, ձերդ գերազանցութուն, ինքներդ կարող եք, մի որոշ, այսպես ասած, դատել, ի՞նչ միջոցներ կարող եմ ես ճարել, շունենալով ո՞չ ձեռք, ո՞չ ոտք:— «Բայց,— ասում է ազնվատոհմիկը,— համաձայնեցեք, որ ես ձեզ չեմ կարող պահել, այլ կերպ, իմ հաշվին, ես շատ վիրավորներ ունեմ, նրանք բոլորը հավասար իրավունքներ ունեն... Ձինվեցե՛ք համբերությամբ: Կգասար իրավունքներ ունեն... Զինվեցե՛ք համբերությամբ: Կգա թագավորը, ես ձեզ կարող եմ ազնիվ խոսք տալ, որ նրա արքայական ողորմածութունը ձեզ այդպես չի թողնի:— Բայց, ձերդ գերազանցութուն, ես չեմ կարող սպասել,— ասում է Կոպեյկինը և ասում է, մի որոշ, այսպես ասած, կոպուտությամբ: Ազնվատոհմիկը, հասկանում եք, մի տեսակ՝ բարկացավ: Իսկապես. այստեղ ամեն կողմից գեներալներ են սպասում որդշումների, հրամանների, գործեր, այսպես ասած, կարևոր, պետական, ամենաշուտափութ կատարման սպասող,— մի բոպե անգամ չի կարելի բաց թողնել,— իսկ այս սատանան կպել է ու պոկ չի գալիս: Ընե՛րեցեք,— ասում է,— ես ժամանակ չունեմ... ինձ սպասում են այնպիսի գործեր, որոնք ձերինից ավելի կարևոր են»:— Հիշեցնում է, այսպես ասած, նուրբ կերպով, որ ժամանակն է, վերջապես, դուրս գնալու: Իսկ Կոպեյկինս, դե սովածութունը, գիտեք, բոթեց

նրան.— «Ինչպե՞ս կամենաք, ձերդ գերազանցութիւն,— ասում է,— տեղից չեմ շարժվի, մինչև որ որոշում տաք»: Դե ... կարող եք պատկերացնել. այդ կերպ պատասխանել ազնվատոհմիկին, որը բավական է մի խոսք ասի, որ բմբուլներդ այնպես քամուն տրվի՝ եկած ճամփադ մոռանաս... Եթե մեզ նման մեկին մի որևէ պաշտոնյա, մեկ աստիճանով ցածր, նման բան ասի, դա արդեն կոպտութիւն է: Իսկ այստեղ շա՛փը, շա՛փը ինչպիսին է. գեներալ-անշե՛ֆ և, մի ինչ-որ կապիտան Կոպեյկին. 90 ոտբլի և զրո՛: Գեներալը, հասկանում եք, էլ ուրիշ ոչինչ, հենց միայն նայեց, իսկ հայացքը հրազեն է. է՛լ հոգի չի մնում, հոգին դառնում է կորեկի հատիկ: Իսկ այս իմ Կոպեյկինը, կարող եք երևակայել, տեղից չի շարժվում, ոնց որ մեխված լինի:— «Իուք ի՞նչ»,— ասում է գեներալը և ձեռք տարավ սրա, ինչպես ասում են, բկին: Բայց, ճշմարիտը որ խոսենք, դեռ նա բավական ողորմածաբար վարվեց, մեկ ուրիշը այնպես կվախեցնէր, որ երեք օր դրանից հետո փողոցը գլխիվայր պտույտ կգար աչքին, բայց նա միայն շտապ.— «Լավ,— ասում է,— եթե ձեզ համար այստեղ ապրելը թանկ է և դուք չեք կարող մայրաքաղաքում հանգիստ սպասել ձեռ վիճակի որոշման, ապա ես ձեզ կարտաքսեմ պետական հաշվով: Կանչել ֆելդյեգերին¹, ճանապարհ դնել սրան իր բնակութեան տեղը»: Իսկ ֆելդյեգերը հո այստեղ կանգնած է. երեք արշինանոց մի ինչ-որ տղամարդ, խոշոր ձեռքերը, կարող եք պատկերացնել, բնութիւնը ինքն է շինել կառապանների² համար, մի խոսքով՝ ասա ատամ հանող... Ահա դրան, ծառային ասածո, բռնեցին, տեր իմ, ու գցեցին սայլի վրա, ֆելդյեգերին էլ հետը դրին:— «է՛հ,— մտածում է Կոպեյկինը,— գոնե ճանապարհածախս չպիտի վճարեմ, դրան էլ շնորհակալ եմ»: Հիմա, պարոնս, գնում է նա ֆելդյեգերով ու ֆելդյեգերով գնալով, մի որոշ կերպ, այսպես ասած, մտածում է ինքնիրեն.— «Եթե գեներալը ասում է, որ կս ինքս միջոցներ ճարեմ ինքս ինձ օգնելու—լավ,— ասում է,— ես,— ասում է,— միջոցներ կճարեմ»: Դե, արդեն թե ինչպե՛ս նրան տեղ հասցրին և ո՛ւր բերին, դրա մասին ոչինչ հայտնի չէ:

¹ Ֆելդյեգեր՝ զինվորական սուրհանդակ:

² Այսինքն՝ կառապաններին ձեռնու համար, որով ֆելդյեգերները ստիպում էին նրանց արագ բռնել:

Այդպես էլ, հասկանում եք, կապիտան Կոպեյկինի մասին լուրերն ընկան մոռացութեան գետը, մի որևէ, ասենք, Լեթա՛, ինչպես ասում են բանաստեղծները: Բայց, թույլ տվեք, պարոններ, այ, հենց այստեղ էլ սկսվում է, կարելի է ասել, թերուններ, այ, հենց այստեղ էլ սկսվում է, կարելի է ասել, թերուններ, հայտնի չէ. բայց շանցավ, կարող եք պատկերացնել, երկու ամիս, որ Ռյազանի անտառներում հայտնվեց ավազակների մի խումբ, և այդ խմբի ատամանը, պարոնս, ուրիշ այլ ոք չէր...»:

— Սակայն թույլ տվեք, Իվան Անդրեևիչ,— ասաց Գանկարծ քնդհատելով նրան ոստիկանապետը,— չէ՞ որ կապիտան Կոպեյկինը, դու ինքդ ասացիր, որ ձեռ ու ոտ չունի, իսկ Ձիլիկովը...

Այստեղ փոստապետը ճշաց և ձեռքով ամբողջ թափով զարկեց իր ճակատին՝ հրապարակով բոլորի առաջ իրեն անվանելով հորթենի: Նա չէր կարողանում հասկանալ թե ինչպե՛ս նման մի հանգամանք նրա միտքը շեղավ հենց պատմութեան սկզբում, և խոստովանեց, որ կատարելապես իրավացի է առածը, թե ուրախ վերջին խելքն է գովելի: Սակայն մի բոլորանց նա իսկույն սկսեց խորամանկութիւն բանեցնել և փորձեց դուրս պրծնել, ասելով, որ սակայն Անգլիայում շատ զարգացած է մեխանիկան, որ լրագրերից երևում է, թե ինչպե՛ս մեկը հնարել է փայտե ոտներ այնպիսի ձևով, որ մի դիպչելով անտեսանելի զսպանակին, ոտները աստված պիտե՛, թե ինչպիսի՛ տեղեր էին տանում, որ հետո էլ ոչ մի տեղ նրան գտնել հնարավոր չէր:

Սակայն բոլորը շատ կասկածեցին, որ Ձիլիկովը կապիտան Կոպեյկինը լինէր և գտան, որ փոստապետն արդեն չափազանց հեռու գնաց: Բայց և նրանք էլ իրենց հերթին լուրեցեցին նվաստ երևալ և փոստապետի սրամիտ կոահուսից մտքերը գրգռված՝ հազիվ թե ավելի հեռուները չգնացին: Ի թիվս շատ յուրատեսակ խելքի մոտ ենթադրութիւնների՝ վերջապես մեկը կար, տարօրինակ է մինչև անգամ ասել թե արդյոք Ձիլիկովը զգեստը փոխած նապոլեոնը չէ՞, թե՛ անգլիացին վաղուցվանից նախանձում է, որ Ռուսաստանը այնպես մեծ է և լայնարձակ, թե մինչև իսկ մի քանի անգամ երե-

1 Լեթա՝ հին հունական դիցաբանութեան մեջ մոռացութեան գետ:

վացել են ծաղրանկարներ, ուր ուսւր դուրս է բերված անգլիացիների հետ խոսակցութիւն: Անգլիացին կանգնած է և ետևից բռնել է թոկով կապած մի շուն, և ի դեմս շան հասկացվում է նապոլեոնը: Իբր նայի՛ր, ասում է, եթե որևէ բան իմ սրբտով լինի՛ իսկույն քեզ վրա բաց կթողնեմ այս շանը, և ահա նրանք հիմա, կարող է պատահել, բաց էլ թողել են նրան Հեղինեի կողուց, և ահա նա հիմա գաղտագողի մտել է Ռուսաստան իբրև Չիչիկով, այնինչ իսկապես բոլորովին էլ Չիչիկովը չէ:

Իհարկե, պաշտոնյաները սրան հավատալը, չհավատացին, բայց, այնուամենայնիվ, մտածմունքի մեջ ընկան և քննելով ամենքն իր մեջ այս գործը, գտան, որ Չիչիկովի դեմքը, երբ նա շրջվում է և կողքանց կանգնում, շատ նմանութուն է տալիս նապոլեոնին: Ոստիկանապետը, որ ծառայել էր 12 թվի կովի ժամանակ և անձամբ տեսել է նապոլեոնին, չկարողացավ նույնպես շխտտովանել, որ հասակով նա ոչ մի դեպքում բարձր չի լինի Չիչիկովից և որ իր կազմվածքով նապոլեոնը նույնպես, չի կարելի ասել, թե չափազանց գեղ է, բայցև այնպես էլ չէ, որ ասենք՝ նիհար: Կարող է պատահել, որ մի քանի ընթերցող այս բոլորը կանվանեն անհավատալի: Հեղինակը ևս ի հաճույս նրանց պատրաստ է այդ բոլորը կոչել անհավատալի: Բայց ցավն այն է, որ իսկապես այնպես էլ կատարվեց, ինչպես պատմվում է, և հենց նրանով էլ զարմանալի է, որ քաղաքը խուլ տեղերում էլ չէր գտնվում, այլ ընդհակառակը, հեռու չէր երկու մայրաքաղաքներից: Սակայն պետք է հիշել, որ այդ բոլորը կատարվում էր Ֆրանսիացիների արժանափառ արտաքսումից անմիջապես հետո: Այդ ժամանակ բոլոր մեր կալվածատերերը, պաշտոնյաները, վաճառականները, գործակատարները և բոլոր գրագետները և անգրագետները դարձել էին՝ առնվազն ամբողջ ութ տարով՝ երզվյալ քաղաքագետներ: «Մոսկովսկիե վեգոմոստի»-ն և «Մին Օտեչեստվա»-ն անգթորեն կարդացվում էին և հասնում էին վերջին ընթերցողին կտոր-կտոր եղած, անպետք՝ որևէ բանի գործածութեան: Փոխանակ այն հարցին՝ «Քանիսի՛ ծախեցիք: Բարեկամս, մի չափ վարսակը, ինչպե՛ս օգտվեցիք երեկվա փորածյունից», ասում էին՝ «Իսկ ի՛նչ են գրում լրագրերում, արգոյք նորից նապոլեոնին բաց չե՞ն թողել կըղ-

զուցո: Վաճառականներից դրանից խիստ զգուշանում էին, որովհետև կատարելապես հավատում էին մի մարգարեի նախագուշակութեան, որ արդեն երեք տարի նստած էր բանտում: մարգարեն եկավ՝ հայտնի չէ որտեղից՝ տրեխներով, երեսը ներս արած քուրքով, որից հոտած ձկան սարսափելի հոտ էր գալիս, և հայտարարեց, որ նապոլեոնը նեո է և պահվում է քարե շղթայով, վեց պատերից և յոթ ծովերից այն կողմը, բայց հետո կքանդի շղթան և կտիրի ամբողջ աշխարհին: Մարգարեն նախագուշակութեան համար ընկավ, ինչպես պետք էր, բանտը, բայց չնայած դրան, իր գործը տեսավ և բոլորովին շփոթեցրեց վաճառականներին:

Իեո երկար ժամանակ, ամենաշահավետ գործարքներ անելիս, վաճառականներն այդ առթիվ պանդոկ գնալիս, որպեսզի թեյ խմեն, խոսում էին նեոի մասին: Պաշտոնյաներից և ազնուականներից շատերը ևս ակամա մտածում էին այդ մասին և վարակված միստիցիզմով, որ ինչպես հայտնի է, այն ժամանակ շատ մողա էր, ամեն մի տառի մեջ, որոնցով կազմված էր նապոլեոն խոսքը, ինչ-որ առանձին նշանակություն էին տեսնում: շատերն անգամ նրա մեջ Հովհաննու հայտնութեան թվերն էին տեսնում: Այսպիսով՝ ոչինչ զարմանալի բան չկար, որ պաշտոնյաները ակամա մտածմունքի մեջ ընկան այդ կետի մասին: սակայն շուտով ուշաբերվեցին, նկատելով, որ իրենց երևակայությունն արդեն չափազանց արատելով, որ իրենց երևակայությունն արդեն չափազանց արագավազ է և որ այդ բոլորն այն չէ: Մտածեցին, մտածեցին, տվեցին-առան և վերջապես որոշեցին, որ վատ չէր լինի՝ դարձյալ մի լավ հարցուփորձ անել նոզգրյովին: Քանի որ առաջինը նա՛ մեջ գցեց մեռած հոգիների պատմությունը և, ինչպես ասում են, սերտ հարաբերության մեջ էր Չիչիկովի հետ, հետևաբար՝ անկասկած, նրա կյանքի հանգամանքներից որևէ բան գիտե, ուրեմն մի անգամ ևս փորձել, թե ի՛նչ կասի նոզգրյովը:

Տարօրինակ մարդիկ են այդ պաշտոնյաները, իսկ նրանց հետ միասին՝ նաև բոլոր կոլման տեր մարդիկ, չէ՞ որ նրանք լավ գիտեին, որ նոզգրյովը ստախոս է, որ նրա ոչ մի բանին մազաշափ անգամ չի կարելի հավատալ: Բայց չնայած դրան, հենց նրան էլ դիմեցին: Արի՛ ու մարգու հետ գործ տես, չի հավատում աստծուն, բայց հավատում է, որ եթե քթարմա-

որ քոր է գալիս, ապա անպատճառ կմեռնի, կթողնի բանաստեղծի ստեղծագործությունը, որը պարզ է, ինչպես օրը, որ թափանցված է ներդաշնակությամբ և բարձր իմաստություն պարզությամբ, իսկ վրա կընկնի հենց ուղղակի նրա՝ վրա, ու որևէ ճարպիկի մեկը խճճում է, դուրս է տալիս, ծառում է, այլանդակում է բնությունը, և դա նրան դուր կգա և նա կգուշի. ահա նա, ահա՛ սրտի գաղտնիքների իսկական ճանաչումը. ողջ կյանքում գրողի գին չի տա բժիշկներին, իսկ կվերջացնի նրանով, որ վերջապես կդիմի մի պառավի, որը բժըշկում է փսփոսոցներով ու թքումներով, կամ ավելի՛ն, ինքը կհնարի մի որևէ խոտաշուր՝ չգիտես ի՞նչ աղբ ու գիրիկից, որը աստված գիտե ինչո՞ւ գլուխը կմտնի, թե հենց սա է ճարը նրա հիվանդության: Իհարկե, կարելի է մասամբ ներել պարոնայք պաշտոնյաներին՝ նրանց իսկական դժվար դրության պատճառով: Խեղդվողը, ասում են, փոքրիկ տաշեղին էլ է ձեռքը գցում, և նա այդ թուլեցիկ դատողություն չունի մտածելու, որ տաշեղի վրա միայն ճանճը կարող է հեծնել զբոսնելու համար, իսկ ինքը համարյա չորս փուլ ծանրություն ունի, եթե ո՛չ անգամ ամբողջ հինգ. բայց դա այդ պահին՝ նրա գլուխը չի մտնում, և նա ձեռքը գցում է տաշեղին: Այդպես էլ մեր պարոնայքը բռնեցին վերջապես Նոզդրյովի օձիքից: Ոստիկանապետը նույն թուլեցիկ նրան մի երկտող գրեց՝ շնորհ բերել երեկոյան, և բոտֆորտներ հագած քաղաքամասի ոստիկանը, գրավիչ շառագունած այտերով՝ նույն թուլեցիկ սուրբ բռնած, թուլեցիկ վազեց Նոզդրյովի բնակարանը: Նոզդրյովն զբաղված էր կարևոր գործով. ամբողջ չորս օր է, որ նա դուրս չէր գալիս սենյակից, ո՛չ ոքի ներս չէր թողնում և ճաշն ստանում էր պատուհանից. մի խոսքով՝ մինչև անգամ երեսուրդ էր և կանաչել: Գործը պահանջում էր մեծ ուշադրություն. դա կայանում էր նրանում, որ պետք էր մի քանի տասնյակ դյուցիմ խաղաթղթերից ջոկել մի տալիս, բայց ամենից շատ ջոկվողը, որին կարելի լիներ վստահել, ինչպես ամենահավատարիմ բարեկամի: Դեռ մի երկու շաբաթվա աշխատանք մնացել էր. այդ ամբողջ ժամանակամիջոցում Պորֆիրին պարտավոր էր մեղելյան շան ձագի պորտը մաքրել առանձին խոզանակով և օրական երեք անգամ լվանալ սապոնով: Նոզդրյովը շատ բարկացավ, որ խանգարեցին իր առանձ-

նությունը. նախ՝ նա գրողի ծոցը ուղարկեց քաղաքամասի ոստիկանին, բայց երբ քաղաքապետի երկտողում կարդաց, որ կարող է օգուտ բերող բան պատահել, որովհետև երեկոյին սպասում են ինչ-որ նորեկի, նույն թուլեցիկ կակղեց, արագ կողպեց սենյակը բանալիով, հագնվեց մի կերպ և ճանապարհ ընկավ նրա հետ: Նոզդրյովի ցուցմունքները, վկայությունները և ենթադրությունները ճեջտեղ եկան այնպիսի խիստ հակադրությամբ պարոնայք պաշտոնյաների հայտարարություններին, որ սրանց վերջին ենթադրություններն էլ շիւա-շիւթ դարձան: Դա կատարելապես այնպիսի մարդ էր, որի համար կասկած բոլորովին գոյություն չունեի, և որքան նրանց կողմից նկատելի էր անհաստատություն և վախ՝ ենթադրությունների մեջ, այնքան նա հաստատ էր և վստահ: Նա պատասխանեց բոլոր կետերին, մինչև անգամ առանց դեմ առնելու, հայտարարեց, որ Չիչիկովը գնել է մի քանի հազար ռուբլու մեռած հոգիներ, և որ ինքը նրան ծախել է, որովհետև պատճառ չի տեսնում չծախելու. այն հարցին, թե արդյոք նա լրտես չի՞ և չի՞՝ աշխատում որևէ բան հետախուզել, Նոզդրյովը պատասխանեց, որ լրտես է, որ դեռ դպրոցում, ուր ինքը նրա հետ սովորել է, նրան անվանում էին ֆիսկալ՝, և որ դրա համար ընկերները, դրանց թվում և ինքը, նրա կողքերը մի փոքր տրորեցին, այնպես որ հետո հարկ եղավ միայն բռնեցին 240 տգրուկ դնել, այսինքն՝ նա ուզում էր ասել 40, բայց 200-ն ինքնիրեն ասվեց: Այն հարցին, թե արդյոք նա կեղծ թղթագրամ սարքող չէ՞, նա պատասխանեց, որ սարքող է, և այս առիթով նա պատմեց մի անեկոտ Չիչիկովի արտասովոր ճարպկության մասին, թե ինչպե՛ս, իմանալով՝ որ նրա տանը գտնվում է երկու միլիոն կեղծ թղթագրամ, կնքել են նրա տունը և պահակ են դրել՝ ամեն մի դռանը երկու գինվոր, և ինչպե՛ս Չիչիկովը բոլոր թղթագրամները մի գիշերում փոխել է, այնպես որ հետևյալ օրը, երբ կնիքները հանել են, տեսել են, որ բոլորը իսկական թղթագրամներ են: Այն հարցին, թե ճի՞շտ է արդյոք, որ Չիչիկովը մտադիր է եղել փախցնել նահանգապետի աղջկան, և արդյոք՝ ճշմարիտ է, որ Նոզդրյովն ինքը հանձն է առել օգնել և մասնակցել այդ գոր-

1 Խոսք տանող-բերող:

ծին, Նոզդրյովը պատասխանեց, որ օգնել է և որ եթե ինքը չլիներ, ապա ոչինչ դուրս չէր գա, բայց այստեղ նա հենց այն է՝ գլխի էր ընկնում, տեսնելով, որ բոլորովին զուր տեղը ստեց և կարող էր այդպիսով փորձանքի մեջ ընկնել, բայց լեզուն այլևս ոչ մի կերպ չկարողացավ իրեն քաշել: Սակայն և դժվար էր, որովհետև հայտնվեցին ինքնին այնպիսի հետաքրքիր մանրամասնություններ, որոնցից ոչ մի կերպ չէր կարելի հրաժարվել: մինչև անգամ տվեց այն գյուղի անունը, որ գտնվում էր ծխական եկեղեցին, որտեղ մտադիր էին եղել պսակվել, այն է՝ Տրուխմաչեկա գյուղը, տերտերն էլ՝ հայր Միգորը, պսակելու համար՝ 75 ուրբի, և սա չէր համաձայնվի, եթե ինքը չվախեցներ նրան, ասելով՝ որ կտեղեկացնի որ հարկն է, որ նա կրկնապսակել է այլուրավաճառ Միխայլին իր քավորկնոջ հետ, որ նա նրան մինչև անգամ տվել է իր կառքը և բոլոր կայարաններում պատրաստել է փոխվող ձիերը: Մանրամասնությունները հասան այնտեղ, որ նա սկսեց արդեն կառապանների անուններն էլ տալ: Փորձեցին նապուլեոնի մասին խոսք բանալ, բայց իրենք ևս ուրախ չէին, որ փորձեցին, որովհետև Նոզդրյովը այնպիսի անհեթեթություններ դուրս տվեց, որ ոչ միայն չունեի ոչ մի նմանություն ճշմարտության, այլ մինչև անգամ պարզապես ոչ մի բանի նմանություն չունեի, այնպես որ՝ պաշտոնյաները հառաչելով ետ քաշվեցին: միայն ոստիկանապետը երկար լսում էր, մտածելով՝ թե արդյոք գոնե մի որևէ բան կլինի՞ շարունակության մեջ, բայց վերջապես ձեռքը թափ տվեց՝ ասելով. սատանան գիտե ի՞նչ բան է: Եվ բոլորը համաձայնեցին նրանում, որ ինչքան կուզես՝ եզան հետ կոխվ տուր, նրանից կաթ չես ստանա: Եվ պաշտոնյաները մնացին ավելի վատթար դրուժյան մեջ, քան էին առաջ, և գործը վերջացավ նրանով, որ ոչ մի կերպ չկարողացան իմանալ, թե ի՞նչ բան էր Չիչիկովը: Եվ պարզ դառավ, թե ի՞նչ ցեղից է մարդը. իմաստուն է, խելացի և խելքը շատ բանում կրանի՞ ինչ վերաբերում է ուրիշներին, բայց ո՛չ իրեն. ինչպիսի՞ զգուշավոր, հաստատ խորհուրդներ կտա նա կյանքի դժվար դեպքերում: Ինչպիսի՞ ժիր գուլս, — գուշում է ամբոխը, — ի՞նչ անհողողոզ բնավորություն: Բայց ապա թող այդ ժիր գլխին մի՞ դժբախտություն հասնի, և պատահի, որ նա ինքը դովի կյանքի դժվար

դրուժյունների մեջ, — ո՞ր կորավ բնավորությունը, ամբողջովին կորցրեց իրեն անհողողոզ տղամարդը և նրանից մնաց ողորմելի վախկոտի մեկը, չնչին, թույլ երեսա կամ պարզապես ֆետյուկ, ինչպես ասում է Նոզդրյովը:

Բոլոր այդ դատողությունները, կարծիքները և լուրերը, հայտնի չէ, թե ի՞նչ պատճառով, ամենից ավելի ազդեցին խեղճ դատախազի վրա: Դրանք այն աստիճան ազդեցին, որ նա գալով տուն, սկսեց մտածել, մտածել և հանկարծ, ինչպես ասում են՝ անսպասելի մեռավ: Կաթվա՞՞՞ դիպավ նրան արդյոք, թե մի ուրիշ բան բռնեց, միայն՝ ինչպես նստած էր, այնպես էլ աթոռից բերանքսիվայր թրմփաց հատակին: Ծշացին, ինչպես սովորաբար լինում է, ձեռքներն իրար տալով. «ա՛խ, տեր աստված», ուղարկեցին բժշկի ետևից, որ արյուն առնվի, բայց տեսան, որ դատախազը արդեն տեղովը անշունչ մարմին է: Այն ժամանակ միայն ցավակցությամբ իմացան, որ հանգուցյալը իսկապես որ հոգի ուներ, թեև նա իր համեստությունից երբեք այն ցույց չէր տալիս: Մինչդեռ մահվան հայտնվելը նույնպես սարսափելի եզավ փոքր մարդու մեջ, որքան սարսափելի է նա մեծ մարդու մեջ. այն մարդը, որ դեռ քիչ առաջ ման էր գալիս, շարժվում էր, վիստ էր խաղում, ստորազրում էր զանազան թղթեր և այնքան հաճախ երևում էր պաշտոնյաների մեջ իր թանձր հոնքերով և թարթող աչքերով, հիմա պառկել էր սեղանի վրա, ձախ աչքը արդեն չէր թարթում բոլորովին, բայց մի հոնքը դեռ վեր էր բարձրացրել ինչ-որ հարցական. արտահայտությամբ: Ինչի՞ մասին էր հարցնում հանգուցյալը, ինչո՞ւ մեռավ կամ ինչո՞ւ համար էր ապրում, այդ միայն ասածուն է հայտնի:

Բայց չէ՞ որ դա անհեթեթություն է, չէ՞ որ դա ոչ մի բանի հարիւր չէ, դա անկարելի է, որ պաշտոնյաները այդպես կարողանային իրենք իրենց վախեցնել, ստեղծել այդպիսի մի հիմարություն, այդքան հեռանալ ճշմարտությունից, երբ երեսախայի համար անգամ պարզ էր, թե ինչո՞ւմ էր բանը: Այնպես կասեն շատ ընթերցողներ և կկշտամբեն հեղինակին անհեթեթությունների համար կամ խեղճ պաշտոնյաներին կանվանեն հիմարներ, որովհետև մարդ շուտով լսյամբ է գործածում «հիմար» բառը և պատրաստ է օրական տասը-քսան անգամ մատուցել այն իր մեթոդներին: Բավական է տասը հատ

կությունիցդ մեկը հիմար հատկութուն լինի, որպեսզի հիմար ճանաչվես, անկախ ինը լավ հատկութուններիցդ: Ընթերցողների համար դուրսին է դատելը, նայելով իրենց հանգիստ անկյունից և բարձրութունից, որտեղից ողջ հորիզոնն է բացված դեպի ամենը՝ ինչ կատարվում է ներքևը, ուր մարդ մտտավոր առարկան է տեսնում: Նաև մարդկության համաշխարհային տարեգրության մեջ կան շատ դարեր, որոնք, թվում է թե, կընչեիր և կոչնչացնեիր իբրև ոչ պիտանի: Աշխարհիս երեսին շատ են կատարվել մոլորութուններ, որոնք թվում է այժմ չէր կատարի նույնիսկ երեսխան: Ի՛նչ ծուռումուռ, խուլ, նեղ, անանցանելի, հեռու մի կողմ տանող ճանապարհներ է ընտրել մարդկութունը, ձգտելով հասնել հավերժական ճշմարտության, մինչդեռ իր առջև ամբողջովին բաց է եղել ուղիղ ճանապարհը, նման այն ճանապարհին, որ տանում է դեպի հոյակապ տաճարը, թագավորի համար հատկացված պալատները: Բոլոր այլ ճանապարհներից լայն ու շքեղ է նա, շողողուն՝ արևով և լուսավորված ողջ գիշերը կրակներով: Բայց մարդիկ անցնում էին նրա մոտով թանձր խավարի մեջ: Եվ քանի անգամ, արդեն երկնքից առաքված իմաստից զբոսաբերված՝ նրանք այստեղ ևս կարողանում էին նո ընկրկել և շեղվել մի կողմ, կարողանում էին օրը ցերեկով ընկնել կրկին անանցանելի խուլ անկյունները, կարողանում էին կրկին բաց թողնել կույր մշուշը միմյանց աչքերի մեջ և քաշ գալով ճահճային կրակների ետևից, կարողանում էին այնուհանդերձ հասնել անդնդին, որպեսզի հետո սարսափով հարցնեն իրար, թե ո՛ւր է ելքը, ո՛ւր է ճանապարհը: Ներկա սերունդն այժմ պարզ տեսնում է բոլորը, զարմանում է մոլորութունների վրա, ծիծաղում է իր նախնիների անզարգացածության վրա, իզուր չէ, որ երկնային հրով է գծագրված սույն տարեգիրը, որ նրա մեջ գոչում է յուրաքանչյուր տառը, որ ամեն կողմից ուղղված է խոցող մատը հենց նրա՝ վրա, նրա՝ վրա, ներկա սերունդի վրա, բայց ծիծաղում է ներկա սերունդը և ինքնահավան, հպարտ սկսում է նոր մոլորութունների շարանը, որոնց վրա հետո նույնպես կծիծաղեն եկող սերունդները:

Չիլիկովն այս ամենի մասին կատարելապես ոչինչ չգիտեր: Հակառակի պես այդ ժամանակ նա թեթև մրսել էր, ֆլուս ուներ և կոկորդի փոքրիկ բորբոքում, որոնց բաշխման

մեջ չափազանց առատաձեռն է մեր նահանգական քաղաքներից շատերի կլիման: Որպեսզի որևէ կերպ չընդհատվեր, աստված մի՛ արասցե, կյանքը առանց սերունդի, նա որոշեց, որ ավելի լավ կլինի մի երեք օր սենյակում մնա: Սույն օրերի ընթացքում նա անդադար ողողում էր կոկորդը կաթով, մեջը թուզ, որ նա հետո ուտում էր և այտի վրան կապել էր երիթուկի և կամֆորայի բարձիկ: Ցանկանալով որևէ բանով ժամանակն զբաղեցնել, նա կազմեց գնած գյուղացիների մի քանի նոր և մանրամասն ցուցակներ, մինչև անգամ կարգաց ինչնոր մի հատորը դեսուհի կավաքիերի, որ գտավ իր ճամպուրակի մեջ, նորից նայեց արկղիկի մեջ եղած զանազան առարկաները և գրությունները, մի քանիսը կարգաց կրկին անգամ ևս, և այդ բոլորը նրան խիստ ձանձրացրեց: Ո՛չ մի կերպ չէր կարողանում հասկանալ, թե ի՛նչ կարող է նշանակել, որ ոչ մեկը քաղաքի պաշտոնյաներից չեկավ նրա մոտ գոնե մի անգամ հարցնելու նրա առողջութունը, մինչդեռ վաղուց չէ, որ հյուրանոցի առջև հաճախ կանգնում էին կա՛մ փոստապետի, կա՛մ դատախազի, կա՛մ նախագահի դրոժկաները: Նա միայն ուսերն էր թոթվում սենյակում շրջելով: Վերջապես նա իրեն ավելի լավ զգաց և աստված գիտե, թե ո՛րքան ուրախացավ երբ տեսավ, որ հնարավորութուն կա դուրս գալ մաքուր օդ: «Չհետաձգելով՝ նա անհապաղ ձեռք զարկեց տուալետին, բաց արեց իր արկղիկը, բաժակը Խրեց եռացրած ջրով, հանեց արեց իր արկղիկը, բաժակը Խրեց եռացրած ջրով, հանեց հայելու մեջ՝ նա արդեն ասաց. այ թե անտառներ են բուսել, կզակի վրա բավականին թանձր ցանքս էր բուսել: Ածիվելով՝ նա սկսեց աշխույժ ու արագ հագնվել, այնպես որ, քիչ մնաց դուրս թռչել պանթալոնի միջից: Վերջապես նա հագնված էր, օդեկոտն ցանված և ավելի տաք փաթաթվելով՝ դուրս եկավ փողոց, նախազգուշացման համար այտը կապելով: Նրա դուրս գալը, ինչպես յուրաքանչյուր ապաքինված մարդու համար, ճիշտ որ տոնական էր: Ամեն բան, որ պատահում էր նրան, ծիծաղկոտ տեսք էր ընդունել, և՛ տները, և՛ անցնող մուժիկները, որոնք սակայն բավական լուրջ էին, որոնցից որևէ մեկը արդեն կարողացել էր իր ընկերոջ՝ ականջին մի հատ

հասցնել: Առաջին այցը նա ուզում էր անել նահանգապետին: Ճանապարհին շատ մտքեր էին անցնում նրա գլխով. մտքում պտտվում էր խարտյաշիկը, անգամ երևակայութունը սկսեց թեթևակի շարժանիություններ անել և նա արդեն ինքն սկսեց մի փոքր կատակել և ծիծաղել իր վրա: Այդ տրամադրություններ նա հայտնվեց նահանգապետի տան մուտքի առջև: Արդեն այն է՝ սկսում էր հաշտում շտապով վրայից նետել շինելը, որ շվեյցարը զարմացրեց նրան անսպասելի խոսքերով. չի՞ հրամայված ընդունել:

— Ինչպե՞ս, ինչպես թե, դու երևում է, շճանաչեցի՞ր ինձ, լա՛վ նայիր երեսիս, — ասաց նրան Չիչիկովը:

— Ինչպե՞ս շճանաչեմ, ձեզ հո առաջին անգամ չեմ տեսնում, — ասաց շվեյցարը: — Հենց ձե՛զ միայն չի հրամայված ընդունել, մնացած բոլորին կարելի է:

— Ա՛յ քեզ բան. ինչո՞ւ, ի՞նչ պատճառով:

— Այդպես է հրամանը, երևում է՝ այդպես էլ պետք է, — ասաց շվեյցարը և դրան ավելացրեց մի խոսք. այո՛ւ. Որից հետո կանգնեց նրա առջև բոլորովին ազատ, շպահապանելով այն շոյիչ տեսքը, որով առաջները շտապում էր հանել նրա շինելը: Թվում էր, թե նա նրան նայելով մտածում էր. է՛հ, դե որ քեզ տերերս հաշտից են քշում, ասել է դու, ոնց որ երևում է, էնպես, ավարայի մեկն ես:

— «Անհասկանալի է», — մտածեց ինքնիրեն Չիչիկովը և հենց իսկույն ուղևորվեց ատյանի նախագահի մոտ, բայց ատյանի նախագահն այնպես շփոթվեց նրան տեսնելով, որ չկարողացավ երկու խոսք իրար կապել և խոսեց այնպիսի դատարկ բաներ, որ անգամ երկուսն էլ ամաչեցին: Նրանից հետո անաչառ, ո՛րքան էլ ճանապարհին Չիչիկովը ջանում էր բացատրել և հասկանալ, թե նախագահի միտքը ի՞նչ էր և թե ի՞նչ բանի էին վերաբերում նրա խոսքերը, բայց ոչինչ չկարողացավ հասկանալ: Հետո անցավ ուրիշների մոտ: ոստիկանապետի մոտ, փոխնահանգապետի մոտ, փոստապետի մոտ, բայց նրանք բոլորը կա՛մ չընդունեցին նրան, կա՛մ ընդունեցին այնպես տարօրինակ, այնպես հարկադրված և անհասկանալի կերպով տարան խոսակցությունը, այնպես գլուխները կորցրին և այնպիսի մի անհեթեթություն դուրս եկավ այդ բոլորից, որ նա կասկածեց նրանց ուզեղի առողջության

մասին: Գարձյալ փորձեց մտնել որևէ մեկի՝ մոտ ևս, որպեսզի իմանա գոնե պատճառը, բայց ոչ մի պատճառ չիմացավ: Կիսաքուն մարդու պես աննպատակ թափառում էր նա քաղաքում, չկարողանալով որոշել՝ արդյոք ի՞նչն է խելագարվել, թե՞ պաշտոնյաներն են գլուխները կորցրել, արդյոք երազո՞ւմն է այդ բոլորը կատարվում, թե՞ հարթմանի երազից վատթար շիլաշփոթ է եփել:

Արդեն ուշ ժամանակ, համարյա մթնշաղին՝ վերադարձավ իր տեղը, հյուրանոց, որտեղից հոգու այնպիսի լավ տրամադրություն մեջ դուրս էր եկել, և ճանձրությից հրամայեց, որ իրեն թեյ մատուցեն: Մտածումների մեջ և ինչ-որ անիմաստ դատողություններով իր դրության տարօրինակության մասին՝ նա սկսեց թեյ լցնել, երբ հանկարծ սենյակի դուռը բացվեց և բոլորովին անսպասելի՝ նրա առջև կանգնեց Նոգդրյովը:

— Այ, առածն ասում է. բարեկամի համար յոթ վերստ ճամփա կտրելն էլ նեղություն չէ, — ասաց նա, հանելով կարտուզը. — անցնում եմ այստեղով, տեսնում եմ պատուհանում լույս կա, արի՛, ասում եմ, մտնեմ. հավանորեն՝ քնած չի՛ Ա՛, այդ լավ է, որ սեղանիդ վրա թեյ կա, հաճույքով կիմեմ մի գավաթ. այսօր ճաշին ամեն տեսակ անպետք բաներ կերա, զգում եմ, որ արդեն ստամոքսում սկսում է իրարանցում: Ապա մի հրամայիր, որ ինձ համար ծխամորճ լցնեն. ո՛ւր է քո ծխամորճը:

— Բայց չէ՞ որ ես ծխամորճ չեմ քաշում, — ասաց Չիչիկովը շոր կերպով:

— Դատարկ խոսք, իբր ես չգիտեմ, որ դու ծխող ես: է՛յ, ի՞նչ է էն... ծառայիդ անունը: է՛յ, Վախրամե՛յ, լսի՛ր:

— Ոչ թե Վախրամեյ, այլ Պետրոշկա:

— Ինչպե՞ս թե. ախր դու մի Վախրամեյ ունեիր առաջներում:

— Ոչ մի տեսակի Վախրամեյ չի եղել ինձ մոտ:

— Այո՛, ճիշտ է, դա Գերբերին ունի մի Վախրամեյ: Երեվակայիր, Գերբերինին ի՞նչ բախտ վիճակվեց, նրա մորաքույրը կռվեց իր որդու հետ, այն պատճառով, որ սա ամուսնացել է ճորտուհու հետ և հիմա իր բոլոր կալվածքը գրել է Գերբերինի անունով: Ըս ինքս ինձ մտածում եմ, ա՛յ թե այդպիսի մի մորաքույր ունենամ հետագայի համար: Իսկ դու, բարե-

կամ, այս ի՞նչ եմ ամենքից հեռացել, ոչ մի տեղ չես երևում: Իհարկե, ես գիտեմ, որ դու զբաղված ես լինում երբեմն գիտական առարկաներով, սիրում ես կարդալ (թե ինչից եզրակացրեց նոզդրյովը, որ մեր հերոսը զբաղվում է գիտական առարկաներով և սիրում է կարդալ, դա, խոստովանում ենք, մենք ոչ մի կերպ չենք կարող ասել, իսկ Չիչիկովը՝ դրանից էլ ավելի քիչ): Ա՛խ, եղբայր Չիչիկով, եթե դու միայն տեսնեիր... ա՛յ թե ճիշտ որ սնունդ կլինեիր քո սատիրական խելքի համար (թե ինչո՞ւ Չիչիկովը սատիրական խելք ուներ, դա ևս անհայտ է): Երևակայիր, եղբայր, վաճառական կիսաշուփ մոտ գորկա՛ էինք խաղում, ա՛յ թե որտեղ էր ծիծաղը: Պեռնպենդեր, որ ինձ հետ էր, ասա,— ասում է,— եթե հիմա Չիչիկովը լինեիր՝ այ թե նրա իսկապես... (մինչդեռ Չիչիկովը ծնված օրից չէր ճանաչում ոչ մի Պեռնպենդեր): Դե խոստովանիր, եղբայր, չէ՞ որ, ճշմարիտ, ամենաստոր կերպով վարվեցիր այն ժամանակ ինձ հետ, հիշո՞ւմ ես, երբ շաշկի էինք խաղում, չէ՞ որ ես տարա... Այո՛, դու, բարեկամ, ուղղակի խաբեցիր ինձ: Բայց ես, գլուխս մեռնի, ոչ մի կերպ չեմ կարողանում բարկանալ: Նորերս նախագահի հետ... Հա՛, իսկապես, չէ՞ որ ես պետք է քեզ ասեմ, որ քաղաքում բոլորը քեզ դեմ են. նրանք կարծում են, որ դու կեղծ թղթադրամ ես սարքում, եկել կպել էին ինձ, բայց ես սաբի պես քեզ պաշտպան կանգնած՝ ասացի, որ քեզ հետ միասին սովորել եմ և հորդ էլ ճանաչում եմ. դե էլ ինչ ասեմ, մի լավ գուգեցի նրանց:

— Ես կեղծ թղթադրամ եմ օարքում,— գռչեց Չիչիկովը, ավթոռից վեր կենալով:

— Բայց դու ինչո՞ւ այդպես վախեցրիր նրանց,— շարունակեց նոզդրյովը:— Նրանք, սատանան գիտե, վախից խելագարվեցին. քեզ շինեցին ավազակ և լրտես... իսկ դատախազը վախից մեռավ, վաղը թաղումն է: Դու չե՞ս գա: Նրանք, ճիշտն ասած, վախենում են նոր գեներալ-նահանգապետից, որ քո պատճառով մի բան դուրս չգա. իսկ ես գեներալ-նահանգապետի վերաբերյալ այն կարծիքին եմ, որ եթե նա քիթը վեր տնկի և գոռոզություն անի, ազնվականության հետ կատարեղապես ոչինչ չի կարող անել: Ազնվականությունը պահանջում է սրտաբացություն, ճիշտ չէ՞: Իհարկե, կարելի է

իրեն համար քաշվել կարիները և ոչ մի պարերկույթ չտալ, բայց դրանով ի՞նչ դուրս կգա: Չէ՞ որ դրանով բան չես շահի: Սակայն դու, Չիչիկով, ռիսկով գործ ես բռնել:

— Ի՞նչ ռիսկով գործ,— հարցրեց Չիչիկովն անհանգիստ:— Այ, նահանգապետի աղջկան փախցնելը: Ես, ճիշտ է, սպասում էի դրան, ասված վկա, սպասում էի: Առաջին անգամ, հենց որ տեսա ձեզ միասին պարերկույթում, է՛, արդեն, մտածում եմ, Չիչիկովը, անշուշտ, զուր տեղը չի... Սակայն դու իզուր այդպիսի ընտրություն արիր, ես նրա մեջ ոչինչ լավ բան չեմ գտնում: Այ, կա մեկը, Բիկուսովի բարեկամուհին, նրա քրոջ աղջիկը, ա՛յ, քեզ կասեմ աղջիկ է, է՛, կարելի է ասել՝ հրա՛շք, խաս կտոր:

— Բայց դու ի՞նչ, ի՞նչ ես դուրս տալիս: Ինչպե՞ս թե նահանգապետի աղջկան փախցնել, ի՞նչ ես ասում,— խոսում էր Չիչիկովը աչքերը շռած:

— Դե, բավական է, բարեկամս, այ թե ծածկամիտ մարդ ես, հա՛: Ես, ճիշտն ասեմ, դրա համար եմ քեզ մոտ եկել. համեցեք, ես պատրաստ եմ քեզ օգնել. այդպես էլ թող լինի. կրնեմ պսակդ, կառքն ու փոխվող ձիերն ինձանից, միայն մի պայման. դու պետք է ինձ պարտք տաս՝ երեք հազար: Հարկավոր է, եղբայրս, թեկուզ մորթիր:

Նոզդրյովի շողակրատության ողջ ընթացքում Չիչիկովը մի քանի անգամ տրորեց աչքերը, կամենալով հավատալ, որ երազում չի՝ այդ բոլորը լսում: Կեղծ թղթադրամներ սարքելը, նահանգապետի աղջկան փախցնելը, դատախազի մահը, որի պատճառը իբր թե ինքն է, գեներալ-նահանգապետի գալուստը, այդ բոլորը նրան կարգին երկյուղ ներշնչեցին: Թե որ բանն այդտեղ հասավ, մտածեց նա ինքնիրեն, էլ մլու տալու ժամանակ չէ, քանի շուտ է, պետք է այստեղից ծլկել:

Նա ջանաց ցանել նոզդրյովին, իսկույն իր մոտ կանչեց Սելիֆանին և հրամայեց պատրաստ լինել արշալույսին, որ պետքի հենց վաղը, առավոտյան ժամը 6-ին անպայման դուրս գան քաղաքից, այնպես որ ամեն բան կարգի բերված լինի, բրիչկան յուղած և այլն, և այլն: Սելիֆանն ասաց. աչքիս վրա, Պավել Իվանովիչ, և սակայն կանգնած մնաց մի առ ժամանակ դռան մոտ՝ շարժվելով տեղից: Պարոնը հենց նույն պահին Պետրուշկային հրամայեց դուրս քաշել մահա-

¹ Թղթախազի անուն է:

կալի տակից ճամպրուկը, որ արդեն փոշով ծածկվել էր կարգին, և սկսեց նրա հետ միասին դասավորել առանց մեծ ընտրողութեան՝ գուլպաները, շապիկները, սպիտակեղենը՝ վազած թե անվազ, կոշիկների կաղապարները, օրացույցը... Այդ բոլորը դասավորում էր ինչպես պատահեր, նա ուզում էր պատրաստ լինել հենց երեկոյան, որ վաղվան օրը ոչ մի արգելք չպատահեր: Սեփականը մի երկու րոպե դուրս գնալուց հետո վերջապես շատ դանդաղ դուրս եկավ սենյակից: Դանդաղ, որքան միայն կարելի է երևակայել, դանդաղ իջավ նա սանդուղքից, իր թաց կոշիկներով հետքերը տպելով ներքև իջնող մաշված աստիճանների վրա, և երկար ժամանակ ձեռքով քորում էր ծոծրակը: Ի՞նչ էր նշանակում այդ քորելը, և ընդհանրապես ի՞նչ է նշանակում դա: Արդյո՞ք ափսոսանք, որ ա՛յ, չհաջողվեց վաղվա համար նշանակված հանդիպումը իր խղճուկ քուրքը հագած, կուշակով մեջքը պնդացրած բարեկամի հետ որևէ արքունական գինետանը, կամ արդեն նոր տեղում ճանկե՞լ էր նրան մի որևէ սրտի հատորիկ, և ստիպված է թողնել երեկոյան կանգնելը դարպասի մոտ և քնքշորեն բռնելը սպիտակ թափիկները՝ այն ժամին, երբ քաղաքի գլխին է իջնում մթնշաղը, կարմիր բլուզով տղան բակի ծառաների առջև ծլնագացնում էր իր բալալայիկան, և խաղաղ գրույց է անում տարաստիճան, աշխատանքն ավարտած ժողովուրդը: Թե՞ պարզապես, ափսոս էր թողնելը ծառաների խոհանոցում քուրքի տակ տաքացրած տեղը՝ վառարանին ու շշիին և քաղաքի կակուղ պիրոզին մոտ, նրա համար, որ նորից քաշ գար անձրևին, թոնութացի և ամեն տեսակ ճանապարհի աղետների մեջ: Աստված վկա, չես կարող գուշակել: Ինչ ասես չի նշանակում ոուս ժողովրդի՝ ծոծրակ քորելը:

ԳԼՈՒԽ XI

Ո՛չ մի բան սակայն այնպես չպատահեց, ինչպես ենթադրում էր Չիչիկովը: Առաջին՝ որ զարթնեց ավելի ուշ, քան կարծում էր—դա առաջին անախորժութունն էր: Վեր կենալով նա իսկույն ուղարկեց իմանալու, թե արդյոք լծած է բրիչկան և պատրաստ է ամեն ինչ. բայց տեղեկացրին, որ բրիչկան դեռ չի լծված և ոչինչ դեռ պատրաստ չէ: Դա երկրորդ

անախորժութունն էր: Նա զայրացավ, պատրաստվեց անգամ քոթակի նման մի բան ուտեցնել մեր բարեկամ Սեփականին և անհամբերությամբ սպասում էր միայն, թե սա իր կողմից արդարացման ի՞նչ պատճառ կբերի: Շուտով Սեփանը երևաց դռների մոտ, և պարոնը բավականութուն ունեցավ լսելու նույն խոսքերը, որ սովորաբար լսվում է ծառաների կողմից այն դեպքում, երբ հարկավոր է շուտ ճանապարհվել:

— Ախր, Պավել իվանովիչ, հարկավոր է ձեռքը պայտել:

— Ա՛յ դու խոզի ձագ, հաստագլու՛ւս, ինչո՞ւ առաջ շասաթիր այդ ժամանակ չկար, ի՞նչ է:

— Դե ժամանակ կար... անիվն էլ, Պավել իվանովիչ, դողը պետք է բոլորը փոխել, քանի որ սրանից դենը ճամփան դարձափոս է, հենց մի գլուխ քարքարոտ... Մին էլ՝ թե հրաման կտան՝ ասեմ. բրիչկայի առաջը հենց լավ շարժվել է տեղից, էնքան որ, ո՞վ է իմանում, երկու կայարան էլ չդիմանա:

— Սրիկա՛, — գոռաց Չիչիկովը ձեռները իրար խփելով և մոտեցավ նրան այնքան, որ Սեփականը վախենալով, թե պարոնից նվեր ստանա՝ քիչ ետ-ետ գնաց և մի կողմ ծովեց: — Ինձ սպանե՞լ ես ուզում, հա՞, մորթե՞լ ես ուզում ինձ: Պատրաստվում ես մեծ ճանապարհին ինձ մորթե՞լ, ավազակ, անիծված խոզի ձագ, ծովի ցուցանք, հա՞, հա՞: Երեք շաբաթ է՝ նստած եմք մի տեղ, հա՞: Գոնե ասեիր, անառակ, — և հիմա վերջին ժամին հարմարը գտար, երբ արդեն համարյա պատրաստ եմք՝ նստել ու գնալ, հա՞. հենց այստե՛ղ մուրտառեցիր, հա՞, հա՞: Չէ՞ որ դու այդ գիտեիր առաջուց: Չէ՞ որ դու այդ գիտեիր, հա՞, հա՞: Պատասխանի՛ր: Գիտեի՛ր: Հա՞: — Գիտեի, — պատասխանեց Սեփականը՝ գլուխը կախելով:

— Ապա ինչո՞ւ այն ժամանակ շասաթիր, հա՞:

Այդ հարցին Սեփականը ոչինչ չպատասխանեց, բայց գլուխը կախելով, թվում է, թե ինքն իրեն ասում է. «Տեսնո՞ւմ ես ինչ զարմանալի դուրս եկավ. ախր գիտեի, բայց շասաթիր»:

— Դե հիմա գնա և դարբնին բեր. երկու ժամում պետք է ամեն ինչ արված լինի: Լսո՞ւմ ես. անպայման երկու ժամում. իսկ եթե չի լինի, ես քեզ, քեզ... երկու կես կանեմ: — Մեր հերոսը խիստ էր զայրացած:

Սեփականը հենց շուտ էր գալիս դեպի գուրը, որ գնա հրա-

մանը կատարելու, բայց կանգ առավ և ասաց.— Էն էլ պիտի ասեմ, պարոն, որ խայտավոր ձին լավ կլինի՝ ծախենք. ախր, Պավել Իվանովիչ, շատ սրիկան է, էնպես ձի է, որ իսկն ասեմ, աստված վկա, էն է՝ խանգարում է մենակ:

— Հա՛, հենց կվազեմ շուկա՝ ծախելու, ինչպե՞ս չէ:

— Էն աստվածը, Պավել Իվանովիչ, տեղովը սրիկա է, շատ նենգ անասուն է, փորձանք է, էդպես ձի ոչ մի տեղ...

— Հիմա՛ր, երբ ուզենամ ծախել՝ կծախեմ: Գեո մեջ ես ընկնում դատողութուններ անելով: Այ, հիմա Կտեսնեմ. եթե դու շես բերի դարբիններին ու երկու ժամում ամեն բան պատրաստ չի լինի, այնպիսի մի քոթակ կտամ, որ հորդ հարսանիքը միտդ կբերես: Գնա կորի՛ր:

Սելիֆանը դուրս գնաց:

Չիլիկովի տրամադրությունը բոլորովին փշացավ և նա հատակին շարտեց այն սուրը, որը նրա հետ ճանապարհորդում էր՝ անհրաժեշտ երկյուղ ներշնչելու ում հարկն է: Քառորդ ժամից ավելի շարշարվեց դարբինների հետ, մինչև որ գործը հարբից, որովհետև դարբինները, ինչպես սովորություն է, ընտիր սրիկաներ էին, ու կռահելով, որ գործը շտապով է պետք, գինը բարձրացրին ուղիղ վեց անգամ: Ո՛րքան էլ նա բարկացավ, նրանց անվանեց սրիկանեք, ավազակներ, ճանապարհորդներին կողոպտողներ, ակնարկեց անգամ վերջին դատաստանը, բայց դարբիններին ոչնչով չազդեց, նրանք կատարելապես իրենց բնավորությանը հաստատ մնացին. ո՛չ միայն գինը չզիջեցին, այլ մինչև անգամ մլուս տվին երկու ժամի տեղ ամբողջ հինգ ժամ ու կես: Այդ ամբողջ ժամանակը նա հաճույք ունեցավ վայելելու ախորժեխ այն բուսիները, որ հայտնի են յուրաքանչյուր ճանապարհորդի, երբ ճամպրուկում ամեն ինչ տեղավորված է, և սենյակում թափված են միայն թոկի կտորտանք, թղթեր, մեկ էլ՝ զանազան աղբ, երբ մարդ չի պատկանում ո՛չ ճանապարհին, ո՛չ տեղում նստելուն, պատուհանից տեսնում է քաշ եկող մարդկանց, որոնք խոսում են իրենց տասը կողականոցների մասին և ինչ-որ հիմար հետաքրքրությամբ բարձրացնում են աչքերը, որ նայելով նրան՝ կրկին շարունակեն իրենց ճանապարհը, որն ավելի է գրգռում խեղճ, չգնացող ճանապարհորդի վատ տրամադրությունը: Ամեն ինչ, որ կա ու չկա, ամեն ինչ, որ նա տեսնում

է,— և՛ փոքրիկ խանութը նրա պատուհանների դիմացը, և՛ զուխն այն պառավի, որ ապրում է դիմացի տանը ու մոտենում է կարճ վարագույրներ ունեցող պատուհանին, ամեն ինչ նրա համար զգվելի է, բայց և այնպես նա չի հեռանում պատուհանից: Կանգնում է, մերթ մոռացության մեջ, մերթ նորից դարձնելով ինչ-որ բուժ ուշադրություն այն բուլդոզի վրա, որ նրա առջև շարժվում է և չի շարժվում և բարկությունից խեղդում է որևէ մի ճանճի, որը այդ պահին տղզում և վարվում է պապիտուն նրա մատի տակ: Բայց ամեն բան վերջ ունի, և ցանկալի բուսիներ հասավ. ամեն ինչ պատրաստ էր, բրիչկաչի առաջը, ինչպես հարկն էր, սարքված էր, անիվը դրվել էր նոր դողի մեջ, ձիերը բերվել էին շրելուց, և ավազակները դուրս գնացին, ձիերը հարձակվեցին դրան, և ինքը՝ հերոսը վերջապես ի տես նույն կիսակոտոն սերթուկով, կարտուղ թափահարող հավաքարարի, պանդուկի և օտար լաքեյներին և կառապաններին, որ հավաքվել էին մտիկ տալու, թե ի՞նչպես է ճանապարհ ընկնում օտար պարոնը, և ուրիշ ամեն տեսակ հանդամանքներում, որ կապված էին կառքի դուրս գալուն, նստեց կառքը,— և բրիչկան, որով ման են գալիս ամուրիները, որը այսքան երկար ժամանակ կանգնած էր քաղաքում և այսքան, կարող է պատահել, ճանճարացրել է ընթերցողում և այսքան, կարող է պատահել, ճանճարացրել է ընթերցողին, վերջապես հյուրանոցի դարպասից դուրս գնաց: «Է՛, փառք քեզ, աստված»,— մտածեց Չիլիկովը և երեսը խաշակնքեց: Սելիֆանը մտրակեց ձիերին. նրա մոտ նստեց սկզբում միառժամանակ ոտնատեղից կախված Պետրուշկան, և մեր հերոսը, մի լավ հաստելով վրացական մի փոքրիկ խալիչայի վրա, մեջքի ետևը քաշեց կաշվե բարձը, հուպ տվեց երկու տաք կալաչները, և կառքը դարձյալ գնաց պարելով ու օրովելով սալահատակի շնորհիվ, որը, ինչպես հայտնի է, տակից վեր շարտելու ուժ ուներ: Մի ինչ-որ անորոշ զգացումով նայում էր նա տներին, պատերին, ցանկապատերին և փողոցներին, որոնք իրենց կողմից նույնպես կարծես ուստոստում էին, դանդաղ ետ էին գնում, և որոնց, աստված գիտե,

բախտը կրբեր՝ որ նա կրկին երբևէ տեսներ իր կյանքի շարունակութեան մեջ: Փողոցներից մեկի մի ուրբանում բրիչկան պետք է կանգ առներ, որովհետև ամբողջ փողոցի երկայնութեամբ անցնում էր մի անվերջանալի հուղարկավորություն: Չիչիկովը դուրս նայելով բրիչկայից՝ Պետրուշկային հրամայեց, որ սա հարցնէր, թե ո՞ւմ են թաղում, և ի՞նչ անում, որ դատախազին են թաղում: Անախորժ զգացումներով պաշարված՝ նա իսկույն անկյունում թաքնվեց, ծածկեց իրեն կաշիով և քաշեց վարագույրները: Այն ժամանակ, երբ կառքը կանգ էր առել, Սելիֆանն ու Պետրուշկան երկյուղած՝ զխարկները հանեցին, մտիկ տվին դեռ ու դեռ, ո՞վ, ի՞նչպե՞ս, ի՞նչ կառքով էր գնում, 'հաշվելով թիվը՝ ո՞րքան էին բոլորը, թե՛ հետևակ, թե՛ կառքով գնացող, իսկ պարոնը հրամայելով նրանց ծանոթություն ցույց չտալ և շարակել ոչ ոքի՝ ծանոթ լաքեյներից, ինքը ևս սկսեց վախով նայել կաշվե վարագույրների մեջ եղած փոքրիկ ապակու միջով: դազադի ետևից զխարկները հանած գնում էին բոլոր պաշտոնյաները: Նա սկսեց մի փոքր երկյուղ կրել, որ նրա կառքը կարող են ճանաչել, բայց նրանք դրանով չէ՛, որ զբաղված էին: Նրանք անգամ չէին զբաղվում զանազան կենսական խոսակցություններով, որոնցով սովորաբար զբաղվում են հանգուցյալին հուղարկող մարդիկ: Նրանց բոլորի մտքերը կենտրոնացած էին այդ պահին իրենց վրա. նրանք մտածում էին, թե ա՞յ, տեսնես ի՞նչպիսին կլինի գեներալ-նահանգապետը, ի՞նչպես կանցնի գործի և ի՞նչպես կընդունի նրանց: Պաշտոնյաների ետևից, որոնք գնում էին ոտքով, հետևում էին կառքեր, որոնցից դուրս էին նայում կանայք՝ սգի զխանոցներով: Երթունքների և ձեռների շարժումներից երևում էր, որ նրանք զբաղված էին աշխույժ խոսակցությամբ. գուցե նրանք ևս խոսում էին նոր գեներալ-նահանգապետի գալուստի մասին և ենթադրություններ էին անում պարբերակների վերաբերյալ, թե ի՞նչպիսիք նա կտա, և հոգ էին տանում իրենց հավիտենական դրասանգների և վրակարբի մասին: Վերջապես կառքերին հետևում էին մի քանի դատարկ դրոժկաններ, որոնք իծաշարով ձգվել էին երկար, վերջապես արդեն գնացող ոչինչ չէր մնում, և մեր հերոսը կարող էր շարժվել: Բանալով կաշվե վարագույրը՝ նա հանաչեց՝ ի խորոց սրտի ասելով. «Ա՛յ դատախազը, ապրեց,

ապրեց ու վերջն էլ մեռավ. և ահա կզրեն լրագրերում, որ մահացավ ի վիշտ ստորադրյալների և մարդկության, հարգելի քաղաքացի, հազվագյուտ հայր, օրինակելի ամուսին, և շատ կզրեն ամեն տեսակ բաներ. կա՛վեցան են էլ, որ հուղարկավորվեց այրիների և որբերի լացով: բայց չէ՞ որ գործը, եթե լավ քննես, ի վերջո դուրս կգա, որ ունեցածը միայն մի բան էր՝ խիտ հոնքեր»: Այստեղ նա Սելիֆանին հրամայեց արագ քշել և միաժամանակ մտածում էր ինքնիրեն. բայց այդ լավ է, որ թաղման թափորի հանդիպեցինք, ասում են՝ բախտավորություն է, եթե հանգուցյալի հանդիպես:

Այնինչ բրիչկան արդեն գնում էր ավելի դատարկ փողոցներով. շուտով սկսեցին ձգվել միայն երկար, փայտե ցանկապատեր, որ ավետում էին քաղաքի վերջը: Ահա և սալակատարներ, որ ավետում էին քաղաքի ետևումն է, հատակը վերջացավ, և ուղեփակոցը, և քաղաքը ետևումն է, և ոչինչ չկա, և կրկին ճանապարհին ես: Եվ կրկին սյունաշար մեծ ճանապարհի երկու կողմում սկսեցին նորից երևալ վերսմեծ ճանապարհի երկու կողմում սկսեցին նորից երևալ վերսմեծ տներ, կայարանի վերակացուները, ջրհորները, գումակները, գորշ գյուղերն իրենց ինքնանուններով, կնանիքով և ժիր, մոլորավոր տանտիրոջով, որ վազում է իջևանից՝ հաճախ ձեռքով տանտիրոջով, որ քաշ է գալիս 800 ուն, ճամփորդը մաշված տրեխներով, որ քաշ է գալիս 800 կրպակներով, ալյուրի տակառներով, տրեխներով, կալաչնեկրակներով, ալյուրի տակառներով, տրեխներով, կալաչնեկրով և հազար ու մի մանրութով, շալ ուղեփակոցների, նորոգվող կամուրջների, դաշտեր անծայր՝ և՛ այս կողմը, և՛ այն կողմը, կալվածատերերի կառքեր, ձի նստած զինվոր, որ տանում է կանաչ արկղ կապարե սիսեռով՝ վրան գրած՝ այսինչ հրանոթային մարտկոցի. կանաչ, դեղին և թարմ-փորած սև շերտեր, որ աչքի են զարնվում տափաստաններում, հեռվում ձրգվող մի երգ, սոճու կատարներ՝ մշուշի մեջ, հեռվում կորշող զանգի ձայն, ագուստներ՝ ճանճերի պես և անվերջ հորիզոն... Ռո՛ւսիա, Ռո՛ւսիա. տեսնում եմ քեզ իմ հրաշալի, գեղեցիկ հեռաստանից, քե՛զ եմ տեսնում. աղքատիկ, թափփված և անպատսպար է քո ներսում. շեն ուրախացնի, շեն վախեցնի մարդու հայացքը բնության հանդուգն հրաշալիքները՝ արվեստի հանդուգն հրաշալիքներով պսակված, բազմապատուհան, ժայռերի մեջ խրված բարձր պալատներով քաղաքները, նկարեն ծառերը և բաղեղները, տների կպած, ջրվեժների աղմու-

տուր, ավելի՛ խիստ է դառնում քամին. ավելի պի՛նդ փաթաթվիր տաք շինելի մեջ... Ի՛նչ աննման ցուրտ է, ի՛նչ հրաշալի, նորից քեզ գրկող ջո՛ւն: Ահա և մի հարված— և կրկին զարթնեցիր: Երկնքի բարձունքում արև է. կամաց, կամաց, լսվում է մի ձայն, կառքը իջնում է զառիվայրից. ներքևում ջրի լայն ամբարտակ է և լայն, շինջ լիճ, որ փայլում է ինչպես պղնձե հատակ՝ արևի առաջ. գյուղ է, խրճիթներ են սփռված զառիվայրին. աստղի նման փայլում է մի կողմում գյուղական եկեղեցու խաչը. մուժիկների ձայներ և անտանելի ախորժակ՝ ստամոքսում... Աստված իմ, ի՛նչ լավն ես երբեմն, հեռավոր, հեռավոր ճանապարհ: Քանի՛ անգամ կործանվողս և խեղդվողս քեզանից եմ բռնել, և դու ինձ ամեն անգամ մեծահոգաբար տարել և փրկել ես: Իսկ որքա՛ն հրաշալի մտահղացումներ, բանաստեղծական անուրջներ են ծընվել ջո մեջ, որքա՛ն աննման տպավորություններ են զգացվել... Բայց մեր բարեկամ Չիչիկովը ևս այդ պահին զգում էր ո՛չ բոլորովին պրոզայիկ անուրջներ: Դե հիմա տեսնենք, թե ի՛նչ էր զգում նա: Սկզբում նա ոչինչ չէր զգում և միայն ետ էր նայում. կամենալով վստահ լինել, որ իրոք դուրս եկավ քաղաքից. սակայն երբ տեսավ, որ քաղաքն արդեն վաղուց ծածկվել է, ո՛չ դարբնոցներ, ո՛չ ջրաղացներ, ո՛չ այն բոլոր բաները, որ գտնվում են քաղաքի շուրջը, շեն երևում, և անգամ վաղուց գետնի տակն են ծածկվել եկեղեցիների սպիտակ կատարները, նա զբաղվեց միայն ճանապարհո՛վ, միայն նայում էր աջ և ձախ, և N քաղաքը կարծես չկար նրա հիշողության մեջ, կարծես նա նրա միջով անցել է վաղուց, մանկության ժամանակ: Վերջապես, ճանապարհն էլ դադարեց նրան զբաղեցնել, և նա սկսեց կամացուկ աչքերը փակել և գլուխը կախել բարձին: Հեղինակը խոստովանում է, որ անգամ ուրախ է դրան, այդ կերպով գտնելով առիթ՝ խոսելու իր հերոսի մասին. քանի որ մինչև այժմ, ինչպես ընթերցողը տեսնում էր, նրան անդադար խանգարում էին մերթ նոզոլոյվը, մերթ պարերկույթները, մերթ տիկիները, մերթ քաղաքային բամբասանքները, մերթ վերջապես հազար ու մի մանրուքներ, որոնք այն ժամանակ են միայն թվում մանրուքներ, երբ անց են կացված գրքի մեջ, իսկ քանի դեռ կատարվում են կյանքում,

համարվում են շատ կարևոր գործեր: Բայց հիմա կատարելապես մի կողմ թողնենք բոլորը և ուղղակի զբաղվենք գործով:

Շատ կասկածելի է, որ մեր կողմից ընտրված հերոսը դուր եկած լինի ընթերցողներին: Տիկիներին նա դուր չի գա, դա կարելի է հաստատապես ասել, քանի որ տիկիները պահանջում են, որ հերոսը լինի վճռականապես կատարելություն, և եթե որևէ հոգեկան կամ մարմնական բիծ ունենա՝ արդեն դժբախտություն է: Որքան էլ խորը նայի հեղինակը նրա հոգու մեջ, թեկուզ նրա պատկերը հայելուց էլ մաքուր արտացոլի, նրան ոչ մի գին չեն տա: Հենց Չիչիկովի գիրությունն ու միջին տարիքը շատ կվնասեն նրան. գիրությունը ոչ մի դեպքում չեն ների հերոսին, և խիստ շատ տիկիներ երեսները դարձնելով՝ կասեն. «Ֆի՛, ինչ զգվելին է»: Ավա՛ղ, այդ բոլորը հայտնի է հեղինակին, և այդ բոլորով հանդերձ նա չի կարող իբրև հերոս վերցնել առաքինի մարդուն: Բայց... կարող է պատահել հենց սույն վիպակում կզգացվեն որոշ, դեռ մինչև այժմ շոշափված լարեր, դեմդ կկանգնի անհաշիվ հարստությունը ուսական ոգու, անց կկենա մի տղամարդ, օժտված աստվածային սխրագործություններով, կամ մի հրաշալի ուսա աղջիկ, որպիսին չես գտնի ո՛չ մի տեղ աշխարհիս երեսին, կնոջական հոգու ողջ հրաշալի գեղեցկությունը, ամբողջովին՝ մեծահոգություն և անձնանվիրություն: Եվ մեռած կերևան նրանց առջև ուրիշ ցեղերի բոլոր առաքինի մարդիկ, ինչպես մեռած է գիրքը կենդանի խոսքի դիմաց: Վեր կելնեն ուսական զգացմունքները... և կտեսնես, թե ի՛նչպես խոր՞ է գցված շլավոնական բնույթի մեջ այն, որ միայն սահել անցել է ուրիշ ժողովուրդների բնույթի երեսով... Բայց ի՛նչ նպատակով, ինչո՞ւ խոսել այն մասին, ինչ առաջիկայումն է: Անվայել է հեղինակի համար, որ վաղուց արդեն հասուն մարդ է, գաստիարակված՝ դաժան ներքին կյանքով և միայնության թարմացուցիչ զգոնություններ, մոռանալ իրեն պատանու նման: Ամեն բան իր հերթն ունի, իր տեղը, իր ժամանակը: Բայց, այնուամենայնիվ, իբրև հերոս չի վերցրած առաքինի մարդը: Եվ կարելի է անգամ ասել, թե ինչու չի վերցրած: Որովհետև ժամանակն է վերջապես հանգիստ թողնել խեղճ առաքինի մարդուն, որովհետև շատարկ տեղն է մարդկանց շրթունքներում պտտվում առաքինի մարդ խոսքը, որովհետև առաքինի

մարդուն ձի են դարձրել, և չկա գրող, որ նրա վրա չհեծնի, չբզի թե՛ մտրակով և թե՛ ամեն բանով, ինչ որ ձեռքն է ընկնում, որովհետև առաքինի մարդու հոգին հանել են, ա՛յն տեղն են հասցրել, որ այժմ նրա վրա առաքինության սովեր անգամ չկա, այլ մնացել են միայն կողերն ու կաշին՝ մարմնի տեղ. որովհետև կեղծավորաբար են դիմում առաքինի մարդուն, որովհետև չեն հարգում առաքինի մարդուն: Ո՛չ, ժամանակն է վերջապես՝ լծել և ստորժարդուն: Եվ այսպես, լծե՛նք ստոր մարդուն:

Մուժ և համեստ է մեր հերոսի ծագումը: Մնողները ազնւրկական էին՝ բայց ժառանգակա՞ն թե անձնական, աստված գիտե: Դեմքով նա նրանց չէր նմանվում. համենայն դեպս նրա ազգականուհին, որ նրա ծննդյանը ներկա էր, կարճահասակ մի կին, որոնց սովորաբար կիվկիվ են ասում, երեխային վերցնելով՝ ասաց. «Բոլորովին այնպիսին դուրս չեկավ, ինչպես կարծում էի: Նա պետք է մոր կողմից տատիկին քաշեր, որ լավ լիներ, իսկ նա ծնվեց հասարակ, ինչպես առածն է ասում՝ ո՛չ մորն է քաշել, ո՛չ հորը, այլ՝ անցորդ մի կտրիճի»: Կյանքը սկզբում նրա վրա նաչեց մի տեսակ թթու-անհյուրընկալ, ինչ-որ պղտոր, ձյունով ծածկված պատուհանի միջով, ո՛չ բարեկամ, ո՛չ ընկեր ունեցավ մանկության ժամանակ: Փոքրիկ մի սենյակ, փոքրիկ պատուհաններով, որ չէին բացվում ո՛չ ձմեռը, ո՛չ ամառը, հայրը՝ հիվանդ մարդ, հագին երկար սերթով՝ գառան մորթու աստառով և ոտներին գործած մաշիկներ, որ հագնում էր մերկ ոտներով, անդադար տնքում էր՝ սենյակում ման գալով և թքելով անկյունում դրած ավազամանի մեջ: Նստարանի վրա միշտ: Նստած էր լինում տղան՝ գրիչը ձեռքին, մատները, անգամ շրթունքները, թանաքով ներկած, միշտ խրատական խոսքը առջև, այսինքն թե՛ մի՛ ստիր, լսի՛ր մեծերին և կրի՛ր առաքինությունը սրտումդ. մաշիկների մշտական շփշփոց ու քստքստոց սենյակում, ծանոթ, բայց միշտ դաժան ձայնը. «էլի՞ հիմարությունդ բռնեց», ասված այն ժամանակ, երբ երեխան, ձանձրանալով միօրինակ աշխատանքից, տառի վրա մի որևէ շակերտ կամ պոչ էր շինում. և մշտապես ծանոթ, միշտ անդուր զգացում, երբ սույն խոսքերից հետո ականջի ծայրը, անասելի ցավացնելով՝ ոլորում էր ետևից մեկնած երկար մատնե-

րի եղունգները. ահա խղճուկ պատկերը նրա վաղ մանկության, որի մասին նա հագիվ մի աղոտ հիշողություն էր պահպանում: Բայց կյանքում ամեն ինչ փոխվում է արագ և աշխույժ. և մի օր, գարնան առաջին արևի և փիերից դուրս եկած ջրերի ժամանակ, հայրը որդուն վերցնելով մեկնեց նրա հետ փոքրիկ կառքով, որ քաշում էր փոքրիկ ճարտուկ ձին՝ ձիավաճառների մոտ հայտնի կաշաղակ անունով. նրան վարում էր փոքրիկ կուզիկ կառապանը, նախահայրը միակ ճորտ ընտանիքի, որ պատկանում էր Զիչիկովի հորը, ու կատարում էր տան մեջ համարյա բոլոր գործերը: Կաշաղակին նրանք քշեցին օր ու կեսից ավելի. ճանապարհին գիշերեցին, անցան գետը, նախաճաշեցին սառը պիրոգով և տապակած ոչխարենիով, և միայն երրորդ օրը առավոտյան հասան քաղաք: Երեխայի առաջ անսպասելի հոյակապությամբ փայլեցին քաղաքի փողոցները, որ նրան հարկադրեցին մի քանի բոլբոլ բերանը փողոցները: Հետո կաշաղակը, կառքի հետ միասին, շրմփաց բաց պահել: Հետո կաշաղակը, կառքի հետ միասին, շրմփաց փոսի մեջ, որով սկսվում էր նեղ միջափողոցը, որ ներքև էր սլանում և ողջ բռնված էր ցեխով. երկար ջանք էր թափում նա այնտեղ և տրորում ոտքերով, դրված կուզիկի և պարոնի կողմից, և վերջը քաշ տվեց նրանց մի ոչ մեծ բակ, որ տարածված էր զառիվայրի գլխին, երկու ծաղկող խնձորենիով մի հին տան առաջ, հետևը պարտեզ ցածրիկ, փոքրիկ, բաղկացած միայն արոսենուց և թանթրվենուց, և նրա խորքում թաքնված փայտե տնակով, տախտակով ծածկած, նեղ, մուժ գույնի պատուհանով: Այստեղ ապրում էր նրանց բարեկամուհին, ճլորած մի պառավ, որ դեռ ամեն առավոտ շուկա էր գնում և ապա գուլպաները շորացնում ինքնաեռի վրա. պառավը տփտփացրեց երեխայի այրը և հաճույքով նայեց նրա գիրության վրա: Այստեղ պետք է մնար նա և ամեն օր հաճախեր քաղաքային դպրոցի դասարանները: Հայրը, գիշերելով այդտեղ, հետևյալ օրը ևեթ ճանապարհ ընկավ: Հրածեղտի բուրբուխի ծնողական աչքերից արցունքներ շթափվեցին. տրվեց մի հիտուն կոպեկի պղնձագրամ՝ ծախսերի և քաղցրեղենի համար, և որ ավելի կարևոր է, խելացի խրատ. «Դե, տես, Պավլուշկա, սովորիր, հիմարություններ, ստահակություններ մի՛ անի, իսկ ամենից շատ՝ ուսուցիչների և վարիչների ա՛ջքը մտիր: Վարիչի աջքը որ մտնես, այլևս գիրտության մեջ որ

շոռաշանաս էլ և տաղանդից աստված քեզ զրկած էլ լինի, առաջ կգնաս և ուրիշներից առաջ կընկնես: Ընկերների հետ քարշ մի՛ արի, նրանք քեզ լավ բան չեն սովորեցնի. իսկ եթե արդեն բանը դրան է հասել՝ ապա ընկերություն արա նրանց հետ, որոնք ավելի հարուստ են, որ հարկ եղած դեպքում կարողանան քեզ օգտակար լինել: Մի՛ հյուրասիրիր և մի՛ պատվիր ոչ ոքի, այլ քեզ այնպես պահիր, որ քեզ հյուրասիրեն, իսկ ավելի շատ խնայիր և հավաքիր կոպեկը, դա աշխարհիս երեսին ամենահուսալի բանն է: Ընկերը կամ ծանոթ-բարեկամը քեզ կխաբեն և փորձանքի մեջ քեզ առաջինը կդավաճանեն, իսկ կոպեկը չի դավաճանի՝ ի՛նչ փորձանքի մեջ էլ որ լինես: Կոպեկով ամեն բան կանես և ամեն բան կկոտրես աշխարհիս երեսին»: Տալով այսպիսի խրատ, հայրը բաժանվեց որդուց և կրկին ճանապարհ ընկավ տուն իր կաշաղակով, և այն օրից արդեն երբեք Չիչիկովը նրան չտեսավ, բայց խոսքն ու խրատները խորը մտան նրա հոգու մեջ:

Պավլուշան հենց հետևյալ օրից սկսեց դպրոց գնալ: Առանձին ընդունակություն դեպի որևէ գիտություն նրա մեջ չհայտնվեց, աչքի ընկավ նա ավելի ջանասիրությամբ և մաքրասիրությամբ, բայց փոխարենը նրա մեջ հայտնվեց մեծ խելք ուրիշ կողմից, գործնականության կողմից: Նա հանկարծ գլխի ընկավ և հասկացավ գործը և իր ընկերների վերաբերմամբ ճիշտ այնպիսի վարվեցողություն ունեցավ, որ նրանք նրան հյուրասիրում էին, իսկ ինքը նրանց ոչ թե երբեք, այլ մինչև անգամ երբեմն՝ թաքցնելով հյուրասիրածը՝ հետո ծախում էր հենց իրենց: Դեռ երեխա ժամանակ նա արդեն կարողանում էր իրեն մերժել ամեն բանում: Հոր սված հիսուն կոպեկից նա ոչ մի կոպեկ չծախսեց, ընդհակառակը, հենց նույն տարում արդեն ավելացրեց գումարը, ցույց տալով համարյա արտասովոր ճարպկություն. մոմից լածկտիկ շինեց, ներկեց և ծախեց շատ ձեռնառու գնով: Հետո մի որոշ ժամանակ նա իրեն սվեց սպեկուլյացիայի, ահա թե ի՛նչպիսի. շուկայում գնելով ուտելիղեն, դասարանում նստում էր նրանց կողքին՝ ովքեր ավելի հարուստ էին, և հենց որ նկատում էր, որ ընկերոջ սիրտը խառնում է, որ նշան էր վրա հասնող քաղցի, նա դուրս էր հանում սեղանի տակից իբրև թե պատահմամբ՝ շաքարահացի կամ բուլկիի ծայրը և գրգռելով նրան փողը վերց-

նում էր՝ անորժանին հարմարեցնելով: Երկու ամիս նա առնոր առանց հանգստանալու գրազվեց մի մկնով, որին գրեզ էր փոքրիկ փայտե վանդակի մեջ, և հաջողեցրեց, որ մուկը կանգնում էր ետևի թաթիկների վրա, պառկում էր, վեր էր կենում հրամանով, հետո ծախեց նույնպես շատ ձեռնառու գնով: Երբ հավաքվեց մի հինգ ուրբու շափ, նա տոպրակը կարեց և սկսեց հավաքել ուրիշ տոպրակում: Վարչության մոտ նա իրեն ավելի խելացի պահեց: Նստարանի վրա նստել ոչ ոք չէր կարող ավելի զգաստ: Հարկ է նկատել, որ ուսուցիչը մեծ սիրող էր լուսթյան ու լավ վարքի և տանել չէր կարողանում խելացի և սրամիտ երեխաներին. նրան թվում էր, թե նրանք անպատճառ պետք է իր վրա ծիծաղեն: Բավական էր լինում, որ մեկը, որ սրամտության պատճառով ընկնում էր նրա նկատողության տակ, բավական էր, որ նա տեղում միայն շարժվի կամ որևէ կերպ ո՛չ դիտավորյալ հոնքը թարթի, որ հանկարծ նրա բարկությանը հանդիպեր: Նա նրան վստիչում էր և անգթորեն պատժում:— «Ես, բարեկամ, դուրս կհանեմ քո միջից ամբարտավանությունը և անհնազանդությունը»— ասում էր նա,— «ես քո հոգին լավ եմ ճանաչում, այնքան, որ ինքդ էլ քեզ չես ճանաչում: Ա՛յ, հիմա կլռոջես, հիմա կսուվածանա՛ս»: Եվ խեղճ երեխան, ինքն էլ չիմանալով ինչո՞ւ համար, տրորում էր ծնկները և ամբողջ օրը սոված մնում: «Ընդունակություններ և ձիրքեր. բոլորք դատարկ բաներ են»— ասում էր նա. «Ես նայում եմ միայն վարքին: Ես կղնեմ լրիվ թվանշաններ բոլոր գիտությունների համար նրան, ով թեկուզ մի այր էլ չգիտե, բայց իրեն պահում է գովելի վարքով. իսկ ում մեջ տեսնում եմ վատ ոգի, մեկ էլ ծաղրասիրություն, նրան դնում եմ գրո, թեկուզ նա Սուլեյին՝ շուրը տանի, ծարավ ետ բերի»: Այսպես էր ասում ուսուցիչը, որը մահու շափ էր սիրում Կոխովին, նրա համար, որ նա ասել էր.— իմ կարծիքով արդեն լավ է՝ խմի՛ր, բայց գործն էլ իմացի՛ր,— և միշտ պատմում էր հրճվանքով թե՛ դեմքի վրա և թե՛ աչքերում, թե ի՛նչպես նույն ուսումնարանում, որտեղ նա առաջ դասավանդում էր, այնպիսի լուսթյուն էր տիրում, որ լսելի էր լինում ճանճի թռչելը, որ աշակերտներից ո՛չ մեկը ամբողջ

1 Սուլե (638—558 մ.թ.ա.) — հուլիանոս օրենսդիր և բանաստեղծ շին Հուսամանում:

տարվա ընթացքում չէր հազում և քիջը չէր սրբում դասարան-
նում, և որ մինչև զանգը չէր կարելի իմանալ՝ արդյոք մարդ
կա՞ այնտեղ թե ոչ: Չիշիկովը հանկարծ հասկացավ վարիչի
հոգին և թե ինչո՞ւմն է կայանում վարքը: Չէր շարժում նա
ո՛չ աչքը, ո՛չ հոնքը ողջ դասի ընթացքում, որքան էլ ետևից
ներան կամթում էին. հենց որ զանգը տալիս էին, նա արագ
վազում էր և ամենից շուտ ինքն էր ուսուցչին տալիս նրա
տրեուխը: ուսուցիչը տրեուխ էր կրում. տրեուխը մատուցելով՝
նա առաջինն էր դուրս գալիս դասարանից և աշխատում էր
ներան հանդիպել ճանապարհին մի երեք անգամ, անդադար
գլխարկը հանելով: Գործը կատարյալ հաջողութուն ունե-
ցավ: Դպրոցում եղած ամբողջ ժամանակ նա աչքի էր ընկած
և ավարտման ժամանակ ստացավ լրիվ վկայություն բոլոր
առարկաներից, ատեստատ և գիրք ոսկյա տառերով՝ օրի-
նակելի ջանասիրության և բարեհույս վարքի համար: Դպրո-
ցից դուրս գալով, նա արդեն մի պատանի էր բավական գրա-
վիչ արտաքինով, ներքնակզակով, որ ածելի էր պահանջում:
Այդ ժամանակ նրա հայրը մեռավ: Ժառանգության մեջ մնա-
ցին չորս անդառնալիորեն մաշված ֆուֆայկաներ, երկու հին
սերթուկ՝ գառան մորթու աստառներով և աննշան քանակու-
թյամբ փող: Հայրը, ինչպես երևում է, տեղյակ էր միայն
խորհուրդ տալուն, որ կոպեկ հավաքեն, իսկ ինքը քիչ էր հա-
վաքել: Չիշիկովը տեղն ու տեղը ծախեց խարխուլ տունը շնչին
հողի կտորն էլ հետը հազար ուրբով, իսկ ճորտերին տեղափո-
խեց քաղաք, պատրաստվելով հիմնավորվել այնտեղ և զբաղ-
վել ծառայությանը: Այդ ժամանակ դպրոցից արձակվել էր՝
հիմարության՝ թե այլ մեղքի համար՝ խեղճ ուսուցիչը, որը
սիրահար էր լուսնյան և գովելի վարքի: Ուսուցիչը վշտից
սկսեց խմել, վերջապես խմելու համար էլ ոչինչ չէր մնացել.
հիվանդ, առանց մի կտոր հացի և օգնության՝ կորչում է նա
ուր որ, ցուրտ, մոռացված շնաբնի շափ սենյակում: Նրա
նախկին աշակերտները՝ խելացիները և ծաղրաբանողները,
որոնց մեջ նրան թվում էր, թե անդադար անհնազանդություն
կա և ամբարտապանություն, իմանալով նրա խղճալի վիճա-

կը, տեղն ու տեղը նրա համար փող հավաքեցին, ծախելով
մինչև անգամ իրենց համար շատ պետքական բաներ. միայն
Պավլուշա Չիշիկովը պատճառ բերեց, թե չունի, և տվեց մի
արծաթ հինգ կոպեկանոց, որ ընկերները տեղն ու տեղը նե-
տեցին նրան՝ ասելով. «Գնա՛, կծծիի մեկը»: Ձեռքերով երեսը
ծածկեց խեղճ ուսուցիչը, երբ լսեց իր նախկին աշակերտների
այդպիսի վերաբերմունքի մասին. արցունքները ողողեցին նրա
հանգչող աչքերը, ինչպես մի խեղճ երեխայի: «Մահվան մահ-
ճում աստված լացացրեց ինձ», — մրմնջաց նա թույլ ձայնով
և ծանր հառաչեց՝ լսելով Չիշիկովի մասին, տեղն ու տեղը
ավելացնելով. «է՛խ, Պավլուշա, ահա թե ինչպե՛ս է փոխվում
մարդ. չէ՞ որ բարեբարո էր այնպես, մոլեգին ոչինչ չունե՞ր,
մեռաքս էր ուղղակի: — Խաբե՛ց, լա՛վ խաբեց...»:

Սակայն չի կարելի ասել, որ մեր հերոսի բնավորությու-
նը այդքան դաժան էր և խստասիրտ, և նրա զգացմունքները
այն աստիճան էին բթացած, որ նա չզգար ո՛չ խղճահարու-
թյուն, ո՛չ էլ կարեկցություն. նա զգում էր թե՛ այս և թե՛ այն,
նա մինչև անգամ կկամենար օգնել, բայց միայն այն դեպ-
քում, որ դա նշանակալից գումար չկազմեր, որ դա չդիպչեր
արդեն այն փողերին, որոնց որոշված էր ձեռք չտալ, մի խոս-
քով, հայրական խրատը՝ խնայիր և պահպանիր կոպեկը, իր
օգուտն ունեցել էր: Բայց նրա մեջ չկար նվիրվածություն հատ-
կապես դեպի փողը՝ փողի համար. նրան չէին տիրապետում
կծծիությունը և ժլատությունը: Ո՛չ, նրանք չէին մղում նրան,
նրա առջև կյանքը պատկերանում էր իր բոլոր բավականու-
թյուններով, բոլոր բարիքներով. կառքեր, լավ կարգավորված
տուն, համեղ ճաշեր, ահա թե ի՛նչն էր անդադար պտտվում
նրա գլխում: Որպեսզի վերջապես հետո, ժամանակի ընթաց-
քում, ճաշակի այդ ամենը անպատճառ, ահա թե ինչո՞ւ հա-
մար էր խնայում կոպեկը, ժլատորեն մերժելով միաժամանակ
թե՛ իրեն և թե՛ ուրիշին: Երբ նրա մոտով սլանում էր մի
հարուստ մարդ՝ զեղեցիկ կառքով, վարգածիներով, հարուստ
սարքով, նա մեխվածի նման կանգ էր առնում տեղում և հե-
տո, սթափվելով, ինչպես երկար քնից, ասում էր. — ախր սա
գրասենյակային հաշվետա՛ր էր, շուրջանակի մազե՛ր էր
պահում: Եվ ամեն ինչ, որից հարստության և գոհունակության
ձայն էր գալիս, նրա վրա գործում էր մի տպավորություն, որ

1 Տրեուխ — տաք գլխարկ երեք ծալ կտորով՝ ականջները և ծոծրակը
ճածկելու համար:

անհասանելի էր նրա համար: Դուրս գալով դպրոցից, նա չէր կամենում անգամ հանգստանալ, այնքան ուժեղ էր նրա մեջ ցանկությունը՝ շուտով անցնել գործի և ծառայության: Սակայն, չնայած գովասանական ատեստատների, մեծ դժվարությամբ ընդունվեց պետական ատյանում: Նաև հեռավոր խուլ վայրերում հարկավոր է միջնորդություն: Նրան բաժին ընկավ շնչին մի պաշտոն, աշխատավարձը՝ Լեռնուն կամ քառասուն ռուբլի տարեկան: Բայց նա որոշեց ծրարան զբաղվել ծառայությամբ, ամեն խոչընդոտ հաղթել և վերացնել: Եվ իրոք, նա ցույց տվեց չլսված անձնուրացություն, համբերանք և կարիքների սահմանափակում: Վաղ առավոտից մինչև ուշ երեկո, շոգեկեղծ ո՛չ հոգեպես և ո՛չ մարմնապես, զգում էր նա, թաղվելով գրասենեկային թղթերի մեջ, չէր գիտում տուն, քնում էր գրասենեկային սեղանների վրա, ճաշում էր երբեմն պահակների հետ և այս բոլորով հանդերձ կարողանում էր պահպանել մաքրասիրություն, կարգին հագնվել, դեմքին տալ հաճելի արտահայտություն և մինչև անգամ շարժումներին՝ ինչ-որ ազնվություն: Պետք է ասել, որ ատյանի պաշտոնյաները հատկապես աչքի էին ընկնում աննշան տեսքով և անվայելատեսությամբ: Նրանցից ոմանց դեմքերը նմանվում էին իսկը վատ թխած հացի. այտը ուռած մի կողմ, կզակը ծովում էր մյուս կողմ, վերին շրթունքը փուլիկի պես վերև թռած, դեռ այն էլ ճաքած. մի խոսքով, բոլորովին տգեղ: Նրանք բոլորը խոսում էին մի տեսակ դաժանորեն, այնպիսի ձայնով, որպես թե պատրաստվելիս լինեն մեկին ծեծել. հաճախակի զոհեր էին մատուցում Բաքոսին, դրանով ցույց տալով, որ սլավոնական բնույթի մեջ դեռ շատ մնացորդներ կան հեթանոսությունից. երբեմն էլ պաշտոնատեղի էին գալիս, ինչպես ասում են, կոնծած, որից և պաշտոնատեղում լավ չէր լինում, և օղբ բոլորովին չէր լինում բուրավետ: Այդպիսի պաշտոնյաների մեջ չէր կարող չնկատվել և աչքի չընկնել Չիչիկովը, ամեն բանում ներկայացնելով կատարելապես հակապատկեր թե՛ դեմքի գրավչությամբ, թե՛ ձայնի սիրալիրությամբ և թե՛ թունդ խմիչքների կատարյալ անգործածությամբ: Բայց չնայած այս բոլորին, նրա ճանապարհը դժվար էր. նա դարձավ արդեն շատ ծերացած մի սեղանավորի ստորադրյալ, որը տիպար էր ինչ-որ մի քարե ան-

դգացության և անասանելիության. միշտ միևնույնը, անառիկ, երբեք կյանքում դեմքի վրա ժպիտ ցույց չէր տալիս, ոչ մի անգամ ոչ ոքի չէր ողջունում, թեկուզ առողջությունը հարցնելով: Ոչ ոք չէր տեսել, որ նա գոնե մի անգամ չլինի աչք, ինչ որ միշտ էր, գոնե փողոցում, գոնե իր մոտ՝ տանր. գոնե մի անգամ որևէ բանի մասնակցություն ցույց տար, գոնե մի լավ հարբեր և հարբած ժամանակ ծիծաղեր, գոնե հանձնվեր վայրենի ուրախության, որին հանձնվում է ավագակը հարբած ըուպեին.— բայց ստվեր անգամ չկար նրա մեջ նման բանի: Նրա մեջ ուղղակի ոչինչ չկար, ո՛չ շարամիտ, ո՛չ բարի, բայց ինչ-որ սարսափելի բան կար այս ամենի բացակայությամբ: Չոր-մարմարե նրա դեմքը, առանց որևէ սուր անկանոնության, չէր ակնարկում ոչ մի նմանության մասին. նրա դեմքի գծերը իրար մեջ դաժան համաչափություն ունեին: Միայն նրանց ծակծկող խիտ ծաղկասպիները և փոսերը գցում էին նրան այն մարդկանց շարքը, որոնց վրա, ինչպես ծողվուրդն է ասում, սատանան գիշերը գալիս է սիսեռ աղալու թվում էր, թե գոյություն չունեի մարդկային մի ուժ այդպիսի մարդու վստահությունը շահելու և գրավելու նրա բարեհաճությունը, բայց Չիչիկովը փորձեց: Սկզբում նա ձեռնարկեց սիրաշահել ամեն տեսակ աննկատելի մանրուքներում. ուշադիր հետևում էր նրա գործածած գրիչների՝ սրելուն, և պատրաստելով մի քանիսը նրա օրինակով, ամեն անգամ նրա ձեռքի տակ էր դնում դրանք. փշում և սրբում էր սեղանի վրա— լավազը² և ծխախոտը. նոր ջնջոց պատրաստեց նրա թայի ավազը² և ծխախոտը. նոր ջնջոց պատրաստեց նրա թանաքամանի համար, ինչ-որ մի տեղ գտավ նրա գրակը, ամենավատ գրակը, որ երբևէ գոյություն է ունեցել աշխարհիս երեսին, և ամեն անգամ նրա մոտ էր դնում հիմնարկի աշխատանքը վերջացնելուց մի ըուպե առաջ. սրբում էր նրա մեջքը, եթե նա կեղտոտվել էր պատի գաջով— բայց այդ բոլորը կատարելապես առանց ուշադրության էր մնում, այնպես, որպես թե այդ ամենը բոլորովին չէր էլ արված: Վերջապես նա հոտվտաց նրա տնային, ընտանեկան կյանքի մեջ, իմացավ, որ նա մի հասուն աղջիկ ունի, այնպիսի դեմքով, որ նույն-

1 շնում սազի փետուրների ծայրը սրում էին և գործածում իրեն գրի:
2 Թանաքով գրածը շորացնում էին՝ վրան ավազ ցանելով:

պիս նման էր այն բանին՝ կարծես նրա վրա ևս գիշերը տեղի էր ունենում սխեռի աղացում: Այդ կողմից էլ նա մտածեց սկսել հարձակումը: Իմացավ, թե կիրակի օրերը ո՞ր եկեղեցին է գնում նա, կանգնում էր ամեն անգամ նրա դիմաց՝ մաքուր հագնված, կրծկալը խիստ օսլայած, և գործը հաջողութուն ունեցավ. շարժվեց դաժան մեծավորը և հրավիրե՞ց նրան թեյի: Եվ պաշտոնատանը դեռ չկարողացան բանը գրելի ընկնել, գործը այնպես սարքվեց, որ Չիչիկովը նրա տունը տեղափոխվեց, դարձավ պետրական և անհրաժեշտ մարդ, գնում էր և՛ ալյուր, և՛ շաքար, աղչկա հետ վարվում էր ինչպես հարսնացուի հետ, մեծավորին անվանում էր հայրիկ և համբուրում էր նրա ձեռքը. բոլորը ատյանում որոշեցին, որ փետրվարի վերջին, մեծ պասից առաջ, կլինի հարսանիքը: Դաժան մեծավորը մինչև անգամ նրա համար միջնորդեց պետին, և մի բանի ժամանակից հետո Չիչիկովը ինքը նստած էր սեղանավարի պաշտոնով մի բացված ազատ տեղում: Թրվում էր, որ հենց դրանումն էր կայանում մեծավորի հետ ունեցած կապերի գլխավոր նպատակը, որովհետև տեղն ու տեղը նա իր սնդուկը գաղտնաբար ուղարկեց տուն և հետևյալ օրը հայտնվեց արդեն ուրիշ բնակարանում: Մեծավորին դադարեց հայրիկ՝ անվանելուց և այլևս չէր համբուրում նրա ձեռքը, իսկ հարսանիքի մասին այնպես էլ գործը քնեց, իբրև թե բոլորովին ոչինչ չէր պատահել: Սակայն հանդիպելով նրա հետ, նա ամեն անգամ քնքշորեն սեղմում էր նրա ձեռքը և հրավիրում էր նրան իր մոտ թեյի, այնպես որ ծեր մեծավորը, շնայած մշտական անշարժության և խստասիրտ անտարբերության, ամեն անգամ թափ էր տալիս գլուխը և ինքնիրեն զթի տակ շնջում.— Խաբե՛ց, խաբե՛ց սատանի ձագը:

Դա ամենադժվար շեմքն էր, որից անցավ նա: Այդ ժամանակից գործը թեթևացավ ու հաջող գնաց: Նա դարձավ նկատելի մարդ: Նրա մեջ կար այն ամենը, ինչ պետք էր այս աշխարհի համար. և՛ հաճելիություն շարժումների և վարմունքների մեջ, և՛ ժրություն, գործերի մեջ: Այդպիսի միջոցներով փոքր ժամանակից հետո նա ձեռք բերեց այն, որ ասում են հացով տեղ, և օգտվում էր նրանից հիանալի կերպով: Պետք է իմանալ, որ հենց այդ ժամանակ սկսեցին խստագին հետամտել ամեն տեսակ կաշառքներին. հետամտություն-

ներից նա չվախեցավ և հենց իսկույն այն շուռ տվեց իր օգտին, այդպիսով ցույց տալով ուղղակի ուսական հնարամտություն, որ հայտնվում է միայն սխեռացների ժամանակ: Գործը ահա թե ի՛նչպես կազմակերպվեց. հենց որ գալիս էր խընդրատուն և ձեռքը գրպանն էր տանում, որ այնտեղից հանի հայտնի հանձնարարական նամակները՝ իշխան հովանսկով ստորագրությամբ, ինչպես արտահայտվում են մեզանում՝ Ռուսիայում. «Ո՛չ, ո՛չ»,— ասում էր նա ժպտալով և բռնելով նրա ձեռքերը. «Դուք կարծում եք որ, ես... ո՛չ, ո՛չ: Սա մեր պարտականությունն է, մեր պաշտոնն է, մենք պարտավոր ենք առանց որևէ վարձատրության կատարել: Այդ կողմից արդեն հանգիստ եղեք. հենց վաղը ամեն ինչ արված կլինի: Թույլ տվեք իմանալ ձեր բնակարանը, հարկավոր էլ չէ, որ դուք ինքներդ հոգաք, ամեն ինչ կբերվի ձեզ ձեր տուն»: Դյուբված խնդրատուն տուն էր վերադառնում համարյա հիացած, մտախնդրատուն տուն էր վերադառնում, որպիսիները երանի թն ծելով. «Ահա վերջապես մի մարդ, որպիսիները երանի թն շատ լինեն, դա ուղղակի թանկագին գոհար է»: Բայց սպասում է խնդրատուն մի օր, երկու օր, գործը տուն չեն բերում, երրորդ օրը՝ նույնպես: Նա գնում է պաշտոնատուն, բայց գործը դեռ չի էլ սկսվել. նա դիմում է թանկագին գոհարին: «Ախ, ներեցե՛ք»,— ասում էր Չիչիկովը շատ քաղաքավարի, բռնելով նրա գույք ձեռքերը. «Մեզ մոտ այնքան գործ կար. բայց վաղը արդեն ամեն ինչ արված կլինի, վաղը՝ անպատճառ, ճշմարիտ: Ես նույնիսկ ամաշում եմ»: Եվ այդ ամենը զուգակցվում էր հմայիչ շարժումներով: Եթե այդ միջոցին պատահմամբ փեշը բացվում էր, ձեռքը իսկույն աշխատում էր ուղղել գործը և փեշը պահել: Բայց ո՛չ վաղը, ո՛չ վաղը չէ էր ուղղել գործը և փեշը պահել: Բայց ո՛չ տանում: Խնդրատուն օրը, ո՛չ երրորդ օրը գործը տուն չեն տանում: Խնդրատուն գլխի է ընկնում. է՛, թող տեսնենք, մեջտեղ մի որևէ բան չկա՞ արդյոք. տեղեկանում է, նրան ասում են, պետք է գրագիրներին մի բան տալ: «Ինչո՞ւ չէ, ես պատրաստ եմ գրագիրներին մի բան տալ: «Ինչո՞ւ չէ, քսանհինգ կոպեկամեկ-երկու քսանհինգ կոպեկանոց»: «Ո՛չ, քսանհինգ կոպեկանոց չի, այլ մի-մի սպիտականոց»²: «Գրագիրներին մի-մի սպիտականոց»,— բացականչում է խնդրատուն: «Բայց դուք

1 Այսինքն՝ կաշառքը:

2 Սպիտականոց — 25 արվիանոց թղթադրամ:

ինչու՞ եք տաքանում», — պատասխանում են նրան, — «այդպես էլ դուրս կգա. գրագիրներին մի-մի քսանհինգ կոպեկանոց, մնացածը կզնա պետերին»։ Խփում է ճակատին՝ գլխի շքնկնող խնդրատուն և էլ ի՛նչ նախատինքի խոսքեր ասես չի ասում նոր կարգերի, կաշառքների արգելման և պաշտոնյաների քաղաքավարի, ազնվացրած վերաբերմունքի մասին։ Առաջներում գիտեիր գոնե, թե ի՛նչ պետք է անել. բերել ես գործավարին մի կարմրանոց¹, վերջացավ զնաց, իսկ հիմա սպիտականոց է, այն էլ դեռ մի շաբաթ պետք է թրե գաս, մինչև գլխի ընկնես. սատանան տանի անշահութունն ու պաշտոնյաների ազնվութունը։ Խնդրատուն իրավացի է իհարկե, բայց դրա տեղ էլ այն կա, որ հիմա կաշառակերներ չկան. բոլոր գործերի վարիչները ամենապատվավոր և ամենաազնիվ մարդիկ են, միայն քարտուղարներն ու գրագիրներն են սրիկաներ։ Շուտով Զիչիկովի համար բացվեց ավելի ընդարձակ ասպարեզ. կազմվեց մի հանձնաժողով ինչ-որ տեսական շատ մեծալուրջ շենքի կառուցման համար։ Այդ հանձնաժողովի մեջ խցկվեց և նա, և դուրս եկավ ամենագործոնյա անդամներից մեկը։ Հանձնաժողովը իսկույն գործի անցավ։ Վեց տարի զբաղվեց շենքով. բայց արդյոք կլիմա՞ն էր խանգարում կամ շինանյութը արդեն այնպիսին չէր, միայն ոչ մի էքսպ պետական շենքը չէր բարձրանում հիմքից վեր։ Մինչդեռ քաղաքի մյուս ծայրերին հանձնաժողովի յուրաքանչյուր անդամի համար շինվեցին քաղաքացիական ճարտարապետության մի-մի գեղեցիկ տուն. երևում էր, որ հողի գրունտը այնտեղ ավելի լավն էր։ Անդամներն սկսեցին լի ու բոլ կյանք վայելել և ընտանիքների տեր դարձան։ Այստեղ միայն և այժմ միայն Զիչիկովն սկսեց քիչ-քիչ դուրս գալ խնայողության և իր անողորմ ինքնուրացության դաժան օրենքների տակից։ Այստեղ միայն երկար տարիների պասը վերջապես մեղմացավ, և պարզվեց, որ նրան միշտ չէ, որ օտար են եղել զանազան զվարճությունները, որոնց նկատմամբ կարողանում էր զուսպ լինել եռուն երիտասարդության տարիներին, երբ ո՛չ մի մարդ լիովին չի իշխում իր վրա։ Առաջ եկան մի քանի շոալյություններ. նա վարձեց բավականին լավ խոհարար,

զնեց նուրբ հոլանդական շապիկներ։ Արդեն նա իր համար այնպիսի մահուղ զնեց, որպիսին չէր հագնում ամբողջ նա՞հանգը, և այդ ժամանակից սկսեց հագնել ավելի դարձնագուն և առկայծուն կարմրավուն գույներ. արդեն ձեռք բերեց մի գույգ նոսր և ինքը բռնում էր մի սանձը, հարկադրելով կողքի ձիուն օղակի պես ոլորվել, արդեն սովորույթ դարձրեց սրբվել օդեկոլոնախառն ջրում թաթախած սպունգով. արդեն գնում էր բնավ ոչ էժան ինչ-որ սապոն՝ մաշկին փափկություն հաղորդելու համար, արդեն...

Սակայն հանկարծ նախկին միթիլի փոխարեն ուղարկվեց նոր պետ, գինվորական մարդ, խիստ թշնամի՝ կաշառակերների և ամեն բանի, որ կոչվում է անարդարութուն։ Հետևյալ իսկ օրը նա մինչև վերջին մարդը բոլորին վախեցրեց, պահանջեց հաշվետվություն, տեսավ թերություններ, ամեն քայլում պակասող գումարներ, նկատեց նույն բուպին քաղաքացիական ճարտարապետության գեղեցիկ տները — և պատիժ պատժի ետևից։ Պաշտոնյաները հեռացվեցին պաշտոնից. քաղաքացիական ճարտարապետության տներն անցան գանձարանին և վերածվեցին զանազան բարեգործական հիմնարկների և դպրոցների կանտոնիստների՝ համար, ամեն ինչ հողմացրիվ եղավ, և Զիչիկովը՝ ավելի շատ մյուսներին։ Նրա դեմքը, հանկարծ, չնայած հաճելիության՝ դուր չեկավ պետին, թե ինչու՞, աստված գիտե, երբեմն արդեն այդ բանի համար ուղղակի պատճառներ չեն լինում, և նա մահու շափատեց նրան։ Բայց որովհետև նա գինվորական մարդ էր, հետևապես չգիտեր քաղաքացիական խորամանկությունների բոլոր նրբութունները, ապա մի քանի ժամանակից հետո, արարամիտ արտաքինի և ամեն բանում կեղծել կարողանալու շնորհիվ նրա ողորմածության մեջ խցկվեցին ուրիշ պաշտոնյաներ, և գեներալը շուտով ընկավ ավելի մեծ սրիկաների ձեռքը, որոնց նա բոլորովին այդպիսին չէր համարում. մինչև անգամ նա գոհ էր, որ ընտրեց վերջապես այնպիսի մարդկանց, ինչպես հարկն է, և պարծենում էր առանց կատակի՝ ընդունակութուններ ջոկելու իր նուրբ կարողությամբ։ Պաշտոնյաները հանկարծ ճանաչեցին նրա հոգին և բնավորությունը։ Ամեն բան, ինչ որ նրա իշխանության տակ էր, դար-

¹ Զինվորական ծառայության պարտավոր՝ գինվորի որդի։

ձավ սարսափելի հալածող անարգարության. ամենուրեք բռ-
նոր գործերում նրանք հետապնդում էին դրան, ինչպես ձրկ-
նորսը ուռկանով հետապնդում է որևէ մտտ թառափի և հե-
տապնդում էին այնպիսի հաջողությանմբ, որ կարճ ժամանա-
կամիջոցում ամեն մեկը մի քանի հազար գումարի տեր դար-
ձավ: Այն ժամանակ ճշմարտության ուղին բռնեցին շատերը
նախկին պաշտոնյաներից և կրկին ընդունվեցին ծառայու-
թյան մեջ: Բայց Չիլիկովն արդեն ո՛չ մի կերպ չէր կարող
խցկվել, որքան էլ որ աշխատում էր և պաշտպանում էր
նրան՝ դրոված իշխան խովանսկու նամակներով՝ գեներալի
առաջին քարտուղարը, որը կատարելապես հասել էր գեներա-
լի քիթը կառավարելուն, սակայն այստեղ նա բոլորովին ոչինչ
չկարողացավ անել: Գեներալը այն տեսակ մարդկանցից էր,
որոնց թեև քիցի բռնած ման էին ածում (ասենք առանց նրա
գիտության), բայց դրա փոխարեն արդեն, եթե նրա գլուխը
մի միտք ընկներ, այդ միևնույն էր՝ թե երկաթե մեխ, ո՛չ մի
բանով չէր կարելի այնտեղից հանել: Այն ամենը, ինչ որ կա-
րողացավ անել խելացի քարտուղարը, այն էր, որ ոչնչացրեց
աբատավորված ծառայության ցուցակը և դրանում պետին
համոզեց ո՛չ այլ կերպ, քան կարեկցությամբ, կենդանի գույ-
նեղությամբ: Ծերկայացնելով նրան սրտատուչ վիճակը՝ Չիլիկովի
դժբախտ ընտանիքի, որպիսին վերջինս, քարեբախտաբար,
չունեցր:

— Է՛, ի՛նչ արած,— ասաց Չիլիկովը,— կառնեցիր, ճանկդ
գցեցիր՝ քաշ տվիր, պսկվեց. է՛լ մի բողոքիր: Լացով ցավին
ճար չես անի, պետք է գործ կատարել:— Եվ ահա նա վճռեց
նորի՛ց սկսել իր առաջընթացը. նորի՛ց զինվել համբերու-
թյամբ, նորի՛ց սահմանափակել պահանջները ամեն բանում,
որքան էլ արդեն սկսած լիներ ոտքերը լայն ու արձակ ձգել:
Հարկավոր էր տեղափոխվել ուրիշ քաղաք, այնտեղ կրկին
իրեն երևցնել: Բայց ուզածը գլուխ չէր գալիս: Երկու-երեք
պաշտոն հարկ եղավ, որ փոխեր ամենակարճ ժամանակամի-
ջոցում: Գրանք ինչ-որ կեղտոտ, ցածր պաշտոններ էին: Պետք
է գիտենալ, որ Չիլիկովը ամենաբարեկամայելու մարդն էր,
որպիսին երբևէ եղել է աշխարհիս երեսին: Թեև նա ստիպված
էր սկզբներում շփվել կեղտոտ հասարակության հետ, բայց
հոգում միշտ մաքրություն էր պահպանում, սիրում էր, ու

պաշտոնատանը սեղանները լինեն լաքած փայտից և ամեն
ինչ լիներ ազնիվ տեսակից: Երբեք նա իրեն թույլ չէր տա-
լիս խոսակցության մեջ անվայել մի խոսք ասելու և միշտ
վիրավորվում էր, երբ ուրիշների խոսքերի մեջ տեսնում էր
հարկ եղած հարգանքի բացակայություն դեպի աստիճանը կամ
կողումը: Ես կարծում եմ, որ ընթերցողի համար հաճելի կլինի
իմանալ, որ ամեն երկու օր նա փոխում էր սպիտակեղենը,
իսկ ամառը՝ շոգերի ժամանակ, նաև ամեն օր. ամեն մի քիչ
թե շատ անախորժ հոտ արդեն վիրավորում էր նրան: Այդ
պատճառով նա ամեն անգամ, երբ Պետրուշկան գալիս էր
նրան հանվեցնելու և կոշիկները քաշելու, քթին մեխած էր
դնում, և շատ դեպքերում նրա նյարդերը խտուտ էին գալիս,
ինչպես աղչկա նյարդեր. ուստի և ծանր էր նրա համար կր-
կին հայտնվել այն շարքերում, ուր միշտ օղու և անքաղաքա-
վարի վարվեցողության հոտ էր փշում: Որքան էլ որ նա քա-
շվերում էր իրեն. սակայն նիհարեց և անգամ կանաչ գույն
ստացավ այդ տվայտանքների ժամանակ: Նոր էր սկսել լեց-
վել և ստանալ այն կլորիկ և կիրթ ձևերը, որպիսի վիճակում
ընթերցողը նրան գտավ հետը ծանոթանալիս, և արդեն շատ
անգամ, նայելով հայելուն, մտածում էր շատ հաճելի բա-
ների մասին. կնկա մասին, երեխաների մասին, և ժպիտք
հեռում էր այդպիսի մտքերից. բայց հիմա, երբ նա մի ան-
գամ պատահաբար նայեց հայելու մեջ, չկարողացավ չբացա-
կանչել. «Ամենասո՛ւրբ կույս, որքա՛ն զզվելի եմ դարձել»:
Եվ հետո երկար ժամանակ չէր կամենում իրեն նայել: Բայց
մեր հերոսը դիմացավ ամեն բանի, շատ դիմացավ, համբե-
րություն միմացավ, և վերջապես անցավ մաքսալին ծառա-
յության: Պետք է ասել, որ այդ պաշտոնը վաղուց կազմում
էր նրա մտածության գաղտնի առարկան: Նա տեսնում էր, թե
ինչպիսի արտասահմանյան շքեղ առարկաներ էին ձեռք բե-
րում մաքսատան պաշտոնյաները, ի՛նչպիսի ճենապակիներ և
բատիստներ էին ուղարկում քավորակիներին, մորաբույրնե-
րին և քույրերին: Վաղուց արդեն բազմիցս նա հառաչելով
իրեն և քույրերին: Վաղուց արդեն բազմիցս նա հառաչելով
մանն է մոտիկ և թե՛ մարդիկ են լուսավորված, և ինչպիսի՛
նուրբ հոլանդական շապիկներ կարելի է ձեռք բերել: Պետք
է ավելացնել, որ ընդ սմին նա մտածում էր նաև առանձին

տեսակ ֆրանսիական սապոնի մասին, որ մորթին տալիս է արտասովոր սպիտակութուն և այտերին թարմութուն. թե ի՞նչպես էր դա կոչվում, աստված գիտե, բայց ըստ նրա ննթադրութունների՝ անպատճառ կճարվե՞ր սահմանազիւտում: Այսպես, նա վաղուց կուզենար մաքսատան ծառայության մտնել, բայց կառուցման հանձնաժողովի զանազան ընթացիկ օգուտները ետ էին պահում նրան, և նա իրավացիորեն մտածում էր, որ մաքսատունը, ի՛նչ կուզի՝ լինի, դեռ ավելին չէր, քան կոտնկը երկնքում, իսկ հանձնաժողովը իրական մի կաքավիկ էր իր ձեռքում: Բայց հիմա նա վճռեց, որ՝ ի՛նչ ուզում է ձինի՝ մտնի մաքսատուն, և մտավ: Նա իր պաշտոնին անցավ արտասովոր եռանդով: Թվում էր, թե ճակատագիրը ինքը որոշեց, որ նա դառնա մաքսատան պաշտոնյա: Այդպիսի արագաշարժութուն, մտքի սրութուն և խորաթափանցութուն ո՛չ միայն տեսնված չէր, այլ անգամ լաված չէր: Մի երեքշորս շաբաթում նա արդեն այնպիսի հմտութուն ձեռք բերեց մաքսային գործում, որ կատարելապես ամեն բան գիտեր. անգամ չէր կշռում, չէր չափում, բայց ֆակտուրայից իմանում էր, թե մի կապոցի մեջ ո՞րքան արշին մահուդ կամ այլ կտորեղեն կա. ձեռքն առնելով մի փաթեթ, նա միանգամից հարող էր ասել, թե քանի՞ ֆունտ է: Իսկ ինչ վերաբերում է խուզարկութուններին, ապա սղստեղ, ինչպես արտահայտվում էին անգամ իրենք՝ ընկերները, նա ուղղակի շան հոտառութուն ուներ. չէր կարելի չապշել, տեսնելով, թե ո՞րքան նա համբերութուն ուներ տնտղելու ամեն մի կոճակ, և այդ բոլորը կատարվում էր սպանիչ սառնասրտությամբ, քաղաքավարությամբ՝ անհավատալի լինելու չափ: Եվ այն միջոցին, երբ խուզարկվողները կատաղում էին, կորցնում էին իրենց և շարությունից մղված պատրաստ էին նրա հաճելի արտաքինին մատնազարկ տալ, նա, չփոխելով ո՛չ դեմքի արտահայտութունը, ո՛չ քաղաքավարի վարմունքները, միայն ասում էր. չէի՞ք բարեհաճի մի փոքր անհանգստանալ և վեր կենալ, կամ՝ չէի՞ք բարեհաճի, տիկին, շնորհ բերել մյուս սենյակը. այնտեղ մեր պաշտոնյաներից մեկի կինը կբացատրվի ձեզ հետ: Կամ՝ թույլ տվե՛ք, ահա ես գրչահատով մի փոքր կպատռեմ ձեր շինելի աստառը, և ասելով այս, նա այնտեղից դուրս էր բերում շալեր, թաշկիթակներ՝ սառնասրտորեն, ինչպես

սեփական սնդուկից: Անգամ մեծավորները արտահայտվում էին, ասելով. սատանա է, ո՛չ թե մարդ. նա փնտրում էր անիվների մեջ, լծափայտի մեջ, ձիերի ականջներում և շես իմանում թե ի՛նչ տեղեր, որ և ոչ մի հեղինակի մտքովն անգամ չէր անցնի և որ թույլատրվում է միայն մաքսատան պաշտոնյային: Այնպես որ խեղճ ճանապարհորդը, որ նոր էր անցած լինում սահմանը, դեռ մի քանի բույե շարունակ չէր կարողանում ուշքի գալ և քրտինքը սրբելով, որ մարմնին մանր ցանի պես դուրս էր լինում տված, միայն խաշակքում էր երեսը և ինքն իրեն ասում. պա՛հ, պա՛հ: Նրա դրութունը շատ էր նման լինում այն դպրոցականի դրության, որ դուրս շատ էր նման լինում սենյակից, ուր տեսուչը կանչած է եղել և վազում գաղտնի սենյակից, ուր տեսուչը կանչած է եղել նրան մի թեթև խրատ տալու, բայց խրատի տեղ բոլորովին անսպասելի կերպով ծեծ է տալիս: Կարճ ժամանակ անց մաքսանհնգներն արդեն օր ու արև չունեին նրա ձեռքից: Դա բոլոր լեհական ջնուդության պատուհասն ու հուսահատութունն էր: Նրա ազնվութունն ու անկաշառելիութունը անհաղթահարելի էին, համարյա անբնական: Նա անգամ չհավաքեց իր համար մի փոքրիկ գումար այն զանազան բռնազրաված ապրանքներից և խլված որոշ իրերից, որ չէին անցնում պետական գանձարանը, խուսափելու համար ավելորդ գրագրութունից: Այդպիսի նախանձախնդրորեն անկաշառ ծառայութունը չէր կարող չդառնալ ընդհանուր զարմանքի առարկա և չհասնել վերջապես իշխանության: Զիչիկովը աստիճան և բարձրացում ստացավ և դրանից հետո առաջարկեց մի ծրագիր՝ որսալու բոլոր մաքսանհնգներին, խնդրելով միայն միջոցներ, որպեսզի ինքը իրագործի այն: Իսկույն նրան հանձնեցին մի ջոկատ և անսահման իրավունք՝ ամեն տեսակ որոնումներ կատարելու: Հենց այդ էլ կամենում էր նա: Այդ ժամանակ կազմվել էր մաքսանհնգների մի ուժեղ ընկերություն կանոնավոր կերպով մտածված. հանդուգն այդ ձեռնարկը միլիոններ էր խոսպով մտածված. հանդուգն այդ ձեռնարկը միլիոններ էր խոստանում: Նա վաղուց դրա մասին տեղեկություն ուներ և մինչև անգամ կաշառելու համար ուղարկված մարդուն մերժեց՝ ասելով չոր. — դեռ ժամանակը չէ: — Իսկ ստանալով իր տրամադրության տակ բոլորը, նույն բույեին իմաց տվեց ընկերությանը, ասելով, — հիմա ժամանակն է: — Հաշիվը վերին աստիճանի ճիշտ էր: Այստեղ նա մի տարում կարող էր ստանալ

այն, ինչ որ չէր կարող քսան տարում ամենայն նախանձախնդիր ծառայության ընթացքում: Առաջ նա չէր կամենում նրանց հետ ո՛չ մի հարաբերություն ունենալ, որովհետև նա ավելի չէր, քան մի աննշան մարդ, ուստի և քիչ կստանար. բայց հիմա... հիմա բոլորովին այլ բան էր. նա կարող էր առաջարկել ի՛նչպիսի պայման որ ուզենար: Որպեսզի գործը անարգել առաջ գնա, նա իր կողմը թեքեց նաև ուրիշ պաշտոնյայի, իր ընկերոջը, որը գայթակղության չդիմացավ, շնայած որ մազերը սպիտակած էին: Պայմանները որոշվեցին և ընկերությունը անցավ գործողությունների: Գործողություններն սկսվեցին փայլուն կերպով. ընթերցողը, անկասկած, լսած կլինի այնքան հաճախ կրկնվող պատմությունը իսպանական ոչխարների սրամիտ ճանապարհորդության մասին, որոնք սահմաններն անցնելով կրկնակի մուշտակներով, նրանց տակի՛ն անցկացրին միլիոն արծեքով բրաբանտական ժանյակներ: Այդ դեպքը տեղի ունեցավ հենց այն ժամանակ, երբ Չիլիկովը ծառայում էր մաքսատանը: Եթե շմասնակցի՛ր նա ինքը այդ ձեռնարկության մեջ, ո՛չ մի ջհուղ աշխարհիս երեսին չէր կարողանա նման գործ գլուխ բերել: Երեք կամ չորս ոչխարային արշավից հետո սահմանից, երկու պաշտոնյաները չորս հարյուր հազարական գումար ձեռք բերին: Չիլիկովինը, ասում են, մինչև անգամ հինգ հարյուրից էլ անցավ, որովհետև նա ավելի ճարպիկ էր: Աստված գիտե, թե ինչպիսի ահագին թվերի կհասնեին օրհնված գումարները, եթե ինչ-որ մի սև կատու շանցներ բոլորի միջև: Սատանան խելքահան արեց երկու պաշտոնյաների. պաշտոնյաները, պարզապես ասած, խելացնորվեցին և դատարկ տեղը գծորվեցին իրար հետ: Ի՛նչպես եղավ, տաք խոսակցության մեջ, կարող է պատահել՝ և մի փոքր էլ խմած, Չիլիկովը մյուս պաշտոնյային անվանեց տերտերի տղա, իսկ սա, թեև իսկապես տերտերի տղա էր, հայտնի չէ՝ ինչու խիստ վիրավորվեց և նրան հենց տեղն ու տեղը պատասխանեց ուժեղ և անսովոր կոպիտ, այսինքն այսպես. «Ո՛չ, ստում ես, ես պետական խորհրդական եմ և ո՛չ թե տերտերի տղա, բայց, ա՛յ, դու ի՛սկը տերտերի տղա ես»: Եվ հետո դիտմամբ ավելի ևս վիրավորելու համար՝ ավելացրեց. «Ե՛ն գնա՛. թեև նա սրանով հետ մղեց Չիլիկովի ասած խոսքը, վերադարձնելով նրան

իր տված անունը, և թեև «դե գնա» արտահայտությունը կարող էր բավական ուժեղ համարվել, բայց սրանից դժգոհ, նա Չիլիկովի վրա նաև մատնագիր տվեց: Սակայն, ասում են, որ առանց դրան էլ նրանց մեջ գծություն կար մի ինչ-որ թարմ և տոռզ, բողկի պես պինդ՝ ինչպես ասում էին մաքսատան պաշտոնյաները՝ կնկա պատճառով, որ անգամ մարդիկ էին կաշառված, որ երեկոյան դեմ մութ անկյունում ծեծեն մեր հերոսին: Ասում են նաև, որ երկու պաշտոնյաներն էլ հիմար դրության մեջ ընկան՝ և կնկանից օգտվեց ինչ-որ մի շտաբս-կապիտան Շամշառյով: Թե ի՛նչպես էր գործը իսկապես, աստված գիտե, ավելի լավ է, թող սիրող-հեղինակը մինչև վերջը ինքը հորինի: Գլխավորը նրանումն է, որ մաքսանենգների հետ գաղտնի հարաբերությունները հայտնի դարձան: Պետական խորհրդականը թեև ինքն էլ կորավ, բայց վառեց դրանով կակ իր ընկերոջը: Պաշտոնյաներին դատի տվին, հարքունիս գրավեցին ունեցածը, վերգիր արին բոլորը, ինչ որ կար նրանց ձեռքին և ամեն ինչ որոտի նման հանկարծ պայթեց նրանց գլուխներին: Ինչպես հարբեցման մուլցեքից հետո՝ ուշքի եկան նրանք և սարսափով տեսան, թե ի՛նչ էր իրենց արածը: Պետական խորհրդականը չգիմացավ բախտի հարվածներին և ինչ-որ մի խուզ անկյունում ոչնչացավ, բայց հարվածներին և ինչ-որ մի խուզ անկյունում ոչնչացավ, բայց կոլեգիականը գիմացավ: Նա կարողացել էր թաքցնել փողերի մի մասը, ո՛րքան էլ որ զգայուն եղած լիներ հետաքննման գրեց արդեն չափազանց փորձված, մարդկանց չափազանց լավ իմացող մտքի բոլոր նուրբ ճկունությունները, ուր ներգործեց դարձվածքների հաճելիությամբ, այստեղ խոսքի ազգործեց դարձվածքների հաճելիությամբ ինկարկելով, որ ո՛չ դեցություն մի փշացնում գործը, մի տեղ փող կոխեց գլորպանները, մի խոսքով, մշակեց գործը, գոնե այնպես, որ պաշտոնագուրկ եղավ ո՛չ այնպիսի անպատվություն, ինչպես ընկերը, և դուրս պրծավ քրեական դատից: Բայց արդեն ո՛չ գումար, ո՛չ զանազան արտասահմանյան իրեր, ոչինչ չմնաց մնաց մի տասը հազարի չափ, որ թաքցրել էր սև օրվա համար, մեկ էլ երկու դյուծին հուանդական շապիկ, մեկ էլ մի ոչ մեծ բրիչկա, որոնցով ման են գալիս ամուրիները, մեկ էլ երկու

ճորտ գյուղացի, կառապան Սելիֆանը և լաքել Պետրուշկան, մեկ էլ մաքսատան պաշտոնյաները սրտի բարությունից դրդված նրա մոտ թողին հինգ-վեց կտոր սապոն՝ այտերի թարմությունը պահպանելու համար: Ահա բոլորը: Այսպիսով ահա նորից ինչպիսի դրության մեջ հայտնվեց մեր հերոսը: Ահա թե դժբախտության ինչպիսի վիթխարի կույտ թափվեց նրա գլխին: Հենց այդ էր, որ նա կոչում էր՝ վնաս կրել ծառայության մեջ արդարության համար: Այժմ կարելի կլիներ եզրակացնել, որ այդպիսի փոթորիկներից, փորձություններից, բացի տվայտանքներից և կենսական վշտերից հետո նա իր մնացած արյուն-քրտինքով դատած տասը հազարի հետ կհենանա մի որևէ զավառական քաղաքի խաղաղ, խուլ անկյուն և այնտեղ հավիտենապես կթառամի շքե խալաթով՝ ցածիկ տան պատուհանի մոտ, կիրակի օրերը դիտելով մուժիկների ծեծկոտուքը, որ տեղի կունենար նրա պատուհանի առջև, կամ թարմանալու համար անցնելով հավաբուն՝ անձամբ կտնտղի այն հավը, որ հատկացված է սուպի համար, և այսպիսով կվարի անաղմուկ, բայց իր տեսակով նույնպես ոչ անօգուտ կյանք: Բայց այդպես չպատահեց: Պետք է արդարացի լինել նրա բնավորության անհաղթահարելի ուժի մասին: Այն բուրբից հետո, որ բավական կլիներ եթե ո՛չ սպանել, ապա գոնե սառեցնել և ճնշել ընդմիջող մարդու, նրա մեջ չհանգավ անըմբռնելի կիրքը: Նա վշտանում էր, զայրանում, գանգատվում ամբողջ աշխարհով մեկ, բարկանում էր բախտի անարդարացիության վրա, վրդովվում էր մարդկանց անարդարացիությունից և սակայն չէր կարողանում հրաժարվել նոր փորձերից: Մի խոսքով՝ նա ցույց էր տալիս մի համբերություն, որի առջև ոչինչ է գերմանացու փայտե համբերությունը, որ բովանդակված է արդեն նրա դանդաղ, ծույլ արյան շրջանառության մեջ: Զիշիկովի արյունը, ընդհակառակը, ուժգին էր խաղում, և հարկավոր էր լինում մեծ, խելացի կամք, որ այն բոլորը սանձահարեր, ինչ կամենում էր դուրս թռչել և ճախրել ազատության մեջ: Նա դատում էր, և նրա դատողության մեջ երեսում էր որոշ մաս իրավացիության. «Ինչո՞ւ համար ես տուժեի, ինչո՞ւ իմ գլխին թափվեց դժբախտությունը. ո՞վ է հիմա բերանը բաց նստում մի պաշտոնի մեջ. բոլորը շահում են: Ո՛չ ոքի ես չեմ դժբախտացրել, այ-

բի՛ն չեմ կողոպտել, ո՛չ ոքի մուրացկան չեմ դարձրել, օգտը՝ վել եմ ավելցուկներից, վերցրել եմ այնտեղ, ուր ամենքը կըվերցնեին, ես չօգտվեի, ուրիշները կօգտվեին: Ինչո՞ւ համար ուրիշները երջանիկ կյանք են վարում, և ինչո՞ւ համար ես պետք է կորչեմ որդի պես: Եվ ի՞նչ եմ ես հիմա: Ինչացո՞ւ եմ ես. ի՞նչ աչքերով ես պետք է նայեմ ուզածդ ընդանիքի պատվավոր հոր աչքերին: Ինչպե՞ս խղճի խայթ չզգամ, գիտենալով, որ զուր տեղը բեռ եմ դարձել երկրի վրա, և ի՞նչ կասեն հետո իմ զավակները: Ահա՛, կասեն, մեր անասուն հայրը մեզ ոչ մի կարողություն չթողեց»:

Արդեն հայտնի է, որ Զիշիկովը խիստ հոգում էր իր սերունդի մասին: Այս արդեն զգայնաշարժ խնդիր է: Մեկ ուրիշը, կարող է պատահել, այդքան էլ ձեռքերը խորը չէր խրի, եթե չլիներ այդ հարցը, որ չգիտես ինչո՞ւ, ինքնիրեն զալիս է, թե ի՞նչ կասեն զավակները: Եվ ահա ապագա նախահայրը, ինչպես զգույշ կատու, մի աչքով կողքանց նայելով՝ տեսնելու թե տերը արդյոք չի՞ նայում, ճանկում է շտապով այն բոլորը, որ իրեն մոտիկ է. սապոն է արդյոք, մո՞մ, ճա՞րպ, դեղձանի՞կ է արդյոք ճանկն ընկել. մի խոսքով, բաց չի թողնում ոչինչ: Այսպես լաց էր լինում և գանգատվում մեր հերոսը, մինչդեռ գործելու միտքը երբեք չէր մեռնում նրա գլխի մեջ. այնտեղ շարունակ ինչ-որ մի բան էր կամենում կառուցվել և միայն սպասում էր պլանի: Նորից կծկվեց նա, նորից սկզբսից դժվար կյանք վարել, նորից իրեն ամեն ինչում սահմանափակեց, նորից մաքրությունից և կանոնավոր դրությունից ընկավ ցեխը և ստորնազույն կյանքի մեջ: Եվ լավագույնին սպասելով հարկադրված էր անգամ զբաղվել հավատարմատարի կոչումով, մի կոչում, որ դեռ մեզանում քաղաքացիություն չի ստացել, որ ամեն կողմից ետ են մղում, վատ են հարգում մանր-մունր պաշտոնյաները և իրենք հավատարմությունները, որ դատապարտված է սողալու նախասենյակներում, կոպտության հանդիպելու և այլն. բայց կարիքը հարկադրեց համաձայնել ամեն բանի: Հանձնարարություններից նրան բաժին ընկավ ի միջի այլոց մի բան. միշնորդել խնամակալական խորհրդում՝ գրավ դնել մի քանի հարյուր գյու-

1 վարկային գործողություններ կատարող հիմնարկ:

դացի: Կալվածքը քայքայվել էր վերջին աստիճանի: Քայքայվել էր դա անասունների սատկումներից, խարդախ գործակատարներից, անբերրիութունից, վարակիչ հիվանդութուններից, որից մեռել էին ամենալավ աշխատողները, և վերջապես իրեն՝ կալվածատիրոջ անխելքութունից, որ Մոսկվայում իր տունը կահավորել էր վերջին մոդայով և այդ կահավորման վրա այնպես էր ծախսել իր ամբողջ կարողութունը՝ մինչև վերջին կոպեկը, որ ուտելու համար բան չէր թողել: Հենց այդ պատճառով հարկ եղավ վերջապես գրավ դնել մնացած վերջին կալվածքը: Պետական գանձարանում գրավ դնելը այն ժամանակ դեռ նոր գործ էր, որին ձեռնարկել ո՛չ ոք չէր համարձակվում առանց երկյուղի: Չիչիկովը իբրև հավատարմատար, սկզբում ամենքին տրամադրելով (առանց նախապես տրամադրելու, ինչպես հայտնի է, չի կարելի վերցնել մինչև անգամ հասարակ տեղեկանք կամ ուղղումն, այնուամենայնիվ, գոնե մեկական շիշ մազերա հարկադրված կլինի մարդ լցնել ամենքի կոկորդը),— և այսպես, տրամադրելով ամենքին, ում պետք է, նա բացատրեց, թե ահա ի՛նչ հանգամանք կա ի միջի այլոց. գյուղացիների կեսը մեռած է, այնպես որ հետո որևէ բան պոչին չկապեն... «Բայց, ախր, նրանք հաշվվո՞ւմ են վերստուգման ցուցակի մեջ»,— ասաց քարտուղարը: «Հաշվվում են»,— պատասխանեց Չիչիկովը. «Դե, այլևս ինչից վախեցաք,— ասաց քարտուղարը. «Մեկը մեռավ, մյուսը ծնվեց, և գործը իր կարգին շինվեց»: Քարտուղարը, ինչպես երևում էր, կարողանում էր խոսել նաև հանգերով: Իսկ այդ պահին մեր հերոսի մեջ հղացավ այնպիսի ոգեցունց մի միտք, որպիսին երբևէ հղացել չէ մարդկային գլխի մեջ: «Այ թե միամիտ մարդ եմ եղել ես էլ, հա՛»,— ասաց նա ինքնիրեն. «Թաթմաններս եմ փնտրում, այնինչ թաթմանը հենց գոտկիս մեջ է: Այ թե մի գննի բոլոր դրանց, ովքեր մեռել են, երբ դեռ չեն ներկայացված նոր վերստուգողական ցուցակները, ձեռք բերի դրանցից, ենթադրենք, մի հազար հոգի, այո, ենթադրենք՝ ենամակալական խորհուրդը երկու հարյուրական ուրբի կտա՝ հոգուն. ահա քեզ երկու հարյուր հազար: Իսկ հիմա էլ հարմար ժամանակ է, նորբոս համաճարակ էր, քիչ ժողովուրդ չմեռավ, փա՛ռք աստծո: Կալվածատերերը թղթախաղի մեջ տանուլ են տվել, քեֆեր են արել և ունե-

ցած-չունեցածները վատնել են ինչպես հարկն է. բոլորը խրցկրվել են Պետերբուրգ՝ ծառայելու. կալվածները երեսի վրա թողնված են, կառավարվում են՝ ինչպես պատահի, տարեցտարի դժվարանում է հարկեր վճարելը, այնպես որ, ամեն մեկը ուրախությամբ կզիջի ինձ նրանց, հենց միայն այն պատճառով, որ նրանց համար գլխահարկ չվճարի. կարող է երճառով, որ նրանց համար գլխահարկ չվճարի. կարող է երբեմն էլ այնպես պատահել, որ նրանցից մեկն ու մեկից դեռ ինքս կոպեկ պոկեմ: Իհարկե, դժվար է, չուր վերցնող խմոր է, երկյուղալի է, այնպես շինի որ նորից տուժեմ, որ էլի մի նոր պատմություն դուրս չգա, բայց չէ՞ որ մարդուն էլ մի որևէ բանի համար խելք է տված: Բայց գլխավորապես լավն այն է, որ առարկան ինքը բոլորին անհավատալի կթվա, ո՛չ ոք չի հավատա: Ծիշտ է, առանց հողի չի գործելի ո՛չ գնել, ո՛չ գրավ դնել: Բայց ես կգնեմ տեղահանելով, տեղահանելով՝ այժմ Տավրիկյան և Խերսոնյան նահանգներում հողերը ճրի են տրվում, միայն թե բնակեցրու: Հենց այնտեղ էլ նրանց բոլորին կտեղափոխեմ: Խերսոն՝ բոլորին. թող այնտեղ ապրեն: Իսկ տեղափոխությունը կարելի է կատարել օրինական ճանապարհով, ինչպես հարկն է, դատարանների միջոցով: Եթե կուզենան ստուգել գյուղացիներին, համեցե՛ք, ես դրան էլ դեմ չեմ, ինչո՞ւ չէ. ես կներկայացնեմ նաև վկայություն կապիշեմ, ինչո՞ւ չէ. ես կներկայացնեմ նաև վկայություն կապիտան-ուստիկանի սեփական ստորագրությամբ: Գյուղը կարելի է անվանել Չիչիկովի սլոբոդկա, կամ այն անունով, որ տվել են մկրտելու ժամանակ. Պավլովսկոյն գյուղ: Եվ ահա այս կերպ կազմվեց մեր հերոսի գլխում սույն տարօրինակ սյուժեն, որի համար չգիտեմ արդյոք ընթերցողները շնորհակալ կլինե՞ն նրան, իսկ թե ի՛նչպես է շնորհակալ հեղինակը՝ դժվար է արտահայտել: Որովհետև, ինչ ուզում ես ասա, եթե Չիչիկովի գլխում այդ միտքը չծագեր, աշխարհ չէր գա և սույն պոեմը:

Ռուսական սովորությամբ, երեսը խաշակնքելով, նա անցավ ի կատար ածելուն: Ցույց տալով իբր թե բնակության տեղ է ձրոնում և այլ պատրվակներով՝ նա սկսեց պրպտել մեր պետության այս և այն անկյունները, գերազանցապես այն անկյունները, որոնք մյուսներից ավելի էին տուժել դժբախտ պատմահարներից, անբերրիութունից, մահացութունից ու այլ և այլ բաներից, մի խոսքով, ուր կարելի էր ավելի

հարմար և ավելի էժան գնել պահանջված ժողովուրդը: Նա առանց մտածելու չէր դիմում ամեն մի կալվածատերի, այլ ընտրում էր ավելի իր ճաշակի մարդկանց, կամ այնպիսիներին, որոնց հետ կարելի կլիներ փոքր դժվարություններով նման գործարքներ անել, աշխատելով առաջ ծանոթանալ, տրամադրել հօգուտ իրեն, որպեսզի, եթե հնարավոր է՝ ավելի բարեկամությամբ, և ո՛չ թե գնելով ձեռք բերել գյուղացիներին: Այսպիսով, ընթերցողները շպետք է զայրանան հեղինակի վրա, եթե անձինք, որ մինչև հիմա հայտնվեցին, նրանց ճաշակով չեն. դա Զիշկովի մեղքն էր, այստեղ նա իր գլխի տերն է, ո՛ւր խելքին փչեց գնալ, մենք էլ պետք է այնտեղ քաշ գանք: Մեր կողմից, եթե ճիշտ որ մեղադրանք լինի անձնավորությունների և խարակտերների անգույն լինելու և շնչինություն վերաբերյալ, կասենք միայն, որ երբեք սկզբից չի երեվում գործի ամբողջ լայն հոսանքն ու ծավալը: Մի որևէ քաղաք մտնելը, թեկուզ՝ և մայրաքաղաք, միշտ ինչ-որ անգույն է, սկզբում ամեն բան գորշ է և միօրինակ. ձգվում են անվերջ գործարաններ ու ֆաբրիկաներ, ծխով մրոտված, իսկ հետո կերևան վեցհարկանի շենքերի անկյունները, վաճառատներ, ցուցանակներ, փողոցներ և պրոսպեկտներ՝ զանգատներով, սյուներով, արձաններով, աշտարակներով, քաղաքային փայլով, աղմուկով ու որոտով և այն ամենով, որ ի զարմանա արտադրել են մարդու ձեռքն ու միտքը: Թե ի՛նչպես կատարվեցին առաջին գնումները, ընթերցողը արդեն տեսավ. թե ի՛նչպես կանա գործը հետագայում, ի՛նչպիսի հաջողություններ և անհաջողություններ կունենա հերոսը, ի՛նչպես ստիպված կլինի նա լուծել ու հաղթահարել ավելի դժվար արգելքները, ի՛նչպիսին կներկայանան հսկայական կերպարները, ի՛նչպես կշարժվեն խորունկ լժկանները ընդարձակ վեպի, կլայնանա նրա հորիզոնը, և նա ամբողջովին կառնի վեհապանծ հրսանք, դա հետո կտեսնի: Դեռ երկար ճանապարհ է մնում կատարել ուղևորական կառքի անձնակազմին, որ բաղկացած է մի պարոնից՝ միջին տարիքի, բրիչկայից, որով ման են գալիս ամուրիները, լակեյ Պետրուշկայից, կառապան Սելիֆանից և ձիերի մի եռյակից, որ արդեն հայտնի են ընթերցողին հանվան՝ ատենակալից սկսած մինչև սրիկա խալտավորը: Եվ այսպես, ահա մեր հերոսը՝ ոտքից գլուխ ինչ-

պես որ կա: Բայց կարող է պատահել՝ կպահանջեն եզրափակիչ որոշում մի գծով. ո՛վ է նա՝ քարոշականության հատկությունների վերաբերյալ. որ նա մի հերոս չէ՝ օժտված կատարելություններով և առաքինություններով, դա երեկում է: Ապա ուրեմն ո՛վ է նա. կնշանակի սրիկա՞ է: Ինչո՞ւ համար սրիկա, ինչո՞ւ համար այդպես խիստ լինել ուրիշների վերաբերյալ: Այժմ մեզնում սրիկաներ չեն լինում, լինում են բարեմիտ, դուրեկան մարդիկ, իսկ այնպիսիներ, ետև են բարեմիտ, դուրեկան մարդիկ, իսկ այնպիսիներ, որոնց ի ընդհանուր խայտառակություն ցուցադրելին իրենց պարագայում հասարակության, որ սա թքեր վրան, այդպիկերպարանքը հասարակության, որ սա թքեր վրան, այդպիսիներ կգտնվեն մի երկու-երեք մարդ, և նրանք էլ արդեն սիններ կգտնվեն մի երկու-երեք մարդ, և նրանք էլ արդեն հիմա խոսում են առաքինության մասին: Ամենից ավելի արդարացի կլիներ նրան անվանել տնտեսատեր, ձեռք բերող մարդ: Ձեռքբերումն է ամեն բանի մեղավորը. նրա պատճամարդ: Ձեռքբերումն է ամեն բանի մեղավորը. նրա պատճամարդ: Ե՛լ շատ մաքուր: Ճիշտ է, այդպիսի խարակտերի մեջ արդեն ինչ-որ քամահրելի բան կա, և արդեն նույն ընթերցողը, որ իր կենսական ուղու վրա բարեկամ կլինի այդպիսի մարդու, նրա հետ աղ ու հաց կկտրի և հաճելի ժամանակ կանցնի կացնի, կսկսի ծուռ նայել նրա վրա, եթե սա մի դրամայի կամ պոեմի մեջ հանդես գա իբրև հերոս: Սակայն իմաստուն է նա, ով չի գարշում ոչ մի խարակտերից, բայց նրա վրա է նա, ով չի գարշում ոչ մի խարակտերից, կճանաչի նրան՝ մինչև բուն էությունը: Աբազ է մարդու մեջ ամեն ինչ փոփոխվում. աչքդ հազիվ խփում, բաց ես անում, որ արդեն ներսում աճել է սարսափելի որդը, ինքնակամորեն իրեն քաշելով բոլոր կենսական հյութերը: Եվ հաճախ ո՛չ միայն լայն կիրքը, այլև մի որևէ մանր, շնչին կիրք ծավալվել է ազնիվ սիրագործությունների համար ծնվածի մեջ, հարկադրել է նրան մոռանալ վեհ և սուրբ պարտականությունները և շնչին շխիշկանների մեջ տեսնել վեհը և սուրբը: Անթիվ են, ինչպես ծովի ավազը, մարդկային կրթերը, և միշտ մեկը մյուսին նման չեն, և նրանք ամենը, ստորև գեղեցիկ կրթերը, սկզբում հնազանդ են մարդուն և հետո արդեն դառնում են նրա սարսափելի տիրակալ: Երջանիկ է՝ ով որ բոլորից ընտրել է ամենազեղեցիկ կիրքը. աճում և տասնապատկվում է ամեն ժամ և բույն նրա անշափելի երջանկությունը, և թափանցում է դա խորը և խո-

որը, իր հոգու անվերջանալի գրախնայքով, Քայց կան կրքեր, որոնց ընտրութիւնը մարդուց չէ Արդեն նրանք ծնվել են նրա հետ աշխարհ գալու բուսկից, և մարդուն ուժ չի տրված շեղվել նրանից: Դրանք առաջնորդվում են վերին ուրվագծումներով, և նրանց մեջ կա ինչ-որ հավերժ կանչողը, ողջ կյանքում անլուծի մի բան: Երկրային մեծ ասպարեզ է վիճակված նրանց գործելու. միևնույն է՝ մտաք կերպարանքի մեջ, թե անցնող լուսավոր երևույթի պես, որ ուրախացնում է մարդկանց— հավասարապես կոչված են նրանք՝ մարդուն անխմանալի բարիքի համար: Եվ կարող է պատահել, որ նույն այս Չիչիկովի մեջ կիրքը, որ նրան մղում է, արդեն նրանից չէ, և նրա սանդ գոյութիւն մեջ բովանդակվում է այն, որը հետո փոշի կդարձնի և ծնկաշոք կանի մարդուն երկնքի իմաստութիւն առաջ: Եվ դեռ գաղտնիք է, թե ինչու սույն կերպարը հանդես եկավ ներկայումս լույս տեսած պոեմի մեջ:

Սակայն ծանր չէ այն, որ հերոսից դժգոհ կմնան, ծանրն այն է, որ հոգու մեջ ապրում է մի անդիմադրելի վստահութիւն, որ միևնույն հերոսով, նույն այդ Չիչիկովով կարող կլինենք գոհ լինել ընթերցողները: Այս թող հեղինակը խորը շնայիր նրա հոգու մեջ, թող չշարժեր նրա հատակում այն, որ խուսափում և թաքնվում է մարդկանց հայացքից, թող չհայտնաբերեր այն ամենամիտրական մտքերը, որ ուրիշ ոչ ոքի չի վստահում մարդ, այլ թող ցույց տար նրան այնպես, ինչպես նա երևաց ողջ քաղաքին, Մանիլովին և մյուս մարդկանց, և բոլոր ուրախ կլինենք և նրան կզննեն հետաքրքրութիւն: արժանի մարդու տեղ: Նշանակութիւն չունի, որ ո՛չ նրա դեմքը, ո՛չ նրա ամբողջ կերպարը դես ու դեն չի ընկնի նրանց աչքերի առջև իբրև կենդանի. գրա փոխարեն ընթերցումը վերջանալուց հետո հոգին ոչ մի բանով չի վրդովված, և կարելի է դիմել կրկին թղթախաղի սեղանին, որով ուրախանում է ողջ Ռուսիան: Այո՛, իմ բարի ընթերցողներ, գուց չէիք ցանկանա տեսնել հայտարարված մարդկային խեղճութիւնը: Ինչի՞ համար է դա, ասում եք դուք, ի՞նչ կարիք կա Մի՞թե մենք ինքներս չգիտենք, որ շատ արհամարհելի և հիմար բաներ կան կյանքում: Առանց այդ էլ հաճախ է պատահում, որ մենք տեսնում ենք այն, ինչ բոլորովին անմխիթարական է: Ավելի լավ է, ուրեմն, ներկայացրեք մեզ գեղեցի-

կը, գրավիլը: Լավ է՝ մոռացութեան մեջ ընկնենք մենք: «Սղկը, գրավիլը, ինչու՞ ես ասում ինձ, որ տնտեսութեան մեջ գործերը վատ են գնում»,— ասում է կալվածատերը գործակատարին. «Տո, եղբայր, այդ գիտեմ առանց քեզ, էլ ուրիշ խոսակցութիւն չունե՞ս միթե: Դու ինձ մոռացնել տուր, օգնիր, որ չի-թիւն չունե՞ս միթե: Դու ինձ մոռացնել եմ»: Եվ ահա այն մանամ այդ, այն ժամանակ ես երջանիկ եմ»: Եվ ահա այն փողերը, որոնք կարող էին այս կամ այն շահով շտկել գործը, ծախվում են իրեն մոռացութեան տալու զանազան միջոցների վրա: Քնում է խելքը, որը կարող է պատահել ձեռք էր բերել մի անակնկալ աղբյուր վեհ միջոցների. իսկ այնտեղ կալվածքը՝ թրախիկ, ընկնում է աճուրդ, և կալվածատերը մուրացկանութեամբ մոռացութեան է տալիս իրեն՝ մի հոգով, որ ծայրահեղութիւնից պատրաստ է այնպիսի ստորութիւնների, որոնցից առաջ նա կսարսափեր:

Դարձյալ հեղինակի վրա մեղադրանք կբարդվի այսպես կոչված հայրենասերների կողմից, որոնք հանգիստ իրենց համար նստում են անկյուններում և զբաղվում են բոլորովին կողմնակի գործերով, դիզում են իրենց համար գումարվին կողմնակի գործերով, դիզում են իրենց համար գումարներ՝ ուրիշի հաշիւն իրենց բախտը շինելով. բայց հենց որ որևէ բան է պատահում նրանց կարծիքով վիրավորական հայրենիքի համար, կհայտնվի որևէ գիրք, որի մեջ երբեմն կասվի դառն ճշմարտութիւնը, նրանք դուրս կվազեն բոլոր անկյուններից, ինչպես սարդեր, տեսնելով, որ ոստայնի մեջ խճճվեց ճանճը, և հանկարծ կբարձրացնեն վայնասուն. «Բայց մի՞թե լավ է հանդես բերել այդ, ազդարարել այդ մասին: Չէ՞ որ այդ բոլորը, որ նկարագրված է այստեղ, այդ բոլորը մերն է, լավ է արդյոք դա. իսկ ի՞նչ կասեն օտարազգիները: Մի՞թե նրախալի է լսել վատ կարծիք իր մասին: Մտածում են, թե մի՞թե դա ցավալի չէ: Մտածում են, թե մի՞թե մենք հայրենասերներ չենք»: Այսպիսի իմաստուն նկատողութիւնների համար, հատկապէս օտարազգիների կարծիքի, խոստովանում եմ, ոչինչ չի կարելի գտնել պատասխանելու համար: Թերևս էին երկու բնակիչ: Մեկը ընտանիքի հայր էր, անունը Կիֆա Մոկիլիչ, հեզ բարբի տեր մի մարդ, որ անփութ կյանք էր վարում: Իր ընտանիքով նա շէր զբաղվում. նա իր գոյութեամբ դարձած էր ներհայեցական կողմին և զբաղված հե-

տեյալ, ինչպես ինքն էր ասում, փիլիսոփայական հարցով. «Ահա, օրինակ, գազանը», — ասում էր նա, ման գալով սենյակում, — «գազանը ծնվում է մերկ: Ինչո՞ւ համար հատկապես մերկ: Ինչո՞ւ ո՛չ այնպես, ինչպես թռչունը, ինչո՞ւ չի դուրս գալիս ձվից: Ինչպե՞ս է, իսկապես, որ բոլորովին չես հասկանա բնությանը, որքան էլ խորանաս նրա մեջ»: Այսպես է խորհում բնակիչ Կիֆա Մոկիեիչը: Բայց ա՛յս չէր գլխավորը: Մյուս բնակիչը Մոկիյ Կիֆովիչն էր, նրա հարազատ որդին: Նա, ինչպես ասում են Ռուսիայում, հսկա էր, և այն ժամանակ, երբ հայրը զբաղված էր գազանի ծնունդով, քսան տարվա լայնաթիկունք նրա բնութքը հենց ուզում էր պոռթկա ու ծավալվի: Ոչ մի բան չէր կարողանում նա թեթև անել, միշտ կա՛մ որևէ մեկի ձեռքը կճոճճոթացներ, կա՛մ բշտիկ կբուցըներ որևէ մեկի թթին: Տան մեջ կամ հարևանության մեջ բուրր՝ սպառավոր աղջկանից սկսած մինչև բակի շունը, տեսնելով նրան փախչում էին: Անգամ սեփական մահճակալը ննջարանում կտոր-կտոր էր անում: Այսպիսին էր Մոկիյ Կիֆովիչը, բայց, այնուամենայնիվ, բարի հոգու տեր էր նա: Բայց և ա՛յս չէ գլխավորը: Այլ գլխավորը, ահա թե ի՞նչ է. «Շնորհ արա, հա՛յր պարոն Կիֆա Մոկիեիչ, — ասում էին հորը թե՛ իր և թե՛ ուրիշների սպասավորները, — այդ ի՞նչ է ձեր Մոկիյ Կիֆովիչը: Ոչ ոք նրանից հանգիստ չունի, ինչ հոգի հանող տղա է»: «Այո, շարաճճի է, շարաճճի է, — ասում էր սովորաբար հայրը, — բայց ինչպե՞ս անել. նրա հետ կովելը ուշ է. հետո, չե՞ որ ինձ բոլորն էլ կմեղադրեն դաժանության համար. իսկ նա պատվասեր մարդ-է, եթե կշտամբեմ նրան երկրորդի-երրորդի ներկայութեան, նա կսանձահարվի, բայց չե՞ որ դա հրապարակել է նշանակում, ահա ինչո՞ւմն է ցավը. քաղաքը կիմանա, նրան շան տեղ էլ չի գցի: Ի՞նչ են, ճիշտ որ, մտածում, մի՞թե ինձ համար ցավալի չէ. մի՞թե ես հայր չեմ: Որ ես զբաղվում եմ փիլիսոփայությամբ կամ եթե ժամանակ չեմ ունենում, ուրեմն ասել է՝ ես հայր չե՞մ: Չէ՛, չէ՛, հայր եմ, սատանան տանի, հայր եմ: Մոկիյ Կիֆովիչը այստեղ, սրտիս մեջն է նստած»: Այստեղ Կիֆա Մոկիեիչը շատ ուժգին խփում էր բռունցքով իր կրծքին և ընկնում կատարյալ ազարտի մեջ: «Դե, արդեն եթե նա կմնա շան պես, թող այդ ինձանից իմացած չլինեն, թող ես չլինեմ մատնողը»: Եվ ցույց

տալով այդօրինակ հայրական զգացմունք, նա թողնում էր Մոկիյ Կիֆովիչին շարունակել իր դուրացական սիրազոր-ծուփունները, իսկ ինքը անցնում էր նորից իր սիրած առարկային, հանկարծ իրեն տալով նման մի հարց. «Դե՛, իսկ եթե փողը ծնվե՞ր ձվից, ախր կճեպը, կարծեմ, խիստ հաստ կլինե՞ր, հրանոթով չես կտորի, հարկավոր կլինե՞ր մի որևէ նոր հրազեն գործիք հնարել»: Այսպես էին կյանք վարում խաղաղ անկյունի երկու բնակիչները, որոնք անսպասելի կերպով, ինչպես պատուհանի միջից, դուրս նայեցին մեր պոռթի վերջում, դուրս նայեցին նրա համար, որպեսզի համեստորեն պատասխանեն այն մի քանի տաքարյուն հայրենասերների մեղադրանքին, որոնք մինչ այդ զբաղվում էին մի որևէ փիլիսոփայությամբ կամ քնքշորեն սիրած հայրենիքի հաշվին շահեցումներով, և որոնք այն մասին չեն մտածում, որ վատ բան չանեն, այլ այն մասին, որ միայն շասեն, թե նրանք վատ բան են անում: Ո՛չ, մեղադրանքների պատճառը հայրենաբան են անում: Ո՛չ, մեղադրանքների պատճառը հայրենասիրությունը չէ և ոչ էլ առաջին զգացմունքը, ուրիշ բան կա ծածկված նրանց տակ: Ինչո՞ւ համար խոսքը թաքցնել: Ուրիշ էլ ո՞վ, քան հեղինակը, պետք է ասի սրբազան ճշմարտությունը: Դուք վախենում եք ակնդետ հայացքից, դուք ինքներդ սարսափում եք որևէ բանի վրա խորը նայել, դուք սիրում եք սահել անցնել ամեն բանի վրայից՝ անմիտ նայվածքով: Դուք անգամ ամբողջ հոգով կծիծաղեք Ձիշկովի վրա, կարող է պատահել անգամ կգովեք հեղինակին, կասեք. «Սակայն մի քանի բան նա ճարտարորեն է նկատել, երևի՛ ուրախ մարդ է»: Եվ այդպիսի խոսքերից հետո կրկնակի հպարտությամբ կդիմեք ձեզ, ինքնագոհ ժպիտը կերևա ձեր դեմքին, և դուք կավելացնեք. «Բայց թե պետք է խոստովանել, որ շատ տարօրինակ և շատ ծիծաղելի մարդիկ են լինում մի քանի գավառներում, մեկ էլ՝ փոքր սրիկաներ չեն, հա՛»: Իսկ ձեզանից ո՞վ, լցված քրիստոնեական հեղուկությամբ, ո՛չ բարձրաձայն, այլ լուռության մեջ, մենակ ինքն իր հետ առանձին դրույցների րոպեներին՝ կսուզի սեփական հոգու ներքս սույն ծանր հարցը. իսկ իմ մեջ չկա՞ արդյոք Ձիշկովի որևէ մասը: Փա՛հ, ինչպե՞ս չէ՛, այդ էր պակաս: Ապա թող այդ միջոցին կողքից անցնի նրա որևէ ծանոթը, որ ո՛չ շատ մեծ աստիճան ունի, ո՛չ էլ շատ փոքր, նա իսկույն եթե կրթի իր հարևանի

ձեռքը և կասի նրան՝ քիչ մնալով, որ փոթկացնի ծիծաղից։ «Նայի՛ր, նայի՛ր, ա՛յ, Չիչիկովը, Չիչիկովն անցավ»։ Եվ ապա եղբխայի պես, մոռանալով ամեն պատշաճավորութուն, որ հատուկ է կոչման և տարիքին, կվազի նրան հասնելու, տնազ անելով ետևից և ասելով. «Չիչի՛կով, Չիչի՛կով, Չիչի՛կով»։

Բայց մենք սկսեցինք խոսել բավական բարձր, մոռանալով, որ մեր հերոսը, մինչ մենք նրա կյանքի պատմութունն էինք անում, քնած էր, արդեն զարթնեց և հեշտությամբ կարող է լսել այսչափ հաճախ կրկնվող իր ազգանունը։ Իսկ նա վիրավորվող մարդ է և գոհ չի լինում, երբ նրա մասին արտահայտվում են ո՛չ հարգանքով։ Ընթերցողի համար մեծ վիշտ չէ, արդյոք նրա վրա կզայրանա՞ Չիչիկովը թե ոչ, իսկ ինչ վերաբերում է հեղինակին, ապա նա ոչ մի դեպքում չպետք է խոսվի իր հերոսի հետ. դեռ բավական ճանապարհ հարկ կլինի անցնել նրա հետ ձեռք-ձեռքի տված, երկու մեծ մասեր կան առջևում, դա դատարկ բան չի։

— Է՛, է՛, է՛, դու ի՞նչ բանի ես, — ասաց Չիչիկովը Սեւիֆանին, — է՛յ, դու։

— Ի՞նչ, — հարցրեց Սեւիֆանը կերկերուն ձայնով։

— Ինչպե՞ս ի՞նչ. սագի՞ կտոր, ինչպե՞ս ես զըում։ Ապա, ո՞տ վերցրու։

Եվ իսկապես Սեւիֆանը վաղուց արդեն զըում էր աչքերը կիսափակ, միայն հազիվ երբեմն կիսաքուն՝ թափ տալով սանձերը նույնպես նիրհող ձիերի կողքերին, իսկ Պետրուշկայի գլխից շես իմանում ո՛րտեղ, վաղուց արդեն թռել էր կարտուղը, և ինքը, ետ թեքվելով, գլուխը հենել էր Չիչիկովի ծնկներին, այնպես որ սա ստիպված էր պլնթրակ հասցնել նրան։ Սեւիֆանը աշխուժացավ և մի քանի անգամ խայտավոր ձիու մեջքին ձաղկելով, որից հետո սա ընթացավ վարգով, և մտրակը վերևից պտտեցնելով բլրորի վրա, ասաց բարակ երգեցիկ ձայնով. մի՛ վախի. ձիերը շարժվեցին և բարույի պես տարան թեթև բրիչկան։ Սեւիֆանը միայն թափահարում էր և կանչում. է՛խ, է՛խ, է՛խ, սահուն կերպով ուստոստելով նստելու տեղի վրա այն շափով, որքան տրոյկան մերթ թռչում էր բլրակի վրա, մերթ սլանում էր մի շնչով բլրակից նեբքև, որոնցով լիքն է ամբողջ փոստուղին, որ հազիվ նկատելի թեքվածքով սլանում էր ներքև։ Չիչիկովը միայն ծպտում

էր, թեթևակի վեր-վեր թռնելով իր կաշվե բարձի վրա, որովհետև սիրում էր արագ արշավել, Եվ ո՛ր ուտը չի սիրում արագ արշավ։ Արդյոք նրա՞ հոգին, որ ձգտում է պտույտ անել, զրոսնել, երբեմն ասել՝ սատանա՞ն տանի ամեն ինչ, արդյոք նրա՞ հոգին չի սիրի արշավը։ Արդյոք դրա՞ն շաիրի, երբ դրա մեջ լսվում է ինչ-որ մի հանդիսավոր հրաշք բան։ Կարծես մի անհայտ ուժ վերցրել է քեզ իր թևերի վրա, և դու ինքդ թռչանհայտ ուժ վերցրել է քեզ իր թևերի վրա, և ամեն ինչ թռչում է. թռչում են վերստերը, թռչում չում ես, և ամեն ինչ թռչում է. թռչում են վերստերը, թռչում են դեմից վաճառականները իրենց կիբիտկաների նստիքների վրա, թռչում է երկու կողմից անտառը եղևնիների և սոճիների մութ շարքերով, կացինների թրխկոցով և ագռավների կեփնչով, թռչում է ամբողջ ճանապարհը շեմ իմանում դեպի կորչող առարկան, միայն երկինքը գլխավերևում, մեկ էլ թեթև կորչող առարկան, միայն երկինքը գլխավերևում, մեկ էլ թեթև ամպերը, և ճեղքող լուսինը թվում են անշարժ։ Է՛յ, պոչկա, թռչո՛ւն տրոյկա, ո՞վ հնարեց քեզ. երևում է ժիր ժողովրդի մեջ միայն կարող էիր դու ծնվել, ա՛յն երկրում, որ չի սիրում կատակել, այլ հարթ հավասար մեկնվել է կես-աշխարհ-քով մին, գե գնա՞ ու հաշվիր վերստերը, մինչև աչքերդ շողվեն։ Եվ թվում է՝ ճանապարհորդական մի դժվարին գործիք՝ չէ, երկաթե պտուտակառէ չի բռնված, այլ հապճեպ մի կաց-նով ու զուրով սարքել է քեզ յարոսլավցի ժիր մուժիկը։ Գերմանական բառափոխներ՝ շու՛նի կառապանը. մի մորուք և մանական բառափոխներ՝ շու՛նի կառապանը. էլ չի իմանում ինչի՞ վրա. Թաթղաններ, և նստած է սատանան էլ չի իմանում ինչի՞ վրա. բայց ահա կիսով չափ վեր կացավ, թափահարեց մտրակը, ձգեց երգը — նույնպե՛րը՝ մորիկների պես, ճաղերը անիվնե-րի մեջ խառնվեցին, դարձան մի հարթ շրջանակ, միայն ճանապարհը ցնցվեց, մին էլ վախից ճշաց կանգ առած անցորդը. և ահա սլացավ, սլացավ, սլացավ... Եվ ահա արգեն երևում է հեռվում, թե ի՞նչպես մի բան փոշոտում և շաղափում է օդը։

Արդյոք այդպես շե՞ս նաև դու, Ռո՛ւսիա, որ իբրև ժիր, առաջը չկտրվող տրոյկա՝ սլանում ես։ Մուխ է ծխանի քո տակ ճանապարհը, դղրդում են կամուրջները, ամեն ինչ՝ ետ է ձը-

1 Երկարածիք կոչիկ, որ հագնում էին հեծյալները կամ հրետանիք-ները։

նում և մնում ետևում: Կանգ է առել աստվածային հրաշքով
ակնապիշ հայեցողը. կայծակ չէ՞ արդյոք սա, երկնքից նետ-
ված. ի՞նչ է նշանակում այս սարսափազդու շարժումը, և այն
ի՞նչ անհայտ ուժ է մտած այս՝ աշխարհին անհայտ նժույգ-
ների մեջ: Է՛ր, նժույգնե՛ր, նժույգնե՛ր, ի՞նչ նժույգներ եք:
Մորիկնե՛ր են արդյոք նստած ձեր բաշերում: Զգայուն ականջ-
նե՛ր են արդյոք վառվում ձեր ամեն մի շիղի մեջ, լսեցի՞ք բար-
ձունքից ձեր ծանոթ երգը, միահամուռ և միանգամից լարե-
ցի՞ք պղնձե կրծքներդ և, հազիվ միայն սմբակներով գետնին
դիպելով, դարձաք մի ձգված դիժ, որ թռչում է օդի միջով, և
սլանում է ամբողջովին աստծուց ոգեշնչված: Ռուսիա, ո՞ւր ես
սլանում, տո՛ւր պատասխան: Չի տալիս պատասխան: Հրա-
շալի հնչյուններով լցվում է զանգակը. որոտում և քամի է
դառնում պատառոտված օդը. կողքից թռչում է ամեն ինչ,
որ կա աշխարհում, և թեքվելով մի կողմ են քաշվում և ճա-
նապացհ են տալիս նրան այլ ժողովուրդներ և տերություններ:

Հատոր երկրորդ

ԳԼՈՒԽ I

Իսկ ինչո՞ւ ցուցադրել կյանքի խեղճությունն ու խեղճու-
թյունը, անկատար վիճակը, փորփրելով դուրս բերել մարդ-
կանց՝ պետության խուլ անկյուններից, աչքից հեռու ծերպե-
րից: Ի՞նչ արած, երբ այդ են հեղինակողի հատկությունները
և, հիվանդանալով սեփական անկատարությամբ, նա այլևս չի
կարողանում պատկերել որևէ ուրիշ բան, եթե ոչ միայն խեղ-
ճությունն ու խեղճությունը, անկատար վիճակը, փորփրելով
դուրս բերել մարդկանց՝ պետության խուլ անկյուններից, աչ-
քից հեռու ծերպերից: Եվ ահա մենք նորից ընկանք այդ խուլ
անկյուններից մեկը, նորից դեմ առանք ծերպերին:

Բայց ի՞նչ խուլ անկյուն և ի՞նչ հեռավոր ծերպ:

Որպես թե մի անծայրածիր ամբողջի վիթխարի հողապատ-
նեշ՝ անկյունների աշտարակներով ու հրանցքներով, հազար
վերստից ավելի տարածությամբ գալարվելով, ձգվում էին
լեռնային բարձունքները: Հոյակապորեն վեր էին խոյանում
նրանք հարթավայրերի անծայրածիր տարածությունների վրա՝
մերթ կրա-կավային հատկություն ունեցող բեկորներով թեք
պատերի նման, փորակներով ու ծորաններով, մերթ կտրված
ծառերի բներից վեր ձգվող և գառան մորթուն հատուկ դու-
րեկան տեսք ունեցող ոլորածև ջահել թփուտների նման, մերթ,
վերջապես, կացնի հարվածներից հրաշքով դեռ ողջ մնացած
սովերաթիտ անտառի նման: Իր ափերին հավատարիմ գետը,
դրանց բոլորի հետ միասին, մերթ կատարում էր ծնկաձև

պտույտներ, մերթ առանձնանում դեպի մարգագետինները, որպեսզի այնուհետև ուրբաններով պսպղա, ինչպես բոցն արևի տակ, կորչի կելիների, դողդոջուն կաղամախիների և ջրասեր կաղնիների պտրակում և ապա այնտեղից հանդիսավոր ընթացքով դուրս պրծնի՝ կամուրջների, ջրաղացների ու ջրապատնեշների ուղեկցութեամբ, որոնք կարծես թե յուրաքանչյուր ուրտում նրա ետևից են վազում:

Մի տեղում բարձունքի թեք կողը թաքնվել էր ծառերի ստվերախիտ գանգուրներում: Լեռնային ձորակի անհարթութեան շնորհիվ, արհեստականորեն աճեցրած բուսական աշխարհի հյուսիսն ու հարավը ի մի էին հավաքվել: Գայլուկով պարուրված կաղնին, եղևնին, վայրի տանձենին, թղկին, բալնին ու փշաթուփը, վայրի ընկուզենին ու արջածառը՝ մերթ միմյանց օգնելով, որ աճեն, մերթ իրար խեղդելով, մաչցում էին սարն ի վեր՝ ստորոտից մինչև գագաթը: Իսկ բարձունքում, հենց նրա կատարին, նրանց կանաչ ծայրերի հետ էին ձուլվում կալվածատիրոջ շենքերի կարմիր կտուրները, նրանց ետևում թաքնված խրճիթների ձեղունների փորաքանդակ կատարները, կալվածատիրոջ տան վերնահարկը՝ փորագրած պատշգամբով ու կիսաշրջանաձև մեծ լուսամուտով: Եվ այդ բոլոր ծառերի ու կտուրների խմբի գլխին ամենից բարձր իր պսպղուն ոսկեգօծ հինգ գագաթներով վեր էր խոյանում գյուղական հնագույն եկեղեցին: Նրա բոլոր գագաթներին ամրացված էին ընդթափ կտրված ոսկե խաչերը, նույն ձևի շղթաներով ամրացված, այնպես, որ հեռվից թվում էր, թե օդում կախված է շիկացած շերվոնեցից ձուլած, անհենարան մի հսկայական ոսկի: Եվ այդ բոլորը շուտ տված ձևով, գագաթներով, կտուրներով, խաչերով դեպի վեր՝ հաճելիորեն արտացոլվում էին գետի ջրում, որտեղ անձուռնի փշակավոր ուռենիները, մի մասը՝ գետափին, մյուսները իրենց ճյուղերով ու տերևներով ջրի մեջ ընկղմված՝ կարծես թե ուշադրությամբ դիտում էին այդ հրաշագործ պատկերը՝ լարծուն սպունգից ու վառ կանաչի հետ լողացող ջրաշուշաններից ազատ մնացած ջրի մեջ:

Տեսարանը շատ դուրեկան էր, բայց վերևից ներքև, տան վերնահարկից դեպի հեռուները երևացող տեսարանն ավելի էր դուրեկան: Ո՛չ մի հյուր և այցելու չէր կարող անտարբեր

կանգնել պատշգամբում: Հիացմունքից նրա շունչը բռնվում էր և նա կարողանում էր միայն բացականել. «Տե՛ր աստված, ի՛նչ լայնարձակություն է այստեղ»: Անվերջ, անսահմանորեն բացվում էին տարածությունները, պտրակներով և ջրաղացներով հարուստ մարգագետիններից այն կողմ՝ մի քանի կանաչ գոտիներով զմրուխտին էին տալիս անտառները: Անտառների այն կողմն արդեն մառախլապատվող օդի միջով դեղնին էին տալիս ավազուտները: Եվ կրկին անտառներ, որոնք ծովի կամ հեռուները տարածված մշուշի պես կապույտ գույն էին ընդունել, և կրկին ավազուտներ՝ ավելի գորշ, բայց դեռևս դեղնավուն: Հեռավոր հորիզոնում ձգված էին կավձային սարերը, որոնք սպիտակին էին տալիս նույնիսկ ամպամած օրերին, կարծես թե նրանց լուսավորում էր հավիտենական արևը: Նրանց կուրացնող ճեղքավորության վրա, նրանց ստորոտում տեղ-տեղ փայլում էին կարծես ծխացող մառախլապատ թուխ-կապույտ բծեր: Դրանք հեռավոր գյուղեր էին, որոնց, սակայն, մարդու հայացքն այլևս չէր կարողանում նշմարել: Միայն արևի լույսի տակ պսպղացող եկեղեցու առկայծող ոսկե գագաթը հասկացնել էր տալիս, որ դա մարդաշատ մեծ գյուղ է: Այդ բոլորը պարփակված էր անխռով անդորրության մեջ, որը չէին խախտում նույնիսկ տարածություններում կորչող օդային երգիչների հազիվ լսելի ձայների արձագանքները: Պատշգամբում կանգնած հյուրը— մի խոսքով— մի երկու ժամ դիտելուց հետո ուրիշ ոչինչ չէր կարող ասել, բացի. «Տե՛ր աստված, ի՛նչ լայնարձակություն է այստեղ»:

Սակայն ո՛վ էր բնակիչն ու տերն այն գյուղի, որին, ասես մի անառիկ ամբողջ, հնարավոր չէր մոտենալ այստեղից, այլ պետք էր մոտենալ մյուս կողմից, որտեղ հյուրին քաղցրութեամբ դիմավորում էին ցիրուցան կանգնած կաղնիները, պարզելով կարծես մտերմական գրկախառնութեան համար իրենց լայնորեն տարածված ճյուղերը և ուղևորում նրան մինչև այն տան ճակատը, որի կտուրը մենք տեսնում էինք ետևը և որն այժմ կանգնած էր իր ամբողջ տեսքով, մի կողմից, և որն ունենալով ձեղուններով և փորաքանդակ կատարներով խրճիթները, իսկ մյուս կողմից իր խաչերով ու օդում կախված ընդթափ կտրված ոսկե շղթաներով պսպղացող եկեղեցի:

ցին: Այդ ո՞ր երջանիկ մարդուն էր պատկանում այս հեռավոր անկյունը:

Տրեմալախանի գավառի կալվածատեր Անդրեյ Իվանովիչ Տենտետնիկովին՝ երեսուներեքամյա երիտասարդ բախտավոր մի մարդու, որը նույնիսկ ամուսնացած էլ չէր:

Բայց ո՞վ է նա, ի՞նչ է նա, ի՞նչ հատկությունների և ի՞նչ բարեմասնությունների տեր մարդ է: Նրա հարևաններից իմացեք, ընթերցողուհիներս, հարևաններից: Նրա հարևաններից մեկը՝ ճարպիկ մարդկանց թվին պատկանող պաշտոնաթող շտաբ-օֆիցեր-բրանդեր¹, որպիսիք այժմ իսպառ անհետանում են, նրա մասին արտահայտվում էր հետևյալ խոսքերով. «Ամենաբնական մի անասուն»: Տասը վերստի վրա ապրող մի գեներալ ասում էր. «Երիտասարդը հիմար չէ, բայց իր խելքին շատ է զոռ տալիս: Ես նրան կարող էի օգտակար լինել, որովհետև կապեր ունեմ և Պետերբուրգում, և նույնիսկ՝ բարձր...» Գեներալն իր խոսքը չէր ավարտում: Կապիտան-ստիկանը հետևյալ դարձվածքն էր վրա բերում. «Շենց վաղը կգնաս նրա մոտ՝ ապառիկը գանձելու»: Նրա գլուղի մուծիկն այն հարցին, թե ինչպիսի՞ մարդ է իր տերը, ոչինչ չէր պատասխանում: Կնշանակի՞ նրա մասին եղած կարծիքներն անբարենպաստ էին:

Անաչառ դատելով, նա վատ մարդ չէր, նա միայն պարապ մարդ էր: Քանի որ աշխարհիս երեսին պարապ մարդիկ քիչ չեն, ապա ուրեմն ինչո՞ւ Տենտետնիկովն էլ պարապ ման չգար: Ի դեպ, ահա փորձի համար, բերենք նրա կյանքից մի օր, որը միանգամայն նման է մյուս բոլոր օրերին, և թող դրանից ընթերցողն ինքը դատի, թե ի՞նչպիսի՞ բնավորության տեր է եղել Տենտետնիկովը և ի՞նչպես էր նրա կյանքը համապատասխանում իրեն շրջապատող գեղատեսիլ բնությունը:

Առավոտները նա արթնանում էր շատ ուշ, և, մի փոքր բարձրանալով, երկար ժամանակ իր մահճակալի վրա մնում

¹ Շտաբ-օֆիցերներ կոչվում էին զեպի ավագ սպաները՝ մայրից բարձր աստիճան ունեցող: Բրանդերը հատուկ մի ուղղմանով էր՝ թշնամու նավերը հրկիզելու համար: Շտաբ-օֆիցեր-բրանդեր բառը այստեղ գործ է ածված փոխաբերական իմաստով, այսինքն՝ կավարտ, աղմկարար:

էր նստած, տրորելով աչքերը: Եվ որովհետև աչքերը, դժբախտաբար, փոքր էին, ապա դրանց տրորելը տեղի էր ունենում շափազանց երկար ու այդ ամբողջ գործողության ժամանակ դուռն առջև կանգնած էր լինում նրա ծառան՝ Միխայլոն, վիացվելու կոնքով ու երեսսրբիչով: Կանգնում էր այդ խեղճ Միխայլոն մեկ ժամ, երկու ժամ, հետո վերադառնում էր խոհանոց, ապա կրկին գալիս, տերը, նստած մահճակալի վրա, դեռ շարունակում էր տրորել աչքերը: Վերջապես, նա բարձրանում էր անկողնից, վիացվում, հագնում խալաթը և մտնում սեղանատուն, որպեսզի այնուհետև խմի թեյ, սուրճ, կակաո և, նույնիսկ՝ նոր կթած կաթ, բոլորից մեկ-մեկ կում անելով, անխնա կերպով բրդելով հացը և անգթորեն սփռելով իր շուրջը ծխամորճի մոխիրը: Եվ երկու ժամ մնում էր նստած թեյասեղանի առաջ: Դա դեռ բավական չէր՝ նա վերցնում էր նաև արդեն սառած գավաթն ու մոտենում դեպի բակը դուրս նայող լուսամուտին, իսկ լուսամուտի առջև ամեն օր տեղի էր ունենում հետևյալ տեսարանը:

Նախ և առաջ գոռգոռում էր բուֆետապանի պաշտոնը կատարող ճորտ Գրիգորին՝ հետևյալ արտահայտություններն ուղղելով տնտեսուհի Պերֆիլևնային.

— Խառնակի՛չ դու հոգի, շնչի՛ն արարած: Լավ կանես, որ դու, գարշելիդ, լռե՛ս:

— Իսկ ահա այս մեկը շե՞ս ուզում,— ճշաց շնչին տարածը, կամ Պերֆիլևնան, կուկի՛շ՝ ցույց տալով: Նա կոշտ ու կոպիտ էր, շնայած որ մեծ սեր ուներ դեպի իր հսկողության տակ գտնվող պահարաններում եղած շամիչը, պաստեղն ու այլ քաղցրավենիքը:

— Դու գործակատարի հետ էլ կզվզոտես, նկուղային ոչնչություն,— աղաղակում էր Գրիգորին:

— Գործակատարն էլ քեզ նման գողի մեկն է: Կարծում ես, թե պարոնը ձեզ չի՞ ճանաչում. նա ահա այստեղ է, ամեն բան լսում է:

— Որտե՞ղ է պարոնը:

— Ահա նա, նստած է լուսամուտի առաջ, նա ամեն բան տեսնում է:

¹ Անվայել շարժում՝ օրեք մատներով:

Եվ իրոք, պարոնը նստած էր լուսամուտի առջև և տեսնում էր բոլորը:

Ի լրումն այդ սոգոմի, ճիշդ-աղաղակ էր բարձրացնում մորից ապտակ կերած բակի երեխաներից մեկը, վնասում էր պոչի վրա նստած սրազունը, որձ, բարակ շունը, որին եռացրած ջրով դաղել էր խոհանոցից դուրս նայած խոհարարը: Մի խոսքով՝ ամենուրեք լսվում էր անտանելի ճիշ ու աղաղակ, լաց ու ոռնոց: Պարոնը բոլորը տեսնում էր ու լսում: Եվ միայն այն ժամանակ, երբ այդ բոլորն այնքան անտանելի էր դառնում, որ խանգարում էր նույնիսկ ո՛չ մի բանով չզբաղվելուն, նա մարդ էր ուղարկում զգուշացնելու, որ կամաց աղմկեն:

Ճաշից երկու ժամ առաջ նա հեռանում էր իր առանձնասենյակը, այն հաշվով, որպեսզի լուրջ զբաղվի շարադրությամբ, որի նպատակն էր ընդգրկել ամբողջ Ռուսաստանը բոլոր տեսակետներից՝ քաղաքացիական, քաղաքական, կրոնական, փիլիսոփայական, լուծել ժամանակի կողմից նրան առաջադրված դժվարին խնդիրներն ու հարցերը և պարզ կերպով բնորոշել Ռուսաստանի ապագան, մի խոսքով՝ բոլորն այնպես ու այն ձևով, ինչպես սիրում է իրեն առաջադրել ժամանակակից մարդը: Սակայն այդ վիթխարի ձեռնարկումը մեծ մասամբ սահմանափակվում էր սոսկ կշռադատումով՝ կրճատվում էր փետրագրիչը, թղթի վրա հանդես էին գալիս նկարներ, ապա այդ բոլորը մի կողմ էր դրվում, դրանց փոխարեն վերցվում էր գիրք, որը վայր չէր դրվում մինչև ճաշ: Այդ գիրքն ընթերցվում էր սուպի, սոուսի, տապակածի և նույնիսկ կարկանդակի հետ զջզզնթաց, այնպես, որ դրա հետևանքով կերակուրների մի մասը սառչում էր, իսկ մյուսները ետ էին տարվում բոլորովին ձեռք շտված: Այնուհետև այդ բոլորին հաջորդում էին ծխամորձն ու սուրճը, ինքն իր հետ շախմատ խաղալը, իսկ ի՞նչ էր արվում այնուհետև՝ մինչև ընթրիքը, ճիշտն ասած, դժվար էր նույնիսկ որոշել: Ըստ երեվույթին, պարզապես ոչինչ չէր արվում:

Եվ այդ ձևով ամբողջ աշխարհում մեն-մենակ իր օրն էր անցկացնում երեսուներեքամյա երիտասարդը, իր տանն անշարժ նստած, խալաթը հագին ու առանց փողկապի: Նա զրոսնելու, քայլելու տրամադրություն չունեք, չէր ուզում նույնիսկ

տեղից վեր կենալ, չէր ցանկանում նույնիսկ բաց անել լուսամուտները, որպեսզի թարմ օդ մտնի սենյակը, և ամեն մի այցելուի մեջ հիացմունք առաջացնող գլուղի հիանալի տեսքը կարծես թե գոյաթյուն չուներ իրեն՝ տիրոջ համար: Դրանից ընթերցողը կարող է եզրակացնել, որ Անդրեյ Իվանովիչ Տենընթերցողը կարող է եզրակացնել, որ Անդրեյ Իվանովիչ Տենընթերցողը կարող է եզրակացնել, որ այն մարդկանց դասին, որոնց տեսնելովը պատկանում էր այն մարդկանց էր առաջներում՝ ալար-Ռուսիայում վերջ չկա, որոնց անունն էր առաջներում՝ ալար-կոտներ, թամբալներ, միթիլներ և որոնց ներկայումս, ճիշտն ասած, չգիտեմ, թե ինչ անուն տամ: Արդյոք ծնվում են արասած, չգիտեմ, թե ինչ անուն տամ: Արդյոք ծնվում են արդեն նման բնավորությունները, թե հետո են գոյանում, որպես մարդուն դաժանորեն օղակող տխուր հանգամանքների ծնունդներ: Դրան պատասխանելու փոխարեն լավ կլինի շարադրել նրա դաստիարակության և մանկության պատմությունը:

Թվում էր՝ ամեն ինչ հանգում էր այն բանին, որ նրանից ստացվեր կանոնավոր մի մարդ: Տասներկու տարեկան սրամիտ, կիսամեծամաղձոտ հատկությամբ վատառողջ տղան ընդունվեց այն ուսումնական հաստատությունը, որի պետն էր դուռնից այն ուսումնական հաստատությունը: Պատանիների կուռք, այն ժամանակ մի արտասովոր մարդ: Պատանիների կուռք, դաստիարակների հիացմունք, անզուգական Ալեքսանդր Պետրովիչը՝ օժտված էր մարդու խառնվածքը ընկալելու հոտառություն: Որքան լավ գիտեր ուս մարդու հատկությունները: Որքան լավ էր ճանաչում երեխաներին: Ինչպես էր նա մարդկանց առաջ մղում: Չկար մի շարաճճի, որը շարություն անելուց հետո չներկայանար նրան ու լիովին չվեղանչեր իր կատարած արարքի համար: Դա քիչ է, նա ստանում էր խիստ...! բաց պետի մոտից հեռանում էր ոչ թե քիթը կախ, այլ բարձր պահած: Ինչ-որ մի խրախուսիչ բան կար, որ կարծես թե ասում էր. «Առաջ: Շո՛ւտ ոտքի կանգնիր, չնայած որ վայր ես ընկել»: Լավ վարքի մասին նա սաների մոտ խոսք անգամ բաց չէր անում: Սովորաբար նա առում էր. «Ես խելք եմ պահանջում և ոչ թե որևէ այլ բան: Ով մտածում է այն մասին, որ դառնա խելոք մարդ, նա շարումստածում է այն մասին, որ դառնա խելոք մարդ, նա շարություն անելու ժամանակ չի ունենա, շարությունը պետք է անհետանա ինքնիրեն»: Եվ իրոք, շարություններն անհետանում

1 Չեռադր բնագրում չի ընթերցվում: [գիտություն]

էին իրենք-իրենց: Ընկերների արհամարհանքին էր արժանանում նա, ով չէր ձգտում լինել...¹ Մեծահասակ ավանակներն ու հիմարներն անշահասաներից ստացած ամենավիրավորական մականունները ստիպված էին կուլ տալ և չէին համարձակվում նրանց մաղին անգամ դիպչել: «Պա արդեն շափից դուրս է,— ասում էին շատերը,— խելացիները կդառնան ամբարտավան մարդիկ»: «Ո՛չ, դա շափից դուրս չի,— ասում էր նա,— անընդունակներին ես երկար չեմ պահում, նրանց համար մեկ կուրսն էլ է բավական, իսկ խելացիների համար ուրիշ կուրս ունեմ»: Շատ շարաճճիություններ նա չէր զբսպում, դրանց մեջ տեսնելով հոգեկան հատկությունների զարգացման սկիզբը և ասում էր, թե դրանք իրեն պետք են, ինչպես որ մարմնի ցանր բժշկին, որպեսզի հետազայում նա համոզված իմանա, թե իրականում ինչ հիվանդություններ է տառապում մարդը:

Որքա՞ն էին նրան սիրում բոլոր տղաները: Ո՛չ, երբեք նման մտերմություն չի եղել երեխաների մեջ իրենց ծնողների նկատմամբ: Ո՛չ, նույնիսկ գրավիչ հրապուրանքների խելացնոր տարիներին այդ աստիճան ուժեղ չի լինում անշեշ կիրքը, ինչպես ուժեղ էր նրա նկատմամբ եղած սերը: Երախտապարտ սանը մինչև մահ, մինչև իր վերջին օրերը, բարձրացնելով գավաթը, արդեն շիրիմում վաղուց հանգչող իր հրաշալի դաստիարակի ծննդյան օրը, մնում էր աչքերը փակ, քարացած վիճակում և արտասվում էր նրան հիշելով: Նրա նույնիսկ ամենաաննշան խրախուսանքը սրտի թրթիռ էր առաջ բերում, բերկրանք և տրուփուն, բոլորին գերազանցելու փառասիրական ցանկություն: Պակաս ընդունակներին նա երկար չէր պահում. նրանց համար ուներ շատ կարճատև կուրս: Սակայն ընդունակները պարտավոր էին նրա մոտ անցնել կրթական ուսում: Եվ վերջին դասարանը, որ գոյություն ուներ միայն ընտրյալների համար, ոչ մի բանով նման չէր մյուս հաստատություններում գոյություն ունեցող դասարաններին: Այստեղ միայն նա սանից պահանջում էր այն ամենը, ինչ մյուսները անխոհեմ կերպով [պահանջում] են երեխաներից, այն բարձրագույն խելքը, որը կարողանում է շժադրել, բայց դի-

¹ Բնագրում անընթեանելի [լավ]:

մանալ ամեն մի ծաղրամքի, ներել հիմարին և չզայրանալ ու համբերությունը շկորցնել, ոչ մի [դեպքում] վրեժ չուժել ու մնալ անխոռվ հոգու վեճ անդորրություն մեջ: Եվ այն ամենը, ինչ ընդունակ էր մարդուն դարձնելու հաստատուն տղամարդ, այստեղ գործի էր դրված և ինքն անձամբ սաների վրա կատարում էր անընդհատ փորձեր: Օ՛, որքան լավ գիտեր կյանքի գիտությունը:

Պետրովիչը շատ դասատուներ չունեի: Գիտելիքների մեծ մասը ինքն էր ավանդում: Առանց պեղանտական տերմինների, փթուճ ձևակերպումների ու հայացքների նա կարողանում էր հաղորդել գիտելիքի բուն ոգին այնպես, որ երեխային էլ նույնիսկ պարզ էր դառնում, թե ինչի համար էր այդ գիտությունը նրան պետք: Գիտելիքներից ընտրված էր միայն այն, ինչ ընդունակ էր մարդուն դարձնել իր երկրի քաղաքացին: Դասախոսությունների մեծ մասը բաղկացած էր այն պատմություններից, թե ինչ էր սպասում պատանուն ապագայում, և նրա ասպարեզի ամբողջ հորիզոնը այնպես էր կարողանում ուրվագծել, որ գեռ աշակերտական նստարանի վրա զբսներվող պատանին մտքերով ու հոգով ապրում էր այնտեղ՝ ծառայության վայրում: Ոչինչ չէր թաքցնում. բոլոր դառնուծառայության վայրում: Ոչինչ չէր թաքցնում. բոլոր դառնություններն ու խոչընդոտները, որոնք ծառանում են մարդու անհապարհին, նրան սպասող բոլոր պատրանքներն ու հրապուրանքները բացահայտում էր նրանց առջև իրենց ամբողջ մերկությունով, առանց որևէ բան թաքցնելու: Նրան ամեն բան հայտնի էր, կարծես թե ինքն անձամբ փորձել էր այդ բոլոր կոշտամներն ու պաշտոնները: Արդյո՞ք այն պատճառով, որ ուժեղ կերպով զարգացել էր փառասիրությունը, թե այն պատճառով, որ արտասովոր դաստիարակի աչքերում իսկ կար պատանուն անդարարող, ուս մարդուն ծանոթ և նրա զգայուն բնավորության վրա այդպիսի հրաշքներ գործող առաջ բառը, բայց պատանին հենց սկզբից որոնում էր միայն դժվարություններ, անզուսպ տեսնով ձգտում էր գործել ներ կային, որտեղ կարիք էր զգացվում ցույց տալ հոգու մեծ ուժը: Քչերն էին ավարտում այդ կուրսը, սակայն նրանք վառողով մրկված մարդիկ էին: Մասնավորապես մեջ նրանք դիմացան ամենաանկայուն տեղերում, մինչգեռ մյուսները և

նրանցից ամենախելացիները, չհանդուրժելով մանր, անձնական անախորժությունները, լքեցին ամեն բան, կամ հիմարացած, համակված ծուլությամբ, խենթացած ու վհատված ընկան կաշառակերների ու խաբեբաների ձեռքը: Բայց նրանք չընկճվեցին ու ճանաչելով թե՛ կյանքը՝ թե՛ մպրդկանց և արդեն իմաստություն ձեռք բերած՝ ներգործեցին նույնիսկ վատ մարդկանց վրա:

Փառասեր տղայի վառվռուն սիրտը սկսում էր երկար բաբախել սոսկ այն մտքից միայն, թե Քրեն, վերջապես, կհաջողվի ընկնել այդ բաժանմունքը: Թվում էր՝ ի՞նչ կա ամենից լավ, քան այդ դաստիարակը մեր Տենտեանիկովի համար: Բայց արի տես, որ հենց այն ժամանակ, երբ նա փոխադրվել էր ընտրյալների այդ կուրսը, որին նա այդչափ ձգտում էր, արտաքու կարգի դաստիարակը հանկարծակի [մեռավ]: Օ՛, դա ինչպիսի հարված էր նրա համար, որքան սարսափելի էր այդ առաջին կորուստը: Ամեն բան դպրոցում փոխվեց: Ալեքսանդր Պետրովիչի փոխարեն դպրոց եկավ մի ոմն Ֆեոդոր Իվանովիչ: Նա իսկույն իր ուշադրությունը բեռեց ինչ-որ արտաքին կարգ ու կանոնի վրա. սկսեց երեխաներից պահանջել այնպիսի բաներ, ինչ կարելի էր պահանջել միայն մեծահասակներից: Նրանց ազատ համարձակության մեջ նա դիտեց ինչ-որ սանձարձակ բան: Եվ ահա, կարծես թե, ի հեճուկս իր նախորդի, առաջին օրից նա հայտարարեց, որ իր համար խելքն ու առաջադիմությունները նշանակութուն չունեն, որ նա հետևելու է միայն լավ [վարքին]: Տարօրինակ է՝ Ֆեոդոր Իվանովիչը այնպես էլ չկարողացավ լավ վարքի բերել նրանց: Առաջ եկան գաղտնի շարձձիություններ: Ցերեկով ամեն բան ընթանում էր հնազանգ ու համերաշխ, իսկ գիշերները սկսվեցին խրախճանքներ:

Գիտելիքների հետ էլ տեղի ունեցան ինչ-որ տարօրինակ բաներ: Հրավիրվեցին նոր դասատուներ, նոր հայացքներով ու նոր տեսակետներով: Ունկնդիրներին ողողեցին բազմաթիվ նոր տերմիններով ու բառերով, ցույց տվին նրանք և՛ տրամաբանական կապը, և՛ նոր հայտնագործումների հետազոտությունը, և՛ անձնական ոգևորության խանդը, բայց, ավա՛ղ, ավանդվող գիտելիքների մեջ կյանք չկար: Մեռյալ գիտություն, որը նրանց շուրթերին լեշի համ ունեւր: Մի խոսքով,

ամեն ինչ տակնուվրա եղավ: Չբացավ հարգանքը հանդեպ պետքն ու իշխանությունը, սկսեցին ծաղրել և՛ դաստիարակներին, և՛ դասատուներին: Դիրեկտորին սկսեցին անվանել Փեդկա, Բուլկա և ուրիշ այլ մականուններով: Սկսվեց անառակություն՝ բնավ ոչ մանկական, այնպիսի բարբեր առաջացան, որ հարկ եղավ շատերին ազատել ու վճռել: Երկու տարում հաստատությունը դարձավ անճանաչելի:

Անդրեյ Իվանովիչը խոնարհ բնավորության տեր մարդ էր: Նրան չէին կարող գայթակղեցնել ոչ ընկերների գիշերային խրախճանքները, որ կատարում էին դիրեկտորի բնակարանի հենց լուսամուտների առաջ ձեռք գցած մի ինչ-որ տիկնոջ հետ, ոչ էլ նրանց սրբապղծությունը, և դա զուտ այն պատհետ, ոչ էլ նրանց սրբապղծությունը, և դա զուտ այն պատհետ, որ ունեին ոչ այնքան խելացի տերտեր: Ո՛չ, նրա հոճառով, որ ունեին ոչ այնքան խելացի տերտեր: Ո՛չ, նրա չկազին քնի մեջ էլ լսում էր իր երկնային ծագումը: Նրան չկարողացան հրապուրել, բայց նա քիթը կախեց: Փառասիրությունն արդեն գրգռված էր, իսկ գործունեության անպարեզ շունբու: Լավ կլիներ, որ նրան չգրգռեին: Նա ունկնդրում էր ամբիոնների վրա բորբոքվող պրոֆեսորներին, սակայն հիշում էր նախկին դաստիարակին, որը առանց տաքանալու կարողանում էր խոսել հասկանալի լեզվով: Ինչպիսի առարկաներ և ինչպիսի կուրսեր էր, որ նա չէր լսում: Բժշկությունը, փիլիսոփայությունը և նույնիսկ իրավունքը և մարդկության ընդհանուր պատմությունը այնպիսի մեծ շափերով, որ պրոֆեսորը երեք տարվա ընթացքում կարողացավ դասախոսել միայն ներածական մասը և գերմանական ինչ-որ քաղաքային համայնքների վարչացումը, և աստված գիտե, թե էլ ինչ էր նա լսում: Բայց այդ բոլորը նրա գլխի մեջ մնում էին տարօրինակ ալլանդակ պատառիկներով: Իր բնածին խելքի շնորհիվ նա հասկանում էր, որ առարկաները չպետք է այդպես ավանդահանում էր, որ առարկաները չպետք է այդպես ավանդվեին, իսկ ինչպես, չգիտե: Եվ հաճախ էր նա հիշում Ալեքսանդր Պետրովիչին, այն աստիճան էր նա տխրում, որ չգիտե, թե վշտից ուր կորչի:

Բայց երիտասարդությունը երջանիկ է նրանով, որ ունի ապագա: Ավարտման օրերը մոտենալուն զուգընթաց, նրա սիրտը տրոփում էր: Նա ինքն իրեն ասում էր. «Չէ՛ որ սա դեռ կյանքը չէ, սա դեռ կյանք մտնելու նախապատրաստությունն է: Իսկական կյանքը ծառայության մեջ է, այնտեղ քեզ սըխ-

ցած մարդիկ էին: Նրանք այն անհանգիստ տարօրինակ բնավորութիւն տեղ մարդկանցից էին, որ սառնասրտորեն չեն կարող հանդուրժել ոչ միայն անարդարութիւն, այլ նույնիսկ այն ամենը, ինչ իրենց աչքում թվում է անարդարութիւն: Հիմնականում բարեսիրտ, սակայն հենց իրենք իրենց գործողութիւնների մեջ վայրիվերտ, պահանջելով իրենց նկատմամբ ներողամտութիւն և միևնույն ժամանակ մյուսների հանդեպ անհանդուրժողութիւն, նրանք ուժեղ կերպով ազդեցին Տենտեանիկովի վրա և՛ կրակոտ խոսքերով, և՛ հասարակութիւն դեմ ուղղված վեհ զայրույթով, որոնք նրա մեջ արթնացրին ներվայնութիւն ու ցասման ոգի և ստիպեցին նկատել այն բոլոր մանրութիւնները, որոնց վրա նա սկզբում չէր էլ մտածում ուշադրութիւն դարձնել: Տեղորոշ Տեղորոշիչ Լենիցինը՝ հոյակապ դահլիճներում տեղավորված բաժանմունքներից մեկի պետը, հանկարծ նրան դուր չեկավ: Նա սկսեց որոնել նրա մեջ անսպառ թերութիւններ: Նրան թվաց, թէ բարձրաստիճանավորների հետ խոսելիս ամբողջովին դառնում էր սիրտ խառնելու քաղցրութիւն ունեցող մի ինչ-որ շաքար և՛ քացախ, երբ ստորագրային էր նրան դիմում, թէ իբր՝ բոլոր փոքրոգի մարդկանց նման, հաշվի չէր առնում կրակեց, ուժեղ տոն օրերին նրան չէին ներկայանում շնորհաւորանքներով, վրեժ էր լուծում: Երանցից, որոնց անունները բացակայում էին շվեյցարի մոտ եղած շնորհավորաթղթերիկում: Այդ իսկ պատճառով նա ներվային գարշանք զգաց դեպի Լենիցինը: Մի ինչ-որ շար ոգի մղում էր նրան՝ որեւէ անախորժ քայլ կատարել Տեղորոշ Տեղորոշիչի հանդեպ: Նա այդ բանին ձգտում էր մի տեսակ առանձնահատուկ հանուշքով և նպատակին հասավ: Մեկ օր նա Լենիցինի հետ այնքան բորբոքված խոսեց, որ մեծավորի անունից նրան հայտարարվեց՝ կամ ներողութիւն խնդրել, կամ թէ հրաժարական տալ: Նա հրաժարական տվեց: Հորեզրայքը՝ իսկական փետաական խորհրդակալներ, եկավ նրա մոտ սարսափահար ու աղերսանքով. «Ե՛ս սեր քրիստոսի, ողորմած եղիր, Անդրեյ Իվանովիչ, այդ ի՞նչ ես անում: Թողնել այդպես ձեռնառու սկսած ասպարեզը զուտ այն պատճառով, որ հանդիպել ես քո ճաշակին անհամապատասխան պետի»: Ողորմած եղիր: Ի՞նչ ես անում, ի՞նչ: Եթէ դրան նայենք, ոչ մի ծառայող չի մնա. խելքի եկ, դեն

նետիր գոռոզութիւնը, ինքնասիրութիւնը, գնա և բացատրելով ի՞նչ նրա հետ»:

— Հարցն այդ չէ, հորեզրայք, — ասաց եղբոր որդին: — Դժվար չի նրանից ներողութիւն խնդրելը: Մեղավորը ես եմ. նա պետ էր և հարկ չկար նրա հետ այդ ձևով խոսել: Բայց խնդիրը հետևյալն է: Ես այլ պաշտոն ունեմ. երեք հարյուր շունչ գյուղացի, կալվածքը քայքայված դրութիւն մեջ է, կալուածակարին էլ հիմարի մեկն է: Պետութիւնը մեծ վնաս չի կրի, եթէ իմ փոխարեն գրանցեցակում թղթեր արտագրելու համար նստի մեկ ուրիշը, բայց մեծ վնաս կլինի, եթէ երեք համար նստի մեկ ուրիշը, բայց մեծ վնաս կլինի, եթէ երեք ինձ վստահված մարդկանց պահպանելու, խնամելու և նրանց վիճակը բարելավելու մասին և պետութիւնը ներկայացնեմ: Երեք հարյուր փութաշան, ժուժկալ, աշխատասեր հպատակ, ապա ինչ՞ով իմ պաշտոնը վատ կլինի բաժանմունքի մի ինչ-որ Լենիցինի մոտ պաշտոն վարելուց:

Իսկական պետական խորհրդականի բերանը գարմանքից բաց մնաց: Բառերի այդպիսի հեղեղ նա չէր սպասում: Քիչ խորհելուց հետո նա հետևյալ կերպ սկսեց.

— Բայց, համենայն դեպս... դե, ինչպե՞ս կլինի... ինչպե՞ս քեզ թողես գյուղում: Ի՞նչ միջավայր կարող է լինել գոհիկ մուծիկների շրջանում: Այստեղ, այնուամենայնիվ, փողոցում կհանդիպես գենեբալի, իշխանի, ինքզ ևս կանցնես որեւէ... անենք... մեկի կողքով, դե, գազի լուսավորութիւն, արդյունաբերական Եվրոպա, իսկ այնտեղ ինչ-որ աչք տեսնի՞ կամ մուծիկ է, կամ ոգետ կինարմատ: Ինչի՞ համար, ի՞նչ պատճառով ես ուզում ամբողջ կյանքդ դատապարտես տղի-տուժյան:

Սակայն հորեզրայք եռանդուն հորդորանքները չազդեցին եղբորորդու վրա: Գլուզն սկսում էր ներկայանալ մի տեսակ անդորր հանգրվան, իղձերն ու մտահոգացումները սնուցանող, օգտակար գործունեութիւն մի եզակի ասպարեզ: Նա արդեն պրպտել ու ճարել էր նաև գյուղատնտեսութիւն վերաբերյալ նորագույն գրքեր: Մի խոսքով, այդ գրույցից մեկ-երկու շաբաթ անց, նա արդեն գտնվում էր այն վայրերի շրջակայքում, որտեղ անցել էր նրա մանկութիւնը, ոչ հեռու այն հիանալի

անկյունից, որով անշափ հիանում էր ամեն մի հյուր և այցելու։ Նրա մեջ արթնացավ նոր զգացմունքի թրթիռ։ Սրտի խորքում սկսեցին արթնանալ նախկին, վաղուց իրենց զգացնել չտված տպավորություններ։ Նա շատ վայրեր արդեն իսպառ մոռացել էր, ու իբրև մի նորեկ՝ հետաքրքրությամբ դիտում էր հիանալի տեսարանները։ Եվ ահա, չգիտես թե ինչու, հանկարծ բաբախեց նրա սիրտը։ Իսկ երբ ճանապարհն սկսեց վեց նեղ ձորով ձգվել դեպի հսկայական, խուլ անտառի խորքը, ու նա տեսավ վերևում ու ներքևում, իրենից վերև ու իրենից ներքև եղևնու, ծփիի ու սև կաղամախիի հետ փոփոխակի բուսած և բարդիների գազաթից էլ բարձր երեք հարյուր տարվա կաղնիները, որոնց բները երեք մարդ հազիվ էին գրկում, և այն հարցին, թե՞ «ո՞ւմն է այս անտառը», նրան ասացին՝ «Տե՛նտեանիկովիներ», երբ դուրս գալով անտառից, ճանապարհը սլացավ մարգագետիններով, բարդիների պուրակի, ջահել ու բաղամամյա ուռենիների ու վազերի կողքով, դիմացը ունենալով հեռվում ձգվող բարձրություններ, և երկու կամուրջներով տարբեր տեղերից անցավ միկնուլյն գետը, թողնելով վերջինս իրենից մերթ աջ, մերթ ձախ, և այն հարցին, թե՞ «ո՞ւմն են այս մարգագետիններն ու ողողված հողերը» — նրան պատասխանեցին՝ «Տե՛նտեանիկովիներ», երբ, այնուհետև, գառիվերն անցնելով՝ ճանապարհն ընթացավ հարթ բարձրության վրայով մի կողմից դեռ չհնձված հացահատիկի՝ ցորենի, հաճարի և գարու արտերի կողքով, մյուս կողմից նախկինում իր շրջած բոլոր տեղերով, որոնք բոլորն էլ հանկարծ երևացին կրճատված հեռավորության վրա, և երբ ճանապարհն այնուհետև աստիճանաբար մթնելով՝ մտնում էր ու ապա բոլորովին մտավ ճյուղերը լայնորեն տարածած ծառերի ստվերի տակ, որոնք կանաչ գորգի վրայով ցիրուցան ձգված էին մինչև գյուղը, և երբ հանկարծ մերթ ընդ մերթ Լրևացին մուծիկների տարբեր խրճիթներն ու կալվածատիրոջ քարե շենքերի կարմիր կտուրները, մեծ դաստակերտն ու հնագույն եկեղեցին, երբ շողացին ոսկեզօծ գազաթները, երբ տենդորեն բաբախող սիրտը առանց հարց տալու էլ գիտեր, թե ուր է եկել, անընդհատ կուտակվող զգացմունքները վերջապես դուրս պրծան բացականչությամբ՝ «Ի՛նչ հիմարն էի մինչև օրս։ Ինձ բախտ է վիճակվել լինել երկրա-

յին դրախտի տերը, իսկ ես դարձել էի անկենդան թզթեր մրոտող գերի։ Սա.անալով կրթություն, լուսավորվելով, կուտակելով գիտելիքներս պաշար, որոնք անհրաժեշտ են հպատակների մեջ բարի գործեր տարածելու համար, ամբողջ նահանգի վիճակը բարելավելու համար, կալվածատիրոջ վրա ընկած բազմազան պարտականությունները կատարելու համար, որովհետև կալվածատերը, միկնուլյն ժամանակ, հանդիսանում է և՛ դատավոր, և՛ կարգավորիչ, և՛ կարգ ու կանոնի վերահսկող, մինչդեռ ես, այդ տեղը զիջելով սգեռ կառավարչին, ինքս գերադասել եմ վարել բացակա մարդկանց գործերը, որոնց կյանքումս չեմ էլ տեսել, որոնց թե՛ բնավորությանը և թե՛ հատկություններին ծանոթ չեմ, գերադասել այն նահանգների ու գավառների թղթային, անիրական ղեկավարությունը, որոնք հազարավոր վերստերով հեռու են, ուր ես սուք անգամ չեմ դրել և սրտեզ կարող եմ կատարել բազմաթիվ անհեթեթություններ ու հիմարություններ։

Միկնուլյն ժամանակ նրան սպասում էր և մի ուրիշ տեսարան։ Լսելով, որ իրենց տերը ժամանել է, մուծիկները հավաքվեցին նախամուտքի առջև։ Բնակչության գունեզ զգեստը՝ կանանց գլխաշորերը, գլխի փաթաթանները, գլխանոցները, գիպուկներն ու մուծիկների լայնանիստ, գեղատեսիլ մորուքները շրջապատեցին նրան։ Սկսեցին լավել. «Մեր բարեբարը մեզ մտաբերեց...» ու ախմայից լաց եղան ծեղուկներն ու պառավները, որոնք հիշում էին նրա պապին ու նախահորը, ինքը ևս չկարողացավ զսպել արցունքները։ Ու մտքի մեջ մտածում էր. «Ինչպիսի սեր և ինչի՞ համար։ Այն բանի համար, որ ես երբեք չեմ տեսել նրանց, երբեք չեմ հետաքրքրվել նրանցով»։ Եվ ուխտեց մասնակից դառնալ (նրանց) աշխատանքին ու զբաղմունքին։

Ու սկսեց նա տիրություն անել, տնօրինել։ Նվազեցրեց կողը՝ պակասեցնելով կալվածատիրոջ համար կատարվող աշխատանքների օրերը, ավելացնելով մուծիկի անձնական աշխատանքի ժամանակը։ Ապուշ կառավարչին վճռեց։ Ինքնախատանքի ժամանակը։ Ապուշ կառավարչին վճռեց։ Ինքնախատանքի ժամանակը։ Երևալ դաշտերում, կալատեսակաց զբաղվել ամեն բանով, երևալ դաշտերում, կալատեսակացում, հացահատիկի շորանոցներում, ջրաղացներում, նավահանգստում՝ բարկանավերն ու լաստերը բռնելիս և ուղևորելիս այնպես, որ ծուլները նույնիսկ սկսեցին դժգոհության

նշաններ ցույց տալ: Սակայն դա երկար շտեկն է: Մուծիկը բանիմաց է և շուտով գլխի ընկավ, որ տերը թեև ծիր է և ունի ամեն բանին խառնվելու ցանկություն, բայց թե ինչպես, ինչ կերպ կատարել, դրան խելքը չի հասնում, խոսում է ուսումնական լեզվով ու անհասկանալի: Ստացվեց այնպես, որ տերն ու մուծիկը ոչ թե իսպառ իրար չհասկացան, այլ պարզապես ընդհանուր լեզու չգտան, որ գնան միևնույն ճանապարհով: Տենտետնիկովն սկսեց նկատել, որ կալվածատիրական բուն հողում ամեն ինչ բուսնում էր մի տեսակ անհաջող ու վատ, քան մուծիկի անձնական հողում: Ցանում էին ավելի շուտ, բուսնում էր ավելի ուշ, բայց թվում էր, թե լավ են աշխատել: Ինքն անձամբ ներկա էր լինում և հրամայում էր ժրջան աշխատանքի համար տալ նույնիսկ մեկական զավաթ օղի: Մուծիկների հաճարը վաղուց արդեն հասկակալվում էր, վարսակը թափվում, թփակալվում կորեկը, իսկ նրա արտերում հացահատիկը հազիվ էր սկսում փողկալվել, դեռ չէր հասկակալվում: Մի խոսքով տերն սկսեց գլխի ընկնել, որ մուծիկը խարդախություն է անում, չնայած բոլոր արտություններին: Փորձեց կշտամբել, բայց ստացավ հետևյալ պատասխանը: «Ինչպե՞ս կարելի է, տե՛ր իմ, որ մենք մեր տիրոջ շահի մասին, այսինքն թե, հոգ չտանենք: Ինքներդ բարեհաճեցիք տեսնել, թե ինչպես էինք շարշարվում: Երբ վար ու ցանք էինք անում, նույնիսկ հրամայեցիք մեկական զավաթ օղի մատուցել: Ինչո՞վ կարելի էր դրա դեմ առարկել: «Բայց ինչո՞ւ է այժմ վատ բուսել», — հարցաքննում էր տերը: «Ո՞վ գիտե: Երևի թե ներսից որդն է կրծել: Ամառն էլ մի բան չի, իսպառ անձրև չի եկել»: Բայց տերը տեսնում էր, որ մուծիկների ցանքերը որդը չի կրծում ներսից, անձրևն էլ, կարծես, տարօրինակ կերպով էր գալիս՝ շերտավորված, մուծիկի արտերին թափվում էր, իսկ կալվածատիրոջ արտին մի կաթիլ անգամ չէր ընկնում:

Ավելի դժվարը նրա համար կանանց հետ ընդհանուր լեզու գտնելն էր: Անվերջ խնդրում էին իրենց ազատել աշխատանքից, պատճառ բերելով կոռի ծանրությունը: Տարօրինակ բան էր. նա մարդկանց իսպառ ազատեց կտավի, պտուղների, սնկի ու ընկույզի մատակարարումից, կիսով պակասերեց մյուս աշխատանքների շափը, ենթադրելով, թե կանայք կըզ-

բաղվեն իրենց տնային տնտեսությամբ, կհագցնեն-կկապեն իրենց ամուսիններին, կբազմապատկեն բանջարանոցները: Իզո՞ւր շանքեր: Անբանությունը, կովշտոցները, բամբասանքներն ու ամեն տեսակի վեճերը քնքուշ սեռի մեջ այնպիսի շափեր ընդունեցին, որ ամուսիններն անընդհատ գալիս էին նրա մոտ գանգատվելու. «Տե՛ր իմ, զսպի՛ր անիծված կնկանս, Իսկական սատանի ծնունդ է, օր ու արև չի տալիս»:

Զսպելով իր վայրույթը, նա փորձեց խստություններ գործադրել, բայց Ի՞նչ կերպ լինել խիստ, գեղջկուհին նրան ներկայանում էր իր ամբողջ խեղճությունը, այնպես էր ծղրտում, այնքան թուլակազմ էր, հիվանդոտ, գարշելի ու անտանելի ցնցոտիներ հագած: Աստված գիտե, թե այդ բոլորը որտեղից էր ճարում: «Գնա՛, գնա՛, միայն հեռացիր իմ աչքերից: Աստված քեզ հետ», — ասում էր խեղճ Տենտետնիկովը ու երկար շանցած նկատում էր, թե ինչպես հիվանդը, դուրս գալով դարձանցած նկատում էր, թե ինչպես հիվանդ էր բռնվում իր հարևապատից, ինչ-որ շաղգամի համար վեճի էր բռնվում իր հարևանուհու հետ և շարժում նրա կողքերն այնպես, ինչպես չէր կարող անել մի թև-թիկունքով մուծիկ:

Փորձեց նրանց համար որևէ դպրոց հիմնել, բայց դրանից մի այնպիսի անմիտ բան ստացվեց, որ հուսահատությունից թևերը թռչացան, լավ էր նույնիսկ չսկսել: Ի՞նչ դպրոց: Ոչ ոք էլ ժամանակ չունեիր. տասը տարեկանից տղան արդեն գառնում էր բոլոր աշխատանքներում տան օգնականը ու հենց գառնում էր բոլոր աշխատանքներում... Դատական ու տնօրինական գործերում արժեք չունեցան այն բոլոր իրավաբանական նբությունները, որ նրա մեջ ներշնչել էին փիլիսոփա պրոֆեսորները: Ե՛վ այս կողմն էր ստում, և՛ մյուս կողմը ստում, թեքը սատանան անգամ ոչինչ չէր հասկանա: Ու նա տեսավ, որ այդ իրավաբանական ու փիլիսոփայական գրքերի նբություններից ավելի կարևորը մարդուն լավ ճանաչելն է: Եկատեց, որ դրա համար իր մեջ ինչ-որ բան է պակասում, բայց թե ինչ՝ աստված գիտե: Ե՛վ տեղի ունեցավ այն, ինչ հաճախ էր տեղի ունենում. ոչ մուծիկը ճանաչեց իր տիրոջը, ոչ էլ տերը՝ մուծիկին: Մուծիկը վատ կողմից երևաց, տերը նույն-էլ տերը՝ մուծիկին: Կալվածատիրոջ եռանդը զգալիորեն պես վատ կողմից, և կալվածատիրոջ եռանդը զգալիորեն [սառեց]: Դաշտային աշխատանքների ժամանակ նա արգեն ներկա էր գտնվում առանց հետաքրքրության: Զրնգո՞ւմ էր ար-

դյոք խոտհարքներում գերանդին, դար տ՞ամ էին արդյոք դեռ գեր, կամ խրճեր կապում, ետո՞ւմ էր արդյոք դաշտային աշխատանքը, նրա հայացքը բեռնված էր հեռուն: Կատարվո՞ւմ էր արդյոք հեռվում աշխատանք, նրա հայացքը փնտրում էր մոտ գտնվող առարկաներ, կամ ուղղված էր մի այլ կողմ՝ գետի որևէ ոլորանի վրա, որի ափերով քայլում էր կարմրաքիթ, կարմրատուտիկ մարտինը, խոսքը, իհարկե, թռչունի մասին է և ոչ մարդու: Տենտետնիկովն ուշադրությամբ դիտում էր, թե ինչպես այդ մարտինը, բռնելով գետափին մի ձուկ, կտցով պահում էր գոտկատեղից, կարծես խորհելով՝ կուտալ, թե կուլ չտալ ու միաժամանակ սեեռած նայում գետի երկայնությամբ, որտեղ հեռվից ճերմակին էր տալիս մի այլ մարտին, որը դեռ ձուկ չէր բռնել, բայց նույնպես սեեռուն հայացքով նայում էր ձուկ բռնած մարտինին: Կամ բոլորովին փակելով աչքերն ու գլուխը բարձրացնելով վեր, դեպի երկնային տարածությունները, Տենտետնիկովը թույլ էր տալիս հոտառությանը ծծել դաշտերի բուրմունքը, իսկ լսողությանը՝ հիանալ օդում ճախրող թռչունների ճովողունով, երբ վերջինս ամեն կողմից՝ երկնքից և գետնից միաձուլվում էր ու դառնում մի ներդաշնակ խմբերգ՝ առանց իրար խանգարելու: Հաճարատում աղմկում է լորը, խոտերի մեջ կթկթացնում է ջրահավը, նրանց [վերև] ճվճվում են ու ճովողում տեղից-տեղ թռչկոտող կաննփակերները, մնչում է օդ բարձրացած կտցարը, լույսի ցոլքերում կորչելով և պղնձի փողերի ձայնի նման լսվում է բարձր երկնքում իրենց երամները եռանկյունի կազմած կռունկների կոկոցը: Արձագանքում է համակ ձայներ դարձած շրջապատը... Արարի՛չ աստված, դեռ որքա՞ն գեղեցիկ է քո աշխարհը գյուղի խուլ անկյունում, հեռու նողկալի մեծ ճանապարհներից ու քաղաքներից: Սակայն այդ բոլորը ևս նրան սկսեց ձանձրույթ պատճառել: Երկար շանցած նա բոլորովին դադարեց դուրս գալ դաշտերը, փակվեց սենյակներում, հրաժարվեց նույնիսկ ղեկուցման համար գործակատարին ընդունել:

Պատահում էր, որ առաջներում ծխամորճի սիրահար, մոլի ծխող արև պաշտոնաթող հուսար-պորուչիկ, կամ ժամանակակից բրոշյուրներից ու թերթերից իմաստություն քաղած, անհաշտ ուղղության տեր մի թերուս ուսանող այցելում էին

նրան: Սակայն դա ևս սկսեց ձանձրացնել: Նրանց գրույցները սկսեցին նրան թվալ մի տեսակ մակերեսային, եվրոպական ձևի շափից դուրս ազատ վերաբերմունքը, խոսքի ժամանակ ձևակերպելու, ինչպես նաև ստորաքարշությունն ու սանձարձակությունը սկսեցին արդեն նրան թվալ խիստ ազատ ու անպարկեշտ: Նա որոշեց բոլորի հետ խզել ժանոթության կապերը և այդ քայլին դիմեց բավականաչափ սուր ձևով: Հենց այսպես, երբ ամեն բանի մասին մակերևութորեն գրուցողներից աճեռահաճելի գնդապետ-բրանդերների ներկայացուցիչներից մեկը, որոնց պաշտոնն այժմ արդեն վերանում է, միևնույն ժամանակ սկսվող նոր ուղղության գաղափար է, միևնույն ժամանակ սկսվող նոր ուղղության նիկոլաեիչ Վիշների առաջավոր մարդ համարվող Վարվառ Նիկոլաեիչ Վիշնեպոկրոմովը ժամանեց նրա մոտ, որպեսզի կուշտ կերպով գրուցի և՛ քաղաքականության, և՛ փիլիսոփայության, և՛ գրականության, և՛ մորալի, և՛ նույնիսկ Անգլիսի ֆինանսական վիճակի մասին, նա ծառային ուղարկեց հայտնելու, թե ինքը տանը չի ու միևնույն ժամանակ անզգուշություն ունեցավ մոտենալու լուսամտոսին: Հյուրի և տանտիրոջ հայացքները հանդիպեցին իրար: Մեկը, հարկավ, ատամները սեղմած քրթմընջաց. «Անասունի մեկը», մյուսը տհաճությամբ նրան ուղղեց ինչ-որ խոզ բառի նման մի բառ: Դրանով էլ վերջացան հարաբերությունները: Այդ օրվանից սկսած ոչ ոք այցելության չէր գալիս:

Նա այդ առթիվ ուրախ էր և նվիրվեց Ռուսաստանի մասին մեծ աշխատություն գրելու խոհերին: Թե ինչ կերպ էր մտահոգացվում այդ աշխատությունը, ընթերցողն արդեն գիտե: Հաստատվեց մի տեսակ տարօրինակ, անկազմակերպ կարգ: Սակայն չի կարելի ասել, թե շեն եղել ըոպեններ, երբ նա, կարծես, արթնանում էր թմրած գրությունից: Երբ փոստը թերթեր ու հանդեսներ էր բերում, և մամուլում հանդիպում էր նախկին դասընկերոջ ծանոթ անվան, որը հաջողությամբ էր ձեռք բերել պետական ծառայության ասպարեզում, կամ ուժերը ներելու շափ իր լուծան էր մտցրել գիտության ու համաշխարհային գործի բնագավառում, մի խորհրդավոր, ծանր տրտմություն էր համակում նրա սիրտը և ակամայից դուրս էր պրծնում մի վշտալի, լուռ ու տխուր և խուլ գանգատ իր անգործության համար: Նման դեպքերում իր կյանքը սե-

փական աչքում դառնում էր նողկալի, անպիտան: Նրա երևա-
կայության մեջ արտասովոր ուժով վերականգնանանում էին
դպրոցական անցած օրերը, ու աչքի առաջ պատկերվում էր
Ալեքսանդր Պետրովիչի կենդանի դեմքը... Արցունքները հե-
ղեղի պես թափվում էին աչքերից...

Ինչ էին նշանակում այդ հեկեկանքները: Մերկացնո՞ւմ էր
արդյոք դրանց միջոցով տառապող սիրտը իր հիվանդության
վշտալի գաղտնիքը, որ չկարողացավ կազմավորվել ու ամրա-
նալ իրեն խորքում ձև ստացող հոգեհարուստ, վեհ մարդը, որ
փոքրուց անհաջողությունների դեմ պայքարելու փորձ չու-
նենալով, նա չի կարողացել աճելու և ամրապնդվելու հա-
մար հասնել բարձր վիճակի, որ շիկացրած մետաղի նման
հավլվելով, նրա մեծագույն զգացմունքների հարուստ պաշարը
չի կարողացել դիմանալ վերջին կոփվածքին և որ նրա հա-
մար անշափ վաղ մեռավ իր արտասովոր դաստիարակը և
այժմ աշխարհիս երեսին չկա մեկը, որ ի վիճակի լիներ վե-
րականգնելու ամբողջ տատանումներով երերվող ուժերը և
առաձգական հատկությունից զուրկ անզոր կամքը, որ սթա-
փեցնող բացականչությամբ նրա հոգուն ուղղեր առա՞ջ ոգե-
շնչող խոսքը, որին ամենուրեք կարոտ է զանազան աստիճան-
ների վրա գտնվող, բոլոր դասերին, կոշմանն ու արհեստին
պատկանող ռուս մարդը:

Ք՞որ է այն մարդը, որ ռուսական հոգու հարազատ լեզվով
կարողանար մեզ ասել այդ ամենագորեղ առա՞ջ բառը, որ
ճանաչելով մեր բնավորության ամբողջ ուժն ու հատկություն-
ները, ձեռքի կախարդական շարժումով մղեր մեզ դեպի կյան-
քի բարձր գահափարները: Ինչպիսի՞ արցունքներով, ինչպի-
սի՞ սիրով կպատասխաներ նրան երախտապարտ ռուս մար-
դը: Սակայն դարերն անցնում են դարերի ետևից, տհաս պա-
տանու ամոթալի ծուլությամբ ու անմիտ գործունեությամբ է
համակվում...¹ և աստված չի ստեղծում մի այնպիսի տղա-
մարդ, որը կարողանար արտասանել այդ բառը:

Մի հանգամանք քիչ մնաց, որ արթնացներ նրան թմրած
վիճակից, քիչ մնաց, որ հեղաշրջում առաջ բերեր նրա բնա-
վորության մեջ: Տեղի ունեցավ ինչ-որ սիրո նման մի բան:

¹ Ձեռագրում բաց է թողնված:

Սակայն այս դեպքում ևս գործը զլուխ չեկավ: Հարևան կա-
վածքում, նրա գյուղից տասը վերստ հեռավորության վրա,
ապրում էր մի գեներալ, որը, ինչպես արդեն նկատեցինք,
այնքան էլ բարյացակամ կարծիք չունեի Տենտետնիկովի մա-
սին: Գեներալն ապրում էր գեներալավայել, հյուրասեր էր,
սիրում էր, որ հարևաններն այցելեն ու իրենց հարգանաց
հավաստիքը մատուցեն իրեն, ինքը փոխադարձ այցելություն-
ներ չէր կատարում, խոսում էր խոպոտ ձայնով, գրքեր էր
կարդում և ուներ մի աղջիկ՝ արտասովոր տարօրինակ մի էակ:
Կյանքի նման նա աշխույժ էր ու կենդանի: Ուլինկա էր անու-
նը, Տարօրինակ կրթություն էր ստացել: Ուսուցել էր նրան
անպուհի գուլիերանտուհին, որը ռուսերեն ոչ մի բառ չգի-
տեր: Դեռ մանկությունից զրկվել էր մորից: Հայրը նրանով
զբաղվելու ժամանակ չէր ունեցել: Այնուամենայնիվ, անշափ
սիրելով աղջկան, նա կարողացել էր նրան միայն երես տալ:
Ինչպես հատուկ է ազատ մեծացած երեխային, նրա մեջ ամեն
բան արտահայտվում էր քմահաճ ձևով: Եթե որևէ մեկը տես-
ներ, թե ինչպես հանկարծակի զայրույթը իսկույն խիստ կըն-
ճիներ էր առաջացնում նրա շքնաղ ճակատին, և ինչ կրթո-
ւթյամբ էր նա վիճում իր հոր հետ, նա կենթադրեր, որ այդ
աղջիկը ամենակամակոր արարածն է: Բայց նրա զայրույթը
բռնկվում էր միայն այն պահին, երբ նա լսում էր որևէ ան-
արդարացի բան, կամ որևէ մեկի հետ վատ վարվելու մասին:
Սակայն երբեք չէր զայրանում և երբեք անձամբ իրեն վերա-
բերող հարցի առթիվ վեճի մեջ չէր մտնում ու իրեն չէր ար-
դարացնում: Նրա այդ զայրույթն իսկույն կանցներ, եթե նկա-
տեր այն անձնավորության դժբախտ վիճակը, որի դեմ նա
զայրանում էր: Ողորմություն խնդրող առաջին իսկ պատահած
մարդուն նա պատրաստ էր նետել իր քսակը՝ մեջը եղած ամ-
բողջ պարունակությամբ, առանց որևէ դատողություններ ու
հաշիվներ անելու: Նա իր բնավորությամբ մի տեսակ սլացիկ
էր: Երբ խոսում էր, նրա մոտ, կարծես, ամեն ինչ սլանում
էր իր մտքի ետևից՝ դեմքի արտահայտությունը, խոսակցու-
թյան ձևը, ձեռքերի շարժումները, հագուստի ծալքերն իսկ,
կարծես թե, սլանում էին նույն ուղղությամբ, և թվում էր, թե
ահա հենց հիմա ինքը կթուշի իր բառերի ետևից: Ոչ մի գաղտ-
նի բան չունեի նա իր մեջ: Նա ոչ ոքի առաջ չէր վախենա

արտահայտել իր մտքերը և ոչ մի ուժ ի վիճակի չէր լինի հարկադրել լռելու, եթե նա ցանկանում էր խոսել: Նրա հմայիչ յուրահատուկ, միայն իրեն պատկանող քայլվածքն այնքան անթրթիռ-թեթև էր, որ ակամայից պատահողը ճանապարհ կտար նրան: Նրա ներկայությունը շարակամ մարդը մի տեսակ շփոթվում էր ու պապանձվում: Իր խոսակցության մեջ ամենասանձարձակն ու ճարպիկը նրա մոտ խոսք չէր գրտնում և շվարում էր, իսկ ամաչկոտը կարող էր գրուցել նրա հետ և գրույցի հենց առաջին ընդհանրին իրեն թվում էր, թե մի ինչ-որ տեղ, մի ինչ-որ ժամանակ ճանաչում էր նրան ու կարծես նրա նույն այդ դիմագծերը մի ինչ-որ տեղ տեսել էր, որ դա տեղի է ունեցել իր մանկության ինչ-որ անհիշելի ժամանակներից, մի ինչ-որ հարազատ տան մեջ, մի ուրախ երեկոյի, բազմաթիվ մանկիկների ուրախ խաղի պահին: Ու այդ հանդիպումից հետո երկար ժամանակ ձանձրալի էր թվում մարդու հասուն հասակը:

Ծիշտ նույն բանը տեղի ունեցավ Տենտեսիկովի հետ՝ Ուլինկային հանդիպելիս: Մի անբացատրելի նոր զգացմունք համակեց նրա հոգին: Նրա տաղտուկ կյանքը մի պահ լուսավորվեց:

Գեներալն սկզբում Տենտեսիկովին ընդունում էր քավականաչափ լավ ու սիրալիր, սակայն միմյանց հետ ընդհանուր լեզու չէին կարողանում գտնել: Նրանց զրույցները ավարտվում էին վեճով ու մի տեսակ փոխադարձ անախորժ զգացողությամբ, որովհետև գեներալը չէր սիրում հակաճանաչություն և ընդդիմախոսություն: Իր հերթին Տենտեսիկովին էլ էր գյուրազրգիռ մարդ: Պարզ է, որ ի սեր աղջկա, շատ բան ներվում էր հորը, և նրանց միջև խաղաղությունը պահպանվում էր առժամանակ, մինչև որ գեներալի մոտ հյուր եկան նրա ազգականուհիները՝ կոմսուհի Բոլդիրևան և իշխանադուստր Յուզյակինան՝ նախկին արքունիքի պաշտոնաթող, բայց մինչև այժմ էլ որոշ կապեր պահպանած ֆրոյլինաներ, որի հետևանքով գեներալը նրանց առջև մի քիչ ստորաբարձություն էր անում: Նրանց ժամանելու հենց սկզբից Տենտեսիկովին թվաց, որ իր նկատմամբ նա դարձել է ավելի սառը, անուշադիր էր, կամ խոսքով դիմում էր նրան կարծես մի անբան մարդու, ինչ-որ արհամարհական եղանակով ասում էր.

շատ սիրելիս, լսիր, հոգիս և նույնիսկ՝ զու: Դա նրան, վերջապես, կատաղեցրեց: Զայելով իրեն ու սեղմելով ատամները՝ նա, սակայն, քաշություն ունեցավ արտակարգ քաղաքակիրթ և մեղմ ձայնով ասել հետևյալը, որի ընթացքում նրա դեմքը շառագունում էր և ամբողջ ներսը եռում. «Նս շնորհակալ եմ ձեզանից, գեներալ, դեպի ինձ տածած լավ տրամադրության համար: «Դու» բառով դուք ինձ կոչ եք անում սերտ մտերմություն հաստատել ձեզ հետ, ինձ ևս պարտավորեցնելով խոսել ձեր հետ լռու»-ով: Սակայն տարիքների զանազանությունը խանգարում է, որ մեր միջև հաստատվեն նազանությունը խանգարում է, որ մեր միջև հաստատվեն նման ազատ հարաբերություններ: Գեներալը շփոթվեց: Ընդունման ազատ հարաբերություններ: Գեներալը շփոթվեց: Ընդունման ազատ հարաբերություններ, թեև մի փոքր անկապ, նա սկսեց բարելավ բառեր ու մտքեր, թեև մի փոքր անկապ, նա սկսեց բացատրել, թե լռու» բառը նա գործածել է ոչ այն իմաստով, որ ծերունուն երբեմն թույլատրելի է դիմել երիտասարդին լռու»-ով (իր աստիճանի մասին նա ոչ մի խոսք չասաց):

Հասկանալի է, որ այդ պահից նրանց միջև մտերմությունը դադարեց, և սերը խափանվեց հենց իր սկզբում: Կարճ ժամանակով գրեթե շողացող լույսը հանգավ և նրան հաջորդող աղջամուղջը դարձավ էլ ավելի խավար: Ամեն ինչ նման դարձավ նախկին կյանքին, որն ընթերցողին ծանոթ է այս պատմության սկզբից, այն է՝ պառկելուն և անգործությանը: Ծանմեջ թաքավորեց զզվելի վիճակն ու թափթփվածությունը: Հատակի խոզանակը աղբի հետ միասին ամբողջ օրը մնում էր աննյակի մեջտեղում: Անգրավարտիքը երևան էր գալիս նույն սեղանի վրա ընկած էր ճարպոտ վարտքակալը, կարծես հյուսիսային վրա ընկած էր ճարպոտ վրա, և նրա կյանքը դարձավ այն աստիճան չնչին ու թմբած, որ նրան ոչ միայն դադարեցին հարգել տան ծառաները, այլ քիչ էր մնում տան հավերթ կրտսերահարեին: Վերցնելով գրիչը՝ նա ժամերով թղթի վրա աննպացահարեին: Վերցնելով գրիչը՝ նա ժամերով թղթի վրա աննպատակ գծագրում էր ծուռ ու մուռ ծառեր, տնակներ, խրճիթներ, սայլեր, եռաձի կառքեր: Բայց երբեմն ինքնաբերաբար, առանց տիրոջ գիտության, նրա գրիչը գծագրում էր փոքր, առանց գլուխ՝ նուրբ դիմագծերով, սուր, ծակող հայացքով ու բարձր դարսած վարսերի փնջով և զարմանքով նայում էր նա, թե ինչպես է ստացվել այն աղջկա դիմանկարը, որին ի վիճակի չէր նկարելու ոչ մի գեղանկարիչ: Նա ավելի էր տրե-

րում ու, հավատալով, որ աշխարհիս երեսին չկա երջանկություն, դրանից հետո դառնում էր առավել լուռ ու անխոս:

Այդպես էր Անդրեյ Իվանովիչ Տենտետնիկովի հոգեվիճակը այն պահին, երբ նա, ըստ սովորության, նստեց լուսամուտի առաջ, որ, ընդունված կարգի համաձայն, ակնապիշ դուրս նայի, բայց ի զարմանս իրեն, չսես ոչ Գրիգորիի, ոչ էլ Պերֆիլենայի ձայնը: Բակում, ընդհակառակը, նկատվում էր որոշ շարժում և որոշ իրարանցում: Խոհարարի օգնականն ու հատակներ լվացող կինը վազում էին, որ դարպասը բաց անեն: Դարպասի մեջ երևացին ձիեր, ճիշտ այնպես, ինչպես քանդակում կամ նկարում են հաղթական կամարի վրա՝ մի մոտիք դեպի աջ, մի մոտիք դեպի ձախ, մի մոտիք մեջտեղում: Դրանցից վերև՝ կառքի ուսին, կառապանն ու լաքեյը՝ լայն բաճկոնը հագին, մեջքը թաշկինակով գոտկած: Նրանցից հուսկ հետո տերն էր՝ կարտուզը գլխին և շինելով, ծիածանագույն գլխաշորի մեջ փաթաթված: Երբ կառքը շրջապատույտ կատարեց նախամուտքից սանդուղքի առաջ, պարզվեց, որ այն ոչ այլ ինչ էր, քան ռեստորային թեթև բրիչկա: Արտակարգ վայելուչ տեսք ունեցող պարոնը ցատկեց սանդուղքին գինվորականի արագության մեջ և ճարպկության մեջ:

Անդրեյ Իվանովիչը վախեցավ: Նա եկվորին ընդունեց կառավարությունից ուղարկված շինովնիկի տեղ: Հարկ է ասել, որ իր երիտասարդ տարիներին նա քիչ էր մտնում դառնար մի անմիտ գործի մասնակից: Զանազան բրոշյուրներ ծայրեծայր կարդացած երկու հուսար, ապա ուսումնական կուրսը շավարտած մի էսթետ, այնուհետև ունեցած-չունեցածը տանուլ տրված մի խաղամուլ հիմնել էին մի ինչ-որ մարդասիրական ընկերություն, մի փորձված խաբեբայի և մաստի, նույնպես խաղամուլի, բայց ճարտար լեզվի տեր մարդու գերագույն տնօրինությամբ: Ընկերությունը հիմնվել էր լայն նպատակով՝ կայուն երջանկություն ստեղծել ամբողջ մարդկությանը՝ Թեմզայի ափերից մինչև Կամչատկա: Պահանջվում էր դրամարկղում ունենալ հսկայական գումար: Մեծահոգի անդամներից նվիրատվությունները հավաքվում էին անասելի շափերով: Ինչ նպատակի էին ծախսվում այդ բոլոր գումարները, դիտեր միայն ինքը՝ գերագույն տնօրենը: Այդ ընկերության մեջ նրան ներգրավեցին դառնացած մարդկանց դասին պատկանող նրա

երկու բարեկամը, աղնիվ մարդիկ, որոնք, սակայն, գիտությունը, լուսավորությանը և մարդկությանը ապագայում մատուցվող հաճախակի բաժակաճառերից հետո դարձան կատարյալ հարբեցողներ: Տենտետնիկովը շուտ գլխի ընկավ ու հեռացավ այդ շրջանից: Սակայն ընկերությունը նույնիսկ խճճվեց ինչ-որ այլ արարքների մեջ, որոնք այնքան էլ վայել չէին աղնվականին, այնպես, որ առաջացան ուստիկանություն հետ ևս կապված գործեր... այդ իսկ պատճառով բնական էր, որ Տենտետնիկովը, հեռանալով նրանցից ու խզելով իր բոլոր կապերը, այնուամենայնիվ, չէր կարող իրեն հանդիստ զգալ: Երկճն այնքան էլ հանգիստ չէր: Այժմ էլ նա երկյուղով էր նայում բացվող դռանը:

Նրա վախը, սակայն, իսկույն անցավ, երբ հյուրը ողջունեց արտասովոր ճարպկությամբ, պահպանելով գլխի հարգալից դիրքը, քիչ թեք և հակիրճ, բայց որոշակի խոսքերով պարզաբանեց, որ նա վաղուց ի վեր Ռուսաստանում կատարում է ճանապարհորդություն, որը նրան դրդում են պահանջն ու հետաքրքրությունը. որ մեր պետությունը արտակարգ կերպով հարուստ է հիանալի առարկաներով, շխտելով արդեն հանքերի առատության ու հողի բազմազանության մասին, որ ինքը հրապուրվել է նրա գյուղի գեղատեսիլ դիրքով, որ ինքը, սակայն, այդ դիրքին, նա չէր համարձակվի անհանգրստացնել նրան իր անտեղի այցելության մեջ, եթե գարնանալի վարարումների ու վատ ճանապարհների հետևանքով կառյի վարարումների ու վատ ճանապարհների հետևանքով կառյի վարարումները շարժվածք, որ այդ բոլորով հանդերձ, եթե չառաջանար շարժվածք, որ այդ բոլորով հանդերձ, եթե նույնիսկ իր բրիչկայի հետ ոչինչ էլ պատահած չլիներ, նա, այնուամենայնիվ, չէր կարող իրեն զրկել նրան իր հարգանաց հավաստիքը անձամբ մատուցելու հաճույթից:

Ավարտելով իր խոսքը, հյուրը հմայիչ հաճելիությամբ հատակին քստացրեց լաքած շեղ և սաղափե կոճակներ ունեցող կարճավիզ կոշիկով ոտքը և շնայած իր պարարտ մարմնին, տեղն ու տեղը մի փոքր ետ ցատկեց ռեստորանի գնդակի թեթևությամբ:

Անդրեյ Իվանովիչը հանգստացած եզրակացրեց, որ սա, ըստ երևույթին, մի որևէ ուսումնասիր գիտնական պրոֆեսոր է, որ շրջագայում է Ռուսաստանում, գուցե այն նպատակով, որպեսզի հավաքի որևէ բույս կամ թերևս՝ հանքային նյութ

թեր: նա իսկույն եեթ լիակատար պատրաստակամութիւն հայտնեց ցույց տալ նրան ամեն մի օժանդակութիւն. առաջարկեց իր վարպետներին. անվագործներին, դարբիններին, խնդրեց տեղավորվել, ինչպես իր սեփական տանը, նստեցրեց երան վոլտերյան մեծ [բազկաթոռին] և պատրաստվեց լսել նրա խոսքը բնական գիտութիւնների մասին:

Սակայն հյուրը ավելի շատ խոսեց ներքին աշխարհի իրագործութիւնների մասին: նա իր կյանքը նմանեցրեց ծովերի վրա եղած, ամենուրեք նենգ քամիներից հալածվող նավի, հիշատակեց, որ ստիպված է եղել փոխելու շատ պաշտոններ, որ շատ է տուժել ճշմարտութեան համար, որ կյանքն իսկ թշնամիների երեսից հաճախ վտանգի տակ է եղել ու նման շատ բաներ պատմեց, որոնք ցույց էին տալիս ավելի շուտ նրա գործնական մարդ լինելը: Իր խոսքի վերջում նա քիթը մաքրեց բատիստե սպիտակ թաշկինակով այնպես ուժգին, որ Անգրիչ Իվանովիչը նման ձայն դեռ լսած չկար: Երբեմն նվագախմբի մեջ լինում է մի որևէ խորամանկ փող, որը երբ ձայն է հանում, կարծես ոչ թե նվագախմբի մեջ է, այլ կոնչում է ահանջիդ մոտ: Նույնանման ձայն լավեց նիրհող տան արթնացած սենյակներում, ու դրանից անմիջապես հետո տեղի ունեցավ օդեկոլոնի բուրմունքը, որն աննկատելիորեն տարածվել էր բատիստե թաշկինակի ճարպիկ շարժումով:

Ընթերցողը դուցե արդեն կուհեւ է, որ հյուրը ուրիշ ոք չէր, բայց եթե մեր պատվարժան, մեր կողմից երկար ժամանակ չհիշատակվող Պավել Իվանովիչ Զիշկովը: նա մի փոքր ծերացել էր, ըստ երևույթին այդ ժամանակը նրա համար եղել էր փոթորկալից ու տագնապով լի: Թվում էր, թե նրա հագի ֆրակն էլ կարծես մի քիչ խուռացել էր, նույնիսկ և՛ բրիչկան, և՛ կառապանը, և՛ ծառան, և՛ ձիերը, և՛ ձիասարքը կարծես մաշվել ու հնացել էին: Թվում էր, թե նրա հենց ֆինանսներն էլ նախանձելի վիճակում չէին: Սակայն դեմքի արտահայտութիւնը, վայելուչ վարմունքն ու նիստ ու կացը մնացել էին նույնը: Կարծես նիստ ու կացի ու խոսակցութեան մեջ նա նույնիսկ ավելի հաճելի էր դարձել, բազկաթոռին նստելիս ավելի վարպետորեն էր ոտքը ծալում ոտքի տակ: Զրույցի մեջ զգացվում էր է՛լ ավելի մեղմութիւն, խոսքերում և արտահայտութիւններում՝ ավելի շատ զգուշ շափավորութեան,

իրեն պահելու ավելի շատ հմտութիւն և ամեն բանում ավելի շատ տակաւ: Զյունից ավելի սպիտակ ու մաքուր էին նրա օձիքներն ու կրծքակալը, ու շնայած նա ճանապարհ էր անցել, սակայն ֆրակի վրա փոշու նշույլ անգամ չկար, թեկուզ հենց հիմա հրավիրիր նրան տոնախմբութեան: Այտերն ու կզակն այնքան մաքուր էին ածիված, որ միայն կույրը չէր կարող հիանալ դրանց հաճելի կլորութեամբ:

Տան մեջ իսկույն փոփոխութիւն տեղի ունեցավ: նրա այն կեսը, որ մինչ այդ փակված փեղկերով խարխափում էր մթութեան մեջ, հանկարծ բացվեց և լուսավորվեց: Ամեն ինչ սկսեցին տեղավորել լուսավորված սենյակներում, և երկար շանցին տեղավորել լուսավորված սենյակներում, և երկար շանցած ամեն ինչ ընդունեց հետևյալ տեսքը. ննջարանի համար հատկացրած սենյակում տեղավորեցին այն իրերը, որոնք անհրաժեշտ էին գիշերային տուալետի համար. կաբինետի համար ընտրած սենյակը... բայց նախքան այդ, անհրաժեշտ համար ընտրած սենյակը... բայց նախքան այդ, անհրաժեշտ է իմանալ, որ այդ սենյակում կար երեք սեղան. մեկը՝ գրասեղան— բազմոցի առջև, մյուսը՝ թղթախաղի կլոր սեղան— լուսամուտների միջև, հայելու տակ, երրորդը անկյունաձև՝ անկյունում, երկու դռների միջև, այն դռների, որոնցից մեկը տանում էր դեպի ննջարանը, մյուսը՝ դեպի կոտրատված կահույք ունեցող անմարդարնակ սենյակը, որն այժմ ծառայում էր որպես նախասենյակ, ուր մինչ այդ ոչ ոք մոտ մի տարի նոսր չէր դրել: Այդ անկյունաձև սեղանի վրա դարսվեց պայուսակից դուրս բերված հագուստեղենը, այն է՝ ֆրակի զույգ կազմող անդրավարտիքը, նոր անդրավարտիքը, գորշ զույնի անդրավարտիքը, երկու թավշե և երկու կերպասե ժիլետները, սերթուկը: Այդ բոլորը միմյանց վրա դարսվեցին բրգաձև ու ծածկվեց մետաքսյա թաշկինակով: Մի այլ անկյունում, դռան ծածկվեց մետաքսյա թաշկինակով: Երբեք չէր զույգ ոչ այնքան նոր, մյուսը՝ բոլորովին նոր, լաքած, մի զույգ ոչ այնքան նոր, մյուսը՝ բոլորովին նոր, լաքած, կարճավիզ կոշիկները և գիշերային ոտնամանները: Դրանք ևս ամոթխածութեամբ քողարկվեցին մետաքսյա թաշկինակով այնպես, կարծես եղած էլ չլինեին այնտեղ: Դրասեղանի վրա նույն պահին խիստ կարգով դասավորվեցին՝ մի գզրոց, օդեկոլոնի սրվակը, օրացույցը և երկու ինչ-որ վեպ՝ երկուսն էլ երկրորդ հատորը: Մաքուր սպիտակեղենը տեղավորվեց արդեն ննջարանում գտնվող կոմոդի մեջ, իսկ վաղաքարուհուն

հանձնվող սպիտակեղենը կապոցով քշվեց մահճակալի տակ: Պայուսակը ևս, դատարկվելուց հետո, քշվեց մահճակալի տակ: Պայուսակը ևս, դատարկվելուց հետո, քշվեց մահճակալի տակ: Նրա հետ ճանապարհորդող սուրբ, որի նպատակն էր վախ ներշնչել գողերին, կախ տրվեց պատից՝ նույնպես ննջարանում, մահճակալից ո՛չ հեռու: Ամեն ինչ ընդունեց արտասովոր մաքուր և հստակ տեսք: Ոչ մի տեղ չէր երևում ո՛չ թղթի, ո՛չ փետուրի, ո՛չ էլ փոշու նշույլ: Օգն իսկ մի տեսակ ազնվացավ. հաստատվեց այն առողջ, թարմ տղամարդու դուրեկան հոտը, որ իր սպիտակեղենը շուտ-շուտ փոխում է, գնում է բաղանիք և կիրակի օրերը մարմինը տրորում թաց սպունգով: Վտանգ կար, որ նախասրահում առժամանակ հիմնավորվի ծառա Պետրուշկայի հոտը, սակայն Պետրուշկան շուտով փոխադրվեց խոհանոց, ուր և հարկն էր:

Առաջին օրերին Անդրեյ Իվանովիչը երկյուղ էր կրում, թե շինի հանկարծ կորցնի իր անկախությունը, թե հյուրը որևէ կերպ կաշկանդի նրան, որևէ փոփոխություններով ճնշի նրա ապրելակերպի վրա և խախտի նրա համար հաջող սահմանված օրվա կարգ ու կանոնը: Սակայն երկյուղն անտեղի էր: Մեր Պուշկե Իվանովիչը ցույց տվեց ամեն բանին հարմարվելու արտասովոր ճկուն ընդունակություններ: Հավանություն տվեց տանտիրոջ փրիխտփայական դանդաղկոտությունը, ասելով, թե այդ դանդաղկոտության շնորհիվ նա կապրի հարյուր տարի: Մենակյաց կյանք վարելը նա համարեց երջանկություն, այն պատճառով, որ մենակությունը մարդու մեջ սնում է մեծ գաղափարներ: Գիտելով գրադարանը և ընդհանրապես դրական կարծիք հայտնելով գրքերի մասին, շեշտեց, որ դրանք փրկում են մարդուն պարապությունից: Քիչ բաներ գործածեց, բայց բոլորն էլ ծանրակշիռ էին: Նիստ ու կացով էլ նա իրեն դրսևորեց պատշաճ բարձրության վրա: Ժամանակին տուն էր գալիս և ժամանակին գնում: Տանտիրոջը չէր ծանրաբեռնում հարցուփորձով, երբ նա խոսելու տրամադրություն չուներ: Հաճույքով խաղում էր նրա հետ շախմատ, հարկ եղած պահին հաճույքով լուծում: Մինչդեռ երբ մեկը ծխամորճից արձակում էր ոլորապտույտ ծուխ, մյուսը, սակայն, չգործածելով ծխամորճ, հնարում էր դրան համապատասխան գրադանոնք, օրինակ՝ գրպանից հանում էր արծաթազօծ, սևանախշ

ծխատուփն ու, տեղավորելով ձախ ձեռքի երկու մատի արանքում, աչ ձեռքի մատով արագ պտտեցնում էր, ճիշտ այնպես, ինչպես երկրագունդը պտտվում է իր առանցքի շուրջը, կամ թեթև շվացնելով, ծխատուփի վրա մատով թխկթըխկացնում էր: Մի խոսքով՝ չէր խանգարում տանտիրոջը: «Ես առաջին անգամն եմ տեսնում մի մարդ, ում հետ կարելի է ապրել,— ասում էր Տենտետնիկովը,— ընդհանրապես, մեզ մոտ այդ արվեստը պակասում է: Մեր մեջ կան բավականաչափ և՛ խելացի, և՛ կրթված, և՛ բարի մարդիկ, բայց մշտապես հավասարակշիռ բնավորություն ունեցող մարդիկ, այնպիսի մարդիկ, որոնց հետ կարելի է ապրել մի ամբողջ դար առանց զժովելու, չգիտեմ՝ արդյոք շա՛տ կգտնվեն մեզ մոտ: Ահա առաջին մարդը, որին ես տեսնում եմ»: Այդպես էր արտահայտվում Տենտետնիկովը իր հյուրի մասին:

Չիչիկովն իր հերթին շատ ուրախ էր, որ առժամանակ բնակություն էր հաստատել նման խաղաղասեր ու հանգիստ տանտիրոջ մոտ: Թափառաշրջիկ կյանքը նրան ատելի էր դարձել: Քիչ հանգստանալ, թեկուզ մեկ ամսով, հիանալի գուլգում, աչքի առաջ ունենալով դաշտերն ու բացվող գարունը, անգամ օգտակար էր հեմորոյի տեսակետից:

Հանգստանալու համար դժվար էր գտնել ավելի լավ անկյուն: Սառնամանիքների պատճառով ուշ բացվող գարունը հանկարծ սկսվեց իր ամբողջ գեղեցկությամբ, և ամենուրեք փթթեց կյանքը: Արդեն կապույտին էին տալիս բացատները, և առաջին կանաչի թարմ փրուզի վրա երևում էր դեղին կաթնուկը, մանիշակա-վարդագույն ծափկոտրուկը խոնարհում էր իր քնքուշ գլխիկը: Ծահիճների վրա երևացին մժողուկների պարսեր ու միջատների մեծ խմբեր: Արդեն նրանց հալածում էր ջրասարդը: Իսկ սրանց հետևելով՝ ամեն կողմից շքր եղեգների վրա էին հավաքվել զանազան թռչուններ: Եվ ամենը ի մի էին հավաքվում իրար մոտիկից դիտելու համար: Միանգամից հողը կյանք առավ, անտառներն ու մարգագետիններն արթնացան: Գուլգում սկսվեցին շուրջապարերը: Քեֆ անելու համար ասպարեզ էր բացվել: Որքա՛ն գունեղ էր կանաչը, որքա՛ն թարմ էր օդը, որքա՛ն շատ էր թռչունների ծվլոցը այգիներում: Ամենուրեք դրա՛խտ էր, ուրախություն

ու ցնծութիւն: Գլուղը, կարծես, հարսանիքի պահին զրնգում էր ու երգում:

Չիլիկովը շատ էր զրոսնում: Թափառումների ու զրոսանքների համար ամենուրեք մեծ ասպարեզ կար: Մերթ նա քայլում էր բարձունքների հարթ գագաթներով, դիմացը՝ ներքևում, աչքի առաջ տարածվող հովիտները, ուր դեռևս մնացել էին վարարած ջրերից առաջացած մեծ լճերը, որոնց մեջ կղզիներն նման սևին էին տալիս տակավին տերևազուրկ անտառները, կամ մտնում էր թանձր թփուտների մեջ, անտառապատ խոռոչները, որտեղ խիտ կուտակվել էին ծառերը բռնկված թռչունների՝ երկինքը ծածկող ու կոկոսն ագռավների բներով: Չորացած գետնով կարելի էր գնալ դեպի նավամատույցը, որտեղից մեկնում էին սիսեռով, գարիով ու ցորենով բռնկված առաջին նավերը, մինչդեռ նույն այդ պահին խլացուցիչ աղմուկով գալիս էր գետի ջուրը, որ սրընթաց թափվեր աշխատանքը նոր սկսող ջրաղացի անիվներին: Գնում էր նա դիտելու գարնանային առաջին աշխատանքները, տեսնելու, թե ինչպես կանաչ գետնի վրայով սև շերտով ձգվում էր թարմ հերկը, իսկ սերմնացանը, թրխկացնելով կրծքից կախած մաղը, բռով հավասարապես շաղ էր տալիս սերմացուն, ոչ մի ավելորդ հատիկ չտալով այս կամ այն կողմը:

Չիլիկովն այցելեց ամենուրեք: Խոսեց ու խորհրդակցեց և՛ գործակատարի հետ, և՛ մուծիկի, և՛ ջրաղացպանի հետ: Ամեն ինչ, ամեն բանի մասին իմացավ ի՛նչ կար-չկար, և ի՛նչ վիճակումն է տնտեսությունը, և որքա՛ն հացահատիկ է վաճառվում, և որքա՛ն են գանձում գարնանն ու աշնանը հացահատիկն աղալու համար, և ի՛նչ է յուրաքանչյուր մուծիկի անունը և ո՞վ ո՞ւմ հետ ազգակցական կապ ունի, և որտեղից է գնել կովը, և ինչո՞վ է կերակրում իր խոզին: Մի խոսքով՝ ամեն ինչ: Իմացավ նաև, թե որքա՛ն մուծիկ է մեռել: Պարզվեց, որ քիչ են մեճել: Իրրև խելացի մարդ, նա իսկույն նկատեց, որ Անդրեյ Իվանովիչի տնտեսության վիճակը նախանձելի չէ: Ամենուրեք անհոգություն, անփութություն, գողություն, պակաս չի նաև հարբեցողությունը: Ու ինքնիրեն մտածում էր. «Ի՛նչ անասունն է, սակայն, Տենտետնիկովը: Այսպիսի կալվածք և այսպիսի անտերունչ վիճակ: Կարելի էր տարեկան հիսուն հազար եկամուտ ստանալ»:

Նման թափառումների ժամանակ հաճախ նրա գլխի մեջ միտք էր ծագում՝ ինքը ևս երբևիցե դառնա, այսինքն, հասկանալի է, ո՛չ թե այժմ, այլ հետո, երբ գլուխ գա հիմնական գործը և գրպանում ունենա միջոցներ, ինքը ևս դառնանման կալվածքի հանգիստ կյանք վարող տեր: Նման դեպքերում, հարկավ, իսկույն աչքի առաջ պատկերվում էր նույնիսկ ջահել, թարմ, սպիտակ դեմքով մի կնիկ՝ վաճառականական կամ մի այլ հարուստ դասակարգից, որը նույնիսկ նվազել իմանար: Նրա երևակայության մեջ պատկերվում էր նաև երիտասարդ սերունդը, որի նպատակն էր հավերժացնել Չիլիկովների տոհմը՝ մի շարաճճի, կայտառ տղա և գեղեցկուհի աղջիկ, կամ, նույնիսկ, երկու տղա, երկու և նույնիսկ երեք աղջիկ, որ բոլորին հայտնի դառնա, թե ինքը, իրոք, ապրել ու գոյություն է ունեցել և ո՛չ թե աշխարհիս երեսով անցել է մի տեսակ ստվերի կամ ուրվականի նման, մի խոսքով՝ այնպես, որ ամոթանք չզգա նաև հայրենիքի հանդեպ: Այն ժամանակ նրա երևակայության մեջ պատկերվում էր նաև այն, որ վատ չէր լինի, եթե իր աստիճանը որոշ շահով բարձրանար, օրինակ՝ դառնար պետական խորհրդական, մի աստիճան, որ պատվարժան է ու հարգելի... Թափառումների ժամանակ ի՛նչ մտքեր ասես, որ մարդու գլխին չեն գալիս, որոնք նրան հաճախ դուրս են բերում տվյալ ձանձրալի պահից, անհանգստացնում, զրգոում ու շարժում երևակայությունը և նրան հաճելի է նույնիսկ այժմ դեպքում, երբ ինքը համոզված է, որ այդ բոլորը երբեք չի իրականանա:

Պավել Իվանովիչի ծառաներին ևս գլուղը դուր եկավ: Ներանք էլ, ինչպես և ինքը, ընտելացան գլուղին: Պետրուշկան շատ շուտով մտերմացավ բուֆետապան Գրիգորիի հետ, թեև սկզբում նրանք երկուսն էլ միմյանց հանդեպ անտանելի գոսկզրում նրանք երկուսն էլ միմյանց հանդեպ անտանելի գոսկզրում էին ու փռուն: Պետրուշկան փորձեց Գրիգորիի աչքին թող փչել, ինքը աշխարհ տեսած մարդ է, իսկ Գրիգորին նրան իսկույն լռեցրեց Պետրուրդով, որտեղ Պետրուշկան չէր եղել: Վերջինս փորձեց հանդես գալ ու հաղթել իր տեսած վայրերի հեռավորությամբ, բայց Գրիգորին մի այնպիսի վայրի անուն տվեց, որը ո՛չ մի քարտեզի վրա հնարավոր չէր գտնել, ու հեռավորությունը հաշվեց երեսուն հազար վերստից ավելի, այնպես որ Պավել Իվանովիչի ծառան բոլորովին ապուշ կրտ-

րեց, բերանը մնաց բաց ու կալվածատիրոջ ծառաների կողմից տեղն ու տեղը դարձավ ծաղրի առարկա: Սակայն նրանց մեջ գործը վերջացավ ամենասերտ բարեկամությամբ: Գյուղի ծայրում բոլոր գյուղացիների քեռի, ճաղատ Պիմենը պանդոկ ուներ, որի անունն էլ Ակուլկա: Այդ հաստատության մեջ նրանց կռեսները օրվա բոլոր ժամերին: Այնտեղ նրանք բարեկամացան ու դարձան, ինչպես ժողովուրդն է ասում, մշտական հաճախորդ:

Սելիֆանն ուներ ա՛յլ տեսակի հրապուրանք: Ամեն գիշեր գյուղում երգ ու խաղ էին ասում, իրար թե ընկած պարում-թռչկոտում էին ու ապա բաժանվում: Առողջ զարմի տեր, վալիշակաղմ աղջիկները, որոնք այժմ արդեն հազվագյուտ են մեծ գյուղերում, ստիպում էին նրան ժամերով կանգնել դեմդիմաց: Դժվար է ասել, թե ո՛րն էր ավելի լավը, բոլորի կուրծքն ու պարանոցն էլ ճերմակ էին, բոլորի աչքերն էլ պուշավոր, քողարկված, սիրամարգի քայլվածք ունեին և հյուսերը հասնում էին մինչև գոտկատեղերը: Երբ նա, իր ձեռքերի մեջ առած նրանց սպիտակ ձեռքերը դանդաղ օրորվում էր շուրջպարի մեջ, կամ մյուս տղաների հետ շարք կազմած՝ պատի նման դեմ էր գալիս աղջիկներին, իսկ աղմկալից աղջիկներն իրենց հերթին շարք կազմած՝ տղաներին էին դեմ գալիս ու ծիծաղով բարձր երգում՝ «Բոյարներ, ցո՛ւյց տվե՛ք փեսացուին» և շրջակայքը կամաց մթնում էր, ու գետից այն կողմը՝ հեռու արձագանքվող երգը տխուր մեղեդիով ետ էր դառնում, այդ պահին ինքն էլ չէր կարող ասել, թե ի՞նչ էր կատարվում իր հետ: Թե՛ քնած և թե՛ արթուն ժամանակ, առավոտյան ու մթնշաղին նրան հետո անվերջ թվում էր, թե իր ձեռքերում բռնած ունի ճերմակ թևեր ու ինքը խմբապարի մեջ մտած պարում է:

Չիչիկովի ձիերին ևս դուր եկավ նոր օթևանը: Ե՛վ միջնակը, և՛ ատենակալը, և՛ խայտաճամուկը գտան, որ Տենտետնիկովի մոտ մնալը ամենևին էլ ձանձրալի չէ, վարսակը գերազանց է, իսկ ախոռի գասավորությունը արտակարգ հարմար: յուրաքանչյուրն ուներ իր մսուրը, թեև առանձնացված, բայց միջնորմների վրայով կարելի էր տեսնել մյուս ձիերին ևս, այնպես որ, եթե հանկարծ ծագեր նրանցից որևէ մեկի, նույ-

նիսկ ամենահեռավորի, վրնջալու քմահաճությունը, կարելի կլիներ նույն բանով հենց նույն ժամին պատասխանել:

Մի խոսքով բոլորն էլ ընտելացան, ինչպես իրենց տանը: Իսկ ինչ վերաբերում է այն պահանջին, որի համար Պավել Իվանովիչը շրջագայում էր լայնատարած Ռուսաստանով մեկ, այսինքն՝ մեռած հոգիներին, ապա այդ հարցի առթիվ նա դարձել էր շատ զգույշ և նրբազգաց, եթե նույնիսկ գործ ունենար կատարյալ հիմարների հետ: Սակայն Տենտետնիկովը, այսպես թե այնպես, գրքեր է կարդում, փիլիսոփայում է, ջանում է իրեն համար պարզել ամեն բանի պատճառը՝ ինչպե՛ս է լինում և ինչո՞ւ ընդ, լավ կլինի խորհել՝ չի՞ կարելի արդյոք այլ կերպ: Այդպես էր նա մտածում: Հաճախ շատ արդյոք այլ կերպ: Այդպես էր նա մտածում: Հաճախ շատ հաճախ այցելում էր իր հարևան գեներալին, որ գեներալն ունի մի օրիորդ, որ այդ օրիորդն էլ դեպի պարոնը, պարոնն էլ դեպի օրիորդը... Բայց հետո ինչ-ինչ պատճառով գժավեցին ու նրանց հարաբերությունները խզվեցին: Նա ինքն էլ էր նկատել, որ Անդրեյ Իվանովիչը մատիտով ու դրո՛վ շարունակ նկարում էր կանանց գլուխներ՝ մեկը մյուսին նման:

Մեկ օր, ճաշից հետո, ըստ սովորության, մատների մեջ պտտեցնելով արծաթյա ծխատուփն իր առանցքի շուրջը, հետևյալն ասաց.

— Դուք, Անդրեյ Իվանովիչ, ամեն բան ունեք, բացի մի բանից:

— Ի՞նչ, — հարցրեց վերջինս, դուրս թողնելով ոլորապտույտ ծուխը:

— Կյանքի ընկեր:

Անդրեյ Իվանովիչը ոչինչ չասաց: Դրանով էլ զրույցն ավարտվեց:

Չիչիկովը չվհատվեց, ընտրեց մի այլ ժամանակ, նախքան ընթրիքը և զրույցելով այս ու այն հարցի մասին, հանկարծ ասաց.

— Իսկապես, Անդրեյ Իվանովիչ, բոլորովին չէր խանդարի, որ ամուսնանայիք:

Դրան պատասխան գոնե մի բառ ասեր Տենտետնիկովը, կարծես այդ թեմայով զրույցն անգամ անհասնելի էր նրան:

Չիչիկովը չվհատվեց: Երբորդ անգամ ընտրեց ժամանակը, արդեն ընթրիքից հետո ու դիմեց նրան հետևյալ խոսքերով:

— Այնուամենայնիվ, որքան էլ շուռումուռ եմ տալիս ձեր հանգամանքները, տեսնում եմ, որ դուք պետք է ամուսնանաք, ձեզ կպատի սևամաղձությունը:

Չգիտես՝ արդյոք Չիչիկովի խոսքերն էին այս անգամ համոզիչ, թե՞ այդ օրը նրա տրամադրությունն էր հատկապես հակված դեպի անկեղծությունը, նա հառաչեց ու վեր թողնելով գլանակի ծուխը՝ ասաց.— Բոլոր դեպքերում պետք է երջանիկ ծնված լինել, Պավել Իվանովիչ, — ու պատմեց բոլորը, ինչ որ եղել էր, գեներալի հետ ունեցած ծանոթության ու գծավելու ամբողջ պատմությունը:

Երբ Չիչիկովը բառ առ բառ լսեց ամբողջ եղելությունը ու տեսավ, որ միայն «դու» բառի համար է տեղի ունեցել նման պատմություն, շվարեց: Մի վայրկյան նա ակնապիշ նայում էր Տենտետնիկովի աչքերին, շիմանալով, թե ի՞նչ կարծիք հայտնի նրա մասին. արդյոք նա կատարյալ հիմար է, թե՞ միայն ցանցառ:

— Անդրեյ Իվանովիչ, — վերջապես տասց նա՝ սեղմելով նրա երկու ձեռքը, — այստեղ ի՞նչ վիրավորանք կա, ի՞նչ վիրավորանք եք տեսնում «դու» բառի մեջ:

— Բուն բառի մեջ ոչ մի վիրավորական բան չկա, — ասաց Տենտետնիկովը, — սակայն բառի իմաստում, այն ձայնի մեջ, որով ասվել է այդ բառը, վիրավորանք է պարունակում: Դու — նշանակում է. «չիչի՛ր, որ դու դատարկ, անպետք մարդ ես: Ես քեզ հյուրընկալում եմ զուտ այն պատճառով, որ ուրիշ լավը չկա, իսկ երբ ժամանեց ոմն իշխանազուստր Յուզյակինա, դու գիտցիր քո տեղը, կանգնած մնա շեմքի առաջ»: Ահա, թե դա ի՞նչ է նշանակում:

Այդ ասելով՝ բնավորությամբ խաղաղ ու հեղ Անդրեյ Իվանովիչի աչքերը փայտատակեցին, ձայնի մեջ զգացվեց վիրավորված զգացմունքների ցասկոտությունը:

— Դե, թեկուզ հենց այդ իմաստով էլ, դրանում ի՞նչ կա, — ասաց Չիչիկովը:

— Ինչպե՞ս: Դուք ուզում եք, որ այդ վարմունքից հետո՞ էլ ես շարունակեի նրան այցելել:

— Դե, դա ի՞նչ վարմունք է: Նույնիսկ վարմունք էլ չէ, — սառնասրտությամբ ասաց Չիչիկովը:

— Ինչպե՞ս թե վարմունք չէ, — զարմացած հարցրեց Տենտետնիկովը:

— Դա գեներալների սովորությունն է և ոչ թե վարմունքը. նրանք բոլորի հետ էլ «դու»-ով են խոսում: Ի դեպ, ինչո՞ւ այդ բանը թույլ չտալ վաստակ ունեցող, պատվարժան մարդուն:

— Դա ուրիշ հարց է, — ասաց Տենտետնիկովը: — Եթե նա լիներ ծեր, չբավոր, ո՛չ հպարտ, ո՛չ մեծամիտ, ո՛չ գեներալ, այդ դեպքում ես թույլ կտայի, որ նա ինձ հետ «դու»-ով խոսեր և նույնիսկ կընդունեի պատկառանքով:

«Սա կատարյալ հիմար է, — մտածեց Չիչիկովը, — ցնցոտիներ հագած մարդուն կարելի է թույլ տալ, իսկ գեներալին, ոչ...»:

— Լավ, — դիմեց նրան, — ենթադրենք, թե նա ձեզ վիրավորանք է հասցրել, դրա փոխարեն դուք նրա հետ քվիտ եք արել. նա ձեզ է ասել, իսկ դուք՝ նրան: Գծովել, չմոռանալով անձնական սեփական- [գործը], — դա, ներեցեք... Եթե արդեն ընտրված է նպատակը, պետք է ուրեմն գնալ ճակատ առ ճակատ: Կարիք կա՞ արդյոք մտածել, որ մարդը թքում է: Մարդը միշտ էլ թքում է, նա այդպես է ստեղծված: Դուք այժմ ամբողջ աշխարհում չեք գտնի մեկին, որ չթքի:

«Տարօրինակ մարդ է այս Չիչիկովը», — տարակուսանքով մտածեց Տենտետնիկովը՝ կատարելապես զարմացած նրա այդ խոսքերից:

«Սակայն ի՞նչ խելառն է այս Տենտետնիկովը», — նույն պահին մտածում էր Չիչիկովը:

— Անդրեյ Իվանովիչ, ես ձեզ հետ կխոսեմ անկեղծորեն, ինչպես եղբայրը եղբոր հետ: Դուք անփորձ մարդ եք, թույլ տվեք, որ ես գլուխ բերեմ այդ գործը: Ես կմեկնեմ նորին գերազանցության մոտ ու կբացատրեմ, որ դա ձեր կողմից թույլ է տրվել թյուրիմացությամբ, ձեր շահելության և մարդկանց ու կյանքը չիմանալու հետևանքով:

— Մտադիր չեմ ստորանալ նրա առջև, — վիրավորված

ասաց Տենտետնիկովը, — ձեզ ևս չեմ լիազորում կատարելու այդ քայլը:

— Ես ստորաքարշուկուն անելու ընդունակ չեմ, — վիրավորված պատասխանեց Չիչիկովը: — Որպես մահկանացու, մի այլ արարքում կարող եմ ինձ մեղադրել, բայց ստորաքարշուկյան մեջ, երբե՛ք... ներեցե՛ք, Անդրեյ Իվանովիչ, իմ բարի ցանկության համար, բայց չէի սպասում, որ իմ այդ խոսքերը կընդունեք նմանօրինակ վիրավորական իմաստով:

Այդ բոլորն ասվեց արժանապատվության զգացումով:

— Ներեցե՛ք, ես մեղավոր եմ, — շտապ վրա բերեց զգացված Տենտետնիկովը՝ սեղմելով նրա երկու ձեռքը: — Ես ձեզ վիրավորելու մտադրություն չունեի: Երգվում եմ, որ ձեր բարեսիրտ միջամտությունը թանկ է ինձ համար: Բայց թողնե՛ք այդ խոսակցությունը: Այլևս չխոսե՛ք այդ մասին:

— Այդ զեպքում ես կմեկնեմ գեներալի մոտ այնպես, առանց առիթի:

— Ինչի՞ համար, — հարցրեց Տենտետնիկովը՝ զարմացած նայելով նրան:

— Մատուցելու հարգանացս հավաստիքը:

«Տարօրինակ մարդ է այս Չիչիկովը», — մտածեց Տենտետնիկովը:

«Տարօրինակ մարդ է այս Տենտետնիկովը», — մտածեց Չիչիկովը:

— Ես հենց վաղը, Անդրեյ Իվանովիչ, ժամը մոտ տասին, կմեկնեմ նրա մոտ: Իմ կարծիքով, քանի շուտ մատուցել հարգանացս հավաստիքը, այնքան լավ: Քանի որ իմ բրիչկան դեռ պատշաճ վիճակի մեջ չի գրվել, ապա թույլ տվեք վերցնել ձեր կառքը:

— Համեցե՛ք, ի՞նչ կա խնդրելու: Կիակատար իրավունք ունեք. կառքն էլ, ամեն ինչն էլ ձեր տրամադրության տակ են:

Նման գրույցից հետո նրանք միմյանց հրաժեշտ տվին ու բաժանվեցին քնելու՝ շարունակելով խորհրդածել միմյանց տարօրինակությունների մասին:

Սակայն զարմանալի բան: Մյուս օրը, երբ Չիչիկովին հրամցրին ձիերը ու նա նոր ֆրակը, սպիտակ փողկտան ու ժիլետը հագին, գրեթե զինվորական ճարպկությամբ ցատկեց-կառքի մեջ ու սլացավ առաջ՝ մատուցելու գեներալին իր հար-

գանաց հավաստիքը, Տենտետնիկովը ընկավ մի այնպիսի հոգեկան հուզմունքի մեջ, որպիսին վաղուց ի վեր չէր զգացել: Նրա մտքերի այդ ամբողջ ժանգոտած ու նիրհող ընթացքը վերածվեց մի անհանգիստ գործունեության: Ներվային վրդովմունքը հանկարծ համակեց մինչ այդ անհոգ ծուլության մեջ ընկղմված սնարի մարդու բոլոր զգացմունքները: Մերթ նա նստում էր բաղամոցին, մերթ մոտենում լուսամուտին, մերթ ձեռքը գիրք էր վերցնում, մերթ փորձում էր խորհել — իզուր ցանկություն, միտքը չէր աշխատում: Մերթ ջանում էր ոչ մի բանի մասին չմտածել — իզուր ջանքեր — մտքերի նման ինչ-որ պատառիկներ, մտքերի վերջավորություններ ու խրմբեր գալիս ու մխլում էին նրա գլուխը: «Տարօրինակ գրություն է», — ասաց նա ու մոտեցավ լուսամուտին, որ գիտի թավ անտառը հատող ճանապարհը, որի վերջում գեռ ծխում էր տակավին չհանգստացած փոշին: Սակայն թողնե՛ք Տենտետնիկովին, հետևե՛ք Չիչիկովին:

ԳԼՈՒԽ II

Ընտիր ձիերը քիչ ավելի, քան կես ժամում Չիչիկովին տարան տասը վերստ տարածություն, սկզբում թավ անտառի միջով, ապա նոր կանաչին տվող ցանած արտերի կողքով, ապա՝ բարձունքների ստորոտով, որտեղից յուրաքանչյուր ընդհանրապես բացվում էին հեռավոր տեսարաններ, այնուհետև լորի-նների լայն ծառուղու միջով, որոնք նոր էին սկսել թփակալել, և բերին հասցրին նրան մինչև գյուղի կենտրոնը: Այստեղ լորիների ծառուղին թեքվեց զեպի աջ ու վերածվելով բները զամբյուղներով ցանկապատված ձվաձև բարդիների փողոցի, դեռ առավ թույն թափանցիկ դարպասի, որի միջից երևում էր գեներալի կորնթյան ութ սյունների վրա հենված, սեթեթեք քանդակ ունեցող տան ֆրոնտոնը: Ամենուրեք զգացվում էր ամեն բան թարմ պահող յուղաներկի բույրը: Բակն իր մաքրությամբ պարկետի էր նման: Չիչիկովը կառքից դուրս ցատկեց պատվարժանությամբ, հրամայեց իր մասին զեկուցել գեներալին և հրավիրվեց ուղղակի նրա կարիներու: Գեներալն ապշեցրեց նրան իր վեհաշուք արտաքինով: Նա իր հագին

ուներ ատլասն մկղակար հիանալի ծիրանագույն խալաթ: Դա-
յացքը պարզ էր, դեմքն՝ առնական, բեղերն ու խոշոր բակեն-
բարդները մասամբ սպիտակած, ծոծրակի մազերը կարճ
խուզված էին սանրի տակով, պարանոցը ետևի մասում հաստ
էր, այսպես կոչված՝ եռհարկանի, կամ եռածալք, ըստ լայ-
նակի ճեղքվածքով: Մի խոսքով այն գեղեցկատեսիլ գեներալ-
ներից էր, որոնցով այնքան հարուստ էր նշանավոր 12-րդ
թվականը: Գեներալ Բետրիշևը, ինչպես և մեզանից շատերը,
իր մեջ պարփակում էր բազմաթիվ առավելությունների կող-
քին նաև բազմաթիվ թերություններ: Թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը
ներա մեջ դիզված էին, ինչպես հատուկ է ուս մարդուն, մի
տեսակ գեղարվեստական խառնաշփոթությամբ: Վճռական
պահին— մեծահոգություն, խիզախություն, անսահման առա-
տաձենություն, ամեն բանում՝ խելք ու, դրան զուգընթաց,
քմահաճություն, փառասիրություն, ինքնասիրություն և այն
անձնական մանրուքները, առանց որի չի կարող կառավարվել
ոչ մի ուս մարդ, երբ նա անգործ է լինում: Նա չէր սիրում
բոլոր նրանց, ովքեր ծառայության մեջ ավելի մեծ հաջողու-
թյուններ էին ունեցել ու նրանց մասին արտահայտվում էր
կծու կերպով, խայթիչ էպիգրամներով: Ամենից շատ կշտամ-
բանքներ էր տեղում իր նախկին ընկերակցի հասցեին, որին
նա համարում էր և՛ խելքով, և՛ ընդունակություններով իրե-
նից ցածր, և որը, սակայն, գերազանցել էր նրան ու արգեն
դարձել երկու նահանգների գեներալ-նահանգապետը և կար-
ծես դիտմամբ՝ ա՛յն նահանգների, որտեղ գտնվում էր իր
կալվածքը, այնպես որ ինքը դարձել էր այդ նահանգապետին
մի տեսակ ենթակա անձնավորություն: Վրիժառույթյան համար
նա իր նախկին ընկերակցին խայթում էր ամեն մի առիթով,
նշավակում նրա ամեն մի կարգադրությունը և նրա բոլոր
միջոցառումներն ու գործողությունները համարում կատարյալ
անմտություն: Նրա մոտ ամեն բան արտահայտվում էր տա-
րորինակ ձևով, սկսած լուսավորությունից, որի պաշտպանն
ու նախանձախնդիրն էր: Միտում էր փայլել, սիրում էր զգալ
նաև, որ ինքը գիտե այն, ինչ ծանոթ չէ ուրիշներին և չէր սի-
րում այն մարդկանց, ովքեր գիտեն որևէ բան, ինչը իրեն
ծանոթ չէ: Մի խոսքով, նա մի քիչ սիրում էր պարծենալ իր
խելքով: Լինելով կիսաարտասահմանյան կրթության տեր՝ նա,

միևնույն ժամանակ, ուզում էր խաղալ ուս մեծատուն մար-
դու դեր: Եվ զարմանալի չէ, որ իր այդ անհավասարակշիռ
բնավորությամբ, այդպիսի խոշոր, ցայտուն հակասություն-
ներով նա անխուսափելիորեն պետք է ծառայության մեջ
բախվեր բազմաթիվ անախորժությունների, որոնց հետևան-
քով հեռացավ պաշտոնից, այդ ամենի մեջ մեղադրելով
ինչ-որ թշնամական կուսակցության և մեծահոգություն չէր
ունեցել որևէ բանում մեղավոր ճանաչել ինքն իրեն: Պաշ-
տոնաթող եղած ժամանակն էլ նա պահպանել էր իր նույն այդ
պատկերավոր վեհաշուք վայելչությունը: Լինել նրա հագին
բաճկոն, ֆրակ, թե խալաթ; նա նույն մարդն էր: Սկսած ձայնից
մինչև մարմնի անգամ փոքր շարժումը, նրա մոտ ամեն բան
տիրական էր, հրամայական, որոնք ստորին պաշտոնյաների
մեջ ներշնչում էին եթե ո՛չ հարգանք, ապա երկչոտություն:
Զիշիկովն զգաց և՛ այս, և՛ այն, թե՛ հարգանք և թե՛ երկ-
չոտություն: Խոնարհությամբ թեքելով գլուխն ուսին և բա-
ցելով թևերը, կարծես պատրաստվում էր բարձրացնել գա-
վաթներով լի մատուցարանը, նա զարմանալի ճարպկությամբ
թեքվեց ամբողջ իրանով ու ասաց.
— Պարտքս համարեցի ներկայանալ ձեր գերազանցու-
թյանը: Հարգանք տածելով մարտի դաշտում հայրենիքը փր-
կող անձերի սխրագործությունների նկատմամբ, պարտքս
համարեցի անձամբ ներկայանալ ձեր գերազանցությանը:
Գեներալին, հավանաբար, դուր եկավ նման սկիզբը: Կա-
տարելով գլխի շափազանց բարեհաճ շարժում՝ նա ասաց.
— Անշափ ուրախ եմ ծանոթանալուս: Շնորհ արեք նրա՞
տել, դուք որտե՞ղ եք ծառայել:
— Իմ ծառայության ասպարեզը սկսվել է արբուսի զան-
ձատանը, ձեր գերազանցություն,— ասաց Զիշիկովը՝ նըս-
տելով բազկաթոռի ո՛չ թե մեջտեղը, այլ թեք, ու ձեռքով զբո-
կեց բազկաթոռի բռնատեղը:— Մտառության հետագա ըն-
թունական դատարանում, և՛ շինարարական հանձնաժողովում,
և՛ մաքսատանը: Իմ կյանքը որոշ չափով, ձեր գերազանցու-
թյուն, կարելի է նմանեցնել ալիքների մեջ գտնված նավին:
Կարելի է ասել՝ նա պատված, խանձարուրված եմ համբերա-
տարությամբ, ու ինքս լինելով, այսպես ասած, անձնավոր-

ված համբերատարություն... Իսկ ի՞նչ օրեր եմ քաշել հենց կյանքիս դեմ ոտնձգություններ կատարած թշնամիներիս ձեռքին, այդ մասին ի վիճակի չեն պատմել ո՛չ բառերը, ո՛չ գույները, ո՛չ էլ, այսպես ասած, վրձինը, այնպես որ կյանքիս մայրամուտին փնտրում եմ մի անկյուն միայն, որտեղ կարողանամ անցկացնել կյանքիս վերջին օրերը: Առայժմ հյուրընկալվել եմ ձեր գերազանցության մոտակա հարևանի մոտ...

— Որի՞:

— Տենտետնիկովի մոտ, ձեր գերազանցություն:

Գեներալը կնճռեց դեմքը:

— Նա, ձեր գերազանցություն, շափազանց ափսոսում է, որ չի մատուցել պատշաճ հարգանք...

— Ո՞ւմ նկատմամբ:

— Ձեր գերազանցության արժանիքների նկատմամբ: Խոսք չի գտնում արգարանալու... Ասում է. «Եթե ես կարողանայի գոնե որևէ կերպ... որովհետև կարողանում եմ,— ասում է,— ճիշտ գնահատել հայրենիքը,— ասում է,— փրկող անձերին»:

— Տե՛ր աստված, ինչեր է մտքից անցնում: Ես հո չեմ նեղանում,— ասաց մեղմացած գեներալը:— Մտիս խորքում ես նրան անկեղծ սիրել եմ և համոզված եմ, որ այսպեպես նա օգտակար մարդ կդառնա:

— Միանգամայն արդարացիորեն բարեհաճեցիք արտահայտվել, ձեր գերազանցություն, իրոք որ, օգտակար մարդ կդառնա: Ծնորհալի ճարտար լեզու ունի և գրելու էլ ձիրք:

— Բայց, հավանաբար, դատարկ բաներ է գրում, ինչ-որ ոտանավորներ:

— Ո՛չ, ձեր գերազանցություն, դատարկ բաներ չէ... Նա, կարծես, կարևոր գործով է զբաղվում... Նա... պատմություն է գրում, ձեր գերազանցություն:

— Պատմություն: Ի՞նչ պատմություն:

— Պատմություն...— այստեղ Չիլիկովը կանգ առավ՝ չփտես ա՛յն պատճառով, թե նրա դիմաց գեներալ էր նստած, թե՞ դուտ այն բանի համար, որ հարցին տա ավելի կարևոր իմաստ ու ավելացրեց.— գրում է գեներալների պատմությունը: ձեր գերազանցություն:

— Ինչպե՞ս թե գեներալների: Ո՞ր գեներալների:

— Առհասարակ, գեներալների, ձեր գերազանցություն, ընդհանուր առմամբ վերցրած: Այսինքն՝ ճիշտն ասած հայրենական գեներալների:

Չիլիկովը կատարելապես շփոթվեց ու կորցրեց գլուխը, քիչ մնաց, որ ինքը թքի այդ բոլորի վրա ու մտքում ասաց. «Տե՛ր աստված, ինչ հիմար բաներ եմ դուրս տալիս»:

— Ներեցե՛ք, ես այնքան էլ լավ չեմ հասկանում... Ի՞նչ է ուրեմն ստացվում. դա որևէ ժամանակաշրջանի պատմություն է, թե՞ առանձին կենսագրություններ, ընդ որում՝ բոլորի՞, թե՞ 12 թվականին մասնակցածներին

— Ճիշտ այդպես, ձեր գերազանցություն՝ 12 թվականին մասնակցածների:

Այդ ասելով, նա մտածեց. «Որ սպանեն էլ, բան չեմ հասկանում»:

— Դե, ինչո՞ւ նա ինձ մոտ չի գալիս: Ես կարող էի նրա համար հավաքել շափազանց հետաքրքիր նյութեր:

— Քաշվում է, ձեր գերազանցություն:

— Ի՞նչ անմտություն: Մի ինչ-որ դատարկ խոսքի համար... Բայց ես բնավ էլ այդպիսի մարդ չեմ: Ես նույնիսկ ինքս պատրաստ եմ գնալ նրա մոտ:

— Նա իրեն թույլ չի տա, նա ինքը կգա,— ասաց Չիլիկովը, ուշքի եկավ, բոլորովին քաջալերվեց ու մտածեց. «Ա՛յ քեզ պատեհություն՝ գեներալները տեղին մեջ ընկան: Բայց խոսքը մեր մեջ՝ ուղղակի հիմարաբար թոցրի»:

Կարհինետում լավեց մի խուլ ձայն: Փորագրված պահարանի կաղնյա դուռն ինքնիրեն բացվեց, ու նրա բացված հակառակ կողմում երևան եկավ մեկը, որը բռնել էր դռան սլոնձյա բռնակը: Եթե մութ սենյակում ուժեղ լամպերով հակառակ կողմից հանկարծ փայլեր մի թափանցիկ նկար, այնքան չէր ապշեցնի իր անսպասելի հայտնությունը, ինչպես այդ կերպարանքը, որը կարծես թե հանդես էր եկել սենյակը լուսավորելու համար: Թվում էր, թե նրա հետ միասին ներս սավորելու համար: Թվում էր, թե նրա հետ միասին ներս ընկավ արևի ճառագայթը, կարծես ժպտաց գեներալի մոռյլ կարհինետը: Առաջին պահին Չիլիկովը չկարողացավ իրեն հաշիվ տալ, թե իրականում ի՞նչ բան է կանգնած իր առջև: Դրժվար էր ասել, թե ի՞նչ նրկրի էակ էր նա: Դեմքի այդպիսի ան-

բիծ, ազնիվ գծեր ոչ մի տեղ չէր կարելի գտնել, բացի թերևս փորագրված հնագույն թանկագին քարերից: Նեոտի պես ուղիղ ու թեթև նա իր հասակով կարծես թե իր շրջապատում եղած ամեն բանից բարձր էր: Սակայն դա պատրանք էր: Նա բուրրովին էլ բարձր հասակ չուներ: Այդ տպավորությունը ստացվում էր նրա մարմնի բոլոր մասերի արտասովոր համաչափության շնորհիվ: Շրջազգեստն այնպես էր գրկել նրա իրանը, որ թվում էր՝ լավագույն կարողները միմյանց հետ խորհրդակցել էին՝ ինչպես անեն, որ հաջող կերպով զարդարեն նրան: Բայց դա ևս պատրանք էր: Հագնված էր նա մի կերպ, ինքն իրեն՝ ասեղը երկու-երեք տեղով հապճեպ ձգել էր լճեած միալար կտորը և վերջինս նրա մարմնի շուրջը հավաքվել ու դասավորվել էր այնպիսի փոթերով ու ծալքերով, որ եթե այդ բոլորը աղչկա հետ միասին փոխադրենք նկարի վրա, ապա մոզայով զուգված բոլոր օրիորդները նրա առջև կդառնային խայտաճամուկ էակներ, մանր կտորտանքից շինված տիկնիկներ: Եթե նրան ընդգրկված շրջազգեստի այդ բոլոր ծալքերի հետ միասին աղչկան վերածեինք մարմարի, նրան կանվանեինք հանճարեղ ստեղծագործությունների պատճեն: Մի բան միայն լավ չէր. նիհար էր և բարակ՝ ավելի, քան պետք էր:

— Ներկայացնում եմ ձեզ իմ երես տված աղջկան,— ասաց գեներալը՝ դիմելով Չիչիկովին:— Սակայն ձեր ազգանունը, անունն ու հայրանունը մինչև այժմ չգիտեմ:

— Մի՞թե կարիք կա իմանալ այն մարդու անունն ու հայրանունը, որ սխրագործություններով իրեն շի նշանավորել,— համեստությամբ պատասխանեց Չիչիկովը՝ մի կողմ թեքելով գլուխը:

— Համենայն դեպս, այնուամենայնիվ, հարկ է իմանալ...

— Պավել Իվանովիչ, ձեր գերազանցություն,— ասաց Չիչիկովը, խոնարհելով գլուխը գրեթե զինվորական ճարպկությամբ ու ետ ցատկելով ակտինն գնդակի թեթևությամբ:

— Ուլինկա,— ասաց գեներալը, դիմելով աղջկան.— նոր Պավել Իվանովիչն ասաց չափազանց հետաքրքիր մի բան: Մեր հարևան Տենտետնիկովը այնքան էլ հիմար մարդ չէ, ինչպես մենք էինք կարծում: Նա զբաղված է բավականաչափ

կարևոր գործով, գրում է տասներկուերորդ թվականի գեներալների պատմությունը:

— Դե ո՞վ էր կարծում, թե նա հիմար մարդ է,— արագ պատասխանեց աղջիկը:— Միայն Վիշնեպոկրոմովն է այդպես կարծում, որին դու հավատում ես, որը թե՛ դատարկապորտ է և թե՛ ստոր մարդ:

— Ինչո՞ւ ստոր: Նա ճիշտ որ դատարկապորտ է,— ասաց գեներալը:

— Նա ո՞չ միայն դատարկապորտ է, այլև ստոր է ու մըտքերով էլ պղտոր: Ով իր եղբորը զրկում է ու հարազատ քրոջը դուրս անում տնից, նա ստոր է:

— Դե դա խոսակցություններ են միայն:

— Այդպիսի բաներ իզուր տեղը չեն խոսվում: Ես, հայրի՛կ, չեմ կարողանում հասկանալ, թե ինչպես դու, ունենալով բարի սիրտ ու հազվագյուտ մեղմ բնավորություն, կարողանում ես հաշտվել այնպիսի մարդու հետ, որը քեզանից հեռու է ինչպես երկիրը երկնքից, և որի մասին ինքդ լավ գիտես, որ վատ մարդ է:

— Տեսնում եք, այսպես է ահա,— ժպտալով դիմեց Չիչիկովին գեներալը,— ահա նման ձևով մենք միշտ վիճում ենք միմյանց հետ:

Ապա դիմելով իր վիճող աղջկան՝ շարունակեց.

— Հոգյա՛կս, ես հո չեմ կարող նրան դուրս անել:

— Ինչո՞ւ դուրս անել: Բայց ինչո՞ւ այդքան հոգատարություն ցուցաբերել նրա նկատմամբ, ինչո՞ւ այդչափ սիրել: Այստեղ Չիչիկովը հարկ համարեց խառնվել զրույցին ու ասել իր խոսքը:

— Բոլորը սիրո կարիք են զգում, օրի՛րդ.— ասաց Չիչիկովը:— Նույնիսկ անասունը սիրում է, որ նրան փայփայեն. այդ ձգտումով նա ախուռից դուրս է ցցում իր մուռթը, թե ահա՛ փաղաքշեցե՛ք:

Գեներալը ծիծաղեց.

— Հենց այդպես, մուռթը դուրս է ցցում՝ փաղաքշի՛ր նրան... Հա՛, հա՛, հա՛. նրա ո՞չ միայն ամբողջ մուռթը, այլև ինքը ոտքից գլուխ մրի մեջ է, բայց դարձյալ պահանջում է, ինչպես ասում են, խրախուսանք... Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛:

Եվ գեներալի մարմինը ծիծաղից սկսեց երբերալ: Երբեմնի

խիտ էպուլետներ կրող նրա ուսերն այնպես էին ցնցվում, կարծես մինչև այժմ էլ կրում էին էպուլետներ:

Չիշիկովը ևս հանդես եկավ ծիծաղի միջարկութեամբ, բայց, ի հաճույս գեներալի, քրքջաց է տառով՝ հէ՛, հէ՛, հէ՛, հէ՛, հէ՛: Նրա մարմինը ևս սկսեց երերալ, թեև ուսերը չէին ցնցվում, որովհետև խիտ էպուլետներ չէին կրում:

— Կթալանի, կզողանա պետական գանձարկղը ու, նույնիսկ, պարգևներ կպահանջի անզգամը: Չի կարելի, ասում է, առանց խրախուսանքի, շարշարվել եմ... Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛:

Աղջկա օգնիվ, հմայիչ դեմքը ծածկվեց վշտալի արտահայտությամբ: «Ա՛խ, հայրի՛կ, շեմ հասկանում, թե դու ինչպե՛ս ես կարողանում ծիծաղել: Այդ ստոր քայլերն ինձ վրա տխուր տպավորություն են թողնում և ուրիշ ոչինչ: Երբ տեսնում եմ, որ աչքիս առաջ բացեիրաց խնայողություն է տեղի ունենում և այդ մարդիկ շեն պատժվում ընդհանուր ատելությամբ, ես չգիտեմ, թե ի՛նչ է կատարվում ինձ հետ, նման դեպքերում ես կատաղում եմ, նույնիսկ դառնում վատ, մտածում եմ, մտածում...» — ու քիչ մնաց լաց լինի:

— Միայն խնդրում եմ, չզայրանաս մեզ վրա, — ասաց գեներալը: — Մենք այս բոլորի մեջ ո՛չ մի մեղք չունենք: Ծիշտ չէ՞, — ասաց նա՝ դիմելով Չիշիկովին: — Համբուրի՛ր ինձ ու գնա սենյակդ: Հիմա ես հագնվելու եմ, որ ճաշենք: Դու, իհարկե, — դիմեց նա Չիշիկովին՝ նայելով նրա աչքերի մեջ, — հույս ունեմ, որ ինձ մոտ ես ճաշելու:

— Եթե՛ միայն ձեր գերազանցությունը...

— Ինչո՞ւմն է բանը, առանց աստիճանների: Ես, փառք աստծո, դեռ կարող եմ կերակրել: Շչի կճարվի:

Երկու ձեռքն էլ ճարպկորեն աչ ու ձախ տարածելով, Չիշիկովը երախտագիտությամբ ու հարգանքով գլուխը թեքեց վար այնպես, որ մի պահ նրա տեսողությունից չբացան սենյակի բոլոր իրերը և տեսանելի մնացին միայն իր սեփական կիսակոշիկների թթերը: Իսկ երբ նա, մնալով որոշ ժամանակ նման հարգալից վիճակում, բարձրացրեց գլուխը, այլևս Ուլինկային չտեսավ: Աղջիկն անհայտացել էր: Նրա փոխարեն կանգնած էր թավ բեղերով ու բակենբարդներով, հսկա հասակ ունեցող կամերդիները՝ արծաթյա կոնքն ու ձեռքի լվացարանը բռնած:

— Դու ինձ թույլ կտա՞ս, որ քո ներկայութեամբ հագնվեմ:

— Ո՛չ միայն հագնվել, այլև իմ ներկայութեամբ կարող եք կատարել այն ամենը, ինչ հաճելի է ձեր գերազանցությունը:

Հանելով խալաթի մեկ թևը և զտելով պարթև բազուկներով շապկի թևերը, գեներալն սկսեց լվացվել, ցայտեցնել ջուրն ու բադի պես փոնչալ: Սապնոտ ջուրը թռչում էր ամեն կողմ:

— Սիրում եմ, սիրում, բոլորը շատ են սիրում, որ քաջալերվեն, — ասաց նա՝ ամեն կողմից սրբելով պարանոցը... — Փաղաքշի՛ր, շոյի՛ր նրան, բայց արի տե՛ս, որ առանց փաղաքշանքի գողանալ էլ չի ցանկանա: Հա՛, հա՛, հա՛:

Չիշիկովն արտասովոր տրամադրության մեջ էր: Ոգևորությունն անսպասելի կերպով համակեց նրան: «Գեներալը կենսուրախ ու բարեհավուրյր մարդ է, պետք է փորձել», — մտածեց նա ու տեսնելով, որ կամերդիները կոնքը ձեռքին դուրս եկավ, բացականչեց.

— Ձեր գերազանցություն, քանի որ դուք այդքան բարի եք և բոլորի նկատմամբ ուշադիր, մի կարևոր խնդրով ուզում եմ դիմել ձեզ:

— Ինչպիսի՞ խնդիր:

Չիշիկովը նայեց շուրջը:

— Ես, ձեր գերազանցություն, ունեմ մի գառամյալ քեփի՛ երեք հարյուր շնչի և երկու հազարի տեր... և բացի ինձանից՝ ո՛չ մի ժառանգորդ: Մերության պատճառով անձամբ չի կարող կալվածքը կառավարել, իսկ ինձ էլ չի հանձնում: Եվ ի՛նչ տարօրինակ պատճառաբանություն է բերում, «Ես, — ասում է, — քրոջս տղային չեմ ճանաչում, գուցե շուրջ կյանք ասում է, — քրոջս տղային չեմ ճանաչում, գուցե շուրջ կյանք վարող մարդ է: Թող նա ապացուցի, որ ինքը վստահելի մարդ է, թող սկզբում ինքնիրեն ձեռք բերի երեք հարյուր շունչ, այդ դեպքում միայն կհանձնեն նրան իմ երեք հարյուր շունչը»:

— Ուրեմն ի՛նչ է ստացվում, [նա] կատարյալ հիմա՞ր է, — հարցրեց [գեներալը]:

— Հիմար լինելը դեռ ոչինչ, թող այդպես էլ մնա: Բայց պատկերացրեք իմ վիճակը, ձեր գերազանցություն: Այդ ձե-

րուկը կապվել է իր մառանապետուհու հետ, իսկ վերջինս երե-
խաներ ունի: Մեկ էլ տեսար՝ ամբողջն անցավ նրանց ձեռքը:

— Հիմար ծերուկը ցնորվել է, ուրիշ ոչինչ,— ասաց գե-
ներալը:— Բայց ես չեմ պատկերացնում, թե ինչով կարող
եմ օգնել,— ասաց նա, զարմացկոտ նայելով Չիչիկովին:

— Ահա թե ի՞նչ եմ մտածել: Եթե դուք, ձեր գերազան-
ցություն, ձեր գյուղի բոլոր մեռած հոգիները հանձնեք ինձ,
իրր կենդանի մարդիկ, գնման պայմանաթղթով, այդ դեպ-
քում ես այդ պայմանաթուղթը կներկայացնեի ծերուկին, և
նա ծառանգությունը կտար ինձ:

Այստեղ գեներալը բռնկվեց մի այնպիսի քրքիչով, որ հա-
զիվ թե որևէ մեկն այդպես ծիծաղած լիներ: Գլուխը ետ գցեց
ու քիչ մնաց խեղդվեց: Ամբողջ տունն իրար անցավ: Երևաց
կամերոյիները: Վախեցած դեմքով ներս վազեց աղջիկը:

— Հայրիկ, ի՞նչ պատահեց քեզ,— տազնապով հարցրեց
նա՝ տարակուսանքով նայելով հոր դեմքին:

Գեներալը երկար ժամանակ չէր կարողանում որևէ ձայն
հանել:

— Ոչինչ, հոգյակ, մի՛ անհանգստանա: Գնա՛ քո սեն-
յակը, մենք հիմա կզանք ճաշելու: Անհո՛գ եղիր: Հա՛, հա՛,
հա՛:

Ու մի քանի անգամ խեղդվելով, նոր ուժով դուրս պոսթ-
կաց գեներալի քրքրոցը, արձագանք տալով սրահից մինչև
վերջին սենյակը:

Չիչիկովը անհանգիստ դրություն մեջ էր:

— Բա քեռիդ, քեռի՞դ, ի՞նչ հիմար դրության մեջ կընկնի
ծերուկը: Հա՛, հա՛, հա՛: Կենդանի մարդկանց փոխարեն մե-
ռելներ կտանա: Հա՛, հա՛:

«Դարձյալ քոքեց,— մտածում էր Չիչիկովը,— ասես խու-
տուտ են տալիս, ինչպե՞ս է, որ չի պայթում»:

— Հա՛, հա՛, հա՛,— շարունակեց գեներալը,— ա՛յ քեզ
ավանակ: Եվ որտեղի՞ց է խելքին փչել՝ «Թող սկզբում ինքս
իրեն դատարկ տեղից ճարի երեք հարյուր շունչ, այն գեպ-
քում միայն կտամ երեք հարյուր շունչ»: Իսկական ավանակ է:

— Ավանակ է, ձեր գերազանցություն:

— Քո հնարածն էլ պակասը չի, հրամցնել ծերուկին մե-
ռածներ: Հա՛, հա՛, հա՛: Աստված գիտե՛ ի՞նչ կտալի, միայն

տեսնեի, թե դու ինչպե՞ս ես մատուցում նրան այդ մեռելների
գնաթուղթը: Դե, ո՞նց է, ի՞նչ դրություն մեջ է նա: Շա՛տ
ծեր է:

— Ութսուն տարեկան է:

— Սակայն դեռ շարժվո՞ւմ է, առո՞ւյզ է: Ըստ երևույթին,
նա պինդ էլ մնացել է, քանի որ ապրում է մառանապետու-
հու հետ կողք-կողքի...

— Ի՞նչ պնդություն: Հլղել է արդեն, ձեր գերազանցու-
թյուն:

— Այ քեզ հիմարի գուլա: Հիմար է, չէ՞:

— Հիմար է, ձեր գերազանցություն: Բոլորովին ցնդել է:

— Սակայն տնից դուրս գալի՞ս է,— լինո՞ւմ է հասարա-
կության մեջ, դեռ ոտքի վրա կանգնո՞ւմ է:

— Կանգնում է, բայց գժվարությունը:

— Ա՛յ քեզ հիմարի գուլա: Բայց դեռ գիմացկո՞ւմ է: Ս՞
տամներ ունի՞:

— Ընդամենը երկու ատամ, ձեր գերազանցություն:

— Ա՛յ քեզ ավանակ: Դու, հոգի՛ս, շնեղանա... Թեև նա
քո քեռին է, բայց ավանակ է:

— Ավանակ է, ձեր գերազանցություն: Թեև ազգականս
է ու ծանր է խոստովանել այդ, բայց ի՞նչ արած:

Սուտ էր խոսում Չիչիկովը. այդ խոստովանության մեջ
նա ոչ մի ծանրություն չէր գտնում, առավել ևս, որ կյանքում
հազիվ թե որևէ քեռի ունեցած լիներ:

— Ուրեմն, ձեր գերազանցություն, տվեք ինձ...

— Մեռած հոգիներ տամ: Դե, այդ հնարանքի համար ես
ներանց քեզ կտամ իրենց հողով ու բնակարանով: Ամբողջ գե-
րեզմանատունը քեզ վերցրու: Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛: Իսկ ծե-
րուկը, ծերուկը: Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛: Ինչ հիմար դրության մեջ
կլինի քեռիդ: Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛:

Եվ գեներալյան ծիծաղը նորից տարածվեց գեներալյան
սենյակներով:

Այստեղից հետո բնագրում խոչոր բաց կա:

«Երբ գնդապետ Կոշկարեն իրականում խելագար է, դա վատ չէ», մտածեց Չիլիկովը, գտնվելով նորից բաց դաշտերի ու տարածությունների մեջ, երբ ամեն ինչ չբացավ և մնաց միայնակ երկնականմարն ու մի կողմում էլ՝ երկու ամպ։

— Դու, Սելիֆան, լավ իմացա՞ր, թե ինչ ճանապարհով ենք գնալու գնդապետ Կոշկարեի մոտ։

— Ես, Պավել Իվանովիչ, թույլ տվեք ասել, քանի որ շարունակ զբաղված էի կառքը ճանապարհի համար պատրաստելով՝ ժամանակ չունեցա, իսկ Պետրուշկան կառապանից հարցուփորձ էր անում։

— Ա՛յ, քեզ սարսաղ մարդ։ Ասել եմ, որ Պետրուշկայի վրա հույս չդնես, Պետրուշկան գերան է տեղովը, Պետրուշկան հիմար է։ Պետրուշկան, երևի, հիմա էլ հարթած է։

— Ինչ մի դժվար բան է, — ասաց Պետրուշկան՝ կիսով չափ դառնալով ու ծուռ նայելով։ — Սարից իջնելուց հետո պետք է վերցնել մարզագետնի ուղղությունը և ուրիշ ոչինչ։

— Իսկ դու, բացի օդուց, ուրիշ բան կու՞լ չե՞ս տվել։ Խոսք չկա՞, լավ պտուղ ես։ Կարելի է ասել՝ ամբողջ Եվրոպան դարմացրի՞ր։

Այդ ասելով, Չիլիկովը շփեց կզակն ու մտածեց. «Մական ինչպիսի՞ տարբերություն լուսավորված քաղաքացու և լակեյի կուպիտ դեմքի միջև»։

Կառքը հետզհետե սկսեց բարձունքից իջնել։ Նորից բացվեցին մարզագետններն ու բարդիների պուրակներով ծածկրված տարածությունները։

Դանդաղորեն ճռճվելով ճկուն զսպանակների վրա՝ հարմար կառքը շարունակում էր խնամքով իջնել աննկատելի դառիվայրից և, վերջապես, մարզագետնների միջով, ջրադացների կողքով սլացավ՝ թեթև դղրդոց արձակելով կամուրջների վրա, թեթև ցնցվելով՝ փափուկ հողի հարթության վրա։ Եվ գոնե մի հողաթումբ կամ խորդուրորդ ցավ պատճառներ ուղևորի կողերին։ Կատարյալ հաճույք էր և (ո՛չ թե) կառք։ Հեռվից երևում և անհետանում էին ավազուտները, նրանց կողքով արագորեն թռչում-անցնում էին բարակ լաստենիների ու սպիտակ կաղամախիների շյուղերը, որոնք դիպ-

չում էին կառքի ուսին նստած Սելիֆանին ու Պետրուշկային։ Վերջինից շյուղերը վայր էին գցում գլխի կարտուզը։ Կոշտ ու կուպիտ սպասավորը կառքից գետին էր ցատկում, հայհոյում ծառն ու դա տնկած անձնավորությունը, սակայն նա հայտնում էր որ դա տնկած անձնավորությունը կապել կամ նույնիսկ մառ կերպով շէր ցանկանում կարտուզը կապել կամ նույնիսկ ձեռքով պահել, հուսալով, որ դա վերջինն է ու այլևս չի կրթ-ձեռքով պահել, հուսալով, որ դա վերջինն է ու այլևս չի կրթ-կրթվի։ Եղած ծառերին շուտով միացան կեչիներն ու եղևնիները։ Արմատների մոտ՝ թավ բուսականություն, կապույտ լալազար ու անտառային դեղին կակաչ։ Անտառը մթնեց ու պատրաստվում էր նմանվել գիշերի։ Բայց հանկարծ ամեն կողմից շողացին լույսերը՝ կարծես փայլփող հայելիներ։ Մանրերը նոսրացան, փայլփող կետերը հետզհետե մեծացան, և ահա նրանց առջև բացվեց մի լիճ՝ շորս վերստ տրամագիծ ունեցող ջրային մի հարթություն։ Դիմացի ափին՝ լճից վերև, տարածվել էր գորշ, գերանաշեն խրճիթներով գյուղը։ Ջրի միջից լավում էին գոռոցներ։ Մոտ քսան մարդ մինչև գոտիները, մինչև ուսերն ու կոկորդը ջուրը մտած, ուղկան էին քաշում դեպի հակառակ ափը։ Տեղի էր ունեցել ձախորդություն։ Չկան հետ միասին ուղկանի մեջ էր խճճվել երկարությունը ու հաստությունը միևնույն շափի մի ինչ-որ կտրիկ մարդ, իսկ և իսկ ձմերուկ կամ տակառիկ։ Նա հուսահատ դրուձյան մեջ էր ու ամբողջ կոկորդով գոռում էր. «Դեմո՞, Դե-նիս, հանձնի՞ր Կողմային։ Կո՞ղմա, Դենիսից վերցրո՞ւ ուղկանի ծայրը։ Այդպես մի՞ սեղմիր, Մեծ Ֆոմա։ Մոտեցիր Փոքր Ֆոմային։ Անիծվածներ, ուղկանը կսլատոնք, ասում եմ»։ Ձմերուկը, ըստ երևույթին, իր անձի համար չէ, որ վախենում էր. գիրուձյան շնորհիվ նա շէր կարող խելոգվել և որքան էլ թավալ տար, որ սուզվի, միևնույն է, ջուրը նրան գուրս կբերեր։ Եվ եթե երկու մարդ էլ նստեին նրա վրա, համառ փուլիկի նման նրանց հետ միասին կմնար ջրի երեսին, միայն թեթև կերպով կտնքար ու թթով բշտիկներ կարձակեր։ Նա, սակայն, շատ էր վախենում, որ ուղկանը պատույի և ձուկը փախչի, և այդ պատճառով էլ, բոլոր գործողություններով հանդերձ, ափում կանգնած մի քանի մարդ ևս իրենց նետած պարաններով քաշում էին ուղկանը։

— Հավանաբար կալվածատերն է, գնդապետ Կոշկարե, — ասաց Սելիֆանը։

— Ինչի՞ց իմացար:

— Այն, որ նրա մարմինը, ինչպես բարեհաճում եք տեսնել, ավելի ճերմակ է, քան մյուսներինը և գիրությունն էլ պատվական, ինչպես վայել է պարոնին:

Մինչ այդ ուռկանի մեջ խճճված պարոնին արդեն բավականաչափ քաշել-մոտեցրել էին ափին: Զգալով, որ ինքն արդեն կարող է քայլել ջրի հատակին, սա ոտքի կանգնեց և այդ պահին տեսավ ջրապատնեշից իջնող կառքն ու նրա մեջ նրստած Չիչիկովին:

— Ճաշե՛լ եք,— գոչեց պարոնը, թրսած ձկան հետ մոտենալով ափին, ամբողջովին ցանցով փաթաթված, ճիշտ այնպես, ինչպես ամառ ժամանակ կնոջ ձեռքը լինում է թափանցիկ ձեռնոցի մեջ, և արևից պաշտպանվելու համար մի ձեռքը հովանոցի նման բռնած ճակատին, իսկ մյուսը ավելի ցածր՝ բաղնիքից դուրս եկող վեներայի ձեռով:

— Ո՛ր,— ասաց Չիչիկովը՝ բարձրացնելով կարտուզը և կառքի միջից շարունակելով իր ողջույնը:

— Դե, ուրեմն փառք տվեք աստծուն:

— Իսկ ի՞նչ,— հարցրեց Չիչիկովը հետաքրքրությամբ՝ կարտուզը գլխավերևում բռնած:

— Ահա թե ինչ, Փոքր Յո՛մա, թո՛ղ ուռկանը և հանի՛ր, ցույց տուր ձուկը: Դմբո՛ Տրիշկա, ցանցը դեն նետիր,— բարձրը գոռում էլ [կալվածատերը],— և օգնիր, որ տաշտակից վեր բարձրացնեն թառափը: Դմբո՛ Կոզմա, գնա օգնի՛ր:

Երկու ձկնորս տաշտի միջից բարձրացրին մի ինչ-որ հրեշի գլուխ:

— Տեսեք, թե ի՛նչ ազնվացեղն է, գետից է լողացել եկել,— գոչեց գնդիկ կալվածատերը: Գնացե՛ք մեր բակը: Կառապա՛ն, ջշի՛ր ներքևով, բանջարանոցի միջով: Դմբո Մեծ Յո՛մա, վազի՛ր առաջ, բարձրացրո՛ւ ուղեփակ գերանը: Նա ձեզ ճանապարհը ցույց կտա, իսկ ես՝ իսկույն...

Երկարոտն, ոտաբորիկ Մեծ Յո՛ման հենց ինչպես որ կար՛ սոսկ շապիտով, կառքի՛ առջևից վազ տվեց ամբողջ գլուղով մեկ, որտեղ ամեն մի խրճիթի առջև կախտոված էին պարկեր, ցանցեր, ուռկաններ և ձուկ որսալու թթոցներ. մուծիկները բուրն էլ ձկնորսներ էին: Այնուհետև մի ինչ-որ բանջարանոցից բարձրացրեց ուղեփակ գերանը և բանջարանոցնե-

րի միջով կառքը շարժվեց ու դուրս եկավ փայտե եկեղեցուց ոչ հեռու հրապարակը: Եկեղեցուց այն կողմ, ավելի հեռու, երևում էին շենքերի կտուրները:

— Տարօրինակ մարդ է երևում այս Կոշկարևը,— ինքնիշխան մտածեց Չիչիկովը:

— Ահա և ես,— կողքից լավեց մի ձայն: Չիչիկովը ետ նայեց: Կալվածատերն արդեն արշավում էր նրա կողքով: Հագին ուներ խոտա-կանաչավուն գույնի նանկի սերթուկ, դեղին շավար, պարանոցն էլ առանց փողկապի, իսկ և իսկ Կուպիդոնի տեսքով: Նա թեք նստել էր դրոժկայի մեջ, գրավելով ամբողջ կառքը: Չիչիկովը փորձեց ինչ-որ բան ասել նրան, բայց գնդիկ մարդն արդեն անհետացել էր: Դրոժկան նորից երևաց այնտեղ, որտեղ ձուկ էին բռնում: Կրկին լավեցին ձայներ՝ «Մեծ Յո՛մա ու Փոքր Յո՛մա: Կո՛զմա ու Դենի՛ս»: Իսկ երբ Չիչիկովը մոտեցավ տան մուտքին, չափազանց մեծ եղավ զարմանքը, երբ տեսավ, որ գնդիկ կալվածատերը կանգնած էր շեմքին, որը և նրան առավ իր գրկի մեջ: Թե ո՞նց էր կարողացել նա այդպես արագ թռչել ու գալ, միանգամայն անհասկանալի էր: Նրանք համբուրվեցին ուսական հին սովորությամբ՝ եռակի խաշածև: Կալվածատերը հին սովորույթի տեր մարդ էր:

— Ես ձեզ ողջույն եմ բերել նորին գերազանցությունից,— ասաց Չիչիկովը:

— Ի՞նչ գերազանցություն:

— Չե՛ր ազգականից, գեներալ Ալեքսանդր Դմիտրևիչից:

— Ո՞վ է այդ Ալեքսանդր Դմիտրևիչը:

— Գեներալ Բեսարիշևը,— քիչ զարմացած պատասխանեց Չիչիկովը:

— Չե՛մ ճանաչում,— զարմանքով ասաց տանտերը:

Չիչիկովն ավելի ևս ապշեց:

— Ինչպե՞ս թե... Համենայն դեպս շե՛մ կասկածում, որ պատիվ ունեմ խոսելու գնդապետ Կոշկարևի հետ:

— Իզուր չեք կասկածում: Դուք ժամանել եք ո՛չ թե նրա մոտ, այլ ինձ մոտ: Պյոտր Պետրովիչ Պետուխ: Պետուխ Պյոտր Պետրովիչ,— վրա բերեց տանտերը:

Չիչիկովն ապուշ կտրեց:

— Սա ի՞նչ բան է,— դիմեց նա Սելիֆանին ու Պետրուշկային, որոնք նույնպես երկուսով բերանները բացել էին ու աչքերը շոնել մեկը նստած կառքի ուսին, մյուսը կանգնած կառքի դռնակի մոտ:— Սա ինչպե՞ս ստացվեց, ապուշնե՛ր: Չէ՞ որ ձեզ ասել էի՝ տանել գնդապետ Կոշկարևի մոտ... Իսկ սա Պյոտր Պետրովիչ Պետուխն է...

— Տղաները հրաշալի են վարվել: Գնացե՛ք խոհանոց, այնտեղ ձեզ մեկական գավաթ օդի կտան,— ասաց Պյոտր Պետրովիչ Պետուխը:— Արձակեցե՛ք ձիերն ու իսկույն անցեք իմ սպասավորների սենյակը:

— Ես մի փոքր ամաչում եմ... Ինչպիսի՞ անսպասելի սխալմունք,— ասաց Չիչիկովը:

— Սխալմունք չկա: Դուք, նախ և առաջ, փորձեցեք, թե ինչպիսի՞ ճաշ ունեմ, հետո միայն կասեք սխալմունք է թե ոչ: Խոնարհաբար խնդրում եմ,— ասաց Պետուխը՝ ընկնելով Չիչիկովի թևն ու տանելով նրան դեպի ներսի սենյակները: Սենյակներից նրանց դեմ դուրս եկան երկու պատանի, ամառային սերթուկներով, երկուսն էլ բարակիրան, կարծես ուռնու շյուղեր: Հոր հասակից մեկ արշինով ծլել, վեր էին բարձրացել:

— Իմ տղաներն են, գիմնազիստներ, արձակուրդ են եկել: Նիկոլշա՛, դու մնա հյուրի մոտ, իսկ դու, Ալեքսաշա՛, ե՛կ ինձ հետ:

Այդ ասելով տանտերն անհետացավ: Չիչիկովն զբաղվեց Նիկոլշայով: Նիկոլշան, ըստ երևույթի, փուշ մարդ էր դառնալու: Հենց առաջին հանդիպումից Չիչիկովին հաղորդեց, որ նահանգական գիմնազիայում սովորելուց ոչ մի շահ չկա, որ նրանք եղբոր հետ միասին մտադիր են գնալ Պետերբուրգ, որովհետև գավառում շարժե ապրել...

«Հասկանալի է,— մտքում ասաց Չիչիկովը,— գործը կվերջանա հրուշակարաններով ու բոլբոլներով...»:

— Է, ի՞նչ դրուժյան մեջ է ձեր հոր կալվածքը,— հարցրեց նա:

— Գրավ է դրված,— նրա հարցին պատասխանեց ինքը՝ հայրը, որ կրկին լույս էր բերել հյուրանոցային գրավ էր դրված:

«Վատ է,— մտածեց Չիչիկովը:— Եթե այսպես շարունակվի, շուտով ոչ մի կալվածք չի մնա, պետք է շտապել»:
— Բայց իզուր եք շտապել գրավ գնելու,— կարեկից ձեռնով ասաց նա:

— Վնաս չունի,— պատասխանեց Պետուխը:— Ասում են, թե շահավետ է: Բոլորը գրավ են գնում. ինչո՞ւ մյուսներից ետ մնալ: Բացի այդ, միշտ այստեղ եմ ապրել, փորձեմ մի քիչ էլ ապրել Մոսկվայում: Տղաներս էլ են ահա համոզում, ուզում են մայրաքաղաքի կրթություն ստանալ:

«Հիմարի մեկը,— մտածում էր Չիչիկովը,— ունեցած շունեցածը բամուռն կտա, երեխաներին էլ կդարձնի շոռլ կյանք վարողներ: Կալվածքը բավականաչափ մեծ է: Նայում ես, մուծիկներն էլ լավ դրուժյան մեջ են, իրենք էլ: Իսկ հենց որ պետքաններով ու թատրոններով տարվեցին, ամեն բան որ պետքաններով ու Ապրեր իր համար գյուղում, հիմարը»:

— Ես գիտեմ, թե ինչի՞ մասին եք մտածում,— ասաց Պետուխը:

— Ինչի՞ մասին,— շփոթված հարցրեց Չիչիկովը:
— Դուք մտածում եք՝ «հիմարի մեկն է այս Պետուխը, զոռով քաշել-բերել է ճաշելու, իսկ մինչև հիմա կերակուր չկա»: Շուտով կլինի, հարգելիս: Քաշալ աղբիկը դեռ մազերը չհյուսած՝ ճաշը պատրաստ կլինի:

— Հայրի՛կ, Պլատոն Միխայլիչն է գալիս,— ասաց Ալեքսաշան՝ դուրս նայելով լուսամուտից:

— Դարչնագույն ձին հեծած,— վրա բերեց Նիկոլշան՝ թեքվելով դեպի լուսամուտը:

— Ո՞ւր է, ո՞ւր է,— բղավեց Պետուխը, մոտ վազելով:
— Ո՞վ է այդ Պլատոն Միխայլովիչը,— հարցրեց Չիչիկովը Ալեքսաշային:

— Մեր հարևանն է, Պլատոն Միխայլովիչ Պլատոնովը, հրաշալի մարդ է, հիանալի մարդ,— պատասխանեց ինքը՝ Պետուխը:

Մինչ այդ, ներս մտավ ինքը՝ Պլատոնովը, վայելուց հասակով մի գեղեցիկ տղամարդ, փայլող, բաց-շագանակագույն խոճուճ մազերով: Նրա ետևից ներս մտավ, զրնգացնելով իր պղնձե վզկապը, Յարբ անունը կրող մեծ մուգով մի հրեշ շուն:

— Ճաշե՛լ եք,— հարցրեց տանտերը:

— Ճաշել եմ:

— Ի՞նչ է, եկել եք ծաղրելո՞ւ ինձ: Իմ ինչի՞ն եք պետք ճաշից հետո:

Միծաղելով հյուրն ասաց.

— Կարող եմ ձեզ մխիթարել, ոչինչ չեմ կերել, ախորժակ բուրրովին չունեմ:

— Տեսնեիք, թե ինչպիսի հաջող որս եղավ, մի թառա՞փ եմ բերել, մի թառա՞փ: Այնպիսի ծածաններ ու սազաններ:

— Ձեզ լսելիս անգամ նախանձում եմ: Ինչո՞ւ դուք միշտ այդպես ուրախ եք:

— Ներեցե՛ք, ինչո՞ւ պետք է տխուր լինեմ,— ասաց տանտերը:

— Ինչպե՞ս թե ինչու, որովհետև տխուր է:

— Այդ նրանից է, որ քիչ եք ուտում: Փորձեցե՞ք ախորժակով ճաշել: Վերջերս է, որ տխրություն են հնարել: Առաջներում ոչ ոք չէր տխրում:

— Հերիք ձեզ գովեք: Իբր թե դուք երբեք չեք տխրել:

— Երբե՛ք: Չեմ էլ իմանում, թե ի՞նչ բան է տխրությունը, նույնիսկ տխրելու ժամանակ էլ չունեմ: Առավոտյան արթնանում ես. խոհարարն է իսկույն ներկայանում, ճաշ պետք է պատվիրես, հետո թեյ ես խմում, հետո գործակատարն է գալիս, ապա գնում ես ձուկ որսալու, մեկ էլ տեսար՝ ճաշն արդեն պատրաստ է: Ճաշից հետո դեռ կարգին շահագաստացած, դարձյալ խոհարարն է մտնում, ընթրիք պետք է պատվիրել, հետո գալիս է խոհարարը, մյուս օրվա ճաշը պետք է պատվիրես: Տխրելու ժամանակ մնո՞ւմ է:

Ամբողջ գրույցի ընթացքում Չիչիկովը ուշի-ուշով դիտում էր հյուրին, որը նրան զարմացրել էր իր արտասովոր գեղեցկությամբ, վայելույ, գեղեցկատեսիլ հասակով, երիտասարդական շիտիկությամբ, թարմությամբ, ո՛չ մի բշտիկով չայլանգակված դեմքի կուսական մաքրությամբ: Ո՛չ կիրթը, ո՛չ տխրությունը, ո՛չ էլ նույնիսկ հուզմունքի ու անհանգստության նման որևէ բան չէին համարձակվել դիպչելու նրա կուսական դեմքին ու առաջացնելու կնճիռներ, բայց միևնույն ժամանակ չէին կենդանացրել այն: Վերջինս մի տեսակ սառն

էր, շնայած որ հեզնական ժպիտը երբեմն աշխուժացնում էր դեմքը:

— Թույլ տվեք նկատել,— ասաց նա,— նույնպես չեմ կարող հասկանալ, որ ունենալով այնպիսի արտաքին, ինչպիսին դուք, մի՞թե կարելի է տխրել: Իհարկե, եթե դրամի պակաս եք գտնում, կամ թշնամիներ ունեք, որոնք նույնիսկ պատրաստ են մահափորձ կատարել մարդկանց կյանքի դեմ...

— Երեկայեցե՞ք,— ընդհատեց վայելչադեմ հյուրը,— ես կցանկանայի, որ զանազանության համար ինձ համակեր որևէ հուզմունք, թեկուզ մեկն ու մեկը ինձ զայրացներ. ա՛յդ էլ չի լինում: Տխուր է և ուրիշ ոչինչ:

— Ուրեմն, ձեր կալվածքը սակավահող է, քիչ շնչեր ունեք:

— Ամենևին էլ ոչ: Ես ու եղբայրս ունենք տասը հազար դեսյատին հող ու դրան կից՝ հազարից ավելի գյուղացիներ:

— Տարօրինակ է, հասկանալ չեմ կարող: Բայց գուցե պատճառը անբերրիությունն է, հիվանդությունները, կամ աշխատող ձեռքերը շա՛տ են մեռել:

— Ընդհակառակը, ամեն բան կարգին է: Եղբայրս հիանալի տնտես մարդ է:

— Եվ այդ բոլորից հետո տխրել, հասկանալ չեմ կարող,— ասաց Չիչիկովն ու ուսերը թոթվեց:

— Իսկ մենք հիմար այդ տխրությունը կվռնդենք,— ասաց տանտերը:— Ալեքսա՛շա, շտապ վազիր խոհանոց և խոհարարին ասա, որ շուտափույթ կերպով մեզ կարկանդակներ ուղարկի: Իսկ որտե՞ղ են ապուշ Եմելյանն ու գող Անտոշկան. ինչո՞ւ նախաճաշիկը չեն բերում:

Սակայն դուռը բացվեց: Ապուշ Եմելյանն ու գող Անտոշկան ներկայացան սփռոցներով, բացեցին սեղանը, վրան դրին մատուցարանի մեջ դարսված վեց հատ գրաֆին, լի զանազան գույնի օշարակներով: Երկար շանցած, մատուցարանների ու գրաֆինների շուրջը մանյակաձև դարսվեցին ափսեների՝ ախորժակ գրգռող ամեն տեսակ ուտելիքներով: Մառանները ճարպիկ էին շարժվում, անընդհատ փակ ափսեներով ներս բերելով ինչ-որ տաք կերակուրներ, որոնց յուղը դեռ տոթոժում էր: Ապուշ Եմելյանն ու գող Անտոշկան հիանալի էին կատարում իրենց գործը: Այդ մականունները նրանց տրը-

վել էր ի միջի այլոց, խրախուսելու համար: Կալվածատերը հայհոյելու բուրդովին սովորութիւն չունէր, նա բարեսիրտ մարդ էր: Բայց ուս մարդը սիրում է համ ու հոտով բառեր գործածել, ինչպէս մի գավաթ օղին մարսողութեան համար: Ի՞նչ արած, այդպես է նրա բնավորութիւնը, ո՛չ մի անհամ բան չի սիրում:

Նախաճաշիկին հաջորդեց ճաշը: Այստեղ բարեսեր տանտերը դարձավ կատարյալ ավազակ: Հենց որ նկատում էր, թե ո՛վ ափսեի մեջ մեկ կտոր ունի, իսկույն երկրորդն էր դնում, ավելացնելով՝ «առանց զույգի ո՛չ մարդը, ո՛չ էլ թռչունը աշխարհիս երեսին չեն կարող ապրել»: Ո՛վ երկու կտոր ունէր, խոթում էր երրորդը՝ ավելացնելով. «Երկուսն ի՞նչ թիվ է: Աստված երրորդութիւն է սիրում»: Եթե հյուրն ուտում էր երրորդը, նա դարձյալ՝ «Ո՛վ է տեսել երեք անիվանոց սայլ: Ո՛վ է երեք անկյունից խրճիթ կառուցում»: Չորսի համար կս նա պատրաստի առածներ ու դարձվածքներ ունէր, հնգի համար՝ նույնպէս: Չիչիկովը մի ինչ-որ բան կէլավ՝ մոտ տասներկու պատառ ու մտածում էր. «Դե, տանտերն այլևս հարմար խոսք չի գտնի»: Իզուր, առանց որևէ խոսքի Պետուխը նրա ափսեի մեջ դրեց շամփուրի վրա խորոված հորթի ողնաշարային մասն ու պլոճիկներ և այն էլ ինչպիսի՛ հորթի:

— Երկու տարի կաթով մեծացրել եմ, — ասաց տանտերը, — հարազատ տղայիս պես էի խնամում:

— Չեմ կարող, — ասաց Չիչիկովը:

— Դուք փորձեցե՛ք, հետո ասեք, թե չեմ կարող:

— Ո՛չ, ներս չի գնա, տեղ չկա:

— Եկեղեցու մեջ էլ տեղ չկար, բայց ներս մտավ քաղաքապետը, ճարվեց: Իսկ այնտեղ այնպիսի նեղվածք էր, որ ասեղ գցելու տեղ չկար: Դուք միայն փորձեցե՛ք, այդ պատառը նույն այն քաղաքապետն է:

Չիչիկովը փորձեց, իրոք որ պատառը քաղաքապետի նման մի բան էր: Թվում էր, թե այլևս հնարավոր չէ որևէ բան տեղավորել, բայց տեղ ճարվեց:

«Դե, ո՞նց կարող է այդպիսի մարդը գնալ Պետերբուրգ կամ Մոսկվա: Այդ հյուրասեր բնավորութեամբ նա իր ունեցած-չունեցածը երեք տարում քամուն կտա»: Այսինքն՝ նա չգիտեր, որ այժմ կատարելագործված է, առանց հյուրասեր

լինելու և հնարավոր է ամբողջովին սնանկանալ ո՛չ թե երեք տարում, այլ երեք ամսում:

Տանտերն անընդհատ լցնում էր ու լցնում հյուրերի բաժակները: Իսկ եթե նրանցից որևէ մեկը կիսատ էր խմում, տալիս էր Ալեքսաշային ու Նիկոլաշային, որ վերջացնեն, որոնք էլ բաժակ-բաժակի ետևից կոնծում էին: Սկզբից հենց երկվում էր, թե նրանք մայրաքաղաք գալուց հետո մարդկանց լո՛ր] հատկութիւնների վրա են ուշադրութիւն դարձնելու: Հյուրերի դրութիւնն այլ էր, նրանք հազիվհազ դուրս եկան պատշգամբ և դժվարութեամբ տեղավորվեցին բազկաթոռների մեջ: Տանտերը հենց որ նստեց իր յուրահատուկ, շորս մարդ վերցնող բազկաթոռին, տեղն ու տեղը քնեց: Նրա պարարտ մարմինը, վերածվելով փուքսի, բաց մնացած բերանից ու բթի ծակերից սկսեց այնպիսի ձայներ հանել, որ դրանք հազիվ թե անցնեին նույնիսկ երիտասարդ երաժշտագետի մըտքով. և՛ թմբուկ, [և՛] սրինգ, և՛ շան իսկական հաշոցի նմանվող մի ինչ-որ ընդհատվող խուլ ձայն:

— Ո՞նց է խոսիացնում, — ասաց Պլատոնովը:

Չիչիկովը ծիծաղեց:

— Պարզ բան է. նմանօրինակ ճաշելուց հետո տխրութիւն չի պատի մարդու: Քունը կկոխի: Ծի՞շտ է:

— Այո՛, բայց ես, այնուամենայնիվ, դուք ինձ ներեցե՛ք, չեմ կարող հասկանալ, թե ինչպէս կարելի է տխրել: Տխրութեան դեմ այնքա՛ն միջոցներ կան:

— Ինչպիսի՞ միջոցներ:

— Քի՛շ բան կա երիտասարդ մարդու համար: Պարել, նվագել որևէ գործիքի վրա... կամ, ասենք, ամուսնանալ:

— Ո՞ւմ հետ:

— Կարծես թե շրջապատում չկան գեղեցիկ ու հարուստ հարսնացուներ:

— Չկան:

— Դե, կարելի է փնտրել մի այլ տեղ, գնալ, ման գալ: Այստեղ հանկարծ Չիչիկովի գլխում ծագեց մի շքեղ միտք:

— Ահա մի հիանալի միջոց, — ասաց նա՝ նայելով Պլատոնովի աչքերին:

— Ինչպիսի՞:

— Ծանապարհորդութիւն:

— Ո՞ր գնալ:

— Եթե դուք ազատ ժամանակ ունեք, գնանք միասին,—
ասաց Չիլիկովն ու, նայելով Պլատոնին, մտածեց. «Դա լավ
կլիներ: Նման գեպքում ծախսերը կկիսեինք, իսկ կառքի նո-
րոգման գումարը կդնեի սրա վրա»:

— Իսկ դուք ո՞ր եք գնում:

— Առայժմ ես ճանապարհորդում եմ ո՛չ այնքան անձնա-
կան գործերով, որքան ուրիշի: Իմ մտերիմ բարեկամ ու, կա-
րելի է ասել, բարերար՝ գեներալ Բետրիշչևը խնդրել է այ-
ցելել իր ազգականներին.. Իհարկե, ազգականներն իրենց
տեղն ունեն, բայց մասամբ էլ, այսպես ասած, ի՛նձ համար,
որովհետև աշխարհ տեսնելը, մարդկանց շարժումը, ի՛նչ էլ որ
թեկուզ ասեն, մի տեսակ կենդանի գիրք է, երկրորդ գիտու-
թյուն է:

Այդ ասելով, Չիլիկովը միաժամանակ մտածում էր. «Իս-
կապես լավ կլիներ: Նույնիսկ բոլոր ծախսերը կարելի է դնել
սրա վրա, նույնիսկ ճանապարհորդել սրա ձիերով, իսկ իմ
ձիերը փոքր-ինչ կկերակրվեին սրա գյուղում»:

«Ինչո՞ւ շրջագայել,— մինչդեռ մտածում էր Պլատոնո-
վը:— Տանը անելիք չունեմ, առանց այն էլ տնտեսությունը
եղբայրս է վարում, հետևապես ոչ մի վնաս տեղի չի էլ ունե-
նա: Իսկապես, ինչո՞ւ շրջագայել»:

— Իսկ դուք համաձայն եք,— դարձավ նա Չիլիկովին,—
մեկ-երկու օրով հյուր լինել եղբորս մոտ: Այլապես նա ինձ
թույլ չի տա:

— Մեծ հաճույքով: Թեկուզ երեք օրով:

— Դե, ուրեմն, տվե՛ք ձեր ձեռքը: Գնա՛նք,— ասաց աշ-
խուժացած Պլատոնովը:

Նրանք ձեռք-ձեռքի խփեցին: «Գնա՛նք»:

— Ո՞ր, ո՞ր,— բացականչեց տանտերը, արթնանալով
ու չոելով նրանց վրա իր աչքերը:— Ո՛չ, պարոնիկներս, չի
հաջողվի: Հրամայել եմ, որ կառքի անիվները հանեն, իսկ ձեր
հովատակին, Պլատոն Միխայլիչ, այստեղից տասնհինգ վերստ
հեռու են քշել-տարել: Ո՛չ, դուք, ուրեմն, այսօր գիշերեցեք,
իսկ վաղը կանուխ ճաշելուց հետո կգնաք ձեր ճանապարհ:

Պետուխի ձեռքից ազատվելը դժվար էր: Ստիպված եղան
մնալ: Դրա փոխարեն նրանք վարձատրվեցին հիանալի գար-

նանային գիշերվա հրապույրով: Տանտերը գետի վրա գրասանք
կազմակերպեց: Քսանչորս թի վերցրած տասներկու թիա-
վարներ երգելով սահեցրին նրանց հայելանման լճակի վրա-
յով: Լճակից նրանք գնացին մտան երկու կողմից զառիվայր
ափեր ունեցող անծայրածիր գետը, անընդհատ մոտենալով
ձկան որսի համար գետի լայնությամբ ձգված պարաններին:
Ջրի վրա ո՛չ մի կոհակ չէր առաջանում: Մեկը մյուսի ետևից
նրանց աչքի առաջ լուռ բացվում էին տեսարաններ, և նրանց
հայացքն էին շոյում անտառակ անտառակի ետևից՝ իրենց
բազմատեսակ դասավորված ծառերով: Համերաշխ աշխատող
թիավարները հանկարծ միանգամից վեր էին տնկում բոլոր
քսանչորս թին, և նավակը թեթև թռչունի պես ինքնիրեն առաջ
էր սահում հայելակերպ անշարժ ջրի վրայով: Մաքուր, զրն-
գուն ձայնի տեր մի ջահել ու թիկնեղ տղա՝ դեկից հաշված
երրորդը, սկսելով երգը, կոկորդից սոխակի նման կլկլացնում
էր երգի սկիզբը: Թիավարներից հինգը ձայնակցում էին՝ վե-
ցը՝ ձայն պահում, երգը անծայրածիր տարածվում էր անսահ-
ման, Պետուխը ևս թպրտալով ծղրտում էր ու օգնության հաս-
նում խմբերգին, որոնց ձայները նվաղում էին: Չիլիկովը և
զգում էր, որ ինքը ռուս է: Միայն Պլատոնովն էր, որ խոր-
հում էր. «Ի՛նչ են գտել այս մեկամաղձոտ երգի մեջ: Դրանից
ավելի է տխրությունը շոքում մարդու սրտի վրա»: Արդեն
մթնշաղ էր, երբ վերադառնում էին տուն: Խավարում թիերը
գիպչում էին ջրերին, որոնք այլևս իրենց մեջ չէին արտացո-
լում երկինքը: Մթության մեջ նրանք մոտեցան ափին, որ-
տեղ կրակներ էին վառել: Նոտանիների վրա թպրտացող հա-
սարակ պերկեսներից ձկնապուր էին եփում: Դաշտերից ու ալ
կողմերից բոլորը տուն էին վերադարձել: Գյուղի տավարն ու
թռչուններին վաղուց արդեն քշել-բերել էին, ու նրանց բարձ-
րացրած փոշին արդեն նստել էր: Արտատավայրից վերադար-
ձած հովիվները կանգնել էին դարպասի առաջ, հուսալով, որ
կստանան մի թաղար կաթ ու կհյուրասիրվեն ձկնապուրով:
Աղջամուղջի մեջ լսվում էր մարդկանց ձայների խուլ աղ-
մուկը, մյուս հեռու գյուղերից՝ շների հաչոցը: Լուսինը բարձ-
րանում էր և իր շողը փցեց մթությամբ ծածկված շրջապատի
վրա, ու ամեն ինչ լուսավորվեց: Հրաշալի՜ տեսարան: Սա-
կայն հիացող շկար: Նիկոլաշան և Ալեքսաշան փոխանակ

ծիր քուռակների վրա նստած՝ նրանց առջևից շահիկով անց-
նեին, իրենց աչքի առաջ պատկերացնում էին Մոսկվան, հրու-
շակարանները, թատրոնները, որոնցով նրանց գլուխը լցրել
էր մայրաքաղաքից եկած կադետը: Նրանց հայրը միշտ մտա-
ծում էր, թե ինչպե՞ս անի, որ իրեն հյուր եկած մարդկանց
կերակրի մինչև կոկորդները: Պլատոնովը հորանջում էր: Բո-
լորից աշխույժը Չիչիկովն էր: «է՛հ, ճշմարիտ, երբեք մի փոքր
գյուղ կշինենք»: Ու իր առջև նա պատկերացրեց և մի կնիկ և
չիչիկիկներ:

Ընթրիքի ժամանակ ևս մինչև կոկորդները կերան-խմե-
ցին: Երբ Պավել՝ Իվանովին անցավ գիշերելու համար նրան
հատկացված սենյակը, պառհեց անկողնու մեջ ու շփեց փո-
րը:

— Թմբուկ է,— ասաց նա,— ո՛չ մի քաղաքապետ չի
տեղավորվի:

Հանգամանքների բերումով պատի մյուս կողմը տանտիրոջ
առանձնասենյակն էր: Պատը բարակ էր և այնտեղ տեղի
ունեցող ամբողջ խոսակցությունը լսվում էր: Տանտիրը վաղ
նախաճաշի անվան տակ խոհարարին թելադրում էր հաջորդ
օրվա լիակատար ճաշի ցուցակը: Եվ ի՛նչ ճաշ: Նույնիսկ մե-
ռած մարդու ախորժակը կզրզվեր:

— Կարկանդակը կպատրաստես շոբս տարբեր անկյուն-
ներով,— ասում էր նա՝ օդը ներս ծծելով:— Մի անկյունում
կղնես թառափի այտերն ու օղնաջիլը, մյուսում՝ ձավարի շի-
լաու սունկեր՝ սոխով, ապա՝ քաղցր ձկնկիթներ, ապա՝ ուղեղ,
ապա՝ դրանց նման որևէ համապատասխան մի բան... Տե՛ս,
որ կարկանդակը մի կողքից, հասկանո՞ւմ ես, թեթև շափով
կարմրի, իսկ մյուս կողքը թող լինի այնպես... իսկ տակը...
տակն այնպես արա, որ յուրև ամբողջովին ծծի-անցնի կար-
կանդակով մեկ, որ դա, իմացի՛ր, դառնա մի տեսակ այնպի-
սի բան, որ ո՛չ թե փշրվի, այլ բերանում ձյան պես աննկա-
տելիորեն հալի:

Այդ ասելով, Պետուխը, ճպպացնում էր շրթունքներն ու
կարծես ճաշակում ապագա կերակուրը:

— Սատանան տանի, շափտի թողնի, որ քնեմ,— մտքում
ասաց Չիչիկովն ու գլուխը կոխեց վերմակի տակ, որ չսփի:
Սակայն վերմակի տակից էլ լսում էր.

— Իսկ թառափի շուրջը դարսիր աստղաձև կտրտած ճա-
կընդեղ, ապա՝ եպերլան ձկան կտորներ, ապա՝ սունկից-բա-
նից, այնուհետև՝ ասենք, շաղգամ ու գազար, հետո՝ բակլա,
հետո՝ զանազան, ինչ-որ հարկն է, համապատասխան պա-
րագաներ, մի խոսքով՝ գիտես, էլի, այնպես արա, որ զանա-
զան համեմունքները ստացվեն լիովին: Հետո շմոռանաս, խո-
զի փորի մեջ տապակվող մսի կողքը սառցի կտորներ դար-
սել, որ ինչպես հարկն է ուռչի:

Պետուխը դեռ էլի բազմաթիվ կերակուրներ պատվիրեց:
Անընդհատ լսվում էր՝ «մի լավ կտապակես, մի լավ կխորո-
վես, թող որ լավ եփվի»: Չիչիկովին հաջողվեց, վերջապես,
քնել մի ինչ-որ հնդկահավի վրա:

Հաջորդ օրը հյուրերն ա՛յն աստիճան շատ կերան, որ Պլա-
տոնովն այլևս չկարողացավ ձի նստել: Նրա հովատակը տուն
ուղարկվեց Պետուխի ձիապանի միջոցով: Նստեցին կառք:
Մեծ մոուլթ ունեցող շունը ծուլորեն վազեց կառքի ետևից: Նա
էլ էր շափից դուրս կերել:

— Ուղղակի համը հանում է,— ասաց Չիչիկովը, երբ բա-
կից դուրս եկան փողոց:

— Բայց տխրել չգիտես, ցավն այդ է, ահա,— [ասաց]
Պլատոնովը:

Ճեթե ես էլ, ինչպես գու, ունենայի տարեկան յոթանասուն
հազարի եկամուտ,— մտքում ասաց Չիչիկովը, ես այդ աղի-
բությունը նույնիսկ մոտ [չէի թողնի]: Վերցնենք հենց կա-
պալառու Մուրազովին, հեշտ է ասել տասը միլիոն... Ա՛յ քեչ
պատան»:

— Ի՛նչ եք կամրծում, դեմ չե՞ք, եթե մի փոքր թեքենք մեր
ճանապարհը: Ես կցանկանայի հրաժեշտ տալ քրոջս ու փե-
սայիս:

— Մեծ հաճույքով,— ասաց Չիչիկովը:

— Եթե դուք սիրում եք տնտեսություն,— ասաց Պլատո-
նովը,— ապա ձեզ համար հետաքրքիր կլինի ծանոթանալ
փեսայիս հետ: Նրանից փորձված տնտեսատեր դուք չեք ճա-
բի: Տասը տարում նա իր կալվածքը [այն] աստիճանի է
հասցրել, որ երեսունի փոխարեն այժմ ստանում է երկու
հարյուր հազար:

— Ա՛, նա, անկասկած, հույժ պատվելի մարդ է երևում:

Միանգամայն հետաքրքիր կլինի ծանոթանալ նման մարդու հետ: Դա, կարելի է ասել... իսկ ինչպե՞ս է նրա ազգանունը:

— Կոստանջողո:

— Իսկ անուն-հայրանունը՝ թույլ տվեք իմանալ:

— Կոնստանտին Ֆեոդորովիչ:

— Կոնստանտին Ֆեոդորովիչ Կոստանջողո: Շատ հետաքրքիր է ծանոթանալ նրա հետ: Նման անձնավորությանը ճանաչելն ուսանելի է:

Պլատոնովն իր վրա վերցրեց Սելիֆանին ղեկավարելու գործը, և դա անհրաժեշտ էր, որովհետև կառապանն հազիվ էր մնում իր տեղում: Պետրուշկան նստած տեղից երկու անգամ գլուխկոնծի փուկեց գետնին, այնպես, որ հարկ եղավ, վերջ ի վերջո, նրան պարանով կապեն կառքի նստիքին:

— Անատունի մեկը, — անվերջ կրկնում էր Չիչիկովը:

— Ահա, տեսե՛ք, սկսվում են նրա կալվածքի հողերը, — ասաց Պլատոնովը, — միանգամայն ուրիշ տեսք ունեն:

Եվ իրոք, ամբողջ դաշտով մեկ երևում էր ցանովի անտառը՝ նետիկների նման ուղիղ ծառերով: Դրանցից այն կողմը մի ուրիշ անտառ էր, ավելի բարձր, նույնպես նորատունկ ծառերով: Այնուհետև՝ հին անտառն էր, մեկը մյուսից բարձր: Հետո՝ դարձյալ խիտ անտառով ծածկված դաշտագոտի, ու կրկին նույն ձևով անցան անտառների միջով, ասես պարիսպների դարպասներից:

— Այս բոլորը նա աճեցրել է մի ութ-տասը տարում: Ուրիշը քսան տարում էլ [չէր աճեցնի]:

— Ինչպե՞ս է նրան հաջողվել:

— Իրենից իմացեք: Նա հողագետ մարդ է, անօգուտ ո՛չ մի բայլ չի կատարում: Նա ո՛չ միայն լավ է հասկանում հողի հատկությունները, այլև գիտե, թե ի՛նչ ցանել իրար կողքի, որ հացարույսի կողքին ի՛նչ ծառ աճեցնել: Նրա մոտ ամեն մարդ միանգամից երեք-չորս պաշտոն է վարում: Նրա անտառը ո՛չ միայն սոսկ անտառ է, այլ նպատակ ունի նաև այս կամ այն տեղում ավելացնել պահանջված քանակությամբ խոնավություն, այսքան քանակությամբ պարարտացնել հողը՝ թափվող տեղևներով, այսքան տարածությամբ ստվեռ պցել... Երբ շորս կողմ երաշտ է, նրա մոտ երաշտի նշույլ չկա: Երբ ամենուրեք անբերրություն է, նրա մոտ անբերրու-

թյուն չեք գտնի: Ափսոս, որ ես այդ բոլորից քիչ եմ հասկանում, դժվարանում եմ լավ պատմել ու բացատրել, այնինչ նրա տնտեսության մեջ դուք այնպիսի՝ բաներ կտեսնեք... Նրան կախարդ են անվանում: Շատ, շատ բանի տեր է... Սակայն այդ ամենն, այնուամենայնիվ, տաղտկալի է...

«Իսկապես, այդ մարդը զարմանահարաշ անձնավորություն է երևում, — մտածեց Չիչիկովը: — Չափազանց ցավալի է, որ այս երիտասարդը թեթևսովիկ է ու պատմել չի կարողանում: Գյուղը, վերջապես, երևաց: Ասես մի ինչ-որ քաղաք՝ այն իր բազմաթիվ խրճիթներով տարածվել-փոկել էր երեք եկեղեցիներով պսակված երեք բարձունքի վրա ու ամեն կողմից սահմանազատվել խոտի և դարմանի հսկա դեզերով: «Այո՛», — մտածեց Չիչիկովը, — երևում է, որ այստեղ անվանի հարուստ տնտեսատեր է ապրում: Բոլոր խրճիթները պինդ էին ու հաստատուն, փողոցները՝ հարթ: Եթե մի որևէ տեղ սալ էր կանգ-

նած, պինդ ու նոր էր այդ սալը: Հանդիպող մուծիկները խեղացի դեմք ունեին: Եղջերավոր անասունը ջոկովի էր, նույնիսկ գեղջուկի խոզն ուներ ազնվականի տեսք: Իսկույն երեվում էր, որ այստեղ ապրում են հենց այն մուծիկները, ովքեր, ինչպես երգի մեջ է հիշատակում, արծաթը թիակով են հավաքում: Այստեղ չկային զանազան հնարանքներով սարքաված անգլիական պուրակներ ու սիզամարգեր, այլ, հին սովորության համաձայն, ձգված էր շտեմարանների ու գործատների լայն պողոտան՝ ընդհուպ մինչև կալվածատիրոջ տունը, այն հաշվով, որ կալվածատերը տեսնի ամեն բան, ինչ կատարվում է նրա շուրջը: Այդ ամենով հանդերձ, տան վեկատարվում է նրա շուրջը: Այդ ամենով հանդերձ, տան վեկատարվում էր ամբողջ շրջապատին: Մուտքի դռան մոտ նրանց դիմավորեցին հարբեցող Պետրուշկային ոչ մի բանով չնմանվող աչքաբաց ծառաները, թեև հագած ունեին ո՛չ թե ֆրակներ, այլ տանը գործած կապույտ գույնի կազակական բաճկոններ:

Տանտիրուհին անձամբ դեմ վազեց: Նա առողջ էր ու թարմ, ձյան պես սպիտակ ու արյան պես կարմիր, լավիկն էր, ինչպես աստծու առավոտը: Երկու կաթիլ ջրի պես նման էր Պլատոնովին, բայց այն տարբերությամբ, որ նրա պես թմրած չէր, այլ՝ խոսող ու զվարթ:

— Բարև, եղբա՛յրս: Որքա՛ն ուրախ եմ, որ եկար: Կոնստանտինը տանը չէ, բայց շուտով կգա:

— Հապա որտե՞ղ է:

— Նա գլուղում գործ ունի մի ինչ-որ կապալառուի հետ, — ասաց նա Եներս տանելով հյուրերին:

Չիչիկովը հետաքրքրությամբ դիտում էր բնակարանն այդ արտասովոր մարդու, որն ստանում էր 200 հազար եկամուտ, դիտում էր ճիշտ այնպես, ինչպես ուսումնասիրում են խխունչի կամ ոստրեի դատարկ մնացած պատյանը, որտեղ նա երբեմն նստած է եղել ու թողել իր հետքը: Սակայն ո՛չ մի եզրակացություն չէր կարող կայացնել: Բոլոր սենյակները պարզ էին, նույնիսկ դատարկ, ո՛չ մի որմնանկար, ո՛չ մի պատկեր, ո՛չ մի բրոնզ, ո՛չ մի ծաղիկ, ճենապակով լցված ո՛չ մի դարակ, նույնիսկ ո՛չ մի գիրք: Մի խոսքով, ամեն ինչ ասում էր այն մասին, որ այստեղ ապրող էակի հիմնական կյանքը անցնում էր ո՛չ թե սենյակի շորս պատերում, այլ՝ դաշտում, և որ նրա բուն մտքերը ո՛չ թե նախապես փափկասիրաբար ձևավորվում էին կրակի մոտ՝ բուխարու առջև, հարմար ու փափուկ բազկաթոռի մեջ նստած, այլ՝ դարձյալ այնտեղ՝ գործի վայրում և հենց որտեղ ծնվում էին, այնտեղ էլ կենսագործվում էին: Սենյակներում Չիչիկովը կարող էր միայն տեսնել տնտեսուհի տանտիկնոջ ջանքերի հետքերը. սեղանների ու աթոռների վրա դրված էին լորենու մաքուր տախտակներ և նրանց վրա շորացնելու համար փոված ինչ-որ ծաղիկների թերթեր:

— Այս ի՞նչ անպետքություն ես փոել, քույր իմ, — ասաց Պլատոնովը:

— Ինչպե՞ս թե անպետքություն, — պատասխանեց տանտիրուհին: — Դա չերմախտի ամենալավ դեղամիջոցն է: Անցած տարի դրանով բոլոր մուծիկներին բուժեցինք: Իսկ սա օդու մեջ գցելու համեմունք է, իսկ սա մուրաբալի համար է: Դուք անվերջ ծիծաղում եք իմ մուրաբաների ու թթուների վրա, բայց ուտելուց հետո ինքներդ եք գովում:

Պլատոնովը մոտեցավ դաշնամուրին ու սկսեց նոտաներ շոկել:

— Տե՛ր ասոված, ինչ փտած բան է, — ասաց նա: — Չե՞ս ամաչում, քույրս, որ այսպիսի դաշնամուր ես պահում:

— Ներող եղիր, հոգի՛ս, երաժշտությամբ զբաղվելու համար շատ ավելի քիչ ժամանակ ունեմ: Ութ տարեկան աղջիկ ունեմ, որին սովորեցնել է պետք: Չկարծես, թե ես կարող եմ աղջկաս հանձնել օտարերկրյա դաստիարակչուհու ձեռքը, զուտ այն պատճառով, որ ազատ ժամանակ ստեղծեմ երաժրշտությամբ զբաղվելու համար: Կներես, եղբա՛յրս, ես այդ չեմ անի:

— Ինչ տաղտկալին ես դարձել, քույրս, — ասաց եղբայրն ու մոտեցավ լուսամուտին: — Ահա և նա, գալի՛ս է, գալի՛ս:

Չիչիկովը նույնպես մոտեցավ լուսամուտին: Գլխավոր մուտքին մոտենում էր մոտ քառասուն տարեկան մի աշխույժ մարդ, թուխ դեմքով, ուղտի [բրդից] գործված բաճկոնը հագին: Իր զգեստի վրա նա ուշադրություն չէր դարձնում: Գլխին դրել էր մի թավշե կարտուզ: Նրա երկու կողմից, գլխարկները հանած, քայլում էին ցածր դասին պատկանող երկու մարդ, քայլում էին զրուցելով ու ինչ-որ բան էին բացատրում: Նրանցից մեկը հասարակ մուծիկ էր, մյուսը՝ ուրիշ տեղից եկած մի կուլակ և խորամանկ մարդ, հագին կարճիկ կաֆտան: Բոլորն էլ կանգ առան մուտքի առաջ և այդ պատճառով նրանց զրույցը հասնում էր մինչև սենյակները:

— Ահա թե ինչ, լավ կլինի, եթե դուք ձեր տիրոջից փրկագրվեք: Ես, թերևս, փոխարինաբար ձեզ փող տամ. դրա դիմաց ինձ մոտ կաշխատեք:

— Ո՛չ, Կոնստանտին Ֆեոդորովիչ, էլ ի՞նչ փրկագրվել: Վերցրե՛ք ձեզ: Ձեզ մոտ խելք ու շնորհք կսովորենք: Ամբողջ աշխարհում ձեզանից խելոք մարդ չենք ճարի: Իսկ ներկայիս ցավն այն է, որ մարդ չի կարող իրեն զսպել: Հիմա օղեվաճառներն սկսել են այնպիսի խմիչք պատրաստել, որ սղեվաճառներն հետո փորիդ մեջ կրակ է վառվում, մի դուրս մի գավաթից հետո փորիդ մեջ կրակ է վառվում, մի դուրս է պետք, որ հանգստանաս: Մինչև խելքի ես գալիս, մեկ էլ տեսար՝ եղած-չեղածդ ծախել ես: Հրապուրանքը մեծ է: Խորամանկ սատանան է աշխարհը կառավարում, թե ինչ, արևս վկա, հասկանալ չեմ կարող: Ամեն բան հնարում են, որ մուծիկին գլխից հանեն, և՛ թուփուն, և՛ այլ նման բաներ... Ի՞նչ արած, Կոնստանտին Ֆեոդորովիչ: Մարդ ենք, մահկանացու ենք, չենք դիմանում:

— Լսի՛ր, ահա թե ինչո՞ւմն է բանը: Չէ՞ որ ինձ մոտ էլ

ստրկութեան մեջ են լինելու: Ճիշտ է, առաջին պահից ամեն ինչ կստանաս, և՛ կով, և՛ ձի, բայց հարցն այն է, որ ես մուծիկից ավելին եմ պահանջում, քան ուրիշը: Ինձ մոտ առաջին գործն աշխատելն է: Ինձ համար թե քեզ համար աշխատես՝ միևնույն է, ես թույլ չեմ տա, որ վեր ընկնեն մնան: Ես ինքս եղան պես աշխատում եմ, և իմ մուծիկները՝ նույնպես, որովհետև փորձել եմ, հոգի՛ս, ո՛վ չի աշխատում, նրա մտքով ի՛նչ տեսակ հիմարություն ասես, որ չի անցնում: Դուք, ուրեմն, ամբողջ համայնքով խոսեցեք այդ մասին ու միմյանց [մեջ] որոշեցեք:

— Դե, մենք արդեն խոսել ենք, որոշել ենք, Կոնստանտին Ֆեոդորովիչ: Մերունիններն էլ են ասում՝ ի՛նչ խոսք ձեզ մոտ իզուր չէ, որ բոլոր մուծիկներն էլ ունեւոր են: Քահանաները ևս շատ սրտացավ մարդիկ են: Իսկ մեզ նրանցից էլ զրկեցին, այնպես որ, մեռելներին թաղող էլ չկա:

— Համենայն դեպս, գնա ու խորհրդակցիր:

— Կուս եմ:

— Ուրեմն այսպես, Կոնստանտին Ֆեոդորովիչ, եղե՛ք ողորմած, մի փոքր զիջեցե՛ք... — ասում էր մյուս կողմից քայլող ուրիշ տեղից եղած կուլակը:

— Ես արդեն ասացի, սակարկել չեմ սիրում: Եվ այն կալվածատերերից չեմ, որոնց բլին դու չոքում ես հենց այն պահին, երբ նրանք պետք է փրկագրեն լոմբարդում գրավ դրածը: Ես ձեզ լավ եմ ճանաչում. դուք ձեր գրպանում եք պահում բոլոր նրանց ցուցակները, ովքեր ե՛րբ պետք է վճարեն տոկոսներ: Միանգամայն հասկանալի է, նեղն ընկած մարդը ստիպված է լինում իր ապրանքը քեզ տալ կես գնով, ինչի՛ս է պետք քո փողը: Իմ ապրանքը երեք տարի էլ որ մնա, վնաս չեմ կրի, լոմբարդին վճարելու առիթ չունեմ:

— Օրինավոր գործ է, Կոնստանտին Ֆեոդորովիչ: Դե ես այնպես, զուտ այն տեսակետով, որ ապագայում ևս պատահաւ լինի գործ ունենալ ձեզ հետ և ո՛չ թե որևէ շահի տեսակետով: Հաճեցե՛ք ընդունել երեք հազար ուրբլի, իբրև կանխավճար:

Կուլակը ծոցից դուրս բերեց մի կուլտ ճարպոտ թղթադրամ: Կոստանջողուն շատ սառնասրտորեն վերցրեց դրանք ու, առանց հաշվելու խոթեց իր սերթուկի ետևի գրպանը:

«Հը՛մ, կարծես ձեռքի թաշկինակ լինի», մտքում ասաց Չիչիկովը:

Կոստանջողուն հայտնվեց հյուրասենյակի դռան մեջ: Նա Չիչիկովին ավելի ևս զարմացրեց իր դեմքի թխուրտամբ, սև, տեղ-տեղ ժամանակից շուտ ճերմակած մազերի կոշտությունով, աչքերի աշխույժ արտահայտությամբ և կրակոտ հարավի ծագում ունեցող մի տեսակ մեղամաղձության կնիքով: Նա լիարյուն ուս չէր, նա ինքը չգիտեր, թե ի՛նչ ծագում ունեն իր նախնիները: Նա իր տոհմաբանության հարցերով չէր զբաղվում, գտնելով, որ նման հարցերով զբաղվելու հարկ չկա և տնտեսությունը վարելու գործում ավելորդ բան է: Նա նույնիսկ միանգամայն համոզված էր, որ ինքը ուս է և բացի՛ր ուսերենից, այլ լեզվի չէր տիրապետում:

Պլատոնովը ներկայացրեց Չիչիկովին: Նրանք համբուրվեցին:

— Որոշել եմ շրջագայել զանազան նահանգներում, — ասաց Պլատոնովը, — և ցրել մաղձս: Եվ ահա Պավել Իվանովիչը առաջարկեց ճամփորդել իր հետ միասին:

— Հիանալի է, — ասաց Կոստանջողուն, — իսկ ո՞ր կողմերն եք ենթադրում ուղղել ձեր ճանապարհը, — շարունակեց նա իր խոսքը, քաղցրությամբ դիմելով Չիչիկովին:

— Ճիշտն ասած, ես այժմ ճանապարհորդում եմ ո՛չ այնքան իմ անձնական գործով, որքան ուրիշի, — պատասխանեց Չիչիկովը քաղցրությամբ՝ թեքելով գլուխը մի կողմ ու միաժամանակ շոյելով բազկաթոռի թևը, — իմ մերձավոր բարեկամ և, կարելի է ասել, բարերար գեներալ Բետրիշչևը խնդրել է այցելել իր ազգականներին: Ազգականը, իհարկե, ազգական, բայց մյուս կողմից էլ, այսպես ասած, անձնական գործով ևս, քանի որ, ճիշտն ասած, էլ չխոսելով հեմորոյից խուսափելու տեսակետից, կարելի է տեսնել աշխարհ, մարդկանց շարժումը... այդ բոլորը, այսպես ասած, կենդանի գիրք է, նույն գիտությունը:

— Այո՛, աշխարհ տեսնելը չի խանգարի:

— Սքանչելի բարեհաճեցիք նկատել հենց արդարև, իրոք որ չի խանգարի: Տեսնում ես բաներ, որ չես տեսել, հանդիպում ես մարդկանց, որոնց չես հանդիպել: Ա՛յլ մարդկանց հետ զրուցելը ոսկու արժեքի է հավասար, ինչպես օրինակ՝

ներկայումս առիթ նշամու... Ձեզ եմ դիմում, հարգարժան Կոնստանտին Տեղադրոսովի, ուսուցիչ, ուսուցիչ, ուսուցիչ՝ իմ ծառայում ճշմարտության իմացություն: Ձեր քաղցր խոսքին եմ սպասում, ինչպես երկնային մանանայի:

— Բայց ի՞նչ կերպ... ի՞նչ ուսուցանեմ,— շփոթվելով պատասխանեց Կոստանջողունը.— Ես ինքս կոպեկներով եմ սովորել:

— Իմաստություն, հարգարժան բարեկամս, իմաստություն, իմաստություն, որ կարողանամ վարել գյուղատնտեսության դժվարին ղեկը, իմաստություն, որ անվիճելի շահույթ ստանամ, ձեռք բերեմ ո՛չ թե երազային, այլ իրական հարստություն, այդպիսով կատարեմ քաղաքացու իմ պարտքը, արժանանամ հայրենակիցներին համակրանքին:

— Գիտե՞ք ինչ,— ասաց Կոստանջողունը, խորհրդածությամբ նայելով Չիլիկովին,— մեկ օրով մնացեք ինձ մոտ: Ես ձեզ ցույց կտամ իմ ամբողջ կառավարումը և ամեն բան կպատմեմ: Դուք կտեսնեք, որ այստեղ ոչ մի իմաստություն չկա:

— Իհարկե, մնացե՞ք,— ասաց տանտիրուհին և, դառնալով եղբորը, ավելացրեց,— մնա՛, եղբայր, ո՛ր ես շտապում:

— Ինձ համար միևնույն է: Ի՞նչ է կարծում Պավել Իվանովիչը:

— Ես ևս, ես մեծ հաճույքով... Բայց մի հանգամանք կա. գեներալ Բետրիչևի ազգականը, ոմն գնդապետ Կոշկարևը...

— Դե, նա... խելագար է:

— Դա ճիշտ է, խելագար է նա: Ես նրա մոտ չէի էլ գնա, բայց իմ մերձավոր բարեկամ և, այսպես ասած, բարերար գեներալ Բետրիչևը...

— Այդ դեպքում գիտե՞ք ինչ,— ասաց [Կոստանջողուն],— մեկնեցե՞ք նրա մոտ, տասը վերստ էլ չկա: Իմ գրոթկան պատրաստ կանգնած է: Նենց այժմ գնացե՞ք: Մինչև երեկոյան թեյը կվերադառնաք:

— Հրաշալի՛ միտք է,— բացականչեց Չիլիկովը, վերցնելով գլխարկը:

Գրոթկան հրամայեցին նրան, և կես ժամում նա հասավ գնդապետի կալվածքը: Ամբողջ գյուղը ցաք ու ցրիվ դրության մեջ էր՝ շենքեր, կառուցումներ, բոլոր սիրողներում թափված էին կրի, աղյուսի ու գերանների կույտեր: Շինված էին ինչ-որ տներ, որոնք նմանվում էին հաստատությունների: Նրանցից մեկի վրա ոսկե տառերով գրված էր. Հողագործական գործիհների դեպո: Մյուսի վրա՝ Հաշվային գլխավոր էֆայեղիցիա: Այնուհետև՝ Գյուղական գործերի կոմիտե: Շինականների նորմալ կրթության դպրոց: Մի խոսքով, սատանան գիտե, թե էլ ինչ չկար:

Գնդապետին նա գտավ բարձր գրասենյանի առջև, փետուրե գրիչը ատամների մեջ սեղմած: Գնդապետը Չիլիկովին ընդունեց արտասովոր սիրալիրությամբ: Արտաքուստ նա շափազանց բարի, քաղաքավարի մարդ էր. սկսեց նրան պատմել, թե ի՞նչ ջանքեր է թափել, որ ինչ կալվածքն ընդունի ներկա բարեկեցիկ վիճակը: Ցավելով գանգատվում էր, թե դժվար է մուծիկին բացատրել սրտի բարձրագույն մղումները, որոնք մարդու պատճառում են լուսավոր շեղություն, արվեստ ու գեղարվեստականություն. թե մինչև օրս էլ ինքը չի կարողանում ստիպել գեղջկուհիներին, որ նրանք կորսեն հազնեն, մինչդեռ Գերմանիայում, որտեղ նա իր գնդով եղել է 14-րդ թվականին, ջրաղացապանի աղջիկը նույնիսկ դաշնամուր էր նվագում: Սակայն, շնայած տգիտության ամեն տեսակի դիմադրության, նա անպայման կհասնի այն բանին, որ իր գյուղի մուծիկը, քայլելով գութանի ետևից, միաժամանակ կկարդա Ֆրանկլինի հնարած շանթարգելի մասին գրված գիրքը, կամ Վիրգիլիոսի «Գեորգիկները», կամ հողերի քիմիական ուսումնասիրությունը:

«Ինչպե՞ս չէ,— մտածեց Չիլիկովը,— ես ինքս դեռ մինչև օրս չեմ կարդացել «Կոմսուհի Լավալիեր» վեպը. ժամանակ չեմ գտնում»:

Գնդապետը դեռ երկար խոսեց, թե ինչ կերպ պետք է մարդկանց համար ստեղծել բարեկեցիկ կյանք: Իր փարիզյան կոստյումին նա մեծ նշանակություն էր տալիս: Նա իր գլխով հերքվում էր, որ եթե ուս մուծիկների կեսին հազցնեն գեր-

մանական շարվարներ, ապա գիտութունը կզարգանա, առևտուրը կծավալվի, և Ռուսաստանում կսկսի ոսկեդար:

Ուշադրությամբ նայելով նրան, Չիչիկովը մտածեց. «Սրանից, կարծեմ, քաշվելու կարիք չկա» ու իսկույն հայտարարեց, որ այս ու այս հոգիների կարիքն ունի, և այդ գործարքը պետք է ձեակերպել առ ու գնի ստացվածագրով ու այլ գործողություններով:

— Իրքան կարող եմ եղբակացնել ձեր խոսքերից, դա խնդիրք է, այո՞,— ասաց գեղապետը առանց մազաշափ շփոթվելու:

— Ճիշտ այդպես:

— Այդ դեպքում ձեր խնդիրքը գրավոր շարադրեցեք: Այդ թուղթը կուղղվի ծանուցագրերի ու զեկուցագրերի դրասենյակը: Վերջինս, իրեն մոտ արձանագրելով այդ գրության ստացումը, կհղի ինձ: Ինձանից թուղթը կուղարկվի գյուղական գործերի կոմիտեին, այնտեղից անհրաժեշտ ձեականություններից հետո կառաքվի կառավարչին: Կառավարիչն իր քարտուղարի հետ միասին...

— Ողորմած եղեք,— բացականչեց Չիչիկովը,— աստված գիտե, թե որքան ժամանակ կձգձգվի: Այդ հարցը ի՞նչ կերպ շարադրեմ գրավոր: Դա մի այնպիսի հարց է, որ... Որոշ տեսակետից, հոգիները... մեռած են:

— Շատ գեղեցիկ, դուք այդպես էլ գրեցեք, թե հոգիները որոշ տեսակետից մեռած են:

— Դե ինչպե՞ս կլինի ասել՝ մեռած են: Չէ՞ որ այդպես չի կարելի գրել: Նրանք թեև մեռած են, բայց պետք է ցույց տալ, որ իբրև նրանք կենդանի են:

— Գեղեցիկ: Դուք այդպես էլ գրեցեք՝ բայց պետք է, կամ պահանջվում է, կամ ցանկալի է, կամ անհրաժեշտ է, որ նրանք կենդանի թվան: Առանց գրագրության գործը գլուխ չի գա: Վերցրեք, օրինակ, Անգլիան, նույնիսկ Նապոլեոնին: Ես ձեր տրամադրության տակ կղնեմ մի կոմիտիոնների, որի ուղեկցությամբ կշրջեք բոլոր բաժինները:

Նա զանգեց: Ներս մտավ ինչ-որ մեկը:

— Քարտուղար, ինձ մոտ կանչիր կոմիտիոններին:

Կոմիտիոնները ներկայացավ, արտաքինով ո՞չ է՝ մուծիկ է: ո՞չ է՝ շինովնիկ:

— Ահա սա ձեզ կուղեկցի բոլոր ամենաանհրաժեշտ բաժինները:

Չիչիկովը հետաքրքրության համար որոշեց շրջել այդ ամենաանհրաժեշտ կուղեղ տեղերը: Զեկուցագրեր ներկայացնելու գրասենյակը գոյութուն ուներ միայն իր ցուցանակով. դռները փակ էին: Գրասենյակի գործերը վարող նրուկը փոխադրվել էր վերջերս կազմակերպված գյուղական կառուցումների կոմիտեն: Նրան փոխարինել է կամերդիներ Բերեցովսկին, բայց նա ևս շինարարական հանձնաժողովի կողմից ուրիշ տեղ էր գործուղվել: Նրանք ոտք դրին գյուղական գործերի դեպարտամենտը. վերջինս վերակառուցման մեջ էր: Սկսեցին արթնացնել մի ինչ-որ հարբած մարդու, բայց նրանց ջանքերն ապարդյուն անցան:

— Մեզ մոտ կատարյալ խառնափնթորություն է տիրում,— վերջապես ասաց Չիչիկովին կոմիտիոնները:— Մեր տիրոջը մատի վրա են խաղացնում: Մեզ մոտ ամեն բան տնօրինում է շինարարության հանձնաժողովը. բոլորին կտրում է գործից, ուղարկում ո՞ւր որ ցանկանա: Ամենաձեռնառու տեղը շինարարական հանձնաժողովն է:

Նա, ըստ երևույթի, դժգոհ էր իր շինարարական հանձնաժողովից: Եվ իրոք, Չիչիկովը նայեց ու տեսավ, որ ամեն տեղ շինարարություն էր գնում: Չիչիկովը այլևս չցանկացավ տեսնել ուրիշ բան, բայց վերադառնալով գեղապետի մոտ, նրան պատմեց, թե դրությունն այսպես է ու այսպես, թե նրա մոտ կատարյալ շիլափուլ է ու ոչ մի բանից գլուխ չի կարելի հանել, և թե զեկուցագրեր ընդունող հանձնաժողով նույնիսկ գոյութուն էլ չունի:

Գեղապետը բորբոքվեց. ազնիվ զայրույթով և ի նշան երախտագիտության, ամուր սեղմեց Չիչիկովի ձեռքը: Եվ հենց տեղն ու տեղը, վերցնելով թուղթ ու գրիչ շարադրեց ութ խտագույն հարցումներ՝ ի՞նչ հիման վրա շինարարական հանձնաժողովը ենթարկվել է ինքնալուծման՝ իր գերատեսչական պաշտոնյաներով հանդերձ, ինչպե՞ս կարող էր գլխավոր կառավարիչը թույլ տալ, որ ներկայացուցիչը, առանց իր պաշտոնը ուրիշին հանձնելու, մեկնի հետաքննության: Եվ ինչպե՞ս գյուղական գործերի կոմիտեն կարող է սառնասիրտ

կերպով հանդուրծել, որ ծանուցագրերի ու զեկուցագրերի գրասենյակը նույնիսկ գոյութիւն էլ չունի:

— Այ՛ թե՛ խառնաշփոթութիւն,— մտածեց Չիչիկովն ու որոշեց մեկնել:

— Ո՛չ, ես ձեզ բաց չեմ թողնի: Այժմ արդեն շոշափուում է իմ անձնական պատվասիրութիւնը: Ես կապացուցեմ, թե ի՛նչ է նշանակում տնտեսութեան օրգանական ճիշտ կառուցումը: Ես ձեր գործը կհանձնարարեմ մի այնպիսի մարդու, ոչք բոլորից գերազանց է՝ համալսարան է ավարտել: Ահա թե ինչպիսի՛ ճորտեր ունեմ: Թանկարժեք ժամանակը չկորցնելու համար խոնարհարար [խնդրում եմ] միառժամանակ նստեցեք իմ գրադարանում,— ասաց գնդապետը՝ բաց անելով կողքի դուռը:— Այստեղ դուք կգտնեք գրքեր, թուղթ, գրիչ, մատիտներ, ամեն բան: Օգտվեցե՛ք, ամեն բանով, դուք տերն ու տնօրենն եք: Կրթութիւնը պետք է մատչելի լինի բոլորի համար:

Այդ ասելով, Կոշկարը նրան ուղեկցեց դեպի իր մատենարանը: Նա հատակից մինչև առաստաղը դարձած զբոքերով մի հսկայական դահլիճ էր: Այնտեղ կային նույնիսկ կենդանիների խրտվիլակներ: Գրքերը դասավորված էին ըստ բաժինների՝ անտառագիտութեան, անասնաբուծութեան, խոզաբուծութեան, այգեգործութեան բաժիններ: Կային մասնագիտական բոլոր հարցերի վերաբերյալ ամսագրեր, որոնք բաժանորդագրման կարգով պարտադրված ուղարկվում են տեղերը, բայց [դրանք] ոչ ոք չէր կարդում: Տեսնելով, որ այդ բոլոր գրքերը հաճելի ժամանցի համար չեն, Չիչիկովը դիմեց մյուս պահարանին, սակայն ավելի վատ, բոլոր գրքերը վերաբերում էին փիլիսոփայական հարցերին: Նրա աչքի առաջ ցցվեցին վեց հսկայական հատորներ հետևյալ վերնագրով. «Նախապատրաստական ներածութիւնը դատողութեան ասպարեզում: Ընդհանրութիւն, ամբողջականութիւն էութեան ասպարեզում, և հանրային արտադրողականութեան օրգանական սկզբնաղբյուրներն իմաստավորելու տեսութեան կիրառումը»: Պատահած գիրքը, որ բաց էր անում Չիչիկովը, յուրաքանչյուր էջում հանդիպում էին՝ դրսևորում, զարգացում, արստրակտ, մեկուսացում և միացում բառերը, մի խոսքով՝ սատանան գիտե՛ս: Թե էլ ի՛նչ չկար:

— Դրանք իմ խելքի բանց չեն,— ասաց Չիչիկովն ու մտնեցավ երրորդ պահարանին, ուր դարձած էին արվեստին վերաբերող գրքերը: Այնտեղից նա դուրս բերեց հսկայական մեծութեամբ մի ինչ-որ գիրք դիցաբանութեան թեմաներով սփռված անհամեստ նկարներով ու սկսեց դիտել: Նման պատկերներ դուր են գալիս միջին տարիք ունեցող ամուրիներին, իսկ երբեմն նաև՝ այն ծերուկներին, որոնք իրենց գրգռում են բաշտներով ու նման համեմունքներով: Ավարտելով գրքերից մեկի դիտումը, Չիչիկովն ուզում էր պահարանից դուրս բերել այդ կարգի մի ուրիշ գիրք, բայց նույն պահին զվարթ դեմքով ու մի թուղթ ձեռքին՝ երևաց Կոշկարը:

— Ամեն բան արված է և գերազանց է արված: Այն մարդը, որի մասին ձեզ ասացի, իսկական հանճար է: Այդ իսկ պատճառով ես [ներան] կկարգեմ բոլորի գլխին և զուտ նրա համար կհիմնեմ մի ամբողջ դեպարտամենտ: Տեսե՛ք, թե նա ինչ պայծառ մտքի տեր մարդ է և ինչպե՛ս մի քանի բուսուկ ամեն ինչ լուծեց:

— Դե, փառք աստծո, — մտքում ասաց Չիչիկովն ու պատրաստվեց լսել: Գնդապետը սկսեց կարդալ:

«Ձեռնամուխ լինելով ձերդ բարձր բարեծննդութեան կողմից ինձ տրված հանձնարարութեան կշռադատութեանը, այսու պատիվ ունեմ զեկուցելու հետևյալը.

«1. Պարոն կուլեգիական խորհրդական և կավալեր Պավել Իվանովիչ Չիչիկովի բուն խնդիրքի մեջ արդեն գոյութիւն ունի թշուրիմացութիւն, քանզի անշրջահայաց կերպով ժողովրդագրված շնչերը անվանված են մեռած: Սրա անվան տակ, հավանաբար, նա բարեհաճել է ըմբռնել մահվան շեմին փանգնածներին և ոչ թե մեռյալներին: Լենց բուն այդ անվանարկումը արդեն ցույց է տալիս էմպիրիկ կերպով գիտունարկումը արդեն ցույց է տալիս էմպիրիկ կերպով գիտութիւններն ուսումնասիրելը, որը, հավանաբար, սահմանափակվել է ծխական դպրոցով, քանզի հոգին անմահ է»:

— Սատանի մեկը,— կանգ առնելով ասաց Կոշկարը ինքնագոհութեամբ:— Նա ձեզ այստեղ մի փոքր խայթել է: Բայց խոստովանեցեք, որ ճարտար գրիչ ունի:

«2. Կավածքում չկա գրավ չգրված ո՛չ միայն մահվան շեմին կանգնած, այլև մյուս նմանօրինակ շնչեր, քանզի բոլորը, ընդհանուր առմամբ, ոչ միայն առանց բացառութեան

գրավ են դրված, այլև կրկնակի են գրավ դրված՝ ամեն մի շնչի համար հարյուր հիսուն ուսուրի ավելացումով, բացառությամբ Գուրմայլովկա փոքրիկ գյուղի, որի հարցը դեռ անորոշ է կալվածատեր Պրեդիշչևի հետ դատական վեճ ծագելու հետևանքով և գտնվում է արգելքի տակ, որի մասին ծանուցված է «Մոսկովսկիյե վեդեմոստի» 42-րդ համարում»:

— Բա ինչո՞ւ այդ մասին ինձ սկզբից չէիք հայտնում: Ինչո՞ւ դատարկ բանի համար ինձ պահեցիք, — ջղայնացած բացականչեց Չիչիկովը:

— Այո, բայց այդ բանը անհրաժեշտ էր, որ այդ ամբողջը (դուք) տեսնեիք գրավոր շարադրանքով: Դա հասարակ գործ չէ: Հիմարն էլ կարող է անգիտակցաբար այդ բոլորը տեսնել, բայց պետք է գիտակցությամբ տեսնել:

Չիչիկովը ցասումնալից վիճակում վերցրեց գլխարկն ու դուրս փախավ տանից առանց քաղաքավարության կանոնները պահպանելու. նա զայրացած էր: Կառապանն իր թեթև երկտեղանի կառքով պատրաստի կանգնած սպասում էր, լավ գիտենալով, որ ձիերին կարիք չկա արձակել կառքից, որովհետև նրանց կեր տալու գրավոր հարցը կսկսեր շրջել և վարսակ բաց թողնելու վերաբերյալ մակագրությունը թղթի վրա կդրվեր միայն հաջորդ օրը: Գնդապետը, այնուամենայնիվ, Չիչիկովի ետևից դուրս վազեց՝ քաղաքավարի ու բարեկիրթի նա բռնի սեղմեց Չիչիկովի ձեռքը, մոտեցրեց սրտին ու շնորհակալություն հայտնեց, որ նա իրենց հնարավորություն է տվել գործնականում տեսնել գործավարության ընթացքը, որ անհրաժեշտ է ստեղծել աղմուկ ու վազվզուկ, որովհետև ամեն բան կարող է թմրած դրություն մեջ ընկնել և կառավարման լծակները կծանգոտվեն, որ այդ իրադրության կապակցությամբ նրա մեջ մի երջանիկ միտք է ծագել՝ կազմակերպել մի նոր հանձնաժողով, որը կոչվելու է շինարարական հանձնաժողովի գործունեությանը հետևող հանձնաժողով, այնպես որ, նման դեպքում այլևս ո՛չ ոք չի համարձակվի զոդությամբ զբաղվել:

Չիչիկովը վերադարձավ զայրացած ու դժգոհ, ուշ պահին, երբ վաղուց արդեն մոմերը վառվում էին:

— Ինչո՞ւ այդպես ուշացաք, — հարցրեց Կոստանջողուն, երբ նա երևաց դռների մեջ:

— Ինչի՞ մասին էիք այդքան երկար խոսում նրա հետ, — հարցրեց Պլատոնովը:

— Նմանօրինակ հիմար մարդ կյանքումս տեսած չկայի, — ասաց Չիչիկովը:

— Նա դեռ ոչինչ, — ասաց [Կոստանջողուն], — Կոշկարևը մխիթարական երևույթ է: Նրա գոյությունն անհրաժեշտ է, որպեսզի նրա մեջ կարիկատուրային ձևով արտացոլվեն ու երևան մեր բոլոր խելոքները, որոնք առանց սեփականը ճանաչելու՝ իրենց գլուխը լցնում են ուրիշների հիմարություններով: Տեսեք, թե ինչպիսի կալվածատերեր են այժմ լույս ընկել, հիմնել են և գրասենյակներ, և արտադրական ձեռնարկություններ, և դպրոցներ, և, սատանան գիտի, թե էլ ինչ բանի շեն ձեռնարկել: Ահա թե ինչպիսիք են այդ խելոքները: Տասներկուերորդ թվականից ֆրանցուզից հետո կարծես թե սկսել էին խելքի գալ, բայց այժմ ամեն բան նորից քանդում են: Ֆրանցուզից ավելի վատթար սկսեցին խախտել ու քայքայել, այնպես որ, այժմ մի Պյոտր Պետրովիչ Պետուխ, նույնիսկ լավ կալվածատեր է համարվում:

— Նա էլ է կալվածքը լումբարդում գրավ դրել:

— Այո՞, ամեն ինչ լումբարդ է գնում, ամեն բան դեպի լումբարդ:

Ասելով այդ, Կոստանջողուն սկսեց աստիճանաբար զայրանալ: — Ահա գլխարկի, մոմի գործարանները. Լոնդոնից մոմ պատրաստելու վարպետներ է հրավիրել, դարձել է շարժիկալվածատերը պատվավոր կոչում է, դարձել են ձեռնարկատերեր, «Ֆաբրիկանտներ»: Մանող մեքենաներ... մարմաշներ քաղաքի թեթևաբարո, ցոփ աղջիկների համար...

— Դե, դու ևս ֆաբրիկաներ ունես, — եկատեց Պլատոնովը:

— Իսկ ո՞վ է դրանք հիմնել: Իրենք իրենց են բուսել. բուրդ էր հավաքվել, առնող չկար, դե, ես էլ սկսեցի մահուդ գործել, հաստ, հասարակ մահուդ. շուկայում հենց տեղն ու տեղը վերցնում էին, մուծիկին պետքական էր, իմ մուծիկին Արդյունաբերողները վեց տարի շարունակ գետից այս կողմը՝ իմ ափն էին լցնում ձկան թափոնք: Ի՞նչ կերպ վարվեի: Դե, ես էլ դրանից սկսեցի ստսինձ եփել ու քառասուն հազար շահեցի: Ինձ մոտ գործը միշտ այդպես է դրված:

«Ճարպիկ սատանա, — մտածում էր Չիլիկովը՝ ուշադրու-
թյամբ նայելով նրան, — ի՞նչ գոփող թաթ ունի»:

— Ես այդ գործն սկսեցի զուտ այն պատճառով, որ շուրջս
պարապ մարդիկ շատ էին թափառում, սովից կարող էին մեռ-
նել: Սովի տարի էր, և դա մեր նորաթուխ ֆաբրիկաների
մեղքով, որոնք մոռացության էին տվել ցանքը: Նման ֆաբ-
րիկաներ, հոգի՛ս, ես շատ ունեմ: Ամեն տարի մի նոր ֆաբ-
րիկա է ստեղծվում, նայած, թե ի՞նչ է դուրս թափվում ու
կուտակվում: Եթե ուշադրությամբ [հետևես] քո տնտեսությա-
նը, ամեն մի զիբիլ շահ կբերի, բայց մեծ մասամբ երես ես
դարձնում դրանից ու ասում՝ պետք չի: Իսկ ես դրա համար
սյուներով ու ֆրոնտոններով զարդարված ամրոցներ չեմ կա-
ռուցում:

— Դա զարմանալի է... ամենից զարմանալին այն է, որ
ամեն մի անպետք բան շահ է բերում, — ասաց Չիլիկովը:

— Այո՛, երևակայեցեք: Միայն գործին պետք է նայիլ
պարզ աչքով, այնպես, ինչպես որ նա կա: Արի՛ ու տես, որ
ամեն մեկը իրեն մեքենագետ է կարծում, ամեն մեկն ուզում
է գյուտեր անել, պտուտակներով արկղիկներ հնարել: Այդ
առթիվ նա հատկապես մեկնում է Անգլիա. ահա քեզ խելք:
Հիմարնե՛ր: — Այդ ասելով, Կոստանջողլուն թքեց: — Եվ ար-
տասահմանից վերադառնալուց հետո հարյուր անգամ ավելի
հիմարացած է վերադառնում, քան առաջ էր:

— Ա՛խ, Կոնստանտին, դու դարձյալ ջղայնանում ես, —
մտահոգությամբ ասաց կինը: — Լավ գիտես, որ դա քեզ հա-
մար վնաս է:

— Դե, ո՞նց չըղայնանամ: Ուրի՛շ հարց, եթե այդ օտարին
վերաբերել, բայց բոլորն էլ հարազատ են, սրտիս մոտ բա-
ներ: Անշափ ցավալի է, որ ուսու մարդու կենցաղը փշանում
է: Չէ՞ որ բնավորության մեջ արդեն երևան է եկել դոնքիշո-
տություն, որն առաջներում երբեք չի եղել: Հենց որ գլխի մեջ
ծագում է լուսավորվելու միտքը, իսկույն դառնում է լուսա-
վորության Դոն Քիշոտ, այնպիսի դպրոցներ է հիմնում, որ
նույնիսկ հիմարի մտքով չի անցնի նման բան: Դպրոցն ա-
վարտում է ու դառնում անպիտանի մեկը, ո՛չ գյուղին է օգ-
տակար, ո՛չ քաղաքին, դառնում է հարբեցող, բայց իրեն հա-
մարում է արժանիքների տեր մարդ: Մարդասիրությամբ է

տարվում, դառնում է մարդասիրության գծով Դոն Քիշոտ,
կառուցում է միլիոնների արժողությամբ սյունազարդ անհե-
թեթ հիվանդանոցներ և այլ ձեռնարկություններ, կոտր է ընկ-
նում ու բոլորին մուրացկան դարձնում, ահա քեզ մարդասի-
րություն:

Չիլիկովին մարդկանց լուսավորության հարցը չէր հետա-
քըրքրում: Նա ուզում էր մպնրամասնորեն իմանալ, թե ի՞նչ
եղանակով կարելի է ամեն մի անպետք բանից շահ ստանալ:
Բայց Կոստանջողլուն նրան հնարավորություն չէր տալիս այդ
մասին խոսք բանալ: Մաղձոտ խոսքերը այնպես էին հոսում
նրա շուրթերից, որ նա իրեն զսպել չէր կարողանում:

— Մտածում են մուփիկին դարձնել լուսավոր... Դե դու
նրան նախ դարձրու հարուստ ու խելացի տնտեսատեր, որից
հետո նա ինքը կլուսավորվի: Ահա թե մեր օրերում ինչպե՛ս
է ամբողջ աշխարհը հիմարացել, պատկերացնել չեք կարող:
Այժմ ի՞նչ են գրում այդ գրչակները: Լույս է ընծայում համ-
բակի մեկը որևէ գիրք, ու բոլորն էլ կլանվում են դրանով:
Ահա թե ի՞նչ են այժմ բարբառում. «Գյուղացին շատ հասա-
րակ կյանք է վարում, նրան պետք է ծանոթացնել ճոխության,
նրա մեջ ներշնչել իր կարողությունից վեր պահանջներ...»:
Իսկ իրենք այդ ճոխության հետևանքով դարձել են փալաս,
կորցրել մարդկային հատկությունները և հազար ու մեկ հի-
վանդության տեր դարձել, և հիմա շեռ գտնի տասնութ տա-
րեկան մի լակոտ, որը ամեն բան փորձած չիինի, և՛ ատամ-
ներն են թափված, և՛ պղպշակի նման ճաղատ է, մի խոս-
քով՝ նրանց ևս ուզում են վարակել: Փառք աստծու, որ մենք
դեռ ունենք առողջ մնացած մի դասակարգ, որը ծանոթ չէ այդ
քմահաճություններին: Այդ բանի համար մենք պարզապես
պետք է երախտապարտ լինենք աստծուն: Մեզ մոտ հողա-
գործը ամենապատվելի մարդն է, ինչո՞ւ եք նրան անհանգրս-
տացնում: Տա՛ ասոված, որ բոլորը հողագործի նման լինեն:
— Ուրեմն, դուք կարծում եք, որ հողագործությամբ զբաղ-
վելն ավելի՞ շահավետ է, — հարցրեց Չիլիկովը:

— Օրինական է և ո՛չ թե շահավետ: Ծակատիղ քրտինքով
մշակիր հողը քո, այդպես է ասված: Այստեղ խելքին զոռ
տալու կարիք չկա: Դարերի փորձով ապացուցված է, որ հո-
ղագործությամբ զբաղվող մարդն իր հատկություններով

ավելի բարոյական է, մաքուր, ազնիվ, բարձր: Չեմ ասում, թե ուրիշ գործով չբաղվեն, բայց հիմքում պետք է լինի հողագործությունը, ահա թե ինչ: Ֆարրիկաներն իրենք իրենց կատեղծվեն, և կատեղծվեն օրինական ֆարրիկաներ, այնպիսիք, որոնք մարդկանց պետք են հենց այստեղ՝ ձեռքի տակ, և ո՛չ թե նրանց հրամցնել այնպիսի բաներ, որոնք թուլացրել են ներկայիս մարդկանց: Պետք են ո՛չ թե այնպիսի ֆարրիկաներ, որոնց հետագայում շահ բերելու և արտադրանքը վաճառահանելու համար գործադրում են զանազան նողկալի միջոցներ, ապականում, բարոյալքում դժբախտ ժողովրդին: Ի՛նչ էլ որ լինի, ես ինձ մոտ չեմ հիմնի բարձրագույն պահանջմունքները բավարարող արտադրական ձեռնարկություններ ո՛չ ծխախոտի, ո՛չ էլ շաքարի արտադրության, որքան էլ դուք խոսեք դրանց օգտակարության մասին, թեկուզ մեկ միլիոն կորցնելու գնով: Եթե ցուփությունը մուտք պիտի գործի աշխարհ, թող այդ բանին ես մասնակից չլինեմ: Թող ես աստծո առջև մնամ արդար... Ես քսան տարի է, որ ժողովրդի հետ եմ ապրում, գիտեմ, թե ի՛նչ հետևանքներ են լինում:

— Ինձ ամենից շատ զարմացնում է այն, թե ինչպե՛ս խելացի կառավարման դեպքում մնացորդներն ու կտորտանքները օգտակար են դառնում, [որ] ամեն մի անպետք բան շահ է բերում:

— Հը՛մ, քաղաքական տնտեսագետներ,— առանց Չիլիկովին լսելու շարունակեց Կոստանջողուն՝ դառը հեզանքը գեմբին:— Խոսք չկա՞, լավ են քաղաքական տնտեսագետները: Հիմարների՞ թագավորներ: Իրենց ապուշ քթից այն կողմը չեն տեսնում: Ավանակի մեկն է, բայց էլի ամբիոն է բարձրանում, ակնոց դնում քթին... Տխմարեն՛ք:

Ու զայրացկոտ թքեց:

— Այդ բոլորն այդպես է ու իրավացի, բայց խնդրում եմ չըզայնանաս,— ասաց կինը,— կարծես թե չի կարելի այդ մասին առանց տաքանալու խոսել:

— Լսելով ձեզ, հարգարժան Կոնստանտին Տեղորովիչ, մարդ թափանցում է, այսպես ասած, կենաց բուն իմաստը, շոշափում գործի բուն արմատը: Սակայն մի կողմ թողնելով համամարդկայինը, թույլ տվե՞ք ձեր ուշադրությունը գարձնել

մի մասնավոր խնդրի վրա: Եթե ես, ասենք, կալվածատեր դառնալով միտք հղանամ կարճ [ժամանակում] այնպես հարցստանալ, որ դրանով իսկ, այսպես ասած, կատարեմ քաղաքացու իմ էական պարտքը, ապա ի՛նչ կերպ պետք է այդ անել, ինչպե՞ս վարվել:

— Ինչ պետք է անել, որ մարդ հարստանա՞,— խկույն պատասխանեց Կոստանջողուն:— Ահա թե ինչպե՛ս...

— Գնա՛նք ընթրելու,— ասաց տանտիկինը:

Վեր կենալով բազմոցից՝ նա կանգնեց սենյակի մեջտեղն ու շալով փաթաթեց ցրտից մրսած իր երիտասարդ մարմնի մասերը:

Չիլիկովը գրեթե զինվորական ճարակությամբ տեղից վեր թռավ, թևն առաջարկեց, աիկնոջն ու հանդիսավորությամբ անցնելով երկու սենյակ, ուղեկցեց նրան ճաշասենյակ, որտեղ, արդեն սեղանի վրա դրված էր սուպի ամանը, որը լիներով առանց կափառիչի, տարածում էր թարմ կանաչեղենով ու գարնան առաջին արմտիքներով համեմված սուպի հաճելի բուրմունք: Բոլորը նստեցին սեղանի շուրջը: Մառանքը ճարակորեն միանգամից սեղանի վրա դրեցին բոլոր կերակուրները փակ ամաններով և այն բոլորը, ինչ պահանջվում էր ու խկույն հեռացան: Կոստանջողուն չէր սիրում, որ ծառաները լսեն իրենց տերերի [զրույցը], առավել ևս նայեն նրա բերանին, երբ նա [ուտում է]:

Եփշտելով իր բաժին սուպը, ու խմելով մի ըմպանակ խմիչք՝ Չիլիկովը դիմեց տանտիրոջն ու ասաց.

— Թույլ տվե՞ք, հարգարժան բարեկամ, նորից ձեր ուշադրությունը հրավիրել ընդհատված զրույցի վրա: Ես ձեզ հարց տվեցի, թե ինչպե՞ս անել, ինչպե՞ս վարվել, ի՛նչ կերպ ավելի լավ սկսել:

— ...Կալվածք, որի համար եթե նա 40 հազար էլ պահանջեր, ես հենց տեղն ու տեղը կվճարեի:

«Հը՛մ», մտածեց Չիլիկովը:

— Իսկ ինչո՞ւ դուք ինքներդ չեք գնում այդ կալվածքը,— որոշ երկչոտությամբ հարցրեց նա:

— Դե, վերջապես, շափ ու սահման պետք է իմանալ: Առանց այն էլ ես իմ կալվածքների երեսից մեծ հոգսերի մեջ

1 Ձեռագրում այնուհետև պակասում է մեկ թերթ:

եմ։ Բացի դրանից, մեր ազնվականները շարունակ ազազակում են իմ հասցեին, թե իբր ես, օգտվելով ծայրահեղություններից և նրանց քաջբայված վիճակից, հողերն էժան գներով առնում եմ։ Այդ բուրբ, վերջի վերջո, ձանձրացրել են ինձ։

— Ինչպե՞ս մարդիկ առհասարակ ընդունակ են շարախոսության,— ասաց Չիչիկովը։

— Մանավանդ մեր նահանգում, չեք կարող պատկերացնել։ Ինձ այլ կերպ չեն անվանում, քան գժուժ և առաջին աստիճանի ժլատ։ Իրենք իրենց բուրբ արարքներն արդարացնում են։ «Ծս,— ասում է,— անշուշտ վատնել եմ իմ ունեցվածքը, բայց զուտ այն պատճառով, որ ապրել եմ կյանքի բարձրագույն պահանջմունքներով, խրախուսել եմ արդյունաբերողներին (թալանողներին, այսինքն՝ նրանց, որոնք աշխ...) իսկ այլ կերպ, իհարկե, կարելի է խոզի նման ապրել, ինչպես կոստանջողոն»։

— Ես շատ կցանկանայի այդպիսի խոզ լինել,— ասաց Չիչիկովը։

— Սո՛ւտ և դատարկ խոսքեր։ Ի՞նչ բարձրագույն պահանջմունքների մասին է խոսքը։ Ո՞ւմ աչքին են նրանք թող փշուժ։ Եթե գիր ու գրականություն էլ ձեռք է բերում, միևնույն է, չի կարողում։ Ամբողջ գործն ավարտվում է թղթախաղով ու հարբեցողությանը։ Եվ իմ ամբողջ մեղքն այն է, որ հրավերներ չեմ սարքում, փոխարինաբար փող չեմ տալիս։ Հրավերներ չեմ սարքում զուտ այն պատճառով, որ դրանք ինձ վրա ընկճող տպավորություն են գործում, ես նման բաների սովոր չեմ։ Իսկ եթե մեկը գա ինձ մոտ և ուտի այն, ինչ որ ես եմ ուտում, աչքիս վրա տե՛ր կունենա։ Դատարկ խոսքեր են, թե ես փոխարինաբար դրամ չեմ տալիս։ Թող խկական կարիքավորի մեկը գա ինձ մոտ ու հանգամանորեն պատմի իր ցավն ու հոգսը, քսակս նրա տրամադրության տակ է։ Եթե ես թո խոսքերից զգամ, որ դու այդ փողերը կգործադրես խելացի կերպով և դրանք քեզ կբերեն բացարձակ օգուտ, ես չեմ մերժի և նույնիսկ տոկոսներ չեմ վերցնի։

«Այս հանգամանքը, սակայն, պետք է նկատի առնել», մտածեց Չիչիկովը։

— Եվ երբեք չեմ մերժի,— շարունակեց կոստանջողոն։—

Բայց դրամներս քամուն չեմ տա։ Այդ բանում թող ինձ ներեն։ Սատանան տանի, նա իր սիրունու պատվին ինչ-որ ճաշկերույթ է սարքում, կամ տան սենյակները կահավորում շտեմնված շքեղությամբ, կամ, ասենք, որևէ ցուփակյաց կնոջ հետ դիմակահանդեսներում քարշ է գալիս, հոբելյան են կազմակերպում ի հիշատակ այն բանի, որ իր կյանքը անօդուտ և դատարկ է անցկացրել, իսկ դու նրան փոխարինաբար փող տուր...»

Այստեղ կոստանջողոն թքեց ու քիչ մնաց, որ իր կնոջ ներկայությամբ արտասանի մի քանի անվայել ու հայհույակ խոսքեր։ Սեւեռադձուրության բիրտ սովերը մթազնեց նրա դեմքը։ Նա ճակատը երկարությամբ ու լայնությամբ ակոսվեց կնճիռներով, որոնք վկայում էին արտասովոր բորբոքված լինելը։

— Թույլ տվեք, իմ մեծարգու բարեկամ, կրկին ձեռ ու՛շ շագրությունը հրավիրել ընդհատված խոսակցության նյութին,— ասաց Չիչիկովը՝ դարձյալ խմելով մի ըմպանակ մութին,— ասաց Չիչիկովը՝ դարձյալ խմելով մի ըմպանակ մութին,— ասաց Չիչիկովը՝ դարձյալ խմելով մի ըմպանակ մութին,— ասաց Չիչիկովը՝ դարձյալ խմելով մի ըմպանակ մութին,— ասաց Չիչիկովը՝ դարձյալ խմելով մի ըմպանակ մութին,— ասաց Չիչիկովը՝ դարձյալ խմելով մի ըմպանակ մութին, ձեռք բերեմ հենց այն կալվածքը, որի մասին բարեհաճեցիք հիշատակել, ապա ե՞րբ և որքա՞ն շուտ կարելի կլինի հարստանալ այն աստիճան, որ...

— Եթե դուք ցանկանում եք շուտ հարստանալ,— խստորեն ընդհատեց վատ տրամադրությամբ համակված կոստանջողոն,— ապա ամենևին չեք հարստանա։ Իսկ եթե ցանկանում եք հարստանալ, առանց ժամանակի մասին հետաքրքրելիք, շուտ կհարստանաք։

— Ահա թե ի՛նչ,— ասաց Չիչիկովը։

— Այո՛,— կտրուկ վրա բերեց կոստանջողոն, նա կարծես զայրանում էր հենց Չիչիկովի վրա,— պետք է սիրել աշխատանքը։ Առանց դրան ոչինչ չի կարելի անել։ Մարդս պետք է սիրի իր տնտեսությունը։ Այո՛, սիրել և դա, հավատացե՛ք է ինձ, բոլորովին էլ ձանձրալի գործ չէ։ Հնարել են, թե գյուղում կյանքը տխուր է... Իսկ ես ձանձրությից կմեռնեմ, եթե դե՞ մի օր ժամանակս անցկացնեմ քաղաքում այնպես, ինչպես նրանք են անցկացնում իրենց այդ հիմար ակումբներում, գինետներում և թատրոններում։ Հիմար, անբան մարդիկ, ավանակի սերունդ։ Տնտես մարդը ձանձրանալու իրավունք չունի, ժամանակ էլ չունի դրա համար։ Նրա կյանքում

կես վերշուկի շափ էլ դատարկութիւն չկա, նա ամբողջովին
զբաղված է: Հենց վերցրեք նրա զբաղված լինելու բազմա-
զանութիւնը, և և այն էլ ինչպիսի՜ զբաղվածութիւն, մարդու
հոգին, հիրավի, ազնվացնող զբաղմունք: Ի՛նչ էլ որ լինի, այ-
նուամենայնիվ, մարդ բնութեան հետ համընթաց է, տարվա
բոլոր եղանակների հետ համաքայլ, մասնակիցն ու զրուցակի-
ցը այն ամենի, ինչ կատարվում է ստեղծված աշխարհում:
Ապա մի հայացք նետեցե՛ք ամբողջ տարվա աշխատանք-
ների վրա. դեռ գարունը չբացված ամեն ինչ պատրաստ է և
սպասում է նրա բացվելուն՝ սերմերի նախապատրաստումը,
փոխադրումը, հացահատիկի վերստին շափումն ու շորացու-
մը շտեմարաններում, նոր քարշող ուժի ձեռք բերումը: Ամ-
բողջ տարվա աշխատանքը նախատեսվում է նախօրոք և հաշ-
վի է առնվում հենց սկզբից: Եվ հենց որ սառույցը կտրվեց,
գետերը բացվեցին, գետինը շորացավ, ու հողը մերկացավ,
բանջարանոցներում և այգիներում կսկսի աշխատել բահը,
դաշտերում՝ արորն ու տափանը, գործի կղզիներն ձկնարան-
ները, կսկսվի վարուցանքը: Հասկանո՞ւմ եք, թե դա ի՛նչ
բան է: Չնչին բան, ապագա բերքն են ցանում: Ամբողջ երկրի
երայնութիւնն են ցանում: Միլիոնավոր մարդկանց սնունդն
են ցանում: Վրա է հասնում ամառը... Սկսվում են հունձն
ու քաղը... Սավալվում է բերքահավաքը. հնձում են հաճարը,
ապա հերթը գալիս է ցորենին, այնուհետև սկսում են քաղել
գարին ու վարսակը: Աշխատանքը ետում է, ոչ մի րոպե չի
կարելի բաց թողնել, քսան աչք էլ որ ունենաս, գործ կճարվի:
Եսկ երբ հունձն ավարտվեց-պրծավ, կսկսեն հնձածը փոխադ-
րել կալատեղերը, դարսել, աշնանավարն անել, ձմռան համար
նորոգել ու նախապատրաստել շտեմարանները, ծածկված
կալատեղերը, անասունների բակերը, միևնույն ժամա-
նակ կանաչ կանցնեն գործի, որ երբ հանրագումարի կրե-
րես կատարած ամբողջ աշխատանքը, կտեսնես, թե ի՛նչ է
արված. այդ բոլորը... Իսկ ձմռանը... Կալում են բոլոր կա-
լատեղերում, ձեծած հացահատիկը ծածկված կալատեղերից
փոխադրում են շտեմարանները: Զրադաց ես գնում, ֆաբրի-
կաներն ես այցելում, մտնում ես աշխատանքային բա՛լը, աշ-
քի անցկացնում, թե ինչպե՛ս են գործերը գնում, այցելում ես
նաև մուծիկներին, տեսնելու, թե ինչպե՛ս է շարժվում իր

տնտեսութիւնը կարգավորելու համար: Ինձ համար ուղղակի
հաճելի է երկու ժամ կանգնել ու նայել, թե ինչպե՛ս իր գործն
իմացող հյուանը վարժ բանեցնում է իր կացինը. ինձ անշափ
ուրախացնում է աշխատանքը: Իսկ եթե միևնույն ժամանակ
տեսնում ես, թե ինչպե՛ս քո շուրջն ամեն ինչ բազմապատկ-
վում է ու շատանում շահ ու եկամուտ բերելով, ապա խոսք
անգամ չեմ գտնում բացատրելու, թե ինչպիսի՜ զգացմուն-
քով ես համակվում: Եվ ոչ թե այն բանի համար, որ հարս-
տանում ես: Փողն իր հերթին, բայց այն բանի համար, որ
այդ բոլորը քո ձեռքի գործն է, որ այդ բոլորի պատճառը ինքդ
ես, դու ես դրանց ստեղծողը և քեզանից, ինչպես մի ինչ-որ
հրաշագործ կախարդից, թափվում է առատութիւնն ու բա-
րիքը: Գուք որտե՛ղ կգտնեք դրան հավասար վայելք:

Ասաց այս բոլորը Կոստանջողուն, և նրա դեմքը պարզվեց,
կնճիոները չբացան: Իր հանդիսավոր թագադրութեան պահն
ապրող թագավորի նման նա ամբողջովին փայլում էր ու
թվում էր, թե նրա դեմքից ճառագայթներ էին առկաթում:

— Ամբողջ աշխարհում նման վայելք չեք ճարի: Հենց այս-
տեղ է մարդը ընդօրինակում աստծուն: Աստված ստեղծա-
բարութիւնը համարում է իբրև ամենաբարձրագույն հաճույքը
և նա մարդ արարածից նույնպես պահանջում է, որ նա լինի
իր շրջապատի համար բարութեան նմանօրինակ ստեղծող: Եվ
դա համարում են տխու՛ր գործ...

Չիչիկովը հրապուրվել էր տանտիրոջ քաղցրահնչյուն խոս-
քերից, կարծես դրանք դրախտային սոխակի երգ լինեին: Նա
շուտ-շուտ թուրք կուլ էր տալիս: Աչքերը քաղցր արտահայ-
տութիւն էին ստացել, ու նա պատրաստ էր անվերջ լսել ու
լսել իր զրուցակցին:

— Կոնստանտին, ժամանակն է վեր կենալու, — ասաց
տանտիրուհին, ոտքի կանգնելով: Բոլորը վեր կացան: Առա-
ջարկելով իր թևը, Չիչիկովն առաջվա նման օւղեկցեց տան-
տիրուհուն: Բայց նախկին ճարակութիւնը բացակայում էր
պտույտների ժամանակ, որովհետև նրա մտքերը դառնում էին
ավելի գործնական պտույտների շուրջը:

— Ի՛նչ էլ որ բարբառեք, այնուամենայնիվ տխուր է: —
ասում էր Պլատոնովը, քայլելով նրանց ետևից:

«Հյուրս հիմար մարդ չէ, — մտածում էր տանտիրոջ, —

ուշադիր է, սակավախոս է և բնավ գիտականերից չէ: Ու այդպես մտածելով՝ նա ավելի ևս զվարթացավ, կարծես բորբոքված իր պատմածից ու կարծես հաղթանակ ապրելով, որ նրան հաջողվել է գտնել իր խելացի խորհուրդն ունկնդրելու ընդունակ մի մարդ:

Երբ նրանք այնուհետև բոլորը տեղավորվեցին մոմերով լուսավորված փոքրիկ, դուրեկան սենյակում, այդի գուրս եկող պատշգամբի ու ապակյա դռան դիմաց, որոնց միջով նիրհուն այգու [վերևից] նրանց էին նայում աստղերը, Չիլիկովն այնպիսի անդորրութուն զգաց, որպիսին վաղուց չէր զգացել, կարծես երկար թափառումներից հետո նա իրեն համարում էր հայրենի հարկի տակ ու այդ բոլորից հետո նա արդեն հասել էր իր նպատակին ու դեն նետել պանդուխտի ցուպը, բացականչելով «Բա՛վ է»: Ահա, թե ինչպիսի հրապուրիչ տրամադրությամբ համակվեց նրա հոգին հյուրընկալ տանտիրոջ խելացի զրույցներից: Ամեն մի մարդու համար գոյություն ունեն այնպիսի խոսքեր ու մտքեր, որոնք նրան առավել մոտ են ու հարազատ, քան մեացած խոսքերն ու զրույցները: Եվ հաճախ անսպասելիորեն մի մոռացված խոյլ անկյունում, անմարդաբնակ վայրում հանկարծ հանդիպում ես մեկին, որի ջերմացնող զրույցը ստիպում է մոռանալ և՛ անանցանելի ճանապարհները, և՛ օթևանների անհրապույր վիճակը, և՛ ժամանակակից, անիմաստ աղմուկը, և՛ մարդուն մոլորեցնող խաբուսությունների կեղծիքը: Ու այդպիսի իրադրության մեջ անցկացրած երեկոն ընդմիջտ ու առհավետ տպավորվում է քո հիշողության մեջ՝ ո՛վ էր ներկա, ո՛վ որտե՛ղ էր նստած, ի՛նչ ունե՛ր ձեռքում բռնած, հիշում է պատերը, անկյունները և ամեն մի մանրուք:

Այդ երեկոյան Չիլիկովին հենց այդպես էլ թվաց. և՛ այդ դուրեկան, համեստ կահավորված սենյակը, և՛ խելացի տանտիրոջ դեմքին դրոշմված բարեհամբույր արտահայտությունը, նույնիսկ սենյակի պատերի պաստառները, Պլատոնովին հրամցրած սաթի ծխամորճը, և՛ այն ծուխը, որ նա սկսեց փչել Յարբի հաստ մուրձին, և՛ Յարբի փնչոցը, և՛ հեղահամբույր տանտիրուհու ծիծաղը, որ ընդհատվում էր «բավական է, մի՛ շարշարի՛ր նրան» բառերով, և՛ ուրախ առկայծող մոմերը, և՛ ծղրիզը անկյունում, և՛ ապակյա դուռը, և՛ ծառերի գապաթ-

ներին հենված աստղերով ծածկված ու նրանց նայող գործնա նային գիշերը, որը լի էր կանաչախթո թավուտների խորքից լավող սոխակների բարձր դալալայիկներով:

— Ինձ հաճելի են ձեր խոսքերը, պատվարժան կոնստանտին Ֆեոդորովիչ,— ասաց Չիլիկովը:— Կարող եմ ասել, որ ամբողջ մուսաւստանում ձեզ նման խելացի մարդու չեմ հանդիպել:

Նա ժպտաց: Նա ինքն զգում էր, որ այդ խոսքերը անիրավացի չէին:

— Ո՛չ, եթե դուք ցանկանում եք ճանաչել խելացի մարդու, ապա մեզ մոտ իրականում կա մեկը, որի մասին առանց սխալվելու կարելի է ասել՝ խելացի մարդ է, որի եղունգն անգամ ես չարժեմ:

— Այդ ո՛վ կարող է լինել,— զարմանքով հարցրեց Չիլիկովը:

— Դա մեր կապալառու Մուրազովն է:

— Արդեն երկրորդ անգամն եմ լսում նրա մասին,— բացականչեց Չիլիկովը:

— Նա մի այնպիսի մարդ է, որ ո՛չ թե ի վիճակի է կալվածատիրոջ կալվածք կառավարել, այլ մի ամբողջ պետություն: Եթե ես պետություն ունենայի, նրան իսկույն ևեթ կդարձնեի ֆինանսների մինիստր:

— Եվ ասում են, մի մարդ է, որ վեր է ամեն մի հավանականությունից. ասում են՝ տասը միլիոն է վաստակել:

— Ի՛նչ տասը, քառասունից անցել է: Շուտով մուսաւստանի կեսը կլինի նրա ձեռքում:

— Ի՛նչ եք ասում,— բացականչեց Չիլիկովը՝ շոնով աչքերն ու բերանը բաց անելով:

— Անտարակույս: Դա պարզ է: Դանդաղորեն հարստանում է ա՛յն մարդը, ով ունի մի քանի հարյուր հազար, իսկ ով միլիոնների տեր է, նրա գործողության շառավիղն էլ մեծ է, ի՛նչ բանի որ ձեռքը մեկնեց, կրկնապատիկից և եռապատիկից պակաս չի վերցնում, հակառակ իր կամքի: Գործելու դաշտն ու ասպարեզը չափազանց ընդարձակ են: Նման դեպքում մրցակիցներ էլ չեն լինում: Նրա հետ ոչ ոք չի կարող ոտք մեկնել: Ի՛նչ բանի վրա որ իր գինը դրեց, նույնն էլ մնում է, բարձրացնող չկա:

Տէր իմ աստված,— շնչաց Չիլիկովը, Երեսը խաչակնքելով: Նա ակնապփշ նայում էր Կոստանջողոյի աչքերին, դժվարութեամբ էր շնչում:— Խելքից ու մտքից հեռու բան է: Երկյուղից մարդուս միտքը քարանում է: Մարդիկ զարմանում են միջատներին ուսումնասիրողների զբաղմունքով: Ինձ համար ավելի շատ զարմանալին այն է, որ մի մահականացու իր տրամադրութեան տակ կարողանում է ունենալ այդպիսի հսկայական գումարներ: Քույլ տվեք սույն հանգամանքի վերաբերյալ ձեզ մի հարց ուղղել, ասացե՛ք, հավանաբար, այդ բոլորը սկզբում ձեռք է բերված ոչ առանց մեղք գործելու:

— Ամենաանպախարակելի ճանապարհով և ամենաարդարացի եղանակով:

— Անհավատալի բան է: Հազարներ, ուրիշ բան, բայց միլիոններ...:

— Ընդհակառակը, հազարներն է դժվար դիզել առանց խարդախութեան, իսկ միլիոնները հեշտութեամբ են վաստակվում: Միլիոնատերը կարիք չունի դիմելու ծուռ ճանապարհների. ուղղակի ընթացի՛ր ուղիղ ճանապարհով, վերցրո՛ւ այն ամենը, ինչ ընկած է քո առջև, մրցակից չունես: Մի ուրիշը չի վերցնի, ուժից վեր է: Մեծ է միլիոնատիրոջ շահավիշը: Կրկնում եմ, ի՛նչ բանի որ ձեռքը մեկնեց՝ կրկնապատիկից և եռապատիկից պակաս չի վերցնում, հակառակ [իբ] կամքի: Իսկ հազարից ի՛նչ շահ: Տասներորդ, քսաներորդ տոկոսը:

— Եվ ամենից զարմանալին այն է, որ գործը սկսվել է հենց կոպեկից:

— Այլ կերպ չի էլ լինում: Այդ է հանգամանքների օրինական կարգը,— ասաց [Կոստանջողոյն]:— Ով ծնվել է հազարների տեր, դաստիարակվել է հազարների միջոցով, նա այլևս իր կարողությունը չի ավելացնի, տարվում է քմահաճ ցանկություններով, այս կամ այն բանն ունենալու տենչով: Պետք է սկսել հենց սկզբից և ո՛չ թե կեսից, կոպեկից և ո՛չ թե ուրբուց, ներքևից և ո՛չ թե վերևից: Այս դեպքում միայն մոտիկից կճանաչես մարդկանց ու կենցաղը, որոնց շրջանում հետո պետք է ապրես ու գործես: Հենց որ սեփական կաշվիդ վրա փորձես ու զգաս ամեն բան, երբ իմանաս, որ յուրաքանչյուր կոպեկ տասը կոպեկ է բերում քեզ, երբ դիմանաս ամեն տեսակ տառապանքներին, այն դեպքում միայն կդառ-

նաս [այնպիսի] խելացի ու վարժված մարդ, որն այլևս ձեռնարկած ոչ մի գործում անհաջողություն չի ունենա ու ոչ մի բանի առջև կանգ չի առնի: Հավատացե՛ք, որ ճիշտ եմ ասում: Սկզբից պետք է սկսել և ո՛չ կեսից: Ով ինձ ասում է. «Տվե՛ք ինձ 100 հազար, ես իսկույն հարստանամ», նման մարդուն չեմ հավատում, նա գործում է կուրորեն, և ո՛չ թե հավաստիապես: Կոպեկից պետք է սկսել:

— Այդ դեպքում ես կհարստանամ,— ասաց Չիլիկովը՝ ակամայից մտածելով մեռած հոգիների մասին,— որովհետև իսկապես գործս ոչնչից եմ սկսում:

— Կոստանտին, ժամանակն է, որ Պավել Իվանովիչին հնարավորություն տանք հանգստանալ ու քնել,— ասաց տանտիրուհին,— իսկ դու անվերջ խոսում ես:

— Եվ անպայման կհարստանաք,— ասաց Կոստանջողոյն՝ ուշադրություն չդարձնելով տիկնոջ ասածին:— Դեպի ձեզ կհոսեն գետե՛ր, ոսկու գետե՛ր: Չեք իմանա, թե որտե՛ղ գործադրեք ստացվող եկամուտները:

Ասես կախարդված, նստած էր Պավել Իվանովիչը, նրա մտքերը սավառնում էին ոսկե ցնորքների ու երազների զբրկում: Բորբոքված երևակայությունը ապագա եկամուտների ոսկյա գորգի վրա ոսկե նախշեր էր հյուսում, և նրա ականջների մեջ հնչում էին «կհոսեն գետե՛ր, ոսկու գետե՛ր» բառերը:

— Ճիշտ եմ ասում, Կոնստանտին, ժամանակն է, որ Պավել Իվանովիչը քնի:

— Դե, ի՛նչ ես ուզում մեզանից: Եթե քունդ տանում է, գնա՛,— ասաց տանտերը ու կանգ առավ, որովհետև ամբողջ տնով մեկ լավեց Պլատոնովի բարձր խոմփոցը, իսկ նրանից հետո ավելի բարձր՝ Յարը խոմփացրեց: Չգալով, որ իրոք արդեն քնելու ժամանակն է, նա հրեց Պլատոնովին. «ասելով՝ «Հերի՛ք է խոմփացնես» ու Չիլիկովին բարի գիշեր ցանկացավ: Բոլորը բաժանվեցին ու պառկեցին իրենց անկողիններում:

Միայն Չիլիկովն էր, ու չէր քնում: Նրա միտքը գործում էր: Նա մտածում էր, թե ի՛նչ կերպ դառնա ո՛չ թե ֆանտաստիկ, այլ իրական կավածքի տեր: Տանտիրոջ հետ ունեցած զրույցից հետո ամեն բան դարձել էր պարզ ու հասկանալի: Տեսե-

սուբյան գծվարին գործը դառնում էր այնքան հեշտ ու պարզորոշ
և նրա բնությանը այնքան յուրահատուկ: Միայն թե նա լոմբար-
դում կարողանա շուտ գրավ դնել այդ մեռելներին ու ձեռք բե-
րել ոչ [Ֆանտաստիկ] կալվածք: Նա լրենն արդեն տեսնում
էր գործողության մեջ ու կալվածքը կառավարելիս ճիշտ այն-
պես, ինչպես խրատ էր տվել Կոստանջողուն՝ աջաբաց,
զգույշ, առանց եղած ամբողջ հինը շիմանալու, նոր բան
չմտցնելով, ամեն ինչ անձամբ դիտելով, ճանաչելով բոլոր
մուծիկներին, իրենից ետ վանելով ամեն մի շոռայություն,
նվիրվելով միայն աշխատանքին ու տեսեսությունը: Նա ար-
դեն նախօրոք ճաշակում էր այն հաճույքը, որ պետք է զգար,
երբ իր տեսեսության մեջ կարգ ու կանոն կստեղծվեր և երբ
աշխույժ ընթացքով գործնականորեն միմյանց հրելով կշարժ-
վեին տեսեսական մեքենայի բոլոր զսպանակները: Կեռա աշ-
խատանքը, և ճիշտ այնպես, ինչպես բանուկ ջրաղացում հա-
տիկը ալյուր է դառնում, կսկսի ամեն մի անպետք բան ու
աղբ կանխիկ դրամի վերածվել: Հրաշալի տեսես մարդը նրա
աչքի առջևից մի բոպե չէր հեռանում: Դա ամբողջ Ռուսաս-
տանում առաջին մարդն էր, որի նկատմամբ նա անձնական
համակրանք զգաց: Մինչ այդ, նա մարդկանց հարգում էր
կա՛մ բարձր աստիճանի, կա՛մ ունևորության համար: Ծիշտն
ասած՝ նա դեռ ոչ ոքի չէր հարգել խելացի լինելու համար:
Կոստանջողուն առաջինն էր: Նա հասկացել էր, որ նրա հետ
կատակ չի կարելի անել: Նրան զբաղեցնում էր մի այլ ծրա-
գիր՝ գնել իլորուկի կալվածքը: Տասը հազար ինքն ունի,
տասնհինգ հազար ենթադրում էր փոխարինաբար վերցնել
Կոստանջողունից, որովհետև վերջինս ինքն էր հայտարարել,
թե պատրաստ է օգնել բոլոր նրանց, ովքեր հարստանալ են
ցանկանում: Մնացած գումարը մի կերպ կճարեր. կա՛մ գրա-
վականի դիմաց լոմբարդից կվերցնեի, կա՛մ այնպես՝ կալ-
վածատիրոջը կստիպեր սպասել: Չէ՞ որ այդ ևս կարելի է.
դե՛ս՝ ու դատարանների դռները մաշիր, եթե քեֆդ ուզում է:
Ու նա երկար մտածեց այդ հարցերի մասին: Վերջապես թու-
նը, որ արդեն շորս ծամ էր, ինչ մարդկանց առել էր, ինչպես
ընդունված էր ասել, իր գիրկը, Չիչիկովին ևս առավ իր գիրկը:
Նա խոր քուն մտավ:

Հաջորդ օրը ամեն բան կատարվեց շատ բարեհաջող:
[Կոստանջողուն] ուրախությամբ տվեց նրան տասը հազար՝
առանց տոկոսների, առանց երաշխավորության, լոկ մի ստա-
ցականով: Ահա թե ինչպե՛ս էր նա տրամադրված օգնելու
յուրաքանչյուր մարդու, ով ցանկանում էր ունեցվածք ձեռք
բերել: Նա Չիչիկովին ցույց տվեց իր ամբողջ տեսեսությունը:
Ամեն բան պարզ էր ու խելացի մտածված: Ամեն բան այն-
պես էր դասավորված, որ ինքնիրեն կառավարվում էր: Ո՛չ
մի բոպե իզուր չէր կորչում, զյուղացու մոտ ո՛չ մի գործի
անկանոնություն տեղի չէր ունենում: Ամենատեսի հատկու-
թյամբ օժտված կալվածատերը նրան խսկունս ոտքի էր կանգ-
նեցնում: Ո՛չ մի տեղ ծուլ, անբան մարդ չկար: Մուծիկը...
գոհունակության ինչպիսի՜ խելոք արտահայտություն (2 ան-
ընթեռնելի), ինչպե՛ս էր ակոսում, ցանում և վարում:

Նույնիսկ Չիչիկովին չէր կարող չապշեցնել, թե որքա՛ն բան
էր արել այդ մարդը՝ սուս ու փուս, առանց աղմուկի, չհորինե-
լով ամբողջ մարզկությանը բարեկեցություն պատճառելու ոչ
մի ծրագիր ու տրակտատ, և թե ինչպե՛ս անպտուղ է անցնում
մայրաքաղաքի բնակիչ, պարկետների վրա ոտքերը քստքստաց-
նողի և հյուրասենյակների սիրահարի, իր խուլ անկյունում
նստած ու՛ պետության մասին (2 անընթեռն.) հանձնարարու-
թյուններ թելադրող ծրագրողի կյանքը: Չիչիկովն ամբողջո-
վին համակվեց հրճվալից տրամադրությամբ ու կալվածատեր
դառնալու միտքը նրա գիտակցության մեջ ավելի ու ավելի
էր ամրապնդվում: Կոստանջողուն ո՛չ միայն նրան ցույց
տվեց ամեն բան, այլ և ցանկություն հայտնեց անձամբ ուղեկ-
ցել նրան իլորուկի մոտ, որպեսզի նրա հետ միասին դիտի
կալվածքը: Չիչիկովի տրամադրությունը բարձր էր: Կուշտ նա-
խաճաշից հետո բոլոր երեքն էլ ճանապարհ ընկան, տեղա-
վորվելով Պավել Իվանովիչի կառքում: Կալվածատիրոջ կառ-
քը նրանց ետևից շարժվում էր առանց ուղևորի: Յարբը առա-
ջից էր վազում՝ թոցնելով ճանապարհի վրա նստած թռչուն-
ներին: Ամբողջ 15 վերստ տարածությամբ երկու կողմից
ձգվում էին Կոստանջողունի անտառներն ու վարելահողերը:
Անընդհատ հանդիպում էին մարգագետինների հետ խառն ան-

տառներ: Ոչ մի խոտ այստեղ ավելորդ չէր, ամբողջը դրախ-
տանման այգու էր վերածված: Բայց բոլորն ակամայից լռե-
ցին, երբ նկավեց իւրբուռի կալվածքը՝ անտառի փոխարեն
անասունների կրծոտած թփուտներ, թունավոր որմից փտած
ու խեղդված վարսակի նոսր արտեր: Ահա, վերջապես, երևա-
ցին ցանկապատ շունեցող խարխուլ խրճիթները և նրանց
կենտրոնում՝ քարաշեն, անմարդաբնակ մի տուն: Ըստ երե-
վույթին կտուրը ծածկելու միջոց չեն ունեցել: Այսպես էլ մնա-
ցել էր տունը կիսավարտ, կտուրի փոխարեն ծղոտ, որը սևա-
ցել էր: Կալվածատերն անրում էր մի հարկանի քարաշեն մի
այլ տան մեջ: Նա շենքից դուրս վազեց դեպի ժամանողները
հին բաճկոնով ու ծակ սապոգներով, զգզված մազերով ու
բարոյապես ընկած, բայց դեմքի վրա զգացվում էր ինչ-որ
բարութուն: Նա անշափ ուրախացավ հյուրերի գալուստ, կար-
ծես տեսավ իր եղբայրներին, որոնցից վաղուց բաժանվել էր:

— Կոնստանտին Ֆեոդորովիչ, Պլատոն Միխայլովիչ:
Ուրախացրի՞ք ձեր այցելությանը: Թույլ տվեք աչքերս տրո-
րեմ: Ի՞նչ մեղքս թաքցնեմ, կարծում էի, թե ինձ ո՞չ ոք չի
այցելի: Բոլորն ինձանից փախչում են, ինչպես ժանտախտից,
մտքներից անցնում է, թե փոխարինաբար փող կխնդրեմ:
Օ՛խ, դժվար է, դժվար, Կոնստանտին Ֆեոդորովիչ: Տեսնում
եմ, որ ամեն բանում ինքս եմ մեղավոր: Ի՞նչ արած: Խոզի
կյանք եմ վարել: Ներեցե՞ք, պարոնա՛յք, որ այս տեսքով եմ
ընդունում ձեզ. սապոգներս, ինչպես տեսնում եք, ծակծրկ-
ված են: Ինչո՞վ կհրամայեք հյուրասիրել:

— Առանց ավելորդ բաների: Մենք ձեզ մոտ գործով ենք
եկել: Ահա ձեզ գնորդ: Պավել Իվանովիչ Չիլիկով, — ասաց
Կոստանչոզովն:

— Ի սրտե ուրախ եմ ծանոթանալու: Թույլ տվեք սեղմել
ձեր ձեռքը:

Չիլիկովը իր երկու ձեռքն էլ մեկնեց նրան:

— Շատ կցանկանայի, մեծարգո Պավել Իվանովիչ, ձեզ
մի կալվածք ցույց տալ, որ արժանի է ուշադրության: Ապա,
պարոնա՛յք, թույլ տվեք հարցնել, ճաշե՞լ եք:

— Ճաշել ենք, ճաշել, — վրա բերեց [Կոստանչոզովն],
ցանկանալով ազատվել նրա առաջարկից: — Ժամանակ չկորց-
նենք ու հենց հիմա գնանք:

— Գնա՛նք, գնա՛նք:

Խլորուկը վերջոցեց գլխարկը:

— Գնա՛նք-դիտելու ինձ մոտ տիրող անբարեկարգ վի-
ճակն ու իմ խառնափնթորութունը:

Հյուրերը ծածկեցին: գլխարկներն ու բոլորը միասին շարժ-
վեցին գյուղի փողոցով:

Երկու կողմից սեին էին տալիս լաթերով խցված մանր
[լուսամուտներով] հյուղակները:

— Դե, գնա՛նք, ուրեմն, դիտելու ինձ մոտ տիրող ան-
բարեկարգ վիճակն ու իմ խառնափնթորութունը, — ասում էր
Խլորուկը:

— Իհարկե, լավ եք արել, որ ճաշել եք: Հավատո՞ւմ եք,
Կոնստանտին Ֆեոդորովիչ, տասն հավ նույնիսկ շունեմ: Ահա
թե ի՞նչ օրի եմ հասել:

Նա հոգոց հանեց ու կարծես զգալով, որ հազիվ թե կոնս-
տանտին Ֆեոդորովիչի կողմից կարեկցության արժանանա,
ընկավ Պլատոնովի թևն ու նրա հետ առաջ անցավ, սեղմելով
նրան իր կրծքին: [Կոստանչոզովն] և Չիլիկովը ետ մնացին ու
իրար թև ընկած, հետևում էին նրանց՝ հեռավորութունից:

— Դժվար է, Պլատոն Միխայլիչ, դժվար է, — ասում էր
Խլորուկը Պլատոնովին: — Չեք կարող երևակայել, թե որքան
դժվար է: Փող չունեմ, հաց չունեմ, ոտնաման չունեմ: Չեզ
համար դրանք օտար բառեր են: Եթե ես ջահել ու մենակ լի-
նեի, այս բոլորը դատարկ բաներ էին: Բայց երբ այդ դժբախ-
տությունն սկսում է քեզ կոտցնել ձերության օրերին, իսկ
վզիդ նստած են կինդ ու հինգ երեխաներդ. ակամայից կհա-
մակվես վշտով...

— Իսկ եթե վաճառեք գյուղը, կլավանա՞ն ձեր գործերը, —
հարցրեց Պլատոնովը:

— Որտեղի՞ց կլավանան, — ասաց Խլորուկը, — թափահա-
րելով ձեռքը: — Ամբողջը կգնա պարտքերս մարելուն, իսկ ինձ
հազար ոտբի էլ չի մնա:

— Բա ի՞նչ եք անելու:

— Աստված գիտե, թե ի՞նչ:

— Բա ինչո՞ւ միջոցներ ձեռք չեք առնում, որ դուրս գաք
այդ վիճակից:

— Ի՞նչ միջոցներ ձեռք առնեմ:

— Ափսոս, որ երկար պետք է սպասեմ: Շատ էի ուզում միանգամից տեսնել այնպես, ինչպես ցանկանում էի...

— Ի՞նչ է, դուք հո 25 տարեկան պատանի չեք... կարծես Պետերբուրգի թեթևալիկ շինուվնիկ լինեք... Չարմանալի է... Համբերություն է պետք: Վեց տարի անընդհատ աշխատեցե՛ք: Տնկեցե՛ք, ցանեցե՛ք, փորեցե՛ք հողը՝ առանց մի բույսի հանգստանալու: Դժվար է, դժվար: Բայց վերջում, երբ հողը մի լավ կփորփրեք, տակնուվրա կանեք, ու երբ նա ինքը կըսկըսի ձեզ օգնել, կտեսնեք, որ դա միլիոնից ավելի մեծ բան է: Ո՛չ, սիրելիս, ձեզ մոտ բացի ինչ-որ 70 ձեռքից, կաշխատեն 700 աներևութ ձեռքեր: Ամեն բան տասնապատիկ շափով: Ես այժմ մատու մատիս չեմ խփում, ամեն ինչ կատարվում է ինքնիրեն: Այո՛, բնությունը սիրում է համբերատարություն. դա մի օրենք է, որ աստված պարզվել է համբերատարների երանության համար:

— Իսկով ձեզ, մարդ զգում է, որ կարծես ուժերն ավելանում են: Ոգին վեհանում է:

— Տեսե՛ք, թե հողն ինչպե՛ս է հերկված, — վշտի այրող զգացումով բացականչեց Կոստանշողուն, մատնանշելով գահիվայրը: — Ես այստեղ այլևս չեմ կարող մնալ, ինձ համար մահ է տեսնել այս անկարգությունն ու ամալությունը: Դուք այժմ կարող եք ձեր գործն ավարտել նրա հետ, առանց ինչ: Այդ հիմարից օր առաջ վերցրեք այս գանձը: Նա միայն անարգում է աստծո պարգևը:

Ու այդ ասելով, Կոստանշողուն մոռացվեց՝ վրդովված հոգու մաղձոտ տրամադրությամբ, հրաժեշտ տվեց Չիլիկովին ու հասնելով Խլբուռեին, սկսեց նույնպես հրաժեշտ տալ:

— Ողորմա՛ծ եղեք, Կոնստանտին Ֆեոդորովիչ, — զարմանքով ասաց կավածատերը, — հենց նոր եկաք և ուզում եք հեռանալ:

— Չեմ կարող մնալ: Ինձ անհրաժեշտ է շտապ տանք լինել, — ասաց Կոստանշողուն: Նա հրաժեշտ տվեց ու նըստելով իր թեթև կառքը, հեռացավ:

Խլբուռեը կարծես թե հասկացավ նրա մեկնելու պատճառը:

— Չդիմացավ Կոնստանտին Ֆեոդորովիչը, — ասաց նա, — այնպիսի տնտես մարդու, ինչպիսին նա է, հաճելի չի տես-

նել նմանօրինակ թափթփված վիճակ: Պատկերացրե՛ք, Պավել Իվանովիչ, այս տարի ես նույնիսկ հաց չեմ ցանել: Ազնուվուժյամբ եմ ասում, սերմ չեմ ունեցել, էլ չխոսելով այն մասին, որ վարելու գործիք անգամ չունեմ: Նողկանքով պետք է նայել ինձ վրա: Ասում են, ձեր եղբայրը, Պլատոն Միխայլովիչ, հիանալի տնտես մարդ է, Կոնստանտին Ֆեոդորովիչի մասին խոսք անգամ չի կարող լինել, իր գործում կատարյալ նապուլեոն է: Ծիշտն ասած, հաճախ մտածում եմ՝ ինչո՞ւ այդքան շատ խելք տված է մեկին, ի՞նչ կլինեք, եթե մի կաթիլ էլ իմ հիմար գլխի մեջ մտներ: Այստեղ, պարոնայք, կամրջից դուրս անցեք, կընկնեք ջուրը: Դեռ գարնանն եմ կարգադրել, որ տախտակները փոխեն: Ես բոլորից շատ եմ ափսոսում խեղճ մուծիկներին, նրանց պետք է ցույց տալ աշխատանքի օրինակ, բայց ինձանից ի՞նչ օրինակ են վերցնելու, ի՞նչ կարող եմ անել: Վերցրե՛ք նրանց, Պավել Իվանովիչ, ձեր տրամադրության տակ: Ես ինչպե՞ս նրանց կարգ ու կանոն սովորեցնեմ, երբ ինքս անկարգ մարդ եմ: Ես վաղուց նրանց ազատ կարձակեի, բայց դրանից օգուտ չկա: Տեսնում եմ, որ ամենից առաջ նրանց համար պետք է ստեղծել այնպիսի վիճակ, որ կարողանան ապրել: Մի խստապահանջ ու արդարացի մարդ է պետք, որ երկար ժամանակ ապրի նրանց հետ ու անխոնջ աշխատանքի անձնակազմ օրինակով... Ինձանով եմ դատում, որ ռուս մարդը առանց բզելու չի կարող, կթմրի ու կթթվի:

— Չարմանալի է, — ասաց Պլատոնովը, — ինչո՞ւ ռուս մարդը այդպես ընդունակ է թմրելու ու թթվելու, և եթե ուշադրություն չդարձնես հասարակ մարդու վրա, կգառնա և՛ հարբեցող, և՛ անպիտանի մեկը:

— Կրթության պակասությունից է, — նկատեց Չիլիկովը:

— Աստված գիտե, թե ինչից է: Վերցնե՛ք ահա մեզ. կրթություն ենք ստացել, եղել ենք համալսարանում, բայց ինչի՞ ենք պետք: Ի՞նչ եմ սովորել: Ո՛չ միայն շտվորեցի, թե ինչպես պետք է կանոնավոր ապրել, այլ ընդհակառակը, սովորեցի դանազան նոր ընտիր բաների վրա ավելի շատ փող ծախսելու արվեստին ու ավելի շատ ծանոթացա այնպիսի բա-

ների հետ, որոնք փող են պահանջում: Սովորեցի միայն փող ծախսել զանազան վայելքների վրա: Պատճառն այն էր, որ ես վա՞տ էի սովորում: Ո՛չ, նույն վիճակումն էին նաև մյուս ընկերներս: Երկու-երեք մարդ իսկական օգուտ քաղեցին, միայն այն պատճառով, որ զուցե առանց այն էլ խելացի էին, իսկ մնացածները ձգտում էին յուրացնել միայն այն, ինչ վնասում է առողջութեանը և փող է կորզում նրանցից: Աստված վիս: Իսկ ի՞նչ է մտքովս անցնում. երբեմն ինձ, ճիշտն ասած, թվում է, թե ոուս մարդը կորած մարդ է: Ուզում ես ամեն բան անել և ոչինչ դուրս չի գալիս: Միշտ մտածում ես՝ վաղվանից կսկսես մի նոր կյանք, վաղվանից կանցնես շափավոր ու ժուժկալ կյանքի, բայց բան դուրս չի գալիս, նույն օրը, երեկոյան կողմ, այնքան կուտես, որ աչքերդ եւ ճպճպացնում և լեզուդ չի դառնում: Բուժի պես նստած նայում ես բոլորին: Ճիշտ եմ ասում: Եվ այդպես՝ բոլորը:

— Այո՞, — քմծիծաղ տալով ասաց Չիչիկովը, — լինում են նման բաներ:

— Մենք ողջամիտ մարդ դառնալու համար շնք ծնվել: Ես չեմ հավատում, որ մեզանից որևէ մեկը շրջահայաց լինի: Եթե ես նույնիսկ նկատում եմ, որ մեկն ու մեկը տանելի կյանք ունի, փող է հավաքում և կուտակում, դրան ևս չեմ հավատում: Հասակն առնելուն պես նրան ևս սատանան կշեղի ուղիղ ճանապարհից, վերջում բոլորը միանգամից քամուն կտա: Ճիշտ եմ ասում, բոլորն էլ այդպես են՝ և՛ կրթվածները, և՛ կրթութուն չստացածները: Ո՛չ, այստեղ մի ինչ-որ բան է պակասում, բայց թե ինչ, ինքս էլ չգիտեմ:

Այդպես խոսելով, նրանք շրջեցին խրճիթները, այնուհետև՝ կառք նստած անցան մարզագետիններով: Այդ վայրերը լավ տեսք կունենային, եթե ծառերը կտրած չլինեին: Նրանց առջև բացվեցին գեղեցիկ տեսարաններ: Մի կողմում կապուտին էր տալիս այն բարձունքների շղթան, որտեղ վերջերս Չիչիկովն էր եղել: Բայց չէին երևում ո՛չ Տենտետնիկովի և ո՛չ էլ գեներալ Բետրիշչևի գյուղերը: Դրանք բարձունքների ետևն էին: Իջնելով դեպի մարզագետինները, որտեղ երևում էին միայն ուռնու և բարդու թփուտներ, բարձր ծառերը կտրված էին, նրանք այցելեցին կիսականգուն ջրաղացը, տեսան գետը, որով կարելի էր կտրված ծառերը քշել, եթե քշե-

լու բան լիներ: Տեղ-տեղ արածում էին հյուժված անասուններ: Առանց կառքից իջնելու, դիտելով ամեն բան, նրանք նորից վերադարձան գյուղ և փողոցում հանդիպեցին մի մուծիկի, որը քորելով իր մարմինը [մեջքից] ցած այնպես, հորանջեց, որ նույնիսկ վախեցրեց գյուղի ավագի հնդուհավերին: Հորանջը նկատելի էր բոլոր շենքերի վրա: Կտուրները ևս հորանջում էին: Դիտելով այդ բոլորը, Պլատոնովը հորանջեց: Կարկատան կարկատանի վրա էր: Խրճիթներից մեկի վրա կտուրի փոխարեն դրված էր մի ամբողջ դարպաս: Տընտեսութեան մեջ կիրառվում էր առակի հերոս Տրիշկայի կաֆտանի սիստեմը՝ կտրում էին թևքերն ու փեշը, որ կարկատեն արմունկները:

— Ահա, թե ի՞նչ վիճակ է ինձ մոտ, — ասաց Խլոբունը: — Այժմ դիտենք տունը, — ու տարավ նրանց տան բնակելի սենյակները: Չիչիկովը ենթադրում էր այնտեղ ևս տեսնել ցընցոտիներ ու հորանջ առաջացնող իրեր, բայց ի զարմանս յուր, սենյակները կարգին էին ու մաքուր: Մտնելով սենյակները, նրանք ապշեցին աղքատության ու վաղեմի շքեղության դիզի-պիզիների յուրատեսակ միաձուլմամբ: Մի ինչ-որ Շեքսպիր նստած էր թանաքամանի վրա: Սեղանին դրված էր փղոսկրյա մի շեղ գրչակոթ, որը գործածվում էր մեջքը քորելու համար: Նրանց դիմավորեց ճաշակով ու վերջին մոդայով հագնված տանտիրուհին: Ներկա էին նաև, նույնպես լավ հագնված, չորս երեխա՝ իրենց գաստիարակուհու հետ միասին: Երեխաները դուրեկան տեսք ունեին, բայց լավ կլիներ, եթե նրանք հագնված լինեին ծաղկավոր շթե յուրկաներ, հասարակ շապիկներ ու բակում անհող վազվզեին և ոչ մի բանով շտաբերվեին գեղջուկների անտուն երեխաներից:

Երկար շանցած, տանտիրուհուն հյուր եկավ մի ինչ-որ շաղակրատ ու շատախոս կին: Տիկինները հեռացան իրենց սենյակը: Երեխաները վազեվազ հետեցին նրանց: Տղամարդիկ մնացին մենակ:

— Դե, հայտնեցե՛ք, ուրեմն, ձեր գինը, — ասաց Չիչիկովը: — Ճիշտն ասած, վիայն այն պատճառով եմ հարցնում, որ իմանամ ձեր վերջին նվազագույն գինը, որովհետև կալվածքն անհամեմատ վատ վիճակում է, քան ես սպասում էի:

— Վատագույն վիճակում, Պավել՛,՝ Իվանովիչ, — ասաց

Խլորուելը:— Դա դեռ բոլորը չէ: Ձեզանից շեմ թաքցնի. ցուցակով համարվող հարյուր շնչից միայն հիսունն է կենդանի. խուլերան իր գործը տեսել է: [Մնացածներն] առանց անձնագրի բացակայում են, այնպես որ, նրանց ևս համարեցեք մեռած: Հետևաբար, եթե նրանց դատական կարգով ցանկանանք ետ պահանջել, ապա ամբողջ կալվածքը դատարանների քննութայան առարկան կդառնա: Այդ իսկ պատճառով ես խնդրում եմ միայն երեսունհինգ հազար:

Զիշիկովը, հասկանալի է, սկսեց սակարկել:

— Ներեցե՛ք, ինչպե՛ս թե երեսունհինգ: Նման կալվածքին երեսունհինգ: Դե, վերցրեք 25 հազար:

Պլատոնովի խիղճը տանջեց:

— Գնեցե՛ք, Պա՛վել Իվանովիչ, — ասաց նա: — Կալվածքի համար հանգիստ սրտով կարող եք տալ այդ [դինը]: Եթե դուք շտաբ երեսունհինգ հազար, ես ու եղբայրս կմիանանք ու կգնենք:

— Շատ լավ, համաձայն եմ, — վախեցած վրա բերեց Զիշիկովը: — Լա՛վ, միայն պայմանով, որ արժեքի կեսը վճարեմ մեկ տարի հետո:

— Ո՛չ, Պավել Իվանովիչ, այդ բոլորովին անհնար է: Կեսը վճարեցեք հենց այժմ, — իսկ մնացածը՝ [15 օր] հետո: Առանց այն էլ հիշյալ գումարը ես կարող եմ լոմբարդից ստանալ: Այնպես արեք, որ մարդուս ցավին դարման լինի:

— Ապա ինչպե՛ս անեմ, մոտոս ընդամենը ունեմ տասը հազար, — ասաց Զիշիկովը. ասաց ու խաբեց. նրա մոտ կար քսան. ներառյալ այն գումարը, որ պարտք էր վերցրել Կոստանջողլոյից, բայց ափսոսում էր միանգամից այդքան փող տալ:

— Ո՛չ, ներեցե՛ք, Պավել Իվանովիչ: Կրկնում եմ, որ ինչ անհրաժեշտ է ունենալ տասնհինգ հազար:

— Ես ձեզ փոխարինաբար կտամ 5 հազար, — վրա բերեց Պլատոնովը:

— Եթե այդպես է, ոչինչ, — ասաց Զիշիկովն ու ինքնիրեն մտածեց. «Ե դեպ, դա շատ տեղին է, որ փոխարինաբար փող է տալիս»:

Կառքից ներս բերվեց զգրոցը և տեղն ու տեղը Խլորուելին հանձնվեց 10.000, իսկ մնացած հինգ հազարը խոստացվեց

բերել հաջորդ օրը, այսինքն՝ խոստացան, իսկ ենթադրվում էր բերել երեք հազար, մյուս գումարը՝ հետո, երկու կամ երեք օր անց, իսկ եթե հնարավոր էր, է՛լ ավելի ուշ: Պավել Իվանովիչը մի տեսակ առանձնապես չէր սիրում ձեռքից դուրս տալ փողերը, իսկ եթե ծայրաստիճան հարկ էր լինում այդ անելու, ապա այնուհետև նրան թվում էր, որ լավ է դրամը վճարել վաղը և ոչ թե այսօր: Այլ կերպ ասած, նա վարվում էր այնպես, ինչպես մենք բոլորս: Չէ՞ որ մենք սիրում ենք խնդրատուի քթից քարշ տալ, թող նախասենյակում մեջքը մաշի: Կարծես թե չի կարող սպասել: Մեր ի՞նչ գործն է, թե նրա ամեն մի ժամը գուցե թանկ է, ու սպասելուց տուժում են նրա գործերը. վա՛ղը եկ, բարեկամ, այսօր ես ժամանակ չունեմ:

— Դրանից հետո որտե՞ղ եք ապրի՞լու, — հարցրեց Պլատոնովը Խլորուելին: — ուրիշ գյուղ ունե՞ք:

— Ստիպված ենք քաղաք տեղափոխվել, այնտեղ մի փոքրիկ տուն ունեմ: Երեխաներիս համար դա անհրաժեշտ է, ուսուցիչներ են պետք նրանց: Այստեղ, թերևս հնարավոր լինի ձարել կրոնի [դասատու], իսկ երաժշտության ու պարի ուսուցիչ որ մի կերպ հնարավոր չի գտնել:

«Ուտելու մի կտոր հաց չունի, իսկ երեխաներին պարել է սովորեցնում», — մտքում ասաց Զիշիկովը:

«Տարօրինակ է», մտածեց Պլատոնովը:

— Այնուամենայնիվ, մեր այս գործարքը պետք է որևէ կերպ թրջել, — ասաց Խլորուելը: — Է՛յ, Կիրյո՛ւշկա, մի շիշ շամպայն բեր, սիրելիս:

«Ուտելու մի կտոր հաց չունի, իսկ շամպայն ունի», մտածեց Զիշիկովը:

Պլատոնովը չգիտեր նույնիսկ ի՞նչ մտածի: [Խլորուելը] շամպայնը ձեռք էր բերել անհրաժեշտությունից դրդված: Նա մարդ էր ուղարկել քաղաք. ի՞նչ արած, խանութում ապառիկ կվաս չեն տալիս, բայց խմելու ախորժակ կա: Իսկ վերջերս Պետերբուրգից գինիներով ժամանած ֆրանսիացին բոլորին ապառիկ է տալիս: Ճար չկար, հարկ եղավ վերցնել մի շիշ շամպայն:

Շամպայնը բերվեց: Նրանք խմեցին երեքական գավաթ, ու տրամադրությունները բարձրացավ: Խլորուելի լեզուն բաց-

վեց. նա դարձավ դուրեկան ու խելացի, աչ ու ձախ սրախոսություններ էր անում և անեկդոտներ պատմում: Նրա խոսքերից պարզվեց, թե նա որքան լավ էր ճանաչում մարդկանց ու աշխարհը: Նա այնքան լավ ու ճիշտ էր տեսնում շատ բան, մի քանի խոսքով այնքան դիպուկ ու հաջող էր բնութագրում իր հարևան կալվածատերերին, այնքան պարզ էր տեսնում բոլորի թերություններն ու սխալները, այնքան լավ գիտեր նրանց անանկանալու պատժությունը՝ ինչո՞ւ, ինչպե՞ս և ի՞նչ պատճառներից են նրանք սնանկացել, այնքան ինքնատիպ ու զավեշտական գույներով էր կարողանում հաղորդել նրանց ծագրական կողմերը, որ Չիչիկովն ու Պլատոնովը ամբողջովի՛ն դյուրվել էին նրա խոսքերից և պատրաստ էին համարել նրան ամենախելացի մարդը:

— Շն դարմանում եմ,— ասաց Չիչիկովը,— թե ինչո՞ւ դուք, լինելով այդքան խելացի մարդ, չեք կարողանում գրտնել միջոցներ ու ճանապարհներ:

— Միջոցներ կան,— պատասխանեց իշտուկը և իսկույն շարադրեց ծրագրեցի մի ամբողջ կույտ: Այդ բոլորն այնքան անհեթեթ էին, այնքան տարօրինակ, այնքան քիչ էին բխում մարդկանց և աշխարհի ճանաչողությունից, որ մնում էր միայն թոթվել ուսերն ու ասել. «Տե՛ր աստված, ինչպիսի՛ անհուն տարածություն կա աշխարհն իմանալու և այդ իմաստությունից օգտվել կարողանալու միջև»: Ամբողջը հիմնված էր որևէ տեղից հանկարծ հարյուր կամ երկու հարյուր հազար ձեռք բերելու վրա (որից հետո), նրան թվում էր, թե ամեն բան, ինչպես հարկն է, կկարգավորվեր, և՛ տնտեսությունը ոտքի կդրվեր, և՛ ծակ ու ծուկը կլցվեր, և՛ եկամուտները կբառապատկվեին ու ինքն էլ ի վիճակի կլիներ վճարել բոլոր պարտքերը: Եվ իր ճառը նա ավարտեց հետևյալ կերպ. «Բայց ի՞նչ կհրամայեք, որ անեմ: Չկա ու չկա մի այնպիսի բարերար մարդ՝ որը պարտք տար ինձ երկու հարյուր կամ թեկուզ հարյուր հազար: Երևի թե, աստված չի կամենում»:

«Այդ էր պակաս, որ նման հիմարին աստված երկու հարյուր հազար ուղարկի», — մտածեց Չիչիկովը:

— Ասենք, ունեմ երեք միլիոն կարողության տեր մի մորաքույր,— ասաց իշտուկը,— աստվածապաշտ պառավ, եկեղեցիներին ու վանքերին է օգնում նվերներով, բայց հարա-

զատին օգնելու գործում ժլատ է: Հին աշխարհի մարդ է մորաքույրս, որին տեսնելը արժեր: Միայն չորս հարյուր հատ դեղձանիկ ունի, բազմաթիվ քած մոպսեր, մոտը ճրիակեր կանայք, ծառաներ, որոնց նմանն այժմ գոյություն չունեն: Ծառաներից ամենակրտսերը մոտ 60 տարեկան է, թեև մորաքույրս նրան կանչելիս ասում է՝ «է՛յ, ճատիկ»: Եթե հյուրերից մեկն ու մեկը՝ ճաշի ժամանակ որևէ թեթեացում ունեցավ, կհրամայի, որ նրան ճաշ շմատուցեն... և չեն մատուցում: Ահա թե ի՞նչ:

Պլատոնովը ծիծաղեց:

— Իսկ ի՞նչ է աղբանուներ և որտե՞ղ է ապրում,— հարցրեց Չիչիկովը:

— Ալեքսանդրա Իվանովնա Խանասարովա, ապրում է հենց մեր քաղաքում:

— Իսկ ինչո՞ւ նրան չեք դիմում,— կարեկցությամբ ասաց Պլատոնովը:— Ինձ թվում է, որ եթե նա հասկանա ձեր ընտանիքի դրությունը, դժվար թե մերժի:

— Ո՛ր, կմերժի: Մորաքույրս պինդ բնավորության տեր կին է: Նա քարսիրտ պառավ է, Պլատոն Միխայլովիչ: Առանց ինձ էլ նրա շուրջը պտտվող հաճոյակատարներ շատ կան: Այնտեղ մեկը կա, որ աչքը տնկել է նահանգապետի պաշտոնին, ազգական է ձևանում... Եղի՛ր բարի, շնո՛ր՛ս արա ինձ,— հանկարծ դիմեց նա [Պլատոնովին],— եկող շաբաթ ես քաղաքի բոլոր բարձրաստիճան մարդկանց համար ճաշկերույթ եմ տալիս...

Պլատոնովն աչքերը շոցեց: Նա դեռ չգիտեր, որ Ռուսիայի քաղաքներում և մայրաքաղաքներում կան այնպիսի խելոքներ, որոնց կյանքը կատարյալ անբացատրելի հանելուկ է: Թվում է, որ իր ամբողջ ունեցած-չունեցածը կերել-սպառել է, թաղվել պարտքերի մեջ, ո՛չ մի տեղից ո՛չ մի եկամուտ չի սպասում, բայց ճաշկերույթներ է տալիս: Եվ բոլոր ճաշողներն ասում են, թե դա վերջինն է, թե հենց վաղը տանտիրոջը բանտ քարշ կտան: Այդ օրվանից անցնում է տասը տարի, խելոքը դեռ ապրում է աշխարհիս երեսին, առաջվանից է՛լ ավելի մեծ պարտքերի մեջ ընկած ու դարձյալ ճաշկերույթներ է տալիս, որտեղ բոլոր ճաշողները ենթադրում են, դա

վերջին ճաշկերույթն է ու համոզված են, որ հենց վաղը տան- սիրոջը բանտ են քարշ տալու:

Խլոբուեի տունը քաղաքում մի արտասովոր երևույթ էր: Այլօր տերտերը շուրջաուր հագին մաղթանք էր կատարում, հաջորդ օրը ֆրանսիական դերասանները ներկայացում էին տալիս: Մի օր չէր կարելի ճարել նույնիսկ հացի փշրանք, մի այլ օր՝ բոլոր դերասաններին ու նկարիչներին սրտաբաց ընդունելութուն և ճոխ նվիրատվութուն: Երբեմն լինում էին այնպիսի ծանր օրեր, որ նրա փոխարեն մի ուրիշը վաղուց արդեն իրեն կախած կլիներ կամ ատրճանակը ճակատին կրակած, սակայն նրան փրկում էր կրոնական տրամադրու- թյունը, որը տարօրինակ ձևով համատեղվում էր նրա անկարգ կյանքի հետ: Այդ դառն ըրպեններին [նա] կարգում էր նա- հատակների ու քրտնաջան մշակների կյանքի նկարագրու- թյունները, այն մարդկանց, ովքեր իրենց ոգին դաստիարա- կում էին լինելու տառապանքներից բարձր: Այդ պահին նրա սիրտը փափկում էր, հոգին լցվում խանդաղատանքով, ու աչքերը բռնվում արցունքով: Նա աղոթում էր և, տարօրինակ բան, գրեթե միշտ որևէ տեղից անակնկալ օգնություն էր վրա հասնում: Մերթ նրա հին բարեկամներից մեկը հիշում էր նրան ու դրամ ուղարկում, մերթ ճանապարհով անցնող մի որևէ անծանոթ կին, պատահմամբ լսելով նրա պատմութուն- նը, կնոջ սրտին հատուկ սրբնթաց բարեհոգությամբ հարուստ նվերներ էր ուղարկում կամ որևէ տեղ նրա օգտին շահում էին մի վիճելի գործ, որի մասին նա նույնիսկ տեղեկու- թյուն էլ չունի: Նման դեպքերում նա ակնածանքով վերա- գրում էր այդ բոլորը նախախնամության անըմբռնելի ողոր- մածությանը, գոհունական մաղթանքներ կատարում և կրկին սկսում իր վաղիվերո կյանքը:

— Խղճո՞ւմ եմ ես նրան, խղճո՞ւմ,— ասաց Պլատոնովը Չիչիկովին, երբ, հրածեշտ տալով Խլոբուեին, մեկնեցին նրա տնից:

— Անառակ որդի է,— ասաց Չիչիկովը:— Նման մարդ- կանց խղճալն էլ ավելորդ է:

Ու շուտով նրանք երկուսն էլ դադարեցին նրա մասին մտածելուց. Պլատոնովը այն պատճառով, որ մարդկանց վի- ճակի վրա նայում էր ծուլորեն ու թմրած տրամագրությամբ,

ինչպես և աշխարհում ամեն բանի վրա: Նրա սիրտը բաց- վում էր ու ճմլվում ուրիշների տառապանքները տեսնելիս, սակայն այդ պարունները նրա հոգու մեջ չէին տպավորվում: Մի քանի րուպե անց նա Խլոբուեի մասին այլևս չէր մտածում: Նա Խլոբուեի մասին չէր մտածում այն պատճառով, որ իր մա- սին ևս չէր մտածում: Չիչիկովը չէր մտածում Խլոբուեի մա- սին, որովհետև իրականում լուրջ տարված էր իր նոր ձեռք- բերումով: Ի՞նչ էլ որ լինի, նա երազանքից հետո հանկարծ հանդիսանալով ոչ ֆանտաստիկ կալվածքի իսկական տերը, դարձավ մտախոհ, մտքերով ծանրաբեռ, ու այդ բոլորը ակա- մայից նրա դեմքի վրա դրոշմել էին լրջության կնիքը. «Համ- բերություն, աշխատանք: Դրանք դժվար գործեր չեն: Զյո բոլորի հետ ես ծանոթ եմ դեռ խանձարուրում եղած օրե- րից: Ոչ մի բան ինձ համար նորութուն չէ: Բայց իմ այս հասակում կունենա՞մ արդյոք այնքան համբերություն, ինչ- պես երիտասարդությանս օրերին»: Այնուամենայնիվ, նա մտածում էր, թե ինչպես կընթանան (?) ցանքերը, թե ինչ- պե՞ս նա կթոթափի բոլոր հիմար հնարանքները, թե ինչպե՞ս առավոտները վաղ է արթնանալու, ինչպե՞ս նախքան արևի ծագելը կարգադրութուններ է անելու, ինչպե՞ս հրճվանքով դիտելու է իր կալվածքի աճումն ու բարգավաճումը, ապա ինչ հաճելի է վերջում էլ զմայլվել երեխաներով: «Շիրավի դա է իսկական կյանքը: Կոստանջողոտ իրավացի է»: Ու Չի- չիկովի դեմքն անդամ այդ մտքերից կարծես ստացավ ավելի լավ արտահայտություն: Ահա թե ինչպե՞ս օրինավոր կյանքի լավ արտահայտություն հենց միայն ազնվացնում է մարդու: Բայց, ինչպես միշտ պատահում է մարդու հետ, մեկ մտքերից ան- ինչպես միշտ պատահում է մարդու հետ, մեկ մտքերից ան- միջպես հետո վրա հասավ հակադիր միտք: «Կարելի է նույնիսկ վարվել հետևյալ կերպ,— մտածեց Չիչիկովը,— մտածեց Չիչիկովը,— մտածեց Չիչիկովը, — այնուհետև սկզբում մաս-մաս վաճառել լավագույն հողերը, այնուհետև կալվածքը լոմբարդում գրավ դնել մեռածների հետ միասին: Կարելի է նույնիսկ ծլկել, առանց Կոստանջողոտին վճարելու»: Տարօրինակ միտք: Ո՛չ թե Չիչիկովը հղացավ այդ միտքը, այլ այն հանկարծ ինքն իրեն պատկերացավ նրան, զրգռելով ու բեմբեմաղ տալով և աչքերը կկոցելով նրա վրա: Անպիտան, բեմբեմաղ տալով և աչքերը կկոցելով նրա վրա: Անպիտան, շարաճճի միտք: Եվ ո՞վ է հանկարծ մարդու մեջ ծագող այդ մտքերն ստեղծողը... Մի խոսքով, գնումը, այնուամենայնիվ,

շահավետ էր: նա գոհունակութիւն էր զգում, գոհունակութիւն մ
այն բանից, որ այժմ դարձել էր կալվածատեր, ո՛չ թե ֆան-
տաստիկ, այլ իրական մի կալվածատեր, որն արգեն ունի և՛
հող, և՛ ազարակներ, և՛ շնչեր, մարդիկ, որոնք երազային շին,
երևակայութեան մեջ պատկերվող, այլ իրականում գոյութիւն
ունեն: Ու կամաց-կամաց սկսեց թռչկոտել ու շփել ձեռքերը և
ինքն իրեն աչքով անել:

— Կանգնի՛ր,— հանկարծ կառապանի վրա գոռաց նրա
ուզեկիցը: Այդ բացականչութիւնը նրան ստիպեց սթափվել ու
նայել շուրջը. նրանք վաղուց ի վեր գնում էին հիանալի ան-
տառակով: Կեչիների գեղեցկատեսիլ ծառուղին ձգված էր
նրանց աջ ու ձախ կողմերից: Անտառային կեչիների ու բար-
դիների ճերմակ բները՝ ձյունի ցանկապատի նման փայլելով,
ներդաշնակորեն ու թեթև բարձրացել էին դեռ նոր բուսած տե-
րևների քնքուշ կանաչից: Սոխակները մեկը մյուսի ետևից
բարձր դալլալում էին անտառում: Խոտերի մեջ դեղինին էին
տալիս անտառային վարդակակաշները: Նա իրեն հաշիվ չէր
կարող տալ, թե ինչպե՛ս հասավ այդ գեղեցիկ վայրը, երբ
քիչ առաջ դեռ շուրջը բաց դաշտեր էին: Մտերի միջից մերթ
ընդ մերթ երևում էր քարաշեն, սպիտակ եկեղեցին, իսկ մյուս
կողմից, պուրակի ետևում նշմարվում էր ցանկապատը: Փո-
ղոցի ծայրում երևաց նրանց ընդառաջ եկող մի պարոն, զըլ-
խին կարտուզ, ոստոտ ձեռնափայտով: Առջևից վազում էր
երկար, բարակ ոտքեր ունեցող անգլիական ցեղի իր շունը:

— Ահա և եղբայրս,— ասաց Պլատոնովը:— Կանգնի՛ր,
կառապան:

Ու նա իջավ կառքից: Չիչիկովը նույնպես: Մինչ այդ շներն
արդեն հոտոտել էին ու լիզել միմյանց: Բարակոտն ու արա-
գաշարժ Ազորն իր շարժուն լեզվով լիզեց Յարբի մուկը,
ապա լիզեց Պլատոնովի ձեռքերը, այնուհետև թռավ Չիչի-
կովի վրա ու լիզեց նրա ախանջը:

Եղբայրները գրկախառնվեցին:

— Ապոված քեզ հետ, Պլատո՛ն, այդ ի՞նչ խաղեր ես խա-
ղում իմ գլխին,— ասաց դեմ եկող եղբայրը, որի անունն էր
Վասիլի:

— Ի՞նչ է պատահել,— անտարբեր պատասխանեց Պլա-
տոնը:

— Այսինքն՝ ինչպե՛ս թե ինչ, Երիք օր է, որ քեզանից
ձայն-ձուն չկա: Զիապանը Պետուխի մոտից բերեց քո հովա-
տակն ու ասում է. «Մի ինչ-որ պարոնի հետ գնաց»: Գոնն
մի խոսք ասելի՛ր՝ ո՛ւր, ի՞նչ գործով, որքա՞ն ժամանակով,
խիղճ ունես, հոգի՛ս, մի՞թե կարելի է այդպես վարվել: Իսկ
այդ օրերին մտքովս հազար ու մի բան անցավ:

— Դե, ի՞նչ արած, մոռացա,— ասաց Պլատոնովը:— Մենք
եղանք կոնստանտին Ֆեոդորովիչի մոտ. բարևում է քեզ, մեր
քույրը նույնպես: Պավել Իվանովիչ, ներկայացնում եմ ձեզ՝
եղբայրս, Վասիլին: Եղբայր Վասիլի, սա Պավել Իվանովիչն է:

Փոխադարձաբար ծանոթանալու համար հրաշիրված՝ եր-
կուն էլ սեղմեցին միմյանց ձեռքը և, հանելով կարտուզնե-
րը, համբուրվեցին:

«Ի՞նչ մարդ է այս Չիչիկովը,— մտածում էր Վասիլի:
եղբայրը:— Պլատոնը՝ եղբայրս, ո՛ւմ հետ ասես ծանոթա-
նում է»:

Եվ նա, ինչ չափով որ քաղաքավարութիւնը թույլ էր տա-
լիս, հայացքով զննեց Չիչիկովին ու եզրակացրեց, որ նա
շատ բարեմիտ մարդ է:

Իր հերթին Չիչիկովը, որքան քաղաքավարութիւնն էր թույլ
տալիս, հայացքով զննեց եղբայր Վասիլիին ու տեսավ, որ
եղբայրն ավելի կարճ է, քան Պլատոնը, մազերն ավելի մուգ
են ու դեմքով ո՛չ այնքան նրանից գեղեցիկ, բայց դիմագծե-
րում զգացվում էր ավելի շատ կյանք ու ոգևորութիւն, ավելի
սրտալի բարութիւն: (Սակայն Պավել Իվանովիչն այդ հան-
գամանքի վրա քիչ էր ուշադրութիւն դարձնում): Նկատելի
էր, որ նա ավելի գործունյա էր:

— Ես, Վա՛սյա, որոշել եմ Պավել Իվանովիչի հետ շրջիլ
սուրբ Ռուսիան: Գուցե այդպիսով ցրեմ իմ մելամաղձութիւ-
նը:

— Այդ ի՞նչ ես հանկարծ որոշել,— մտահոգ ասաց եղ-
բայր Վասիլին: Քիչ մնաց, որ ավելացներ. «Ու շրջիլ մի մար-
դու հետ, որին առաջին անգամ ես տեսնում, որը, գուցե և,
անպիտանի մեկն է, և սատանան գիտե թե ի՛նչ»: Անվստա-
հությամբ լի, նա ծուռ հայացքով նայեց Չիչիկովին ու տեսավ
մի զարմանալի պարկեշտութիւն:
Նրանք ուղղվեցին աջ՝ դեպի դարպասը: Բակը հին ձևի էր,

տունը նույնպես հին ձևի, որ այժմ արդեն չեն կառուցում, հովանոցներով, կտուրը բարձր: Բակի մեջտեղում բուսել էին երկու հսկայական լորենի և իրենց սովորով ծածկում էին բակի գրեթե կեսը: Ծառերի տակ դրված էին բազմաթիվ փայտյա նստարաններ: Ծաղկող յասամաններն ու թխկենիները մարգարտաշար մանյակի նման ձգվել էին բակով մեկ ու իրենց ծաղիկներով ու տերևներով բոլորովին ծածկել ցանկապատը: Կալվածատիրոջ տունը բոլորովին շէր երևում, միայն դռներն ու լուսամուտներն էին ներքևից նայում խիտ սաղարթի միջից: Նետի նման ուղղաձիգ ծառերի բների միջից սպիտակին էին տալիս ու երևում խոհանոցները, մառաններն ու նկուղները: Ամբողջովին պուրակի մեջ: Պուրակը լցված էր սոխակների բարձր գեղգեղանքով: Ակամայից մարդու հոգին համակվում էր անդորր, հաճելի զգացումով: Բուրում էր այն վաղեմի անհոգ օրերով, երբ բոլորն ապրում էին անմեղ կյանքով ու ամեն բան այնքան պարզ էր ու հասարակ: Եղբայր Վասիլին խնդրեց Չիլիկովին նստել: Նրանք նստեցին լորենիների տակ՝ նստարաններին:

Տասնյոթ տարեկան մի ջահել տղա, հագին վարդագույն, գեղեցիկ շապիկ, բերեց ու նրանց առջև դրեց լի գրաֆինենով, մրգերից պատրաստված զանազան տեսակի գույնզգույն կվասներ՝ թե՛ յուղի պես թանձր, թե՛ գաղ պարունակող, լիմոնադի պես ֆշաացող: Գրաֆինները դնելուց հետո նա վերցրեց ծառին հենած բահն ու գնաց այգի: Պլատոնով եղբայրները ևս, ինչպես և նրանց փեսա Կոստանշողլուն, հատուկ ծառաներ չունեին, նրանք բոլորն էլ այգեպաններ էին, տունն սպասարկող մարդիկ հերթով կատարում էին այդ պաշտոնը: Եղբայր Վասիլին միշտ պնդում էր, օր ծառաները դասակարգ չեն. որևէ բան մատուցել կարող է ամեն ոք, և այդ տեսակետից կարիք չկա հատուկ մարդկանց կարգել. որ իբր ռուս մարդը այն չափով է լավ ու գործունյա և ոչ էլ ծուլ, քանի դեռ իր հագին ունի շապիկ և զիպուն, բայց հենց որ վրան քաշում է մի գերմանական սերթուկ, իսկույն դառնում է անշնորհք ու դանդաղաշարժ, ծուլ, շապիկն անգամ չի փոխում, բաղնիք նույնիսկ չի գնում, քնում է սերթուկը հագին ու այդ գերմանական սերթուկի տակ ծնունդ են առնում անթիվ-անհամար թե՛ փայտոջիւներ և թե՛ լվեր: Այդ հարցում նա թերևս

իրավացի էր: Գյուղում նրանց մարդիկ առանձնապես լավ էին պնդում, կանանց գլխանոցներն ամբողջովին ոսկեկար էին, իսկ շապիկների թևքերը ի՛սկ և իսկ թուրքական շալի եզրազարդեր:

— Ահա՛ այն կվասները, որոնցով վաղուց ի վեր հայտնի է մեր տունը, — ասաց եղբայր Վասիլին:

Չիլիկովը առաջին գրաֆինից լցրեց իր բաժակը՝ ի՛սկ և իսկ լորու մեղր, որ նա երբեմն ճաշակել էր Լեհաստանում: Շամպայնի նման փրփրում էր, իսկ գազը բերանից, ոլորաձև, քիթն անցավ ու դուրեկան ձևով խտացրեց: «Նեկտար է», ասաց նա: Մի բաժակ խմեց մյուս գրաֆինից, դա ավելի լավն էր:

— Խմիչքների խմի՛չք, — ասաց Չիլիկովը: — Կարող եմ ասել, որ ձեր հարգարժան փեսա Կոստանտին Տեոդորովիչն մոտ խմեցի օշարակով պատրաստված առաջնակարգ օղի, իսկ ձեզ մոտ՝ առաջնակարգ կվաս:

— Օշարակով պատրաստված օղին էլ մերն է: Քրոջս գյուտն է: Մայրս մալոռուս էր, Պոլտավայի գյուղերից: Ներկայումս բոլորն էլ մոռացության են տվել իրենց տնտեսությունը: Ի՛նչ ուղղությամբ և ո՞ր վայրերն եք ենթադրում մեկնել, — հարցրեց եղբայր Վասիլին:

— Ես ճանապարհորդում եմ ո՛չ այնքան իմ անձնական գործերով, որքան ուրիշի, — ասաց Չիլիկովը՝ թեթևորեն օրորվելով նստարանի վրա ու շփելով ծունկը: — Իմ մերձավոր բարեկամ ու, կարելի է ասել, բարերար գեներալ Բետրիշչևը բարեկամ ու, կարելի է ասել, բարազատներին: Հարազատները, անխնդրել է այցելել իր հարազատներին: Հարազատները, անշուշտ, իրենց հերթին, սակայն մասամբ էլ, այսպես ասած, գնում եմ իմ անձնական գործով ևս, որովհետև, չխոսելով գնում եմ իմ անձնական գործով ևս, որովհետև, չխոսելով խարհն ու մարդկանց եռուզեռը տեսնելը մի ուսանելի գիրք է:

Եղբայր Վասիլին խորասուզվեց մտքերի մեջ: «Այս մարդը խոսում է մի քիչ ճոռոմ լեզվով, բայց նրա խոսքերում ճշմարտություն կա», մտածեց [նա]: Կարճ լուսթյունից հետո նա, դիմելով Պլատոնին, ասաց.

— Ես սկսում եմ եզրակացնել, Պլատոն, որ այդ ճանապարհորդությունը, իրոք, քեզ կարող է թարմացնել: Դու տա-

նապում ես հոգեկան թմրածությամբ, ուրիշ ոչինչ: Դու պարզապես թմրել ես և թմրել ո՛չ թե կյանքից կշտանալուց կամ հոգնածութունից, այլ կենդանի տպավորութունների պակասութունից: Իսկ ես միանգամայն հակառակ բնավորության տեր մարդ եմ: Ես շատ կցանկանայի, որ ամեն բան այդպես ցավագին կերպով շքնդունես սրտիդ մոտ:

— Արգելված չէ սրտի մոտ ընդունել ցանկացածը, — ասաց Պլատոնը: — Բայց դու ինքդ ես քեզ համար անհանգրստություն ստեղծում և ինքդ ընկնում տագնապի մեջ:

— Ինչո՞ւ ստեղծել, երբ առանց այդ էլ ամեն մի քայլափոխում անախորժություններ գոյություն ունեն, — ասաց Վասիլին: — Դու լսե՛լ ես, թե քո բացակայության ժամանակ կենիցինն ի՛նչ խաղ խաղաց մեր գլխին: Խլեց այն շմշակվող հողամասը: Նախ՝ ես այդ հողամասը ոչ մի փողով չեմ փոխարինի... Այնտեղ յուրաքանչյուր գարնան իմ գյուղացիները՝ «կանաչ կիրակի» տոնն են կատարում, այդ հողամասի հետ է կապված գյուղի պատմությունը: Իսկ ինձ համար սովորությունը սրբություն է, և ես պատրաստ եմ ամեն բան զոհել հանուն այդ սովորության:

— Տեղյակ չէ, այդ պատճառով էլ խլել է, — ասաց Պլատոնը, — նորմարդ է, վերջերս է եկել Պետերբուրգից: Պետք է նրան բացատրել, հասկացնել:

— Տեղյակ է, շա՛տ լավ տեղյակ է: Իմ ուղարկած մարդը ասել էր նրան, բայց նա կոպիտ պատասխան է տվել:

— Ինքդ պետք է գնայիր, հասկացնեիր: Անձամբ խոսիր հետը:

— Կներես: Նա արդեն չափից դուրս երևակայում է: Ես նրա դուռը չեմ գնա: Խնդրեմ, եթե ցանկանում ես, ինքդ գնա:

— Ես կգնայի, բայց գիտես, որ չեմ խառնվում քո գործերին... Նա ինձ կարող է մատի վրա խազացնել, խաբել:

— Թե կցանկանաք: Ես կգնամ, — ասաց Չիչիկովը, — միայն բացատրեցեք, թե ինչումն է բանը:

Վասիլին նայեց նրան ու մտքում ասաց. «Շրջելու ի՛նչ մեծ ախորժակ ունի»:

— Դուք ինձ միայն բացատրեցե՛ք, թե ի՛նչ տեսակ մարդ է նա, — շարունակեց Չիչիկովը, — և ինչո՞ւն է գործը:

— Ես անհարմար եմ զգում ձեզ տալ այդպիսի անախորժ հանձնարարություն: Իմ կարծիքով, նա անպիտան մարդ է, մեր նահանգի սակավահող, հասարակ ազնվական, ծառայել է Պետերբուրգում, ամուսնացել է մեկի ապօրինի աղջկա հետ ու սկսել է երևակայել: Տոն է բանեցնում: Բայց մեզ մոտ ժողովուրդը հիմար չէ, մոզան մեզ համար օրենք չէ, իսկ Պետերբուրգն էլ եկեղեցի չէ:

— Իհարկե, — ասաց Չիչիկովը, — իսկ գործն ինչո՞ւն է:

— Երևակայեցեք, նրան, իրոք, հող է պետք: Եթե նա այդպես չվարվեր, ես մի այլ տեղում նրան սիրով հող կտայի ձրի և ո՛չ թե... Իսկ այժմ... այդ փշոտ բնավորության տեր մարդը կկարծի, թե...

— Իմ կարծիքով, կավ կլինի խոսել հետը, գուցե բուն գործը... Նման դեպքում մարդիկ ինձ հանձնարարել են իրենց գործերն ու շեն զղջացել... Վերջրեք հենց գեներալ Բետրիշչևին...

— Բայց ես անհարմար եմ զգում, որ դուք ստիպված եք խոսել նման մարդու հետ:

— ...¹ և հատկապես հետևել, որ դա զազտնի մնա, — ասաց Չիչիկովը, — քանզի ո՛չ այնքան բուն հանցագործությունն է վնասակար, որքան գայթակղությունը:

— Այո՞, ճիշտ է, ճիշտ, — ասաց Լենիցինը՝ բոլորովին թեքելով գլուխը մի կողմ:

— Որքան հաճելի է տեսնել մտքերի ընդհանրություն, — ասաց Չիչիկովը: — Մի գործ էլ ես ունեմ, և՛ օրինաճան, և՛ միևնույն ժամանակ անօրինական. արտաբուստ անօրինական է, ըստ էության՝ օրինական: Գրավ դնելու կարիք զգալով, ես ոչ ոքի չեմ ցանկանում ոխակի դիմել ու ամեն մի շնչավոր մարդու համար վճարել երկու ուրբի: Կարող է պատահել, որ, աստված մի՛ արասցե, հանկարծ, կոտոր ընկնեմ, անախորժություն կպատճառեմ կալվածատիրոջը: Այդ իսկ տեսակետից ես որոշել եմ օգտվել տիրոջից փախած ու մեռած շնչերից, որոնք դեռ դուրս չեն հանվել ցուցակից, որպեսզի միաժամանակ կատարեմ թե՛ քրիստոնյային վայել գործ և թե՛ ազատեմ այդ շնչերի տիրոջը հարկեր վճարելու ծանրություն:

¹ Այստեղ ձեռագրում զգալի բաց կա:

նից: Մենք միմյանց միջև կնքեցինք զուտ ձևական գնման պայմանագիր, իբր կենդանի մարդկանց վերաբերյալ:

— Դա ինչ-որ մի տեսակ տարօրինակ բան է,— մտածեց կենիցիներ ու աթոռի հետ միասին քիչ ետ սողաց:— Գործը, կարծես թե... մի տեսակ արտասովոր է,— սկսեց [նա]:

— Բայց ո՞չ մի վտանգ չկա, որովհետև գաղտնի է լինելու,— պատասխանեց Չիչիկովը,— և այն էլ բարեմիտ մարդկանց միջև:

— Այնուամենայնիվ, գործը մի տեսակ...

— Ո՞չ մի վտանգ չի լինի,— ուղղակի և բացարձակորեն պատասխանեց Չիչիկովը:— Գործը հենց այն տեսակի է, ինչպես այժմ խորհում էինք. տեղի է ունենալու բարեմիտ, խելահաս և, կարծեմ, պատվական աստիճան ունեցող մարդկանց միջև, այն էլ գաղտնի:

Ու այդ բոլորն ասելիս նա պարզ ու ազնիվ հայացքով նայում էր իր զրուցակցի աչքերին:

Կենիցիներ որքան էլ որ ճարպիկ էր ու աչքաբաց, որքան էլ գործերից զուրկ հանող, բայց այստեղ նա միանգամայն շփոթվեց, առավել ևս, որ նա տարօրինակ ձևով մի տեսակ խճճվեց իր սեփական ցանցի մեջ: Նա ո՞չ մի շափով ընդունակ չէր անարդարացի գործ կատարելու և չէր ցանկանա կատարել որևէ անարդարություն, նույնիսկ գաղտնի ձևով: «Ա՛յ, քեզ զարմանալի դեպք,— մտածում էր ինքն իրեն:— Արի ու սերտ բարեկամություն հաստատիր նույնիսկ լավ մարդկանց հետ: Դե, հիմա զուրկ հանիր»:

Սակայն բախտն ու հանգամանքները կարծես դիտմամբ օժանդակում էին Չիչիկովին: Կարծես թե հենց այն բանի համար, որ օգնի այդ դժվարին գործին, ներս մտավ երիտասարդ տանտիրուհին՝ կենիցիների կինը, գունատ, նիհար, ցածրահասակ, պետերբուրգյան տարազով հագնված, մեծ սիրահար comme il faut¹ մարդկանց նկատմամբ: Նրա ետևից դայակը ներս բերեց առաջնեկ երեխային, վերջերս պսակադրված ամուսինների քնքուշ սիրո առաջին պտուղը: Իր նստած տեղից վեր թռչելով, մոտենալու և զուրկը մի կողմ թեքելու ճարպկությունով նա միանգամայն հիացրեց պետերբուրգյան դամային

¹ Բարեպաշտած (ֆր.):

ու նրա հետ միասին՝ նաև երեխային: Երեխան հենց նոր պատրաստվում էր լաց դնել, բայց Չիչիկովին հաջողվեց «աղո՛ւ, աղո՛ւ, հոգյակա» բռնորով, մատների շրխկոցով ու ժամացույցից կախված սարդիոնե փոքրիկ կնիքի գեղեցկությամբ իր կողմը գրավել երեխային ու առնել գիրկը: Ապա սկսեց նրան վեր-վեր թոցնել մինչև առաստաղը, երեխային լյատճառելով հաճելի ծիծաղ, որով մեծապես ուրախացրեց ծնողներին: Բայց անսպասելի հաճույքից էր, թե մի այլ պատճառից, երեխան անսպասելիորեն վատ արարք թույլ տվեց:

— Ա՛խ, աստված իմ,— բացականչեց կենիցիների կինը,— նա ձեր ամբողջ ֆրակը փչացրեց:

Չիչիկովը նայեց ու տեսավ, որ իր միանգամայն նոր ֆրակի ամբողջ թևքը կեղտոտվել էր: «Դրողի ծոցը գնաս, սատանի լակոտ», մտքում հայհոյեց նա:

Տանտերը, տիրուհին, դայակը— բոլորը վազեվազ գնացին, օղեկոլոն բերին ու ամեն կողմից սկսեցին սրբել նրա թևքը:

— Ոչի՛նչ, ոչինչ, բոլորովին ոչինչ,— ասում էր Չիչիկովը, դեմքին տալով որքան հնարավոր էր ուրախ արտահայտություն:— Մի՞թե երեխան իր տարիքի այս ոսկե պաճին ընդունակ է որևէ բան փչացնել,— կրկնում էր նա: Բայց միևնույժ ժամանակ մտածում էր. «Տես, թե ո՞նց թև կեղտոտեց սատանի ծնունդը, գայլի բաժին դառնաս, ասես նշան բռնած լինեք»:

Այդ, ըստ երևույթին, աննշան հանգամանքը տանտիրոջը հիմնովին տրամադրեց Չիչիկովի գործի օգտին: Ինչպե՞ս մերժել մի այնպիսի հյուրի, որն այդքան քնքուշ փաղաքշանքներ ցույց տվեց մանկիկին և մեծահոգությամբ զոհաբերեց իր սեփական ֆրակը: Վատ օրինակ չծառայելու համար որոշեցին գործը լուծել գաղտնաբար, որովհետև ո՞չ այնքան գործն է վնասակար, որքան գայթակղությունը:

— Ինձ ևս թույլ տվեք, ի հատուցումն ձեր լավության, պատասխանել նույնպես լավության: Ցանկանում եմ լինել ձեր և Պլատոնովների միջև ծագած գործի միջնորդը: Չեզ հոգամաս է պետք, այնպես չէ՞...

ԵԶՐԱՓՈՒԿԻՉ ԳՎՈՒՄՈՒՄ

Աշխարհում ամեն ոք իր գործերն է կարգավորում: Ո՛ւմ ի՛նչ հարկավոր է, նա դրա ետևից է ընկնում, ասում է առածը: Մնդուկների մեջ կատարած պրպտումները հաջող անցան, այնպես որ, այդ արշավանքի հետևանքով որոշ բաներ անցան նրա սեփական գորոցը: Մի խոսքով, ամեն ինչ խելացիորեն կարգավորվեց: Չասենք, թե Չիչիկովը գողացավ, այլ՝ օգտվեց: Չէ՞ որ մեզանից յուրաքանչյուրը մի բանից օգտվում է, մեկը արքունական անտառներից, մյուսը՝ խնայված գումարներից, մի ուրիշը գողանում է իր երեխաներից՝ որն է եկվոր դերասանուհու համար. մեկն էլ գյուղացիներից, Գամբսի² կահույք կամ կառք ձեռք բերելու համար: Ի՛նչ արած, երբ աշխարհում այնքան հրապուրիչ բաներ կան: Թե՛ թանկագին ռեստորաններ՝ իրենց շտեմնված գնեցով, թե՛ դիմակահանդեսներ, թե՛ զբոսանքներ, թե՛ պարեր գնչուհիների հետ: Չէ՞ որ դժվար է դիմանալ, եթե բոլորն ամեն կողմից նույն բանն են անում, մյուս կողմից էլ մոռան է պահանջում. արի ու դիմացիր: Մարդը աստված չէ: Այդպես էլ Չիչիկովը ամեն տեսակ կոմֆորտ սիրող բազմաթիվ մարդկանց նման գործը դարձրեց իր օգտին: Իհարկե, լավ կլինեք քաղաքից հեռանալ, բայց ճանապարհները փչացել էին: Մինչդեռ քաղաքում պատրաստվում էր մի ուրիշ տոնավաճառ՝ հատկապես ազնվականների համար: Նախկին տոնավաճառն ավելի շուտ ձիեր, անասուններ, հումք և գյուղացիական տնտեսության մեջ արտադրվող մթերքներ վաճառելու համար էր, որ գնում են մեծագնորդներն ու կուլակները: Իսկ այժմ կտորեղեն վաճառողները որքան ապրանք որ գնել էին պաների համար նիժնի-նովգորոզի տոնավաճառում, այժմ այստեղ էին բերել: Ամեն կողմից հավաքվել էին ռուսական քսակը դատարկողները, պոմադ ծախող ֆրանսիացիք, գլխարկ ծախող ֆրանսուհիք, մարդիկ, որոնք ոչնչացնում են արյուն-քրտինքով ձեռք բերված փողը—այդ եզրիպտական մորեխը, որ կոստանջողլոյի արտահայտությանը, բավական չէ, որ ամեն ինչ լափում է, այլ դեռ իրենից հետո ձու է թողնում՝ հողի մեջ թաղելով:

1 Ավելի վաղ խմբագրությունից, բան մյուս գլուխները:

2 Հայտնի կառագործ Պետերբուրգում:

Միայն անբերրիությունը և հենց դժբախտ...¹ Շատ կալվածատերերի պահեցին գյուղերում: Դրա փոխարեն աստիճանավորները, որպես անբերրիություն շահնդուրժող մարդիկ, սաստիկ առատաձեռն էին դարձել: Հակառակի պես նրանց կանայք, նույնպես կարդալով զանազան գրքեր, որոնք վերջերս լույս են տեսել մարդկությանը ամեն տեսակ նոր պահանջներ ներշնչելու համար, արտասովոր ծարավ զգացին՝ փորձել բոլոր նոր հաճույքները: Ֆրանսիացին բացեց մի նոր հիմնարկ, մինչ այդ նահանգում դեռ չստացած զբոսավայր, որտեղ տալիս էին ընթրիք, որպես թե շափազանց էժան գնով և կիսով չափ ապառիկ: Դա բավական էր, որ [ոչ միայն] սեղանապետները, այլ նույնիսկ բոլոր գրասենյակային աշխատողները խնդրատուներից ստանալիք կաշառքների հույսով² ցանկություն ծագեց միմյանց առաջ պարծենալ իրենց ձիերով ու կառապաններով: Ա՛խ, դասերի այդ ընդհարումը ղվարճանքի համար... Չնայած վատ եղանակին ու ցեխին, պճնազարդ կառքերը սլանում էին ետ ու առաջ: Որտեղի՛ց էին նրանք ձեռք բերվել, աստված գիտե, բայց Պետերբուրգում էլ մարդու ամոթով չէին թողնի... Վաճառականները, գործակատարները, ճարպկորեն գլխարկները հանելով, հրավիրում էին տիկիներին: Շատ քիչ էր տեսնել մորթե գլխարկներով մորուքավոր մարդիկ: Բոլորը եվրոպական տեսք ունեցող, սափրված կզակով, հյուծված (?) և ատամները փտած մարդիկ էին:

— Համեցեք, համեցեք: Բարի եղեք միայն խանութ մըտնելու: Պարո՛ն, պարո՛ն,— տեղ-տեղ աղաղակում էին վաճառատան աշխատողները:

Բայց նրանց վրա արդեն արհամարհանքով էին նայում եվրոպայի հետ ծանոթացած միջնորդները. երբեմն միայն արժանապատվության զգացումով ասում էին՝ «Շտակետ», կամ՝ «Այստեղ կան զիբեր, կլեր և սև մահուղներ»:

— Մուգ կարմիր, պեծին տվող մահուղ ունե՞ք,— հարցրեց Չիչիկովը:

— Հիանալի մահուղներ կան,— ասաց վաճառականը մի

1 Ձեռագրում բաց է:

2 Ձեռագրում բաց է:

ձեռքով հանելով գլխարկը, իսկ մյուսով ցույց տալով խանութը: Չիշիկովը մտավ խանութ: Վաճառականը ճարպկորեն բարձրացրեց [վաճառասեղանի] տախտակը և անցավ մյուս կողմը, մեջքն արած դեպի ապրանքները, որոնք թոփերով դարսված էին իրար վրա մինչև առաստաղը, և դեմքը դարձրեց դեպի գնորդը: Երկու ձեռքը ճարպկորեն կանթելով և ամբողջ մարմինը թեթևակի ճոճելով՝ նա ասաց.

— Ինչպիսի՞ մահուդ կկամենայիր:

— Չիթապտղագույն կամ գինու փայլ ունեցող կտոր, որը, այսպես ասած, մոտենար մուգ կարմիր գույնին, — ասաց Չիշիկովը:

— Կարող եմ ասել, որ կստանաք ամենաառաջնագույն տեսակը, որից լավը միայն լուսավորյալ մայրաքաղաքներում կարելի է գտնել. է՛յ, տղա՛, տո՛ւր ինձ վերևից 34-րդ համարի տակ եղած մահուդը: — Այդ չէ՛, հոգիս: Ի՛նչ ես շարունակ քո ոլորտից վեր բարձրանում, կարծես պրոլետար լինես: Նետի՛ր այստեղ: Ա՛յ, մահուդ եմ ասե՛լ: — Եվ մյուս ծայրից բաց անելով՝ վաճառականը հենց Չիշիկովի թթիւ մոտեցրեց կտորը այնպես, որ նա ո՛չ միայն կարող էր ձեռքով շոյել մետաքսի նման փայլող կտորը, այլ նույնիսկ հոտ քաշել:

— Լավն է, բայց դարձյալ այն չէ, — ասաց Չիշիկովը: Չէ՞ որ ես ծառայել եմ մաքսատանը, ուրեմն ինձ տվեք եղածներից ամենաբարձր տեսակը. այն էլ՝ ավելի կարմրագույնը, ո՛չ թե 22ի գույն, այլ այնպիսին, որ մոտենար հապալասի գույնին:

— Հասկանում եմ, դուք հենց այն գույնն եք ուզում, որն այժմ մոդա է դառնում: Ես ունեմ շատ լավ տեսակի մահուդ: Նախագուշացնում եմ, որ գին... րձք է, նմանապես և որակը:

Եվրոպացին վեր բարձրացավ: Թոփը վայր ընկավ: Նա կտորը բացեց առաջվա ժամանակներին հատուկ արվեստով, առ ժամանակ նույնիսկ մոռանալով, որ ինքն արդեն պատկանում է հաջորդ սերնդին և մոտեցրեց լույսին, նույնիսկ խանութից դուրս եկավ, այնտեղ աչքերը լույսից կկոցելով ցույց տվեց և ասաց. «Հիանալի գույն է՝ նավարինյան ծուխ ու բոցի գույն»:

Մահուդը դուր եկավ. գնի մասին պայմանավորվեցին, թեև գինն առանց առարկության էր, ինչպես հավաստիացնում էր

վաճառականը: Այստեղ կտորը երկու ձեռքով պատռվեց և ուսավարի, անհավատալի արագությամբ փաթաթվեց թղթի մեջ: Կապոցը թեթև թեթև ցրակ պտտվեց և ընդգրկվեց կենսաթրթիո (?) հանգույցով: Մկրատով թելը կտրվեց և ամեն ինչ արդեն կառքումն էր: Վաճառականը գլխարկը հանեց, Գլխարկ հանողը (?) իր պատճառն ունի: Նա գրպանից դրամը հանեց:

— Ցույց տվեք, սև մահուդը, — լսվեց մի ձայն:

— Ա՛խ, սատանան տանի, իլրբունն է, — ինքն իրեն ասաց Չիշիկովը և շուտ եկավ, որ նրան շտեմնի, անխոհեմ համարելով իր [կողմից] նրա հետ ժառանգության վերաբերյալ որևէ բացատրություն սկսելը: Բայց իլրբուկը նրան տեսել էր:

— Այս ի՞նչ է, Պավել Իվանովիչ, դիտմամբ հո չեք ինձանից հեռանում: Ես ձեզ ոչ մի տեղ չեմ կարողանում գտնել, սակայն գործն այնպիսի [դրություն] մեջ է, որ մենք լրջորեն պիտի խոսենք:

— Հարգելիս, հարգելիս, — ասաց Չիշիկովը, նրա ձեռքը սեղմելով, — հավատացե՛ք, որ շարունակ ցանկանում եմ ձեզ հետ զրուցել, բայց բոլորովին ժամանակ չունեմ: — Իսկ ինքը մտածում էր. «գրողի ծոցը գնաս»: Եվ հանկարծ տեսավ ներս մտնող Մուրազովին: — Ա՛խ, աստված իմ, Աֆանասի Վասիլևիչ, ինչպե՞ս է ձեր առողջությունը:

— Ինչպե՞ս եք դուք, — ասաց Մուրազովը, գլխարկը հանելով: Վաճառականն ու իլրբուկը գլխարկները հանեցին:

— Գոտկատեղս է ցավում և անքնություն ունեմ: Արդյոք նրանի՞ց է, որ քիչ եմ շարժվում...

Սակայն Մուրազովը Չիշիկովի հիվանդությունների պատճառների մեջ խորանալու փոխարեն դարձավ իլրբունին.

— Իսկ ես, Սեմյոն Սեմյոնովիչ, տեսնելով, որ խանութ մտաք, հետևեցի ձեզ: Ես ձեզ հետ խոսելիք ունեմ, արդյոք չէի՞ք ցանկանա ինձ մոտ անցնել:

— Ինչպե՞ս չէ, ինչպե՞ս չէ, — ասաց իլրբուկը և նրա հետ միասին դուրս եկավ:

— Ինչի՞ մասին կարող է լինել նրանց խոսակցությունը, — մտածեց [Չիշիկովը]:

— Աֆանասի Վասիլևիչը հարգելի և խելոք մարդ է, —

ասաց վաճառականը, — և իր գործն էլ գիտեմ, բայց կրթված չէ: Չէ՞ որ վաճառականը նեզոցիանտ է և ոչ թե վաճառական: Սրա հետ միացած է բուշեն¹ և Պիակցրան¹, այլապես դուրս կգա պավպուրիզմ¹: — Չիչիկովը ձեռքը թափահարեց:

— Պավել Իվանովիչ, ես ամեն տեղ ձեզ եմ փնտրում, — ետևից լսվեց Լենինցինի ձայնը: Վաճառականը հարգանքով հանեց գլխարկը:

— Ա՛խ, Ֆեոդոր Ֆեոդորովիչ:

— Ի սեր աստուծո, գնա՛նք ինձ մոտ, ձեզ հետ խոսելիք ունեմ, — ասաց նա: Չիչիկովը նայեց նրան, տեսավ, որ երեսին գույն չկա: Վաճառականին վճարելով հասանելիքը, նա խանութից դուրս եկավ:

— Ձեզ սպասում եմ, [Սեմյոն Սեմյոնովիչ], — ասաց Մուրազովը, տեսնելով ներս մտնող Խլորուկին, — համեցե՛ք սենյակս:

Եվ նա Խլորուկին տարավ իր սենյակը, որն արդեն ընթերցողին ծանոթ է և որից ավելի համեստը չէր կարելի գրտնեյ, անգամ տարեկան յոթ հարյուր ուրբի ոռճիկ ստացող աստիճանավորի մոտ:

— Ասացե՛ք, այժմ երևի ձեր գրությունն ավելի լա՞վ է: Ձեր մորաքրոջից հետո, այնուամենայնիվ, ձեզ որևէ բան բաժին ընկա՞վ:

— Ինչպե՞ս ասեմ, Աֆանասի Վասիլևիչ, ես չգիտեմ, թե արդյոք գրությունս լավացե՞լ է: Ինձ հասավ ընդամենը 50 շունչ գյուղացի և երեսուն հազար փող, որոնցով ես պետք է վճարեի իմ պարտքերի մի մասը և այժմ ես նորից ոչինչ չունեմ: Իսկ գլխավորն այն է, որ այդ ժառանգության գործը շատ կեղտոտ գործ է: Այստեղ, Աֆանասի Վասիլևիչ, այնպիսի խարդախություններ են սկսվել: Ծա այժմ ձեզ կպատմեմ, և դուք կզարմանաք, թե ի՛նչ է կատարվում: Այդ Չիչիկովը...

— Թույլ տվեք [Սեմյոն Սեմյոնովիչ], նախքան այդ Չիչիկովի մասին խոսելը, թույլ տվեք հատկապես ձեր մասին խոսել: Ասացե՛ք ինձ. ձեր կարծիքով որքա՞ն ձեզ համար բավական և բավարար կլինեն, որպեսզի դժվարություններից բոլորովին դուրս գայիք:

¹ Աղավաղված բյուշե, օնակցիա և պաուպիրիզմ բառերը:

— Իմ գրությունը ծանր է, — ասաց Խլորուկը: — Դժվար գրությունից դուրս գալու և բոլոր պարտքերս վճարելու համար ինձ հարկավոր է առնվազն 100 հազար, եթե ո՛չ ավելի, մի խոսքով, դա ինձ համար անհնարին բան է:

— Իսկ եթե այդ գումարը ունենայիք, ինչպե՞ս կկարգավորեիք ձեր կյանքը:

— Դե, ես մի բնակարան կվարձեի և կզբաղվեի երեխաներիս դաստիարակությամբ: Իմ մասին այլևս մտածելու կարիք չկա, իմ կարիերան արդեն վերջացած է: Ծա արդեն բանի պետք չեմ:

— Այնուամենայնիվ, ձեր կյանքը կմնա պարապ, իսկ պարապության դեպքում գալիս են փորձություններ, որոնց մասին մարդս գործով զբաղվելիս չէր էլ մտածի:

— Ձեմ կարող, բոլորովին անպետքացել եմ, բթացել, գոտկատեղս ցավում է:

— Բայց ինչպե՞ս ապրել առանց աշխատանքի: Աշխարհում ինչպե՞ս ապրել առանց պաշտոնի, առանց տեղի: Շնորհ արեք, նայեցե՛ք ամեն մի արարածի, նրանցից յուրաքանչյուրը մի բանի ծառայում է, իր անելիքն ունի: Նույնիսկ քարն էլ նրա համար է, որպեսզի մի բանի գործածվի, իսկ մարդը, որ ամենաբանական էակն է, մի՞թե կարող է անօգուտ մնալ: Լսվա՞ծ բան է:

— Այնուամենայնիվ, ես անգործ չեմ: Ծա կարող եմ զբաղվել երեխաներիս դաստիարակությամբ:

— Ոչ, Սեմյոն Սեմյոնովիչ, ոչ: Դա շատ դժվար է: Ինչպե՞ս կարող է երեխա դաստիարակել նա, ով ինքն իրեն չի դաստիարակել: Չէ՞ որ երեխաներին կարելի է դաստիարակել միայն սեփական կյանքի օրինակով: Իսկ մի՞թե ձեր կյանքը կարող է նրանց համար օրինակ ծառայել: Գուցե միայն նրա համար, որպեսզի սովորեն պարապ ժամանակ անցկացնել ու մեկ էլ՝ թղթախաղով տարվել: Ո՛չ, Սեմյոն Սեմյոնովիչ, տվե՛ք երեխաներդ ինձ, դուք նրանց կփչացնեք: Կատակը մի կողմ, ապա մի մտածեցե՛ք, ձեզ կործանել է պարապությունը: Դուք պետք է դրանից փախչեք: Ինչպե՞ս կարելի է աշխարհում ապրել առանց որևէ բանի մասնակից լինելու: Որևէ պարտք հո պետք է կատարել: Չէ՞ որ օրավարձով աշխատողն էլ է

ծառայում: նա գրողանոց հաց է ուտում, բայց չէ՞ որ այդ հացը նա ձեռք է բերում և զգում է իր զբաղմունքի շահը:

— Աստված վկա, փորձել եմ, Աֆանասի Վասիլևիչ, փորձել եմ հաղթահարել: Ի՞նչ արած, ծերացել, անընդունակ եմ դարձել: Դե, հիմա ինչպե՞ս վարվեմ: Մի՞թե պետք է ծառայության մտնեմ: Բայց ինչպե՞ս կարող եմ ես քառասունհինգ տարեկան հասակում նստել միևնույն սեղանի շուրջը գրասենյակային սկանակ աստիճանավորների հետ: Բացի այդ, ես կաշառք վերցնելու անընդունակ եմ, ինձ էլ կխանգարեմ, ուրիշներին էլ կվնասեմ: Նրանց մոտ արդեն սեփական կաստաններ են գոյացել: Ո՛ր, Աֆանասի Վասիլևիչ, մտածել, փորձել, մեկ-մեկ ընտրել եմ բոլոր պաշտոնները, ամեն տեղ էլ անընդունակ կլինեմ: Գուցե միայն անկեղանոցի արժանի լինեմ...

— Անկեղանոցը [նրանց] համար է, ովքեր աշխատել են. իսկ ովքեր երիտասարդության ժամանակ շարունակ քեֆ են արել, նրանց պատասխանում են, ինչպես մրջյունն է ասել ճպուռին. «Հիմա էլ գնա՛ պար արի»: Սակայն անկեղանոցում նստած ժամանակ էլ են շարշարվում, աշխատում են, վիստ շեն խաղում: Սեմյոն Սեմյոնովիչ, — ասում էր [Մուրազովը]՝ ուղիղ նայելով նրա երեսին, — դուք ձեզ էլ եք խաբում, ինչ էլ: Մուրազովը ուղիղ նրա երեսին էր նայում, սակայն խեղճ խլորուկը ոչինչ չէր կարող պատասխանել: Մուրազովը նրան խղճաց:

— Լսեցե՛ք, [Սեմյոն Սեմյոնովիչ...] Բայց չէ՞ որ դուք աղոթում եք, եկեղեցի եք գնում, ես գիտեմ, որ ո՛չ առավոտյան ժամերգությունն եք բաց թողնում, ո՛չ երեկոյան: Թեև դուք չեք ուզում վազ վեր կենալ, բայց չէ՞ որ դուք վեր եք կենում և գնում եք. գնում եք առավոտյան ժամը շորսին, երբ ոչ ոք դեռ վեր չի կացել:

— Դա այլ բան է, Աֆանասի Վասիլևիչ: Ես գիտեմ, որ այդ անում եմ ո՛չ թե մարդու համար, այլ նրա, ով մեզ հրամայել է աշխարհում ամեն ինչ լինել: Ի՞նչ արած: Ես հավատում եմ, որ նա ողորմած է դեպի ինձ, որ ես որքան էլ վատ ու գարշելի լինեմ, նա ինձ կարող է ներել և ընդունել, մինչդեռ մարդիկ քացի կտան, և բարեկամներից լավագույնն ինձ կծախի և վերջում էլ կասի, թե ծախել է բարի նպատակով:

[Խլորուկի] դեմքին արտահայտվեց վշտի զգացում: Սեմյոնին արտասվեց, բայց ոչնչով չառարկեց:

— Ուրեմն, ծառայեցե՛ք նրան, ով այդքան ողորմած է: Նրան նույնքան հաճելի է աշխատանքը, որքան և աղոթքը: Վերցրեք ո՛ր զբաղմունքն ուզում եք, բայց վերցրեք այնպես, որ կարծես նրա համար եք անում ո՛չ թե մարդկանց: Պարզապես, թեկուզ ջուր ձեծեք հավանգում, բայց մտածեցե՛ք, թե այդ անում եք նրա համար: Դա արդեն այն բանով օգտակար կլինի, որ վատ գործի համար ժամանակ չի մնա, թղթախաղում տանուլ տալու, պորտաբույծների հետ քեֆ անելու, աշխարհիկ կյանքի համար: Է՛ի, Սեմյոն Սեմյոնովիչ, ճանաչո՞ւմ եք դուք Իվան Պոտապիլին:

— Ճանաչում եմ և շատ հարգում:

— Չէ՞ որ լավ առևտրական էր, կես միլիոն կարողության տեր, բայց հենց որ տեսավ, ամեն բանից օգուտ կա, շփացավ: Որդուն սկսեց ֆրանսերեն սովորեցնել, աղջկանը գեներալի տվեց: Եվ ահա արդեն աշխատում էր լինել ո՛չ թե խանութում կամ բորսայում, այլ բարեկամին հանդիպել և պանդոկ քաշ տալ թեյ խմելու: Եվ այդպիսով սնանկացավ: Աստված էլ որդուն դժբախտություն ուղարկեց: Այժմ նա ինձ մոտ գործակատար է: Կյանքը նորից սկսեց: Գործերը կարգի բերեցին: Նա կարող էր դարձյալ հինգ հարյուր հազարի առևտուր անել: «Գործակատար եմ եղել, գործակատար էլ ուզում եմ մեռնել», ասում է: «Ես առողջացել եմ և թարմացել, իսկ այն ժամանակ փորս ուռչում էր և ջրգողություն էր սկսվել...»: Ո՛ր, ասում է: Եվ այժմ բերանը թեյ չի առնում: Շչի ու կաշա և ուրիշ ոչինչ, այո՛: Իսկ աղոթում է այնպես, ինչպես մեզանից ո՛չ ոք: Աղքատներին օգնում է, ինչպես մեզանից ո՛չ ոք: Իսկ մի ուրիշին էլ շատ կցանկանար օգնել, բայց փողերը վատնել է:

Խեղճ խլորուկը մտածմունքի մեջ ընկավ:

Սեմյոնին վերցրեց նրա երկու ձեռքը:

— Սեմյոն Սեմյոնովիչ, եթե դուք իմանայիք, թե որքան եմ ես ձեզ խղճում: Ես շարունակ ձեր մասին եմ մտածել: Եվ ահա, լսեցե՛ք: Դուք գիտեք, որ վաճառում կա մի ճգնավոր, նա ո՛չ ոքի հետ տեսակցություն չի ունենում: Այդ մարդը մեծ խելքի տեր է, այնպիսի խելքի տեր, որ էլ չեմ կարող ասել:

Եվ եթե խորհուրդ տվեց... Ես նրան սկսեցի պատմել, թե մի այսպիսի բարեկամ ունեմ, բայց անունը չտվի ու ասացի, թե ի՞նչ հիվանդությամբ է տառապում: Ես սկսեց լսել և հանկարծ ընդհատեց. «Ամենից առաջ աստծու գործով պետք է զբաղվել և ո՛չ մեր գործով. եկեղեցի են կառուցում, իսկ փող չկա, հանգանակություն պետք է անել եկեղեցին կառուցելու համար», և դուրը շրխկացնելով փակեց: Ես մտածեցի, թե դա ի՞նչ է նշանակում. ինչպես երևում է, չի ուզում խորհուրդ տալ: Եվ ահա մտա մեր վարդապետի մոտ: Դեռ նոր էի դուրը բացել և ներս մտել, որ նա, դիմելով ինձ, հարցրեց, թե արդյոք ես այնպիսի մեկին չե՞մ ճանաչում, որին կարելի լիներ հանձնարարել եկեղեցու համար հանգանակություն կատարել, որը լիներ կա՛մ ազնվական, կա՛մ վաճառական, մյուսներից ավելի դաստիարակված և այդ գործը աներ, որպես իր փրկությունը: Ես տեղն ու տեղը մտածեցի. «Տե՛ր իմ աստված, դա հենց այն ճգնաժողովն է, որ այդ պաշտոնը կանխատեսում է Սեմյոն Սեմյոնովիչի համար: Նրա հիվանդության համար ճանապարհ գնալը լավ է: Մատյանը ձեռքում կալվածատերից դեպի գյուղացին և գյուղացուց դեպի քաղաքնին անցնելով, նա կծանոթանա, թե ո՞վ ինչպե՛ս է ապրում և ո՞վ ինչի՛ կարևոր է զգում, այնպես որ, երբ մի քանի նահանգ շրջագայելուց հետո վերադառնա, ավելի լավ կիմանա վայրն ու երկրամասը, քան քաղաքում ապրող մարդիկ... Իսկ այսպիսի մարդիկ այժմ հարկավոր են: Ահա իշխանն ինձ ասում է, թե նա շատ բան կտար, որպեսզի գտներ այնպիսի աստիճանավոր, որը գործը իմաստար ո՛չ թե թղթերով, այլ հենց այնպես, ինչպես նրանք այժմ իրականում գոյություն ունեն, որովհետև թղթերից, ասում են, արդեն ոչինչ չի երևում, այնպես է ամեն ինչ խճըճվել»:

— Դուք ինձ իսպառ շփոթեցրիք, մոլորեցրիք, Աֆանասի վասիլևիչ,— ասաց Նյուրուկը՝ զարմացած նայելով նրան:— Ես Նյուլնիսկ չեմ հավատում, թե իրոք այդ ինձ եք ասում, դա համար հարկավոր է անխոնջ, գործունյա մարդ: Բացի այդ, ես ինչպե՛ս լքեմ կնոջս, երեխաներիս, որոնք սոված կմնան:

— Ձեր կնոջ և երեխաների մասին մի՛ մտահոգվեք: Ես նրանց իմ խնամքի տակ կառնեմ, և երեխաները ուսուցիչներ էլ կունենան: Մուրացկանություն անելու և ողորմություն

խնդրելու փոխարեն ավելի ազնիվ և չավ գործ է՝ խնդրել աստծու համար: Ես ձեզ կտամ հասարակ [կիրիտկա], ցնցումներից մի՛ վախենաք, դա ձեր առողջության համար է: Ես ձեզ ծախսերի համար փող կտամ, որպեսզի դուք կարողանաք հարկ եղած գեպքում տալ նրանց, ովքեր մյուսներից ավելի կարիք են զգում: Դուք այստեղ կարող եք շատ բարի գործեր կատարել. դուք արդեն չեք սխալվի, իսկ ո՛ւմ որ տաք, նա իսկապես որ արժանի կլինի: Նմանօրինակ ճանապարհորդելով, դուք ճշգրիտ կերպով կճանաչեք բոլորին, թե ո՞վ ինչպես է ապրում: Դա արդեն նման չի լինի այն աստիճանավորներին, որոնցից բոլորը վախենում են և որոնցից՝ [թաքնըվում]. իսկ իմանալով, որ դուք եկեղեցու համար եք հանգանակություն անում, ձեզ հետ անկեղծ կխոսեն:

— Ես տեսնում եմ, որ դա հիանալի միտք է և ես շատ [կցանկանայի] թեկուզ մի մասը կատարել, բայց իսկապես ինձ թվում է, թե դա իմ ուժերից վեր է:

— Իսկ ի՞նչն է մեր ուժերին համապատասխան,— ասաց Մուրազովը,— չե՞ որ մեր ուժերին համապատասխան ոչինչ չկա: Ամեն ինչ մեր ուժերից վեր է: Առանց ի վերուստ օգնություն ստանալու, ոչինչ չի կարելի անել: Բայց աղոթքը մարդու ուժերը հավաքում է: Մարդը երեսը խաշակնքելով ասում է՝ «Ողորմյա՛, տե՛ր» և թիավարում ու ափ է հասնում: Դրա մասին երկար մտածել անգամ հարկավոր չէ. դա պետք է պարզապես աստծո հրաման համարել: Կիրիտկան հենց հիմա պատրաստ կլինի ձեզ համար, իսկ դուք շտապեցե՛ք վարդապետի մոտ՝ մատյանն ու նրա օրհնությունը ստանալու, և ճանապարհ ընկեք:

— Լսում եմ ձեզ և ընդունում ո՛չ այլ կերպ, քան որպես աստծո ցուցում: «Օրհնի՛ր, տե՛ր իմ»,— ասաց նա ներքուստ և զգաց, որ արիությունն ու ուժը սկսեցին թափանցել իր հոգին: Նրա բուն միտքը ևս սկսեց արթնանալ այն հույսով, որ ելք կա իր տխուր և անելանելի դրությունից: Հեռվում սկսեց մի լույս անկայծել...

Բայց թողնենք Նյուրուկին և դառնանք Չիչիկովին:

Մինչդեռ իրոք որ դատարաններում մեկը մյուսի ետևից խնդիրքներ էին ստացվում, ի հայտ եկան ազգականներ, որոնց մասին ո՛չ ոք չէր լսել: Ինչպես անզղնիրը հավաքվում են լեշր

վրա, այնպես էլ բոլորը վրա էին պրծել պառավից մնացած անհամար հարստութեան վրա: Մատնութիւններ էին ստացվում Չիչիկովի վերաբերյալ, թե վերջին կտակը կեղծ է, մատնութիւններ, թե առաջին կտակն էլ է կեղծ, հանցանշաններ, թե նա գումարներ է գողացել և թաքցրել: Նույնիսկ հանցանշաններ էին երևացել, թե Չիչիկովը մեռած հոգիներ է գնել, դեռ մաքսատանը եղած ժամանակ մաքսային ապրանքներ է փոխադրել: Ամեն ինչ լույս աշխարհ էին հանել, իմացել էին նրա նախկին պատմութիւնը: Աստված գիտե, թե այդ բոլորի հոտը որտեղից էին առել, որտեղից էին իմացել: Սակայն կային հանցանշաններ նաև այնպիսի գործերի վերաբերյալ, որոնց մասին Չիչիկովը կարծում էր, թե բացի իրենից և շորս պատից՝ ուրիշ ո՛չ ոք չգիտե: Առայժմ այդ բոլորը դեռ դատական գաղտնիք էր և դեռ նրա ականջին չէր հասել, թեև իրավախորհրդատուի անվիճելի գրութիւնը, որ նա երկար շանցած ստացավ, որոշ շափով նրան հասկացրեց, թե իր ճաշը շուտով կսկսի եփվել: Գրութեան հակիրճ բովանդակութիւնը հետևյալն էր. «Շտապում եմ ձեզ իրազեկ դարձնել, որ գործը շատ գլխացավանք կպահանջի, բայց իմացեք, որ անհանգրստանալ բոլորովին պետք չէ: Գլխավորն է՝ հանգիստ լինել: Ամեն ինչ կկարգավորենք: Այդ գրութիւնը նրան միանգամայն հանգստացրեց: «Այդ մարդն իսկական հանճար է», ասաց Չիչիկովը: Լավ տրամադրութիւնը լիակատար դարձնելու համար նույն պահին դերձակը բերեց հագուստը: [Չիչիկովը] սաստիկ ցանկութիւն զգաց իրեն տեսնել նավարինյան ծուխ ու բոցի գույն ունեցող ֆրակը հագին: Նա իր վրա քաշեց շաւարը, որը հրաշալի կերպով ընդգրկեց նրան ամեն կողմից այնպես, որ թեկուզ նկարիր: Ազդրերը շատ հիանալի ընդգրկվեցին, սրնքամասերը նույնպես: Մահուղը գրկել էր ամենաաննշան տեղերը և նրանց դարձրել ավելի ևս առածգական: Հենց որ ետևից շափրաստը քաշեց, փորը նմանձեց թմբուկի: Նա խոզանակով խփեց փորին, ավելացնելով. «Տե՛ս, թե ինչ տխմարն է, բայց, ընդհանուր առմամբ պատկերս լրիվ է»: Թվում էր, թե ֆրակը շաւարից էլ լավ է կարված. ո՛չ մի փոթ, բոլոր կողմերը հուպ էր տվել, գոտկատեղում ծավել, ցույց տալով նրա ամբողջ կարողութիւնը: Ի պատասխան Չիչիկովի այն դիտողութեանը, [թե] աչ թե՛ տակը մի փոքր սեղ-

մում է, դերձակը միայն ծպտում էր, կարծես ասելով՝ դրա շնորհիվ է՛լ ավելի է կպչում իրանին: «Աշխատանքի վերաբերյալ հանգիստ եղեք, հանգիստ եղեք», — կրկնում էր նա՝ առանց թաքցնելու իր հիացմունքը, «բացի Պետերբուրգից, ո՛չ մի տեղ այդպես չեն կարի»: Դերձակը ինքն էլ Պետերբուրգից էր և իր ցուցանակի վրա գրել էր տվել՝ Օտարեկրացի, Լոնդոնից և Փարիզից: Նա կատակ անել չէր սիրում և երկու քաղաքներով ուզում էր միանգամից փակել մյուս դերձակների բերանը, որպեսզի այլևս ո՛չ ոք այդպիսի քաղաքներով երևան չգա և իր մասին գրի, թե որևէ «կարլսբերուից» կամ «կոպենհագից»¹ է:

Չիչիկովը մեծահոգաբար վճարեց դերձակի հասանելիքը և մենակ մնալով, սկսեց իրեն դիտել հայելու մեջ, որպես արտիստ՝ գեղագիտական զգացումով և con amore²: Պարզվեց, որ ամեն ինչ մի տեսակ ավելի լավ էր, քան առաջ: Այտերը ավելի հետաքրքիր, կզակն ավելի գրավիչ, սպիտակ օձիքները հարմարվում էին այտերին, ատլասե կապույտ փողկապը հարմարվում էր օձիքին, կրծքակալի նոր մոդայի ծալքերը հարմարվում էին փողկապին, թավշյա հարուստ [ծիւխը] հարմարվում էր կրծքակալին, իսկ նավարինյան ծուխ ու բոցի գույն ունեցող ֆրակը, մետաքսի նման փայլելով, հարմարվում էր այս ամենին: Աչ դարձավ՝ լավ է: Չախ դարձավ՝ է՛լ ավելի լավ է: Կորութիւնն ուղղակի վայել էր կամերգների կամ այնպիսի պարոնի, որն անվերջ ֆրանսերեն է կոտրատում և բարկանալիս, նույնիսկ, ռուսերեն հայհոյել չգիտե, այլ նախատում է ֆրանսիական բարբառով: Ինչպիսի՞ քաղաքավարութիւն: Նա փորձեց, գլուխը մի կողմ ծռելով, այնպիսի դիրք ընդունել, կարծես թե դիմելու լիներ միջին տարիքի և նորագույն կրթութիւն ստացած մի կնոջ. ուղղակի պատկեր էր: Նկարի՛չ, վերցրո՛ւ վրձինդ ու նկարիր: Գոհունակութիւնից նա հենց տեղն ու տեղը անտրաշայի ձևով մի թեթև ցատկ կատարեց: Կամողը ցնցվեց և օդեկոտնի շիշը վայր ընկաւ, բայց դա ո՛չ մի շփոթութիւն չպատճառեց: Նա անպիտան շշին. ինչպես և հարկն էր, անվանեց «տխմար» և մտածեց. «Այժմ ամենից առաջ ո՛ւմ ներկայանանք: Ամենից լավն է...»: Բայց

¹ Ազգավարված կարլսուտ և Կոպենհագեն քաղաքների անունները:
² Սիրով, հաճույքով (իտալերեն):

հանկարծ նախասենյակում լավեց սապոգների թխկթխկոց ու խթանների զրնգոց և ոտից զլուխ զինված մի ժանդարմ, կարծես թե ի դեմս նրա մի ամբողջ զորք լիներ, ասաց. «Հրամայված է անմիջապես ներկայանալ գեներալ նահանգապետին»: Չիշիկովն ապշահար եղավ: Նրա առաջ ցցվել էր բեղավոր մի հրեշ, գլխին մի ձիու պոչ, մի ուսին սուսերակալ, մյուսին՝ սուսերակալ, մի հսկայական թրադաշույն կողքից կախված: Նրան թվաց, թե մյուս կողքից կախված է հրացան և սատանան գիտե, թե ուրիշ էլ ի՞նչ, մի մարդու մեջ մի ամբողջ զորք: Նա ուզում էր առարկել, [ճիվաղը] կոպիտ կերպով ասաց. «Հրամայված է իսկույն ևեթ»: Նախասենյակը տանող դռնից նա տեսավ, որ այնտեղ երևում է նաև մի ուրիշ հրեշ, նայեց լուսամուտից, տեսավ, որ կառք է կանգնած: Ի՞նչ կարող ես անել: Հենց նավարինյան ծուխ ու բոցի գույն ունեցող ֆրակը հագին ստիպված էր նստել և ամբողջ մարմնով դողալով, ժանդարմի հետ միասին մեկնել գեներալ-նահանգապետի մոտ:

Նախասենյակում ուշքի գալու ժամանակ էլ շտվին: «Մտե՛ք, իշխանը ձեզ արդեն սպասում է», ասաց հերթապահ աստիճանավորը: Նրա առջև, ինչպես մառախուղում, երևում էին նախասենյակը և ծրարներ ընդունող թղթատարները, ապա այն դահլիճը, որտեղից՝ նա անցավ, մտածելով միայն մի բան, «Ահա կրոնի և առանց դատ ու դատաստանի ուղիղ Սիրիո կրքի»: Սիրտն այնպես արագ խփեց, որ նույնիսկ ամենախանդակաթ սիրահարի սիրտն էլ այնպես չէր խփի: Վերջապես, բացվեց օրհասական դուռը, նրա աչքի առաջ հայտնվեց պորտֆելներով, պահարաններով և գրքերով լի կարբինետը, ու նա տեսավ զայրույթի մարմնավորություն ցասկոտ իշխանին:

«Հոգեհա՛ս, հոգեհա՛ս, — մտածեց Չիշիկովը: — Նա ինձ կպատառոտի, ինչպես գայլը գառին»:

— Ես ձեզ խնայեցի, ես թույլ տվի ձեզ մնալու քաղաքում, մինչդեռ ձեզ պետք էր բա՛նտ ուղարկել, իսկ դուք ձեզ դարձյալ արատավորեցիք ամենաանարգ խարդախությամբ, ինչպիսի խարդախությամբ մարդ երբևիցե իրեն արատավորել է:

Փշխանի շրթունքները բարկությունից չոզում էին:

— Ինչպիսի՞ ամենաանարգ վարմունքով և խարդախու-

թյամբ, ձերդ պայծառափայլություն, — հարցրեց Չիշիկովը՝ ամբողջ մարմնով դողալով:

— Այն կինը, — ասաց իշխանը՝ մի փոքր առաջ գալով և ուղղակի նայելով Չիշիկովի աչքերին, — այն կինը, որը ձեր թելադրանքով կտակը ստորագրել է, բռնվել է և ձեզ հետ առերեսման է ենթարկվելու:

Չիշիկովի աչքերը մթնեցին:

— Ձերդ պայծառափայլություն: Ես գործի վերաբերյալ ամբողջ ճշմարտությունը կասեմ: Ես մեղավոր եմ, իսկապես, որ մեղավոր եմ, բայց այնքան մեղավոր չեմ. ինձ թշնամիներս զրպարտել են:

— Ձեզ ո՛չ ոք չի կարող զրպարտել, քանի որ ձեզանում շատ ավելի զազրելի բաներ կան, քան կարող է [հնարել] ամենավերջին ստախոսը: Դուք ձեր ամբողջ կյանքում, ես կարծում եմ, մի որևէ ոչ անպատիվ գործ չեք արել: Ձեր վատակամ ամեն մի կոպեկը ձեռք է բերվել անազնիվ ձևով, դա գողություն է և ամենաանազնիվ գործն է, որի համար արժանի եք մտրակի և Սիրիոյի: Ո՛չ, արդեն բավական է: Հենց այս րոպեիս կտարվես բանտ և այնտեղ վերջին սրիկանների ու լոպեիս կտարվես բանտ և այնտեղ վերջին սրիկանների ու ավազակների հետ միասին դու պետք է [սպասես] թո՛՛ ճակատագրին: Եվ դա դեռ բարեհաճ վերաբերմունք է, որովհետև [դու] նրանցից մի քանի [անգամ] ավելի վատ ես, նրանք հասարակ բաճկոններ ու տուլուպներ են հագնում, իսկ դու... Նա նայեց նավարինյան ծուխ ու բոցի գույն. ունեցող ֆրակի և գանգահարից:

— Ձերդ պայծառափայլություն, գթացեք, — բացականչեց Չիշիկովը: — Դուք ընտանիքի հայր եք: Ինձ մի՛ խնայեք, այլ ձեր մորս:

— Ստո՛ւմ ես, — զայրացկոտ ձայնով բացականչեց իշխանը: — Ճիշտ այդպես էլ դու այն ժամանակ ինձ ազալում էիր թո՛ երեխանների ու ընտանիքի անունից, որոնք դու երբեք չես ունեցել, իսկ այժմ էլ՝ մորդ անունից:

— Ձերդ պայծառափայլություն, ես սրիկա եմ ու վերջին ապերախտը, — ասաց Չիշիկովը...՝ ձայնով... — Ես, իսկապես, ստել եմ, ես ո՛չ երեխա եմ ունեցել, ո՛չ էլ ընտանիք, բայց աստված է վկա, ես միշտ ցանկացել եմ ունենալ կին:

1 Ձեռագրում բաց է:

կատարել մարդու և քաղաքացու պարտքը, որպեսզի, իրոք, այնուհետև ձեռք բերեմ քաղաքացիների ու իշխանության հարգանքը... Բայց ինչպիսի՞ աղետալի հանգամանքներ: Արյուն՝, ձերդ պայծառափայլություն, արյուն՝ պետք էր ամենօրյա գոյությունը պահպանել: Ամեն քայլափոխում՝ գալթակղություն և փորձություն... Թշնամիներ, հոգեառներ և հափըշտակիչներ: Ամբողջ կյանքս եղել է կատաղի մրրիկից՝ ալեկոծվող ծովում քամիների քմահաճույքին մատնված նավի նման: Ես մարդ եմ, ձերդ պայծառափայլություն:

Արցունքները հանկարծ գետի նման սկսեցին հոսել նրա աչքերից: Նա ընկավ իշխանի ոտները հենց նավարինյան ծուխ ու բոցի գույն ունեցող ֆրակը, թավշյա ժիլետը, ատլասն փողկապը, հրաշալի կարված շավարը հագին և ամենաառաջնակարգ օգեկոլոնի բուրմունքը տարածող իր հարդարված գլխով, և ճակատը խփեց գետին:

— Հեռացի՛ր ինձանից: Ձինվորներ կանչել՝ սրան տանելու համար, — ասաց իշխանը ներս եկածներին:

— Ձերդ պայծառափայլություն, — աղաղակեց [Չիլիկովը]՝ երկու ձեռքով գրկելով իշխանի կոշիկը:

[Իշխանի] ամբողջ մարմնով դող անցավ:

— Հեռացե՛ք, ասում եմ ձեզ, — ասաց նա՝ ջանալով իր ոտքը հանել Չիլիկովի գրկից:

— Ձերդ պայծառափայլություն, տեղիցս չեմ շարժվի, մինչև որ ձեր գթությանը շարժանանամ, — ասում էր [Չիլիկովը], չթողնելով և սեղմելով իշխանի կոշիկը՝ իր կրծքին և այդ ոտքի հետ քաշ գալով հատակի վրա նավարինյան ծուխ ու բոցի գույն ունեցող իր ֆրակի հետ միասին:

— Հեռացե՛ք, ասում եմ ձեզ, — գռչեց իշխանը զարշանքի այն անբացատրելի զգացումով, որ մարդ զգում է զզվելի միջատից, որին սիրտ չի անում ոտքով տրորել: Նա ոտքը այնպես թափահարեց, որ Չիլիկովը զգաց կոշիկի հարվածն իր թթին, շրթունքին և կտր կզակին, բայց կոշիկը բաց չթողեց և ավելի ևս մեծ ուժով էր այն պահում իր գրկում: Երկու ահագին ժանդարմ ուժով քաշ տվին նրան և թևանցուկ տարան բոլոր սենյակների միջով: Նա գունատ էր, վշտահար, այն անզգա-սարսափելի դրությունը, որի մեջ մարդ լինում է,

եբբ իր առջև է տեսնում սև, անդիմադրելի մահը, մեր բնությանը հակառակ այդ սարսափը...

Դեպի սանդուղքները տանող հենց դռան մեջ հանդիպեց Մուրազովը: Հանկարծ հույսի մի ճառագայթ սահեց նրա դեմքի վրայով: Մի ակնթարթում աներևակայելի ուժով նա դուրս պրծավ երկու ժանդարմների ձեռքից և ընկավ զարմացած ծերունու ոտքերը:

— Ի՞նչ է պատահել ձեզ, Պավել Իվանովիչ:

— Փրկեցե՛ք, բանտ են տանում, դեպի մահ...

Ժանդարմները քաշ տվին և տարան, թույլ շտվեցին նույնիսկ լսելու:

Մուրազովը ու խոնավ մի նկուղ, որտեղից փչում էր կայազորային զինվորի կոշիկների և փաթաթանների հոտ, մի շնորհված սեղան, երկու անպետք աթոռ, երկաթյա վանդակապատ լուսամուտ, կիսախարխուլ վառարան, որի արանքներից միայն ծուխ էր դուրս գալիս, բայց որը չէր տաքացնում, ահա այն օթեկանը, որտեղ տեղավորվեց նավարինյան ծուխ ու բոցի գույն ունեցող նոր ֆրակով մեր [հերոսը], որն արդեն սկսել էր ճաշակել կյանքի քաղցրությունը և գրավել հայրենակիցների ուշադրությունը: Նրան թույլ շտվին նույնիսկ կարգադրել, որ իր հետ վերցվեն անհրաժեշտ իրերը, վերցվի գրոցը, որտեղ գտնվում էին նրա փողերը, որոնք թերևս ձեռք էին բերված... Թղթերը, մեռած հոգիների կայքագրերը, այդ ամենն այժմ գտնվում էին աստիճանավորների մոտ: Նա գետին գլորվեց, և անհույս մի թախիծ որդի նման պարուրեց նրա սիրտը: Հարածուն արագությանը նա սկսեց կրծել այդ անպաշտպան սիրտը: Մեկ օրվա այդպիսի տվայտանք ևս, ու Չիլիկովը բոլորովին այս աշխարհում չէր լինի: Բայց Չիլիկովի գլխից ևս անպակաս էր ինչ-որ ամենափրկիչ մի ձեռք: Մի ժամ անց բանտի դռները բացվեցին և ներս մտավ ծերունի մուրազովը:

Ծթե կիզիչ ծարավից նվաղած, ճանապարհի փոշով ու հողով ծածկված, հյուծված և ուժասպառ ճանապարհորդի շուրջաօձ կոկորդը որևէ մեկը պղբուրի ջուր լցնեց, նա այնքան չէր թարմանա, այնքան չէր աշխուժանա, որքան աշխուժացավ խեղճ [Չիլիկովը]:

— Իմ փրկի՛չ, — ասաց Չիլիկովը՝ հանկարծ վեր թռչելով հատակից, որի վրա ընկել էր իրեն տակնուվրա անող

տխրութիւնից, հանկարծ արագորեն համբուրեց նրա ձեռքը և սեղմեց իր կրծքին:— Թող աստված ձեզ վարձատրի, որ դուք այցելեցիք դժբախտիս:

Արցունքները ողողեցին նրա դեմքը:

Մերունին նայում էր նրան վշտալից, հիվանդագին հայացքով և միայն ասում էր. «Ա՛խ, Պավել Իվանովիչ, Պավել Իվանովիչ, այդ ի՞նչ արեցիք դուք»:

— Ի՞նչ անեմ, կործանեց անիծված բախտը: Չափը շիմացա, չկարողացա ժամանակին կանգ առնել: Նոզվայլ սատանան գայթակղեցրեց, դուրս բերեց մարդկային բանականութիւն և ողջախոհութիւն սահմաններից: Հանցագործ եմ: Բայց ինչպե՞ս կարելի էր այդպես վարվել: Ազնվականի՛ն, ազնվականի՛ն առանց դատ ու դատաստանի բանտ նետել... Ազնվականի՛ն, Աֆանասի Վասիլևիչ: Եվ այն էլ ժամանակ չտալ, որ տուն մտնի, իրերի մասին հոգա: Չէ՞ որ այժմ այնտեղ իմ բոլոր իրերը մնացել են անտեր: Գորո՞ցս, Աֆանասի Վասիլևիչ, գորո՞ցս, չէ՞ որ այնտեղ է իմ ամբողջ գույքը: Արյուն-քրտինքով եմ ձեռք բերել, տարիների աշխատանքով, զրկանքներով... Գորո՞ցս, Աֆանասի Վասիլևիչ: Չէ՞ որ ամեն ինչ կթալանեն, դեսուդեն կանեն: Ո՛հ, աստված իմ:

Եվ անկարող լինելով զսպել նորից իրեն համակած վիշտը, նա բարձր հեկեկաց այնպիսի ձայնով, որը թափանցեց բանտի պարիսպները և հեծվում արձագանք տվեց, նա պոկեց իր ատլասե փողկապը և ձեռքը տանելով, օձիքի մոտից պատռեց նավարինյան ծուխ ու բոցի գույն ունեցող իր ֆրակը:

— Ա՛խ, Պավել Իվանովիչ, ինչպե՞ս ձեզ կուրացրեց այդ գույքը: Դրա պատճառով դուք չէիք նկատում ձեր սարսափելի դրութիւնը:

— Բարերա՛րս, փրկեցե՛ք, փրկեցե՛ք,— հուսահատ բացականչեց խեղճ Պավել Իվանովիչը, ընկնելով նրա ոտքերը:— Իշխանը ձեզ սիրում է, ձեզ ոչինչ չի մերժի:

— Ո՛չ, Պավել Իվանովիչ, չեմ կարող, որքան էլ ուզեի, որքան էլ ցանկանայի: Դուք գտնվում եք անողոք օրենքի ներքո և ո՛չ թե մարդու իշխանութիւն ներքո:

— Գայթակղեցրե՛ց կախարդ սատանան, մարդկային ցեւը դրութիւնը:

Նա գլուխը խփեց պատին, իսկ ձեռքն այնպես զարկեց

սեղանին, որ բռունցքն արյունլիկ արավ, թայց ո՛չ գլխում ցավ, ո՛չ էլ հարվածի խստութիւնն զգաց:

— Պավել Իվանովիչ, հանգստացե՛ք, մտածեցե՛ք, թե ինչպես հաշտվեք աստծու և ո՛չ թե մարդկանց հետ, ձեր խեղճ հոգու մասին խորհեցե՛ք:

— Բայց ինչպիսի՞ ճակատագիր է եղել իմ ճակատագիրը, Աֆանասի Վասիլևիչ: Արդյոք որևէ մարդու այնպիսի ճակատագիր վիճակվե՞լ է: Չէ՞ որ կարելի է ասել, թե արյուն-քրտինքով եմ ձեռք բերել իմ յուրաքանչյուր կոպեկը, աշխատանքով, աշխատանքով և ո՛չ թե կողոպուտով կամ պետական մար եմ ձեռք բերել կոպեկը: Որպեսզի կյանքիս մնացորդը ապրեմ լիութիւն մեջ, թողնեմ կնոջս, երեխաներիս, որոնք մտածում էի ունենալ հայրենիքի բարօրութիւն, նրան ծառայելու համար: Ահա թե ինչի՞ համար էի ուզում ունենալ: Կեղծ գործեր եմ բռնել, չեմ վիճում... Ի՞նչ արած: Բայց չէ՞ որ կեղծել եմ միայն այն ժամանակ, երբ տեսել եմ, որ ուղիղ ճանապարհով առաջ չես գնա և ծուռ ճանապարհով ավելի ճանապարհով: Եթե վերցրել եմ, ապա՞ հարուստներից: Իսկ այն սրիկաները, որոնք դատարանների միջոցով հազարներ են վերցնում պետութիւն գանձարկղից, շքավորներին են կողոպտում, վերջին կոպեկն են վերցնում այն մարդկանցից, որոնք ոչինչ չունեն... Ասացե՛ք, այս ի՞նչ դժբախտութիւն է, ամեն անգամ, հենց որ սկսում ես հասնել բախտութիւն, այսպես ասած, հենց որ դրանց ձեռք ես մեկպտուղներին, այսպես ասած, հենց որ դրանց ձեռք ես մեկպտուղներին, հանկարծ փոթորիկ, ստորջրյա խութ, և ամբողջ նավը ջարդուփշուր է լինում: Ահա մոտ երեք [հարյուր] հազարի կապիտալ կար: Արդեն եռահարկ տուն կար: Արդեն երկու անգամ գյուղ էի գնել... Ա՛խ, Աֆանասի Վասիլևիչ, ինչի՞ համար արժանացա այսպիսի [ճակատագրի]: Ինչի՞ համար եմ այս հարվածները: Մի՞թե առանց դրան էլ իմ կյանքը նման չէր ալեկոծ նավի: Որտե՞ղ է երկնքի արդարութիւնը: Որտե՞ղ է համբերատարութիւն, շտեմնված հաստատակամութիւն վարձատրութիւնը: Չէ՞ որ ես երեք անգամ նորից եմ սկսել, ամեն ինչ կորցնելով, նորից կոպեկից եմ սկսել, մինչդեռ մի ուրիշը վաղուց հուսահատութիւնից կնկսեր խմել և

գրինետանը կփտեր: Ախր ինչքա՞ն բան պետք էր հաղթահարել, ինչքա՞ն բանի դիմանալ: Չէ՞ որ ամեն մի [կոպեկը], այսպես ասած, հոգու բոլոր ուժերով է վաստակվել... Ենթադրենք, թե ուրիշները հեշտությամբ են ձեռք բերել, բայց չէ՞ որ ինձ համար յուրաքանչյուր կոպեկը, ինչպես ասում է առածը, երեք կոպեկանոց մեխով է գամված, և այդ երեք կոպեկանոցով գամված կոպեկը ես ձեռք եմ բերել, աստօնն է հայտնի, այնպիսի երկաթյա անխոնջությամբ....

Նա խոսքը շավարտեց, բարձրաձայն հեկեկաց սրտի անտանելի ցավից, բնկավ աթոռին ու բոլորովին պոկեց Ֆրակի կախված քղանցքն ու իրենից հեռու շարտեց ու երկու ձեռքը տանելով դեպի մազերը, որոնք առաջ այնքան ջանում էր կարգավորել, սկսեց անխնա պոկել, հաճույք ստանալով ցավից և դրանով ուզենալով խլացնել սրտի շարող ցավը:

Երկար լռելյայն նստած էր նրա առաջ Մուրազովը, նայելով այդ արտասովոր [վշտին], որը նա առաջին անգամն էր տեսնում: Իսկ այդ դառնացած, դժբախտ մարդը, որ դեռ վերջերս ամենուրեք ճախրում էր բարձրաշխարհիկ կամ գինվորական մարդու սանձարձակ ճարպկությամբ, այժմ այս ու այն կողմն էր նետվում՝ գզգզված, անպարկեշտ [տեսքով], ճղված Ֆրակով և քանդված շավարով, արյունոտ, շարդված բռունցքով, վատաբանելով մարդուն թշնամի, հակամարտ ուժերը:

— Ա՛խ, Պավել Իվանովիչ, Պավել Իվանովիչ, ի՞նչ մարդ դուրս կգար ձեզանից, եթե դուք նույնպիսի ուժով և համբերատարությամբ նվիրվեիք բարի գործի, լավագույն նպատակի: Աստված իմ, որքա՞ն բարիք կգործեիք: Եթե այն մարդկանցից, որոնք բարիք են սիրում, թեկուզ որևէ մեկը այդքան ջանք գործադրեր, որքան դուք գործադրել եք ձեր կոպեկը ձեռք բերելու համար, և կարողանար բարօրության համար այնպես զոհաբերել թե՛ սեփական ինքնասիրությունը, թե՛ պատվասիրությունը, առանց իրեն ամոսալու, ինչպես դուք չեք ամոսացել ձեր կոպեկը ձեռք բերելու համար, աստված իմ, ինչպե՞ս կծաղկեր մեր երկիրը... Պավել Իվանովիչ, Պավել Իվանովիչ: Ցավալին այն չէ՞, որ դուք ուրիշների առաջ մեղավոր եք դարձել, այլ ա՛յն, որ ինքներդ ձեր առաջ եք մեղավոր դարձել այն հարուստ ուժերի ու ձեռքերի առաջ, որոնք

ձեզ վիճակվել են: Ձեր կոշումը մեծ մարդ լինելն է, իսկ դուք ձեզ անդունդն եք գլորել և կործանել եք:

Կան հոգու գաղտնիքներ: Որքան էլ հեռու շեղվի ուղիղ ճանապարհից մոլորյալը, որքան էլ գազազի իր զգացմունքներում անուղղելի հանցագործը, որքան էլ քարացած լինի իր գայթակղության մեջ, բայց եթե նրան կշտամբես: Հենց իրենով, ի՛ր իսկ կողմից խայտառակված արժանիքներով, նա ակամայից կցնցվի և ամբողջովին կսարսուս:

— Աֆանա՛սի Վասիլևիչ,— ասաց խեղճ Չիչիկովը և երկու ձեռքով բռնեց նրա ձեռքերը, — ա՛խ, եթե ինձ հաջողվեր ազատվել, վերադարձնել իմ գույքը: Երգվում եմ ձեզ, այժմ՝ այնից արդեն բոլորովին ուրիշ կյանք կսկսեի: Փրկեցեք, բարերարս, փրկեցե՛ք:

— Ի՞նչ կարող եմ անել: Ես պետք է պատերազմե՞մ օրենքի դեմ: Ենթադրենք, թե ես վճռեցի այդ անել, բայց չէ՞ որ իշխանը արդարացի է, նա ո՛չ մի կերպ չի նահանջի:

— Բարերա՛րս, դուք ամեն ինչ կարող եք անել: Ինձ օրենքը չի սարսափեցնի, ես օրենքի առաջ միշտ կգտնեմ. բայց որ ես անմեղ տեղը բանտ եմ նետվել, որ ես այստեղ շան նման կսատկեմ, և որ իմ գույքը, թղթերս, գլորոցս... Փրկեցե՛ք:

Նա գրկեց ծերունու ոտքերը, թրջեց արցունքներով:

— Ա՛խ, Պավել Իվանովիչ, Պավել Իվանովիչ,— ասում էր ծերունի Մուրազովը, [զուխը] օրորելով,— ինչպես է ձեզ կուրացրել այդ գույքը: Դրա համար դուք ձեր խեղճ հոգուն էլ չեք ունկնդրում:

— Կմտածեմ նաև հոգուս մասին, բայց փրկեցե՛ք:

— Պավել Իվանովիչ... — ասաց ծերունի Մուրազովը և կանգ առավ: — Ձեզ փրկելն ինձնից չի կախված: Բայց ինձնից կախված ամեն ջանք կգործադրեմ, որպեսզի թեթևացնեմ ձեր ճակատագիրը և ձեզ ազատեմ: Չգիտեմ, արդյոք այդ կհաջողվի անել, բայց ես կաշխատեմ: Իսկ եթե սպասածին հակառակ հաջողվի, Պավել Իվանովիչ, ես ձեզանից աշխատանքիս համար վարձատրություն կխնդրեմ. թողե՛ք գույք ձեռք բերելու նկրտումները: Պատվովս եմ ձեզ ասում, որ եթե ես իմ ամբողջ գույքից էլ զրկվեի, իսկ իմ ունեցածս ավելի է, քան ձերը, ես լաց չեի լինի: Աստված է վկա, որ [գործը]

այդ գույքի մեջ չէ, որը կարող է ինձանից բռնագրավվել, այլ այն բանում, ինչը ո՛չ ոք չի կարող գողանալ և խլել: Դուք արդեն աշխարհիս երեսին բավականաչափ ապրել եք: Դուք ինքննորդ եք ձեր կյանքը անվանում արեկոծ նավ: Դուք արդեն այնքան ունեք, զր ձեր մնացած օրերը կարող եք ապրել: Բնակություն հաստատեցեք որևէ խաղաղ անկյուն, եկեղեցու և հասարակ, բարի մարդկանց որքան կարելի է մոտիկ կամ, եթե սաստիկ ցանկություն ունեք սերունդ թողնել, ամուսնացեք ոչ հարուստ, բարի մի աղջկա հետ, որը սովոր լինի շահավորության և համեստ տնտեսության: Մոռացե՛ք այս աղմբկոտ աշխարհը և նրա բոլոր հրապուրիչ քմահաճությունները: Թող նա էլ ձեզ մոռանա: Դուք տեսնում եք, որ այնտեղ ամեն ինչ թշնամի, գայթակղիչ կամ մատնիչ է:

— Անպայաման, անպայաման: Ես արդեն ցանկանում էի, արդեն մտադիր էի ինչպես հարկն է ապրել, մտածում էի տնտեսությամբ զբաղվել, կյանքս շահավորել: Գայթակղիչ դեր շփոթեցրեց, ճանապարհից շեղեց, սատանան, սաղայե՛լը, դժոխքի ծնունդը:

Ինչ-որ անհայտ, մինչև այդ նրան անծանոթ, անբացատրելի զգացումներ առաջացան նրա մեջ, կարծես թե նրա մեջ ուզում էր արթնանալ ինչ-որ հեռավոր մի բան, որ նախօրոք, մանկությունից ի վեր խստասիրտ, անկենդան խրատով, ձանձրալի, անհրապույր մանկությամբ, հարազատ բնի ամայության, անընտանիք մենակությամբ, սկզբնական տպավորությունների աղքատությամբ և խեղճությամբ ճնշված էր ու կարծես թե այն, ինչ [ճնշված էր] ճակատագրի խիստ դժբաժնով, որը նրա վրա նայել էր ձանձրույթով, ինչ-որ մութ, ձմեռային բքով պատած լուսամուտից, ցանկանում էր ազատություն ստանալ: Նրա շուրթերից լավեց մի հեծեծանք և ձեռքերով դժբաժնի ծածկելով, վշտագին ասաց. «Արդարություն, արդարություն»:

— Ե՛վ մարդկանց ճանաչելը, և՛ փորձառությունը շօգնեցին՝ ապօրինի լինելու հետևանքով: Իսկ եթե դա լիներ օրինական հիմքի վրա... Ա՛խ, Պավել Իվանովիչ, ինչո՞ւ դուք ձեզ կործանեցե՛ք: Արթնացե՛ք, դեռ ուշ չէ, դեռ ժամանակ կա...

— Ո՛չ, ո՛ւշ է, ո՛ւշ, — հեծեծաց նա այնպիսի ձայնով, որից քիչ մնաց Մուրազովի սիրտը պատռվելու: — Սկսում եմ

զգալ, լսում եմ, որ այնպես շեմ գնում, ինչպես հարկն է, և շատ եմ շեղվել ուղիղ [ճանապարհից], բայց արդեն շեմ կարող: Ո՛չ, այնպես շեմ դասպիարակված: Հայրս միշտ խրատներ էր կարգում, ծեծում էր, ստիպում արտագրել բարոյական կանոններ, իսկ ինքն իմ աչքի առաջ հարևաններից անտառանյութ էր գողանում և ինձ էլ դեռ ստիպում էր իրեն օգնեմ: Իմ ներկայությամբ անիրավացի դատ սկսեց, անարգեց մի որք աղջկա, որի խնամակալն էր ինքը: Օրինակը կանոններից ուժեղ է: Տեսնում եմ, զգում, Աֆանասի Վասիլենոններից ուժեղ է: Տեսնում եմ, զգում, Աֆանասի Վասիլենոններից, որ անվախել կյանք եմ վարում, բայց մեծ զզվանք չունեմ դեպի մոլորությունը. բնավորությունս կոպտացել է. չկա սեր դեպի բարին, աստվածահաճո գործերի նկատմամբ այդ հիանալի հակումը, որը դառնում է բնավորություն, սովորություն... Չկա բարիքի համար գործելու այնպիսի ցանկություն... Չկա բարիքի համար գործելու համար: Ծըշմարիտ եմ ասում, ի՞նչ արած:

Մերունին խորը հառաչեց...

— Պավել Իվանովիչ, դուք մեծ կամքի տեր եք, անչափ համբերատար: Դեղը դառն է, բայց չէ՞ որ հիվանդը այն բնորոշում է, դա գիտենալով, որ այնպես չի առողջանա: Ձեզ մոտ չկա սեր դեպի բարին, բարություն արեք բռնի կերպով, շունենալով սեր դեպի այդ բարին: Դա է՛լ ավելի մեծ ծառայություն կհամարվի ձեր կողմից, քան այն մարդու կողմից, բարություն է անում նրա սիրուց դրդված: [Ձեզ] ստիպեցե՛ք միայն մի քանի անգամ, այնուհետև սերն էլ կգոյացե՛ք: Զավատացե՛ք, ամեն ինչ իրագործելի է: Թագավորություն: Հավատացե՛ք, ամեն ինչ իրագործելի է, ասված է մեզ: Միայն նրա տառապանքով է ձեռք բերվում¹, ասված է մեզ: Միայն բռնի կերպով ճանապարհ հարթելով, բռնի կերպով պետք է ամեն ինչ իրագործելի է: Ա՛խ, Պավել Իվանովիչ, անցնել, բռնի կերպով այն վերցնել: Ա՛խ, Պավել Իվանովիչ, չէ՞ որ դուք ունեք այն ուժը, որ ուրիշները չունեն, այն երկաթե համբերությունը և մի՞թե չեք կարող հաղթահարել: Չէ՞ որ դուք, ինձ թվում է, դուրսագլուխ կլինե՛ք: Չէ՞ որ այժմ մարդիկ բոլորն էլ կամազուրկ են, թույլ:

Նկատելի էր, որ այս խոսքերը թափանցեցին Չիլիկովի բուն հոգու մեջ և ինչ-որ փառասիրական բան շռչափեցին:

¹ Բիբլիական արտահայտություն:

նրա հոգու հատակում: Եթե ո՛չ վճռականութիւն, ապա ինչ-որ կայուն և դրա նման մի բան փայլեց նրա աչքերում...

— Աֆանասի Վասիլևիչ,— ասաց նա հաստատակամորեն,— եթե միայն ինձ համար փրկութիւն կթախանձեք և այստեղից որևէ գույքով մեկնելու միջոցներ, ես ձեզ խոսք եմ տալիս ա՛յլ [կյանք] սկսել: Կառնեմ մի գյուղ, կդառնամ տնտեսատեր, կսկսեմ փող կուտակել ո՛չ թե ինձ համար, այլ ուրիշներին օգնելու համար, բարիք կանեմ, որքան ուժ ունեմ: Կմոռանամ ինձ և քաղաքային ամեն տեսակ որկրամոլութիւն և խնջույքներ, կվարեմ պարզ, սթափ կյանք:

— Աստված թող հաստատ պահի ձեր այդ մտադրութիւնը,— ասաց ուրախացած ծերունին:— Ամբողջ ուժով կաշխատեմ, որ իշխանից ձեզ համար ազատութիւն թախանձեմ: Կհաջողվի թե ոչ, աստված [գիտեմ]: Համենայն դեպս, ձեր վիճակը, երևի, կմեղմանա: Ա՛խ, տեր աստված, գրկեցե՛ք ինձ, թույլ տվե՛ք ձեզ գրկելու: Իսկապես, որքա՛ն դուք ինձ ուրախացրիք: Դե՛հ, աստված ձեզ հետ, իսկույն գնում եմ իշխանի մոտ:

Չիշիկովը մնաց [մենակ]:

Նրա ամբողջ էութիւնը ցնցվեց և կակղեց: Լուսնոսկին էլ հալվում է: մետաղներից այդ կարծրագույնը, որն ամենից ավելի է դիմանում կրակին, երբ քուրայում կրակը բորբոքվի, փուքսը փշի, և կրակի անտանելի տաքութիւնը հասնի մեծ չափերի, համառ մետաղը սպիտակում է և նույնպես հեղուկ է դառնում. այդպես էլ ամենադիմացկուն տղամարդը ձախորդութիւնների քուրայում անձնատուր է լինում, երբ դրանք բորբոքվելով՝ իրենց անտանելի կրակով այրում են կարծրացած բնութիւնը...

«Սա ինքս չեմ կարող և չեմ զգում, բայց բոլոր ուժերս կգործադրեմ, որպեսզի ուրիշներին զգացնել տամ, որ ես վատն եմ և ոչինչ անել չեմ կարողանում, բայց բոլոր ուժերս կգործադրեմ, որպեսզի մշուսներին տրամադրեմ, ես ինքս վատ քրիստոնյա եմ, բայց բոլոր ուժերս [կգործադրեմ], որպեսզի գալթակղութիւն առիթ չտամ: Կաշխատեմ, ճակատիս քրտինքով գյուղում կշարշարվեմ և ազնվորեն կզբաղվեմ այնպես, որ ուրիշների վրա էլ բարի ազդեցութիւն գործեմ: Եվ, իսկապես, հո ես բոլորովին անպետք չեմ: Տնտեսութիւն ընդունակ եմ,

ունեմ խնայողութիւն, արագաշարժութիւն և համեստութիւն, նույնիսկ հաստատամտութիւն հատկութիւններ: Բավական է միայն վճռել»:

Այսպես էր մտածում Չիշիկովը և կիսաարթնացած ուժերով կարծես ինչ-որ բան շոշափում էր: Թվում էր, թե նրա բնութիւնը մութ բնազդով սկսել է զգալ, որ մի տեսակ պարտք կա, որ մարդ պետք է աշխարհում կատարի, որը կարելի է կատարել ամենուրեք, ամեն անկյունում, չնայած ամեն մի հանգամանքի, իրարանցման և շարժման, որոնք ճախրում են մարդու շուրջը: Եվ քաղաքի աղմուկից, այն հրապուրանքներից հեռու աշխատասեր կյանքը, որ պարապութիւնից հնարել է աշխատանքը մոռացած մարդը, այնքան ուժեղ կերպով սկսեց նրա առաջ գծագրվել, որ նա արդեն գրեթե մոռացավ իր դրութիւն ամբողջ անախորժութիւնը և, գուցէ, պատրաստ էր նույնիսկ շնորհակալ լինելու նախախնամութիւնից այս ծանր [հարվածի] համար, եթե միայն իրեն կազատեն և կտան... գոնե մի մասը: Բայց... նրա անմաքուր նկուղի միակտան... գոնե մի մասը: Բայց... նրա անմաքուր նկուղի միակտան... փեղկ դուռը բացվեց, և ներս մտավ աստիճանավո՞թ մի անձ՝ Սամոսվիստովը, էպիկուրի հետևորդ մի ժիր ու ճարպիկ մարդ, արշինանոց թիկունքով, ոտքերը բարեկազմ, հիանալի ընկեր, քեֆ անող և «ետ եկածի» մեկը, ինչպես նրա մասին արտահայտվում էին իր ընկերները: Պատերազմի ժամանակ այդ մարդը հրաշքներ կգործեր. լավ կլինեք նրան ուղարկել որևէ անանցանելի, վտանգավոր տեղերով անցնելու, հենց թշնամու քթի տակից թնդանոթ գողանալու, այդ նրա գործը կլինեք: Բայց պատերազմական ասպարեզ չլինելու պատճառով, որտեղ նրան գուցէ ազնիվ մարդ կդարձնեին, նա իր Ուղղակի անըմբռնելի էր՝ տարօրինակ համոզմունքներ և կանոններ ուներ նա. ընկերների հետ լավ էր, ո՛չ ոքի չէր դավաճանում և եթե խոսք էր տալիս, կատարում էր, բայց վերագաս պետերին թշնամու մարտկոցի նման մի բան էր համարում, որի միջով պետք է ճանապարհ հարթել, օգտվելով ամեն մի թույլ տեղից, ճեղքից կամ վրիպումից:

— Ձեր դրութիւն մասին ամեն ինչ գիտեմք, լսել ենք,— ասաց նա, երբ տեսավ, որ գուռն իր ետևից պինդ փակվել է:— Ոչե՛նչ, ոչե՛նչ, մի՛ վախեցե՛ք, ամեն ինչ կուղղվի, բոլորս

կակսենք աշխատել ձեզ համար և ձեր ծառաներն ենք: Երեսուն հազար՝ բոլորիս, և ուրիշ ոչինչ:

— Մի՞թե,— բացականչեց Չիչիկովը,— և ես բոլորովին կարդարացվե՞մ:

— Միանգամայն, և դեռ վնասների համար վարձատրություն կստանաք:

— Եվ որքա՞ն եք ուզում աշակցության համար:

— Երեսուն հազար: Այստեղ արդեն խամենքը միասին՝ թե՛ մերոնց, թե՛ գններալ-նահանգապետի մարդկանց և թե՛ քարտուղարին:

— Բայց թույլ տվեք, ես ինչպե՞ս կարող եմ: Իմ բոլոր իրերը... գրոցս... այդ բոլորը կնքված է, հսկողության տակ է:

— Մի ժամ հետո ամեն ինչ կստանաք: Համաձայն եք ուրեմն:

Չիչիկովը ձեռք տվեց: Նրա սիրտը խփում էր, և նա չէր հավատում, թե դա հնարավոր է...

— Առաջմ գտեսություն. մեր լոնդանուր բարեկամը հանձնարարել է ձեզ [ասելու], որ գլխավորը հանգստությունն ու ստանալությունն է:

«Հա՛, հասկանում եմ,— մտածեց Չիչիկովը,— իրավախորհրդատուն է»:

Սամոսվիտովը անհետացավ: Չիչիկովը մենակ մնալով, այնուամենայնիվ, դեռ նրա ասածներին չէր հավատում, երբ այդ խոսակցությունից հետո մի ժամ շանցած բերվեց գգրոցը և պարզվեց, որ թղթերը, փողերն ու ամեն ինչ կարգին է: Սամոսվիտովը երևան եկավ որպես կարգադրիչ, հայհոյեց կարգված ժամապահներին աշալուրջ շլինելու համար, բանտի վարիչին հրամայեց և՛ս ավելի զինվոր պահանջել հսկողությունը ուժեղացնելու համար, վերցրեց ո՛չ միայն գրոցը, այլև ջոկեց այն բոլոր թղթերը, որոնք կարող էին Չիչիկովին որևէ բանով անվանարկել, այդ բոլորը միասին կապեց, կնքեց և հենց իրեն՝ զինվորին հրամայեց Չիչիկովին հանձնել այդ իրերը, որոնք իբր գիշերվա և քնելու համար անհրաժեշտ իրեր են, այնպես որ, Չիչիկովը թղթերի հետ միասին ստացավ նաև այն բոլոր տաք իրերը, որ անհրաժեշտ էին նրա մահկանացու մարմինը ծածկելու համար: Այդ արագ առա-

քումը նրան անշափ ուրախացրեց: Այդ նրան մեծ հույս ներշնչեց, և նա արդեն սկսեց նորից երազել որոշ հրապուրանքների մասին՝ երեկոյան թատրոն, պարուհի, որի ետևից ինքը քաշ էր գալիս: Գլուղը և խաղաղությունը սկսեցին թվալ, ավելի դժգույն, քաղաքն ու աղմուկը՝ դարձյալ ավելի վառ, ավելի պարզ... Օ՛, դու կյանք:

Մինչ այս, մինչ այդ, դատարաններում և դատաստանական պալատներում կազմվել էր մի հսկայական գործ: Գործի էին անցել գրադիրների գրիչները և, թթախոտ ներս քաշելով, աշխատում էին խճճված գործերի վարպետները, գեղարվեստագետի նման հիանալով իրենց կեռանման տողերով: Իրավախորհրդատուն աներևույթ մոզի նման աննկատելիորեն պլտտում էր ամբողջ մեխանիզմը: Բոլորին վճռականորեն խճճել էր, նախքան որևէ մեկին կհաջողվեր շուրջը նայել: Խառնաշփոթությունն ավելացավ: Սամոսվիտովն ինքն իրեն գերազիտթությունն ավելացավ: Սամոսվիտովն ինքն իրեն գերազիտթությունն ավելացավ: Սամոսվիտովն ինքն իրեն գերազիտթությունն ավելացավ: Սամոսվիտովն ինքն իրեն գերազիտթությունն ավելացավ: Սամոսվիտովն ինքն իրեն գերազիտթությունն ավելացավ:

— Վաղո՞ւց է, ինչ այստեղ կանգնած ես:

— Առավոտվանից, ձերդ բարեծննդություն:

— Շո՞ւտ ես փոխվելու:

— Երեք ժամ հետո, ձերդ բարեծննդություն:

— Դու ինձ պետք կգաս: Ծս սպային կասեմ, որ քո փոխարեն նշանակի մեկ ուրիշին:

— Լսում եմ, ձերդ բարեծննդություն:

Եվ տուն մեկնելով, որպեսզի ոչ ոքի մասնակից չդարձնի գործին ու հետքերը կորցնի, ինքը ժանդարմի զգեստ հագավ, բեղ ու մորուքով վարդարվեց այնպես, որ նույնիսկ ինքը՝ ստանան էլ չէր ճանաչի: Գալով այն տունը, որտեղ Չիչիկովն էր և բռնելով պատահած հենց առաջին կնոջը, նրան հանձնեց երկու աստիճանավորի, որոնք նույնպես կոփված մարդիկ էին, իսկ ինքը, բեղերով ու հրացանով, ինչպես հարկն է, ուղղակի ներկայացավ ժամապահներին:

— Գնա՛ դու... Ինձ հրամանատարն է ուղարկել քո փոխարեն հերթափոխի կանգնելու:

Հերթը փոխեց և ինքը կանգնեց հրացանով: Հենց այդ էլ

հարկավոր էր: Այդ միջոցին առաջվա կնոջ փոխարեն հայտնվեց մի ուրիշը, որը ոչինչ չգիտեր և չէր հասկանում: Առաջվա կնոջը ինչ-որ տեղ թաքցրին այնպես, որ հետո նույնիսկ չիմացան, թե ո՛ր կորավ: Մինչդեռ Սամոսվիտտովը գործում էր որպես գինվորական, իրավախորհրդատուն հրաշքների գործեց քաղաքացիական ասպարեզում: Նահանգապետի ահանջը գցեց, թե դատախազը նրա վրա մատնություն է գրում: Փանդարմական աստիճանավորի ահանջը գցեց, [թե] գաղտնի ապրող մի աստիճանավոր նրա վրա մատնություններ է գրում: գաղտնի ապրող աստիճանավորին հավատացրեց, թե կա է՛լ ավելի գաղտնի աստիճանավոր, որը նրան է մատնում: Եվ բոլորին այնպիսի գրություն մեջ դրեց, որ նրանք ստիպված էին իրենից խորհուրդներ խնդրել: Այնպիսի խառնափնթորություն էր, մատնություն մատնության ետևից սկսվեց և հետզհետե բացվեցին այնպիսի գործեր, որ նույնիսկ արևն էլ չէր տեսել, և նույնիսկ այնպիսի գործեր, որոնք չէին էլ եղել: էլ ի՛նչ միջոց ասես, որ չգործադրվեց, և՛ այն, թե ո՛վ է ապօրինի զավակ և ի՛նչ ծագում ու կոչում ունի և ով սիրուհի ունի, ո՛ւմ կինը ո՛ւմ ետևից է քարշ գալիս: Սկանդալները, գայթակղություններն ու ամեն ինչ այնպես էին խճճվել և միահյուսվել Չիչիկովի պատմության հետ, մեռած հոգիների հետ, որ ո՛չ մի կերպ չէր կարելի հասկանալ, թե այդ գործերից ո՛րն էր զլխավոր անհեթեթությունը. երկուսն էլ թվում էին հավասար արժանիք ունեցող: Երբ, վերջապես, սկսեցին նյութեր ստացվել գեներալ-նահանգապետի մոտ, խեղճ իշխանը ոչինչ չկարողացավ հասկանալ: Մի շատ խելո՞ք և արագաշարժ աստիճանավոր, որին հանձնարարված էր եզրակացություն ներկայացնել, քիչ մնաց խելագարվել: Ո՛չ մի կերպ հնարավոր չէր գործի տուտը գտնել: Իշխանն այդ միջոցին մտահոգված էր բազմաթիվ, մէկը մյուսից անախորժ ա՛յլ գործերով: Նահանգի մի մասում սով էր սկսվել: Այն աստիճանավորները, որոնք ուղարկվել էին հացահատիկ բաշխելու, այնպես չէին տնօրինել, ինչպես հարկն էր: Նահանգի մյուս մասում սկսվել էին շարժվել աղանդավորները: Ինչ-որ մեկը նրանց մեջ լուրեր էր տարածել, թե ծնվել է մի նեո, որը մեռածներին էլ հանգիստ չի տալիս, գնելով ինչ-որ մեռած հոգիներ: Ապաշխարում ու մեղք էլն գործում և նեոին

բռնելու պատրվակով ինչ-որ ոչ նեոերի գլուխներ կերան: Մի այլ տեղ մուժիկները խոտվություն էին բարձրացրել կալվածատերերի ու կապիտան-նոստիկանների դեմ: Ինչ-որ թափառաշրջիկներ լուրեր էին տարածել, թե այնպիսի ժամանակներ են վրա հասել, որ մուժիկները պետք է կալվածատեր [դառնան] և պետք է ֆրակ հագնեն, իսկ կալվածատերերը պետք է հագնեն գյուղացու արմյակ ու մուժիկներ դառնան, և մի ամբողջ գավառակ, առանց մտածելու, որ այն ժամանակ խիստ շատ կալվածատերեր ու կապիտան-նոստիկաններ կլինեն, հրաժարվել էր որևէ հարկ տալուց: Հարկավոր էր բռնի միջոցների դիմել: Խեղճ իշխանը շափազանց ջղախին վիճակումն էր: Այդ միջոցին նրան զեկուցեցին, թե եկել է կապալառուն:

— Թող ներս գա,— ասաց իշխանը: Մերունին ներս մըտավ:

— Ահա՛ ձեր Չիչիկովը: Դուք նրան պաշտպանում էիք: Այժմ նա բռնվել է այնպիսի արարքում, որ վերջին գողն անգամ սիրտ չէր անի կատարել:

— Թույլ տվեք ձեզ զեկուցել, ձերդ պայծառափայլություն, որ ես այդ գործն այնքան էլ չեմ հասկանում:

— Կտակի կեղծում և այն էլ ինչպիսի՛ կեղծում... Այդպիսի գործի համար մարդիկ հրապարակավ մտրակահարվում են:

— Ձերդ պայծառափայլություն, կասեմ, բայց ո՛չ թե Չիչիկովին պաշտպանելու համար: Չէ՞ որ այդ գործը ապացուցված չէ: Դեռ հետաքննություն չի կատարվել:

— Հանցանշան կա, այն կինը, որը նախատեսվել էր մեռածի փոխարեն, բռնվել է: Ես նրան ցանկանում եմ դիտմամբ ձեր ներկայությամբ հարցաքննել:

Իշխանը զանգահարեց և հրամայեց կանչել այդ կնոջը:

Մուտքագրվեց լոց:

— Չափազանց անպատվաբեր գործ է: Եվ ամո՞թ մեզ այդ գործին խառն են քաղաքի առաջին աստիճանավորները, ինքը նահանգապետը: Նա չպետք է այնտեղ լինի, որտեղ գտնվում են գողերն ու դատարկապորտ մարդիկ.— ասաց տաքացած իշխանը:

— Չէ՞ որ նահանգապետը ժառանգներից մեկն է. նա

պահանջ ներկայացնելու իրավունք ունենալու անգամ, որ ուրիշներն էլ ամեն կողմից կառչեցին, ապա այդ, ձեր պայծառափայլութուն, մարդու հատուկ բան է: Մեռել է մի հարուստ կին, խելացի և արդարացի կարգադրություն չի արել. ամեն կողմից թռել-եկել են բոլոր նրանք, ովքեր ցանկացել են օգուտ քաղել. մարդու բնույթից հետո բան չէ:

— Բայց ինչո՞ւ սրիկայության դիմել... Մտո՞ր մարդիկ, — ասաց իշխանը զայրույթի զգացումով: — Ո՞չ մի լավ աստիճանավոր չունեմ, բոլորը սրիկաներ են:

— Ձեր պայծառափայլութուն, բայց մեզինց ո՞ր մեկն է լավ՝ հարկ եղածի պես: Մեր քաղաքի բոլոր աստիճանավորները մարդիկ են, արժանիքներ ունեն և շատերը գործի մեջ շահազանց հմուտ են, բայց մեղքից ամեն մեկն էլ զերծ չէ:

— Լսեցե՞ք, Աֆանասի Վասիլիկի, ասացեք ինձ, ես մեռակ ձեզ եմ համարում ազնիվ մարդ, ամեն տեսակ սրիկաների պաշտպանելու այդ ի՞նչ տեղն է, որ դուք ունեք:

— Ձեր պայծառափայլութուն, — ասաց Մուրազովը, — ով էլ որ լինի այն մարդը, որին դուք անվանում եք սրիկա, չէ՞ որ մարդ է: Ինչպե՞ս չպաշտպանել մի մարդու, երբ գիտես, որ նա շարիքների կեսը գործում է կոպտության և անգիտության պատճառով: Չէ՞ որ մենք ամեն քաղաքիսում անարդարություններ ենք գործում, նույնիսկ ոչ վատ մտադրությամբ և ամեն բոլոր ուրիշների դժբախտության պատճառ ենք դառնում: Չէ՞ որ ձեր պայծառափայլութունը նույնպես մեծ անարդարություն է ցույց տվել:

— Ինչպե՞ս, — բացականչեց զարմացած իշխանը, միանգամայն ապշելով, որ զրույցը նման անսպասելի ընթացք ընդունեց:

Մուրազովը կանգ առավ, մի փոքր լռեց, կարծես ինչ-որ բանի մասին խորհրդածելով և վերջապես ասաց. «Թեկուզ վերցնենք Դերպեննիկովի գործը»:

— Աֆանասի Վասիլիկի, դա հանցագործություն է պետության հիմնական օրենքների դեմ, որը հավասար է դավաճանության իր երկրի նկատմամբ:

— Ես նրան չեմ արդարացնում: Բայց արդյոք արդարա-

ցի՞ է, երբ մի պատանի, որն իր անփորձության հետևանքով գայթակղեցվել և հրապուրվել է ուրիշների կողմից, դատապարտվում է այնպես, ինչպես, ասենք, դրողներից մեկը: Չէ՞ որ հավասար վիճակի են արժանացել թե՛ Դերպեննիկովը և թե՛ ինչ-որ Վորոնոյ-Դրյաննոյ, բայց չէ՞ որ նրանց հանցագործությունները հավասար չեն:

— Ի սեր աստծո... — ասաց նկատելի հուզմունքով իշխանը, — եթե դուք որևէ բան գիտեք այդ մասին, ասացե՛ք Ես հենց վերջերս նամակ եմ ուղարկել Պետերբուրգ և միջնորդել եմ նրա վիճակը թեթևացնելու մասին:

— Ո՞չ, ձեր պայծառափայլութուն, ես այն մասին չեմ խոսում, թե ես որևէ այնպիսի բան գիտեմ, որ ձեզ հայտնի չէ: Թեև իսկապես այնպիսի մի հանգամանք կա, որը կարող էր նրա օգտին ծառայել, բայց նա ինքը չէր համաձայնվի, որովհետև դրանից կտուժեր մի ուրիշը: Սակայն ես մտածում եմ միայն այն մասին, թե արդյոք դուք այն ժամանակ չե՞ք հաճել շատ շտապելու: Ներեցե՞ք, ձեր պայծառափայլութուն, ես դատում եմ իմ թույլ խելքով: Դուք մի քանի անգամ ինձ հրամայել եք անկեղծորեն խոսել: Երբ դեռ ես պետ էի, ինձ մոտ շատ ամեն տեսակ աշխատողներ կային՝ թե՛ լավ և թե՛ վատ: (Պետք էր նաև հաշվի առնել) մարդու նախկին կյանքը, որովհետև եթե ամեն ինչ սառնարյուն կերպով քննության շառնես, այլ հենց իսկույն գողգոթաս, նրան միայն կահարեկես և իսկական խոստովանության էլ չես հասնի, իսկ երբ նրան կտրեկցաբար հարցուփորձ անես եղբոր նման, նա ինքը ամեն ինչ կհայտնի և նույնիսկ ներում էլ չի խնդրի: Դրանով ո՞չ ոք ո՞չ ոքի դեմ չի գազազի, որովհետև պարզ կտեսնի, որ ես չեմ նրան պատժում, այլ օրենքը:

Իշխանը մտածմունքի մեջ ընկավ: Այդ միջոցին ներս մըտավ պորտֆելը ձեռքին մի երիտասարդ աստիճանավոր և հարգանքով կանգ առավ: Նրա դեռ երիտասարդ, թարմ դեմքին նկատելի էր մտահոգություն, հոգնածություն: Երևում էր՝ իզուր չէ, որ նա ծառայում է հատուկ հանձնարարությունների գծով: Դա այն քերթից մեկն էր, որը զբաղվում է գործարարության բանալիով՝ չի փառամոլությամբ, չի շահամոլությամբ, ոչ էլ մյուսներին նմանվելու ցանկությամբ, նա ըշխատում էր այն պատճառով, որ համոզված էր,

թե ինքը պետք է այստեղ լինի և ո՛չ մի այլ տեղ, թե կյանքը իրեն դրա համար է տրված: Նրա պարտքն էր հետևել, վերլուծել ամենախճճված գործը և բոլոր թելերը որսալուց հետո պարզաբանել այն: Նրա թե՛ աշխատանքները, թե՛ շանքերը և թե՛ անքուն գիշերները առատորեն վարձատրվում էին, եթե գործը, վերջապես, սկսում էր նրա համար պարզվել, գաղտնի պատճառները սկսում էին հայտնի դառնալ և նա զգում էր, որ կարող է այդ ամբողջ գործը մի քանի խոսքով պարզ ու հստակ հաղորդել այնպես, որ ամենքի համար ակներև ու հասկանալի լինի: Կարելի է ասել, որ աշակերտն անգամ այնքան չէր ուրախանում, երբ նրա առաջ բացվում էր որևէ դժվարագույն նախադասություն և դրսևորվում մեծ գրողի մտքեր, որքան այդ պաշտոնյան էր ուրախանում, երբ նրա առաջ բացվում էր ամենախճճված գործը: Դրա փոխարեն...

— 2...հաց այն վայրերում, որտեղ սով է տիրում: Այդ բանը ես աստիճանավորներից ավելի լավ գիտեմ, կքննարկեմ անձամբ, թե ո՛ւմ ի՛նչ է հարկավոր: Իսկ եթե թույլ տաք, ձեր պայծառափայլություն, ես կխոսեմ նաև աղանդավորների հետ: Նրանք մեզ նմանների, հասարակ մարդկանց հետ ավելի սիրով են զրուցում: Այնպես, որ աստված գիտե, գուցե օգնեմ գործը նրանց հետ խաղաղությամբ հարթելուն: Իսկ աստիճանավորները գլուխ չեն հանի: Այդ մասին դարձյալ զրագրություն կսկսվի, իսկ նրանք արդեն այնպես են թղթերի մեջ խճճվել, որ այդ պատճառով գործին չեն կարող վերահասու լինել: Իսկ փողը ես ձեզանից չեմ վերցնի, որովհետև, աստված վկա, այսպիսի ժամանակ, երբ մարդիկ սովից մեռնում են, իր շահի մասին մտածելը ամոթ է: Ես ունեմ պատրաստի հացահատիկի պաշար. ես այժմ էլ ուղարկել եմ Սիբիր և եկող ամառ էլ նոր հացահատիկ կտանեն:

— Ձեզ կարող է միայն աստված վարձատրել այդպիսի ծառայության համար, Աֆանասի Վասիլևիչ: Իսկ ես ձեզ ո՛չ մի խոսք չեմ ասի, որովհետև դուք ինքներդ կարող եք զգալ, որ այստեղ ամեն մի խոսք անզոր է: Բայց թույլ տվեք ինձ մի բան ասել այն խնդրանքի մասին: Ինքներդ ասացե՛ք, ես

1 Այնուհետև ձեռագրում կա մեծ բաց:

2 Նախադասության սկիզբը ձեռագրում բացակայում է:

իրավունք ունե՞մ արդյոք այս գործը անուշադիր թողնել և արդյոք իմ կողմից արդարացի, ազնվորե՞ն կլինի սրիկաներին ներելը:

— Ձերդ պայծառափայլություն, աստված վկա, այդպես ասել չի կարելի, մանավանդ, որ [նրանց մեջ] կան շատ արժանավորներ: Դժվար է մարդու վիճակը, ձերդ պայծառափայլություն, շա՛տ-շա՛տ դժվար: Երբեմն թվում է, թե մարդը ոտից գլուխ մեղավոր է, իսկ երբ մտնում ես դրություն մեջ, տեսնում ես, որ մեղավորը իսկի նա չէ:

— Բայց ի՞նչ կասեն հենց իրենք, եթե ձեռ քաշեմ: Չէ՞ որ նրանցից կան այնպիսիները, որոնք հետո իրենց քիթը է՛լ ավելի վեր կցցեն և նույնիսկ կասեն, թե իրենք վախեցրին: Նրանք հենց առաջինը չեն հարգի...

— Ձերդ պայծառափայլություն, թույլ տվեք ձեզ հայտնել իմ կարծիքը. նրանց բոլորին հավաքեցեք, նրանց հասկացրեք, որ ձեզ ամեն ինչ հայտնի է և նրանց ներկայացրեք ձեր սեփական վիճակը ճիշտ այն ձևով, ինչպես դուք ինքներդ այժմ հաճեցիք իմ առաջ նկարագրել, ապա խորհուրդ հարցրեք, թե նրանցից յուրաքանչյուրն ի՞նչ կաներ, եթե ձեր տեղը լիներ:

— Դուք կարծում եք, թե նրանց մատչելի կլինեն ազնիվ ձրտումները և ո՛չ թե խարդախությունն ու կուտակելու ձրգտումը: Հավատացե՛ք, որ նրանք ինձ վրա կծիծաղեն:

— Ձեմ կարծում, ձերդ պայծառափայլություն: Ռուս մարդու զգացմունքն արդարացի է, նույնիսկ ա՛յն մարդունը, որը մյուսներից ավելի վատ է: Գուցե մի ջհուղ և ո՛չ թե ուս... Ո՛չ, ձերդ պայծառափայլություն, դուք շպտեք է թաքցնեք: Ասացեք ճիշտ այն, ինչ [իմ] առաջ հաճեցիք ասել: Չէ՞ որ նրանք ձեզ նախատում են, որպես փառամուլ, հպարտ մարդու, որը ոչինչ լսել անգամ չի ուզում, իր նկատմամբ վստահ է, թող տեսնեն ամեն ինչ, ինչպես որ կա: Ձեզ ի՞նչ. չէ՞ որ ձեր գործն արդար է: Նրանց հետ խոսեցեք այնպես, կարծես ո՛չ թե նրանց, այլ հենց աստծու առաջ լինեիք դուք խոստովանելիս:

— Աֆանասի Իվանովիչ, — ասաց մտածմունքի մեջ ընկած իշխանը, — ես այդ մասին կխորհեմ, իսկ առայժմ շա՛տ շնորհակալ եմ ձեզանից ձեր խորհրդի համար:

— Իսկ Չիլիկովին, ձերդ պայծառափայլություն, հրամայեցեք բաց թողնել:

— Ասացե՛ք այդ Չիլիկովին, որ նա այստեղից կորչի գնա, որքան կարելի է շո՛ւտ և որքան հեռու, այնքան լավ: Նրան արդեն ես երեք չէի ների:

Մուրազովը գլուխ տվեց և իշխանի մոտից ուղղակի գնաց Չիլիկովի մոտ: Նա Չիլիկովին գտավ լավ տրամադրության մեջ, նա հանգիստ կերպով զբաղված էր բավականաչափ առատ ճաշով, որ նրա համար բերվել էր հախճապակե ամաններով ինչ-որ կանոնավոր ճաշարանից: Առաջին իսկ խոսքերից ծերունին իսկույն նկատեց, որ Չիլիկովին արդեն խոսել է գործ խճճող աստիճանավորներից ոմանց հետ: Նա նույնիսկ հասկացավ, որ այս գործին խառն է մի լավատեղյակ իրավախորհրդատուի անտեսանելի միջամտությունը:

— Լսեցե՛ք, Պավել Իվանովիչ, — ասաց նա, — ես ձեզ ազատություն եմ բերել, պայմանով, որ դուք իսկույն քաղաքից հեռանաք: Հավաքեցե՛ք ձեր բոլոր ունեցած-չունեցածը և, աստված ձեզ հետ, այլևս ո՛չ մի բան մի հապաղեք, որովհետև գործն ավելի վատթարացել է: Ես գիտեմ՝ ձեզ այստեղ մեկը լարում է: Բայց ես ձեզ գաղտնի հայտնում եմ, որ մի այնպիսի գործ է բացվում, որ արդեն ո՛չ մի ուժ չի կարող փրկել: Նա, իհարկե, ուրախ է ուրիշներին կործանելու, որ իրեն տխուր չլինի, բայց գործի լուծումը մոտենում է: Ես ձեզ թողեցի լավ տրամադրության մեջ, ավելի լավ, քան այժմ: Առանց կատակի ձեզ խորհուրդ եմ տալիս: Իրավ եմ ասում, որ հարցը այդ գույքի մեջ չէ, որի համար մարդիկ վիճում և իրար մորթում են, կարծես թե այս կյանքում կարելի է բարեկեցություն ստեղծել առանց մյուս կյանքի մասին մտածելու: Հավատացե՛ք, Պավել Իվանովիչ, որ մինչև մի կողմ չնետվի ամեն ինչ, որի համար այս աշխարհում միմյանց կրծում և ուտում են և շատածեն հոգեկան գույքի բարեկարգման մասին, չի բարեկարգվի նաև երկրային գույքը: Կգան սովի և աղբատության ժամանակներ ինչպես ամբողջ ժողովրդի, այնպես էլ անհատ մարդու համար... Դա պարզ է: Ի՛նչ ուզում եք, ասեք, բայց չէ՞ որ մարմինը հոգուց է կախված: Մտածեցեք ո՛չ թե մեռած հոգիների մասին, այլ ձեր կենդանի հոգու [մասին] և աստծու օգնությամբ անցեք ա՛յլ

ուղի: Վաղը ես էլ եմ մեկնում: Շտապեցե՛ք, թե չէ առանց ինձ գործը վատ կլինի:

Այս ասելով, ծերունին դուրս եկավ: Չիլիկովը մտածմունքի մեջ ընկավ: Կյանքի իմաստը դարձյալ կարևոր թվաց: «Մուրազովը իրավացի է, — ասաց նա, — ժամանակն է ա՛յլ ուղի բռնելու»: Այս ասելով, նա բանտից դուրս եկավ: Ժամապահը նրա ետևից քաշ տվեց գզրոցը, մյուսը՝ ներքնակը (?) և սպիտակեղենը: Սելիֆանը և Պետրուշկան աստված գիտե, թե ինչպե՛ս ուրախացան իրենց տիրոջ ազատվելու առթիվ:

— Դե, սիրելիներս, — ասաց Չիլիկովը, ողորմաժաբար դիմելով [նրանց], — պետք է իրերը տեղավորել և մեկնել:

— Քշենք գնա՛նք, Պավել Իվանովիչ, — ասաց Սելիֆանը: — Ծանապահը, երևի թե, կարգավորվել է, բավական ձյուն է եկել: Ճիշտ որ, ժամանակն է քաղաքից դուրս գալու: Այնքան եմ քաղաքից զզվել, որ իսկի մտիկ տալ չեմ ուզում:

— Գնա՛ կառագործի մոտ և ասա, որ կառքը դնի սահաճողերի վրա, — ասաց Չիլիկովը, իսկ ինքը գնաց քաղաք, բայց ո՛չ [ոքի] մոտ չէր ցանկանում մտնել հրաժեշտի այցելության համար: Վերջին իրադարձություններից հետո հարմար էլ չէր, մանավանդ, որ իր մասին քաղաքում շատ անբարենպաստ պատմություններ էին տարածվել: Նա խուսափում էր ամեն տեսակ [հանդիպումներից] և կամացուկ մտավ այն վաճառականի մոտ, որից գնել էր նավարինյան ծխի ու բոցի գույն ունեցող մահուղը, նորից վերցրեց չորս արշին ֆրակի և շալվարի համար և գնաց նույն դերձակի մոտ: Կըրկնակի [գնով] վարպետը որոշեց ջանքերը լարել և ամբողջ դիշերը ձեռքի տակ եղած բոլոր դերձակներին նստեցրեց մոմի լույսի տակ՝ ասեղներով, արդուկներով ու ատամներով աշխատելու, և ֆրակը մյուս օրը պատրաստ էր, թեև մի փոքր ուշ: Չիլիկովը բոլորն էլ լծված էին: Սակայն Չիլիկովը ֆրակը չափեց, տեսավ, որ լավն է, ճիշտ ինչպես առաջինը: Բայց ավաղ, նա նկատեց, որ գլուխն արդեն ճերմակում է և տխուր ասաց. «Բայց ի՛նչ կարիք կար այնպես սաստիկ վշտանալու: Դերձակին իսկ մագերը պոկել՝ և՛ս բոլորովին պետք չէր»: Դերձակին հասանելիքը վճարելուց հետո, վերջապես, քաղաքից մեկնեց արտասովոր վիճակում: Դա առաջվա Չիլիկովը չէր: Դա առաջվա Չիլիկովի ինչ-որ ավերակն էր: Նրա հոգեկան ներքին վի-

ճակը կարելի էր համեմատել ավերված շենքի հետ, որը քանդվել է, որպեսզի նրանից կառուցվի նորը. իսկ նորը դեռ չէր սկսվել, որովհետև ճարտարապետից դեռ չէր ստացվել որոշիչ պլան և աշխատողները մնացել էին տարակուսած: Նրանից մի ժամ առաջ մեկնել էր ծերունի Մուրազովը՝ խսիրե կիբիտկայով, Պոտապիշի հետ, իսկ Չիչիկովի մեկնելուց մի ժամ հետո հրաման արձակվեց, թե իշխանը Պետերբուրգ մեկնելու առթիվ ցանկանում է տեսնել բոլոր աստիճանավորներին մինչև վերջինը:

Գեներալ-նահանգապետի տան մեծ դահլիճում հավաքվել էր քաղաքի աստիճանավորների ամբողջ դասը, սկսած նահանգապետից մինչև տիտուլյար խորհրդատուները, գրասենյակներին և գործերի կառավարիչները, խորհրդատուները, ասեստրները, Կիսլոնգովը, Կրասնոնոսովը, Սամոսիլստովը, կաշառք Վերցնողները, վերցնողները, կեղծողները, կիսակեղծողները և բոլորովին չկեղծողները. բոլորը ո՛չ առանց հուզմունքի և անհանգստության սպասում էին գեներալ-նահանգապետի դուրս գալուն: Իշխանը ներս մտավ ո՛չ մույլ, ո՛չ պայծառադեմ, նրա հայացքը հաստատակամ էր, ինչպես նաև քայլվածքը: Հավաքված բոլոր աստիճանավորները խոնարհվեցին, շատերը՝ մինչև գոտին: Պատասխանելով թեթև ողջունով, իշխանը սկսեց.

— Մեկնելով Պետերբուրգ, ես պատշաճ համարեցի՝ ձեզ բոլորիդ հետ տեսնվել և նույնիսկ մասամբ բացատրել պատճառը: Մեզ մոտ սկսվել է մի շատ գայթակղիչ գործ: Ես կարծում եմ, որ այստեղ ներկա եղողներից շատերը գիտեն, թե ի՞նչ գործի մասին եմ ես խոսում: Այդ գործի հետևանքով բացվեցին նաև այլ ոչ պակաս անազնիվ գործեր, որոնց մեղսակից են վերջապես նույնիսկ այնպիսի մարդիկ, որոնց ես մինչև այժմ ազնիվ էի համարում: Ինձ հայտնի է նաև թաքուն նպատակը՝ ամեն ինչ այնպես խճճել, որպեսզի բոլորովին հնարավոր չլինի այն ձևական կարգով լուծել: Գիտեմ նաև այն, թե ո՛վ է զլխավոր [զսպանակը] և ո՛ւմ թաքուն...¹ Թեև ես շատ վարպետորեն թաքցրել է՝ իր մասնակցությունը: Բայց խնդիրն այն է, որ ես այդ մտադիր եմ կատարել ո՛չ թե

¹ Կիստտ է մնացել:

ձևական հետաքննություն՝ թղթերի միջոցով, այլ շտապ, ազգական դատարանի միջոցով, ինչպես պատերազմի [ժամանակ] և հույս ունեմ, որ կայսրը ինձ այդ իրավունքը կտա, երբ ես կշարադրեմ այդ ամբողջ գործը: Այն դեպքում, երբ հնարավորություն չկա գործը կատարել քաղաքացիական կարգով, երբ այրվում են [թղթերով] լի պահարանները և, վերջապես, ավերորդ կողմնակի կեղծ ցուցմունքների և կեղծ մատնությունների միջոցով աշխատում են մթնեցնել առանց այն էլ բավական մութ գործը, ես գտնում եմ, որ ռազմական դատարանը միակ միջոցն է և ցանկանում եմ իմանալ ձեր կարծիքը:

Իշխանը կանգ առավ, կարծես [թե] սպասելով պատասխանի: Բոլորը կանգնած էին աչքերը հառած գետնին: Շատերն էլ գունատ էին:

— Ինձ հայտնի է նաև մի այլ գործ, թեև այդ գործի հեղինակները լիովին հավատացած են, թե այն ո՛չ ոքի չի կարող հայտնի լինել: Այդ գործի վարումը կզնա արդեն ո՛չ թղթերի միջոցով, որովհետև հայցվորը և խնդրատուն կլինեն արդեն ես ինքս և կներկայացնեմ ակնառու ապացույցներ: Հավաքված աստիճանավորներից ինչ-որ մեկը ցնցվեց, ամենաերկշտաններից մի քանիսը նույնպես շփոթվեցին:

— Ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ զլխավոր դրդիչները կզրկվեն աստիճաններից և զույթից, իսկ մյուսները պաշտոնազուրկ կարվեն: Ինքնըստինքյան հասկանալի է, որ դրանց թվում կտուժեն նաև շատ անմեղներ: Ի՞նչ արած: Գործը չափազանց անազնիվ է և արդարադատություն է պահանջում: Թեև ես գիտեմ, որ դա մյուսների համար դաս չի լինի, որովհետև վոնդլածների փոխարեն երևան կզան ուրիշները և հենց նրանք, ովքեր մինչ այդ ազնիվ են եղել, կդառնան անազնիվ և նրանք, ովքեր վստահության արժանացած կլինեն, կխաբեն, և կծախեն. չնայած այդ բոլորին, ես պետք է դաժանորեն վարվեմ, որովհետև արդարադատությունն այդ է պահանջում: Գիտեմ, որ ինձ կմեղադրեն խիստ դաժանության համար: Այսպիսով, ես պիտի դառնամ միայն արդարադատության անզգա գործիք, մի կացին, որը պետք է ընկնի [մեղավորների] զլխին:

Բոլորի դեմքով ակամա սարսուռ անցավ:

Իշխանը հանգիստ էր: Նրա դեմքը չէր արտահայտում ո՛չ վայրույթ, ո՛չ էլ հոգեկան վրդովմունք:

— Այժմ հենց նա, որի ձեռքումն է շատերի բախտը և որին ոչ մի խնդրանք ի վիճակի չէր թախանձել, հենց նա այժմ [ընկնում է] ձեռք ոտքերը, ձեռք բոլորիդ խնդրում է: Ամեն ինչ կմոռացվի, կհարթվի, կներվի, ես ինքս բոլորիդ համար կբարեխոսեմ, եթե կատարեք իմ խնդրանքը: Ահա քո փնդրանքը: Գիտեմ, որ ո՛չ մի միջոցով, ո՛չ մի երկյուղով, ո՛չ մի պատժով չի կարելի անարդարությունը արմատախիլ անել. այն արդեն շատ խորն է արմատացել: Կաշառք վերցնելու անազնիվ գործը դարձել է անհրաժեշտություն և պահանջ, նույնիսկ այնպիսի մարդկանց համար, որոնք չեն էլ ծնված անազնիվ լինելու համար: Գիտեմ, որ արդեն շատերի համար գրեթե անհնարին է ընդհանուր հոսանքի դեմ գնալ: Բայց ես այժմ, այս վճռական և սրբազան րոպեին, երբ պետք է լինում, փրկել հայրենիքը, երբ ամեն մի քաղաքացի բերում է ամեն ինչ և ամեն բան զոհարելու, ես պետք է կոչ անեմ թեկուզ նրանց, որոնց կրծքում դեռ կա ուտի սիրտ և որոնց քիչ թե շատ հասկանալի է ազնվություն բառը: Խնչ խոսենք այստեղ, թե մեզնից ով է ավելի մեղավոր: Գուցե ես ամենից ավելի եմ մեղավոր, գուցե ես ձեռք շատ խիստ ընդունեցի սկզբում, գուցե ավելորդ կասկածամտությամբ ես վանեցի նրանց, ովքեր անկեղծորեն ցանկանում էին ինձ օգտակար լինել, թեև ես ևս իմ կողմից կարող էի նույնն անել: Եթե նրանք իրոք սիրում էին իրենց երկրի արդարությունն ու բարիքը, ապա չպետք է ճնշեին իրենց մեջ սեփական պատվասիրությունը և զոհաբերեին իրենց անձը: Չի՛ կարող պատահել, որ ես շնկատեի նրանց անձնաշոհությունը և մեծ սերը դեպի բարին և, վերջապես, նրանցից չընդունեի օգտակար և խելոք խորհուրդներ: Այնուամենայնիվ, ավելի շուտ ստորադրյալը պետք է հարմարվի պետի բնավորությանը, քան պետը ստորադրյալի բնավորությանը: Դա, համենայն դեպս, ավելի օրինական է և ավելի հեշտ, որովհետև ստորադրյալներն ունեն մեկ պետ, իսկ պետը հարյուրավոր ստորադրյալներ: Բայց այժմ մի կողմ թողնենք, թե ո՛վ ո՛ւմից ավելի մեղավոր է: Խնդիրն այն է, որ մենք պետք է փրկենք մեր երկիրը, որ մեր երկիրն արդեն կործանվում է ո՛չ թե օտարերկրյա քսան ազգերի արշա-

վանքից¹, այլ հենց մեզնից, որ օրինական իշխանությունից բացի արդեն կազմվել է մի այլ իշխանություն, որն ավելի ուժեղ է ամեն տեսակ օրինական իշխանությունից: Սահմանվել են սեփական պայմաններ, ամեն ինչ գնահատվել է, և նույնիսկ գները հանրահայտ են դարձել: Եվ ո՛չ մի իշխանավոր, թեկուզ և նա իմաստուն լինի բոլոր օրենսդիրներից ու իշխանավորներից, ի վիճակի չէ շարիքը ուղղելու, որքան էլ որ նա սահմանափակի վատ աստիճանավորների գործողությունները, նրանց վրա որպես վերակացու կարգելով ա՛յլ աստիճանավորների: Ամեն ինչ անօգուտ կլինի, քանի դեռ աստիճանից յո՞րաքանչյուրը չի զգացել, որ ինքը ճիշտ այնպես, ինչպես ժողովուրդների ապստամբության ժամանակաշրջաններում, գինվել է ընդդեմ...² Այդպես պետք է ապստամբի անարդարության դեմ: Որպես ուտ, որպես ձեռք հետ արյունակցական ազգակցությամբ միևնույն արյունով կապված մարդ, ես այժմ դիմում եմ ձեռք: Ես դիմում եմ մեզնից նրանց, ովքեր որևէ հասկացողություն ունեն, թե ինչ է մտքերի ազնվությունը: Ես հրավիրում եմ հիշել այն պարտքը, որ ամենուրեք մարդու առաջ կանգնած է: Ես կոչ եմ անում ավելի մոտիկից քննել ձեր պարտքը և ձեր երկրային պաշտոնի պարտականությունը, որովհետև այդ արդեն մեզ բոլորիս մութն է պատկերանում, և մենք հազիվ...³

1 Այսինքն՝ Նապոլեոնի 1812 թվի արշավանքից:

2 Այստեղ ձեռագիրը ընդհատվում է:

3 Ձեռագրում բաց է թողնված:

ՏԱՐԱՍ ԲՈՒԼԲԱ

I

«Դե մի շուռ արի, որդի: Պա՛հ, տնաշեն, այդ ի՞նչ ծիծաղելին ես... Այդ ի՞նչ տերտերի փարաշա եք հագել: Եվ այդ հագուստո՞վ են բոլորը ճեմարան գնում»:

Այսպիսի խոսքերով դիմավորեց ծերունի Բուլբան իր երկու որդիներին, որոնք սովորում էին Կիևի հոգևոր դպրոցում և արգեն եկել էին տուն՝ իրենց հոր մոտ:

Որդիները հենց նոր էին ձիերից իջել: Նրանք երկու հազ-թանգամ երիտասարդներ էին, որ նորավարտ սեմինարիստների նման դեռևս շեղ էին նայում: Նրանց առույգ և առողջ երեսներին բուսել էր առաջին աղվամազը, որին դեռ ածելի չէր դիպել: Շոր այդպիսի ընդունելութունը խիստ շփոթեցրել էր նրանց, և նրանք անշարժ կանգնել էին՝ աչքները գետնին հառած:

«Կացե՛ք, կացեք, ես ձեզ մի լավ մտիկ անեմ,— շարունակեց հայրը, նրանց դեռ ու դեն շուռ տալով.— Այդ ի՞նչ երկար վերարկու է: Համա թե վերարկու է հա՛... Այդպիսի վերարկու աշխարհում դեռ չի եղել: Դե, ձեզանից մեկը թող վազի, տեսնեմ չի՞ խճճվի նրա փեշերի մեջ և չի՞ թրմփա գետին»:

«Մի՛ ծիծաղիր, բատկո, մի՛ ծիծաղիր»,— վերջապես ասաց ավագ որդին:

«Մի սրան տես, ի՞նչ փքվածն է: Իսկ ինչո՞ւ չպիտի ծիծաղեմ որ...»:

«Այնպես: Թեև դու իմ բատկոն ես, բայց որ ծիծաղես, աստված վկա, կթակեմ»:

«Այ ես քո էսենց-էնենցը: Ո՞նց թե, հո՞րդ,— ասաց Տարաս Բուլբան, գարմանքից մի քանի քայլ ետ քաշվելով:

«Այո՛, հենց թեկուզ հորս: Որ ինձ նեղացնեն, էլ ոչ մեկի խաթրը չեմ պահի»:

«է՛յ, ո՞նց ես ուզում ինձ հետ կովել. բռունցքներով, հա՞»:
«Ոնց ուզում ես»:

«Դե արի բռունցքներով...— թեևրը քշտելով ասաց Բուլբան:— Տեսնենք բռնցքակովի մեջ ինչ մարդ ես»:

Եվ հայր ու որդի, երկարատև բացակայումից հետո, փոխանակ իրար ողջունելու, սկսեցին բռունցքներով իրար խփել՝ կողքին, մեջքին, կրծքին, երբեմն նահանջելով ու դիտելով, երբեմն նորից հարձակվելով:

«Աստված սիրեք, մի սրանց տեսեք: Այլևորը ցնդել է, բռնորովին կորցրել է խելքը,— ասաց նրանց գունատ, նիհար և բարի մայրը, որ կանգնել էր դռան շեմքին և դեռ չէր կարողացել գրկել իր աննման զավակներին:— Երեխաները եկել են տուն, տարուց ավելի է նրանց չենք տեսել, իսկ ալևորի խելքին ով գիտե ինչ է փչել, և բռնցքակով է անում»:

«Հա՛, շատ երեկելի է կովում,— ասաց Բուլբան դադարելով:— Աստված վկա, շատ երեկելի,— շարունակեց նա, մի քիչ շտկելով իրեն:— Այնպես որ լավ է իսկի համը շառնես: Ընտիր կողակ է լինելու: Դե, բարով ես եկել, որդի, հիմա արի պոռշտի անենք:— Եվ հայր ու որդի իրար համբուրեցին:— Բարով, շատ բարով, որդիս... Այ, այդպես թակիր, ոնց ոչ ինձ քթակեցիր: Ոչ մեկին ձեռքդ բաց չթողնես... Համա հագիդ շորերը էլի ծիծաղելի են: Այդ ի՞նչ պարան է վրայիցդ կախ: Իսկ դու, դմբո՛, ի՞նչ ես ձեռքերդ կախ կանգնել,— ասաց նա, դառնալով կրտսեր որդուն:— Ի՞նչ է, շան զավակ, դո՞ւ ինձ ինչու չես թակում...»

«Տես ինչ փչեց խելքին,— ասաց մայրը, որ այդ միջոցին դրկել էր կրտսեր որդուն:— Որտեղից էլ մտքովն անցավ այդպիսի բան, որ հարազատ տղան հորը ծեծի: Ասես հիմա հենց դրա ժամանակն է, մատղաշ երեխան (այդ երեխան քսան տարեկանից ավելի էր և ուղիղ մի սածեն հասակ ուներ) այդքան ճանապարհ է կտրել, բեզարել է: Նրան հիմա հանգստանալ է պետք, մի բան ուտել, իսկ նա ստիպում է կովել»:

«Հը՛, դու մորդ փեշի տակ ես մեծացել, ինչպես տեսնում եմ,— ասաց Բուլբան:— Մորդ մի՛ լսի, որդի, կնիկարմատ է: Նա ոչ մի բան չի հասկանում: Ի՞նչ գզվանք է ձեզ պետք: Մի լավ ձի և ազատ դաշտ՝ ահա ձեր գզվանքը: Իսկ տեսնո՞ւմ եք այս թուրը՝ ահա ձեր մայրը: Ինչ որ լցրել են ձեր գլուխը՝ բոլորն անպետք բաներ են. ճեմարանը և այն բոլոր գրքերը՝ քերականներն ու փիլիսոփայությունները, և այդ բոլոր այբ-ժե-ձե-ռան: Թքել եմ այդ բոլորի վրա:— Այստեղ Բուլբան խոսքի մեջ գցեց այնպիսի մի բառ, որ նույնիսկ չի գործածվում տպագրության մեջ: «Ա՛յ, ավելի լավ է եկող շաբաթ ես ձեզ ուղարկեմ Զապորոժ: Այ թե որտեղ է ուսումը և ի՞նչ ուսում: Այնտեղ է ձեր ուսումնարանը. միայն այնտեղ խելք կսովորեք»:

«Ուրեմն միայն մի շաբաթ ե՞ն նրանք տանը մնալու,— տխուր ասաց նիհար ու պառավ մայրը՝ արտասուքն աչքերին:— Խեղճերը ոչ պիտի կարողանան զվարճանալ, ոչ իրենց հոր տունը կարգին տեսնել, և ոչ էլ ես պիտի կարոտս առնեմ»:

«Հերիք է կոկոսս, պառավ: Կողակը նրա համար չի, որ կնիկարմատի հետ նստի, վեր կենա: Թող նրանց երկուսին էլ թաքցնեիր փեշիդ տակ և նստեիր նրանց վրա, ինչպես հավի ձվերի վրա: Գնա՛, գնա և մեզ համար շուտով սեղան պատրաստիր, ինչ որ տանը կճարվի: Մեզ պետք չի մեղրահաց, գաթա և ուրիշ այդպիսի զիրթ-զիրիլ բաներ: Բեր մեզ մի ամբողջ ոչխար, այժ բեր և քառասուն տարվա մեղրագինի: Մեկ էլ արաղ շատ բեր, ոչ թե այն շինովի արաղից, որին խառնում են շամիչ և հազար տեսակ փսոր, այլ մաքուր, փրփուր արաղ, որ կատաղածի նման եռա և պճպճա»:

Բուլբան իր որդիներին տարավ վերնատունը, որտեղից արագ դուրս վազեցին երկու գեղեցիկ աղջիկ-սպասուհիներ՝ ալ կարմիր մանյակներով: Նրանք հավաքում էին սենյակները և ըստ երևույթին վախեցան պանիչների գալուց, որովհետև այդ երիտասարդների ձեռքից բան չէր պրծնի, և կամ թե կամենում էին պահպանել իրենց կանացի սովորությունը՝ տղամարդ տեսնելուց ճշալ, ահաբեկված դուրս վազել և հետո, սաստիկ ամոթից, երկար ժամանակ ձեռքերով ծածկել դեմքը: Վերնատունը կահավորված էր այն ժամանակի ճա-

շակով, մի ժամանակ, որի մասին կենդանի ակնարկներ մնացել են միայն ժողովրդական առասպելների և երգերի մեջ, ու այլևս Ուկրաինայում չեն երգում երկարամորուք կույր ծերունիները՝ փանդիոի մեղմ նվագակցությամբ, շրջապատված ժողովրդով. այն ռազմական դժվար ժամանակի ճաշակով, երբ Ուկրաինայում ունիայի համար սկսվել էին ընդհարումներ և պատերազմներ: Վերնատանն ամեն ինչ մաքուր էր և գունավոր կավով ծեփած: Պատերից կախված էին թրեր, մտրակներ, թռչունների համար ցանց, ուռկաններ և հրացաններ, եղջյուրից ճարտար սարքած վառոդամաններ, ձիու ոսկե սանձ և բխովներ՝ արծաթյա թիթեղիկներով: Վերնատան պատահանները փոքր էին, կլոր և կիսախավար ապակիներով, որոնց նմանն այժմ կարելի է տեսնել միայն հին եկեղեցիներում, մի պատուհան, որի միջով բան տեսնելու համար հարկավոր է բարձրացնել շարժական ապակին: Դռների և պատուհանների շուրջը կարմիր էին: Անկյուններում՝ դարակների վրա, շարել էին կժեր, կանաչ և կապույտ ապակուց շշեր և ջրամաններ, արծաթյա գավաթներ, ոսկեզօծ թասեր՝ վենետիկյան, տաճկական և չերքեզական բանվածքի, որ հազար ու մի ճանապարհով Բուլբայի վերնատունն էին ընկել երրորդ և չորրորդ ձեռքերից, մի բան, որ շատ սովորական էր այն խիզախ ժամանակների համար: Սենյակի չորս պատերի տակ թեղի փայտից նստարաններ էին. հանդիսավոր անկյունում՝ տիրամոր նկարների տակ, դրված էր մի վիթխարի սեղան. ընդարձակ վառարանը՝ ելուններով և փոսերով, պատած էր գուլնըզույն և ծաղկավոր հախճասալերով: Այդ ամենը շատ էր ծանոթ մեր երկու կտրիճներին, որոնք յուրաքանչյուր տարի արձակուրդին տուն էին վերադառնում և վերադառնում էին ոտով, որովհետև նրանք դեռ ձիեր չունեին, նաև այն պատճառով, որ սովորություն չկար դպրոցականներին թույլ տալ ձի բռնել: Նրանք միայն երկար ցցունք ունեին, որից կարող էր բռնել և թափ տալ գենք կրող յուրաքանչյուր կողակ: Բուլբան նրանց միայն ուսումն ավարտելու ժամանակ իր երամակից ուղարկեց երկու ջահել որձաձի:

Իր որդիների գալստյան առթիվ Բուլբան հրամայեց կանչել բոլոր հարյուրապետներին և զորամասի առկա եղած զինվորականներին: Եվ երբ նրանցից երկու հոգի եկան, նաև

եսաուլ Տովկաչ Դմիտրոն՝ Բուլբայի վաղեմի ընկերը, նա իսկույն ներկայացրեց նրանց իր որդիներին, ասելով. «Մի տեսեք ի՞նչ կորիճներ են... Շուտով նրանց կուղարկեմ Սեչ»: Հյուրերը շնորհավորեցին և՛ Բուլբային, և՛ նրա երկու որդիներին, ապա հայտնեցին, որ բարի գործ են անում և որ երիտասարդների համար Զապորոժյան Սեչից ավելի լավ ուսում չկա:

«Դե, պան եղբայրներ, ամեն մեկը թող նստի սեղանի մոտ, որտեղ սիրտն ուզում է: Հապա, զավակներս, նախ և առաջ արող խմենք,— այսպես ասաց Բուլբան:— Տեր աստված, փառք քեզ: Ողջ լինեք, զավակներս, դո՛ւ, Օստապ, և դո՛ւ, Անդրի: Տա աստված, որ կովի մեջ հաջողակ լինեք, որ ջարդեք անօրեններին, նաև տաճիկներին ջարդեք, ջարդեք և թաթարներին, իսկ եթե լեհերը մեր հավատի դեմ բան սարքեն՝ լեհերին էլ ջարդեք: Դե, մոտեցրու քո թասը... Հը, լավ արող է: Հապա մի ասա, տեսնեմ, լատիներեն ի՞նչ են ասում արադին: Այդ է, որդիս, որ հիմար են եղել լատինացիք: Նըրանք չգիտեին էլ, թե աշխարհում արող կա: Այն, ինչպե՞ս էր նրա անունը, որը լատիներեն ոտանավորներ է գրել: Ես այնքան էլ վարժ չեմ գրագիտության, ուստի և չգիտեմ: Հորացիո՞ս էր, ի՞նչ էր»...

«Տեսնո՞ւմ ես բատկոյին,— մտածեց Օստապը՝ ավագ որդին,— պառավ շունն ամեն ինչ գիտի և դեռ չիմանալու է դնում»:

«Ես կարծում եմ, որ հայր սուրբը ձեզ չէր էլ թողնում արադից հոտ քաշեք,— շարունակեց Բուլբան:— Դե խոստովանեք, տղերք, տեսնեմ՝ ցարասի և բալի կակուղ ճիպտոսներով պի՞նդ են ծեծել ձեր մեջքը և այն փափուկ տեղերը, որ ունի կողակը: Կամ գուցե, երբ շատ խելացի եք եղել, ձեզ զարկել են նաև մտրակներո՞վ: Եվ այն էլ ոչ միայն շաքաթ օրերը, այլ նաև շորեքշաքթի և հինգշաքթի»:

«Բատկո՛, հարկավոր չի հիշել ինչ որ եղել է,— սառնարյուն ասաց Օստապը.— եղածն անցել է»:

«Դե թող հիմա փորձի,— ասաց Անդրին:— Մեկնումեկը թող հիմա հենց միայն դիպչի: Թող հիմա որևէ թաթար հանդիպի. նա կիմանա, թե ինչ բան է կողակի թուրը»:

«Ապրես, որդիս, աստված վկա, ապրես... Դե որ այդպես

է, ես էլ եմ գալիս ձեզ հետ, աստված վկա, գալիս եմ: Ի՞նչ ունեմ որ այստեղ նստեմ. որպեսզի ես արի՞նչ ցանեմ, տեսարար մա՞րդ լինեմ, ոչխար և խոզ պահեմ և իմ կնկա հետ սիրելի՞լ՝ անեմ: Թող կորչի կնիկը. ես կողակ եմ, չեմ ուզում: Ի՞նչ անենք, որ կռիվ չկա: Ես ձեզ հետ հենց այնպես կգնամ Զապորոժ՝ քե՛ք անելու: Աստված վկա, կգնամ»: Եվ ծերունի Բուլբան հետզհետե տաքացավ, տաքացավ, վերջը բոլորովին բարկացավ, վեր կացավ սեղանից և խրոխտ կանգնելով, ոտքով դոփեց գետինը: «Հենց վաղը գնում ենք: Ինչո՞ւ ուշացնել: Ի՞նչ թշնամու կարող ենք այստեղ սպասել: Մեր ինչի՞ն է պետք այս տունը, այս բոլորը, ինչի՞ են պետք այս կճուճները»: Այդ ասելով, նա սկսեց փշրել և դեն շարտել կճուճները և ամանները: Խեղճ պառավը, որ արդեն վարժվել էր իր ամուսնու այդպիսի արարքներին, տախտի վրա նստած տխուր նայում էր: Նա չէր համարձակվում մի բան ասել: Բայց լսելով իր համար սոսկալի վճիռը, պառավը չկարողացավ պահել արտասուքը. նա նայեց իր զավակներին, որոնց այդքան արագ պիտի հրաժեշտ տար. և ոչ ոք չի կարող նկարագրել համր զորությունը մայրական վշտի, որ կարծես դողդողում էր նրա աչքերի մեջ և ջղաձգաբար՝ սեղմած շրթունքների վրա: Բուլբան սոսկալի համառ էր: Նա մեկն էր այն բնավորություններից, որոնք կարող էին առաջանալ միայն դաժան XV դարում, Եվրոպայի կեսթափառակյաց անկյունում, երբ ողջ հարավային նախնադարյան Ռուսաստանը, որին լքել էին իր իշխանները, մոնղոլական գիշատիչների անդիմադրելի արշավանքներից ամայացել և իսպառ խանձվել էր, երբ օջախից և օթեանից զրկվելով, մարդն այստեղ դարձավ խիզախ, երբ հրդեհի վայրում նա բնակություն էր հաստատում՝ դեմառդեմ հավիտենական վտանգի և ահեղ հարեանների, և վարժվում էր ուղիղ նայել նրանց աչքերին, հետզհետե անգիտանալով, որ աշխարհում գոյություն ունի երկյուղը, երբ ուղիղ բոցերի մեջ ողջակիզվում էր սլավոնական վաղնջական ոգին և առաջանում էր կողակությունը՝ ոռուսական բնավորության լայն և սանձարձակ թափը, և երբ բոլոր գետափերը, գետանցները, առափնյա թեք ու հարմար վայրերը գրավում էին կողակները, որոնց համարքը ոչ ոք չգիտեր և որոնց հանդուգն ընկերներն իրավունք ունեին պատասխանելու սուլթանին, որն

ուզում էր իմանալ նրանց թիվը. «Ո՛վ գիտե նրանց... մեզա-
նում ամբողջ տափաստանի վրա նրանք ցրված-փոլված են,
որտեղ բայրակ, այնտեղ կողակ» (որտեղ մի աննշան թումբ
կա, այնտեղ արդեն կողակն է): Ճշմարիտ որ այդ ռուսական
ուժի արտասովոր երևույթն էր. աղետների հուրը դուրս մղեց
այդ ուժը ժողովրդի կրծքից: Նախկին կալվածքների և մանր
քաղաքների փոխարեն, որոնք լցված էին բարակապետներով
և շնապահներով, մաքր իշխանների, իրար թշնամի և առև-
տուր անող քաղաքների փոխարեն առաջացան ահեղ գյու-
ղեր, կուրեններ և ամրութուններ, որոնց իրար էր միացրել
վտանգը և ատելությունը ոչ քրիստոնյա գիշատիչների հան-
դեպ: Արդեն բոլորին հայտնի է պատմությունից, թե ինչ-
պես նրանց հավիտենական պայքարը և անհանգիստ կյանքը
նվրոպան փրկեցին նրան սպառնացող անզուսպ արշավանք-
ներից: Լեհական թագավորները, որոնք գրավել էին նախկին
իշխանների տեղը և նրանց ընդարձակ հողերը, թեև հեռու
էին և անզոր, ըմբռնել էին կողակների նշանակությունը և
այդպիսի ռազմական պահակային կյանքի օգուտները: Նրանք
խրախուսում էին կողակներին և հովանավորում էին այդ
գրությունը: Նրանց հեռավոր իշխանության ներքո հեթման-
ները, որոնց ընտրում էին կողակների միջից, կողակների բա-
նակատեղին և կուրենները վերակազմում էին կանոնավոր
գնդերի և շրջանների: Դա ի մի հավաքած շարային զորք չէր,
և ոչ ոք չէր տեսնում այդ զորքը: Սակայն պատերազմի և
ընդհանուր շարժման ժամանակ, ութ օրվա ընթացքում և ոչ
ավելի, յուրաքանչյուրը ներկայանում էր ձիու վրա, գննք ու
զրահը կապած, թագավորից ստանալով միայն մի ոսկի, և
երկու շաբաթվա ընթացքում գումարվում էր այնպիսի բա-
նակ, որպիսին անհնար էր հավաքել կանոնավոր զորածողո-
վի միջոցով: Արշավանքը վերջանում էր, ռազմիկը գնում էր
դեպի արտոները և արտերը, դեպի Դնեպրի գետանցները, ձուկ
էր որսում, առևտուր էր անում, եռացնում էր գարեջուրը և
մզատ կողակ էր: Ժամանակակից օտարականներն արդարա-
ցի զարմանում էին կողակի արտասովոր ընդունակություննե-
րի վրա: Արհեստ չկար, որ կողակը չիմանար. նա կարող էր
արաղ քաշել, սայլ սարքել, վառող աղալ, հյուսնի և դարբնի
զործ անել և այդ ամենից հետո հախուռն զվարճանալ՝ խմել

և քեֆ անել, ինչպես կարող է քեֆ անել միայն ռուս մարդը:
Ռեհստրային կողակներից բացի, որոնք պատերազմի դեպ-
քում պարտավոր էին ներկայանալ, կարելի էր ուզած ժա-
մանակ, մեծ նեղության դեպքում հավաքել նաև սեփական
ձիերով կողակների ամբողջ բազմություն. հերիք էր, որ եսա-
ուլներն անցնեին բոլոր գյուղերի և վաճառների շուկաներով ու
հրապարակներով և սայլի վրա բարձրանալով բղավեին հուժ-
կու ձայնով. «Հե՛յ, դուք, գարեջուր եփողներ և գարեջրի վար-
պետներ, հերիք է գարեջուր եռացնեք, թավալ տաք վառարանի
կողքին և ձեր գեր մարմնով կերակրեք ճանճերին: Ելե՛ք, ձեռք
բերեք ասպետական փառք ու պատիվ: Հե՛յ դուք, մաճ բըռ-
նողներ, արինջ ցանողներ, ոչխար պահողներ և կնիկ սիրող-
ներ: Հերիք է գութանի ետևից գնաք, հողի մեջ կեղտոտեք
ձեր դեղին քոշերը, մոտենաք ձեր կանանց և խորտակեք
ձեր ասպետական զորությունը: Ժամանակն է կողակի փառք
վաստակելու»:

Եվ այդ խոսքերը նման էին կայծերի, որոնք ընկնում են
չոր փայտի վրա: Վար անողը փշրում էր իր գութանը, գարեջրի
վալպետները և գարեջուր եփողները շարտում էին իրենց տաշ-
տերը և փշրում էին տակառները, արհեստավորը և շարչին
սատանայի բաժին էին դարձնում արհեստը և կրպակը, ջար-
դում էին տան կճուճները, և բոլորը ձիավորվում էին: Մի-
խոսքով, ռուսական նկարագիրն այստեղ ստանում էր հզոր
ու լայն թափ և զորեղ արտաքին:

Տարասը զորագնդերի հին և հիմնական պետերից մեկն էր:
Նա ստեղծված էր ռազմի տագնապի համար և աչքի էր ընկ-
նում իր շիտակ բնավորությամբ: Այն ժամանակ արդեն զգաց-
վում էր Լեհաստանի ազդեցությունը ռուս ազնվականության
վրա: Շատերը փոխ էին առել Լեհական սովորություններ, մու-
ծել էին շքեղություն, փառահեղ սպասավորներ, բազեններ,
բարակապետներ, ճաշկերույթներ և ունեին պալատներ: Այդ
բոլորը Տարասի սրտովը չէր: Նա սիրում էր կողակների պարզ
կյանքը և խոռվել էր իր այն ընկերներից, որոնք հակված էին
Վարշավայի կողմը: Տարասը նրանց անվանում էր Լեհական
պաների ճորտեր: Հավիտյան անխոնջ, նա իրեն համարում
էր ուղղափառության օրինավոր պաշտպանը: Նա ինքնազուխ
մտնում էր այն գյուղերը, որտեղ տրտնջում էին վարձակալ-

ների ճնշումներից և յուրաքանչյուր ժխից գանձվող նոր տուրքերի հավելումից: Իր կողակների հետ նա ինքը նրանց դատաստան էր անում և կանոն էր սահմանել, որ հետևյալ երեք դեպքում հարկավոր է թուր առնել. երբ կոմիսարները որևէ բանով չէին հարգում ավագներին և նրանց առաջ կանգնում էին գլխարկով, երբ ծաղրուծանակում էին ուղղափառությունը և չէին պաշտում նախնիների սովորությունները և, վերջապես, երբ թշնամիներն անօրեններն էին և տաճիկները, որոնց դեմ նա բոլոր դեպքերում թույլատրելի էր համարում զենք բարձրացնել ի փառս քրիստոնեություն: Այժմ նա կանխավ մխիթարում էր իրեն այն մտքով, թե ինչպես իր երկու որդիների հետ կներկայանա Սեչի մարդկանց և կասի. «Ահա տեսե՛ք, ի՞նչ կտրիճներ եմ բերել ձեզ», — ինչպես որդիներին կներկայացնի պատերազմների բովում կոփված իր բոլոր հին ընկերներին, ինչպես ինքը կդիտի իր որդիների առաջին սրխազործությունները ռազմական գիտություն ասպարեզում, նաև գինարբություն, որը նույնպես համարում էր ասպետի գլխավոր առաքինություններից մեկը: Սկզբում նա կամենում էր նրանց մենակ ուղարկել, սակայն ի տես նրանց աշխուժության, բարձր հասակի և մարմինների հզոր գեղեցկության՝ բռնկվեց նրա ռազմասեր ոգին, և նա մյուս օրը ևեթ վճռեց նրանց հետ գնալ, թեև դրա միակ կարևորությունը՝ նրա համառ կամքն էր: Նա արդեն գործի էր անցել և կարգադրություններ էր անում, երիտասարդ որդիների համար ընտրում էր ձիեր և ձիասարք, մտնում էր ախոռները և ամբարները, ջոկում էր սպասավորներին, որոնք վաղը նրանց հետ պիտի ճանապարհվեին: Իր իշխանությունը նա հանձնեց եսաուլ Տովկաչին և միաժամանակ խստագույն պատվիրեց ամբողջ զորագնդի հետ իսկույն ևեթ ներկայանալ, եթե միայն Սեչից նա որևէ լուր ուղարկի: Ու թեև կատարը տաք էր, և գլխի մեջ դեռ եռում էր խմածը, այնուամենայնիվ, նա ոչինչ չմոռացավ: Նույնիսկ հրամայեց ձիերը ջրել և մսուրների մեջ լցնել խոշոր և ամենաընտիր գարին, ու վերադարձավ դադրած իր բոլոր հոգսերից:

«Ի՛նչ, տղերք, այժմ հարկավոր է քնել, իսկ վաղը՝ բանն աստված: Մեզ համար անկողին մի՛ փոփ: Մեզ տեղաշոր պետք չի: Մենք գուրսը կքնենք»:

Գիշերը դեռ նոր էր պատել երկինքը, բայց Բուլբան միշտ վաղ էր պառկում: Նա մեկնվեց գորգի վրա, վրան քաշեց ուխարի մորթե մուշտակը, որովհետև գիշերային օդը բավական զով էր և մեկ էլ, Բուլբան երբ տանն էր, սիրում էր տաք փաթաթվել: Շուտով նա սկսեց խոմփացնել, և ամբողջ տունը հետևեց նրան: Ինչ որ կար-չկար բակի զանազան անկյուններում՝ բոլորն սկսեցին խոմփացնել ու եղանակել: Ամենից առաջ քնեց պահապանը, որովհետև պանիշների գալու առթիվ ամենից շատ նա՝ էր խմել: Միայն խեղճ մայրն էր արթուն: Նա խոնարհվել էր կողք-կողքի պառկած իր սիրելի զավակների սնարին: Նա սանրում էր նրանց անփուլթ խճճված երիտասարդ գանգուրները և թրջում իր արցունքներով: Նա նայում էր նրանց ամբողջ հոգով, նայում էր իր բոլոր զգացմունքներով, նա ողջ էությունը դարձել էր միայն տեսողություն և չէր կարողանում նայելուց կշտանալ: Նա անուցել էր նրանց իր կաթով, նա մեծացրել և փայտալու էր նրանց, — և ահա միայն մի վայրկյան է տեսնում նրանց իր առաջ: «Ի՛մ զավակներ, ի՛մ սիրելի զավակներ, ի՞նչ կպատահի ձեզ, ի՞նչ է սպասում ձեզ», — ասում էր նա, և արտասուքի կաթիլները կանգ էին առնում խորշոմների մեջ, որոնք կերպարանափոխել էին նրա երբեմնի չքնաղ դեմքը: Ծճմարիտ որ խղճայի էր նա, ինչպես այն հախուռն դարի ամեն մի կին: Նա միայն մի ակնթարթ էր ապրել սիրով, միայն կրթի առաջին բորբոքումը, երիտասարդության առաջին տենդը, և այդ ակնթարթից հետո նրա դաժան հրապուրողը նրան թողել էր թրի համար, ընկերների համար, գինարբության համար: Նա իր ամուսնուն տեսնում էր տարին երկու-երեք օր, որից հետո մի քանի տարի նրանից լուր չկար: Իսկ ի՞նչ կյանք էր, երբ նույնիսկ տեսնվում էր նրա հետ, երբ նրանք միասին էին ապրում: Նա համբերությամբ կրում էր վիրավորանքը, նույնիսկ ծեծը. նա գգվանք էր տեսնում, երբ այդ գգվանքը նրան տրվում էր որպես ողորմություն. նա մի տարօրինակ էակ էր անկին ասպետների բազմության մեջ, որոնց վրա զվարճասեր Զապորոժիեն նետել էր իր դաժան երանգը: Երիտասարդությունն առանց վայելքի առկայծել էր նրա աչքերի առաջ, և նրա շնաշխարհիկ ու թարմ այտերը և կուրծքը թառամել էին առանց համբույրների և ծածկվել վաղահաս խորշոմներով:

Նրա ամբողջ սերը, բոլոր զգացմունքները, այն ամենը, ինչ որ կնոջ մոտ նուրբ է և կրքոտ, այդ ամենը նրա մեջ դարձավ միայն մայրական սեր: Նա սաստիկ տապով, խանդով և արցունքն աչքերին պտտվում էր իր երեխաների շուրջը, ինչպես տափաստանի ուրուրը: Նրա զավակներին, նրա սիրելի զավակներին առնում են նրանից, տանում են, որպեսզի երբեք այլևս մայրը նրանց չտեսնի: Ո՞վ գիտե, գուցե առաջին ճակատամարտում Ֆաթարը կտրի նրանց գլուխները, և մայրը ըպիտի գիտենա, թե որտեղ են նրանց դեն գցած մարմինները, որոնց կտցահարելով կթորթի ճանապարհի գիշատիչ թռչունը, և որոնց ամեն մի կաթիլ արյան համար մայրը կտար իր ամբողջ կյանքը և իրեն: Արտասովելով, նա նայում էր նրանց աչքերին, որոնց ամենակարող ջունն արդեն սկսել էր փակել, և մտածում էր՝ գուցե թե Բուլբան զարթնի և մի երկու օրով հետաձգի ճանապարհ ընկնելը: Նա շատ էր խմել և գուցե դրանից էր շուտ ճանապարհվելու միտքը:

Երկնի բարձունքից լուսինն արդեն լուսավորել էր քնած մարդկանցով լի ամբողջ բակը, օւռիների խիտ խմբերը և բարձր մուխտոտը, որի մեջ ընկղմվել էր բակը շոջապատող ցանկապատը: Իսկ մայրը դեռ նստել էր իր սիրելի զավակների գլխավորները: Ոչ մի ղուպե աչքը նրանցից չէր հեռացնում և չէր մտածում քնի մասին: Արդեն ձիերը, զգալով լուսաբացը, պառկել էին խոտի վրա և այլևս չէին ուտում: Ուռենու վերի տերևներն սկսեցին շոսափել և տակավ առ տակավ սոսափի հոսանքը ճյուղերի վրայով իջավ մինչև ներքև: Մինչև լույս նա նստեց, ամենևին չհոգնելով, և ներքուստ կամենում էր, որպեսզի գիշերը տևի որքան կարելի է ավելի: Դաշտից լավեց որձաձիւ: զնգուն վրնջոցը: Երկնքի վրա պայծառ փայլեցին կարմրագույն շերտերը: Բուլբան հանկարծ զարթնեց և վեր թռավ: Նա շատ լավ հիշում էր այն ամենը, ինչ որ կարգադրել էր երեկ:

«Դե, տղերք, հերիք քնեք... Ժամանակն է, վե՛ր կացեք: Զիերը ջրե՛ք: Իսկ որտեղ է պառավը (նա սովորաբար այդպես էր կոչում կնոջը): Դե շուտ արա՛, պառավ, ուտելու բան պատրաստի: Երկար ճանապարհ ենք գնալու»:

Խեղճ պառավը, վերջին հույսը կտրած, տրտում քարշ

եկավ դեպի տուն: Մինչդեռ նա արտասովելով պատրաստում էր նախաճաշը, Բուլբան արձակում էր իր հրամանները, գոմի ներսը դես ու դեն էր ընկնում և իր որդիների համար ինքն էր ընտրում ամենալավ սարքը: Բուլբանները միանգամից կերպարանափոխվեցին: Նախկին կեղտոտ կոշիկների փոխարեն նրանք հագան կարմիր սեկե կոշիկներ՝ արծաթյա պայտերով, շավարներ՝ Սև ծովի լայնությամբ, հազար ծալքերով ու փոթերով, և ոսկե խոնջանով ձիգ կապեցին: Խոնջանից կախված էին երկար փոկեր՝ ծոպերով և շիբուխի այլ զանգուլակներով: Կրակի նման վառ, ալ կարմիր մահուղե կողակիլի վրայից կապեցին ծաղկանկար գոտի. տաճկական քանդակազարդ փշտովները խրեցին գոտու մեջ. կախ ընկած թուրը զրնգում էր՝ դիպչելով ոտքին: Նրանց դեռ քիչ արևառ դեմքերը, կարծես, ավելի սպիտակեցին և գեղեցկացան. նորածիլ սև բեղերը այժմ, կարծես, ավելի էին ցուլացնում նրանց դեմքերի սպիտակը և երիտասարդության առողջ ու զորեղ գույնը: Նրանք աննման էին՝ ծայրը ոսկի, սև մորթե գդակներով: Թշվառ մայրը, երբ նրանց տեսավ, մի խոսք անգամ չկարողացավ ասել, և արցունքները սառեցին նրա աչքերում:

«Դե, տղերք, ամեն ինչ պատրաստ է: Պետք չէ ուշանալ,— ասաց վերջապես Բուլբան:— Այժմ, որպես վայել է քրիստոնյաների սովորության, ճանապարհ ընկնելուց առաջ բոլորը պիտի նստեն»:

Բոլորը նստեցին, ներառյալ և սպասավորները, որոնք դռների մոտ պատկառանքով կանգնել էին:

«Այժմ, մայր, օրհնիր քո զավակներին,— ասաց Բուլբան:— Աղոթիր աստծուն, որ նրանք քաջի նման կովեն, միշտ պաշտպանեն ասպետական պատիվը, Քրիստոսի հավատի պահապան լինեն, ապա թե ոչ, լավ է թող իսպառ կորչեն, որպեսզի աշխարհի երեսին նրանց հետքը չմնա: Երեխաներ, մոտեցեք ձեր մորը: Մայրական աղոթքը փրկարար է ջրի վրա և ցամաքի վրա»: Մայրը, անզոր ինչպես մայր, գրկեց նրանց, հանեց տիրամոր երկու պատկեր և հեկեկալով կախեց նրանց վզերից: «Թող պահապան լինի ձեզ տիրամայրը... իմ զավակներ, շնորհակալ ձեր մորը... Ձեր մասին լուր կուղարկեք...»— և այլևս չկարողացավ խոսել:

«Դե գնանք, տղերք»,— ասաց Բուլբան:

Գոանը սպասում էին թամբած ձիերը: Բուլբան թռավ իր ձիու՝ Դևի վրա, որ գազազած թեքվեց մի կողմ, իր վրա զգալով քսան փթի ծանրություն, որովհետև Տարասը շափազանց ծանր էր և հաստ: Երբ մայրը տեսավ, որ իր որդիները ևս նստեցին ձիերը, վրա վազեց դեպի կրտսեր որդին, որի դիմագծերն ավելի քեթրություն էին արտահայտում: Նա բռնեց նրա ասպանդակը, կպավ նրա թամբից և հուսահատ աչքերով նրան բաց չէր թողնում ձեռքից: Երկու հաղթանդամ կողակներ նրան զգուշությամբ առան ձեռքերի վրա և տուն տարան: Բայց երբ նրանք դուրս եկան դարբասից, մայրը, — վայրի այծի թեթևությամբ, որ անհամապատասխան էր նրա տարիքին, — դարբասից դուրս վազեց, աներևակայելի ուժով կանգնեցրեց ձին և գրկեց նրանցից մեկին՝ խելացնոր և անզգա ջերմությամբ: Նրան նորից տուն տարան: Երիտասարդ կողակները գնում էին հուզված և զսպելով արցունքը, երկուդեղով հորից, որը նույնպես մի քիչ հուզված էր, թեև ջանում էր ցույց շտալ: Գորշ օր էր, կանաչը վառ փայլում էր. թռչունները մի տեսակ աններդաշնակ էին ճովողում: Բավական առաջ գնալուց հետո նրանք ետ նայեցին. իրենց խոտորը կարծես գետնի տակ էր անցել, և գետնի երեսին միայն երեվում էին իրենց համեստ տան երկու ծխանները և ծառերի կատարները, որոնց ճղների վրա նրանք մանուկ օրերին մազըլցում էին սկյուռի նման: Նրանց առաջ փոված էր միայն այն հեռավոր մարգագետինը, որ նրանց հիշեցնում էր իրենց կյանքի ողջ պատմությունը, սկսած այն տարիներից, երբ նրանք գլորվում էին նրա ցողապատ խոտերի վրա, մինչև այն տարիները, երբ այնտեղ սպասում էին սևաշյա կողակուհուն, որը վախով սլանում էր մարդագետնի վրայով՝ իր կայտառ և արագ ոտքերի օգնությամբ: Ահա արդեն միայն ձողն է՝ ջրհորի վրա, վերևում՝ սայլի անիվը, որ միայնակ ցցվել է դեպի երկինք: Այն հարթավայրը, որոնք նրանք անցան, հեռվից երևում է լեռան նման և իր հետևում ծածկում ամեն ինչ:

— Մնաք բարով և՛ մանկություն, և՛ խաղեր, և՛ ամեն ինչ, ամեն ինչ...

Երեք ձիավորները գնում էին լուռ ու մունջ: Մերունի Տարասը մտածում էր անցած-գնացած օրերի մասին. նա վերհիշում էր իր երիտասարդությունը, այն տարիները, այն անցած տարիները, որոնց համար միշտ ողբում է կողակը, կամենալով, որ իր ամբողջ կյանքը երիտասարդություն լինի: Նա մտածում էր, թե ինչպես Սեշում պիտի հանդիպի իր վաղեմի ընկերներին: Նա համրում էր նրանց, որոնք մահացել էին, և նրանց, որոնք դեռ ողջ էին: Արցունքը հեղիկ ոլորվեց նրա բբի վրա, և նրա ալեհեր գլուխը վհատ կախվեց:

Նրա որդիները զբաղված էին այլ մտքերով: Բայց հարկավոր է ավելի մանրամասն պատմել որդիների մասին: Տասներկու տարեկան հասակում նրանց ուղարկել էին Կիևի ճեմարանը, որովհետև այն ժամանակի բոլոր պատվավոր իշխանավորներն անհրաժեշտ էին համարում իրենց երեխաներին կրթության տալ, թեև այդ արվում էր, որպեսզի հետո իսպառ մոռանան այդ կրթությունը: Նրանք այն ժամանակ, ինչպես բուրսա մտնող բոլոր սաները, վայրենի էին, մեծացել էին ազատ, և միայն այնտեղ նրանք սովորաբար մի քիչ հրդեղվում էին և ստանում ինչ-որ ընդհանուր բան, որ բոլորին նմանեցնում էր իրար: Մեծ որդին՝ Օստապը, իր ասպարեզն սկսեց առաջին տարին դպրոցից փախչելով: Նրան ետ դարձրին, սաստիկ ծեծեցին և գիրքը ձեռքը տվին: Նա շորս անգամ իր այբբենարանը հողի մեջ թաղեց, և շորս անգամ էլ անխիղճ կերպով նրան ծեծեցին և գնեցին նոր գիրք: Բայց անկասկած նա հինգերորդ անգամն էլ կթաղեր գիրքը, եթե հայրը հանդիսավոր խոստում չտար՝ ամբողջ քսան տարի վանքի փոքրավոր պահել և կանխավ երզվել, որ նա հավիտյան չի տեսնի Չապորոժին, եթե ճեմարանում շտվորի բոլոր գիտությունները: Հետաքրքիր է, որ այդ ասել էր նույն Տարաս Բուլբան, որը հայեցում էր գիտությունը, և ինչպես մենք տեսանք, որդիներին խրատում էր երբեք չզբաղվել գիտությամբ: Այդ ժամանակից սկսած Օստապն արտասովոր ջանասիրությամբ ձեռքն առավ ձանձրալի գիրքը և շուտով լավագույն սաների շարքն անցավ: Այն ժամանակվա ուսման տեսակը խիստ տարբերվում էր կյանքի եղանակից: Այդ սխոլաստիկ, քերականական, տրամաբանական և ճարտասանական նրբություն-

ներն ամենեկին չէին առնչվում ժամանակի հետ, երբեք չէին գործադրվում և կյանքի մեջ չէին կրկնվում: Որևէ բան պիտանի չէր նրանց՝ թեկուզ առավել նվազ սխուրաստիկ գիտելիքները: Այն ժամանակվա գիտնականներն իրենք բոլորից ավելի անկիրթ էին, որովհետև իսպառ հեռու էին փորձից: Հնդսմին բուրսայի հանրապետական կազմությունը, երիտասարդ, առույգ և առողջ մարդկանց բազմությունը, — այդ ամենը նրանց պիտի ներշնչեր մի գործունեություն, որ բոլորովին դուրս էր նրանց գայրոցական պարապմունքներից: Երբեմն վատ անունըը, երբեմն հաճախակի պատիժները սովահարությունամբ, երբեմն բաղմատեսակ պահանջները, որ ունենում էր առողջ, կայտառ և ամրակազմ պատանին, — այդ ամենը միասին նրանց մեջ ծնում էին այն նախաձեռնությունը, որ հետո զարգանում էր Զապորոժիեում: Քաղցած բուրսան վխտում էր Կիևի փողոցներում և բոլորին ստիպում էր զգույշ լինել: Բազարի առևտուր անող կանայք միշտ իրենց ձեռքերով ծածկում էին կարկանդակները, բլիթները և դռումի կորիզները, ինչպես արծիվներն իրենց ձագերին, հենց որ տեսնում էին անցնող բուրսակին: Գրասպետ աշակերտը, որի պարտականությունն էր հսկել իր տեսչության ներքո եղած ընկերների վրա, ուներ այնպիսի սարսափելի գրպաններ, որ կարող էր տեղավորել առուտուր անող բացբերան կնոջ ամբողջ կրպակը: Բուրսան մի առանձին աշխարհ էր. նրանց արգելված էր լինել լեճ և ոռւս աղնվականների բարձր շրջանում: Ինքը վոևողը՝ Ադամ Կիսելը, չնայած ճեմարանին ցույց տված իր հովանավորությունը, նրանց չէր մտցնում հասարակության մեջ և հրամայում էր նրանց խստորեն պահել: Սակայն այդ հրահանգը բոլորովին ավելորդ էր, որովհետև տեսուչը և վանական պրոֆեսորները ճիպտոսներ և մտրակ չէին խնայում, և հաճախ նրանց հրամանով լիկտորներն իրենց դասապետներին այնքան անխիղճ էին ծեծում, որ նրանք մի քանի շաբաթ քորում էին շալվարները: Նրանցից շատերի համար այդ համարյա ոչինչ բան էր և թվում էր մի քիչ ավելի թունդ, քան տաքդեղով արաղը: Ուրիշներին ի վերջո սաստիկ ձանձրացնում էր այդ անվախճան վերքի սպեղանին, և նրանք փախչում էին Զապորոժիե, եթե կարողանում էին ճանապարհը գտնել, և եթե նրանց ճանապարհին չէին բռնում: Չնայած

որ Օստապ Բուլբան մեծ ջանասիրությամբ սկսել էր սովորել տրամաբանություն և նույնիսկ աստվածաբանություն, այնուամենայնիվ, ոչ մի կերպ չէր ազատվում անողորմ ճիպտոսներից: Բնական է, որ այդ բոլորը պետք է որևէ կերպ դաժանացներ նրա բնավորությունը և նրան հաղորդեր կարծրություն, որով աչքի էին ընկնում կողակները: Օստապը միշտ համարվում էր լավագույն ընկերներից մեկը: Նա հազվադեպ էր առաջնորդում ուրիշներին հանդուգն ձեռնարկության ժամանակ, երբ հարկավոր էր կողոպտել ուրիշի պարտեզը կամ բանջարանոցը, սակայն նա միշտ մեկն էր առաջիններից, որոնք հավաքվում էին ձեռներեց բուրսակի գրոշակի ներքո, և երբեք, ոչ մի դեպքում չէր մատնի իր ընկերներին: Ոչ մի ճիպտոս և ոչ մի մտրակ չէին կարող ստիպել նրան այդ անելու: Նա ծուծկալ էր մյուս գորումների հանդեպ, բացի պատերազմից և զվարթ խրախճանքից. համենայն դեպս համարյա երբեք ուրիշ բանի մասին չէր մտածում: Նա պարզասիրտ էր հավասարների հետ: Նա բարի էր, ինչպիսի բարություն կարող էր ունենալ այդպիսի նկարագրի տեր մարդը և այդպիսի ժամանակ: Նա օրտանց զգացվել էր խեղճ մոր արտասուքից, և միայն այդ էր նրան հուզում և ստիպում մտազբաղ խոնարհել զլուխը:

Նրա կրտսեր եղբայրը՝ Անդրին, ուներ քիչ ավելի կենսուրախ զգացմունքներ, որոնք ավելի զարգացած էին: Նա սովորում էր ավելի սիրով և առանց ուժերը լարելու, ինչպես սովորաբար ձեռնամուխ է լինում ծանր և ուժեղ բնավորության տեր մարդը: Նա ավելի հնարազետ էր, քան եղբայրը. ավելի հաճախ էր հանդիսանում բավական վտանգավոր ձեռնարկության առաջնորդ և երբեմն, իր հնարազետ խելքի օգնությամբ, կարողանում էր պատժից խույս տալ, այնինչ նրա եղբայր Օստապը, մի կողմ թողնելով ամենայն հոգս, հանում էր վերարկուն և պառկում հատակի վրա, ամենեկին շտաժելով ներումն խնդրելու մասին: Նա նույնպես հոռում էր քաջագործության ծարալով, բայց և միաժամանակ նրա հոգին մատչելի էր նաև ուրիշ զգացմունքների: Երբ տասնութ տարին լրացրեց, նրա ներսում սիրո պահանջը բնկվեց վառ կերպով: Նրա ջերմ ցնորքների մեջ ավելի հաճախ սկսեց երևալ կինը: Ունկնդրելով փիլիսոփայական բանավեճերը, նա յուրաքան-

չյուր ակնթարթ տեսնում էր նրան՝ զվարթ, սևաշյա և քնքուշ։
Նրա աչքերի առաջ աղոտ կերպով երևում էին նրա լուսեղեն և
առածիզ կուրծքը, նուրբ և շքնաղ, ամբողջովին մերկ ձեռքը,
նույնիսկ զգեստը, որ պիրկ պարփակել էր կնոջ կուսական և
առույզ մարմինը, — նույնիսկ այդ զգեստը նրա ցնորքներին
մեջ շնչում էր անպատմելի տոփանքով։ Նա իր ընկերներին
խնամքով թաքցնում էր պատանեկան կրքոտ հոգու այդ շար-
ժումները, որովհետև այն դարում կողակի համար ամոթ և
անպատվություն էր առանց պատերազմ ճաշակելու մտածել
կնոջ և սիրո մասին։ Ընդհանրապես վերջին տարիներին Անդ-
րին ավելի հազվադեպ էր առաջնորդում որևէ հրոսախումբ
և ավելի հաճախ միայնակ շրջում էր Կիևի որևէ խուլ ան-
կյունում, որ թաղված էր բալի պարտեզների մեջ, չորս կողմը
փոքրիկ տնակներ, որոնք հրապուրանքով նայում էին փողո-
ցի կողմը։ Երբեմն նա մտնում էր նաև ազնվականների փո-
ղոցը, այժմվա հին Կիևում, որտեղ ապրում էին մալոուս
և լեհ ազնվականներ, որոնց տները կառուցված էին քմահաճ
ճաշակով։ Մի անգամ, երբ նա բացբերան նայում էր, համար-
յա նրա վրայով անցավ ինչ-որ լեհ պանի ծանր կառքը, և
զարհուրելի բեղերով կառապանը խարազանով նրան կարգին
շրմփացրեց։ Երիտասարդ բուրսակը գազազեց. կատաղի հա-
մարձակությամբ նա իր զորեղ ձեռքով բռնեց հետևի անի-
վից և կառքը կանգնեցրեց։ Բայց կառապանը դատաստանից
վախենալով մտրակեց ձիերին, ձիերը ձիգ տվին, և Անդրին,
որ բարեբախտաբար, կարողացել էր ձեռքը ետ քաշել, երեսի
վրա գետին թրմփաց՝ ուղիղ ցեխի մեջ։ Նա լսեց հնչեղ և ներ-
դաշնակ ծիծաղի ձայն։ Նա աչքերը բարձրացրեց և տեսավ
պատուհանի մոտ կանգնած մի գեղեցկուհու, որի նմանը դեռ
երբեք չէր տեսել՝ սևաշյա և սպիտակ, ինչպես ձյունը, ոտ
վառվում է արևի վաղորդյան կարմրից։ Աղջիկը ցիծաղում էր
ի բոլոր սրտե, և այդ ծիծաղը նրա շլացուցիչ գեղեցկությանը
պարգևում էր փայլատակող ուժ։ Անդրին շշմեց։ Նա իրեն բո-
լորովին կորցրած նայում էր այդ կնոջը, մտամոլոր սրբելով
երեսի ցեխը, որով ավելի կեղտոտվեց։ Ո՞վ էր այդ գեղեց-
կուհին։ Նա կամեցավ իմանալ սպասավորներից, որոնք շքեղ
հագնված խմբով կանգնել էին դարբասի հետևը և շրջապա-
տել էին փանդիոն նվազող մի երիտասարդի։ Սակայն սպասա-

վորները բարձր ծիծաղեցին, տեսնելով նրա ցեխոտ մուրթը,
և նրան պատասխանի շարժանացրին։ Վերջապես տեղեկա-
ցավ, որ այդ գեղեցկուհին Կովնոյի՝ ժամանակավորապես
Կիև եկած վոևոդի աղջիկն է։ Հենց հաջորդ գիշերը, միայն
բուրսակներին հատուկ խիզախությամբ, նա ցանկապատի
արանքով ներս մտավ այգին, բարձրացավ ծառի վրա, որի
ճյուղերը տարածվել էին մինչև տան կտուրը. ծառից իջավ
կտուրը և բուխարու ծխնելույզի միջով ուղիղ ներս մտավ
գեղեցկուհու ննջարանը, որի տիրուհին այդ ժամանակ նստել
էր ճրագի առաջ և ականջներից հանում էր հարուստ գինդերը։
Չքնաղ լեհուհին, երբ հանկարծ իր առջև տեսավ մի անծա-
նոթ մարդու, այնպես վախեցավ, որ չկարողացավ մի բառ
արտասանել. բայց երբ նկատեց, որ բուրսակը կանգնել էր՝
աչքերը խոնարհած և ամոթխածությունից չէր համարձակվում
ձեռքը շարժել, երբ ճանաչեց այն երիտասարդին, որն իր աչ-
քի առաջ, փողոցում թրմփաց, աղջկա ծիծաղը նորից բռնեց,
մանավանդ որ Անդրիի դիմազծերի մեջ սարսափելի ուշին։
Ղկար, և նա շատ սիրունատես տղա էր։ Գեղեցկուհին ի սրտե
ծիծաղում էր և երկար ժամանակ նրանով զվարճանում։ Նա
թեթևտիկ էր, ինչպես լեհուհի, բայց նրա աչքերը, նրա հրա-
շալի աչքերը, խորունկ ու պարզ, նետում էին խոր հայացք,
ինչպես հավատարմությունը։ Բուրսակի ձեռքերը կարկամել
էին, և նա մեխվել էր տեղում, երբ վոևոդի աղջիկը համար-
ձակ մոտեցավ նրան և նրա զլխին հագցրեց իր շողշողուն
ապարոշը, նրա շրթունքներից կախեց իր գինդերը և վրան
զցեց ոսկեկար դրասանգներով զարդարուն մարմաշե թափան-
ցիկ շեմիզետը։ Նա զարդարում էր բուրսակին և նրա հետ խա-
ղում էր հազար ու մի խաղ, խաղում էր մանկան ազատ
համարձակությամբ, որ հատուկ է թեթևամիտ լեհացի
կանանց, և այդպիսով խեղճ բուրսակին գցում էր ավելի
մեծ շփոթության մեջ։ Անդրին ներկայացնում էր ծի-
ծաղելի կերպարանը և բերանը բաց, անշարժ նայում
էր աղջկա շլացնող աչքերին։ Այդ ժամանակ դուռն մոտ
լսվող թրխկոցը վախեցրեց աղջկան։ Նա բուրսակին պատ-
վիրեց թաքնվել մահճակալի տակ և, երբ տաքնապն անցավ,
կանչեց իր նածիշտին, որը գերի թաթարուհի էր, և նրան հրա-
մայեց բուրսակին զգուշությամբ անցկացնել այգի և այնտե-

դից ուղի դնել ցանկապատի վրայով: Բայց այս անգամ մեր բուրսական այնպիսի հաջողութեամբ չանցավ ցանկապատը, զարթնած պահակը բավական հարվածեց նրա ոտքերին, իսկ աղմուկի վրա հավաքված սպասավորները նրան թակեցին, այս անգամ փողոցում, մինչև նրա արագավազ ոտքերը կփրկեին տիրոջը: Այդ օրից հետո շատ վտանգավոր էր անցնել նրա տան մոտով, որովհետև վոևոդի սպասավորները բազմաթիվ էին: Անդրին նրան մի անգամ էլ հանդիպեց կաթուղիների եկեղեցում. աղջիկը նրան տեսավ և շատ սիրալիք ծայտաց՝ իբրև հին ծանոթի. նա մի անգամ էլ թեթևակի տեսավ նրան, և դրանից հետո Կովնոյի վոևոդը շուտով հեռացավ, և սեաշյա շնաշխարհիկ լեհ աղջկա փոխարեն պատուհանից նայում էր ինչ-որ մեկի հաստ դեմքը: Ահա թե Անդրին ինչի մասին էր մտածում, գլուխը խոնարհած և աչքերը հառած ձիու բաշին:

Այնինչ տափաստանը նրանց բոլորին վաղուց էր ընդունել իր կանաչ գիրկը, և բարձր խոտը նրանց շրջապատել ու ծածկել էր, ու միայն կողակների սև գլխարկներն էին երևում նրա հասկերի միջև:

«Է՛հ-հե՛հ-հե՛հ», ի՛նչ եք այդպես սուս արել,— ասաց վերջապես Բուլբան, սթափվելով իր մտածումներին:— Ասես թե սևագլուխներ եք: Դե՛, դե, բոլոր մտքերը սատանային տվեք: Առեք շիբուխներդ, քաշենք, հետո ձիերն ասպանդակենք և այնպես թռչենք, որ թռչունն իր թևով չհասնի մեզ:»

Եվ կողակները, առաջ կռանալով ձիերի մեջքին, խոտերի մեջ կորան: Այլևս չէին երևում սև գլխարկները. միայն տորոված խոտի բարակ երիզն էր ցույց տալիս նրանց արագաթռիչք վազքի հետքը:

Արևը վաղուց էր դուրս եկել անամպ երկնքի վրա և իր կենարար շերտ լույսով ողողել տափաստանը: Այն ամենը, ինչ որ կողակների սրտում ազատ էր և թմրած, մի ակնթաթում ցնդեց. նրանց սրտերը թպրտացին թռչունների նման:

Տափաստանը քանի գնում, այնքան գեղեցկանում էր: Այն ժամանակ ամբողջ հարավը, որ կազմում էր այժմյան Նովո-ոուսիան, մինչև Սև ծովը կանաչ և կուսական անապատ էր: Երբեք գութան չէր անցել վայրի բույսերի անսահման ալիքների վրայով: Միայն ձիերն էին, որոնք պահվում էին խոտե-

րի մեջ, ինչպես անտառում, ձիերն էին տրորում խոտը: Բնության մեջ տափաստանից ավելի գեղեցիկ բան չկա: Գետնի ամբողջ մակերեսը նման էր կանաչ-ոսկեգույն օվկիանոսի, որի վրա շաղ էին եկել բյուրավոր գույնզգույն ծաղիկներ: Խոտերի բարակ ու բարձր ցողունների արանքից երևում էին կապույտ, երկնագույն և կարմրակապույտ տերեփուկները, դեղին մոշենին բարձր ցցել էր իր բրգաձև կատարը. սպիտակ ոչխարախոտի հովանոցաձև գդակները խայտաբղետ երևում էին, և ո՛վ գիտե որտեղից եկած ցորենը խոտերի խորքում լցնում էր իր հասկը: Նրանց նուրբ արմատների մոտ սորում էին կաթավները, մեկնելով իրենց վիզը: Օդը լցված էր հազար-հազար թռչունների ծվլոցով: Բազեները, թևերը փռած և աչքերը խոտերին սևեռած, անշարժ կանգնել էին երկնքի տակ: Մի անհայտ կողմից վայրի սագերի երամի կոնչոցն արձագանք էր տալիս ո՛վ գիտե որ հեռավոր լճի մեջ: Թևերը համաչափ շարժելով՝ խոտերի միջից բարձրանում էր ուռուրը և շքեղութեամբ լողում օդի կապույտ ալիքների մեջ: Ահա նա կորավ բարձունքներում և միայն հազիվ երևում է, որպես մի սև կետ: Ահա շուտ տվեց թևերը և արևի դիմաց շողշողաց: Գրողը ձեզ տանի, տափաստաններ, ի՛նչ լավն եք դուք... Մեր ուղևորները միայն մի քանի բույս դադար էին առնում ճաշի համար. նրանց ուղեկցող տասը կողակների չոկատն իջնում էր ձիերից, վար առնում փայտե ջրամանները, որոնք լիքն էին արաղով, և ղաբաղները, որ գործ էին ածում ամանների փոխարեն: Ուտում էին հաց ու ճարպ և թխվածք, խմում էին միայն մի թաս և այն էլ միայն թարմանալու համար, որովհետև Տարաս Բուլբան երբեք չէր թույլատրում ճանապարհին հարբել, և ուղին շարունակում էին մինչև երեկո: Ամբողջ տափաստանը երեկոյան խապառ փոխվում էր: Նրա խայտաբղետ տարածութեան վրա փովում էր արեգակի վերջին ցուրքը, ապա հեռագհետ մթնում էր, այնպես որ նկատելի էր, թե ինչպես է ձգվում ստվերը, և ստվերներն ստանում էին մուգ կանաչ գույն. ավելի թանձր էին բարձրանում գոլորշիները, յուրաքանչյուր ծաղիկ ու խոտ արձակում էր անուշ բուրմունք, և բուրմունք էր ծխում ամբողջ տափաստանը: Մութ կապույտ երկնքի վրա, կարծես, վիթխարի վրձինով քաշել էին վարդագույն ոսկու լայն շերտեր. մերթ ընդ մերթ

սպիտակին էին տալիս թեթև ու թափանցիկ ամպի քուլաները, և ամենաթարմ ու հրապուրիչ, ինչպես ծովի ալիքները, հովը հազիվ էր օրորում խոտերի կատարները և թեթև հպում այտերին: Ողջ երածշտուրթունը, որ հնչում էր ցերեկը, հանգարտվում ու փոխարինվում էր ուրիշով: Գորշ առնետները ելնում էին իրենց բներից, կանգնում ետևի թաթիկների վրա և տափաստանը լցնում սուլոցով: Ավելի էր լավում ճպուռների ճոռոցը: Երբեմն մի հեռավոր լճից լավում էր կարապի ճիչը, որ արծաթահնչուն արծազանքում էր օդի մեջ: Ուղևորները դաշտերի միջին դադար առնելով, ընտրում էին գիշերելու վայր, խարույկ էին վառում և կրակի վրա դնում կաթսան, որի մեջ եփում էին շիլա: Կաթսայի գոլորշին ծխում էր օդի մեջ: Ընթրիքից հետո կողակները պառկում էին քնելու՝ խոտերի մեջ արծակելով ոտքերը բխոված ձիերին: Նրանք պառկում էին վերարկուների վրա: Գիշերային աստղերն ուղիղ նրանց էին նայում: Իրենց ականջով նրանք լսում էին խոտերի մեջ լցված անհամար բզեզների ամբողջ աշխարհը, նրանց ողջ բզզոցը, սուլոցը, ճոռչունը, և այդ ամենը կեսգիշերին հնչեղ արծազանքում էր մաքուր օդի մեջ, զտվում և օրորում էր նրանց թմրող լսողությունը: Իսկ եթե ուղևորներից մեկնու՝ մեկը զարթնում էր և առժամանակ վեր կենում, նա տեսնում էր տափաստանը՝ լուսատու որդերի շողշողուն կայծերով լրցված: Երբեմն գիշերային երկինքը զանազան տեղերում լուսավորվում էր բոցով, որ բարձրանում էր մարգագետինների և գետի շոր եղեգնի հրդեհից, և կարապների մութ շարանը, որ թռչում էր դեպի հյուսիս, հանկարծ լուսավորվում էր արծաթավարդազույն լույսով, և այն ժամանակ թվում էր, թե խավար երկնքի տակ թռչում են կարմիր թաշկինակներ:

Ուղևորները գնում էին առանց արկածների: Ոչ մի տեղ նրանք չէին հանդիպում ծառի. նույն տափաստանն էր՝ անվախճան, ազատ և շքնաղ տափաստանը: Միայն երբեմն մի կողմի վրա կապույտին էին տալիս կատարները հեռավոր անտառի, որ ձգվում էր Գնեպրի փերով: Մի անգամ միայն Տարասը որդիներին ցույց տվեց հեռվի խոտերի մեջ մի սև ու փոքրիկ կետ. ցույց տվեց և աւաջ. «Տեսե՛ք, տղերք, հրեն արշավում է թաթարը»: Փոքրիկ, բեղավոր գլուխը հեռվից ուղիղ նրանց սևեռեց իր նեղլիկ աչքերը, օդը հոտոտեց, ինչ-

պես որսի շուն, և այժամի նման անհաստացավ, տեսնելով, որ կողակները տառնեբեք հոգի էին: «Դե, տղերք, փորձե՛ք թաթարի հետևից հասնել... լավ է չփորձե՛ք. հավիտյան չեք բռնի: Նրա ձին իմ Դեից արագ է վազում»: Բայց և այնպես Բուլբան, երկյուղ կրելով թաթնված դարանից, զգուշացավ: Նրանք ձիերը բռնեցին դեպի մի փոքրիկ գետակ, որ կոչվում էր Թաթարկա և թափվում էր Դնեպրը, ձիերով ընկան ջրի մեջ և երկար ժամանակ լողալով անցան հոսանքի հետ, որպեսզի կորցնեն իրենց հետքը և այն ժամանակ, ափ դուրս գալով, շարունակեցին իրենց ճանապարհը: Երեք օր անց նրանք արդեն հեռու չէին այն վայրից, որ նրանց ուղևորության կետնպատակն էր: Հանկարծ օդը ցրտեց. նրանք զգացին Դնեպրի մոտ լինելը: Ահա նա շողաց հեռվում և հորիզոնից անջատվեց իբրև մուգ շերտ: Նրա սառն ալիքներից փչում էր զովք, նա տարածվում էր ավելի ու ավելի մոտիկ և վերջապես բռնեց երկրի մակերեսի կեսը: Այդ Դնեպրի այն տեղն էր, ուր գետը, մինչ այդ խուժերով սեղմված, վերջապես ազատություն էր ստանում և մոնչում էր ինչպես ծովը, ողողելով ափերը, և ուր գետի մեջտեղը եղած կղզիները նրան ափերից ավելի հեռու էին հրում, և նրա ալիքները լայն ու արձակ փովում էին գետնի երեսին՝ չհանդիպելով ոչ քարափների և ոչ բարձրությունների: Կողակները ձիերից իջան, նստեցին լաստը և երեք ժամ լողալուց հետո հասան խորտիցա կղզու ափերին, որտեղ Սեչն էր, որ այնքան հաճախ փոփոխում էր իր բնակատեղը: Ափի մոտ բազմությունն աղմկում էր լաստավարների հետ: Կողակները ձիերը սարքի բերին: Տարասը շտկեց իրեն, գոտին ամուր ձգեց և ձեռքով հպարտ սղալեց բեղերը: Նրա երիտասարդ որդիները ևս, մի տեսակ երկյուղով և անորոշ հրճվանքով իրենց դիտեցին ոտքից գլուխ, և բոլորը միասին մտան արվարձանը, որ Սեչից կես վերստի վրա էր: Ներս մտնելու ժամանակ նրանց խլացրին հիսուն դարբնի կռաններ, որոնք զարկում էին գետնի տակ փորած և ճիմով ծածկած քսանհինգ դարբնոցներում: Փողոցում, սրահների ծածկի տակ, նստել էին հաղթանդամ կաշեգործները և իրենց ծանր ձեռքերով տրորում էին եզան կաշիները: Տաղավարների տակ նստել էին կրամարները՝ կողքերին վառողի, հրահանների և կայծքարի կույտեր: Հայր կախել էր թանկագին աղուխները:

Թաթարը շամփուրների վրա խորովում էր ոչխարի մսի գրնդերը՝ խմորով սարքած: Զհուզը, գլուխը դուրս ցցած, տակառից արաղ էր քամում: Բայց առաջին մարդը, որ նրանց հանդիպեց, մի զապորոժցի էր, որը քնել էր հենց ճանապարհի մեջտեղը, ձեռքերն ու ոտքերը մեկնած: Տարաս Բուլբան չկարողացավ կանգ շառնել և շփանալ նրանով:

«Է՛, տես ոնց է փովել... փա՛հ, փա՛հ, ի՛նչ փարթամ մարմին է», — ասաց նա, պահելով ձին: Իրոք որ, այդ բավական խիզախ տեսարան էր. զապորոժցին առյուծի նման մեկնվել էր ճանապարհի վրա: Նրա հպարտությամբ ետ գցած մազերի փունջը կես արշին տեղ էր գրավել: Նրա կարմիր և թանկագին մահուդե շավարը կուպրոտ էր, որով տերը ցույց էր տալիս իր կատարյալ արհամարհանքը դեպի զգեստը: Նրան զվարճությամբ նայելուց հետո Բուլբան առաջ անցավ մի նեղ փողոցով, որտեղ լիքն էին արհեստավորները, որոնք հենց այդտեղ էլ բանեցնում էին իրենց արհեստը, և ամեն զգալի մարդկանցով, որոնք հավաքվել էին Սեչի այդ արվարձանը, որ նման էր տոնավաճառի և կերակրում ու հագցնում էր Սեչին: Իսկ Սեչը գիտեք միայն զվարճանալ և հրացան կրակել:

Վերջապես նրանք անցան արվարձանը և տեսան մի քանի ցրված կուրծեններ, որոնք ծածկված էին ճիմով կամ ըսոթաթաթարական ձևի՝ թաղիքով: Մի քանիսի կտուրին դրած էին թնդանոթներ: Ոչ մի տեղ չէր երևում ցանկապատ և կամ այն ցածր տնակներն ու սրահները՝ փայտե փոքրիկ սյունիկների վրա, ինչպես արվարձանում: Փոքր թումբը և ճյուղերով շինած պատենջը, որոնք բուլբորովին առանց հսկողության էին, ցույց էին տալիս սոսկալի անհողություն: Մի քանի հազթանդամ զապորոժցիներ, որոնք շիրուխն ատամների արանքում, պառկել էին ճանապարհի վրա, բավական անտարբեր նայեցին նրանց և տեղերից չշարժվեցին: Որդիների հետ Տարասն զգուշությամբ անցավ նրանց միջով և ասաց. «Ողջույն պաներին:— «Ողջություն և ձեզ», — պատասխանեցին զապորոժցիները: Ամբողջ դաշտի վրա ամենուրեք գեղանկար խրմբով երևում էր ժողովուրդը: Նրանց թուխ դեմքերից հայտնի էր, որ բոլորն էլ կոփվել են պատերազմների մեջ և կրել են բազմատեսակ դառնություններ: Ահա սա՛ է Սեչը... Ահա այն բուլբոր, որտեղից դուրս են թռչում այն բոլոր առյուծի նման

հայարտ ու հզոր մարդիկ: Ահա թե որտեղից է ամբողջ Ուկրաինան հեղեղում ազատությունն ու կոզակությունը: Ուկրաինները մտան մի ընդարձակ հրապարակ, ուր սովորաբար հավաքվում էր ուղան: Մի մեծ ու շուռ տված տակառի վրա նստել էր զապորոժցին՝ առանց շապիկի. նա շապիկը ձեռքին էր պահել և դանդաղ լցնում էր ծակերը: Նրանց ճանապարհը նորից կտրեց երաժիշտների մի ամբողջ խումբ, որի մեջտեղը պարում էր մի երիտասարդ զապորոժցի, գդակն ականջի վրա կոտրած և ձեռքերը վեր պարզած: Նա միայն գոռում էր. «Շախով աժեք, շախով... Ֆոմա, ուղղափառ քրիստոնյաներին արաղ մի՛ խնայի»: Եվ Ֆոման, որի մի աչքը վիրավոր էր, ամեն մի մոտեցողի անհաշիվ լցնում էր մի վիթխարի զավաթ: Երիտասարդ զապորոժցու կողքին չորս ծերունիներ պարում էին մանր ցատկումներով, ապա հողմի նման թռչում էին մի կողմի, համարյա երաժիշտների գլխի վրա, և հանկարծ իջնելով, կկզած սլանում էին և իրենց արծաթե պայտերով արագ ու պինդ դոփում խիտ կոխկրտած գետինը... Խուլ թնդում էր գետինը չորս բուլբորի վրա և հեռու, հեռու արձագանքում էին հոպակները և տրոպակները, որ խփում էին սապոգների զրնգան պայտերով: Բայց մեկը բուլբորից ավելի բարձր էր կանչում և պարի մեջ մյուսներից ավելի բարձր էր թռչում: Նրա մազերը ծածանվում էին քամուց, հզոր կուրծքն ամբողջովին մերկ էր. նա հագել էր ձմեռային տաք քուրք, և քրտինքը հեղեղի նման թափվում էր նրանից: «Գե գոնե քուրքը հանիր», — ասաց վերջապես Տարասը: «Տեսնում ես, ոնց է վառվում»:— «Ձի՛ կարելի», — բղավեց զապորոժցին:— «Ինչո՞ւ»:— «Ձի՛ կարելի. ես այդպիսի սովորություն ունեմ՝ ինչ որ հանեմ, արաղի կտամ»: Նրա գլխին վաղուց գդակ չկար, ո՛չ գոտի՝ կաֆտանի վրա, ո՛չ էլ ծաղկանկար թաշկինակ. այդ ամենը գնացել էր, որտեղ պետք էր: Բազմությունն աճում էր. պարողներին միանում էին ուրիշները, և առանց ներքին հուզման չէր կարելի տեսնել, թե ինչպես ամեն ինչ իրեն է քաշում պարը՝ ամենից ազատ, ամենից կատաղի պարը, որպիսին երբևիցե տեսել է աշխարհը, մի պար, որ իր հզոր հնարողների անունով կոչվում էր կոզակապար:

«Ա՛խ, եթե ձին չլինե՞ր», — աղաղակեց Տարասը. — ճշմա-

րիտ եմ ասում, որ ես էլ կպարեհի, կպարեհի»: Իսկ մինչ այդ ժողովրդի մեջ հետզհետե երևում էին նաև իրենց արժանիքների համար Սեչում հարգված ալեզարդ ծերունիներ, որոնք ժամանակին մի քանի անգամ ընտրվել էին ավագ: Տարասը շուտով հանդիպեց բազմաթիվ ծանոթ դեմքերի: Օստապը և Անդրին լսում էին միայն ողջույններ. «Այդ դո՞ւ ես, Պեչերիցա... Բարև, Կոզոլուպ...» — «Այդ որտեղի՞ց այդպես, Տարաս»: «Քեզ ո՞ր բամին բերեց այստեղ, Գոլոտո»: «Բարև, Կիրդուգա: Բարև, Գուստի: Իսկի մտքովս կանցնե՞ր, որ քեզ կտեսնեմ, Ռեմեն»:

Եվ դուցազունները, որոնք հավաքվել էին արևելյան Ռուսիայի զվարճասեր աշխարհից, իրար համբուրում էին և իրարից հարցնում. «Իսկ ո՞ւր է Կասյանը, ո՞նց է Բորոդավկան, Կոլուպերը, ի՞նչ է շինում Պիդսիտոկը»: Եվ Տարաս Բուլբան միայն պատասխան էր առնում, որ Բորոդովկային Տոլուպանում կախել են, որ Կիզիկիրմենի տակ Կոլուպերի կաշին մաշկել են, որ Պիդսիտոկի գլուխն աղել են տակառի մեջ և ուղարկել մինչև Յարդրադ: — Գլուխը կախեց ծերունի Բուլբան և մտածկոտ ասաց. «Ծրեկելի կոզակներ էին»:

III

Արդեն մոտ մի շաբաթ էր, որ Տարաս Բուլբան իր որդիների հետ ապրում էր Սեչում: Օստապը և Անդրին քիչ էին զբաղվում զինվորական կրթությամբ: Սեչը չէր սիրում զինվորական վարժություններով երկար-բարակ ծանրանալ և ժամանակ կորցնել. այնտեղ երիտասարդները վարժվում և կոփվում էին միայն փորձառության, հենց ուղամի կրակ ու բոցի մեջ, ուստի և կոփվեցրել համարյա անդադար էին: Իսկ դադարի ընթացքում կոզակները ձանձրալի էին համարում զբաղվել որևէ կարգ ու կանոն ուսանելով, բացի միայն նշան խփելը, երբեմն ձիարշավները և զազանի որսը՝ տափաստաններում և մարգագետիններում: Մնացած ամբողջ ժամանակը հատկացվում էր քեֆի, որ հատկանիշ է հոգեկան ազատության հզոր թափի: Ողջ Սեչը ներկայացնում էր մի արտասովոր տեսարան: Այդ մի տեսակ անվախճան խնջույք էր, մի պարահանդես, որ սկսվել էր աղմուկով և կորցրել էր վախճանը: Ռմանք արհեստով էին զբաղվում, ոմանք կրպակներ

ունեին և առուտուր էին անում. բայց մեծ մասը առավոտից մինչև երեկո քեֆ էր անում, եթե գրպանում զնգում էր հնարավորություն՝ և ձեռք բերած բարիքը դեռ չէր անցել խառնովալաններին և արաղ ծախողներին: Այդ ընդհանուր խընջույքն իր մեջ մի ինչ-որ հմայիչ բան ուներ: Դա վշտից խմող զինարբունների հավաքույթ չէր, այլ սոսկ ուրախության կատաղի խրախճանք: Այդտեղ եկողը մոռանում և թողնում էր այն ամենը, ինչ որ նրան զբաղեցնում էր մինչև այդ: Նա, կարելի է ասել, թքում էր իր անցյալի վրա և անհոգ անձնատուր էր լինում ազատության և ընկերակցության իր նմանների, որոնք բացի ազատ երկնքից և հոգու հավիտենական խրախճանքից, շունեին ո՛չ ազգականներ, ո՛չ անկյուն, ո՛չ ընտանիք: Այդ էլ առաջացնում էր այն կատաղի ուրախությունը, որ չէր կարող ծնվել ուրիշ որևէ աղբյուրից: Այն զրույցներն ու շատախոսությունները, որ արվում էին գետնի վրա ծուլորեն հանգստացող բազմության մեջ, հաճախ այնքան ծիծաղաշարժ էին և համով զրույցի զորությունը լի, որ հարկավոր էր ունենալ զապորոժցու պաղարյուն արտաքինը՝ պահպանելու դեմքի անշարժ արտահայտությունը, շարժելով նույնիսկ բեղի ծայրը, — մի բնորոշ հատկություն, որով մինչև այժմ հարավի ուսուցիչ տարբերվում է իր մնացած եղբայրներից: Ուրախությունը հանրած էր, աղմկոտ: Բայց այդ բոլորով հանդերձ ամենևին նման չէր խավար օղետան, որտեղ մարդ իրեն մոռացության է տալիս մոռալ և այլանդակ ուրախությամբ: Սեչը դպրոցական ընկերների մտերիմ շրջան էր. տարբերությունն այն էր միայն, որ փոխանակ նստելու և գրացույցը ձեռքին՝ լսելու վարժապետի փնթի մեկնությունները, նրանք հինգ հազար նժույզների վրա նստած ասպատակում էին. դաշտի փոխարեն, որտեղ գնդակ են խաղում, նրանք ունեին անհոգ և առանց պահպանության սահմաններ, որոնց ի տես թաթարը ցույց էր տալիս իր ժիր գլուխը, իսկ կանաչ ապարոշով տաճիկը նայում էր անշարժ ու դածան հայացքով: Տարբերությունն այն էր, որ բռնի կամքի փոխարեն, որով նրանք միացած էին դպրոցում, նրանք ինքնակամ թողել էին իրենց հայրերին և մայրերին և փախել հայրական տներից. որ այստեղ կային այնպիսիները, որոնց վզին արդեն փաթաթվել էր պարանը, և որոնք զժգույն մահի փոխարեն տեսել

էին կյանքը, և կյանքն իր սանձարձակ զվարճությամբ. որ այստեղ էին նրանք, որոնք ըստ ազնիվ սովորութեան չէին կարողանում իրենց գրպանի մեջ կոպեկ պահել. որ այստեղ էին նրանք, որոնք մինչ այդ ոսկին հարստութիւն էին համարում, և որոնց գրպանները, շնորհիվ ջհուղ վարձակալների, կարելի էր շուտ տալ առանց երկյուղի, թե կընկնի մի որևէ բան: Այստեղ էին բոլոր բուրսակները, որոնք չէին դիմացել ճեմարանի ճիւղատներին և դպրոցից իրենց հետ չէին տարել ոչ մի «այբ» կտոր: Բայց միաժամանակ այստեղ կային և այնպիսիները, որոնք գիտեին, թե ինչ ասել է Հորացիոս, Կիկերոն և հոռմեական հանրապետութիւն: Այստեղ շատ էին այն սպաները, որոնք հետո աչքի էին ընկնում թագավորական գործերի մեջ: Այստեղ կային բազմաթիվ մարզված և փորձառու պարտիզաններ, որոնք ազնիվ համոզմունքով մտածում էին, թե միևնույն է որտեղ կովել, միայն թե կովել, որովհետև ազնիվ մարդուն անվայել է առանց կովի մնալ: Շատ էին և նրանք, որոնք եկել էին Սեչ, որպեսզի հետո ասեն, թե եղել են Սեչում և արդեն քաջամուտի ասպետներ էին: Բայց ո՞վ ասես, որ չկար: Այդ տարօրինակ հանրապետութիւնը հենց այն դարի պահանջն էր: Ռազմական կյանքը, ոսկե թասերի, թանկագին կերպասների, դուկատների և ռեալների սիրահարներն ամեն ժամանակ այստեղ կարող էին գործ գտնել: Միայն կանանց երկրպագուները ոչինչ չէին գտնի այստեղ, որովհետև ոչ մի կին չէր հանդգնի երևալ նույնիսկ Սեչի արվարձանում:

Օստապի և Անդրիի համար տարօրինակ էր, որ նրանց ներկայութեամբ ահագին բազմութիւն էր գալիս Սեչ, և ոչ ոք չէր հարցնում, թե ովքե՞ր են նրանք, ո՞րտեղից են և ի՞նչ է նրանց անունը: Նրանք գալիս էին այստեղ, կարծես թե վերադառնում էին սեփական տունը, որտեղից միայն մի ժամ առաջ էին դուրս եկել: Եկողը ներկայանում էր միայն կոշտոյին, որը սովորաբար ասում էր. «Բարով եկար. հավատո՞ւմ ես Քրիստոսին»:— «Հավատում եմ»,— ասում էր եկողը: «Սուրբ երրորդութեան՞ էլ ես հավատում»:— «Հավատում եմ»:— «Եկեղեցի էլ գնո՞ւմ ես»:— «Գնում եմ»: «Դե՛, խաչակնքի՞ր»: Եկողը երեսին խաչակնքում էր: «Դե՛ լավ»,— պատասխանում էր կոշտոյը. «Գնա, որ կուրենը կուզես»: Դրա-

նով էլ վերջանում էր ամբողջ ծեսը: Եվ ողջ Սեչն աղոթում էր մի եկեղեցում և պատրաստ էր այդ եկեղեցին պաշտպանել մինչև արյան վերջին կաթիլը, թեև պասի և ծովի անունը լսել անգամ չէր ուզում: Միայն սաստիկ շահամոլութիւնից դրդված ջհուղները, հայերը և թաթարներն էին հանդգնում ապրել և առևտուր անել արվարձանում, որովհետև զապորոցիները երբեք չէին սիրում սակարկել, այլ վճարում էին այնքան, որքան նրանց ձեռքը զրպանից փող կհաներ: Ի դեպ, այդ շահամոլ շարժիների վիճակը շատ թշվառ էր: Նրանք նման էին նրանց, որոնք բնակութիւն էին հաստատել Վեզով լեռան ստորոտում, որովհետև երբ վերջանում էր զապորոցիները փողը, այն ժամանակ կտրիճները շարդում էին նրանց խանութները և միշտ վերցնում առանց փողի: Սեչն ուներ վաթսունից ավելի կուրեն, որոնք շատ նման էին առանձին և անկախ հանրապետութիւնների, բայց առավել ևս նման էին դպրոցի և բուրսայի, որտեղ երեխաները գիշերօթիկ էին: Ոչ ոք ոչինչ ձեռք չէր բերում և իր մոտ չէր պահում. ամեն ինչ կուրենի ատամանի մոտ էր, որը դրա համար էլ սովորաբար կոչվում էր բատկո: Նրա մոտ էին պահվում դրամները, շորերը, ուտելիքը, խավիժը, շիլան և նույնիսկ վառելիքը. նրան էին պահ տալիս դրամը: Հաճախ կուրենը կուրենի հետ վեճի էր բռնվում. այդ դեպքում բանն իսկույն հասնում էր տուրուդմիտցի: Կուրենները թափվում էին հրապարակը և բռունցքներով փշրում էին իրար կողերը, մինչև որ մի կողմը շո՛ւր և չհաղթեր, որից հետո սկսվում էր քեֆը: Ահա այդպես էր այն Սեչը, որ երիտասարդների համար այնքան շատ հրապույր ուներ:

Օստապը և Անդրիի երիտասարդական հախուռն թափով նետվեցին զվարճութեան այդ ծովը և իսկույն մոռացան հայրական տունը, բուրսան և այն ամենը, ինչ որ առաջ հուզում էր նրանց հոգին, և հանձնվեցին նոր կյանքին: Ամեն ինչ գրավում էր նրանց՝ Սեչի զվարճասեր բարքերը և պարզ վարչութիւնն ու օրենքները, որոնք այդպիսի ինքնազուլիս հանրապետութեան մեջ նրանց թվում էին երբեմն նույնիսկ շափազանց խիստ: Եթե կողակը գողութիւն էր անում, գողանում էր մի շնչին բան, այդ արդեն համարվում էր անարգանք ողջ կողակութեան համար. նրան, իբրև խայտառակի, կապում էին

անարգանքի սյունին և նրա կողքին դնում էին մի դագանակ, որով յուրաքանչյուր անցնող պարտավոր էր նրան հարվածել, մինչև որ այդպիսով նա շունչը փչեր: Պարտքը չվճարողին շղթայով կապում էին մի թնդանոթի, և նա այդտեղ պիտի նստեր այնքան, մինչև նրա ընկերներից որևէ մեկը վճարեց նրա փրկության գինը՝ նրա պարտքը: Բայց Անդրիի վրա ամենից ավելի տպավորվեց այն սոսկալի պատիժը, որ սահմանված էր սպանության համար: Նրա ներկայությամբ փոս փորեցին, փոսի մեջ կենդանի իջեցրին սպանողին, նրա վրա դրին դագաղը, որի մեջ նրա ձեռքով սպանվածի դիակն էր, և ապա երկուսին էլ ծածկեցին հողով: Հետո երկար ժամանակ նրա աչքի առաջ էր մահապատժի սոսկալի ծեսը և դեռ պատկերանում էր ահալոր դագաղի հետ միասին կենդանի թաղված մարդը:

Սրկու երիտասարդները շատ շուտով մյուս կողակների մոտ վաստակեցին լավ համբավ: Հաճախ կուրենի մյուս ընկերների հետ միասին, իսկ երբեմն և ամբողջ կուրենի ու հարևան կուրենների հետ, նրանք դաշտ էին գնում կրակելու տափաստանի բազմատեսակ և անհամար թռչունների վրա, եղջերուների և վայրի այծերի վրա և կամ թե գնում էին դեպի լճերը, գետերն ու վտակները, որ վիճակով բաժանված էին կուրենների միջև, նստում էին ուռկանները և ցանցերը, դուրս էին քաշում լիքն ուռկանները՝ ամբողջ կուրենի պարենավորման համար: Թեև պետք չէր առանձին վարժություն, որով փորձում են կողակին, բայց նրանք շիտակ խիզախությամբ և ամեն ինչում հաջողությամբ արդեն աչքի էին ընկել մնացած երիտասարդների միջև: Ժիր ու շեշտակի խփում էին նշանին, հոսանքին հակառակ կտրում էին Դենպրը, մի գործ, որի համար նորեկը հանդիսավորությամբ ընդունվում էր կողակների շարքը: Սակայն ծերունի Տարասը նրանց համար պատրաստում էր գործունեության ուրիշ ասպարեզ: Նրա սրտովը չէր այդպիսի պարապ կյանքը: Նա իսկական գործ էր ուզում: Նա շարունակ հնարներ էր որոնում Սեչը մղելու մի խիզախ գործի, որպեսզի կարելի լիներ զվարճանալ, ինչպես վայել է ասպետին: Վերջապես մի օր եկավ կոշկոյի մոտ և նրան կտրուկ ասաց.

«Ի՞նչ ես ասում, կոշկոյ, ժամանակը չէ՞, որ զապորոցիները գրոսանքի գնան»:

«Զրոսանքի տեղ չկա»,— պատասխանեց կոշկոյը, բերանից հանելով փոքրիկ ծխամորճը և թքելով մի կողմի վրա:

«Ո՞նց թե տեղ չկա... կարելի է գնալ տաճիկների երկիրը կամ Թաթարստանի վրա»:

«Զի կարելի ո՞չ տաճիկների երկիրը և ո՞չ Թաթարստան»,— պատասխանեց կոշկոյը և պաղարյուն նորից բերանն առավ ծխամորճը:

«Ոնց թե չի կարելի»:

«Այնպես: Մենք սուլթանին հաշտություն ենք խոստացել»:

«Ախր նա անօրեն է. իսկ աստված և սուրբ գիրքը պատվիրում են զարկել անօրեններին»:

«Իրավունք չունենք: Եթե գոնե շերտվեինք մեր հավատով, գուցե թե կարելի լիներ. իսկ այժմ ո՞չ, չի կարելի»:

«Ո՞նց թե չի կարելի: Ո՞նց ես դու ասում, թե իրավունք չունենք: Ես երկու որդի ունեմ, երկուսն էլ ջահել տղամարդիկ են: Ոչ մեկը և ոչ մյուսը կովի մեջ չեն եղել, իսկ դու ասում ես իրավունք չունենք. իսկ դու ասում ես զապորոցիները կոխվ չպիտի անեն»:

«Բայց դե այդպես չի կարելի»:

«Ուրեմն հարկավոր է, որ զուր տեղը կորչի՞ կողակի ուժը, որ մարդը շան նման սատկի՞, առանց բարի գործի, որպեսզի նրանից որևէ օգուտ չլինի՞ ո՞չ հայրենիքին և ո՞չ էլ համայն քրիստոնեության: Էլ ինչի՞ համար ենք ապրում մենք, ինչի՞ համար. դու ինձ այդ հասկացրու: Խելոք մարդ ես, իզուր չեն քեզ կոշկոյ ընտրել, հասկացրո՞ւ ինձ, թե ինչի՞ համար ենք ապրում»:

Կոշկոյն այդ հարցին չպատասխանեց և նա համառ կողակ էր: Նա մի քիչ լոնց և հետո ասաց.

«Իսկ կոխվ, այնուամենայնիվ, չի լինելու»:

«Ուրեմն կոխվ չի՞ լինելու»,— նորից հարցրեց Տարասը:

«Զէ՛»:

«Ուրեմն իզո՞ւր է դրա մասին մտածելը»:

«Իզուր է դրա մասին մտածելը»:

«Դե կաց, սատանի եղունգ»,— ինքն իրեն ասաց Բուլբան:— Դու դեռ կտեսնես»,— և հենց այդտեղից որոշեց վրեժ առնել կոշկոյից:

Խոսք կապելով սրա-նրա հետ, բոլորին հյուրասիրեց, և հարբած կողակները մի քանի հոգով թափվեցին հրապարակը, որտեղ սյունից կախված էին ծնծղաներ, որոնց զարկելով սովորաբար հավաքում էին խորհրդի: Չգտնելով փայտերը, որոնք միշտ դովբիշի մոտ էին լինում, նրանք մի-մի ձողուն առան և սկսեցին զարկել ծնծղաները: Զարկերի ձայնին ամենից առաջ մոտ վազեց դովբիշը, բարձրահասակ մի մարդ, որ ուներ մի աչք և այդ աչքն էլ սոսկալի քնաւ էր:

«Ո՞վ է հաղանում ծնծղա զարկել»,— գոռաց նա:

«Լո՛ւի՛ր, վերցրու քո փայտերը և զարկ, երբ քեզ հրամայում են»,— պատասխանեցին հարբած ավազները:

Գովբիշն իսկույն գրպանից հանեց փայտերը, որ վերցրել էր իր հետ, քաջ զիտենալով այդպիսի պատահարների վախճանը: Ծնծղաները որոտացին, և շուտով հրապարակում բռնորդ նման սկսեցին հավաքվել զապորոժցիների սև խմբերը: Բոլորը շրջան կազմեցին և երրորդ զարկից հետո վերջապես երևացին ավազները. կոշկոյր՝ ձեռքին գավազանը, իր առժանապատվության նշանը, դատավորը՝ զորական կնիքով, գրագիրը՝ թանաքամանով և Եսաուլը՝ ցուպով: Կոշկոյր և ավազանին հանեցին գլխարկները և շորս կողմը գլուխ տվին կողակներին, որոնք խրոխտ կանգնել էին, ձեռքերը վողբերին հենած:

«Ի՞նչ է ասում այս ժողովը, ի՞նչ եք կամենում, պաներ»,— ասաց կոշկոյր: Հայհոյանքը և աղաղակները նրան չթողին խոսելու:

«Վա՛յր դիր գավազանը, վա՛յր դիր, սատանի ձագ, իսկույն վայր դիր գավազանը»,— բազմության միջից բղավեցին կողակները: Չհարբած կուրեններից մի քանիսը, կարծես, ուզում էին հակառակել. և հարբած ու չհարբած կուրենները բռնցքամարտի ելան: Աղմուկը և աղաղակը սաստկացավ:

Կոշկոյր ցանկացավ խոսել, բայց զգալով, որ գաղազած և ինքնահաճ ամբոխը դրա համար կարող է իրեն ծծելով սպանել, մի բան, որ նման դեպքերում համարյա միշտ տեղի էր ունենում, շատ խոնարհ գլուխ տվեց, վայր դրեց գավազանը և կորավ բազմության մեջ:

«Հրամայո՞ւմ եք, պաներ, որ մենք էլ վայր դնենք մեր արժանապատվության նշանները»,— ասացին դատավորը,

գրագիրը և Եսաուլը և պատրաստվեցին հենց այդտեղ էլ վայր դնելու թանաքամանը, զորական կնիքը և ցուպը:

«Ո՛չ, դուք մնացեք»,— բղավեցին բազմության միջից.— մեզ հարկավոր էր միայն կոշկոյին վունդել, որովհետև նա կնիկ է, իսկ մեզ տղամարդ կոշկոյ է պետք:

«Հիմա ո՞ւմ պետք է կոշկոյ ընտրեք»,— ասացին ավազները:

«Կուկուրենկոյին ընտրել»,— բղավեց մի մասը:

«Կուկուրենկոյին չենք ուզում»,— բղավեց մյուս մասը.— դեռ վաղ է. պոռչների վրա կաթը դեռ չի շորացել»:

«Թող Շիլուն ատաման դառնա»,— բղավեցին մի քանիսը.— Շիլոյին կոշկոյ ընտրել»:

«Մախաթը՝ մեջքդ»,— լուտանքներով աղմկեց ամբոխը:— Եան որդին էլ ի՞նչ կողակ է, որ գողութուն է արել, ինչպես թաթարը: Գրողի ծոցը թող գնա հարբեցող Շիլոն»:

«Մորուքին, Մորուքին դնենք կոշկոյ»:

«Մորուքին չենք ուզում, գրողի բաժին դառնա Մորուքը»:

«Գոռացեք Կիրդյագային»,— փսփսաց Տարաս Բուլբան մի քանիսին:

«Կիրդյագային, Կիրդյագային»,— բղավեց ամբոխը:— Մորուքին, Կիրդյագային, Կիրդյագային: Շիլոյին... Կորչի՛ Շիլոն: Կիրդյագային»:

Բոլոր թեկնածուները, լսելով իրենց անունները, իսկույն Լեթ դուրս եկան բազմության միջից, որպեսզի որևէ առիթ չտան կարծելու, թե իրենց անձնական մասնակցությունը նրանք նպաստել են իրենց ընտրությանը:

«Կիրդյագային, Կիրդյագային»,— հնչեց մյուսներից ավելի բարձր:— Մորուքին»: Բանը հասավ բռնցքակովի, և Կիրդյագան հաղթեց:

«Գնացեք Կիրդյագային բերեք»,— բղավեցին: Բազմության միջից իսկույն դուրս եկան մի տասնյակ կողակներ. նրանցից մի քանիսը հաղիվ էին կարողանում ոտքերի վրա կանգնել՝ այն աստիճան արդեն հարբել էին, և գնացին ուղիղ Կիրդյագային հայտնելու նրա ընտրության մասին:

1 Թնագրում այս նախադասությունը բառախաղ է. շիլո և՛ ազգանուն է, և՛ նշանակում է մախաթ:

Կիրդյազան, որ թեև ծերացած, բայց խելոք կողակ էր, վա-
ղուց նստել էր իր կուրենում և կարծես թե եղելությունից տեղ-
յակ չէր:

«Ի՞նչ կա, պաներ, ի՞նչ է պետք ձեզ»,— հարցրեց նա:

«Արի՛, քեզ կոշտոյ են ընտրել»:

«Ողորմացեք, պաներ,— ասաց Կիրդյազան.— ես ինչպե՞ս
կարող եմ արժանի դառնալ այդ բարձր պատվին, ո՞նց կա-
րող եմ կոշտոյ լինել: Ես այդքան խելք չունեմ՝ այդպիսի պար-
տականութիւն կատարելու: Ի՞նչ է, ամբողջ զորքի մեջ ավելի
լավը չգտա՞ք»:

«Ի՛նչ գնանք, քեզ ասում են»,— բղավեցին զապորոցիներ-
ը: Նրանցից երկու հոգի մտան նրա թևերի տակ, և ինչքան
էլ նա դիմադրում էր ոտքերով, նրան ի վերջո քաշեցին հրա-
պարակ, հայհոյելով, հետևից հրելով բուռնցքներով, քացի
տալով և խրատելով: «Մի՛ հակառակի, սատանի փայ, ըն-
դունի՛ր պատիվը, երբ քեզ տալիս են, շո՛ւն»: Այդ եղանակով
Կիրդյազային մտցրին կողակների շրջանը:

«է՛յ, պաներ,— ամբողջ բազմութեան մեջ բացականչեցին
նրան ուղեկցող կողակները:— Համաձա՛յն եք, որ այս կո-
զակը մեզ կոշտոյ լինի»:

«Բոլորս համաձայն ենք»,— գոռաց ամբոխը, և այդ գո-
ռոցից երկար ժամանակ թնդում էր ամբողջ դաշտը:

Ավազներից մեկը վերցրեց զավազանը և մատուցեց նոր-
ընտիր կոշտոյին: Կիրդյազան, ըստ սովորութեան, իսկույն
ևեթ հրաժարվեց: Ավազը մատուցեց երկրորդ անգամ: Կիր-
դյազան հրաժարվեց և երկրորդ անգամ, և ապա երրորդ ան-
գամին վերցրեց զավազանը: Հնչեց բազմութեան խրատուսիչ
աղմուկը, և կողակների աղմուկը նորից արձագանքեց ամբողջ
դաշտում: Ապա ժողովրդի միջից դուրս եկան չորս սպիտա-
կամորուս և ալեհեր կողակներ (Սեչում չկային ավելի ծեր
կողակներ, քանի որ զապորոցիներից ոչ մեկն իր մահով չէր
մեռնում), և նրանցից յուրաքանչյուրը ձեռքով վերցրեց հողը,
որ անձրևից ցելս էր դառել, և դրեց նրա գլխի վրա: Թաց հո-
ղը վայր հոսեց նրա գլխի վրայից, հոսեց այտերի և բե-
ղերի վրայով և ամբողջ երեսը ցելստեց: Իսկ Կիրդյազան
անշարժ կանգնել էր և կողակներին գոհութիւն էր հայտնում
ցույց տված պատվի համար: Այսպիսով վերջացավ աղմկոտ

ընտրութիւնը, որից անհայտ է, թե մյուսները ևս գո՛հ էին,
որչափ գո՛հ էր Բուլբան: Այդ ընտրութեամբ նա վրեժ առավ
հին կոշտոյից. բացի այդ, Կիրդյազան նրա հին ընկերն էր և
նրա հետ միասին եղել էր ցամաքային և ծովային նույն ար-
շավանքներում, բաժանելով ռազմական կյանքի խստութիւն-
ները և դժվարութիւնները: Բազմութիւնը ցրվեց, իսկույն
ևեթ սկսեց տոնել ընտրութիւնը, և ծայր առավ այնպիսի մի
խրախճանք, որպիսին մինչև այդ չէին տեսել Օստապը և
Անդրին: Օղետները շարդուփշուր արին. մեղրագինին, արա-
ղը և զարեջուրն առան առանց փողի. կրպակների տերերը
դեռ գո՛հ էին, որ իրենք ողջ-առողջ փրկվեցին: Ամբողջ գի-
շերն անցավ աղմուկով և երգերով, որոնցով փառաբանում
էին քաջագործութիւնները. ելած լուսինը դեռ երկար ժա-
մանակ տեսնում էր երաժիշտների խմբեր, որոնք շրջում էին
փողոցներում, փանդիոններով, տուրքաններով ու կլոր նվա-
զարաններով, նաև եկեղեցական երգասացների, որոնց Սե-
չում պահում էին եկեղեցում երգելու և զապորոցիների
արարքները զովաբանելու համար: Վերջապես հոգնութիւնը և
գինին հետզհետե հաղթեցին նրանց պինդ գլուխները: Եվ երե-
վում էր, թե ինչպես այս ու այնտեղ գետին էր գլորվում կո-
զակը, ինչպես ընկերն ընկերոջը զրկած՝ զգացված և մինչև
իսկ արտասովորով, նրա հետ միասին. փոփում էր գետնի վրա:
Մի տեղ ահագին բազմութիւնը պառկել էր խմբով, մի այլ
տեղ մեկը փնտրում էր ավելի հարմար տեղ և մեկնվում է:
հենց կոճղի վրա: Վերջինը, որ ավելի պինդ էր, դեռ արտա-
սանում էր ինչ-որ անկապ խոսքեր: Վերջապես նրան ևս հըն-
ձեց գինու զորութիւնը, նա ևս գլորվեց, ու քնեց ամբողջ
Սեչը:

IV

Իսկ մյուս օրը Տարաս Բուլբան արդեն խորհրդակցում էր
նոր կոշտոյի հետ, թե ինչպես զապորոցիներին հանի մի որևէ
գործի: Կոշտոյը խելոք և խորամանկ կողակ էր, քաջ գիտեր
զապորոցիներին. նա սկզբում ասաց. «Ըրդումը չի՛ կարելի
ոտնահարել, չի՛ կարելի. ոչ մի կերպ չի կարելի»: Իսկ ապա,
լռելուց հետո, ավելացրեց. «Ոչինչ, կարելի է. երդումը չենք

ոտնահարի, բայց մի բան կմտածենք: Թող ժողովուրդը հավաքվի, բայց ոչ թե իմ հրամանով, այլ իբրև թե իր կամքով: Դուք գիտեք, թե ինչպես պիտի սարքել այդ: Իսկ մենք ավագների հետ իսկույն հրապարակ կվազենք, իբրև թե բանից խաբար չենք»:

Նրանց խոսակցությունից մի ժամ շեր անցել, երբ արդեն զարկեցին ծնծղաները: Իսկույն հայտնվեցին նաև հարբած ու խելքը կորցրած կողակներ: Կողակների միլիոն գրելխարկներ երևացին հրապարակում: Ծայր առավ հարցուփորձ. «Ո՞վ էր, ինչի՞ համար է, ի՞նչ բանի համար են հավաքելք: Ոչ ոք չէր պատասխանում: Վերջապես այս և այն անկյունում լավեց. «Ա՛յ թե իզուր տեղը կորչում է կողակի ուժը. կոխվ չկա: Մեր գլխավորները բոլորը դանդաղ են, նրանց աչքերը ճարպակալել են... Չէ՛, երևում է, որ աշխարհում արդարություն չկա»: Թվում էր, թե ավագանին զարմացել էր այդպիսի խոսքերից: Վերջապես կոշկոյն առաջ անցավ և ասաց. «Պան զապորոժցիներ, թույլ տվեք ինձ խոսք ասել»:

«Ասա՛»:

«Ահա, իմ խոսքը հիմա, պան զապորոժցիներ, այն դատողության մասին է, որ ասենք ինքներդ էլ շատ լավ գիտեք. զապորոժցիներից շատերը շճուղների խանութներում պարտքի տակ են, ինչպես և պարտք են իրենց եղբայրներին, այնպես որ նրանց այլևս չեն հավատում և պարտք չեն տալիս: Հետո նաև այն դատողության մասին է իմ խոսքը, որ շատ երիտասարդներ կան, որոնք աչքով չեն տեսել, թե ի՞նչ է կոխվը, այնինչ ջահելի համար, ինքներդ գիտեք, պաներ, առանց կովի ապրել չի կարելի: Նրանից էլ ի՞նչ զապորոժցի դուրս կգա, եթե նա ոչ մի անգամ չի զարկել անօրենին»:

«Լավ է ասում», — մտածեց Բուլբան:

«Պան զապորոժցիներ, շկարծեք, թե այս բանը ես ասում եմ, որպեսզի հաշտությունը քանդեմ: Քա՛վ լիցի, ես հենց այնպես ասացի, խոսքի օրինակ: Ախր մենք աստծո տաճար ունենք, բայց մեղք է ասել, թե նա ինչի նման է: Ահա քանի տարի է աստծո ողորմությանը կանգուն է Սեչը, այնինչ մինչև այժմ նույնիսկ եկեղեցին ոչ միայն դրսից զարդարած չի, այլ նույնիսկ սրբոց պատկերները զարդ չունեն: Մեկնումեկը թող մտածեք եկեղեցու համար գոնե արծաթե շուրջառ գտնե-

լու Մի քանի կողակ մեռնելիս ինչ որ կտակել են, եկեղեցին միայն այդ է ստացել: Այդ պարզևն էլ շատ նվազ էր, որովհետև պարզևատու կողակներն իրենց կարողությունը համարյա ամբողջովին արաղի էին տվել: Իմ խոսքը նրա մասին չի, որ անօրենների հետ կոխվ անենք. սուլթանին մենք հաշտություն ենք խոստացել, և մեծ մեղք կանենք, քանի որ մենք երդվել ենք մեր հավատի վրա»:

«Նա ի՞նչ է գլխից դուրս տալիս», — ինքն իրեն ասաց Բուլբան:

«Ինչպես տեսնում եք, պան զապորոժցիներ, չի կարելի կոխվ սկսել: Ասպետական պատիվը չի. թույլատրում: Իսկ ես իմ կարճ խելքով ահա թե ինչ եմ մտածում. միայն ջահելներին թույլ տանք, որ նավակներով գնան և մի քիչ տակնուվրա անեն Անատոլիայի ափերը: Ի՞նչ եք ասում, պաներ»:

«Տա՛ր, տա՛ր բոլորին», — բոլոր կողմերից բղավեց ամբոխը: — Պատրաստ ենք գուլխներս դնելու հանուն հավատի»: Կոշկոյը վախեցավ: Նա ամենևին չէր ուզում ոտքի հանել ողջ Ջապորոժին: Նա անարդար գործ էր համարում խախտել հաշտության դաշինքը:

«Թույլ տվեք, պան զապորոժցիներ, մի խոսք էլ ասելու»:

«Հերիք է, — բղավեցին զապորոժցիները: — Դրանից լավը չես ասի»:

«Դե որ այդպես է, թող այդպես լինի: Ես ձեր կամքի ծառան եմ: Հայտնի բան է, սուրբ գրքումն էլ կա, որ ձայն բազմաց՝ ձայն աստծո: Այն, ինչ որ ժողովրդի մտածմունքն է, դրանից ավելի խելոք բան չես մտածի: Բայց մի բան կա, պան զապորոժցիներ, ձեզ հայտնի է, որ սուլթանն անպատիժ չի թողնի այն զվարճությունը, որ պիտի վայելեն մեր կտրիճները: Այնինչ մենք կատարաստվեինք, մեր ուժերը թարմ կլինեին և ոչ ոքից չէինք վախենա: Բացակայելու դեպքում կարող է, որ թաթարները հարձակվեն. այդ տաճկական շներն աչքի չեն երևում, վախենում են տանտիրոջ տունը մտնել, այնինչ հետևից են կծում և այնպես պինդ են կծում: Դե, եթե բանն այնտեղ է հասել, որ արդարությունը խոսենք, մենք պահեստի այդքան նավակներ չունենք, վառոդն էլ այնքան չի պատրաստած, որ բոլորս գնանք: Իսկ ես, կարող եմ ասել, որ ուրախ եմ. ես ձեր կամքի ծառան եմ»:

Խորամանկ ատամանը լնեց: Կողակների խմբերն սկսեցին իրար հետ խոսել, կուրենների ատամանները խորհրդակցում էին: Բարեբախտաբար, հարբածները քիչ էին, ուստի և որոշեցին լսել խելացի խորհրդի:

Մի քանի հոգի իսկույն ևեթ ճանապարհվեցին Դնեպրի մյուս ափը, որտեղ զորքի զինարանն էր և մթերանոցը: Զրի տակ և եղեգների մեջ անմատչելի թաքստարաններում պահում էին զորական գանձարանը և թշնամուց խլած զենքերի մի մասը: Մնացած բոլոր կողակները վրա վազեցին դեպի նավակները՝ դիտելու և սարքավորելու: Մի ակնթարթում ափը լրջվեց ժողովրդի բազմությամբ: Եկան մի քանի հյուաններ՝ ձեռքերին կացին: Ալեհեր, արևառ, թիկնեղ ու շլապինդ ոտքերով զապորոժցիները, ալեխառն և սևամազ բեղերով, շալվարները վեր քշտած, կանգնել էին շրի մեջ մինչև ծնկները և պինդ պարաններով ափից քաշում էին նավակները: Ուրիշները քաշում էին պատրաստի շոր գերան և ամեն տեսակի փայտ: Մի տեղ տախտակում էին նավակը. մի այլ տեղ շուռ տված նավակը կպրում և կալնում էին խժուժով. մի տեղ նավակների կողքերից, ըստ կողակների սովորության, կապում էին եղեգների խրձեր, որպեսզի ծովի ալիքները շխորտակեն նավակը. մի այլ տեղ և ավելի հեռու ամբողջ ափին վառել էին խարույկները և պղնձե կաթսաների մեջ նավակների համար եփում էին ձյութ: Մերունի և փորձառու կողակները վարժեցնում էին երիտասարդներին: Աշխատողների աղմուկը և զարկերը լսվում էին ողջ շրջակայքում: Ափը կենդանացել էր, ամեն ինչ շարժվում էր և օրորվում:

Այդ ժամանակ ափին մոտեցավ մի մեծ լաստ: Նրա վրա կանգնած մարդկանց խումբը դեռ հեռվից ճոճում էր ձեռքերը: Դրանք քրքրված վերարկուներով կողակներ էին: Նրանց անկարգ զգեստը (շատերը մի շապիկից և ատամների մեջ պահած կարճ շիբուխից բացի ոչինչ չունեին) ցույց էր տալիս, որ նրանք կամ ազատվել էին որևէ փորձանքից և կամ թե այնքան քեֆ էին արել, որ մարմնի վրա եղած ամեն ինչը տվել էին արաղի: Նրանց միջից շոկվեց և առաջ անցավ կարճահասակ, թիկնեղ և հիսուն տարեկան մի կողակ: Նա բոլորից ավելի բարձր էր բղավում և ձեռքերը ճոճում օդի մեջ, սա-

կայն աշխատողների աղմուկի և զարկերի մեջ չէին լսվում նրա բառերը:

«Իսկ ի՞նչ եք բերել»,— հարցրեց կոշեույր, երբ լաստը շրջվեց դեպի ափը: Բոլոր բանողները, աշխատանքը թողնելով և բարձացնելով կացիներն ու դուրերը, կանգնած նայում էին:

«Փորձանք»,— լաստից բղավեց կարճահասակ կողակը:

«Ի՞նչ փորձանք»:

«Պան զապորոժցիներ, թույլ տվեք խոսք ասելու»:

«Ասա»:

«Կամ գուցե ուզում եք հավաքել ռադան»:

«Ասա, բոլորս այստեղ ենք»: Ամբողջ ափը հավաքվեց մի տեղ:

«Իսկ մի՞թե դուք ոչինչ չեք լսել, թե ինչ է կատարվում հեթմանի երկրում»:

«Ի՞նչ»,— արտասանեց կուրենի ատամաններից մեկը:

«է՛... ի՞նչ: Երևի թաթարը բանգի է լցրել ձեր ականջը, ոո դուք ոչինչ չեք լսել»:

«Դե ասա, ի՞նչ է պատահել այնտեղ»:

«Այն է պատահել, որ մորից ծնվել ենք, մկրտվել ենք, մեր օրում այդպիսի բան չենք տեսել»:

«Դե, շան որդի, ասա տեսնենք, ի՞նչ է պատահել»,— բղավեց բազմության միջից մեկը, ըստ երևույթին կորցնելով համբերությունը:

«Այնպիսի ժամանակներ են հիմա, որ սուրբ եկեղեցիներն այժմ մերը չեն»:

«Ո՞նց թե մերը չեն»:

«Հիմա ջհուղները վարձով են վերցրել եկեղեցիները: Եթե առաջ ջհուղին փող շտաս, չես կարող պատարագ անել»:

«Ի՞նչ ես խոսում»:

«Ե՛վ եթե շունշանորդի ջհուղն իր պիղծ ձեռքով սրբազան պատառայի վրա նշան չդնի, չի կարելի պատառան օրհնել»:

«Պան եղբայրներ, նա փշում է. չի կարող լինել, որ պիղծ ջհուղը նշան դնի սրբազան պատառայի վրա»:

«Լսե՛ք, դեռ ավելի վատը կասեմ. հիմա ամբողջ Ուկրաինայում կաթոլիկ տերտերները ման են գալիս տարատալկաներով: Պատուհասն այն չի, որ նրանք տարատալկա են նրա-

տում, այլ այն, որ լծում են ոչ թե ձիեր, այլ ուղղափառ քրիստոնյաներ: Լսե՛ք, դեռ ավելի վատը կասեմ. արդեն, ասում են, ջհուդի կանայք մեր քահանաների շուրջառներից իրենց համար դեյրա են կարել: Ահա թե ինչ բաներ են պատահել Ուկրաինայում, պան զապորոժցիներ: Իսկ դուք նստել եք այստեղ, Չապորոժում, քեֆ եք անում: Լը՛մ, երևում է, որ թաթարը ձեզ այնպես է վախեցրել, որ դուք ոչ ահանջ ունեք, ոչ աջք, և ոչինչ չունեք, և դուք չեք լսում, թե աշխարհում ինչ է կատարվում»:

«Կա՛ց, կա՛ց»,— ընդհատեց կոշկոյրը, որ մինչև այդ աչքերը գետնին սևեռած կանգնել էր, ինչպես և բոլոր զապորոժցիները, որոնք ծանրակշիռ գործերի ժամանակ երբեք անձնատուր չէին լինում առաջին պոռթկումին, այլ լուում էին և լուռության մեջ կուտակում զայրույթի ահեղ զորությունը: «Կա՛ց, ես էլ պիտի խոսք ասեմ: Բա դուք ինչ էիք, ձեր հերը նզովված լինի, դուք ի՞նչ էիք անում. ի՞նչ է, թո՛ւր չունեիք: Այդ ո՞նց թողիք, որ անիրավություն լինի»:

«Է՛, ո՞նց թողինք, որ անիրավություն լինի... Դե դուք լինեիք մեր տեղը, երբ հիսուն հազար միայն լեհերն էին, և ի՞նչ մեղքս թաքցնեմ՝ մերոնց մեջ էլ շներ կային, որոնք ընդունեցին նրանց հավատը»:

«Իսկ ի՞նչ էին անում ձեր հեթմանը, զորագնդի ձեր պետերը»:

«Զորագնդի պետերն այնպիսի բաներ արին, որ աստված հեռու պահի»:

«Ի՞նչ»:

«Դե այնպես, որ հիմա հեթմանը պղնձե բովի մեջ տապակած, պռակած է վարշավում, իսկ զորագնդի պետերը՝ ձեռքերն ու գլուխները ման են ածում տոնավաճառներում և ցույց են տալիս ժողովրդին: Ա՛յ թե ինչ արին զորքի պետերը»:

Տարուբերվեց ամբողջ բազմությունը: Նախ ամբողջ ափով անցավ լուռությունը, ինչպես լինում է ամենի փոթորկից առաջ, ապա հանկարծ բացվեցին լեզուները, և ամբողջ գետափը խոսեց:

«Ո՞նց թե ջհուդները վարձով առնեն քրիստոնյաների եկեղեցիները, կաթոլիկ տերտերներն ուղղափառ քրիստոնյաներին

ձիերի տեղ լծեն: Ո՞նց թե: Ռուս հողի վրա թույլ տն: Ել այդպիսի տանջանքներ նզովյալ անհավատներից, որպեսզի զորքի պետերի և հեթմանի հետ այդպե՛ս վարվեն: Այդ բանը չպիտի լինի, չի՛ լինի»: Ամեն կողմից թռան այդպիսի խոսքեր: Զապորոժցիներն աղմկեցին և զգացին իրենց զորությունը: Այդ արդեն թեթևամիտ բազմության հուզումը չէր. հուզվել էին ծանր ու հզոր բնավորության տեր մարդիկ, որոնք դանդաղ էին շիկանում, բայց շիկանալով, երկար ժամանակ և համառ պահում էին ներքին բոցը: «Կախե՛լ բոլոր ջհուդներին,— լսվեց բազմության միջից:— Թող քահանաների շուրջառներից իրենց կանանց համար դեյրա չկարեն, թող սրբազան պասքայի վրա նշան չդնեն: Դեռ պիտի մեջ խեղդել բոլոր այդ գարշելիներին»: Այդ բառերը, որ բազմության միջից արտասանեց ինչ-որ մեկը, կայծակի նման տարածվեցին, և բազմությունը ծառս ելավ արվարձանի վրա՝ բոլոր ջհուդներին մորթելու ցանկությամբ:

Իսրայելի խեղճ զավակները, կորցնելով իրենց առանց այն էլ փոքր ոգու ամբողջ քաջությունը, թաքնվեցին օդու դատարկ տակառների մեջ, վառարաններում և նույնիսկ պահ մտան իրենց կանանց դեյրաների տակ: Բայց կողակներն ամենուրեք գտնում էին նրանց:

«Պայծառափայլ պաներ,— բղավեց մի բարձրահասակ և փայտի նման երկար ջհուդ, որ իր ընկերների խմբի միջից դուրս էր ցցել վախից այլակերպված և ողորմելի մոռթը:— Պայծառափայլ պաներ, մեզ մի խոսք տվեք ասելու, մի խոսք միայն. մենք ձեզ այնպիսի բան կասենք, որ երբեք չեք լսել, այնքան կարևոր բան, որ չի կարելի ասել, թե ինչքան կարևոր»:

«Լա՛վ, թող ասեն»,— ասաց Բուլբան, որը միշտ սիրում էր մեղադրյալին լսել:

«Պայծառ պաներ,— ասաց ջհուդը:— Այդպիսի պաներ աշխարհի երեսին դեռ չեն եղել, աստված վկա, երբեք չեն եղել: Այդքան բարեսիրտ, լավ և քաջ պաներ երբեք չեն եղել...»: Նրա ձայնը վախից դողողաց ու նվաղեց: «Մի՛թե կարելի է, որ մենք զապորոժցիների մասին որևէ վատ բան մտածենք: Նրանք ամենևին մերոնք չեն, նրանք, որոնք Ուկրաինայում վարձակալներ են... Աստված վկա, մերոնք չեն. նրանք

իսկի ջճուղներ էլ չեն, սատանան գիտի, թե ովքեր են նրանք: նրանք այնպիսի բան են, որ վրան թքես ու թողնես: Ահա սրանք էլ նույնը կասեն: Ճշմարիտ չէ՞, Շլեմա և կամ դու, Շմո՛ւլ»:

«Աստված վկա, ճշմարիտ է», — ամբոխի միջից պատասխանեցին Շլեման և Շմուլը՝ քրքրված թասակները գլխնե-րին, երկուսն էլ գաջի պես սփրթնած:

«Մենք ոչ մի անգամ, — շարունակեց երկարահասակ ջճուղը, — թշնամիների հետ կապ չենք ունեցել: Իսկ կաթողիկնե-րին չենք էլ ուզում ճանաչել, գրողը տանի նրանց: Մենք զապորոժցիների հետ հարազատ եղբոր պես ենք...»:

«Ո՞նց թե... Ուրեմն զապորոժցիները ձեր եղբայրնե՞րն են, — արտասանեց բազմության միջից մեկը: — Այդ չեք տեսնի, նդովյալ ջճուղներ: Պան զապորոժցիներ, շարտենք սրանց Դենպրի մեջ, խեղդենք այս բոլոր գարշելիներին»:

Այդ բառերն ազդանշան եղան: Զճուղներին ձեռքե-ձեռք բռնոտեցին և սկսեցին նետել գետի ալիքների մեջ. շորս կող-մից բարձրացավ աղերսի ճիշտ: Բայց դաժան զապորոժցի-ները միայն ծիծաղում էին, տեսնելով, թե ինչպես ջճուղների մաշիկ և գուլպա հագած ոտքերը թպրտում էին օդի մեջ: Թըշ-վառ հռետորը, որ ինքն իր բերանով գլխին փորձանք բերեց, դուրս պրծավ երկար բաճկոնի միջից, որի փեշերից քաշում էին, և մի խայտաբղետ, նեղ ու կարճ վերնազգեստ հագին՝ փաթաթվեց Բուլբայի ոտքերին և խղճալի ձայնով աղերսեց.

«Հզոր տեր, պայծառափայլ պան, ես ճանաչում էի և ձեր եղբորը, հանգուցյալ Դորոշին: Նա մի ուղմիկ էր, որ զարդն էր ամբողջ ասպետության: Ես նրան ութ հարյուր ցեխին եմ տվել, երբ հարկավոր էր նրան ազատել տաճիկների գերու-թյունից»:

«Դու ճանաչո՞ւմ էիր իմ եղբորը, — հարցրեց Տարասը:

«Աստված վկա, ճանաչում էի. մեծահոգի պան էր»:

«Իսկ թո՛ւնուներ ի՞նչ է»:

«Ցանկե՛լ»:

«Լավ, — ասաց Տարասը, և ապա, մի քիչ մտածելուց հետո գարձավ կողակներին և այսպես ասաց. — Ժամանակ շատ կա ջճուղին կախելու՝ եթե պետք լինի, իսկ այսօր սրան ինձ

տվեք»: Այս ասելով, Տարասը նրան տարավ դեպի իր գու-մակը, որի մոտ կանգնել էին կողակները: «Դե մտիր սայլի տակ, պառկիր այնտեղ և մի՛ շարժվիր, իսկ դուք, տղերք, ջճուղին բաց չթողնեք»:

Ապա նա գնաց հրապարակը, որովհետև այնտեղ վաղուց արդեն հավաքվել էր բազմությունը: Բոլորն իսկույն ևեթ թո-ղին նավակների սարքավորումը և հեռացան գետափից, որով-հետև այժմ նրանք ելնելու էին ցամաքային արշավանքի և ոչ ծովային, և հարկավոր էին սայլակներ ու ձիեր՝ նավերի ու կողակների թեթև նավակների փոխարեն: Այժմ արդեն բո-լորն էին կամենում արշավել, ծերերը և երիտասարդները. բոլորը՝ համաձայն ավագների, կուրենների ատամանների և կոշկոյի խորհրդի, ինչպես և զապորոժյան ամբողջ զորքի ցանկությամբ վճռեցին արշավել Լեհաստանի վրա, վրեժ առ-նելու ամեն շարագործության, հավատի և կողակի պատվի այսպանման համար, քաղաքներից ավար առնելու, հրդեհելու գյուղերը և դաշտերը, և տափաստանի վրա լայն սփռելու հե-րոսության փառքը: Բոլորը հենց տեղնուտեղը սպառազինվե-ցին: Կոշկոյի հասակն ավելի բարձրացավ: Նա արդեն ազա-տասեր բազմության քմահաճ ցանկությունների չլու կատա-րածուն չէր: Նա միահեծան հրամանատար էր, մի դաժան բռնակալ, որ միայն հրամայել գիտեր: Ինքնահաճ և զվար-ճասեր բոլոր կողակները գեղակազմ կանգնել էին շարքի, հնազանդ խոնարհել գլուխները, չհամարձակվելով աչք բարձ-րացնել, մինչև չհնչեր կոշկոյի հրամանը. իսկ նա հրամայում էր հանդարտ, առանց աղմկելու, առանց շտապելու, և ընդ-հատումներով, ինչպես հին և շատ փորձառու կողակ, որ առաջին անգամը չէ ի կատար ածում խելացի մտածված գործը:

«Ուշի-ուշով նայեք, ամեն բանի ուշադիր եղեք, — այսպես ասաց նա: — Սարքի բերեք սայլակները և ձյութամանները, փորձեք զենքերը: Շատ շոր շառնեք ձեզ հետ. մի-մի շապիկ և երկու շալվար, մի թաղար խավիժ և բոված կորեկ, իսկ ավելին ոչ ոք թող չվերցնի: Սայլերն իրենց հետ պաշար կառ-նեն, որքան հարկավոր է: Ամեն կողակ պիտի ունենա երկու ձի: Վերցնել երկու հարյուր լուծ եզ, որովհետև գետանցում և ճմոտ տեղերում եզները հարկավոր են: Իսկ ամենից ավել-

լի, կարգ պաշտպանեք, պան զապորոժցիներ: Ես գիտեմ, որ ձեր մեջ կան այնպիսիները, որոնք հենց կողոպուտի պատահեն թե չէ, ոտափաթաթանի համար կպատառոտեն շինական բեհեզը և թանկագին կերպասները: Թողե՛ք այդ անվայել սովորութիւնը, դեն շարտեք կողոպուտը, առեք միայն զենքերը, եթե լավերը պատահեն, նաև ոսկի կամ արծաթ, որովհետև նրանք դին ունեն և միշտ հարկավոր են: Ահա ձեզ, պան զապորոժցիներ, առաջուց եմ ասում, եթե երթի ժամանակ որևէ մեկը հարբի, նրա զխին դատ չի լինելու. կհրամայեմ շան նման վզից կապեն սայլին, ով էլ լինի, թեկուզ ամբողջ զորքի ամենաքաջ կողակը. շան նման տեղնուտեղը կապանվի և դիակը կմնա առանց թաղելու, որպեսզի թռչունները լափեն, որովհետև երթի ժամանակ հարբողն արժանի չէ քրիստոնեայի նման թաղվելու: Երիտասարդներ, ամեն ինչում լսեք ծերերին: Եթե գնդակ դիպչի կամ թիթրով քերծեն ձեր գլուխը կամ մարմնի մի այլ տեղը, բանի տեղ մի՛ դնեք. մի թաս արաղի մեջ մի քիչ վառող խառնեք, խմեք մի շնչով, և ամեն ինչ կանցնի, տենդ էլ չեք ունենա. իսկ վերքի վրա, եթե վերքը մեծ չի, հողը ձեռքի ափի մեջ թուրքի հետ առաջ շաղախեք և այդ հողից մի քիչ դրեք վերքի վրա և այդպես էլ կչորանա վերքը, կանցնի: Դե հիմա գործի անցեք, գործի՛, տղերք, բայց առանց շտապելու և լավ կպեք գործի»:

Այդպես ասաց կոշեռը և հենց որ խոսքը վերջացրեց, իսկույն ևեթ բոլոր կողակները գործի անցան: Ամբողջ Սեչը զգաստացավ, և ոչ մի տեղ չէր կարելի տեսնել հարբած մեկին, կարծես թե կողակների մեջ երբեք հարբած մարդ չէր եղել: Ոմանք սարքում էին անիվների գոտիները և փոխում էին սայլերի սունիները, ոմանք սայլերի մեջ տեղավորում էին նւրպարակի պարկերը և զինամթերքը, իսկ ոմանք լծում էին ձիերը և եզները: Ամեն կողմից լսվում էր ձիերի դոփշուն, հրացանների փորձնական հրաձգութիւն, թրերի շառաչ, եղների բառաչ, սայլերի ճոնչոց, խոսակցութիւն և բարձր աղաղակ, և շուտով կողակների շարանն ամբողջ դաշտի վրա ձգվեց հեռու՛, հեռու՛: Շատ կենդանիներ, ով կկամենար վազել շարանի զխից մինչև պոչը: Փայտաշեն փոքրիկ եկեղեցում քահանան մաղթանք կատարեց, բոլորին օձեց սուրբ ջրով, և

ամենքը համբուրեցին խաչը: Երբ շարանը շարժվեց և Սեչից դուրս եկավ, բոլոր զապորոժցիները ետ նայեցին:

«Մնաս բարո՛վ, մայր,— ասացին բոլորը համարյա միաբերան.— Թող աստված քեզ պահի. ամեն շարից ու փորձանքից»:

Տարաս Բուլբան արվարձանով անցնելու ժամանակ տեսավ, որ յուր ջհուղ Յանկելն արդեն խփել էր վրանի նման մի ծածկոց և վաճառում էր կայծքար, փաթեթոցներ, վառող և զորքի համար հարկավոր այլ մանրուք, որ պետք էր ճանապարհին, նաև հաց: «Այս սատանի ձագին տես», ինքն իրեն մտածեց Տարասը և ձիու վրա մոտենալով նրան, ասաց.

«Հիմար, ինչո՞ւ ես այստեղ նստել. մի՞թե ուզում ես, որ քեզ ճնճղուկի նման հրացանով զարկեն»:

Յանկելն ի պատասխան ավելի մոտեցավ նրան և երկու ձեռքով նշան անելով, կարծես նրան ուզում էր մի գաղտնիք հաղորդել, ասաց.

«Պանը միայն թող լռի և ոչ ոքի չասի, որ կողակների սայլաշարքի մեջ ես մի սայլակ ունեմ. ես տանում եմ կողակների համար պետքական բաների պաշար և ճանապարհին նպարակ կվաճառեմ այնպիսի էժան գնով, որ ոչ մի ջհուղ այդպիսի գնով չի՛ վաճառել: Աստված վկա, այդպես է, այդպես է, աստված վկա»:

Տարաս Բուլբան ուսերը վեր քաշեց, զարմացավ ջհուղների ժիր բնավորութիւն վրա և ձին քշեց դեպի կողակների շարանը:

V

Շուտով ահ ու սարսափ տիրեց լեհական ողջ հարավ-արևմուտքին: Ամեն տեղ տարածվեցին լուրեր՝ «զապորոժցիները; երևացել են զապորոժցիները»: Ով կարողանում էր ազատվել, ազատվում էր, ամեն ինչ գլուխ էր առնում և փախչում, ըստ սովորութիւնի այդ անապահով և անհանգիստ դարի, երբ չէին կառուցում ո՛չ բերդեր և ո՛չ դղյակներ, այլ մարդը մի կերպ շինում էր իր ծղնոտ օթևանը, մտածելով. «Ինչո՞ւ աշխատանք ու փող ծախսել դրա վրա, երբ, միևնույն է, իր օթևանը պիտի ոչնչանա թաթարական ասպատակներից»:

Ամեն ինչ իրար անցավ. ով եզն ու գութանը փոխում էր ձիու
և զենքի հետ և մտնում զորագնդերը, ով թաքնվում էր, հետը
քշելով նախիրը և առնելով միայն այն, ինչ կարելի է տանել:
Երբեմն ճանապարհին հանդիպում էին և այնպիսիները, որոնք
զինված ձեռքերով էին ընդունում հյուրերին. բայց ավելի
բազմաթիվ էին նրանք, որոնք փախել էին վաղորդ: Բոլորը
գիտեին, որ դժվար է գլուխ դնել վայրագ ու ուզմասեր բազ-
մության հետ, որ հռչակված էր զապորոժյան զորք անունով
և որի խառնիխուռն ու սանձարձակ արտաքինը պարունա-
կում էր պատերազմական ժամանակի մտածված կարգ: Այ-
լուծին գնում էր, և ձիավորները ձիերին չէին հոգնեցնում ու
տաքացնում, հետևակը սայլակների ետևից քայլում էր զգաստ,
և ամբողջ շարանը շարժվում էր միայն գիշերը, ցերեկը հան-
գըստանալով ամայի և անբնակ վայրերում և անտառներում,
որ այն ժամանակ լի և առատ էին: Թշնամու կողմն էին առաք-
վում լրտեսներ և հետախույզներ, որոնք դիտում էին որտեղ
ինչ կար: Եվ հաճախ զապորոժցիները հայտնվում էին այն-
պիսի վայրերում, որտեղ ամենից քիչ էին սպասելի, հայտնը-
վում էին հանկարծակի, և այն ժամանակ ամեն ինչ հրաժեշտ
էր տալիս կյանքին. հրդեհը լափում էր գյուղերը, նախիրն
ու ձիերը, որոնք ետ էին մնում նահանջող թշնամու զորքից,
տեղնուտեղը ջարդոտվում էին: Թվում էր, թե զապորոժցիներն
ավելի խնջույք էին անում, քան պատերազմ: Այժմ մեր մա-
զերը կցցվեին կիսավայրենի դարի գազանությունների այն
սարսափելի նշաններից, որ զապորոժցիներն ամենուրեք սրփ-
ռում էին: Մանուկներին ջարդում էին, թրերով կտրատում
էին կանանց կուրծքը, մաշկում էին կաշին ոտքերից մինչև
ծնկները և ապա ազատ թողնում,— մի խոսքով կողակները
լիովին հատուցում էին իրենց նախկին պարտքը: Մի վանքի
վանահայր, առնելով նրանց մոտալուտ գալստյան լուրը, առա-
քեց երկու միաբանների, որոնք վանահոր անունից կողակնե-
րին պետք է ասեին, թե նրանք իրենց չեն պահում ինչպե-
հարկն է, թե զապորոժցիների և կառավարության միջև խա-
ղաղություն է կնքված, թե զապորոժցիները խախտում են թա-
գավորի հանդեպ ունեցած պարտավորությունները և ընդ
նմին առհասարակ նաև ժողովրդյան իրավունքը:

ԸՄԿԻՍԿՈՎՈՍԻՆ ասա իմ և բոլոր զապորոժցիների անու-

եից,— պատասխանեց կոշկոյը,— որ չվախենա ոչ մի բա-
նից. կողակները սրանով դեռ նոր են վառում և ծխում իրենց
չիբուխները»:

Եվ շուտով ամեն ինչ խորտակող բոցը կլանեց փառահեղ
վանքը, և նրա գոթական վիթխարի պատուհանները մոայլ
նայեցին հրե ալիքների միջից: Վանականների, ջհուղների և
կանանց սարսափահար խմբերը հանկարծ թափվեցին այն քա-
ղաքները, որտեղ պահակազորի և քաղաքային ամրություն-
ների վրա հույսի թեթև նշույլ կար: Կառավարության կողմից
ժամանակ առ ժամանակ ուղարկվող փոքրաթիվ զորագնդերի
ուշացած օգնությունը կամ չէր հանդիպում զապորոժցիներին
և կամ խեղճանում էր առաջին հանդիպումից դարձնում էր
թիկունքն ու ետ սլանում արագավազ ձիերով: Պատահում էր,
որ թագավորական շատ զորապետներ, որոնք հռչակվել էին
նախնի պատերազմներում, վճռում էին, իրենց ուժերը միաց-
նելով, պատվար կանգնել զապորոժցիների դեմ: Երիտասարդ
կողակները հենց նրանց վրա էին փորձում իրենց ուժը, քա-
նի որ երիտասարդները խուսափում էին կողոպուտից, շահա-
մուլությունից ու թույլ թշնամուց և վստովում էին ծերերի
առաջ իրենց ցույց տալու ցանկությունը, դեմառդեմ չափվե-
լով ժիր ու պարծենկոտ լեհացու հետ, որը հսլարտ նժույգի
վրա սլանում էր քամու հետ, տառատոկի թևերն արձակած:
Զվարճալի զբաղմունք էր. նրանք արդեն կալում ձեռք էին
բերել ձիասարք, թանկագին թրեր ու զենքեր: Դեռ նոր թևա-
վորված ձագերը մի ամսում առնականացան և բոլորովին
վերածնվեցին, տղամարդ դարձան: Նրանց դիմազծերը, որոնց
վրա մինչ այդ կար պատանեկան ինչ-որ քնքրություն, ամրա-
ցան ու դարձան ահեղ: Իսկ ծերունի Տարասը հրճվանքով էր
նայում իր երկու զավակներին, որոնք առաջիններից էին
Կարծես Օստապի ճակատին ի ծնն գրված էր ուղմի ուղին և
պատերազմական գործեր մղելու դժվարին ուսմունքը: Նա, ոչ
մի անգամ իրեն չկորցնելով և ոչ մի պատահարից չչփոթվե-
լով, սառնարյունությամբ, որ համարյա անբնական էր քսան-
քսաներկու տարեկան երիտասարդի համար, մի ակնթարթում
կարողանում էր չափել ամբողջ վտանգը և իրերի դրությունը,
տեղնուտեղը գտնելով վտանգից խուսափելու միջոցը. սակայն
խուսափել այնպես, որ հետո ավելի աներկբա հաղթահարի

վտանգը: Նրա շարժումներն աչքի էին ընկնում արդեն փորձառու վճռականությամբ, և չէր կարելի չնկատել ապագա առաջնորդի հակումները: Ամրակուռ էր նրա մարմինը, և նրա ասպետական հատկություններն արդեն վաստակել էին առյուծի հատկությունների հզոր ուժը:

«Օ՛, ժամանակով նա քաջարի զորավար կլինի,— ասում էր ծերունի Տարասը.— ճիշտ որ քաջարի զորավար և այն էլ այնպիսին, որ կտա, հորից կանցնի»:

Անդրին ողջ էությամբ խորասուզվել էր գնդականների և թրերի գրավիչ երաժշտության մեջ. նա շփտեր, թե ինչ ասել է վաղորդ մտածել ու հաշվել և կամ թե չափել իր և օտարի ուժերը: Նա պատերազմի մեջ տեսնում էր ամենհի գրգանք և արբեցում: Նրա աչքերին խրախճանային մի բան էր երևում այն ռուպեններին, երբ բորբոքվում է մարդու գլուխը. աչքերի առաջ ամեն ինչ փայլատակում ու խառնվում է, թռչում են գլուխներ, գլղրոցով գետին են գլորվում ձիերը, իսկ ինքը սլանում է հարբած՝ գնդականների սուլոցի տակ և թրի փայլով հարվածում է ամենքին ու չի զգում զարկերը: Շատ անգամ էր հայրը զարմանում, տեսնելով, թե ինչպես Անդրին, զբոսված միայն դուրաբորբոք կրքից, թափով արշավում էր նրա դեմ, որի դեմ երբեք չէր համարձակվի սֆաղարյուն և խելացի կողակը, և սոսկ իր հախուռն գրոհով կատարում էր այնպիսի հրաշքներ, որոնք զարմացնում էին պատերազմի բովում եփված ծերունիներին: Զարմանում էր ծերունի Տարասը և ասում.

«Սա էլ քաջ է, թշնամին շտանի այս կտրիճին... Օստապին չի հասնի, բայց էլի քաջ է, քաջ կտրիճ»:

Զորքը որոշեց հարձակվել ուղղակի Դուբնո քաղաքի վրա, որտեղ, ըստ լուրերի, շատ գանձեր կային և հարուստ բնակիչներ: Մեկ և կես օրում երթը վերջացավ, և զապորոցիները երևացին քաղաքի առաջ: Բնակիչները որոշեցին պաշտպանվել մինչև վերջին ուժերը և հնարավորությունները ու գերադասեցին մեռնել իրենց շեմքերի առաջ՝ փողոցներում և հրապարակներում, քան թշնամուն ներս թողնել: Քաղաքը շրջապատված էր հողե բարձր պատնեշով. որտեղ պատնեշը ցածր էր, բարձրանում էր քարե պատ կամ տուն, որ մարտկոցի դեր էր խաղում և կամ, վերջապես, կաղնի փայտից ցանկապատը: Պահակագործն ուժեղ էր և զգում էր իր գործի կարևորու-

թյունը: Զապորոցիները քիչ էր մնում թափով բարձրանալին պատնեշի վրա, սակայն նրանց ետ մղեց թշնամու զորեղ կարտեշը: Քաղաքի բնակիչները, ըստ երևույթին, նույնպես չէին կամենում պարապ մնալ և խմբերով կանգնել էին քաղաքի պատնեշի վրա: Նրանց աչքերի մեջ կարելի էր կարգալ հուսահատ դիմադրություն. կանաչք նույնպես վճռեցին մասնակցել և զապորոցիների գլխին թափեցին քարեր, տակառներ, թաղարներ, եռացրած կուպր և վերջապես պարկեր՝ լի ավազով, որ կուրացնում է աչքերը: Զապորոցիները չէին սիրում գործ ունենալ բերդերի հետ. բերդ պաշարելը նրանց գործը չէր: Կոշևոյը հրամայեց ետ նահանջել և ասաց.

«Ոչինչ, պան եղբայրներ, մենք կնահանջենք, բայց թող նզովյալ թաթար լինեմ և ոչ քրիստոնյա, եթե նրանցից մեկին կենդանի բաց թողնենք քաղաքից: Թող նրանք բոլորը շան նման սովից սատկեն»:

Զորքը, ետ քաշվելով, օղակեց ամբողջ քաղաքը և պարապությունից սկսեց ավերել շրջակայքը, հրդեհելով շրջակայքի գյուղերը, չհավաքած ցորենի դեղերը, ձիերի երամակներն արձակելով արտերի մեջ, որոնց մանգաղը դեռ չէր դիպել և որտեղ, հակառակի պես, օրորվում էին ծանր հասկերը՝ պտուղն արտասովոր բերքի, որ այն ժամանակ լիառատ ընծայել էր բոլոր հողագործներին: Քաղաքից սարսափով դիտում էին, թե ինչպես էին ուշաջնում իրենց գոյության միջոցները: Այնինչ զապորոցիները, իրենց սայլերը քաղաքի շուրջ բոլոր տեղավորելով երկու շարքի, բանակ էին դրել այնպես, ինչպես Սեչում՝ կուրեններով. նրանք ծխում էին իրենց ծխամորձները, փոխանակում էին կովում ձեռք բերած զենքերը, խաղում էին աթուրմա, ջուխտ ու կենտ և սպանիչ սառնարյունությամբ դիտում էին քաղաքի կողմը: Գիշերը խարույկ էին վառում. յուրաքանչյուր կուրենում խոհարարները պղնձե մեծ կաթսաների մեջ եփում էին քաշովի. ողջ գիշերը վառվող կրակների առաջ կանգնում էին անքուն պահակներ: Բայց շուտով զապորոցիներն սկսեցին ձանձրանալ պարապությունից և երկարատև զգոնությունից, որ աննպատակ էր: Կոշևոյը հրամայեց նույնիսկ կրկնապատկել բաժին դինին, որ զորքի մեջ երբեմն գործ էր անում, եթե չկային դժվար սխրագործություններ ու զորաշարժեր: Այդպիսի կյանքը դուրեկան

չէր երիտասարդներին և մանավանդ Տարաս Բուլբայի որդիներին: Անդրին նկատելի կերպով ձանձրանում էր. «Անբան գլուխ,— ասում էր նրան Տարասը:— Համբերիր, կողակ, ատաման կդառնաս: Նա՛ շի քաջ զինվոր, ով կարևոր գործի մեջ շի կորցնում ոգին, այլ նա՛ է քաջ զինվոր, ով պարապու-թյունից էլ շի ձանձրանում, ով ամեն ինչի դիմանում է, և նրան ինչ էլ անես, նա իր ասածը կանի»: Բայց դյուրաբորբոք պատանին նման չէ ծերունուն: Տարբեր են երկուսի նկարագիրը, և նրանք տարբեր աչքերով են նայում միևնույն բանին:

Այնինչ արդեն վրա հասավ Տարասի զորագունդը, որ բերում էր Տովկաչը. նրա հետ էին նաև երկու եսաուլ, գրագիրը և զորագնդի սյուս պաշտոնատարները. գումարված բոլոր կողակները շորս հազար հոգուց ավելի էին: Նրանց մեջ սակավ չէին նաև սեփական ձիերով կողակներ, որոնք իրենք էին եկել իրենց կամքով՝ առանց զորակոչի, հենց որ լսել էին բանի էությունը: Եսաուլները Տարասի որդիների համար բերել էին նրանց պառավ մոր օրհնությունը և յուրաքանչյուրին մի-մի տիրամոր պատկեր՝ մշտադալար նոճուց, Կիևի Մեծիգորսկ վանքից: Երկու եղբայրները տիրամոր պատկերները կախեցին իրենց վզից և սկսեցին մտածմունքի մեջ, հիշելով իրենց պառավ մորը: Նրանց ի՞նչ է ասում և ի՞նչ է գուշակում այդ օրհնությունը: Արդյոք օրհնություն է հաղթության՞ թշնամու դեմ, և ուրախ վերադարձ դեպի հայրենիք՝ ավարով ու փառքով, որի մասին փանդիտ նվագողները հավիտյան պիտի երգեն; թե՞... բայց մութ է ապագան և մարդու առաջ նա կանգնած է ճահիճներից ելնող աշնանային մշուշի պես: Նրա մեջ խելահեղորեն և թևերը թափահարելով վեր ու վար են անում թռչուններ, իրար չճանաչելով, աղավնին շտանելով բազեին, բազեն՝ աղավնուն, և ոչ ոք չգիտե, թե որքան հեռու է թռչում իր կորստից...

Չստապն արդեն իր գործի վրա էր և վաղուց հեռացել էր դեպի կուրենները, իսկ Անդրին, ինքն էլ չիմանալով ինչու, սրտի վրա զգում էր մի ծանրություն: Կողակներն արդեն ավարտել էին իրենց ընթրիքը. խարույկները վաղուց հանգել էին, հուլիսյան շքնաղ գիշերը պատել էր օդը: Սակայն Անդրին չէր գնում դեպի կուրենները, քնելու չէր պառկում և

ակամա նայում էր իր առաջ փոված ողջ տեսարանին: Երկընթեում նուրբ ու սուր փայլով շողջողում էին անհամար աստղերը: Ամբողջ դաշտի վրա, մինչև հեռու-հեռուներ, երևում էին սայլերը և սայլերից կախված կուպրի ամանները, սայլերի վրա թշնամուց խլած ամեն տեսակ բարիք ու նպարակ: Սայլերի մոտ, սայլերի տակ և սայլերից հեռու ամեն տեղ երեվում էին խոտի վրա փոված զապորոժցիները, որոնք քնել էին, յուրաքանչյուրը ներկայացնելով մի պատկեր. մեկը գլխի տակ դրել էր տոպրակը՝ մյուսը՝ գլխարկը, երրորդը գլուխը դրել էր իր ընկերոջ կողքի վրա: Յուրաքանչյուր կողակից անբաժան էին թուրը. հրացանը, կարճ կոթով ծխամորճն ու նրա պղնձե վահանակները, երկաթե փորրիչներն ու հրահանը: Հաղթամարմին եզները պառկել էին, ծալելով ոտքերը, և նրանց սպիտակավուն մեծ խմբերը հեռվից նման էին գորշ քարերի, որ փոված էին դաշտի զառիվայրի վրա: Ամեն կողմից արդեն բարձրանում էր խոտերի մեջ քնած ամբողջ զորքի թանձր խումփոցը, որին դաշտից զրնգուն վրնչոցով արձագանքում էին ձիերը, որոնք զայրացել էին բխված ոտքերի համար: Այնինչ հուլիսյան գիշերի գեղեցկությունը խառնել էր անհղ ու հոյակապ մի տեսարան ևս: Դա հեռվում հրդեհվող շրջակայքի հրացուլքն էր: Մի տեղ բոցը հանդարտ ու փառահեղ փովել էր երկնքով, մի այլ տեղ՝ կրակը, հանկարծ հանդիպելով մի դյուրավառ նյութի, մրկի նման սլացել ու սուրում էր, թռչում դեպի վեր, մինչև աստղերը, և նրա բզկտված ծվենները հանգում էին ամենահեռու երկնքում: Մի այլ տեղ հրդեհված սև վանքն անհղ կանգնել էր, ինչպես կարտեզյան դժնադեմ արեղա, և կրակի յուրաքանչյուր ցուլքին ցուլց էր տալիս իր մոռյալ վեհությունը: Դեռ վառվում էր վանքի պարտեզը, և կարծես լսելի էր, թե ինչպես վշշում էին ծառերը, ծխի մեջ փաթաթվելով, և երբ դուրս էր թռչում կրակը, նա կարմրակապույտ և հրե գույնի ֆոսֆորյա շողերով լուսավորում էր հասած սայլորները, և կամ թե այս ու այնտեղ երևացող դեղնած տանձերը դարձնում էր կարմիր ոսկի և կրակի լույսով, հենց նույն տեղը՝ ծառերի արանքում սևին էր տալիս շենքի պատից կամ ծառի ճյուղից կախած թշվառ ջհուղի մարմինը կամ թե որևէ վանականի մարմին, որ շենքի հետ միասին խորտակվել էր բոցերի մեջ: Հեռվում հրդեհի

վրա պտույտներ էին գործում թռչունները, որոնք կրակե դաշտում նման էին մութ ու մանր խաչերի խմբի։ Թվում էր, թե շրջապատված քաղաքը քնել է։ Նրա բարձր գմբեթները, կտուրները, ցանկապատն ու պարիսպները մարմանդ ցուլացնում էին հեռավոր հրդեհների բոցը։ Անդրին անցավ կողակների շարքերի միջով։ Խարույկները, որոնց մոտ նստել էին պահակները, ամեն ակնթարթ կարող էին հանգչել և իրենք՝ պահակներն էլ քնել էին, կողակի ողջ ախորժակով խավիժն ուտելուց հետո։ Նա զարմացավ այդ անհոգության վրա և մտածեց. «Լավ է, որ մոտերքում զորավոր թշնամի չկա և ոչ ոքից վախ չկա»։ Վերջապես ինքն էլ մոտեցավ սայլերից մեկին, ելավ սայլի վրա և պառկեց, ձեռքերը ծալելով գլխի տակ. բայց չկարողացավ քնել և երկար ժամանակ նայում էր երկնքին, որ բացվում էր նրա առաջ։ Օդը մաքուր ու թափանցիկ էր. խիտ աստղերը, որոնք կազմում էին Հարդագողի ճանապարհը և գոտի էին կապել երկնքով, ամբողջովին ողողված էին լույսով։ Ժամանակ առ ժամանակ նա կարծես ընկնում էր մոռացության մեջ, և նիրհի մի թեթև ամպ նրա աչքերի մի ակնթարթ պատում էր երկինքը, ապա նորից պարզվում էր այն և դարձյալ ջինջ ցուլանում։ Այն ժամանակ նրան թվաց, թե մարդկային մի տարօրինակ կերպարանք ցուլաց նրա առաջ։ Մտածելով, որ այդ քնի պարզ պատրանք է, որ հիմա կջքանա, նա աչքերն ավելի մեծ բացեց և տեսավ, որ իրոք իր վրա է թեքվել մի սմբած ու չորացած դեմք և ուղիղ նայում է իր աչքերին։ Երկար և ածուխի նման սևաթույր մազերը անխնամ ու խոփվ դուրս էին թափվել գլխի վրա գցած սև քողի տակից։ Ե՛վ աչքերի տարօրինակ փայլը, և՛ սևությունը մեռելային դեմքի, որ ուներ խիստ դիմագծեր, ավելի շուտ ստիպում էին մտածել, որ նա մի ուրվական է։ Ընդորին ակամայից ձեռքը մեկնեց հրազենին և համարյա դողալով արտասանեց.

«Ո՞վ ես դու։ Եթե շար ոգի ես, կորի՛ր իմ աչքից. եթե կենդանի մարդ ես՝ անժամանակ ես կատակ անում, մի զարկով կսպանեմ»։

Ի պատասխան այդ խոսքերի, ուրվականը մատը դրեց շրթունքներին և կարծես թախանձում էր, որ նա լուռ մնա։ Անդրին ձեռքը կախեց և սկսեց ավելի ուշադիր դիտել։ Նա եր-

կար մազերից, պարանոցից ու կիսաբաց թխագույն կրծքից ճանաչեց, որ ուրվականը կին է։ Բայց նա տեղացի չէր. նրա դեմքը թուխ էր և ցավից հյուծված. լայն այտուկներն ահագին դուրս էին ցցվել փոս ընկած այտերի վրա. նեղ աչքերն աղեղնաձև կտրվածքով դեպի վեր էին բարձրանում, և ինչքան ավելի էր Անդրին նայում նրա դիմագծերին, այնքան այլելի էր գտնում ինչ-որ ծանոթ բան։ Վերջապես նա շճամբերեց և հարցրեց.

«Ասա, ո՞վ ես դու. ինձ թվում է, որ ես քեզ ճանաչում եմ կամ մի տեղ տեսել եմ»։

«Երկու տարի առաջ, Կիևում»։

«Երկու տարի առաջ, Կիևում»,— կրկնեց Անդրին, ջանալով վերհիշել այն ամենը, որ նախկին բուրսակային կյանքից մնացել էր նրա հիշողության մեջ։ Նա մի անգամ էլ ուշադիր նայեց կնոջը և հանկարծ ամբողջ ձայնով բղավեց. «Դու թաթարուհին ես, պաննայի աղախինը, վոևոդի աղջկա...»։

«Ե՛ր 22»,— արտասանեց թաթարուհին, աղերսադեմ խաչելով ձեռքերը, դողալով ողջ մարմնով և միաժամանակ գլուխը ետ դարձնելով, որպեսզի տեսնի, թե արդյոք ոչ ոք չզարթնե՞ց Անդրիի այդպիսի հուժկու կանչից։

«Ասա՛, ասա՛, դու ինչո՞ւ ես այստեղ, դու ինչպե՞ս եկար,— ասաց Անդրին համարյա շնչասպառ և շշուկով, որ յուրաքանչյուր բույն ընդհատվում էր ներքին հուզմունքից։— Որտե՞ղ է պաննան, դեռ ո՞ղջ է»։

«Նա այստեղ է, քաղաքում»։

«Քաղաքո՞ւմ»,— արտասանեց նա և քիչ մնաց նորից բղավելու ու զգաց, որ ամբողջ արյունը խուժեց դեպի սիրտը։ «Իսկ ինչո՞ւ է նա քաղաքում»։

«Որովհետև ծերունի պանն ինքը քաղաքումն է. նա արդեն մեկ ու կես տարի է, որ իբրև վոևոդ նստած է Դուբնոյում»։

«Իսկ նա ամուսնացե՞լ է... Դե ասա՛, ի՞նչ զարմանալին եմ, իսկ ի՞նչ է նա...»։

«Նա երկրորդ օրն է, որ բան չի կերել»։

«Ո՞նց թե»։

«Քաղաքի բնակիչներից ոչ մեկը վաղուց է, որ հացի պատառ չունի։ Վաղուց է, որ բոլորը հող են ուտում»։

Անդրին քարացավ:

«Քաղաքի պատենելի վրայից պաննան տեսավ քեզ զպարո-
տոցիներին հետ: Նա ինձ ասաց. «Գնա՛, ասա ասպետին՝ եթե
նա ինձ հիշում է, թող ինձ մոտ գա. իսկ եթե չի հիշում, թող
մի կտոր հաց տա իմ պառավ մորը, որովհետև ես չեմ ուզում
տեսնել, թե ինչպես մայրս պիտի մեռնի իմ աչքերի առաջ:
Լավ է՝ ուաջ ե՛ս մեռնեմ, իսկ նա ինձնից հետո: Խնդրիր և
ընկիր նրա ծնկներն ու ոտքերը: Նա էլ պառավ մայր ունի՝ թող
ի սեր նրա հաց ուղարկի»»:

Կողակի երիտասարդ սրտում բռնկվեցին ու զարթնեցին
բազմապիսի զգացմունքներ:

«Բայց դու ինչպե՞ս ես ընկել այստեղ: Ինչպե՞ս եկար»:

«Գետնի տակի անցքով»:

«Մի՞թե գետնի տակ անցք կա»:

«Կա՛»:

«Ո՞րտեղ է»:

«Զե՞ս մատնի, ասպետ»:

«Երդվում եմ սուրբ խաչով»:

«Եթե իջնես սելավի քարուտը, անցնես ջուրը, այնտեղ է,
որ եղեգնուտն է»:

«Եվ ուղիդ տանում է քաղա՞ք»:

«Ուղիդ դեպի քաղաքի վանքը»:

«Գնա՛նք, հենց հիմա գնանք»:

«Բայց, ի սեր Քրիստոսի և սուրբ Մարիամի, մի կտոր
հաց»:

«Լա՛վ, կտանենք: Սպասիր սայլի մոտ, բայց ավելի լավ
է պառկիր սայլի մեջ. քեզ ոչ ոք չի տեսնի, բոլորը քնած են:
Ես իսկույն կվերադառնամ»:

Եվ նա գնաց դեպի այն սայլերը, որոնց մեջ ամբողջ կու-
րենի պաշարն էր: Նրա սիրտը տրոփում էր: Ողջ անցյալը
այն ամենը, ինչ ծածկել ու խլացրել էին կողակային ճամ-
բարը, ռազմի դաժան կյանքը, այդ ամենը միանգամից երե-
կավ և իր հերթին խոր սուզեց ներկան: Ինչպես ծովի խորունկ
ու խավար խորքից, նորից լողալով դուրս ելավ այն շքնաղ
կինը. նրա հիշողության մեջ նորից շողացին նրա գեղեցիկ
ձեռքերը, աչքերը, ժպտացող շրթունքները, ընկույզի գույնի
թուխ վարսերը, որի գանգուր խուրձերը թափվում էին կրծքի

վրա և կուսական մարմնի մնացած առաձիգ ու համաչափ
անդամները: Ո՛չ, նրա սրտի մեջ նրանք չէին հանգել և չէին
ոչնչացել, նրանք միայն մի կողմ էին քաշվել, որպեսզի մի-
առժամանակ ազատութուն տան ուրիշ հզոր զգացումների:
Եվ սակայն երիտասարդ կողակի խորունկ քունը նրանք հա-
ճախ էին վրդովում: Եվ, արթնանալով, նա անքուն պառկում
էր մահճի վրա, չկարողանալով մեկնել իր անքնության պատ-
ճառը:

Նա քայլում էր, իսկ սիրտը տրոփում էր ավելի և ավելի
ուժեղ, երբ հիշում էր, որ նրան նորից պիտի տեսնի, և դո-
ղում էին առույզ ծնկները: Հասնելով սայլերին՝ նա բուր-
վին մոռացավ, թե ինչու է եկել. ձեռքը ճակատին տարավ և
երկա՛ր-երկար շփեց ճակատը, ջանալով հիշել, թե ի՞նչ պետք
է անի: Վերջապես, ցնցվեց և ահը պատեց նրան. նա հան-
կարժ մտաբերեց, որ աղջիկը մեռնում է քաղցից: Նա հար-
ձակվեց սայլի վրա և թևի տակ դրեց մի քանի մեծ սև հաց.
բայց իսկույն մտածեց, թե այդ ուտելիքը, որ հարմար է բո՛ւ
և անքմահաճ զպարոտցու համար, արդյոք կոշտ և անվայել
չի՞ նրա նուրբ կազմվածքին: Նա հիշեց, որ կոշտը երեկ խո-
հարարներին նախատում էր, որ նրանք ամբողջ արինջի ալ-
յուրը մեկ անգամից եփել են խավիժի համար, այնինչ ալյու-
րը հերիք կաներ երեք անգամի: Լիովին համոզված, որ կաթ-
սանների մեջ նա կգտնի խավիժ, որքան ուզի, նա դուրս քաշեց
հոր ռազմերթի կաթսան և գնաց իրենց կուրենի խոհարարի
մոտ, որը քնած էր երկու տասը դուլլանոց կաթսանների կող-
քին, որոնց տակ մոխիրը դեռ տաք էր: Նայելով կաթսանների
մեջ, նա զարմացավ, տեսնելով, որ երկուսն էլ դատարկ են:
Գերմարդկային ուժեր էին պետք կաթսանները դատարկելու,
մանավանդ որ նրանց կուրենում ավելի քիչ մարդիկ կային,
քան ուրիշ կուրեններում: Նա նայեց ուրիշ կուրենների կաթ-
սանները. ամեն տեղ դատարկ էր: Ակամայից նա մտաբերեց
ասացվածքը. «Զապորոցիները երեխաների նման են, քիչ
լինի կուտեն, շատ լինի՝ է՛լի բան չեն թողնի»: Ի՞նչ անել: Մի
ինչ-որ տեղ, կարծես հոր սայլի վրա, պետք է որ մի պարկ
սպիտակ հաց լինի, որ գտել էին վանքի փուղը կողպտելու
ժամանակ: Նա ուղղակի մոտեցավ հոր սայլին, բայց սայլի
վրա պարկը չկար: Օստապը պարկը դրել էր գլխատակին և

գետնի վրա փռված, խումփացնում էր ամբողջ դաշտով: Նա մի ձեռքով բռնեց պարկը և հանկարծ քաշեց, այնպես որ Օստապի գլուխն ընկավ գետնին, և նա քնաթաթախ վեր թռավ և աչքերը փակ նստելով, ամբողջ ուժով գոռաց. «Բռնե՛ք, բռնե՛ք սատանի ձագ լեհին... բռնե՛ք, ձիուն բռնե՛ք...»: «Լո՛ր, բեզ կսպաննամ»,— ահից բղավեց Անդրին, նրա վրա բարձրացնելով հացի պարկը: Սակայն Օստապն առանց այդ էլ արդեն խոսքը չշարունակեց, հանդարտվեց և այնպես խորմփաց, որ նրա շնչառությունից օրորվեցին կողքի խոտերը: Անդրին վեհերոտ նայեց շորս կողմը, որպեսզի տեսնի, թե կողակներին որևէ մեկին չի՞ արթնացրել Օստապի քնատ գառանցանքը: Ծիշտ որ ցցունքով մի գլուխ մոտակա կուրծնում գետնից բարձրացավ, աչքերը ման ածեց և նորից գետին խոնարհվեց: Երկու բույե սպասելով, նա վերջապես ճանապարհ ընկավ՝ բեռը շալակին: Թաթարուհին պառկել և հագիվ էր շնչում: «Վե՛ր կաց, գնանք: Բոլորը քնած են, մի՛ վախենա: Կարո՞ղ ես դու այս հացերից մեկը վերցնել, եթե ես չկարենամ բոլորը շալակել»: Այս ասելով նա շալակեց պարկերը, մի սայլի մոտով անցնելիս դուրս քաշեց նաև մի պարկ կորեկ, ձեռքն առավ նույնիսկ այն հացերը, որ ուզում էր հանձնել թաթարուհուն և ծանրության տակ մի քիչ կքած, խիզախությամբ անցավ քնած զապորոժցիների շարքերի միջով:

«Անդրի՛»,— ասաց ծերունի Բուլբան այն պահին, երբ նա անցավ նրա մոտով: Նրա սիրտը քարացավ: Նա կանգ առավ և ամբողջովին դողալով, հեզիկ արտասանեց.

«Ի՞նչ է»:

«Քեզ հետ կնիկարմատ կա: Աստված վկա, վեր կկենամ, կողքածաղերդ կփշռեմ: Կնիկարմատը քեզ լավ օրի չի՞ հասցնի»: Այդ ասելով, նա գլուխը հենեց արմունկին և սկսեց ուշիուշով դիտել շղարշի մեջ փաթաթված թաթարուհուն:

Անդրին կանգնել էր կիսակենդան, չհամարձակվելով նայել հոր դեմքին: Եվ ապա, երբ աչքերը բարձրացրեց և նայեց հորը, նա տեսավ, որ ծերունի Բուլբան արդեն քնել էր, գլուխը ձեռքի ափի մեջ:

Նա խաշակնքեց: Հանկարծ նրա սրտից ահը չքացավ ավելի արագ, քան պատել էր: Իսկ երբ նա շրջվեց, որ նայի թաթարուհուն, նա արդեն նրա առջևն էր, ինչպես գրանիտի խա-

վար արձան, շղարշի մեջ փաթաթված, և հեռավոր հրդեհի ցոլքը բռնկվելով, լուսավորեց միայն նրա աչքերը, որոնք դիակի աչքերի նման սառած էին: Նա քաշեց նրա թևը, և երկուսը միասին գնացին, անընդհատ ետ նայելով, և վերջապես, զառիվայրով իջան ցածր գետահովիտը, որ հեղեղատի հուն էր, որտեղ ծուլ-ծուլ սողում էր գետակը՝ ափերին բռշյա և այս ու այնտեղ մամոտ գուղձեր: Իջնելով այդ գետահովիտը, նրանք իսպառ ծածկվեցին այն դաշտից, ուր զապորոժցիների զորաբանակն էր: Համենայն դեպս, երբ Անդրին ետ նայեց, տեսավ, որ իր ետևից թեքությունը մի մարդահասակի շափ բարձր էր. նրա գագաթին օրորվում էին դաշտային խոտերը, իսկ նրանց վրա՝ երկնքում լուսինն էր, իբրև ալ կարմիր ոսկու թեք մանգաղ: Տափաստանից եկող հովն արդեն իմաց էր անում, որ մինչև լուսաբացը քիչ է մնացել: Բայց ոչ մի տեղից չէր լսվում աքաղաղի հեռավոր կանչը. ո՛չ քաղաքում և ո՛չ էլ ավերված շրջակայքում չէր մնացել և ո՛չ մի աքաղաղ: Մի փոքրիկ գերանի վրայով նրանք անցան գետակը, որի այն կողմը բարձրանում էր մյուս ափը, որ ավելի բարձր էր թվում, քան այս ափը, և նման էր իսկական դարափուլի: Կարծես այդ տեղը քաղաքային բերդի ամուր ու հուսալի մի կետն էր, և գոնե հողի պատենշն այդտեղ ավելի ցածր էր և հետևից չէր երևում պահակազորը: Բայց ավելի հեռու բարձրանում էր վանքի հաստ պատը: Փուլ եկած ափը պատած էր մացառով, և գետակի ու դարափուլի միջև եղած փոքրիկ հովիտը ծածկված էր բարձր եղեգնով, որ համարյա մարդու հասակի էր: Դարափուլի գագաթին նշմարվում էին ցանկապատի մնացորդները, որոնք մատնում էին երբեմնի բանջարանոցը. ցանկապատի առաջ կռատուկի լայն տերևներն էին, որոնց հետևից ցցվել էին թայլը, վայրի փշախոտը և արևածաղիկը, որ ամենից բարձր էր ցցել գլուխը: Այստեղ թաթարուհին հանեց քոշերը և ֆայլեց բոբիկ ոտքերով, զգուշ վեր բարձրացնելով փեշերը, որովհետև տեղը ճմուռ էր և ջրով լի: Եղեգների միջով անցնելով, նրանք կանգ առան ճախերի կույտի առաջ: Մի կողմ հրելով ճախերը, նրանք գտան հողե կամարի նման մի բան, մի ճեղք, որ ավելի չէր, քան հացի փուռի ճեղքը: Թաթարուհին գլուխը խոնարհելով, պռաջինը ներս մտավ, նրա ետևից ներս մտավ Անդրին, կռանա-

լով, որքան կարող էր ցածր, որպեսզի պարկերը շալակին կարողանա անցնել, և շուտով երկուսն էլ կորան կատարյալ մթության մեջ:

VI

Անդրին հաղիվ էր շարժվում հողե մութ ու նեղ միջանցքում, հացի պարկերը շալակին հետևելով թաթարուհուն:

«Շուտով լույս կլինի, — ասաց թաթարուհին. — մենք մոտենում ենք այնտեղին, որտեղ ես դրել եմ ճրագը»:

Եվ իրոք, հողե խավար պատերը հետզհետե լուսավորվեցին: Նրանք հասան մի փոքրիկ հրապարակի, որտեղ մատուռի նման մի բան կար. պատի առաջ դրված էր մի նեղ սեղան, բեմի սեղանի նման, և նրա վրա երևում էր կաթոլիկների աստվածամոր պատկերը՝ համարյա իսպառ մաշված ու խունացած: Պատկերի առաջ կախված փոքրիկ արծաթյա կանթեղը հազիվ էր լուսավորում: Թաթարուհին կոացավ, գետնից վերցրեց պղնձե ճրագը՝ բարակ ու բարձր կոթով, փոքրիկ ունելիքներով, որոնք կախված էին շղթաներից, ճաղով՝ պատրույզը սարքելու համար, և մարիչով: Նա ճրագը վառեց կանթեղի կրակից: Լույսն ուժեղացավ, և նրանք, միասին քայլելով, մերթ լուսավորվելով զորավոր կրակից, մերթ ընկնելով ածխի նման սև սովերների մեջ, հիշեցնում էին Հերարդոյի dalla notte նկարները: Ասպետի չքնաղ դեմքը՝ երիտասարդ, առույգ և առողջ, նրա ուղեկցուհու սմբած ու գունատ դեմքի խիստ հակադրությունն էր: Անցքը մի քիչ ավելի լայնացավ, այնպես որ Անդրին կարողացավ մեջքը շտկել: Նա հետաքրքրությանը էր դիտում հողե պատերը, որոնք հիշեցնում էին Կիևի քարանձավները: Այստեղ էլ, ինչպես Կիևի քարանձավներում, պատերի մեջ երևում էին խոր նիշեր և մի քանի տեղ դազաղներ կային. երբեմն հանդիպում էին մարդկային ոսկորների, որոնք խոնավությունից փափկել ու փշրվել էին ալյուրի նման: Երևում էր, որ այստեղ եղել են նաև սուրբ մարդիկ, որոնք պատասպարվել են աշխարհի գայթակղություններից, դառնություններից ու փոթորիկներից: Տեղ-տեղ խոնավությունը շափազանց էր. երբեմն նրանց ոտքերի տակ ջուր էր: Անդրին ստիպված էր հաճախ կանգ առնել, որպեսզի շունչ առներ նրա ուղեկցուհին, որի հոգնածու-

թյունն անդադար կրկնվում էր: Հացի մի պատառը, որ կեռել էր թաթարուհին, միայն ցավ էր առաջացրել սննդից ետ վարժված ստամոքսի մեջ, և նա հաճախ մի քանի բուրբակ անշարժ կանգնում էր մի տեղում: Վերջապես նրանց առջև երեկաց երկաթե մի փոքրիկ դուռ: «Է՛հ, փառք աստծո, հասանք», — նվազ ձայնով ասաց թաթարուհին, բարձրացնելով ձեռքը, որպեսզի բախի դուռը, սակայն ուժ չունեցավ: Նրա փոխարեն Անդրին ուժգին հարվածեց դուռը. լավեց դղրոց, որ վկայում էր, թե դռան այն կողմն ընդարձակ տարածություն էր: Այդ դղրոցը փոխվում էր, ըստ երևույթին դեմ առնելով բարձր կամարների: Երկու բուրբակից հետո բանալիներն աղմկեցին. ըստ երևույթին մեկն իջնում էր սանդուղքով: Վերջապես դուռը բացվեց. նրանց դիմավորեց մի վանական, որ կանգնել էր նեղ սանդուղքի վրա, բանալիներն ու մոմը ձեռքին: Տեսնելով կաթոլիկ վանականին, Անդրին ակամայից կանգ առավ. կողակները նրանց ավելի էին ատում և արհամարհում, նրանց հետ վարվում էին ավելի զազանաբար, քան ջհուղների հետ: Վանականը ևս, տեսնելով զապորոծցի կողակին, մի քիչ ետ քաշվեց, սակայն թաթարուհու անպարզալուր արտասանած խոսքը նրան հանգստացրեց: Նա լուսավորեց նրանց ուղին, նրանց ետևից կողպեց դուռը, սանդուղքով նրանց վեր բարձրացրեց, և նրանք գուրս եկան վանքի եկեղեցու խավար ու բարձր կամարների տակ: Մոմերով ու մոմակալներով զարդարված բեմի առաջ ծնկաչոք մի քահանա մեղմ աղոթում էր: Նրա երկու կողքին նույնպես շոքել էին երկու երիտասարդ կղերականներ, մուգ մանուշակագույն քղամիդներով, սպիտակ ասեղնագործ շեմիզետներով և բուրվառները ձեռքներին: Քահանան աղոթում էր հրաշքի առաքման համար, քաղաքի փրկության և ընկճված ոգու հզորացման համար, համբերության առաքման ու գայթակղիչի վտարման համար, մի գայթակղիչ, որ շշնջում էր տրտունջ, փոքրոգի ու հեզ ողբ երկրային դժբախտությունների առթիվ: Ուրվականների նման մի քանի կանայք ծունկ էին շոքել, հենված նրանց առջև եղած փայտե սև նստարանների և աթոռների վրա, որոնց թիկնոցին նրանք դրել էին իրենց նվաղած գլուխները. մի քանի տղամարդիկ, հենված սյուների ու որմնասյուների, որոնց վրա էին ծանրացել կողքի կամարները,

նույնպես տխուր ծունկ էին շոքել: Բեմի վրա գուլնզգուլն ապակիներով լուսամուտները շառագունել էին վաղորդայնի վարդագուլն կարմիրով, և հատակի վրա ընկել էին կապույտ, դեղին և այլ գույնի լույսի բոլորակներ, որոնք անակնկալ լուսավորեցին խավար եկեղեցին: Հեռավոր խորության մեջ ողջ բեմը հանկարծ փայլեց. բուրվառի ծուխն օդի մեջ կանգնեց, ինչպես ծիածանով լուսավորված ամպ: Անդրին իր խավար անկյունից հիացմունքով էր նայում այն հրաշքին, որ կատարեց լույսը: Այդ ժամանակ երգեհոնի վեհասքանչ շառաչը հանկարծ լցրեց ամբողջ եկեղեցին. նա հետզհետե դարձավ ավելի թանձր և թավ, հզորացավ, դարձավ որոտի ծանր թնդյուններ և ապա միանգամից փոխվելով երկնային երաժշտության, սլացավ կամարներից բարձր՝ իր երգեցիկ հրնչյուններով, որոնք հիշեցնում էին աղջկային բարակ ձայներ, և ապա նորից դարձավ թանձր շառաչ ու որոտ և լոնց: Եվ դեռ երկա՛ր-երկար հնչում էին որոտի թնդյունները, դողում էին կամարների տակ, և Անդրին՝ բերանը կիսաբաց, զարմացել էր այդ մեծասքանչ նվագից: Այդ ժամանակ նա զգաց, որ մեկը քաշեց իր կափտանի փեշից: «Ժամանակն է», — ասաց թաթարուհին: Նրանք աննկատելի կերպով անցան եկեղեցու միջով և ապա դուրս եկան հրապարակը, որ եկեղեցու առջևն էր: Վաղուց արդեն շառագունել էր արշալույսը. ամեն ինչ ազդարարում էր արևի ծագելը: Հրապարակը, որ քառակուսի ձև ուներ, իսպառ ամայի էր. մեջտեղը դեռ մնում էին փայտյա երկու սեղան, որ վկայում էին, թե գուցե դեռ մի շաբաթ առաջ այստեղ եղել է ուտելիղենի շուկան: Փողոցը, որ չէին սալահատակում այն ժամանակ, նման էր շորացած ցեխի կույտերի: Չորս կողմից հրապարակը շրջապատել էին քարե ցածր և կավե միհարկանի տներ, որոնց պատերի մեջ երևում էին փայտե ցցեր ու սյուներ՝ պատի ամբողջ բարձրությամբ, որոնք խաչաձև կապված էին դարձյալ փայտե կապերով, ինչպես առհասարակ կառուցում էին այն ժամանակի բնիկները, մի ձև, որ դեռ այժմ էլ կարելի է տեսնել կիտվայի և Լեհաստանի մի քանի վայրերում: Բոլոր տները ծածկված էին չափազանց բարձր կտուրներով, որոնք ունեին պատուհաններ ու ծխաններ: Մի կողմին, համարյա եկեղեցու մոտ, մյուս տներից բարձր երևում էր մի շինություն՝ մյուսներից տարբեր, որ

ըստ երևույթին քաղաքային մագիստրատն էր կամ որևէ այլ կառավարական տուն: Նա երկհարկանի էր, և նրա վերևը կառուցված էր բելվեդերը՝ երկու կամարով. այնտեղ կանգնած էր պահակը: Կտուրին ամրացված էր մեծ ժամացույցը: Հրապարակը կարծես անկենդան էր, բայց Անդրին լսեց մի թույլ նվվոց: Չորս կողմը դիտելով, նա հրապարակի մյուս ծայրին նկատեց երկու-երեք մարդկանց, որոնք համարյա անշարժ պառկել էին գետնին: Նա ավելի ուշադիր սևեռեց աչքերը, որպեսզի տեսնի, արդյոք քնա՞ծ են նրանք, թե մեռած, և այդ ժամանակ դիպավ ոտքի առաջ ընկած մի բանի: Դա մեռած կնոջ մարմին էր, ըստ երևույթին՝ ջհուղ կնոջ: Երևում էր, որ կինը դեռ երիտասարդ էր, թեև նրա թորշոմած և այլանդակված դիմագծերն այդ չէին ասում: Նրա գլխին մետաքսի կարմիր թաշկինակ էր. գոհարների կամ ուլունքների երկու շարք զարդարում էին նրա ականջակալները, երկու-երեք երկար հյուսած զանգուրներ կախվել էին նրա շորացած պարանոցի վրա, որի երակները ձգվել էին: Նրա մոտ պառկել էր մի երեխա, որ ջղաձիգ ձեռքով բռնել էր մոր նիհար կուրծքը և, կաթ չգտնելով, ակամա շարասրտությունից մոր կուրծքը ոլորել էր իր մատներով: Նա արդեն ո՛չ լալիս էր և ո՛չ բղավում, այլ միայն նրա հանդարտ իջնող ու բարձրացող ստամոքսից կարելի էր կարծել, որ նա դեռ չի մեռել և կամ դեռ նոր է պատրաստվում փշելու վերջին շունչը: Նրանք դարձան դեպի փողոցները, և հանկարծ նրանց կանգնեցրեց մի խելագար, որը տեսնելով Անդրիի թանկագին բեռը, վագրի նման հարձակվեց նրա վրա, կառչեց նրանից և բղավեց. «Հա՛ց»: Սակայն նրա ուժերը նրա գազանության չափ չէին. Անդրին նրան հրեց, և նա գետին գլորվեց: Կարեկցությունից դրդված նա մի հաց շպրտեց նրան, և խելագարը կատաղած շան նրման հարձակվեց հացի վրա, կրծեց ու կծոտեց, և հենց նույն տեղը, փողոցում, սոսկալի գալարումներով շունչը փչեց, որովհետև շատ վաղուց ոչինչ չէր կերել: Համարյա յուրաքանչյուր քայլափոխի նրանց զարմացնում էին քաղցի սոսկալի զոհերը: Թվում էր, թե շատերը տանը չդիմանալով տանջանքներին, դիտմամբ փողոց էին թափվել. արդյոք օդի հետ չի՞ առաքվի ուժ սնուցող մի որևէ բան: Մի տան շեմքի առաջ նստել էր մի պառավ և չէր կարելի ասել՝ քնա՞ծ է նա, մեռե՞լ է, թե՞

ուշագնա է. համենայն դեպս նա ոչինչ չէր լսում ու չէր տեսնում և, գլուխը կրծքին խոնարհած, անշարժ նստել էր միևնույն տեղը: Մի ուրիշ տան կտուրից, պարանի հանգույցից ներքև էր կախվել մի ձգված և սմքած մարմին. խեղճը մինչև վերջ չէր կարողացել կրել քաղցի տանջանքները և ավելի լավ էր համարել ինքնակամ սպանությունը արագացնել իր վախճանը: Քաղցի այդ սոսկալի ապացույցները տեսնելով՝ Անդրին շղիմացավ և հարցրեց թաթարուհուն.

«Մի՞թե սրանք ոչինչ չեն գտել՝ մի կերպ կյանքը երկարացնելու: Մարդ եթե վերջին հուսահատություն է հասնում, ուզի-չուզի պիտի ուտի այնպիսի բաներ, որոնցից առաջ զրգվում էր. նա կարող է ուտել այնպիսի անասուններ, որոնք անսուրբ են. ամեն ինչ կարող է սնունդ լինել»:

«Ամեն ինչ կերել են,— ասաց թաթարուհին,— ամբողջ տավարը: Քաղաքում չես գտնի ո՛չ ձի, ո՛չ շուն, ո՛չ նույնիսկ մուկ: Մեր քաղաքը երբեք պաշար չի պահել. ամեն ինչ գյուղերից էին բերում»:

«Բայց ինչպե՞ս է, որ մեռելներով այսպիսի ժանտ մահով, դուք դեռ հույս ունեք քաղաքը պաշտպանելու»:

«Այո՛, գուցե վուեղն անձնատուր լիներ, բայց երեկ կողջանի զորամասի պետը մի բազե էր բաց թողել քաղաքի կողմը և գրել էր, որ քաղաքը չհանձնեն, որ նա օգնություն է գալիս իր զորագնդով, բայց սպասում է մի ուրիշ զորավարի, որպեսզի երկուսով միասին գան: Եվ հիմա ամեն ընկալ նրանց սպասում են... Բայց ահա և հասանք տուն»:

Անդրին դեռ հեռվից էր տեսել տունը, որ նման չէր մյուսներին և թվում էր, թե կառուցված է մի որևէ իտալացի ճարտարապետի ձեռքով: Նա շինված էր գեղեցիկ ու բարակ աղյուսներից և երկհարկանի էր: Ստորին հարկի պատուհաններն ամփոփված էին բարձր ցցված գրանիտե երիզների մեջ. վերին հարկն ամբողջովին փոքրիկ կամարներից էր, որոնք սրահ էին կազմում. կամարների միջև երևում էին զինանիշներով վանդակները. տան անկյունում նույնպես զինանիշներ կային: Ներկած աղյուսներից կառուցված դրսի լայն սանդուղքը տանում էր ուղիղ դեպի հրապարակ: Սանդուղքի ոտների մոտ նստել էին մի-մի պահակ, որոնք համաշափ և գեղեցկատեսիլ՝ մի ձեռքով բռնել էին իրենց կողքին դրած կրկնատեղ գեղար-

դը, իսկ մյուս ձեռքը դեմ էին տվել խոնարհած գլուխներին, և նման դիրքով նրանք թվում էին ավելի քանդակի նման, քան կենդանի էակներին: Նրանք ո՛չ քնել էին և ո՛չ էլ ննջում էին, բայց թվում էր, թե անզգա էին դեպի ամեն ինչ. նրանք նույնիսկ ուշադրություն չէին դարձնում նրանց, որոնք բարձրանում էին սանդուղքով: Սանդուղքի գլխին նրանք տեսան շքեղ հագնված, ոտքից գլուխ զինված մի ռազմիկի, որը ձեռքին աղոթագիրք ուներ: Նա կամեցավ հոգնատանջ աչքերը դարձնել նրանց կողմը, բայց թաթարուհին նրան մի խոսք ասաց, և նա աչքերը նորից խոնարհեց իր աղոթագրքի բաց էջերի վրա: Նրանք մտան առաջին սենյակը, որ բավական ընդարձակ էր և ծառայում էր որպես ընդունարան և կամ նախասենյակ: Այդ սենյակը լիքն էր պատերի տակ զանազան դիրքով նստած զինվորներով, սպասավորներով, գրագիրներով, մատովակներով և այլ սպասավորներով, որոնք անհրաժեշտ էին լեհացի ազնվատոհմ իշխանի դիրքը ցույց տալու՝ թե՛ իբրև զորավարի և թե՛ սեփական կալվածքների տիրոջ: Չգացվում էր հանգած ճրագի միահոտը. դեռ վառվում էին երկու ուրիշ ճրագներ, որ դրված էին խոշոր, համարյա մարդու հասակի ջահակալների վրա, սենյակի մեջտեղը, շնայած որ լայն պատուհանի ճաղերի միջից վաղուց արդեն նայում էր առավոտը: Անդրին հենց այն է՝ կամենում էր ուղղակի ներս մտնել կաղնու փայտից շինած լայն դռնով, որ զարդարված էր զինանիշով և այլ բազմաթիվ զարդերով, երբ թաթարուհին նրա թևից քաշեց և ցույց տվեց կողքի պատի մեջ եղած փոքրիկ դուռը: Այդ դռնից նրանք նես մտան միջանցքը և ապա մի սենյակ, որ նա լավ դիտել չկարողացավ: Փեղկի ճեղքից ներս ընկած լույսը դիպել էր արնագույն վարագույրին, ոսկեգոծ երիզին և պատի զարդանկարին: Թաթարուհին այստեղ Անդրիին պատվիրեց սպասել, բացեց մի ուրիշ սենյակի դուռ, որտեղից շողաց կրակի լույսը: Անդրին լսեց շշնջոց և մեղմ ձայն, որ նրա ներսում ցնցեց ամեն ինչ: Բաց դռնից նա տեսավ, թե ինչպես վայրկենաբար երևաց կանացի վալելչակազմ մի կերպարանք, երկար ու փառահեղ ծամով, որ ընկել էր վեր բարձրացրած ձեռքի վրա: Թաթարուհին վերագարձավ և ասաց, որ նա ներս մտնի: Նա չէր հիշում, թե ինչպես ներս մտավ և ինչպես նրա ետևից դուռը փակվեց: Սենյակում վառ-

վում էին երկու մոմ, տիրամոր պատկերի առաջ մարմրին էր անում կանթեղը. պատկերի տակ բարձր սեղան էր, որ ուներ աստիճաններ, որոնց վրա, ըստ կաթոլիկների սովորության, շոքում էին աղոթքի ժամանակ: Սակայն Անդրիի աչքերն այդ չէին որոնում: Նա դարձավ մյուս կողմը և տեսավ մի կնոջ, որ կարծես սառել և քարացել էր մի արագ շարժման ընթացքում: Թվում էր, թե կնոջ ողջ կերպարանքը կամենում էր փաթաթվել նրան և հանկարծ կանգնել էր: Եվ Անդրին ևս նրա առաջ զարմացած մնաց: Նա չէր երևակայել կնոջն այդպես տեսնել. այդ նա չէր, այն կինը, որին առաջ ճանաչում էր. ոչնչով նման չէր առաջվա կնոջը, սակայն այժմ նա կրկնակի չքնաղ և հրաշալի էր, քան առաջ: Այն ժամանակ նրա մեջ դեռ կար թերի և անկատար մի ինչ-որ բան. այժմ այդ մի գործ էր, որին նկարիչը հպել էր վրձինի վերջին հարվածը: Նախկինը չքնաղ և թեթևամիտ աղջիկ էր. իսկ այս մեկը գեղեցկուհի էր, մի կին, որ հասունացրել էր իր ողջ գեղեցկությունը: Նրա սևեռուն աչքերի մեջ ցոլանում էր ամբողջական զգացմունքը. ո՛չ թե զգացմունքի հատվածներ և ո՛չ էլ ակնարկներ, այլ ամբողջական զգացմունք: Նրա աչքերի մեջ դեռ չէր ցամաքել արցունքը, որ պատել էր աչքերը հոգի թափանցող շողշողուն խոնավութամբ. կուրծքը, պարանոցը և թիկունքը պարուրվել էին այն սքանչելի սահմաններում, որ հատուկ են հասունացած կատարյալ գեղեցկության. մազերը, որ առաջ թեթև խոսրոպիկներով կախված էին դեմքի վրա, այժմ դարձել էին փարթամ ու չքնաղ ծամ, որի մի մասը հյուսած էր, իսկ մյուսը՝ ձեռքի ողջ երկարությամբ փռված էր, և բարակ, սիրունատես կեռացրած նրա երկար մազերը թափվել էին կրծքի վրա: Թվում էր, թե նրա բոլոր դիմազոծերը փոխվել էին: Եվ իզուր էր Անդրին ջանք թափում գտնելու թեկուզ մի դիմագիծ, որ կար նրա հիշողության մեջ. չէր մնացել և ոչ մեկը: Որքան էլ սաստիկ էր նրա գունատությունը, այնուամենայնիվ, այդ գունատությունը չէր մոռացում նրա հրաշալի գեղեցկությունը, այլ ընդհակառակն, թվում էր, թե տալիս էր մի ինչ-որ սլացիկ, անդիմադրելի և հաղթական արտահայտություն: Եվ Անդրին իր հոգու մեջ զգաց ակնածալի վախ և անշարժ կանգնեց նրա առջև: Թվում էր, թե կինը ևս հիացել էր կողակի տեսքով, և Անդրին կանգնել էր նրա

առաջ, իր ողջ գեղեցկութամբ ու պատանեկան արիությունն ուժով, մի արիություն, որ թվում էր, թե մարմնի անդամների անշարժության մեջ իսկ մատնում էր շարժումների սանձարձակ ազատությունը. նրա աչքերը շողում էին հստակ ամբուլությամբ, թավշանման հոնքը ձգվել էր աղեղի նման պիրկ, արեվառ այտերը փայլում էին կուսական կրակի ողջ պայծառությամբ և ինչպես մետաքս պլպլում էր նոր ու սև բեղը:

«Ո՛չ, ես անկարող եմ գոհունակություն հայտնել քեզ, ո՛վ մեծահոգի ասպետ,— ասաց աղջիկը, և զոզողացին նրա ձայնի արծաթյա հնչյունները:— Միայն աստված կարող է քեզ երախտահատույց լինել և ոչ ես, անզոր կինս...»:

Նա ցած խոնարհեց աչքերը. ձյունի չքնաղ կիսաբոլորակներով աչքերի վրա իշան կոպերը, որոնք եզերված էին սլաքի նման երկար արտևանունքներով. խոնարհվեց և նրա շնաշխարհիկ դեմքը, և նուրբ կարմիրը շառագունեց նրան: Անդրին չգիտեր ինչ ասել դրան ի պատասխան. նա կկամենար ասել բոլորը, ինչ կար իր հոգու մեջ, ասել նույնքան կրակոտ, ինչքան կրակոտ էր հոգու ներսը, բայց չկարողացավ: Նա զգաց ինչ-որ բան, որ փակում էր շրթունքները. բառերը հնչյուններից մերկացան. նա զգաց, որ ինքը չէ, որ պիտի պատասխանի այդպիսի խոսքերին, որովհետև դաստիարակվել էր բուրսայում և ուղմի թափառական կյանքում, զգաց և զայրացավ իր կողակի բնավորության վրա:

Այդ ժամանակ թաթարուհին ներս մտավ: Նա արդեն ասպետի բերած հացը և ուտելիքը կտրատել էր և ներս բերեց ոսկե սկավառակի վրա ու դրեց իր պաննայի առջև: Գեղեցկուհին նայեց նրան, նայեց հացին և աչքերը հառեց Անդրին. շատ բան կար այդ աչքերի մեջ: Այդ քաղցր հայացքը, որ ցույց էր տալիս զգացումներն արտահայտելու անզորությունը և ուժասպառ լինելը, Անդրինն ավելի մատչելի էր, քան բոլոր խոսքերը: Նա հոգու մեջ հանկարծ թեթևություն զգաց. թվում էր, թե բոլոր կապերն արձակվեցին: Այն ամենը, ինչ որ մինչ այդ զսպված էր մի դժվար սանձով, այժմ իրեն ազատ ու սանձերն արձակ զգաց և արդեն կամենում էր ժայթքել բառերի անզուսպ հեղեղով: Այնինչ գեղեցկուհին, դառնալով թաթարուհու կողմը, անհանգիստ հարցրեց.

«Իսկ մա՞յրս: Դու նրան հաց տվե՞լ ես»:

«Նա քնած է»:

«Իսկ հո՞րս»:

«Տարա նրան, նա ասաց, որ ինքը կգա և ասպետին շնորհակալություն կհայտնի»:

Նա հացը վերցրեց և բերանն առավ: Անդրին շունչը պահեց և միայն նայում էր, թե ինչպես է նա իր շողշողուն մատներով հացը պոկում և ուտում: Ու հանկարծ հիշեց քաղցից խելագար մարդուն, որը նրա աչքի առաջ շունչը փչեց, հենց որ մի կտոր հաց կերավ: Նա գունատվեց և նրա ձեռքից բռնելով, բղավեց. «Հերիք է, էլ մի՛ ուտի, դու վաղուց է չես կերել, հացը հիմա կարող է քեզ սպանել»: Պաննան իսկույն իջեցրեց ձեռքը, հացը դրեց սկավառակի վրա և ինչպես հնազանդ երեխա, նայեց նրա աչքերին: Եվ թող որևէ մեկը խոսքով կարողանա արտահայտել այդ... սակայն թե՛ դուրը, թե՛ վրձինը և թե՛ հզորագույն բառն անզոր են արտահայտելու ոչ այն, ինչ երբեմն նկատելի է կույսի աչքերի մեջ, և ոչ էլ այն հեզահամբույր զգացումը, որ համակում է կույսի այդպիսի հայացքներ դիտողին:

«Քաղցի,— բացականչեց Անդրին, որը լեի-լեցուն էր թե՛ սրտի և թե՛ հոգու զգացումներով.— Քեզ ի՞նչ է պետք, ի՞նչ ես ուզում, հրամայիր ինձ: Տուր ինձ աշխարհի ամենագոժվար գործը, և ես կվազեմ կատարելու: Ինձ պսա անեմ այն, ինչ որ շի կարող անել և ոչ մի մարդ, և ես կկատարեմ, ես մահու կտամ իմ գլուխը... կտա՛մ, կտա՛մ իմ կյանքը, և քեզ համար խորտակել կյանքը, երդվում եմ սուրբ խաչով, ինձ համար այնքան քաղցր է... բայց ես անզոր եմ ասելու, թե ինչքան քաղցր է: Ես ունեմ երեք ազարակ, իմ հոր երամակների կեսը իմն է, այն բոլորը, ինչ որ մայրս օժիտ է բերել, նույնիսկ այն, ինչ որ նա թաքցնում է հորիցս, այդ բոլորն իմն է: Այժմ կողակներից ոչ մեկն այնպիսի ղենք չունի, ինչպիսին ես ունեմ. միայն իմ թրի կոթին տալիս են ամենաքնտիր երամակը և երեք հազար ուշխար: Եվ այդ բոլորից կհրաժարվեմ, կթողնեմ, դեն կշարտեմ, կվառեմ, կթափեմ չուրը, եթե միայն դու մի խոսք ասես և կամ թեկուզ թարթևաքո բարակ ու սև ունքը: Բայց գիտեմ, որ գուցե հիմար խոսքեր եմ ասում և անտեղի, որ այդ բոլորն այստեղ վայել չեն. ես չեմ, որ պիտի այդպես խոսեմ, ես, որ կյանքս անց եմ

կացրել բուրոայում և Զապորոժիեում. ես չե՛մ, որ պիտի խոսեմ այնպես, ինչպես խոսում են այնտեղ, որտեղ լինում են թագավորները, իշխանները, ազնվատոհմ մարդիկ և տոհմիկ ասպետության լավագույնները: Տեսնում եմ, որ դու ասածս այլ ստեղծածն ես, քան մենք բոլորս, և քեզից շատ պակաս են մյուս մնացած իշխանների բոլոր կանայք և կույս աղջիկները: Մենք անարժան ենք քո ճորտը լինելու. միայն երկնային հրեշտակները կարող են քեզ սպասավոր լինել»:

Աղջիկը, հետզհետե աճող զարմանքով, ամբողջովին լսողություն դարձած, ոչ մի խոսք չարտասանելով, լսում էր պարզ և սրտաբուխ խոսքը, որ, ինչպես հայելու մեջ, արտացոլում էր երիտասարդ և կենսուրախ հոգին, և այդ խոսքի յուրաքանչյուր հասարակ բառը, որ արտասանվում էր սրտի խորքից ելնող ձայնով. համակ ուժ էր: Նրա շքնաղ դեմքը ձգվել էր առաջ, նա ետ վանեց երեսին թափված մազերը, բացեց բերանը և այդպես երկար ժամանակ նայում էր. հետո կամեցավ մի բան ասել, բայց հանկարծ կանգ առավ և հիշեց, որ այլ է ասպետի դերը, որ նրա հայրը, եղբայրները և նրա ողջ հայրենիքը դաժան վրիժառուների նման կանգնել են նրա հետևը, որ զարհուրելի են քաղաքը շրջապատող զապորոժցիները, որ իրենք իրենց քաղաքի հետ շատապարտված են վայրագ մահվան... Եվ նրա աչքերը հանկարծ լցվեցին արցունքով. նա արագ վերցրեց մետաքսե թելերով կարած թաշկինակը, ծածկեց դեմքը և մի վայրկյանում թաշկինակը թաց եղավ: Եվ իր շքնաղ գլուխը ետ գցած՝ երկար նստեց, ձուներակալ ատամներով սեղմելով իր գեղեցիկ ներքին շրթունքը, կարծես թե անակնկալ զգացել էր թունավոր օժի խայթոց և երեսից չէր հեռացնում թաշկինակը, որպեսզի Անդրին չտեսնի իր հոգեմաշ մորմոքը:

«Մի խոսք ասա՛ ինձ»,— ասաց Անդրին և բռնեց նրա առաջ ձեռքը: Այդ հպումից նրա երակների միջով անցավ փայլատակող հուրը, և իր ձեռքի մեջ նա սեղմեց աղջկա անզգաբնկած ձեռքը:

Սակայն աղջիկը լուռ էր և դեմքից չէր հեռացնում թաշկինակն ու մնում էր անշարժ:

«Ինչո՞ւ ես դու այդքան տխուր, ասա՛ ինձ, ինչո՞ւ ես դու այդքան տխուր»:

Աղջիկը թաշկինակը դեն նետեց, մի կողմ շրջեց աչքերի վրա կախված ծամի երկար մազերը և հորդեց խոճակի խոսքեր՝ արտասանելով մեղմ ու մարմանդ ձայնով, ինչպես շքնաղ երեկոյի քամին, երբ հանկարծ սուրում է եղեզնուտի թանձր թավուտի վրայով, ու հանկարծ սոսափում են, զրնգում ու սլանում են սիրտ մաշող բարակ ձայները, որոնց որսում է անըմբռնելի վշտով կանգ առած ուղևորը և չի գտում ո՛չ հանգչող երեկոն, ո՛չ դաշտային աշխատանքներից ու հնձած արտերից վերադարձող մարդկանց ուրախ երգերը և ո՛չ էլ ինչ-որ տեղով անցնող սայլակի հեռավոր գրողոցը:

«Արժանի չե՞մ արդյոք հավիտենական աղերսանքի: Դրժ-բախտ չե՞ իմ մայրը, որ ինձ բերել է աշխարհ: Ինձ բաժին չի՞ ընկել արդյոք դառն վիճակ, և ո՞վ իմ ամենի բախտ, ար-դյոք դու իմ արյունարբու դահիճը չի՞ս: Դու ամենքին բերիր իմ ոտքերի առաջ. ողջ աղնվականության ամենատոհմիկ ներ-կայացուցիչներին, ամենահարուստ պաներին, կոմսերին և օտարերկրյա բարոններին: ու մեր ամբողջ ասպետության ծա-ղիկը: Նրանք բոլորն իզատ, համարձակ կարող էին սիրել ինձ, և նրանցից յուրաքանչյուրը մեծ բարիք կհամարեր այդ: Հերիք էր միայն, որ ես ձեռքով անեի, և նրանցից որևէ մե-կը, ամենագեղեցիկը, դեմքով ու ցեղով դեղեցիկագույնը, կը-դառնար իմ ամուսինը: Նրանցից ոչ մեկը չգրեց իմ սիրտը. ո՞վ դաժան բախտ, այնպես արիր, որ մեր երկրի իշխաննե-րից որևէ մեկի փոխարեն իմ սիրտը գրեց օտարականը և մեր թշնամին: Ո՞վ սուրբ տիրամայր, ինչի՞ համար, ո՞ր մեղ-քերի և ո՞ր ծանր հանցանքների համար ես այդքան անողոք և անխնա հալածում դու ինձ: Իմ օրերը սահել են լիության և ամենայն ինչի առատության մեջ. ես ունեցել եմ ամենա-թանկագին խորտիկներ և քաղցր գինիներ: Եվ ինչի՞ համար էր այդ բոլորը, ինչի՞ էր պետք. նրա համա՞ր, որ վերջի վեր-ջո մեռնեք սոսկալի մահով, ինչպես չի մեռնում թագավո-րության մեջ վերջին մուրացիկը: Եվ քիչ է, որ ես դատա-սլարտված եմ այդպիսի սարսափելի վիճակի, քիչ է, որ իմ վախճանից առաջ ես պիտի տեսնեմ, թե ինչպիսի անտանելի տանջանքներով մեռնում են իմ հայրն ու մայրը, որոնց փըր-կության համար քսան անգամ պատրաստ էի զոհելու իմ կյանքը,— այդ բոլորը դեռ քիչ է. հարկավոր է, որ իմ վախ-

ճանից առաջ ես տեսնեմ ու լսեմ բառեր և սեր, որպիսին ես չեմ տեսել: Հարկավոր է, որ նա իր խոսքերով իմ սիրտը կտոր-կտոր անի, որ իմ դառն վիճակն ավելի դառնանա, որ-պեսզի իմ աչքին ավելի ողորմելի լինի իմ մատաղ կյանքը, որ ինձ ավելի սարսափելի թվա իմ մահը և որպեսզի մեռ-նելու ժամանակ նախատեմ քեզ, ո՞վ իմ դաժան բախտ, և քե՞զ, ներիր իմ մեղքը, սուրբ տիրամայր»:

Եվ, երբ նա հանդարտվեց, նրա դեմքի վրա ցուաց ան-հուսալի զգացումը. նրա յուրաքանչյուր դիմագիծը, և ամեն ինչ՝ տխուր թեքած ճակատից ու վայր խոնարհած աչքերից մինչև արցունքները, որ սառել ու ցամաքել էին աղջկա մեղմ բոցկլտացող այտերի վրա, նրա յուրաքանչյուր դիմագիծը խոսում էր, նվում վշտով և ամեն ինչ կարծես ասում էր. «Այս դեմքի վրա բախտ չկա»:

«Աշխարհում լաված չի, անկարելի է, այդ չի՞ լինի,— ասաց Անդրին,— որ կանանցից լավագույնը և ամենագեղեցիկը կրի այդպիսի դառն վիճակ, երբ ծնվել է, որպեսզի նրա առջև, ինչպես սրբության, ծունկ խոնարհեն այն ամենը, ինչ լավ է աշխարհիս երեսին: Ո՛չ, դու չես մեռնի, դու՛ չես մեռնելու, երզվում եմ իմ ծնունդով և ամեն ինչով, ինչ թանկ է ինձ հա-մար աշխարհում: Երզվում եմ, որ դու չես մեռնի: Իսկ եթե պատահի այդ, եթե ո՛չ մի կերպ, ո՛չ ուժով, ո՛չ աղոթքով և ո՛չ արիությանմբ կարելի չլինի ետ մղել այդ դառն վիճակը, այն ժամանակ մենք միասին կմեռնենք, և առաջ ե՛ս կմեռ-նեմ, կմեռնեմ քո առջև, քո շքնաղ ծնկների մոտ, և արդեն մեռած գուցե թե ինձ քեզնից անջատեն»:

«Ասպետ, մի՛ խաբիր ո՛չ քեզ, ո՛չ ինձ,— ասաց նա, հան-դարտ օրորելով իր գեղեցիկ գլուխը...— գիտեմ, և ի մեծ վիշտ ինձ, շատ լավ գիտեմ, որ դու չես կարող շփրել ինձ, և գիտեմ, թե դու ինչ ուխտ և պարտականություն ունես. քեզ կանչում են քո հայրը, ընկերներդ և քո հայրենիքը, իսկ մենք քեզ թշնամի ենք»:

«Ինչի՞ս են պետք հայրը, ընկերները և հայրենիքը,— ասաց Անդրին, գլուխը կայտառ ցնցելով և ուղղելով իր ձիգ իրա-նը, ինչպես գետափի սև կաղամախին:— Թե որ այդպես է, ահա թե ինչ. ես ո՛չ ոք չունեմ, ո՛չ ոք, ո՛չ ոք»,— կրկնեց նա նույն ձայնով և ձեռքի նույն շարժումով, որով համառ

և անհաղթահարելի կողակն արտահայտում է իր վճռակա-
նությունն ուրիշի համար անհնար և չսոված գործի մասին:
«Ո՞վ է ասել, որ իմ հայրենիքն Ուկրաինան է, ո՞վ է նրան
ինձ հայրենիք դարձրել: Հայրենիքը նա է, որին փնտրում է
մեր հոգին, որ ամենասիրելին է մեր հոգու համար: Իմ հայ-
րենիքը դո՛ւ ես: Ահա՛ իմ հայրենիքը: Եվ այս հայրենիքը
ես կպահեմ իմ սրտի մեջ, կպահեմ մինչև հնչի իմ ժամը և
տեսնեմ, թե ինչպես կողակներից որևէ մեկը նրան կհանի իմ
սրտից: Եվ ինչ որ ունեմ-չունեմ՝ կծախեմ, կտամ, կխորտա-
կեմ այդպիսի հայրենիքի համար»:

Մի ակնթարթ քարացած, ինչպես շքնաղ արձան, աղջիկը
նայեց նրա աչքերին և հանկարծ հեկեկաց և կանացի սքան-
չելի թափով, որին ընդունակ է միայն մեծահոգի և անկշտա-
դատ կինը, որ ստեղծված է սրտի շնաշխարհիկ շարժման հա-
մար,— աղջիկը փաթաթվեց Անդրիի սլարանոցին, գրկելով
նրան յուր ձյունանման շքնաղ ձեռքերով և հեկեկաց: Այդ
ժամանակ փողոցում լսվեց անորոշ աղմուկ, որին համընթաց
էին փողերի և ծնծղանների ձայներ: Բայց Անդրին չէր լսում.
նա միայն զգում էր, թե ինչպես աղջկա հրաշագեղ բերանից
ելնում էր նրա շնչառության անուշարույր ջերմությունը, թե
ինչպես արցունքները վտակներով թափվում էին Անդրիի դեմ-
քի վրա, և գլխից թափված նրա բուրավետ մազերն իրենց
մուգ և շողշողուն մետաքսով պատում էին նրան:

Այդ ժամանակ ուրախ աղաղակով ներս վազեց թաթա-
րուհին. «Փրկված ենք, փրկված ենք...», բղավեց նա, խելքը
կորցրած: «Մերոնք քաղաք են մտել, բերել են հաց, կորեկ,
ալյուր և կապոտած զապորոժցիներ»:

Բայց նրանցից ոչ ոք չլսեց, թե այդ ինչ «մերոնք» էին քա-
ղաք մտել և ինչ էին բերել և ինչ զապորոժցիների էին կա-
պոտել: Անդրին, լցված այն զգացումներով, որ անճաշակելի
են այս երկրում, համբուրում էր այդ բուրավետ շրթունքները,
որոնք հպել էին նրա այտին, և անպատասխան չէին բուրա-
վետ շրթունքները: Նրանք արձագանք տվին նույն ձևով, և
այդ երկուստեք միացած համբույրի մեջ զգացվում էր այն,
ինչ մարդ իր կյանքում զգում է միայն մի անգամ:

Եվ կողակը խորտակվեց, կորավ կողակային ողջ ասպե-
տության համար: Այլևս նա չի տեսնի ո՛չ Ջապորոժին, ո՛չ

հայրական ազարակները և ո՛չ աստծո տաճարները: Ուկրաի-
նան չի՛ տեսնի իրեն պաշտպանող իր զավակներից քաջագույ-
նին: Մերունի Տարան իր ցցունքից կպոկի սպիտակ մազերի
մի փունջ և կնզկովի այն օրն ու ժամը, երբ ծնվեց այդպիսի
որդի՝ որպես նախատինք իրեն:

VII

Ջապորոժցիների բանակում աղմուկ և իրարանցում էր:
Սկզբում ոչ ոք չէր կարող ստույգ ասել, թե ինչպես պատա-
հեց, որ զորքը մտավ քաղաք: Հետո միայն պարզվեց, որ
Պերեյասլավյան ողջ կուրենը, որը բանակ էր զարկել քաղա-
քի դարբասների առաջ, թունդ հարբել էր. ուրեմն և զարմա-
նալի չէր, որ բանակի կեսը սրախողխող արին, իսկ մյուս
կեսը կապոտեցին ալիլի արագ, քան բոլորը կիմանային, թե
ինչ է պատահել: Մինչև աղմուկի վրա զարթնած մոտակա
կուրենները կարողացան զենքեր առնել, զորքն արդեն մտնում
էր դարբասներով, և թշնամու զորքի հետին շարքերը կրակում
էին իրենց վրա խառնիխուռն արշավող, քնաթաթախ և կի-
սազգաստ զապորոժցիների կողմը:

Կոշևյուր հրաման արձակեց հավաքելու բոլորին, և երբ բո-
լորը շրջան կաղմեցին ու գլխարկները հանելով լոնցին, նա
ասաց.

«Ահա թե ինչ, պան եղբայրներ, ահա թե ինչ պատահեց
այս գիշեր, ահա թե ինչ արեց գինին, մեզ ինչպես անարգեց
թշնամին: Երևում է, որ դուք արդեն սովոր եք թունդ հար-
բելու, երբ թույլատրում եմ միայն կրկնապատկել սովորա-
կան բաժինը. դուք պատրաստ եք հարբած վայր ընկնելու
այնպես, որ քրիստոնյա բանակի թշնամին կարող է ոչ միայն
ձեր շավարները հանել, այլև փոշտալ ձեր երեսին, և դուք
ոչինչ չեք զգա»:

Բոլոր կողակները լուռ կանգնել էին, գլուխները խոնար-
հած. նրանք զգում էին իրենց հանցանքը: Միայն նեղամայ-
կովյան կուրենի ատաման Կուկուբենկոն արձագանքեց:

«Կա՛ց, բատկո,— ասաց նա:— Թեև օրենքի հակառակ
է ընդգեմ խոսք ասել կոշևյուրին, երբ նա խոսում է ամբողջ
զորքի առաջ, բայց գեպքն այդպես չի եղել և այդ պիտի ասել»:

Դու բոլորովին էլ արդար չես հանդիմանում քրիստոնյա զորքին: Կողակները մեղավոր կլինեին և մահվան արժանի, եթե հարբեին երթի ժամանակ, պատերազմի ժամանակ, կամ դժվար և ծանր աշխատանքի ընթացքում: Բայց մենք պարապ նստել էինք և իզուր թրև էինք գալիս քաղաքի շուրջը: Ոչ պաս էինք պահում, ոչ քրիստոնեական ուրիշ պահք: Էլ ինչպե՞ս կլինի, որ պարապությունից մարդ չհարբի: Այստեղ մեզը չկա: Ավելի լավ է, մենք նրանց ցույց տանք, թե ինչ ասել է հարձակվել անմեղ մարդկանց վրա: Առաջ մենք լավ էինք զարկում, իսկ հիմա այնպես կզարկենք, որ մեծ կտորն ականջը մնա»:

Կուրենի ատամանի խոսքը դուր եկավ կողակներին: Նըրանք բարձրացրին արդեն իսպառ խոնարհած գլուխները, և շատերը խրախուսանքով գլուխները թափահարեցին և ասացին.

«Լավ է ասում Կուկուրենկոն»:

Իսկ Տարաս Բուլբան, որ կանգնել էր կոշկոյից ոչ հեռու, ասաց.

«Ի՞նչ ես ասում, կոշկոյ. Կուկուրենկոն ճշմարիտ է: Դու դրան ի՞նչ կասես»:

«Ի՞նչ կասեմ: Կասեմ, որ երանի դրա նման զավակ ունեցող հորը: Դեռևս մեծ իմաստություն չի նախատինքի խոսք ասել, բայց մեծ իմաստություն է ասել այնպիսի խոսք, ոտ շայպանելով մարդու գլխին եկած փորձանքը, թև է տալիս նրան, ոգի է ներշնչում, ինչպես խթանները ոգի են ներշնչում ձիուն, որ կայտառացել է ջուր խմելուց հետո: Ես ինքս էի ուզում հետո ձեզ մխիթարիչ խոսք ասել, բայց Կուկուրենկոն ավելի կանուխ գլխի ընկավ»:

«Կոշկոյն էլ լավ ասաց»,— լավեց զապորոժցիների շարքերում: «Ընդունելի խոսք է»,— կրկնեցին ուրիշները: Եվ ամենից այնհերերը, որոնք կանգնել էին գորշ-սպիտակավուն ազավինների նման, նրանք ևս գլխով արին և ուրերելով ալեհեր բեղերը, հանդարտ ասացին. «Արդար խոսք ասաց»:

«Դե՛, ուրեմն լսե՛ք, պաներ,— շարունակեց կոշկոյը:— Բերդը գրավել, մագլցել և գետնի տակով մտնել, ինչպես անում են օտարերկրյա գերմանացի վարպետները՝ և՛ ան-

վլայել է, և՛ կողակի բանը չի: Իսկ բանին նայած՝ թշնամին քաղաք է մտել թեթև պաշարով. կարծեմ որ նրանց հետ քիչ սայլեր կային. քաղաքում ժողովուրդը քաղցած է, ուրեմն բոլորը մի շնչում կուտեն, իսկ ձիերին էլ խոտ է պետք... Ես չգիտեմ, գուցե նրանց սրբերից մեկը երկնքից մի խուրձ խոտ գցի, այդ արդեն աստժո բանն է. իսկ նրանց հոգևորականները խոսքով զորեղ են: Խոտի, թե մի այլ բանի համար, պարզ է, որ նրանք անպատճառ քաղաքից պիտի դուրս գան: Բա՛ ժանվեցեք երեք խմբի և գրավեցեք երեք դարբասներից դուրս եկող երեք ճանապարհները: Գլխավոր դարբասի առաջ հինգ կուրեն, մնացածների առաջ՝ երեք-երեք: Դյադկիվի և Կորսունի կուրենները թող դարան մտնեն. գնդապետ Տարասն իր գնդով նույնպես թող դարան մտնի. Տիտարևի և Տիմոշևի կուրենները կանգնում են պահեստի գումակի աջ կողմից, Շչերբինովի և Ստերլիկիվի վերին կուրենը՝ ձախ կողմից: Շարքերից թող դուրս գան կտրիճները, որոնք լեզվանի են, և թող ջգրացնեն թշնամուն: Լեհը խելապակաս բնավորություն ունի, չի դիմանում հայհոյանքի և կարող է, որ այսօր ևեթ նրանք բոլորը դուրս գան դարբասներից: Կուրենի օտամաններ՝, ձեզնից ամեն մեկը թող լավ նայի իր կուրենին. ով մի բանի պակաս ունի, թող լրացնի Պերեյասլավյան կուրենի մնացորդներից: Ամեն ինչ նորից զննեք: Զգաստանալու համար յուրաքանչյուր կողակին տալ մի թաս արաղ և մի հաց: Բայց երևի արդեն բոլորը երեկվա կերածով կուշտ են, որովհետև, ի՞նչ թաքցնեմ, բոլորն այնպես են լափել, որ զարմանում եմ, թե ինչո՞ւ զիշերս մեկնումեկը շտրաքվեց: Հա, մի հրահանգ ևս. եթե որևէ մեկը, մի որևէ ջհուղ օղի ծախող կվաճառի կողակին թեկուզ մի կաթ արաղ, ես նրա ճակատին կմեխեմ խոզի ականջը և այդ շանը գլխի վրա կկախեմ: Դե՛, եղբայրներ՝, աշխատանքի, աշխատանքի անցեք»:

Այդպես տնօրինեց կոշկոյը, և բոլորը մինչև գոտկատեղը դիլճի տվին նրան, և առանց գլխարկները ծածկելու գնացին դեպի իրենց սայլերն ու բանակատեղերը և, երբ բավական հեռացան, միայն այդ ժամանակ գլխարկները հագան: Ամենքն սկսեցին զինավորվել. փորձում էին թրերն ու դաշույնները, վառողամանների մեջ պարկերից վառող էին լցնում, սայլերը սարքում ու շարում էին և ջոկում էին ձիերը:

Տարասը, ուղևորվելով դեպի իր զորագունդը, մտածում էր և չէր կարողանում պարզել, թե ո՞ւր կարող էր շքանալ Անդրին. ուրիշների հետ նրա՞ն ևս գերի էին տարել քնած ժամանակ կապտուելով: Բայց ո՞չ. Անդրին այդպիսի պտուղ չէր, որ ողջ-ողջ գերի ընկներ: Սպանված կողակների մեջ ևս նա չկար: Խոր մտածմունքի մեջ ընկավ Տարասը և գնում էր զորագնդի առաջ ու չէր լսում, որ մեկը վազուց արգեն կանչում էր իր անունը:

«Ո՞վ է ինձ կանչում»,— վերջապես սթափվելով ասաց նա: Նրա առջև կանգնել էր ջհուզ Յանկելը:

«Պան գնդապետ, պան գնդապետ,— ասաց ջհուզը շտապ և ընդհատ ձայնով, կարծես թե կամենում էր մի շատ կարևոր բան ասել:— Պան գնդապետ, ես եղել եմ քաղաքում»:

Տարասը նայեց ջհուզին և զարմացավ, որ նա արգեն կարողացել է քաղաքում լինել:

«Ո՞ր քամին քեզ տարավ այնտեղ»:

«Ես իսկույն կպատմեմ,— ասաց Յանկելը:— Հենց որ արշալույսի մոտ աղմուկ լսեցի, և կողակներն սկսեցին կրակել, ես առա իմ կաֆտանը և առանց հագնելու վազեցի այն կողմը և ճանապարհին միայն թևերը հագա, որովհետև ուզում էին իսկույն իմանալ, թե այդ ինչաղմուկ է, ինչի համար կողակները վաղ արշալույսին սկսեցին կրակել: Ես վազեցի ուղղակի դեպի քաղաքային դարբանները և հասա այն ժամանակ, երբ զորքի վերջին մասը քաղաք էր մտնում: Տեսնեմ զորամասի առջևից գնում է ինքը՝ պան խորունժի Գալյանդովիչը: Նա իմ ծանոթն է, դեռ երեք տարի առաջ ինձնից հարյուր ոսկի պարտք էր առել: Ես նրա հետևից գնացի, իբրև թե եկել եմ, որ պարտքս ուզեմ, և նրա հետ միասին մտա քաղաք»:

«Ո՞նց թե. համ քաղաք մտար, համ էլ պարտքդ էիր ուզո՞ւմ,— ասաց Բուլբան:— Եվ նա չհրամայե՞ց, որ քեզ տեղ-նուտեղը շան նման կախեն»:

«Ճիշտ որ, աստված վկա, ուզում էր կախել,— պատասխանեց ջհուզը.— նրա ծառաներն ինձ արգեն բռնել էին և պարանը հագցնում էին վզիս, բայց ես աղաչեցի պանին, առաջի, որ կապասեմ այնքան, ինչքան պանը կամենում է, և խոստացա նորից պարտք տալ, եթե նա ինձ օգնի պարտ-

քերս հավաքելու մյուս ասպետներից, որովհետև պան խորունժին, ես պարզ կասեմ պանին, գրպանում մի ոսկի էլ չունի, թեև նա ազարակներ ունի, կալվածքներ, շորս ամբոց և մինչև Եկլոդ տափաստանը նրանն է, իսկ գրպանում գրոշ չունի, ինչպես և կողակը: Եվ հիմա, եթե Բրեսլավի ջհուզները նրան չգինավորեին, նա չէր կարող մինչև իսկ պատերազմի դուրս գալ: Նա սեյմում էլ չի եղել, նրա համար, որ...»

«Իսկ ի՞նչ էիր անում քաղաքում: Տեսա՞ր մերոնց»:

«Ո՞նց չէ. մերոնք այնտեղ շատվոր են. Իցկան, Բահումց, Սամուլյոն, Խայվալոխը, որ հրեա վարձակալ է...»:

«Թող սատկեն այդ շները,— բղավեց բարկացած Տարասը:— Ի՞նչ ես խոթում քո ջհուզի ցեղը: Ես քեզ հարցնում եմ մե՞ր զապորոժցիների մասին»:

«Մեր զապորոժցիներին չեմ տեսել, բայց տեսա միայն պան Անդրիին»:

«Տեսար Անդրիին»,— բղավեց Բուլբան:— Ո՞նց տեսար և ո՞րտեղ տեսար. նկուղի մե՞ջ, խոր փոսո՞ւմ, անպատված և կապկպված»:

«Ո՞վ կարող է համարձակվել պան Անդրիին կապտուել: Այժմ նա այնպիսի նշանավոր ասպետ է... Ես չճանաչեցի նրան: Թիկնոցը ոսկուց, բազպանները ոսկուց և կրծքակալը ոսկուց, ամեն տեղ ոսկի և ամեն ինչ ոսկի, ինչպես շողում է գարնան արեք, երբ այգում ամեն մի թռչուն ծլվում է և երգում, և բուրում է խոտը, այնպես էլ նա է շողում ոսկուց, և ինքը վոևոզը նրան նվիրել է ամենալավ նժույզը, որ երկու հարյուր կարմիր ոսկի արժե»:

Բուլբան քարացավ:

«Ինչի՞ համար է նա հագել ուրիշի զգեստը»:

«Որովհետև ավելի լավ է, գրա համար էլ հագել է: Ինքն էլ է ձիով ման գալիս, ուրիշներն էլ՝ են ման գալիս, ինքն էլ է սովորեցնում, նրան էլ են սովորեցնում: Ինչպես ամենահարուստ լեհացի մի պան»:

«Իսկ ո՞վ է նրան ստիպել»:

«Ես չեմ ասում, թե նրան որե՞նչ մեկն ստիպել է: Մի՞թե պանը չգիտե, որ նա իր կամքով է նրանց կողմն անցել»:

«Ո՞վ է անցել»:

«Պան Անդրիին»:

«Ո՞ր է անցել»:

«Անցել է նրանց կողմը. նա հիմա բոլորովին նրանցն է»:

«Սո՛ւտ ես ասում, խոզի ականջ»:

«Ո՞նց կարելի է, որ ես սուտ ասեմ: Մի՞թե հիմար եմ, որ սուտ ասեմ, ձե՛ռ եմ քաշել իմ գլխից, որ սուտ ասեմ: Մի՞թե ես չգիտեմ, որ ջհուղին շան նման կկախեն, եթե նա սուտ խոսի պանի մոտ»:

«Ուրեմն, քո ասելով դուրս է գալիս, որ նա ծախել է հավատն ու հայրենի՞քը»:

«Ես չասացի, որ նա մի բան է ծախել. ես միայն ասացի, որ նա անցել է նրանց կողմը»:

«Սուտ ես ասում, սատանի ջհուղ... Քրիստոնյաների երկրում այդպիսի բան չի եղել, դու խառնում ես, շո՛ւն»:

«Թող խոտ բսի իմ տան շեմքին, եթե խառնում եմ: Թող ամենքը թքեն իմ հոր, մոր, աներոջ և հորս մոր գերեզմանի վրա և մորս հոր գերեզմանի վրա, եթե ես խառնում եմ: Եթե պանը ցանկանում է, ես կարող եմ ասել, թե նա ինչի համար է նրանց կողմն անցել»:

«Ինչի՞ համար»:

«Վոևոզն ունի մի գեղեցիկ աղջիկ, աստված վկա, մի աննման գեղեցկուհի»:

Այս խոսքի վրա ջհուղն աշխատում էր, որքան կարող էր, իր դեմքով արտահայտել գեղեցկությունը՝ ձեռքերը տարածելով, կկոցելով աչքերը և մի կողմի ծռելով բերանը, կարծես ճաշակել էր մի բանի համ:

«է, դրանից ի՞նչ»:

«Նա աղջկա համար է արել ամեն ինչ և անցել է նրանց կողմը: Եթե մարդ սիրահարվում է, նա միևնույն է, թե ներբանի կաշի է, որ եթե ջրի մեջ թրջես, կկակղի և ինչպես կուզես, կարող ես ծռել»:

Բուլբան խոր մտածմունքի մեջ ընկավ: Նա հիշեց, որ մեծ է թույլ կնոջ ազդեցությունը, որ շատ հզորների է նա խորտակել, և որ այդ կողմից Անդրիի բնավորությունը շատ անզոր է, և երկար ժամանակ նա կանգնեց նույն տեղում, ինչպես արձան:

«Լսի՛ր, պան, ես քեզ ամեն ինչ կպատմեմ,— ասաց ջհուղը:— Հենց որ ես լսեցի աղմուկը և տեսա, որ քաղաքի դար-

բաներից ներս են մտնում, ես ինձ հետ համենայն դեպք առա մի թել գոհար, որովհետև քաղաքում կան ազնվատոհմ գեղեցկուհիներ. իսկ եթե կան գեղեցկուհիներ և ազնվական աղջիկներ, ապա նրանք, ես այդպես միտք արի, եթե ուտելու բան էլ չունեն, այնուամենայնիվ, գոհար կառնեն: Եվ հենց որ խորունժիի ծառաներն ինձ բաց թողին, ես վազեցի վոևոզի բակը, որպեսզի գոհար վաճառեմ: Ես թաթարուհի ազախնից ամեն ինչ իմացա. հենց որ զապորոցիներին քշեն, իսկույն հարսանիքը պիտի անեն: Պան Անդրին խոստացել է քշել զապորոցիներին»:

«Եվ դու տեղնուտեղը չսպանեցի՞ր այդ սատանի ձագին»,— բղավեց Բուլբան:

«Ինչի՞ համար սպանել: Նա ինքն իր կամքով է անցել: Մարդն ինչո՞վ է մեղավոր: Այնտեղ նրա համար լավ է, ուտի և նա անցել է»:

«Եվ դու տեսա՞ր նրա երեսը»:

«Աստված վկա, տեսա երեսը: Այնպիսի փառավոր կարիճ էր, բոլորից տեսքով: Աստված նրան առողջութուն տա, ինչ իսկույն ճանաչեց և, երբ ես մոտեցա նրան, իսկույն ասաց...»:

«Ի՞նչ ասաց նա»:

«Նա ասաց, բայց առաջ մատով արեց և ապա միայն ասաց. «Ցանկե՛լ»: Իսկ ես՝ «պան Անդրի» ասացի: «Ցանկե՛լ, ասա հորս, ասա եղբորս, ասա կողակներին, ասա զապորոցիներին, բոլորին ասա, որ հայրս այժմ ինձ հայր չէ, եղբայրս եղբայր չէ՛, ընկերս ընկեր չէ՛, և որ ես նրանց բոլորի հետ պիտի կովեմ, պիտի կովեմ նրանց բոլորի հետ»:

«Սո՛ւտ ես ասում, չուզայի զավակ,— համբերությունը կորցրած բղավեց Տարասը:— Ստում ես, շո՛ւն: Դու Քրիստոսին էլ խաչեցիր, աստծուց նզովյալ մարդ: Ես քեզ կսպանեմ, սատանա: Կորի՛ր այստեղից, թե չէ տեղնուտեղը կսպանեմ»:

Այդ ասելով, Տարասը թուրը քաշեց: Վախեցած ջհուղն իսկույն փախավ և վազեց, որքան ուժ ունեին նրա շոր ու բարակ ազդրերը: Դեռ երկար ժամանակ նա վազում էր կողակների բանակատեղի միջով և նույնիսկ հեռվի ազատ ու ընդարձակ դաշտում, թեև Տարասը նրան ամենևին չէր հետապնդում, մտածելով, որ անխելություն է ցատումը թափել առաջին հանդիպածի գլխին:

Եվ նա այժմ վերհիշեց, որ անցյալ գիշեր տեսել էր Անդրիին մի կնոջ հետ բանակատեղիով անցնելիս, հիշեց և խոնարհեց ալեհեր գլուխը: Եվ դեռ էլի չէր ուզում հավատալ, թե կարող է այդպիսի անարգ դեպք պատահել, որ իր հարազատ որդին ծախի հավատն ու հոգին:

Վերջապես, նա իր զորագունդը տարավ դեպի դարանը և զորքի հետ ծածկվեց այն անտառի հետևը, որ կողակները չէին հրդեհել: Իսկ զապորոժցիները, հետևակ ու հեծյալ, ելան երեք ճանապարհներով դեպի երեք դարբասները: Մեկը մյուսի հետևից դուրս թափվեցին կուրենները՝ Ումանի, Պոպովիչևի, Կանևի, Ստեբլիկիվի, Նեզամայկովի, Գուրգուզիի, Տիտարևի և Տիմոչևի: Միայն Պերեյասլավի կուրենը չկար: Նրա կողակները խորն էին ննչել և տանուլ տվել իրենց բախտը: Եղավ կողակ, որ արթնացավ կապկպված, թշնամու գերության մեջ, եղավ և այնպիսին, որ երեք շարթնացավ և այդպես էլ քնած թաղվեց խոնավ հողում, իսկ ինքը՝ ատաման խլիբը, առանց շալվարի և վերին արդուզարդի, իրեն գտավ լեհացիների բանակում: Քաղաքում լսեցին կողակների շարժումը: Բոլորը դուրս ելան հողաթումբը, և կողակների առաջ բացվեց կենդանի պատկեր: Լեհացի դրանիկները, մեկը մյուսից գեղեցիկ, կանգնել էին հողե պատնեշի վրա: Արևների նման ոսկեվորվել էին նրանց պղնձե գդակները, որոնց վրա կարապի նման ճերմակ փետուրներ կային: Ուրիշներն ունեին թեթև գլխարկներ՝ վարդագույն և կապույտ, որոնց կատարները թեքված էին մի կողքի: Նրանք հագել էին ոսկեկար և կամ ասեղնաթել պարզ կաֆտաններ, որոնց թևքերը ծալված էին վեր: Ումանք ունեին թանկագին ազուցարանով զենքեր և թրեր, որոնց պաները բարձր գին էին վճարել: Եվ շատ ուրիշ արդուզարդեր ունեին նրանք: Առջևում ամբարտավան կանգնել էր Բուչանի զորագնդի պետը՝ կարմիր գլխարկով և ոսկով պատած: Նա ծանրամարմին էր, ամենքից բարձրը և հաստը, և լայն ու հարուստ կաֆտանը հազիվ էր պահում նրա գերմարմինը: Մյուս կողմը, համարյա կողքի դարբասների մոտ, կանգնել էր մի այլ զորագնդի պետ, մի կարճահասակ, ամբողջովին չորացած մարդ, սակայն նրա փոքրիկ և սուր աչքերը կախ ընկած թավ հոնքերի տակից ժր նայում էին, և նա արագ շորս կողմն էր դառնում, իր շոր ու բարակ ձեռքով

աշխույժ ցույց տալիս՝ հրամաններ արձակելով. երևում էր, որ, շնայած նվազ մարմնին, նա քաջ գիտեր ուղղի ուսմունքը: Նրանից քիչ հեռու կանգնել էր երկարահասակ խորունժին, թավ բեղերով, և թվում էր, թե նրա դեմքը չափից ավելի կարմիր էր. այդ պանը սիրում էր թունդ մեղրագինի և ուրախ խրախճանք: Եվ նրանց հետևից երևում էին ուրիշ շատ ազնվականներ, որոնցից ոմանք զինվել էին ի հաշիվ իրենց ոսկիների, ոմանք՝ թագավորական գանձարանի հաղվին, ոմանք՝ ջհուղների փողով, զորավ զնելով այն ամենը, ինչ գտել էին պապենական ամրոցներում: Քիչ չէին և սենատորական ամեն տեսակի ճաշորդներ, որոնց սենատորներն առնում էին իրենց հետ և հացկերույթի էին նստում միասին, որպես պատվո նշան, և որոնք սեղանի վրայից և կամ սպասանոցից գողանում էին արծաթյա թասեր և այսօրվա հարգանքից հետո մյուս օրը մի որևէ պանի մոտ կառապանի պաշտոն էին կատարում: Ամեն տեսակ մարդ կար այնտեղ: Պատահում էր, որ փող չէր լինում խմելու, իսկ պատերազմի համար բոլորն էին զարդարվել: Կողակների շարքերը հանդարտ կանգնել էին պարիսպների առաջ: Նրանցից ոչ մեկի վրա ոսկի չկար. միայն երբեմն ոսկին տեղ-տեղ փայլիլում էր զենքերի ազուցարանի և թրերի կոթի վրա: Կողակները պատերազմի ժամանակ չէին սիրում ճոխ զարդարվել. նրանք պարզ օղազրահներ և զգեստներ ունեին, և հեռվից սևին ու կարմիրին էին տալիս ոչխարի մորթուց նրանց սև ու կարմրակատար գդակները:

Չապորոժցիների շարքերից առաջ եկան երկու կողակ: Նրանցից մեկը բոլորովին երիտասարդ էր, մյուսը՝ ավելի տարեց. երկուսն էլ լեզվանի էին և գործի ժամանակ նույնպես վատ կողակներ չէին՝ Օխրիմ Նաշը և Միկիտա Գուպիտենկոն: Նրանց հետևից գնաց և Դեմիդ Պոպովիչը, ամբակազմ մի կողակ, որ վաղուց էր Սեչում. նա եղել էր Ադրիանապոլսի կոնվենիում և իր կյանքում շատ բան էր տեսել՝ վառվել էր կրակի մեջ և վազել դեպի Սեչը կուպրած, սևացած գլխով և այրված բեղերով: Բայց նորից լցվել էր Պոպովիչը, մազերի փրշիկը փաթաթել էր ականջով, բուսել էին սև ու թանձր բեղեր, ինչպես կուպրը: Կծու խոսքի մեջ Պոպովիչը մի հատ էր:

«է՛յ, ձեր բոլոր զորքը կարմիր ժուպան է հագել, բայց սաք տեսնեմ ձեր ուժն էլ այդքան անհա՞ղթ է»:

«Ա՛յ ես ձեզ,— վերևից բղավեց գեր գնդապետը:— Բոլորիդ պիտի կապոտեմ, լավ է, գյաղաներ, դո՛ւք հանձնեք ձեր ձիերն ու զորքերը: Տեսա՞ք, ինչպես ձերոնց կապոտեցի: Զապորոժցիներին դուրս բերեք պատենշի վրա, թող տեսնեն»: Եվ պատենշի վրա բարձրացրին պարաններով կապկպած զապորոժցիներին: Ամենից առաջ կուրենի ատաման Խլիբն էր, առանց շալվարի և վերին արդուզարդի, այնպես, ինչպես գերել էին հարբած վիճակում: Ատամանը գլուխը կախեց գետին, իր կողակների առաջ ամաշելով իր մերկության համար, որ շան նման գերի էր ընկել քնած ժամանակ: Եվ մի գիշերվա մեջ սպիտակել էր նրա գլուխը:

«Դարդ մի՛ անի, Խլիբ, կփրկենք»,— ներքևից բղավեցին կողակները:

«Դարդ մի՛ անի, ախպեր տղա,— արձագանքեց կուրենի ատաման Մորուբը:— Դու մեղավոր չես, որ քեզ տկլոր են գերի բռնել: Ամեն մարդու հետ փորձանք կպատահի: Բայց ամոթ նրանց, որ քեզ դուրս են բերել անարգանքի համար և ինչպես վայել է չեն ծածկել քո մերկությունը»:

«Ճրկում է, որ դուք քաջ եք, երբ թշնամու զորքը քնած է»,— ասաց Գուլոկպիտենկոն, նայելով պատենշի կողմը:

«Դուք դեռ սպասեք, մենք կկտրենք ձեր քյաքուլները»,— բղավեցին վերևից:

«Ես կուղեի՛ տեսնել, թե ոնց են նրանք մեր քյաքուլները կտրելու,— ասաց Պոպովիչը, նրանց առաջ շրջվելով ձիու վրա: Ապա, յուրայիններին նայելով, ասաց. «Ինչ կա որ. գուցե լեհացիք ճիշտ են ասում. եթե այն հաստափորը նրանց առաջնորդի՛, նրանք լավ պաշտպանություն կունենան»:

«Իսկ ինչո՞ւ ես կարծում, որ նրանք լավ պաշտպանություն կունենան»,— ասացին կողակները, խմանալով, որ Պոպովիչը հավանորեն պատրաստվում է մի բան ասելու:

«Որովհետև ամբողջ զորքը կպահվի նրա հետևը, և ոչ մի կերպ հաստ փորի միջով չես կարող որևէ մեկին նիզակով խոցել»: Բոլոր կողակները ծիծաղեցին: Եվ դեռ երկար ժամանակ նրանցից շատերը գլուխները թափահարում էին, ասելով. «Ա՛յ քեզ, Պոպովիչ. մեկին որ մի խոսք ծեփի, այնպես կա-

նի որ»: Եվ կողակները այնպես էլ շասացին, թե ինչպես «կանի որ»...

«Ե՛տ քաշվեք, իսկույն պարիսպներից ետ քաշվեք»,— գոռաց կոշևոյը, որովհետև լեհացիք, ինչպես երևաց, չդիմացան կծու խոսքին, և գնդապետը ձեռքով նշան արեց:

Կողակները նոր էին ետ քաշվել, երբ պարսպի գլխից տեղաց կարտեչը: Պատենշի վրա իրար անցան, և ձիու վրա երևաց ինքը՝ ծերունի վոևոզը: Դարբասները բացվեցին, և զորքը դուրս եկավ: Ամենից առաջ ձիերի հավասար շարքերով ելան շքեղ հագնված հուսարները, նրանց հետևից՝ օղազրահայինները, ապա զրահագզեստ և նիզակավոր զինվորները, ապա ուրիշները, որոնք ունեին պղնձե սաղավարտներ, և ապա առանձին խմբով ազատանիները, որոնցից յուրաքանչյուրը հագնվել էր ըստ ճաշակի: Հպարտ ազատանիները շէին կամենում խառնվել ուրիշների շարքերին, և նրանցից ով իր զորախումբը չուներ, գնում էր իր սպասավորների հետ: Ապա նորից գալիս էին շարքերը, որոնց հետևից դուրս եկավ խորունժին, նրանցից հետո նորից շարքեր, և դուրս եկավ հաղթամարմին գնդապետը, իսկ ամբողջ զորքից հետո վերջինը դուրս եկավ կարճահասակ գնդապետը:

«Ա՛ի՛ թողնեք, մի՛ թողնեք, որ նրանք շարվեն և շարքն կազմեն,— գոռաց կոշևոյը:— Միանգամից բոլոր կուրեններով ջրեք նրանց վրա: Թողե՛ք մյուս դարբասները: Տիտարևի կուրեն, հարձակվի՛ր կողքից, Դյադկիվի կուրեն՝ հարձակվիր մյուս կողմից: Կուկուբենկո և Պալիվոզա, հուպ տվեք թիկունքից: Խառնեք, խառնե՛ք և բաժանեք նրանց»:

Եվ ամեն կողմից զարկեցին կողակները, շեղեցին և շփոթեցին նրանց, և իրենք էլ խառնվեցին: Չթողեցին, որ նույնիսկ հրացան արձակեն. բանը հասավ թրերի ու նիզակների: Բոլորը խմբվեցին, և յուրաքանչյուրին առիթ եղավ ցույց տալու իրեն: Դեմիդ Պոպովիչը նիզակահար արեց երեք հասարակի և երկու անվանի ազատանիների՝ ձիուց գցեց, բղավելով. «Ա՛յ լավ ձիեր, ես վաղուց էի ուզում այսպիսի ձիեր ձեռք բերել»: Եվ ձիերը հեռու ջրեց դեպի դաշտը, սպասող կողակներին գոռալով, որպեսզի նրանք ձիերը պահեն: Ապա նորից մտավ բազմության մեջ, նորից հարձակվեց ձիերից վայր ընկած ազատանիների վրա: մեկին սպանեց, իսկ մյու-

սի վզին հագցրեց օղապարանը, պարանը կապեց իր թամբից և ազատանուն քարշ տվեց ողջ դաշտով, նրա մեջքից արձակելով թանկագին կոթով թուրը և առնելով ոսկով լիքը մի քսակ, որ ազատանին կապել էր գոտուց: Կոբիտան, որ դեռ երիտասարդ և քաջ կողակ էր, նույնպես բռնվեց լեհական զորքի քաջարիներից մեկի հետ, և նրանք երկար ժամանակ կռվեցին: Նրանք արդեն բռնցքակովի էին անցել, և կողակն ահա պիտի հաղթեր նրան, և մեջքի վրա կոացնելով, տաճկական սուր դանակով զարկեց նրա կրծքին, բայց ինքը ևս չազատվեց. մի շիկացած գնդակ հենց տեղնուտեղը տրաքեց նրա քունքին: Նրան գետին գլորեց պաներից մեծազարմը, գեղեցկագույնը, իշխանական մի հին տոհմի ասպետ: Իր բաց գույնի նժույզի վրա սլանում էր չա, ինչպես ճկուն բարդի: Եվ նա արդեն ցույց էր տվել բոյարի դյուցազնական բազում խիզախություն. մեջտեղից կիսել էր երկու զապորոծցիների, Ֆեռոոր Կործին, որ քաջ կողակ էր, վայր էր գլորել ձիու հետ միասին, կրակել էր ձիու վրա, իսկ կողակին ձիու տակից նիզակով հանել էր: Շատերի գլուխն էր թոցրել, թրատել էր ձեռքերը, գետին էր գլորել Կոբիտա կողակին, գնդակը մխելով նրա քունքի մեջ: «Ահա ում հետ կուղենայի ուժերս շափել», — բղավեց նեզամայկովի կուրենի ատաման Կուկուրենկոն: Ձին քշելով, նա թռավ նրա թիկունքը. և ուժգին գոռաց, այնպես, որ այդ ոչ մարդկային ձայնից ցնցվեցին մոտ կանգնած մարդիկ: Լեհացին հանկարծ կամեցավ ձիու գլուխը շրջել և դեմքը դարձնել նրա կողմը, բայց ձին չհնազանդվեց և զարհուրելի գոռոցից խրտնեց ու մի կողմ թռավ, և Կուկուրենկոյի գնդակը հասավ լեհացու հետևից: Շիկացած գնդակը խրվեց մեջքի թիակների մեջ, և նա ձիուց գլորվեց: Բայց լեհացին այդ վիճակում էլ ձեռք չբաշեց, դեռ ուժ էր անում հարվածելու թշնամուն, սակայն թուլացավ ձեռքը թրի հետ միասին: Իսկ Կուկուրենկոն, երկու ձեռքով բռնելով իր ծանր թրադաշույնը, զարկեց նրա գունատ բերանին: Թրադաշույնը փշրեց նրա երկու ակնատամը, երկու կես արեց լեզուն, փռշրեց կոկորդի ողջ և շատ խոր մտավ գետնի մեջ: Այդպես էլ նա նրան հավիտյան մեխեց մայր հողին: Աղբյուրի նման վեր ժայթքեց կաս-կարմիր, ինչպես գետափնյա փռունջը, բարձրատոհմ և ազնվազարմ արյունը և կարմիր ներկեց նրա

գեղին և ամբողջովին ոսկեկար կաֆտանը: Իսկ Կուկուրենկոն նրան արդեն թողել էր և իր նեզամայկովյան կողակների հետ մխրճվում էր ուրիշ բազմություն մեջ:

«Ափսո՛ս, անժողովել է թողել այսքան հարուստ արդուզարդը, — ասաց ումանյան կուրենի ատաման Մորուքը, յուրայիններից հեռանալով դեպի այն վայրը, ուր ընկած էր Կուկուրենկոյի սպանած ազնվազարմ ասպետի մարմինը: «Ես իմ ձեռքով յոթ իշխանների եմ սպանել, իսկ այսպիսի զարդու զարդարանք ոչ ոքի վրա չեմ տեսել»: Եվ Մորուքը գայթակրվեց շահամուլոթյամբ, կոացավ, որպեսզի հանի նրա հարուստ զենք ու զրահը, հանեց արդեն նրա տաճկական դանակը, ցրի ազուցարանի վրա թանկարժեք քարեր կային, նրա գոտուց արձակեց քսակը՝ լիքը ոսկիներով, կրծքից առավ փոքրիկ սլաշուսակը, որի մեջ մետաքսյա շոր էր, թանկարժեք արծաթ և աղջկա գանգուրներ, որ նա սրբությամբ պահել էր որպես հիշատակ: Եվ Մորուքը չսեց, թե ինչպես իր հետևից վրա վազեց կարմրաքիթ խորունժին, որին երկու անգամ ինքը թամբից վայր էր գլորել և մի լավ հասցրել էր ատամներին, որպես հիշատակ: Խորունժին ամբողջ թափով ճոճեց թուրը և զարկեց նրա կոացած վզին: Կողակի շահամուլոթյունը բարիք չբերեց. նրա հզոր գլուխը մի կողմ թռավ, և գլխատված դիակը ընկավ, չորս կողմի գետինը ոռոգելով արյամբ: Կողակի գաժան հոգին բարձրացավ դեպի վերերը, նոթերը կիտած և վրդովվելով, միաժամանակ և զարմացած, որ այդպես վաղ դուրս թռավ այդքան ամրակուռ մարմնից: Խորունժին դեռ թամբից չէր կապել ատամանի գլխի ցցունքը, երբ արդեն ցցվեց խստաբարո վրիժառուն:

Ինչպես երկնքում ճախրող բազ, որ հուժկու թևերով բազմաթիվ պտույտներ է անում, ապա հանկարծ թևերը փռած կանգնում մի կետում և այնտեղից սլաքի նման զարկում ճանապարհի եզրին աղմկող արու լորին, այնպես էլ Տարասի որդի Օստապը հանկարծ թռավ խորունժու վրա և մի թափով նրա վզով նետեց պարանը: Խորունժու կարմիր դեմքն ավելի կարմրեց, երբ դաժան հանգույցը սեղմեց նրա կոկորդը, և նա ուղեց քաշել ատրճանակը, բայց զղաճաբար մեկնած ձեռքը չկարողացավ նշան բռնել, և գնդակն անդիպուկ թռավ դեպի դաշտը: Օստապը տեղնուտեղը նրա թամբից արձակեց

մետաքսն քուղը, որ խորունժին առել էր գերիններին կապե-
լու, և հենց նրա քուղով կապկպեց նրա ձեռքերն ու ոտքերը,
քուղի մի ծայրը կապեց թամբին և նրան քարշ տվեց դաշ-
տի միջով, բարձր կանչելով Ումանի կուրենի բոլոր կողակ-
ներին, որպեսզի գան և վերջին հրաժեշտը տան իրենց ատա-
մանին:

Երբ Ումանի կուրենի կողակները լսեցին, որ այլևս կենդա-
նի չէ իրենց ատաման Մորուքը, լքեցին ուղմի դաշտը և
հավաքվեցին թաղելու նրան և հենց նույն տեղն էլ սկսեցին
խորհրդակցել, թե ո՞ւմ ընտրեն կուրենի ատաման: Վերջապե՛ս
ասացին. «էլ ինչո՞ւ խորհրդակցել. Օստապ Բուլբայից ավելի
լավին ատաման չենք ընտրի: Ծիշտ է, նա մեզնից երիտա-
սարդ է, բայց նրա խելքն ալևոր մարդու խելքի շափ է»: Օս-
տապը, գլխարկը հանելով, իր բոլոր կողակ ընկերներին
շնորհակալություն ասաց այդ պատվի համար, պատճառ չբե-
րեց ոչ իր երիտասարդությունը և ոչ էլ անփորձ խելքը, գի-
տենալով, որ ժամանակը պատերազմական է և այդ բանի
ժամանակը չէ. և հենց իսկույն նրանց առաջնորդեց դեպի
թշնամու խմբերը և նրանց բոլորին ցույց տվեց, որ իզուր չեն
իրեն ատաման ընտրել: Լեհացիք զգացին, որ բանը շատ է
դժվարանում, ետ նահանջեցին և վազեցին դաշտի մյուս
ծայրը, որպեսզի այնտեղ նորից գումարվեն: Իսկ կարճահա-
սակ գնդապետը հենց դարբասների մոտ կանգնած շորս հար-
յուրակի թարմ ուժերին նշան արեց, և այնտեղից կողակների
խմբերի վրա տեղաց կարտեչը: Բայց քչերը վնասվեցին. զըն-
դակները հասնում էին կողակների եզներին, որոնք վայրե-
նաբար նայում էին կովին: Վախեցած եզները բուռացին, դար-
ձան դեպի կողակների բանակատեղին, ջարդ ու փշուր արին
սայլերը և շատերին ոտնակոխ արին: Բայց Տարասը, որ այդ
ժամանակ իր գնդով դուրս թռավ դարանից, աղաղակելով
հարձակվեց եզներին բռնոտելու: Ետ դարձավ կատաղած նա-
խիրը, ետ դարձավ նրա աղաղակից սարսափած և արշավեց
լեհացոց գնդերի վրա, փշրեց հեծելազորին, բոլորին տրորեց
ու ցրեց:

«Ա՛յ, շնորհակալ ենք ձեզնից, եզներ,— բղավեցին զա-
պորոժցիները:— Դուք մեզ ծառայեցիք ուղմերթի ժամա-
նակ, իսկ այժմ էլ զինվորական ծառայություն եք մատու-

ցում»: Եվ թարմ ուժերով հարձակվեցին թշնամու վրա: Այդ
հարձակման ընթացքում շատ թշնամի շարդեցին: Շատերը
հերոսություն արին՝ Մետելիցյան, Շիլոն, զույգ Պիսարենկո-
ները, Վովտուզենկոն և ուրիշ շատ շատերը: Լեհացիք տեսան,
որ բանը բուրդ է, նշան արին և բղավեցին, որ բացեն քաղաքի
դարբասները: Ծոխչով բացվեցին երկաթապատ դարբասնե-
րը, և ներս մտան խոնավածները, ինչպես ոչխարը փարախի
դռնով, ներս մտան փոշեթաթախ և հոգնած ձիավորները:
Ջապորոժցիներից շատերը կամեցան հետապնդել նրանց,
բայց Օստապը յուր ումանցիներին կանգնեցրեց, ասելով.
«Հեռու, պան եղբայրներ, պատերից հեռու կացեք, հարկավոր
չէ մոտենալ»: Եվ նա ճշմարիտ ասաց, որովհետև պարիսպ-
ների գլխից որոտացին և տեղացին ամեն ինչ, ինչ ձեռք էր
ընկնում, և շատերը վնասվեցին: Այդ ժամանակ մոտ եկավ
կոշեռը և Օստապին զովեց, ասելով. «Ահա նոր ատամանը,
բայց զորքին այնպես է դեկավարում, որ կարծես թե հին է»:
Մերունի Բուլբան երեսը շրջեց, որ տեսնի, թե այդ ի՞նչ նոր
ատաման է, և բոլոր ումանցիների առջև ձիու վրա տեսավ
Օստապին, զղակը ծուռ թեքած և ատամանի գավազանը ձեռ-
քին: «Տես ինչպիսի՞ն է»,— ասաց նա, նայելով նրան. և
ուրախացավ ծերունին, շնորհակալ եղավ ումանյան կողակ-
ներին այն պատվի համար, որին արժանացել էր իր
որդին:

Կողակները նորից ետ նահանջեցին, պատրաստվելով վե-
րադառնալ բանակատեղիները, և քաղաքի պատնեշի վրա նո-
րից երևացին լեհացիները՝ պատառոտված տառատոկներով:
Շատերի թանկագին կաֆտանների վրա արյունը շորացել էր,
և փոշի էր նստել պղնձյա գդակների վրա:

«Հը, կապոտեցի՞ք մեզ»,— ներքևից կանչեցին զապորոժ-
ցիները:

«Ա՛յ, ես ձեզ...»— դարձյալ նույն կերպ վերևից բղավեց
հաստ գնդապետը, պարանը ցույց տալով. և դեռևս չէին դա-
դարում իրար սպաննալ փոշոտ և ուժասպառ ուղմիկները,
ու նրանք, որոնք հեղել էին ուղմի դաշտում, երկուստեք ավե-
լի սուր խոսքեր էին ասում իրար:

Վերջապես, բոլորը ցրվեցին: Ով, ճակատամարտից հոգ-
նած, մեկնվեց հանգստանալու, ով հող մաղեց իր վերքերի

վրա և վիրակապի համար պատառոտնց թաշկինակները և սպանած թշնամու թանկագին զգեստները: Իսկ մյուսները, որոնք ավելի թարմ ուժերով էին, սկսեցին դիակները հավաքել և նրանց վերջին հրաժեշտը տալ: Բրազաշույններով և նիզակներով փորեցին գերեզմանները, գրակներով ու փեշերով դուրս թափեցին հողը, պատովով իջեցրին կողակների մարմինները և ծածկեցին նրանց թարմ հողով, որպեսզի ազուսովները և գիշատիչ արծիվները չկարողանան կտցահարել նրանց աչքերը: Իսկ լեհացիների մարմինները տասնյակներով մի կերպ կապտեցին վայրի ձիերի պոչերից, բաց թողին ողջ դաշտով, և դեռ երկար ժամանակ քշում էին ձիերը և հարվածում նրանց կողերին: Ամենի ձիերը թռչում էին ակրոսների և թմբերի վրայով, դերբուկների և ձորակների վրայով, և գետնին էին զարկում արյունով և փոշով պատած լեհացիների դիակները:

Հետո բոլոր կուրենները շրջան կազմեցին ընթրելու և երկար ժամանակ խոսեցին եղածի և քաջագործության մասին, որ բաժին էր ընկել յուրաքանչյուրին, քաջագործություններ, որոնց մասին հավիտյան պատմելու են նորեկներին և որդոց որդի: Երկար ժամանակ քուն չեղան նրանք: Իսկ ամենքից երկար նստեց ծերունի Տարասը, միշտ մտածելով, թե ի՞նչ էր նշանակում այն, որ Անդրին շերևաց թշնամու մարտիկների մեջ: Հուդան խղճի խա՞յթ է զգացել յուրայինների դեմ ելնելու, գուցե ջհուղը խարել է, և նա ուղղակի գերի՞ է ընկել: Բայց այդ մտածելով, նա հիշեց, որ Անդրիփ սիրտը շատ էր հակված դեպի կանանց խոսքերը, վիշտ զգաց և իր հոգու խորքում անդրդվելի երգվեց լեհ աղջկա դեմ, որը հրապուրել էր իր որդուն: Եվ կկատարեր նա իր երդումը, չէր խնայի նրա գեղեցկությանը, նրա թանձր ու փարթամ ծամերից բռնած դուրս կթաշեր և իր հետևից քարշ կտար ամբողջ գաշտով, բոլոր կողակների առաջ: Գետնին կզարկվեին, կարյուսնուվեին և փոշով կպատվեին նրա շքնաղ կուրծքը և ուսերը, որոնց փայլը հավասար էր լեռնային բարձունքների շհալող ձյուններին: Նա կտոր-կտոր կաներ աղջկա շքեղ ու շքնաղ մարմինը: Բայց Բուլբան տեղյակ չէր, թե վաղն աստված ինչ է պահել մարդու համար, և հետզհետե քունը կոխեց և վերջապես քնեց: Իսկ կողակները գեռ շարունակում էին իրար

հետ զրուցել, և ամբողջ գիշերը կրակների մոտ, դեպի բոլոր կողմերն ուշաուր նայելով, կանգնել էր զգաստ և արթուն պահակազորը:

VIII

Արևը դեռ չէր հասել երկնակամարի կեսին, երբ բոլոր զապորոժցիները հավաքվեցին խորհրդի: Սեչից լուր էր եկել, որ թաթարները, կողակների բացակայության ժամանակ, ամեն ինչ կողոպտել են, հանել են այն գանձերը, որ կողակները գաղտնի պահում էին գետնի տակ, ծևծել և գերի են առել բոլոր նրանց, որոնք մնացել էին Սեչում, և ավար առած հոտերի և հրամակների հետ ճանապարհ են ընկել դեպի Պերեկոպ: Միայն մի կողակ՝ Մաքսիմ Գուրուխան, ճանապարհին ճողոպրել էր թաթարների ձեռքից, մորթել էր միրդային, նրանից խլել ցեխիններով լի պարկը և թաթարի ձիու վրա, թաթարի շորերով, մեկուկես զօր ու երկու գիշեր փախել էր հետապնդողներից, ձին քշելով սպանել և ճանապարհին ուրիշ ձի էր նստել, սպանել էր այդ ձիուն և միայն երրորդ ձիու վրա հասել էր զապորոժցիների բանակատեղին, ճանապարհին տեղեկանալով, որ զապորոժցիները Դուբնոյի մոտ են: Նա միայն կարողացավ հայտնել, որ պատահել էր այդպիսի շարիք. բայց թե ինչպե՞ս է եղել, հարբե՞լ էին մնացած զապորոժցիները՝ ըստ կողակների սովորության, և հարբած գերի՞ էին ընկել, և ինչպե՞ս էին թաթարներն իմացել այն տեղը, ուր թաղված էին զորքի գանձերը.— այդ մասին նա ոչինչ չասաց: Նա շատ էր տանջվել, ուռել էր, քամին խանձել և վառել էր նրա դեմքը. նա հենց տեղնուտեղը պառկեց և քնեց խոր քնով:

Նման դեպքերում զապորոժցիների սովորությունն էր անմիջապես արշավել կողոպտիչների հետևից, ջանալով նրանց հասնել ճանապարհին, թե չէ գերիները կարող էին վաճառքի հանվել Փոքր Ասիայի, Զմյուռնիայի և Կրետե կղզու շուկաներում և, ով գիտե, էյի ինչպիսի վայրերում չէին երևա զապորոժցիների քյաբուլավոր գլուխները: Ահա թե ինչու էին հավաքվել զապորոժցիները: Մինչև վերջին մարդը կանգնել էին գրակները ծածկած, որովհետև նրանք չէին հավաքվել

լսելու ատամանի հրամանը, որպես իշխանավորի, այլ խորհրդակցեցելու, ինչպես հավասար մարդիկ: «Թող առաջ ավագները խոսք ասեն», — բղավեցին բազմութեան միջից: «Թող կոշկոյր խոսի», — ասացին ուրիշները: Եվ կոշկոյրը, գլխարկը հանելով, ոչ իբրև պետ, այլ իբրև ընկեր, շնորհակալ եղավ կողակներից այդ պատվի համար և ասաց. «Մեր մեջ շատ են ավելի ավագ և խելացի խորհուրդ տվողները, բայց եթե ինձ հարգեցիք, ապա իմ խորհուրդն է, ընկերներ, ժամանակ չկորցնել և հետապնդել թաթարներին, որովհետև դուք ինքներդ գիտեք, թե ի՞նչ մարդ է թաթարը. նա ավար առած գանձերի հետ մեր գալուստին չի սպասի, այլ մի ակնթարթում կպարտակի, այնպես որ հետքն էլ չես գտնի: Ուրեմն իմ խորհուրդն է՝ արշավել: Մենք այստեղ արդեն զվարճացանք: Էհհացիք գիտեն, թե ինչ է կողակը. որքան ուժ ունեինք՝ վրեժ առանք հանուն հավատի, իսկ քաղցած քաղաքից մեծ շահ չունենք: Ուրեմն իմ խորհուրդն է՝ արշավել»:

«Արշավել», — արձագանքեցին զապորոժյան կուրենները: Բայց Տարաս Բուլբայի սրտովը չէր այդ խոսքը և իր աչքերի վրա ավելի ցած խոնարհեց մտայլ և սպիտակ հոնքերը՝ թփերի նման, որոնք բուսել էին բարձր լեռան կատարին, և որոնց ծայրերին թանձր նստել էր հյուսիսային ասեղնաձև եղյամբ:

«Ո՛ր, կոշկոյ, քո խորհուրդն արդար չէ՛», — ասաց նա: — Դու չես խոսում, ինչպես հարկավոր է: Դու երևի մոռացել ես, որ գերութեան մեջ մնում են մերոնք, լեհացիների գերի տարածները: Դու, երևում է, ուզում ես, որ մենք չհարգենք մեզ եղբայրության առաջին սրբազան կանոնը և մեր եղբայրներին թողնենք, որ նրանց ողջ-ողջ մաշկեն և կամ կտոր-կտոր անեն նրանց կողակի մարմինը, ման աժեն քաղաքներում և գյուղերում, ինչպես մինչև այժմ վարվել են հեթմանի և Ուկրաինայի ամենալավ ուս իշխանների հետ: Մի՞թե առանց այդ էլ նրանք քիչ են հայհոյել մեր սրբությունները: Էլ ինչի՞ ենք պետք մենք, ես հարցնում եմ բոլորիդ. ի՞նչ կողակ է նա, ով փորձանքի մեջ է թողնում իր ընկերոջը, թողնում է, որ քան նման սատկի օտարության մեջ: Եթե բանն այդպես է, որ ամեն մեկը ոչինչ է համարում կողակի պատիվը և թույլ է տալիս, որ թքեն իր ալեհեր բեղերի վրա և նախատեն ծանր

խոսքով, — ուրեմն ոչ ոք ինձ չի հանդիմանի: Մենակ ես մընում եմ»:

Կանգնած բոլոր զապորոժցիները տատանվեցին:

«Իսկ մի՞թե դու մոռացել ես, քաջ զնդապետ, — ասաց այդ ժամանակ կոշկոյրը, — որ թաթարների գերութեան մեջ են նույնպես մեր ընկերները, որ եթե այժմ մենք նրանց չփրկենք, ապա նրանց, որպես ճորտեր հուր-հավիտյան կվաճառեն հեթանոսներին, մի բան, որ վատթար է ամենասոսկալի մահից: Մի՞թե մոռացել ես, որ այժմ նրանց ձեռքումն է մեր ամբողջ գանձը, որ ձեռք է բերված քրիստոնյայի արյունով»:

Բոլոր կողակները խոր մտածմունքի մեջ ընկան և չգիտեին ինչ ասել: Նրանցից ոչ մեկը չէր կամենում վաստակել խայտառակ համբավ: Այն ժամանակ առաջ եկավ ամբողջ զապորոժյան զորքի ամենատարեց կողակը՝ Կասյան Բովդյուզը: Բոլոր կողակները նրան հարգում էին. երկու անգամ նրան ընտրել էին կոշկոյ, և պատերազմների մեջ ևս նա իրենց ցույց էր տվել իբրև շատ քաջարի կողակ, բայց վաղուց արդեն ծերացել էր և չէր մասնակցում արշավանքներին, չէր սիրում և որևէ մեկին խորհուրդներ տալ, այլ այդ ծերունի ռազմիկը սիրում էր պառկել կողակների շրջանում և լսել զանազան եղելությունների և կողակների արշավանքների մասին պատմություններ: Նա երբեք չէր խառնվում նրանց խոսքին, այլ միայն լսում էր և մատով սեղմում իր կարճ ծխամորճի մոխիրը և երբեք բերանից չէր հանում ծխամորճը և ապա նստում էր շատ երկար, թեթևակիորեն կկոցելով աչքերը, և կողակները չգիտեին՝ քնած է նա արդյոք, թե դեռևս լսում է: Բոլոր արշավանքների ժամանակ նա տանն էր նստում, բայց այս անգամ ծերունին չէր համբերել: Կողակի նման թափահարել էր ձեռքը և ասել. «Էս էլ մի բան չէ: Ես էլ գնամ, գուցե մի բանում պետք եղա կողակներին»: Բոլոր կողակները լռեցին, երբ այժմ նա դուրս եկավ բազմության առաջ, որովհետև շատ վաղուց էր նրանից չէին լսել ոչ մի խոսք: Ամեն ոք ուզում էր իմանալ, թե ի՞նչ է ասելու Բովդյուզը:

«Հասավ և իմ հերթը, պան եղբայրներ, որ ես էլ խոսք ասեմ, — այսպես սկսեց նա: — Տղերք, լսեք մեծի խոսքը: Շատ իմաստուն ասաց կոշկոյրը, և իբրև կողակների զորքի գլուխ, որը պարտավոր է պահպանել և հոգ տանել զորքի

հարստութեան մասին, ավելի իմաստուն խոսք չէր կարող ասել: Այ թե ինչ. այս թող լինի իմ առաջին խոսքը: Իսկ այժմ լսեք, թե ինչ կասեմ երկրորդ խոսքով: Այ թե ինչ կասեմ երկրորդ խոսքով. շատ ճշմարիտ խոսեց նաև գնդապետ Տարասը. թող աստված նրան երկար կյանք տա և թող այդպիսի զորապետներն անպակաս լինեն Ուկրաինայում: Կողակի առաջին պարտքը և առաջին պատիվն է եղբայրությունը պահպանել: Ինչքան որ ապրել եմ, պան եղբայրներ, ես չեմ լսել, որ կողակը մի որևէ տեղ լքի կամ դավաճանի իր ընկերոջը: Նրանք էլ են մեր ընկերները, սրանք էլ. ավելի են նրանք, թե պակաս, միևնույն է, բոլորը մեր ընկերներն են, բոլորը թանկ են մեզ համար: Ահա ուրեմն իմ խոսքը. ում համար սիրելի են թաթարների գերի առնվածները, թող արշավի թաթարների հետևից, իսկ ում որ սիրելի են լեհացիների ձեռքն ընկած կողակները և ով չի ուզում ձեռք քաշել արդար գործից, թող մնա: Կոշևոյը մի կեսի հետ, ինչպես պարտավոր է, կգնա թաթարների հետևից, իսկ մյուս կեսն իր համար կընտրի ատաման: Իսկ իբրև ռազմերթի ատաման, եթե ուզում եք լսել ծերունու խոսքը, ավելի հարմարը չկա, քան միայն Տարաս Բուլբան: Մեղհից ոչ մեկն արիությունը նրան չի հավասարվի»:

Այդպես ասաց Բովդյուզը և լսեց. բոլոր կողակներն ուրախացան, որ ծերունին այդպիսով նրանց խելքի բերեց: Բոլորը գզակները վերև նետեցին և բղավեցին.

«Շնորհակալ ենք, բատկո: Լոնցիր, լոնցիր, շատ երկար լոնցիր, բայց ահա վերջնական ասացիր: Եվ երբ ելանք արշավանքի, իզուր չէիր ասում, թե մի օր պետք կգաս կողակներին: Այդպես էլ եղավ»:

«Ի՞նչ է, համաձայն եք դրան»,— հարցրեց կոշևոյը:
«Բոլորս էլ համաձայն ենք»,— բղավեցին կողակները:

«Ուրեմն՝ վե՞րջ ռազային»:

«Վերջ ռազային»,— բղավեցին կողակները:

«Տղերք, այժմ լսեք զորական հրամանը»,— ասաց կոշևոյը, առաջ անցավ և գդակը ծածկեց, իսկ բոլոր զապորոցցիները, որքան որ կային, հանեցին գզակները և գլխաբաց կանգնեցին, աչքերը հառելով գետինին, ինչպես միշտ անում էին կողակները, երբ ավագը կամենում էր մի բան ասել:

«Այժմ, պան եղբայրներ, բաժանվեցեք. ով ուզում է գնալ, թող աչ կողմն անցնի, ով մնում է, թող անցնի ձախ. կուրենի մեծ մասը որ կողմն անցնի, այն կողմն անցնում է և կուրենի ատամանը, իսկ եթե փոքր մասն է անցնում, թող միանան մնացած կուրեններին»:

Եվ բոլորն սկսեցին անցնել ոմանք աչ և ոմանք ձախ կողմը: Որ կուրենի մեծ մասն անցնում էր, այն կողմն էր անցնում և կուրենի ատամանը, իսկ եթե անցնում էր փոքր մասը, աչն ժամանակ նա միանում էր մյուս կուրեններին: Եվ դուրս եկավ, որ երկու կողմն էլ համարյա հավասար եղան: Կամեցան մնալ համարյա ողջ Նեղամայկովի կուրենը, Պոպովիչևի կուրենի մեծ մասը, Ումանի ողջ կուրենը, Կանևի ողջ կուրենը, Ստեբլիկիվի կուրենի մեծ մասը, Տիմոշևի կուրենի մեծ մասը: Մնացած բոլորը ցանկացան թաթարների հետևից գնալ: Երկու կողմն էլ ունեին բազմաթիվ քաջարի և հաղթանդամ կողակներ: Նրանց մեջ, որոնք որոնել էին հետապնդել թաթարներին, Չերևատին էլ, ժերունի քաջ կողակ Պոկոտիպովեն, Լեմիշը, Պրոկոպովիչ Խոման, Դեմիդ Պոպովիչը ևս նրանց կողմն անցավ, որովհետև շատ անհանգիստ բնավորության տեր կողակ էր և չէր կարողանում երկար ժամանակ մի տեղ նստել: Լեհացիների հետ նա արդեն փորձել էր ուժերը, այժմ կամենում էր փորձել նաև թաթարների հետ: Այդ կողմն անցան և կուրենի ատամաններ Նոստյուզանը, Պոկրիշկան, Նևիլիշկին, և ուրիշ շատ քաջարի և անվանի կողակներ կամեցան թաթարի վրա փորձել իրենց թուրը և հզոր բազուկը: Հզոր և քաջարի կողակներ պակաս չէին և նրանց մեջ, որոնք կամեցան մնալ. կուրենի ատամաններ Դեմիտրովիչը, Կուկուրենկոն, Վերտիխովստը, Բալաբանը, Բուրենկո Օստապը: Այս բազմաթիվ էին այլ ուրիշ անվանի և ամբակուռ կողակներ՝ Վոլոտուզենկոն, Չերևիչենկոն, Ստեպան Գուսկան, Օխրիմ Գուսկան, Միկոլա Գուստին, Չադորոժնին, Մետելիցյան, Իվան Զակրուտիգուբան, Մոսիյ Շիլոն, Դեզույարենկոն, Միդորենկոն, Պիսարենկոն, ապա մյուս Պիսարենկոն, ապա նորից Պիսարենկոն, և շատ կային ուրիշ այլ քաջ կողակներ: Բոլորը փորձառու, ընկած-ելած մարդիկ էին. եղել էին անատոլիական ափերում, Ղրիմի աղուտներում և տափաստաններում, Դնեպրի մեջ թափվող բոլոր փոքր ու մեծ գետերի ափն.

րին, Գնեպրի բոլոր կողմերի վրա և խորշերում. նրանք եղել էին Մուղավիայի, Վալախիայի կողմերում և Տաճկաստանում. Սև ծովն աչ ու ձախ կտրել էին կողակների երկզկականի նա՝ վակներով. հիսուն նավակներից շարք կազմած նրանք հարձակվել էին հարուստ և բարձր նավերի վրա. տաճկական շատ առագաստանավեր էին խորտակել և իրենց կյանքում անշափ ջատ վառող էին կրակել. շատ անգամ էին նրանք ոտափաթաթանի համար պատառոտել թանկագին բեհեզներ և կերպասներ. շատ անգամ էին նրանք խոնջաններից կապած քսակները լիքը լցրել մաքուր ցեխիններով: Իսկ նրանցից յուրաքանչյուրը որքան գանձեր էր տվել գինու և զվարճության, գանձեր, որ մի ուրիշին հերիք էին ցմա՜հ դժվար է հաշվել: Ամեն ինչ տալիս էին, ինչպես կողակի սովորությունն էր, հյուրասիրելով ամբողջ աշխարհը և երաժիշտներ կանչելով, որպեսզի ուրախանա աշխարհում ինչ կա-չկա: Գեո այժմ էլ նրանցից շատերը Գնեպրի կողմերի եղեգնուտում հորած գանձեր ունեին՝ գավաթներ, արծաթե շերեփներ և ապարանջաններ, որպեսզի թաթարը նրանց տեղը չգտնի, եթե բան է, դժբախտ դեպքում նա հանկարծակի հարձակվի Սեչի վրա, բայց թաթարը դժվար կարող էր այդ գանձերը գտնել, որովհետև տերն ինքն արդեն մոռանում էր, թե որտեղ է թաղել: Ահա այդպիսի կողակներ էին, որոնք կամեցան մնալ և լեհացիներից վրեժ առնել իրենց հավատարիմ ընկերների և Քրիստոսի հավատի համար: Մերունի կողակ Բովդյուզը նույնպես կամեցավ նրանց հետ մնալ, ասելով. «Այժմ իմ տարիքը այն չէ, որպեսզի ես արժավեմ թաթարների հետևից. իսկ այստեղ տեղն է, որ ես ննջեմ քաջ կողակի մահով: Վաղուց արդեն ես աստծուց խնդրում էի, որ երբ մեռնեմ, թող մեռնեմ կովի մեջ՝ քրիստոնեության սուրբ գործի համար: Այդպես էլ պատահեց: Մերունի կողակի համար ուրիշ տեղ այլևս չի լինի ավելի փառավոր վախճան»:

Սրբ բոլորը բաժանվեցին, և կողմերը կուրեններով կանգնեցին երկու շարքի, կոշիկն անցավ շարքերի միջով և ասաց.

«Իսկ գո՞հ է մի կողմը մյուսից, պան եղբայրներ»:

«Բոլորս գոհ ենք, բատկո», — պատասխանեցին կողակները:

«Ուրեմն համբուրեցեք իրար և ներեք իրար, որովհետև, ով

գիտե, նորից կհանդիպե՞նք իրար, թե ոչ: Լսեցեք ձեր անտամանին, իսկ արեք այն, ինչ ինքներդ գիտեք. ինքներդ գիտեք, թե ինչ է պատվիրում կողակի պատվը»:

Սվ որքան կողակներ կային, բոլորն սկսեցին իրար համբուրել: Առաջինը ատամաններն սկսեցին, և սղալելով իրենց ալեհեր բեղերը, նրանք համբուրեցին խաշմերուկ և ապա իրար ձեռքի բռնեցին և ամուր սեղմեցին. մեկը մյուսին ուզում էր հարցնել՝ «է՞, պան եղբայր, կտեսնվե՞նք նորից, թե չենք տեսնվի», — բայց չհարցրին, լռեցին և երկու ալեհեր գլուխներն ընկան խոր մտածմունքի մեջ: Իսկ կողակները, մինչև վերջին մարդը, հրաժեշտ տվին իրար, լմանալով, որ երկու կողմն էլ շատ բան ունեն անելու, սակայն իսկույն ևեթ չբաժանվեցին, այլ որոշեցին սպասել գիշերվա խավարին, որպեսզի թշնամին չնկատի կողակների զորքի պակասելը: Ապա բոլոր կուրենները ճաշելու գնացին: Ճաշից հետո բոլոր նրանք, որոնք ճանապարհ պիտի գնային, պառկեցին հանգստանալու և քնեցին խոր ու երկար քնով, կարծես զգում էին, որ գուցե այդպիսի ազատության մեջ ճաշակում են վերջին քունը: Քնեցին մինչև արևի մայրամուտը, իսկ երբ արևը մայր մտավ և մի քիչ մթնեց, սկսեցին սայլերը յուզել: Սարք ու կարգի բերելով, առաջ գեցցին սայլերը, իսկ իրենք, մի անգամ էլ հրաժեշտ տալով իրենց ընկերներին, հանդարտ ճանապարհ ընկան սայլերի հետևից: Ձիավորները կարգով, առանց ձիերի վրա կանչելու և սուլելու, թեթև դոփեցին հետևակից հետո, և շուտով նրանք բոլորը կորան մթության մեջ: Խուլ լավում էր միայն ձիերի դոփյունը և մի որևէ անիվի ճոխնը, անիվի, որ դեռ չէր բացվել և կամ գիշերային մթության մեջ լավ չէր լուղած:

Մնացող ընկերները դեռ երկար ժամանակ հեռվից ճոճում էին իրենց ձեռքերը, թեև ոչինչ չէր երևում: Իսկ երբ ձիերից իջան և վերադարձան իրենց տեղերը, երբ փայլվող պարզկա աստղերի լույսով տեսան, որ սայլերի կեսը տեղում չկար, որ շատ շատերը չկային, ամեն մեկի սիրտը տխրեց, և բոլորն ալիամայից մտածմունքի մեջ ընկան, գետին խոնարհելով իրենց զվարճասեր գլուխները:

Տարասը տեսավ, թե ինչպես նոսրացան կողակների շարքերը, և ինչպես քաջին անվայել հուսալքումն սկսեց հետզ-

հետե պարուրել կողակների գլուխը. բայց լոնց և կամեցամ
ժամանակ տալ, որ նրանք բոլորը վարժվեն նաև այդ հու-
սալքմանը, որ ծայր էր առել ընկերներին հրաժեշտ տալու
պահից: Այնինչ լուսթյան մեջ նա պատրաստվում էր նրանց
բոլորին հանկարծ և անակնկալ արթնացնելու, կանչելով կո-
զակի նման, որպեսզի նորից և ավելի զորեղ, քան առաջ, յու-
րաքանչյուրի հոգու մեջ ետ դառնա այն արիությունը, որին
ընդունակ է միայն սլավոնական բնավորությունը, այդ լայն և
հզոր բնավորությունը ուրիշների մոտ, ինչպես ծովը բա-
րակ գետերի մոտ: Եթե ժամանակն աղմկահոտ է, նա ամեն
ինչ դարձնում է որոտ և մոռնչ, լեռնացնելով և բարձրացնե-
լով ալիքները, որ շին կարող բարձրացնել անզոր գետերը:
Իսկ երբ հանդարտ է և քամի չկա, բոլոր գետերից ավելի
ջինջ է փոռում իր անեզր ապակենման մակերեսը, աչքերի
հավերժական գրգանքը:

Եվ Տարասը իր սպասավորներին հրամայեց բաց անել
սալիերից մեկը, որ առանձին էր: Կողակների գումակի մեջ
այդ սալը մյուսներից ավելի մեծ և ավելի ամուր էր. կըրկ-
նակի ամուր դողերով էին պատած նրա հաստ անիվները,
բռնված էր ծանր, ծածկված էր սթարներով, եզան պինդ կա-
շիներով և կապկպած էր ձիգ կուպրած պարսններով: Սալի
վրա միայն տակառներ և ջրամաններ էին, լցված ընտիր և
հին գինիով, որ երկար ժամանակ պահվել էր Տարասի մա-
ռաններում: Նա հանդիսավոր դեպքի համար էր վերցրել այդ
գինին, որպեսզի, եթե լինի մի նշանավոր ընտիր և բոլորի հա-
մար հնչի ժամն այն գործի, որ արժանի է սերնդե-սերունդ
հիշելու, որպեսզի մինչև վերջին կողակը բաժին առնեն այդ
հոգեպահուստ գինուց և այդ մեծ ընտիր մարդն ունենա մե-
ծամեծ զգացումներ: Լսելով զորապետի հրամանը, սպասա-
վորները դեպի սալը վազեցին, թրադաշույններով կտրատե-
ցին պիրկ պարանները, հանեցին եզան հաստ կաշիները և
սթարները և սալի վրայից առան տակառներն ու ամանները:

«Բոլորդ առեք,— ասաց Բուլբան:— Եվ ինչ որ կա-չկա
առեք. ով ինչ ունի՝ շերեփ կամ կոնք, որով ձիերին ջուր եք
տալիս, կամ ձեռնոց և կամ գզակ, իսկ եթե նեղն ընկաք, դեմ
տվեք երկու բուրբ»:

Եվ բոլոր կողակներն առան, ինչ որ կար-չկար. ով շերեփ:

ունեք, ով կոնք, որով ջրում էր ձիուն, ով ձեռնոց և ով գզակ,
և ով դեմ էր անում երկու բուրբ: Տարասի սպասավորները
նրանց բոլորին գինի էին լցնում տակառներից և ամաններից,
անցնելով շարքերի միջով: Բայց Տարասը չէր հրամայել խմել,
մինչև նշան չտար, որպեսզի բոլորը միասին խմեն: Երևում էր,
որ նա ուզում էր մի բան ասել: Տարասը գիտեր, որ ինչքան
էլ զորեղ է հին և ընտիր գինին և որքան էլ նա կարող է ամ-
րապնդել մարդու ոգին, բայց եթե գինու հետ միացնում են
և մի վայելուչ խոսք, այն ժամանակ կրկնակի հզոր է լինում
գինու և ոգու ուժը:

«Ես հյուրասիրում եմ ձեզ, պան եղբայրներ,— այսպես
ասաց Բուլբան,— ոչ թե ի պատիվ նրա, որքան էլ մեծ է
նման պատիվը, որ դուք ինձ ատաման եք նշանակել, և ոչ
էլ ի պատիվ մեր ընկերների հետ ունեցած հրաժեշտի. ո՛չ
մի այլ ժամանակի է վայել թե մեկը և թե մյուսը. բայց այժմ
մեր առաջ այդպիսի ընտիր չէ: Մեր առաջ մեծ և քրտնաջան
գործեր կան, կողակի մեծ հերոսության գործեր: Ուրեմն
խմենք, ընկերներ, միանգամից խմենք նախ և առաջ հանուն
ուղղափառ սուրբ հավատի, որ վերջապես թող համի այն
ժամանակ, երբ համայն աշխարհում սփռվի և լինի միայն
մի սուրբ հավատ, և ինչքան որ անօրեններ կան, բոլորը
քրիստոնյա դառնան: Մի անգամ էլ խմենք Սեչի կենացը, և
թող նա երկար մնա և մահ բերի բոլոր անօրեններին, որ-
պեսզի ամեն տարի Սեչը տա մեկը մյուսից քաջ, մեկը մյու-
սից լավ կտրիճներ: Եվ միտեղ խմենք մեր սեփական փառ-
քի համար, որպեսզի մեր թոռները և մեր թոռների զավակ-
ներն ասեն, որ մի ժամանակ եղել են այսպիսի մարդիկ,
որոնք շին անարգել եղբայրությունը և շին մատենել իրենց
հարազատներին: Ուրեմն հանուն հավատի, պան եղբայրներ,
հանուն հավատի»:

«Հանո՛ւն հավատի»,— թավ ձայնով որոտացին մոտակա
շարքերի կողակները:

«Հանո՛ւն հավատի»,— արձագանքեցին հեռու եղողները,
և բոլորը՝ ծեր ու երիտասարդ խմեցին հանուն հավատի:

«Հանուն Սեչի»,— ասաց Տարասը և գլխի վրա բարձր
սլահեց ձեռքը:

«Հանուն Սեչի»,— թավ արձագանքեցին առաջին շարքերը:

«Հանուն Սեչի», — մեզմ սասցին ծերերը, շարժեալ ալեհեր բեզերը, և ջահել բազենների նման իրենց թափահարելով, կրկնեցին երիտասարդները՝ «Հանուն Սեչի»: Եվ մինչև դաշտ հեռուները լսվում էր, թե ինչպես էին կողակները հիշում իրենց Սեչը:

«Այժմ վերջին ումպը, ընկերներ, խմենք ի փառս աշխարհի երեսին ապրող բոլոր քրիստոնյաների»:

Եվ բոլոր կողակները, մինչև դաշտի վերջին կողակը, շերեփների վերջին ումպը խմեցին ի փառս աշխարհի երեսին ապրող բոլոր քրիստոնյաների: Եվ երկար ժամանակ բոլոր կուրեններում, շարքերի մեջ հնչում էին. «Ե փառս բոլոր քրիստոնյաների, որոնք ապրում են աշխարհի երեսին»:

Արդեն շերեփները դատարկ էին, բայց կողակները դեռ կանգնած էին, ձեռքերը բարձր պահած, ու թեև գինուց պաշտառացած նրանց բոլորի աչքերն ուրախ էին, բայց և այնպես նրանք խոր մտածմունքի մեջ էին: Այժմ նրանք չէին մտածում շահամուրթյան և պատերազմական ավարի մասին, և ոչ էլ այն մասին, թե ում բախտը կբանի և ձեռք կբերի ոսկիներ, թանկագին զենքեր, ոսկեկար կաֆտաններ և շերքեզի նժույգներ: Նրանք, իբրև արծիվներ, որ նստել էին քարոտ լեռների գագաթներին, դարափուլ և բարձր լեռների գագաթներին, որտեղից շատ հեռու երևում է փոլած անեզր ծովը, որի վրա, ինչպես մանր թռչուններ, առագաստանավերն են և այլ տեսակի նավերը, ծովը՝ հազիվ նշմարելի ու նուրբ խորշերով, ինչպես մթնոլորտ՝ առափնյա քաղաքներով և նոսր խոտի նման թեքված անտառներով: Իբրև արծիվներ՝ նրանք իրենց աչքերով դիտում էին շրջապատի դաշտը և հեռվում սևին տվող իրենց բախտը: Ողջ դաշտը և դաշտի զառիվայրն ու ճանապարհները պիտի ծածկվեն նրանց ցցված սպիտակ ոսկորներով, պիտի առատորեն ոռոգվեն կողակների արյունով և պիտի ծածկվեն ջարդված սայլակներով, փշրված թրերով ու նիզակներով: Հեռուներում կսփռվեն նրանց քյաբուլավոր գլուխները, ոլորած և արյունը վրան շորացած ցցունքներով և ներքև կախված բեզերով: Արծիվները վրա թռչելով պիտի հանեն ու պղկոտեն կողակների աչքերը: Բայց մեծ բարիք կա այդպես լայն և արձակ փոլած մահվան մահճի մեջ: Չի կորսվում և ոչ մի մեծահոգի գործ, և ինչպես հրացանի փողից ընկած աննշան վառողը՝

չի կորչի կողակի փառքը: Փանդիւկ նվագողը՝ ալեհեր մորուքը՝ մինչև կուրծքը, գուցե դեռևս հասուն արիությամբ չի, բայց սպիտակագլուխ ծերունի, ոգով իմաստուն փանդիւկ նվագողը նրանց մասին կասի իր հզոր և թանձր խոսքը: Եվ ողջ աշխարհում ծառս եղած կգնա նրանց փառքը և այն ամենը, որ պիտի ծնվի հետո, կխոսի նրանց մասին, որովհետև շատ հեռուներն է գնում հզոր խոսքը, նման ղողանջող զանգի պղնձին, որին վարպետը շատ թանկ ու մաքուր արծաթ է խառնել, որպեսզի արդար ղողանջը տարածվի հեռուներում՝ քաղաքներում, հյուղերում, պալատներում և հովիտներում, և ամենքին անխտիր հրավիրի սուրբ աղոթքի:

IX

Քաղաքում ոչ ոք չիմացավ, որ զապորոցիների կեսը դուրս էր եկել թաթարների ետևից: Միայն ժամապահները մազիստրատի աշտարակի կատարից նկատեցին, որ սայլերի մի մասը ձգվեց դեպի անտառի մյուս երեսը, բայց միտք ալին, որ կողակները դարան են պատրաստում. նույն բանը մտածեց և Ֆրանսիացի ճարտարագետը: Այնինչ իզուր չէին կոշկոյի խոսքերը. քաղաքում ուտելիքի պակաս զգացվեց. հին ժամանակների սովորությամբ չէին հաշվել, թե ինչքան ուտելիք է պետք զորքին: Փորձեցին արտելք անել, բայց կողակները համարձակների կեսին տեղուտեղը կոտորեցին, իսկ մյուս կեսը ձեռնունայն վերադարձավ քաղաք: Սակայն ջհուղներն օգտվեցին արտելքից և հոտ առան, թե ո՞ւր և ինչո՞ւ են գնացել զապորոցիները, ո՞ր զորապետների հետ, և ո՞ր կուրեններն են գնացել, որքա՞ն է նրանց թիվը, որքա՞ն են մնացողները և նրանք ի՞նչ են մտածում անել. մի խոսքով, մի բանի ընդմիջ հետո քաղաքում ամեն ինչ տեղեկացան: Զորապետները սիրտ առան և պատրաստվեցին ճակատամարտի: Տարասը քաղաքում եղած շարժումից և աղմուկից արդեն նկատել էր այդ, շտապ պատրաստվում էր, շարքեր էր կազմում, արձակում էր հրամաններ և հրահանգներ, կուրենները բաժանում էր երեք շարքի, նրանց, ինչպես բերդեր, շրջապատելով սայլերով, կովի մի եղանակ, երբ անպարտելի էին զապորոցիները. երկու կուրենների հրամայեց դարան

մտնել: Գաշտի մի մասում խրեց սուր ցցեր, փշրված զենքեր
և նիզակների բեկորներ, որպեսզի եթե հարկ լինի, այդ կող-
մի վրա հալածի թշնամու հեծելազորը: Եվ երբ ամեն ինչ
պատրաստ էր հնչպես հարկն էր, կողակներին հորդոր կար-
դաց, ոչ թե նրանց ոգևորելու և ամրապնդելու, — նա գիտեր,
որ առանց այն էլ նրանք ոգով արի էին, — այլ ուղղակի ինքն
էր կամենում ասել այն ամենը, ինչ կուտակվել էր սրտում:

«Պան եղբայրներ, ես ուզում եմ ձեզ ասել, թե ինչ է մեր
եղբայրությունը: Դուք մեր հայրերից և պապերից լսել եք,
թե բոլորի աչքին ինչ հարգ ու պատիվ ունեն մեր երկիրը-
հույներն էլ էին նրան ճանաչում, մերոնք Ցարգրադից էլ էին
ոսկիներն առնում, և՛ մեր քաղաքներն էին փարթամ, և՛ տա-
ճարները, և՛ մեր ուսու իշխանները, մեր սեփական իշխան-
ները, և ոչ թե կաթոլիկ անհավատները: Անօրեններն ամեն
ինչ տարան, ամեն ինչ կորավ. միայն մենք մնացինք որք, և
ինչպես քաջարի ամուսնու մահից հետո այրի կլին՝ որք մնաց
և մեր երկիրը, ինչպես և մենք: Ահա թե ինչպիսի ժամանակ
մենք իրար եղբայրության ձեռք մեկնեցինք: Եղբայրության
կապերից ավելի սուրբը չկա՝ Հայրը սիրում է իր զավակին,
մայրը սիրում է իր զավակին, զավակը սիրում է հորը և մո-
րը. բայց այդ այն չէ, եղբայրներ, գազանն էլ է սիրում իր
ձագին. միայն մարդը կարող է ցեղակցվել հոգու ցեղակցու-
թյամբ և ոչ արյան: Ուրիշ երկրներում ևս եղել են ընկերներ,
բայց Ռուս երկրի ընկերների նման ընկերներ ոչ մի տեղ չեն
եղել: Չեզնից շատերը հաճախ են եղել օտարության մեջ.
տեսնում են այնտեղ էլ մարդիկ են, նույն աստծո ստեղծած
մարդը, և նրա հետ զրուցում են, ինչպես թո հարազատի, իսկ
եթե ուզում են սրտանց մի խոսք ասես, տեսնում են, որ չէ՛.
թեև խելոք մարդիկ են, բայց թո ասածը չեն, նույնպիսի մար-
դիկ են, բայց ուրիշ են: Ո՛չ, եղբայրներ, այնպես սիրել, ինչ-
պես սիրում է ռուս հոգին, այն չէ, երբ սիրում են խելքով
կամ մի այլ բանով, այլ ամեն ինչով, ինչ պարզեցել է աստ-
ված, ինչ որ կա թո հոգու մեջ...» — ասաց Տարասը, ձեռքը
թափահարեց և օրորեց ալեհեր գլուխը, շարժեց բեղը և շա-
րունակեց. «Ո՛չ, ոչ ոք չի կարող այդպես սիրել: Ես գիտեմ,
որ մեր երկրում այժմ վատթար մարդիկ կան. միայն մտա-
ծում են, որ ցորենի գեղեր ունենան, ձիու երամակներ և մա-

սաններում անկորուստ մնան գինու կնքած կարասները.
վարժվում են անօրենների ով գիտե ինչպիսի սովորություն-
ներին, զզվում են մեր լեզվից, յուրը յուրայինի հետ չի ուզում
խոսել, եղբայրը վաճառում է եղբորը, ինչպես առևտրի շու-
կայում վաճառում են մի անհոգի էակ: Օտար թագավորի ողոր-
մածությունը, և այն էլ ոչ թե թագավորի, այլ լեհացի մագնա-
տի գարշելի ողորմածությունը, մագնատի, որն իր դեղին թո-
շով խփում է նրանց մոռութիւն, նրա ողորմածությունը նրանց
համար ամեն մի եղբայրությունից ավելի թանկ է: Բայց վերջին
ստահակն անգամ, որքան էլ նա թավալվի մրի և երկրպագու-
թյան մեջ, վերջին ստահակն անգամ ունի ռուս զգացմունքի մի
հատիկը, և նա օրերից մի օր կարթնանա, և այդ թշվառը կզարկի
ծնկներին, գլուխը կբռնի և բարձրաձայն կնղզվի իր ստոր կյան-
քը և կկամենա ծանր տանջանքներով քավել անարգ գործը:
Ուրեմն թող նրանք իմանան, թե ինչ ասել է Ռուս երկրի եղ-
բայրությունը: Եթե բանը հասել է մահվան, նրանցից ո՛չ ոքի
չի վիճակվելու այսպես մեռնել, ո՛չ ոքի, ո՛չ ոքի. այդպիսի
մահվան համար հերիք չէ նրանց մկան բնավորությունը»:

Այդպես ասաց առամանը և երբ խոսքը վերջացրեց, դեռ
ցնցում էր կողակների սխրանքների մեջ սպիտակած գլուխ-
ները: Բոլորին ուժգին ցնցեց այդ խոսքը և հասավ մինչև
սրտի խորքը: Ավագագույն կողակներն անշարժ կանգնել էին
շարքերի մեջ և ալեհեր գլուխները խոնարհել էին գետին.
նրանց ծեր աչքերում հեզիկ ոլորվեց արցունքը, և թեքով դան-
դազ սրբեցին արցունքը, ապա բոլորը, կարծես խոսքը մեկ
արած, միաժամանակ թափահարեցին ձեռքերը և ցնցեցին
ընկած-ելած գլուխները: Երևում էր, որ ծերունի Տարասը հի-
րավի նրանց շատ բան հիշեցրեց՝ ծանոթ ու լավ, որ լինում
է մարդու սրտում, վշտից, աշխատանքից, խիզախությանը
և կյանքի զանազան ծախսորդություններից իմաստուն դար-
ձած մարդու սրտում և կամ, թեև չճաշակած այդ ամենը, բայց
շատ բան զգացած երիտասարդ և բյուրեղ հոգում, ի հավեր-
ժական ուրախություն ալեզարդ ծնողների, որոնք ծնել են
նրան:

Իսկ քաղաքից արդեն դուրս էր գալիս թշնամու զորքը.
ծնծղաները զարկելով և հնչեցնելով փողերը, և հպարտ գիթ-
քով դուրս էին ելնում պաները՝ շրջապատված անհամար սպա-

սավորներով: Հաստիկ զորապետը հրամաններ էր արձակում: Եվ նրանք ավելի սեղմ սկսեցին հարձակվել կողակների դիրքերի վրա, սպառնալով, հրազենները նշան բռնելով, աչքերը փայլատակած և շողացնելով պղնձե զրահները: Հենց որ կողակները տեսան, որ նրանք մոտեցան հրացանաձգության հեռավորությանը, բոլորը միասին կրակեցին ծանր հրազենները, և առանց դադարի: նրանք կրակում էին հրազեններից: Երջակա դաշտերի և արտերի վրայով շատ հեռու տարածվեցին որոտալի պայթյունները: միախառնվելով անընդմեջ դղրոցին. ամբողջ դաշտը ծխով պատեց, իսկ զապորոցցիներն առանց շունչ քաշելու: անդադար կրակում էին. հետինները շարունակ լցնում էին հրազենը և տալիս առաջիններին, առաջացնելով թշնամիների զարմանքը, որ չէին կարող հասկանալ, թե առանց հրազենները լցնելու ինչպես են կողակները կրակում: Ահազին ծխի մեջ, որ նստել էր թե՛ այս, թե՛ այն զորքի վրա: չէր նկատվում: թե ինչպես էին շարքերում պակասում մեկ այս, մեկ այն ռազմիկը. բայց լեհացիներն զգում էին, որ գնդակները խիտ են տեղում, և հետզհետե ավելի էր բորբոքվում կոխվը. և երբ ետ քաշվեցին, որպեսզի ազատվեն ծխից և մի քիչ շտկվեն, նրանք իրենց շարքերում շատերին չկարողացան համբել: Իսկ կողակների մոտ գուցե թե մի հարյուրակից սպանվել էին երկու-երեք հոգի: Եվ կողակները դեռ շարունակում էին կրակ տեղալ հրազեններից, առանց մի ռոպե դադար տալու: Նույնիսկ օտարերկրացի ճարտարագետը զարմացավ այդպիսի տակտիկայից, որ ուրիշ որևէ տեղ նա չէր տեսել և հենց այդտեղ էլ նա ասաց բոլորին. «Ա՛յ թե քաշ կտրիճներ են զապորոցցիները: Ահա թե ինչպես պիտի կովեն մյուսներն իրենց երկրներում»: Եվ իսկույն տեղուտեղը խորհուրդ տվեց թնդանոթները դարձնել դեպի կողակների խմբերը: Ահա գնադղորդ ոռնացին թուշե թնդանոթների լայն կոկորդները. հեռվում դղրդալով թնդաց գետինը և ամբողջ դաշտը պատեց կրկնակի թանձր ծուխը: Հեռու և մոտիկ քաղաքների հրապարակներում և փողոցներում զգացին վառողի հոտը: Բայց նշան բռնողները բարձր էին բռնել, և չիկացած հրազենները գծեցին շատ բարձր աղեղ: Զարհուրելի կերպով ոռնալով օդի մեջ, նրանք թուան կողակների դիտի վրայով և խոր մխրձվեցին հողի մեջ, պայթեցնելով և օդի մեջ

բարձր ցրելով սեահողը: Ֆրանսիացի ճարտարագետը, նկատելով այդ անշնորհքությունը, մազերը փետեց և ինքն սկսեց թնդանոթները նշան բռնել, առանց ուշք դարձնելու, որ կողակներն անընդհատ տեղում և թափում էին գնդակները:

Տարասը դեռ հեռվից տեսավ, որ նեղամայկովյան և Ստերլիկիվի ողջ կուրենների զլխին փորձանք է գալիս և բարձրաձայն բղավեց. «Իսկույն դուրս ելեք սայլերի հետևից և հեծեք ձիերը»: Բայց կողակները չէին կարող ոչ սայլերի հետևից դուրս գալ և ոչ ձիերը հեծնել, եթե Օստապը չզարկեր ճիշտ մեջտեղին. վեց թնդանոթի պատրույզը հանեց և միայն շորսի պատրույզը չկարողացավ դուրս քաշել, որովհետև լեհացիները նրան ետ մղեցին: Իսկ այդ միջոցին օտարերկրացի կապիտանն ինքն իր ձեռքով, առավ պատրույզը, որպեսզի արձակի ամենամեծ թնդանոթը, որի նմանը կողակները մինչ այդ չէին տեսել: Նա սոսկալի էր նայում իր լայն երախով և հազար-հազար մահ նայում էին նրա երախից: Եվ երբ նա որոտաց, իսկ նրա հետևից մյուս երեքը, և շորս անգամ խուլ պատասխանով ցնցվեց գետինը,— մեծ վիշտ պատճառեցին նրանք: Անթիվ կողակների համար լաց կլինեն նրանց ծեռ մայրերը, իրենց ոսկրոտ ձեռքերով ծեծելով զառամյալ կուրծքը. շատ կանայք այրի կմնան Գլուխովում, Նեմիրովում, Չեռնիգովում և այլ ուրիշ քաղաքներում: Սրտակից սիրելին ամեն օր կվազի շուկա, կբռնի բոլոր անցորդներին, կնայի նրանցից յուրաքանչյուրի աչքերին՝ չկա՞ արդյոք նրանց մեջ նրանցից ամենասիրելին, սակայն քաղաքի միջով անհամար զորք կանցնի, և նրանց մեջ հավիտյան չի լինի նրանցից ամենասիրելին:

Նեղամայկովյան կուրենի կեսը կարծես թե չէր եղել: Ինչպես կարկուտը հանկարծ շարժում է ամբողջ արտը, որտեղ, ինչպես ծանր ոսկին, ծփում էին հասկերը, այնպես էլ նրանք շարժվեցին և գետին ընկան:

Ինչպե՞ս հարձակվեցին կողակները, ինչպե՞ս բոլորն իրար անցան, ինչպե՞ս բռնկվեց կուրենի ատաման կուկուրենկոն, տեսնելով, որ չկա իր կուրենի լավագույն կեսը... Միանգամից նա, մյուս նեղամայկովցիների հետ միասին, զարկեց ճիշտ մեջտեղին, զայրույթից կաղամբի նման փրթեց առաջին հանդիպածին, շատ ձիավորների ձիերից գլորեց, նիզա-

կահար անելով ձիավորին և ձիուէ, հասավ թնդանոթածիզն-
րին և արդեն խէց մի թնդանոթ: Իսկ այնտեղ արդեն նա տե-
սավ, որ գործի վրա է Ումանի կուրենի ատամանը, իսկ Ստե-
պան Գուսկան արդեն խլում է մեծ թնդանոթը: Նա թողնց այն
կողակներին և յուրայինների հետ միասին դարձավ դեպի
թշնամու մի այլ խումբը: Որտեղով անցնում էին նեզամայ-
կովցիները, այնտեղ արդեն փողոց էր, որտեղ շրջվում էին՝
նրբանցք էր: Պարզ երևում էր, թե ինչպես նոսրանում էին
շարքերը, և լեհացիք խուրձերով էին պառկում: Իսկ հենց
սայլերի մոտ Վովտուզենկոն էր, առջևից՝ Չերեխչենկոն, իսկ
հեռվի սայլերի մոտ՝ Դեգոտյարենկոն, նրա հետևից՝ ատաման
Վերտիխովստը: Դեգոտյարենկոն արդեն նիզակի վրա էր բարձ-
րացրել երկու իշխանագունների և արդեն հարձակվում էր
անձնատուր շեղող երրորդի վրա: Ամրակազմ և ճարպիկ էր
լեհացին, զարդարված ճոխ ձիասարքով, և իր հետ նա բերել
էր միայն հիսուն սպասավորներ: Նա ուժով կոացրեց Դեգ-
ոտյարենկոյին, գետին գլորեց և արդեն թուրը նրա գլխին ճո-
ճելով, բզավեց.

«Շեն՛ր, ձեր կողակների մեջ մեկը չկա, որ շափվի ինձ
հետ»:

«Ա՛յ տես, կա՛», — ասաց և առաջ անցավ Մոսիյ Շիլոն:
Նա ուժեղ կողակ էր, շատ անգամ էր ծովի վրա ատաման
եղել և շատ փորձանքներ էր անցել նրա գլխով: Տաճիկները
հենց Տրապիզոնի մոտ նրանց բռնել էին և բոլորին ճորտի
նման տեղավորել առագաստանավերի վրա, ձեռքերն ու ոտ-
քերը շղթայել երկաթե շղթաներով և ամբողջ շաբթով կորեկ
չէին տվել և ջրել էին ծովի դառնահամ ջրով: Խեղճ գերիներն
ամեն ինչ կրել ու համբերել էին, միայն թե շուրանան ուղղա-
փառ հավատը: Չէր համբերել ատաման Մոսիյ Շիլոն, ոտնա-
տակ էր տվել սուրբ օրենքը, իր մեղավոր գլուխը փաթաթել
էր անարգ ապարոշով, շահել էր փաշայի սիրտը, նավի վրա
դարձել էր բանալիների հակիչը և բոլոր գերիների վերակա-
ցուն: Խեղճ գերիները շատ էին տխրել այդ բանի համար,
որովհետև գիտեին, որ եթե յուրայինն է հավատը փոխում և
միանում ճնշողներին, ապա ավելի ծանր և դառն է նրա ձեռ-
քի տակ մնալ, քան թե որևէ այլ անօրենի ձեռքի տակ: Այդ-
պես էլ եղավ: Մոսիյ Շիլոն բոլորին նոր շղթաներով շղթայեց

և նստեցրեց երեքին մի շարքի և պինդ պարանները ոլորեց
մինչև նրանց սպիտակ ոսկորները: Բոլորի վզին զարկում էր,
հյուրասիրելով բուռնցքի հարվածներով: Եվ երբ տաճիկները,
ուրախացած, որ գտել են այդպիսի ծառա, սկսեցին խնջույթ
անել և, մոռանալով իրենց օրենքը, բոլորը հարբեցին, նա
բերեց բոլոր վաթսուելորս բանալին և բաժանեց գերիներին,
որպեսզի շղթաներն արձակեն, ծովը գցեն շղթաները և կա-
պանքները և նրանց փոխարեն առնեն թրերը և կոտորեն տա-
ճիկներին: Այն ժամանակ կողակներն անշափ հարստու-
թյուն էին խլել և փառքով վերադարձել էին հայրենիք, և
երկար ժամանակ փանդիո նվագողները փառաբանում էին
Մոսիյ Շիլոյին: Նրան կոշեոյ կընտրեին, բայց զարմանալի
կողակ էր: Երբեմն այնպիսի բան կաներ, որ ամենախմաստու-
նի մտքովը շէր անցնի, բայց երբեմն էլ պարզ հիմարությու-
նը հաղթահարում էր կողակին: Ամեն ինչ տվել էր գինու և
զվարճության, Սեչում նա բոլորին պարտք էր և բացի այդ,
փողոցային գողի նման բռնվել էր գողության մեջ, գիշերով
ուրիշ կուրենից գողացել էր կողակների սարքը և գինեվաճա-
ռի մոտ գրավ էր դրել: Այդ խայտառակ գործի համար նրան
կապել էին շուկայի վեմից և նրա մոտ դրել էին դագանա-
կը, որպեսզի յուրաքանչյուր մարդ իր ուժերի շափ մի հար-
ված զարկի նրան. սակայն զապորոժցիների մեջ չգտնվեց
և ոչ մի մարդ, որ դագանակով զարկեր նրան, որովհետև բո-
լորը հիշում էին նրա նախնի առաքինութունները: Այդպես
էր կողակ Մոսիյ Շիլոն:

«Ուրեմն եսն այնպիսիները, որոնք զարկում են ձեզ նը-
ման շներին», — ասաց նա և հարձակվեց նրա վրա: Եվ զար-
կեցին իրար, և հարվածներից ծովեցին-երկուսի ուսազարդե-
րը և զրահները: Եվ թշնամի լեհացին ճեղքեց նրա երկաթե
շապիկը և թրեքերանն առավ մինչև մարմինը. կարմրեց կո-
ղակի շապիկը: Բայց Շիլոն ուշք չդարձրեց և շուտ բազու-
կով (ծանր էր նրա ամրակուռ ձեռքը) հանկարծակի զարկեց
նրա գլխին և շղթաները: Մի կողմ թռավ պղնձե սաղավարտը,
օրորվեց և գետին գլորվեց լեհացին, իսկ Շիլոն սկսեց թրա-
տել և թրով խաշակեցել անշունչ ընկածին: Կողակ, ծեծելով
մի սպանիր թշնամուն, այլ չավ է ետ դարձիր: Ետ շարժավ
կողակը և հենց այդտեղ սպանվածի սպասավորներից մեկը

դանակով զարկեց նրա վզին: Շիլոն շրջվեց և հենց այն է՛ հանդուգնը պիտի ստանար իր բաժինը, բայց նա արդեն չբացավ վառողի ծխի մեջ: Ամեն կողմից բարձրացավ կայծքարով հրացանի որոտը: Շիլոն օրորվեց և զգաց, որ վերքը մահացու էր: Նա վայր ընկավ, ձեռքը դրեց վերքի վրա և ընկերներին դառնալով, ասաց. «Մնաք բարով, պան եղբայրներ, ընկերներ, թող հավիտյան կանգուն մնա ուղղափառ Ռուս երկիրը և հավիտյան փառք նրան»: Եվ կկոցեց թուլացած աչքերը, և կողակի հոգին թռավ նրա դաժան մարմնից: Իսկ մի այլ տեղ, թշնամու շարքերը շարդում էին վերտիխվիստը, և բալաբանն էր ելնում:

«Ի՞նչ է, պաներ,— ձայն տվեց Տարասը կուրենների ատամաններին.— վառողամաններում դեռ կա՞ վառող, հո չի՞ թուլացել կողակների ուժը, հո մեջք չե՞ն ծռում կողակները»:

«Դեռ կա, բատկո, վառողամաններում դեռ վառող կա, դեռ չի թուլացել կողակների ուժը, և դեռ մեջք չեն ծռում կողակները»:

Եվ կողակները սաստիկ սեղմեցին. բոլոր շարքերն իրար խառնեցին: Կարճահասակ գնդապետը զարկեց հավաքը և հրամայեց բարձրացնել ներկած ութ դրոշակները, որպեսզի հավաքի յուրայիններին, որոնք ցրվել էին հեռու, ողջ դաշտում: Բոլոր լեհացիները վազեցին դեպի դրոշակները, բայց նրանք դեռ չէին շարվել, երբ կուրենի ատաման Կուկուրենկոն իր կողակների հետ նորից զարկեց մեջտեղը և ուղղակի հարձակվեց հաստափոր գնդապետի վրա: Գնդապետը շփմացավ և, ձին ետ դարձնելով, սլացավ. իսկ Կուկուրենկոն նրան քշեց դեպի դաշտի հեռուն և շթողեց միանալու իր զորագնդին: Այդ տեսնելիվ, Ստեպան Գուսկան կողքի կուրենից սլացավ նրան բռնելու, օղապարանը ձեռքին, գլուխը կռացրեց ձիու բաշի վրա, և հարմար պահին մի թափով օղապարանը փաթաթեց նրա վզին: Գնդապետն ամբողջովին կասկարմիր կտրեց, երկու ձեռքով բռնեց պարանը՝ ջանալով կտրատել պարանը, բայց ամենհի մի թափ նրա փորի մեջ խրեց մահաբեր տեգը: Այդպես էլ նա մնաց, գետնին մեխված: Բայց չփրկվեց և Գուսկան: Կողակները նոր էին նկատել, երբ արդեն շորս նիզակների վրա բարձրացած տեսան Ստեպան Գուսկային: Խեղճը միայն կարողացավ ասել. «Թող կործան-

վեն բոլոր թշնամիները, և թող հավիտյան ցնծա Ռուս երկիրը»: Եվ այդտեղ էլ փչեց իր շունչը: Շուրջը նայեցին կողակները և այնտեղ, մի կողմի վրա տեսան Մետելիցիային, որ հյուրասիրում էր լեհերին, հարվածելով մեկ սրան, մեկ նրան: Իսկ մի այլ տեղ յուրայինների հետ թշնամուն խառնում էր ատաման նեխիչկին, իսկ սալերի մոտ թշնամուն խառնում և կովում էր Զակրուտիգուրան, իսկ հեռվի սալերի մոտ երրորդ Պիսարենկոն արդեն ետ էր վանել մի ամբողջ հրոսախումբ. իսկ մի այլ տեղ սալերի մոտ իրար էին բռնվել և կովում էին հենց սալերի վրա:

«Ի՞նչ է, պաներ,— ձայն տվեց ատաման Տարասը, ձիու վրա անցնելով ամենքի առջևից.— վառողամաններում դեռ կա՞ վառող, հո չի՞ թուլացել կողակների ուժը, հո մեջք չե՞ն ծռում կողակները»:

«Դեռ կա, բատկո, վառողամաններում դեռ վառող կա, դեռ չի թուլացել կողակների ուժը, և դեռ մեջք չեն ծռում կողակները»:

Իսկ ահրդեն Բովդյուգն ընկավ սալից. գնդակը դիպել էր ուղիղ սրտին: Բայց ծերունին հավաքեց ողջ շունչը և ասաց.

«Զեմ ափսոսում, որ հրածեջտ եմ տալիս աշխարհին, թող ամեն մեկին աստված պարգևի այսպիսի վախճան, և թող հավիտյան փառաբանվի Ռուս երկիրը»: Եվ դեպի բարձունքները սլացավ Բովդյուգի հոգին, վաղուց մեռած ծերունիներին պատմելու, թե ինչպես են կարողանում կովել Ռուս երկրում և դրանից էլ առավել՝ ինչպես են մեռնում այնտեղ հանուն սուրբ հավատի:

Շուտով, դրանից հետո, գլորվեց գետին նույնպես և կուրենի ատաման Բալաբանը: Նա ստացել էր երեք մահացու հարված՝ նիզակի, գնդակի և ծանր թրադաշույնի: Այնինչ նա մեկն էր քաջարի կողակներից և երբ ատաման էր՝ ծովային շատ ասպանակություններ էր արել, բայց ամենից պանծալին արշավանքն էր դեպի Անատոլիայի ափերը: Նրանք այն ժամանակ ավար էին առել շատ ցեխին, տաճկական թանկագին գորգեր, զգեստներ և այլազան արդուզարդ: Բայց տանջանք քաշեցին վերադարձին. խեղճերը կերել էին տաճկական հրացանների կրակը: Ինչպես էին կրակում նավից. նրանց նավակների կենը պտույտ արին և շրջվեցին, և շատ-շատերը

խնդրվեցին ծովում, սակայն նավակների կողքերին կապած եղեգնը նավակները փրկեց խորտակվելուց: Բալարանն ուժգին թիավարեց, կանգնեց արևի դեմ և այդ պատճառով տաճկական նավից նրան շտեսան: Ամբողջ գիշերը նրանք շերեփներով և զգակներով դուրս թափեցին ջուրը և կարկատեցին ճեղքվածքները. կողակների վարտիքներից առագաստներ սարքեցին, սլացան և փախան տաճկական արագընթաց նավից: Եվ ոչ միայն նրանք ավարով վերադարձան Սեչ, այլև ասկեկար շուրջառ բերին Կիևի Մեծիգորյան վանքին նվեր, իսկ Զապորոժիի Աստվածածնի տաճարին նվիրեցին արծաթաձույլ դրվագ սրբոց պատկերի: Եվ երկար ժամանակ փանդիոով կողակների հաշողութայն գովքը գովեցին: Այժմ նա խոնարհեց գլուխը և զգալով մոտալուտ մահվան տանջանքները, մեղմ ասաց. «Երևում է, պան եղբայրներ, որ ես մեռնում եմ ազնիվ մահով. յոթ հոգու թրով կտրապեցի, ինը հոգու նիզակով զարկեցի և անշափ-անհամար տրորեցի իմ ձիով, իսկ թե քանիսին խփեցի գնդակով՝ չեմ հիշում: Ուրեմն թող հավիտյան ծաղկի Ռուս երկիրը»: Եվ վեր սլացա՛վ նրա հոգին:

Կողակներ, կողակներ, անպաշտպան մի՛ թողեք ձեր գործի թագն ու պսակը: Արդեն շրջապատեցին Կուկուրենկոյին, արդեն նեղամայկովի ողջ կուրենից մնացել էին միայն յոթ հոգի և նրանք էլ հազիվհազ էին պաշտպանվում: Արդեն արյունոտվել էր Կուկուրենկոյի զգեստը: Ինքը՝ Տարասը, տեսնելով նրա աղետը, շտապեց օգնություն: Բայց կողակներն ու ճասան: Նիզակն ավելի շուտ խրվեց Կուկուրենկոյի սիրտը, քան դեն շարտեցին նրան շրջապատող թշնամիներին: Կուկուրենկոն հանդարտ թեքվեց իրեն գրկած կողակների ձեռքերի վրա, և առվի նման հոսեց երիտասարդ արյունը, ինչպես թանկագին գինի, որ ապակե անոթի մեջ մառանից հանել էին անզգույշ սպասավորները. և հենց մուտքի առաջ նրանք սայթաքեցին և փշրեցին թանկագին անոթը. ամբողջ գինին գետին թափվեց, և մազերը փետեց տանտերը, որ վրա էր վազել, և որն այդ գինին պահել էր կյանքի լավ օրվա համար, որպեսզի, եթե աստված տա, ծերության ժամանակ հանդիպի երիտասարդ օրերի ընկերոջը և նրա հետ միասին վերհիշի նախնի այն ժամանակը, երբ այլ կերպ և ավելի լավ էր

զվարճանում մարդը... Կուկուրենկոն աչքերը ման ածեց շորս կողմը և շշնջաց.

«Փառք եմ տալիս աստծուն, որ մեռնում եմ ձեր աչքերի առաջ, բնկերներ: Թող մեզնից հետո ավելի լավերն ապրեն, քան մենք, և թող հավիտյան ապրի Քրիստոսի սիրած Ռուս երկիրը»:

Եվ վեր սլացավ նրա երիտասարդ հոգին: Հրեշտակները նրան թևանցուկ արած բարձրացրին և երկինք տարան: Այնտեղ լավ կլինի նրա համար: «Նստի՛ր, Կուկուրենկո, իմ աչակողմը,— կասի նրան Քրիստոսը.— դու չդավաճանեցիր եղբայրությանը, անպատիվ գործ չարիր, մարդուն աղետի մեջ անպաշտպան շթողիր, պահեցիր և պահպանեցիր իմ եկեղեցին»: Կուկուրենկոյի մահը բոլորին վշտացրեց: Արդեն շատ էին նոսրացել կողակների շարքերը. շատ և շատ քաջարիներ այլևս չկային, բայց կողակները դեռ դիմադրում էին:

«Ի՛նչ է, պաներ,— ձայն տվեց Տարասը մնացած կուրեններին.— դեռ կա՞ վառող վառողամանների մեջ, չե՞ն բթացել թրերը, չի՞ հոգնել կողակի բազուկը, մեջք չե՞ն ծռում կողակները»:

«Դեռ հերիք կանի վառողը, բատկո, թրերը դեռ պիտանի են, դեռ չի հոգնել կողակի բազուկը, և դեռ մեջք չեն ծռում կողակները»:

Եվ կողակները նորից առաջ նետվեցին այնպես, կարծես ոչ մի կորուստ չէին տվել: Արդեն կենդանի էին միայն երեք կուրենի ատաման, ամեն տեղ արդեն շառագունել էին կարմիր գետերը, կողակների և թշնամիների մարմիններից բարձր ճեղանել էին կամուրջներ: Տարասը երկնքին նայեց, իսկ երկրնքի տակ արդեն ձգվել էր բազենների շարանը: Այ՛ն թե ով կուրեննա ապրուստ: Իսկ այնտեղ արդեն նիզակի վրա բարձրացրին Մետելիցիային, արդեն մյուս Պիսկարենկոյի գլուխը թայրտալով աչքերը փակեց, արդեն փշրվեց և գետին ընկավ շորս կտոր արված Օխրիմ Գուսկան: «Ի՛նչ»,— ասաց Տարասը և թաշկինակով նշան արեց: Օտտապը հասկացավ այդ նշանը և, դուրս թռչելով դարանից, թափով զարկեց հեծելազորին: Լեհերը շրիմացան ուժեղ թափին, իսկ նա քեց նրանց և հասցրեց. այն վայրը, որտեղ գետնի մեջ խրված էին ցցեր և նիզակների բեկորներ: Զի՛հրն սկսեցին գայթել և դլորվել, իսկ

լեհացիները թուան նրանց գլխի վրայով: Իսկ այդ ժամանակ կորսունցիները, որոնք սայլերի մոտ հետիններն էին, տեսնելով, որ հրազենի գնդակը կհասնի, միանգամից կրակ բացին հրազեններից: Լեհացիները շփոթվեցին և իրար անցան, իսկ կողակներն աշխուժացան: «Ահա և մեր հաղթանակը», ամեն կողմից լավեցին զապորոժցիների ձայները, հնչեցին փողերը և բարձրացրին հաղթական դրոշակները: Պարտված լեհերը փախչում և թաքնվում էին ամեն տեղ: «Ո՛չ, ո՛չ, հաղթանակը դեռ կատարյալ չէ», — ասաց Տարասը, նայելով քաղաքի պարիսպներին: Եվ նա ճշմարիտ էր:

Գարբասները բացվեցին, և այնտեղից դուրս ելավ հուսարների զորագունդը, բոլոր ձիավոր գնդերի պարծանքը: Բոլորը հեծել էին միատեսակ թուխ նժույգներ: Ամենից առաջ սլանում էր մի դյուցազն՝ ամենքից ժիր և ամենքից գեղեցեղ տեսիլ: Նրա պղնձե գդակի տակից ծփում էին թուխ մազերը, ծածանվում էր թևին կապած թանկագին շարՖը, որ ասեղնագործել էին ամենաչքնաղ գեղեցկուհու մատները: Տարասը շվարեց, երբ տեսավ, որ այդ դյուցազնը Անդրին էր: Իսկ այդ ժամանակ նա, բորբոքված ուղղմի ավյունով ու կրակով, թե՛ վին կապած ընծային արժանի լինելու կրթով՝ սլացավ ինչպես արագավազ և շահել շուն, որ ոհմակի մեջ ամենագեղեցիկն էր, ամենից շահելը և արագոտնը: Փորձված որսորդը քրս տվեց, և նա սլացավ, օդի մեջ ուղղաձիգ ձգելով ոտքերը, մի կողքի վրա թեքված, ձյուն շարտելով և իր վազքի եռանդից տասն անգամ առաջ տալով նապաստակին: Մերունի Տարասը կանգ առավ և դիտեց, թե ինչպես է նա մաքրում ճանապարհը, քշում, կոտորում և աջ ու ձախ հարվածներ տեղում: Չհամբերեց Տարասը և գոռաց. «Ո՞նց թե, քո ազգակիցներին, քո ազգակիցներին՝ ես կոտորում, սատանի ձագ:»: Բայց Անդրին չէր ջոկում, թե ո՞վ է նրա առաջ՝ յուրայիններ, թե օտարներ: Նա ոչինչ չէր տեսնում: Նա տեսնում էր միայն գանգուրներ, գանգուրներ, երկար-երկար գանգուրներ, և՛ գետի կարապի պես սպիտակ կուրծք, և՛ ձյունաթուր պարանոց, և՛ ուսեր, և՛ այն ամենը, ինչ ստեղծված է խելահեղ համբույրների համար:

«Հե՛յ, կտրիճներ, նրան քաշեք դեպի անտառը, դուք նրան միայն քաշեք անտառը», — բղավեց Տարասը:

Եվ իսկույն ևեթ երեսուն արագոտն կողակներ ելան, որ նրան գրավեն դեպի անտառը և ծուղակի մեջ գցեն: Եվ շրտկելով իրենց բարձր գդակները, առանց սպասելու հուսարներին, խաչկտրուկ բաց թողին ձիերը: Կողքից խփեցին առջևիններին, նրանց բաժանեցին հետևիններից, երկուսին էլ մի-մի հասցրին, իսկ Գուրկուպիտենկոն Անդրիի մեջքին զարկեց թրի տափակ կողմով, և նույն պահին կողակները փախուստ տվին, որքան կբավեր կողակի ուժը: Ինչպիսի թափով հարձակվեց Անդրին, ինչպե՛ս նրա երակներում գազազեց երիտասարդ արյունը: Սուր խթաններով խթանելով ձիուն, կայծակի նման արշավեց նա կողակների հետևից, շնայելով ետ և շտանելով, որ նրա հետևից միայն քսան հոգի էին կարողանում նրան հասնել: Իսկ կողակները թռչում էին ձիերի վրա նստած և ուղղակի դարձան անտառի կողմը: Ձին սրարշավ քեց Անդրին և քիչ էր մնացել, որ հասներ Գուրկուպիտենկոյին, երբ հանկարծ մի հզոր ձեռք բռնեց նրա ձիու սանձը: Անդրին նայեց. նրա առաջ Տարասն էր: Նա ամբողջ մարմնով ցնցվեց և գունատվեց...

Այդպես կրակի նման բռնկվում է դպրոցականը, որ անզուշաբար ծեծել էր ընկերոջը և դրա համար նրանից ստացել քանոնի մի հարված ճակատին, և նստարանից գազազած վեր ցատկիբլով, վազում է իր վախեցած ընկերոջ հետևից՝ պատրաստ նրան կտոր-կտոր անելու, և հանկարծ հանդիպում է դասարան մտնող ուսուցչին. մի ակնթարթում խաղաղվում է ամենի բորբոքը և հանգչում է անզոր ցասումը: Դպրոցականի նման մի ակնթարթում շքացավ Անդրիի զայրույթը, կարծես չէր էլ եղել: Եվ իր առաջ նա տեսավ միայն ահարկոտ հորը:

«Ի՛նչ, հիմա ի՞նչ պիտի անենք», — ասաց Տարասը, ուղիղ նայելով նրա աչքերին: Բայց Անդրին ոչինչ չկարողացավ պատասխանել և կանգնել էր, աչքերը գետնին հառած:

«Ի՞նչ է, տղաս, օգնեցի՞ն քեզ քո լեհերը»:

Անդրին լուռ էր:

«Ուրեմն դավաճանե՛լ, ուրանա՛լ հավատը, դավաճանել քո ազգակիցներին. կա՛ց դու և իջի՛ր ձիուց»:

«Յո՛ւրա՛հ, ինչպես երեխան, նա ձիուց իջավ և Տարասի առաջ կանգնեց՝ ո՛չ կենդանի և ո՛չ մեռած»:

«Կանգնիր և մի՛ շարժվիր: Ես եմ քեզ ծնել, ե՛ս էլ կսպանեմ», — ասաց Տարասը և մի քայլ ետ քաշվելով, ուսից հանեց հրազենը: Քաթանի նման սպիտակ էր Անդրին. երևում էր, թե ինչպես հանդարտ մրմնջում էին շրթունքները, և նա տալիս էր ինչ-որ մեկի անունը. սակայն այդ հայրենիքի անունը չէր և ոչ էլ մոր կամ եղբայրների անունը. նա շշնջում էր չքնաղ լեհուհու անունը: Տարասը կրակեց:

Ինչպես ցորենի հասկը, որին կտրում է մանգաղը, ինչպես փոքր գառնուկը, որ սրտի տակ զգում է մահաբեր երկաթը, այնպես էլ նա գլուխը կախեց և ընկավ խոտերի վրա, ոչ մի բառ չասելով:

Որդեսպանը կանգ առավ և երկար ժամանակ դիտեց որդու անշունչ դիակը: Նա գեղեցիկ էր և մահից հետո. նրա առնական դեմքը, որ նոր էր լցվել ուժով և կանանց համար անհաղթահարելի գրավչությամբ, դեռևս արտահայտում էր աննման գեղեցկություն. սև հոնքերը, ինչպես սգո թավիչ, ավելի պարզ էին ցոլացնում նրա գունատ դիմագծերը: «Ի՛նչ պակաս կողակ կլինեիր, — ասաց Տարասը. — և հասակը բարձր էր, և ունքերը սև, իսկ դեմքն ինչպես ազնվականի դեմք, և կովի մեջ զորեղ էր բազուկը, բայց կորա՛վ, կորավ անպատիվ, ինչպես անարգ շո՛ւն»:

«Բատկո, ի՛նչ արիր: Այդ դո՛ւ սպանեցիր նրան», — ասաց Օստապը, որ այդ ժամանակ մոտեցավ ձիու վրա:

«Ես, տղա՛ս», — ասաց Տարասը՝ գլխով անելով:

Օստապը շեշտակի նայեց դիակի աչքերին: Նա ափսոսաց եղբորը և իսկույն ավելացրեց.

«Բատկո, նրա մարմինը հողին հանձնենք, ինչպես կարգն է, որպեսզի նրան շանարգեն թշնամիները, և նրա մարմինը չթրթրեն գիշատիչ թռչունները»:

«Առանց մեզ էլ կթաղեն, — ասաց Տարասը. — նրա համար կլինեն լաց լինողներ և մխիթարողներ»:

Եվ մի երկու րոպե նա մտածեց. թողնել, որ գիշատիչ գայլերը լափե՞ն նրան, թե՞ խնայել նրա ասպետական առաքիչնությունը, որ քաջ մարդը պարտավոր է հարգել, ո՛վ էլ որ լինի: Այդ րոպեին նա տեսավ, որ ձիու վրա նրա կողմն է արշավում Գոլոկոպիտենկոն. «Ատամա՛ն, փորձանք է լինե-

լու. լեհացիք զորեղացան, նրանց օգնության հասավ նոր զորք...» Գոլոկոպիտենկոն դեռ խոսքը չէր ավարտել, երբ մոտ վազեց Վովտուզենկոն, «Ատամա՛ն, փորձանք է լինելու, նորից ուժ է գալիս նրանց...»: Վովտուզենկոն խոսքը դեռ չէր ասել, վազեմվազ եկավ Պիսարենկոն, արդեն առանց ձիու. «Որա՞նք ես, բատկո, կողակները քեզ են փնտրում: Արդեն սպանեցին կուրենի ատաման նեխիչկուն, Զադորոժնուն սպանեցին, Չերնիչենկոյին սպանեցին: Բայց կողակները դեռ դիմադրում են և շեն ուզում մեռնել առանց քեզ տեսնելու, և ուզում են, որ մահից առաջ դու նայես նրանց»:

«Հեծիր ձիդ, Օստա՛պ», — ասաց Տարասը և շտապեց, որպեսզի կողակներին դեռ ողջ տեսնի, որպեսզի մի անգամ էլ նայի նրանց, և որպեսզի նրանք ևս մահից առաջ նայեն իրենց ատամանին: Սակայն նրանք անտառից դեռ դուրս չէին եկել, երբ թշնամին բոլոր կողմերից շրջապատեց անտառը, և ծառերի արանքից ամեն տեղ երևացին ձիավորներ՝ թրերով և նիզակներով: «Օստա՛պ, Օստա՛պ, պինդ կաց», — բղավեց Տարասը, և ինքը թուրը մերկացնելով սկսեց աչ ու ձախ շարժել: Իսկ Օստապի վրա հանկարծ հարձակվեցին վեց հոգի, բայց նրանք չէին հարձակվել բախտավոր ժամի. մեկի գլուխը թռավ, մյուսը ետ դառնալիս շուռ եկավ, նիզակը փշրեց երրորդի կողը, չորրորդը, որ ամենախիզախն էր, զրլուխը գնդակից փրկեց, բայց շիկացած գնդակն առավ ձիու կրծքին, և ծառու եղավ է՛ստաղած ձին, իրեն գետնով զարկեց և ձիավորին շարժեց իր մարմնով: «Քաջ ես, տղա՛ս, քաջ ես, Օստապ, — գոռաց Տարասը. — ահա ես էլ քո հետևից...»: Իսկ ինքը շարունակ դիմադրում էր հարձակվողներին: Կովում և կոտորում է Տարասը, զարկում է սրա-նրա գլխին, իսկ ինքը նայում է առաջ, նայում է Օստապին և տեսնում է, որ Օստապի հետ նորից կովի մտավ առնվազն ութ անգամ ավելի ուժ: «Օստա՛պ, Օստա՛պ, պինդ կաց...»: Բայց արդեն գոռում են Օստապին, մեկն արդեն նրա վզով փաթաթեց օղապարանը, արդեն կապտոտում են, արդեն Օստապին տանում են: «Հե՛յ, Օստապ, Օստապ», — կանչեց Տարասը, դեպի նա ճանապարհ բացելով, կազմաբի նման շարժելով աչքն առածին: «Հե՛յ, Օստա՛պ, Օստա՛պ...»: Բայց նույն րոպեին կարծես նրան խփեցին ծանր քարով, ամեն ինչ պտույտ եկավ և աչ-

քերի առաջ մթնեց: Մի ակնթարթ նրա աչքին իրար խառնվեցին գլուխներ, նիզակներ, մուխ, բոցերի փայլատակում, ճղներ՝ ծառերի տերևներով, որ ցուլացին հենց նրա աչքերի առաջ: Եվ նա գետին ընկավ, ինչպես կտրած կաղնին: Եվ մշուշ իջավ նրա աչքերին:

«էս ի՞նչ երկար եմ քնել», — ասաց Բուլբան, զարթնելով ինչպես հարբածի խորունկ քնից և շանալով ճանաչել շրջապատի առարկաները: Մի սոսկալի թուլություն էր պատել նրա մարմնի անդամներին: Նրա աչքի առաջ հագեղ էին աղոտ ցուլանում անծանոթ խրճիթի պատերը և անկյունները: Վերջապես, նա նկատեց, որ իր դիմաց նստած է Տովկաչը, որն ականջը կախել էր նրա շնչառությանը:

«Այո, — ինքն իրեն մտածեց Տովկաչը, — դու կարող էիր և հավիտյան քնել», — բայց ոչինչ շասաց, մատով սաստեց և նշան արեց, որ նա լռի:

«Դե, մի ասա տեսնեմ, որտե՞ղ եմ ես այժմ», — նորից հարցրեց Տարասը, միտքը լարեց, ջանալով հիշել այն, ինչ պատահել էր:

«Լո՛ր, ասում եմ, — խստություն մեր վրա բղավեց ընկերը: — էլ ի՞նչ ես ուզում իմանալ, մի՞թե չես տեսնում, որ կտոր-կտոր եմ արել քեզ: Երկու շաբաթ է, որ մենք առանց շունչ քաշելու սլանում ենք միասին, և երկու շաբաթ է, որ տաքություն և զառանցանքի մեջ գլխիցդ դուրս ես տալիս: Ահա առաջին անգամ հանդարտ քնեցիր: Լո՛ր, եթե ինքդ չես ուզում գլխիդ փորձանք բերել»:

Բայց Տարասը միտքն ավելի էր լարում և ուժ անում վերհիշելու այն ամենը, ինչ եղել էր: «Չէ՞ որ լեհացիներն ինձ շրջապատել էին և համարյա արդեն բռնել էին, ախր ես ոչ մի հնարավորություն չունեի դուրս պրծնելու նրանց բազմությունից»:

«Լո՛ր, քեզ ասում են, պատանի ձագ, — զայրացած բղավեց Տովկաչը, ինչպես համբերությունը հատած դայակը կրքավի շարաճճի երեխայի վրա: Քեզ ի՞նչ օգուտ, եթե իմանաս, թե ոնց դուրս պրծար: հերիք է, որ դուրս ես պրծել:

Սղան ճարդիկ, որոնք քեզ անպաշտպան շթողեցին, — և հերիք է քեզ: Դեռ շատ գիշերներ միասին պիտի ճանապարհ գնանք: Դու կարծում ես, որ քեզ հասարակ կողակի տե՞ղ եմ դրել: Ո՛չ, բո գլուխը նրանք գնահատել են երկու հազար ոսկի»:

«Իսկ Օստապը», — հանկարծ բղավեց Տարասը, ուժ արեց վեր բարձրանալու և հանկարծ հիշեց, թե ինչպես իր աչքերի առաջ բռնեցին և կապոտեցին Օստապին, և որ նա այժմ լեհացիների ձեռքում է: Եվ վիշտը պատեց ալեհեր հորը: Նա պոկեց և քանդեց բոլոր վերքերի կապերը, հեռու շարտեց, ուզեց բարձրաձայն ինչ-որ բան ասել և դրա փոխարեն սկսեց անկապ և անիմաստ խոսել: տաքությունը և զառանցանքը նորից հաղթեցին նրան, և ծայր առան անմիտ, անկապ և խելացնոր խոսքերը: Իսկ այդ ժամանակ նրա հավատարիմ ընկերը նրա առաջ կանգնած հայհոյում էր և հանդիմանում, ասելով նախատինքի ծանր, անհաշիվ խոսքեր: Վերջապես, նա բռնեց նրա ոտքերն ու ձեռքերը, բարուրեց ինչպես երեխային, շտկեց բոլոր վիրակապերը, փաթաթեց նրան եզան կաշու մեջ, դրեց կաղապարի մեջ և, պարաններով կապելով թամբին, նորից նրա հետ ճանապարհ ընկավ:

«Որ մեռած էլ լինես, քեզ տեղ կհասցնեմ, չեմ թողնի, որ լեհացիք ծաղրուծանակեն քո կողակի խուճուկը, կտորկտոր անեն քո մարմինը և ջուրը գցեն: Եթե արծիվը պիտի քո աչքերը հանի, մեր տափաստանի արծիվը և ոչ թե լեհացիների, ոչ էլ այն արծիվը, որ թռչում է մեր կողմը լեհացիների երկրից: Թեկուզ անկենդան, բայց միևնույն է, ես քեզ կհասցնեմ Ուկրաինա»:

Այդպես էր ասում հավատարիմ ընկերը: Գիշեր-ցերեկ առանց հանգստի նա քշեց ձին և անզգա վիճակում նրան հասցրեց Զապորոժիեի Սեչը: Այնտեղ նա անխոնջ սկսեց նրբան բժշկել զանազան խտտերով և թրջոցներով: զտավ մի ջհուղի գիտուն կին, որը մի ամիս նրան խմեցրեց զանազան դեղեր, և վերջապես Տարասն սկսեց կազդուրվել: Դեղերի՞ցն էր, թե նրա երկաթյա ուժը հաղթեց, և նա մեկուկես ամսից հետո ոտքի ելավ: վերքերը լավացան և միայն թրով զարկած վերքերի սպիներն էին վկայում, թե մի ժամանակ որքան խոր են վիրավորել ալեհեր կողակին: Սակայն նկատելի էր,

որ նա մտալ էր ու տխուր: Նրա ճակատի վրա փոս ընկան երեք խորունկ կնճիռներ և այլևս երբեք չհավիեցին: Նա այժմ իր շուրջն էր նայում. Սեշում բոլորը նոր մարդիկ էին, և մահացել էին իր բոլոր հին բնկերները: Ոչ ոք չկար նրանցից, որոնք կովել էին հանուն արդար գործի, հավատի և եղբայրության: Վաղուց չկային և նրանք, որոնք կոշտոյի հետ գնացել էին թաթարների հետևից. նրանք բոլորը զոհել էին իրենց գլուխները, բոլորը ոչնչացել էին. ով հենց կովի մեջ պատվով զոհել էր գլուխը, ով Արիմի աղուտներում էր մեռել ծարավից ու քաղցից, ով կորել էր գերության մեջ, չդիմաճախում անարգանքին. արդեն վաղուց աշխարհում չկար և նախնի կոշտոյը, չկար և ոչ ոք վաղեմի բնկերներից, արդեն վաղուց խոտ էր բուսել նրանց երբեմնի հզոր մարմինների աճյունի վրա: Նա միայն լսել էր, որ եղել էր ազմկահույզ և զորեղ խրախճանք. ջարդուփշուր էր եղել ամանեղենը, ոչ մի տեղ չէր մնացել գինու մի կաթիլ, հյուրերը և սպասավորները կողպատել էին բոլոր թանկագին թասերը և անոթները,— և այլայլված կանգնել է տանտերն ու միտք է անում. «Լավ կլինեք, եթե շինեք այդ խրախճանքը»: Իզուր էին ջանում Տարասին զվարճացնել և զբաղեցնել. իզուր էին ալեմորուս և ժերունի փանդիոս նվագողները, որոնք գալիս էին երկու-երկու կամ երեք հոգի, իզուր էին նրանք զովերգում նրա քաջագործությունները: Նա անտարբեր և խստադեմ նայում էր ամենքին և ամեն ինչի, և նրա քարացած դեմքի վրա ելնում էր անհանգչելի վիշտը և, գլուխը խոնարհած, նա մեղմ շնչում էր. «Իմ որդի, իմ Օստապ»:

Զապորոժցիները պատրաստվեցին ծովային արշավանքի: Դնեպր իջեցրին երկու հարյուր նավակ, և Փոքր Ասիան տեսավ նրանց՝ ածխած գլուխներով և երկար ցցունքներով, իր ծաղկած ափերը հրի և սրի տալիս. տեսավ, թե ինչպես իր մահմեդական բնակիչների ապարոշները, իր երկրի անհամար ծաղիկների նման, շաղ են տված արյունով թրջված դաշտերում կամ լողում են ափերի մոտ: Փոքր Ասիան տեսավ անթիվ զապորոժցիների կպրած շալվարներ և մկանուտ ձեռքեր՝ սև մտրակներով: Զապորոժցիները կերան խաղողը և ավերեցին բոլոր այգիները, մզկիթներում աղբի ահագին կույտեր թողին, պարսկական թանկագին շալերը խոնջանների տեղ

գործադրեցին և նրանցով գոտևորեցին իրենց ալտոտած վերարկուները: Այնուհետև երկար ժամանակ այդ վայրերում գտնում էին զապորոժցիների կարճ շիբուխները: Նրանք ուրախ սրտով ևտ վերադարձան. նրանց հետապնդում էր տաճկական տասը թնդանոթանի նավը, որ իր հրանոթների համազարկով, ինչպես թռչուններ, ցրեց նրանց խարխուլ նավակները: Նրանց մի երրորդ մասն ընկղմվեց ծովի խորքերում, բայց մյուսները նորից հավաքվեցին և հասան Դնեպրի գետաբերանը, իրենց հետ բերելով ցեխիներով լիքը լցված տասներկու տակաու: Բայց այդ ամենն այլևս Տարասին չէր գրավում: Նա հեռանում էր դեպի մարզերը և տափաստանը, իբրև թե որսի է գնում. սակայն նրա լիցք մնում էր անկրակել և, զենքը վայր դնելով, վշտով լցված նստում էր ծովի ափին: Այնտեղ նա երկար էր նստում և գլուխը խոնարհած միշտ մրմնջում էր. «Օստապ իմ, Օստապ իմ»:

Նրա առջև փովել և շողում էր Սև ծովը. հեռավոր եղեգնուտում կանչում էր ուրուրը: Նրա սպիտակ բեղն արծաթին էր տալիս, և արցունքը կաթում էր շիթ առ շիթ:

Եվ վերջապես չդիմացավ Տարասը: Երևի էլ որ պատահի, պետք է զնամ տեղեկանամ՝ ո՞ղջ է նա, գերեզմանո՞ւմ, թե նույնիսկ գերեզմանում չէ: Ինչ էլ լինի, պիտի տեղեկանամ: Եվ մի շաբաթից հետո նա հայտնվեց Ուման քաղաքում՝ գինված, նծույգի վրա նստած, նիզակով, թրով, թամբին կապած ջրամանը, ռազմերթի թաղարով՝ մեղը խավիժ, վառողանի գնդակներով, ձիու ոտնակապերով և այլ սարք ու կարգով: Նա ձին ըջեց ուղիղ դեպի մի անմաքուր և աղտոտ տնակ, որի փոքրիկ լուսամուտները, ո՞վ գիտե, ինչով մրոտած, հազիվ էին նշմարվում. ծխնելույզը կալնել էին փալասով, և ծակծկոտ կտուրի վրա փովել էին ճնճողուկները: Հենց դռների առաջ ամեն տեսակ աղբի կույտ կար: Լուսամուտից նայում էր ջհուղի կինը՝ գլխաշնորով և խավարած զոհարներով:

«Մարդդ տա՞նն է»,— հարցրեց Բուլբան ձիուց իջնելով և սանձը կապելով դռան կեռից:

«Տանն է»,— ասաց ջհուղի կինը և իսկույն ևեթ շտապեց դուրս ելնել՝ տանելով երկաթե կոնքի մեջ ձիու համար գարի և մի գավաթ գարեջուր՝ ասպետի համար:

«Ո՛ր է քո ջհուղը»:

«Նա մյուս սենյակում աղոթում է», — ասաց ջհուղի կի-
նը, ողջունելով նրան, առողջությունը հարցնելով այն ժա-
մանակ, երբ Բուլբան գավաթը մոտեցրեց շրթունքներին:

«Գու աշատեղ սպասիր, ապուռ և ջուր տուր իմ ձիուն,
իսկ ես մենակ կգնամ նրա հետ առանձին խոսելու: Ես նրա
հետ գործ ունեմ»:

Այդ ջհուղը հայտնի Յանկելն էր: Նա այժմ այդ քաղաքում
պանդոկ էր պահում և վարձակալ էր. հետզհետե յուր ձեռքն
էր հավաքել շրջակա պաներին և ազնվականներին, քիչ առ
քիչ առել էր նրանց համարյա ամբողջ դրամը, և այդ երկ-
րում խիստ ազդեցիկ էր դարձել իր ջհուղի անձնավորությու-
նը: Երեք մղոն հեռավորության վրա, շրջակայքում ոչ մի
շեն խրճիթ չէր մնացել. ամեն ինչ փլվել և խունացել էր,
ամեն ինչ արաղի էին տվել, և միայն մնացել էին թշվառու-
թյուն ու ցնցոտիներ: Կարծես թե հրդեհից կամ ժանտախ-
տից հետո հողմահարվել էր ամբողջ երկիրը: Եվ եթե Յան-
կելն այնտեղ տասը տարի ևս ապրեր, նաև երևի կթամեր
վոևողի ողջ մարդը: Տարասը մտավ խրճիթը: Զհուղն աղո-
թում էր, իր բավական կեղտոտ սավանը վրան առած, և նա
շուտ եկավ, որպեսզի ըստ յուր կրոնի սովորության թքի վեր-
ջին անգամ, երբ հանկարծ նրա աչքերը տեսան Բուլբային,
որ կանգնել էր նրա հետևում: Եվ իսկույն ջհուղի աչքին
երևացին այն երկու հազար ոսկին, որ խոստացել էին Բուլ-
բայի գլխի համար. սակայն նա ամաչեց իր շահամոլությու-
նից և ճիգ թափեց իր ներսում խեղդելու ոսկու այդ միտքը:
որ որդի պես հավիտյան կրծում է ջհուղի հոգին:

«Լսի՛ր, Յանկել, — ասաց Տարասը ջհուղին, որն սկսեց խո-
նարհվել նրա առաջ և դուռն զգուշությամբ փակեց, որ իրենց
չտեսնեն: — Ես քո կյանքը փրկեցի, — զապորոժցիները քեզ
կտոր-կտոր կանեին, ինչպես շանը, — այժմ հերթը քոնն է
դու պետք է ինձ մի ծառայություն անես»:

Զհուղի դեմքը փոքր-ինչ կնճռոտվեց:

«Ի՛նչ ծառայություն: Եթե այնպիսի ծառայություն է, որ
կարելի է անել, ինչո՞ւ չանել»:

«Էլ ոչ մի խոսք: Ինձ Վարշավ տար»:

«Վարշավ, ո՞նց թե Վարշավ», — ասաց Յանկելը: Զար-
մանքից նրա հոնքերը և ուսերը վեր բազմեցին:

«Էլ ոչ մի խոսք ինձ մի՛ ասա: Վարշավ տար ինձ: Ի՛նչ էլ
որ լինի, ես ուզում եմ մի անգամ էլ նրան տեսնել, թեկուզ
մի խոսք ասել նրան»:

«Ո՛ւմ ասել մի խոսք»:

«Նրան, Օստապին, իմ որդուն»:

«Մի՞թե պանը չի լսել, որ արդեն...»:

«Գիտեմ, բուրբ գիտեմ. իմ գլխի համար տալիս են եր-
կու հազար ոսկի: Այդ հիմարները լավ են հասկացել գլխիս
գինը: Ես քեզ հինգ հազար կտամ: Առ քեզ երկու հազարը հի-
մա (Բուլբան կաշվե քսակից թափեց երկու հազար ոսկի),
իսկ մնացածը՝ երբ վերադառնամ»:

Զհուղն իսկույն առավ երեսուրբիչը և ոսկիները ծածկեց:

«Ա՛յ, ինչ լավ փող է, ինչ արդար փող է, — ասաց նա, մի
ոսկի խաղացնելով մատների մեջ և ատամի տակ փորձելով: —
Ես կարծեմ, այն մարդը, որից պանը խել է այպիսի լավ
ոսկիներ, մի ժամ էլ չի ապրել այս աշխարհում, իսկույն
գնացել է գետը և գետում խեղդվել է՝ այսքան լավ ոսկիներ-
ից հետո»:

«Ես քեզ չէի խնդրի: Գուցե ևս ինքս Վարշավի ճանա-
պարհը գտնեի. բայց անիծյալ լեհերը կարող են ինձ պատահ-
մամբ ճանաչել և բռնել, որովհետև ես այնքան էլ հնարա-
գետ չեմ: Իսկ դուք՝ ջհուղներդ, հենց այդպիսի բաների հա-
մար եք ստեղծված: Դուք սատանային էլ կխաբեք, դուք ամեն
ծակուծուկ գիտեք: Ահա թե ինչու եմ ես քեզ մոտ եկել: Մեկ
էլ Վարշավում ինքս իմ գլխու բան չեմ կարող անել: Դե շուտ
սալլակդ լծի՛ր և ինձ տար»:

«Իսկ պանը կարծում է, թե ես հենց այնպես մատակ ձին
կլծեմ և կասեմ՝ դե հայդա՛... Պանը կարծում է, թե ինչպես
որ կա, հենց այդպես, առանց թաքցնելու՞ պիտի տանեմ
նրան»:

«Դե, թաքցրու, թաքցրու, ինչպես ուզում ես. գուցե դա-
տարկ տակառի մեջ մտնեմ»:

«Ա՛յ, ա՛յ, և պանը կարծում է, թե նրան կարելի է թաք-
ցնել դատարկ տակառի մեջ: Պանը մի՞թե չգիտե, որ տես-
նողը կմտածի, որ տակառի մեջ արաղ է»:

«է՛, թող մտածի, որ արագ է»:
«Ա՛նց թե թող մտածի, որ արագ է»,— ասաց ջհուղը և
երկու ձեռքով բռնեց կավիքները և ապա ձեռքերը վեր բարձ-
րացրեց:

«Դե ինչո՞ւ դու այդպես շվարեցիր»:
«Իսկ պանը մի՞թե չգիտե, որ աստված արագը նրա հա-
մար է ստեղծել, որպեսզի ամեն մարդ համն առնի: Այնտեղ
բոլորը համը տեսնող և լակող են. մի ազնվական հինգ
վերստ պիտի վազի տակառի հետևից, նա կծակի տակառը և
իսկույն կտեսնի, որ շի թափվում և կասի. «Ջհուղը դատարկ
տակառ չի՛ տանի, երևի այստեղ մի բան կա. բռնեցե՛ք ջհու-
ղին, կապեցե՛ք ջհուղին, ջհուղի բոլոր փողը խնձ, ջհուղին
բանտը դրե՛ք»: Որովհետև աշխարհում ինչքան փորձանք կա,
բոլորը թափվում է ջհուղի գլխին, որովհետև բոլորը ջհուղին
շան տեղ են դնում, որովհետև կարծում են, որ մարդ չես՛
եթե ջհուղ ես»:

«Դե որ այդպես է, ինձ դիր ձուկ բարձած սալլի վրա»:
«Ձի կարելի՛, պան, աստված վկա, չի՛ կարելի: Ամբողջ
կենաստանում այսօր մարդիկ շան նման սոված են. ձուկը
կթալանեն և պանին կտեսնեն»:

«Դե թեկուզ սատանայի վրա լինի, միայն տա՛ր»:
«Լսի՛ր, լսիր պան,— ասաց ջհուղը, ներս կոխելով թևերի
բոլորքը և ձեռքերը շատ մոտենալով նրան.— ահա թե մենք
ինչ կանենք. ամեն տեղ այժմ բերդեր և ամբողջներ են կա-
ռուցում: Գերմանացոց երկրից եկել են ֆրանսիացի ճարտա-
րագետներ, և դրա համար էլ ճանապարհներով հիմա շատ աղ-
յուս և քար են կրում: Պանը թող պառկի սալլի տակ, իսկ ես
վրան աղյուս կշարեմ: Պանն առողջ է և պինդ, նրան բան
չի լինի, եթե մի քիչ էլ ծանր լինի: Իսկ սալլի տակ մի անցք
կշինեմ և այնտեղից պանին ուտելիք կտամ»:

«Ինչ ուզում ես արա, միայն տա՛ր»:
Սվ մի ժամից հետո աղյուս բարձած սալլակը, երկու քո-
ստոս ձի լծած, դուրս եկավ Ումանից: Ձիերից մեկի վրա նրս-
տել էր բարձրահասակ Յանկելը, և ջհուղի թասակի տակից
ծածանվում էին նրա երկար ու գանգուր կավիքները, երբ նա
սնգանգում էր ձիու վրա, երկարահասակ, ինչպես ճանապարհ-
հի եզրին տնկած վերստասյունը:

Այն ժամանակ, երբ տեղի էր ունենում նկարագրած դեպ-
քը, սահմանամերձ վայրերում դեռ չկային մաքսատան պաշ-
տոնյաներ և ձիավոր պահակներ,— ձեռներեց մարդկանց
այդ ահ ու սարսափը,— ուստի և յուրաքանչյուր ոք ինչ ուզեո
կարող էր փոխադրել: Իսկ եթե որևէ մեկը խուզարկում ու
զննում էր, ապա այդ նա անում էր մեծ մասամբ իր հաճույթի
համար, մանավանդ, եթե սալլի վրա տեսնում էր Զաչքի հա-
մար գրավիչ բաներ և եթե նրա սեփական բաղուկն ուներ
բավական կշիռ և ծանրութուն: Բայց աղյուսի սիրահարներ
չկային, և Յանկելի սալլակն անարգել ներս մտավ քաղաքի
մայր դռներից: Իր նեղ վանդակի մեջ Բուլբան կարողանում
էր միայն լսել աղմուկ, սալլապանների աղաղակները և
ուրիշ ոչինչ: Յանկելը, սնգանգալով, իր կարճահասակ և փո-
շոտված վարգունի վրա մի քանի պտույտներ անելով, շուտ
եկավ մի մութ և նեղ փողոց, որ կոչվում էր Կեղտոտ փողոց,
միաժամանակ և Ջհուղի փողոց, որովհետև, իրոք, վարշա-
վայի բոլոր ծայրերից այդտեղ էին հավաքվել ջհուղները: Այդ
փողոցը շատ նման էր փոր ու փտորը բաց արած մի կեղտոտ
բակի: Արևը, կարծես, երբեք չէր թափանցում այդտեղ: Իս-
պառ մրոտված փայտաշեն տները՝ պատուհաններից ձգված
բաղամթիվ ձողերի հետ ավելի էին թանձրացնում խավարը:
Հագիվ երբեմն նրանց մեջ կարմրին էր տալիս աղյուսն մի
պատ, բայց նա էլ արդեն շատ տեղերում բոլորովին սևացել
էր: Երբեմն միայն վերևում պատի ծեփած մի անկյունն արևի
տակ շողում էր աչքի համար անտանելի սպիտակությամբ:
Այստեղ ամեն ինչ կազմված էր խիստ ծայրահեղութուննե-
րից՝ ծխնելույզի խողովակներ, փալասներ, կճեպներ, գնե
զցած՝ կտորած կարասներ: Ով մի անպետք բան ուներ, զցում
էր փողոց՝ անցորդներին ընծայելով կարելի հարմարութուն-
ներ այդ անպետք բաներով պարարելու իր բոլոր զգացում-
ները: Ձիու վրա նստած հեծվորը կարող էր փողոցի վրայով
ձեռքը հասցնել մի տնից մյուսը ձգած ձողերին, որոնց վրա
կախել էին ջհուղի գուլպաններ, կարճ վարտիքներ և ծխահար
ռազ: Երբեմն մի ջհուղ կնոջ բավական սիրուն գեմք, մթազ-
նած ուլունքներով զարդարուն, նայում էր խունացած պատու-

հանից: Զհուդ երեխաների խումբը՝ կեղտի մեջ կորած, պատահողոված շորերով և գանգուր մազերով, բղավում և թավալվում էր ցեխի մեջ: Մի շեկ ջհուդ, պեպենոտ երեսով, որից նրա դեմքը նմանվում էր ճնճղուկի ձվի, պատուհանից Կուրս նայեց. նա խսկույն ևեթ Յանկելին ինչ-որ բան ասաց իր մութանի լեզվով, և Յանկելն խսկույն սայլակը ներս քշեց մի բակ: Փողոցով անցնում էր մի ուրիշ ջհուդ. նա կանգնեց, նույնպես խառնվեց խոսակցությանը, և, երբ վերջապես Բուլբան սողալով դիրս եկավ աղյուսների տակից, տեսավ երեք ջհուդների, որոնք խոսում էին մեծ եռանդով:

Յանկելը դարձավ Բուլբային և ասաց, ինչ որ պետք է, կանեն, որ նրա Օստապը նստած է քաղաքային գնդանում ու թեն դժվար է համոզել պահապաններին, բայց, այնուամենայնիվ, նա խոստանում է նրա համար գլուխ բերել տեսակցությունը:

Երեք ջհուդների հետ միասին Բուլբան մտավ սենյակ:

Զհուդները նորից սկսեցին իրար հետ խոսել իրենց անհասկանալի լեզվով: Տարասը դիտում էր նրանցից յուրաքանչյուրին: Թվում էր, թե ինչ-որ մի բան ուժգին ցնցում է նրան: Նրա կոշտ և անտարբեր դեմքի վրա բռնկվեց հույսի մի ինչ-որ սրտմաշուկ բոց, այն հույսի, որ հուսահատության վերջին աստիճանին այցելում է մարդուն: Նրա ծերուկ սիրտը, ինչպես մի պատանու սիրտ, սկսեց սաստիկ բաբախել:

«Լսեցե՛ք, ջհուդներ,— ասաց նա և նրա խոսքերի մեջ մի ինչ-որ խանդավառ բան կար.— աշխարհում դուք ամեն ինչ կարող եք անել, ամեն ինչ կարող եք ծովի տակից հանել. և առածք վաղուց է ասում, որ եթե ջհուդը կամենա գողանալ, ինքն իրեն կգողանա: Ազատեք իմ Օստապին, այնպես արեք, որ նա կարողանա փախչել այս դեերի ձեռքից: Ա՛յ, այս մարդուն ես տասներկու հազար ոսկի եմ խոստացել, ես տասներկու հազար էլ կավելացնեմ: Ինչ որ ունեմ ես՝ թանկագին թասեր և գետնի տակ պահած ոսկի, տունս և վերջին շորս կծախեմ և ձեզ հետ պայման կկապեմ, որ քանի կենդանի եմ, կուզի մեջ ինչ որ ձեռք բերեմ, բոլորը ձեզ հետ հավասար կիսեմ»:

«Թ՛, չի կարելի, սիրելի պան, չի կարելի»,— հառաչելով ասաց Յանկելը:

«Ո՛չ, անկարելի է»,— ասաց մյուս ջհուդը:

Երեք ջհուդներն էլ իրար երեսի նայեցին:

«Իսկ եթե փորձե՛նք,— ասաց երրորդը, երկյուղած նայելով երկուսին:— Գուցե աստված հաջողի»:

Երեք ջհուդները խոսեցին գերմաներեն: Բուլբան, որքան էլ ուշադիր լսեց, ոչինչ գլխի չընկավ: Նա միայն լսեց հաճախակի կրկնվող մի բառ՝ «Մարդոխայ», և ուշիշ ոչինչ:

«Լսի՛ր, պան,— ասաց Յանկելը.— հարկավոր է խորհրդակցել այնպիսի մի մարդու հետ, որի նմանն աշխարհում դեռ չի եղել: Է՛, նա այնպիսի իմաստուն է, ինչպիսին Սողոմոնն էր, և եթե նա ոչինչ չանի, ուրեմն աշխարհում էլ ոչ ոք չի անի: Դու նստիր այստեղ, ահա բանալին. և ոչ ոքի ներս չթողնես»: Զհուդները փողոց դուրս եկան:

Տարասը դուռը կողպեց և փոքրիկ լուսամուտից նայեց ջհուդի այդ կեղտոտ պողոտային: Երեք ջհուդները կանգնեցին փողոցի մեջտեղը և սկսեցին բավական մոլեգին խոսել: Շուտով նրանց միացավ և շորորդը, վերջապես և հինգերորդը: Նա լսեց նորից կրկնվող «Մարդոխայ, Մարդոխայ» բառերը: Զհուդներն անդադար նայում էին փողոցի մի կողմը: Վերջապես փողոցի ծայրում, մի խարխուլ տնակի հետևից, ջհուդի մաշիկ հագած մի ոտք երևաց, և աչքի ընկան բաճկոնի փշերը: «Ա՛յ, Մարդոխայը, Մարդոխայը», միաբերան բղավեցին բոլոր ջհուդները: Մի նիհար ջհուդ, Յանկելից մի քիչ կարճահասակ, բայց կնճիռներով ավելի պատած, վերին վիթխարի շրթունքով, մոտեցավ անհամբեր բազմությանը, և բոլոր ջհուդները, իրար բերանից խոսք խլելով, շտապեցին նրան պատմել, ըստ որում Մարդոխայը մի քանի անգամ նայեց փոքրիկ լուսամուտին, և Տարասը գլխի ընկավ, որ խոսքն իր մասին է: Մարդոխայը թափահարում էր ձեռքերը, լսում էր, ընդհատում էր խոսքը, հաճախակի թքում էր մի կողմի վրա և բաճկոնի փշերը բարձրացնելով, ձեռքը կոխում էր գրպանը և հանում ինչ-որ շխկշխկան բաներ, և այդ ժամանակ երևում էր նրա խիստ անպիտան վարտիքը: Վերջապես, բոլոր ջհուդներն այնպիսի ճիշտադրակ բարձրացրին, որ պահապան կանգնած ջհուդն ստիպված էր լռելու նշան տալ, և Տարասն արդեն սկսեց անհանգստանալ իր անվտանգության համար, ոսկայն մտաբերելով, որ ջհուդները բացի փողոցից ուրիշ տեղ

խորհուրդ անել չեն կարող, և որ նրանց լեզուն ինքը ստանան չի հասկանա, հանգստացավ:

Երկու ընկերացի անց ջնուղները միասին մտան նրա սենյակը: Մարդոխայը մոտեցավ Տարասին, զարկեց նրա ուսին և ասաց. «Եթե մենք և անտված կամենանք մի բան անել, այն ժամանակ կկատարվի, ինչպես պետքն է»:

Տարասը նայեց այդ Սողոմոնին, որի նմանն աշխարհում գեռ չի եղել, և մի քիչ հուսադրվեց: Հիրավի, նրա կերպարանքը կարող էր որոշ վստահութուն ներշնչել. նրա վերին շրթունքը մի կատարյալ զարհուրանք էր: Այդ շրթունքի հաստութունն ավելացել էր անկասկած կողմնակի պատճառներից: Այդ Սողոմոնի մորուքն ուներ միայն տանհիսնգ մազ և այն էլ ձախ կողմը: Սողոմոնի գեմքի վրա իր խիզախության համար կերած ծեծի այնքան նշաններ կային, որ նա անկասկած վաղուց արդեն մոռացել էր նրանց հաշիվը և վարժվել էր ընդունելու որպես ի ծնե բծեր:

Մարդոխայը հեռացավ իր ընկերների հետ, որոնք զարմացել էին նրա իմաստության վրա: Բուլբան մենակ մնաց: Նա մի տարօրինակ և արտասովոր վիճակի մեջ էր. իր կյանքում առաջին անգամ նա անհանգստություն զգաց: Նրա հոգին տենդային դրություն մեջ էր: Նա առաջվա աննկուն, անբեր և ամբակուռ կաղնին չէր. նա փոքրոգի էր, այժմ նա անզոր էր: Նա ցնցվում էր յուրաքանչյուր շշուկից և ամեն մի ջնուղի կերպարանքից, որ երևում էր փողոցի ծայրում: Վերջապես նա ամբողջ օրը սպասեց այդ վիճակի մեջ. չէր ուտում, չէր խմում, և նրա աչքերը ոչ մի ակնթարթ չէին բաժանվում փողոցի վրա նայող փոքրիկ լուսամուտից: Վերջապես արդեն ուշ երեկոյան երևացին Մարդոխայը և Յանկելը: Տարասի սիրտը նվաղեց:

«Ինչպե՞ս է, հաջո՞ղ է» — հարցրեց նա վայրի նժույզի անհամբերությամբ:

Բայց նախքան ջնուղները շունչ կառնեն պատասխանելու, Տարասը նկատեց, որ այլևս չկար Մարդոխայի վերջին խոսքը, որ թեև անշնորհք, բայց այնուամենայնիվ, օղակ-օղակ ուրվում էր նրա թասակի տակից: Նկատելի էր, որ նա ուզում էր մի բան ասել, բայց այնպիսի անպիտան բաներ գոբոս տվեց, որ Տարասը ոչինչ չհասկացավ: Ինքը՝ Յանկելը

ևս շատ հաճախ ձեռքը բերնին էր դնում, կարծես մրսելուց տառապում էր:

«Օ՛, սիրելի պան,— ասաց Յանկելը:— Այժմ բոլորովին չի կարելի, աստված վկա, չի կարելի: Այնքան վատ մարդիկ են, որ հարկավոր է թքել նրանց երեսին: Ահա Մարդոխայն էլ կասի. Մարդոխայն այնպիսի մի բան արեց, որ աշխարհում գեռ ոչ ոք չի արել, բայց աստված չկամեցավ որ այդպես լինի: Երեք հազար զորք է կանգնած, և վաղը բոլոր գերիներին պիտի կախեն»:

Տարասը նայեց ջնուղների աչքերին, սակայն առանց անհամբերության և զայրույթի:

«Իսկ եթե պանն ուզում է նրան տեսնել, աւյա վաղը կանուխ պետք է գնալ, քանի արևը չի ծագել: Պահակները համաձայնվում են, և մի լեկնտար խոսք տվեց: Միայն թող այն աշխարհում նրանք գեհենի բաժին դառնան, օհ աստված իմ, այդ ինչ շահամուլ մարդիկ են. մեր մեջ անգամ այդպիսի մարդիկ չկան: Ամեն մեկին տվի հիսուն ռուբլի, իսկ լեկնտարին...»:

«Լա՛վ, ինձ նրա մոտ տար», — վճռական ասաց Տարասը և նորից վերադարձավ նրա հոգու ողջ արիությունը: Նա համաձայնվեց Յանկելի առաջարկին, ըստ որի նա պիտի հագնե՛ր իրրև թե գերմանացիների երկրից եկած օտարազգի կոմսի զգեստ, որպիսին արդեն պատրաստել էր հեռատես ջնուղը: Արդեն գիշեր էր: Տանտերը՝ պեպենոտ շեկ ջնուղը, ծալքից հանեց մի մաշված ներքնակ, որ ծածկված էր ինչ-որ փսիաթով, և Բուլբայի համար թախտի վրա փռեց: Յանկելը պառկեց հատակին՝ նույնպիսի ներքնակի վրա: Եեկ ջնուղը մի փոքրիկ զավթով ինչ-որ թուրմ խմեց, հանեց բաճկոնը և, գուլպաներն ու մաշիկները հագին նմանվելով հավի ճոխի, իր կնոջ հետ մտավ մի տեղ, որ նման էր պահարանի: Երկու ջնուղ լակոտներ, ինչպես տնային շնիկներ, պառկեցին հատակին՝ պահարանի մոտ: Բայց Տարասի քունը չտարավ: Նա անշարժ նստել էր և մատներով մեղմ թմբկահարում էր սեղանին: Նրա ձեռքին ծխամորճն էր, և ծուխ էր բարձրանում, որից ջնուղը քնահարամ փոշտում էր և քիթը կոխում վերմակի տակ: Երկնքի վրա գեռ չէր երևացել լուսաբացը, երբ նա ստորով հրեց Յանկելին:

«ԶՆՈ՛ւդ, վե՛ր կաց և տուր քո կոմսի զգեստը»:

Մի ակնթարթում նա հագնվեց, սևացրեց բեղերը: Հոնքերը, կատարին դրեց փոքրիկ թուխ գլխարկը, և ամենամոտիկ կողակներից անգամ ոչ ոք չէր կարող նրան ճանաչել: Արտաքին տեսքով նա երեսուն տարեկանից ավելի չէր: Նրա այտերի վրա խաղում էր առույգ կարմիրը, և նույնիսկ սպիները դեմքին տալիս էին մի ինչ-որ հրամայական բան: Ոսկեզարդ զգեստը շատ էր սաղում նրան:

Բուր փողոցները դեռ քնի մեջ էին: Քաղաքում դեռ չէր երևում և ոչ մի շահախնդիր արարած՝ կողովը ձեռքին: Բուլբան և Յանկելը մոտեցան մի շենքի, որ ուներ նստած արագիլի տեսք: Այդ մի ցածր, լայն, վիթխարի և մրոտված շենք էր, որի մի կողմից, արագիլի վզի նման, ցցվել էր երկար ու նեղ աշտարակը, որի գլխին տնկված էր տանիքի կտորը: Այդ շենքը բազմաթիվ և բազմատեսակ նպատակի էր ծառայում: Այդտեղ և՛ գորանոցներն էին, և՛ բանտը, և՛ կույնիսկ քրեական դատարանը: Մեր ուղևորները դարբասով ներս մտան մի ընդարձակ դահլիճ կամ ծածկված բակ: Մոտ հազար մարդ միատեղ քնած էին: Ուղիղ դեմուղեմը մի ցածրիկ դուռ էր, որի առջև նստած պահակներն ինչ-որ խաղ էին խաղում: Խաղն այն էր, որ մեկը երկու մատով խփում էր մյուսի ափին: Նրանք եկվորների վրա ուշադրություն չդարձրին և գլուխների շրջեցին միայն այն ժամանակ, երբ Յանկելն ասաց.

«Այդ մենք ենք, լսո՛ւմ եք, պաներ, մենք ենք»:

«Ներս մտեք»,— ասաց նրանցից մեկը, մի ձեռքով բանալով դուռը, իսկ մյուսը մեկնելով ընկերոջը, որպեսզի վերջինս մատներով զարկի:

Նրանք մտան մի նեղ և խավար միջանցք, որով հասան նույնպիսի մի դահլիճի, որ վերևից փոքրիկ լուսամուտներ ուներ:

«Ո՞վ է գալիս,— գրոացին մի քանիսը, և Տարասը տեսավ բավական թվով սպառազինված մարդկանց:— Մեզ հրամայված է ոչ ոքի ներս չթողնել»:

«Այդ մենք ենք,— բղավեց Յանկելը:— Աստված վկա, մենք ենք, պայծառ պաներ»: Բայց ոչ ոք լսել չկամեցավ: Բարեբախտաբար այդ ժամանակ մոտեցավ մի հաստափող

մարդ, որ բուր նշաններից երևում էր՝ պետք է պետք լիներ, որովհետև ամենքից ավելի թունդ էր հայհոյում:

«Պան, այդ մենք ենք: Դուք արդեն մեզ ճանաչում եք, և սյան կոմսը ձեզ դեռ շնորհակալ կլինի»:

«Թողեք անցնե՛ն. սատանայի մորը հազար դև... Եվ էլ ուրիշ ոչ ոքի չթողնեք: Մեկ էլ ոչ ոք թուրը դես չզցի և շան նման գետնին չթազնեք...»:

Մեր ուղևորներն այլևս չլսեցին պերճախոս հրամանի շարունակությունը:

«Այդ մենք ենք... այդ ես եմ... մերոնք են»,— ասում էր Յանկելը: որևէ մեկին հանդիպելիս:

«Ը՛ր, կարելի՞ է հիմա»,— հարցրեց նա պահակներից մեկին, երբ վերջապես նրանք հասան այն տեղը, ուր արդեն վերջանում էր միջանցքը:

«Կարելի է, միայն չգիտեմ, ձեզ կթողնե՞ն բանտի ներսը: Այժմ Յանը չկա, նրա փոխարեն ուրիշն է»,— պատասխանեց պահակը:

«Վա՛յ, վա՛յ,— հանդարտ շշնջաց ջհուղը:— Այդ վատ եղավ, սիրելի պան»:

«Տա՛ր»,— համառությամբ պատասխանեց Տարասը: Զհուղը հնազանդվեց:

Ջնդանի դռների առաջ, որոնք դեպի վեր սրածայր էին, կանգնել էր երեք ծալքանի բեղերով մի հայդուկ: Բեղերի վերին ծալքը դեպի ետ էր գնում, երկրորդը ցցվել էր առաջ, իսկ երրորդը՝ ներքև, այնպես որ հայդուկը շատ նման էր կատվի:

Զհուղը երեքտակ գունդ ու կծիկ եղավ հայդուկի առաջ և համարյա կողքի վրա մոտեցավ նրան:

«Չերդ պայծառափայլություն, պայծառափայլ պան»:

«Զհուղ, դու ի՞նձ ես ասում»:

«Չեզ, պայծառափայլ պան»:

«Ը՛րմ... իսկ ես միայն հայդուկ եմ»,— ասաց եռածալ բեղավորը, ուրախացած աչքերով:

«Իսկ ես, աստված վկա, կարծեցի, թե հենց ինքը վոևոդն է: Ա՛յ, ա՛յ ա՛...— ջհուղն այդ խոսքի վրա գլուխը ուրրեց և շոնց մատները:— Փա՛հ, ի՞նչ երևելի տեսք է: Աստված վկա, գնդապետ է. իսկական գնդապետ: Ա՛յ, եթե միայն մի մատ ավելացնեն, արդեն գնդապետ է: Հարկավոր է, որ պանը նստի

ճանճի նման արագավազ նծույզի վրա և վարժեցնի զորս-
գնդերին»:

Հայդուկը շտկեց իր բեղի ներքին ծալքը, և նրա աչքերը
բոլորովին զվարթացան:

«Ի՞նչ մարդիկ են այս զինվորականները,— շարունակեց
ջնուղը:— Օ՛հ, աստված իմ, ի՞նչ երևելի մարդիկ են: Ի՞նչ
երիզներ, ի՞նչ վահանակներ... նրանք արևի նման շողջողում
են: Իսկ աղջիկները, երբ տեսնում են զինվորականներին...
ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ»: Ջնուղը նորից պտտեցրեց գլուխը:

Հայդուկը ձեռքով ոլորեց վերին բեղը և ատամների արան-
քով արձակեց մի ձայն, որ մի քիչ նման էր ձիու վրնջյունի:

«Խնդրում եմ, որ պանը մի շնորհ անի,— արտասանեց
ջնուղը.— Ահա իշխանը, որ եկել է օտար երկրից, կամենում
է կողակներին տեսնել: Նա իր կյանքում դեռ չի տեսել, թե ինչ
մարդիկ են կողակները»:

Լեհաստանում սովորական երևույթ էր օտարերկրյա կոմ-
սերի և իշխանների այցը. նրանց շատ հաճախ հրապուրում
էր Եվրոպայի այդ գրեթե կես-ասիական անկյունը տեսնելու
հետաքրքրությունը: Մոսկովիսն և Ուկրաինան նրանք գրեթե
համարում էին Ասիայում գտնվող: Ուստի և հայդուկը, խո-
նարհ գլուխ տալուց հետո, պատշաճ համարեց իր կողմից
մի քանի խոսք ևս ավելացնել:

«Ձերդ պայծառափայլություն,— ասաց նա,— ես չգիտեմ,
թե ինչի՞ համար եք ուզում նրանց տեսնել: Նրանք ժարդիկ
չեն, այլ շներ: Եվ նրանց հավատն էլ այնպիսին է, որ ոչ ոք
չի հարդում»:

«Սուտ ես ասում, սատանի ծնունդ. ասաց Բուլբան, շունը
ինքդ ես: Դու ո՞նց ես համարձակվում ասել, թե մեր հավա-
տը չեն հարդում: Այդ ձեռ հերձված հավատն է, որ չեն հար-
զում»:

«է, հե՛,— ասաց հայդուկը.— բարեկամ, ես գիտեմ, թե
դու ով ես. դու ինքդ նրանցից ես, որոնք ինձ մոտ արդեն
նստած են: Սպասիր, ես մերոնց կանչեմ»:

Տարաւը հասկացավ իր անզգուշությունը, բայց համա-
ռուսությունն ու զայրույթը նրան խանգարեցին սխալն ուղղելու
միջոցը գտնել: Բարեբախտաբար նույն բուլբին Յանկելը կա-
րողացավ մի ճար անել:

«Պայծառափայլ պան, այդ ինչպե՞ս կարելի է, որ կոմսը
կողակ լինի: Իսկ եթե նա կողակ լիներ, որտեղի՞ց նա կա-
րող էր գանել այդպիսի զգեստ և ունենալ կոմսի կերպա-
րանք»:

«Ո՛ւմ ես ուզում խաբել»,— և հայդուկը բերանը լայն
բացեց, որ կանչի յուրայիններին:

«Ձերդ արթայական մեծություն, լոնցե՛ք, լոնցե՛ք, ի սեր
աստծո,— աղաղակեց Յանկելը:— Լոնցե՛ք, մենք դրա հա-
մար ձեզ այնքան փող կտանք, որ դուք երբեք չեք տեսել. մենք
ձեզ երկու կարմիր ոսկի կտանք»:

«Հըմ, երկու ոսկի: Երկու ոսկին ի՞նչ է ինձ համար: Ես
միայն սափրիչին եմ երկու ոսկի տալիս, որ մորուքիս կեցը
խուզի: Ջնուղ, ինձ հարյուր ոսկի տուր»:

Այդ խոսքի վրա հայդուկը ոլորեց վերին բեղը:

«Իսկ եթե հարյուր ոսկի շտաս, այս բուլբին կգոռամ»:

«էլ ինչո՞ւ այդքան շատ»,— վշտագին ձայնով ասաց գու-
նատված ջնուղը և բացեց իր կաշվե քսակի բերանը: Բայց նա
բախտավոր էր, որ քսակի մեջ ավելի չկար, իսկ հայդուկը հա-
րյուրից բարձր հաշվել չգիտեր:

«Պան, պան, գնանք շուտով: Տեսնում եք ինչ վատ մար-
դիկ են»,— ասաց Յանկելը, նկատելով, որ հայդուկը ձեռքում
տնտղում է դրամը, կարծես ափսոսալով, որ ավելին չի պա-
հանչել:

«Ի՞նչ է, սատանի հայդուկ,— ասաց Բուլբան,— փողերն
առար, իսկ ցույց տալ չե՞ս ուզում: Ո՛չ, դու պիտի ցույց տաս
Եթե փողերն առար, դու այժմ իրավունք չունես մերժելու»:

«Կերեք գնացե՛ք, թե չէ այս բուլբիս իմաց կանեմ և ձեզ
տնդնուտեղը... Ասում եմ շուտ քաշվե՛ք, հեռացե՛ք...»:

«Պան, պան, գնանք, աստված վկա, գնանք: Թո՛ւ, դրանց...
Թող աստված դրանց գլխին քար ու կարկուտ թափի»,— գռչեց
խեղճ Յանկելը:

Բուլբան դանդաղ, գլուխը խոնարհած շրջվեց և ետ դար-
ձավ: Յանկելը կշտամբում էր նրան, և իզուր կորցրած ու-
կիների վիշտը կրծում էր նրան:

«Ի՞նչ պետք էր դիպչել: Շունը հայհոյում էր, թող հայ-
հոյեր: Դրանք այնպիսի մարդիկ են, որ չեն կարող չհայհո-
յել: Օ՛հ, աստված իմ, ինչպիսի բախտ ես շնորհում մարդ-

կանց: Հարյուր ոսկի միայն նրա համար, որ մեզ թշնց: Իսկ մեզ նմանի կավիքները կպատառոտեն, մոռութը կջարդեն, այնպես որ նայել իսկ չի կարելի, և ոչ ոք հարյուր ոսկի չի տա: Օ՛, աստված իմ, ողորմած աստված»:

Բայց այդ անհաջողությունն ավելի շատ ազդել էր Բուլբայի վրա: Նրա աչքերում այդ արտահայտվում էր որպես ամեն ինչ լափող հուր:

«Գնանք, — ասաց նա հանկարծ, կարծես թե իրեն Քափահարելով, — գնանք հրապարակը: Ես ուզում եմ տեսնել, թե ինչպես են նրան տանջելու»:

«Օ՛հ, պան, ինչի՞ համար գնանք: Գրանով հո չե՞նք կարող օգնել»:

«Գնանք», — համառությամբ ասաց Բուլբան, և շուտով, դայակի նման հառաչելով, քարշ եկավ նրա հետևից:

Իժովար չէր գտնել այն հրապարակը, որտեղ պիտի կատարվեր մահվան պատիժը. ամեն կողմից ժողովուրդը թափվում էր այնտեղ: Այն բիրտ դարում այդ ամենագրավիչ տեսարաններից մեկն էր ոչ միայն ամբողջի, այլև բարձր դասերի համար: Բազմաթիվ աղոթասեր պառավներ, բազմաթիվ երիտասարդ աղջիկներ և ամենավախկոտ կանայք, որոնք հետո ամբողջ գիշեր երազի մեջ տեսնում էին արյունաթաթախ դիակներ և քնատ բղավում էին այնքան բարձր, ինչպես կարող է բղավել միայն հարբած հուսարը, — նրանք բոլորն, այնուամենայնիվ, բաց չէին թողնում հետաքրքրությունը հագեցնելու առիթը: «Ա՛խ, ինչ տանջանք է», — հիստերիկ տենդով ազադակում էին նրանցից շատերը, բայց և այնպես կանգնում էին երկար ժամանակ: Ոմանք բերանները բաց, ձեռքերն առաջ պարզած, կկամենային թռչել մյուսների գլխի վրա, որպեսզի այնտեղից ավելի լավ տեսնեն: Նեղ, փոքր և սովորական գլուխների բազմության միջից մսագործը դուրս էր ցցել իր շաղ դեմքը, գիտակի տեսքով դիտում էր ամբողջ գործողության ընթացքը և միավանկ բառերով խոսում էր գինազործ վարպետի հետ, որին անվանում էր սանահայր, որովհետև տոն օրերին նրա հետ միասին խմում էր գինետանը: Ոմանք եռանդուն դատում էին, ուրիշները նույնիսկ գրագ էին բռնում, բայց մեծ մասը նրանք էին, որոնք ամբողջ աշխարհին և աշխարհում պատահած բոլոր դեպքերին նայում

են ոչ այլ կերպ, քան մատով իրենց քիթը փորելով: Առաջին շարքում, հուսարների մոտ, որոնք կազմում էին քաղաքային պահուստի գործը, կանգնել էր մի երիտասարդ ազնվական և կամ ազնվականի նման մի երիտասարդ, գինվորական տարազով. նա հագել էր այն ամենը, ինչ ուներ, այնպես որ նրա բնակարանում մկացել էին միայն պատառոտված շապիկը և հին կոշիկները: Նրա վզից, մեկը մյուսի վրայից երկու շղթա կար կախված՝ մի դուկատի հետ: Նա կանգնել էր իր սիրած աղջկա՝ Յուզիսայի հետ և անդադար չորս կողմն էր նայում, որպեսզի որևէ մեկը չկեղտոտի աղջկա մետաքսյա զգեստը: Նա ամեն ինչ հասկացնում էր իր սիրածին, այնպես որ որևէ բան ավելացնելն անկարելի էր. «Ահա այս, իմ հոգյակս, իմ Յուզիսայ, — ասում էր նա. — այս ամբողջ ժողովուրդը, որ տեսնում եք, հավաքվել է, որպեսզի տեսնի, թե ինչպես են հանցավորներին պատժելու: Իսկ ա՛յ, այն մարդը, որ տեսնում եք, որը ձեռքին կացին և ուրիշ գործիքներ ունի, նա դահիճն է և նա է կտրելու նրանց գլուխը: Եվ երբ սկսի անվահար անելով սպանել և այլ ուրիշ շարչարանքներ տալ, հանցագործը դեռ կենդանի կլինի, իսկ երբ գլուխը կտրեն, այն ժամանակ, հոգյակս, նա իսկույն ևեթ կմեռնի: Սկզբում կգոռա և կշարժվի, բայց հենց որ գլուխը կտրեն, այն ժամանակ նա չի կարող ոչ գոռալ, ոչ ուտել և ոչ էլ խմել, որովհետև, հոգյակս, նա այլևս գլուխ չպիտի ունենա»: Եվ Յուզիսայն այդ ամենը լսում էր հետաքրքրությամբ ու երկյուղով: Տների կտուրները բռնված էին ժողովրդով: Տանիքների վրա շինած պատուհաններից դուրս էին նայում զարմանալի, տարօրինակ դեմքեր՝ բեղերով և գլխաշորի նման բաներով: Ազնվականները նստել էին պատշգամբներում, ամպհովանու տակ: Ժպտացող և շաքարի նման շողացող պաննայի շքնաղ ձեռքը հանգնում էր պատշգամբի ճաղերին: Պայծառափայլ պանները՝ բավական թանձրամարմին, նայում էին վեհ կերպարանքով: Սպասավորը, փայլուն զարդարանքով, թևքերը վեր քաղած, հենց այդտեղ մատուցանում էր զանազան խմիչքներ և ուտելիք: Սևաշյա շարահճի մի աղջիկ հաճախ իր լուսեղեն ձեռքով առնում էր կարկանդակ կամ պտուղներ և շարտում ժողովրդի կողմը: Քաղցած ասպետները մեկնում էին իրենց զդակները, և մի որևէ բարձրահասակ ազնվական, որ

հոգել էր սևացած ոսկերիզ և խունացած կարմիր վերնազգեստ, իր երկար ձեռքերով առաջինն էր բռնում, համբուրում էր ստացած որսը, սեղմում էր կրծքին և ապա բերանը տանում: Պատշգամբի տակ ոսկեզօծ վանդակում կախած բազեն ևս հանդիսատեսն էր. նա կտուցը կողքի վրա ծռած և մագիլը բարձրացրած նույնպես ուշադիր նայում էր ժողովրդին: Բայց ամբողջ հանկարծ աղմկեց, և ամեն կողմից ձայներ լսվեցին.

«Բերո՞ւմ են, կողակներին բերո՞ւմ են»:

Նրանք գալիս էին գլխաբաց և երկար ցցունքներով: Նրանք մորուք էին թողել: Գալիս էին ո՛չ երկչոտ և ո՛չ մոսյլ, այլ մի տեսակ անդորր հպարտությամբ. թանկագին մահուդից կարած նրանց զգեստները մաշվել և ծվեն-ծվեն կախվել էին. նրանք չէին նայում և չէին ողջունում ժողովրդին: Ամենից առաջ գալիս էր Օստապը:

Ի՞նչ զգաց ծերունի Բուլբան, երբ տեսավ իր Օստապին: Ի՞նչ էր կատարվում այդ ժամանակ նրա սրտում: Ամբոխի միջից նա նայում էր նրան և նրա աչքից շէր վրիպում Օստապի և ոչ մի շարժումը: Նրանք արդեն մոտեցան կառափնատեղին: Օստապը կանգ առավ: Առաջինը նրան էր վիճակված խմել այդ դառն բաժակը: Նա նայեց յուրայիններին, ձեռքերը վեր բարձրացրեց և բարձրաձայն ասաց. «Տա՛՛ աստված, որ ինչքան հերետիկոսներ կան այստեղ, այդ անօրենները թող շլսեն, թե ինչպես է տանջվում քրիստոնյան, և թող մեզնից ոչ ոք և ոչ մի հառաչ չհանի»: Ապա նա մոտեցավ կառափնարանին:

«Ճիշտ է, որդիս, ճիշտ է», — մեղմ ասաց Բուլբան և ցած խոնարհեց ալեհեր գլուխը:

Դահիճը քաշեց և հանեց Օստապի ցնցոտիները. կապեցին նրա ձեռքերը և ոտքերը, դրին հատկապես պատրաստած մա՛՛մուլի մեջ և... ընթերցողներին չճուգնեք դժոխային տանջանքների նկարագրով, որից նրանց մազերը կցցվեին: Այդ տանջանքներն այն բիրտ և դաժան դարի ծնունդն էին, երբ մարդը վարում էր գեռևս ուղղմական քաջագործությունների արյունոտըտ կյանք և կոփվել էր այդ կյանքում ու չէր զգում մարդկայնություն: Ոմանք՝ սակավաթիվ անձինք, որոնք այդ բիրտ գարում բացառություն էին, ոմանք իզուր էին հակա-

ռեկում այդ սարսափելի միջոցների դեմ: Իզուր էին թագավորը և սակավաթիվ ասպետները, որոնք լուսավոր խելք և հոգի ունեին, իզուր էին նրանք կարծում, որ պատիժների այդպիսի խստությունը կարող է միայն բորբոքել կողակները վրեժխնդրությունը: Սակայն թագավորի և իմաստուն կարծիքների զորությունը ոչինչ էր անկարգության և պետական մագնատների անվեհեր կամքի առաջ, մագնատներ, որոնք իրենց անխոհեմությամբ, որևիցե հեռատեսության անբարոնելի բացակայությամբ, երեսայական ինքնասիրությամբ և շնչին զոռոզությամբ սեյվը դարձրել էին վարչության երգիծանք: Օստապը հսկայի նման դիմացավ տանջանքներին և շարշարանքներին: Լսելի չեղավ ոչ մի աղաղակ և ոչ մի հառաչ նույնիսկ այն ժամանակ, երբ սկսեցին կոտորառել ձեռքերի և ոտքերի ոսկորները, երբ ոսկորների սոսկալի ճարձատյունը լսեցին քարացած ամբոխի հեռավոր հանդիսականները, երբ պաննաները երեսները դարձրին, նրա շրթունքներից շթնավ ոչինչ հառաչի նման, և նրա դեմքը շցնցվեց: Բազմության մեջ կանգնել էր Տարասը, գլուխը խոնարհած և միևնույն ժամանակ աչքերը հպարտությամբ վեր բարձրացրած, նա միայն խրախուսիչ ձայնով ասում էր. «Ճիշտ է, իրդիս, ճիշտ է»:

Բայց երբ հասան մահվան վերջին տանջանքները, թվաց, թե սկսեց տեղի տալ նրա ուժը: Եվ նա աչքերը շորս կողմը դարձրեց. աստված իմ, բոլորին անժանոթ և բոլորն օտար մարդիկ էին: Թեկուզ իր մտերիմներից մեկը նրա մահվան ժամին ներկա լիներ: Նա չէր կամենա լսել իր խեղճ մոր հեկեկալը և կոծելը և կամ խելագար ողբը իր կնոջ, որ փետում էր մազերը և ծեծում սպիտակ կուրծքը. նա այժմ կկամենար տեսնել արիասիրտ մի տղամարդու, որ իմաստուն խոսքով սիրտ տար նրան և մխիթարեր մահվան ժամին: Եվ թուլացավ նրա ուժը, և նա հոգեկան անզորությամբ աղաղակեց:

«Որտե՞ղ ես, բառկո, լսո՞ւմ ես գու՛:»

«Լսո՞ւմ եմ», — հնչեց համատարած լուռության մեջ, և մի լիտնավոր ժողովուրդը միաժամանակ ցնցվեց: Զիպար զորականների մի մասը վրա վազեց, որ ուշադիր զենի ժողովրդի բազմությունը. մանկելը զունատվեց, մեռելի գույն ընդունեց,

և երբ զորականները նրանից մի քիչ հեռացան, նա վախճեցած ետ դարձավ, սրբապաշտի նշանի Տարախին, բայց Տարաան աչքես նրա կողքին չէր: Նրա հետքն անգամ չէր մնացել:

XII

Տարասի հետքը գտնվեց: Ուկրաինայի սահմաններում երևաց կողակների հարյուր քսան հազարանոց զորքը: Այդ արդեն մի աննշան զորամաս չէր և ոչ էլ որևէ զորագունդ, որ ելել էր ավար առնելու կամ թաթարներին հետապնդելու: Ո՛չ վեր էր կացել ամբողջ ազգը, որովհետև արդեն լցվել էր ժողովրդի համբերությունը: Վեր էին կացել վրեժ առնելու իրենց ոտնահարված իրավունքների, իրենց խայտառակ ստորացման, նախահայրերի հավատի և սրբազան սովորությունների անարգման, եկեղեցիների ձազանքի, օտարազգի պաների վայրագությունների, ճնշման և ունիայի համար, քրիստոնյաների երկրում ջնուղների անարգ տիրապետության և այն բոլորի համար, որ վաղ ժամանակներից կուտակել և կրկնապատկել էր կողակների դաժան ատելությունը: Երիտասարդ, բայց ոգով արի հեթման Օստրանիցան առաջնորդում էր կողակների անթիվ-անհամար բանակը: Նրա հետ էր նրա փորձված ընկեր և խորհրդատու ծերունի Գունյան: Ութ գնդապետներ առաջնորդում էին յուրաքանչյուր տասներկու հազարանոց զորագունդ: Հեթմանի հետևից գնում էին երկու ավագ եսաուլ և ավագ բունչուժնին: Գլխավոր խորունժին առաջնորդում էր մայր դորը: Հեռվում ծփում և ծածանվում էին բազմաթիվ ուրիշ դորշակներ և խաչվառներ. մի քանիսը տանում էին բունչուկները: Կային ուրիշ այլ աստիճանավորների՝ զորագնդերի, գումակի զորականներ, զորագնդի գրագիրներ և նրանց հետ ծիավոր և հետևակ զորամասեր. որքան ունեստրային կողակներ կային, համարյա այնքան էլ եկել էին կողակներ սեփական ձիերով և ազատ կողակներ: Կողակները եկել էին ամեն կողմից՝ Չիգիրիներից, Պերեյասլավից, Քատուրիներից, Գլուխովից, Դենպրի ստորին կողմերից և նրա բոլոր ակունքներից և կղզիներից: Դաշտերով անցնում էին անթիվ ձիեր և սայլերի անհամար խմբեր: Եվ հենց այդ կողակների մեջ, այդ ութ զորագնդերի մեջ ամենից ընտիրը մի զորա-

գունդ էր, և այդ զորագնդին առաջնորդում էր Տարաս Բուլբան: Նրա պատկառելի հասակը, փորձառությունը, զորքը ղեկավարելու կարողությունը և ամենքից ավելի զորեղ, թըռնամու հանդեպ ունեցած ատելությունը նրան մյուսաներից ավելի կշիռ էր տալիս: Նրա անողոք խստությունը և դաժանությունը մինչև անգամ իրենց՝ կողակներին թվում էր շափից ավելի: Նրա ալեհեր գլուխը որոշում էր միայն կրակ ու կախաղան, և զորական խորհրդում նրա խորհուրդները շնչում էին միայն բնաջնջմամբ:

Ավելորդ է նկարագրել բոլոր պատերազմները, երբ քաջամարտիկ էին կողակները, ինչպես և հարկ չկա նկարագրելու ողջ արշավի աստիճանական ընթացքը. այդ ամենը գրված են տարեգրության մատյաններում: Հայտնի է, թե ուսական երկրում ինչպես է ընթանում պատերազմը հանուն հավատի: Չկա ուժ հավատից ավելի հզոր: Նա անպարտելի է և ահեղ, ինչպես հարափոփոխ և փոթորկահույզ ծովի մեջ անձեռակերտ ծառը: Ծովի խորունկ խորքերից դեպի երկինքն են քարձրանում նրա անխորտակելի պատերը, որոնք ստեղծված են մի և ամբողջական քարից: Ամեն կողմից նա երևում է և շեշտակի նայում է կողքով վազող ալիքների ալքերին: Եվ վա՛յ նավին, որ կբախվի նրան. ինչպես տաշեղներ կթռնեն նրա սարվածները, ամեն ինչ կփշրվի և կսուզվի անդունդը, և օղբ կլցվի խեղդվողների ողբալի աղաղակներով:

Տարեգրության մատյաններում մանրամասն նկարագրված է, թե ինչպես ազատագրվող քաղաքներից փախչում էր լեհացիների պահակազորը, ինչպես էին կախում ջհուլ անխիղճ վարձակալներին, ինչպես թագավորական հեթման Նիկոլայ Պոտոցկին իր անհամար բանակով անգոր էր գլխադրելու այդ անհաղթահարելի ուժին, թե ինչպես, պարտված և հալածված, նա մի աննշան գետակի մեջ խեղդեց իր բանակի թագուն պսակը, ինչպես Պոլոննի՝ անվայել փոքրիկ ավանի մոտ կողակների ահեղ զորագնդերը շրջապատեցին նրան, և ինչպես վերջին ծայրահեղության հասած լեհացի հեթմանը թագավորի և պետական աստիճանավորների անունից երգմամբ խոստացավ լիովին գոհացում տալ կողակներին և վերադարձնել նրանց վաղեմի իրավունքները և առանձնաշնորհումները: Բայց կողակներն այնպիսի մարդիկ չէին, որ խաբվեին այդ

խոստումով, նրանք գիտեին արդեն, թե ինչ ասել է լեհացու երգում: Եվ Պոտոցկին, նստած իր վեց հազար ոսկի արծող նժույզի վրա, այլևս սիգափայլ չէր շքեղանա, գրավելով անվանի պաննաների հայացքները և ազնվականների նախանձը, նա չէր աղմկի սեյմում, սենատորների համար փառահեղ խրախճանք սարքելով, եթե նրան չփրկեիր այդ փոքրիկ ավանում եղած ռուս հոգևորականությունը: Երբ կոզակներին դիմավորելու դուրս եկան բոլոր քահանաները՝ պայծառ և սուկեկար շուրջառնելով, խաշով և խաշվառնելով, և առջևից՝ ինքը եպիսկոպոսը, հովվական խուլբը գլխին և խաշը ձեռքին, բոլոր կոզակները խոնարհեցին գլուխները և գրակները հանեցին: Այն ժամանակ նրանք թագավորից ցածր և ոչ ոքի չէին խնայի. սակայն չհամարձակվեցին ընդդիմանալ իրենց քրիստոնյա եկեղեցուն և հարգեցին իրենց հոգևոր հայրերին: Հեթմանը զորապետների հետ միասին համաձայն եղավ ազատ արձակելու Պոտոցկուն, նրանից երգմամբ խոստում առնելով, որ նա անձեռնմխելի կթողնի բոլոր քրիստոնեական եկեղեցիները, կմոռանա հին թշնամությունը և այլևս կոզակների զորքին որևէ վնաս չի հասցնի: Միայն մի զորապետ չհամաձայնվեց այդ դաշինքին: Այդ մեկը Տարասն էր: Նա պոկեց իր գլխի մազերից մի փունջ և բզավեց.

«է՛յ, հեթման զորապետներ, կնիկարմատի այդպիսի գործ մի՛ անեք, մի՛ հավատաք լեհացիներին, կդավաճանեն շան ձագերը»: Իսկ երբ զորագնդի գրագիրը մատուցեց պայմանները, և հեթմանը դրոշմեց իր հզոր ձեռքով, Տարասն արձակեց իր մեջքից ազնիվ պողպատը, տաճկական թանկագին և առաջնակարգ երկաթե թուրը, կուտրեց մեջտեղից, ինչպես եղեգն և երկու կտոր շարտեց հեռու և զանազան կողմեր, ասելով. «Դե, մնաք բարով: Ինչպես չե՛ն միանա իմ թրագաշույնի երկու կտորները և չե՛ն կազմի մի թուր, այնպես էլ մենք, ընկերներ, այս աշխարհում այլևս իրար չենք հանդիպի: Հիշեցեք ուրեմն իմ հրածեղտի խոսքը...» (Այս խոսքի վրա նրա ձայնը հզորացավ, ավելի և ավելի բարձրացավ, ընդունեց խորհրդավոր ուժ, և ամենքն այլայլվեցին մարգարեական այդ խոսքերից). «Ձեր մահվան ժամին դուք ինձ կհիշեք: Դուք գիտեք, թե խաղաղություն և գաշթ՞նք եք ձեռք բերել և մտածում եք պաներ գառնալ. դուք պան կդառնաք, բայց

սուրիշ պան. հեթման, նրանք կքերթեն քո գլխի կաշին, կլրցենն արինջի թեփով և երկար ժամանակ ման կածեն տոնավաճառներում: Դուք էլ չեք փրկի՛ ձեր գլուխները, պանե՛ր, կոշնչանաք խոնավ զնդաններում, կթաղեն ձեզ բարե պատերի մեջ, եթե ձեզ ոչխարների նման ողջ-ողջ շխաշեն կաթսաներում»:

«Իսկ դո՞ւք, տղերք,— շարունակեց նա, դառնալով յուրաքիններին.— ձեզնից ո՞վ է ուզում մեռնել իր մահով. մեռնել ոչ թե օջախի մոտ և կամ կնկա տեղաշորում և ոչ էլ գինետան առաջ հարբած մեռնել, ինչպես վայել է զզվելի արարածին, այլ մեռնել կոզակի ազնիվ մահով, բոլորս մի մահճում, ինչպես հարսը փեսայի հետ: Կամ զուցե դուք ուզում եք տուն վերադառնալ և դառնալ կաթոլիկ անհավատներ և ձեր շալակների վրա ման ածել լեհացի տերտերների՞ն»:

«Քեզ հե՛տ, պան զորավար, կգանք քեզ հետ»,— բզավեցին բոլորը, որոնք Տարասի զորագնդում էին, և նրանց միացան նաև սուրիշ գնդերից շատերը:

«Ինձ հետ, ուրեմն ինձ հետ»,— ասաց Տարասը, գզակը խոր կոխեց գլուխը, բոլոր մնացողներին ահեղ նայեց, հեծավ իր նժույզը և կանչեց յուրայիններին: «Թող ոչ ոք չնախատի մեզ ծանր խոսքով: Դե, հա՛յդե, տղերք, հյուր գնանք կաթոլիկներին»: Եվ մտքակեց ձին, ու նրա հետեից ձգվեց հարյուր սայլ ու սայլերի հետ բազմաթիվ ձիավոր և հետևակ կոզակներ, և ետ նայելով՝ բոլոր մնացողներին խարազանեց իր հայացքով, և զայրացկոտ էր նրա հայացքը: Ոչ ոք չհանդըգնեց ետ պահել նրանց: Զորագունդը հեռանում էր ամբողջ զորքի աչքերի առաջ, և գեռ երկար ժամանակ Տարասը ետ էր նայում և սպառնում:

Այլայլված կանգնել էին հեթմանը և զորապետները. բոլորը խոր մտածմունքի մեջ էին և լուռ էին երկար ժամանակ, կարծես նրանց ճնշում էր մի ինչ-որ ծանր գույժ: Իզուր չէր գուշակել Տարասը: Եվ եղավ այն բոլորը, ինչ որ նա գուշակել էր: Ուխտագրուժ վարմունքից մի քանի ժամանակ անց, Կանեկի մոտ հեթմանի գլուխը բարձրացրին ցցի վրա, ուրիշ ականավոր շատ ավագների գլուխների հետ:

Իսկ ո՞ւր էր Տարասը: Իր զորագնդի հետ Տարասն ասպատակում էր ողջ լեհաստանում. նա հրգեհեց տասնութ ավան,

մոտ քառասուն լեհական եկեղեցի և արդեն մոտենում էր Կրակովին: Լեհացի շատ ազնվականների շարդեց նա, կողոպտեց հարուստ և հռչակված ամբոցներ. կողակները փշրում էին ամանները և գետին թափում հարյուրամյա գինին ու մեղրը, որ անձեռնմխելի պահվում էին պանների մառաններում: Թրեքով կտրատում և հրդեհում էին թանկարժեք մահուղներ, զգեստներ և կահկարասի, որ հանում էին նկուղներից: «Ոչինչ չխնայեք»,— կրկնում էր միայն Տարասը: Կողակները չէին մեղքանում մրահոն պաննաներին, ճերմակ կրծքով և լուսերես կուլսերին, որոնք չէին փրկվում նույնիսկ եկեղեցիների բեմի մոտ. Տարասը կրակին էր մատնում և՛ նրանց, և՛ եկեղեցիները: Կրակի բոցերի միջից դեպի երկինք էին կարկառում բազմաթիվ ձյունաթույր ձեռքեր, լսվում էին ողբի աղաղակներ, որոնցից կճեղքվեր մայր հողը, և տափաստանի խոտն ափսոսանքից կխոնարհեր զլուխը: Սակայն խստափրա կողակները չէին լանկնդրում ոչ ոքի և նիզակների ծայրով փողոցից բարձրացնելով մանուկներին, շարտում էին կրակի մեջ, դեպի նրանց: «Այս հոգեհանգիստ է իմ Օստապի համար, ապիրատ լեհեր»,— ասում էր միայն Տարասը: Եվ Օստապի համար այդպիսի հոգեհանգիստ նա կատարում էր ամեն գյուղում, մինչև լեհական կառավարութունը տեսավ, որ Տարասի արածը սովորական ասպատակից ավելի է, և հենց նույն Պոտոցկուն հրահանգվեց հինգ զորագնդով անպայման բռնել Տարասին:

Արահաններով վեց օր կողակները խույս էին տալիս հետապնդողներից, ձիերը հազիվ էին դիմանում այդ արտասովոր փախուստին և փրկում էին կողակներին: Բայց այս անգամ Պոտոցկին արժանի էր իրեն հանձնարարված գործին. նա անխոչ հետապնդեց նրանց և վրա հասավ Դենստրի ափին, որտեղ Բուլբան թեթև դադարի համար զրավել էր կիսավերակ մի բերդ:

Դենստր գետի զառիվայր ափին բարձրացել էր բերդը, և երևում էին նրա պատոված պատնեղն ու ալեբրակ պարիսպների բեկորները: Խիճով և փշրված աղյուսով էր պատած սրածայր ծայրի կատարը, որ ամեն բույս կարող էր պոկվել և զբոսվել անդունդը: Այգտեղ էլ երկու կողմից, որ նայում էին գետի դաշտը, նրան օղակեց թագավորական հեթման Պոտոց-

կին: Կողակները չորս օր կռվեցին և պայքարեցին, թշնամու պիտի թափելով քարերը և աղյուսները: Սակայն վերջացավ պաշարը, նրանք ուժասպառ եղան, և Տարասը վճռեց ճեղքել թշնամու օղակը: Եվ կողակներն արգեն համարյա պատռել էին շղթան, և զույգ թե նրանց արագավազ ձիերը մի անգամ էլ հավատարիմ ծառայեին նրանց, երբ հանկարծ, հենց սրնթաց վազքի ժամանակ Տարասը կանգ առավ և բղավեց. «Կա՛ց, չիբուխա թափունի հետ ընկավ. չեմ ուզում, որ չիբուխս էլ ընկնի թշնամու ձեռքը»: Եվ կուացավ ծերունի ատամներ, խոտերի մեջ սկսեց փնտրել ծխախոտի ամանը և ծխամորճը, որ նրա անբաժան ընկերն էր ծովերի վրա և ցամաքում, և՛ կոիվների մեջ, և՛ տանը: Իսկ այդ ժամանակ վրա վազեց մի հրոսակախումբ և բռնեց նրա զորեղ բազուկները: Նա փորձեց թափահարել ոտքերն ու ձեռքերը, բայց առաջվա նման գետին չզլորվեցին նրան բռնող հայրուկները: «Հե՛յ գիտի ծերություն»,— ասաց նա, և լաց լացեց հաղթանդամ և ալեհեր կողակը: Բայց հանցավոր չէր ծերությունը. նրանց ուժը հաղթել էր Տարասին. երեսուկից ավելի մարդ էր կախվել նրա ձեռքերից և ոտքերից: «Բռնվեցի՛ր, ազոավ»,— աղաղակում էին լեհերը: «Հեթա հարկավոր է միայն մտածել, թե ինչպիսի պատիվ տանք այս շանը»:— Եվ հեթմանի թույլտրվութամբ որոշեցին նրան կենդանի վառել բուլբուրի առաջ: Հենց այդտեղ մի մերկ ծառ կար, որի կատարը փշրվել էր կայծակից: Երկաթե շղթաներով Տարասին քարշ տվին ծառի բնի մոտ, բեռաներով մեխեցին Շրա ձեռքերը և նրան ավելի վեր-բարձրացնելով, որպեսզի ամեն կողմից կողակը երևար, սկսեցին ծառի տակ խարույկ պատրաստել: Սակայն խարույկին չէր նայում Տարասը և ոչ էլ մտածում էր կրակի մասին, որով պատրաստվում էին նրան վառել. այդ սիրելի մարդը նայում էր այն կողմը, որտեղ հրաձգութամբ պաշտպանվում էին կողակները. բարձունքից նա ամեն ինչ պարզ տեսնում էր: «Երավեցե՛ք, տղերք, խկույն գրավեցեք»,— բղավեց նա,— այն բուլբը, որ անտառի այն կողմն է. նրանք այդ բուլբին շեն մոտենա՛: Սակայն քամին նրա խոտքերը տեղ չհասցրեց: «Ա՛հ, պիտի կորչեն, իզուր պիտի կորչեն»,— համարձակ ասաց նա և նայեց ներքև, որտեղ շողում էր Դենստրը: Նրա աչքերում փայլատակեց ուրախությունը, նա:

տեսալ երեք նավախել, որ երևացին մացառուտի հետևից, և որքան ուժ ունեն, գոռաց սաստկաձայն. «Դեպի ափը, տղերք, դեպի ափը, իջեք բլուրի տակով, ձախ կողմով իջեք: Ափի մոտ նավակներ են կանգնած, բոլորը տարեք, որպեսզի հետամուտ չլինեն»:

Այս անգամ քամին փշեց մյուս կողմից, և կողակները լրսեցին նրա բոլոր խոսքերը: Բայց այդ խորհրդի համար կացնի կոթով այնպես զարկեցին նրա գլխին, որ աչքերի առաջ ամեն ինչ շաղվեց:

Բլուրի տակով կողակները շտապ իջան, նրանց թիկոնքից՝ հետապնդողները: Կողակները տեսան, որ ճանապարհը լանջվում, ծովում է և ունի շատ ավելորդ կեռամաններ: «Է՛, ընկերներ, էլ տեղ չկա», — ասացին բոլորը, մի ակնթարթ կանգ առան, բարձրացրին մտրակները, շառաչեցին մտրակները, և նրանց թաթարական ձիերը գետնից պոկվելով, օձի պես ձգվեցին օդի մեջ, թռան անդունդի վրայով և շրմփացին ուղիղ Դնեստրի մեջ: Միայն երկու հոգի չհասան մինչև գետը և բարձունքից ընկան քարերի վրա, այնտեղ հավիտյան կորան իրենց ձիերի հետ և նույնիսկ չկարողացան ազազակ արձակել: Իսկ կողակները ձիերի հետ լողում էին գետի մեջ և արձակում էին նավակները: Անդունդի եզրին լեհացիները կանգ առան, կողակների չսված քաջագործության վրա զարմանալով. կանգ առան և մտածեցին՝ թռչել, թե ոչ: Մի երիտասարդ զորապետ՝ ժիր և տաքարյուն, որը խեղճ Անգրիին հրապուրող շքնաղ լեհուհու հարազատ եղբայրն էր, երկար շմտածեց և ամբողջ թափով ձիու հետ իրեն նետեց կողակների հետևից: Օդի մեջ ձիու հետ նա երեք անգամ պտույտ արեց և ուղղակի զարնվեց սրածայր քարերին: Սուր քարերը նրան կտոր-կտոր քրքրեցին, և նա կորավ անդնդում, և նրա ուղեղն արյան հետ խառնվելով ցայտեց անդունդի անհարթ պատերին բուսած թփերի վրա:

Նրբ Տարաս Բուլբան հարվածից սթափվեց և նայեց Դնեստրին, կողակներն արդեն նավակների վրա էին և թիավարում էին. վերևից նրանց վրա էին տեղում գնդակները. բայց նրանց չէին հասնում: Եվ ուրախությամբ բոցկլտացին ծերունի ատամանի աչքերը:

«Մնաք բարով, ընկերներ, — վերևից կանչեց նա նրանց. —

հիշեցե՛ք ինձ և եկող գարնանը նորից այստեղ եկեք և մի լավ դավաճացեք: Ի՛նչ, կերա՞ք, անիծված լեհեր: Մի՞թե կարծում եք, որ աշխարհում մի բան կա, որից վախենա կողակը: Սպասեք դեռ, ժամանակ կգա, կհասնի այդ ժամանակը, և դուք կիմանաք, թե ինչ ասել է ուսական ուղղափառ հավատ: Հեռու և մոտիկ ժողովուրդները հիմա էլ զգում են. ուսական երկրից կբարձրանա նրա թագավորը, և աշխարհում չի լինի ոչ մի ուժ, որ չխոնարհվի նրա առաջ...»:

Իսկ խարույկի բոցն արդեն բարձրանում էր, և կրակը հափըշտակում էր նրա ոտքերը, և բոցերով բռնկվում էր ծառը... Բայց մի՞թե աշխարհում կան այնպիսի կրակներ, տառապանք և այնպիսի ուժ, որ հաղթեն ուսական ուժին:

Փոքր գետ չէ Դնեստրը, և նա շատ դետախորշեր, թանձր եղեգնուտներ, ծանծաղուտներ և խորանդունդ տեղեր ունի. փայլում է գետի հայելին, և հնչում են կարապների աղիողորմ ձիչերը, հպարտ ջրասույզ բաղն արագ սլանում է ջրերի վրա, և բազմաթիվ կտցարներ, կարմրաքուջ գետահավեր և ուրիշ այլ թռչուններ ապրում են եղեգնուտներում և գետափին: Աշխույժ լողում էին կողակների երկղեկանի նավակները, կողակները համբարաշխ թիավարում էին, զգուշությամբ խույս տալիս ծանծաղուտներից, անհանգստացնելով վեր ճախրող թռչուններին, և զրուցում էին իրենց ատամանի մասին:

Շ Ի Ն Ե Լ Ը

Այն դեպարտամենտում, որը կոչվում է... բայց ավելի լավ է շահել՝ ինչպես է կոչվում: Չկան ավելի բարկացկուտ միջան, քան ամեն տեսակ դեպարտամենտները, զորագնդերը, գրասենյակները և, մի խոսքով, ամեն տեսակ պաշտոնատար դասերը: Հիմա արդեն ամեն մի մասնավոր մարդ է դեմ իրեն վիրավորված է համարում ամբողջ հասարակությունը: Ասում են՝ բոլորովին նորերս, շեմ հիշում թե որ քաղաքի մի գավառական ոստիկանապետից ստացվել էր խնդրանք, որի մեջ նա պարզ շարադրում է, թե կործանվում են պետական սրողումները, և թե իր սրբազան անունը բոլորովին իզուր տեղն է արտասանվում: Իսկ որպես պապացույց, խնդրանքին կցել էր մի ինչ-որ ողմանտիկական երկի գերհսկայական հատորը, որտեղ յուրաքանչյուր տասն էջից հետո հայտնվում է մի գավառական ոստիկանապետ, երբեմն նույնիսկ բոլորովին հարթած վիճակում: Այսպես ուրեմն, ամեն տեսակ անախորժություններից խուսափելու համար ավելի լավ է այն դեպարտամենտը, որի մասին խոսվում է, մենք անվանենք մի դեպարտամենտ: Այսպես ուրեմն, մի դեպարտամենտում ծառայում էր մի աստիճանավոր, չի կարելի սասել՝ շատ աչքի ընկնող աստիճանավոր. ցածրահասակ էր, մի քիչ շեշտոտ, մի քիչ շեկ, մի քիչ նույնիսկ արտաքուստ տկարատես, ճակատին մի փոքր ճաղատություն ուներ, այտերի երկու կողմերում կնճիռներ, և դեմքի, այսպես ասած, հեմորոյական

դույն... Ինչ արած, Պետերբուրգի կլիման է մեղավոր: Ինչ վերաբերում է աստիճանին (քանի որ մեզանում ամենից առաջ պետք է հայտարարել աստիճանը), այսպես նա այն էր, ինչ անվանում են հավիտենական տիտուլյար խորհրդատու¹, որի վրա, ինչպես հայտնի է, բավականաչափ ծիծաղելու սրախոսել են զանազան գրողները՝ ունենալով գովելի սովորություն՝ հուպ տալ նրանց, ովքեր շեն կարող կծել: Աստիճանավորի ազգանունը Բաշմաչկին էր: Արդեն հենց ազգանունից էլ երևում է, որ այն մի ժամանակ առաջացել էր բաշմաչկից². Բայց ե՛րբ, ի՛նչ ժամանակ և ինչ կերպ էր այն առաջացել բաշմաչկից, այդ բնավ հայտնի չէ: Հա՛յրն էլ, պա՛պն էլ, նույնիսկ աներծագր և ուղղակի բուրբ Բաշմաչկիններն էլ սապոզներ էին հագնում, տարեկան միայն երեք անգամ փոխելով տակերը: Նրա անունն էր Ակակի Ակակիեի: Գուցե ընթերցողին այն մի փոքր տարօրինակ և արհեստականորեն ընտրված թվա, բայց կարելի է հավատացնել, որ այն բնավ էլ չէին փնտրել, այլ ինքնին պատահել էին այնպիսի հանգամանքներ, որ ոչ մի կերպ չէր կարելի ուրիշ անուն դնել և, ահա թե ինչպես էր այդ կատարվել. եթե միայն հիշողությունս չի դավաճանում, Ակակի Ակակիեի ծնվեց մարտի լույս 23-ի գիշերադեմին: Հանգուցյալ մայրը, որ աստիճանավորի կնիկ էր ու մի շատ լավ կին, պատրաստվեց, ինչպես հարկն է, երեխային մկրտելու: Մայրը դեռ պառկած էր մահճակալի վրա, դուռն դիմաց, իսկ աչ կողմը կանգնած էր քավորը, ամենահրաշալի մի մարդ, Իվան Իվանովիչ Նրոչկինը, որ իբրև սեղանապետ ծառայում էր սենատում, ու սանամայրը, Թադային սպայի կին, հազվադեպ առաքինություններով մի կին— Արինա Սեմյոնովնա Բելոբրյուշկովան: Մենդկանին առաջարկեցին ընտրել երեք անուններից մեկը, որը նա կուզենա, — Մոկկիա, Սոսիա, կամ երեխային տալ նահատակ խոզազատի անունը: «Ո՛չ, — մտածեց հանգուցյալը, — այդ ի՛նչ անուններ են որ»: Նրան զոհացնելու համար բաց արե-

¹ Տիտուլյար խորհրդատու — քաղաքացիական ծառայության ցածր աստիճաններից մեկը, որ մտավորապես հավասար էր վիճարկանների գորույթի աստիճանին:

² Башмак — կոշիկ, մաշիկ:

ցին օրացույցի մի այլ տեղը. դարձյալ դուրս եկան երեք անուն՝ Տրիֆիլիոս, Դուլա և Վարախասիոս: «Այ քեզ պատիժ,— ասաց պառավը,— այդ ի՛նչ անուններ են, ես երբեք էլ այդպիսիները չեմ լսել: Թող գոնե լիներ Վարադատ կամ Վարուխ, թե չէ՝ Տրիֆիլիոս ու Վարախասիո՞ս»: էլի շուտովին մի էջ, դուրս եկան Պապսիկաքիոս, Վախտիսիոս: «Է՛հ, ես արդեն տեսնում եմ, որ այսպես է սրա բախար,— ասաց պառավը:— Որ այդպես է, ավելի լավ է սրան տանք հոր անունը: Հայրը Ակակի էր, թող որդին էլ Ակակի լինի»: Այս կերպ էլ ծագեց Ակակի Ակակիևիչը: Մանկանք մկրտեցին. ըստ որում նա լացեց և այնպիսի ժամածոութուն արեց, կարծես նախադգաց, որ տիտուլյար խորհրդատու է լինելու: Այսպես ուրեմն, ահա թե ինչ կերպ ծագեց այդ ամենը: Մենք սա բերինք նրա համար, որպեսզի ընթերցողն ինքը կարողանա տեսնել, որ այդ պատահեց իբրև կատարյալ անհրաժեշտութուն և ոչ մի կերպ չէր կարելի ուրիշ անուն տալ: Երբ և ինչ ժամանակ էր նա մտել դեպարտամենտ ու՞ով էր նրան տեղավորել, այդ ոչ ոք չէր կարող հիշել: Որքան էլ փոխվում էին դիրեկտորները և ամեն տեսակ պետերը, նրան շարունակ տեսնում էին միևնույն տեղում, նույն դիրքով. նույն պաշտոնում, նույն աստիճանավորը գրագրության համար. այնպես որ, հետո հավաստիացան ըստ երևույթին. նա հենց այդպես էլ ծնվել է բոլորովին պատրաստ, համազգեստ-ֆրակով և ճաղատ գլխով: Դեպարտամենտում նրան ոչ մի հարգանք չէր ցույց տրվում: Երբ նա անցնում էր, պահապանները ոչ միայն չէին վեր կենում տեղերից, այլև չէին նայում նրան, կարծես թե ընդունարանի միջով մի հասարակ ճանձ թռչելիս լիներ: Պետերը նրա հետ մի տեսակ սառն-բանակալակառն եղանակով էին վարվում: Սեղանապետի մի որևէ օգնական ուղղակի նրա քթի տակ էր խոթում թղթերը, նույնիսկ շատելով՝ «արտադրեցեք», կամ՝ «ահա մի հետաքրքիր, լավ գործ», կամ մի որևէ հաճելի բան, ինչպես լինում է բարեկիրթ հիմնարկություններում: Եվ նա վերցնում էր՝ միայն թղթին նայելով, անտեսելով, թե ով էր բերել այն և արդյո՞ք իրավունք ուներ դրա համար: Վերցնում էր նա, և խակույն պատրաստվում այն գրելու: Երիտասարդ աստիճանավորները ծիծաղում ու սրախոսում էին նրա վրա, որ-

քան հերիքում էր գրասենյակային սրամտութունը, հենց տեղնուտեղը, նրա առջև այլևայլ պատմութուններ էր պատմում, որ հորինված էին նրա մասին, նրա տանտիրուհու, յոթնասուն տարեկան պառավի մասին, ասում էին, թե տանտիրուհին ծեծում է նրան, հարցնում էին, թե ե՞րբ է լինելու նրանց հարսանիքը, նրա գլխին թղթի կտորներ էին ցանում և այդ ձյուն անվանում: Բայց Ակակի Ակակիևիչը դրան ոչ մի բառով չէր պատասխանում, կարծես թե իր առջև ոչ ոք չկար. դա նույնիսկ չէր ազդում նրա զբաղմունքների վրա. այդ բոլոր գլխացավանքների պահին նա իր գրածի մեջ ոչ մի սխալ չէր անում: Միայն եթե շափաղանց անտանելի էր լինում կատակը, երբ հրում էին նրա թևատակից՝ խանգարելով նրան իր գործով զբաղվել, նա ասում էր՝ «Թողեք ինձ, ինչո՞ւ եք ինձ նեղացնում»: Եվ ինչ-որ մի տարօրինակ բան կար այդ բառերի ու ձայնի մեջ, որով դրանք ասվում էին: Դրա մեջ խղճահարութուն առաջացնող մի այնպիսի բան կար, որ նոր տեղավորված մի երիտասարդ, որը մյուսների օրինակով իրեն թույլ էր տվել նրա վրա ծիծաղել, հանկարծ կանգ առավ ասես խղցված, և այդ ժամանակներից կարծես ամեն ինչ փոխվեց նրա առջև ու այլ տեսք ընդունեց: Ինչ-որ մի գերբնական ուժ նրան վանեց իր ընկերներից, որոնց հետ նա ծանոթացել էր և վայելուչ, նրբբակիրթ մարդկանց տեղ ընդունել: Ու հետո երկար ժամանակ, ամենաուրախ բոլորներին նրան պատկերանում էր ցածրահասակ, ճաղատ աստիճանավորը իր ներթափանցող բառերով՝ «Թողեք ինձ, ինչո՞ւ եք ինձ նեղացնում», և այդ ներթափանցող բառերում հնչում էին ուրիշ բառեր՝ «ես քո եղբայրն եմ»: Ու խեղճ երիտասարդը ձեռքով ծածկում էր գեմքը, ու հետո շատ անդամ էր ցնցվում իր կյանքում, տեսնելով, թե մարդու մեջ որքան շատ է տմարդութունը, որքան շատ վայրագ կոպտություն կա քաղցր-մեղցր, ուսյալ նրբակրթության մեջ և, օ՛ աստված, նույնիսկ այն մարդու մեջ, որին բարձր հասարակությունը ազնիվ ու պատվավոր է համարում:

Հազիվ թե կարելի լիներ որևէ տեղ գտնել մի մարդ, որը այդպես ապրեր իր պաշտոնում: Քիչ է ասել՝ նա եռանդով էր ծառայում, ո՛չ, նա սիրով էր ծառայում: Այնտեղ, այն

արտագրութիւնների մեջ նա տեսնում էր ինչ-որ բազմազան
և հաճելի իր աշխարհը: Հաճույք էր արտահայտվում նրա
դեմքին. մի քանի տառեր նրա ֆավորիտներն¹ էին, երբ
նա հասնում էր դրանց, խելքը գնում էր. և՛ ծիծաղում էր
քթի տակ, և՛ աչքով անում, և՛ շապարհում շրթունքները,
այնպես որ, թվում էր, թե նրա դեմքի վրա կարելի էր կար-
դալ ամեն մի տառ, որ ճշում էր նրա գրիչը: Եթե նրա եռան-
դին համապատասխան պարգևներ տային նրան, նա, ի զար-
մանս յուր, գուցե նույնիսկ պետական խորհրդական դառ-
նար. բայց, ինչպես արտահայտվում էին սրախոսները, նրա
ընկերները, նա վաստակեց մի շապարատ օձիքին և հեմորոյ՝
քամակին: Սակայն չի կարելի ասել, որ նրա նկատմամբ
չկար ոչ մի ուշադրություն: Մի դիրեկտոր, լինելով բարի
մարդ և ցանկանալով նրան վարձատրել երկարատև ծառա-
յության համար, հրամայեց նրան տալ մի որևէ ավելի կա-
րևոր բան, քան հասարակ արտագրութիւնը, այն է՝ նրան
հրամայվեց արդեն պատրաստի գործից կազմել մի ինչ-որ
գրութիւն մի այլ առյուծի. խնդիրը միայն այն էր, որ պետք
էր փոխել վերտառութիւնը, մի քանի բայեր էլ առաջին
դեմքից փոխել երրորդ դեմքի: Դա այնպիսի դժվարութիւն
պատճառեց նրան, որ նա բոլորովին քրտնեց, շփեց ճակա-
տը և ի վերջո ասաց՝ «Ո՛ր, ավելի լավ է մի որևէ բան տվեք
արտագրեմ»: Այդ ժամանակներից նրան ընդմիշտ թողին իբրև
արտագրող: Թվում էր, թե այդ արտագրութիւնից դուրս նրա
համար ոչինչ գոյութիւն չունեք: Նա բոլորովին չէր մտածում
իր հագուստի մասին. նրա ֆրակ-համազգեստը ոչ թե կա-
նաչ, այլ ինչ-որ շիկակարմրավուն-ալրագույն էր: Դրա օձիքը
նեղլիկ էր, ցածր, այնպես որ նրա վիզը շնայած երկար չէր,
բայց օձիքից դուրս գալով, արտասովոր շափով երկար էր
թվում, ինչպես գլուխները ճոճող այն գիպսե կատիկների
վիզը, որ ամբողջ տասնյակներով գլուխների վրա կրում են
ռուսական օտարերկրացիները: Ու միշտ մի որևէ բան էր
կաշում նրա համազգեստին, — կամ խոտի մի կտոր, կամ մի
որևէ թել. այն էլ ասած՝ նա մի առանձին հմտութիւն ուներ
փողոցով քայլելիս պատուհանի տակից անցնել հենց այն

¹ Ֆավորիտ — սոսնձին սեր կամ համակրութիւն վայելող անձ:

ժամանակ, երբ այնտեղից դուրս էին շարտում ամեն տեսակ
անպետք բաներ, և այս պատճառով էլ նրա գլխարկի վրա
միշտ լինում էին ձմերուկի ու սեխի կեղևներ և այլ աղբ:
Իր կյանքում նա ոչ մի անգամ ուշադրութիւն չդարձրեց, թե
փողոցում ամեն օր ինչ է արվում և ինչ է կատարվում,
մինչդեռ, ինչպես հայտնի է, հենց նրա եղբայրակիցը, երի-
տասարդ աստիճանավորը միշտ էլ նայում է դրան այնպիսի
խորաթափանց, սուր հայացքով, որ նույնիսկ նկատում է.
Թե մայթի մյուս կողմում ում անդրավարտիքի ներքեի փոկն
է կտրվել, — մի բան, որ միշտ խորամանկ քմծիծաղ է առա-
ջացնում նրա դեմքին:

Բայց Ակակի Ակակիեիչը եթե նայում է՛լ էր մի որևէ
բանի, ապա ամեն ինչի վրա տեսնում էր իր մաքուր, հա-
մաշափ ձեռագրով գրած տողերը, և միայն այն դեպքում,
երբ հայտնի չէ որտեղից հայտնվելով ձիու մուկը տեղա-
վորվում էր նրա ուսին և քթածակերից մի ամբողջ քամի
բաց թողնում թշի վրա, նա նկատում էր, որ գտնվում է ոչ
թե տողի մեջտեղում, այլ ավելի շուտ փողոցի մեջտեղում:
Գալով տուն, նա իսկույն ևեթ սեղան էր նստում, արագ
խփշտում իր շշին և ուտում մի պատառ տավարի միս սո-
խով, ամենևին չզգալով դրանց համը, այդ բոլորը ուտում է:
Ճանձերով և այն ամենով, ինչ որ ուղարկում էր աստված
այդ պահին: Նկատելով, որ ստամոքսը սկսում էր ուռել,
սեղանից վեր էր կենում, հանում թանաք լցրած պուլիկը և
արտագրում էր տուն բերած թղթերը: Իսկ եթե այդպիսիք
չէին լինում, նա դիտմամբ, սեփական հաճույքի համար, իր
համար պատճեն էր հանում, մանավանդ եթե թուղթը նշա-
նավոր էր ոչ թե սճի գեղեցկութամբ, այլ մի որևէ նոր կամ
կարևոր անձնավորութիւն ուղղված հասցեով:

Նույնիսկ այն ժամերին, երբ բոլորովին մարում է պե-
տերբուրգյան գորշ երկիրքը, բոլոր աստիճանավոր մարդիկ
ճաշել են ու կշտացել՝ ով ինչպես կարող է, ստացած ոտճի-
կին և սեփական քմահաճույքին համապատասխան, երբ բո-
լորն արդեն հանգստացել են գրիչների դեպարտամենտային
ճոճոցից, վազվզոցից, իր և ուրիշի անհրաժեշտ զբաղմունք-
ներից և այն ամենից հետո, ինչ որ կամավոր կերպով,
պահանջվածից ավելի մեծ շափով թույլ է տալիս անխոնջ

մարդը, երբ Կատիճանավորները շտապում են հաճույքով անցկացնել մնացած ժամանակը, երբ ոմանք ավելի արագաշարժ լինելով, աճապարում են թատրոն, ոմանք՝ փողոց, այն հատկացնելով ինչ-որ գլխարկների գննության, ոմանք՝ երեկույթի, որպեսզի այն վատնեն մի որևէ սիրունատես աղջկա, աստիճանավորակա՛ն փոքրիկ շրջանի աստղին կոմպլիմենտներ թափելով, ոմանք էլ, այդ ամենից հաճախ է պատահում, գնում են հենց իրենց եղբայրակցի մոտ, շորորդ կամ երրորդ հարկը, երկու փոքրիկ սենյակից բազմացած բնակարանը նախասենյակով կամ խոհանոցով և ինչ-որ մոդայական հավակնություններով, լամպով կամ մի այլ առարկայով, որ ձեռք է բերվել շատ գոհաբերություններով, ճաշերից, զբոսանքներից հրաժարվելու միջոցով, մի խոսքով, նույնիսկ այն ժամանակ, երբ բոլոր աստիճանավորները ցրվում են իրենց բարեկամների փոքրիկ բնակարանները՝ շտուրմային վիստ խաղալու, բաժակներից թեյ խփշտելով, էրպիկանոց պաքսիմատների ուտելով, երկար շիրուխներից ծուխը ներս քաշելով, խաղաթղթերը բաժանելիս պատմելով մի որևէ բամբասանք բարձր հասարակությունից բերված, որից երբեք և ոչ մի վիճակում չի կարող հրաժարվել ոուս մարդը, կամ նույնիսկ, երբ խոսելու նյութ չկա, վերապատմելով հավիտենական անեկզոտը այն պարտի մասին, որի մոտ եկել էին ասելու, թե կտրված է Ֆայլիոնների մոնումենտի՝ ձիու պոչը՝ մի խոսքով. նույնիսկ այն ժամանակ, երբ ամեն ինչ ձգտում է զվարճանալ, Ակակի Ակակիևիչը ոչ մի զվարճություն չէր անձնատրվում: Ոչ ոք չէր կարող ասել, որ երբևէ նրան տեսած լիներ մի որևէ երեկույթում: Գրեկուց կշտանալով, նա պառկում էր քնելու, վաղորդ ժպտում՝ մտածելով վաղվա օրվա մասին, թե արդյոք վաղը աստված ի՞նչ կուղարկի արտագրելու: Այսպես էր ընթանում խաղաղ կյանքը այն մարդու, որը շորս հարյուր ուրբի ոռճիկով կարողանում էր գոհ լինել իր վիճակից, ու գուցե կընթանար մինչև խորին ծերություն, եթե չլինեին այլևայլ փորձություններ, որոնց ենթակա են ոչ միայն տիտուլյար, այլև նույնիսկ գաղտնի,

1 Ֆայլիոնի մոնումենտը — Պետրոս I-ի արձանը Պետերբուրգում, որ կերտել էր քանդակագործ Ֆայլիոնեն:

խկական, արքունի և այլ, ամեն տեսակ խորհրդատուները, նույնիսկ նրանք, ովքեր ոչ ոքի խորհուրդներ չեն տալիս և իրենք էլ ոչ ոքից չեն վերցնում:

Պետերբուրգում մի ուժեղ թշնամի ունեն բոլոր նրանք, ովքեր տարեկան շորս հարյուր ուրբի կամ մոտավորապես այդքան ոռճիկ են ստանում: Այդ թշնամին ոչ այլ ոք է, քայց եթե մեր հյուսիսային սառնամանիքը, թեև, ի միջի այլոց, ասում են, թե այն շատ առողջարար է: Առավոտյան իններորդ ժամին, հենց այն ժամին, երբ փողոցները ծածկվում են դեպարտամենտ գնացողներով, սառնամանիքը սկսում է այնպիսի ուժեղ ու ծակող հարվածներ տալ անխրտիր բոլոր քթերին, որ խեղճ աստիճանավորները բոլորովին չգիտեն որտեղ խոթեն դրանք: Այդ ժամանակ, երբ նույնիսկ բարձրագույն պաշտոններ գրավողների ճակատն էլ է ցածկում սառնամանիքից և աչքերում արցունքներ են երևում, խեղճ տիտուլյար խորհրդատուները երբեմն անպաշտպան են լինում: Ամբողջ փրկությունն այն է, որ բարալիկ շինելով, որքան կարելի է շուտ, վազեվազ անցնեն հինգ-վեց փողոց և հետո ոտքերը մի լավ թիֆիֆացնեն շվեյցարանոցում, մինչև որ այդ կերպ հալչեն պաշտոնավարության բոլոր ընգոճակություններն ու ձիթերը, որոնք սառել են ճանապարհին: Ակակի Ակակիևիչը մի որոշ ժամանակից սկսել էր զգալ, որ ցուրտը մի առանձին ուժգնություն է ծակում մեջքը և ուսերը, չնայելով, որ նա աշխատում էր որքան կարելի է շուտ, վազեվազ անցնել օրինական տարածությունը: Ի վերջո նա մտածեց, թե արդյոք իր շինելը չունի՞ ինչ-որ արատներ: Իր տանը մի լավ գննելով այն, նա հայտնադործեց, որ երկու-երեք տեղ, հատկապես մեջքի և ուսերի վրա այն ուղղակի ցանցակտավ է դառել. մահուդն այնքան էր մաշվել, որ օդ էր անցկացնում, աստառն էլ քայքայվել էր: Պետք է գիտենալ, որ Ակակի Ակակիևիչի շինելը նույնպես աստիճանավորների ծաղրանքի առարկան էր. դրանից նույնիսկ վերացրել էին «շինել» ազնիվ անունը և այն կապտո՝ էին անվանում: Իսկապես, շինելը ինչ-որ մի տարօրինակ տեսք ուներ: Տարեցտարի հետզհետե փոքրանում էր

1 Կապտո — կանաչի օճաթի անվանումը զգեստ:

օձիքը, որովհետև ծառայում էր շինելի մյուս մասերի նո-
րոգման համար: Նորոգումը գերձակի վարպետություն չէր
ցույց տալիս և անճոռնի ու տգեղ էր լինում: Տեսնելով, թե
ինչ է խնդիրը, Ակակի Ակակիեիչը որոշեց, որ շինելը պետք
է տանել Պետրովիչի, այսինքն՝ այն դերձակի մոտ, որը ապ-
րում էր շորորոդ հարկում, ուր պետք էր բարձրանալ սև սան-
գուղթով, ու շնայելով միաշքանի լինելուն և ամբողջ դեմքի
չնշտությունը, բավական հաջող զբաղվում էր աստի-
ճանավորական և այլ ամեն տեսակ անդրավարտիքների ու
Ֆրակների նորոգմամբ, իհարկե երբ լինում էր զգաստ վի-
ճակում և գլխի մեջ ուրիշ որևէ անելիք չէր մտածում: Այս
գերձակի մասին, իհարկե, շպետք էր շատ խոսել, բայց քա-
նի որ արդեն ընդունված է, որպեսզի վիպակի մեջ ամեն մի
անձի բնավորությունը կատարելապես նշված լինի, ապա
ի՞նչ արած՝ համեցե՞ք արեք նաև Պետրովիչին: Սկզբից նա
անվանվում էր սոսկ Գրիգորի, և ճորտ մարդ էր մի ինչ-որ
պարոնի մոտ. նա սկսեց Պետրովիչ անվանվել այն ժամա-
նակներից, երբ ազատ արձակվեց ու սկսեց բավական թունդ
խմել այլևայլ տոներին, սկզբում՝ մեծ տոներին, հետո՝ էլ՝
անխտիր բոլոր եկեղեցական տոներին, երբ հենց միայն
խաչ էր լինում օրացույցի մեջ: Այս կողմից նա հավատա-
րիմ էր պապենական սովորություններին, ու վիճելով կնոջ
հետ, նրան համայնական կին և գերմանուհի էր անվանում:
Փանի որ մենք արդեն հիշատակեցինք կնոջը, ուստի հարկա-
վոր կլինի նրա մասին էլ՝ երկու խոսք ասել, բայց, ցավոք
սրտի, նրա մասին քիչ բան էր հայտնի, բացի միայն
այն, որ Պետրովիչը կին ունի, որը նույնիսկ գլխաթասակ է
կրում և ոչ թե աղլուխ. բայց, ինչպես թվում է, նա չէր կա-
րող պարծենալ գեղեցկությամբ. գոնե միայն գվարդիական
զինվորներն էին հանդիսակալիս նայում նրա երեսին, շարժում
բեղերը և ինչ-որ մի առանձին ձայն հանում:

Բարձրանալով Պետրովիչի մոտ տանող սանդուղքը, որը,
ճշմարիտն ասած, ամբողջովին մայթված էր ջրով, աղտե-
ղություններով և ներթափանցված էր այն կծու հոտով, որը
աչքեր է ուտում և, ինչպես հայտնի է, մշտապես առկա է
Պետերբուրգի տների բոլոր սև սանդուղքների վրա. բարձ-
րանալով սանդուղքը, Ակակի Ակակիեիչն արդեն մտածում

էր, թե ինչ է պահանջելու Պետրովիչը, ու մտքում... որոշեց:
երկու ուրբուց ավելի շտալ: Դուռը բաց էր, որովհետև ասն-
տիրուհին ինչ-որ ձուկ պատրաստելով, այնքան ծուխ էր
լցրել խոհանոցը, որ նույնիսկ բլոշներն էլ չէր կարելի աես-
նել: Ակակի Ակակիեիչը անցավ խոհանոցի միջով, նույ-
նիսկ չնկատվելով տանտիրուհու կողմից, ու վերջապես,
մտավ սենյակը, որտեղ տեսավ լայն, փայտե, չներկված սե-
ղանի վրա թուրքական փաշայի պես ծալապատիկ նստած
Պետրովիչին: Աշխատանքի նստող դերձակների սովորույթյան
համաձայն, ոտքերը մերկ էին: Եվ ամենից առաջ աչքի ըն-
կավ Ակակի Ակակիեիչին քաջ հայտնի մեծ մատը ինչ-որ
ալլանդակված եղունգով, որ հաստ և պինդ էր ինչպես
կրիայի զանգը: Պետրովիչի վզից մետաքսի և թելի կծիկ էր
կախված, իսկ ծնկների վրա կար ինչ-որ մի հնտախ: Նա ար-
դեն մի երեք րոպե ջանում էր թելել ասեղը, չէր կարողանում
թելն անցկացնել և այս պատճառով թունդ բարկանում էր
մթության վրա և նույնիսկ հենց թելի վրա՝ ցածքաձայն
մոթմոթալով՝ «Չի մտնում էլի, անիծվածը. ախր, կերար ինձ,
այ՛ն անզգամ»: Ակակի Ակակիեիչին անհաճո էր, որ ինքը
եկել էր հենց այն րոպեին, երբ Պետրովիչը բարկանում էր-
նա սիրում էր Պետրովիչին որևէ բան պատվիրել այն ժա-
մանակ, երբ վերջինս մի քիչ կոնծած էր լինում կամ, ինչ-
պես արտահայտվում էր նրա կինը՝ «Արաղից ցնդվել է մի-
աչքանի սատանան»: Այդպեսի վիճակում Պետրովիչը սզվո-
րաբար մեծ հաճույքով էր զիջում ու համաձայնվում, ամեն
անգամ նույնիսկ գլուխ էր տալիս և շնորհակալություն հայտ-
նում: Ըճմարիտ է, հետո գալիս էր կինը, լաց էր լինում, թե
ամբուսինը հարբած է և դրա համար էլ էծան է վերցրել. բայց,
մեկ էլ տեսար մի. տասը կոպեկ ավելացրիր, ու պրծավ
գնաց: Իսկ հիմա Պետրովիչը կարծես թե զգաստ վիճակում
էր, դրա համար էլ անկոտրում էր, շնոթավող, ու սատա-
նան գիտե, թե ինչ բարձր գին էր պահանջելու: Ակակի Ակա-
կիեիչը հասկացավ այդ և ուզում էր, ինչպես ամում է, ետ
մալնել, բայց գործն արդեն սկսված էր: Պետրովիչը մեծ
ուշադրությամբ նրա վրա կկոցեց իր միակ աչքը, ու Ակակի
Ակակիեիչը ակամա ասաց.

— Բարև, Պետրովիչ:

— Բարի աջողում, պարոն,— ասաց Պետրովիչը և աչքը ճոնց Ակակի Ակակիևիչի ձեռքերի վրա՝ ցանկանալով տեսնել, թե նա ինչ տեսակ ավար է բերել:

— Ես, ահա, քեզ մոտ եկա, Պետրովիչ, Ը-Ը՛, իբր...— հարկավոր է գիտենալ, որ Ակակի Ակակիևիչը բացատրվում էր մեծ մասամբ նախդիրներով, մակբայներով և վերջապես, այնպիսի մասնիկներով, որոնք ամենևին ոչ մի նշանակություն չունեն: Իսկ եթե գործը շատ դժվար էր լինում, ապա նա մինչև իսկ սովորություն ուներ բոլորովին չվերջացնել նախադասությունը, այնպես, որ, շատ հաճախ խոսքը սկսելով «դա՛», իրավ, բոլորովին Ը-Ը, իբր» բառերով, ուրիշ ոչինչ չէր ավելացնում ու ինքն էլ էր մոռանում մնացածը, կարծելով, թե արդեն ամեն ինչ ասել է:

— Դե՛, ի՞նչ բան է,— ասաց Պետրովիչը և միևնույն ժամանակ իր միակ աչքով զննեց նրա ամբողջ համազգեստը՝ օձիքից սկսած մինչև թևքերը, մեջքը, փեշերը և մերակները,— այդ ամենը քաջ ծանոթ էր նրան, որովհետև իր սեփական աշխատանքն էր: Այդպես է դերձակների սովորությունը. սա առաջինն է, որ հանդիպելիս նա կանի:

— Ես, ահա, Ը-Ը, իբր, Պետրովիչ... շինելս, մահուդը... ա՛յ, տեսնում ես, մյուս բոլոր տեղերը բոլորովին պինդ են, սա մի քիչ փոշի է ծծել, ու թվում է, թե կարծես թե հին է, իսկ սա նոր է, մենակ թե ահա մի տեղ մի քիչ, Ը-Ը, իբր... մեջքը, մեկ էլ ահա մեկ ուսը մի քիչ մաշվել է, հա՛, այս ուսն էլ մի քիչ, տեսնում ես, և ուրիշ ոչինչ: Աշխատանքը շատ չի...

Պետրովիչը վերցրեց կապտը, սկզբում փոեց սեղանի վրա, երկար զննեց, օրորեց գլուխը և ձեռքը տարավ պատուհանին, քթախոտի կլոր տուփը վերցնելու, որը ինչ-որ գեներալի պորտրետով էր, թե ինչ դեներալի, հայտնի չէ, որովհետև այն տեղը, ուր գտնվում էր դեմքը, մատով ճեղքված էր և հետո մի կտոր քառանկյուն թուղթ էր կպցրած: Քթախոտ քաշելով, Պետրովիչը կապտը փոեց ձեռքերի վրա, զննեց լուսի դիմաց ու էլի՛ օրորեց գլուխը: Հետո այն շուտ սովեց՝ աստառը վերև, ու էլի օրորեց գլուխը, էլի հանեց գեներալով, կպցրած թղթով կափարիչը ու քթախոտը քաշելով քիթը, ծածկեց, թաքցրեց տուփը և, վերջապես, ասաց.

— Ո՛չ, չի կարելի նորոգել. քրքրված հագուստ է:

Այս խոսքերի վրա Ակակի Ակակիևիչի սիրտը ճմլվեց: «Ինչո՞ւ չի կարելի, Պետրովիչ,— ասաց նա համարյա երեսխալի աղերսող ձայնով,— չէ՞ որ ընդամենը միայն ուսերն են մաշվել, չէ՞ որ քեզ մոտ ինչ-որ կտորտանքներ կան...»:

— Հա՛, կտորտանքներ կարելի է գտնել, կտորտանքներ կգտնվեն,— ասաց Պետրովիչը,— միայն թե չի կարելի գցել բոլորովին փտած բան է, թե որ ասեղ խփես, իսկույն ևեթ կճղվի:

— Թող ճղվի, դու էլ իսկույն կարկատան գցիր:

— Ախր կարկատան գցելու տեղ չկա, կարկատանը չի պահի, խիստ շատ է մաշված: Մենակ անունն է մահուդ, իսկ քամին որ փչեց, կցրվի:

— Դե, մի կերպ կպրցրու: Ախր, ո՞նց թե այդպես, Ը-Ը, իբր...

— Ո՛չ,— վճռականապես ասաց Պետրովիչը,— ոչինչ չի կարելի անել: Բանը բոլորովին վատ է: Ավելի լավ է գուք, հենց որ գա ձմեռվա ցուրտ ժամանակը, սրանից ոտքի փաթաթաններ արեք ձեզ համար, որովհետև գուլպան տաք չի պահում: Սա գերմանացիներն են հնարել, որպեսզի շատ փող խփեն (Պետրովիչը սիրում էր պատեհ առիթին խայթել գերմանացիներին). իսկ դուք երևի պետք է որ նոր շինել կարել տաք:

«Նոր» բառի վրա Ակակի Ակակիևիչի աչքերը մշուշվեցին, և ամեն ինչ, որ կար սենյակում, սկսեց խճճվել նրա առջև: Նա պարզ տեսնում էր միայն դեմքին թուղթ կպցրած գեներալին, որ գտնվում էր Պետրովիչի ծխատուփի կափարիչի վրա:— «Ո՞նց թե նոր,— ասաց նա՝ կարծես դեռ լինելով երազի մեջ,— ախր, ես դրա համար փող չունեմ»:

— Այո՛, նոր,— բարբարոսական հանգստությամբ ասաց Պետրովիչը:

— Լա՛վ, թե որ նորը լիներ, բա ո՞նց, Ը-Ը, իբր...

— Այսինքն՝ ինչ կարծենա՞:

— Այո՛:

— Հը՛մ, հարկավոր կլինի դեռ մի հարյուր հիսուն մանեթ,— ասաց Պետրովիչը ու միաժամանակ նշանակալից սեղմեց շրթունքները: Նա շատ էր սիրում ուժեղ էֆեկտները, սի-

րում էր հանկարծ արևէ կերպ բոլորովին շփոթեցնել ու հետ շեղակի նայել, թե այդպիսի խոսքերից հետո շփոթվածը ինչ կերպարանք կընդունի:

— Հարյուր հիսուն ուրբի շինելի համար,— ճշաց խեղճ Ակակի Ակակիևիչը, ճշաց թերևս իր կյանքում առաջին անգամ, որովհետև միշտ էլ աչքի էր ընկնում ձայնի մեղմությամբ:

— Այո՛,— ասաց Պետրովիչը,— այն էլ ինչպիսի՛ շինելու եթե օճիթին կզաթիսի մորթի գնենք և մեաքսեծ աստառով վեղար կարենք, երկու հարյուրի է՛լ կհասնի:

— Պետրովի՛չ, խնդրում եմ,— աղերսող ձայնով ասում էր Ակակի Ակակիևիչը՝ շսելով և աշխատելով շսել Պետրովիչի ասած խոսքերը ու նրա բոլոր էֆեկտները,— մի կերպ սարքի՛ր, որպեսզի գոնե մի քիչ էլ ծառայի:

— Ո՛չ, է՛, բան չի դուրս գա, աշխատանքն է՛լ կկորչի, փողն էր գործածողը կծախսվի,— ասաց Պետրովիչը, ու Ակակի Ակակիևիչը այդ խոսքերից հետո դուրս եկավ բոլորովին ջախջախված: Իսկ Պետրովիչը նրա գնալուց հետո դեռ երկար կանգնած էր շրթունքները նշանակալից սեղմած ու շփոթված աշխատանքը, գոհ-լինելով, որ թե իրեն շփոթեց և թե շարատավորեց գերձակի արվեստը:

Դուրս գալով փողոց, Ակակի Ակակիևիչը կարծես երազի մեջ լինելու: «Ա՛յ քեզ բան,— ասում էր նա ինքն իրեն,— ես, ճիշտն ասած, չէի է՛ր կարծում, որ այդպես դուրս գար ը-ը, ի՞նչ... — Հետո էլ, մի փոքր լռելով, ավելացրեց.— Ա՛յ թե ոնց, փոքրուկս, ա՛յ թե ինչ դուրս եկավ, հա՛-ա, իսկ ես, ճիշտ, ամենևին էլ չէի կարող ենթադրել, որ բանը այդպես լինի:— Ապա գարձյալ հետևեց երկան լուսնուն, որից հետո նա ասաց.— Այսպես, ա՛յ թե ինչպիսի բան, իրոք, բոլորովին անսպասելի, ը-ը, ի՞նչ... սա ոչ մի կերպ... այս տեսակ հանգամանք»:— Այս ասելով, նա փոխանակ տուն գնալու, անցավ բոլորովին հակառակ մի կողմ՝ ինքն էլ այդ չնկատելով: Մխնելույզ մաքրող մի մարդ ճանապարհին իր ամբողջ անմաքուր կողքով կպավ նրան և սևացրեց նրա ամբողջ ուրբ. կառուցվող մի տան վերևից մի ամբողջ գդակ կիր թափվեց նրա վրա: Նա այդ բոլորը չնկատեց, ու հետո էլ, երբ հանդիպեց ուստիկանակալն պահակին,

որը իր գեղարդը կողքին դրած, եղջյուրաձև ծխատուփից քթախոտ էր թափ տալիս չլուս բռունցքի մեջ, միայն այդ ժամանակ մի փոքր ուշքի եկավ, այն էլ այն պատճառով, որ ուստիկանակալն պահակը ասաց՝ «Ո՛ր ես քշում հենց մոտեթիս վրա, քեզ համար տրուխթուա՛ն չկա՞», ինչ էն: Այդ նրան ստիպեց նայել շուրջը և տուն դառնալ: Միայն այստեղ նա սկսեց հավաքել ուշք ու միտքը, պարզ ու որոշակի տեսավ իր դրությունը, սկսեց արդեն ոչ թե կցկտուր կերպով, այլ խոհեմաբար և սրտաբաց խոսել իր հետ, որպես խելամիտ բարեկամի, որի հետ կարելի է խոսել ամենասրտագին և մոտիկ գործի մասին: «է՛, ո՛չ,— ասաց Ակակի Ակակիևիչը,— հիմա չի կարելի Պետրովիչի հետ խոսել. հիմա նա ը-ը, ի՞նչ... երևի կինը թակել է նրան: Ավելի լավ է ես նրա մոտ գնամ կերակի օրը առավոտյան. նախորդ շաբաթ օրվանից հետո նա խմած կլինի ու մի լավ քնելուց հետո կուզենա խումարությունից դուրս գալ, իսկ կինը փող չի տա, իսկ այդ ժամանակ ես մի տասը կուպեկանոց կզցեմ՝ նրա բուռը, նա ավելի զիջող կլինի ու շինելն էլ այն ժամանակ ը-ը, ի՞նչ...»: Այսպես դատեց Ակակի Ակակիևիչը, քաջալիրից իրեն և սպասեց մինչև առաջիկա կիրակին, ու հեռվից տեսնելով, որ Պետրովիչի կինը տա՛րից ինչ-որ անց գնաց, ինքն ուղղակի մտավ Պետրովիչի մոտ: Պետրովիչը, իրոք, շաբաթ օրվանից հետո ռաստիկ շքած եր, զուգը պահում էր դեպի հատակը ու երկար քնած էր եղել. բայց այդ բոլորով հանդերձ, հենց որ իմացավ, թե բանն ինչ է, կարծես սատանան բոթեց նրան: «Չի՛ կարելի,— ասաց,— հաճեցեք նորը պատվիրել: Ակակի Ակակիևիչը հենց այստեղ մի տասը կուպեկանոց խոթեց նրա բուռը: «Շնորհակալ եմ, պարոն, մի քիչ կզցեմ ձեր կենացը,— ասաց Պետրովիչը,— իսկ շինելի մասին մի՛ բարեհաճեք անհանգստանալ. ոչ մի բանի էլ պետք չի: Ես ձեզ համար մի նոր, հիանալի շինել կկարեմ, դրանով էլ վերջացնենք»:

Ակակի Ակակիևիչը դարձյալ նորոգման մասին խոսեց, բայց Պետրովիչը շսեց և ասաց. «Են՝ անպատճառ նորը

1 Ազգայնական տոհմաբան (մայթ) բան է:

կկարեմ ձեզ համար, դրանում հանեցեք հուսով լինել, շանք կթափենք: Մինչև իսկ կարելի է այնպես, ինչպես մոզա է գարձել, օձիքը կկոճկվի արծաթապատ կեռերի վրա:

Ակակի Ակակիեիչը հենց այստեղ տեսավ, որ առանց ծոր շինելի բան չի գուրս գա, ու բոլորովին վհատվեց: Հիբավի, ի՞նչ անել, ինչո՞վ, ի՞նչ փողով կարել տալ: Իհարկե կարելի է մասամբ հույս դնել տոնի առթիվ գալիք պարգևատրման վրա, բայց այդ փողը արդեն վաղուց, առաջուց տնօրինված է ու բաշխված: Հարկավոր էր գնել նոր անդրավարտիք, կոշկակարին վճարել հին պարտքը՝ կոշիկների հին ճիտքերին նոր թաթամասեր գցելու համար, դերձակուհուն պատվիրել երեք շապիկ ու երկու հատ էլ այն սպիտակեղենից, որը վայել չէ անվանել տպագիր խոսքով, մի խոսքով, ամբողջ փողը պետք է բոլորովին ծախսվեր, ու եթե նույնիսկ դիրեկտորը այնքան ողորմած լիներ, որ քառասուն ռուբլի պարգևագրամի փոխարեն՝ նշանակեր քառասունհինգ կամ հիսուն, ապա, այնուամենայնիվ, որևէ չնչին բան կմնա, որը շինելի կապիտալի մեջ այն կլինի, ինչ որ մի կաթիլը ծովում: Ասենք, իհարկե, նա գիտեր, որ Պետրովիչը բմահանքեն հանկարծ սատանան գիտե թե ինչ բարձր գին էր պահանջում, այնպես որ, մեկ էլ տեսար կինն ինքը չէր կարողանում իրեն զսպել ու ճշում էր՝ «Գժվե՞լ ես, ինչ է, ա՛յ հիմար: Սերիշ անգամ իսկի բան չի վերցնում աշխատանքի գիմաց, իսկ հիմի սաղայելը սրան դրդել է էստեսակ մի գին պահանջել, սր ինքն էլ չարժի»: Թեև, իհարկե, նա գիտեր, որ Պետրովիչը ութսուն ռուբլով էլ հանձն կառնի կարել, սակայն և այնպես, որտեղի՞ց վերցնել այդ ութսուն ռուբլին: Դեռ կարելի էր կեսը ճարել. կեսը կգտնվեր. գուցեև նույնիսկ մի քիչ ավելի. բայց որտեղի՞ց վերցնել մյուս կեսը... Բայց առաջին հերթին ընթերցողին կհետաքրքրի, թե որտեղից գտնվեց առաջին կեսը: Ակակի Ակակիեիչը սովորություն ուներ ամեն մի ծախսվող ռուբլուց մի գրոշ գցել բանալիով փակված մի փոքրիկ արկղիկի մեջ, որի կափարիչի վրա անցք էր բացված այնտեղ փող գցելու համար: Ցուրաքանչյուր կես տարին լրանալուց հետո նա վերատուգում էր կուտակված պղնձադրամի գումարը և դա փոխարինում մանր արծաթադրամով: Այսպես նա շարունակում էր վաղուցվա

ժամանակներից, ու այսպիսով մի քանի տարվա ընթացքում կուտակված գումարը դուրս եկավ ավելի քան քառասուն ռուբլի: Ուրեմն կեսը ձեռքին էր, բայց որտեղի՞ց վերցնել մյուս կեսը: Որտեղի՞ց վերցնել մյուս քառասուն ռուբլին: Ակակի Ակակիեիչը մտածեց-մտածեց ու որոշեց, որ հարկավոր կլինի պակասեցնել սովորական ծախքերը, գոնե առնվազն մեկ տարվա ընթացքում. արտաքսել թեյի գործածությունը երեկոներին, մոմ չվառել երեկոները, իսկ եթե հարկավոր լինի մի բան անել, գնալ տանտիրուհու սենյակը և աշխատել նրա մոմով. քայլելով փողոցներում, ստաբրը ըստ կարելույն թեթև ու զգուշությամբ դնել քարերին ու սալերին, ման գալ համարյա ոտքերի մատների վրա, որպեսզի այդ կերպ կոշկատակերը շուտ չմաշվեն. որքան կարելի է սպիտակեղենը ուշ-ուշ տալ լվացարարուհուն, լվանալու համար, ու որպեսզի չմաշվի, ամեն անգամ տուն գալով, հանել այն և մնալ միայն դեմիկոտոնն¹ խալաթով, որ շատ վաղուցվա էր, և նույնիսկ ժամանակն ինքը խնայել էր այն: Պետք է ճշմարիտն ասել, որ սկզբում նրա համար մի քիչ դժվար էր ընտելանալ այդպիսի սահմանափակումներին, բայց հետո դա մի տեսակ սովորություն դարձավ և հաջող գնաց. նա մինչև իսկ բոլորովին ընտելացավ երեկոները քաղցած մնալուն. բայց դրա փոխարեն նա սնվում էր հոգեպես, իր խոհերում փայփայելով ապագա շինելի հավիտենական իդեան: Այդ ժամանակներից նրա բուն իսկ գոյությունը կարծես թե մի տեսակ ավելի լիակատար դարձավ, կարծես թե նա ամուսնացել էր, կարծես թե իր կողքին ներկա էր մի ինչ-որ ուրիշ մարդ, կարծես թե նա մենակ չէր, այլ կյանքի ինչ-որ մի գուրեկան ընկերուհի համաձայնվել էր նրա հետ միասին անցնել կյանքի ճանապարհը, — և այդ ընկերուհին ոչ այլ ոք էր, բայց եթե նույն շինելը հաստ բամբակաշերտով, պինդ աստառով, առանց մաշվածություն: Նա դարձավ մի տեսակ ավելի աշխույժ, նույնիսկ բնավորությամբ ավելի կայուն, որպես մի մարդ, որը արդեն որոշել ու դրել է իր նպատակը: Նրա դեմքից և արարմունքներից ինքնին չբացան կասկածը, անվճռականությունը, մի

1 Դեմիկոտոն — կիտարամբակից կտորեղեն:

խոսքով բոլոր տատանվող ու անորոշ գծերը: Նրա աչքերում
երբեմնակի հուր էր՝ երևում, գլխի մեջ նույնիսկ ամենա-
հանդուգն և խիզախ մտքեր էին պտտվում՝ արդյոք իսկա-
պես կզաքիսի մորթի շղնե՞լ՝ օձիքին: Այդ մասին խորհրդա-
ծելիս քիչ մնաց նա մտացրիվ դառնար: Մի անգամ, ար-
տագրելով թղթերը, քիչ մնաց որ նա նույնիսկ սխալ անեո,
այնպես որ, գրեթե բարձրաձայն ճչաց՝ «Մի», ու խաշ-
կնքեց: Յուրաքանչյուր ամսի ընթացքում նա, թեև մեկ ան-
գամ, գնում էր Պետրովիչի մոտ, որպեսզի խոսեր շինելի
մասին, թե որտեղ ավելի լավ է գնել մահուղը և ի՞նչ գույնի,
ինչ գնով, ու թեև մի փոքր մտահոգված, բայց միշտ էլ գոհ
էր վերադառնում տուն, մտածելով, որ վերջապես, հո կզա-
ժամանակ, երբ այդ բոլորը կգնվի և երբ կկարգի շինելը
Գործը նույնիսկ ավելի արագ գնաց, քան նա սպասում էր:
Հակառակ ամեն ակնկալության, դիրեկտորը Ակակի Ակակի-
եիչի համար նշանակեց ոչ թե քառասուն կամ քառասունհինգ,
այլ ամբողջ վաթսուս ուրբի: արդյոք նախազգո՞ւմ էր նա, որ
Ակակի Ակակիեիչին շինել է հարկավոր, թե՞ ինքնին այդպես
պատահեց, միայն թե դրա շնորհիվ Ակակի Ակակիեիչի մոտ
ավելորդ քսան ուրբի գոյացավ: Այս հանգամանքը արագաց-
րեց գործի ընթացքը: էլի ինչ-որ երկու-երեք ամսվա քիչ քաղ-
ցածուժյուն, և Ակակի Ակակիեիչի մոտ, իրոք, հավաքվեց
մոթ ութսուն ուրբի: Նրա սիրտը, որ ընդհանրապես շատ
հանգիստ էր, սկսեց տրոփել: Առաջին իսկ օրը նա Պետրո-
վիչի հետ գնաց խանութները: Գնեցին շատ լավ մահուղ, և
զարմանալի էլ չէր, որովհետև այդ մասին մտածում էին
դեռ կես տարի առաջ և ամիս չէր լինում, որ շատնեին խա-
նութները ու շիմանային գները: Պետրովիչը ինքն էլ ասաց,
որ ավելի լավ մահուղ չի է՛լ լինում: Աստադի համար կոլեն-
կոր ընտրեցին, բայց այնպես լավորակ ու պինդ, որ, Պե-
տրովիչի ասելով, մետաքսից էլ լավ էր և նույնիսկ տեսքով
ավելի գեղեցիկ ու փայլուն: Կզաքիսի մորթի շղնեցին, որով-
հետև, իրոք, թանկ էր, այլ դրա փոխարեն ընտրեցին լավա-
գույն կատվամորթի, լավագույնը խանութում եղածներից,
այնպիսի կատվամորթի, որը հեռվից միշտ կարելի էր կզաքի-
սի՝ մորթու տեղ ընդունել: Պետրովիչը շինելով զբաղվեց ըն-
դամենը՝ երկու շաբաթ, որովհետև թափկարը շատ էր, այլա-

պես շինելը ավելի շուտ պատրաստ կլիներ: Պետրովիչը աշ-
խատանքի համար վերցրեց տասներկու ուրբի: դրանից
պակաս ոչ մի կերպ չէր կարելի. ամբողջը կարվեց միայն
մետաքսաթելով, կրկնակի մանր կարով, ու Պետրովիչը հետո
ամեն մի կարը քաշքշում էր սեփական ատամներով, որոնցով
զանազան ֆիգուրներ էր դուրս բերում: Այդ եղանակով... դժվար
է ասել, թե հատկապես որ օրը, բայց հավանորեն Ակակի
Ակակիեիչի կյանքում ամենահանդիսավոր օրն էր, երբ Պե-
տրովիչը, վերջապես, բերեց շինելը: Նա այն բերեց վաղ առա-
վոտյան, նախքան այն ժամանակը, երբ հարկավոր էր գնալ
դեպարտամենտ: Մի ուրիշ ժամանակ երբեք այդպես տեղին
չէր լինի շինելի բերելը, որովհետև արդեն սկսվում էին բա-
վական խիստ սառնամանիքները և կարծես սպառնում էին
է՛լ ավելի ուժեղանալ: Պետրովիչը շինելը ձեռքին հայտնվեց
այնպես, ինչպես վայել է լավ դերձակին: Նրա դեմքը այնպի-
սի նշանակալից արտահայտություն ստացավ, որպիսին Ակա-
կի Ակակիեիչը դեռ երբեք չէր տեսել: Թվում էր, որ նա լիա-
կատար շափով զգում էր, որ քիչ գործ չի արել և որ հանկարծ
իր մեջ ցույց է տվել այն անդունդը, որը միայն աստառ գցող
և նորոգող դերձակներին բաժանում է նոր հագուստ կարող
դերձակներից: Նա շինելը հանեց թաշկինակից, որով բերել
էր այն. թաշկինակը հենց նոր էր ստացել լվացարարուհուց:
հետո նա ծալեց այն և գրեց գրպանը, գործափության համար:
Հանելով շինելը, նա նայեց խիստ հպարտ, ու երկու ձեռքով
բռնած, խիստ ճարպկորեն գցեց Ակակի Ակակիեիչի ուսերի՞:
հետո ձեռքով հետևից ձգեց այն, դեպի ներքև քաշեց. հետո
այն մի փոքր հարդարեց Ակակի Ակակիեիչի վրա, կոճակ-
ները արձակած: Ակակի Ակակիեիչը ինչպես տարեց մարդ,
ուզում էր փորձել թևերը: Պետրովիչը օգնեց թևերն էլ հագ-
նելու. դուրս եկավ, որ թևերն էլ լավ էին: Մի խոսքով, շինե-
լը իսկականն էր և հենց իր ժամանակին էր պատրաստ եղել:
Պետրովիչը այս առթիվ չմոռացավ ասել, որ ինքը հենց այն-
պես, այդքան էժան գին վերցրեց, որովհետև ապրում է մի
փոքրիկ փողոցում, ցուցանակ չունի և բացի այդ, վաղուց
ճանաչում է Ակակի Ակակիեիչին. իսկ նեակի պրոսպեկտում
միայն ժշկատանքի համար նրանից կվերցնեին յոթանասուն-
հինգ ուրբի: Ակակի Ակակիեիչը չէր ուզում այդ մասին դա-

տողութուններ անել Պետրովիչի հետ, վախենում էլ էր բո-
լոր խոշոր գումարներից, որոնցով Պետրովիչը աչքին թու-
փչել էր սիրում: Նա հաշիվը մաքրեց Պետրովիչի հետ, շնոր-
հակալութուն հայտնեց և իսկույն դուրս եկավ նոր շինելով
դեպարտամենտ գնալու: Պետրովիչը դուրս եկավ նրա հետե-
վից ու մնալով փողոցում, հեռվից դեռ երկար նայում էր շի-
նելին, հետո էլ դիտմամբ մի կողմ գնաց, որպեսզի ծուռ նըր-
քափողոցով առաջ անցնելով, նորից դուրս գար փողոց ու մի
անգամ էլ շինելը տեսներ մյուս կողմից, այսինքն՝ ուղղակի
առչեից: Այնինչ Ակակի Ակակիելիչը քայլում էր բոլոր զգա-
յարանների առավելապես տոնական վիճակում: Նա ընդհան-
րապես մի ակնթարթում զգում էր, որ ուսերին նոր շինել կա,
ու մի քանի անգամ նույնիսկ քմծիծաղեց ներքին բավակա-
նությունից: Արդարև, երկու օգուտ. մեկն այն է, որ տաք է,
մյուսն էլ այն, որ լավ է: Ծանապարհը նա բնավ չնկատեց
էլ ու հանկարծ իրեն տեսավ դեպարտամենտի շվեյցարանո-
ցում: Հանեց շինելը, ամբողջովին գննեց այն և հանձնեց չը-
գեյցաբի հատուկ հսկողության: Հայտնի չէ ինչպես դեպար-
տամենտում հանկարծ բոլորն իմացան, որ Ակակի Ակակիելի-
չը նոր շինել է հագել և որ կապուտը այլևս գոյություն չունի:
Բոլորն էլ հենց նույն ընդհանրական շվեյցարանոց, Ակա-
կի Ակակիելիչի նոր շինելը նայելու: Սկսեցին նրան շնորհա-
վորել, ողջունել, այնպես որ նա սկզբում միայն ծպտում էր,
հետո էլ մինչև անգամ ամաչեց: Իսկ երբ բոլորն էլ, մոտե-
նալով նրան, ասում էին, թե հարկավոր է կոնծել նոր շինե-
լի առթիվ և նա պետք է որ գոնե երեկույթ տա նրանց բոլո-
րի համար, Ակակի Ակակիելիչը բարոյություն կորցրեց իրեն, չը-
գիտե՞ր ինչ անի, ինչ պատասխանի և ինչպես հրաժարվի: Նա
արդեն մի քանի ընդհանրական հետո, ամբողջովին կարմրատակե-
լով, սկսեց բավական միամիտ կերպով հավատացնել, որ դա
ամենևին էլ նոր շինել չէ, որ դա այնպես, էլի՛, հին շինել
է: Վերջապես, աստիճանավորներից մեկը, նույնիսկ մի ինչ-
որ սեղանապետի օգնական, հավանորեն ցույց տալու հա-
մար, որ ինքը բնավ էլ հպարտ չէ և ծանոթություն է պահ-
պանում նույնիսկ իրենից ցածրերի հետ, ասաց. «Թող լինի
այսպես, ես Ակակի Ակակիելիչի փոխաբեն երեկույթ՝ եմ տա-
լիս և խնդրում եմ այսօր ինձ մտտ գալ թնջի. ես բախտի

բերմամբ այսօր անվանակոչիկ եմ»: Չինովնիկները բնակա-
նաբար հենց այստեղ էլ շնորհավորեցին սեղանապետի օգ-
նականին և սիրով ընդունեցին առաջարկը: Ակակի Ակակիելի-
չը սկսեց շնորհում անել, բայց բոլորն էլ ասացին, որ դա
անքաղաքավարություն է, որ դա ամոթանք ու խայտառակու-
թյուն է, և նա արդեն ոչ մի կերպ չկարողացավ հրաժարվել:
Սակայն հետո այդ նրան հաճելի թվաց, երբ հիշեց, որ դրա
շնորհիվ ինքը առիթ կունենա նույնիսկ երեկոյան էլ ման
գալ նոր շինելով: Այդ ամբողջ օրը Ակակի Ակակիելիչի հա-
մար ասես մի մեծագույն, հանդիսավոր տոն էր: Նա տուն
վերադարձավ ամենաերջանիկ տրամադրությամբ, հանեց շի-
նելը և խնամքով կախեց պատից՝ մի անգամ էլ զմայլված
դիտելով մահուդը և աստառը, հետո էլ համեմատության հա-
մար դիտմամբ հանեց առաջվա իր կապուտը, որ բոլորովին
քրքրված էր: Նա նայեց կապուտը ու նույնիսկ ինքն էլ ծիծա-
ղեց. այնքան մեծ էր տարբերությունը: Ու հետո ճաշելիս նա
դեռ երկար քմծիծաղ էր տալիս՝ հենց որ միտքն էր գալիս, թե
ինչ վիճակումն էր գտնվում կապուտը: Ուրախ ճաշեց նա և
ճաշից հետո չգրեց ոչինչ, ոչ մի թուղթ, այլ հենց այնպես, մի
քիչ փափկամաշտի տրվեց անկողնում, մինչև որ օրը մըթ-
նեց: Հետո, առանց գործը ձգձգելու, հագնվեց, շինելը գցեց
ուսերին ու դուրս դնաց: Թե որտեղ էր ապրում հրավիրող
աստիճանավորը, ցավոք սրտի չենք կարող ասել. հիշողու-
թյունը սկսում է խիստ դավաճանել մեզ, ու ամեն ինչ, որ
կա Պետերբուրգում, բոլոր փողոցները և տները այնպես են
միաձուլվել ու խառնվել զլխումս, որ շատ դժվար է այնտե-
ղից որևէ մի բան հանել կարգին վիճակում: Ինչպես, բայց
գոնե ճիշտ է այն, որ աստիճանավորը ապրում էր քաղաքի
լավագույն մասում, հետևաբար Ակակի Ակակիելիչին ոչ այն-
քան մոտիկ: Ակակի Ակակիելիչը սկզբում պետք է անցնե-
ր ինչ-որ ամառի, թույլ լուսավորված փողոցներ, բայց քանի
մոտենում էր աստիճանավորի բնակարանին, փողոցները
դառնում էին ավելի աշխույժ, մարդաշատ և ավելի պայծառ
լուսավորված: Ավելի հաճախ էին հետիտներ երևում,
սկսեցին հանդիպել նաև գեղեցիկ հագնված կանայք, կղբե-
նու օձիքով տղամարդիկ, ավելի քիչ էին պատահում փայտե,
վանդակավոր, սակագույն մեխեր խիստ սահնակներով կա-

ուսպաններ, ընդհակառակը, շարունակ պատահում էին արագարշավ կառապաններ կարմիր թավշյա գդակներով, բաքած սահակներով, արջի մորթու ծածկոցներով, ու փողոցով թռչում-անցնում էին զարդարուն թափքերով կառեթներ, որոնց անիվները ճոճում էին ձյան վրա: Ակակի Ակակիեիչը այդ բոլորը դիտում էր իբրև նորութուն: Նա արդեն մի քանի տարի երեկոները փողոց չէր դուրս եկել: Հետաքրքրությամբ կանգ առավ մի խանութի լուսավորված պատուհանի առջև, նայելու մի նկար, որտեղ պատկերված էր մի ինչ-որ գեղեցիկ կին, որը հանում էր իր մաշիկը՝ այդ կերպ մերկացրած լինելով խիստ գեղանի ամբողջ ոտքը: Իսկ նրա հետևից, մյուս սենյակի դռնից գլուխը հանել էր մի ինչ-որ տղամարդ բակենթարդներով և կզակին գեղեցիկ այծամորուքով: Ակակի Ակակիեիչը օրորեց գլուխը և քմծիծաղեց ու հետո գնաց իր ճանապարհով: Ինչո՞ւ նա քմծիծաղեց, արդյոք այն պատճառով, որ բոլորովին անծանոթ առարկայի՞ էր հանդիպել, որի մասին, սակայն, ամեն մեկի մեջ էլի՞ մի ինչ-որ զգացողություն՝ էր պահպանվում, թե՞ նա, ուրիշ շատ աստիճանավորների նման մտածեց հետևյալը. «Ա՛խ, այդ ֆրանսիացիները: Ի՞նչ ասել կուզի, եթե նրանք ուզենան մի որևէ բան անել, իրոք այդ բանը տեղիները կլինի...»: Գուցեև այդ է՛լ շատածեց. հո չի՞ կարելի մարդու հոգու մեջ մտնել և իմանալ այն ամենը, ինչ որ ստածում է նա: Վերջապես, նա հասավ այն տունը, որտեղ բնակվում էր նեղանապետի օգնականը: Սեղանապետի օգնականը մեծավարի էր ապրում. սանդուղքը լուսավորված էր լապտերով, բնակարանը երկրորդ հարկումն էր: Մտնելով նախասենյակ, Ակակի Ակակիեիչը հատակի վրա ամբողջ շարքերով կրկնակոշիկներ տեսավ: Դրանց միջև, սենյակի մեջտեղում ինքնաիտ էր դրված, որը թշուր էր և քուլա-քուլա գոլորշի արձակում: Պատերից կախված էին շինելներ ու թիկնոցներ, որոնց միջև մի քանիսը նույնիսկ կղբենու օձիքով էին կամ թավշյա ծալերով: Ներսից լավում էր աղմուկ և խոսակցություն, որոնք հանկարծ պարզ և հնչող դարձան, երբ բացվեց դուռը և դուրս եկավ լակեյը մատուցարանով, որի վրա գրված էին դատարկած բաժակներ, սերաման և մի զամբ-

յուղ պաքսիմատ: Երևում էր, որ աստիճանավորները վազուց էին հավաքվել ու խմել թեյի առաջին բաժակը: Ակակի Ակակիեիչը ինքը կախ տալով իր շինելը, մտավ սենյակ, ու նրա առջև միաժամանակ երևացին մոմերը, աստիճանավորները, ծխամորճները, թղթախաղի սեղանները, ու նա անորոշ կերպով լսեց թուրքիկ, բոլոր կողմերից բարձրացած խոսակցությունը և տնդերից շարժվող աթոռների աղմուկը: Բավական անհարմար վիճակում նա կանգ առավ սենյակի մեջտեղում՝ մտածելով և աշխատելով որոշել, թե ինչ է անելու: Բայց նրան արդեն նկատեցին, աղաղակով ընդունեցին և բոլորն էլ իսկույն եեթ գնացին նախասենյակ ու նորից գնեցին նրա շինելը: Ակակի Ակակիեիչը թեպետև մասամբ շփոթվեց, բայց որպես բացսիրտ մարդ, չէր կարող չուրախանալ, տեսնելով, թե ինչպես բոլորն էլ գովեցին շինելը: Հետո, իհարկե, բոլորն էլ թողին և՛ նրան, և՛ շինելը ու ինչպես ընդունված է, դիմեցին թղթախաղի համար նշանակված սեղաններին: Այդ ամենը, աղմուկը, խոսակցությունը և մարդկանց ամբոխը, այդ ամենը մի տեսակ տարօրինակ էր Ակակի Ակակիեիչի համար: Նա ուղղակի չգիտեր՝ ի՞նչ անի, որտեղ տեղավորի ձեռքերը, ոտքերը և իր ամբողջ կազմվածքը. վերջապես, նա նստեց խաղացողների մոտ, դիտեց խաղաթղթերը, նայեց սրա ու նրա դեմքին ու որոշ ժամանակից հետո սկսեց հորանջել, զգալ, որ ձանձրալի է, մանավանդ որ, արդեն վաղուց եկել էր այն ժամանակը, երբ նա ըստ սովորության պառկում էր քնելու: Նա ուզում էր հրաժեշտ տալ տանտիրոջը, բայց շփոթին, ասելով, որ անպայման հարկավոր է մի-մի գավաթ շամպայն խմել նոր հագուստի առթիվ: Մի ժամից հետո ընթրիք մատուցեցին, որ բաղկացած էր վինեգրետից, հորթի սառը մսից, պաշտետից, հրուշակարանի կարկանդակներից և շամպայնից: Ակակի Ակակիեիչին ստիպեցին երկու գավաթ խմել, որից հետո նա զգաց, որ սենյակում ավելի ուրախ է, սակայն ոչ մի կերպ չէր կարողանում մոռանալ, որ արդեն ժամը տասներկունսն է, և որ վաղուց տուն գնալու ժամանակն է: Որպեսզի տանտիրոջ խելքին չփչեր իրեն որևէ կերպ պահել, նա սենյակից կամացուկ դուրս ելավ, նախասենյակում գտավ շինելը, ոչ առանց ափսոսելու տեսավ, որ այն ընկած է

հատակին, թափ տվեց այն, մաքրեց զանազան շոփ ու փրշ-
րունքից, հագավ և սանդուղքով իջավ փողոց: Փողոցում դեռ
էի լույս էր: Բաց էին մի քանի մանրավաճառ խանութներ,
սպասավոր և ամեն տեսակ մարդկանց այդ մշտական ակումբ-
ները, մյուս խանութները, որոնք փակված էին, այնուամե-
նայնիվ, լույսի երկար շերտ էին արձակում դռների ամբողջ
ճեղքերից, որ նշանակում էր, թե դրանք դեռ զուրկ չեն հա-
սարակությունից, և հավանորեն տների սպասուհիները կամ
սպասավորները դեռ ավարտում են իրենց դատողութուն-
ներն ու խոսակցությունները՝ իրենց պարոններին գցելով
կատարյալ տարակուսանքի մեջ՝ իրենց ուր գտնվելու մա-
սին: Ակակի Ակակիեիչը գնում էր ուրախ տրամադրությամբ,
հայտնի չէ ինչու հանկարծ նույնիսկ պորձեց աճապարել
ինչ-որ մի կնոջ հետևից, որը կայծակի նման անցավ կողքից
և որի մարմնի յուրաքանչյուր մասը արտասովոր շարժման
մեջ էր: Բայց, այժուամենայնիվ, Ակակի Ակակիեիչը իսկույն
կանգ առավ ու շարունակեց շատ կամաց գնալ, նույնիսկ
ինքն էլ զարմանալով, թե որտեղից առաջացավ իր այդ
աճապարանքը: Շուտով նրա առջև ձգվեցին այն ամայի
փողոցները, որոնք մինչև անգամ ցերեկով էլ այնքան աշ-
խույժ չեն, առավել ևս երեկոյան: Հիմա դրանք էլ ավելի
խուլ և մեկուսացած էին. լապտերներ քիչ էին պատահում,—
ինչպես երևում է, արդեն քիչ ձեթ էր բաց թողնվում. սկսվե-
ցին փայտաշեն տները, ցանկապատերը. ոչ մի տեղ ոչ մի
մարդ. միայն ձյունն էր շողում փողոցներով մեկ, ու տխուր
սևին էին տալիս փակ փեղկերով, ցածիկ, քնած խրճիթնե-
րը: Նա մոտեցավ այն տեղին, ուր փողոցը հատվում էր մի
անծայր հրապարակով, որի մյուս կողմում հազիվ էին նըշ-
մարվում տները և որը սարսափելի ամայություն էր ներկա-
յացնում:

Նեոտ-հեռվում, աստված գիտե որտեղ, լույս էր պլպլում
մի ինչ-որ պահականոցում, որը կարծես աշխարհի ծայրին
էր գտնվում: Ակակի Ակակիեիչի ուրախությունն այստեղ
զգալիորեն նվազեց: Նա հրապարակ մտավ ո՛չ առանց ինչ-
որ ակամա վախի, իրոք, կարծես թե նրա սիրտը մի ինչ-որ
վատ բան նախազգաց: Նա նայեց ևս ու բոլոր կողմերը.
շուրջը մթության անընդմեջ ծով էր: «Ո՛չ, ավելի լավ է

չեայել՝— մտածեց ու քայլեց աչքերը փակած, ու հետո
բացեց, որ տեսնի, թե արդյոք մոտի՞կ է հրապարակի ծայ-
րը, հանկարծ տեսավ, որ իր առջև, համարյա հենց թի
առջև կանգնած են ինչ-որ բեղավոր մարդիկ, թե ինչ մար-
դիկ, նա մինչև իսկ չկարողացավ նշմարել: Նրա աչքերը
մշուշվեցին ու սիրտը թպրտաց: «Շինելը հո իմն է»,— որո-
տալի ձայնով ասաց նրանցից մեկը՝ բռնելով նրա օձիքից:
Ակակի Ակակիեիչը ուզում էր ճշալ՝ «օգնեցե՛ք», երբ մյուսը
չինովնիկի գլխի մեծությամբ բռունցքը դեմ արեց հենց նրա
բերանին՝ ասելով. «Հապա փորձի՛ր բղավել»: Ակակի Ակա-
կիեիչը միայն զգաց, թե ինչպես իր վրայից հանեցին շինե-
լը, ծնկով անքացի տվին, և նա երեսի վրա ընկավ ձյան մեջ
ու այլևս ոչինչ չէր զգում: Մի քանի րոպեից հետո նա ուշքի
եկավ ու ոտքի ելավ, բայց արդեն ոչ ոք չկար: Նա զգում
էր, որ դաշտում ցուրտ է ու շինելը չկա, սկսեց ճշալ, բայց
ձայնը կարծես չէր է՛լ մտածում հասնել հրապարակի ծայ-
րերը: Հուսալքված, ճշալուց շոգնելով, նա հրապարակի
միջով վազեց ուղիղ դեպի պահականոցը, որի մոտ կանգնած
էր ոստիկանական պահակը, ու իր գեղարդին հենված, կար-
ծես թե հետաքրքրությամբ նայում էր, ցանկանալով գիտե-
նալ, թե ինչու է հեռվից իր մոտ վազում ու ճշում մի մարդ:
Ակակի Ակակիեիչը վազեցավ մոտենալով նրան, սկսեց
խեղդվող ձայնով աղաղակել, որ նա քնած է և ոչ մի
բանի չի հսկում, չի տեսնում, թե ինչպես են թալանում
մարդուն: Ոստիկանական պահակը պատասխանեց, որ ինքը
ոչինչ չէր տեսնում, որ տեսավ, թե ինչպես հրապարակում
ինչ-որ երկու մարդ կանգնեցրին նրան, բայց ինքը կարծում
էր, որ նրա բարեկամներն են. փոխանակ իզուր տեղը նա-
խատինք Քափելու, թող նա վաղը գնա վերակացուի մոտ,
վերակացուն կպարզի, թե ովքեր են վերցրել շինելը: Ակակի
Ակակիեիչը վազեցավ տուն հասավ բոլորովին անկարգ վի-
ճակում. մազերը, որ դեռ փոքրիկ քանակությամբ մնացել
էին ջուրների ու ծածրակի վրա, բոլորովին զգզված էին.
կողքը, կուրծքը և ամբողջ անդրավարտիքը ձյունոտ էին:
Պառավել, նրա բնակարանի տիրուհին, լսելով դռան սար-
սափելի թխկոցը, հապճեպ վեր թռավ անկողնից և միայն
մեկ ոտին մաշիկ հագած, վազեց դուռը բանալու, համես-

տության համար շապիկը ձեռքով կրծքին պահած. սակայն, բանալով դուռը, տեսնելով Ակակի Ակակիևիչին այդպիսի վիճակում, նա ետ-ետ գնաց: Իսկ երբ Ակակի Ակակիևիչը պատմեց, թե բանն ինչ է, տանտիրուհին սարսափած, ձեռքերն իրար զարկեց և ասաց, որ հարկավոր է գնալ անմիջականորեն քաղաքամասի պրիստավի մոտ, որ թաղային վերակացուն կխաբի, կխոստանա ու ման կածի. ամենից լավ է գնալ հենց պրիստավի մոտ, որ նա մինչև իսկ ծանոթ է իրեն, որովհետև Աննան, շուխուհին, որը առաջ իր մոտ ծառայում էր իբրև խոհարարուհի, հիմա մտել է պրիստավի մոտ իբրև դայակ, որ ինքը հաճախ տեսնում է հենց իրեն՝ պրիստավին, երբ սա կառքով անցնում է իրենց տան կողքից, և որ պրիստավը ամեն կիրակի լինում է եկեղեցում, աղոթում է, միևնույն ժամանակ ուրախ նայում բոլորին, և ուրեմն, ամեն բանից երևում է՝ պետք է որ բարի մարդ լինի: Լսելով այդ վճիռը, Ակակի Ակակիևիչը տխուր գնաց իր սենյակը, ու թե ինչպես այնտեղ անցկացրեց գիշերը, այդ թողնում ենք դատել նրան, ով կարող է որևէ շափով պատկերացնել ուրիշի դրությունը: Վաղ առավոտյան նա գնաց քաղաքամասի պրիստավի մոտ. բայց ասացին, որ քնած է. նա գնաց տասին. դարձյալ ասացին՝ քնած է. նա գնաց ժամը տասնմեկին. ասացին՝ պրիստավը տանը չի. նա ճաշի ժամանակ գնաց. բայց նախասենյակում գրագիրները ոչ մի կերպ չէին ուզում նրան ներս թողնել և ուզում էին անպայման իմանալ, թե ինչ գործով և ինչի համար է նա եկել և ինչ է պատահել: Այնպես որ, վերջապես, Ակակի Ակակիևիչը իր կյանքում մի անգամ ուզեց համարձակություն ցույց տալ և կտրականապես ասաց, որ իրեն հարկավոր է անձամբ տեսնել պրիստավին, որ նրանք չպետք է համարձակվեն իրեն ներս շնորհնել, որ ինքը եկել է դեպարտամենտից, պետական գործով և որ ինքը կգանգատվի նրանց դեմ, այն ժամանակ նրանք կտեսնեն, թե ինչ կլինի: Գրագիրները շհամարձակվեցին դրա դեմ որևէ բան ասել և նրանցից մեկը գնաց պրիստավին դուրս կանչելու: Պրիստավը ինչ-որ շափազանց տարօրինակ կերպով ընդունեց շինելի կողոպտման մասին պատմածը: Փոխանակ ուշադրություն դարձնելու գործի գլխավոր կետին, նա սկսեց հարցու-

փորձ անել Ակակի Ակակիևիչին, թե նա ինչու էր այդպես ուշ վերադառնում, հո չէ՞ր գնացել մի որևէ անբարոյական տուն, այնպես որ, Ակակի Ակակիևիչը բոլորովին շփոթվեց ու դուրս եկավ նրա մոտից, ինքն էլ չգիտենալով, արդյո՞ք շինելի գործը պատշաճ ընթացք կստանա թե ոչ: Այդ ամբողջ օրը նա՛ առյանում չէր (միակ դեպքը նրա կյանքում): Մյուս օրը նա հայտնվեց ամբողջովին գունատ և իր հին կապտոով, որն է՛լ ավելի ողբալի էր դարձել: Չնայած գտնվեցին այնպիսի աստիճանավորներ, որոնք նույնիսկ այստեղ էլ առիթը բաց չթողին Ակակի Ակակիևիչի վրա ծիծաղելու համար, շինելի հափշտակման պատմությունը, այնուամենայնիվ, հուզեց շատերին: Որոշեցին իսկույն ևեթ նրա համար բաժնեգրություն կատարել, բայց շնչին բան հավաքեցին, որովհետև աստիճանավորները առանց այդ էլ շատ ծախք էին արել՝ բաժանորդագրվելով դիրեկտորի դիմանկարին ու ինչ-որ մի գրքի, որ առաջարկել էր բաժանմունքի պետը, հեղինակի բարեկամը. այսպիսով, ուրեմն, բոլորովին աննշան գումար ստացվեց: Ինչ-որ մեկը կարեկցությունից դրդված, որոշեց Ակակի Ակակիևիչին օգնել գոնե բարի խորհուրդով, ասելով, որ նա չգնա թաղային վերակացուի մոտ, որովհետև թեկուզ կարող է պատահել, որ վերակացուն, ցանկանալով վաստակել իշխանության հավանությունը, որևէ կերպ գտնի շինելը, բայց և այնպես, շինելը կմնա ոստիկանատանը, եթե նա չներկայացնի օրինական ապացույցներ, որ այն իրեն է պատկանում. ամենից լավ է նա՛ դիմի՝ մի նշանավոր դեմֆի, այդ նշանավոր դեմֆը գրակցելով ու բանակցելով ում հետ որ պետք է, կարող է ստիպել, որ գործը հաջող գնա: Ի՛նչ արած, Ակակի Ակակիևիչը որոշեց գնալ նշանավոր դեմֆի մոտ: Թե ի՛նչ էր և ի՛նչու՞մն էր կայանում նշանավոր դեմֆի պաշտոնը, այդ վիճակ այժմ անհայտ է մնացել: Պետք է գիտենալ, որ նշանավոր դեմֆ դարձել, իսկ մինչ այդ նա աննշան դեմֆ էր: Ասենք, նրա պաշտոնը հիմա էլ նշանավոր չէր համարվում՝ համեմատած մյուս, է՛լ ավելի նշանավորագույն պաշտոնների հետ: Բայց միշտ էլ կգտնվի այնպիսի մարդկանց շրջան, որոնց համար արդեն նշանավոր է այն, ինչ որ աննշան է ուրիշների աչքում: Սակայն նա ջանում էր նշանա-

վորութիւնը ուժեղացնել ուրիշ շատ միջոցներով, այն է՝ կարգադրել էր, որ ստորին աստիճանավորները՝ իրեն դիմավորեն դեռ սանդուղքի վրա, երբ նա գալիս էր պաշտոնավայրը, որ ոչ ոք չհամարձակվեր անմիջականորեն իր մոտ գալ, այլ ամեն ինչ ընթանար խստագույն կարգով՝ կուլեգիական ռեգիստրատորը զեկուցեր նահանգական քարտուղարին, նահանգական քարտուղարը՝ տիտուլյար խորհրդատուին կամ մեկ ուրիշին, ում հարկն էր, ու գործը այդպիսով իրեն հասնէր: Արդեն այսպէս է սուրբ Ռուսիայում. ամեն ինչ վարակված է նմանողութեամբ, ամեն մեկը իր պետի տնազն է անում ու նրան ձևացնում:

Նույնիսկ ասում են, թէ ինչ-որ տիտուլյար խորհրդատու, երբ նրան դարձրին մի ինչ-որ առանձին, փոքրիկ գրասենյակի վարիչ, իսկույն եեթ իր համար առանձին սենյակ սարքեց, այն յանվանեց «ատենասենյակ», ու դռան մոտ կարգեց ինչ-որ սպասավորներ կարմիր օձիքներով, տրեզներով, նրանք բռնում էին դռան բռնակից և այն բաց անում ամեն մի եկողի համար, թեև «ատենասենյակում» հազիվ կարող էր մի սովորական գրասենյան տեղավորվել: Նշանավոր դեմքի կանոններն ու սովորութիւնները ծանրակշիռ ու վեհապանծ էին, բայց ոչ շատ բարդ: Նրա սիստեմի գլխավոր հիմքը խստութիւնն էր: «Խստութիւն», խստութիւն և խըստութիւն», սովորաբար ասում էր նա, ու վերջին բառի վրա սովորաբար խիստ նշանակալից կերպով էր նայում այն մարդու դեմքին, ում ասում էր: Թեև, ասենք, դա ոչ մի պատճառ էլ չունէր, որովհետև մի տասնյակ աստիճանավորներ, որոնք կազմում էին գրասենյակի ամբողջ կառավարական մեխանիզմը, առանց այն էլ պատշաճ երկյուղի մեջ էին. հեռվից տեսնելով նրան, արդեն թողնում էին գործը ու սպասում ձիգ կանգնած, մինչև որ պետը անցնէր սենյակի միջով: Ստորագասների հետ նրա սովորական խոսակցութիւնը բաղկացած էր համարյա երեք ֆրազից՝ «Ինչպե՞ս եք համարձակվում, գիտե՞ք թէ ում հետ եք խոսում, հասկանո՞ւմ եք, թէ ով է կանգնած ձեր առաջ»: Սակայն հոգեպես նա բարի մարդ էր, ընկերների հետ լավ էր, կամահաճ. բայց գեներալի աստիճանը բոլորովին խելքից հանել էր նրան: Ստանալով գեներալի աստիճան, նա մի

տեսակ շղկվել էր, շեղվել ճանապարհից և բոլորովին չգիտեր ինչ անի: Եթէ լինում էր իրեն հավասարների հետ, նա դեռ մարդ էր ինչպէս հարկն է, շատ կարգին մարդ, շատ կողմերով նույնիսկ խելացի մարդ. բայց հենց որ առիթ էր լինում գտնվել այնպիսի հասարակութեան մեջ, որտեղ մարդիկ թեկուզ մեկ աստիճանով ցածր էին իրենից, այնտեղ նա ուղղակի անտանելի էր. լուրմ էր, ու նրա դրութիւնը կարեկցութիւն էր առաջացնում, մանավանդ որ նույնիսկ ինքն էլ էր զգում, թէ կարող էր ժամանակը անհամեմատ ավելի լավ անցկացնել: Նրա աչքերում երբեմն երևում էր ուժեղ ցանկութիւն՝ միանալ որևէ հետաքրքիր խոսակցութեան ու խմբակի, բայց նրան կասեցնում էր այն միտքը, թէ արդյոք դա խիստ շատ չի՞ լինի իր կողմից, արդյոք ազատավարութիւն չի՞ լինի և արդյո՞ք դրա շնորհիվ ինքը չի նսեմացնի իր նշանակութիւնը: Եվ այդպիսի դատողութիւնների հետեւանքով նա միշտ մնում էր միևնույն լուսկայց վիճակում՝ միայն երբեմնակի արտասանելով ինչ-որ միավանկ հնչույններ, և այդպիսով ամենաձանձրալի մարդու տիտղոս ձեռք բերեց: Հենց այդպիսի նշանավոր դեմքի մոտ եկավ մեր Ակակի Ակակիեիչը, ու եկավ ամենաանպատ ժամանակին, իրեն համար խիստ անհարմար, թեպետև նշանավոր դեմքին հարմար ժամանակին: Նշանավոր դեմքը գտնվում էր իր կաբինետում և երկար ու բարակ, շատ-շատ ուրախ դրութեամբ էր նոր ժամանած իր մի հին ծանոթի և մանկութեան ընկերոջ հետ, որին մի քանի տարի չէր տեսել: Այդ ժամանակ նրան զեկուցեցին, որ եկել է ինչ-որ Բաշմաչկին: Նա խիստ տոնով հարցրեց՝ «Ո՞վ է». նրան պատասխանեցին՝ «Ինչ-որ աստիճանավոր է»: — «Չը՞մ, կարող է սպասել, հիմա ժամանակը չէ», ասաց նշանավոր մարդը: Այստեղ պետք է ասել, որ նշանավոր մարդը բոլորովին ստեց. նա ժամանակ ուներ, ընկերոջ հետ արդեն վաղուց խոսել էին ամեն ինչի մասին և արդեն վաղուց խոսակցութիւնը ընդհատում էին երկար լուրթիւններով, միայն թեթևակի թրփթրփացնելով միմյանց ազդրերին և ասելով՝ «Այդպիսի բաներ, Իվան Աբրամովիչ»: «Այո՛, այդպես Ստեպան Վառլամովիչ»: Բայց այդ բոլորով հանդերձ, այնուամենայնիվ, նա հրամայեց, որ աստիճանավորը սպասի, որպեսզի ընկերոջը

ցույց տա, թե աստիճանավորները ինչքան ժամանակ են սպասում նրա նախասենյակում. ընկերը վաղուց շժառայող մարդ էր և ապրում էր տանը, գյուղում: Վերջապես, բավականաչափ խոսելով և էլ ավելի շատ լռելով, ետ ծալված մեջքեր ունեցող և խիստ հանգստավետ բազկաթոռների վրա սիգար ծխելով, նա, վերջապես, կարծես թե հանկարծ հիշեց և ասաց քարտուղարին, որը կանգ էր առել դռան մոտ, զեկուցման համար բերած թղթերով. — «Հա՛, կարծես այնտեղ մի աստիճանավոր է կանգնած. ասացե՛ք նրան, որ կարող է ներս գալ»: Տեսնելով Ակակի Ակակիևիչի խոնարհ կերպարանքը և նրա հնամաշ համազգեստ-ֆրակը, նշանավոր դեմքը հանկարծ դիմեց նրան. «Ի՞նչ եք ուզում», — ասաց խիստ և կորովի ձայնով, որ դիտմամբ սերտել էր նախօրոք, իր սենյակում, առանձնություն մեջ ու հայելու դիմաց, իր այժմյան պաշտոնը և գեներալի աստիճանը ստանալուց դեռ մի շաբաթ առաջ: Ակակի Ակակիևիչը արդեն կանխապես պատշաճ երկչոտություն զգաց, մի փոքր շփոթվեց և ինչպես որ կարող էր, որքան նրան կարող էր թույլ տալ լեզվի ազատությունը, նույնիսկ առաջվանից էլ ավելի հաճախ ավելացնելով «ը-ը՛, ի՞բը» մասնիկները, բացատրեց, որ ունե՛ր բոլորովին նոր շինել, ու հիմա թալանված է տը-մարդի կերպով և որ ինքը դիմում է նրան, որ նա իր միջնորդությամբ մի կերպ ը-ը՛, ի՞բը, գրագրություն ունենա գլխավոր ոստիկանապետի հետ կամ մեկ ուրիշի հետ ու գտնի շինելը: Գեներալին, հայտնի չէ ինչու, այդպիսի վարվեցողությունը անպատշաճ թվաց: «Այդ ի՞նչ է, հարգելի պարոն», — շարունակեց նա խիստ տոնով. — Չգիտե՞ք կարգը, ո՞ր եք եկել, չգիտե՞ք ինչպես են վարում գործերը: Դրա մասին դուք պետք է նախ՝ խնդիրք տայիք գրասենյակին. խնդիրքը կզնար սեղանապետին, բաժանմունքի պետին, հետո կհանձնվեն քարտուղարին, իսկ քարտուղարը արդեն կներկայացնե՛ր ինձ...»:

— Բայց, ձեր գերազանցություն, — ասածց Ակակի Ակակիևիչը՝ ջանալով գործադրել ոգու արիության ամբողջ մի փոքրիկ բեկորը, ինչքան որ այդ կար իր մեջ, ու միևնույն ժամանակ զգալով, որ ինքը սարսափելի քրտնել է, — ես հա-

մարձակվեցի նեղություն տալ ձեր գերազանցությունը, որովհետև քարտուղարները ը-ը, ի՞բը, անհուսալի մարդիկ են...

— Ի՞նչ, ի՞նչ, ի՞նչ, — ասաց նշանավոր դեմքը, — որտեղի՞ց եք այդպիսի համարձակություն վերցրել, հը՛, որտեղի՞ց եք այդպիսի մտքեր վերցրել, հը՛, այդ ի՞նչ ըմբոստություն է տարածվել երիտասարդ մարդկանց մեջ, պետերի ու բարձրագույնների դեմ: Նշանավոր դեմքը կարծես թե շնկատեց, որ Ակակի Ակակիևիչը արդեն հիսուն տարեկանից անց էր: Հետևաբար, եթե նա կարողանար էլ երիտասարդ մարդ անվանվել, ապա միայն հարաբերաբար, այսինքն՝ այն մարդու նկատմամբ, ով արդեն յոթանասուն տարեկան էր:

— Գիտե՞ք թե այդ ում եք ասում, հասկանո՞ւմ եք, թե ով է կանգնած ձեր առաջ, հասկանո՞ւմ եք դուք այդ, հասկանո՞ւմ եք, ես հարցնում եմ ձեզ:

Այստեղ նա ոտքը խփեց հատակին՝ ձայնը հասցնելով այնպիսի բարձր, ուժեղ նոտայի, որ Ակակի Ակակիևիչի տեղ նույնիսկ մի ուրիշն էլ կսարսափեր: Ակակի Ակակիևիչը տեղուտեղը շշմեց, օրորվեց, դողաց ամբողջ մարմնով և ոչ մի կերպ չէր կարողանում կանգնել. եթե պահապանները իսկույն ևեթ վրա չհասնեին նրան պահելու, նա կիռվե՞ր հատակին. նրան դուրս տարան համարյա անշարժ վիճակում: Իսկ նշանավոր դեմքը գոհ լինելով, որ էֆեկտը նույնիսկ սպասածից էլ գերազանցեց, և կատարելապես զմայլվելով այն մտքից, որ իր խոսքը կարող է նույնիսկ ուշաթափեցնել մարդուն, շեղակի նայեց ընկերոջը, որպեսզի իմանա, թե նա ինչպես է դրա վրա նայում, և ոչ առանց բավականության տեսավ, որ իր ընկերը գտնվում էր բոլորովին անորոշ վիճակում և սկսել էր նույնիսկ իր կողմից էլ վախ զգալ:

Թե ինչպես իջավ սանդուղքից, ինչպես դուրս եկավ փողոց, այդ մասին ոչինչ չէր հիշում Ակակի Ակակիևիչը: Նա չէր զգում ոչ ձեռքերի, ոչ էլ ոտքերի առկայությունը: Իր կյանքում նա դեռ այդպես ուժեղ չէր շշուկվել գեներալի, աչք էլ ուրիշ գեներալի կողմից: Նա գնում էր փողոցներում սուլող ձյան մրկում, բերանը բացած, շեղվելով մայթերից. քամին պետերուրգյան սովորությամբ նրա վրա փշում էր բոլոր շորս կողմերից, բոլոր նրբափողոցներից: Մի ակնթարթում կոկորդը քամուց բորբոքվեց, և նա տուն հասավ՝ ուժ չունե-

նալով մի բառ է՛լ ասելու. կոկորդը ուռեց, և նա պառկեց
անկողնում: Երբեմն այդպես ուժեղ է ազդում պատշաճ շշպը-
նումը: Հենց հետևյալ օրը նա հիվանդ էր ուժեղ շերմախտով:
Պետերբուրգյան կլիմայի մեծահոգի օժանդակութան շնոր-
հիվ հիվանդութունն ավելի արագ ընթացավ, քան կարելի էր
սպասել, ու երբ եկավ բժշկը, ապա նա, շոշափելով գարկե-
րակը, ուրիշ ոչինչ չգտավ անելու, բացի այն, որ պատվի-
րեց շերմաթրոց դնել, հենց միայն նրա համար, որ հիվան-
դը շմնա առանց բժշկութան բարերար օգնութան. սակայն
հենց այստեղ էլ հայտարարեց, որ մեկուկես օրից հետո
անպայման կգա նրա վերջը: Այնուհետև դիմեց տանտիրու-
հուն և ասաց. «Իսկ դուք, տիրուհի, էլ իզուր տեղը ժամանակ
մի կորցնեք. հիմա եթե նրա համար սոճու դազաղ պատվի-
րեցեք, որովհետև կաղնու դազաղը նրա համար թանկ կլի-
նի»: Արդյոք Ակակի Ակակիևիչը լսե՞ց իր համար ճակատա-
գրական այդ խոսքերը, իսկ եթե լսեց էլ, արդյոք դրանք իր
վրա ցնցող ազդեցություն գործեցի՞ն, արդյոք նա ցավե՞ց իր
թշվառ կյանքի. համար,— այդ բնավ հայտնի չէ, որովհետև
նա շարունակ գառանցանքի ու տաքութան մեջ էր գտնվում:
Ծեկը մյուսից տարօրինակ տեպիլներ էին անդադար պատ-
կերանում նրան. մերթ նա տեսնում էր Պետրովիչին և նրան
պատվիրում էր շինել կարել՝ գողերին բռնելու ինչ-որ ծու-
ղակներով, նրան շարունակ թվում էր, որ գողերը մահճա-
կալի տակ են և նա ամեն բոպե կանչում էր տանտիրուհուն,
որ մի գողին դուրս քաշի նույնիսկ վերմակի տակից. մերթ
հարցնում էր, թե հին կապտուր ինչու՞ է կախված իր առջև,
ինքը հո նոր շինել ունի. մերթ թվում էր նրան, որ կանգնած
է գեներալի առաջ, լսելով պատշաճ շշպոցը, ու ասում է՝
ներողություն, ձերդ գերազանցություն. մերթ, վերջապես,
նույնիսկ հիշոցներ էր թափում՝ արտասանելով ամենասար-
սափելի բառեր, այնպես որ պառավ տանտիրուհին նույնիսկ
խաչակնքում էր՝ կյանքում նրանից այդպիսի բաներ լսած
չլինելով, մանավանդ որ այդ բառերը անմիջականորեն հե-
տևում էին «ձերդ գերազանցություն» բառերին: Այնուհետև
հա կատարյալ անհեթեթություն էր ասում, այնպես որ ոչինչ
չէր կարելի հասկանալ. կարելի էր միայն տեսնել, որ խառ-
նիխուն խոսքերն ու մտքերը պատվում էին միևնույն շինելի

շուրջ: Վերջապես, խեղճ Ակակի Ակակիևիչը ավանդեց հո-
գին: Ո՛չ նրա սենյակը, ո՛չ էլ իրերը չկենցեցին, որովհետև
նախ՝ ժառանգներ չկային, երկրորդ՝ խիստ քիչ ժառանգու-
թյուն էր մնում, այն է՝ մի դաստա պետական սպիտակ
թուղթ, երեք գույզ գուլպա, անդրավարտիքից կտրված երկու-
երեք կոճակ և արդեն ընթերցողին հայտնի կապտուր: Թե
այս ամենը ում ձեռքն ընկավ, աստված գիտե. խոստովա-
նում եմ, դրանով նույնիսկ չէր է՛լ հետաքրքրվում այս պատ-
մությունը պատմողը: Ակակի Ակակիևիչին տարան ու թա-
ղեցին: Ու Պետերբուրգը մնաց առանց Ակակի Ակակիևիչի,
կարծես թե նա այնտեղ երբեք էլ չէր եղել: Զբացավ և ան-
հայտացավ մի արարած, որը ոչ ոքի կողմից պաշտպանված
չէր, ոչ ոքի համար թանկ չէր, ոչ ոքի հետաքրքիր չէր, նույ-
նիսկ չէր գրավել բնախույզի ուշադրությունը, որ առիթը
բաց չի թողնում գնդասեղի վրա նստեցնելու սովորական
ձանճը և մանրադիտակով զննելու նրան. մի արարած, որը
հնազանդությամբ տանում էր գրասենյակային ժողրանքե-
րը և առանց որևէ արտակարգ գործի իշավ գերեզման, բայց
որի համար, այնուամենայնիվ, թեպետև հենց կյանքի վեր-
ջում, հայտնվեց պայծառ մի հյուր,— շինելը՝ մի ակնթարթ
աշխուժացնելով թշվառ կյանքը, և որին հետո անտանելիո-
րեն դժբախտություն պատահեց, ինչպես պատահում էր թա-
գավորներին և աշխարհի տիրակալներին... Նրա մահից մի
քանի օր հետո դեպարտամենտից նրա բնակարանն ուղարկ-
վեց պահակը, հրամայված էր անհապաղ ներկայանալ, պետե՞
ր պահանջում. բայց պահակը պետք է վերադառնար ձեռ-
նունայն, հաշիվ տալով, որ նա այլևս չի կարող գալ և այն
հարցին, թե «ինչու՞ չի կարող», պատասխանեց հետևյալ
խոսքերով. «Այնպես, էլի, նա արդեն մեռել է, շորքորդ օրն
է, որ թաղել են»: Այսպիսով, դեպարտամենտում իմացան
Ակակի Ակակիևիչի մահվան մասին, ու մյուս օրը արդեն
նրա տեղում նստած էր մի նոր աստիճանավոր, որը հա-
սակով շատ ավելի բարձր էր և տառերը դուրս էր բերում ոչ
թե շիտակ ձեռագրով, այլ շատ ավելի թեք և շեղակի:

Բայց ո՞վ կարող էր երևակայել, որ այստեղ գեռ ամեն
ինչ չի ասված Ակակի Ակակիևիչի մասին, որ նրան վեճակ-
ված է մի քանի օր աղմկալից ապրել իր մահից հետո, տեսն

իրբն վարձատրութիւն ոչ որի կողմից շնկատված կյանքի համար: Բայց այդպես պատահեց, և մեր ողբալի պատմութիւնը անսպասելիորեն ֆանտաստիկ վերջավորութիւն է ընդունում: Պետերբուրգում հանկարծ լուրեր տարածվեցին, թե Կալինկին կամուրջի մոտ և ավելի հեռու տեղերում սկսել է երևալ պատիճանավորի տեսքով մի մեռել, որը փնտրում է ինչ-որ գողացված շինել ու բոլորի ուսերից, առանց աստիճանի ու կոշման խտրութեան, իբրև գողացված շինել, պոկում է ամեն տեսակ շինելներ կատվի, կուղբի մորթու օձիքներով, զամբուլու, ջրարջի, աղվեսի, արջի մորթիներով մուշտակներ, մի խոսքով, ամեն տեսակ մորթիներ ու կաշիներ, ինչ-որ հնարել են մարդիկ սեփական մարմինը ծածկելու համար: Գեպարտամենտի աստիճանավորներից մեկը սեփական աչքերով տեսել էր մեռելին և ի դեմս նրա իսկույն ճանաչել Ակակի Ակակիեիչին. սակայն դա նրան այնպիսի վախ էր պատճառել, որ նա զխապատառ փախել էր և այս պատճառով չէր կարողացել լավ նայել, այլ միայն տեսել էր, թե ինչպես մեռելը հեռվից մատով սպառնացել էր մրան: Բոլոր կողմերից անդադար բողոքներ էին ստացվում, որ չէ՛ թե միայն տիտուլյար խորհրդատուների, այլև նույնիսկ հենց գաղտնի խորհրդականների մեջքերը և ուսերը մատնված են կատարյալ ցրտառութեան՝ շինելների գիշերային հափշտակման պատճառով: Ոստիկանատանը կարգադրութիւն արվեց բռնել մեռելին ինչ կերպ էլ լինի, կենդանի թե մեռած, ու ամենադաժան կերպով պատժել նրան որպես օրինակ ուրիշներին, ու քիչ մնաց որ նույնիսկ հաջողութեան հասնեին: Այն է՝ Կիրյուշկինի նրբափողոցում ինչ-որ թաղամասի ոստիկանական պահակը բռնորովին մեռածի օձիքից բռնեց հինց շարագործութեան տեղում, երբ վերջինը փորձում էր պոկել Ֆրիզի շինելը ինչ-որ մի պաշտոնաթող կրածիշտից, որը իր ժամանակին Ֆլեյտա էր գլգլացնում: Բռնելով մեռելի օձիքից, նա բղավոցով կանչեց մյուս երկու ընկերներին, որոնց հանձնարարեց պահել նրան, իսկ ինքը միայն մի բոպեով ձեռքը տարավ սապոզի մեջ, որպեսզի այնտեղից հաներ թթախոտի տուփը, առժամ թարմացներ իր կյանքում վեց անգամ մրսեցրած քիթը. բայց թթախոտը, ըստ երևույթի, այն տեսակից էր, որ մեռելն էլ չէր կարող հանդուր-

ծել: Պահակը հագիվ էր մատով ծածկել իր աչքերը: Թե կես պողունց թթախոտ քաշել ձախ թթածակի մեջ, երբ մեռելն այնպես ուժեղ փոշուաց, որ երբքի աչքերի մեջ էլ թթախոտ շաղ տվեց: Մինչդեռ նրանք բռնեցքները տարան աչքերը տրորելու, մեռելի հետքն էլ կորավ, այնպես որ, նրանք մինչև անգամ չգիտեին, թե արդյոք իսկապես մեռելը եղե՞լ էր իրենց ձեռքում: Այդ ժամանակներից ոստիկանական պահակները այնպիսի վախով բռնվեցին մեռելների նկատմամբ, որ նույնիսկ սիրտ չէին անում կենդանի մարդկանց էլ բռնել, ու միայն հեռվից բղավում էին՝ «է՛, դու, գնա թո՛ ճանապարհով», ու աստիճանավոր-մեռելը սկսեց երևալ նույնիսկ Կալինկին կամրջի մյուս կողմում՝ սարսափ տարածելով բոլոր երկշտ մարդկանց վրա: Բայց, այնուամենայնիվ, մենք բռնորովին մի կողմ թողինք մի նշանավոր դեմքը, որը, իսկապես ասած, հագիվ թե չլիներ բռնորովին ճշմարիտ այս պատմութեան ֆանտաստիկ ուղղութեան պատճառը: Ամենից առաջ արդարացիութեան պարտքը պահանջում էր ասել, որ մի նշանավոր դեմքը շուտով, խեղճ ու բռնորովին շշուկած Ակակի Ակակիեիչի հեռանալուց հետո, խղճահարութեան պես ինչ-որ մի բան զգաց: Կարեկցութիւնը նրան խորթ չէր. նրա սրտին մատչելի էին բարի շատ զգացումներ, շնայելով, որ աստիճանը խիստ հաճախ խանգարում էր դրանց դրսևորմանը: Հենց որ եկվոր ընկերը դուրս եկավ նրա կարիներտից, նա նույնիսկ միտք ալեց խեղճ Ակակի Ակակիեիչի մասին: Եվ այդ ժամանակներից համարյա ամեն օր նրան պատկերանում էր գունատ Ակակի Ակակիեիչը, որը չէր դիմացել պաշտոնեական շշուկման: Նրա վերաբերյալ միտքը այն աստիճան էր անհանգստացնում նշանավոր դեմքին, որ մի շաբաթ անց վերջինս որոշեց մի աստիճանավոր ուղարկել նրա մոտ՝ իմանալու, թե ինչպե՞ս է նա և արդյոք չի՞ կարելի իսկապես մի բանով օգնել նրան. ու երբ նրան զեկուցեցին, որ Ակակի Ակակիեիչը տաքութեան մեջ հանկարծամահ է եղել, նա նույնիսկ ապշած մնաց, զգաց խղճի կշտամբանքներ և ամբողջ օրը վատ տրամադրութեան մեջ էր: Ցանկանալով մի կերպ անուշադիր թողնել այդ և մոռանալ անախորժ տպավորութիւնը, նա գնաց երկույթի իր ընկերներից մեկի մոտ, որտեղ կարգին հասարակու-

թյուն գտավ, և որ ամենից լավ էր, այնտեղ բոլորն էլ համարյա նույն աստիճանն ունեին, այնպես որ նա չէր կարող որևէ կերպ կաշկանդվել: Դա զարմանալի ազդեցություն գործեց նրա հոգեվիճակի վրա: Նա բացվեց, խոսակցության մեջ դարձավ հաճելի, սիրալիր, մի խոսքով՝ երեկոն խիստ հաճելի անցկացրեց: Ընթրիքի ժամանակ երկու բաժակ շամպայան խմեց, մի միջոց, որը, ինչպես հայտնի է, վատ չի ներգործում ուրախության վերաբերմամբ: Շամպայնը նրան տրամագրեց այլևայլ արտակարգ գործերի, այն է՝ նա որոշեց դեռ չգնալ տուն, այլ անցնել մի ժանոթ կնոջ, Կարոլինա Իվանովնայի մոտ, որը, կարծեմ, գերմանական ծագում ունեւր և որի հետ նա միանգամայն բարեկամական հարաբերություններ էր պահպանում: Պետք է ասել, որ նշանավոր դեմքը արդեն երիտասարդ մարդ չէր, լավ ամուսին էր, պատվավոր ընտանեհայր: Երկու որդին, որոնցից մեկը արդեն ծառայում էր գրասենյակում, և մի քիչ կոր, բայց սիրունիկ քիթ ունեցող տասնվեց տարեկան գեղատեսիլ դուստրը ամեն օր գալիս էին նրա ձեռքը համբուրելու, ասելով՝ bonjour, papa¹. Նրա կինը, որ դեռ թարմ էր և նույնիսկ ամենևին էլ տգեղ չէր, սկզբում իր ձեռքը տալիս էր նրան, համբուրելու համար, հետո էլ այն շուռ տալով մյուս կողմը, համբուրում էր նրա ձեռքը: Բայց նշանավոր դեմքը, որն ի միջի այլոց միանգամայն գոհ էր տնային ընտանեկան քնքշություններից, պատշաճավոր էր համարել մտերմական հարաբերությունների համար բարեկամուհի ունենալ քաղաքի մի այլ մասում: Այդ բարեկամուհին ամենևին էլ ավելի լավ չէր ու ավելի շահել չէր նրա կնոջից. բայց այդպիսի խնդիրներ հո լինում են աշխարհում, և դրանց մասին դատելը մեր գործը չէ: Այսպես ուրեմն, նշանավոր դեմքը իջավ սանդուղքից, սահնակ նստեց և ասաց կառապանին՝ «Կարոլինա Իվանովնայի մոտ», իսկ ինքը խիստ փարթամ, տաք շինելով փաթաթված, մնում էր այն դուրեկան վիճակում, որից ավելի լավը չես է՛լ կարող երևակայել ուս մարդու համար, այսինքն՝ երբ ինքզ ոչ մի բանի մասին չես մտածում, մինչդեռ մեկը մյուսից հաճելի մտքերն իրենք են

մտնում գլուխդ, շթողնելով անգամ, որ նեղություն քաշես, ընկենա նրանց հետեից ու փնտրես նրանց: Բավականությունամբ համակված, նա հարևանցիորեն վերհիշում էր անցկացրած երեկոյի բոլոր ուրախ պահերը, այն բոլոր խոսքերը, որոնք փոքրիկ շրջանին ստիպում էին քրքջալորանցից շատերը նա մինչև իսկ կրկնում էր ցածր ձայնով և գտնում էր, որ դրանք էլի այնպես ծիծաղելի են, ինչպես և առաջ, ուստի և զարմանալի չէ, որ ինքն էլ էր սրտանց ծիծաղում: Սակայն երբեմն նրան խանգարում էր ուժգնաթափ քամին, որը հանկարծ դուրս պրծնելով աստված գիտե որտեղից և հայտնի չէ ինչ պատճառով, այնպես էլ ծակում էր նրա դեմքը՝ ձյան փաթիլներ շարտելով վրան, առագաստի պես փոփոացնելով շինելի օձիքը կամ հանկարծ գերբնական ուժով օձիքը զցելով նրա գլխին և այդ կերպ շարունակ հոգս պատճառելով դրա տակից գլուխը դուրս հանելու համար: Հանկարծ նշանավոր դեմքը զգաց, որ մեկը բավական պինդ բռնեց նրա օձիքը: Շուռ գալով, նա նկատեց հնամաշ համազգեստ-Ֆրակով, ցածրահասակ մի մարդ և ոչ առանց սարսափի ճանաչեց Ակակի Ակակիևիչին: Զինովնիկի դեմքը ճերմակ էր ինչպես ձյուն և բոլորովին նման էր մեռելի դեմքին: Բայց նշանավոր դեմքի սարսափը անցավ բոլոր սահմաններից, երբ նա տեսավ, որ մեռելի բերանը ծռոնովեց և նրա վրա սարսափելիորեն գերեզմանի հոտ փչելով, այսպիսի խոսքեր արտասանեց. «Չը՛մ, ահա դու, վերջապես, վերջապես, ես, Ը-Ը, ի՞քը, բռնեցի քո օձիքից, հենց քո շինելն է ինձ հարկավոր, է՛, հոգս չբաշխիք իմ շինելի մասին, դեռ շշպոցիք է՛լ, դե հիմա տուր քոնք»: Ենդ՞ նշանավոր դեմքը քիչ մնաց մեռելի: Որքան էլ նա անդրդվելի էր գրասենյակում և առհասարակ ստորին մարդկանց հանդեպ, ու թեև նայելով հենց միայն իր կորովի տեսքին ու կերպարանքին, ամեն ոք ասում էր՝ «Օ՛-օ՛, ինչ ուժեղ է», — այնուամենայնիվ, այստեղ նա, ինչպես և հսկայի արտաքին ունեցող ուրիշ շատերը, այնպիսի վախ զգաց, որ ոչ առանց պատճառի նույնիսկ սկսեց երկյուղ կրել մի որևէ հիվանդագին նոպայի վերաբերմամբ: Նա ինքը մինչև իսկ արագորեն հանեց շինելը և արտառոց ձայնով գոռաց կա-

¹ Թարի օր, հայրիկ:

նապանի վրա՝ «Քշի՛ր տուն ամբողջ արագութեամբ»։ Կառապանը լսելով այդ ձայնը, որը սովորաբար հնչում է վճռական ռուպեններին և նույնիսկ ուղեկցվում է ինչ-որ շատ ավելի իրական բանով, համենայն դեպս գլուխն առավ ուսերի մեջ, թափահարեց մտրակը և սլացավ նետի պես։ Մոտ վեց ռուպետում նշանավոր դեմքն արդեն իր տան շքադռան առջևում էր։ Գունատ, վախեցած և առանց շինելի, Կարոլինա իվանովնայի մոտ գնալու փոխարեն նա եկավ իր բնակարանը, մի կերպ հասավ իր սենյակը և գիշերն անցկացրեց խիստ շատ անհանգիստ վիճակում, այնպես որ մյուս օրվա վաղ առավոտյան, թեյի ժամանակ դուստրը նրան ուղղակի ասաց. «Դու այսօր բոլորովին գունատ ես, հայրիկ»։ Բայց հայրիկը լուում էր և ոչ ոքի ոչ մի խոսք չասաց, թե իրեն ինչ էր պատահել, ինքը որտեղ էր եղել և ուր էր ուզում գնալ։ Այս դեպքը նրա վրա ուժեղ տպավորություն թողեց։ Նա սկսեց նույնիսկ շատ ավելի հազվադեպ ասել ստորագրյալներին՝ «Ինչպե՞ս եք համարձակվում, հասկանո՞ւմ եք, թե ով է ձեր առջև»։ Իսկ եթե ասում էլ էր, ապա ոչ շուտ, քան սկզբից լսելով, թե բանն ինչ է։ Բայց է՛լ ավելի ուշագրավ է այն, որ այդ ժամանակներից բոլորովին դադարեց մեռած աստիճանավորի հայտնվելը. երևի գեներալական շինելը միանգամայն լավ էր նստում նրա վրա. գոնե ոչ մի տեղ չէին լսվում այնպիսի դեպքեր, որ հափշտակեին որևէ մեկի շինելը։ Սակայն գործունյա և շրջահայաց շատ մարդիկ ոչ մի կերպ չէին ուզում հանգստանալ և ասում էին, թե քաղաքի հեռավոր մասերում դեռ երևում էր մեռած աստիճանավորը։ Ընդ իսկապես, Կոլումնայի մի ոստիկանական պահակ սեփական աչքերով տեսավ, թե ինչպես մի տան հետևից ուրվական երևաց. բայց իր բնությամբ մի փոքր անզոր լինելով, այնպես որ մի անգամ սովորական, հասած մի խոճկոր դուրս պրծնելով ինչ-որ մասնավոր տանից, վայր գցեց նրան և փա՛ռ-փա՛ռ ծիծաղ առաջացրեց շուրջը կանգնած կառապանների կողմից, որոնցից պահակը այդ ծաղրանքի պատճառով մի-մի գրոշ պահանջեց թախտոտի համար, — այսպես ուրեմն անզոր լինելով, նա չհամարձակվեց կանգնեցնել ուրվականին, այլ այնպես, մթության մեջ նրա հետևից գնաց այնքան

ժամանակ, մինչև որ, վերջապես, ուրվականը հանկարծ ետ նայեց ու կանգ առնելով, հարցրեց. «Դու ի՞նչ ես ուզում», ու այնպիսի բռունցք ցույց տվեց, որպիսին կենդանի մարդկանց մոտ էլ չես գտնի։ Ոստիկանական պահակն ասաց «ոչի՛նչ», և իսկույն ետ դարձավ։ Ուրվականը, սակայն, հասկանալով շատ ավելի բարձր էր, հսկայական բեղեր ուներ, ու ինչպես թվաց, քայլերն ուղղելով դեպի Օբուխովյան կամուրջը, բոլորովին շքացավ գիշերային խավարում։

ՌԵՎԻԶՈՐ

Կառավարության հինգ գործառնություն

Հայկա մեզք չէ, որ սեխ ծառ է
ժողովրդական առած

ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԵՐ

ԱՆՏՈՆ ԱՆՏՈՆՈՎԻԶ ՍԿՎՈՋՆԻԿ-ԴՄՈՒԽԱՆՈՎՍԿԻ. — ֆաղա-
ֆապետ.

ԱՆՆԱ ԱՆԻՐԵՆՎԱՆԱ. — նրա կիներ.

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎԱՆԱ. — նրա դուստրը.

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ ԽԼՈՊՈՎ. — ուսումնաբանների տեսուչ.
ՆՐԱ ԿԻՆԸ.

ԱՄՍՍ ՅՆՈՒՈՐՈՎԻԶ ԼՅԱՊԿԻՆ-ՏՅԱՊԿԻՆ. — դատավոր.

ԱՐՏԵՄԻ ՏՐԻՊՈՎԻԶ ԶԵՄԼՅԱՆԻԿԱ. — աստվածահաճո հաս-
տատությունների հոգաբարձու.

ԻՎԱՆ ԿՈՒԶՄԻԶ ՇՊԵԿԻՆ. — փոստապետ.

ՊՅՈՏՐ ԻՎԱՆՈՎԻԶ ԿՈՐՉԻՆՍԿԻ } ֆաղափարեակ կալվածա-
տերեր.

ՊՅՈՏՐ ԻՎԱՆՈՎԻԶ ԲՈՐՉԻՆՍԿԻ }
ԻՎԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՎԻԶ ԽԵՆՍԱԿՈՎ. — Պետերբուրգից եկած
պաշտոնյա.

ՕՍԻՊ. — նրա ծառան.

ԽՐԻՍՏԻԱՆ ԻՎԱՆՈՎԻԶ ՀԻՐՆԵՐ. — գավառական բժիշկ.

ՅՆՈՒՈՐ ԱՆԻՐԵՆՎԻԶ ԼՅՈՒՅՈՒԿԻՈՎ } — պաշտոնաբող աս-
տիճանավորներ,
ԻՎԱՆ ԼՍՋԱՐԵՎԻԶ ՌԱՍՏԱԿՈՎՍԿԻ } ֆաղափի պատվավոր,
ՍՏԵՊԱՆ ԻՎԱՆՈՎԻԶ ԿՈՐՈՐԿԻՆ } անձեր.

ՍՏԵՊԱՆ ԻՅԻԶ ՈՒՆՈՎՅՈՐՏՈՎ. — բաղամասի ոստիկանա-
պետ.

ՍՎԻՍՏՈՒՆՈՎ }
ՊՈՒԳՈՎԻՑԻՆ } — ոստիկաններ.
ԴԵՐԺԻՄՈՐԴԱ }

ԱՐԴՈՒԼԻՆ. — փանառական.

ՅԵՎՐՈՆՅԱ ՊԵՏՐՈՎՆԱ ՊՈՇԼՅՈՊԿԻՆԱ. — փականագործի կին.

ՈՒՆՏԵՐ ՕՅԻՑԵՐԻ ԿԻՆԸ.

ՄԻՇԿԱ. — ֆաղափապետի ծառան.

ՊԱՆԻՈՎԻ ՇԱՌԱ.

Հյուրեր, վանաբալաններ, ֆաղեհներ, խնդրատուներ:

ԲՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԶԳԵՍՏՆԵՐ

ՅՈՒՅՈՒՄՆԵՐ Պ. Պ. ԴԵՐԱՍԱՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Փաղափապետ. ծառայության մեջ արդեն տարիքն առաջ և յուր
բովանդակյալ խելամիտ մի մարդ: Կաշառակեր է, բայց կրեն շատ ծանր
է պահում. բավականաչափ լուրջ է, մասամբ նույնիսկ խրատախոս. խոսում
է ոչ բարձրաձայն և ոչ էլ ցածրաձայն, ոչ շատ և ոչ էլ քիչ: Նրա ամեն
մի ասածը նշանակալից է: Նրա դիմագծերը կոշտ ու խոտոտ են, ինչպես
ամեն մի մարդու, ով իր ծանր ծառայությունը սկսել է ստորագաս առ-
տիճաններից: Փոխանցումը երկյուղից՝ ուրախության, ստորաբարշտություն-
ների՝ գոռոզության՝ բավական արագ է կատարվում, որ հատուկ է հո-
գեկան թիրա հակումներով մարդկանց: Կրում է ըստ պատշաճի սահման-
ված համազգեստ հատուկ մերակներով, նաև խթանավոր երկարաճիտ
կոշիկներ: Մազերը խուզած են, արխառու:

Աճեա Մճարեճեա. նրա կինը, գավառական մի պլյուրհի, դեռևս ոչ
բուրբուրյա տարիքավոր, գաստիարակված է մեծ մասամբ՝ սիրովեպերով
ու ալրոմներով, մասամբ էլ տանտիկնություն հոգեբով: Հատ հետա-
քրքրասեր է, պատեն դեպքում ցուցաբերում է փառասիրություն: Երբեմն
կարողանում է իշխել ամուսնու վրա, որովհետև ամուսնուն չի հարողվում
առարկել նրան: Սակայն այդ իշխանությունը տարածվում է մանրուշի
վրա և արտահայտվում է հանդիմանություններով ու ծաղրանքով: Պրեսի
ընթացքում շորս անգամ զգեստափոխվում է:

Խելատակավ. մոտ քսաներեք տարեկան մի երիտասարդ, նիհար
ու բարակ, փոքր-ինչ հիմարամիտ և, ինչպես ասում են, անտեր դիտով:
Մեկն է այն մարդկանցից, որոնց դիվանատներում անվանում են դա-
տարկապորտ: Խոսում ու գործում է առանց որևէ շափ կշռադատելու: Նա
ի վիճակի չէ ուշադրությունը կենտրոնացնել մեկ մտքի վրա: Խոսում է
կրկուր, բառերը զուրս են թույլում նրա բերանից միանգամայն անակն-

Սենյակ քաղաքապետի տանը

ՏԵՍԻԼ I

Քաղաքապետ, աստվածամեծն հաստատությունների հոգաբարձու, ուսումնադասների տեսուչ, դատավոր, քաղամասի ոստիկանապետ, բժիշկ, քաղային երկու ռափկան

ՔԱՂԱՔԱՊԹՏ.— Ես հրավիրել եմ ձեզ, պարոններ, անախորժագույն մի լուր հաղորդելու համար: Մեր քաղաքը գալիս է ուկրոս:

ԱՄՈՍ ՖԵՆՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— Ի՞նչ ուկրոս:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՊՎԻԶ.— Ի՞նչ ուկրոս:

ՔԱՂԱՔԱՊԹՏ.— Ռուկրոս Պետերբուրգից ինկոգնիտո¹: Եվ այն էլ՝ զաղտնի հրամանագրով:

ԱՄՈՍ ՖԵՆՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— Ա՛յ թեզ լուր:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՊՎԻԶ.— Հոգսներս քիչ էր՝ համմեցե՛ք:

ԱՐԿԱ ԱՐԿԻԶ.— Տե՛ր իմ աստված, այն էլ՝ զաղտնի հրամանագրով:

ՔԱՂԱՔԱՊԹՏ.— Ես կարծես թե նախազգում էի. այս ամբողջ գիշեր երազումս շարունակ աչքիս էին երևում արտասովոր տեսքով երկու առնետներ: Ծիշտն ասեմ, նման առնետու երբեք տեսած չկամ. սև, անբնական մեծություն. եկան, հոտոտեցին ու հեռացան: Ահա կարդամ ձեզ մի նամակ, որ ստացել եմ Անդրեյ Իվանովիչ Չմիխովից, որին դուք, Արտեմի Ֆիլիպովիչ, ճանաչում եք: Ահա թե ինչ է գրում. «Միտելի՛դ իմ բարեկամ: օանահայր և բարեբար» (մեմեջում է կիսածայն; առագ աչքի անցկացնելով) «... և տեղեկացնել թեզ»: Ահա սա է. «Ի միջի այլոց շտապում եմ տեղեկացնել թեզ, որ եկել է մի աստիճանավոր, հատուկ հրամանագրով՝ ստուգել ամբողջ նահանգը և նամանավանդ մեր գավառը» (նշանակալի ձևով մատը վեր է ցցում): «Ես այդ իմացել եմ ամենահավաստի մարդկանցից, թեպետև նա ներկայանում է որպես մասնավոր մի

¹ Ինկոգնիտո — ծածկաբար, որիչ անվան տակ Այս և մյուս բոլոր ծանոթությունները թարգմանվեն են:

կալ: Այդ դերը կատարողը որքան ավելի ցույց տա պարզաստություն ու անմիջականություն, այնքան ավելի կշահի: Հագնված է մոդայով:

Սուիպ. ծառա է՝ նման սովորական բուրբ տարիքավոր ծառաներին: Խոսում է լրջությամբ, հայացքը միշտ փոքր-ինչ դեպի վար, խրատախոս է և սիրում է մեկուսի քարոզ կարդալ իր տիրոջ հասցեին: Չայնը գրեթե միշտ միանավասար է, տիրոջ հետ խոսելիս ընդունում է խիստ, հատհատ, մինչև իսկ փոքր-ինչ կոպիտ բնույթ: Նա իր տիրոջից խելոք է, ուստի և ավելի շուտ է կուսում, բայց չի սիրում շատ խոսել և ետ եկած սուսկիկ մեկն է: Հագուստը՝ կապույտ կամ գորշագույն սերթուկ:

Բորչինսկի և Գորչինսկի. երկուսն էլ ցածիկ, կարճահասակ. շատ հետաքրքրասեր են և սաստիկ իրար նման: Երկուսն էլ թեթևակի հաստափոր են: Խիստ արագախոս են և խոսելիս շարժական շատ են շարժ ու ձեկ դիմում: Գորչինսկին մի փոքր ավելի բարձրահասակ և լուրջ է, քան Բորչինսկին, իսկ Բորչինսկին ավելի աշխույժ և համարձակ, քան Գորչինսկին:

Կապկին-Տյապկին. դատավոր է, մի հինգ-վեց գիրք է կարգացել, ուստիև փոքր-ինչ ազատամիտ է: Սաստիկ սիրահար է կուսումնարանելու, ուստի իր ամեն մի խոսքին կշիռ է հաղորդում: Նրան ներկայացնողը շարունակ պիտի պահպանի դեմքի նշանակալից արտահայտություն: Խոսում է թավ, խոպոտ ձայնով, երկարաձգելով և ֆուսացնելով նման հնամենի ժամացույցի, որ նախ թշուր է և ապա միայն զարկում: Անմիջական հաստատությունների հոգաբարձու. լատ գեր, դժվարաշարժ և անճոռնաձև մարդ է. բայց այսուհանդերձ սլկուն ու խարդախ է: Խիստ հաճոյակատար է ու խլրտուն:

Փաստապետ. միամտության շափ պարզահոգի մի մարդ:

Մյուս դերերը հատուկ բացատրություններ չեն պահանջում: Նրանց նախատիպերը գրեթե ամենուրեք մեր աչքի առաջ են:

Պարոնայք դերասանները հատուկ ուշադրություն պիտի դարձնեն վերջին տեսարանի վրա: Արտասանված վերջին խոսքը պետք է էլեկտրական ցնցում պատճառի բուրբին միաժամանակ և հանկարծ: Ամբողջ խոսքը պետք է փոխի իր դերը մի ակնթարթում: Բոլոր կանայք ապշանքի բացականչություն պիտի արձակեն միաժամանակ, ասես մի կրծքից դուրս թռած լինի: Այս ցուցումները շկատարելու դեպքում կարող է կորչել ամբողջ էֆեկտը:

անձ: Եվ քանի որ գիտեմ, դու, ինչպես է յուրաքանչյուր որ, գերծ շես փոքրիկ մեղքերից, որովհետև խելոք մարդ ես և շես սիրում ձեռքդ ընկածը բաց թողնել...» (կանգ առնելով)։— դե, այստեղ բոլորս էլ տանու մարդ ենք... «ապա խորհուրդ եմ տալիս քեզ նախազգուշական միջոցներ ձեռք առնել, քանի որ ամեն մի բույս սպասելի է նրա գալուստը, եթե միայն արդեն եկած չէ և չի իջնանել որևէ տեղ ինկոգնիտու... Երեկվա օրը ես...»։ Դե այստեղ արդեն ընտանեկան գործեր սկսվեցին. «բուլլոս՝ Աննա Կիրիլովնան, ժամանել է իր ամուսնու հետ միասին, Իվան Կիրիլովիչը սաստիկ գիրացել է և հա՛ջութակ է նվազում...» և այլն, և այլն: Ահա թե ինչպիսի հանգամանք է:

ԱՄՈՍ ՖՆՈԴՈՐՈՎԻՉ.— Հա՛, այնպիսի՛ հանգամանք է, պարզապես արտառոց: Այստեղ բան կա թաքնված:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻՉ.— Բայց ինչո՞ւ, Անտոն Անտոնովիչ, ինչի՞ց է այդ, ինչո՞ւ է մեզ մոտ ուղիղոր գալիս:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ինչո՞ւ: Կերևի մեր ճակատագիրն է (Հառաչելով) — Մինչ օրս, գոհություն աստօնն, ուրիշ քաղաքներ էին տեսողում: Այժմ հերթը մեզ հասավ:

ԱՄՈՍ ՖՆՈԴՈՐՈՎԻՉ.— Ես կարծում եմ, Անտոն Անտոնովիչ, այստեղ մի նուրբ և առավելապես քաղաքական պատճառ կա: Ահա թե ինչ է նշանակում. Բուսաստանը... այո՛... միտք ունի պատերազմ սկսելու, և մինխտրությունն ահա, հաճեցեք դիտել, պաշտոնյա է ուղևորել՝ տեղեկանալու, արդյոք որևէ տեղ դավաճանություն չկա՞:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Է՛հ՛է՛, ո՛ր գնացիր: Եվ դեռ խելոք էլ մարդ եք: Գավառական քաղաքում դավաճանություն: Սահմանամերձ վա՛յր է, ի՛նչ է: Այստեղից երեք տարի քշիր հա՛քշիր, ոչ մի պետություն չես հասնի:

ԱՄՈՍ ՖՆՈԴՈՐՈՎԻՉ.— Ո՛չ, թույլ տվեք ասել, դուք մի տեսակ... դուք չե՛ք... իշխանությունը նուրբ միտումներ ունի. շատ էլ որ հեռու է, իսկ նա խելք է բանեցնում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Բանեցնում է թե չի բանեցնում, ես ձեզ, պարոններ, նախազգուշացրի: Դե, ձեզ տեսնեմ: Իմ կողմից ես որոշ կարգադրություններ արդեն արել եմ: Նույնը խորհուրդ եմ տալիս ձեզ: Մանավանդ ձեզ, Արտեմի Ֆիլիպոս:

վիչ: Կասկած չկա, եկած աստիճանավորը նախ և առաջ կցանկանա ստուգել ձեզ ենթակա աստվածահաճո հաստատությունները, ուստիև այնպես արեք, որ ամեն ինչ պատշաճ լինի. թասակները մաքուր լինեն և հիվանդները շնաման են դարբինների, ինչպես որ սովորաբար ման են գալիս տնավարի:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻՉ.— Դե, այդ դժվար չէ: Մաքուր թասակներ, թերևս, կարելի լինի հագցնել:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Այն էլ ասեմ, որ ամեն մի մահճակալի գլխին պետք է մակագրել լատիներեն կամ մի այլ լեզվով... այդ արդեն ձեր գիտենալու բանն է: Խրիստիան իվանովիչ. — ամեն մի հիվանդության անունը, ո՞վ ե՛րբ է հիվանդացել, ո՞ր օրը և ո՞ր թվին... Լավ չէ, որ ձեր հիվանդներն այնքան թունդ ծխախոտ են ծխում, որ ներս մտնողը իսկույն սկսում է փոշտալ: Եվ լավ կլիներ, եթե հիվանդների թիվը պակասած լիներ. կարող են վերագրել վատ խնամքին կամ բժշկի անշնորհքությանը:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻՉ.— Օ՛, բժշկելու նկատմամբ ես ու խրիստիան իվանովիչը միջոցների ունենք ձեռք առած. որքան բնությունը մոտ, այնքան լավ. թանկարժեք դեղորայք մենք չենք գործածում: Հասարակ մարդը թե մեռնելու է, այնպես էլ կմեռնի, թե ապաքինվելու է, այնպես էլ կապաքինվի: Այն էլ ասեմ, որ խրիստիան իվանովիչը խիստ կղերժվարանար նրանց հետ բացատրվելու. ուսերեն ոչ մի բան չգրեմ մարդը:

Խրիստիան իվանովիչը մի ձայն է արձակում, որ նման է մատամբ «ի», մատամբ էլ «ե» ենյուններին:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ձեզ, Ամոս Ֆեոդորովիչ, նույնպես խորհուրդ կտայի ուշք դարձնել ձեր պաշտոնավայրի վրա: Ձեր նախասննյակում, օրինակ, որտեղ սովորաբար խնդրատուններն են հավաքվում, ատյանի պահապանները սովորություն են արել տնային սազեր պահել իրենց ձագուկներով, որոնք շարունակ վխտում և մարդկանց ոտքի տակ են ընկնում: Ի՛նչ խոսք, տնային տնտեսությանը զբաղվելը զովելի բան է և պատճառ չկա, որ պահապանը չզբաղվի դրանով, բայց թե, գիտեք, այդ տեսակ վայրում՝ անվախ է... Ես

առաջ էլ ուզեցել եմ ձեզ այդ ասել, բայց միշտ էլ մի տեսակ մոռացել եմ:

ԱՄՈՍ ՅԵՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— Այսօր եթե կհրամայեմ քշել-բերել խոհանոցս, կուզե՞ք համեցեք ճաշի:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Բացի այդ, լավ չէ, որ ձեր հենց իսկ ատյանում ինչ ասես որ՝ չեն շորացնում, և գործերի պահարանի գլխին շան մտրակ է կախ տված: Ես գիտեմ, դուք որսի նիրահար եք, սակայն բարվոք կլինեք ժամանակավորապես այն վերցնել այդտեղից, իսկ հետո, երբ ռեկզորը կգա ու կերթա՝ թերևս կարելի է նորից կախ տալ: Նմանապես ձեր ատենակալը... Նա, իհարկե, բանիմաց մարդ է, սակայն նրանից այնպիսի մի հոտ է փչում, կարծես թե հենց նոր օդու գործարանից դուրս եկած շինի— այդ նույնպես լավ չէ: Ես վաղուց կամենում էի այդ մասին ձեզ ասել, բայց մի ուրիշ բանով զբաղվեցի, չեմ հիշում թե ինչով: Դրա դեմ միջոցներ կան, եթե իրոք, ինչպես ինքն է ասում, այդ նրա բնական հոտն է: Կարելի է խորհուրդ տալ նրան՝ սոխ կամ սխտոր ուտել, կամ մի այլ նման բան: Այս դեպքում այլևայլ գեղորայքով կարող է օգնել նրիստիան Իվանովիչը:

Խրիստիան Իվանովիչը ճույն ձայն է հանում

ԱՄՈՍ ՅԵՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— Չէ, այդ արդեն անհնարին է վերացնել: Նա-ասում է, որ երեխա ժամանակ ծծմայրը նրան վայր է գցել, և այդ օրվանից ահա մի քիչ օդու հոտ է փչում նրանից:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Դե ես, դեպքը բերեց, ասացի: Իսկ ինչ վերաբերում է ներքին կարգադրությաններին և նրան, ինչ Անդրեյ Իվանովիչն իր նամակում փոքրիկ մեղքեր է անվանում՝ ոչինչ չեմ կարող ասել: Եվ տարօրինակ կլինեք մի բան ասել, — մարդ չկա, որ հոգու վրա մեղք ունեցած չլինի: Այդ արդեն աստված է սահմանել, և վոլտերականներն՝ իդուր են դրա դեմ խոսում:

ԱՄՈՍ ՅԵՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— Մակայն ի՞նչն եք դուք մեղք համարում, Անտոն Անտոնովիչ: Մեղք կա, մեղք էլ կա: Ես

¹ Վոլտերականներ — այսինքն՝ ֆրանսիական գրող և փրիտսոփա Մարի-Ժրանտուա Վոլտերի (1694—1778) հետևորդները: Ներկա դեպքում վոլտերական բառը գործ է ածված որպես ազատամիտ բառի հոմանիշ:

բացեիրաց ասում եմ. այո՛, կաշառք վերցնում եմ: Բայց ի՞նչ տեսակ կաշառք: Որսի շան ձագեր: Այդ արդեն այլ բան է: **ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.**— Դե, շան ձագ լինի, թե մի այլ ինչ— կաշառքը կաշառք է:

ԱՄՈՍ ՅԵՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— Չէ, մի ասեք, Անտոն Անտոնովիչ: Այ, խոսքի օրինակ, եթե մեկը հինգ հարյուր ռուբլիանոց մուշտակ ունի, ու նրա տիկնոջն էլ մի շալ են...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Հետո՞ ինչ, որ դուք շան ձագեր եք կաշառք վերցնում: Բայց որ աստծուն չեք հավատո՞ւմ, եկեղեցի երբեք ոտք չեք դնում: Ես գոնե հավատքիս մեջ հաստատ եմ և ամեն կիրակի եկեղեցի եմ գնում: Իսկ դուք... Օ՛, ես ձեզ ճանաչում եմ. թե որ աշխարհի ստեղծվելուց ճառել սկսեք, մարդու մազերը բիզ-բիզ կկանգնեն:

ԱՄՈՍ ՅԵՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— Բայց չէ՞ որ ինքս ինձ, իմ սեփական խելքով եմ վերահասու եղել:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Դե, շատ խելքն էլ որոշ դեպքում ավելի վատ է, քան բնավ խելք չունենալը: Ասենք, ես ի միջի այլոց հիշեցի զավառական դատարանը: Ծիշտ որ ասելու լինենք՝ դժվար թե այդտեղ մտնող էլ լինի. արդեն դա այնպիսի մի երանելի վայր է, ինքը աստված հովանավորում է նրան: Իսկ ահա դուք, Լուկա Լուկիչ, որպես ուսումնարանների տեսուչ, պետք է որ առանձնակի հոգ տանեք ուսուցիչների մասին: Նրանք, իհարկե, ուսյալ մարդիկ են և դատարարակվել են այլևայլ ճեմարաններում, սակայն տարօրինակ սովորություններ ունեն, որոնք, հարկավ, հատուկ են ուսումնական կոլումին: Նրանցից մեկը, օրինակ, այն մտտ երես ունեցողը, ազգանունը չեմ հիշում, իր գործը չի տեսնի, մինչև որ, ամբիոն բարձրանալիս, դեմքը չժամածոխ, ահա այնպես... (ծամածռում է դեմքը): Հետո էլ ձեռքով սկսում է փողկապի տակից շոյել իր մորուքը: Իհարկե, եթե նա աշակերտին այդ տեսակ մոռթ ցույց տա, այդ դեռ վնաս չունի, գուցե հենց այդպես էլ պետք է, այդ մասին ես դատել չեմ կարող, բայց ինքներդ դատեցեք, եթե նա այդպես վարվի այցելուի հետ, կարող է շատ վատ հետևանք ունենալ. պարոն ռեկզորը կամ մի այլ ոք կարող է իր հասցեին ընդունել: Դրանից, սատանան գիտե, թե ինչ կծագի:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻՉ.— Ինչպե՞ս վարվեմ նրա հետ, պար-

զապես չգիտեմ. քանիցս նրան ասել եմ այդ մասին, Դեռ մի երկու օր առաջ էր, երբ մեր պարագլուխը պատահամար այցելեց պարապմունքներին, այդ մարդը այնպիսի մի ուրիշ սարքեց, որ օրումս նմանը տեսած չունեի: Նա այդ բարեսրտությամբ արեց, իսկ ես հանդիմանություն ստացա, թե պատանեկությունը ինչո՞ւ են ազատամիտ մտքեր ներշնչվում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Նույնպես պիտի նկատեմ ձեզ պատմական մասի դասատուի մասին: Ուշալ գլուխ է, այդ երկվում է, և բյուր գիտելիքներ ունի ձեռք բերած. սակայն այնչափ կրակոտ է դաս բացատրում, որ ինքն իրեն կորցնում է: Մի անգամ ես նրան ունկնդրել եմ: Ի՞նչ ասեմ. քանի դեռ խոսում էր ասորեստանցոց ու բարելացոց մասին, վնաս չունեի, բայց հենց որ հասավ Ալեքսանդր Մակեդոնացուն, էլ չեմ կարող նկարագրել, թե ինչ պատահեց մարդուն: Կարծես թե հրգեհ պատահած լիներ: Աստված վկա: Վար ցատկեց ամբիոնից և, ինչքան կռնեցումս ուժ կար, աթոռը գետնով տվեց: Ի՞նչ խոսք, Ալեքսանդր Մակեդոնացին, իհարկե, հերոս էր, բայց ի՞նչ կարիք աթոռները ջարդելու: զրանից միմիայն պետական գանձարկղին է վնաս հասնում:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻՉ.— Այո՞, տաքարյուն մարդ է: Մի քանի անգամ նկատողություն եմ արել նրան... Ասում է. «Ինչ կուզեք արեք, բայց գիտություն համար կյանքս չեմ խնայի»:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Այո՞: Այդպես է ահա ճակատագրի անմեկնելի օրենքը. խելոք մարդը կամ հարբեցող է լինում և կամ այնպիսի մի մոռթ ցույց տվող, որ սրբապատկերն անգամ չի գիմանա դրան:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻՉ.— Աստված հեռու պահի մարդուն ուսումնական գործում աշխատելուց: ամեն ինչից վախենում ես: Ամեն մեկը մեջ է ընկնում, ամեն մեկն ուզում է ցույց տալ, որ ինքն էլ խելոք մարդ է:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Այդ դեռ ոչինչ: Անիծյալ ինկո՞գնիտոն: Հանկարծ քիթը խոթի:— Ա՛, դուք այստե՞ղ եք, աղափնյակներս: Իսկ ո՞վ է, կասի, այստեղի դատավորը:— Լյապկին-Տյապկինն է:— Հապա՞ մի դեպք տվեք Լյապկին-Տյապկինին:— Իսկ ո՞վ է աստվածահաճո հաստատությանց հոգաբարձուն:— Զեմլյանիկան:— Հապա՞ մի դեպք տվեք Զեմլյանիկային: Ահա թե վատը որն է:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Բացատրեցեք, պարոններ, այդ ի՞նչ աստիճանավոր է գալիս:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Իսկ մի՞թե դուք դեռևս չեք լսել:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Լսել եմ Պյոտր Իվանովիչ Բորչինսկուց: Հենց նոր ինձ մոտ էր, փոստի գրասենյակում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Եվ ի՞նչ, ի՞նչ կարծիքի եք այդ մասին:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ինչ կարծիքի՞ եմ.— պատերազմ է լինելու թուրքերի դեմ:

ԱՄՈՍ ՏԵՆՈՂՈՐՈՎԻՉ.— Ճիշտ իմ խոսքը. ես էլ նույնը մտածեցի:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Եվ երկուսդ էլ գլուխներդ դոռ տվեք:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ճիշտ, ճիշտ, պատերազմ թուրքերի դեմ:

Այդ ամենը Ֆրանսիացին է խառնում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ի՞նչ պատերազմ թուրքերի դեմ: Պարզապես մեր բանն է բուրդ, ոչ թե թուրքերինը: Այդ արդեն հայտնի է, ես նամակ ունեմ ստացած:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ա՛, եթե այդպես է, ապա թուրքերի դեմ պատերազմ չի լինի:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Դե, հիմա ինչպե՞ս, ի՞նչ եք մտադիր, Իվան Կուզմիչ:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ես ի՞նչ. դուք ասացեք, Անտոն Անտոնովիչ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ես ի՞նչ ասեմ: Երկուդ շունեմ, բայց այնպես, մի թեթև... Վաճառականներից ու քաղաքացիներից երկուդ ունեմ: Ասում են, թե ես նրանց շատ եմ նեղը պահել, այնինչ, աստված է վկա, եթե երբեմն կաշառք վերցրել եմ, ապա, հավատացեք, առանց որևէ թշնամանքի: Ես մինչև իսկ կարծում եմ... (առնում է նրա թեր և մի կողմ տանում)— ես մինչև իսկ կարծում եմ. արդյոք որևէ մատնագիր չե՞ն ներկայացրել իմ մասին: Իրոք, ինչո՞ւ են մեզ մոտ ունիզոտ ուղարկում: Ի՞նձ լսեք, Իվան Կուզմիչ, հնարավոր չե՞ արդյոք, մեր բոլորիս օգտի համար, ձեր փոստային գրասենյակը մըտնող ամեն մի նամակ, ստացված թե ուղարկվելիք, այնպես, գիտեք էլի, մի թեթև բաց անել ու աչքի անցկացնել, տեսնել՝

չի՞ պարունակում արդո՞ք որևէ զեկուցագիր կամ պարզապես փոխնամակագրութուն: Եթե ոչ՝ ապա կարելի է նորից ծրարել կամ թե հենց այդպես, բաց վիճակումն էլ կարելի է հանձնել:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Գիտե՛մ, գիտե՛մ, ինձ մի՛ սովորեցրե՛ք. այդ ես անում եմ, սակայն ոչ նախազուշուրութունից: Գլուխս մահու տալու շափ սիրում եմ տեղեկանալ, թե ինչ նորութուն կա աշխարհիս երեսին: Պետք է ձեզ ասեմ, շատ հետաքրքրական ընթերցանութուն է. նամակ է պատահում, որ մեծագույն հաճույք է պատճառում: Այնպիսի անցուղարձե՛ր են նկարագրվում... և որքա՛ն խրատական բան... Ավելի շահեկան, քան «Մոսկովյան Տեղեկագրերում»¹:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Եվ ի՞նչ, ասացե՛ք խնդրեմ, ձեր կարգացածների մեջ որևէ բան չկա՞ Պետերբուրգից ժամանող պաշտոնյայի մասին:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ո՛չ, Պետերբուրգին վերաբերող ոչինչ չկա, սակայն, Կոստրոմային և Սարատովին՝ ինչքան ասես: Ափսո՛ս, ափսո՛ս, որ նամակներ չեք կարդում: Հրաշալի տողեր են լինում: Օրինակ, մոտ օրերս մի պորուշիկ իր ընկերոջը ուղարկած նամակում նկարագրել է մի պարահանդես ամենաաշխույժ ոճով... շատ, շատ հաճելի ձևով: Իմ կյանքը, սիրելիդ իմ բարեկամ, — ասում է, — ընթանում է երկնախավերում. օրիորդներն՝ անպակաս, երաժշտութունը նվագում է, շտանդարտը՝ սլանում է... մե՛ծ, մե՛ծ զգացմունքով է նկարագրված: Ես դիտմամբ պահել եմ մոտս: Ուզո՞ւմ եք, կարդա՛մ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ո՛չ, հիմա դրա ժամանակը չէ: Ուրեմն, շնորհ արե՛ք, Իվան Կուզմիչ. եթե բան է, հանդիպե՛ք որևէ գանգատի կամ զեկուցագրի, առանց այլևայլի պահեցե՛ք:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Մեծ հաճույքով:

¹ Խոսքը «Московские Ведомости» թերթի մասին է: Հրատարակվել է 1756-ից մինչև 1917 թվականի փետրվարը:

² Շտանդարտ — զինանշանով դրոշ ընդհանրապես կամ հեծելազորի դրոշակ մասնավորապես: Գրոշակակիր զինվորականը կոչվում էր շտանդարտ-յունկեր: «Շտանդարտը սլանում է» ասելով փոստապետը նկատի ունի հենց այդ շտանդարտ-յունկերին:

ԱՄՈՍ ՏԵՆԴՈՐՈՎԻՉ.— Զգուշացե՛ք, մի օր կտուժե՛ք դրա՛ համար:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ա՛հ, տեր աստված:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Վնաս չունի, վնաս չունի: Այլ բան է, եթե հրապարակվելու լինե՛ր, բայց հիմա չե՞ որ դա սոսկ ընտանեկան մի գործ է:

ԱՄՈՍ ՏԵՆԴՈՐՈՎԻՉ.— Հա՛, վատ գլխացավանք հրապարակ եկավ: Իսկ ես, խոստովանք լինի, այն է՝ գալիս էի ձեզ մոտ՝ հրամցնելու մի շնիկ: Հարազատ քույրն է այն որձ շան, որին դուք լավ ճանաչում եք: Կսել եք, չե՞, որ Զեպտովիչն ու Վարխուլինսկին հողավեճ են սկսել. իմ բախտն է բանել. հա՛ նապաստակներ եմ որսում թե՛ մեկի և թե՛ մյուսի հողերի վրա:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ա՛խ, բարեկամ, աչքիս հիմա նապաստակ կգա: Անիծյալ ինկո՞գնիտոն է մխվել գլխումս: Հենց այն է՝ սպասում եմ, որ դուռը կբացվի և շոա՛խկ...

ՏԵՍԻՆ III

Նայե՛ք, Բորչինսկի և Դորչինսկի, երկուսն էլ շնչափառ:

ԲՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Արտակա՛րդ դիպված:

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Անակնկա՛լ լուր:

ԱՄԵՆՔԸ.— Ի՞նչ կա, ի՞նչ է պատահել:

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Անակնկալ բան. գալիս ենք հյուրանոց...

ԲՈՐՉԻՆՍԿԻ.— (ընդհատելով) — Գալիս ենք Պյոտր Իվանովիչի հետ հյուրանոց...

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— (ընդհատելով) — Է՛, թույլ տվե՛ք, Պյոտր Իվանովիչ, ես պատմեմ...

ԲՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Է՛, ո՛չ, թո՛ւյլ տվե՛ք ես... թո՛ւյլ տվե՛ք... թո՛ւյլ տվե՛ք... դուք հարկ եղած ոճն էլ չունե՛ք...

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Իսկ դուք թելը կկորցնե՛ք և բուրբու չե՛ք հիշի:

ԲՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Կհիշեմ, աստված է վկա, կհիշեմ: Մի՛ խանգարե՛ք, թողե՛ք ես պատմեմ: Մի՛ խանգարե՛ք: Շնո՛րհ արե՛ք, պարոններ, ասացե՛ք, Պյոտր Իվանովիչին, որ չխանգարի:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Դե՛, ասացե՛ք, ի սեր ասածո, ի՞նչ է

պատահել: Սիրտս տեղահան արիք: Նստեցե՛ք, պարոններ: Աթո՛ւ առեք: Պյտոր Իվանովիչ, ահա ձեզ աթոռ: (Ամենքը նստառում են զույգ Պյտոր Իվանովիչների շուրջ): Դե՛ ի՞նչ կա, ի՞նչ է պատահել:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Թո՛ւյլ տվեք, թո՛ւյլ տվեք: Տիմա մեկ-ամեկ կասեմ: Հենց որ հաճույք ունեցա դուրս գալու ձեր տնից— այն բանից հետո, երբ դուք հաճել էիք շփոթվել ձեր ստացած նամակից, այո՛— հենց նույն միջոցին դիպա... Չէ՛, խնդրում եմ, մի՛ ընդհատեք, Պյտոր Իվանովիչ: Ես ամեն ինչ, ամեն ինչ, ամեն ինչ հիշում եմ:— Այսպես ուրեմն, հաճեցե՛ք դիտել, դիպա Կորոբկինի մոտ: Բայց չգտնելով Կորոբկինին տանը, անցա Ռաստակովսկու մոտ, Ռաստակովսկուն էլ տանը չգտնելով, այցելեցի՝ ահա Իվան Կուզմիչին՝ հայտնելու նրան ձեր ստացած նոր լուրը, և նրա մոտից դուրս ելնելով՝ հանդիպեցի Պյտոր Իվանովիչին...

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Այն կրպակի մոտ, որտեղ կարկանդակ են վաճառում:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Այն կրպակի մոտ, որտեղ կարկանդակ են վաճառում: Հանդիպելով Պյտոր Իվանովիչին, ասում եմ նրան. լսե՛լ եք արդյոք այն լուրի մասին, որ առել է Անտոն Անտոնովիչը ստույգ նամակից: Իսկ Պյտոր Իվանովիչն արդեն լսած է եղել ձեր դռնպանուհի Ավդոտյայից, որը, չգիտեմ թե ինչ նպատակով, ուղարկված է եղել Ֆրիլպ Անտոնովիչ Պոչելուեի մոտ:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— (ընդհատելով)— Ֆրանսիական օդու համար տակառ բերելու:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— (ես մղելով նրա ձեռքերը)— Ֆրանսիական օդու համար տակառ բերելու: Իսկույն Պյտոր Իվանովիչի հետ միասին քայլերս ուղղեցինք Պոչելուեի տունը... Չէ, Պյտոր Իվանովիչ... դուք ինձ մի՛ ընդհատեք, խնդրում եմ, մի՛ ընդհատեք... Գնում ենք Պոչելուեի մոտ, մեկ էլ, կես ճամփին, Պյտոր Իվանովիչն ասում է. եկե՛ք մտնենք պանդոկը: Փորումս, առավոտից բան չուտելու պատճառով, ստամոքսային ցնցումներ են լինում... այո՛, Պյտոր Իվանովիչի փորում: Իսկ պանդոկում, ասում է, հենց նոր թարմ սաղմոն են ստացել. մի թեթև կնախաճաշենք:— Հենց նոր էինք ոտք դրել պանդոկ, և հանկարծ՝ մի երիտասարդ...

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— (ընդհատելով)— Հաճե՛ք արտաքինով, քաղաքացիական հագուստով...

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Հաճելի արտաքինով, քաղաքացիական հագուստով, ետ ու առաջ է անում սենյակում, դեմքը՝ մի տեսակ մտախոհ, կերպարանք... շարժուձևը... և այստեղ էլ (ձեռքը ճակատի շուրջը շարժելով) բազո՛ւմ, բազո՛ւմ բան կա: Սիրտս կարծես մի նախազգացում ընկավ, և ահա ասում եմ Պյտոր Իվանովիչին. «Չէ՛, սա հասարակ բան չէ: Իսկ Պյտոր Իվանովիչը արդեն ձեռքի նշանով մոտ էր կանչել պանդոկապանին, պանդոկապան Վլասին. նրա կիներ մի երեք շաբաթ առաջ տղա է բերել, այնքան էլ ժիր տղա է, իր հոր նման պանդոկ է պահելու:— Կանչելով Վլասին, Պյտոր Իվանովիչը՝ արի՛ ու հարց տուր կամացուկ. ո՞վ է, ասում է, այս երիտասարդը: Վլասն էլ թե՛ սա, ասում է... մի՛ ընդհատեք, Պյտոր Իվանովիչ, խնդրում եմ, մի՛ ընդհատեք: Դուք շեք կարողանա պատմել, աստված է վկա, շեք կարողանա. դուք շշնջախոս եք, ձեր մի ատամը, ես գիտեմ, շվոց է հանում... Սա, ասում է, մի երիտասարդ է, աստիճանավոր է, այո՛, եկել է Պետերբուրգից, անուն-ազգանունն էլ, ասում է, Իվան Ալեքսանդրովիչ Խլեստակով, գնում է, ասում է, Սարատովի նահանգը և, ասում է, շատ տարօրինակ է իրեն պահում. երկրորդ շաբաթն է այստեղ է, պանդոկից շի հեռանում, ամեն ինչ ապատիկ է վերցնում և ոչ մի կոպեկ չի ուզում վճարել: Հենց որ այդ ասաց, կարծես ի վերուստ միտքս պայծառացավ: Է՛, ասացի ես Պյտոր Իվանովիչին...

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Չէ՛, Պյտոր Իվանովիչ, այդ ես ասացի՛ է՛:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Դե դուք ասացիք, հետո էլ ես ասացի: Է՛. ասացինք ես ու Պյտոր Իվանովիչը, ինչո՞ւ պիտի այդ մարդը նստի այստեղ, եթե իրոք Սարատովի նահանգն է գնում:— Ա՛յդ է որ կա, այդ մարդը, ուրեմն, հենց այն աստիճանավորն է:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ո՞վ, ի՞նչ աստիճանավոր:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Այն աստիճանավորը, որի մասին հաճել էիք տեղեկություն ստանալ, ռեիզորը:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (աճաբեկված)— Ի՞նչ եք ասում, տեք ընդ ձեզ, այդ ես չէ:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Նա է. ո՛չ փող է տալիս, ո՛չ գնում է: Էլ ս՛վ կարող է լինել, եթե ոչ նա:— Ուղեգրի մեջ էլ նշանակված է՝ Սարատով:

ՐՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Նա է, նա, աստված վկա, նա է... Այնպես էլ դիտող աչք ունի, ամեն ինչ հայացքով գննեց, տեսավ թե չէ, որ ես ու Պյոտր Իվանովիչը սաղմոն ենք ուտում, առավելապես այն պատճառով, որ Պյոտր Իվանովիչն իր ստամոքսի հոգսով էր զբաղված... այո՛... ապա նույնիսկ մեր ափսոսանքի մեջ աչքը գցեց: Վախից սարսուռ անցավ մարմնովս:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Տե՛ր երկնավոր, ողորմի՛ր մեղավորենք: Իսկ նա այնտեղ ո՛ր սենյակումն է տեղավորված:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Հինգերորդ համարում, սանդուղքի տակ:

ՐՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Այն համարում, որտեղ հերու եկվոր օֆիցերները տուրուզմփոց սարքեցին:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Եվ վաղո՞ւց է, ինչ այստեղ է:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Երկու շաբաթ կա: Ժամանել է Բարսեղ Եգիպտացու օրը:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Երկու շաբաթ: (Մեկուսի) — Վա՛յ իմ գլխին, դուք ինձ փրկեցեք, բարեպաշտ սրբեր. այս երկու շաբաթվա ընթացքում գանակոծվել է ունտեր-օֆիցերի կինը, կալանավորներին պարեն չի տրվել, փողոցներում հարբեցողներ, աղտոտություն: Ամոթ ու խայտառակություն: (Ձեռքերով բռնում է գլուխը):

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻՉ.— Դեհ, ուրեմն, Անտոն Անտոնովիչ, հանդիսավոր կերպով ուղևորվենք հյուրանոց:

ԱՄՈՍ ՖԵՆՏՆՈՐՈՎԻՉ.— Ո՛չ, ո՛չ: Առաջին հերթին թող ներկայանան պարագլուխը, հոգևոր դասը, վաճառականությունը: Չէ՞ որ «Դործք Հովհան Մաստնի» գրքի մեջ էլ ասված է...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ո՛չ, ո՛չ, թույլ տվեք՝ ես ինքս: Կյանքումս դժվարին դեպքեր ունեցել եմ, դուրս եմ պրծել, և դեռ շնորհակալության էլ եմ արժանացել, աստծով հիմա էլ կպրծնեմ: ('Իմանով Բարչինսկուեմ) — Ասում եք, երիտասարդ մարդ է:

ՐՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Երիտասարդ, քսաներեք-քսանչորս տարեկան, գուցե քիչ ավելի:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Առավել լավ, երիտասարդի ինչ լինելը ձեռաց կիմանաս: Վա՛յ է թե որ տարիքն առած սատանայի մեկը լինի, իսկ երիտասարդը ոտով-գլխով ջրի երեսին է: Դուք, պարոններ, պատրաստություն տեսեք, ամեն մեկդ իր շրջանակում, իսկ ես կուղևորվեմ ինքս կամ թեկուզ հենց Պյոտր Իվանովիչի հետ, մասնավոր կերպով, իբր այցելելու և տեղեկանալու՝ արդյոք ուղևորներն անախորժություններ չե՞ն կրում: Է՛յ, Սվիստունով:

Սվիստունով.— Ի՞նչ կհրամայեք:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Իսկույն գնա՛ կանչիր այստեղ քաղաքամասի ոստիկանապետին կամ թե ոչ, դու ինձ պետք ես: Ասա այնտեղ որևէ մեկին, թող որքան կարելի է շուտ կանչի՝ ղաքամասի ոստիկանապետին, իսկ ինքդ արի այստեղ:

Ոստիկանը եկին դուրս է վազում:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻՉ.— Գնանք, գնանք, Ամոս Ֆեոդորովիչ: Իրոք որ կարող է փորձանք պատահել:

ԱՄՈՍ ՖԵՆՏՆՈՐՈՎԻՉ.— Դե՛հ ինչու եք անհանգիստ: Մաքուր թասակներ կհազցնեք հիվանդների զլխին, պրծավ գնաց:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻՉ.— Թասակներն ի՛նչ: Հրամայված էր՝ հիվանդներին վարսակապուր տալ, այնինչ մեր բուլոր միջանցքներում այնպիսի մի կաղամբահոտ է կանգնած, որ ոչ մի քիթ չի դիմանա:

ԱՄՈՍ ՖԵՆՏՆՈՐՈՎԻՉ.— Դե, ես այդպիսի հոգսերից ազատ եմ: Իրոք, ո՛ւմ մտքով կանցնի այցելել գավառական դատարանը: Իսկ եթե փորձի էլ թղթերից որևէ մեկը աչքի անցկացնել, իր օր ու արևը կանիծի: Ահա տասնևհինգ տարի է, ինչ նստած եմ դատավորական աթոռին, բայց հենց որ փորձում եմ խորանալ որևէ գրություն մեջ — ա՛հ, իսկույն ձեռք եմ քաշում: Ինքը՝ Սողոմոնը¹, գլուխ չի հանի, թե որն է արդարը և որն անարդարը:

Դատավոր, աստվածաճան հաստատությունների հոգաբարձուն, ուսումնաբանների տեսուչը և փաստապետը գնում են ու դռն շեմփե դիպչում են վերագործող օստիկանին:

¹ Խոսքը հրեական Սողոմոն թագավորի մասին է, որն ըստ ավանդության ապրել է X դարում մ. թ. առաջ և որին առասպելը վերագրում է իմաստություն:

Քաղաքացեալ, Քարչեակի, Դարչեակի և ոստիկան

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Լսի՛ր, դրսում կառքս կանգնած է:

ՈՍՏԻԿԱՆ.— Կանգնած է:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Գնա՛ փողոց... կամ ո՛չ, կա՛ց: Գնա՛, բեր... բայց որտե՞ղ են մյուսները: Մի՛թե միայն դու ես այստեղ: Չէ՞ որ հրամայեցի, որպեսզի Պրոխորովն էլ լինի: Որտե՞ղ է Պրոխորովը:

ՈՍՏԻԿԱՆ.— Պրոխորովը քաղաքամասի շենքումն է, բայց թե գործի դնելու վիճակում չէ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Այդ ինչպե՞ս:

ՈՍՏԻԿԱՆ.— Հենց այնպես: Առավոտը գիշերով բերին նրան անզգա հարբած: Երկու դույլ շուր ածեցինք գլխին, բայց էլի ուշքի չեկավ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (զուխը բռնելով)— Ա՛խ, տեր աստված, տեր աստված: Իսկույն գնա փողոց, կամ թե ո՛չ— նախ վազիր սենյակս և բեր այնտեղից սուրս և նոր գլխարկս: Դե, Պյոտր Իվանովիչ, գնանք:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Ե՛ս էլ, ե՛ս էլ... Թո՛ւյլ տվեք ինձ նույնպես, Անտոն Անտոնովիչ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ո՛չ, ո՛չ, Պյոտր Իվանովիչ, չի կարելի, չի կարելի, անհարմար է, կառքումն էլ շենք տեղավորվի:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Վնաս չունի, վնաս չունի, ես հենց այնպես՝ թեթև-թեթև վազ կտամ կառքի հետևից: Ուզածս շատ չի՝ մի մտիկ տամ դուան ճեղքից՝ ինչպես է նա իրեն պահում...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (ձեռքն առնելով սուրը, ոստիկանին)— Հիմա վազիր, հավաքիր տասնապետներին և թող յուրաքանչյուրը... Տես թե սուրս ինչպես է ճանկոտվել: Անիծած Արզուլին վաճառականը տեսնում է, չէ՞ որ քաղաքապետի սուրը մաշվել է, բայց նորը չի ուղարկում: Օ՛, նենգավոր ժողովուրդ են: Հիմա այդ խարդախները, թվում է ինձ, արդեն ծածուկ խնդրազրեր են պատրաստում ներկայացնելու համար: Թող յուրաքանչյուրն իր ձեռքն առնի մի-մի փողոց... Թո՛ւ, սաստանան տանի՛ փողոց... մի-մի ավել, և թող մի լավ ավելն դեպի պանդոկ տանող փողոցը. տես որ մաքուր ավիեն... Հասկացա՞ր: Բայց դո՛ւ, դու, դու էլ զգաստ եղիր, ես քեզ լավ

եմ ճանաչում — հա՛ խնամիանում ես և արծաթե գդալներ ծլկեցնում ու թաքցնում կոշիկիդ ճաքերում: Զգույշ կաց, իմ աչքից բան չի փախչի... Դե այդ ի՞նչ բերիր Չերնյակ վաճառականի գլխին, հը՞. նա քեզ մունդիրիդ համար երկու արշին մահուդ տվեց, իսկ դու ամբողջ թուփը գողացար: Ի՛նձ նայիր, պաշտոնիդ համեմատ շես վերցնում: Գնա՛:

Նույն և Բազաճամասի ոստիկանացեալ

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ա՛, Ստեպան Իլլիչ: Ասացեք, ի սեր աստծո, այդ ո՞ւր եք շքացել: Սա ինչի՞ է նման:

ՔԱՂԱՔԱՄԱՍԻ ՈՍՏԻԿԱՆԱՊԵՏ.— Հենց այստեղ, մոտերքում էի դարպասի մոտ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Դե, ականջ դրեք, Ստեպան Իլլիչ: Պետերբուրգի այն աստիճանավորն արդեն եկել է: Ինչպե՞ս կարգադրեցիք գործերը:

ՔԱՂԱՔԱՄԱՍԻ ՈՍՏԻԿԱՆԱՊԵՏ.— Ինչպես որ հրամայել էիք: Ոստիկան Պուզովիցինին տասնապետների հետ միասին ուղարկեցի մայթերը մաքրելու:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Իսկ Դերժմորդան ո՞ւր է:

ՔԱՂԱՔԱՄԱՍԻ ՈՍՏԻԿԱՆԱՊԵՏ.— Դերժմորդան հըշեջ մեքենայով արդեն մեկնեց:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Իսկ Պրոխորովը հարբած է:

ՔԱՂԱՔԱՄԱՍԻ ՈՍՏԻԿԱՆԱՊԵՏ.— Հարբած է:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Բայց ինչպե՞ս թույլ տվիք:

ՔԱՂԱՔԱՄԱՍԻ ՈՍՏԻԿԱՆԱՊԵՏ.— Աստծուն է հայտնի: Երեկվա օրը քաղաքից դուրս ինչ-որ կոիվ է պատահել. գնաց կարգ հաստատելու, բայց վերադարձավ հարբած:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ինձ լսեք: Այ թե ինչ պետք է անել: Ոստիկան Պուզովիցինը... նա բարձրահասակ տղա է, թող բերկարգության համար կանգնի կամրջի գլխին: Իսկույն եեթ պետք է ցրիվ տալ այն խարխուլ ցանկապատը, որ կոշկակարի խանութի կողքին է, և ցցել տվեք այնտեղ մի ծղոտն նշանաձող, որպես թե պլանավորում է կատարվում: Որքան ավելի քարուքանդ տեղեր լինեն, այնքան դա նշան է քաղաքը կառավարողի գործունեության: Ա՛խ, տե՛ր աստված, բոլո-

Աննա Անդրեան և Մարիա Անտոնովնա

Եւստ Ե՛ն վազում:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Ո՞ւր է, Ի՞նչ եղան: Ա՛խ, տեր աստված... (Բանալով դուր) — Ամուսի՛նս, Անտո՛շա, Անտո՛ն: (Խոսում է արագ) — Դո՛ւ ես, դո՛ւ, քո պատճառով եղավ: Հա՛, մյուլ ես տալիս՝ «Հիմա՛ քորոցս, հիմա՛ վզնոցս»: (Վազում է դեպի լուսամուտը և կանչում) — Անտո՛ն, ո՞ւր, ո՞ւր: Արդեն եկե՛լ է, հա՛, ուկիզո՞րն է, բեղերո՞վ, Ի՞նչ բեղեր ունի:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏԻ ԶԱՅՆԸ.— Հետո՛, հետո՛, ա՛յ կնիկ:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Հետո՞: Այ քեզ նորութուն — հետո: Ես չեմ ուզում հետո... Ինձ միայն մի խոսք ասա. գնդապե՛տ է: Հա՞: (Քամահրանով) — Քշեց գնաց: Ես միտդ կբերեմ: Եվ ամենը՝ քո պատճառով. «Մայրիկ, մայրիկ, սպասեցեք, ծոծրակիս վզնոց ամրացնեմ, ես իսկույն»: Ահա քեզ քո իսկույնը, ստացիր. ոչինչ չիմացանք: Եվ բոլորը՝ քո այդ անպիտան կոկետության երեսից. իմացար թե չէ, որ փոստապետն է այստեղ, ու հա՛ սկսեցիր հայելու առաջ կտորատվել. մեկ այս կողմից է մոտենում, մեկ այն կողմից: Երևակայում է, թե նա քարը է գալիս իր հետևից, այնինչ նա, բավական է որ դու մեջքով դառնաս, իր դեմքն է ծոում քո հետևից:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Դե հիմա Ի՞նչ կարող ենք անել, մայրիկ: Միևնույն է, մի-երկու ժամից ամեն ինչ կիմանանք:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Մի-երկու ժամից: Խորին շնորհակալություն: Պատասխա՛ն հրամցրեց: Ինչպե՛ս մտքովդ շանցավ ասել, որ մի երկու ամսից է՛լ ավելի լավ կարելի՛ է իմանալ: (Վախ է՝ ընկնում լուսամուտից) — Է՛յ, Ավդոտյա: Ի՞նչ: Ասա՛, Ավդոտյա, որևէ բան լսե՛լ ես նոր եկած մարդու մասին... Չե՞ս լսել: Ի՞նչ հիմարն ես: Չեղքե՞րն է թափահարում: Թող թափահարի, իսկ դու, այնուամենայնիվ, պիտի հարց ու փորձ անեիր: Այսքան բանը շնորհք չունեցար իմանալու: Գլխումդ քամի է, ուշքդ ու միտքդ փեսացուներն են: Ի՞նչ: Իսկույն քշեցի՞ն: Իսկ դու վազեիր կառքի հետևից: Գնա՛, իսկույն ա՛թ գնա՛: Լսո՞ւմ ես, վա՛զ տուր, հարցուփորձ արա, թե ուր են գնացել. մի լավ տեղեկացիր՝ ո՞վ է եկողը, Ի՞նչ

րովին մտացա, որ այդ ցածկապատի մոտ մի քառասուն սայլի շափ ամեն տեսակ աղբ է թափված: Այս Ի՛նչ կեղտոտ քաղաք է: Հերիք է, որեէ տեղ մի արձան կանգնեցնես կամ թեկուզ մի ցանկապատ, էլ որտեղից ասես, որ շեն բերի ու թափի ամեն տեսակի աղտոտություն: (Հառաչում է): — Ծթե բան է՝ եկվոր աստիճանավորը հարց տալու լինի ծառայողներին՝ գո՛հ են արդյոք, բոլորն էլ պատասխանեն՝ «Միանգամայն գո՛հ ենք, ձերդ աղնվություն»: Իսկ թե մեկնումեկը դժգոհ հանդիսանա՛ ես նրան հետո այնպիսի դժգոհություն ցույց կտամ, որ... Թ՛հ, օ՛հ, օ՛հ, ը՛հ, մեղա քեզ, բազում մեղա... (Գլխարկի փոխարեն տալին է վերցնում ձեռքը) — Թող մի աստված տա՛ այս ամենը շուտով անցնի-պրծնի մեր գլխից, ես այնպիսի մի մոմ վառել կտամ, որպիսին ղեռ ոչ ոք վառած չկա: Այդ անասուն վաճառականներից ամեն մեկին կպարտադրեմ երեքական փութ մեղրամոմ հայթայթելու: Թ՛, տե՛ր իմ աստված, տե՛ր իմ աստված: Գնանք, Պյոտր Իվանովի: (Գլխարկի փոխարեն ուզում է գլխին դնել տալիք):

ՔԱՂԱՔԱՄԱՍԻ ՈՍՏԻԿԱՆԱՊԵՏ.— Անտոն Անտոնովիչ, այդ գլխարկը չէ, այլ տուփն է:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Տուփն է, թող տուփը լինի: Սատանան տանի: Հա՛, եթե հարց տրվի, թե ինչո՞ւ չի կառուցված աստվածահաճո հաստատությունց կից եկեղեցին, որի համար սրանից մի հինգ տարի առաջ գումար էր հատկացված, շմոռանան պատասխանել, որ սկսված է եղել, բայց այրվել է: Ես այդ մասին զեկուցագիր էլ եմ ներկայացրել: Չլինի թե մեկը հիմարանա ու դուրս տա, թե շենքը իսկի չէր էլ սկսված: Դերժիմորդային էլ ասացեք, որ իր բռունցքներին շատ ազատություն շտա. թե չէ նա, հանուն կարգապահության, հա՛ աչքեր է, որ կապտեցնում է — մեղավորին էլ, արդարին էլ: Գնանք, գնանք, Պյոտր Իվանովի: (Գնում է ու վերադառնում) — Ձինվորներին դուրս չթողնել փողոց անհազուտ. այդ անպիտաններից շատ-շատ շապկի վրա մուկերի հագնեն, իսկ տակի մասում՝ ոչնչից ոչինչ:

Բոլորը հնում են:

տեսք ունի: Լսո՞ւմ ես: Դուան ճեղքից նայիր, ամեն ինչ իմա-
ցիր, աչքերի գույնն էլ շմոռանա՞ սև են, թե ոչ, և ապա իս-
կույն վերադարձիր. լսո՞ւմ ես: Շո՞ւտ, շո՞ւտ, շո՞ւտ, շո՞ւտ
(Կանչում է մինչև վարագույրի իջնելը: Հենց այդպես էլ վա-
րագույրը փակում է նրանց՝ լուսամուտի մոտ կանգնած):

ԱՐԱՐՎԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

Փոքրիկ սենյակ նյութանցում: Անկողին, սեղան, ճամպուռ, գա-
տարկ մի շիշ, կոշիկներ, շորի խոզանակ և այլն

ՏԵՍՒԼ I

Օսիպը պառկած է իր տիրոջ մահճակալի վրա

ՕՍԻՊ. — Սատանան տանի, այնպես ուտել եմ ուզում, ու
փորումս էլ այնպիսի տրաքտրաքոց է, ասես մի ամբողջ զո-
րագունդ փողեր է փչում: Հնար չի լինում էլի, որ հասնենք
տուն: Ի՞նչ կհրամայես անել, երկրորդ ամիսն է արդեն, ինչ
մեկնել ենք Պիտերից¹: Ունեցած փողերը ճամփին քամուն է
տվել աղունիկս, հիմա էլ պոչը քաշած՝ նստել է ու էլ վեր-
վեր չի թռում: Ախր կհերիքեր ու լավ էլ կհերիքեր ճամփի
ծախսի համար, բայց թե ամեն մի քաղաքում պետք է
իրեն ցույց տա, չէ՞: (Տնագ առնելով) — «է՛յ, Օսիպ, գնա մի
լավ սենյակ ճարիր, լավագույնը, ճաշն էլ ամենից լավը լինի,
ես վատ ճաշի սովոր չեմ, իմ ճաշը պետք է լավագույնը լինի»:
Ախր մի բան էլ լիներ ինքը, եղած-չեղածը մի շնչին երիտու-
րատոր² է՞, Անց ու դարձողի հետ ծանոթանում է, թուղթ է
խաղում: Հիմա էլ, տանուլ տված, շոր քարին է նստել: Է՛խ,
զզվեցի այս տեսակ կյանքից, ճշմարի՛տ, գյուղն ավելի լավ է:
Ճիշտ է, ես ու գեռ չկա գյուղում, բայց հոգս էլ չկա: Կնեկ
առ քեզ համար ու ամբողջ կյանքդ թախտիդ ձգված՝ կար-
կանդակներ անուշ արա: Դեհ, իհարկե, ի՞նչ խոսք, իսկականը
որ ասելու լինենք, Պիտերում կյանքն ամենից լավն է: Փող

լինի, թե չէ՝ կյանքը ընտիր ու քաղաքավարի է, է՛լ թատրոն-
ներ, է՛լ շուն պարածողներ. ինչ որ սիրտդ ուզեց: Բոլորը
խոսում են կարգին, ինչպես վայել է. շատ-շատ ազնվական-
ներին զիջեն: Շշուկին շուկան ես գնում, վաճառականները քեզ
«պատվելի» են ասում, գետն անցնելիս՝ նավակում աստիճա-
նավորի կողքին կնստես: Սիրտդ անուշ գրույց ուզեց, մտիր
որևէ խանութ, այնտեղ քեզ աշխարհ տեսած զինվորականը
ճամբարի կյանքից կպատմի և կհայտնի, թե երկնքի վրա
ամեն մի աստղ ինչ նշանակություն ունի, այնպես որ՝ ամեն
ինչ պարզ տեսնում ես, ասես բռանդ վրա: Մեկ էլ տեսար՝
ներս մտավ մի օֆիցերի կնիկ և կամ թե մի նաժիշտ, տեսքով
այն տեսակը, որ... պա՛, պա՛, պա՛: (Թեքն ծիծաղում է և
քափախում գլուխը): Գալանտերյական¹ բարք ու վարժունք
է, գրողը տանի: Անքաղաքավարի խոսք օրումդ չես լսի. ամեն-
քը քեզ «ղուք» են ասում: Քայլելուց ձանձրացար՝ կա՛ոք վերց-
րու ու ձգվիր մեջը աղայավարի: Իսկ եթե չուզեցիր վճարել՝
համեցե՛ք. ամեն մի շենք երկու դարպաս ունի, և կարող ես
այնպես ծլկվել, որ ոչ մի սատանա քեզ չի գտնի: Մի բան
վատ է: Օր կլինի լավ կկշտանաս, օր էլ կլինի՝ քաղցից քիչ
կմնա սատկես, ա՛յ, ոնց որ հիմա ենք: Ախր ամեն բանում
ինքն է մեղավորը, ի՞նչ անես նրան: Հայրը փող է ուղարկում,
փոխանակ պահելու, ի՛հ, ո՞ւմն ես ասում, իրեն տալիս է
խմելու: Կառք է նստում, ամեն օր արի՛ նրա համար թատրո-
նի տոմս ճարիր: Իսկ մի շաբաթից հետո, մեկ էլ տեսար, իր
նոր կարած ֆրակը շուկա է հանում ծախելու: Մեկ-մեկ այն-
պես է լինում, որ ունեցած-չունեցածը մինչև վերջին շապի-
կը կծախծխի, վրան կմնա մի սերթուկ ու մի շինել... Աստված
է վկա, ճիշտ եմ ասում: Մահուղն էլ՝ ընտիր անզլիական, մի
ֆրակը վրան կնստի 150. ոուբլի, իսկ շուկայում 20 ոուբլով
կքշի, շավարների մասին հո էլ խոսք չկա, շան մսի գնով
կտա: Իսկ պատճա՞ռը. պատճառն այն է, որ գործով չի զբաղ-
վում, պաշտոնատեղի գնալու փոխարեն՝ պրիշպեկտով² թրև
է գալիս, թուղթ է խաղում: Է՛խ, թե որ մեր ծեր պարոնն

1 Այդպես էր կոչում հասարակ ժողովուրդը Պետերբուրգ քաղաքը:
2 Ազավազված ռեզիստանտ բան է, որ նշանակում է մատենավար:

1 Գարձյալ ազավազում. շփոթված են գալանտ (սրբակիրթ) և գալան-
տերես (հագուստեղենի մանր ապրանք) բառերը:
2 Ազավազում պրոսպեկտ (պողոտա) բառի:

իմանար: Նա մտիկ չէր տա, որ աստիճանավոր ես: շապիկը կբարձրացնեիր ու՛ տուր թե կտաս, այնպես, որ մի շորս օր քամակը կբորեիր: Թե ծառայում ես՝ մարդավարի ծառայիր: Ա՛յ, հիմա էլ՝ պանդոկատերն ասաց, որ ուտելիք չի տա, մինչև առաջվանի համար չվճարենք: Իսկ թե չվճարեցի՞նք... (Հոգո՞ց հանելով) — Ա՛խ, տեր աստված, գոնե մի շշի լինեիր: Այնպես եմ սոված, որ ողջ աշխարհը կուտեի հիմա: Դուռն են ծեծում: Ինքը կլինի: (Շտապով վեր է բռնում մահճակալից):

ՏԵՍԻՆ II

Օսիպ և Ելիսապետ

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ա՛հ, վերցրո՛ւ այս: (Մեկնում է գլխարկն ու՛ ձեռնափայտը): Ահա՛, դարձյալ թավալվել էիր անկողնուս վրա:

ՕՍԻՊ.— Ինչի՞ պիտի թավալվեի: Անկողին չե՞մ տեսել, ի՞նչ է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Փշում ես, թավալվել ես: Տեսնո՞ւմ ես, ամբողջն իրար է խառնված:

ՕՍԻՊ.— Ախր ինչի՞ս է պետք: Անկողին չե՞մ տեսել, ի՞նչ է: Ոտքեր ունեմ՝ կկանգնեմ: Ի՞նչ կարիք ունեմ ձեր անկողնուն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (անցուղաբձ անելով) — Մի տես այնտեղ, թղթապարկում, ծխախոտ շունե՞նք:

ՕՍԻՊ.— Էլ ի՞նչ ծխախոտ: Երեք օր առաջ վերջինը ծխեցիր:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (բայում է և տարբեր ձևերով սեղմում է իր շուրթերը: Վերջապես ասում է վճռական և բարձրաձայն) — Լսի՛... է՛յ, Օսիպ:

ՕՍԻՊ.— Ի՞նչ կհրամայեք:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (բարձրաձայն, բայց ոչ այնքա՞ն վճռական) — Մի գնալիր այնտեղ...

ՕՍԻՊ.— Որտե՞ղ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ — (բնավ ոչ վճռական և ոչ էլ բարձրաձայն. ավելի խնդրելու եղանակով) — Ներքե... բուֆետ... Այնտեղ ասա՛... թող ինձ ճաշ տան:

ՕՍԻՊ.— Չէ՛, ես այնտեղ գնացողը չեմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ինչպե՞ս ես համարձակվում, ապուշ:

ՕՍԻՊ.— Հենց այդպես: Միևնույն է, գնամ էլ՝ բան դուրս չի գա: Պանդոկատերն ասաց, որ էլ ճաշ չի տալու:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ինչպե՞ս կհանդգնի շտալ: Ի՞նչ անհեթեթություն:

ՕՍԻՊ.— Դեռ,— ասում է,— քաղաքապետի մոտ էլ կգնամ: Երրորդ շաբաթն է պարտնդ փող չի վճարում: Դու ու քո պարտնը,— ասում է,— խարդախներ եք, ու պարտնդ էլ խաբեբայի մեկն է: Մենք,— ասում է,— նման գող-ավազակներ շատ ենք տեսել:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Դու էլ հո արգեն ուրախ ես, անասուն, երեսիս ասել այդ բոլորը:

ՕՍԻՊ.— Ասում է՝ «Այդպես հո ամեն մեկը կարող է գալ, բուն դեմը, պարտքով ապրել ու հետո դուրս անել էլ չի լինի: Ես,— ասում է,— հանաք չեմ սիրում, ոչ դես, ոչ դեն, գանդատ կանեմ ու բանտ նստեցնել կտամ»:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Դե, դե, հիմար, վե՛րջ տուր: Գնա՛, գնա՛, ասա՛ նրան: Այդ տեսակ էլ բո՛ի անասո՞ւն:

ՕՍԻՊ.— Լավ կլինեիր հենց իրեն՝ տիրոջը կանչելի ձեզ մոտ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ի՞նչ կարիք կա տիրոջը կանչելու: Գնա ինքդ ասա:

ՕՍԻՊ.— Ճիշտ եմ ասում, պարտն...

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Դե, գնա, սատանան տանի քեզ, կանչի՞ր տիրոջը:

Օսիպը գնում է:

ՏԵՍԻՆ III

Ելիսապետ (մենակ)

Սարսափելի սոված եմ: Փոքր-ինչ գրտանցի, մտածում էի՝ դուցե ախորժակս անցնի: Չէ՛, գրողը տանի, չի անցնում: Հա՛, եթե Պենդայում ինձ քեֆերի շտալի, փողս հերիք կաներ տուն հասնելու: Հետևակ գնդի կապիտանը հերս անիծեց: Ա՛յ թե թուղթ խաղալ գիտեի: Ընդամենը մի քառորդ ժամ խաղացինք՝ պլոկեց: Եվ, այնուամենայնիվ, շատ կուզեի մի անգամ էլ չափվել հետը: Ափսոս առիթ չեղավ: Այս ի՞նչ անպիտան

քաղաք է: Բանջարեղենի խանութներում ոչինչ պարտքով չեն տալիս: Այդ արդեն պարզապես սրիկայութիւն է: (Շվաքնում է նախ «Ռոքերա»-ից¹, հետո «Սարաֆան շկաբես ինձ համար, մայրիկ»² և ապա անուշ մի բան):— Ոչ ոք չի ուզում գալ:

ՏԵՍԻՆ IV

Խլեստակով, Օսիպ և պանդոկի սպասավոր

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Տերս հրամայեց հարցնել, ի՞նչ եք ցանկանում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Բարի հաշոդում, եղբայր: Ինչպե՞ս ես, ողջ-առո՞ղջ ես:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Փա՛ռք աստծո:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ի՞նչ կա-չկա ձեր հյուրանոցում: Գործերը լա՞վ են ընթանում:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Հա՛, փա՛ռք աստծո, ամեն ինչ լավ է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Հաճախորդներ շա՞տ ունեք:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Այո՛, բավականին կան:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Լսի՛ր, բարեկամս, մինչև հիմա ինձ ճաշ չեն բերել, խնդրեմ շտապեցրու, թող արագացնեն, ճաշից հետո պարապելու բան ունեմ:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Բայց տերս ասաց, որ այլևս ճաշ չի բաց թողնելու: Նա, կարծես, այսօր ուզում էր գնալ քաղաքապետին գանգատվելու:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Բայց գանգատվելու ի՞նչ կա: Ինքդ դատիր, բարեկամս, չէ՞ որ ես պետք է ուտեմ: Չէ՞ որ կարող եմ բոլորովին հյուծվել: Ես սաստիկ սոված եմ, կատակ չեմ անում:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Այդպես: Ասում էր՝ ես նրան ճաշ չեմ տա, մինչև առաջվանի համար չվճարի: Այդ էր նրա ասածը:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Բայց դու համոզի՛ր, հասկացրո՛ւ նրան:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Դե՛, էլ ի՞նչ հասկացնեմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Դու նրան մի լավ բացատրիր, որ ինձ

¹ Ֆրանսիական կոմպոզիտոր Զակոմո Մեյերբերի (1791—1864)

գրել Ռոքերա» օպերան է:

² Ռուսական ժողովրդական մի երգ:

անհրաժեշտ է ուտել: Փողն իր հերթին... Նա կարծում է, որ եթե ինքն իր գոհհիկ տեղով հեշտությամբ կարող է մի ամբողջ օր սոված մնալ, ուրիշներն էլ կարող են: Ա՛յ թեզ նորութիւն:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Կփորձեմ, կասեմ:

ՏԵՍԻՆ V

Խլեստակով (մենա՛):

Այդ վատ կլինի, սակայն, եթե նա ոչինչ չտա ուտելու: Շատ եմ ուզում ուտել, երբեք այսչափ սոված չեմ եղել: Արդյոք հագուստիցս որևէ բան վաճառքի չհաննե՞մ: Գուցե շալվա՞րս... Ո՛չ, ավելի լավ է սոված մնալ, բայց տուն վերադառնալ պետերբուրգցու հագուստով: Ափսոս, որ Իոխիմը¹ չհամաձայնեց վարձով մի կառնիթ տալ: Բայց ի՞նչ լավ կլիներ, գրողը տանի, տուն վերադառնալ կառնիթով, առոք-փառոք սլանալ ու հանդիսավոր, կողքի լապտերները վառ, կանգ առնել դրացի կալվածատերերից մեկնումեկի տան առաջ, Օսիպն էլ հետևից՝ լիվրեյը² հագած: Երևակայում եմ, թե ինչ իրարանցում կընկներ: Ո՞վ է, ի՞նչ մարդ է: Իսկ ծառան ներս է մտնում (ձգվում է ծառայի դիրճով)— «Իվան Ալեքսանդրովիչ Խլեստակով, Պետերբուրգից, կհրամայեք ընդունե՞լ»: Իսկ այդ քնձոտները իսկի չգիտեն էլ թե ինչ ասել է՝ «Կհրամայեք ընդունել»: Նրանց մոտ թե որ այն կալվածատեր սագերից մեկը գալու լինի, առանց այլևայլի՝ արջի պես ներս կընկնի հյուրասենյակ: Կմոտենաս մի որևէ սիրունիկ դստրիկի. «Օրիորդ, ա՛խ, ես որքա՛ն...»: (Շփում է ձեռքերը և կրտուկը կրկնի՞ն զարկում) Թո՛ւ ((թում է)),— սիրտս խառնում է, այնպես ուտել եմ ուզում:

ՏԵՍԻՆ VI

Խլեստակով, Օսիպ, ուղտ սպասավոր

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ապա՞, ի՞նչ կա:

ՕՍԻՊ.— Ըձաշը բերում են:

¹ Իոխիմը շքեզ կառքերի և կառնիթների վարպետ է եղել Պետերբուրգում:

² Լիվրեյ — ծառայի ոսկեորեզ հագուստ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (ծափ տալով և փոքր-ինչ ոտտուտելով արոտի վրա)— Բերո՛ւմ են, բերո՛ւմ են, բերո՛ւմ են:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— (ափսեմեղմելով և անձեռոցիկներով)— Տերս վերջին անգամն է տալիս:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Տե՛րս, տե՛րս, թքե՛լ եմ ես քո տիրոջ վրա: Բերածդ ի՞նչ է:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Սուպ և տապակած միս:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ինչպե՛ս, միայն երկո՞ւ տեսակ:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Այո՛:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ի՛նչ հիմար բան: Ես այս շեմ ընդունի: Դու նրան ասա, ինչի՞նչ նման է, քի՛չ է:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Չէ՛, տերս ասաց՝ դեռ շատ էլ է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Իսկ սոուս ինչո՞ւ չկա:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Սոուս չունենք:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ինչպե՛ս թե չունեք: Խոհանոցի մոտով անցնելիս՝ աչքովս տեսա, շատ կերակուրներ էին պատրաստում, ճաշարանումն էլ այսօր ինչ-որ երկու կարճահասակ մարդ ձուկ էին ուտում և շատ ուրիշ բաներ:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Ունենալն՝ ունենք, բայց թե՛ չունենք:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այդ ինչպե՛ս:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Արդեն վերջացել է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Իսկ սաղմո՞ն, իսկ ձո՞ւկ, իսկ կոտլե՞տ:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Դրանք ավելի կանոնավոր մարդկանց համար են:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ա՛խ դու ապուշ:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Հենց այդպես:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ա՛խ դու քոսոտ խոճկոր... Նրանք ուտեն, իսկ ես չուտե՛մ: Ինչո՞ւ, սատանան տանի, ես չպիտի ուտեմ: Նրանք ինձ պես հաճախորդներ չե՞ն:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Պարզ է, որ ձեզ պես չեն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ապա ինչպե՛ս են:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Պարզ է, թե ինչպես են, հայտնի բան է՝ նրանք փող են վճարում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ես քեզ հետ, ապուշ, գլուխ դնել չեմ ուզում: (Լցնում է սուպն ու ուտում):— Այս ի՛նչ տեսակ սուպ է: Դու պարզապես ամանի մեջ ջուր ես լցրել: Ոչ մի համ չու-

նի, հոտած ջուր է: Ես այս սուպը չեմ ուզում, ուրիշը տուր ինձ:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Մենք կընդունենք: Տերս ասաց՝ թե որ չեք ուզում, պետք էլ չի:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (ձեռքով պաշտպանելով կերակուրը)— Դե՛, դե՛, դե՛... ձեռք շտա՛ս, ապո՛ւշ: Դու սովոր ես ուրիշների հետ այդպես վարվել. ես, եղբայր, այդպիսիներից չեմ, խթրհուրդ չեմ տա, որ ինձ հետ... (Ուտում է):— Տե՛ր աստված, այս տեսակ էլ սո՞ւպ: (Շարունակում է ուտել): Ես կարծում եմ, որ աշխարհիս երեսին ոչ մի մարդ այս տեսակ սուպ կերած չկա. յուզի փոխարեն ինչ-որ փետուրներ են լող տալիս (Հավի միսը կտրատելով)— Ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ, ա՛յ, սա էլ հա՞մ է: Տապակած մի՛սը տուր: Այնտեղ սուպից մի քիչ մնացել է, Օսիպ, քե՛զ վերցրու: (Կտրատելով տապակած միսը)— Սա տապակած մի՞ս է: Սա տապակած միս չէ:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Ապա ի՞նչ է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Սատանան գիտե, թե ինչ է, բայց տապակած միս չէ: Սա խորոված կացին է, և ոչ թե միս: (Ուտում է):— Խարդախան՛ք, խաբեբանան՛ք, ինչո՞վ են կերակրում: Սրանից մի կտոր ուտողն իր ծնոտից պիտի ձեռք քաշի: (Մատով փոքրում է ատամները):— Սրիկանն՛ք: Ասես ծառի կեղև լինի, ոչ մի հնար չկա դուրս քաշելու, մարդու ատամները կսկանան այս տեսակ կերակուրներից: Խարդախան՛ք: (Անձեռոցիկով սրբում է բերանը): Ուրիշ ոչինչ չկա՞:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Չկա:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Խաբեբանան՛ք, սրիկանն՛ք: Դո՞նե մի որևէ սոուս լիներ կամ խմորեղեն: Անամոթնան՛ք: Միայն թե փող կորզեն հաճախորդներից:

Սպասվոք ճավաֆում է ամանեղենը և դուրս տանում Օսիպի հետ:

ՏԵՍԻՆ VII

Խլեստակով, պապ Օսիպ

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ծիշտ եմ ասում, կարծես թե ոչինչ կերած չլինեմ: Միմիայն խորթակս գրգռվեց: Մանր փող լինե՞ր գոնե, շուկայից թեկուզ մի բլիթ գնեիր:

ՕՍԻՊ.— (ներս մտնելով) — Այնտեղ ինչ-որ մի նպատակ
կով քաղաքապետն է եկել, տեղեկանում է ու ձեռք է հարց-
նում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (վախեցած) — Ա՛յ քեզ բան: Այդ անա-
տուն պանդոկապանին տես, արդեն գանգատվել է: Ի՞նչ՝ եթե
նա իրոք քարշ տա ինձ բանտ: Դե, ի՞նչ արած, եթե քաղաքա-
վարի ձևով, ես, թերևս... ո՛չ, ո՛չ, չեմ ուզում: Դուրսը, քաղա-
քում ժողովուրդ կա, օֆիցերներ են քարշ գալիս, իսկ ես, հա-
կառակի պես, շիկ բանեցրի և, մինչև իսկ, մի վաճառականի
աղջկա հետ իրար աչքով արինք... Ո՛չ, չեմ ուզում: Այդ ի՞նչ
է հնարել, ինչպե՞ս կհամարձակվի: Ես նրա համար ի՞նչ եմ,
վաճառական թե՞ արհեստավոր: (Սիրտ է տալիս իրեն և
շտկվում): — Ես նրան ուղղակի կասեմ՝ ինչպե՞ս եք դուք հա-
մարձակվում, ինչպե՞ս եք դուք... (Դռան բռնակը շարժվում
է: Խլեստակովը գունատվում է և կծկվում):

ՏԵՍԻՎ VIII

Խլեստակով, Բաղաբապետ և Դորչիեկի

Քաղաքապետը մտնում ու կանգ է առնում: Երկուսն էլ անա-
բեկված նայում են իրար՝ աչքերը չառ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (փոքր-ինչ սթապկելով և ձգվելով
զգաստ) — Բարի ողջո՛ւյն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (զլուխ տալով) — Հարգանքներս...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ներեցեք:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ոչինչ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Իմ՝ սույն քաղաքի քաղաքապետի պար-
տականությունն է հոգ տանել, որպեսզի երթևեկ ճամփորդնե-
րին և բոլոր ազնվածին անձանց ոչ մի նեղություն...

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (սկզբում փոքր-ինչ կակազում է, բայց
խոսքի վերջում խոսում է բարձրաձայն) — Ես ի՞նչ կարող եմ
անել... Ես մեղավոր չեմ... Ես, հավատացնում եմ, կվճարեմ...
Ինձ կուղարկեն գյուղից (Բորչիեկին ներս է նայում դռան
արանքից): — Ինձևից ավելի նա է մեղավոր. նրա տված տա-
վարի միան այնքան կոշտ է, ասես տախտակ լինի, իսկ սու-
պը՝ սատանան գիտե, թե ի՞նչ է լցրել մեջը, սախաված էի
լուսամուտից դուրս թափել: Նա ինձ օրերով սովալլուկ է պա-

հում... Թեյն էլ շատ տաքորինակ է. ձկան հոտ ունի և ոչ թե
թեյի: Ի՞նչ է իմ մեղքը... Ա՛յ քեզ նորություն:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (վախված) — Ներեցեք, հավատաց-
նում եմ, ես մեղավոր չեմ: Մեր շուկայում միսը միշտ լավն
է լինում: Խոլմոզորի վաճառականներն են բերում, բոլորն էլ
ուշիմ և բարեբարո մարդիկ են: Պարզապես չգիտեմ՝ որտե-
ղից է նա այդպիսի միս ճարում: Իսկ եթե որևէ դժգոհություն
ունեք... Թույլ տվեք առաջարկել ձեզ փոխադրվել ինձ հետ
մի այլ բնակարան:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ո՛չ, չեմ ուզում: Ես գիտեմ, թե ինչ է նշա-
նակում մի այլ բնակարան, այսինքն՝ բանտ: Բայց դուք ի՞նչ
իրավունք ունեք: Ինչպե՞ս եք համարձակվում... Տեսեք թե
ես... Ես պաշտոնավարում եմ Պետերբուրգում: (Ինքն իրեն
սիրտ տալով) — Ե՛ս, ե՛ս, ե՛ս...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (մեկուսի) — Օ՛, տեր իմ աստված, որ-
քան բարկացած է: Ամեն ինչ գիտե, անիծված վաճառական-
ներն ամեն ինչ պատմել են:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (ժռելով) — Թեկուզ ձեր ամբողջ կայա-
ղորը բերեք այստեղ՝ չե՛մ գնա: Ուղղակի մինիստրին կդի-
մեմ: (Ինուցքը զարկելով սեղանին) — Ինչպե՞ս եք հանդրգ-
նում, ինչպե՞ս...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (շտկված և ողջ մարմնով դադալով) —
Ողորմա՛ծ եղեք: Կին ունեմ, փոքրիկ երեխաներ... Մի՛ դժ-
բախտացնեք ինձ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ո՛չ, չե՛մ ուզում: Ա՛յ քեզ բան: Իմ ի՞նչ
գործն է: Ինչ է թե կին ու երեխաներ ունեք, ես պետք է գնամ
բա՛նտ, ա՛յ գեղեցիկ բան:

Բորչիեկին դռնից ներս է նայում և վախեցած ետ փախում:

Ոչ, խոնարհ շնորհակալություն, չեմ ուզում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (դողալով) — Անփորձությունից է, աստ-
ված է վկա, անփորձությունից է: Ստացվածքի պակասու-
թյուն... Ինքներդ հաճեցեք դատել. արքունական ոտճիկը նույ-
նիսկ թեյ ու շաքարի չի հերիքում, և եթե եղած էլ լինի որևէ
կաշառք, ապա շատ շնչին մի բան, որևէ թեթև մթերք կամ
մի ձեռք հագուստեղեն: Իսկ ինչ կվերաբերի ունտեր-օֆիցերի
այրուն, որը հիմա առևտուրով է զբաղվում և որին ես իբր

թե ծեծել եմ տվել, ապա այդ զրպարտութիւնն է, աստիճան է վկա, զրպարտութիւնն է: Այդ իմ շարակամներն են հնարել. այդ մարդիկ պատրաստ են ինձ կյանքից զրկելու:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Բայց ես ոչ մի գործ չունեմ նրանց հետ... (Տարակուսած)— Սակայն ես չեմ հասկանում, ինչո՞ւ եք խոսում շարակամների կամ թե ինչ-որ ունտեր-օֆիցերի այրու մասին... Ունտեր-օֆիցերի կինը ուրիշ բան է, իսկ ինձ դուք չեք համարձակվի ծեծել տալ, այդքան հեռու գնալ չեք կարող... Այդ էր պակաս, սրա՛ն տեսեք... Ես կվճարեմ, կվճարեմ այդ փողը, բայց հիմա մոտս չունեմ: Այդ պատճառով էլ նստած եմ այստեղ, որ ոչ մի կոպեկ չունեմ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (մի կողմ)— Օ՛, շատ ետ եկածն է: Տես թե ո՛ր խփեց: Ինչ թող փչեց, արի ու գլուխ հանիր: Մարդ չի իմանում, որ կողմից տուտը բռնի: Է՛հ, փորձենք, տեսնենք, գուցե հաջողվի: Ինչ լինելու է՞ թող լինի, փորձենք: (Բարձրաձայն)— Եթե իրոք կարիք ունեք դրամի կամ որևէ այլ բանի, ապա ես պատրաստ եմ ծառայել այս իսկ րոպեին: Իմ պարտականութիւնն է օգնել երթևեկ ճամփորդներին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Տվե՛ք, տվե՛ք ինձ փոխարինաբար: Իսկույն կեթ պանդոկատիրոջ հետ հաշիվներս կմաքրեմ: Ինձ կգոհացնի միմիայն մի-երկու հարյուր ուրբի կամ նույնիսկ՝ է՛լ պակաս:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (մատուցելով թղթադրամները)— Ուղիղ երկու հարյուր ուրբի, հոգ մի՛ տանեք հաշվելու:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (ընդունելով դրամը)— Խոնարհաբար շնորհակալ եմ: Անմիջապես կուղարկեմ ձեզ գյուղից: Հենց իսկույն կեթ... Ես տեսնում եմ, դուք ազնվահոգի մարդ եք: Այժմ այլ բան է:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (մի կողմ)— Դե, փա՛ռք աստօ՞ն, փողը վերցրեց: Գործս, կարծես, հաջողակ է գնում: Ես նրան դիտմամբ երկու հարյուրի փոխարեն չորս հարյուր սլացրի:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Է՛հ, Օսի՛ պ (Օսիպը ներս է մտնում):— Կանչիր պանդոկի ծառային: (Քաղաքապետին և Դոբրինսկուն)— Բայց ինչո՞ւ եք կանգնած, շնորհ արեք, նստեք: (Դոբրինսկուն)— Խոնարհաբար խնդրում եմ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ոչինչ, մեծք կկանգնենք:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Շնորհ արեք, նստե՛ք: Ես հիմա լինվին տեսնում եմ ձեր բաց և բարեհոգի բնավորութիւնը և սիրալիրութիւնը, թե չէ, խոստովանում եմ, կասկած ունեի, որ դուք եկել եք, որպեսզի ինձ... (Դոբրինսկուն)— Նստեցե՛ք:

Քաղաքապետն ու Դոբրինսկին նստում են: Բոբրինսկին նայում է դեմք և ապա նշ դնում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (մեկուսի)— Պետք է ավելի համարձակ լինել: Ուզում է, որ մենք իրեն համարենք ինկոգնիտու: Լավ, մենք էլ թող փչենք, ձեռքներ, իբր թե չգիտենք, թե ինչ մարդ է: (Բարձրաձայն)— Ես, պաշտոնիս համաձայն, տեղիս կալվածատեր Պյոտր Իվանովիչ Դոբրինսկու հետ մի պտույտ կատարելով՝ հատկապես մտանք այս հյուրանոցը տեղեկանալու՝ արդյոք երթևեկ ճամփորդներին համապատասխան ուշադրութիւն ցո՛ւյց է տրվում, թե՞ ոչ, որովհետև ես նման չեմ այն քաղաքապետներին, որոնք չեն մտահոգվում նման բաներով: Սակայն ես, ես, բացի պաշտոնական պարտականութիւնից, նաև քրիստոնեական մարդասիրութիւնից զերդված, ցանկանում եմ, որպեսզի ամեն մի մահկանացուի ցույց տրվի լավ ընդունելութիւն— և ահա, կարծես թե հատուկ պարզևի արժանացա՛մ նման հաճելի ծանոթութիւն ձեռք բերելով:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ես նույնպես շատ ուրախ եմ: Առանց ձեզ, խոստովանում եմ, ես երկար կնստեի այստեղ. բնավ չգիտեի՝ ինչպես պարտքս վճարեմ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (մեկուսի)— Հա՛, հեքիաթնե՛ր: Չգիտեի՛ր ինչպես վճարես: (Բարձրաձայն)— Կհամարձակվե՛մ արդյոք հարցմունք անել՝ ո՞ր և դեպի ո՞ր վայրերն եք բարեհաճել ուղևորվել:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Գնում եմ Սարատովի նահանգը, սեփական գյուղս:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (մեկուսի, գեմֆին հեզմական արտահայտութիւն տալով)— Սարատովի նահանգը, հը՞, չի էլ կարմրում: Օ՛, սրա հետ պետք է զգաստ լինել: (Բարձրաձայն)— Բարեհաճել եք բարեբեր գործ ձեռնարկել: Սակայն ահա ճանապարհների նկատմամբ, ասում են, մի կողմից տհաճութիւններ են լինում ձիերը փոխելու ուշացման պատճառով,

բայց չէ՞ որ, մյուս կողմից, հոգեկան հաճույք է: Դուք, թվում է թե՛ ավելի սեփական բավականութեան համար եք ուղևորված:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ո՛չ, հորս պահանջով. սրտնեղել է ծեռուկը, որ Պետերբուրգում պաշտոնավարելիս շոշափելի արդյունք չի տվել. նա կարծում է՝ եկար-չեկար՝ իսկույն Վլադիմիրի շքանշան կկապենեն կրծքիդ: Չէ՛, ես իրեն կուղարկեի քարշ գալու գրասենյակներում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (մեկուսի) — Տեսեք թե ինչ ստեր է հորինում, մինչև իսկ ծերունի հորը մեջ գցեց: (Բարձրաձայն) — Եվ երկա՞ր ժամանակով եք բարեհաճել մեկնել:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ճիշտն ասած՝ չգիտեմ: Չէ՞ որ իմ հայրը համառ է և հիմար, քավթառել է, փտած կոճղ դարձել: Ես նրան ուղղակի կասեմ. ինչպես կուզեք, բայց առանց Պետերբուրգի ես ապրել չեմ կարող: Եվ, իրոք որ, ինչո՞ւ պետք է ես կյանքս կործանեմ գյուղացիների մեջ: Այժմ կարիքներս այլ են: Հոգիս լուսավորության է ծարավի:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (մեկուսի) — Տես թե ինչ կծիկ կապեց: Փչում է, փչում՝ ու մի տեղ էլ սոթ չի տալիս: Մի շենք ու շնորհքը տես. Կարճահասակ, քնձոտու: Եղունգովս կարող կլինեի ճգմել: Դու դեռ կա՛ց, լեզուդ բաց անել կտամ: Հնար կգտնեմ քեզ խոսեցնելու: (Բարձրաձայն) — Ճիշտ բարեհաճեցիք նկատել: Ի՞նչ կարելի է անել խուլ գավառամասում: Վերցնենք, թեկուզ, մեր վիճակը. գիշերներ ես լուսացնում, ջանում ես հայրենիքիդ համար, ոչինչ չես խնայում, իսկ ե՞րբ հատուցման կարծանանաս՝ անհայտ է. (Աչք ամեղով սենյակի՞ն) — Կարծես թե այս սենյակը փոքր-ինչ խոնավ է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Անպիտան սենյակ է, փայտոջիւններ կան, որոնց նմանը կյանքումս տեսած չկամ: Եների պես են կծում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ասացեք խնդրեմ, այսպիսի մի լուսավորյալ հյուր նեղություն է կրում ո՞ւմ երեսից— ինչ-որ անպիտան փայտոջիւնների, որոնք իսկի ծնված էլ չպիտի լինեին այս աշխարհում: Կարծես թե մուժ էլ է այս սենյակում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Բուրբուրի մուժ է: Հյուրանոցատերը սովորություն է սահմանել ճրագ շտալու: Երբեմն մարդ ուզում է զբաղվել, կարգալ կամ խելքս կփշի մի բան հեղինակել՝ չեմ կարողանում: Մուժն է, մուժը...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Կհամարձակվե՞մ արդյոք խնդրել ձեզ... բայց ո՛չ, արժանի չեմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ի՞նչ կա:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ո՛չ, ո՛չ, արժանի չեմ, արժանի չեմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Բայց ի՞նչ կա որ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ես կհանդգնեի... իմ տանը հրաշալի սենյակ կա ձեզ համար, լուսավոր, հանգիստ... Բայց ոչ, ինքս զգում եմ, այդ արդեն շափազանց մեծ պատիվ կլինեի... Չվերավորվե՛ք: Աստված է վկա, պարզ սրտով առաջարկեցի:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ընդհակառակը, համեցեք, ես ուրախութեամբ, ինձ շատ ավելի հաճելի է մասնավոր տան մեջ, քան թե այս գինետանը:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ապա, ես ինչպե՞ս ուրախ կլինեմ, ապա կինս ինչպե՞ս կուրախանա: Այդ արդեն իմ բնավորությունն է: Հյուրասեր եմ մանկությունից, մանավանդ երբ հյուրը լուսավորյալ անձ է: Չկարծեք, որ շողոքորթելու համար եմ ասում. ոչ, այդ արատից ես զերծ եմ, լիահոգությունս է դրդում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Խոնարհաբար շնորհակալ եմ: Ես էլ այդպես եմ, չեմ սիրում երեսպաշտ մարդկանց: Ես շատ եմ հավանում ձեր անկեղծությունն ու սրտաբացությունը, և ես, խոստովանում եմ, այլ բան չէի պահանջի մարդկանցից, բայց եթե միմիայն հավատարմություն և հարգանք, հարգանք և հավատարմություն:

ՏԵՄԻ ԻՄ

Նրանք և պանդոկի սպասավորը, որի՞ն ռզկեցում է Օսիպը: Բորչեկի՞ն եհրս է ճայում դռնից

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Բարեհաճել եք հարցնե՞լ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այո՛, ներկայացրո՞ւ հաշիվը:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Քիչ առաջ՝ ձեզ արդեն ներկայացրի հաշիվը:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ես քո այդ հիմար հաշիվները հիշելու գլուխ չունեմ: Ասա՛, որքա՞ն էր գումարը:

ՍՊԱՍԱՎՈՐ.— Առաջին օրը դուք բարեհաճեցիք ճաշ

պահանջեր, իսկ հետեւյալ օրը նախաճաշեցիք սաղմոնով ու դրանից հետո սկսեցիք ապառիկ վերցնել:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ապո՛ւշ: Սկսել է մեկ-մեկ հաշվել: Ընդամենը որքա՛ն է հասնում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Բայց դուք մի՛ հաճեք անհանգստանալ, նա կսպասի: (Սպասավորին)— Դո՛ւրս կորիր, քեզ կուղարկեն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ճիշտ որ, այդպես էլ կարելի է: (Պահում է փողերը):

Սպասավորը գնում է, դռնից ներս է նայում Բորչինսկին:

ՏԵՍԻՆ X

Քաղաքացետ, Խլեստակով, Գորչինսկի

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Չե՛ք բարեհաճի արդյոք դիտել մեր քաղաքի որոշ հաստատութիւնները, ինչպես, օրինակ, աստվածահաճո և այլն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Իսկ այնտեղ ի՞նչ կա:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Հենց այնպես, ծանոթանաք գործերի ընթացքին, կարգ ու կանոնին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Մեծավ ուրախությամբ: Պատրաստ եմ:

Բորչինսկին դուրս է ցցում գրպար:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Նմանապես, եթե կամենալու լինեք, կայցելենք զավտական դպրոցը՝ դիտելու գիտութիւնների դասավանդման կարգն ու եղանակը:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Համեցե՛ք, համեցե՛ք:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ապա, եթե կհաճեք այցելել բերդը և քաղաքի բանտերը, կդիտեք, թե ինչպես ենք պահում հանցագործներին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Բայց ինչո՞ւ բանտերը: Ավելի լավ է աստվածահաճո հաստատութիւնները դիտենք:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ինչպե՛ս կհաճեք: Ինչպե՛ս եք մտադիր: Չե՛ր սեփական կառքով, թե՛ ինձ հետ միասին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Չէ, ավելի լավ է ձեզ հետ միասին:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (Բորչինսկուն)— Դե, Պյոտր Իվանովիչ, ձեզ համար այլևս տեղ չմնաց:

ԳՈՐԶԻՆՍԿԻ.— Վնաս չունի, ես հենց այնպես:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (կամաց Գորչինսկուն)— Դուք հիմա վազեցեք, որքան ոտքերումդ ուծ կա, և տարեք հասցրեք երկու տոմսակ. մեկը աստվածահաճո հաստատութիւն՝ Ջեմլյանիկային, իսկ մյուսը՝ կնոջս: (Խլեստակովին)— Կհամարձակվե՛մ արդյոք թուլլտվութիւն խնդրելու մի երկու տող գրել տիկնոջս, որպեսզի պատրաստութիւն տեսնի՝ պատվավոր հյուրին ընդունելու:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ինչ կարիք կա... Ասենք այստեղ թանաք կա, միայն թե թուղթ՝ չգիտեմ... Գուցե այս հաշվեցուցակի վրա:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Հենց այդտեղ էլ կգրեմ: (Գրում է և միաժամանակ խոսում ինքն իրեն)— Հիմա կտեսնենք, թե ինչպես կընթանա գործը նախաճաշիկից և հաստափոր շշիկից հետո: Նահանգական մադերա էլ ունենք. տեսքով մի բան չէ՛, բայց փղին գետին կտապալի: Միայն թե հասկանամ՝ ինչացու է և ինչ չափով պետք է զգուշանալ սրանից: (Ավարտում է և հանձնում Գորչինսկուն, որը մտնելում է դռանը, բայց այդ վայրկյանին դուր տեղից պակվում է և մյուս կողմից ականջ դնող Բորչինսկին դռան հետ միասին նետվում է բեմ: Քոլոր բացականչություն են արձակում: Բորչինսկին ռոտի է ելնում):

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ի՞նչ եղավ: Հո չվնասվեցի՞ք:

ԲՈՐԶԻՆՍԿԻ.— Վնաս չունի, վնաս չունի: Ոչ մի խանգարում, միայն քթիս վրա մի փոքրիկ քերծվածք: Ես կանցնեմ Խրիստիան Իվանովիչի մոտ. նա մի սպեղաձի ունի, կանցնի-կգնա:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (նախատական եղան է առում Բորչինսկուն և դիմում է Խլեստակովին)— Մի՛ անհանգստանաք: Խոնարհաբար խնդրում եմ, համեցե՛ք: Չե՛ր սպասավորին ես կասեմ, որ ձեր ճամպրուկը փոխադրի: (Օսիպին)— Բարեկամըս, դու ամեն ինչ փոխադրիր ինձ մոտ, քաղաքացետի տունը ամեն մեկը ցույց կտա: Խոնարհաբար խնդրում եմ: (Խլեստակովին համփա տալով՝ հետևում է նրան, բայց ետ դառնալով՝ նախաժինե՛ով ասում է Բորչինսկուն)— Դուք էլ ուրիշ տեղ չգտաք վայր ընկնելու, այնպես էլ ձգվեցիք հատակովը մեկ, սատանան գիտե, թե ինչի նման էր: (Գնում է, նրա հետևից՝ Բորչինսկին: Վարագույրն ընկնում է):

ԱՐԱՐՎԱԾ ԵՐՐՈՐԴ

Առաջին արարվածի սենյակը

ՏԵՍԻ I

Աճնա Անդրեանն և Մարիա Անտոնովնան կանգնած են լուսամտի մոտ նայն դիրձով

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Ահա տե՛ս, ամբողջ մի ժամ է սպասում ենք, և մեղավորը դու ես՝ քո հիմար սեթևեթանքով արդեն բոլորովին հագնվել էիր, բայց չէ՛, էլի՛ պետք էր մլուլ տալ: Զպետք է քեզ լսեիր: Սիրտս ճաքում է, և հակառակի պես՝ ոչ ոք չի երևում, կարծես թե սատկոտել են բոլորը:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Հավատացնում եմ, մայրիկ, մի-երկու րոպեից ամեն ինչ կիմանանք: Ավղոտյան ուր որ է՝ կերևա: (Ակնդետ նայում է լուսամտից և բացակաւնչում) — Ա՛խ, մայրի՛կ, մայրի՛կ, մարդ է գալիս, ա՛յ, փողոցի ծայրին:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Ո՛ւր է, որ գալիս է: Գլխիդ մեջ միշտ երևակայական բաներ են պտտում: Հա՛ էլի, գալիս է: Բայց ո՞վ է եկողը: Կարճահասակ է... հագին ֆրակ... տեսնես ո՞վ է: Հը՛, Պայթելու բան է, ո՞վ կարող է լինել:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Դորչինսկին է, մայրիկ:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Ի՞նչ Դորչինսկի: Աչքիդ միշտ ինչ տես, որ չի երևում: Բոլորովին էլ Դորչինսկին չէ: (Թաշկի-նակով նշան է անում) — Է՛յ, դուք, այս կո՛ղմ եկեք, ջո՛ւտ:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ճիշտ եմ ասում, մայրիկ, Դորչինսկին է:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Դե տես, դիտմամբ ես ասում, միայն թե հակառակես: Ասացին քեզ՝ Դորչինսկին չէ՛:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Հիմա ինչպե՛ս, մայրիկ, տեսնո՞ւմ եք, որ Դորչինսկին է:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Դե լա՛վ, Դորչինսկին է, այժմ տեսնում եմ, էլ ինչի՞ ես վիճում: (Լուսամտից կանչելով) — Շո՛ւտ, շո՛ւտ, դուք դանդաղ եք գալիս: Դե՛, ի՛նչ կա: Հը՛, որտե՛ղ են: Դե այդտեղից ասացեք, վնաս չունի: Ի՛նչ: Խի՛ստ

Մարդ է: Ի՛նչ: Իսկ ամուսի՞նս, ամուսի՞նս: (Փոքր-իճն նեղա-նայով լուսամտից, սրտնեղած) — Ինչ հիմար մարդ է: Մինչև ներս շմտնի, ոչինչ չի պատմի:

ՏԵՍԻ II

Նույճ և Դորչինսկի

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Դե, ասացեք, խնդրեմ: Դուք խրղճ-մըտանք ունեք: Հույսս հենց միմիայն դուք էիք, որպես կարգին մարդ: Բոլորը հանկարծ դուրս վազեցին և դուք էլ նրանց ետևից: Եվ ահա ոչ ոքից մինչև հիմա չեմ կարողանում որևէ հաստատ բան իմանալ: Զե՞ք ամաչում: Ես մկրտել եմ ձեր Վանիչկային և Լիզանկային, իսկ դուք ինչպե՛ս եք հետս վարվում:

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Աստված վկա, քավորակին, այնպես էի վազում հարգանքս մատուցելու, ուղղակի շնչակտուր եմ եղել: Հարգանքներս Մարիա Անտոնովնային:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Բարև ձեզ, Պյոտր Իվանովիչ:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Դե, ինչպե՛ս եղավ: Պատմեցեք, ի՛նչը ինչպե՛ս է:

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Անտոն Անտոնովիչն ուղարկեց ձեզ այս տոմսակը:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Դե ո՞վ է, ո՞վ է, ի՛նչ մարդ է, գե-նեբա՛լ է:

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Ո՛չ, գենեբալ չէ՛, բայց պակասն էլ չէ: Այնպիսի բարեկրթություն, ծանրակշիռ վարվեցողություն:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Ուրեմն, դա հենց այն մարդն է, որի մասին ամուսնուս գրե՛լ էին:

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Իսկ և իսկ: Ես առաջինը հայտնաբերեցի Պյոտր Իվանովիչի հետ միասին:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Դե՛, պատմեցեք, ի՛նչ եղավ, ինչ-պե՛ս եղավ:

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Փա՛ռք ասած, ամեն ինչ բարեհաջող է: Սկզբից փոքր-ինչ խիստ վերաբերվեց Անտոն Անտոնովիչին, այո՛, բարկանում էր և ասում, որ հյուրանոցում լավ չէ, ձեզ մոտ էլ չի փոխադրվի, և թե չի ուզում Անտոն Անտոնովիչի փոխարեն բանտ նստել: Բայց հետո, երբ իմացավ նրա ան-

մեղութունը և փոքր-ինչ մտերիմ գրուցեց նրա հետ, իսկույն
իր կարծիքը փոխեց, և, փա՛ռք աստծո, ամեն ինչ լավ ընթա-
ցավ: Հիմա նրանք գնացել են աստվածահաճո հաստատու-
թյունները դիտելու... Քե չէ, խոստովանք լինի, Անտոն Ան-
տոնովիչը կասկածում էր՝ արդո՞ք որեէ գաղտնի մատնագիր
չի՞ եղել: Ես նույնպես մի փոքր սիրտս փորս գցեցի:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Դուք ի՞նչ կարիք ունեք վախենա-
լու: Դուք չեք պաշտոնավարում:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Դե, գիտեք, երբ խոսողը բարձրաստիճան
մի մարդ է, մի տեսակ երկյուղ է պատում:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Այդ թողնենք... այդ բոլորը դա-
տարկ բաներ են: Պատմեցեք, տեսքով ինչպե՞ս է, ծե՞ր է, թե՞
երիտասարդ:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Երիտասարդ, բոլորովին երիտասարդ,
քսաներեքից ոչ ավելի, իսկ խոսում է՝ ասես ծերունի լինի:
Համեցեք, ասում է, ես կերթամ այտոեղ էլ, այնտեղ էլ...
(Աեռհերը տարուրեքելով)— Այնպես հաճելի է դիտել: Ես սի-
րում եմ, ասում է, և՛ գրել, և՛ կարդալ, բայց խանգարում է
այն, որ սենյակում, ասում է, փոքր-ինչ մութ է:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Իսկ ինքն ինչպե՞ս է, սևահե՞ր, թե՞
շիկահե՞ր:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Ո՛չ, ավելի շագանակին է տալիս, աչքերն
էլ ասես արագավազ մկնիկներ լինեն, մարդ ուղղակի շփոթ-
վում է նրան նայելիս:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Ի՞նչ է գրում ինձ այս տոմսակում:
(Կարդնում է)— «Շտապում եմ տեղեկացնել քեզ, հոգյակս,
որ դրությունս բավական ողբալի էր: Բայց, աստծո ողոր-
մությամբ, երկու թթու վարունգի և առանձնապես կես բաժին
խավիարի համար մեկ ուրլի քսանհինգ կոպեկ...» (դադա-
րելով):— Ես ոչինչ չեմ հասկանում, ինչացո՞ւ են այտոեղ
վարունգները և խավիարը:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Այս երկտողը Անտոն Անտոնովիչը գրեց
մի պատահական թերթիկի վրա, շատ էր շտապում. այդտեղ
ինչ-որ հաշիվ կա գրած:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Այո՛, այո՛, ճիշտ է: (Շարունա-
կում է կարդալ):— «Բայց, աստծո ողորմությամբ, կարծեմ
ամեն ինչ լավ վախճան կունենա: Իսկույն կարգի բեր բարձր-

աստիճան հյուրի համար մեր այն պենյակը, որ դեղին թղթով
է պատառած: Ծաղին նոր բան ավելացնել չջանաս, որովհե-
տե ուտելու ենք աստվածահաճո հաստատության մեջ, Արտի-
մի Ֆիլիպովիչի մոտ: Բայց գինու պատրաստություն տես:
Արդուլին վաճառականին ասա, որ ուղարկի լավագույն գի-
նուց, ապա թե ոչ՝ նրա ամբողջ մատանը տակնուվրա կա-
նեմ: Համբուրելով, հոգյակս, թաթիկդ, մնամ քո Անտոն
Սկվոզնիկ-Դմոխանովսկի...»: Ա՛խ, տեր աստված, անհրա-
ժեշտ է, սակայն, շտապել: Է՛յ, ո՞վ կա այդտեղ: Մի՛շկա:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— (վազում է դեպի դուռը և կանչում)—
Մի՛շկա, Մի՛շկա, Մի՛շկա:

Երջկան-մտնում է:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Լսի՛ր ինձ. վազի՛ր վաճառական
Արդուլինի մոտ... Կա՛ց, ես երկտող կտամ քեզ: (Նստում է
սեղանի մոտ, գրում է և միաժամանակ խոսում)— Այս տոմ-
սակը կտաս կառապան Սիդորին, թող վազեվազ գնա վաճա-
ռական Արդուլինի մոտ և այնտեղից գինի բերի: Իսկ ինքդ
իսկույն ևեթ գնա՛, մի լավ կարգի բեր այն սենյակը հյուրի
համար: Այնտեղ պետք է մահճակալ դնել, լվացարան և այլն:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Դե՛, Աննա Անդրեյենա, ես հիմա վա-
զեմ տեսնեմ ինչպե՞ս է նա այնտեղ դիտում շորս կողմը:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Գնացեք, գնացեք, էլ չեմ պահի
ձեզ:

ՏԵՍԻՒ III

Աննա Անդրեյենա և Մարիա Անտոնովնա

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Դե՛, Մաշենկա, մեզ անհրա-
ժեշտ է հիմա զբաղվել մեր տուալետով: Մայրաքաղաքից է
եկել, աստված մեզ պահպանի, ծաղրի արժանի շերտանք: Քեզ
ամենից վայել կլինի հագնել քո երկնագույն զգեստը՝ մանր
փոթերով:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ֆի՛, մայրի՛կ, երկնագույնը ինձ
բոլորովին դուր չի գալիս: Լյապկին-Տյապկինի կինն էլ է

1 Տուալետ — զգեստավորում, արդուզարգ:

երկնագույն հագնում, Ձեմլյանիկայի աղջիկն էլ... Ո՛ր, ավելի լավ է ծաղկավորս հագնեմ:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Ծաղկավոր... Ասում ես միայն հակառակելու համար: Երկնագույնը ավելի հարմար կլինի, որովհետև ես ուզում եմ հագնել հարդագույնը, ես շատ եմ սիրում հարդագույնը:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ա՛խ, մայրիկ, ձեզ չի սազում հարդագույնը:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Ինձ չի սազում հարդագույնը:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ձի՛ սազում, գրազ կգամ, չի սազում: Սազելու համար հարկավոր է բոլորովին թուխ աչքեր ունենալ:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Այս էլ նոր բան: Իսկ իմ աչքերը թուխ չե՛ն: Ամենից թուխն են: Ի՞նչ հիմարություններ է դուրս տալիս: Ինչպե՛ս է, որ թուխ չեն, երբ թուղթ բաց անելիս ես խաչիկի աղջկա վրա եմ բաց անում:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ա՛խ, մայրիկ, դուք ավելի փոսիկի աղջիկ եք:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Հիմարություն է, կատարյալ հիմարություն: Ես երբեք փոսիկի աղջիկ չեմ եղել: (Շտապով գնում է դուրս Մարիա Անտոնովնայի հետ և խստում է բեմի ետևից):— Տես, ինչե՛ր է հնարում, փոսիկի աղջի՛կ: Աստված գիտե, թե ինչ է:

Երանց գնալուց հետո բացվում է դուռը և Միշկան աղբ է դուրս բափում: Հակառակ դռնից գալիս է Օսիպը՝ ճամպուկը գլխին դրած:

ՏԵՍԻԼ IV

Միշկա և Օսիպ

ՕՍԻՊ.— Ո՛ր կողմը գնամ:

ՄԻՇԿԱ.— Այս կողմ, քեռի, այս կողմ:

ՕՍԻՊ.— Կա՛ց, թող մի քիչ շունչ առնեմ: Ա՛խ, էս ինչ սիրտ մաշող կյանք է: Դատարկ փորով ամեն մի բեռ ծանր կերևա:

ՄԻՇԿԱ.— Ասացեք, քեռի, շուտո՞վ կգա ձեր գնեներալը:

ՕՍԻՊ.— Ի՞նչ գնեներալ:

ՄԻՇԿԱ.— Ձեր պարոնն էլի՛:

ՕՍԻՊ.— Պարո՞նս... Նա ի՞նչ գնեներալ է որ...

ՄԻՇԿԱ.— Բա գնեներալ չի՛:

ՕՍԻՊ.— Գնեներալ է, միայն թե հակառակ կողմից:

ՄԻՇԿԱ.— Իսկ դա իսկական գնեներալից ավելի՞ է, թե՞ պակաս:

ՕՍԻՊ.— Ավելի է:

ՄԻՇԿԱ.— Տեսա՞ր բանը: Դրա համար է, որ մեզ մոտ իրար են անցել:

ՕՍԻՊ.— Կտրի, ա՛յ տղա, ես տեսնում եմ՝ դու ծիր տղա ես, ի՞նչ կլինի՛ մի որևէ ուտելիք հաջողացնես:

ՄԻՇԿԱ.— Դե՛, ձեզ համար, քեռի, դեռ ոչինչ պատրաստ չէ: Հասարակ կերակուր դուք չեք ուտի, իսկ ա՛յ, հենց որ ձեր պարոնը ճաշի նստի, ձեզ էլ նույն կերակրից բաժին կհանեն:

ՕՍԻՊ.— Լա՛վ, իսկ էդ հասարակ ասածիցդ ի՞նչ ունեք:

ՄԻՇԿԱ.— Շշի, կաշա և կարկանդակ:

ՕՍԻՊ.— Դե՛ սը տուր շշի՛ն էլ, կաշա՛ն էլ, կարկանդակ՛ն էլ, վնաս չի տա, բոլորը կուտենք: Դե՛, ճամպուկը տանենք: Այնտեղ ուրիշ դուռ էլ կա՞:

ՄԻՇԿԱ.— Կա:

Երկուսով դուրս են գալու ճամպուկը կողքի սենյակը:

ՏԵՍԻԼ V

Ոստիկանները բաց են անում դռն երկու փեղկերը: Մտնում է երեսուցյակը, նրա հետևից ֆազմապետը, ապա՝ աստվածաճաճ հաստատությունների ճեղքաբանը, դպրոցների տեսուչը, Դորքիսեկին և Բարչիսեկին՝ քրե սպեղանի դրած: Փազմապետը մտածելու է ոստիկաններին հասակին թեկած բարիկը: Երանց հիմն և իրա հրեյով՝ վազում են և վերցնում այն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Լավ հաստատություններ են: Ինձ դուր է գալիս, որ դուք սովորություն ունեք երթևեկ ճամպորդներին ամեն ինչ ձեր քաղաքում ցույց տալ: Ուրիշ քաղաքներում ինձ ոչինչ ցույց չեն տվել:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ուրիշ քաղաքներում, կհամարձակվեմ

զեկուցել ձեզ, քաղաքապետն ու աստիճանավորները դիտարարար հոգ են տանում իրենց սեփական օգտի մասին: Իսկ այստեղ, կարելի է ասել, այլ մտահոգություն չկա, բայց եթե բարեկարգությունը և աշխրջությունը արժանանալ իշխանության ուշադրությանը:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Նախաճաշը շատ լավն էր: Կշտացել եմ տրաքվելու շափ: Դուք ամեն օր այդպիսի նախաճաշի՞կ եք ունենում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Հատկապես նման հաճելի հյուրի համար:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ես ուտել սիրում եմ: Չէ՞ որ մարդ հենց նրա համար է ապրում, որպեսզի կյանքից քաղի հաճույթի ծաղիկները: Այն ձուկը ինչպե՞ս էր կոչվում:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— (մոտ վազելով)— Լաբարդան:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Շատ համեղն է: Այն որտե՞ղ էր, որ նախաճաշեցինք: Հիվանդանոց էր, ինչ էր:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Ժիշտ այդպես, աստվածահաճ հաստատության մեջ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Հիշում եմ, հիշում եմ, այնտեղ մահաճակատի կային շարած: Իսկ հիվանդներն առողջացե՞լ են: Այնտեղ, կարծեմ, հիվանդ քիչ կար:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Մի տասը հոգի, ոչ ավելի: Իսկ մյուսները բոլորն առողջացել են: Այդ արդեն այդպես է սահմանված, կարգ ու կանոնն է այդպես: Այն օրից, ինչ ես ստանձնեցի ղեկավարությունը,— դուցե ձեզ նույնիսկ անհավատալի թվա,— բոլորն էլ ճանճերի պես ապաքինվում են: Հիվանդը մեր հիվանդանոցը մտած-չմտած, արդեն առողջանում է, և ոչ այնքան դեղորայքի, որքան ազնվության և բարեկարգության շնորհիվ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ասել չի լինի, թույլ տվեք զեկուցել ձեզ, թե ինչ դիտարկում եք քաղաքապետի պարտականությունը: Այնքան գործեր են բարդվում, թե՛ մաքրության վերաբերյալ, թե՛ նորոգումների, թե՛ բարեկարգելու... Մի խոսքով, ամենախելոք մարդը կշվարեր, սակայն, զոհություն ասածուն, ամեն ինչ՝ բարեհաջող է ընթանում: Մի այլ քաղաքապետ, հարկավ, իր շահերի մասին կհոգար, բայց կհավատա՞ք արդյոք, անգամ անկողին մտնելիս՝ շարունակ մտածում եմ:

«Տե՛ր աստված, ինչպե՞ս անեմ, որպեսզի իշխանությունը տեսնի իմ ջանքերը և գոհ լինի...»: Կպարգևատրի թե ոչ՝ այդ, իհարկե, իր կամքն է, բայց գոնե իմ խիղճը հանգիստ կլինի: Երբ քաղաքում ամենուրեք կարգ ու կանոն է տիրում, փողոցները մաքուր են, կալանավորները լավ են պահվում, հարբեցողները քիչ են... էլ ուրիշ ի՞նչ է պետք: Աստված է վկա, ոչ մի մեծարանքի ակնկալություն չունեմ: Ինչ խոսք, իհարկե, հրապուրիչ բան է, սակայն առաքինության հանդեպ ամեն ինչ ունյալություն է և փոշի:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— (մեկուսի)— Այս ետ եկածին տես, ինչպես է նկարագրում: Ի՞նչ անես, աստված շնորհք է տվել մարդուն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Իրավացի եք: Ես, խոստովանում եմ, ինքս սիրում եմ երբեմն խորհրդածել. երբեմն արձակ է դուրս գալիս, երբեմն էլ, տեսար, շափածո դուրս եկավ:

ՔՈՔՉԻՆՍԿԻ.— (Իրջինսկուն)— Ասածն արդար է, բոլորն արդարացի է, Պյոտր Իվանովիչ: Այնպիսի դիտողություններ է անում... Երևում է, որ գիտություն է ձեռք բերել:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ասացեք խնդրեմ: ձեզ մոտ զվարճատեղիներ չկա՞ն, ասե՞ք թե ընկերություններ, որտեղ կարելի է, օրինակ թուղթ խաղալ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (մեկուսի)— Է՛հ, հասկանում եք, աղավնյակս, ում բուստանն ես քարեր նետում: (Բարձրաձայն)— Աստված պահի ու պահպանի. նման ընկերությունների հոտ էլ չկա այստեղ: Ձեռքս վերցրած չկամ երբեք խաղաթուղթ ասածը, անգամ չգիտեմ, թե ինչպես են խաղում այդ թղթերով: Երբեք չեմ կարողացել սառնասիրտ նայել նրանց, և եթե պատահի, որ աչքովս ընկնի մի որևէ աղյուսի թագավոր կամ նման մի բան, այնպիսի զզվանք եմ զգում, որ միայն թքում ու հեռանում եմ: Մի անգամ պատահեց, երեսնաներին զբաղեցնելով՝ խաղաթղթերից մի տնակ սարքեցի. դրանից հետո ամբողջ գիշեր երազիս տեսնում էի այդ անիծած խաղաթղթերը: Կորչին գնան, կարելի՞ է արդյոք թանկարժեք ժամանակը վատնել նրանց վրա:

ՈՒԿԱ ՈՒԿԻԶ.— (մի կողմ)— Անցած օրը չէ՞ր, որ այս սրիկան թղթախաղում մի սիրունիկ հարյուրանոց թոցրեց ինձնից:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ավելի լավ է՝ ես այդ ժամանակը նվիրեմ պետութեան շահերին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այդ մեկը ո՛չ, իզուր եք դուք... Ամեն ինչ կախված է նրանից, թե ով ող կողմից է նայում խնդրին: Եթե, օրինակ, խաղղ դադարեցնեա՝ այն ժամանակ, երբ հարկավոր է երեք անկյունից ծալել՝... այդ դեպքում, իհարկե... Զէ՛, մի՛ ասեք, երբեմն շատ հրապուրիչ բան է թղթախաղը:

ՏԵՍԻՆ VI

Կայծ, Աննա Անդրեևա և Մարիա Անտոնովնա

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Համարձակվում եմ ներկայացնել ընտանիքս՝ կինս և դուստրս:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (բարև տալով) — Որքա՛ն երջանիկ եմ, տիկին, որ հատուկ հաճույք ունեմ հանդիպելու ձեզ:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Մեզ համար՝ է՛լ ավելի հաճելի է հանդիպել նման մի անձնավորութեան:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (նազանգով) — Շնորհ արեք, տիկին, բողոքովին ընդհակառակը, ինձ ավելի է հաճելի:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Ինչպե՞ս կարելի է: Դուք բարեհաճում եք այդ ասել հաճոյախոսելու համար: Խոնարհարար խնդրում եմ նստել:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ձեր առաջ կանգնելն արդեն երջանկութիւն է, սակայն, եթե անպատճառ ցանկանում եք, ես կնրստեմ, Որքա՛ն երջանիկ եմ, որ վերջապես նստած եմ ձեր կողքին:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Շնորհ արեք, բնավ չեմ հանդրգնում իմ հասցեին ընդունել այդ... Ես կարծում եմ, որ մայրաքաղաքից հետո վոյաժը՞ ձեզ խիստ տհաճ է թվացել:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Չափազանց տհաճ: Սովորած լինելով պարել, *comprenez-vous*³, բարեկիրթ հասարակութեան մեջ, հանկարծ ճամփորդի վիճակում լինել. կեղտոտ պանդոկներ, ազդեցություն, խավար, եթե, խոստովանում եմ, չլինեք այս առիթը, որն ինձ... (աչք է ածում Աննա Անդրեևային և կոտ-

րտովում երա առաջ) այսպե՛ս պարզապես ինձ կրածիս համար...

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Իրոք որ, որքա՛ն տհաճ պիտի լինի ձեզ համար:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Սակայն և այնպես, տիկին, այս վայրկյանիս ինձ շատ հաճելի է:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Ինչպե՞ս կարելի է, մեծ պատիվ եք անում: Ես արժանի չեմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ինչո՞ւ չեք արժանի: Դուք, տիրուհիս, արժանի եք:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Ես ապրում եմ գյուղում...

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այո՛, բայց գյուղն էլ ունի իր բլրակներն ու առվակները... Դե, իհարկե, ո՞վ կհամեմատի Պետերբուրգի հետ: Է՛խ, Պետերբուրգ, ինչ կյանք է իրոք: Դուք, գուցե կարծեք, որ ես միմիայն գրագրութեամբ եմ զբաղվում: Ո՛չ, բաժանմունքի պետն իմ մտերիմն է: Մեկ էլ տեսար, զարկեց ուսիս. անցի՛ր մեր տուն, եղբայր, ճաշենք: Ես մի-երկու ընդհանր միայն մտնում եմ դեպարտամենտ՝ ցուցմունք տալու, որ այսինչն այսպես լինի, այնինչն այնպես: Իսկ հետո գրագրութեամբ զբաղվող պաշտոնյան, մկան մեկը, ջշում է իր գրիչը, տը՛, տը՛, տը՛, տը՛... և հա՛ գրում: Ուզում էին նույնիսկ կոլեգիական ասեսոր՝ զարձնել ինձ, բայց մտածեցի՛ ի՞նչ կարիք կա: Դոնապահն էլ վազում է հետևիցս սանդուղքն ի վայր՝ խոզանակը ձեռքին. թույլ տվեք, իվան Ալեքսանդրովիչ, ես ձեր, ասում է, կոշիկները մաքրեմ: (Քաղաքապետին) — Ինչո՞ւ եք, պարոնայք, կանգնած, խնդրեմ, նստեցե՛ք:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Մեր աստիճանն այնպես է, որ զեռ կարող ենք կանգնել:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻՉ.— Մենք կկանգնենք:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻՉ.— Մի հաճեք անհանգստանալ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Առանց աստիճանների, խնդրում եմ նրստել: (Քաղաքապետն ու մյուսները նստում են): Ես չեմ սի-

Մի ժամանակ

¹ Այսինքն՝ խաղի ժամանակ եռապատկել գրված գումարը:
² Վոյաժ — ճանապարհորդություն (Աղավաղված ֆր.):
³ *Comprenez vous* (կոմպրենե-վու) — հասկանո՞ւմ եք: (Ֆր.)

¹ Կոլեգիական ասեսոր — քաղաքապետի ծառայության մի ուստիճան էր, որ մտավորապես հավասար էր վիճարկան ծառայության կազմակերպչին:

րում ձևակատարություններ: Ընդհակառակը, եւ նույնիսկ շատ
նում, աշխատում եմ աննկատելի մնալ: Բայց ոչ մի հնար չկա
ծածկվելու, ոչ մի հնար: Բավական է ոտքս դուրս գնեմ, ար-
դեն ասում են. «Ահա, տեսեք, ասում ենք Իվան Ալեքսանդրո-
վիչն է՝ անցնում»: Իսկ մի անգամ նույնիսկ ինձ գլխավոր
հրամանատարի տեղ դրին: Զինվորները դուրս թափվեցին
հաուպտվախտից՝ և հրացանով պատիվ տվին: Հետո էր, որ
մի օֆիցեր, իմ մոտ ծանոթը, ասաց ինձ. «Դե՛, եղբայր, մենք
քեզ բոլորովին գլխավոր հրամանատարի տեղ ընդունեցինք»:
ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Տեսեք թե ինչպե՛ս:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Միրունիկ դերասանուհիների հետ եմ ծա-
նոթ: Զէ՛ որ ես էլ դանազան վողկիներ... Գրողների հետ
հաճախ հանդիպում եմ: Պուշկինի հետ շատ մտերիմ ենք:
Հաճախ է պատահում, ասում եմ նրան. «Դե՛, ի՞նչ կա, Պուշ-
կին եղբայր»: «Ի՞նչ ասեմ, եղբայր,— պատասխանում է,—
կա էլի...»: Շատ ուրիշն է...

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Ուրեմն դուք գրում է՞լ եք: Որքա՞ն
հաճելի է, երևի, հեղինակ լինել: Դուք, երևի, ամսագրերո՞ւմ
էլ գետեղում եք:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այո՛, ամսագրերում էլ գետեղում եմ: Ես
շատ բաներ ունեմ հեղինակած՝ Ֆիզարոյի ամուսնությունը,
Դևը Ռոբերտ Նորմա՞: Արդեն վերնագրերն էլ չեմ հիշում,
և բոլորը՝ դիպվածով: Միտք էլ չունեի գրելու, բայց թատ-
րոնի դիրեկցիան ասում է. «Շնորհ արա, եղբայր, գրի՛ր
որևէ բան»: Ես էլ թե՛ «Ներքեմ, համեցեք, եղբայր»: Եվ տեղ-
նուտեղը, բոլորը մի երեկոյում: կարծեմ գրեցի, բոլորին ապ-
շեցրի: Մտքի արտասովոր թեթևություն ունեմ: Այն ամենը,
ինչ լույս է տեսել Բարոն Բրամբեուսի անվան տակ, Ֆրեդատ
Նադեժդան և Մոսկովսկի Տելեգրաֆը... Այդ բոլորն իմ գը-
րածն է՞:

¹ Հաուպտվախտ — գլխավոր պահականոց:

² «Ֆիզարոյի ամուսնությունը» — ֆրանսիական դրամատուրգ Պյեռ-
Օգյուստեն Բոմարշեի (1732—1799) նշանավոր կոմեդիան է: «Նորմա» —
իտալական կոմպոզիտոր Վինչենցո. Բելլինիի (1801—1835) օպերան է:

³ Բարոն Բրամբեուս — ռուս գրականագետ Օ. Ի. Սենկովսկու (1800-
1858) գրական ծածկանունն է: «Ֆրեդատ Նադեժդա» — ռուս գրող
Ա. Ա. Բեռտոմե-Մարիսկու (1797—1837) վեպն է: «Մոսկովսկի Տելե-
գրաֆ» — ամսագիր (1825—1839):

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Ի՞նչ եք ասում, ուրեմն Բարոն
Բրամբեուսը դո՞ւք եք եղել:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Դե, իհարկե, նրանց բոլորի հողվածնե-
րը ես եմ շտկում: Սմիրոգինը՝ այդ գործի համար ինձ քառա-
սուն հազար է տալիս:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Ուրեմն, երևի թե «Յուրի Միլո-
սլավսկին» էլ ձեր հեղինակածն է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այո, իմ հեղինակածն է:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Ես իսկույն կուհեցի:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ա՛հ, մայրիկ, այնտեղ գրված
է, որ դա պարոն Զագորսկինի՞ հեղինակածն է:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Դե տես, այդպես էլ գիտեի, որ
այստեղ անգամ պիտի վիճես:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ա՛խ, այո՛, այդ ճիշտ է: Ճշգրիտ է, Զա-
գորսկինինն է: Բայց կա մի այլ «Յուրի Միլոսլավսկի», այդ
մեկն արդեն իմն է:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Դե, երևի թե ես ձերն եմ կար-
դացել: Ի՞նչ լավ է գրած:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ես, խոստովանում եմ, գրականությամբ է,
որ ապրում եմ: Իմ տունն առաջինն է Պետերբուրգում: Հենց
այդպես էլ հայտնի է — Իվան Ալեքսանդրովիչի տունը: (Դի-
մելով բռնորին) — Շնորհ արեք, պարոնայք, եթե երբևէ գալու
լինեք Պետերբուրգ, համեցե՛ք, համեցե՛ք իմ տունը: Ես չէ՞
որ նաև պարահանդեսներ եմ տալիս:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Երևակայում եմ, թե այնտեղ ի՞նչ
ճաշակով և ի՞նչ շքեղությամբ են պարահանդեսներ տալիս:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Էլ մի՛ ասեք: Կմատուցեն, օրինակ ձմե-
րուկ, յոթ հարյուր ռուբլիանոց մի ձմերուկ: Սուպը կաթսայի
մեջ նավով բերված է ուղղակի Փարիզից. կափարիչը որ շեն
բացում՝ մի գոլորշի է բարձրանում, որի նմանը ողջ բնության
մեջ չի ճարվի: Ես օրնիբուն պարահանդեսներում եմ: Այն-
տեղ մենք մշտական վիստ՞ ունենք կազմած. արտաքին

¹ Ա. Ֆ. Սմիրոգին — հրատարակիչ էր և գրավաճառ:

² Մ. Ն. Զագորսկին (1789—1852) — դրամատուրգ և պատմական վե-
պերի հեղինակ: 1829 թ. լույս ընծայված նրա «Յուրի Միլոսլավսկի» պատ-
մական վեպը մեծ հաջողություն էր գտել:

³ Վիստ — Բոլթախաղի մի տեսակը:

գործոց մինիստրը, ֆրանսիական դեսպանը, անգլիական, գերմանական դեսպանները և ես: Եվ այնպես ես հոգնում խաղալով, որ արդեն ոչ մի բանի նման չէ: Մի կերպ նետում եմ ինձ սանդուղքն ի վեր շորրորդ հարկ, բնակարանս, ասում եմ աղախնուս. «Ա՛ռ, Մավրուշկա, վերարկուս»: Սակայն ի՞նչ եմ դուրս տալիս, մոռացա էլ, որ ապրում եմ բելլետում: Իմ սանդուղքը միայն արժե... Շատ հետաքրքրական բան է դիտել իմ սենյակը, երբ ես դեռ շեմ արթնացել: Կոմսերն ու իշխանները խոնված են և բզզում են իշամեղունների պես... Օղում շարունակ լսվում է Ժ... Ժ... Ժ... Ժ... Ժ... Երբեմն, անգամ ինքը՝ մինիստրը... (Քաղաքացետը և մյուսները երկյուղած վեր են ելնում իրենց աթոռներից):— Ինձ հասցեագրված ծրարների վրա նույնիսկ գրում են— ձեր գերազանցություն: Մի անգամ ես մինչևիսկ կառավարում էի դեպարտամենտը², Տարորինակ բան. դիրեկտորը մեկնել է. ո՞ր է մեկնել՝ հայտնի չէ: Գե, բնականաբար, խոսք ու զրույց սկսվեց: Ի՞նչ, ինչպե՞ս, տեղն ո՞վ գրավի: Գեներալներից շատերը ցանկություն ունեցան և հանձն առան, բայց հենց որ մոտիկից ծանոթանում էին— չէ՛, դժվարին գործ է: Դրսից հեշտ էր երևում, իսկ մոտիկից՝ ուղղակի սատանան գիտե՛ թե ինչ: Տեսան որ ճար չկա, դիմեցին ինձ, և նույն րոպեին փողոցներով սլացան սուրհանդակներ, սուրհանդակներ, սուրհանդակներ... Կարո՞ղ եք երևակայել, երեսունհինգ հազար սուրհանդակ միանգամից: Ի՞նչ պիտի անեի, ձեզ եմ հարցնում. «Իվան Ալեքսանդրովիչ, գնացե՛ք դեպարտամենտը կառավարելու»: Ես, խոստովանում եմ, փոքր-ինչ շփոթվեցի, ընդունեցի նրանց խալաթով, ուզում էի հրաժարվել, բայց մտածեցի՝ գործը կհասնի թագավորին, դե ծառայության ցուցակ էլ նույնպես... «Համեցե՛ք, պարոններ, ես ստանձնում եմ պաշտոնը, ստանձնում եմ,— ասում եմ,— ձեր ասածը լինի,— ասում եմ,— ստանձնում եմ, բայց թե իմ ներկայությամբ՝ զգա՛ստ լինել, իմ ներկայությամբ՝ պոչ չխաղացնե՛լ: Թե որ ես...»: Եվ, իրոք, բավական էր, որ դեպարտամենտով անց-

¹ Բելլետ — զեղահարկ, վայելահարկ Ալգլիսին էր համարվում հարուստ շենքերում մեկ և կես հարկի բարձրության վրա կառուցված հարկը

² Գեպարտամենտ — գլխավոր վարչություն:

նեի, ուղղակի երկրաշարժ էր շուրջս, ամենքը դողում ու թպրրտում էին տերևի պես: (Քաղաքացետը և մյուսները վախից զազոզում են: Խլեստակովն էլ ավելի է բարբոսվում):— Օ՛, Թա ֆատակ շեմ սիրում: Ես նրանց բոլորին խելքի բերի: Ինձ-նից անգամ պետական խորհուրդն է վախենում: Եվ, իրոք, ինչո՞ւմն է բանը. ես այդ տեսակ մարդ եմ և ոչ ոքի էլ հաշվի չեմ առնի... Ես բոլորին ասում եմ. «Ես ինձ եմ ճանաչում, ի՞նձ»: Ես ամեն տեղ եմ, ամեն տեղ: Ամեն օր պալատ եմ հաճախում: Ինձ հենց վաղն ևեթ անհազազ կղարձնեն ֆելդ-մարշալ... (Ոտքը սայթաֆում է և կիչ է մնում գետին փովի, բայց աստիճանավորներն ակնածությամբ պահում են նրան):

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (մոտենում է և ամբողջ մարմնով դողալով փորձում է արտասանել) — Ձե, ձե, ձե, ձե, ձե՛րդ... ձե, ձե...

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (արագ, կտրուկ) — Ի՞նչ կա:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ձե... ձե... ձե... ձե՛րդ... ձե... ձե...

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (նույն ձևով) — Ոչինչ չեմ հասկանում: Բարբաշում եք:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ձ... ձե... ձե՛րդ... ություն, գերազանցություն, չե՛ք բարեհաճի արդյոք հանգստանալ... Ահա սենյակ էլ կա և ամենը, ինչ պետք է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Հիմար բա՛ն, հանգստանա՛լ: Ենո՛րճ արեք, ես պատրաստ եմ հանգստանալ: Ձեր նախաճաշը, պարոնայք, լավն էր... Ես գո՛հ եմ, ես գո՛հ եմ: (Դեկլամացիայով) — լաբարդա՛ն, լաբարդա՛ն: (Անցնում է կողքի սենյակը, ֆաղաֆապետը հետևում է նրան):

ՏԵՄԻ VII

Եսյն, բացի Խլեստակովից և ֆաղաֆապետից

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— (Դորջինսկուն) — Ահա, Պյոտր Իվանովիչ, սրան կասեն մարդ: Ահա թե ի՞նչ է նշանակում մարդ ասածը: Կյանքումս այդչափ բարձրաստիճան անձնավորության ներկայությամբ եղած չկամ, ահիցս քիչ էր մնում, որ մեռնեմ: Ի՞նչ եք կարծում, Պյոտր Իվանովիչ, ի՞նչ աստիճան ունի:

ԳՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Ես կարծում եմ՝ վայ թե գեներալ լինի:

ՐՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Իսկ ես այնպես եմ կարծում, որ գեներալը
և սրա կոշիկին էլ արժանի չէ, իսկ թե որ գեներալ է, ապա
հենց գեներալի ստիմուս է որ կա: Լսեցի՞ք, պետական խոր-
հուրդը ո՞նց է հույս տվել: Քնանք, իսկույն պատմենք Ամոս
Ֆեոդորովիչին և Կորոբկինին: Մնաք բարյավ, Աննա Անդրև
կնա:

ԴՐՐՁԻՆՍԿԻ.— Մնաք բարյավ, քավորակին:

Երկուսն էլ գնում են:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼՊՈՎԻՉ.— (Լուկա Լուկիչին) — Ահուղողի մեջ
եմ ուղղակի, իսկ ինչո՞ւ ինքս էլ չգիտեմ: Բայց մենք
մինչև իսկ մուսկոլներ չենք հագել: Ի՞նչ կլինի վիճակներս,
եթե քունն առնելուց հետո՞ գեկուցի ուղղակի Պետերբուրգ:
(Մտամուտը Բուսուում է ուսումնարանների տեսչի հետ միա-
պին, ասելով) — Բարյավ մնաք, տիրուհի:

ՏԵՄԻ VIII

Աննա Անդրևեան, Մարիա Անտոնովնա

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Ա՛խ, ի՞նչ հաճելի մարդ է:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ա՛խ, անուշի՛կս:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Բայց ի՞նչ նուրբ վարվեցողություն:
Իսկույն երևում է, որ մայրաքաղաքի շնորհք է: Շարժումներ
և նման այլ բաներ... Ա՛խ, որքան լավ է: Անշափ սիրում եմ
այս տեսակ երիտասարդներին, ուղղակի ուշագնաց եմ լի-
նում: Ծս, պետք է ասած, նրան շատ դուր եկա: Ծս նկատե-
ցի— շարունակ իմ կողմն էր աչք գցում:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ո՛չ, մայրի՛կ, նա ինձ էր նայում:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Խնդրեմ, վերջ տուր հիմար բաներ
դուրս տալուն: Բոլորովին անտեղի են:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Չէ՛, մայրի՛կ, ճիշտ եմ ասում:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Դե տե՛ս: Կարո՞ղ է պատահել, որ
չվիճես: Անհնարին է ու վե՛րջ: Ինչո՞ւ պիտի քեզ նայեր, Վին-
չի՞ց դրդված պիտի քեզ նայեր:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ճիշտ եմ ասում, մայրի՛կ, շա-
րունակ ինձ էր նայում: Հենց որ սկսեց խոսել գրականության

մասին, ինձ նայեց: Եվ հպտո, երբ պատմում էր, թե ինչպես
վիստ է խաղում դեսպանների հետ, դարձյալ ինձ նայեց:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Դե՛, գուցե, մի հատիկ անգամ, այն
էլ հենց այնպես, նմուշի համար: «է՛հ», ասած կլինի ինքն
իրեն, «արի սրան էլ մի հատ նայեմ»:

ՏԵՄԻ IX

Նույճ և Բաղաբաղես

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (զալիս • է ոտի ծայրերի վրա) —
Սա՛ս՛ս՛...

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Ապա՛:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ուրախ չեմ, որ հարբեցրի: Ի՞նչ կլինի,
եթե նրա ասածի թեկուզ կեսը ճիշտ լինի: (Մտածումով մեջ
ընկնելով) — Իսկ ինչո՞ւ չպիտի ճիշտ լինի որ: Խմած մարդը
եղածը դուրս է տալիս. ինչ որ սրտումն է, այն էլ լեզվի
ծայրին: Իհարկե, փշեց մի քիչ: Դե, առանց փշելու խոսք
կասվի՞: Մինիստրների հետ է խաղում, պալատ է հաճա-
խում... Ճիշտ եմ ասում, որքան ավելի մտածում եմ... սա-
տանան գիտե, չեմ հասկանում, թե ինչ է կատարվում. ուղղա-
կի կարծես թե կանգնած լինեմ բարձր զանգակատան գլխի՞
կամ թե ուր որ է՝ հիմա պետք է ինձ կախեն:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Իսկ ես բնավ ոչ մի երկյուղ չզգացի:
Պարզապես տեսա նրա մեջ ուսյալ, աշխարհ տեսած, բարե-
կիրթ, բարձր շրջաններից մի մարդ, իսկ նրա աստիճանների
հետ ես գործ չունեմ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Դե՛, դուք կանայք եք, ձեր բոլոր հա-
շիվները մեկ են: Ձերը գիզի-պիզին է: Մեկ էլ տեսար՝ ան-
տեղի մի խոսք բաց կթողնեն: Ձեզ կթթկեն, ուրիշ ոչինչ,
բայց թե ամուսնուղ իզն ու թողք կկորցնեն: Դու, հոգյակս,
նրա հետ այնպես ազատ էիր վարվում, կարծես առջևդ մի
որևէ Դորչինսկի լիներ:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Այդ մասին խորհուրդ եմ տալիս
ձեզ շանհանգստանալ: Մենք մեր գործը լավ գիտենք... (Նա-
յում է աղջկան):

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (առանձնաճալով) — Է՛հ, ձեզ հետ մարդ
ի՞նչ խոսի... Տե՛ս թե ինչ պատուհաս հասավ գլխներիս:

Մինչև հիմա ուշքի չեմ գալիս և վախիցս (Բաց է աճուլ դուրը և խոսում) — Մի՛շկա, կանչիր ոստիկաններին, Սվիստունովին և Դերժնիմորգային, տան մոտերքը կլինեն, բակում կամ փողոցում: (Մի պահ լռելուց հետո) — Աշխարհիս երեսին ամեն ինչ շուտ է եկել: Գոնե շնորհքին մի բան լինեք, թե չէ՝ վտիտ, լղարիկ: Ինչպե՞ս իմանաս, թե ով է: Զինվորականը դեռ որևէ տեսք ունի, իսկ այդ քնձոտ ֆրակ հագնողները ճիշտ և ճիշտ՝ ասես թևերը կտրած ճանձ լինեն: Բայց ինչպես էր քիչ առաջ հյուրանոցում ոտը պնդացրել, խաբս տալիս, սար ու ձոր, թվում էր, թե իսկի զուլի չեմ հանի, բայց վերջում էլի կակղեց: Ու դեռ ավելին ասաց, քան պետք էր: Նրկում է, որ շահել է:

ՏԵՍԻՆ X

Նույն և Օսիպ

Բոլորը վազում են դեպի ես, մատենով եղան անելով:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Այս կողմը արի, բարեկամ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Սս՛ս՛ս, ի՞նչ է, ի՞նչ է, քնա՞ծ է:

ՕՍԻՊ.— Զէ՛, դեռ մի քիչ շարդոտվում է:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Լսի՛ր, անունդ ի՞նչ է:

ՕՍԻՊ.— Օսիպ է, տիրուհիս:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (կեռջն ու աղջկան) — Վե՛րջ տվեք, վե՛րջ տվեք: (Օսիպին) — Ասա՛ տեսնեմ, բարեկամ, քեզ լավ կերակրեցի՞ն:

ՕՍԻՊ.— Կերակրեցին, խոնարհաբար շնորհակալ եմ, լավ կերակրեցին:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Ապա՛ մի ասա, քո պարոնի տունը, ես կարծում եմ, կոմսեր ու իշխաններ շա՛տ են գալիս:

ՕՍԻՊ.— (մեկուսի) — Ի՞նչ ասեմ: Թե որ հիմա լավ կերակրեցին, կնշանակի հետո՛ է՛լ ավելի լավ կկերակրեն: (Բարձրաձայն) — Հա՛, կոմսեր էլ են լինում:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Օսի՛պ, հոգյա՛կս, ի՞նչ սիրունիկն է քո պարոնը:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Բայց ասա՛, խնդրեմ, Օսիպ, ինչպե՞ս է նա...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Դե վե՛րջ տվեք, խնդրում եմ: Դուք այդ դատարկ զրույցներով միմիայն խանգարում եք ինձ: Ասա՛, բարեկամս...

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Իսկ քո պարոնը ի՞նչ աստիճան ունի:

ՕՍԻՊ.— Պարզ է, թե ինչ աստիճան ունի:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ա՛խ, տեր իմ աստված: Դուք շարունակ հիմար հարց ու փորձով եք զբաղված: Դե, ասա՛, բարեկամս, քո պարոնն ինչպե՞ս, խի՛ստ մարդ է, սիրո՞ւմ է շշպոել, թե ոչ:

ՕՍԻՊ.— Հա՛, կարգ ու կանոն սիրում է: Պահանջում է, որ ամեն ինչ այնպես լինի, ոնց որ պետքն է:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Բայց ինձ դուր է գալիս քո դեմքը: Դու, բարեկամ, պետք է որ լավ մարդ լինես: Դե՛, ասա...

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Լսի՛ր, Օսիպ, իսկ քո պարոնն այնտեղ ի՞նչ է հագնում, մունդիրո՞վ է...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Վե՛րջ տվեք, ձեզ եմ ասում, կաշաղակներ: Մեջտեղ կարևոր գործ կա, մարդկային կյանքի խրնդիր է... (Օսիպին) — Գիտե՞ս ինչ, բարեկամ, ճիշտ եմ ասում, դու ինձ շատ դուր եկար: Ճանապարհին չի խանգարի, որ մի բաժակ թեյ ավելի խմես, եղանակն էլ ցուրտ է, այնպես որ, ա՛ն այս երկու ուրբին, թեյ կխմես:

ՕՍԻՊ.— (ընդունելով) — Ամենախոնարհ շնորհակալություն, պարոն: Աստված առողջություն տա ձեզ: Խեղճ մարդ եմ, օգնեցիք:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Վնաս չունի, վնաս չունի: Ասա՛ տեսնեմ, բարեկամ...

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Լսի՛ր, Օսիպ, իսկ ինչպիսի՞ աչքերն են ավելի դուր գալիս քո պարոնին:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Օսի՛պ, հոգյա՛կս, ի՞նչ սիրուն ջթիկ ունի քո պարոնը:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Սպասեցե՛ք մի, թո՛ւյլ տվեք որ... (Օսիպին) — Ասա՛, խնդրեմ, բարեկամ, ինչի՞ վրա է ամենից շատ ուշք դարձնում քո պարոնը, այսինքն՝ ճանապարհին ի՞նչն է նրան ամենից շատ դուր գալիս:

Նույնք, Գերժմարդա և Սվխտունով

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Մ'ս'ս'ս', ա՛յս տեսակ էլ ծուռթաթ ար-
ջեր, տես ի՛նչ աղմուկ բարձրացրին: Այնպե՛ս են դոփում կո-
շիկներով, ասես քառասուն փթանոց բեռ են թափում սալ-
լից: Ո՛ր սատանայի ծոցումն էիք:

ԴերժիՄՈՐԴԱ... — Հրամանի համաձայն գնացել էի...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Մ'ս'ս'ս', (Փակելով նրա բերանը)—
Տես ոնց է կողորդը պատում: (Մաղբելով նրան)— Հրամանի
համաձայն գնացել էի: Չայնն ասես տակառի միջից դուրս
գալիս լինի: (Օսիպին)— Դե՛, բարեկամս, դու գնա՛, պատ-
րաստի՛ր այնտեղ՝ ինչ պարոնիդ պետք է: Ինչ որ կա-չկա տան
մեջ՝ պահանջի՛ր: (Օսիպը գնում է): Իսկ ձեզ հրամայում եմ
կանգնել տան շեմքին և տեղից չշարժվել: Եվ ոչ մի կողմնակի
մարդ ներս չթողնել, նամանավանդ, վաճառականներին: Եթե
նրանցից թեկուզ մեկնումեկին ներս թողի՛ք, ապա... Հենց որ
տեսաք, որ մարդ է մոտենում խնդրագրով կամ թեկուզ առանց
խնդրագրի էլ, բայց այնպիսի տենք ունի, որ կարող է իմ դեմ
խնդրագիր ներկայացնել: Վզակոթին տալով դուրս վռնդեցեք,
մի լա՛վ հասցրեք: (Յույց է տալիս օտոնով) Հասկացա՞ք...
Մ'ս'ս'ս, ս'ս'ս'ս'... (Ոտի ծայրերի վրա դուրս է ելնում ու-
տիկանների նետեից):

ՕՍԻՊ.— Սիրում է նա, գործին նայած, ինչ բան ոնց կպա-
տահի: Ամենից շատ սիրում է, որ իրեն լավ ընդունեն, հյու-
րասիրությունը լավ լինի:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Լա՛վ լինի:

ՕՍԻՊ.— Այո՛, լավ լինի: Ա՛յ, ասենք թե ես, ինչացո՛ւ
եմ, ճորտի մեկը, բայց էլի հետևում է, որ ինձ համար էլ լավ
լինի, աստված վկա: Պատահել է, վեր ենք եկել մի տեղ-
«Հա՛, Օսիպ, քեզ լա՛վ հյուրասիրեցին»: «Վատ, ձերդ բարձր-
ագնվություն»: «Է՛,— ասում է,— այդ տանտերը, Օսիպ,
լավ տանտեր չէ: Դու,— ասում է,— հիշեցրու ինձ, երբ
որ տուն վերադառնանք»: «Է՛հ, մտածում եմ ինքս ինձ
(ձեռք բափ տալով)— աստված նրա հետ; ես հասարակ
մարդ եմ»:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Շատ բարի, շատ բարի, կարևոր բան
ես ասում: Ես քեզ քիչ առաջ թեյի փող տվի, այս էլ ա՛ն խմո-
րեղենի համար:

ՕՍԻՊ.— Ինչո՞ւ եք շնորհ անում, ձերդ բարձրագնվու-
թյուն: (Պահում է դրամը)— Որ այդպես է, մի բաժակ ձեռ
կենացը կխմեմ:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Անցի՛ր, Օսիպ, ինձ մոտ, նույնպես
կատանաս:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Օսի՛պ, հոգյակս, համբարիրք քո
պարոնին:

Հարակից սենյակից լսվում է երեսուկովի քերե հազոց:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Մ'ս'ս'ս'... (Բարձրանում է ոտների ծայ-
րերին: Հաջորդ տեսարանը՝ կիսաձայն)— Աստված հեռու տա-
նի, թե աղմկել եք: Հեռացե՛ք, այստեղից, հերի՛ք եղավ ձեզ...

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Գնանք, Մաշենկա: Ես քեզ պիտի
ասեմ, որ մեր հյուրի մոտ մի բա՛ն եմ նկատել, որ միմիայն
մեր երկուսի մեջ կարելի է ասել...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Օ՛, ինչեր չեն ասի այնտեղ: Մարդ որ
փորձի ականջ դնել, անմիջապես ականջները կփակի: (Դի-
մելով Օսիպին)— Դե՛, բարեկա՛մս...

ԱՐԱՐՎԱԾ ՉՈՐՈՐԴ

Նույն սենյակը քաղաքապետի տանը

Չգույշ, ոտների ծայրերի վրա, ներս են մտնում Ամս Ֆեոդո-
սիչը, Արամի Ֆրիզովիչը, փոստապետը, Լուկա Լուկիչը, Դարչիսկին՝
և Բորչիսկին՝ լրիվ համազգեստներով:

Ամբողջ տեսարան անցնում է կիսաձայն:

ԱՄՈՍ ՖԵՈՐՈՐՈՎԻՉ.— (բոլորին դասավորում է շրջա-
նաձև)— Ի՛ սե՛ր աստժո, պարոններ, իսկույն շրջան կազմա-
ցեք և բոլորդ՝ զգաստ եղեք: Աստվա՛ծ գիտե, թե ո՛վ է,
պալատումն է՛լ է լինում, պետական խորհուրդն է՛լ է շշպոում:
Զինվորական կարգո՛վ շարվեցեք, անպատճա՛ռ զինվորական:

Դուք, Պյոտր Իվանովիչ, արագ անցեք այն կողմ, իսկ դուք, Պյոտր Իվանովիչ, կանգնեցեք այստեղ:

Զայգ Պյատր Իվանովիչները վագելագ անցնում են օտֆերի ձայրերի վրա:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Կամքը ձերն է. Ամոս Ֆեոդորովիչ, բայց մեզ անհրաժեշտ է որևէ բան ձեռնարկել:

ԱՄՈՍ ՖԵՈԴՈՐՈՎԻԶ.— Հատկապես ի՞նչ...

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Դե՛, պարզ բան է, թե ի՞նչ:

ԱՄՈՍ ՖԵՈԴՈՐՈՎԻԶ.— Ձեռքի մեջ սլացնե՛լ:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Այո՛, թեկուզև սլացնել:

ԱՄՈՍ ՖԵՈԴՈՐՈՎԻԶ.— Վտանգավոր է, սատանան տանի, գոռոցը կզցի, պետական մարդ է: Գուցե նվիրաբերության ձևով անենք, ազնվականության անունից որևէ հուշարձանի համար:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Կամ թե՛ «Ահա, ասենք, փոստով դրամ է ստացվել, հայտնի չէ, թե ում հասցեագրված»:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Զգուշացե՛ք, որ նա ձեզ փոստով չուղարկի որևէ տեղ հեռուները: Լսեցե՛ք. նման գործեր այդպես չեն կատարվում բարեկարգ պետություններում: Ինչո՞ւ ենք մի ամբողջ գումարտակ կազմած այստեղ հավաքվել: Պետք է ներկայանալ առանձին-առանձին, և շորս աչքերի արանքում... Ինչպես որ հարկն է, որպեսզի լսող ականջներ չլինեն: Ա՛յ թե բարեկարգ հասարակության մեջ ինչպես են վարվում: Ահա՛ հենց դուք, Ամոս Ֆեոդորովիչ, առաջինը սկսեցեք:

ԱՄՈՍ ՖԵՈԴՈՐՈՎԻԶ.— Ավելի լավ է՝ դո՛ւք սկսեք. ձեր հաստատության մեջ էր, որ բարձրաստիճան հյուրը հաց ճաշակեց:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Այդ դեպքում ավելի լավ է՝ սկսի Լուկա Լուկիչը, որպես պատանեկության լուսավորիչ:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ.— Չե՛մ կարող, չե՛մ կարող, պարոններ: Ես, խոստովանանք լինի, այնպես եմ դաստիարակված, որ բավական է հետս թե՛ղուզ մի աստիճանով բարձր մարդ խոսի, սիրտս փորս է բնկնում և լեզուս էլ ասես տիղմի մեջ թաթախված լինի: Չէ՛, պարոններ, ինձ ազատ կացուցեք, ճիշտ եմ ասում:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Դե, Ամոս Ֆեոդորովիչ մնում եք միմիայն դո՛ւք: Ձեր ասած ամեն մի խոսքը ասես թե լեզվից թռած մի ողջ Կիկերոն¹ լինի:

ԱՄՈՍ ՖԵՈԴՈՐՈՎԻԶ.— Ի՞նչ եք ասում, ի՞նչ եք ասում. Կիկերոն: Տեսեք թե ի՞նչ հնարեց: Ինչ է թե՛, երբեմն ոգևորվում եմ որսի շների մասին խոսելիս...

ԲՈԼՈՐԸ.— (շրջապատելով նրան)— Չէ՛, դուք ոչ միայն շների, դուք աշտարակաշինության մասին էլ խոսելիս... Ո՛չ, Ամոս Ֆեոդորովիչ, մեզ մի՛ թողնեք նեղության մեջ, հա՛յր եղբք մեզ համար... Ո՛չ, Ամոս Ֆեոդորովիչ...

ԱՄՈՍ ՖԵՈԴՈՐՈՎԻԶ.— Ձեռք քաշեք, պարոններ:

Այդ վայրկյանին ելետակովի սեեյակից լավում է հագոցի և օտֆերի ձայն: Բոլորը նետվում են դեպի դուր, խոնկվում են և աշխատում դուրս գալ, որ տեղի է ունենում ոչ առանց արև կամ նրան ճզմելու:

Լավում են գուսպ բացակաշուրյուններ:

ԲՈՐՁԻՆՍԿՈՒ ԶԱՅՆԸ.— Օ՛յ, Պյոտր Իվանովիչ, Պյոտր Իվանովիչ, ոտքս կոխեցիք:

ՉԵՄԼՅԱՆԻԿԱՅԻ ԶԱՅՆԸ.— Բա՛ց թողեք, պարոններ, շունչս կտրվում է՝ այնպես եք հուպ տվել:

Լավում են ես մի քանի բացակաշուրյուններ, ապա բոլորը դուրս են պրճնում և սեեյակը մնում է դատարկ:

ՏԵՍԻԼ II

Ելետակովը մենակ

Գալիս է ներս Բեռնաձ աշերով:

Ես, կարծեմ, բավականին մրա՛ւեցի: Որտեղի՞ց են ճարձլ այսպիսի դոշակներ և փետրաբարձեր: Կարծեմ երեկ նախաճաշին մի տեսակ հատուկ բան խմեցրին ինձ. միևնույն հիմա գլխիս ներսում թխթխում է: Այստեղ, ինչպես տեսնում եմ, կարելի է հաճելի ժամանակ անցկացնել: Ես սիրում եմ սրբտաբացություն և ինձ, խոստովանում եմ, ավելի է դուր գալիս, երբ ինձ հյուրընկալում են սրտաբաց կերպով, և ոչ թե

¹ Մարկոս Տուլիոս Կիկերոն (106—43 մ.թ.ա.)— հին Հռոմում եղանակոր փաստաբան, քաղաքական գործիչ և գրող, սեսուրիկական կարգերի տեսաբան և հրապարակական տտենարանության մեծ վարպետ:

որևէ շահից դրողված: Իսկ քաղաքապետի աղջիկը բավականին լավիկն է, մայրիկն էլ այն վիճակումն է, որ դեռ կարելի է... Ո՛չ, չգիտեմ ինչու, բայց այս տեսակ կյանքն իմ ճաշակով է:

ՏԵՄԻ Ի

Խիստակով և դատավոր

ԴԱՏԱՎՈՐ.— (նեռս մտնելով և կանգ առնելով, ինքն իրեն)— Տե՛ր աստված, տե՛ր աստված, դո՛ւ ինձ եզիր օգնական: Մնկներս ուղղակի ծալվում են: (Բարձրաձայն, շուկրվելով և ձեռք դնելով սրի պատյանին)— Պատիվ ունեմ ներկայանալու. տեղիս գավառական դատարանի դատավոր, կոլեգիական ասեսոր կյապկին-Տյապկին:

ԽԼԵՍԱԿՈՎ.— Բարեհաճեցեք նստել: Ուրեմն դուք այստեղի դատավորն եք:

ԴԱՏԱՎՈՐ.— Ութ հարյուր տասնվեցին ընտրվեցի ազնրվականության կամոք մի եռամյակով և մինչև այժմ շարունակում եմ պաշտոնս:

ԽԼԵՍԱԿՈՎ.— Շահավետ բան է, սակայն,, դատավոր լինելը:

ԴԱՏԱՎՈՐ.— Երեք եռամյակի ընթացքում իշխանության հավանությանը ներկայացված եմ Վլադիմիրի շորրորդ աստիճանի շքանշանի: (Մեկուսի)— Փողը ձեռքիս մեջ է, իսկ ձեռքս ասես կրակ կտրած լինի:

ԽԼԵՍԱԿՈՎ.— Ինձ դուր է գալիս Վլադիմիրը, իսկ ա՛յ երրորդ աստիճանի Աննան այն չէ:

ԴԱՏԱՎՈՐ.— (հետզհետե առաջ մղելով սեղմված բռունցքը, մեկուսի)— Տե՛ր իմ աստված, չգիտեմ, թե որտեղ եմ նստած: Ասես տակս շիկացած ածուխներ դրած լինեն:

ԽԼԵՍԱԿՈՎ.— Այդ ի՞նչ է ձեր ձեռքում:

ԱՄՈՍ ՖԵՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— (կողքնելով իրեն և վայր զցելով դրամաները)— Այս ոչինչ:

ԽԼԵՍԱԿՈՎ.— Ինչպե՞ս թե ոչինչ: Ինչպես տեսնում եմ, ընկածը փող է:

ԱՄՈՍ ՖԵՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— (դողալով ողջ մարմնով)— Բնավ ո՛չ: (Մեկուսի)— Օ՛, աստված իմ, ահա արդեն դատի տակ եմ և սայլակն էլ բերին՝ ինձ բանտ տանելու:

ԽԼԵՍԱԿՈՎ.— (գետնից բարձրացնելով)— Այո՛, փող է: **ԱՄՈՍ ՖԵՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.**— (մեկուսի)— Դե՛, վերջս եկավ, կորա՛, կորա՛:

ԽԼԵՍԱԿՈՎ.— Գիտե՞ք ինչ, այս փողը տվեք ինձ փոխարինաբար:

ԱՄՈՍ ՖԵՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— (աճապաբանով)— Հարկա՛վ, հարկա՛վ: Մեծ հաճույքով: (Մեկուսի)— Դե՛, համարձակ, համարձակ, դո՛ւ ինձ փրկիր, մայր աստվածածին:

ԽԼԵՍԱԿՈՎ.— Ես, գիտեք, ճանապարհին ունեցածս ծախեցի, այլևայլ կարիքներ... Ասենք, ես իսկույն կեթ գյուղից ձեզ կուղարկեմ:

ԱՄՈՍ ՖԵՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— Շնորհ արեք, ինչպե՞ս կարելի է. առանց այդ էլ սա այնպիսի պատիվ է... Իհարկե, իմ նվազ ուժերով, ջանասիրությանը և նվիրվածությանը դեպի իշխանությունը՝ կշանամ արժանանալ... (Վեր է բարձրանում արքայից, ձգված)— Չեմ հանդգնում այլևս անհանգստացնել իմ ներկայությանը: Որևէ հրաման չունե՞ք տալու:

ԽԼԵՍԱԿՈՎ.— Ի՞նչ հրաման...

ԱՄՈՍ ՖԵՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— Ես ենթադրում եմ, արդյոք որևէ հրաման չե՞ք արձակի տեղին դատարանին:

ԽԼԵՍԱԿՈՎ.— Բայց ի՞նչ նպատակով: Ես հիմա ոչ մի կարիք չունեմ դատարանի. չէ՛, ոչինչ չունեմ, խոնրահաբար շնորհակալ եմ:

ԱՄՈՍ ՖԵՈՒՐՈՐՈՎԻԶ.— (զլուխ տալով և հեռանալով, մեկուսի)— Դե՛, քաղաքը մե՛րն է:

ԽԼԵՍԱԿՈՎ.— (նրա հեռանալուց հետո)— Դատավորը լավ մարդ է:

ՏԵՄԻ Կ

Խիստակով և փոստապետ (մտնում է ձգված, համազգեստով, ձեռք սրի վրա)

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Պատիվ ունեմ ներկայանալու. փոստապետ, արքունական խորհրդատու՝ Շպեկին:

¹ Աբուեական խորհրդատու — քաղաքացիական ծառայության աստիճան էր, որ մտավորապես հավասար էր զինվորական ծառայության մարդին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Շնորհ արեք, համեցե՛ք: Ես շատ եմ սիրում հաճելի ընկերակցութիւն: Դուք միշտ այստեղ եք ապրում, այնպես չէ՞:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ճիշտ այդպես:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Բայց ինձ դուր է գալիս այս քաղաքը: Իհարկե, այնքան բազմամարդ չէ, բայց ի՞նչ վնաս: Չէ՞ որ սա մայրաքաղաք չէ: Ճիշտ չե՞մ ասում, սա մայրաքաղաք չէ: ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Միանգամայն ճիշտ է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Չէ՞ որ միայն մայրաքաղաքումն է, որ կա բոն-տոն¹ և չկան զավառական սագեր: Դուք ի՞նչ կարծիքի եք, իրավացի չե՞մ:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ճիշտ այդպես է: (Մեկուսի) — Սակայն այս մարդը բոլորովին հպարտ չէ, զրուցում ու հարցուսիրձ է անում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Սակայն, խոստովանեցեք, չէ՞ որ փոքրիկ քաղաքում ևս կարելի է երջանիկ ապրել:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ճիշտ այդպես:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Իմ կարծիքով, ի՞նչ է պետք. պետք է միմիայն, որ քեզ հարգեն, անկեղծորեն սիրեն: Ճիշտ չէ՞:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Միանգամայն արդարացի է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ես, խոստովանում եմ, ուրախ եմ, որ դուք ինձ համակարծիք եք: Ինձ, իհարկե, կանվանեն տարօրինակ մարդ, բայց ի՞նչ արած, իմ բնավորութիւնն է այդպես: (Նայելով նրա աչքերին, ինքն իրեն) — Արի կլինի՞ ես այս փոստայետից փող ուղեմ: (Բարձրաձայն) — Ինձ հետ շատ տարօրինակ մի բան է պատահել. ճանապարհին ունեցածս դրամք ծախսեցի, չե՞ք կարող ինձ փոխարինարար տալ երեք հաբլուր ոտքի:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ինչո՞ւ չէ: Բարձրագույն երջանկութիւն կհամարեմ: Ահա՛, համեցեք: Ի՛ սրտե պատրաստ եմ ծառայութիւն մատուցելու:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Շատ շնորհակալ եմ: Ես, խոստովանում եմ, սաստիկ չեմ սիրում ճանապարհին նեղվել, և ի՞նչ կարիք կա, այնպես չէ՞:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ճիշտ այդպես է: (Վեր է կենում, ձգվում

և պահում սուրբ) — Այլևս չեմ համարձակվում անհանգստացնել ձեզ իմ ներկայութեամբ: Արդո՞ք որե՛է դիտողութեան շունե՞ք փոստային վարչութեան գծով:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Չէ՛, ոչինչ:

Փոստայետը գլուխ է տալիս և գնում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (սիգար կայցնելով) — Փոստայետը, ինձ թվում է, նույնպես շատ լավ մարդ է, համենայն դեպս, պատրաստակամ է, ևս սիրում եմ այդպիսի մարդկանց:

ՏԵՍԻՆ V

Երեսուկով և Լուկա Լուկիչ (որին գրեթե ներս են երում դռն միջից: Հետևից լավում է մի ձայն՝ «Քեզ մի կոցեցի»)

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻՉ.— (երկյուղածությամբ ձգվելով և պահելով սուրբ) — Պատիվ ունեմ ներկայանալու. դպրոցների տեսուչ, տիտուլյար խորհրդատու՝ Խլուպով:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ա՛, շնորհ արեք, համեցե՛ք, նստեցե՛ք, նստեցե՛ք: Սիգար չե՞ք ուզի: (Մեկնում է նրան մի սիգար):

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻՉ.— (ինքն իրեն) — Ա՛յ քեզ բան, այս ևս բնավ չէի նախատեսել, վերցնե՞մ թե՞ չվերցնեմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Համեցե՛ք, համեցե՛ք: Բավականին լավ սիգար է: Իհարկե, այն չէ, ինչ Պետերբուրգում: Այնտեղ, բարեկամս, սիգար եմ ծխել՝ հարյուր հատը քսանհինգ ոտքի, ուղղակի ձեռքերդ կհամբուրես ծխելուց հետո: Ահա՛ կրակ, ծխեցե՛ք: (Մեկնում է նրան մումբ):

Լուկա Լուկիչը փորձում է ծխել և սաստիկ դողում է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այն ծայրից չէ:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻՉ.— (վախից սիգարը ձեռքից բաց է բողնում, թքում է և՛ ձեռքը թափ տալով, ինքն իրեն) — Գրողը տանի, կործանեց ինձ իմ երկչոտութիւնը:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Դուք, ինչպես տեսնում եմ, սիգարի սիրահար չեք: Իսկ ես, պիտի խոստովանեմ, որ այդ իմ թու-

¹ Տիտուլյար խորհրդատու — քաղաքացիական ծառայության աստիճան, որ մտավորական հավասար էր զինվորական ծառայության շտաբական պալատանին:

¹ Բոն-տոն — լավ տոն, այսինքն՝ վայելուչ, ընտիր վարք ու բարք:

լուծյունն է: Ահա՛, նույնպես և կանացի սեռի նկատմամբ: Չե՛մ կարողանում սառնասիրտ լինել: Իսկ դուք ինչպե՛ս: Ձեզ որո՞նք են դուր գալիս— սեռերնե՛րը, թե շիկահերները:

Լուկա Լուկիը սաստիկ տարակուսանքի մեջ է, թե ինչ պատահանի:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Չէ՛, դուք անկեղծորեն ասացեք— սեռերնե՛րը թե շիկահերները:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ.— Իրավունք չունեմ իմանալու:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ո՛չ, ո՛չ, մի՛ խուսափեք: Ես անպատճառ ուզում եմ իմանալ ձեր ճաշակը:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ.— Կհամարձակվեմ զեկուցել... (Ինքն իրեն)— Ինքս էլ չգիտեմ, թե ինչ եմ ասում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ա՛, ա՛, չե՛ք ուզում ասել... Երևի թե սեվահերի մեկը թեթևակի ծակել է ձեր սիրտը, խոստովանեցեք, ծակե՞լ է:

Լուկա Լուկիը լռու է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ա՛, ա՛, կարմրեցի՞ք, ուրեմն ճիշտ է բայց ինչո՞ւ չեք խոսում:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ.— Շփոթվեցի, ձերդ... ազն... սրբազն... պայծառու... (Մեկուսի)— Մախե՛ց ինձ անիծած լեզուս, ծախե՛ց:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Շփոթվեցի՞ք: Իմ աչքերում, իրոք որ, ինչ-որ մի բան կա, որ շփոթմունք է առաջացնում: Համենայն դեպս, գիտեմ, որ ոչ մի կին չի դիմանում իմ հայացքին: Այնպես չէ՞:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ.— Ճիշտ այդպես է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ինձ հետ ահա տարօրինակ մի դեպք է պատահել. ունեցած փողս ծախսեցի: Չե՞ք կարող տալ ինձ մի երեք հարյուր ութրի փոխարինաբար:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ.— (ձեռքը տանելով գրպանները և ինքն իրեն)— Ա՛յ բեզ խայտառակություն, թե որ շիինի: Կա՛... կա՛: (Հանում է քղապարամբ և դողալով մեկնում):

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Խոնարհաբար շնորհակալ եմ:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ.— (ձգվելով և պահելով սուրբ)— Չեմ համարձակվում այլևս անհանգստացնել իմ ներկայությունը:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Գնաք բարով:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ.— (նետվում է դուրս գրեթե վազեվազ և ասում)— Դե՛, փա՛ռք աստծո, գուցե թե չայցելի դասարանները:

ՏԵՍԻՆ ՎԻ

Խիստակով և Աբեմի Ֆիլիպովի՛ ձգված և ձեռքը պահելով սրի վրա

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Պատիվ ունեմ ներկայանալու. աստվածահաճո հաստատությունաց հոգաբարձու, արքունական խորհրդատու Չեմլյանիկա:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Բարև ձեզ, խոնարհաբար խնդրում եմ նստել:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Պատիվ ունեցա ուղեկցելու ձեզ և անձամբ ընդունելու իմ տեսչությանը հանձնված աստվածահաճո հաստատություններում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ա՛, ճիշտ է, հիշում եմ: Դուք շատ լավ հյուրասիրեցիք նախաճաշիկով:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Ուրախ եմ ջանալու՝ հայրենեացի ծառայություն մատուցելու համար:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ես, խոստովանում եմ, այդ իմ թուլությունն է. սիրում եմ լավ խոհանոց: Ասացեք խնդրեմ, ինձ թվում է, որ երեկ դուք փոքր-ինչ ավելի կարճահասակ էիք. ճիշտ չէ՞:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Շատ հնարավոր բան է: (Լռելուց հետո)— Կարող եմ ասել, ոչինչ չեմ խնայում և խանդաղատանք վարում եմ պաշտոնս: (Փոք-ինչ ավելի մոտ է շարժում իր արողը և խոսում կիսաձայն)— Իսկ ահա տեղիս փոստպետը բնավ ոչինչ չի անում: Բոլոր գործերը անխնամ վիճակումն են, առաքումներն ուշացնում են... Հաճեցեք ինքներդ հատկապես հետախուզելու: Նույնպես և դատավորը, որն ինձնից քիչ առաջ այցելեց ձեզ, միմիայն նապաստակների որսի է տվել իրեն, ատենավարբերում շնոր է պահում և վարքով էլ, եթե խոստովանելու լինեմ ձեր առաջ,— հարկավ, հայրենեաց օգտի համար, ես պարտավոր եմ այդ անել, չնայած որ իմ ընկերն ու բարեկամն է,— վարքով էլ՝ ամենայն դա-

տապարտութեան արժանի: Այստեղ մի կալվածատեր կա՝ Դոբրչինսկի, որին արդեն բարեհաճել եք հանդիպել. և ահա հենց որ այդ Դոբրչինսկին տնից դուրս է գալիս որևէ տեղ, դատավորն արդեն նստած է նրա կնոջ կողքին. ևս պատրաստ եմ երգում տալու... Հատկապես դիտեցեք նրա երեխաներին. ոչ մեկը նման չի Դոբրչինսկուն, բոլորն էլ, նույնիսկ մանկահասակ աղջիկը, ասես, դատավորի կաղապարով ձուլված լինեն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ասացե՛ք խնդրեմ. բնավ չէի կարող կարծել:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Տեղիս դպրոցները տեսուչը նմանապես... Չեմ հասկանում, ինչպե՞ս եղավ, որ իշխանությունը վստահեց նրան այդ պաշտոնը: Նա ժակոբիններից՝ էլ վատթար է և աշնպիսի անուղղամիտ կանոններ է ներշնչում պատանեկությանը, որ դժվար է անգամ արտահայտել: Բարձրք չե՞ք համարի արդյոք, որ այս ամենը գրավոր կերպով շարադրեմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Շատ բարի, թեկուզև գրավոր: Շատ հաճելի կլինի: Ես, գիտեք, սիրում եմ երբեմն, տաղտուկ վայրկյաններին, զվարճալի բան կարդալ: Ինչպե՞ս է ձեր ազգանունը, ևս շարունակ մոռանում եմ:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Ձեմ վյանիկա:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ա՛, ճիշտը, Ձեմ վյանիկա: Եվ ի՞նչ, ասացեք խնդրեմ, զավակներ ունե՞ք:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Ապա ինչպե՞ս: Հինգ հոգի: Երկուսն արդեն չափահաս են:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ասացե՛ք խնդրեմ, չափահաս: Իսկ նրանք ինչպե՞ս... Ի՞նչ են նրանք:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Այսինքն՝ գուցե բարեհաճում եք տեղեկանալ նրանց անունների մասին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այո՛, ինչպե՞ս են նրանց անունները:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Նիկոլայ, Իվան, Ելիզավետա, Մարիա և Պերեպետույա:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այդ լավ է:

1 Փակորիններ (Յակոբիններ) — 1789—1794 թթ. ֆրանսիական բուժուական հեղափոխության ժամանակ ամենահեղափոխական կուսակցությանը:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Չհամարձակվելով այլևս անհանգրստացնել իմ ներկայությամբ, խել սրբազան պարտակալությանց համար սահմանված ձեր ժամանակը... (Դուրս է գալիս մեկնելու դիտավորությամբ):

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (ճանապարհ դնելով) — Չէ՛, ոչինչ, շատ ծիծաղելի էին ձեր այդ բոլոր ասածները: Խնդրեմ, մի ուրիշ ժամանակ ևս... Ես այդ շատ եմ սիրում: (Վերադառնում է և բանալով դուռը կանչում նրա ետևից) — Է՛յ, դո՛ւք: Ինչպե՞ս եք կոչվում: Շարունակ մոռանում եմ ձեր անունն ու հայրանունը:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Արտեմի Ֆիլիպովիչ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Շնորհ արեք, Արտեմի Ֆիլիպովիչ: Ինձ հետ մի տարօրինակ դեպք է պատահել: Ըննապարհին ունեցած դրամս իսպառ ծախսել եմ: Չե՞ք կարող արդյոք ինձ պարտք տալ մի շորս հարյուր ռուբլի:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Կարող եմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ասացե՛ք խնդրեմ, որպիսի՞ պատեհույթյուն է խոնարհաբար շնորհակալ եմ ձեզնից:

ՏԵՍԻՆ VII

Խելտակով, Բաբչինսկի և Դոբրչինսկի

ԲՈՐԶԻՆՍԿԻ.— Պատիվ ունեմ ներկայանալու սույն քաղաքի բնակիչ՝ Պյոտր Իվանի որդի Բոբչինսկի:

ԴՈՐԶԻՆՍԿԻ.— Կալվածատեր՝ Պյոտր Իվանի որդի Դոբրչինսկի:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ա՛, ևս ձեզ արդեն հանդիպել եմ: Դուք, կարծեմ, վայր ընկաք: Ի՞նչ վիճակումն է ձեր քիթը:

ԲՈՐԶԻՆՍԿԻ.— Փառք ասածո: Մի հաճեք անհանգստանալ. չորացավ, այժմ բոլորովին չորացած է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Շատ լավ է, որ չորացել է: Ես ուրախ եմ... (Հանկարծ և հառ-հառ) — Դուք փող չունե՞ք:

ԴՈՐԶԻՆՍԿԻ.— Փո՞ղ, ի՞նչ փող:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Փոխարինաբար մի հազար ռուբլի:

ԲՈՐԶԻՆՍԿԻ.— Այդպիսի գումար, աստված վկա, չունեմ: Զանե՞ք արդյոք դուք, Պյոտր Իվանովիչ:

ԴՈՐԶԻՆՍԿԻ.— Հեռու չունեմ, որովհետև իմ դրամները,

եթե հաճելի է ձեզ գիտենալ, զետեղված են հասարակական խնամատարութեան փոխատու դրամարկղում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Դե՛, եթե հազար չկա, գոնե հարյուր ուրբի:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— (անտղելով գրպանները)— Ձեզ մոտ, Պյոտր Իվանովիչ, հարյուր ուրբի չկա՞: Իմ ունեցածը՝ քառասուն ուրբի է թղթադրամով:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— (նայելով իր դրամապանակի մեջ)— Քսանհինգ ուրբի ընդամենը:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Դուք լավ փնտրեցեք, Պյոտր Իվանովիչ: Ձեր աչ կողմի գրպանը, ես գիտեմ, պատուվածք ունի, գուցե թե այդ պատուվածքի մեջ խցկված լինի:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Չէ՛, ճշմարիտ, պատուվածքումն էլ չկա:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ասենք, միևնույն է: Ես հենց այնպես ասացի: Լավ, թող լինի վաթսուհինգ ուրբի... Այդ միևնույն է: (Ընդունում է դրամը):

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Ես համարձակվում եմ խնդրել ձեզ վերին աստիճանի նուրբ մի պարագայի վերաբերյալ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ո՞րն է այդ:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Շատ նուրբ առանձնահատկությամբ մի գործ. իմ ավագ որդին, հաճեցեք դիտել, ծնված է դեռևս իմ ամուսնությունից առաջ...

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Իսկպե՞ս...

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Այսինքն՝ այդ միայն այդպես ասվում է: Իսկ նա սերված է ինձից նույն եղանակով, ինչպես կլինեք ամուսնացած դեպքում, և այդ ամենը, ինչպես որ կարգն է, ես հետագայում եզրափակեցի ամուսնության օրինական կապով: Այժմ ահա, հաճեցեք դիտել, կամենում եմ, որպեսզի նա արդեն լինի լիովին, այսինքն՝ օրինական իմ որդին, և կոչվի ճիշտ ինձ նման՝ Դորչինսկի:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Շա՛տ բարի, թող կոչվի, այդ կարելի է:

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Ես ձեզ չէի անհանգստացնի, բայց ափսոս եմ տղայի ընդունակությունները: Մեծ հույսեր է խոստանում լակուոր. է՛լ բերանացի զանազան ոտանավորներ ասել, է՛լ պատահած տեղը, եթե ձեռքը մի դանակ ընկավ, իսկույն փոքրիկ սայլակներ սարքել, այնպիսի վարպետությամբ, ասես ձեռնածու լինի: Ա՛յ, Պյոտր Իվանովիչն էլ գիտի:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Այո՛, մեծ ընդունակությունների տեր է: ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Շա՛տ բարի, ջա՛տ բարի: Ես կհոգամ այդ մասին: Ես կխոսեմ... ես հույս ունեմ... այդ ամենը կհաշտովի, այո՛, այո՛... (Իմանով Բորչինսկուն)— Արդյոք դուք էլ որևէ ասելիք չունե՞ք:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Ինչպե՞ս չէ, ունեմ, ամենախոնարհ մի խնդիր:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ի՞նչ է, ինչի՞ մասին:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Ես խոնարհաբար խնդրում եմ ձեզ, Պետերուրգ ժամանելուց հետո, ասացեք այնտեղի բոլոր մեծամեծներին՝ սենատորներին և ադմիրալներին, որ ահա ձեր գլխավոր պայծառափայլություն կամ գերազանցություն, այսինչ քաղաքում բնակվում է Պյոտր Իվանովիչ Բորչինսկին. այսպես էլ ասացեք. բնակվում է Պյոտր Իվանովիչ Բորչինսկին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Շա՛տ բարի:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Անգամ եթե պատե՛հ դեպք լինի թագավորին ասելու, ապա թագավորին էլ ասեք, որ ահա, ձեր կայսերական մեծություն, այսինչ քաղաքում բնակվում է Պյոտր Իվանովիչ Բորչինսկին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Շա՛տ բարի:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Ներեցե՛ք, որ այսչափ ձանձրացրինք ձեզ մեր ներկայությամբ:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Ներեցե՛ք, որ այսչափ ձանձրացրինք ձեզ մեր ներկայությամբ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Վնա՛ս չունի, վնա՛ս չունի: Ինձ շատ հաճելի էր: (Ճանապարհ է դնում նրանց):

ՏԵՍԻՍ VIII

Ելետակովը միայնակ

Այստեղ աստիճանավորներ շատ կան: Ինձ թվում է, սակայն, որ նրանք ինձ պետական անձի տեղ են դրել: Կերևի՛ երեկ ես նրանց աչքին թող շատ եմ փչել: Ա՛յ ապուշներ: Արի կլինի՛ գրեմ այս ամենի մասին Պետերբուրգ, Տրյակիչկինին: Նա հողվածներ է գրոտում, ապա թող սրանց մի լավ փեռատի: Է՛յ, Օսիպ, թուղթ ու թանաք բեր այստեղ: (Օսիպը ներս է նայում դռան միջից և ասում. «Իսկույն»)— Իսկ որ

մարդ Տրյապիշկինի ատամի տակ ընկավ՝ աստված փրկի ու ազատի. հարազատ հորը չի խնայի. դե՛, փողի էլ սիրահար է: Ասենք, այս աստիճանավորները բարի մարդիկ են. այդ շատ լավ է նրանց կողմից, որ ինձ փոխարինաբար փող տրվին: Հապա մի հաշվեմ, որքան փող ունեմ հիմա: Այս մեկը դատավորից՝ երեք հարյուր, սա էլ փոստապետից՝ երեք հարյուր, վեց հարյուր, յոթ հարյուր, ութ հարյուր... այս ի՞նչ յուզոտված թղթադրամ է: Ութ հարյուր, ինը հարյուր... Օհո՛, հազարից էլ անցավ... Դե՛, այժմ, կապիտան, հապա՞ մի նորից ձեռքս ընկիր, տեսնենք թե ով՞ ում:

ՏԵՄԼ IX

Խլեստակով և Օսիպ (բերում է բուրբ և բանտ)

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Դե ի՞նչ, տեսնո՞ւմ ես, հիմար, ինչպես են ինձ ընդունում ու հյուրասիրում: (Սկսում է գրել):

ՕՍԻՊ.— Հա՛, փա՛ռք աստծո: Միայն թե, գիտե՞ք ինչ, Իվան Ալեքսանդրովիչ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ի՞նչ:

ՕՍԻՊ.— Գնա՛նք այստեղից: Աստված՝ վկա, ժամանակն է արդեն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (գրում է)— Ա՛յ հիմարություն: Ինչո՞ւ որ:

ՕՍԻՊ.— Հենց այնպես: Աստված սրանց հետ: Մի-երկու օր քեֆ քաշեցինք այստեղ, այսքանն էլ հերիք է: Ի՞նչ կարիք կա սրանց հետ երկար գլուխ դնելու: Թքենք ու հեռանանք: Ի՞նչ իմանաս, մեկ էլ տեսար մի ուրիշը կգա, աստված վկա, Իվան Ալեքսանդրովիչ: Իսկ այստեղ շատ լավ ձիեր կան, թոցնելով կտանեն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (գրում է)— Չէ՛, ես ուզում եմ դեռ մի քիչ էլ ապրել այստեղ: Մնա վաղը:

ՕՍԻՊ.— էլ ի՞նչ վաղը.— աստված վկա, գնանք, Իվան Ալեքսանդրովիչ: Ճիշտ է, ձեզ մեծ պատիվ են տալիս այստեղ, բայց թե, գիտե՞ք էլի՞, լավ կլինի շուտով հեռանալը: Ախր ձեզ ինչ-որ մի ուրիշ մարդու տեղ են դրել: Ձեր հայրիկն էլ կշարանա, որ այսքան ուշացել ենք... Ճիշտ եմ ասում, շախով կքշենք ձիաները, շատ լավ ձիեր կտան մեզ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (գրում է)— Դե լավ: Դու դեռ այս նա-

մակը տար փոստը, թերևս հենց միաժամանակ ուղեգիրն էլ վերցրու: Բայց թե տե՛ս, որ ձիերը ընտիր լինեն: Կառապաններին ասա՛, որ մի-մի ուրախ պարզե կտամ, որպեսզի զորասուրհանդակների պես՝ քշելիս երգեր ասեն... (Շարունակում է գրել): Երևակայում եմ, Տրյապիշկինը ծիծաղից կմեռնի:

ՕՍԻՊ.— Ես, պարոն, այս կուղարկեմ այստեղի ծառայողի հետ, իսկ ինքս՝ լավն այն է, իրերը կապկպոտեմ, որպեսզի էլ զուր ժամանակ չանցնի:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (գրում է)— Լավ, դու դեռ մոմը բեր այստեղ:

ՕՍԻՊ.— (դուրս է ելնում և խոսում է բեմի հետևում)— է՛, ականջ արա, բարեկամս. փոստը նամակ պետք է տանես, փոստապետին էլ ասա, որ առանց փողի ընդունի, ու հետո կասես, որ իսկույն մի երեք-ձիանի կառք բերեն, սուրհանդակների համար եղածը: Իսկ ճանապարհի ծախսը, ասա՛, պարոնս չի վճարելու, ճանապարհի ծախսը, կասես, արքունական հաշվին է: Ու կասես, որ ձեռաց կատարեն, թե չէ, ասա՛, պարոնը կբարկանա: Կա՛ց, նամակը դեռ պատրաստ չէ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (շարունակում է գրել)— Հետաքրքրական է իմանալ, որտե՞ղ է հիմա բնակվում. Պոչտամոսկայա՞, թե՞ Գորոխովայա փողոցում: Չէ՛ որ նա էլ սիրում է բնակարանները փոխել ու փողը լրիվ չվճարել: Ինչ կլինի՞ կլինի, գրեմ, Պոչտամոսկայա: (Գրում և մակագրում է):

Օսիպը բերում է մոմը: Խլեստակովը գնում է: Լույս պահել լավում է Գերթմառայի ձայնը. «Ո՛ր ես գեմ տալիս, մարմալոս: Ասում եմ քեզ՝ ճրաման չկա մարդ բողբոջու:»

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (տալով Օսիպին նամակը)— Ա՛ռ, հանձնիր:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐԻ ՁԱՅՆԸ.— Նե՛րս թողեք, աստծու սիրուն: Իրավունք չունեք շթողնելու: Գործով ենք եկել:

ԴԵՐԺԻՄՈՐԴԱՅԻ ՁԱՅՆԸ.— Դե՛ն գնա, դե՛ն գնա: Չի՞ ընդունում: Քնած է:

Ազմուկը սաստկանում է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այնտեղ ի՞նչ է պատահել, Օ՛սիպ, Մի տես՛ այդ ի՞նչ աղմուկ է:

ՕՍԻՊ.— (լուսամտից նայում է դուրս) — Ինչ-որ վաճառականներ ուզում են ներս գալ, ուստի կանները շեն թողնում: Չեռներին թղթեր կան: Երևի թե ձեզ են ուզում տեսնել: **ԽԻՆՆԱԿՆՆԵՐ.**— (մոտենալով լուսամտին) — Ի՞նչ կա, բարեկամներս:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐԻ ՉԱՅՆՆԸ.— Քո ողորմածությունն ենք դիմում: Հրամայե՛ք, տեր խնդիրքներս ընդունել:

ԽԻՆՆԱԿՆՆԵՐ.— Նե՛րս թողեք դրանց, նե՛րս թողեք, թող գան: Օսի՛պ, ասա՛ նրանց, թող ներս գան:

Օսիպը գնում է:

ԽԻՆՆԱԿՆՆԵՐ.— (լուսամտից ընդունելով խնդրագրերը, բաց է անում նրանցից մեկը և կարդում) — «Նորին բարձրաբարեծնունդ պայծառափայլությանը պարոն Ֆինանսովին Արդուլին վաճառականից...»: Սատանան գիտե, թե ինչ է. այդ տեսակ աստիճան էլ չկա:

ՏԵՄԸ X

Կեստակով և վաճառականներ (գրեկներով մի կողով և շափարի գրեկներ ձեռներին)

ԽԻՆՆԱԿՆՆԵՐ.— Ի՞նչ կա, բարեկամներս:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.— Զերդ ողորմածության ուղիք ենք ընկել:

ԽԻՆՆԱԿՆՆԵՐ.— Ի՞նչ է ձեր ուզածը:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.— Զկործանես, ողորմած տեր: Զուր տեղ վերադարձը ենք կրում:

ԽԻՆՆԱԿՆՆԵՐ.— Ումի՛ց:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐԻՑ ՄԵԿԸ.— Էլ ումի՛ց, բուրբը այստեղի քաղաքապետից: Այդ տեսակ քաղաքապետ, տեր իմ, երբեք եղած չկա: Այնպիսի նեղություններ է տալիս, որ ասել չի լինի: Պատիժներ տալով մեռցրեց թողեց, գնա թուրք վիզդ պահու կապի. ա՛խ, դո՛ւ թո՛ւրք, աստված է վկա: Եթե, ասենք, որևէ բանով պատվի պահած չլինեիր, ասես հա՛, բայց թե մենք էլ չե՞ որ կարգը գիտենք. կնկան ու աղջկան ինչքան հազուտեղ են պետք է՝ մենք դրան հակառակ չենք կանգնում:

Բայց տե՛ս որ՝ այդ բուրբից չի գոհանում, է՛ն աստված: Կր՝ մտնի խանութը ու ինչ որ աչքը կտրեց՝ կզավթի. մահուդի թոփ կտեսնի, ասենք, ու կասի. է՛, անուշիկս, լավ մահուդիկ է, հապա մի տար մեր տուն: Դե ի՞նչ արած, տանում ես. իսկ թոփի մեջ՝ էն պակասը մի հիսուն արշին կլինի:

ԽԻՆՆԱԿՆՆԵՐ.— Իսկապե՛ս: Տե՛ս, ինչ խարդախն է եղել:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.— Աստված է վկա: Այդ տեսակ քաղաքապետ ոչ ոք տեսած չկա: Որ հեռվից չենք տեսնում նրան, իսկույն խանութում եղած ապրանքը թաքցնում ենք: Դեռ, ասենք թե, ընտիր բաների վրա՛ աչք ունենար. չէ՛, ամենանպետք բանն էլ կվերցնի. այն սեաշուրը, որ մի յոթ տարի արդեն մնացել է տակառում, որ խանութի աշակերտն էլ բերանը չի առնի, սա թաթը տակառի մեջ կզցի ու կհանի: Նրա տոնախմբությունը սուրբ Անտոնի օրն է լինում, ու էլ ի՞նչ ասես, որ չենք բերում թափում, ոչ մի բանից կարոտ չենք թողնում: Զէ՛, էլի՛ պիտի տանես տաս: Օնուֆրիի օրն էլ ասում է, իր տոնախմբությունն է: Ի՞նչ պիտի անես, Օնուֆրիի օրն էլ ես տանում:

ԽԻՆՆԱԿՆՆԵՐ.— Պարզապես ասա՛ ավագակ է:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.— Է՛ն աստված, Իսկ փորձ արա՛ հակառակի, մի գունդ զինվոր կբերի կբնակեցնի տանդ կամ, մեկ էլ տեսար, կհրամայի դո՛նորդ փակել: Ես քեզ, ասում է, մարմնական պատժի կամ տանջանքների շեմ են թարկի. ասում է, այդ,— ասում է, օրենքով արգելված է, այլ,— ասում է,— աղի ձուկ կուտացնեմ քեզ:

ԽԻՆՆԱԿՆՆԵՐ.— Տե՛ս ինչ խարդախ մարդ է: Այդ բանի համար՝ ուղղակի Սիրի:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.— Ուր որ ձերդ ողորմածությունը ուղ անելու լինի նրան, մենք հո՛ծար ենք, միայն թե մեզնից հեռու լինի: Զարհամարհես, հայր-հարազատ, մեր աղն ու հացը: Որպես մատաղ ընդունիր այս շաքարն ու գինու կողովը:

ԽԻՆՆԱԿՆՆԵՐ.— Ո՛չ, այդպիսի բան չմտածեք, ես երբ՛ք կաշառք չեմ վերցնում: Ա՛յ, եթե դուք, օրինակ, առաջարկեք ինձ փոխարինաբար մի երեք հարյուր ուրլի, դե այդ ուրիշ գործ է. փոխարինաբար ես կարող եմ վերցնել:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.— Համեցի՛ր, հայր հարազատ: (Հա-

նում են դրամը) — էլ ի՞նչ երեք հարյուր, միանգամից հինգ հարյուր վերցրու, միայն թե օգնի՛ր:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Համեցե՛ք, փոխարինարար՝ ձայն շեմ հա- նի, կվերցնեմ:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.— (արծաթե մատուցարանի վրա մեկ- նում են երան դրամը) — Դե՛, շնորհ արեք, այս մատուցա- րանն էլ հետը վերցրեք:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ոչինչ, մատուցարանն էլ կարելի է:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.— (գլուխ տալով) — Դե՛, հետն էլ է՛ս շաքարը վերցրեք էլի՛:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Օ՛, ո՛չ, ես ոչ մի կաշառք:

ՕՍԻՊ.— Ձերդ բարձրագնվություն, ինչո՞ւ եք մերժում, վերցրեք, ճամփին բոլորը պետք կգա: Դե՛սը տուր շաքարի գլուխներն ու կողովը: Բոլո՞րը տուր, բոլորն իր տեղը կգտնի: Այն ի՞նչ է, չվա՞ն է, չվա՞նն էլ դեսը տուր, ճամփին չվանն էլ կարող է պետք գալ: Կառքը կվնասվի կամ մի ուրիշ բան, կարելի կլինի կապել:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.— Դե՛, ուրեմն, արժանացրեք մեզ ձեր շնորհին, ձե՛րդ պայծառափայլություն: Եթե դուք էլ, խոսքի օրինակ, մեզ օգնության չհասնեք մեր այս խնդրածում, էլ արդեն շեք իմանում, թե ճարն ինչ է, գնա ու գլուխդ մահու տուր:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Անպատճա՛ռ, անպատճա՛ռ. ես կաշխա- տեմ:

Վաճառականները գնում են: Լսվում է մի կնոջ ձայն. «Ո՛, ի՛րավումբ չունես ինձ ներս շրոզելու: Ես հենց իրե՛ն գանգառ կանեմ քեզից: Դու ինձ այդպես մի բարի»:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ովքե՛ր են այնտեղ: (Մտաենում է պա- տուհանին) — Ի՞նչ կա, ա՛յ կնիկ:

ԵՐԿՈՒ ԿԱՆԱՆՅ ԶԱՅՆ.— Ողորմածությունդ եմ խնդրում, պարոն: Հրաման տուր, տեր իմ, խոսք սասեմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Նե՛րս թողեք դրան:

Խելտապով, փակեազործի կիեր է ունտեր-օֆիցերի պրիճ

ՓԱԿԱՆԱԳՈՐԾԻ ԿԻՆԸ.— (նրա ոտքերն ընկնելով) — Ողոր- մածությունդ եմ խնդրում:

ՈՒՆՏԵՐ-ՕՖԻՑԵՐԻ ԱՅՐԻՆ.— Ողորմածությունդ եմ խնդ- րում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ովքե՛ր եք, ի՞նչ կանայք եք:

ՈՒՆՏԵՐ-ՕՖԻՑԵՐԻ ԱՅՐԻՆ.— Ունտեր-օֆիցերի այրի Իվա- նովնա:

ՓԱԿԱՆԱԳՈՐԾԻ ԿԻՆԸ.— Տեղիս քաղքենի, փականագործի կին՝ Յևրոնյա Պետրովնա Պոշլյոպկինա, պարոն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Կացե՛ք, թող առաջ մեկը խոսի: Դու ի՞նչ ունես:

ՓԱԿԱՆԱԳՈՐԾԻ ԿԻՆԸ.— Ողորմածությունդ եմ խնդրում, քաղաքապետից զանգատ ունեմ: Աստված շարը նրա գլխից անպակաս անի, որ ո՛չ նրա երեխաները, ո՛չ ինքը՝ ավազակը, ո՛չ քեռիները, ո՛չ մորքուրները լավ օր շտեանեն այս աշ- խարհում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ինչո՞ւ որ:

ՓԱԿԱՆԱԳՈՐԾԻ ԿԻՆԸ.— Ախր հրաման է տվել, որ ք՞ մարդուն գինվոր տանեն: Իսկ մեր հերթը չէր էլ եկել, ա՛խ դու սրիկա: Օրենքով էլ չի կարելի, ամուսնացած մարդ է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Բայց ինչպե՞ս կարողացավ այդ անել:

ՓԱԿԱՆԱԳՈՐԾԻ ԿԻՆԸ.— Կարողացավ սրիկան, կարողա- ցավ, աստված թակի նրան թե՛ այս և թե՛ այն աշխարհում: Թող թե նրան, ու եթե մորաքույր էլ ունի՝ թող նրա մորա- քրոջն էլ ցավ դիպչի, ու թե հայրն էլ դեռ ողջ է, թող նա էլ. սրիկայի մեկը, սատկի կամ կոկորդում ոսկոր կանգնի հուր-հավիտյան, ա՛խ դու ավազակ: Ձինվոր գնալու հերթը դերձակի տղինն էր ու ինքն էլ հենց հարբեցողի մեկն էր, բայց թե ծնողները հարուստ նվեր տվին: Դրանից հետո վա- ճառականի կին Պանտելեակայից կպավ: Պանտելեական էլ այդ անօրենի կնկան երեք թոփ քաթան ուղարկեց: Դրանից հետո իմ օձիքից բռնեց. «Քեզ ի՞նչ պետք է,— ասում է,— ամուսին, նա արդեն քեզ պետք չի»: Այդ ե՛ս գիտեմ — պետք է, թե պետք չի, այդ ի՛մ իմանալու բանն է, ա՛յ դու խարդախ:

«Քո մարդն, — ասում է, — գող է, թեպետ հիմա ոչինչ չի գողացել, բայց մեկ է, — ասում է, — գողութուն կանի, առանց այդ էլ նրան եկող տարի կտանենք: Ապա ինչպե՞ս կարող եմ ես առանց մարդու մնալ, սրիկա՛: Ես խեղճ ու կրակ կին եմ, ա՛խ դու ստոր խաբեբա: Քո ամբողջ ազգն ու տակը օր ու արև շտեմանի: Թե որ զոքանչ ունես, թող զոքանչդ էլ...

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — Շա՛տ բարի, շա՛տ բարի: Դե՛, իսկ դո՞ւ (ձամփու է դնում փակաճաղոթի կնոթը):

ՓԱԿԱՆԱԳՈՐԾԻ ԿԻՆՆ. — (գնալով) — Մտահան շանես, հայր հարազատ, ողորմութուն արա:

ՈՒՆՏԵՐ-ՕՖԻՅԵՐԻ ԱՅՐԻՆ. — Քաղաքապետից գանգառվելու եմ եկել, պարոն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — Ի՞նչ կա, ինչո՞ւ կարճ խոսքով բացատրի: ՈՒՆՏԵՐ-ՕՖԻՅԵՐԻ ԱՅՐԻՆ. — Մեծե՛լ է, հայր իմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — Այդ ինչպե՞ս: ՈՒՆՏԵՐ-ՕՖԻՅԵՐԻ ԱՅՐԻՆ. — Սխալմունքով, հայր իմ:

Շուկայում կանաչ տուրուղմփոց սկսեցին, իսկ ոստիկանութունը ժամանակին չհասավ. ինձ տեսան ու բռնեցին, ու սուր թե կտաս: Երկու օր նստել չէի կարողանում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — Հիմա ի՞նչ կարող ենք անել: ՈՒՆՏԵՐ-ՕՖԻՅԵՐԻ ԱՅՐԻՆ. — Դե՛, իհարկե, ոչինչ անել չենք կարող: Բայց դե սխալմունքի համար հրաման սուր՝ ինձ տուգանք վճարի: Ես իմ բախտից ինչո՞ւ ձեռ քաշեմ, փողը ինձ հիմի շատ հարկավոր կլինեմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — Շա՛տ բարի, շա՛տ բարի, գնացե՛ք, ես կկարգադրեմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — Շա՛տ բարի, շա՛տ բարի, գնացե՛ք, ես կկարգադրեմ:

Խուսամտից ներս են ցցվում ձեռքեր՝ խեղդագրեով:

Էլ ո՞վ կա այնտեղ: (Մոտենում է լուսամտի): Զե՛մ ուզում, չե՛մ ուզում: Պետք չէ, պետք չէ: (Էնտանալով լուսամտից) — Զանձարցրին, սատանան տանի: Ներս չթողնե՛ս, Օսիպ:

ՕՍԻՊ. — (գոռում է պատուհանից դուրս) — Գնացե՛ք, գնացե՛ք, ժամանակը չէ: էգուց եկեք:

Դուրք բացվում է և հայտնվում է մեկը՝ ֆրիզե՛ր քիկնոցով, շածիված դեմով, ուսած շրթաններով և կապկաված այտով, օրա ճեռից երևում են ես մի ֆռե՛ր մազ:

ՕՍԻՊ. — Դո՛ւրս, դո՛ւրս, ի՞նչ ես ներս խցկվում (ձեռքերով դեմ է տալիս նրա փորին և նրա հետ միասին դուրս մղվում նախասենյակ, փակելով ճեռից դուր):

ՏԵՍԻՆ XII

Խլեստակով և Մարիա Աճառնովես

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ. — Ա՛խ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — Ինչի՞ց այդպես վախեցաք, օրիորդ:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ. — Ո՛չ, ես չեմ վախեցել:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — (նազ ու տուզով) — Շնո՛րհ արեք, օրիորդ, ինձ շատ հաճելի է, որ դուք ընկալում եք ինձ որպես մի մարդու, որը... Կհամարձակվե՛մ արդյոք հարցնել՝ ո՞ւր էիք մտադիր գնալու:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ. — Ճշմարիտ, ես ոչ մի տեղ չէի գընում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — Բայց ինչո՞ւ, օրինակի համար, ոչ մի տեղ չէիք գնում:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ. — Մտածեցի, այստեղ չէ՞ արդյոք մայրիկս...

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — Ո՛չ, ես կուզեի իմանալ, ինչո՞ւ դուք ոչ մի տեղ չէիք գնում:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ. — Ես ձեզ խանգարեցի: Դուք կարևոր գործերով էիք զբաղված:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — (կոտրատվելով) — Իսկ ձեր աչքերն ավելի լավ են, քան կարևոր գործերը... Դուք ոչնչով չեք կարող խանգարել ինձ, ո՛չ մի կերպ չեք կարող, ընդհակառակը, դուք կարող եք հաճույք պատճառել:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ. — Դուք խոսում եք մայրաքաղաքի ոճով:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — Հատկապես ձեզ նման չքնաղ էակի համար: Կհամարձակվե՛մ այնքան երջանիկ լինել, որ ձեզ աթոռ առաջարկեմ: Սակայն ոչ, ձեզ կվայելի ո՛չ թե աթոռ, այլ գահ:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ. — Ճշմարիտ, ես չգիտեմ... ինձ այնքան անհրաժեշտ էր գնալ: (Նստում է):

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ. — Այս ի՞նչ հրաշալի վզնոց ունեք:

1 Յրիկ — կոպիտ բրդեղեն գործվածք:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Դուք ճաղրել եք ուզում ինձպե՞ս
մի գավառացու:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Որքան կուզեի, օրիորդ, լինել ձեր վզնոցը,
որպեսզի ընդգրկեի ձեր շուշանանման պարանոցիկը:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ես բնավ չեմ հասկանում, թե
ինչ եք ասում. ինչ-որ մի վզնոց... Ի՞նչ տարօրինակ եղանակ
է այսօր...

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Իսկ ձեր շրթունքները, օրիորդ, ամեն մի
եղանակից էլ լավ են:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Դուք շարունակ այդ տեսակ խոս-
քեր եք ասում... Ես ձեզ կխնդրեի, որ դրա փոխարեն դուք
իմ ալբոմի մեջ մի ոտանավոր գրեիք ի հիշատակ: Դուք, երևի,
ոտանավորներ շատ գիտեք:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ձեզ համար, օրիորդ, ամեն բան, ինչ
կհաճեք, պահանջեցեք, ի՞նչ ոտանավոր եք ուզում:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Որևէ հարմար, լավ և նոր:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Դե ոտանավորն ի՞նչ, ես շատ գիտեմ:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Դե, ասացեք, ո՞րը կգրեք:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ի՞նչ կարիք կա ասելու: Առանց այդ էլ
գիտեմ:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ես շատ եմ սիրում ոտանավոր-
ներ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ես բազմաթիվ ոտանավորներ գիտեմ:
Ահա՛, թեկուզ այս մեկը— «Ով դու, վշտահարդ, է՛ր գանգատ-
վում ես աստժուց»¹... Դե՛ և ուրիշներ, այժմ չեմ հիշում: Սա-
կայն այս բոլորը ոչինչ: Ավելի լավ է պարզեմ ձեր առաջ իմ
սերը, որը ձեր մի հայացքից... (Մտեցնում է իր արձույթը):

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Սե՛ր: Ես չեմ հասկանում սեր
ասածը: Ես երբեք չեմ իմացել, թե ինչ է սերը... (Ետ է ֆա-
ջում իր արձույթը):

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ինչո՞ւ եք դուք կտ քաշում ձեր աթոռը:
Լավ կլինե՞ր իրար ավելի մոտ նստել:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— (Ետ ֆաջվելով)— Բայց ինչո՞ւ
մոտ, հեռուն էլ նույնն է:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (մոտիկանալով)— Իսկ ինչո՞ւ հեռու: Մո-
տիկն էլ նույնն է:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— (Ետ ֆաջվելով)— Բայց ի՞նչ կա-
րիք կա:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (մոտիկանալով)— Այդ ձեզ է միայն փվում,
որ մոտիկ է, իսկ դուք երևակայեցեք, որ հեռու է: Որքա՞ն
երջանիկ կլինեի, օրիորդ, եթե կարողանայի սեղմել ձեզ իմ
գրկում:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— (ճայելով դեպի լուսամուտը)—
Այն ի՞նչ էր, որ կարծես թե՛ թռավ այնտեղ: Կաշաղա՞կ էր,
թե՞ մի այլ թռչուն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (համարում է նրա ուր և ճայում լու-
սամուտից)— Կաշաղակ էր:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— (վեր է կենում վրդովված)— Ո՛չ,
այդ արդեն չափազանց է... Ի՞նչ հանդգնություն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (պահելով նրան)— Ներեցե՛ք, օրի՛որդ, ես
այդ արի սիրուց դրդված, ճիշտ եմ ասում, սիրուց:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ձեր աչքում ես մի գավառացի
եմ... (Ջանում է գնալ):

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (շարունակելով պահել նրան)— Սիրո՞ւց,
ճշմարիտ, սիրո՞ւց: Ես միմիայն կատակ արի, Մա՛րիա Ան-
տոնովնա, մի՛ բարկանաք: Ես պատրաստ եմ՝ ծնկաչոք ներո-
ղություն խնդրել: (Քափով շոքում է)։— Դե՛, ներեցեք, ներե-
ցեք: Տեսնո՞ւմ եք, ես ծնկաչոք եմ:

ՏԵՄԷ XIII

ՆՈՒՐ Ե ԱՆՆԱ ԱՆԳՐԵՆՆԱ

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— (տեսնելով խլեստակովին ծնկա-
չոք)— Ա՛խ, ինչ պասսա՞ժ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (վեր կենալով)— Ա՛խ, գրողը տանի:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— (աղջկան)— Այս ի՞նչ է նշանա-
կում, օրիորդ: Այս ի՞նչ արարմունք է:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ե՛ս, մայրիկ...

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Անմիջապես կորի՛ր այստեղից:

¹ Մ. Վ. Լոմոնոսովի (1711—1765) «Նորից հավածք» ներբողի
տառչին տողն է:

լսո՞ւմ ես, անմիջապէ՛ս, անմիջապէ՛ս, և շհամարձակվես աշ-
քիս երևալ:

Մարիա Անտոնովնա՝ լացակումած հետևում է:

Ներեցե՛ք, ես խոստովանում եմ, այնպիսի ապշահար վի-
ճակումն եմ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (մեկուսի)— Սա էլ պակաս չէ, ախորժա-
բեր տիկին է: (Թափով ծունկի է գալիս) Տիկի՛ն, դուք տես-
նում եք, ես այրվում եմ սիրուց:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Ինչպե՛ս, դուք՝ ծնրադրա՞ծ: Ա՛խ,
վե՛ր ելեք, վե՛ր ելեք: Այստեղ հատակը բնավ մաքուր չէ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ո՛չ, ծնկաչոք, անպատճա՛ռ ծնկաչոք: Ես
կամենում եմ գիտենալ— ի՞նչ է ինձ վիճակված՝ կյա՞նք, թե՞
մահ:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Սակայն թո՛ւյլ տվեք, ես դեռևս
վիովին չեմ հասկանում ձեր խոսքերի իմաստը: Եթե չեմ սխալ-
վում, դուք հայտարարութուն եք անում իմ դստեր մասին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ո՛չ, ես ձեզ եմ սիրահարված: Իմ կյան-
քը մազից է կախված: Եթե դուք չպսակեք իմ մշտադալա՛ս
սերը, ապա ես արժանի չեմ երկրային գոյության: Բոցը կըրծ-
քիս մեջ՝ ձեր ձեռքն եմ խնդրում:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Սակայն թույլ տվեք նկատել, ես
որոշ չափով... ես ամուսնացած եմ...

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այդ ոչինչ: Սիրո համար տարբերութուն
չկա: Եվ Կարամզինն էլ ասել է. «Օրենքները դատապարտում
են»¹: Մենք կմեկուսանանք շիթերի հովանու տակ... Ձեր
ձե՛ռքը, ձեր ձե՛ռքը...

ՏԵՍԻԼ XIV

Նույն և Մարիա Անտոնովնա (ներս է վազում հանկարծ)

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՎՆԱ.— Մայրի՛կ, հայրիկն ասաց, որ
դուք... (Տեսնելով խլեստակովին ծնկաչոք՝ բացակաւնչում է)—
Ա՛խ, ինչ պասսա՞ծ...

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Ի՞նչ պատահեց, ինչո՞ւ ներս բն-

¹ Ն. Մ. Կարամզինի (1766—1826) «Բարենալ կզգին» վեպից:

կար: Այդ ի՞նչ ցանցառութուն է: Ներս վազեցիր հանկարծ՝
ածխահոտով բռնված կառավի նման: Ի՞նչ մի զարմանալի բան
բտար: Խելքիդ ի՞նչ փշեց հանկարծ: Ծշմարիտ, կարծես երեք
տարեկան երեխա լինես: Նման չէ, նման չէ, բոլորովին նման
չէ, որ տասնութ տարիդ լրացրած լինես: Չգիտեմ, ե՛րբ խելա-
հաս կդառնաս, երբ կսկսես պահել թեզ այնպես, ինչպես վա-
յել է բարեկիրթ օրիորդի, ե՛րբ, վերջապես, կհասկանաս, թե
ինչ ասել է բարեկանոն և արժանավայել վարմունքներ:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՎՆԱ.— (լացակումած).— Ես, մայրիկ,
բոլորովին չգիտեի...

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Միշտ ինչ-որ միջանցիկ քամի է
պտույտ գալիս քո գլխում: Դու օրինակ ես առնում կյակին-
Տյապկինի աղջիկներից: Ի՞նչ կարիք ունես նրանց հետևելու,
ոչ մի կարիք չունես: Աչքիդ առաջ այլ օրինակներ ունես՝
աչքիդ առաջ քո մայրն է: Ահա թե ինչ օրինակների պիտի
հետևես:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— (ճանկարծ բռնելով աղջկա ձեռքից)— Ան-
նա Անդրեհնա, մի դիմադրեք մեր երջանկությանը, օրհնեցեք
անթառամ սերը:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— (ապշահար)— Ուրեմն դուք սրա՞ն
եք...

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Վճռեցեք՝ կյա՞նք, թե՞ մահ:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Ահա տեսնո՞ւմ ես, հիմարազուլս,
տեսնո՞ւմ ես, թեզ պես մի անպիտանի համար մեր հյուրը
բարեհաճել է ծունկի գալ, իսկ դու հանկարծ ներս վազեցիր
խելագարի նման: Ծիշտ եմ ասում, արժեր, որ ես դիտմամբ
մերժեի: Դու արժանի չես նման երջանկության:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՎՆԱ.— Էլ չե՛մ անի, մայրիկ, երդվում
եմ, էլ չե՛մ անի:

ՏԵՍԻԼ XV

Նույն և Բազաբալա՝ հեկեկ

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ձե՛րդ գերազանցութուն, չկործանե՛ք
ինձ, չկործանե՛ք:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ձեզ ի՞նչ է պատահել:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Քիչ առաջ վաճառականները գանգատ-

վել են ինձնից ձերդ գերազանցութեանը: Պատվովս եմ հաս-
վատացնում, նրանց ասածի կեսն էլ տեղի չի ունեցել: Նրանք
ինքնե՛րն են խաբում ու խարխում ժողովրդին: Ունտեր-օֆի-
ցերի այրին ստել է ձեզ, թե իբր ես նրան ծեծել եմ: Սուտ է,
աստված վկա, սուտ է: Նա ինքն է իրեն ծեծել:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Գետնի տակն անցնի ունտեր-օֆիցերի
այրին: Բնավ իմ փույթը չէ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Մի՛ հավատաք. մի՛ հավատաք: Բոլորն
էլ ստախոսներ են... Նրանց այսչափի մի երեխա հավատ չի
ընծայի: Ամբողջ քաղաքում հայտնի են իրենց ստախոսու-
թյամբ: Իսկ խարդախութեան մասին, կհամարձակվեմ զեկու-
ցել, այնպիսի խարդախներն են, որ աշխարհը չի տեսել:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Գիտե՞ս արդո՞ք ինչ պատվի է
արժանացնում մեզ իվան Ալեքսանդրովիչը. նա խնդրում է մեր
դատեր ձեռքը:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Այդ ի՞նչ փշեց գլխիդ... Գժվե՞լ ես, ա՛յ
կնիկ: Բարեհաճեցեք շղայրանալ, ձերդ գերազանցութուն,
տիկինս խելքից քիչ պակաս է, իբ մորն է քաշել, նա էլ այս-
պես էր:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այո՛, ես իրոք խնդրում եմ նրա ձեռքը:
Ես սիրահարված եմ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Չե՛մ կարող հավատալ, ձերդ գերազան-
ցութուն:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Ինքն է ասում քեզ, չէ՛:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ես ասում եմ միանգամայն լուրջ... Ես
կարող եմ սիրուց ցնդել:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Չե՛մ համարձակվում հավատալ, ար-
ժանի չեմ այդ պատվին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Եթե դուք չհամաձայնեք տալ ինձ Մարիա
Անտոնովնայի ձեռքը, ես պատրաստ եմ, աստանա՛ն գիտե,
ինչ անելու:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Չե՛մ կարող հավատալ, բարեհաճում եք
կատակել, ձերդ գերազանցութուն:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Ինչ հաստազուխն ես, մարդ աստ-
ժո: Չէ՛ որ բացատրում են քեզ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Չե՛մ կարող հավատալ:
ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Համաձայնեցե՛ք, համաձայնեցե՛ք: Ես

խելակորույս խիզախի մեկն եմ, գլուխս չեմ խնայի: Եթե
անձնասպան լինեմ, ձեզ դատի կտան:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ա՛խ, տե՛ր իմ աստված: Ես, աստված
է վկա, մեղավոր չեմ ո՛չ հոգով, ո՛չ մարմնով: Մի՛ բարեհա-
ճեք բարկանալ: Բարեհաճեցեք վարվել այնպես, ինչպես որ
ձեր ողորմածութեան կամքն է: Իմ գլխում ամեն ինչ իրար է
խառնվել... Չեմ հասկանում, թե շուրջս ինչ է կատարվում:
Այնպիսի մի ապուշ եմ դարձել, որպիսին երբեք եղած չկամ:
ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Գե՛հ, օրհնի՛ր:

Խետակովը և Մարիա Անտոնովնան մտանում են:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Թող աստված օրհնե ձեզ, ինչ ես մե-
ղավոր չեմ:

Խետակովը համբուրվում է Մարիա Անտոնովնայի հետ:
Քաղաքացիներ նայում է նրանց:

Գրո՛ղը տանի, իրոք որ ձիշտ է: (Տրոհում է աչքերը):
Համբուրվո՞ւմ են: Ա՛խ, երկնավոր տեր, համբուրվում են:
Իսկական փեսացու: (Բացակահչում է, ուրախությունից վեր-
վեր թռչելով) — Ա՛յ Անտոն, ա՛յ Անտոն, ա՛յ քաղաքացիներ:
Ա՛յ թե գործդ ինչ ճամփով գնա:

ՏԵՍԻՆ XVI

Նույն և Օսիպ

ՕՍԻՊ.— Ձիերը պատրաստ են:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ա՛, շատ բարի... ես իսկույն:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Այդ ի՞նչ է, բարեհաճում եք մեկնե՛լ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այո՛, գնում եմ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Իսկ ե՛րբ... այսինքն... ինքներդ բարե-
հաճեցիք կարծեմ, ակնարկել հարսանյաց մասին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Ա՛խ, այդ... ընդամենը մի րոպեով, մի
օրով միայն՝ հորեղորս մոտ. հարուստ մի ծերուկ է, և վաղն
եթ կվերադառնամ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Չենք համարձակվի ձեզ ետ պահելու՝
հուսարով ձեր բարեհաջող վերադարձին:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Հարկավ, հարկավ: Ես իսկույն: Մեա՛ք

բարյալ, իմ սեր... ո՛չ, պարզապես չեմ կարող արեւահայտել:
Մնաք բարյալ, հոգյակս: (Համբուրով է աղչկա ձեռքը):

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Արդյոք որեւէ բանի կարիք չունե՞ք ճանապարհի համար: Գուր, կարծեմ, հաճել էիք դրամի կարիք ունենալ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Օ՛, ո՛չ: Ի՞նչ կարիք: (Մի պահ մտածելուց ճետո) — Ասենք, թերևս:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Որքա՞ն կհաճեք:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Երեկ դուք ինձ տվիք երկու հարյուր, այս սինքն՝ ոչ թե երկու, այլ շորս հարյուր — ես չեմ ուզում օգտվել ձեր սխալմունքից — ուստի՝ հիմա էլ թերևս նույնքան, որպեսզի գոյանա ուղիղ ութ հարյուր:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Իսկո՞ւյն: (Հանում է դրամապանակից), — Եվ դեռ կարծես դիտմամբ, բոլորովին նոր թղթադրամներով:
ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Այո՛, իսկապես: (Վերցնում և տեսողում է թղթադրամները) — Այս լավ է: Չէ՞ որ ասում են՝ նոր թղթադրամը նոր երջանկություն է գուշակում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ճիշտ այդպես:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎ.— Մնա՞ք բարյալ, Անտոն Անտոնովիչ: Շատ պարտավորեցրիք ձեռք հյուրընկալությանը: Անկեղծ արտով խոստովանում եմ, ինձ երբեք նման ընդունելություն չեն ցույց տվել: Մնա՞ք բարյալ, Ա՛ննա Անդրեևնա: Մնա՞ք բարյալ, հոգույս հատոր: Մարի՛ա Անտոնովնա: (Գնում են դուրս):

Բեմի ճեղքում:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎԻ ՉԱՅՆԸ. — Բարյալ մնաք, սրտի՛ս հրեշտակ, Մարի՛ա Անտոնովնա:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏԻ ՉԱՅՆԸ. — Սակայն այս ի՞նչ է, հենց այս հասարակ պահանջակառքով եք գնալու:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎԻ ՉԱՅՆԸ. — Այո, այդ իմ սովորությունն է: Ռեստորաններից իմ գլուխը ցավում է:

ԿԱՌԱՊԱՆԻ ՉԱՅՆԸ. — Տպոտո՛ւ...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏԻ ՉԱՅՆԸ. — Այդ դեպքում գոնե որեւէ բան փոխեք, մի փոքրիկ գորգ: Չե՞ք հրամայի արդյոք, ես կարգադրեմ, որ գորգ բերեն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎԻ ՉԱՅՆԸ. — Ո՛չ, ի՞նչ կարիք, ավելորդ է: Ասենք թերևս կարելի է, թող բերեն:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏԻ ՉԱՅՆԸ. — Է՛յ, Ավդոտյա, գնա պահեստի սենյակը, հանիր ամենալավ գորգը, այն, որ կապույտ խավով է, պարսկականը, շո՛ւտ արա...
ԿԱՌԱՊԱՆԻ ՉԱՅՆԸ. — Տպոտո՛ւ...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏԻ ՉԱՅՆԸ. — Ե՛րբ կհրամայեք սպասել:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎԻ ՉԱՅՆԸ. — Վաղը կամ մյուս օրը:

ՕՍԻՊԻ ՉԱՅՆԸ. — Այս ի՞նչ է, գորգ է. դե՛սը բեր, փոխ՛ր

այսպես, այս կողմից խոտ ավելացրու:

ԿԱՌԱՊԱՆԻ ՉԱՅՆԸ. — Տպոտո՛ւ...

ՕՍԻՊԻ ՉԱՅՆԸ. — Ահա ա՛յս կողմից, դե՛սը, էլի՛ մի քիչ,

հիմա լավ է: Շատ հարմար կլինի: (Ձեռք զարկելով գորգին) — Այժմ նստեցե՛ք, ձերդ ազնվություն:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎԻ ՉԱՅՆԸ. — Մնաք բարով, Անտոն Անտոնովի՛չ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏԻ ՉԱՅՆԸ. — Գնաք բարով, ձերդ գերազանցություն:

ԿԱՆԱՆՅ ՉԱՅՆԵՐ. — Գնաք բարով, Իվան Ալեքսանդրովի՛չ:

ԽԼԵՍՏԱԿՈՎԻ ՉԱՅՆԸ. — Մնաք բարով, մայրիկ...

ԿԱՌԱՊԱՆԻ ՉԱՅՆԸ. — Ձե՛զ տեսեմ, հրեղեններ:

Կառքի զանգակը գրեզում է: Վարագույրն իջնում է:

ԱՐԱՐՎԱԾ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՏԵՍԻ I

Քաղաքապետ, Աննա Անդրեևնա և Մարիա Անտոնովնա

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ. — Դե՛, Աննա Անդրեևնա, մտքովդ կանցնե՛ր այս բոլորը, հը՛: Ա՛յ, սրան կասեն շաղ պատառ, գրողը տանի: Դե՛, անկեղծ խոստովանիր, երազումդ էլ նման բան տեսած չկաս — մի հասարակ քաղաքապետի կնիկ էիր և հանկարծ... պահ, սատանի ականջը խուփ, ա՛յ թե բարեկամություն հաստատեցինք:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ. — Բնավ ո՛չ. ես վաղուց այդ գիտեի: Այդ քեզ համար է հրաշք բան, որովհետև դու հասարակ մարդ ես, երբեք կանոնավոր մարդիկ տեսած չկաս:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ես ինքս էլ, տիկինս, կանոնավոր մարդ եմ: Սակայն, ճիշտ եմ ասում, երբ մտածում եմ, թե ես ու դու, Աննա Անդրեանա, ի՞նչ կարգի թուղաններ ենք դառնել հիմա... հը՞, Աննա Անդրեանա, բարձր թուղանք, գրողը տանի: Դե՛, հիմա կաց, հիմա ես խնդրագրեր ու մատնություններ ներկայացնելու սիրահարների քթի մուխը կհաննամ: Է՛յ, ո՞վ կա այդտեղ: (Մտնում է ոստիկանը) — Ա՛, դո՞ւ ես, Իվան Կարպովիչ. ապա մի կանչի՛ր այստեղ վաճառականներին: Հիմա ես այդ սրիկանների հաշիվը կտեսնեմ: Գանգա՛տ կանեն ինձ վրա, հա՞: Դրա՛նց տես, այդ անիծյալ հուղաներին: Դե, կացե՛ք, աղավնյակներս, առաջ ես ձեզ մինչև բեղերն էի կերցնում, այժմ մինչև մորուքներդ կուտեք: Ցուցակագրի բոլորին, ովքեր եկել էին գանգատվելու ինձ վրա, իսկ ամենից շատ այդ գանգատները շարագրող գրչակներին: Հետո էլ բոլորին հայտարարիր, թող գիտենան, թե ինչ պատվի է արժանացրել աստված քաղաքապետին, որն իր աղջկան մարդու է տալիս, և այն էլ ո՛չ թե հասարակ մարդու, այլ այնպիսի մեկին, որի նմանը աշխարհիս երեսին դեռ չի եղել, և որ կարող է ամեն ինչ անել, ամեն ինչ, ամեն ինչ: Ամենքի՛ն հայտարարիր, թող ամենքն իմանան: Ձայնդ գցիր ամբողջ քաղաքով մեկ, գանգա՛րը հնչեցնել տուր, սատանան տանի: Թե որ տոնախմբություն է, թող իսկակա՛ն տոնախմբություն լինի: (Ոստիկանը գնում է): — Ահա՛ թե ինչպես, Աննա Անդրեանա: Իսկ ասա՛ տեսնեմ, որտե՞ղ ենք ապրելու այսուհետև, այստե՞ղ, թե Պիտերում:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Բնականաբար, Պետերբուրգում, ինչպե՞ս կարելի է այստեղ մնալ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Դե՛հ Պիտերո՛ւմ, թող Պիտերո՛ւմ լինի: Բայց այստեղ էլ վատ չէր լինի: Իսկ ի՞նչ, ես կարծում եմ, քաղաքապետությունը գրողի ծոցը կուղարկենք, հա՞, Աննա Անդրեանա:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Բնական է, այլևս ի՞նչ քաղաքապետություն:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Բայց ի՞նչ ես կարծում, Աննա Անդրեանա, այժմ կարելի է մեծ աստիճան պոկել, որովհետև մինիստրների հետ ընկերություն է անում, պալատ է հաճախում, ուրեմն կարող է այնպես առաջ քաշել, որ ժամանակով գնեն:

րալ էլ կդառնամ: Ի՞նչ ես կարծում, Աննա Անդրեանա, կարելի՞ է գններալ դառնալ:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Ի՞նչ խոսք հարկավ կարելի է:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ա՛խ, գրողը տանի, շա՛տ լավ բան կլինի, թե որ գններալ դառնամ: Պատվո ժապավեն կախ կտան ուսիցդ: Իսկ ո՞ր ժապավենն է ավելի լավ, Աննա Անդրեանա, կարմիրը, թե՞ երկնագույնը:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Դե, իհարկե, երկնագույնն ավելի լավ է:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Է՛հ, տե՛ս թե ինչ ուզեց սիրտը: Կարմիրն էլ վնաս չի տա: Ախր ինչո՞ւ եմ ուզում գններալ դառնալ: Կպատահի, ասենք, որևէ տեղ գնալու լինես— սուրհանդակներն ու համհարզները կսլանան առջևիցդ՝ «Ձի՛ր պատրաստեցեք» գոռալով: Եվ ահա կայարաններում ոչ ոքի ձի չեն տալիս. ամենքը սպասում են, բոլոր այդ տիտուլյարները, կապիտանները, քաղաքապետները. իսկ քո փուլթն էլ չի ըսկի: Ճաշում ես որևէ տեղ նահանգապետի մոտ, իսկ քիչ հեռու՝ ձգված է առջևդ մի քաղաքապետ. հե՛, հե՛, հե՛ (հոճոճում է և ծիծաղից մտնում), ա՛յ թե որն է, գրողը տանի, հրապուրիչ բանը:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Քեզ միշտ նման կոպիտ բաներ են դուր գալիս: Դու պետք է ըմբռնես, որ մեր կենցաղն այսուհետև պետք է փոխենք, որ քո ծանոթները կլինեն ոչ թե որևէ շնասեր դատավոր, որի հետ նապաստակ որսալու ես գնում կամ մի Ջեմլյանիկա: Ընդհակառակը, քո ծանոթները կլինեն նուրբ վարվեցողության տեր մարդիկ: Կոմսեր և առհասարակ աշխարհակիրթ մարդիկ: Միայն թե ես, ճշմարիտ, երկյուղ ունեմ քեզնից: Դու երբեմն այնպիսի խոսքեր ես թոցնում բերանիցդ, որ բարեկիրթ հասարակության մեջ երբեք չեն ասվում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ի՞նչ կա որ, խոսքը վնաս չի տա:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Այդպես է, եթե քաղաքապետ մնալիք, իսկ այնտեղ բոլորովին այլ կյանք է:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Այո՛, այնտեղ, ասում են երկու տեսակ ձկնիկ կա— ոչապուշկա և կորյուշկա. ասում են մարդու բերնի ջուրն է գնում ուտելիս:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎՆԱ.— Քոնք հենց ձկներն են: Ես այլ կերպ

չեմ կամենում, քան որ եթե մեր տունը լինի առաջինը մայրաքաղաքում, և որ իմ սենյակում լինի այնպիսի մի ամբրե՛, որ ներս մտնելու հնար չլինի, և մնա միայն, որ մարդ այսպե՛ս կկոցի աչքերը: (Խփում է աչքերը և հռտոտում) — Ա՛խ, ի՛նչ հաճելի է:

ՏԵՍԻՒ Ը

Նույն և վաճառականներ

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ա՛, բարի հաջողում, թաղաններս: ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.— (զույս տալով) — Առողջություն ենք մաղթում, մեր հայր:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ի՛նչ կա, աղավնյակներ՛ս, ողջ-առո՞ղջ եք: Առևտուրներդ լա՞վ է ընթանում: Դե՛հ, ի՞նչ է, թե՛ չափողներ, արշին խաղացողներ, գանգա՞տ կաններ: Արթիխար-գախներ, գերետեկածներ, թիփի փշողներ, գանգա՞տ կաներ: Հը՞, շա՞տ շահեցիր: Կարծում էիք, որտեղ որ է՝ ինձ բանտ կնստեցնե՞ն... Իսկ գիտե՞ք դուք, յոթը գրող և մի ջաղու մտնի ձեռ փորը, որ հիմա...

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆՎԱ.— Ա՛խ, տեր իմ աստված, այդ ի՞նչ խոսքեր ես ասում, Անտոշա:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (զժկամությամբ) — Դե՛, հիմա խոսքերին հետևելու ժամանակը չէ: Գիտե՞ք դուք արդյոք, որ հենց նույն աստիճանավորը, որին դուք գանգատվել եք, այժմ պսակվում է իմ աղջկա հետ: Դե ի՞նչ, հիմա ի՞նչ կասեր: Հի՛մա ես ձեզ... ո՛հ... Խաբում եք ժողովրդին... Պետություններից կապալ կվերցնես, հարյուր հազար ուրբլի կխփես փտած մահուդ մատակարարելով, հետո էլ մի քսան արշին կնվիրաբերես, ու դեռ սրա համար պարգևատրություն արեք սրան: Թե որ տեղյակ լինեիր, ախր քեզ ու բո... Եվ դեռ փորն էլ առաջ է ցցում — վաճառական է, նեղություն չտաս իրեն: «Մենք, — ասում է, — ազնվականներից պակաս չենք: Ախր ազնվականը... ա՛խ դու ունի... Ազնվականը գիտություն է սովորում. նրան թեկուզ ծեծում էլ են դպրոցում, բայց գործի համար, որպեսզի օգտավետ գիտելիք ունենա: Իսկ դու

1 Ամբրե — անուշահամություն, բուրմուք:

ի՞նչ, հենց խաբելով էլ սկսում ես: Քեզ քո տերը ծեծում է այն պատճառով, որ խաբել չգիտես: Դեռ լակոտ ես, հայր-մերը չգիտես, արդեն չափն ու կշիռը խարդախել գիտես: Իսկ հենց որ փորդ տողացրիր ու գրպաններդ ուռճացրիր, արդեն փքվել ես սկսում: Պա՛հ, էլ նմանը ոչ կա ու ոչ էլ կլինի: Ինչ է թե՛ օրվա ընթացքում տասնվեց ինքնահո թե՛լ ես գլուխդ քաշում, դրա համար ես փքվո՞ւմ ու պարծենո՞ւմ: Թքե՛լ եմ գլխիդ վրա էլ, պարծենալուդ վրա էլ:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.— (խեղարհվելով) — Մեղավո՞ր ենք, Անտո՞ն Անտոնովիչ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Գանգա՞տ կանես: Իսկ ո՞վ քեզ օգնեց խարդախություն անել, երբ դու կամուրջ էիր կառուցում և տախտակների համար քսան հազար ուրբլու հաշիվ ներկայացրիր, այնինչ հարյուր ուրբլու էլ չկար: Ծ՛ս օգնեցի քեզ, իժի՛ մորուք: Մոռացե՞լ ես այդ: Թե որ վկայություն տայի քո դեմ, հո կարո՞ղ էի քեզ Սիրիի քշել տալ: Ի՛նչ կասես, հը՞:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐԻՑ ՄԵԿԸ.— Աստծո՛ւ առաջ մեղավոր ենք, Անտո՞ն Անտոնովիչ: Սատանան սխալեցրեց: Սրանից հետո ուխտ կանենք՝ գանգատ չանելու: Ինչ գոհացում ուզում ես պահանջիր, միայն թե մի՛ շարանա:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Մի՛ շարանա: Ա՛յ, դու հիմա իմ ոտքերն ես ընկել: Ինչո՞ւ. որովհետև իմ կողմը ծանր եկավ, հապա մի փոքր քո կողմը քաշեր, ախր դու ինձ ցեխի հետ կհավասարեցնե՞իր, սրիկա՛, և վթաչից էլ դեռ գերան կպակեցնեիր:

ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ.— (խեղարհված երես ամբերի առաջ) — Չկործանե՛ս, Անտոն Անտոնովիչ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Չկործանե՛ս, հիմա՛ չկործանես. իսկ քիչ առաջ ո՞նց էիր: Ինձ մնար, ես ձեզ... (ձեռքը թափ տալով) — Դե՛, թող աստված ների, հերիք է: Ծս անհիշաչար եմ: Միայն թե հիմա, տեսեք հա՛, ականջներից սրած պահեք: Ծս իմ աղջրկան տալիս եմ ոչ թե մի հասարակ ազնվականի... Շնորհավորություն լինի հա՛... հասկանո՞ւմ ես: Չկարծես թե կարող ես գլուխդ պրծացնել մի որևէ ապխտած ձկնով կամ մի գլուխ շաքարով... Դե, տե՛ր ընդ ձեզ:

Նայճք, Ամու Տեղորովիչ, Արտեմի Ֆիլիպովիչ, ճեսո Ռասապովսկի

ԱՄՈՍ ՅԵՈՂՈՐՈՎԻԶ.— (դեռ շեմֆից)— Հավատա՞մ լուրերիին, Անտոն Անտոնովիչ: Արտասովոր երջանկության եզարժանացել:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Պատիվ ունեմ շնորհավորելու ձեր արտակարգ երջանկությունը: Սրտանց ուրախացա, երբ լսեցի: (Մտաբեւում է Աննա Անդրեևայի ձեռքին)— Ա՛ննա Անդրեևա: (Մտաբեւում է Մարիա Անտոնովայի ձեռքին)— Մարիա՛ Անտոնովնա:

ՌԱՍՏԱԿՈՎՍԿԻ.— (մտնում է)— Անտոն Անտոնովիչին՝ շնորհավորում եմ: Աստված հարատուօթյուն տա ձեզ և նոր ամուլին, և թող բազմանդամ սերունդ պարգևե ձեզ, թոռներ ու ժոռներ: Ա՛ննա Անդրեևա: (Մտաբեւում է Աննա Անդրեևայի ձեռքին):— Մարիա՛ Անտոնովնա: (Մտաբեւում է Մարիա Անտոնովայի ձեռքին):

Նայճք, Կորոպին իր կնոջ հետ, Կուլչովով

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆ.— Պատիվ ունեմ շնորհավորելու Անտոն Անտոնովիչին: Ա՛ննա Անդրեևա: (Մտաբեւում է Աննա Անդրեևայի ձեռքին):— Մարիա՛ Անտոնովնա: (Մտաբեւում է Մարիա Անտոնովայի ձեռքին):

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆԻ ԿԻՆՆ.— Սրտանց շնորհավորում եմ ձեզ, Աննա Անդրեևա, նոր բախտավորության առթիվ:

ԼՅՈՒԼՅՈՒԿՈՎ.— Պատիվ ունեմ շնորհավորելու, Աննա Անդրեևա: (Մտաբեւում է Աննա Անդրեևայի ձեռքին, և հետո, դառնալով դեպի հանդիսակալները, առանձնակի մի բաժնով շրքացնում է լեզուն):— Մարիա Անտոնովնա: (Մտաբեւում է նրա ձեռքին և դառնում դեպի հանդիսակալները նույն բաժնով):

Բազմաթիվ հյուսեր, սերբուկներով և ֆրակներով, մտաբեւում են նախ Աննա Անդրեևայի ձեռքին, ապա «Աննա Անդրեևա», իսկ ճեսո Մարիա Անտոնովային, ապա «Մարիա Անտոնովնա»: Բարձրեկին և Դորձեկին բարելավ առաջ են գալիս

ԲՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Պատիվ ունեմ շնորհավորելու:

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Անտոն Անտոնովիչ, պատիվ ունեմ շնորհավորելու:

ԲՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Բարեհաջող անակնկալը շնորհավոր:

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Ա՛ննա Անդրեևա:

ԲՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Ա՛ննա Անդրեևա: (Երկուսով միաժամանակ մտաբեւում են և նակապետով իրար զարնվում):

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Մարիա՛ Անտոնովնա: (Մտաբեւում է ձեռքին)— Պատիվ ունեմ շնորհավորելու: Դուք մեծ, մեծ երջանկության մեջ կլինեք, ոսկեկար զգեստ կհագնեք և այլևայլ նուրբ կերակուրներ կուտեք, շատ զվարճալի կյանք կվայելեք:

ԲՈՐՉԻՆՍԿԻ.— (ընդհատելով)— Պատիվ ունեմ շնորհավորելու: Աստված թող պարգևի ձեզ ամենայն հարստություն, ոսկիներ և մի մանչիկ, ահա այս շափ պատիկ (ձեռքով ցույց է տալիս), որ կարելի լինի ձեռքի ափի վրա նստեցնել, այ՛ն, և շարունակ մանչիկը կճվճվա— ուա՛, ուա՛, ուա՛:

Դարձյալ մի քանի հյուսեր, որոնք մտաբեւում են տիկիների ձեռքերին: Լուկա Լուկիչ իր կնոջ հետ

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ.— Պատիվ ունեմ...

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶԻ ԿԻՆՆ.— Շնորհավորում եմ ձեզ, Աննա Անդրեևա: (Համբուրվում են): Ճիշտ եմ ասում, այնպե՛ս ուրախացա: Ինձ ասում են. «Աննա Անդրեևան իր աղջկան մարդու է տալիս»: Ա՛խ, տեր աստված, մտածում եմ ինքս ինձ, և այնպես ուրախացա, որ ասացի ամուսնուս. «Լսի՛ր, Լուկանչիկ, տե՛ս, ինչպես բախտավորվեց Աննա Անդրեևան»: Դե՛, մտածում եմ ինքս ինձ, փա՛ռք աստծո, և ասում եմ.— «Ծն այնքան հիացած եմ, որ այրվում եմ անհամբերությունից անձամբ Աննա Անդրեևային արտահայտե-

լու...»: Ա՛խ, տեր սաստիճ, մտածում եմ ինքս ինձ, Աննա Անդրեան հատկապես հենց այդպիսի լավ զույգ էր ակնկալում իր աղջկա համար, և այժմ բախտը բերեց. ճիշտ այնպես եղավ, ինչպես նա էր ուզում: Եվ, ճշմարիտ, այնպես ուրախացա, որ չէի կարողանում խոսել: Լալիս եմ, լալիս, ուղղակի հեկեկում եմ: Այնպես որ Լուկա Լուկիչը ասաց. «Ինչո՞ւ ես, Նաստենկա, հեկեկում»: «Լուկանչիկ,— ասացի— ես ինքս էլ չգիտեմ, արցունքներս ուղղակի գետի պես հոսում են»:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Խոնարհաբար խնդրում եմ, նստեցե՛ք պարոններ: Է՛յ, Միշկա, աթոռնե՛ր ավելացրու այստեղ:

Հյուրերը նստում են:

ՏԵՍԻՒ VII

Նայե՛ք, բազմասի աստիվաճապետ և աստիվաճե՛ր

ՔԱՂԱՄԱՍԻ ՈՍՏԻԿԱՆԱՊԵՏ.— Պատիվ ունեմ շնորհավորելու ձեզ, ձերդ բարձրազնվություն, և երկար տարիների բարորություն ցանկանալու ձեզ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ, խընդրում եմ նստել, պարոններ:

Հյուրերը նստում են:

ԱՄՈՍ ՖԵՈՂՈՐՈՎԻՉ.— Սակայն, ասացե՛ք խնդրեմ, Անտոն Անտոնովիչ, ի՞նչ ձևով սկսվեց այդ ամենը, այսինքն՝ գործի աստիճանական ընթացքը:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Գործի ընթացքն արտասովոր էր. բարեհաճեց ինքն անձամբ առաջարկություն անելու:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆԿԱ.— Շատ հարգալից և ամենանորր ձևով: Միանգամայն բացառիկ կերպով էր խոսում, ասում է. «Ես, Աննա Անդրեան, միմիայն ձեր արժանիքների հանդեպ իմ ունեցած հարգանքից զրոգված»: Եվ այնպիսի բարեկիրթ, հրաշալի մի մարդ է, ազնվագույն կանոնների տեղ մարդ: «Ինձ համար, կհավատա՞ք, Աննա Անդրեան, ինձ համար կյանքը մի գրող է: Պատճառն այն է միայն, որ ես հարգում եմ ձեր հազվագյուտ բարեմասնությունները»:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ա՛խ, մայրիկ, չէ՞ որ նա այդ ինձ էր ասում:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆԿԱ.— Դադարի՛ր, դու ոչինչ չգիտես: Եվ մի՛ խառնվիր քեզ չվերաբերող գործերին: «Ես, Աննա Անդրեան, հրճվում եմ...»: Այնպիսի շոյիչ խոսքեր էր սփռում... և երբ ես փորձեցի ասել. «Մենք բնավ չենք համարձակվում նման պատվի հույս ունենալ», նա հանկարծ ծունկի նետվեց և ամենաազնվագույն եղանակով. «Աննա Անդրեան, մի՛ դարձրեք ինձ դժբախտագույն մի մարդ, համաձայնեք արձագանքել իմ զգացմունքներին, ապա թե ոչ ես մահով կկնքեմ իմ կյանքը»:

ՄԱՐԻԱ ԱՆՏՈՆՈՎՆԱ.— Ծի՛շտ եմ ասում, մայրիկ, այդ նա ի՛մ մասին էր ասում:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՆԿԱ.— Այո՛, իհարկե... նաև քո մասին, ես բնավ չեմ ժխտում:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Եվ նույնիսկ այնպես ահաբեկեց. ասաց թե ինքնասպան կլինի: «Կսպանեմ, կսպանեմ ինձ», ասում էր: **ՀՅՈՒՐԵՐԻՑ ՇԱՏԵՐԸ.**— Ասացե՛ք խնդրեմ:

ԱՄՈՍ ՖԵՈՂՈՐՈՎԻՉ.— Ա՛յ քեզ անակնկալ:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻՉ.— Հենց սա է որ կա ճակատագիր ասածը: **ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻՉ.**— Ի՛նչ ճակատագիր, բարեկամ, ճակատագիրը փուչ բան է, արժանիքներն են այդ բախտին հասցրել: (Մեկուտի):— Հենց այս տեսակ խոզերի բախտն է բանում միշտ:

ԱՄՈՍ ՖԵՈՂՈՐՈՎԻՉ.— Ես, թերևս, Անտոն Անտոնովիչ, կվաճառեմ ձեզ այն շնիկը, որին ուզում էիք գնել:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Չէ՛, հիմա շնիկները մտքիցս հեռու են:

ԱՄՈՍ ՖԵՈՂՈՐՈՎԻՉ.— Հոժար չեք, մի այլ շան վրա կբարիչե՛ք:

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆԻ ԿԻՆԸ.— Ա՛խ, Աննա Անդրեան, որքա՛ն ուրախ եմ ձեզ երջանիկ տեսնելով, երևակայել անգամ չեք կարող:

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆ.— Իսկ որտե՞ղ է հիմա, թույլ տվեք իմանալ, գտնվում անվանի հյուրը: Լսել եմ՝ ինչ-որ նպատակներով մեկնե՛լ է:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Այո՛, նա մեկնել է մի օրով, շատ կարևոր մի գործով:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Հորեղբոր մոտ՝ օրհնութիւն առնելու:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Օրհնութիւն առնելու, բայց վաղն կեթ... (Փոշտում է: Մաղթանքները ձուլվում են և մի ընդհանուր աղմուկ է գոյանում):— Մեծապես շնորհակալ եմ: Բայց վաղն կեթ կվերադառնա... (Փոշտում է: Մաղթանքների աղմուկ: Առանձնապես լսվում են հետևյալ ձայները):

ՔԱՂԱՄԱՍԻ ՈՍՏԻԿԱՆԱՊԵՏ.— Առողջութիւն ենք ցանկանում, ձերք բարձրագնովութիւն:

ԲՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Հարյուր տարի և մի պարկ ոսկի:

ԴՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Աստված քառասնապատիկ քառասուն տարի տա ձեզ:

ԱՐՏԵՄԻ ՅԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Գետինն անցնես:

ԿՈՐՈՐԿԻՆԻ ԿԻՆԸ.— Գրողը քեզ տանի:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Խոնարհաբար շնորհակալ եմ: Ձեզ նույնն եմ ցանկանում:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Մենք այժմ մտադիր ենք Պետերբուրգում ապրել: Իսկ այստեղ, խոստովանք լինի, օդն այնպիսին է, որ... արդեն շափազանց գյուղական է... Ճշմարիտ, շատ անախորժ բան է... Ա՛յ, իմ ամուսինն էլ... Նա այնտեղ գնե՞րալի աստիճան կստանա...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Այո, խոստովանում եմ, պարոններ, ես, գրողը տանի, շատ եմ ուզում գնե՞րալ դառնալ:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ.— Աստված արժանացնի:

ՌԱՍՏԱԿՈՎՍԿԻ.— Մարդու ձեռքից հնարավոր չէ, իսկ աստված ամեն ինչ կարող է:

ԱՄՈՍ ՅԵՈՂՈՐՈՎԻԶ.— Մեծ նավին՝ մեծ ընթացք:

ԱՐՏԵՄԻ ՅԻԼԻՊՈՎԻԶ.— Պատիվն ըստ արժանիքների:

ԱՄՈՍ ՅԵՈՂՈՐՈՎԻԶ.— (մեկուսի).— Ա՛յ թե բախտը կրանի, երբ իրոք գնե՞րալ դառնա: Իսկ գնե՞րալութիւնն էլ հո սրան կսաղի, ինչպես թամբը կովին: Դե՛, եղբայր, դժվար թե՛. այդ խմորը դեռ շատ ջուր կտանի: Այստեղ քեզնից արժանավորները կան, բայց մինչև օրս դեռ գնե՞րալ չեն:

ԱՐՏԵՄԻ ՅԻԼԻՊՈՎԻԶ.— (մեկուսի).— Պա՛հ, գրողը տանի, որդեն գնե՞րալութիւն ախորժակ ունի: Ո՞վ գիտե, գուցե՞ն գառնա: Այս գրողի բաժին անիրավը գիտե իրեն ծանր ու մեծ

պահել: (Իմեւելով նրան):— Այդ դեպքում, Անտոն Անտոնովիչ, մեզ էլ շնորհակալ:

ԱՄՈՍ ՅԵՈՂՈՐՈՎԻԶ.— Եվ եթե առիթ ներկայանա, ասենք թե որևէ գործով կարիք ունենալու լինենք, շնորհակալ ձեր հովանավորութիւնը:

ԿՈՐՈՐԿԻՆ.— Եկող տարի որդուս պիտի տանեմ մայրաքաղաք՝ պետութիւնն օգտակար լինելու համար. շնորհ արեք, աշակցութիւն ցույց տվեք նրան, հոր տեղ եղեք պանդուխտի համար:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ուժերիս շափ կանեմ, հոժար եմ ջանալու:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Դու, Անտո՛շա, միշտ պատրաստ ես խոստանալու: Նախ դու նման բաների մասին մտածելու ժամանակ չես ունենա: Եվ ինչպե՞ս կարելի է, ինչո՞ւ պիտի ծանրաբեռնես քեզ նման խոստումներով:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ի՞նչ կա որ, հոգյակս, երբեմն կարելի է:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Կարելի է, իհարկե, բայց հո չի կարելի ամեն մի գաճաճի հովանավորութիւն ցույց տալ:

ԿՈՐՈՐԿԻՆԻ ԿԻՆԸ.— Լսեցի՞ք, տեսա՞ք, ինչ աչքով է նայում մեզ:

ԿԻՆ ՉՅՈՒՐԵՐԻՅ ՄԵԿԸ.— Դե՛, սա միշտ էլ այդպես է եղել, վաղուց եմ ճանաչում. սրան նստեցրու սեղանի մոտ, ոտքերն էլ կզնի...

ՏԵՄԸ VIII

Նայե՛ք և փոստապետը (հեկե, բացած մի նամակ ձեռքին)

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Չարմանալի դիպված, պարոններ, Աստիճանավորը, որին մենք ուկրաին տեղ էինք ընդունել, բնավ ուկրաին չէր:

ԲՈՂՈՐԸ.— Ինչպե՞ս թե՛ ուկրաին չէր:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Բնավ ուկրաին չէր, ես այդ իմացա այս նամակից:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ի՞նչ եք ասում, ի՞նչ եք ասում, ի՞նչ նամակից:

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Հենց իր ձեռքով գրած նամակից, Բերում են փոստ և հանձնում ինձ մի նամակ: Նայեցի հասցեին, տես-

նեմ՝ «Պոչտամստակայա փողոց»։ Տեղնուտեղը քարացաւ «Դե»,
— մտածում եմ ինքս ինձ, — երևի անկանոնութիւններ է գտել
փոստի գծով և տեղեկացնում է իշխանութեանը»։ Սիրտ արի
ու բացեցի նամակը։

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Ինչպե՞ս սիրտ արիք...

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ինքս էլ չգիտեմ, գերբնական մի ուժ մղեց
ինձ։ Այն է կանչել էի տվել սուրհանդակին, որպեսզի էստա-
ֆետով ուղարկեմ նամակը, բայց մեջս այնպիսի մի հետա-
քրքրասիրտութիւն շարժվեց, որի նմանը երբեք զգացած չկամ։
Չեմ կարողանում, չեմ կարողանում, զգում եմ, որ ուժիցս
վեր է, մի տեսակ քաշում է, քաշում։ Մի ականջիս շարու-
նակ ձայն եմ լսում. է՛յ, բաց շանես, հավի պես կկորչես,
իսկ մյուս ականջիս ասես սատանան շարունակ շշնջում է՝
բա՛ց արա, բա՛ց արա, բա՛ց արա։ Ու հենց որ սեղմեցի
զմուտը, երակներովս կրակ անցավ, իսկ երբ բաց արի՝ սառ-
նամանիք, աստված է վկա, սառնամանիք։ Չեռքերս էլ են
դողում, աչքերս էլ են մթնել։

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Բայց ինչպե՞ս համարձակվեցիք բանա-
լու նման մի լիազոր անձի նամակը։

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Հենց բանն էլ այն է, որ նա ո՛չ լիազոր է
և ո՛չ էլ անձ։

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Հապա ո՞վ է ձեր կարծիքով։

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ո՛չ այս և ո՛չ այն, սատանան գիտե, թե
ինչ է։

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (բորբոխով) — Ինչպե՞ս թե ո՛չ այս և ո՛չ
այն։ Ինչպե՞ս եք համարձակվում նրան ո՛չ այս, ո՛չ այն ասե-
լու և այն էլ, սատանան գիտե, թե ինչ։ Ես ձեզ կալանքի տակ
առնել կտամ...

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ո՞վ, դո՞ւք։

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Այո՛, ես։

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ձեռներդ կարճ են։

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Գիտե՞ք արդյոք, որ նա ամուսնանում է
իմ աղջկա հետ, որ ես ինքս բարձրաստիճան մարդ կղառ-
նամ ու ձեզ ուղղակի Սիբիր քշել կտամ։

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Է՛խ, Անտոն Անտոնովիչ, ի՞նչ Սիբիր, հե-
ռո՛ւ է Սիբիրը։ Ավելի լավ է կարդամ ձեզ համար։ Պարոն-
ներ, թույլ տվեք կարդալ այս նամակը։

ԲՈՂՈՐԸ.— Կարդացե՛ք, կարդացե՛ք։

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— (կարդում է) — «Շտապում եմ տեղեկացնել
քեզ, սիրելիդ իմ Տրյապիչկին, թե ինչ հրաշքներ են կատար-
վում ինձ հետ։ Ընանապարհին ինձ ոտից գլուխ պլոկեց հե-
տևակ մի կապիտան, այնպես որ պանդոկատերը արդեն
ուզում էր ինձ բանտ նստեցնել։ Եվ հանկարծ, իմ պետեր-
բուրգյան կերպարանքի և հագուստիս շնորհիվ, ամբողջ քա-
ղաքն ինձ ընդունեց գեներալ-նահանգապետի տեղ։ Եվ ահա
այժմ բնակվում եմ քաղաքապետի տանը, զվարճանում եմ,
քարշ եմ գալիս նրա կնոջ և աղջկա հետևից, միայն թե դեռ
չեմ որոշել՝ որից սկսեմ. կարծում եմ, որ նախ մայրիկից,
որովհետև նա, թվում է, թե կազմ և պատրաստ է ամեն ծա-
ռայութեան։ Հիշում ես, թե մի ժամանակ ինչ շարքա օրեր
էինք ապրում ես ու դու, ձրի ուրիշի հաշվին ճաշում էինք, և
ինչպես մի անգամ հրուշակավաճառը օձիքիցս բռնեց՝ անգ-
լիական թագավորի հաշվին իմ կերած կարկանդակների հա-
մար։ Այժմ բոլորովին այլ պատկեր է։ Բոլորն ինձ պարտք
են տալիս, որքան ուզեմ։ Վերին աստիճանի զվարճալի մար-
դիկ են, դու ծիծաղից հոգիդ կփչիիր։ Դու չե՞ որ հողվածներ
ես գրում, հապա մի գետեղիք նրանց քո գրվածքների մեջ։
Նախ և առաջ՝ քաղաքապետը. հիմարի մեկն է, իսկական
չորի...»։

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Չի կարող պատահել։ Այդտեղ այդ տե-
սակ բան չկա։

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— (ցույց տալով նամակը) — Ինքներդ կար-
դացեք։

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (կարդում է) — «Իսկական չորի»։ Չի՛
կարող պատահել։ Այդ դուք ինքներդ եք գրել։

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— Ես ինչո՞ւ պիտի նման բան գրեի։

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻՉ.— Կարդացե՛ք։

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻՉ.— Կարդացե՛ք։

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— (շարունակելով կարդալ) — «Քաղաքապե-
տը հիմարի մեկն է, իսկական չորի...»։

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Գրողը տանի, դեռ կրկնում էլ եք, կար-
ծես առանց այդ էլ չի գրված այդտեղ։

ՓՈՍՏԱՊԵՏ.— (շարունակում է կարդալ) — Հըմ... հըմ...
հըմ... հըմ... «Իսկական չորի։ Փոստապետը նույնպես բարձ-

մարդ է...»։ (Իտղարելով) — Այստեղ նա իմ մասին էլ անպատշաճ ձևով է արտահայտվել։

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ. — Ո՛ր, կարդացե՛ք։

ՓՈՍՍԱՊԵՏ. — Բայց ի՞նչ կարիք կա։

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ. — Չէ՛, գրողը տանի, թե որ կարդում ենք՝ կարդանք, բոլորը կարդացե՛ք։

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ. — Թույլ տվեք ես կարդամ։ (Ակնոցը դնում է ու կարդում)։ «Փոստապետը ճիշտ և ճիշտ մեռ դեպարտամենտի պահակ Միխենն է, երևի սրիկան նույնպես հարբեցող է»։

ՓՈՍՍԱՊԵՏ. — (հանդիսականներին) — Անպիտան լակոտ, որին հարկավոր է մի լավ ծեծ տալ, ուրիշ ոչինչ։

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ. — (շարունակելով կարդալ) — Աստվածահաճո հաստատությունների վերակացուն... Ը... Ը... Ը... (կակազում է)։

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆ. — Ինչո՞ւ կանգ առաք։

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ. — Չեմ կարողանում ջոկել... սա... կայն երևում է, որ սրիկա է ասված։

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆ. — Ի՛նձ տվեք։ Ահա, կարծում եմ, իմ աչքերն՝ ավելի լավ են։ (Վերցնում է նամակը)։

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ. — (շտալով նամակը) — Ո՛ր, այս սողը կարելի է բաց թողնել, իսկ մնացածն արդեն պարզ է։

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆ. — Թո՛ւյլ տվեք, ես ինքս գիտեմ։

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ. — Կարդալ ես ինքս էլ կարող եմ, սրանից դենը ամեն բան շատ պարզ է։

ՓՈՍՍԱՊԵՏ. — Ո՛ր, բոլորը կարդացեք։ Չէ՞ որ սկզբում բոլորը կարդում էինք։

ԲՈՂՈՐԸ. — Տվե՛ք, Արտեմի Ֆիլիպովիչ, տվեք նամակը։ (Կոռոպիկներին) — Կարդացե՛ք։

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ. — Իսկույն (տալիս է նամակը)։ — Ահա՛, թո՛ւյլ տվեք։ (Մատով ծածկում է)։ — Ահա՛ ա՛յստեղից կարդացե՛ք։

Բայցը խմբվում են երա շարքը։

ՓՈՍՍԱՊԵՏ. — Կարդացե՛ք, կարդացե՛ք, առանց այլեայլի բոլորը կարդացե՛ք։

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆ. — (կարդալով) — «Աստվածահաճո հաստա-

տությունների վերակացու Չեմլյանիկան կատարյալ մի խոզ է՝ թասակը գլխին»։

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ. — (հանդիսականներին) — Բոլորովին էլ սրամիտ չէ։ Խոզ՝ թասակը գլխին։ Որտե՞ղ է տեսնված, որ խոզը թասակ ունենա։

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆ. — (շարունակելով կարդալ) — «Ուսումնարանների տեսուչը սոխահոտից բոլորովին նեխվել է»¹։

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ. — (հանդիսականներին) — Աստված վկա, կյանքումս սոխ կերած չկամ։

ԱՄՈՍ ՖԵՈՒՐՈՎԻԶ. — (մեկուսի) — Փա՛ռք ասածո, գոնե իմ մասին ոչինչ չի գրել։

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆ. — (կարդում է) — «Դատավորը...»։

ԱՄՈՍ ՖԵՈՒՐՈՎԻԶ. — Ա՛յ քեզ բան։ (Բարձրաձայն) — Պարոններ, ես կարծում եմ, որ նամակը երկար է։ Եվ ինչպե՞տե՞ս է, ի՞նչ կարիք կա այդ զգվելի գրությունը կարդալու։

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ. — Ո՛ր։

ՓՈՍՍԱՊԵՏ. — Կարդացե՛ք։

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԻՊՈՎԻԶ. — Ո՛ր, հիմա արդեն կարդացեք։

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆ. — (շարունակում է) — «Դատավոր Լյապկին-Տյապկինը ծայրաստիճան մոզ-տոն² է...» (Կանգ է առնում)։ Պետք է որ ֆրանսիական բառ լինի։

ԱՄՈՍ ՖԵՈՒՐՈՎԻԶ. — Սատանա՛ն գիտե, թե ինչ է նշանակում։ Լավ է, եթե միայն խարդախ է նշանակում, իսկ գուցե դրանից էլ վատ բան է։

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆ. — (շարունակելով կարդալ) — «Սակայն հյուրասեր և բարեհոգի մարդիկ են։ Մնաս բարով, սիրելիդ իմ Տրյապիչկին։ Ես ինքս, քո օրինակով, միտք ունեմ գրակա-նություններ զբաղվելու։ Տաղտալի է, եղբայր, այսպես ապրելը։ Մարդ ուզում է, վերջապես, հոգեկան սնունդ էլ ստանալ։ Տեսնում եմ, իրոք, պետք է որևէ վսեմ գործով զբաղվել։ Գրիր ինձ Սարատովի նահանգ, այդտեղից էլ Պողկատիլովիկա գյուղը։ (Շրջում է նամակը և կարդում հասցեն)։ — Նորին ազ-

¹ Անթարգամանի բառախաղ է՝ (ուկա անվան և ուտական ոչկ (սոխ) բառի նմանության վրա կառուցված)։

² Մոզ-տոն — վատ տոն, անվայելուչ երևույթ կամ մարդ։

ներվութիւն, մեծարգո պարոն իվան վասիլևիչ Տրյապիչկիւ-
նին, Սանկտ-Պետերբուրգ, Պոչտամտական փողոց, տուն հա-
մար իննսունյոթ, բակն անցնելով երրորդ հարկում, աջ: **ՏԻԿԻՆՆԵՐԻՑ ՄԵԿԸ.**— Այս ի՞նչ անակնկալ ռեպրիմանդ էր:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Մորթե՛ց, անդանակ մորթե՛ց: Սպան-
ված եմ, սպանված, բուրդովին սպանված եմ: Ոչինչ չեմ
տեսնում: Դեմքերի փոխարեն ինչ-որ խոզի մոտիթներ եմ
տեսնում և ուրիշ ոչինչ... Ե՛տ դարձնել, ե՛տ դարձնել նրան:
(Քափահարում է ձեռքը):

ՓՈՍՍԱՊԵՏ.— Ի՛նչ ետ դարձնել: Հակառակի պես՝ ես
կարգադրել էի հսկիչին, որ լավագույն եռածին տա: Կար-
ծես սատանան բռթեց ինձ, որ ապահովագիր էլ տամ:

ԿՈՐՈՐԱԿԻՆԻ ԿԻՆԸ.— Այս իսկապես որ անօրինակ խայ-
տառակութիւն է:

ԱՄՈՍ ՅԵՈՂՈՐՈՎԻՉ.— Սակայն, գրողը տանի, պարոն-
ներ, նա ինձնից երեք հարյուր ռուբլի պարտք վերցրեց:

ԱՐՏՆՄԻ ՅԻԼԻՊՈՎԻՉ.— Ինձնից շորս հարյուր:

ՓՈՍՍԱՊԵՏ.— (հնաաչելով) — Ինձնից էլ երեք հարյուր
ռուբլի:

ՐՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Ինձնից և Պյոտր իվանովիչից վաթսուն-
հինգ ռուբլի թղթադրամով, այո՛:

ԱՄՈՍ ՅԵՈՂՈՐՈՎԻՉ.— (ապշահար, ձեռքեր տարածե-
լով) — Բայց այս ի՞նչ կատարվեց, պարոններ: Ինչպե՞ս պա-
տահեց, որ մենք այսչափ սխալվեցինք:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (ձեռք զարկելով ճակատին) — Ինչպես
ե՛ս, ո՛չ, ինչպես ե՛ս, պառաված հիմար: Ցնդել, անխելք
ոչխար եմ դառել... Երեսուն տարի ծառայութեան մեջ եմ. ո՛չ
մի վաճառական, ո՛չ մի կապալառու չէր կարողանում ինձ
խաբել... Խարդախներից ամենախարդախներին խաբել եմ,
գող ու ավազակ սրիկաներին, որոնք ընդունակ են ամբողջ
աշխարհը թալանելու, ծարավ ջուրն եմ տարել ու ետ բերել:
Երեք նահանգապետ եմ խաբել: Նահանգապետներն ի՛նչ
(ձեռքը թափ տալով), նրանց մասին խոսելն էլ ավելորդ է...

1 Ռեպրիմանդ — դատ, խրատ:

ԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵՅՎՆԱ.— Բայց այդ չի՞ կարող պատահել,
Անտոշա, չէ՞ որ նա նշանվել է մեր Մաշենկայի հետ:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— (բարկացած) — Նշանվել է. գող լայն
բաց արա... Ա՛յ քեզ նշանվել է: Մեջ է ընկնում իր նշանվե-
լով... (Մոլեգնած) — Ահա՛, տեսե՛ք, տեսե՛ք, արա՛ր աշխարհ,
ամբողջ քրիստոնյա ժողովուրդ, բոլորդ տեսե՛ք ինչպես է
խաբված ու ծաղրված քաղաքապետը: Թո՛ւք ու մուր, թո՛ւք
ու մուր քավթառած սրիկային: (Ինքն իրեն սպառնում է բը-
ռուցեցով): Է՛խ, դո՛ւ, հաստադո՛ւնչ: Չոփ ու շուփ մեկին
կարևոր մարդու տեղ ընդունեցիր: Ահա սլանում է նա հիմա
ճանապարհով՝ զանգակների կարկաչի տակ: Աշխարհով մեկ
կտարածի այս պատմութիւնը: Բավական չէ, որ ծաղր ու
ծանակի առարկա կդառնաս, կգտնվի թուղթ մրտող մի գըր-
չակ, կատակերգութեան մեջ դուրս կբերի քեզ: Ա՛յ թե որն
է վիրավորական: Աստիճա՛նդ, կոչո՛ւմդ չի խնայի, ու բոլորն
էլ՝ սեպերը բացած՝ կծիծաղեն ու ծափ կտան: Ինչի՞ վրա եք
ծիծաղում, ինքներդ ձե՛զ վրա եք ծիծաղում... Է՛խ, դո՛ւ...
(Կատաղած, ռուբլեր գետին խփելով) — Ես այդ բոլոր թուղթ
մրտողներին... Ո՛ւհ, անիծյալ գրչակներ, ազատամիտներ,
սատանայի սերունդ, ձեզ բոլորիդ կկապեի, գունդ-կծիկ-կա-
նեի, փոշի՛ կշինեի, բոլորիդ կտայի սատանային աստառացու,
թող դներ գդակի հենց մե՛ջը: (Բռուցեցով թափահարում է
օդում և կրկնով խփում գետնին: Կարճատև լռութեանց հե-
տ): — Մինչև հիմա չեմ կարողանում ուշքի գալ: Ա՛յ, ճիշտ
որ, եթե աստված պատժել կամենա, առաջ մարդու խելքը կառ-
նի: Դե՛, ասացե՛ք, այդ ցանցառի ի՛նչն էր նման ռեպրի:
Ո՛չ մի բանը: Ա՛յ, պարզապես, կես ճկույթի շափ նման բան
չկար, և հանկարծ բոլորը — ռեպո՛ր, ռեպո՛ր: Ո՛վ էր, որ
առաջինը հնարեց, որ նա ռեպո՛ր է: Պատասխանեցե՛ք:

ԱՐՏՆՄԻ ՅԻԼԻՊՈՎԻՉ.— (ձեռքեր տարածելով) — Թե այդ
ինչպես պատահեց, թեկուզ սպանեք՝ չեմ կարողանա բացատ-
րել. ինչ-որ մշուշ պատեց բոլորիս, սատանան շշմեցրեց:
ԱՄՈՍ ՅԵՈՂՈՐՈՎԻՉ.— Ո՛վ հնարեց, ա՛յ թե ով հնարեց.
այս կտրիճները: (Մատնանշում է Կոբչինսկուն և Բոբչին-
սկուն):

ՐՈՐՉԻՆՍԿԻ.— Աստված վկա, ես չէի, մտքովս էլ չէր
անցել...

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Ես ոչինչ, բոլորովին ոչինչ...

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԹՈՎԻԶ.— Իհարկե, դուք էիք...

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ.— Իհարկե դուք էիք... Խելագարների պեծ վազելվազ եկաք պանդոկից. «Եկե՛լ է, եկե՛լ է և փող էլ չի վճարում...»: Մեծ բան էիք հայտարարել...

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Դե իհարկե, դուք էիք. քաղաքում բամբասանք տարածողներ, անիծյալ ստախոսներ:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԹՈՎԻԶ.— Գրողի բաժին դառնաք ձեր պատմություններով և ձեր ունիզորի հետ միասին:

ՔԱՂԱՔԱՊԵՏ.— Հենց մի գլուխ վազվզում եք ամբողջ քաղաքում ու բոլորին շփոթեցնում, անիծյալ շաշանակներ:

Բամբասանքներ եք սերմանում, պոչատ կաշաղակներ:

ԱՄՈՍ ՅԵՆՈՐՈՎԻԶ.— Անիծված ապականողներ:

ԼՈՒԿԱ ԼՈՒԿԻԶ.— Մաղրածուններ:

ԱՐՏԵՄԻ ՖԻԼԹՈՎԻԶ.— Գետնին կպած թզուկներ:

Բոլորը շրջապատում են նրանց:

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Աստված վկա, ես չէի, այդ Պյոտր Իվանովիչն էր...

ԴՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Է՛, ո՛չ, Պյոտր Իվանովիչ, դուք առաջինն էիք, որ...

ԲՈՐՁԻՆՍԿԻ.— Չէ՛, չէ՛. առաջինը հենց դուք էիք:

ՏԵՄԻ ԿԵՐՁԻՆ

Նայե՛ք և ժանգար՛ւ

ՓԱՆԴԱՐՄ.— Բարձրագույն հրամանով Պետերբուրգից եկած աստիճանավորը պահանջում է ձեզ իր մոտ իսկույն կեթ: Նա իջևանել է հյուրանոցում:

Արտասանված խոսքերը կայծակեմաբ են տնում բոլորին: Զարմանքի միտմտու բացակեչություն է դուրս բռնում կանաց շուրթերից: Ամբողջ խումբը, մեկից փոխելով դիրք՝ մնում է փառացած:

ՀԱՄ ԵՏԱՐԱՆ

Փաղափայտաբ մեղաեզում այսն նման ձգվել է՝ ձեռքերը տարածած և գլուխը ետ գցած: Կի՛ն ու աղբիլը կանգնած են նրա աջ

կողմին՝ ամբողջ մարմնով ուղղված նրա կողմը: Մասնց նետում՝ փոստապետը, որ դեպի հանդիսականները թեփված՝ հարցական նշանի տեսք ունի: Մրա նետում՝ մանկան պես շվարած Լուկա Լուկիչը: Մրա կողմին, բեմի ճիշտ ծայրին՝ երեք տիկին իրար են նենվել դեմֆերի ամենանեղեկան արտահայտությամբ, որն անմիջապես վերաբերվում է ֆաղափայտի ընտանիքին: Փաղափայտի ձախ կողմում կանգնած է գլուխը թեթևակի թեփած և կարծես թե մի բանի պեղեղ զնոզ Ձեմյանիկան: Մրա կողմին դատավորը՝ լայն տարածած թևերով, կփած գրեթե միեչև ճատակը և շրթունքների այնպիսի դատավարությամբ, կարծես թե մտադիր է սույն կամ թե ասել. «Հազարից մեկ գատիկ, այն էլ նավակատիկ»: Ապա կանգնած է Կոռոպիկներ, որը դարձել է դեպի հանդիսատեսները՝ մի աչքը կկացած, կծու պեղեղակով ֆաղափայտի հասցեին: Ապա բեմի ծայրին գտնվում են Գորչինսկիև և Բորչինսկիև՝ ձեռքեր իրար մեկնած, բերաններ լայն բացած և աչքերը շոած: Մնացած հյուրերը անշարժացած են այսուների պես: Գրեթե մեկ և կես րոպե փառացած խումբը պանգաւնում է այդ-դիրքը:

(Վ ա ռ ա գ ու յ Ր Ե ի շ ճ ու մ է):

ՎԵՐԸՆՔԵՐՑԵԼՈՎ ԳՈԳՈՒՄՆ

Ռուսական մեծ արձակը սկսվել է Ա. Ս. Պուշկինից, բայց ռուս առաջին մեծ արձակագիրը Ն. Վ. Գոգոլն է: Պուշկինը հզոր մղում տվեց ռուսական ողջ գրականությանը: Սակայն մեզ համար նա ամենից առաջ հղելու մնում է մեծ բանաստեղծ, ռուսական պոեզիայի արևը», ինչպես նրան անվանել են դեռևս իր ժամանակակիցները:

Ն. Գ. Չերնիշևսկին ռուսական գրականության զարգացման իր ժամանակի փուլն անվանել է «գոգոլյան շրջան» և նշել, որ «վաղուց արգեն աշխարհում չի եղել մի գրող, որն իր ժողովրդի համար այնպիսի կարեւորություն ունենար, ինչպես Գոգոլը Ռուսաստանի համար»: Դա քննադատական առաջնորդի սկիզբն էր: Դժվար է նույնիսկ թվարկել ռուս այն բոլոր գրողներին, որոնց վրա ազդեցություն է թողել Գոգոլի ստեղծագործությունը: Դրա համար էլ Գոստոնսկին ասում էր. «Մենք բոլորս ելել ենք Գոգոլի «Շինելից»:

* * *

Երիտասարդ Գոգոլը համոզված էր, որ իրեն վիճակված է անպայման մեծ բան անել: Նա փորձեց գառնալ մեծ (միմիայն մեծ) պատմաբան, դերասան, նկարիչ, վերջապես՝ բանաստեղծ, գրեց ու առանձին գրքով հրատարակեց «Հանց կյուխելհարտեն» շափածո պոեմը, բայց, համոզվելով, որ միջակ, իր հանճարին անարժան գործ է սկսել, ոչնչացրեց ամբողջ տպաքանակը: Որպես գրող բարձր կոչմանը վստահ լինելու հաստատումը եղավ «Երեկոներ Դիկանկայի մերձակա խուտորում» (1831—1832 թ. թ.) պատմվածաշարը: Այստեղ նա իրեն գրականորեն որպես մի գրող, որի խոսքը խայտում է բոլոր գույներով, բոլոր երփներանգներով: Այս պատմվածաշարում խոսքն ապրում է, շնչում, թրթռում, այն չի ճկվում իմաստային ու սեռական հսկայական բեռի ծանրությունից, այլ կրում է այդ բեռը թե-

բևութիւնը, ինչպես հերթաթային դուցազունները: «Երեկոններում» ուժեղ է ֆուլկորային տարրերը:

«Երեկոններ Դիկանկայի մերձակա խուտորում» շարքը գրողին միանգամից հույակ բերեց և արժանացավ Պուշկինի գովասանքին: Հնդհանրապետ Պուշկինը մեծ դեր է խաղացել Ն. Վ. Գոգոլի ճակատագրում: Նա աջակցել ու քաջալերել է Գոգոլին, հենց Պուշկինն է հուշել նրան «Մեռած հոգիներին» ու «Բեկեզորի» սյուժեները:

Խորհրդանշական մի բան կա նրանում, որ հանճարի ծաղկման շրջանում հենց Պուշկինն է օգնել և ձեռք մեկնել երիտասարդ Գոգոլին: Այդպես է եղել նաև Պուշկինի հետ. գրեթե տառացիորեն նրան էր հանձնել իր քնարը Դերձավիլը՝ XVIII դարի ռուս խոշորագույն բանաստեղծը:

* * *

Գոգոլի տաղանդն առնականանում էր մեծ արագութիւնով: «Երեկոններից» հետո, 1835 թ., միանգամից լույս տեսան վիպակների երկու նոր ժողովածուներ՝ «Միրգորոդը» և «Արաբներէքը»: «Միրգորոդին» մեջ ամփոփված վիպակները «Հնաշխարհիկ կալվածատերեր», «Պատմվածք այն մասին, թե ինչպես գժտվեցին Իվան Իվանովիչն ու Իվան Նիկիթորովիչը», «Վիրջ», «Տարաս Բուլբա» մի կողմից կարծես «Երեկոնների» շարունակությունն ու զարգացումն էին, բայց նաև բացահայտում էին գրողի տաղանդի նոր կողմերը: Գա շնաշխարհիկ կալվածատերերին» երկու ծերունիների պարզ ու անպաճույճ, թեպետև «Բուսական» կյանքի սրտառուչ նկարագրությունն է, «Պատմվածք այն մասին, թե ինչպես գժտվեցին Իվան Իվանովիչն ու Իվան Նիկիթորովիչը» վիպակի անողոր սատիրան, դա նաև «Վիրջի» ֆանտաստիկան է ու «Տարաս Բուլբայի» (առաջին խմբագրում) ազատագրական պայքարի պաթոսը:

Եթե «Միրգորոդում» Գոգոլը տխուր հեղանջների մինչև սարկազմ հասնող ծաղրի արարկա էր դարձրել զավատի կալվածատիրական տարրերը, ապա «Արաբներէքի» (ժողովածուի մեջ մտնում էին նաև մի շարք հողվածուներ) վիպակները՝ «Նեկսի պողոտան», «Դիմանկարը» (առաջին խմբագրում) և «Ենելագարի հիշատակարանը», ընկան «Պետերբուրգյան պատմվածքներ» ցիկլի հիմքում, որոնք Գոգոլը գետեղել էր 1842 թ. իր կենդանության օրոք հրատարակված երկերի ժողովածուի 3-րդ հատուրում, և որոնք ոչ միայն գրողի ստեղծագործության, այլ ընդհանրապես ռուս գրականության զարգացման մեջ նոր փուլ էին նշանակում:

«Երեկոնների» երիտասարդական խանդավառությունը, ռոմանտիկական իդեալները և կայծկլտող հումորը ծխի պես շքացան, երբ շփման մեջ մըտան ինքնակալական Բուսաստանի սևա իրականության հետ: Այժմ Գոգոլի ուշադրության կենտրոնում առօրյա, իրական կյանքն էր, որը պարտրված էր մանրութենների տիզմով, աղքատության, աննշան ու ստոր իրականության գորշութիւնով: Վ. Գ. Բեկինսկին Գոգոլի արձակի այդ նոր հատկությունը շարժական ճշգրտորեն ձևակերպել է որպես «Կոմիտեական շնչափորում, որ մշտապես տանու է տալիս թափօն ու արժամութիւն խոր զգա-

ցումից»: «Տխուր է այս աշխարհում, պարոնայք», ամփոփում է գրողը կյանքից ստացած իր սպաժորութիւնները, ավարտելով «Պատմվածք այն մասին, թե ինչպես գժտվեցին Իվան Իվանովիչն ու Իվան Նիկիթորովիչը» գործը՝ «Միրգորոդի» ամենից «զոգուլան» վիպակը:

«Պետերբուրգյան պատմվածքները» համաշխարհային գրականության մեջ այն եզակի դեպքերից է, ուր ամբողջ պատմվածաշարը գլուխգործոցներից է բաղկացած:

«Նեկսի պողոտայում» կտրուկ, դեմաղեմ ընդհարվում են վեճ իդեալիզմն ու «փոքր մարդու» ճղճիմությունը: «Դիմանկարում» Ն. Վ. Գոգոլը հրանալի վարպետութիւնով ցույց է տալիս փողի բայթայիլ ազդեցությունը իսկական արվեստի վրա: Որոշ ռուսմանսիբողներ նշում են, որ «Պետերբուրգյան պատմվածքներում» Ն. Վ. Գոգոլը «ծաղրում է, միաժամանակ հաղթահարելով ռոմանտիզմի պոետիկան» (Յու. Վ. Մանն), «Քիթը» վիպակում այդ ծաղրը առաջին պլան է մղվում, ընդունելով անսովոր, գրոտեսկային ձևեր: «Սայլակը» յուրահատուկ կենցաղային պատկեր է, «Վարպետորեն գրված համոզաստական ակնարկ» (Բեկինսկի): Զսփազանց հետաքրքիր է «Ենելագարի հիշատակարանը», հետաքրքիր և՛ բովանդակութեամբ, և՛ ձևով: Ապշեցնում է Գոգոլ-ոճաբանի վարպետությունը. ինչպիսի՞նք նրբութեամբ ու համոզականությամբ է նա Պուպրիշչինի գրոտումների ոճի էվոլյուցիայի էմբոցով ցույց տալիս նրա խելագարության էվոլյուցիան: Այս վիպակում երևան է գալիս «փոքր մարդու» թեման. գեներալի թեթեւամիտ ու շնչին դատեր նկատմամբ տածած սերը խելագարեցնում է տիտուլյար խորհրդական Պուպրիշչինին: Բայց նա ռոմանտիկական հերոս չէ: Պուպրիշչինը ծիծաղելի է ու ողորմելի, թեև խղճահարություն ու կարեկցանք է առաջացնում: Վիպակի վերջում Պուպրիշչինն ընկնում է մեծամուլական ցնորամտության մեջ: Խիստ երգիծանքով է նկարագրված և այն աշխարհը, որին այնպես ձգտում էր նա. այդ աշխարհը ներկայացված է գեներալի դատեր շնիկի Մեչիի նամակներով: «Փոքր մարդու» թեման իր հետագա զարգացումն է ստացել մեկ ուրիշ վիպակում՝ «Երեկոնում»:

* * *

«Երեկոն», անշուշտ, ամբողջ շարքի և՛ գեղարվեստական, և՛ գաղափարական զագաթնակետն է: «Փոքր մարդու» հումանիստական թեման այստեղ արված է առանձնահատուկ խորութեամբ: Բեկինսկին այն համարում էր «Գոգոլի ամենախոր ստեղծագործություններից մեկը», իսկ Գերցենը՝ «վիթխարի ստեղծագործություն»:

Վիպակն ունի ընդգծված պրոզայիկ անվանում՝ «Երեկոն» և պատմում է ոչնչով աշքի շքեկնող ծիծաղելի անուն-հայրանունով՝ Ակակի Ակակիևիչ (Ի դեպ, Ակակի հունարեն նշանակում է «հեղաբար») և զվարճալի, շատ հատարակ ազգանունով՝ Բաշմաշկին (Бащмак — մաշիկ), մանր մի լի-նովիբիի անիմատ կյանքի ու մահվան մասին:

Յի, սակայն, «փոքր մարդու» մասին այդ փոքր վիպակի նշանակությունը ռուսական, և ոչ միայն ռուսական, գրականության համար շարժա-

զանց ակնմտու է: «Շինելը» Գոգոլին ճանաչում բերեց ոչ միայն Ռուսաստանում, այլև, հետագայում, համաշխարհային մասշտաբով:

Երբ Վիլյամ Սարոյանը լենինգրադ էր եկել, եղանակը բավական ցուրտ էր, և ուղեկիցներն առաջարկում են նրան թեթև թիկնոցը փոխարինել ավելի տաք մի բանով: Վիլյամ Սարոյանը հրամարվում է, սասելով, որ ինքն ուզում է ապրել այն զգացողությունը, ինչ ունեցել է Ակակի Ակակիելը իր հնամայր շինելով: Գոգոլը նույնպես ծանոթ էր այդ զգացողությանը: Պետերբուրգյան մանր շինովնիկ եղած ժամանակ նա նույնպես ստիպված էր ամբողջ ձմեռ մաս գալ ամառային շինելով (այդ մասին նա 1830 թ. գրել է մորը):

«Շինելում» դժվար չէ առանձնացնել միահյուսվող մի քանի թեմաները: Առաջինը և անմիջապես աչքի զարնողը մանր, շարքային շինովնիկի՝ անկառանկի ու աղքատ, մի քանի կուպեկի համար զբաղեցնող իր ծանր լուծը անտարտուչ քաղաք մարզու գոյության ողորմելիության, զրծագնեության թեման է: Ժամանակին րեակցիոն քննադատությունը, որը չէր միտում վիպակի առաջացնող հոգեկան ցնցումը, ճգնում էր սահմանափակվել այն բանի ցուցադրումով, թե որքան խղճուկ ու ողորմելի կարող է լինել մարդը: Բայց այդ այդպես չէ: Վիպակում գիրավորը ոչ թե ծաղրվել է, այլ կարեկցանքով, խղճահարությունը Եփոթը մարդու նկատմամբ:

Ակակի Ակակիելի ստորագրվել ու գիմարկվել է աղքատությունից, իր ճակատագրի ծանրությունից և ծառայության բուժ միջոցառումներից: Բայց նրա հոգում պահպանվել են մարդկային բոլոր զգացմունքները, պարզապես հանգամանքները թույլ չեն տվել դրանց դուրս հորդել, և նա ինքն էլ երբեմն զազափար չի ունեցել դրանց գոյության մասին: Նրբ շինելի կարելի տալու անհրաժեշտությունը Ակակի Ակակիելի պահանջում է, անկասկած, լուռ հերոսություն: Այն զրկանքների ու սահմանափակումների շղթան, որին նա ստիպված է դիմել, ցնցում է իր դրամատիզմով: Նա նույնիսկ միանգամայն ընտելացել էր Եփոթի կոչումը քաղցած մնալուն:

Ակակի Ակակիելի այդ զրկանքները կրում է ոչ միայն անտարտուչ, այլ նույնիսկ ոգևորությամբ. «Այդ ժամանակներից նրա բուն իսկ գոյությունը կարծես թե մի տեսակ ավելի լիակատար դարձավ... նա դարձավ մի տեսակ ավելի աշխույժ, նույնիսկ քնավորությամբ ավելի կայուն, որպես մի մարդ, որն արդեն որոշել ու դրել է իր նպատակը: Նրա դեմքից ու արարածներից ինքնին չքացան կասկածը, անվճռականությունը, մի խոսքով՝ բոլոր տառանվող ու անորոշ գծերը»:

Ոչ պակաս ցնցող ուժով է նկարագրված Բաշմաչկինի ցնծությունն ու երջանկությունը, երբ նոր զգեստը, վերջապես, պատրաստ է: Եվ այստեղ պետք է սասել, որ «Շինելի» մասին եղած հակապահանջ գրականության մեջ շեշտը հիմնականում, որովում է Ակակի Ակակիելի դժգոհության, նրա մեջ զգացմունքների ու ցանկությունների բացակայության վրա: Սակայն, ուշադիր կարդալով տեքստը, նորից ու նորից տեսնում ենք, որ դրանք պարզապես խոր ներս են քաղված: Բավական է, որ Ակակի Ակակիելի մի կարգին շինել ունենա, և նրա մեջ սկսում է արթնանալ կյանքը: Եվ ով իմանա, թե որքան հեռուն կգնար այդ արթնացումը, եթե այդպես արագ, կո-

պիտ ու անգթորեն չընդհատվեր այն: Իսկապես, այդ օրը Ակակի Ակակիելի տանը ճճաշնոց... ուրախ և ճաշից հետո չորեք ուղին, ոչ մի թուղթ (իսկ չէ որ առաջ դա նրա միակ զվարճությունն էր — Կ. Մ.), այլ հենց այնպես, մի քիչ փափկամուրթյան տրվեց անկողնում: Հետո նա հյուր գնաց (թեև այնտեղ իրեն կաշկանդված էր զգում՝ օտարացել էր հասարակությունից) և այն էլ քաղաքի կենտրոն, ուր ծայրամասի խղճուկությունը փոխվում է մեծ քաղաքի նախանշաններով: «Ակակի Ակակիելի այդ բոլորը դիտում էր իբրև նորություն»: Նա արդեն մի քանի տարի երեկոները փողոց դուրս չէր եկել: Ակակի Ակակիելի ճափշտակված նայում էր ցուցափեղկերին, մի բան, որ առաջ երբեք չէր անում: Ավելին, ետ վերադառնալիս նա ճհայտնի չէ ինչու հանկարծ նույնիսկ փորձեց անապարհ ինչ-որ մի կնոջ ետևից, որը կնոջակի նման անցավ կողքից, և որի մարմնի յուրաքանչյուր մասը արտասովոր շարժման մեջ էր: Բայց, այնուամենայնիվ, Ակակի Ակակիելի իսկույն կանգ առավ և շարունակեց շատ դանդաղ գնալ, նույնիսկ ինճն էլ զարմանալով, թե որտեղից առաջացավ իր այդ աճազարանքը»:

Ու հանկարծ ամեն ինչ փուլ եկավ: Բայց նրա կամքը, որ սկսել էր շտկվել, անմիջապես չկորավ: Մինչև «նշանավոր դեմքին» հասնելը՝ այդ թշվառ շինովնիկի տառապանքների վրա մի տեսակ քիչ ուշադրություն էին դարձնում: Բայց չէ որ Ակակի Ակակիելին այստեղ էլ էր կամք դրուստորել: Բավական է հիշել գրագիրների հետ նրա ունեցած խոսակցությունը: Վերջապես, մի ուրիշ ժամանակ, նա, գուցեև, չհամարձակվեց այդքան բարձր հասնել, մինչև «նշանավոր դեմքը»: Չէ որ մինչև բուրժուական վերջերը նա անտարտուչ տանում էր շինովնիկների ծաղր ու ծանաղ: Բայց այն ժամանակ էլ նրա մեջ ինչ-որ մի բան կար, որը զսպում էր նրանց, ովքեր բյուրոկրատական մեթենայի ազգեցությունը դեռևս մինչև վերջ չէին կորցրել իրենց խիղճը:

Գոգոլը հեռու է այն բանից, որ Ակակի Ակակիելի տառապանքները վերագրվեն մարդկային խառնվածքի վերացական անկատարելությանը: Եվ թշվառ շինովնիկին, որպես մեկ այլ Պետերբուրգի խորհրդանշան, որպես կյանքի տիրակալների խորհրդանշան, հակադրված է «նշանավոր դեմքը»: Նրա հետ պատմության մեջ երգեթական հոսանք է մտնում: Երբ նախադատությունից կազմված այն արտահայտությունները («Ինչպե՞ս եք համարձակվում: Գիտե՞ք, թե ում հետ եք խոսում: Հասկանո՞ւմ եք, թե ով է կանգնած ձեր առաջ»), որոնցով նա սահմանափակվում է ստորագրյալների հետ խոսելիս, այն ձայնը, որ հատկապես մշակել էր Եփոթ-օրթ, իր սենյակում, առանձնության մեջ ու հայելու դիմաց, իր այժմյան վաշտոնը և գեներալի սատիճանը ստանալուց մի շարքով առաջ, այն պայրինի շշուկները, որ նախանշված էր ներկա. եղող իր բարեկամի համար, այն մտքից ստացած կատարյալ արեթոնը, «որ իր խոսքը կարող է նույնիսկ ուշաթափեցնել մարդուն» — այս ամենը շափազանց տիպական է (պատահական չէ, որ «նշանավոր դեմքը» նույնիսկ անունով չի հիշատակվում) և շափազանց սուկալի՝ իր տիպականությամբ: Նշանավոր դեմքն իր բեռնով բեռով էլ չառ մտք չէ: Գինովնիկական բյուրոկրատիա-

յի անհոգի մեքենան նրան դարձրել է այնպիսին, ինչպիսին նա ներկայանում է Ակակի Ակակիելիին: Շրջապատող իրականությունն Ակակի Ակակիելիին դարձրել է ողորմելի ու թշվառ մի շինովներկ, այդ նույն իրականությունն է բարոյագրկել նշանավոր դեմքին: Եվ վերջապես այդ իրականությունն իր ծանրությունը համել է տիտուլյար խորհրդական Բաշմաշկինին:

Ողորմելի ապարդյուն է Ակակի Ակակիելիի «բռնաբեր», երբ նա հոգեվարժի զառանցանքի մեջ անխնա հայհոյում է շնշանավոր դեմքին, չմոռանալով, սակայն, նրան «ծերրգ գերազանցություն» անվանել: Վիպակն ավարտվում է ունևորների աշխարհի խորհրդանշական դատաստանով: Պետք է ասել, որ «նշանավոր դեմքերը» շատ լավ հասկացան այդ ակնարկը: «Եղեկություն և խոհեր» գրքում Գևորգյանը բերում է չափազանց հատկանշական մի օրինակ. «Ինչ սարափների վիպակ է Գոգոլի «Շինելը», — մի անգամ սասց Ստրոգանովը Ե. Կորչին, — չէ որ կամուրջի այդ ուրվակները ամեն անկիս վրայից ուղղակի հանում է շինելը: Ձեզ դրեք իմ տեղը և նայեք այդ վիպակին»: «Ինչ համար շատ զովար է, — պատասխանեց Կորչը, — ես սովոր չեմ դիտել իրերն այն մարդու տեսանկյունից, որը երեսուն հազար շունչ ունի»:

Քովանդակության հումանիտական մեծ ուժից բացի, «Շինելը» աչքի է ընկնում նաև կուռ կառուցվածքով: Այդ կապակցությունը Բ. Մ. էյխենբաումը գրել է. «Մանրության կենտրոնը... տեղափոխվում է պատուժի գրեթե ամբողջ վրա, գլխավոր կոմիկական դերը հատկացվում է բառախաղերին, որոնք երբեմն սահմանափակվում են բառերի պարզ խաղով, երբեմն զարգանալով դառնում են փոքր անեկզոտներ: Կոմիկական էֆկտները արտահայտվում են պատուժի գրեթե ամբողջով»:

* * *

«Տարա Բուրա» վիպակն առանձնահատուկ տեղ է գրավում Ն. Վ. Գոգոլի ստեղծագործության մեջ: Այն առաջին անգամ հրատարակվել է 1835 թ. «Միրգորոդ» ժողովածուում, բայց հետագայում, հենց իր կյանքի զլխավոր գործի, «Մեռած հոգիների» առաջին հատորի վրա աշխատելու շրջանում, Ն. Վ. Գոգոլը վիպակը հիմնական վերամշակման է ենթարկել, և 1842 թվականին լույս է տեսել գործի երկերի ժողովածուի 2-րդ հատորում՝ նոր, լուրջ ու մանրազնին խմբագրությամբ:

Վիպակի հիմքում դրված է շլյախտալական և հաստանի դեմ ուկրաինական ժողովրդի ավելի քան 200-ամյա ազգային-ազատագրական պայքարը: «Տարա Բուրայի» առաջին և զլխավոր հերոսը Զապորոժյան Սեչն է, որ դարձել էր Ուկրաինայի ազատագրության համար մղվող պայքարի առաջամարտիկը, զայգործյան կողակություն հավաքական կերպարը: Տարա Բուրան հանդես է գալիս որպես կողակների այդ խառաբար ու դեմոկրատական հանրապետության մեծնդն ու մարմնացումը:

Գոգոլն իր այդ ստեղծագործությունը կատարելության է հասցրել մոտ 10 տարվա ընթացքում: Սակայն վիպակը կարծես գրված է մի շնչով և նրա գեղարվեստական նշմարտության մեջ եղած պատմական անալիզը,

ժամանակաշրջանի կտրորտը օրգանապես զուգորդում է պատկերման բարձր քնարական տրամադրությանը, ուժանտիկական պաթոսին: «Տարա Բուրան» պատմա-կենցաղային իրական նյութի վրա կառուցված հերոսական դյուցազնեղբայրության յուրահատուկ ձև է: Խոր անալիտականությունը, բարձր ուժանտիկայի և հյուսիք հումորի զարգացումը վիպակը դարձնում է զարմանալիորեն ինքնատիպ ու գեղու:

Պատահական չէ, որ այնպիսի խիստ սկզբունքային ու զգայուն քննադատն, ինչպիսին Վ. Գ. Բելինսկին էր, Գոգոլի վիպակի մեջ անմիջապես տեսավ էպիկական բարձր մի տիպար, ընդ որում այդ բանը նա կարողացավ նկատել արդեն առաջին խմբագրման ժամանակ, երբ շատ կողմեր, որոնք հետագայում դարձան Գոգոլի վիպակի գեղարվեստական ամենաբարձր արժանիքները, դեռ նոր միայն ուրվագծվում էին: 1835 թ. «Խուսական պատմվածքի և պ. Գոգոլի պատմվածքների մասին» հոդվածում նա գրում էր. «Եթե մեր ժամանակներում հնարավոր է հումորոյան դյուցազնեղբայրություն, ապա ահա՛ ձեզ դրա բարձրագույն օրինակը, իդեալը և նախատիպը»:

Զապորոժյան Սեչը և նրա հասարակական կառուցվածքը տրված են այնպիսի հակադրությունների զիպլեկտիկական միասնության մեջ, ինչպիսին խիստ կարգապահությունն ու կողակային ազատ կյանքը, արդարամտությունն ու դաժանությունը (Ն. Վ. Գոգոլը ընձով չի գունագործում, չի իդեալականացնում Սեչը), խիդախությունն ու անհոգությունն են: Բայց զլխավորը (մեր առչև հանրապետություն է) եղբայրությունն է, հավասարների ու ազատների միությունը, որտեղ պայքարի դաժան հնոցում կոփվում են անողոք ու անընկճելի բնավորություններ, որտեղ չկա շահադիտություն, մեծարանք աստիճանալորներին, չկան եռուզեռ ու գզվեռտոց, որտեղ ամեն ինչ ենթարկված է մեծ նպատակին՝ Հայրենիքի ազատագրության համար մղվող պայքարին: Ազատություն և ընկերություն — ահա թե ինչն է, որ համախմբում ու միավորում է Ուկրաինայի ասպետների այդ խստաբարո եղբայրությունը, իսկ այն վե՛հ իդեալը, որի համար նրանք պատրաստ են զոհել ամեն բան, մարդու վրայից սրբում-տանում է այն ամենը, ինչ մահ է, անարժան ու շահախնդիր:

Այդ ամբողջ ընդհանուր հերոսական զանգվածի միջից առաջին պլանի վրա են կանգնում Տարա Բուրան ու նրա որդիները:

Ի՞նչը, Տարաը՝ կողակային ազատ կյանքի հերոսական իդեալների այդ բարձրագույն արտահայտությունը, խստաբարո, անվե՛հեր, իմաստուն ու շրջահայաց, արդարադատ ու անողոք այդ մարդը, մոռումնետալ է ու էպիկական: Եվ դրա հետ մեկտեղ նրան մշտապես ուղեկցում է ժողովրդական զվարթ հումորը:

Բուրայի երկու որդիները մարմնավորում են այն երկու ճանապարհները, որ իսկական կյանքը դնում էր ուկրաինական ժողովրդի առաջ նրա պատմական զարգացման ընթացքում: Ավագն ընտրում է ազնիվ ու ողբերգական ճակատագրը՝ օտար կեղեքիչների ու հարստահարիչների դեմ անհաշտ պայքարի ուղին, իսկ կրտսերը՝ ժողովրդի շահերին հակառակ գնացող, այդ կեղեքիչների հետ, նրանց ավելի զարգացած, ավելի էֆեկտա-

վոր ու նրբին, բայց և ավելի անհատապաշտական, դասային, եաստրական և, որ ամենակարևորն է, իր հարազատ ժողովրդին ուժ տվող մշակույթի հետ մերձենալու, միախառնվելու ուղին:

Օստապը՝ այդ երիտասարդ Տարաս Բուլբան, Սեչի ավանդույթների ժառանգորդն է ու շարունակողը, նա ծայրի պես ուժեղ ու միաձուլ կերպար է: Պատահական չէ, որ այդքան նման են հոր և որդու մահվան տեսարանները: Օստապի մահապատժի տեսարանը և Տարաս Բուլբայի հայտնի «Լուսն եմ»-ը համաշխարհային գրականության ամենազստիչ էջերից են:

Բայց դավաճան Անդրին ևս սովորական մարդ չէ, և դա Ն. Վ. Գոգոլի գեղարվեստական ճշմարիտ զգացողության ևս մի ապացույց է: Ողբերգական կոնֆլիկտը, էպիկական հերոսների բախումը պահանջում էին մի անտազոնիստ, որը հավասարազոր լիներ նրանց: Անդրիլը հիանալի ազդիվ է, նա գեղեցիկ է, անվեհեր: Այդ բանը հենց ինքը՝ Տարասն է ընդունում: Անդրին իր եղբորից ու հորից ավելի մեղմ է, հուզական: Հենց առաջին անգամ հանդես գալիս Օստապը բռունցքներով կռվի և բռնվում է հոր հետ, իսկ Անդրին գրկախառնվում է մոր հետ: Գեղեցիկի առաջ խոնարհվելու զգացումը, կնոջ նկատմամբ ունեցած ամեն բան կլանող բուռն կիրքը նույնպես առանձնացնում են նրան ընդհանուր զանգվածից: Հիշենք, թե ինչ է ասում Ն. Վ. Գոգոլը կնոջ ճակատագրի մասին Յարաս Բուլբայի կնոջ օրինակով: «Ճշմարիտ որ խղճալի էր, ինչպես այդ փախուճ դարի ամեն մի կին»:

Անդրիի ուժեղ, անձնուրաց սերը համակրանք է առաջացնում, ցույց է տալիս նրա կերպարի խորությունը: Սակայն կյանքը խիստ ու դժամ կերպով Անդրիին կանգնեցնում է ծանր ընտրության առաջ: Այդ բանը հասկանում է և գեղեցիկ լեհուհին: «Ասպետ, մի խաբիր ո՛չ քեզ, ո՛չ ինձ», — ասաց նա, հանդարտ օրորելով իր գեղեցիկ զուլեք... » — «Գիտեմ, և ի մեծ վիշտ ինձ, շատ լավ գիտեմ, որ դու չես կարող սիրել ինձ, և գիտեմ, թե դու ինչ ուխտ ու պարտականություն ունես, քեզ կանչում են քո հայրը, ընկերներդ և քո հայրենիքը, — իսկ մենք քեզ թշնամի ենք»:

Եվ այստեղ սպասվում է Անդրիի նկատմամբ եղած մեր համակրանքը, քանի որ սերը թե պարտականություն՝ ողբերգական բախման մեջ նա ընտրում է սերը, և, ընդ որում, վայրկենապես, առանց տառապանքի ու տառառանումների: Եվ պատահական չէ, որ հենց այստեղ, առաջին համարյուրի ոտմանտիկական նկարագրությունից հետո (ե՛կ այդ երկուստեք միացած համբույրի մեջ զգացվում էր այն, ինչ մարդ իր կյանքում զգում էր միայն մի անգամ) դառք ամփոփում է կատարվում. «Եվ կողակը կործանվեց, կորավ կողակային ողջ ասպետության համար»: Անդրին ոչ միայն դավաճանեց յուրայիններին, այլև նրանց դեմ կռվի դուրս եկավ: Եվ ահա Տարասը չէր կարող հանդուրժել այդ անպատվությունը. «Ե՛ս եմ քեզ մեղ, ե՛ս էլ կսպանեմ»: Անդրիի կործանումը հայրենիքին դավաճանելու հատուցումն է, ամենից լավ դա հասկանում է ինքը՝ Տարասը, որ սովոր է նայել մահվան աչքերին: «Կորավ, կորավ անպատվիվ, ինչպես անարգ շուն»: Հիշենք, որ երբ Օստապի մահապատժի սուկալի խոշտանգումներին ներկա էր Տարասը. նա բազմության մեջ կանգնել էր «չլուր խտրարհած

և միևնույն ժամանակ աչքերը հպարտությամբ վեր բարձրացրած, նա միայն խրախուսել էր լայնում ասում էր. «Բարի, որդիս, բարի»:

Վիպակի հիմքում լի դրված որևէ կոնկրետ պատմական դեպք կամ հերոս: Սակայն գեղարվեստական այս ընդհանրացումն ստեղծելու համար Գոգոլն ուսումնասիրել է Զապորոժյան Սեչի մասին բազմաթիվ պատմական աշխատություններ, ինչպես նաև տարեգրություններ: Բայց նրա համար գլխավոր սկզբնաղբյուր և յուրատեսակ կամերոսն է եղել Ֆուկլորը, «ամենից առաջ պատմական» հերոսական երգերը: Դրանց ստեղծագործական յուրացումն արտացոլվել է կ՛ գործող անձերի պատկերման, կ՛ բնանկարի ու հեղինակային շեղումների քնարականության, կ՛ ամենից առաջ, վիպակի սեական կառուցվածքի, նրա լեզվի մեջ: Մասնավորապես, տեղ-տեղ հմտորեն ու ապակում մտցրած ուկրաինաբանությունները պատանձնահատուկ շերտությունն ու զվարթ հուժկո են հաղորդում վիպակին:

***

Ն. Վ. Գոգոլն ամբողջ կյանքում ձգտել է հրապարակայնորեն ազդարարել բարու, արդարության ու գեղեցկության իդեալները, ձգտել է հենց բարոյախոսության: Այդ ձգտումը չէր կարող նրան չբերել թատրոն՝ որպես արվեստի այն ասպարեզը, որն ամենից անմիջականորեն է ներգործում լայն շրջանների վրա:

Ն. Վ. Գոգոլի դրամատուրգիական ժառանգության մեջ կան գոգոլյան հանճարի վրձնի վայել այնպիսի փայլուն փոքր գլուխգործոցներ, ինչպես «Ամուսնությունը» և «Խաղամոլները», նաև փոքր երգիծական պատկերներ («Գործարար մարդու առավոտը», «Դատապահ», «Մատայնաց»), որոնք արտաքին հատվածայնության դեպքում իրենց ներքին ավարտագծությամբ ինչ-որ բանով հիշեցնում են Ա. Ս. Պուշկինի «Փոքր ողբերգությունները»: Սակայն Ն. Վ. Գոգոլի գլխավոր պիեսը, որ նվաճեց ողուսական, իսկ հետո նաև համաշխարհային բեմը, այնուամենայնիվ, եզել և մնում է «Մեկզորը»՝ հեղինակի ամենանշանավոր, շատ բաներով հանրագումարային դրամատուրգիական գործը:

Կատակերգության հսկայական մերկացնող ուժը (ընդ որում, դա ընդգծված է նաև նշանավոր քննարանով՝ «Հայելու մեղքը չէ, որ ունի ծուռ է») հմտորեն քողարկված է գործողության ասպարեզի՝ գավառական փոքր քաղաքի աննշանությամբ, որտեղից «երեք տարի քչիր հա՛ ըջիր, ոչ մի պեսության չես հասնի»: Մեզ վկայություններ են հասել, որ «Մեկզորը» առաջին բեմադրությանը ներկա գտնված Նիկոլայ 1-ինը քահ-քահ ծիծաղել է: Ինչպես այստեղ ճակատագրի ծաղր շտանել՝ էլ ում, եթե ոչ նրան էր ուղղված պիեսի վերջում քաղաքագլխի արտասանած թեքավոր խոսքը՝ «Ե՛լի՛ վրա եք ծիծաղում: Ինքներդ ձե՛ք վրա եք ծիծաղում»:

Կոնկրետ, գոգոլյան ձևով տեսանելի կենցաղագրությունը միաժամանակ դարձել է և բարձրագույն ընդհանրացում: Այստեղ մեր անդե և ցարական վարչակարգի ողջ հավաքածուն՝ քաղաքագլուխն ու նրա ենթակաները՝ սոստիպուսությունը — մասնավոր պիստամ Ուկրաինացու (առաջին անգամ)

և «вертеть» բառերից — «ակահնչ» և «ուրբիչ»), սոսիկանները, որոնց մասին ամենից լավ պատկերացում է տալիս նրանցից մեկի հասարակ անուն դարձած ազգանունը — Դերժիմորդա («ДЕРЖАТЬ» և «ХВАТАТЬ» և «МОРДА» բառերից — «ճանկել» և «մտալ»), դատավորը — Լյապկին-Տյապկին («ТЯП-ЯП» նշանակում է «չլսի-թոփ»), անխուժողները, կռախու ձևով, հապկնդ մի բան անել), աստվածահաճո հաստատությունների հոգաբարձու բժիշկ Գիբները («ГИБНУТЬ» բառից — «մեռնել»), «կարծանվելի», ուսումնարանների վերակացուն, փոստապետը, Սրանցից յուրաքանչյուրը, բնականարար, անհանգստացած է «կիզարի գալու առթիվ ու խոսում է իր հաստատություն գործերի վիճակի մասին, և մենք տեղեկացնում ենք ամբողջ թաղաքի, ինչպես նաև ամբողջ տերության գործերի վիճակի մասին։

Ասեմք, ինչպես են գործերը դատարանում՝ արդարադատության այց միջնաբերդում։ Դրա մասին պիեսում շատ է խոսվում, բայց բավական է սահմանափակվել միայն հենց իր՝ դատավորի գնահատականով. «Ահա որ սանհինգ տարի է, ինչ նստած եմ դատավորական աթոռին, բայց հենց որ փորձում եմ խորանալ որեէ գրության մեջ — ա՛հ, իսկույն ձեռք եմ քաշում։ Ինքը, Սողոմոնը, գլուխ չի հանի, թե որն է արդարը և որն անարդարը։

Հիվանդանոցում տիրող կարգերի մասին խոսում է նաև տվյալ հաստատության տնօրենը. «Քանկարծեք դեղորայք մենք չենք գործածում։ Հասարակ մարդը եթե մեռնելու է, այնպես էլ կմեռնի, թե ապաքինվելու է, այնպես էլ կապաքինվի։ Այն էլ ասեմ, որ Խրիստիան Իվանովիչը խիստ կղձկարանար նրանց հետ բացատրվելու. ուսեցրե՛ն ոչ մի բառ չգիտեմ մարդը։

Աստվածահաճո հաստատությունների հոգաբարձուն կարծեցյալ «տեկզորի» հետ զրուցելիս գովարանում է իր գործունեությունը. «Այն օրից, ինչ ես ստանձնեցի ղեկավարությունը, — գուցե ձեզ նույնիսկ անհավատալի թվա,— բոլորն էլ ճանճերի պես ապաքինվում են» («КАК МУХИ ВЪЗДОРАВЛИВАЮТ»)։ Այս հակերբ բնութագրությունը գնահատելու համար պետք է հաշի առնել, որ ուսաց լեզվում կա մի հաստատուն դարձվածք՝ «МУТ КАК МУХИ», այսինքն՝ «ճանճերի պես կոտորվում են»։

Ուսումնարանների վերակացուի շնորհիվ մենք իմանում ենք, թե ինչպես է գրված աճող սերնդի դաստիարակության գործը։ Իսկ փոստապետին քաղաքագլուխը խորհուրդ է տալիս բացել բոլոր նամակները, բայց պարզվում է, որ փոստապետն առանց այդ էլ բացում է գրանք։ Փոստապետը չինավիճակների մեջ ամենից անվնասն է, ինքը՝ Գոգոլը, նրա մասին գրել է. «Վերամտության հասնող պարզամիտ մարդ է», և նամակները բացում է պարզապես հետաքրքիր նորություններն իմանալու համար։ Ամենահեռաքրքիր նամակները նա պահում է իր մոտ, այսինքն, պետական գործին, և գուցե նաև մարդկանց ճակատագրերին վերաբերվում է ինչպես իր սեփական գլխարկության։

Ազնվականների բարբերը մենք իմանում ենք քաղաքագլուխի, երա ընտանիքի և նրա պաշտանակիտների միջոցով։ Առեթուկանները խրվում

են Խելաստակովի մոտ ընայած դռներին կանգնեցված սուտիկանեկան (Սվիստունով ու Գերժիմորդա) արգելապատնեչին։ Նրանք նույնպես կաշառք են առաջարկում կարծեցյալ «տեկզորին, բողբոլում են թաղաքագլուխից, ընդ որում, բնորոշ է, որ բողբոլում են ոչ թե կաշառակերությունից, այլ կաշառակերության լաթաշահուններից։ «Նրա անվանակոչության տեսք սուրբ Անտոնի օրն է լինում, ու էլ ինչ ասես, որ չենք բերում թափում, ու մի բանից կարոտ չենք թողնում։ Չէ, էլի պիտի տանես տառ։ Օնուֆրիի օրն էլ, ասում է, իր անվանակոչության տուն է։ Ի՛նչ պիտի անես, Օնուֆրիի օրն էլ ես տանում»։ Այսինքն, ասեթուկանները, արդարադատություն փնտրելով, դարձյալ կաշառքի են դիմում և խնդրում քաղաքագլուխից աշատել իրենց, որը շափից ավելի է կաշառք պահանջում։ Կաշառքի հենց սկզբունքն այնպես էր արմատացել, որ ուղղակի կասկածի տեղիք չէր տալիս։

Ասես հանրագումարի բերելով այդ համընդհանուր կաշառակերությունը, քաղաքագլուխը (քաղաքի գլխավոր իշխանությունը) նկատում է. «Մարդ չկա, որ հոգու վրա մեղք ունեցած լինի։ Այդ արգեն աստված է սահմանել, և վոլտերականներն իզուր են դրա գեմ խոսում»։ («Վոլտերական բառը» XIX դարի ցարական Ռուսաստանում ազատամտականի, քաղաքականապես անբարեճուշտ մարդու խորհրդանշան էր)։ Գլխավորը բարեճուսությունն է։ Պատահական չէ, որ քաղաքագլուխը, վիճարանելով դատավորի հետ, որն իրեն անշահասեր մարդ է համարում, որովհետև որպես կաշառք վերցնում է միայն «ոտքի շան ձագից» (արտահայտություն, որ թևակոխ խոսք է գարձել), որպես գլխավոր հաղթանակով տառ է թաշում իր ձեկան բարեպաշտությունը՝ բարեճուսության ամենակարևոր քաղաքամասը. «Բայց որ ասածդն չեք հավատում, եկե՛ղե՛ք կրքեր ոտք չեք գնում։ Սա զո՛նք հավատարիս մեզ հարստա եմ և ամեն կիրակի եկեղեցի եմ գնում»։

Քաղաքագլուխի հալածանքների դեմ բողբոլում են գալիս նաև հասարակ մարդիկ։ «Վեկիզորի» մոտ ընկնել հաշտվում է միայն երկու հոգու՝ փակահազործի կնոջը և եմթասպայի այրուն։ Փակահազործի կնոջ ամուսնուն քաղաքագլուխը 25 ասրով զինվոր էր ուղարկել անօրինակակործն, որովհետև նրանից առաջ եղած երկու դիվերտականները արևատ նվերներ տալով փրկագնեղ էին։ Եմթասպայի այրուն ծեծել էին սխալմամբ։ Ընտանալով է, սակայն, քաղաքագլուխի տված բացատրությունը. «Եմթասպայի այրին ստել է ձեզ, թե իբր ես նրան ծեծել եմ։ Մուտ է, աստված վհար, տառ է։ Նա ինքն է իրեն ծեծել» (այս արտահայտությունը նույնպես թե՛ վավոր խոսք է գարձել)։ Մյուս բողբոլորներն ու խնդրատուները շափազանց շատ են։ Երանց դռներից ներս չեն թողնում, երանք լուսամուտով են ներս խցկվում...

Գրականության մեջ կարծիք է հայտնվել, որ Ն. Վ. Գոգոլի պիեսում ճորտառարական իրավունքի թեման բոլորովին շրջանցվել է։ Դա այնքան էլ ճիշտ չէ։ Մի կողմից, ընթերցողը հեշտովյալ կարող է գմբի բնկանել, թե ինչ վերճակում էին ապրում ճորտերը, երբ բացարձակ կամայա-

կանութուն էր տիրում նույնիսկ ազատ մարդկանց նկատմամբ (հիշենք անտրականների պատճառները քաղաքապետի սարքած ծաղր ու ծանակի մասին): Մյուս կողմից, Ն. Վ. Գոգոլը հետո էր մոտիկին իղնալակահացնելու և նրան որպես միայն տառապյալ հրեշտակ ներկայացնելու գաղափարից: Նա հասկանում էր, որ ճորտական ստրկութունն անբարոյականացնում է ոչ միայն կալվածատիրոջը, այլև ծառային, հատկապես ճորտ սպասավորին: Այս տեսակետից չափազանց կարևոր ու հետաքրքիր է Օսիպի՝ իշխատակովի ծառայի, կերպարը: Մի կողմից, նրա մեջ արտացոլվել են հասարակ ռուս մարդու բազմաթիվ լավ գծերը՝ նա անշուշտ ավելի խելացի է, քան իր տերը, և ընդհանրապես լավ զոյնագետ է: Ու հոգեբան (բավական է վերընթերցել Օսիպի գրույցը քաղաքապետի ու նրա ընտանիքի հետ): Բայց նա ևս արդեն բարոյազրկվել է՝ արտոնյալ ծառայի իր դրուձյան պատճառով, ու, դրա համար էլ, ինչպես Գոգոլն է գրում հեղինակային նշումներում, նա «լուռ խաբեբա» է և դրա հետ էլ պաշտում է քաղցր բարձր և վարմունքը (բավական է հիշել նրա առաջին մենախոսությունը): Նա ամենից առաջ հետաքրքրվում է արդյոք իրենց սենյակը պահեստի ելք ունի, թե՛ ոչ, նա շատ արագ գրելի է ընկնում, թե բանն ինչ է ու ճշտորեն զգում, թեք պետք է հեռանալ: Գոգոլն անշուշտ հրաժարվել է պիեսի մեջ արատը հավասարակշռող գրական հերոս կամ հերոսներ մտցնելուց, մի բան, որը Նախագողթյան գրամատուրգիայի պարտադիր պայմանն էր: Այդպիսի հերոսի մուտքը կնշանակեր բացասական գործող անձերի անձնական մեղքի չափազանց սրում, որը չէր մտնում հեղինակի խնդրի մեջ, քանի որ մանրացնում էր նրա մտահղացումը:

Ամենատարածված հասարակ անունն է վաստակել գործող անձերից այն, որի հայտնվելն իսկ պիեսում արդեն նոր խոսք էր գրամատուրգիայի մեջ: Խոսքը իշխատակովի մասին է:

Մի կողմից, «նշանավոր դեմքի», կարևոր աստիճանավորի դերում նա դարձել է պիեսի շարժիչ ուժը, նա կատարում է (և պետք է ասել՝ մեծ ներդրում) ահարկու ունիզորի պարտականություն, բայց նա ունիզոր չէ, նա կարծեցյալ ունիզոր է: Եվ բանի որ այդպես է, նշանակում է, նա սրիվա է, խաբեբա, բայց նաև կարծեցյալ խաբեբա է: Խաբեբան, որպես ինտրիգի շարժիչ ուժ, գրականության մեջ դարավոր ավանդույթ է ունեցել, սակայն «Ռեիզորում» այն վերմաստավորվել է. իշխատակովն ամենևին չի էլ փորձում խաբել լինողիկներին, և չէր էլ կարողանա խաբել, եթե նույնիսկ ուզեր: Այդ բարոյի աչքերը մթափնած վախն է, որ ստիպել է փորձված սրիկա քաղաքապետին ու նրա ոչ պակաս փորձված գործակիցներին թեթևամիտ ֆանֆարոնի յուրաքանչյուր արարքը մեկնաբանել որպես խոր ու նրբին խաղ և գնալով ավելի ու ավելի հավատալ իրենց պիեժ հոգու հորինած պատրանքին: Մյուս կողմից, իշխատակովը ստում է արտասովոր համոզականության հենց այն պատճառով, որ զա կպիտանմանով սուտ չէ, այլ ի՞՞պողովիզացիա, որին ինքն էլ է այդ պահին հավատում, նրան ոգևորում է փայլելու, մարդկանց աչքերին թող

փչելու հնարավորությունը և նա օգտագործում է դրանք որպես ինքնահաստատման միջոց:

Մշակես Գոգոլի մյուս հերոսները, իշխատակովը ևս «չի կորցրել իր մարդկային կերպարանքը», նա կենդանի մարդ է: Այո, նա չափազանց փուլ մի պարծենկոտ է, թեթևալիկ, նա «մտքի արտասովոր թեթևություն» ունի (նույնպես թևավոր խոսք է), բայց, հավանաբար, ծառայության մեջ այնքան էլ բախտավոր չի եղել, և ցանկանում է իրեն մարդ զգալ, իսկ ցարական Ռուսաստանում դրա իրավունքը միայն «նշանավոր դեմքերն» ունեին: Հենց դրա համար էլ նա այնպես համոզիչ կերպով ներկայացնում է կարևոր աստիճանավորին: Այդ ենթատեքստը մեծ խոթարթականությամբ բացահայտել է հենց՝ ինքը՝ իշխատակովին ստեղծողը, այն ծանուցման մեջ, որն ուղղված է նրել նրանց, «ովքեր կցանկանային խաղալ Ռեիզորը» ինչպես հարկն է. «Մերը հաճախակի շշպոտված լինելով, նա պետք է վարպետորեն ներկայացնի շշպոտց ասածը»:

Իշխատակովի մեջ, սուս մի կողմից, հավաքվել է այն ամեն մանրը, լնչինը, սնապարծք, որ ծնել էր Նիկոլայեան Ռուսաստանը: իշխատակովի երազները, փուլ ու ցնորական, որ մի պահ կարծես իրականություն դարձան, ողջ լինողիկական միջավայրի երազներն են, միջավայր, ուր տեղի է ունենում պիեսի գործողությունը: Եվ պատահական չէ, որ նույնիսկ քաղաքագուխը, որը թվում է, թե բոլոր կողմերից իշխատակովի անտազանիստն է, գեներալության ու Պետերբուրգի մասին իր երազներում գրեթե կրկնում է նրան: Այսպես իշխատակովի կերպարի հավաքականությունը հասցվում է բարձրագույն աստիճանի՝ ծնվում է խլխտակովակալայուն հասկացությունը, որը գոգոլյան դարաշրջանից շատ ավելի երկար սպորդից: իշխատակովի կերպարի մեջ ամփոփված ընդհանրացման շափն արդեն հասկանում էր ինքը՝ Գոգոլը. «Ե՛վ հարպիկ գվարդիական սպայ կարող է երբեմն իշխատակով լինել, և՛ պետական գործիչ կարող է կորբեմն իշխատակով լինել, և՛ մեղ նմանը, մեղավոր մի գրող կարող է մեղ էլ իշխատակով լինել»:

Այս միտքը, կարծես ձայնակցելով միմյանց, կրկնում են ՃՃ գաղթ նշանավոր շատ մարդիկ: Ե՛վ իշխատակովը, և՛ խլխտակովակալայունը թեևավոր խոսքեր են դարձել, և դրանք գործածում են նույնիսկ նրանք, ովքեր չգիտեն դրանց սկզբնաղբյուրը և չեն կարդացել Գոգոլի լիառարկությունը: Թեև, այդպիսի մարդ գտնել, երևի, պարզապես հնարավոր չէ:

«Ռեիզորը» ընթերցողների բուռն անակցիա առաջացրեց Ռուսաստանում: Սակայն դա ոչ մի համեմատություն չէր կարող ունենալ այն փոթորիկի հետ, որը բարձրացավ «Մեռած հոգիներ» պիեսի առաջին մասի հրատարակումից:

«Մեռած հոգիների» առաջին հատորի վրա Ն. Վ. Գոգոլն աշխատել է հինգ տարի և ավարտել 1840 թ., բայց գրաթնելական արգելիների պատ-

ճառով պոեմը լույս է տեսել միայն 1842 թ.։ Թեև պոեմը հրատարակվել էր փոփոխություններով՝ կատարված զբաղնություն պահպանողով (մասնավորապես Ն. Վ. Գոգոլն ստիպված էր զգալիորեն թուլացնել «Պատմվածք կապիտան Կոպեյկինի մասին» հատվածի երգիծական ուղղվածությունը, որ «ցեցեց ամբողջ Ռուսաստանը» (Գերցեկ)։

Մեծ էր պոեմի երգիծական պոտենցիալը։ Այդ ստեղծագործությունը քննադատական ունեցողի բարձրագույն նվաճումներից մեկը դարձավ։ Բնական է, որ ստեղծագործությունը կանգնեց գրական պայքարի ուղիղ էպիկենտրոնում։

Անտարբեր մարդիկ չկային։ Հասարակության առաջացած մասը պոեմը դիմավորեց հիացմունքով, իսկ ունեցիտները՝ վրդովմունքով։ Պոեմի տարբեր կերպարներում նա ճանաչեց իրեն», — գրում էր ժամանակակիցներից մեկը (Ա. Տ. Ակսակովը)։

«Մեռած հոգիներին» ու «Ռեհիզորի» միջև ընդհանուր շատ բան կա։ Ընդհանուր շատ բան կա պատկերման նյութի կամ, ավելի ճիշտ, մերկացման նյութի մեջ։ Երկու դեպքում էլ մեր առջև սոցիալական մի ամբողջ կոնկրետ է, որն իր հերթին փոքրապատկերում կրկնում է ավելի խոշոր ընդգրկման հասարակական-քաղաքական միավորներին, երկու դեպքում էլ մեր առջև առաջինում կանգնում են լինովնիկներ ու կալվածատերեր, երկրորդում՝ կալվածատերեր ու լինովնիկներ։ Ե՛վ մեկում, և՛ մյուսում բավականաչափ ինքնամոփոփ շրջան է, և՛ մեկում, և՛ մյուսում «հանգստություն վրդովիչը» դրսից ժամանած մարդ է։ Իհարկե, պետք է շարժականացնել այդ նմանությունը. ստեղծագործությունները տարբեր են և՛ ժանրով, և՛ ընդգրկումով։ Սակայն նույնիսկ այնքան աչքի չի զարնում իրավիճակի արտաքին նմանությունը, որքան քաղաքագլխի աշխարհի և երևելիների աշխարհի նմանությունը։ Խնտակովնի լինովնիկները սևիգորի տեղ են դնում, Չիլիկովը նույնպես ենթադրությունների հարուստ սևունդ է տալիս. նրան պատրաստ են դնել և՛ զգեստափոխված Նապոլեոնի տեղ, և՛ դրամանեղի, և՛ ավազակի, և՛ գնեթալ-նահանգապետական գրասենյակի լինովնիկի, և՛ կապիտան Կոպեյկինի տեղ։ «Մեռած հոգիներում» կա մի գործող անձ, որը «մտքի արտասավոր թեթեփություն» շատ նման է խնտակովնի. դա Նոզդրովն է։

Սակայն «Մեռած հոգիները» ուսական կյանքի շատ ավելի լիակատար է, որ ավելի կարևոր է, շատ ավելի խոր երգիծական հանրադատության է։ Ա. Ս. Պուշկինը, որի համար Գոգոլը հասցրել էր կարող առաջին խմբագրման առաջին մի քանի գլուխները, հենց իր՝ Գոգոլի հիշողությունների հիման վրա, սկզբում, սովորականի պես, ծիծաղում էր, իսկ հետո «սպանեց աստիճանաբար ավելի ու ավելի մռայլվել, մռայլվել, ու վերջապես բոլորովին խոժոժվեց։ Իսկ երբ ընթերցումն ավարտվեց, նա թախծոտ ձայնով արտասանեց. «Աստված իմ, ինչ տխուր է մեր Ռուսաստանը»։

«Մեռած հոգիները» կարծես բաղկացած են երեք համակենարտ շերտանակից՝ կալվածատերեր, լինովնիկներ և ինքը՝ Չիլիկովը, որպես ծնունդ աննոց բուրժուական գործարարի տիպ։ Ե՛վ Գոգոլն այդ բոլոր երեք հասարակական ուժերին էլ երգիծական հզոր հարվածներ հասցրեց։

Գոգոլյան խարազանի գլխավոր թիրախը գտնվում էր գարն ապրում, հասարակական զարգացման արգելափակի վերածված կալվածատիրական, ճարտարական տարերքը։ Մեր առջևով անցնում է կալվածատերերի շարանը, և այդ պատկերաբանի յուրաքանչյուր նոր նմուշը բարոյական անկման, հոգեոր աղքատացման մի նոր աստիճան է այն մարդկանց, որոնց ձեռքում գտնվում է հարյուրավոր ու հազարավոր մարդկային հագինների՝ «միկրոյում սեփականություն», և վերջին հաշվով՝ պետության ճակատագիրը։ Այս պատկերաբանն սկսվում է համեմատաբար անվնաս Մանիլովով։ Նրան հետևում են «զերանաղալիս» Կորոբուկան, շվայտ թղթամուլ, ստախոս ու ընդհանրապես սպասմական մարդ Նոզդրովն (նա շարունակ ընկնում էր մի որևէ պատմության մեջ), կուլակ ու անտաշ արք, խորամանկ խաբեքա Սորակիչը, որը, սակայն, միայն իրեն էր կարգին մարդ համարում («Բոլորը քրիստոսավաճառներ են։ Մեկը միայն կարգին մարդ է այնտեղ. դատախազը, բայց նա էլ ճիշտ ասենք, խոզ է»), և վերջապես որպես մարդկային անկման վերջնական իր վայրենացման մեջ սուսկալի ու գրեթե խորհրդանշական Պլյուշկինի կերպարը։

Կալվածատերերի պատկերաբանի այս բոլոր նմուշները հասարակ անուն են դարձել։

Առաջին հայացքից պոեմը «Մեռած հոգիներ» էր կոչվում այն պատճառով, որ այդպես էին անվանվում այն մեռած ճարտ գյուղացիները, որոնք դեռևս չէին հանվել համապատասխան ցուցակներից։ Սեպտյան պատմության ամբողջ ընթացքում Գոգոլը բերում է այն եզրակացություններ, որ «Մեռած հոգիները» ոչ թե մեռած գյուղացիներն են, այլ անենից առաջ աշխարհն աննպատակ կերպով ծանրաբեռնող ճորտատերերը՝ ցարական իրավակարգի հենարանը։ Գոգոլի ժամանակակիցների կողմից պոեմի այս ընդհանուր ընկալումը շատ ճիշտ կերպով արտացոլված է երիտասարդ Գերցեկի օրագրական հայտնի գրառման մեջ. «Մեռած հոգիներ» — այս վերնագիրն ինքնին իր մեջ կրում է ինչ-որ սարսափազգու մի բան։ Ե՛վ այլ կերպ նա չէր էլ կարող անվանել. ոչ թե ուղիղապես մեռած հոգիները, այլ բոլոր այդ Նոզդրովները, Մանիլովները և tutti quanti-ներն են մեռած հոգիները, և մենք ամեն քայլափոխի հանգիստում ենք նրանց»։

Գոգոլի մյուս թշնամին, որի հետ նա մաքրեց հին հաշիվները իր նոր ստեղծագործության մեջ, քարական Ռուսաստանի բյուրոկրատական լինովնիկական ապարատն էր։

Մինչ Գոգոլը, ոչ ոք ուղիղապես չէր հասնում մասին այդպիսի լիակատար պաթոլոգաանատոմիական դասընթաց չէր կարողացել։ Քրեբլը շուրթերին նա անօղորտաբար թափանցում է լինովնիկական անմաքուր, սխալակալ հոգու ամենանվիրական ծալերը։ Գերցեկն այս խոսքերն ասել է «Ռեհիզորի» և «Մեռած հոգիներին» մասին, բայց, ինչ խոսք, արձակ ստեղծագործությունը դրա համար զգալիորեն ավելի լայն հնարավորություններ էր տալիս, քան պիեսը։ «Մեռած հոգիներում», թերևս, չի մնացել լինովնիկական ապարատի գործունեության և ոչ մի նկար, որը զբոլջ

չուսավորքեր իր՝ արտաքինեց բարեհոգի, բայց սպանող ծաղրի անողը լույսով:

Ահա, օրինակ, կաշառք շորթելու անատմիան. շինովնիկ Իվան Անտոնովիչը ձևացնում է, թե իբր ամբողջովին խորատուգլամ է ազգասանքի մեջ, և նույնիսկ չի լսում իրեն ուղղված հարցը, թեև արդեն հասցրել է աննկատ կերպով զեննի խնդրատուրին: Հոյակապ է ակնարկհերի այն սխառմանը, որից հետո կողմերը համաձայնություն են գալիս: Զբաղեց հետո «Չիլիկովը» գրվանից հանեց թղթադրամը, զորից այն Անտոնովիչի առջև, որը բոլորովին չնկատեց այդ և իսկույն գրթով ծածկեց: Չիլիկովն այն է՝ ուղում էր ցույց տալ նրան այդ, սակայն Իվան Անտոնովիչը դիտի շարժումով հասկացրեց, որ հարկավոր չէ ցույց տալ: Իսկ ահա մի քանի փաստեր Չիլիկովի շինովնիկական կարիերայից, որը եղել է շնոր հոգիների ժամանակներում: Երբ կաշառակերությունը իբր հետապնդում էր: «Գործը ահա թե ինչպես էր կազմակերպված. հենց որ գալիս էր խնդրատուն և ձեռքը գրպանն էր տանում, որ այնտեղից հանի հայտնի հանձնարարական նամակները իշխան Խովանսկու ստորագրությանը (այսինքն՝ թղթադրամները. իշխան Խովանսկին Ֆինանսների մինիստրն էր — Կ. Մ.), «ո՛ր, ո՛ր», — ասում էր նա ծպտալով և բռնելով նրա ձեռքերը. «Երբ կարծում եք որ ե՛ս... ո՛ր, ո՛ր Սա մեր պարտականությունն է, մեր պաշտոնն է, մենք պարտավոր ենք առանց որևէ վարձատրության կատարել: Այդ կողմից արդեն չանգիստ եղեք. հենց վաղը ամեն ինչ արված կլինի»: Դրանից հետո գործն այնպես էր ձգձգվում, որ խնդրատուն տեղեկություններ էր հավաքում և պարզում, որ պետք է գրագրիներին տալ, և շատ՝ նրանք կփոխանցեն ավելի վեր՝ շինովնիկիններին: «Ես փում է ճակատին անհասկացող խնդրատուն և սաստիկ հայհույում նոր կարգերն էլ, կաշառքների հետապնդումն էլ, պաշտոնյաների քաղաքավարի, ազնվացած վարվեցողությունն էլ»:

Ժամանակին քաղաքագույուր պնդում էր, որ բոլորն են կաշառք վերցնում, որ շայդ արդեն աստված է սահմանել: Դրա համար էլ հանցագործության մեջ բռնված շինովնիկն իրեն անկեղծորեն համարում էր արգարության համար տուժած մարդ: «Ենչո՞ւ համար ես տուժեցի, ինչո՞ւ փորձանքն իմ գլխին եկավ. ո՞վ է հիմա բերանը բաց նստում իր պաշտոնի մեջ. բոլորը շահում են: Ո՛ր ոքի են չեն դժբախտացրին, այսինքն՝ չեն կողոպտել, ո՛ր ոքի մուրացկան չեմ դարձրի, օգտվել եմ ավելցուկներից, վերցրել եմ այնտեղ, ուր ամենքը կվերցնեն, շօգտվել ես, ուրիշները կօգտվեն: Ինչո՞ւ համար ուրիշները երանիկ կյանք են վարում, և ինչո՞ւ համար ես պետք է կորչեմ որդի պես: Եվ ի՞նչ եմ ես հիմա: Ինչպե՞ս եմ ես: Ի՞նչ աչքերով հիմա ես պետք է նայեմ ընտանիքի յուրաքանչյուր պատվարժան հոր աչքերին: Ինչպե՞ս խղճի խայթ չզգամ, գիտենալով, որ զուր տեղը բռն եմ եղել երկրի վրա, և ի՞նչ կասեն հետո իմ զավակները: Ահա՛, կասեն, մեր անատուն հայրը մեզ ոչ մի կարողություն չթողեց»:

«Շատարկություն բարեմիտ անդամի» այս այլաբերված տրամաբանությունը, ընդ որում, ոչ թե կեղծ բարեպաշտության, այլ անկեղծ հա-

մոզմունքի տրամաբանությունը, ասես այն մեծ սխառմի մահվան դատավճիռն էր: Նախ և առաջ այն պատճառով, որ օբյեկտիվորեն այն ցույց էր տալիս, որ մարդան վերանորոգմամբ գործը գլուխ չէր գա, պետք էր հիմնական վերափորոգում:

Ցարական Ռուսաստանի վարչական ապարատը Գոգոլին ներկայանում էր այնպիսի փտած վիճակում, որ նույնիսկ ազնիվ պետը, կթե հանկարծ՝ այդպիսին հայտնվելու, նրա մեջ ոչինչ չէր կարող փոխել:

Ներկայացությունները թելադրվում էին ինքնաբերաբար, և ընթերցողներն անձամբ էին այդ ներկայացությունները:

Գիշատիչների բուրդը պտակում է նոր ժամանակի հերոսը՝ Պավել Պետրովիչ Չիլիկովը:

Պատահական չէ, որ Գոգոլն այդպիսի մանրամասնությամբ բացահայտում է Չիլիկովին և՛ կալվածատեր ազնվականություն, և՛ շինովնիկության հետ ունեցած շփումների միջոցով ու տալիս, ընդ որում հենց վերջում, որպես «Մեռած հոգիների» պատկերասրահի եզրափակում, նրա մանրամասն կենսագրությունը: Ճորտատերերի ու շինովնիկների մասին նա կարող էր ըստ էության կրկնել նույնը, ինչը ժամանակին ասել էր «Նիկիտովը»: Այնինչ պատմական այդ նոր տիպը մանրամասն վերլուծություն ու լիակատար ծագումնաբանություն էր պահանջում: Ավելին, ցույց տալով գոփողական ճահճի մեջ բորբոսնած ճորտատերական հրեշների նկատմամբ ճարպիկ, եռանդուն, ձեռներեց շնոր մարդու՝ գերազանցությունը, Գոգոլը մեղադրական դատավճիռ կալացրեց և՛ նրանց, և՛ նրանց փոխարինելու եկողներին: Չիլիկովի կերպարն անմիջապես հասարակ անուն դարձավ:

Գերցնելը գրեց, որ «Մեռած հոգիները» զգարմանալի գիրք է, դուրը, բայց ոչ անհույս նախատիք ժամանակակից Ռուսիային»:

Պոեմի այդ ընդհանուր լավատեսական տրամադրվածության մեջ կարևոր դեր է խաղում միջանցիկ եղանակով գրված «Պատմվածք կապիտան Կուպչիկինի մասին» հատվածը, որը կարծես թե քիչ բանով է կապված բուն սյուժեի հետ: Գրաքննությունը բաց չէր թողնում «Պատմվածքը», բայց Գոգոլը աներևակայելի համառությամբ պաշտպանում էր այն (կան պատմվածքի երեք խմբագրություններ) և, այնուամենայնիվ, հասավ իր նպատակին, թեև ստիպված էր խիստ թուլացնել նրա մերկացնող պաթոսը: Մյուս կողմից Կուպչիկինի կերպարը (որն, ի դեպ, ծագում է ժողովրդական երգերից) բերում է, թեև կուլան թուցիկ կերպով, հայրենիքին ծառայելու թեման, հերոսության ու մարտկալի արժանապատվության թեման, որն այնպես անհոգի կերպով ողնահարվում էր «մեռած հոգիների» կողմից: Վերջապես, Կուպչիկինի հետ պոեմ էր մուտք գործում «փոքր մարդը», որը լիաստով, ժողովրդից էլած մարդը:

Ըստ էության «Մեռած հոգիներում» ժողովրդը հազվադեպ և միայն անցողակի է հանդես գալիս, բայց այդ սեռատրանները շատ կարևոր են. դրանց հետ են կապված ստեղծագործության քաղաքական շեփերը, նրա լավատեսական տրամադրությունը և հայրենասիրական պաթոսը:

բորդ հատորն այրել է ոչ թե մթազնման, այլ ընդհակառակը, մտքի պայ-
ծառացման պահին, ըմբռնելով իր մոլորությունների ողջ կործանարա-
բությունը: Սակայն այս հիպոթեզին ևս հակասում են ոչ քիչ թվով փաս-
տեր ու վկայություններ: Պարզ է մի բան. հիվանդությունը, հոգեկան
ճգնաժամը, մոտեցող վախճանի նախազգացումը գրողին դրդել են
ոչնչացնել ձեռագիրը, իսկ կործանումը այն գործի, որին ընդհանուր առ-
մամբ տրվել էր կյանքի տասը տարին, մոտեցրեց և դրա ստեղծողի
վախճանը:

Մեզ հասած գլուխները նույնպես շփազանց հակասական են: Կոս-
տանժողովի և Մուրազովի անկենդան սխեմաները հարևանություն են
անում գողության այնպիսի լիարյուն գործող անձերի հետ, ինչպիսիք են
Պետուխը կամ Խլոբուկը: Վերջապես, արժե հիշել Չիլիկովի բանտ ընկ-
նելու առիթը և կհասկանանք, թե ինչու այնպիսի խորաթափանց ու զեղա-
զիտական զգայուն միտք ունեցող մարդն, ինչպիսին Չերնիշևսկին էր,
չունում էր, որ «Պահպանված հատվածներում շփառանց շատ են այն-
պիսի էջեր, որոնք պետք է դասվեն այն լավագույնների շարքին, որ
երբեք է տվել է մեզ Գոգոլը»:

Գոգոլն ստեղծում է իր աշխարհը՝ անակնկալ ու գրոտեսկային մի
աշխարհ: «Մեռած հոգիների» առաջին իսկ էջերից մի ինչ-որ անորսալի
տարօրինակություն, մանրամասների, և ոչ միայն դրանց մեջ եղած,
անսովորություն, ապշեցնում է մեզ: Բավական է հիշել, թե ինչպես են
արձագանքում մուծիկները Չիլիկովի մուտքը քաղաք. «Տեսնո՞ւմ ես»,—
ասաց մեկը մյուսին. «Մտիկ էն ակին. խելքդ ինչ է կտրում, էդ ակը
տեղն եկած տեղը մինչև Մոսկվա կհասնի», թե՛ չի հասնի: — «Կհաս-
նի»,— պատասխանեց մյուսը: «Իսկ Կազան հո՞ իմ խելքով, վայ թե
չհասնի»: «Կազան չի հասնի»,— պատասխանեց մյուսը: Մուծիկները
ոչ միայն ուշագրություն չեն դարձնում իր՝ Չիլիկովի վրա, այլ նույնիսկ
ուշագրության չեն արժանացնում նրա սալլակառքը. հենց միայն անիվն
է գտնում դրանց քննարկման առարկա, ընդ որում, այնպես, կարճես
թե այն գոյություն ունի ինքնին, սալլակառքից. առավել ևս Չիլիկովից
անկախ: Այս բանը խիստ բնորոշ է Գոգոլին. նա ամբողջ ժամանակ
բորբոքում է ընթերցողին, հանգիստ չի տալիս նրան, որովհետև տեքս-
տի լեզվի, վարժուկի ու իրավիճակների արամարանության այդպիսի
տարօրինակությունները բորբոքուն են և հաճախ անբացատրելի: Գոգոլի
այս գործը հազեցած է այգիիսի տարբերով, ընդ որում, նա տեքստը
միայն ալոգիզմներով չի հազեցնում, այլ, լինելով նուրբ ոճաբան, այդ
տարօրինակությունը մտցնում է լեզվի մեջ ու գրում՝ «ինչպես քնում են
միայն այն բախտավորները, որոնք չգիտեն, թե ինչ է ո՞չ համարյալ, ո՞չ
լուսն, ո՞չ էլ շփազանց ուժեղ մտավոր կարողությունները»:

Գոգոլն ընթերցողին պահում է լծուպացող լարվածության մեջ, թույլ չի
տալիս սահել իրերի ու բառերի մակերեսով, «բնտեղածու» դրանց, բա-
ցառում է ընկալման ավտոմատիզմը:

* * *

Ն. Վ. Գոգոլի ստեղծագործությունների լիամրող ուժը նրա մեջ է,
որ մեծ գրողի ստեղծած կերպարները ժամանակի ընթացքում չեն խու-
նանում: Գոգոլյան հանճարի հսկայական ընդհանրացնող ուժի շնորհիվ
այդ կերպարներում համամարդկային գծեր են արտացոլվել: Եվ քանի
դեռ լուսավորի հետ միասին աշխարհում գոյություն կունենա խավարը,
քանի դեռ գոյություն կունենա մարդը, Գոգոլի գրական ժառանգությունը
չի կորցնի իր թարմությունը:

Կ. ՄԿՐՏՁՅԱՆ

ԲՈՎԱԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

<i>Մեռած հոգիներ</i>	
Հատոր առաջին, բարգմանություն Գ. Գեմինյանի	5
Հատոր երկրորդ, բարգմանություն Ա. Փալանջյանի	299
<i>Տարաս Բուլբա: Թարգմանություն Ա. Բակունցի</i>	450
<i>Մինելը: Թարգմանություն Հ. Մազմանյանի</i>	588
<i>Ռեկոռ: Թարգմանություն Լ. Քալանթարի</i>	626
<i>Վերջնաբեկով Գոգոլին Կ. Լ. Մկրտչյան</i>	728

Կիևյայ Վասիլիշ Գոգոլ

ԸՆՏԻՐ ԵՐԿԵՐ

Николай Васильевич Гоголь

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

(На армянском языке)

Издательство «Советакан грох»

Ереван, 1982

Խմբագիրներ՝ Գ. Գ. Սարգսյան, Է. Բ. Քոռունյան
Նկարիչ՝ Ռ. Ս. Զուլեալյան
Գեղ. խմբագիր՝ Վ. Ա. Հարությունյան
Տեխ. խմբագիր՝ Ա. Ց. Կովկասյան
Վերստուգող սրբագրիչներ՝ Մ. Գ. Ստեփանյան,
Ե. Վ. Ազատյան

ИВ 4460

Հանձնված է շարվածքի 4.08.82: Ստորագրված է տպագրության 4.11.82:
Տորմատ 84X108^{1/32}: Թուղթ՝ տպագր. № 2: Տարատեսակ՝ «Գրքի սովորական»:
Տպագրություն՝ բարձր: 39,48 պալմ. սպ. մամ., 34,8 հրատ. մամ.:
Տպարանակ 50 000: Պատվեր 2021: Գինը 3 ռ. 10 կ.:

«Սովետական գրող» հրատարակչություն, Երևան—9, Տերյան 91:
Издательство «Советакан грох», Ереван-9, ул. Теряна, 91.

ՀՍՍՀ հրատարակչությունների, պոլիգրաֆիայի և գրքի առևտրի գործերի պետական կոմիտեի № 1 տպարան, Երևան, Ալավերդյան 65:

Типография № 1. Госкомитета по делам издательств,
полиграфии и книжной торговли Арм. ССР,
Ереван, ул. Алавердяна, 65.